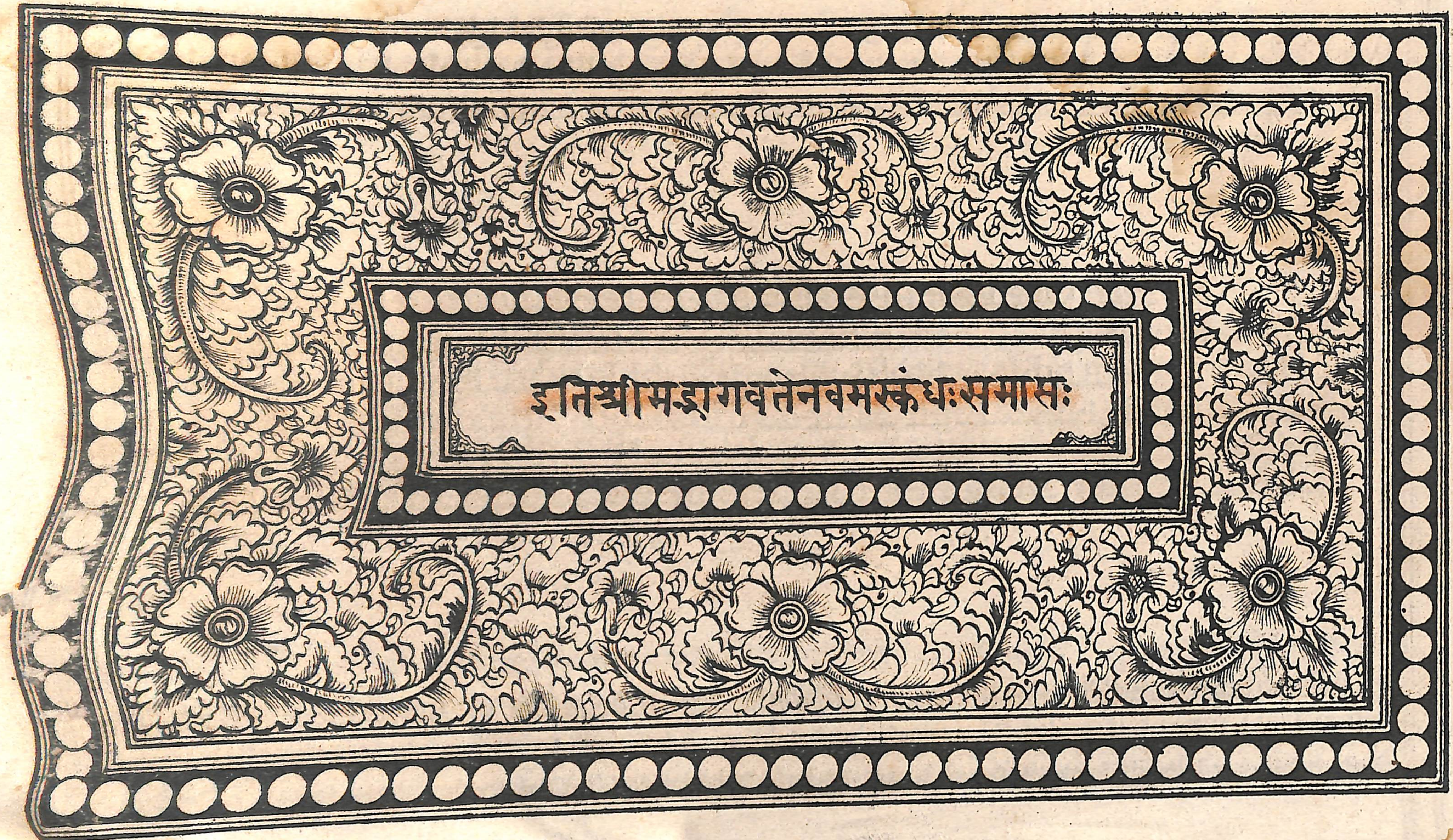

इतिश्रीमद्भागवतेनवमस्कंधःसमाप्तः

तत्प्रदर्शनार्थं मुखशोभामाह यस्याननं दृशिभिर्नेत्रैः पिबंत्यो नार्यो नराश्च न ततृपुः न तृप्ताः निमेषोन्मेषमात्रव्यवधानमप्यसहमानास्तत्कर्त्तुर्निमेः कुपिताश्च बभूवुः कथंभूतमाननम् मकरकुंडलाभ्यां चारू कर्णौ भ्राजंतौ कपोलौ च तैः स्मभगं स्मविलासो हासो यस्मिन् नित्यमुत्सवो यस्मिन् ६५ श्रीकृष्णस्य चरितं समासतो वर्णयति जात इति द्वाभ्याम् जातो निजेन रूपेण पश्चात्पुरुषोम

यस्याननं मकरकुंडलचारुकर्णभ्राजत्कपोलसुभगं सविलासहासम् नित्योत्सवं न ततृपुर्दृशिभिः पिबंत्यो नार्यो नराश्च मुदिताः कुपिता निमेश्च ६५ जातो गतः पितृगृहाद्व्रजमेधितार्थो हत्वा रिपून्सुतशतानि कृतोरुदारः उत्पाद्य तेषु पुरुषः क्रतुभिः समीजे आत्मानमात्मनिगमं प्रथयन्जनेषु ६६ पृथ्व्याः स वै गुरुभरं क्षपयन्कुरूणामंतः समुत्थकलिना युधि भूपचम्वः दृष्ट्या विधूय विजये जयमुद्विघोष्य प्रोच्योद्धवाय च परं समगात्स्वधाम ६७ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे श्रीसूर्यसोमवंशानुकीर्त्तने यदुवंशानुकीर्त्तनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः २४

पुष्याकारः सन् व्रजं गतः व्रजवासिनामेधिता अर्था येन तेषु दारेषु सुतानां शतान्युत्पाद्य आत्मनिगमं स्वकीयं वेदमार्गम् ६६ अंतः समुत्थेन कलिना निमित्तेन गुरुभारं क्षपयन् दृष्ट्यैव भूपचमूर्विधूय विजये जयमर्जुनेनेन जितमित्येव मुद्घोषं कृत्वा परं तत्त्वमुद्धवायोपदिश्य स्वधाम सम्यक् स्वेनैव रूपेण जगामेति ६७ इति श्रीभागवतटीकायां नवमस्कंधे चतुर्विंशोऽध्यायः २४

ईशस्यमायानियंतुः परस्य असंगस्यद्रष्टुः साक्षिणः आत्मनः सर्वगस्यनत्वेवंभूतस्यमायाविनोदं विनाजन्मनः कर्मणोवाहेतुः संभवतीत्यर्थः ५७ किंच यस्यमायाचेष्टितंपुंसोजीवस्यानुग्रहः तस्यजीवानुग्राहकस्यकुतः कर्मादिपारतंत्र्येणजन्मादिसंभवः अनुग्रहमेवाह स्थित्यादयेइष्यते प्रलयेलीनोपाधेर्जीवस्यधर्माद्यसंभवादुपाधिसृष्ट्यादिनाधर्मादिसंपादनेनानुग्रहः तथा आत्मलाभायमोक्षायचेष्यते तत्रहेतुः तेनैववक्ष्यमाणेनतस्यास्थित्यादेर्निवृत्तेः ५८ तस्यचेष्टितंभूमेरनुग्रहइत्याह अक्षौहिणीनामितिद्वाभ्याम् अभ्रा

नत्वस्यजन्मनोहेतुः कर्मणोवामहीपते आत्ममायांविनेशस्यपरस्यद्रष्टुरात्मनः ५७ यन्मायाचेष्टितंपुंसः स्थित्युत्पत्त्यप्ययायहि अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभायचेष्यते ५८ अक्षौहिणीनांपतिभिरसुरैर्नृपलाञ्छनैः भुव आक्रम्यमाणाया अभारायकृतोद्यमः ५९ कर्माण्यपरिमेयाणिमनसाऽपिसुरेश्वरैः सहसंकर्षणश्चक्रेभगवान्मधुसूदनः ६० कलौजनिष्यमाणानांदुःखशोकतमोनुदम् अनुग्रहायभक्तानांसुपुण्यंव्यतनोद्यशः ६१ यस्मिन्सत्कर्णपीयूषेयशस्तीर्थवरेसकृत् श्रोत्रांजलिरुपस्पृश्यधुनुतेकर्मवासनाम् ६२ भोजवृष्ण्यंधकमधुशूरसेनदशार्हकैः श्लाघनीयेहितःशश्वत्कुरुसृंजयपांडुभिः ६३ स्निग्धस्मितेक्षितोदारैर्वाक्यैर्विक्रमलीलया नृलोकंरमयामासमूर्त्यासर्वांगरम्यया ६४

रायभारपरिहाराय ५९ सुरेश्वरैरपिमनसाऽपि अपरिमेयाणि अवितर्क्याणिसंकर्षणसहितश्चक्रे ६० संकल्पमात्रेणभूभारहरणसमर्थस्यापिकर्मकरणंयशोविस्तारद्वारा भक्तानुग्रहार्थमित्याह कलाविति द्वाभ्याम् दुःखशोकतमांसिनुदतीतितथातद्यशोव्यतनोत् ६१ यस्मिन् सतांकर्णपीयूषेयशोरूपेतीर्थवरेश्रोत्रमेवांजलिः पानसाधनंयस्यसपुरुषः सकृदपिउपस्पृश्यआचमनमात्रंकृत्वाततसौंदर्याकृष्टचित्तःकर्मवासनांधुनुते ६२ तदेवाहद्वाभ्याम् भोजादिभिःश्लाघनीयमीहितंयस्य सर्वैरंगैरम्ययामूर्त्याच ६३ ६४

४२ ४३ ४४ वसुदेवस्य पत्नीः पुत्रांश्चाह पौरवीत्येकादशभिः ४५ ४६ ४७ कौशल्या भद्रा ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ अष्ट

सृंजयो राष्ट्रपाल्यां च वृषदुर्मर्षणादिकान् हरिकेशहिरण्याक्षौ शूरभूम्यां च श्यामकः ४२ मिश्रकेश्या
मप्सरसि वृकादीन्वत्सकस्तथा तक्षपुष्करशालादीन् दुर्वाक्ष्यां वृक आदधे ४३ सुमित्रार्जुनपालादी
न्शमीकात्तु सुदामिनी कंकश्च कर्णिकायां वै ऋतधामजयावपि ४४ पौरवी रोहिणी भद्रा मदिरा रोच
नाइला देवकीप्रमुखा आसन्पत्न्य आनकदुंदुभेः ४५ बलं गदं सारणं च दुर्मदं विपुलं ध्रुवम् वसुदेवस्तु
रोहिण्यां कृतादीनुदपादयत् ४६ सुभद्रो भद्रबाहुश्च दुर्मदो भद्र एव च पौरव्यास्तनया ह्येते भूताद्या द्वाद
शाभवन् ४७ नंदोपनंदकृतकशूराद्या मदिरात्मजाः कौशल्या केशिनं त्वेकमसूत कुलनंदनम् ४८ रोच
नायामतो जाता हस्तहेमांगदादयः इलायामुरुवल्कादीन् यदुमुख्यानजीजनत् ४९ विपृष्ठो धृतदेवाया
मेक आनकदुंदुभेः शांतिदेवात्मजा राजन् श्रमप्रतिश्रुतादयः ५० राजानः कल्पवर्षाद्या उपदेवासुता दश
वसुहंससुवंशाद्याः श्रीदेवायास्तु षट् सुताः ५१ देवरक्षितया लब्धा नव चात्र गदादयः वसुदेवः सुतानष्टा
वादधे सहदेवया ५२ पुरुविश्रुतमुख्यांस्तु साक्षाद्धर्मो वसूनिव वसुदेवस्तु देवक्यामष्टपुत्रानजीजनत्
५३ कीर्तिमंतं सुषेणं च भद्रसेनमुदारधीः ऋजुं संमर्दनं भद्रं संकर्षणमहीश्वरम् ५४ अष्टमस्तु तयोरा
सीत्स्वयमेव हरिः किल सुभद्रा च महाभागा तव राजन् पितामही ५५ यदा यदेह धर्मस्य क्षयो वृद्धिश्च पा
प्मनः तदा तु भगवानीश आत्मानं सृजते हरिः ५६

मस्तु स्वयमेवासीत् न तु कर्मादिना हेतुना ताभ्यां जनितो वा यतोऽसौ हरिः ५५ तदेवोपपादयति यदेति त्रिभिः ५६

महाभोजश्चेत्येवं सप्त मारिष हे आर्य ७ ८ ९ ततस्तदुपदेशेन येपंचषष्ट्यादिसंख्याः पुरुषास्ते अमृतत्वं मोक्षं प्राप्ताः १० ११ तस्ययुधाजि
तः शिनिरनमित्रश्च १२ तस्यसत्यकः १३ सत्यकस्यपुत्रोयुयुधानः तस्यजयस्तस्यकुणिः ततः कुणेर्युगंधरः अनमित्रस्यैवापरः वृष्णिर्ना

सात्वतस्यसुताः सप्त महाभोजश्च मारिष भजमानस्य निम्लोचिः किंकिणो धृष्टिरेव च ७ एकस्यामा
त्मजाः पत्न्यामन्यस्यां च त्रयः सुताः शताजिच्च सहस्राजिदयुताजिदिति प्रभो ८ बभ्रुर्देवावृधसुत
स्तयोः श्लोकौ पठन्त्यमू यथैव शृणुमो दूरात्संपश्यामस्तथांऽतिकात् ९ बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवा
वृधः समः पुरुषाः पंचषष्टिश्च षट्सहस्राणि चाष्ट च १० येऽमृतत्वमनुप्राप्ता बभ्रोर्देवावृधादपि महा
भोजोऽपि धर्मात्मा भोजा आसंस्तदन्वये ११ वृष्णेः सुमित्रः पुत्रोऽभूद्युधाजिच्च परंतप शिनिस्तस्या
नमित्रश्च निम्नोऽभूदनमित्रतः १२ सत्राजितः प्रसेनश्च निम्नस्याथासतुः सुतौ अनमित्रसुतो योऽन्यः
शिनिस्तस्याथ सत्यकः १३ युयुधानः सात्यकिर्वै जयस्तस्य कुणिस्ततः युगंधरोऽनमित्रस्य वृष्णिः पुत्रोऽ
परस्ततः १४ श्वफल्कश्चित्ररथश्च गांदिन्यां च श्वफल्कतः अक्रूरप्रमुखा आसन्पुत्रा द्वादश विश्रुताः
१५ आसंगः सारमेयश्च मृदुरो मृदुविद्गिरिः धर्मवृद्धः सुकर्मा च क्षेत्रोपेक्षोऽरिमर्दनः १६ शत्रुघ्नो गं
धमादश्च प्रतिबाहुश्च द्वादश तेषां स्वसा सुचीराख्या द्वावक्रूरसुतावपि १७ देववाननुपदेवश्च तथा चि
त्ररथात्मजाः पृथुर्विदूरथाद्याश्च बहवो वृष्णिनंदनाः १८

मपुत्रः १४ अक्रूरः प्रमुखो येषामित्यतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः १५ अतोऽक्रूरातिरिक्तान्द्वादश दर्शयति आसंग इति १६ १७ पृथुरेकः विदूर
थाद्या अन्ये च बहवः विप्रथुः धामाद्या इति पाठे आद्यशब्देन विदूरथोऽप्युक्तः ततश्च शूरो विदूरथादासीदिति वक्ष्यमाणनिर्देशोपपत्तिः १८ ७

यदिमेसपत्नीस्यात् तर्हिस्नुषेयंयुज्येतापिनत्वेतदस्तीत्याह ... ३६ अतिभयव्याकुल आह जनयिष्यसीति भार्याभयप्रकंप-

मानस्विन्नसर्वांगस्यराज्ञः प्राणसंकटमालोक्यानुकंपितास्तेन पूर्वंबहुकालमाराधिताश्चविश्वेदेवाः पितरश्चतथेत्यन्वमोदंत ३७ तत
श्चदेवताप्रसादेनजनयिष्यसीतिप्रतिवचनमुहूर्त्तगुणेनचनिवृत्तरजस्काऽपिशैब्यागर्भमधात् तस्यचमहिमापराशरादिभिरु

स्नुषातवेत्यभिहितंस्मयंतीपतिमब्रवीत् अहंवंध्याऽसपत्नीचस्नुषामेयुज्यतेकथम् ३६ जनयि
ष्यसियंराज्ञितस्येयमुपयुज्यते अन्वमोदंततद्विश्वेदेवाःपितरएवच ३७ शैब्यागर्भमधात्काले
कुमारंसुषुवेशुभम् सविदर्भइतिप्रोक्तउपयेमेस्नुषांसतीम् ३८ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेनवमस्कंधेयदुवंशानुवर्णनेत्रयोविंशोऽध्यायः २३ श्रीशुकउवाच तस्यांविदर्भोऽज
नयत्पुत्रौनाम्नाकुशक्रथौ तृतीयंरोमपादंचविदर्भकुलनंदनम् १ रोमपादसुतोबभ्रुर्बभ्रोःकृतिर
जायत उशिकस्तत्सुतस्तस्माच्चेदिश्चैद्यादयोनृप २ क्रथस्यकुंतिःपुत्रोऽभूत्धृष्टिस्तस्याथनिर्वृतिः
ततोदशार्होनाम्नाऽभूत्तस्यव्योमसुतस्ततः ३ जीमूतोविकृतिस्तस्ययस्यभीमरथःसुतः ततोन
वरथःपुत्रोजातोदशरथस्ततः ४ करंभिःशकुनेःपुत्रोदेवरातस्तदात्मजः देवक्षत्रस्ततस्तस्यम
धुःकुरुवशादनुः ५ पुरुहोत्रस्त्वनोःपुत्रस्तस्यायुःसात्वतस्ततः भजमानोभजिर्दिव्योवृष्णिर्देवावृ
धोऽधकः ६

क्तः यथोक्तम् भार्यावश्यास्तुयेकेचित्भविष्यंत्यथवामृताः तेषांतुज्यामघश्रेष्ठःशैब्यापतिरभून्नृपइति ३८ इतिनवमस्कंधेटीकायां
त्रयोविंशोऽध्यायः २३ चतुर्विंशेविदर्भस्यपुत्रत्रयंसमुद्भवाः वंशानानामुखाःप्रोक्तारामकृष्णोद्भवावधि १ चैद्यादयोदमघोषादयः
२ ३ ततोदशरथाच्छकुनिः पुराणांतरादेवमादिविशेषोद्रष्टव्यः ४ ततःकुरुवशादनुः ५ अनोःपुत्रः पुरुहोत्रः ६ ७ ८

हरेःप्रादुर्भावस्यस्थानम् ३० पृथायाःकन्यकावस्थायांकर्णोत्पत्तिप्रकारमाह कुंतेरितिपंचभिः कदाचिद्गृहमागतंदुर्वाससंपृथापरिचर्या दिनातोषयामास ततश्चसातस्माद्देवहूर्तीदेवाह्वानहेतुंविद्यामवापतदाह सापेति ३२ देवमुपागतंवीक्ष्यसाप्राह प्रत्ययार्थंपरीक्षार्थं मयाविद्याप्रयुक्तानतुत्वयाकिंचित्कार्यमित्यभिसंधिना अतोयाहीत्येवमुक्तोरविरुवाच ३३ अमोघंदेवदर्शनमितिकन्याऽहमितिचेत्तत्रा

वसुदेवं हरेःस्थानं वदंत्यानकदुंदुभिम् पृथाचश्रुतदेवाचश्रुतकीर्तिःश्रुतश्रवाः ३० राजाधिदेवीचैतेषांभ गिन्यःपंचकन्यकाः कुंतेःसख्युःपिताशूरोह्यपुत्रस्यपृथामदात् ३१ सापदुर्वाससोविद्यांदेवहूर्तींप्रतो षितात् तस्यावीर्यपरीक्षाऽर्थमाजुहावरविंशुचिः ३२ तंदेवोपागतंदेवंवीक्ष्यविस्मयमानसा प्रत्यया र्थंप्रयुक्तामेयाहिदेवक्षमस्वमे ३३ अमोघंदर्शनंदेवि आधत्सेत्वयिचात्मजम् योनिर्यथानदुष्येतकर्त्ता हंतेसमध्यमे ३४ इतितस्यांसआधायगर्भंसूर्योदिवंगतः सद्यःकुमारःसंजज्ञेद्वितीयइवभास्करः ३५ तंसात्यजन्नदीतोयेकृच्छ्राल्लोकस्यबिभ्यती प्रपितामहस्तामुवाहपाण्डुर्वैसत्यविक्रमः ३६ श्रुतदेवांतु कारूषोवृद्धशर्मासमग्रहीत् यस्यामभूद्दंतवक्त्रऋषिशप्तोदितेःसुतः ३७ कैकेयोधृष्टकेतुश्चश्रुतकी र्तिमविंदत संतर्दनादयस्तस्यांपंचासन्कैकयाःसुताः ३८ राजाधिदेव्यामावंत्यौजयसेनोऽजनिष्टह दमघोषश्चेदिराजःश्रुतश्रवसमग्रहीत् ३९ शिशुपालःसुतस्तस्याःकथितस्तस्यसंभवः देवभागस्य कंसायांचित्रकेतुबृहद्बलौ ४० कंसावत्यांदेवश्रवसःसुवीरइषुमांस्तथा कंकायामानकाज्जातःस त्यजित्पुरुजित्तथा ४१

ह यथायोनिर्नदुष्येततथाऽहंकर्त्ता करिष्यामि ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ आवंत्यौविंदानुविंदौ ३९ तदेवंवसुदेवस्यभगिनीनांपतीन्पुत्रां श्चोक्त्वातद्भ्रातॄणांनवानांपत्नीःपुत्रांश्चाह देवभागस्येतिनवभिःश्लोकार्द्धैः ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६

कुकुरादयश्चत्वारोंऽधकस्यसुताइतिज्ञेयम् तथाचपराशरः कुकुरोभजमानश्चशुचिः कंबलबर्हिषः तथाअंधकस्यपुत्राइति १९ अनोरंधकः अंधकात्दुंदुभिरित्यपितद्वचनादेवज्ञेयम् २० २१ धृतदेवाआदिर्यासांशांतिदेवादीनांषण्णाम् २२ ताःसप्तऔग्रसेनयःउग्रसेनस्यसुताः २३ २४ वसुदेवस्ययेअनुजादेवभागादयस्तेषांस्त्रियोभार्याः अंधकसुतानांचतुर्णांप्रथमस्यकुकुरस्यवं

कुकुरोभजमानश्चशुचिः कंबलबर्हिषः कुकुरस्यसुतोवह्निर्विलोमातनयस्ततः १९ कपोतरोमातस्यानुःसखायस्यचतुंबरुः अंधकोदुंदुभिस्तस्मादरिद्योतःपुनर्वसुः २० तस्याहुकश्चाहुकीचकन्याचैवाहुकात्मजौ देवकश्चोग्रसेनश्चचत्वारोदेवकात्मजाः २१ देववानुपदेवश्चसुदेवोदेववर्द्धनः तेषांस्वसारःसप्तासन्धृतदेवादयोनृप २२ शांतिदेवोपदेवाचश्रीदेवादेवरक्षिता सहदेवादेवकीचवसुदेवउवाहताः २३ कंसःसुनामान्यग्रोधःकंकःशंकुःसुहूस्तथा राष्ट्रपालोऽथसृष्टिश्चतुष्टिमानौग्रसेनयः २४ कंसाकंसवतीकंकाशूरभूराष्ट्रपालिका उग्रसेनदुहितरोवसुदेवानुजस्त्रियः २५ शूरोविदूरथादासीद्भजमानःसुतस्ततः शिनिस्तस्मात्स्वयंभोजोहृदीकस्तत्सुतोमतः २६ देवबाहुःशतधनुःकृतवर्मेतितत्सुताः देवमीढस्यशूरस्यमारिषानामपत्न्यभूत् २७ तस्यांसजनयामासदशपुत्रानकल्मषान् वसुदेवंदेवभागंदेवश्रवसमानकम् २८ सृंजयंश्यामकंकंकंशमीकंवत्सकंवृकम् देवदुंदुभयोनेदुरानकायस्यजन्मनि २९

शउक्तः २५ द्वितीयस्यभजमानस्यवंशमाह शूरोविदूरथादिति भजमानाच्चविदूरथः पुत्रोऽभूत् विदूरथाच्चशूरइतिपराशरादिवचनात् यद्वा पृथुविदूरथाद्याश्चेति पूर्वोक्तचित्ररथात्मजात् विदूरथात् २६ देवमीढस्ययःशूरोनामपुत्रः तस्यदेवमीढोहृदीकस्यैवसुतःयथाहपराशरः तस्यापिकृतवर्मशतधनुर्देवमीढुषाद्याःपुत्राबभूवुः देवमीढस्यशूरःतस्यापिमारिषानामपत्न्यभवत् २७ तस्यांचासौदशपुत्रानजनयत् वसुदेवपूर्वानिति २८ आनकाश्चनेदुः २९

२३ २४ अनष्टमविनाशंवित्तंयेनतथाविधंस्मरणंयस्यसः अक्षय्यंषड्वस्रुषडिंद्रियविषयंबुभुजे २५ और्वस्यतेजसासगरेणोपसंहृत मित्यर्थः २६ २७ तेषांतालजंघपुत्राणांज्येष्ठः तस्यमधोः पुत्रशतंवृष्णिर्ज्येष्ठोयस्मिन् यतोमधोर्वृष्णेर्यदोश्चहेतोरिदंकुलम् २८ २९ चतुर्दशमहारत्नानितत्तज्जातिश्रेष्ठानियस्यसः तानिचमार्कंडेयपुराणेवर्णितानिगजवाजिरथस्त्रीषुनिधिमाल्यांबरद्रुमाः श ३०

अर्जुनःकृतवीर्यस्यसप्तद्वीपेश्वरोऽभवत् दत्तात्रेयाद्धरेरंशात्प्राप्तयोगमहागुणः २३ ननूनंकार्त्तवीर्यस्य गतिंयास्यंतिपार्थिवाः यज्ञदानतपोयोगश्रुतवीर्यजयादिभिः २४ पंचाशीतिसहस्राणिह्यव्याहतबलः समाः अनष्टवित्तस्मरणोबुभुजेऽक्षय्यषड्वसु २५ तस्यपुत्रसहस्रेषुपंचैवोर्वरितामृधे जयध्वजःशूर सेनोवृषभोमधुरूर्जितः २६ जयध्वजात्तालजंघस्तस्यपुत्रशतंत्वभूत् क्षत्रंयत्तालजंघाख्यमौर्वतेजोप संहृतम् २७ तेषांज्येष्ठोवीतिहोत्रोवृष्णिःपुत्रोमधोःस्मृतः तस्यपुत्रशतंत्वासीद्वृष्णिर्ज्येष्ठंयतःकुलम् २८ माधवावृष्णयोराजन्यादवाश्चेतिसंज्ञिताः यदुपुत्रस्यचक्रोष्टुःपुत्रोवृजिनवांस्ततः २९ श्वाहिस्ततो, रुशेकुर्वैतस्यचित्ररथस्ततः शशबिंदुर्महायोगीमहाभोजोमहानभूत् ३० चतुर्दशमहारत्नश्चक्रवर्त्यप राजितः तस्यपत्नीसहस्राणांदशानांसुमहायशाः ३१ दशलक्षसहस्राणिपुत्राणांतास्वजीजनत् ते षांतुषट्प्रधानानांपृथुश्रवसआत्मजः ३२ धर्मोनामोशनास्तस्यहयमेधशतस्ययाट् तत्सुतोरुचक स्तस्यपंचासन्नात्मजाःशृणु पुरुजिद्रुक्मरुक्मेषुपृथुज्यामघसंज्ञिताः ३३ ज्यामघस्त्वप्रजोऽप्यन्यांभा र्यांशैब्यापतिर्भयात् नाविंदच्छत्रुभवनाद्भोज्यांकन्यामहारषीत् ३४ रथस्थांतांनिरीक्ष्याहशैब्या पतिममर्षिता केयंकुहकमत्स्थानंरथमारोपितेतिवै ३५

क्तिपाशमणिच्छत्रविमानानिचतुर्दशेति दशानांपत्नीसहस्राणांभार्यायुतस्यप्रत्येकंलक्षंलक्षमित्येवंतासुपुत्राणांदशलक्षसहस्रा णिजनयामास पृथुश्रवाःपृथुयशाइत्यादयःषट्प्रधानाःश्रेष्ठायेषांतेषांमध्येपंचआत्मजाआसन् तान्शृणु तानेवाह पुरुजिदि ति ३१ ३२ ३३ भार्याभियाद्वैकभार्यस्यवंध्यापतेर्ज्यामघस्यापुत्रस्यतद्भयमेवपुत्रप्रदमभवदितिदर्शयन्नाहज्यामघस्त्विति ३४ ३५

३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ सदुष्यंतः स्ववंशंपौरववंशम् १७ १८ १९ प्रथमस्यसहस्रजित आत्मजः २०

वृषादर्भः सुवीरश्च मद्रः कैकेय आत्मजाः शिबेश्चत्वार एवासन् तितिक्षोश्च रुशद्रथः ३ ततो हेमोऽथ सुतपा बलिः सुतपसोऽभवत् अंगवंगकलिंगाद्याः सुह्मपुंड्रांध्रसंज्ञिताः ४ जज्ञिरे दीर्घतमसो बलेः क्षेत्रे महीक्षितः चक्रुः स्वनाम्ना विषयान् षडिमान् प्राच्यकांश्च ते ५ खनपानोऽगतो जज्ञे तस्माद्दिविरथस्ततः सुतो धर्मरथो यस्य जज्ञे चित्ररथोऽप्रजः ६ रोमपाद इति ख्यातस्तस्मै दशरथः सखा शांतां स्वकन्यां प्रायच्छदृष्यशृंग उवाह ताम् ७ देवेऽवर्षति यं रामा आनिन्युर्हरिणीसुतम् नाट्यसंगीतवादित्रैर्विभ्रमालिंगनार्हणैः ८ स तु राज्ञोनपत्यस्य निरूप्येष्टिं मरुत्वतः प्रजामदाद्दशरथो येन लेभे प्रजाः प्रजाः ९ चतुरंगो रोमपादात् पृथुलाक्षस्तु तत्सुतः बृहद्रथो बृहत्कर्मा बृहद्भानुश्च तत्सुताः १० आद्याद्बृहन्मनास्तस्माज्जयद्रथ उदाहृतः विजयस्तस्य संभूत्यां ततो धृतिरजायत ११ ततो धृतव्रतस्तस्य सत्कर्माऽधिरथस्ततः योऽसौ गंगातटे क्रीडन् मंजूषांऽतर्गतं शिशुम् १२ कुंत्यापविद्धं कानीनमनपत्योऽकरोत्सुतम् वृषसेनः सुतस्तस्य कर्णस्य जगतीपतेः १३ द्रुह्योश्च तनयो बभ्रुः सेतुस्तस्यात्मजस्ततः आरब्धस्तस्य गांधारस्तस्य धर्मस्ततो धृतः १४ धृतस्य दुर्मनास्तस्मात्प्रचेताः प्राचेतसं शतम् म्लेच्छाधिपतयोऽभूवन्नुदीचीं दिशमाश्रिताः १५ तुर्वसोश्च सुतो वह्निर्वह्नेर्भर्गोऽथ भानुमान् त्रिभानुस्तत्सुतोऽस्य पि करंधम उदारधीः १६ मरुतस्तत्सुतोऽपुत्रः पुत्रं पौरवमन्वभूत् दुष्यंतः स पुनर्भेजे स्ववंशं राज्यकामुकः १७ ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्य यदोर्वंशं नरर्षभ वर्णयामि महापुण्यं सर्वपापहरं नृणाम् १८ यदोर्वंशं नरः श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते यत्रावतीर्णो भगवान् परमात्मा नराकृतिः १९ यदोः सहस्रजित्क्रोष्टा नलो रिपुरिति श्रुताः चत्वारः सूनवस्तत्र शतजित्प्रथमात्मज २० महाहयो वेणुहयो हैहयश्चेति तत्सुताः धर्मस्तु हैहयसुतो नेत्रः कुंतेः पिता ततः २१ सोऽहंजिरभवत्कुंतेर्महिष्मान् भद्रसेनकः दुर्मदो भद्रसेनस्य धनकः कृतवीर्यसूः कृताग्निः कृतवर्मा च कृतौजा धनकात्मजाः २२

२१ कुंतेः सोहंजिः सोहंजेर्महिष्मान् महिष्मतो भद्रसेनकः तस्य दुर्मदो धनकश्चेति द्वौ पुत्रौ कृतवीर्यस्य जनकः कृतवीर्यादयश्चत्वारो धनकस्यात्मजा इत्यर्थः २२

३९ ४० यद्वस्मात्सुकवीन्नलः पुत्रः ४१ तस्मात्सरिप्लवात् सुनयः तस्यात्मजोमेधावीत्यर्थः तस्मात्सुदासः ततः शतानीकइत्यर्थः ४२ ४३
४४ बृहद्रथस्यजरासंधः तस्यसहदेवस्तस्यमार्जारिः यस्मान्मार्जारेःश्रुतश्रवाः ४५ ४६ ४७ सहस्रसंवत्सरमेतेभाव्याः भूपालाः ततः
परंभाव्यान् द्वादशस्कंधेवक्ष्यति ४८ इतिनवमेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः २२ त्रयोविंशेत्वनोर्द्रुह्योस्तुर्वसोश्चान्वयः क्रमा

सहस्रानीकस्तत्पुत्रस्ततश्चैवाश्वमेधजः असीमकृष्णस्तस्यापिनिमिचक्रस्तुतत्सुतः ३९ गजाह्वये हृतेनद्यांकौशाम्ब्यांसाधुवत्स्यति उक्तस्ततश्चित्ररथस्तस्मात्कविरथःसुतः ४० तस्माच्चवृष्टिमांस्तस्यसुषेणोऽथमहीपतिः सुनीथस्तस्यभवितानृचक्षुर्यत्सुखीनलः ४१ परिप्लवः सुतस्तस्मान्मेधावीसुनयात्मजः नृपंजयस्ततोदूर्वस्तिमिस्तस्माज्जनिष्यति तिमेर्बृहद्रथस्तस्माच्छतानीकःसुदासजः ४२ शतानीकाद्दुर्दमनस्तस्यापत्यंबहीनरः दंडपाणिर्निमिस्तस्यक्षेमकोभवितानृपः ४३ ब्रह्मक्षत्रस्यवैप्रोक्तोवंशोदेवर्षिसत्कृतः क्षेमकंप्राप्यराजानंसंस्थांप्राप्स्यतिवैकलौ ४४ अथमागधराजानोभावितारोवदामिते भवितासहदेवस्यमार्जारिर्यच्छ्रुतश्रवाः ४५ ततोयुतायुस्तस्यापिनिरमित्रोऽथतत्सुतः सुनक्षत्रःसुनक्षत्राद्बृहत्सेनोथकर्मजित् ४६ ततःसृतंजयाद्विप्रःशुचिस्तस्यभविष्यति क्षेमोऽथसुव्रतस्तस्माद्धर्मसूत्रःशमस्ततः ४७ द्युमत्सेनोऽथसुमतिःसुबलोजनिताततः सुनीथःसत्यजिदथविश्वजिद्यद्रिपुंजयः बार्हद्रथाश्चभूपालाभाव्याःसाहस्रवत्सरम् ४८

इतिश्रीभागवतेम० नवमस्कंधेद्वाविंशोऽध्यायः २२ श्रीशुकउवाच अनोःसभानरश्चक्षुःपरोक्षश्चसुतास्त्रयः सभानरात्कालनरःसृंजयस्तत्सुतस्ततः १ जनमेजयस्तस्यपुत्रोमहाशीलोमहामनाः उशीनरस्तितिक्षुश्चमहामनसआत्मजौ शिबिर्वनःशमिर्दक्षश्चत्वारोशीनरात्मजाः २

नदेवंययातेःपुत्राणांपंचमस्यपूरोर्वंशोऽनुक्रांतःइदानींचतुर्थस्यवंशमनुक्रामति अनोरिति कर्णस्यजगतीपतेरित्यंतेन १ तस्यजनमेजयस्यमहाशीलः महामनाः चत्वारउशीनरात्मजाःसंधिरार्षः २ तुर्यदोश्चवंशोऽनुक्रांतोयावत्ज्यामघसंभवः १

मात्रासत्यवत्याउक्तइतिनिषेधाभावमाह अपतिरपत्यलिप्सुर्देवरात्गुरुप्रयुक्ताद्दतुमतीयादित्यादिवचनात् २५ दुःशलानामकन्याचजज्ञे २६ अरण्येमृगशापात्मैथुनेनरुद्धस्यप्रतिबद्धस्य २७ नासत्यदस्राभ्यामश्विनीकुमाराभ्याम् पंचभ्योयुधिष्ठिरादिभ्यः पंचाभवन् २८ २९ तथाऽपरेभार्यांतरेषु ३० कालीचान्याभीमस्यभार्यातस्यांभीमसेनात्सर्वगतोनामपुत्रोऽभवदित्यर्थः ३१ उ

क्षेत्रेऽप्रजस्यवैभ्रातुर्मात्रोक्तोबादरायणः धृतराष्ट्रंचपांडुंचविदुरंचाप्यजीजनत् २५ गांधार्यांधृतराष्ट्रस्यजज्ञेपुत्रशतंनृप तत्रदुर्योधनोज्येष्ठोदुःशीलाचापिकन्यका २६ शापान्मैथुनरुद्धस्यपांडोःकुंत्यांमहारथाः जाताधर्मानिलेंद्रेभ्योयुधिष्ठिरमुखास्त्रयः २७ नकुलःसहदेवश्चमाद्र्यांनासत्यदस्रयोः द्रौपद्यांपंचपंचभ्यःपुत्रास्तेपितरोऽभवन् २८ युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यःश्रुतसेनोवृकोदरात् अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तुशतानीकस्तुनाकुलिः २९ सहदेवसुतोराजन्श्रुतकर्मातथापरे युधिष्ठिरात्तुपौरव्यांदेवकोऽथघटोत्कचः ३० भीमसेनाद्धिडिंबायांकाल्यांसर्वगतस्ततः सहदेवात्सुहोत्रंतुविजयासूतपार्वती ३१ करेणुमत्यांनकुलोनिरमित्रंतथार्जुनः इरावंतमुलूप्यांवैसुतायांबभ्रुवाहनम् मणिपूरपतेःसोऽपितत्पुत्रःपुत्रिकासुतः ३२ तववतातःसुभद्रायामभिमन्युरजायत सर्वातिरथजिद्वीरउत्तरायांततोभवान् ३३ परिक्षीणेषुकुरुषुद्रौणेर्ब्रह्मास्त्रतेजसा त्वंचकृष्णानुभावेनसजीवोमोचितोंतकात् ३४ तवेमेतनयास्तातजनमेजयपूर्वकाः श्रुतसेनोभीमसेनउग्रसेनश्चवीर्यवान् ३५ जनमेजयस्त्वांविदित्वातक्षकान्निधनंगतम् सर्पान्वैसर्पयागाग्नौसहोष्यतिरुषाऽन्वितः ३६ कावषेयंपुरोधायतुरगतुरगमेधयाट् समंतात्पृथिवींसर्वांजित्वायक्ष्यतिचाध्वरैः ३७ तस्यपुत्रःशतानीकोयाज्ञवल्क्यात्त्रयींपठन् अस्त्रज्ञानंक्रियाज्ञानंशौनकात्परमेष्यति ३८

लूप्यांनागकन्यायांमणिपूरपतेःसुतायांपुत्रिकाधर्मेणदत्तायांबभ्रुवाहनमसूत अतस्तत्पुत्रःसन्नपिसःपुत्रिकासुतः मातामहसुतइत्यर्थः ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ तुरसंज्ञंपुरोहितंकृत्वा ३७ भविष्यानाह तस्यपुत्रइतियावत्समाप्ति याज्ञवल्क्यात् क्रियाज्ञानंपरंचात्मज्ञानंशौनकात्प्राप्स्यति अस्त्रज्ञानंचकृपाचार्यादितिद्रष्टव्यम् याज्ञवल्क्यात्त्रयीमधीत्यकृपादस्त्राण्यवाप्येति वैष्णवोक्तेः क्वचित्तुअस्त्रज्ञानंकृपादित्येवपाठः ३८ ९ ७

यदादेवोनववर्षतदाशंतनुस्तत्रकारणंब्राह्मणानपप्रच्छ १४ ब्राह्मणैश्चैवमुक्तः दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते परिवेत्तासवि
ज्ञेयः परवित्ति स्तुपूर्वजइतिस्मृतेः योऽग्रभुक्भवमग्रतोभुनक्ति अयंत्वादृशोऽपिपरिवेत्तैवभवति अतस्तद्दोषपरिहारायराज्यम
ग्रजायदेहि ततोवृष्टिर्भविष्यतीत्येवमुक्तः १५ शंतनुर्वनंगत्वाज्येष्ठंछंदयामास राज्ञः प्रजापालनादिःपरोधर्मः अतस्त्वंराज्यंस्वी
कुर्विति प्रार्थितवान् ततःपूर्वमेवतस्यमंत्रिणा अश्मरावसंज्ञेनदेवापिंपाखंडीकृत्यराज्यानर्हंकर्तुं येप्रहिताःविप्राःतैःपाखंड
मता श्रयया गिरावेदात्प्रंशितःसन् १६ वेदवादस्यातिवादान्निंदावचनानिसोऽब्रवीत् ततस्तस्यपातित्येनराज्यानर्हत्वेजा

शांतिमाप्नोतिचैवास्यांकर्मणातेनशंतनुः समाद्वादशानद्राज्येनववर्षयदाविभुः १४ शंतनुर्ब्राह्मणैरु
क्तःपरिवेत्तात्वमग्रभुक् राज्यंदेह्यग्रजायाशुपुरराष्ट्रविवृद्धये १५ एवमुक्तोद्विजैर्ज्येष्ठंछंदयामास
सोऽब्रवीत् तन्मंत्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदाद्विभ्रंशितोगिरा १६ वेदवादातिवादान्वैतदादेवोववर्षह देवापि
र्योगमास्थायकलापग्राममाश्रितः १७ सोमवंशेकलौनष्टेकृतादौस्थापयिष्यति बाल्हीकात्सोमदत्तो
ऽभूत् भूरिर्भूरिश्रवास्ततः १८ शलश्चशंतनोरासीद्गंगायांभीष्मआत्मवान् सर्वधर्मविदांश्रेष्ठोम
हाभागवतःकविः १९ वीरयूथाग्रणीर्येनरामोऽपियुधितोषितः शंतनोर्दासकन्यायांजज्ञेचित्रांगदः
सुतः २० विचित्रवीर्यश्चावरजोनाम्नाचित्रांगदोहतः यस्यांपराशरात्साक्षादवतीर्णोहरेःकला २१
वेदगुप्तोमुनिःकृष्णोयतोऽहमिदमध्यगाम् हित्वास्वशिष्यान्पैलादीन्भगवान्बादरायणः २२ मह्यं
पुत्रायशांतायपरंगुह्यमिदंजगौ विचित्रवीर्योऽथोवाहकाशिराजसुतेबलात् २३ स्वयंवरादुपानीते
अंबिकांऽबालिकेउभे तयोरासक्तहृदयोगृहीतोयक्ष्मणामृतः २४

तेशंतनोर्दोषाभावात् देवोववर्षेत्यर्थः १७ ततःसोमदत्तात् भूरिःभूरिश्रवाः शलश्चेतित्रयः १८ १९ रामोजामदग्न्यः दासकन्या
मितिउपरिचरस्यवसोर्वीर्येणमत्स्यगर्भादुत्पन्नादासैःकैवर्तैःपालिताअतोदासकन्येतिप्रसिद्धायांसत्यवत्याम् २० नाम्ना
तत्समानभाम्नाचित्रांगदेनगंधर्वेणयुद्धेहतः यस्यांसत्यवत्यांशंतनुपरिग्रहात्पूर्वमेव वेदगुप्तायेन यतोऽहंजातःइदंभाग
वतंचाध्यगामअधिगतवानस्मि २२ २३ स्वयंवरात् भीष्मेणबलादुपानीते २४

३५ इतिनवमस्कंधेटीकायामेकविंशतितमोऽध्यायः २१ द्वाविंशेतुदिवोदासवंशउक्तोऽथवर्णिताः ऋक्षवंशेजरासंधपा
र्थदुर्योधनादयः १ तस्यसोमकस्यपुत्राणांशतंबभूव तेषांजंतुर्ज्येष्ठः १ यवीयान्पृषतः २ अजमीढस्यैववंशांतरमाह यइति त
तः संवरणात्कुरुः ३ ४ तस्यकृतिनः उपरिचरो वसुः तस्यवसोः बृहद्रथोमुखमादिर्येषाम् ५ तानेवाह कुशांबेति तत्सुतः पुष्प

शरस्तंबेपतद्रेतोमिथुनंतदभूच्छुभम् तद्दृष्ट्वाकृपयाऽगृह्णाच्छंतनुर्मृगयांचरन् कृपः कुमारः क
न्याचद्रोणपत्न्यभवत्कृपी ३६ इतिश्रीभागवतेम० नवमस्कंधेएकविंशोऽध्यायः २१ श्रीशुक
उवाच मित्रेयुश्चदिवोदासात्च्यवनस्तत्सुतोनृप सुदासः सहदेवोथसोमकोजंतुजन्मकृत् १ त
स्यपुत्रशतंतेषांयवीयान्पृषतः सुतः द्रुपदोद्रौपदीतस्यधृष्टद्युम्नादयः सुताः २ धृष्टद्युम्नाद्धृष्टकेतु
र्भार्म्याः पांचालकाइमे योऽजमीढसुतोह्यन्यऋक्षः संवरणस्ततः ३ तपत्यांसूर्यकन्यायांकुरुक्षेत्रपतिः
कुरुः परीक्षित्सुधनुर्जह्नुर्निषधाश्चकुरोः सुताः ४ सुहोत्रोऽभूत्सुधनुषश्च्यवनोऽथततः कृती व
सुस्तस्योपरिचरो बृहद्रथमुखास्ततः ५ कुशांबमत्स्यप्रत्यग्रचेदिपाद्याश्चचेदिपाः बृहद्रथात्कुशाग्रोऽ
भूदृषभस्तस्यतत्सुतः ६ जज्ञेसत्यहितोऽपत्यंपुष्पवांस्तत्सुतोजहुः अन्यस्यांचापिभार्यायांशक
ले द्वेबृहद्रथात् ७ तेमात्राबहिरुत्सृष्टेजरयाचाभिसंधिते जीवजीवेतिक्रीडंत्याजरासंधोभवत्सुतः ८
ततश्चसहदेवोऽभूत्सोमापिर्यच्छ्रुतश्रवाः परीक्षिदनपत्योऽभूत्सुरथोनामजाह्नवः ९ ततोविदूरथ
स्तस्मात्सार्वभौमस्ततोऽभवत् जयसेनस्तत्तनयोराधिकोऽतोऽयुतोह्यभूत् १० ततश्चक्रोधनस्तस्मा
द्देवातिथिरमुष्यच ऋष्यस्तस्यदिलीपोभूत्प्रतीपस्तस्यचात्मजः ११ देवापिः शंतनुस्तस्यबाल्हीकइति
चात्मजाः पितृराज्यंपरित्यज्यदेवापिस्तुवनंगतः १२ अभवच्छंतनूराजाप्राङ्महाभिषसंज्ञितः यंयंक
राभ्यांस्पृशतिजीर्णंयौवनमेतिसः १३

वान् जज्ञेतस्यापत्यंसत्यहितइतियोज्यम् ६ ७ जरयाराक्षस्या ८ यत् यस्मा
त्सोमापेः श्रुतश्रवाः कुरोः पुत्रः ९ अतोराधिकादयुतोऽभूदित्यर्थः १० ११ तस्यप्रतीपस्यदेवापिशंतनुबाल्हिकाः १२ प्राक्पूर्वज
न्मनिमहाभिषइतिसंज्ञायस्यसः १३

सएवकृत्व्यांकृत्वीसंज्ञायांशुककन्यायांब्रह्मदत्तंजनयामास तदुक्तंहरिवंशादिषु पराशरकुलोत्पन्नः शुकोनाममहायशाः व्यासादरण्यांसंभूतोविधूमोऽग्निरिवोज्ज्वलन् सतस्यांपितृकन्यायांवीरिण्यांजनयिष्यति कृष्णांगौरंप्रभंशंभुंतथाभूरिश्रुतंजयम् कन्यांकीर्तिमतींषष्ठींयोगिनींयोगमातरं ब्रह्मदत्तस्यजननींमहिषीमणुहस्यचेति यद्यपिशुकउत्पन्नएवविमुक्तसंगोनिर्गतः तथापिविरहातुरंव्यासमनुयातंदृष्ट्वाच्छायाशुकंनिर्मायगतवान् तदभिप्रायेणैवगार्हस्थ्यादिव्यवहारइत्यविरोधः स

सकृत्व्यांशुककन्यायांब्रह्मदत्तमजीजनत् सयोगीगविभार्यायांविष्वक्सेनमधात्सुतम् २५ जैगीषव्योपदेशेनयोगतंत्रंचकारह उदक्स्वनस्ततस्तस्मात् भल्लादोबार्हदीषवाः २६ यवीनरोद्विमीढस्यकृतिमान्तत्सुतःस्मृतः नाम्नासत्यधृतिर्यस्यदृढनेमिःसुपार्श्वकृत् २७ सुपार्श्वात्सुमतिस्तस्यपुत्रःसंनतिमांस्ततः कृतीहिरण्यनाभाद्योयोगंप्राप्यजगौस्मषट् २८ संहिताःप्राच्यसाम्नांवैनीपोल्युग्रायुधस्ततः तस्यक्षेम्यःसुवीरोथसुवीरस्यरिपुंजयः २९ ततोबहुरथोनामपुरुमीढोऽप्रजोऽभवत् नलिन्यामजमीढस्यनीलःशांतिःसुतस्ततः ३० शांतेःसुशांतिस्तत्पुत्रःपुरुजोऽर्कस्ततोऽभवत् भर्म्याश्वस्तनयस्तस्यपंचासन्मुद्गलादयः ३१ यवीनरोबृहदिषुःकांपिल्यःसंजयःसुताः भर्म्याश्वःप्राहपुत्रामेपंचानांरक्षणायहि ३२ विषयाणामलमिमे इतिपंचालसंज्ञिताः मुद्गलाद्ब्रह्मनिर्वृत्तंगोत्रंमौद्गल्यसंज्ञितम् ३३ मिथुनंमुद्गलाद्भार्म्याद्दिवोदासःपुमानभूत् अहल्याकन्यकायस्यांशतानंदस्तुगौतमात् ३४ तस्यसत्यधृतिःपुत्रोधनुर्वेदविशारदः शरद्वांस्तत्सुतोयस्मादुर्वशीदर्शनात्किल ३५

ब्रह्मदत्तोयोगीगाविवाचिसरस्वत्याम् २५ सएवयोगतंत्रंचकार बार्हदीषवाः बृहदिषोर्वंश्याइमेदीर्घत्वमार्षम् २६ सुपार्श्वकृतसुपार्श्वस्यपिता २७ प्राच्यसाम्नांषट्संहिताजगौविभज्याध्यापितवान् २८ २९ अजमीढस्यवंश्याः प्रियमेधादयः केचिद्ब्राह्मणाबभूवुः बृहदिषुप्रभृतयःक्षत्रियाश्चेतिवंशद्वयमुक्तम् तस्यैववंशांतरमाह नलिन्यामितियावत्समाप्ति ३० ३१ मुद्गलः एकः यवीनरादयश्चत्वारइत्येवंपंच ३२ ३३ भार्म्यात् भर्म्याश्वपुत्रात् मिथुनंचाभूत् तदेवाह दिवोदासःपुमान् अहल्याचकन्यकेति ३४ ३५

ननुदुःखंकिमितिप्रार्थयसे परदुःखनिवृत्त्यैवममसर्वदुःखनिवृत्तिरित्याह क्षुत्तृडिति कृपणस्यजंतोर्जीवनहेतोःजलस्यार्पणात्मे सर्वेक्षुत्तृडादयोनिवृत्ताः १३ इत्येवंसंभाष्य १४ त्रिभुवनाधीशाः ब्रह्मादयः मायाःतदीयधैर्यपरीक्षाऽर्थं प्रथमंमायावृषलादिरूपेण प्रतीताः संतइत्यर्थः १५ परंकेवलंवासुदेवेभक्त्यानमस्चक्रेनतुतान् किमपियाचितवान् १६ अनन्यराधसः ईश्वरातिरिक्तफलांत

क्षुत्तृट्श्रमोगात्रपरिभ्रमश्चदैन्यंक्लमःशोकविषादमोहाः सर्वेनिवृत्ताःकृपणस्यजंतोर्जिजीविषोर्जीवजलार्पणान्मे १३ एवंप्रभाष्यपानीयंम्रियमाणःपिपासया पुल्कसायाददाद्धीरोनिसर्गकरुणोनृपः १४ तस्यत्रिभुवनाधीशाःफलदाःफलमिच्छताम् आत्मानंदर्शयांचक्रुर्मायाविष्णुविनिर्मिताः १५ सवैतेभ्योनमस्कृत्यनिःसंगोविगतस्पृहः वासुदेवेभगवतिभक्त्याचक्रेमनःपरम् १६ ईश्वरालंबनंचित्तंकुर्वतोनन्यराधसः मायागुणमयीराजन्स्वप्नवत्प्रत्यलीयत १७ तत्प्रसंगानुभावेनरंतिदेवानुवर्त्तिनः अभवन्योगिनःसर्वेनारायणपरायणाः १८ गर्गाच्छिनिस्ततोगार्ग्यःक्षत्राद्ब्रह्मत्ववर्त्तत दुरितक्षयोमहावीर्यात्तस्यत्रय्यारुणिःकविः १९ पुष्करारुणिरित्यत्रयेब्राह्मणगतिंगताः बृहत्क्षत्रस्यपुत्रोऽभूद्धस्तीयद्धस्तिनापुरम् २० अजमीढोद्विमीढश्चपुरुमीढश्चहस्तिनः अजमीढस्यवंश्यास्युःप्रियमेधादयोद्विजाः २१ अजमीढाद्बृहदिषुस्तस्यपुत्रोबृहद्धनुः बृहत्कायस्ततस्तस्यपुत्रआसीज्जयद्रथः २२ तत्सुतोविशदस्तस्यसेनजित्समजायत रुचिराश्वोदृढहनुःकाश्योवत्सश्चतत्सुताः २३ रुचिराश्वसुतःपारःपृथुसेनस्तदात्मजः पारस्यतनयोनीपस्तस्यपुत्रशतंत्वभूत् २४

रनपेक्षस्यप्रत्यलीयत आत्मन्येवलीनाबभूव १७ १८ मन्युसुतस्यवंशमुक्त्वातत्सुतस्यैवगर्गस्यवंशमाह गर्गादिति महावीर्यस्यवंशमाह दुरितक्षयः तस्यत्रय्यारुणिः कविःपुष्करारुणिश्चेतित्रयःपुत्राः १९ कथंभूताः येअत्रक्षत्रवंशेब्राह्मणगतिंब्राह्मणरूपतांगतास्तेमन्युपुत्राणांपंचानांज्येष्ठस्यवंशमाह बृहत्क्षत्रस्येति यत् येनहस्तिनापुरंकृतमित्यर्थः २० अजमीढादयस्त्रयोहस्तिनःपुत्राः २१ अजमीढादेवान्यःपुत्रोबृहदिषुर्नामाभवत् २२ २३ पारस्यतनयोनीपः नीपस्यपुत्रशतम् २४

एकविंशेतुदोष्यंतेः क्रतस्यान्वयउच्यते रंतिदेवाजमीढादेर्यत्रकीर्त्तिः प्रतन्यते १ भरतस्यान्वयेवितथेसतिदत्तत्वा द्वितथसंज्ञो भरद्वाजः सचब्राह्मणोऽपिभरतस्यदत्तः पुत्रोजातइतितद्वंशोऽनुक्रम्यते वितथस्यक्रतोमन्युः तस्माद्बृहत्क्षत्रजयमहावीर्यनरगर्गाः पंचपुत्राबभूवुः १ २ वियद्वित्तस्यवियतोगगनादिवोद्यमंविनादैवादुपस्थितमेववित्तंभोग्यंयस्य यद्वावियद्व्ययं प्राप्नुवन् वित्तंभोग्यंयस्य तदेवाह बुभुक्षतोऽपिसतोलब्धंलब्धंददतःतत्प्रपंचयति निष्किंचनस्येत्यादिसार्द्धैः पंचदशभिः ३

श्रीशुकउवाच वितथस्यसुतोमन्युर्बृहत्क्षत्रोजयस्ततः महावीर्योनरोगर्गः संकृतिस्तुनरात्मजः १ गुरुश्चरंतिदेवश्चसंकृतेः पांडुनंदन रंतिदेवस्यहियशइहामुत्रचगीयते २ वियद्वित्तस्यददतोलब्धं लब्धंबुभुक्षतः निष्किंचनस्यधीरस्यसकुटुंबस्यसीदतः ३ व्यतीयुरष्टचत्वारिंशदहान्यपिबतः किल घृतपायससंयावंतोयंप्रातरुपस्थितम् ४ कृच्छ्रप्राप्तकुटुंबस्यक्षुत्तृड्भ्यांजातवेपथोः अतिथिर्ब्राह्मणःकालेभोक्तुकामस्यचागमत् ५ तस्मैसंव्यभजत्सोऽन्नमादृत्यश्रद्धयान्वितः हरिंसर्वत्रसंपश्यन्सभुक्त्वाप्रययौद्विजः ६ अथान्योभोक्ष्यमाणस्यविभक्तस्यमहीपते विभक्तंव्यभजत्तस्मैवृषलायहरिंस्मरन् ७ यातेशूद्रेतमन्योगादतिथिःश्वभिरावृतः राजन्मेदीयतामन्नंसगणायबुभुक्षते ८ सआदृत्यावशिष्टंयत्बहुमानपुरस्कृतम् तच्चदत्वानमश्चक्रेश्वभ्यःश्वपतयेविभुः ९ पानीयमात्रमुच्छेषंतच्चैकपरितर्पणम् पास्यतःपुल्कसोऽभ्यागादपोदेह्यशुभस्यमे १० तस्यतांकरुणांवाचंनिशम्यविपुलश्रमाम् कृपयाभृशसंतप्तइदमाहामृतंवचः ११ नकामयेऽहंगतिमीश्वरात्परामष्टर्द्धियुक्तामपुनर्भवंवा आर्त्तिंप्रपद्येऽखिलदेहभाजामंतःस्थितोयेनभवंत्यदुःखाः १२

अपिबतोजलपानमप्यकुर्वतः घृतादित्रयाणांद्वंद्वैक्यंतोयंच ४ ५ ६ अथान्योवृषलोऽतिथिरागमत् विभक्तस्यकुटुंबार्थमन्नादिकंविभक्तवतः ७ सगणायश्वयूथसहिताय ८ ९ उच्छेषमुर्वरितमेकमेवतर्पयतीति १० ११ परदुःखासहिष्णुतयासर्वेषांदुःखंस्वयंभोक्तुमाशास्ते नेति अणिमाद्यष्टसमृद्धियुक्तांगतिमपिमोक्षमपिचाहंनकामये तर्हिकिंकामयसेतदाह अखिलदेहभाजामार्त्तिंदुःखंतत्तद्देहोन्तःरूपेणांतःस्थितःसन्नहंप्रपद्येप्राप्नुयामित्येवंकामयेयेनतद्दुःखभोक्ताऽमयाहेतुभूतेनतेसर्वेऽदुःखाभवंति १२

नानुरूपाः मत्सदृशा न भवंतीति भर्त्रा ईरिते सति व्यभिचारशंकया ऽस्मांस्त्यक्ष्यतीति भयात्पुत्रान्जघ्नुः पुनः पुत्राणां दर्शने वैसादृश्यानुसं
धानेन त्यजेत् नान्यथेत्याशयेन हतवत्यः ३३ वितथे व्यर्थे सति तदर्थं पुत्रार्थं मरुत्सोमेन यागेन यजतस्तस्य प्रसन्नाः संतो मरुतो भर
द्वाजं नाम पुत्रमुपाददुः समर्पयामासुः ३४ मरुतां भरद्वाजागमप्रकारं प्रदर्शयन्नाह अंतर्वत्न्यामिति चतुर्भिः अंतर्वत्न्यां गर्भिण्यां
भ्रातुरुतथ्यस्य पत्न्यां ममतायां चौर्येण मैथुनाय कदाचित्प्रवृत्तो बृहस्पतिः तदा द्वितीयगर्भस्यावकाशाभावादाक्रोशपूर्वकं गर्भस्थे
न वारितः ततः क्रुद्धो बृहस्पतिरंधो भवेति तं गर्भं शप्त्वा बलाद्वीर्यं न्यषिंचत् ततो बृहस्पतेः शापात् गर्भस्थो दीर्घतमा अंधो बभूव ते
न च तद्वीर्यं पार्ष्णिप्रहारेण योनेर्बहिः निःसारितं भूमौ पतितं सद्य एव कुमारोऽभवत् ३५ तं च परवीर्यजं भर्तुस्त्यागात् विशंकितां
सतीं त्यक्तुकामां ममतां प्रति स्फुटाः एनं बृहस्पतेर्ममतायाश्च विवादरूपं श्लोकं जगुः किमर्थं जगुः अत आह तस्य नाम निरुच्य

तस्यासन्नृपवैदर्भ्यः पत्न्यस्तिस्रः सुसंमताः जघ्नुस्त्यागभयात्पुत्रान्नानुरूपा इतीरिते ३३ तस्यै
वं वितथे वंशे तदर्थं यजतः सुतम् मरुत्स्तोमेन मरुतो भरद्वाजमुपाददुः ३४ अंतर्वत्न्यां भ्रातृपत्न्यां मै
थुनाय बृहस्पतिः प्रवृत्तो वारितो गर्भं शप्त्वा वीर्यमवासृजत् ३५ तं त्यक्तुकामां ममतां भर्तृत्यागविशं
किताम् नामनिर्वचनं तस्य श्लोकमेनं सुरा जगुः ३६ मूढे भर द्वाजमिमं भर द्वाजं बृहस्पते यातौ यदु
क्त्वा पितरौ भरद्वाजस्ततस्त्वयम् ३७ चोद्यमाना सुरैरेवं मत्वा वितथमात्मजम् व्यसृजन्मरुतोऽबिभ्रन्
दत्तोऽयं वितथेऽन्वये ३८ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे विंशोऽध्यायः २०

तेये न तत् तन्नामनिर्वचनेनैव भर्तुस्त्यागशंकामपाकर्तुमित्यर्थः ३६ तत्र पुत्रं त्यक्त्वा यांतीं ममतां बृहस्पतिराह हे मूढे इमं पुत्रं भर पु
षाण भर्तुर्बिभेमीति चेत्तत्राह द्वाजमेकस्य क्षेत्रे अन्यस्य बीजादित्येवं द्वाभ्यां जातमतस्तस्याप्ययं पुत्र इति न तस्माद्भयशंकेत्यर्थः एव
मुक्ता सती तं प्रत्याह हे बृहस्पते त्वमिमं भर यतः द्वाजं द्वाभ्यामावाभ्यामन्यायतो जातम् अतो नाहमेकाकिनी भरामीत्यर्थः यद्यस्मा
देवमुक्त्वा पितरौ ममताबृहस्पती विवदमानौ पुत्रं परित्यज्य यातौ इति तो हेतोरयं भरद्वाज इति पाठांतरे यस्य त्यागदुःखात्पितरौ या
तावित्यर्थः ३७ वितथं व्यभिचारसंभवात् तमात्मजं वितथं निरर्थकं मत्वा ममता व्यसृजत् तत्याज पाठांतरे आदिजं प्रथमजं भर्तु
वीर्याज्जातमेव सुरव्यमात्मजं मत्वा बृहस्पतेर्जातं तत्याजेत्यर्थः एवं तया त्यक्तं मरुतोऽबिभरुः तदेवं मरुद्भिः प्राप्तोऽयं भ
रतस्यान्वये वितथे सति दत्तः ३८ इति नवमे टीकायां विंशोऽध्यायः २०

अष्टाधिकसप्ततिमेध्यान् अश्वान् बबंध किंकुर्वन् वसु धनं प्रकर्षेण ददत् साचीगुणे प्रकृष्टगुणवति देशेऽग्निः चितो भूत् यस्मिन्नग्निच
यने देशे वा सहस्रं ब्राह्मणाः भरतेन भूरिदानेन दत्ताः गाः बद्वशः प्रत्येकं बद्वं विभेजिरे विभज्य जगृहुः चतुरशीत्यधिकैः त्रयोदशसह
स्रैरेकं बद्वं भवति तथाहि हिरण्येन परीवृतान् कृष्णान् शुक्लदतो मृगान् मष्णारे भरतो ददाच्छतं बद्वानि सप्त चेति श्रुत्युक्तानि सप्ता
धिकशतं बद्वानि श्रीशुकेनोत्तरश्लोके चतुर्दशलक्षत्वेन संगृहीतानि अदात्कर्मणि मष्णारे नियुतानि चतुर्दशेति एवं चतुर्दशलक्षा
णां सप्ताधिकशतभागो बद्वमित्युक्तम् इयं च बद्वसंख्या श्लोकेन संगृह्यते चतुर्दशानां लक्षाणां सप्ताधिकशतांशकः बद्वं चतुर
शीत्यग्रसहस्राणि त्रयोदश २५ देवानामपि मायां वैभवमत्यगात् अत्यशेत यतः गुरुं पूज्यं हरिमायया प्राप्तः तदंशभवत्वात् माय

अष्टसप्ततिमेध्याश्वान् बबंध प्रददद्वसु । भरतस्य हि दौष्यन्तेरग्निः साचीगुणे चितः सहस्रं बद्वशो य
स्मिन् ब्राह्मणा गा विभेजिरे २५ त्रयस्त्रिंशच्छतं ह्यश्वान् बध्वा विस्मापयन्नृपान् । दौष्यन्तिरत्यगान्मा
यां देवानां गुरुमाययौ २६ मृगान् शुक्लदतः कृष्णान् हिरण्येन परीवृतान् । अदात्कर्मणि मष्णारे नियु
तानि चतुर्दश २७ भरतस्य महत्कर्म न पूर्वे नापरे नृपाः । नैवापुर्नैव प्राप्स्यन्ति बाहुभ्यां त्रिदिवं यथा २८
किरातहूणान् यवनानंध्रान् कंकान् खशाञ्छकान् । अब्रह्मण्यान्नृपांश्चाहन्म्लेच्छान् दिग्विजयेऽखि
लान् २९ जित्वा पुरासुरा देवान् ये रसौकांसि भेजिरे । देवस्त्रियो रसां नीताः प्राणिभिः पुनराहरत् ३०
सर्वकामान् दुदुहतुः प्रजानां तस्य रोदसी । समास्त्रिणवसाहस्रीर्दिक्षु चक्रमवर्त्तयत् ३१ स सम्राड्लो
कपालाख्यमैश्वर्यमधिराट् श्रियम् । चक्रं चास्खलितं प्राणान्मृषेत्युपरराम ह ३२

वत्तर इति पाठे ह्रस्वं छान्दसं श्रुत्यनुसारेण मायावतां श्रेष्ठः हरिरेवासावित्यर्थः २६ मृगान् श्रेष्ठगजान् भद्रमंद्रमृगादयो गजजातिभेदाः म
ष्णारे इत्यस्य श्रुतिपदस्य व्याख्यानं कर्मणीति कस्मिंश्चित्कर्मविशेषे केचित्तु मष्णारे तीर्थ इति व्याचक्षते २७।२८ २९ पुरा देवा
न्जिताये ऽसुरा रसौकांसि रसातलादिस्थानानि भेजिरे तैः प्राणिभिर्बलिभिर्देवस्त्रियो रसातलं नीताः सतीः पुनराहरत् आनि
न्ये प्राणिभिरन्यैर्मन्त्र्यादिभिः सह नीता इति वा पणिभिरिति पाठे पणयो ऽसुरास्तैर्नीताः सतीः यद्वा पणयो दूतास्तैर्दूतान् प्रस्था
प्याहरदित्यर्थः ३० त्रिणवसाहस्रीः समाः सप्तविंशतिसहस्रं वत्सरान् चक्रं सेना आज्ञा वा ३१ तस्य वैराग्येण मोक्षप्रकारमाह स
इति मृषेति विचार्येति शेषः ३२

किंकरवामेत्यादिवाक्यात्तदभिप्रायंज्ञात्वाऽह उपपन्नमिति १४ गांधर्वविधिनामिथःसमयपूर्वकेण १५ १६ १७ दुरत्ययंविक्रांतंविक्र-
मणंयस्य १८ १९ भस्त्राचर्मपात्रंतद्वत् माताआधारपात्रं पितुरेवतुपुत्रः तत्रहेतुः येनेति आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेः भरस्वपु-
षाणअनेन भरतनामनिरुक्तम् २० किंच रेतोधाःरेतःसेक्तावंशकृत्पुत्रोयमक्षयात्पितरंनयति तारयति तथाचश्रुतिःपुन्नाम्नो
नरकाद्यस्मात् पितरंत्रायतेसुतः तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयंभुवेति पाठांतरेमातृपित्रोःपुत्रंप्रतिविवादेयमक्षयात् ध

दुष्यंतउवाच उपपन्नमिदंसुभ्रुजातायाःकुशिकान्वये स्वयंहिवृणुतेराज्ञांकन्यकाःसदृशंवर-
म् १४ ओमित्युक्तेयथाधर्ममुपयेमेशकुंतलाम् गांधर्वविधिनाराजादेशकालविभागवित् १५ अमो-
घवीर्योराजर्षिर्महिष्यांवीर्यमादधे श्वोभूतेस्वपुरंयातःकालेनासूतसासुतम् १६ कण्वःकुमारस्य
वनेचक्रेसमुदिताःक्रियाः बध्वामृगेंद्रांस्तरसाक्रीडतिस्मसबालकः १७ तंदुरत्ययविक्रांतमादाय
प्रमदोत्तमा हरेरंशांशसंभूतंभर्तुरंतिकमागमत् १८ यदानजगृहेराजाभार्यापुत्रावनिंदितौ शृ-
ण्वतांसर्वभूतानांखेवागाहाशरीरिणी १९ माताभस्त्रापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः भरस्वपुत्रंदु-
ष्यंतमावमंस्थाःशकुंतलाम् २० रेतोधाःपुत्रोनयतिनरदेवयमक्षयात् त्वंचास्यधातागर्भस्यसत्य-
माहशकुंतला २१ पितर्युपरतेसोऽपिचक्रवर्तीमहायशाः महिमागीयतेतस्यहरेरंशभुवोभुवि
२२ चक्रंदक्षिणहस्तेऽस्यपद्मकोशोऽस्यपादयोः ईजेमहाभिषेकेणसोऽभिषिक्तोऽधिराड्विभुः
२३ पंचपंचाशतामेध्यैर्गंगायामनुवाजिभिः सामतेयंपुरोधाययमुनायामनुप्रभुः २४

र्मनिर्णेतुर्यमस्यसभायाः सकाशात् रेतोधाःरेतःसेक्तापितैवधर्मेणविजित्यपुत्रंनयतिनतुमातेत्यर्थः ततस्त्वभार्यापुत्रौस्वी-
कृतवानितिज्ञेयम् २१ चक्रवर्तीबभूवेतिशेषः तस्यमहिमागीयते तदप्येतेश्लोकाअभिगीता इत्यादिबह्वृचश्रुत्या हरेरंश-
भुवःअंशाज्जातस्य २२ तत्रलिंगमाह चक्रमिति २३ गंगायामनुलोमंपंचपंचाशतावाजिभिरीजे पुरोधायपुरो-
हितंकृत्वायमुनायामनुचयमुनायाश्चानुलोमम् २४ छ छ छ छ छ

विंशोपितृप्रसादाप्तराजासनमहोन्नतेः पूरोर्वंशोहिदौष्यंतेर्भरतस्यैर्यतेयशः १ १ २ तत्सुतः अहंयातेःसुतः ३ धर्मेयुश्चसंते
युश्चव्रतेयुश्च धर्मसत्यव्रतेयवः ४ वनेयुश्चावमःस्मृतः एवंदशैतेऋतेयुप्रमुखास्तस्यरौद्राश्वस्यघृताच्यामप्सरसिपुत्राजाताः
अप्सरसइतिषष्ठीसप्तम्यर्थेवशवर्त्तित्वेदृष्टांतः जगदात्मनः जगतआत्मभूतस्यमुख्यस्यप्राणस्येंद्रियाणीव ५ ६ ७ दुष्यंतस्यश

श्रीशुकउवाच पूरोर्वंशंप्रवक्ष्यामियत्रजातोऽसिभारत यत्रराजर्षयोवंश्याब्रह्मवंश्याश्चजज्ञिरे १
जन्मेजयोह्यभूत्पूरोःप्रचिन्वांस्तत्सुतस्ततः प्रवीरोऽथनमस्युर्वैतस्माच्चारुपदोऽभवत् २ तस्यसुद्युरभू
त्पुत्रस्तस्माद्बहुगवस्ततः संयातिस्तस्याहंयातीरौद्राश्वस्तत्सुतःस्मृतः ३ ऋतेयुस्तस्यकक्षेयुःस्थंडि
लेयुःकृतेयुकः जलेयुःसंततेयुश्चधर्मसत्यव्रतेयवः ४ दशैतेप्सरसःपुत्रावनेयुश्चावमःस्मृतः घृता
च्यामिंद्रियाणीवमुख्यस्यजगदात्मनः ५ ऋतेयोरंतिभारोऽभूत्त्रयस्तस्यात्मजानृप सुमतिर्ध्रुवोऽप्रति
रथःकण्वोऽप्रतिरथात्मजः ६ तस्यमेधातिथिस्तस्मात्प्रस्कण्वाद्याद्विजातयः पुत्रोऽभूत्सुमतेरेभ्यिर्दुष्य
न्तस्तत्सुतोमतः ७ दुष्यंतोमृगयांयातःकण्वाश्रमपदंगतः तत्रासीनांस्वप्रभयामंडयंतींरमामिव
विलोक्यसद्योमुमुहेदेवमायामिवस्त्रियम् ८ बभाषेतांवरारोहांभटैःकतिपयैर्वृतः तद्दर्शनप्रमु
दितःसन्निवृत्तपरिश्रमः ९ पप्रच्छकामसंतप्तःप्रहसन्श्लक्ष्णयागिरा कात्वंकमलपत्राक्षिकस्यासि
हृदयंगमे १० किंस्विच्चिकीर्षितंतत्रभवत्यानिर्जनेवने व्यक्तंराजन्यतनयांवेद्म्यहंत्वांसुमध्यमे नहिचे
तःपौरवाणामधर्मेरमतेक्वचित् ११ शकुंतलोवाच विश्वामित्रात्मजैवाहंत्यक्तामेनकया
वने वेदैतद्भगवान्कण्वोवीरकिंकरवामते १२ आस्यतांह्यरविंदाक्षगृह्यतामर्हणंचनः भुज्यतांसं
तिनीवाराउष्यतांयदिरोचते १३

कुंतलायांभरतःपुत्रोऽभवदितिकथाद्वारेणाह दुष्यंतोमृगयामितिपंचदशभिः तामाश्रमंमंडयंतींस्त्रियंविलोक्यमुमुहे अमुह्यत् ८ ९ त
स्यादर्शनेनप्रमुदितोऽतएवसन्निवृत्तःपरिश्रमोयस्य ९ १० पौरवाणांचेतोनह्यधर्मेरमते अतोमच्चेतसःत्वयिरमणाद्देवाहंत्वांराज
न्यतनयांवेद्मि ११ विश्वामित्रस्यात्मजाऽहंमेनकायांजातातयाचस्वर्गंगच्छंत्याऽत्रत्यक्ता अतोराजकन्यैवाहमित्यर्थः १२ १३

स्त्रीसंनिधानंतुसर्वथात्याज्यमित्याह मात्रेति अविविक्तंसंकीर्णमासनंयस्यसः कर्षति आकर्षति १७ १८ १९ ननुतृष्णात्यागस्यातिदुष्करत्वात्कथंब्रह्मणिमनस आधानंस्यात्तत्राह दृष्टमिति योनानुध्यायेत् नसंविशेत् नचोपभुंजीत तत्रदृष्टश्रुतयोरनुध्यानादौसआत्मदृक्भवति २० २१ २२ तस्यपूरोर्वशेस्थापयित्वा २३ विषयेषुशब्दादिषु आसेवितंषड्वर्गंषडिंद्रियरूपंसमुमुचे

मात्रास्वस्रादुहित्रावानाविविक्तासनोभवेत् बलवानिंद्रियग्रामोविद्वांसमपकर्षति १७ पूर्णंवर्षसहस्रंमेविषयान्सेवतोऽसकृत् तथाऽपिचानुसवनंतृष्णातेषूपजायते १८ तस्मादेतामहंत्यक्त्वाब्रह्मण्याधायमानसम् निर्द्वंद्वोनिरहंकारश्चरिष्यामिमृगैःसह १९ दृष्टंश्रुतमसद्बुद्ध्वानानुध्यायेन्नसंविशेत् संसृतिंचात्मनाशंचतत्रविद्वान्सआत्मदृक् २० इत्युक्त्वानाहुषोजायांतदीयंपूरवेवयः दत्त्वास्वांजरसंतस्मादाददेविगतस्पृहः २१ दिशिदक्षिणपूर्वस्यांद्रुह्युंदक्षिणतोयदुम् प्रतीच्यांतुर्वसुंचक्रउदीच्यामनुमीश्वरम् २२ भूमंडलस्यसर्वस्यपूरुमर्हत्तमंविशाम् अभिषिच्याग्रजांस्तस्यवशेस्थाप्यवनंययौ २३ आसेवितंवर्षपूगान्षड्वर्गंविषयेषुसः क्षणेनमुमुचेनीडंजातपक्षइवद्विजः २४ सतत्रनिर्मुक्तसमस्तसंगआत्मानुभूत्याविधुतत्रिलिंगः परेऽमलेब्रह्मणिवासुदेवेलेभेगतिंभागवतींप्रतीतः २५ श्रुत्वागाथांदेवयानीमेनप्रस्तोभमात्मनः स्त्रीपुंसोःस्नेहवैक्लव्यात्परिहासमिवेरितम् २६ सासन्निवासंसुहृदांप्रपायामिवगच्छताम् विज्ञायेश्वरतंत्राणांमायाविरचितंप्रभोः २७ सर्वत्रसंगमुत्सृज्यस्वप्नौपम्येनभार्गवी कृष्णेमनःसमावेश्यव्यधुनोल्लिंगमात्मनः २८ नमस्तुभ्यंभगवतेवासुदेवायवेधसे सर्वभूताधिवासायशांतायबृहतेनमः २९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेएकोनविंशोऽध्यायः १९

त्याज यद्वा विषयेषुआसेवितंसेवांकारितंषण्णामिंद्रियाणांवर्गंसमुमुचेउपेक्षतेत्यर्थः २४ विधुतंनिरस्तंत्रिगुणात्मकंलिंगंयेन प्रतीतःप्रख्यातः २५ प्रस्तोभमेवाह परिहासमिवेति यद्वा प्रस्तोभंनिवृत्तिमार्गेप्रोत्साहनंमेने २६ २७ २८ कथंसमावेश्य तदाह नमइति नमनादिभिःसमावेश्येत्यर्थः शुक्रोवानमस्करोति २९ इतिनवमेटीकायांएकोनविंशोऽध्यायः १९

रोधसीतटौविषाणाग्रेणमृदादिकमुद्धृत्यतीर्थेनिर्गमायमार्गंव्यधत्त ४ बह्व्य इतिशर्मिष्ठाप्रमुखाः कामयामासुः कांतंप्रतिकामिनीः का मवत्यः ५ पीवानंपुष्टंश्मश्रुलंस्मश्रुबहुलंरतिसमर्थमित्यर्थः मीढ्वांसंरेतःसेक्तारंयामेकोविदमभिज्ञमतएवप्रेष्ठंनावबुध्यत नान्व बुध्यत ६ ७ स्वामिनमितिशुक्राभिप्रायेणाह ८ इडविडाकारंबस्तजातिशब्दम् संधितुंप्रसादयितुम् ९ वृषणमच्छिनत् जरया संभोगासमर्थमकरोत् अर्थायस्वपुत्र्याः कामोपभोगाययोगविदुपायज्ञः जराव्यत्ययेनरतिशक्तिंददावित्यर्थः १० कूपलब्धयासह

तस्याउद्धरणोपायंबस्तःकामीविचिंतयन् व्यधत्ततीर्थमुद्धृत्यविषाणाग्रेणरोधसी ४ सोत्तीर्यकूपात्सुश्रोणीतमेवचकमेकिल तयावृतंसमुद्वीक्ष्यबह्व्योजाःकांतकामिनीः ५ पीवानंश्मश्रुलंप्रेष्ठं मीढ्वांसंयभिकोविदम् सएकोऽजवृषस्तासांबह्वीनांरतिवर्द्धनः रेमेकामग्रहग्रस्त आत्मानंनावबुध्यत ६ तमेवप्रेष्ठतमयारममाणमजान्यया विलोक्यकूपसंलग्नानामृष्यद्बस्तकर्मतत् ७ तंदुर्हृदंसुहृद्रूपंकामिनंक्षणसौहृदम् इंद्रियाराममुत्सृज्यस्वामिनंदुःखितायया ८ सोऽपिचानुगतःस्त्रैणःकृपणस्तांप्रसादितुम् कुर्वन्निडविडाकारंनाशक्नोत्पथिसंधितुम् ९ तस्यास्तत्रद्विजःकश्चिदजास्वाम्यच्छिनद्रुषा लंबंतंवृषणंभूयःसंदधेऽर्थाययोगवित् १० संबद्धवृषणःसोऽपित्वजयाकूपलब्धया कालंबहुतिथंभद्रकामैर्नाद्यापितुष्यति ११ तथाऽहंकृपणःसुभ्रूभवत्याःप्रेमयंत्रितः आत्मानंनाभिजानामिमोहितस्तवमायया १२ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः नदुह्यंतिमनःप्रीतिंपुंसःकामहतस्यते १३ नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्द्धते १४ यदानकुरुतेभावंसर्वभूतेष्वमंगलम् समदृष्टेस्तदापुंसःसर्वाःसुखमयादिशः १५ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्जीर्यतोयान्नजीर्यते तांतृष्णांदुःखनिवहांशर्मकामोद्रुतंत्यजेत् १६

कामैःसेव्यमानैर्नतुष्यति ११ १२ ननुतर्हिपुनरपिबहवोविषयाःसेव्यंतांवतोमनसिप्रीतेकामोपशांत्यामोहोनिवर्त्तेतेतिचेत्तत्राह यदितिद्वाभ्याम् नदुह्यंतिनपूरयंति १३ हविषाघृतेनकृष्णवर्त्माऽग्निरिव १४ तर्हिकदाकेनोपायेनवामनसःसंपूर्णाप्रीतिःस्यात् ययाकामोपशमःस्यादित्यतआह यदेतिषड्भिः अमंगलंभावंरागद्वेषादिवैषम्यम् १५ दुःखानिनितरांवहतीतितथाताम् १६

आत्मकृतः स्वदेहकर्तुः प्रत्युपकारं कर्तुं कोऽनुक्षमः तथापि पितुर्यच्चिंतितं तं कुर्यात् स उत्तमः यस्तु प्रोक्तकारी स मध्यमः यस्त्वश्रद्धया कु
र्यात् सोऽधमः अकर्ता पितुरुच्चरितं पुरीषप्रायः ४४ जुजुषे सेवितवान् ४५ यथोपजोषं यथाप्रीति जुजुषे ४६ ४७ ४८ नानेव भाति या
वदिंद्रियप्रवृत्तिः तदुपरमे ना भाति स्वप्नमायाभ्यां सहितो मनोरथ एवेत्यर्थः ४९ ५० मनःस्वस्वं काम भोगं कदिंद्रियैः कुत्सितैः पराङ्मुखे
रिंद्रियैः ५१ इति नवमे टीकायामष्टादशोऽध्यायः १८ ऊनविंशे ययातिः स्वं चेष्टितं नन्वजोपमम् देवयानीं समाश्राव्य विरक्तो

उत्तमश्चिंतितं कुर्यात् प्रोक्तकारी तु मध्यमः अधमोऽश्रद्धया कुर्यादकर्त्तोच्चरितं पितुः ४४ इति प्रमुदितः
पूरुः प्रत्यगृह्णाज्जरां पितुः सोऽपि तद्वयसा कामान् यथावज्जुजुषे नृप ४५ सप्तद्वीपपतिः सम्यक्
पितृवत्पालयन् प्रजाः यथोपजोषं विषयान् जुजुषेऽव्याहतेंद्रियः ४६ देवयान्यप्यनुदिनं मनोवाक्देह
वस्तुभिः प्रेयसः परमां प्रीतिमुवाह प्रेयसी रहः ४७ अयजद्यज्ञपुरुषं क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः सर्वदेवम
यं देवं सर्ववेदमयं हरिम् ४८ यस्मिन्निदं विरचितं व्योम्नीव जलदावलिः नानेव भाति नाभाति स्वप्न
मायामनोरथः ४९ तमेव हृदि विन्यस्य वासुदेवं गुहाशयम् नारायणमणीयांसं निराशीरयजत्प्रभु
म् ५० एवं वर्षसहस्राणि मनःषष्ठैर्मनःसुखम् विदधानोऽपि नातृप्यत्सार्वभौमः कदिंद्रियैः ५१
इति श्रीभागवते म० नवमस्कंधेऽष्टादशोऽध्यायः १८ श्रीशुक उवाच स इत्थमाचरन्कामा
न्स्त्रैणोऽपह्नवमात्मनः बुद्ध्वा प्रियायै निर्विण्णो गाथामेतामगायत १ शृणु भार्गव्यमूं गाथां मद्विधा
चरितां भुवि धीरा यस्यानुशोचंति वने ग्रामनिवासिनः २ बस्त एको वने कश्चित् विचिन्वन् प्रियमात्म
नः ददर्श कूपे पतितां स्वकर्मवशगामजाम् ३

मुक्तिमाप्तवान् १ भुक्तभोगामजां हास्यन्नजवद्वृत्तमात्मनः विडंबयन्प्रि
यामाह निर्वेदयितुमात्मवान् २ कामानाचरन्नुपभुंजानः गाथामितिहासम् १ मद्विधेन मत्सदृशेनाचरितामनुष्ठिताम् मद्वि
धस्याचरितं यस्यामिति वा यस्य ग्रामनिवासिनः कामिनो मद्विधस्याचरितं वने स्थिता धीराः शोचंति तस्य गाथां शृणु २ आत्मान
मनुलक्ष्याह बस्त इति प्रियामनुलक्ष्याह अजामिति वने संसारे प्रियं विषयम् ३ ७ ७ ७

३१ अपत्यार्थमृतुकाले प्रार्थनात् तस्याः कामपूरणधर्ममवेक्ष्य शुक्रस्य वचश्च स्मरन् दिष्टं दैवप्रापितमेव तत्संगमभ्यपद्यत नतु कामत इत्यर्थः ३२ ३३ आसुर्याः शर्मिष्ठाया भर्त्तुः सकाशात् ३४ उपमंत्रयन् प्रसादयन् ३५ विरूपं करोतीति तथा ३६ हे दुहितरि कामैरवाप्यतृप्तोऽस्मि कामानां भोगैरितिवा शुक्र आह तर्हि योऽभिधास्यति अभितो धारयिष्यति तस्य वयसा कामं व्यत्यसयस्व तां

विलोक्यौशनसीं राजञ्छर्मिष्ठा सुप्रजां क्वचित् तमेव वव्रे रहसि सख्याः पतिमृतौ सती ३१ राजपुत्र्यार्थितोऽपत्ये धर्मं चावेक्ष्य धर्मवित् स्मरञ्छुक्रवचः काले दिष्टमेवाभ्यपद्यत ३२ यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ३३ गर्भसंभवमासुर्या भर्त्तुर्विज्ञाय मानिनी देवयानी पितुर्गेहं ययौ क्रोधविमूर्च्छिता ३४ प्रियामनुगतः कामी वचोभिरुपमंत्रयन् न प्रसादयितुं शेके पादसंवाहनादिभिः ३५ शुक्रस्तमाह कुपितः स्त्रीकामानृतपूरुष त्वां जरा विशतां मंद विरूपकरणी नृणाम् ३६ ययातिरुवाच अतृप्तोऽस्म्यद्य कामानां ब्रह्मन्दुहितरि स्म ते व्यत्यस्यतां यथाकामं वयसा योऽभिधास्यति ३७ इति लब्धव्यवस्थानः पुत्रं ज्येष्ठमवोचत यदो तात प्रतीच्छेमां जरां देहि निजं वयः ३८ मातामहकृतां वत्स न तृप्तो विषयेष्वहम् वयसा भवदीयेन रंस्ये कतिपयाः समाः ३९ यदुरुवाच नोत्सहे जरसा स्थातुमंतरा प्राप्तया तव अविदित्वा सुखं ग्राम्यं वैतृष्ण्यं नैति पूरुषः ४० तुर्वसुश्चोदितः पित्रा द्रुह्युश्चानुश्च भारत प्रत्याचख्युरधर्मज्ञा ह्यनित्ये नित्यबुद्धयः ४१ अपृच्छत्तनयं पूरुं वयसोनं गुणाधिकम् न त्वमग्रजवद्वत्स मां प्रत्याख्यातुमर्हसि ४२ पूरुरुवाच को नु लोके मनुष्येंद्र पितुरात्मकृतः पुमान् प्रतिकर्त्तुं क्षमो यस्य प्रसादाद्विंदते परम् ४३

यथेच्छं जराव्यत्ययं यातु व्यत्ययं नीयतामितिवा यद्वा व्यत्यस्येति च्छेदः तां जरां व्यत्यस्य संगमयेत्यर्थः ३७ इति लब्धं व्यवस्थानं जराया व्यवस्थितिर्येन सः ३८ ३९ ४० यतो न धर्मज्ञाः अनित्ये च यौवने नित्यबुद्धयः ४१ तं जरां किं ग्रहीष्यसीत्यपृच्छत् प्रत्याख्यानं मा कृथा इत्याह न त्वमिति ४२ ४३

२० निषिद्धोयंप्रतिलोमसंबंधइतिचेत्तत्राह एषइति २१ ब्राह्मणमेववृणोहि किमनेनाग्रहेणेतिचेत्तत्राह नब्राह्मणइति बृहस्पतेःसुतःकचः शुक्रात् मृतसंजीवनींविद्यामध्यगात् तदाचदेवयानीतंपतिंचकमे सचगुरुपुत्रीममपूज्येतिनतामुदवहत् ततश्च कुपितासतीतवेयंविद्यानिष्फलाभवत्विति शशाप सचतवब्राह्मणःपतिर्नभवेदितितांशशाप तदेनदाह यमहमशपंतस्यशापात् २२ अशास्त्रीयत्वादनभिप्रेतमपिदैवेनोपहृतंप्रापितंबुध्वा तद्ज्ञतंतस्यांसकामंस्वंमनश्चबुध्वा नत्वधर्मेमदीयंमनःप्रविशेदिति

तंवीरमाहौशनसी प्रेमनिर्भरयागिरा राजंस्त्वयागृहीतोमेपाणिःपरपुरंजय २० हस्तग्राहोपरोमाभूद्गृहीतायास्त्वयाहिमे एषईशकृतोवीरसंबंधोनोनपौरुषः २१ यदिदंकूपलग्नायाभवतोदर्शनंमम नब्राह्मणोमेभविताहस्तग्राहोमहाभुज कचस्यबार्हस्पत्यस्यशापाद्यमशपंपुरा २२ ययातिरनभिप्रेतंदैवोपहृतमात्मनः मनस्तुतद्गतंबुध्वाप्रतिजग्राहतद्वचः २३ गतेराजनिसावीरेतत्रस्मरुदतीपितुः न्यवेदयत्ततःसर्वमुक्तंशर्मिष्ठयाकृतम् २४ दुर्मनाभगवान्काव्यःपौरोहित्यंविगर्हयन् स्तुवन्वृत्तिंचकापोतींदुहित्रासययौपुरात् २५ वृषपर्वातमाज्ञायप्रत्यनीकविवक्षितम् गुरुंप्रसादयन्मूर्ध्नापादयोःपतितःपथि २६ क्षणार्धमन्युर्भगवान्शिष्यंव्याचष्टभार्गवः कामोस्याःक्रियतांराजन्नैनांत्यक्तुमिहोत्सहे २७ तथेत्यवस्थितेप्राहदेवयानीमनोगतम् पित्रादत्तायतोयास्येसानुगायातुमामनु २८ स्वानांतत्संकटंवीक्ष्यतदर्थस्यचगौरवम् देवयानींपर्यचरत्स्त्रीसहस्रेणदासवत् २९ नाहुषायसुतांदत्त्वासहशर्मिष्ठयोशनाः तमाहराजन्शर्मिष्ठामाऽधास्तल्पेनकर्हिचित् ३०

तस्यावचःप्रतिजग्राह अंगीकृतवान् २३ शर्मिष्ठासंबंधोऽपिदैववशादेवाभवदितिदर्शयन्नाह गतेराजनीतिनवभिःउक्तंभिक्षुकीत्यादिकृतंकूपेप्रक्षेपादि २४ कापोतींसुंच्छवृत्तिम् २५ प्रत्यनीकादेवास्तेविवक्षिताजयंप्रापणीयाइत्यभिप्रेतंयस्यतथाभूतंज्ञात्वा प्रत्यनीकानांविवक्षितमितिवा २६ २७ सानुगासखीसहिताशर्मिष्ठामामनुयात्विति २८ तत्तस्मान्निर्गतात् शुक्रात् संकटंवीक्ष्य तत्तस्मादवस्थितादर्थस्यप्रयोजनस्यगौरवंचवीक्ष्य २९ तल्पमाऽधाःनोपगच्छेरित्यर्थः ३० ६२ ६२

५ नात्रप्रतिलोमतादोषः ईश्वरघटनादितिदर्शयन्कथामाह एकदेत्यादिनाप्रतिजग्राह तत्त्वइत्यंतेन गुरोःशुक्रस्यदेवया न्यापुत्र्याचव्यचरदितिद्वयोरन्वयः ६ कलगीताअलयोयेषुतानिनलिनीपुलिनानियस्मिन्पुरोद्याने अबलाशर्मिष्ठा ७ सिंचंतीः सिंचंत्यः ८ ९ अजानतीस्वीयंमत्वागुरुपुत्र्यावासः समव्ययत् पर्यधात् १० असांप्रतमन्याय्यम् ११ अन्यायमेवब्राह्मणो

राजोवाच ब्रह्मर्षिर्भगवान्काव्यः क्षत्रबंधुश्चनाहुषः राजन्यविप्रयोःकस्माद्विवाहःप्रतिलोमकः ५ श्रीशुकउवाच एकदादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठानामकन्यका सखीसहस्रसंयुक्तागुरुपुत्र्याचभामिनी ६ देवयान्यापुरोद्यानेपुष्पितद्रुमसंकुले व्यचरत्कलगीतालिनलिनीपुलिनेऽबला ७ ताजलाशयमासाद्यकन्याःकमललोचनाः तीरेन्यस्यदुकूलानिविजह्रुःसिंचतीर्मिथः ८ वीक्ष्यव्रजंतंगिरिशंसहदेव्यावृषास्थितम् सरसोत्तीर्यवासांसिपर्यधुर्व्रीडिताःस्त्रियः ९ शर्मिष्ठाऽजानतीवासोगुरुपुत्र्याःसमव्ययत् स्वीयंमत्वाप्रकुपितादेवयानीदमब्रवीत् १० अहोनिरीक्ष्यतामस्यादास्याःकर्मह्यसांप्रतम् अस्मद्धार्यंधृतवतीशुनीवहविरध्वरे ११ यैरिदंतपसासृष्टंमुखंपुंसःपरस्ययेधार्यतेयैरिहज्योतिःशिवःपंथाश्चदर्शितः १२ यान्वंदत्युपतिष्ठंतेलोकनाथाःसुरेश्वराः भगवानपिविश्वात्मापावनःश्रीनिकेतनः १३ वयंतत्रापिभृगवःशिष्योऽस्यानःपिताऽसुरः अस्मद्धार्यंधृतवतीशूद्रोवेदमिवासती १४ एवंशपंतींशर्मिष्ठागुरुपुत्रीमभाषत रुषाश्वसंत्युरगीवधर्षितादष्टदच्छदा १५ आत्मवृत्तमविज्ञायकत्थसेबहुभिक्षुकि किंनप्रतीक्षसेऽस्माकंगृहान्बलिभुजोयथा १६ एवंविधैःसुपरुषैःक्षिप्त्वाचार्यसुतांसतीं शर्मिष्ठाप्राक्षिपत्कूपेवासआदायमन्युना १७ तस्यांगतायांस्वगृहंययातिर्मृगयांचरन् प्राप्तोयदृच्छयाकूपेजलार्थीतांददर्शह १८ दत्वास्वमुत्तरंवासस्तस्यैराजाविवाससे गृहीत्वापाणिनापाणिमुज्जहारदयापरः १९

त्कर्षवर्णनेनव्यनक्ति यैरितित्रिभिः यैर्ब्राह्मणैः परस्यपुंसः मुखंमुखाद्युत्पन्नत्वेन तपसिदातृत्वेनश्रेष्ठाइत्यर्थः ज्योतिर्ब्रह्मपंथावेदमार्गः १२ १३ तदेवंब्राह्मणमात्रमेवतावत्पूज्यंतत्रापिवयंभृगवःअस्याश्चपितानः शिष्यः एवंसत्यप्यस्माभिर्धार्यंवासइयमसती धृतवती १४ १५ १६ १७ १८ १९

काशयः काशेर्वंश्याः काशेः प्रपितामहस्य क्षत्रवृद्धस्यान्वयं याता इति तथा १० ततः अनेनसः शुद्धो जज्ञे ११ कृतकृत्यः सः यतः आत्मवान् ज्ञानी अतः पुत्रोत्पादनं न कृतवानित्यर्थः १२ १३ १४ तेषां मतिभ्रंशाय गुरुणा बृहस्पतिना अभिचारविधानेनाग्नौ हूयमानेसति १५ सिंहावलोकनेनाह क्षात्रवृद्धात् क्षत्रवृद्धपौत्रात् कुशात् प्रतिः प्रतेः संजयः १६ १७ १८ इति नवमे टीकायां

इतीमे काश्या भूपाः क्षत्रवृद्धान्वयायिनः रंभस्य रभसः पुत्रो गंभीरश्चाक्रियस्ततः १० तस्य क्षेत्रे ब्रह्म जज्ञे शृणु वंशमनेनसः शुद्धस्ततः शुचिस्तस्मात् त्रिककुद्धर्मसारथिः ११ ततः शान्तरजो जज्ञे कृतकृत्यः स आत्मवान् रजेः पंचशतान्यासन् पुत्राणाममितौजसाम् १२ देवैरभ्यर्थितो दैत्यान् हत्वेंद्रायाददाद्दिवम् इंद्रस्तस्मै पुनर्दत्वा गृहीत्वा चरणौ रजेः १३ आत्मानमर्पयामास प्रह्लादाद्यरिशंकितः पितर्युपरते पुत्रा याचमानाय नो ददुः १४ त्रिविष्टपं महेंद्राय यज्ञभागान् समाददुः गुरुणा हूयमानेऽग्नौ बलभित्तनयान् रजेः १५ अवधीद्भ्रंशितान्मार्गान्न कश्चिदवशेषितः कुशात् प्रतिः क्षात्रवृद्धात् संजयस्तत्सुतो जयः १६ ततः कृतः कृतस्यापि जज्ञे हर्यवनो नृपः सहदेवस्ततो हीनो जयसेनस्तु तत्सुतः १७ संकृतिस्तस्य च जयः क्षत्रधर्मा महारथः क्षत्रवृद्धान्वया भूपाः शृणु वंशं च नाहुषात् १८ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे चंद्रवंशानुवर्णने सप्तदशोऽध्यायः १७ श्रीशुक उवाच

यतिर्ययातिः संयातिरायतिर्वियतिः कृतिः षडिमे नहुषस्यासन्निंद्रियाणीव देहिनाम् १ राज्यं नैच्छद्यतिः पित्रा दत्तं तत्परिणामवित् यत्र प्रविष्टः पुरुष आत्मानं नावबुध्यते २ पितरि भ्रंशिते स्थानादिंद्राण्या धर्षणाद्द्विजैः प्रापिते जगरत्वं वै ययातिरभवन्नृपः ३ चतसृष्वादिशद्दिक्षु भ्रातॄन् भ्राता यवीयसः कृतदारो जुगोपोर्वीं काव्यस्य वृषपर्वणः ४

सप्तदशोऽध्यायः १७ अष्टादशे ययातेस्तु नाहुषस्य कथोच्यते यस्य पंच सुपुत्रेषु कनीयानग्रहीज्जराम् १ १ तस्य राज्यस्य परिणाममनर्थावहत्वं वेत्तीति तथा तत्र हेतुः यत्रेति २ स्थानात्स्वर्गात् द्विजैरगस्त्यादिभिः ३ यवीयसो भ्रातॄनादिशत् काव्यस्य शुक्रस्य वृषपर्वणश्च कन्याभ्यां कृतदारः सन् ४

हे कुशिका एष देवरातः वो युष्मदीयः कौशिक एव यतः वीरः मत्पुत्रः तमेनमन्वित अनुगच्छत न्ये चाष्टकादयः तस्य सुता आसन् ३६ उपसंहरति एवमिति एके शप्ता एकेऽनुगृहीताः अन्यस्तु पुत्रत्वेन स्वीकृतः इत्येवं कौशिकगोत्रं पृथग्विधं नानाप्रकारं जातम् तच्च प्रवरांतरमापन्नं प्राप्तम् हि यस्माद्देवं देवरातज्येष्ठत्वेन तत्प्रकल्पितम् ३७ इति नवमे टीकायां षोडशोऽध्यायः १६

आयोः सप्तदशेऽत्रैव ज्येष्ठपुत्रस्य पंचसु सुतेषु क्षत्रवृद्धादिचतुर्णां वंशवर्णनम् १ इदं श्रीकृष्णावतारप्रस्तावाय वंशानुक्रमणमैलादिक्रमेण प्रक्रांतमिति यस्य वंशे कृष्णावतारस्तस्य वंशोऽतिविततत्वादंते निरूप्यते अतः पुरूरवसः पुत्राणां पंचानां क

एष वः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वित अन्ये चाष्टकहारीतजयक्रतुमदादयः ३६ एवं कौशिकगोत्रं तु विश्वामित्रैः पृथग्विधम् प्रवरांतरमापन्नं तद्धि चैवं प्रकल्पितम् ३७ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे षोडशोऽध्यायः १६ श्रीशुक उवाच यः पुरूरवसः पुत्र आयुस्तस्याभवन्सुताः नहुषः क्षत्रवृद्धश्च रजी रभश्च वीर्यवान् १ अनेना इति राजेंद्र शृणु क्षत्रवृधोऽन्वयम् क्षत्रवृद्धसुतस्यासन्सुहोत्रस्यात्मजास्त्रयः २ काश्यः कुशो गृत्समद इति गृत्समदादभूत् शुनकः शौनको यस्य बह्वृच प्रवरो मुनिः ३ काश्यस्य काशिस्तत्पुत्रो राष्ट्रो दीर्घतमःपिता धन्वंतरिर्दैर्घतमस आयुर्वेदप्रवर्त्तकः ४ यज्ञभुग्वासुदेवांशः स्मृतमात्रार्त्तिनाशनः तत्पुत्रः केतुमानस्य जज्ञे भीमरथस्ततः ५ दिवोदासो द्युमांस्तस्मात्प्रतर्दन इति स्मृतः स एव शत्रुजिद्वत्स ऋतध्वज इतीरितः तथा कुवलयाश्वेति प्रोक्तोऽलर्कादयस्ततः ६ षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च नालर्कादपरो राजन्मेदिनीं बुभुजे युवा ७ अलर्कात्संततिस्तस्मात्सुनीथोऽथ सुकेतनः धर्मकेतुः सुतस्तस्मात्सत्यकेतुरजायत ८ धृष्टकेतुः सुतस्तस्मात्सुकुमारः क्षितीश्वरः वीतिहोत्रस्य भर्गोतो भार्गभूमिरभून्नृपः ९

निष्ठानां वंशानुक्त्वेदानीं प्रथमस्य वंशमाह य इति एवं नहुषययातियदुप्रभृतिष्वपि द्रष्टव्यम् १ क्षत्रवृद्धः क्षत्रवृद्धस्य २ ३ दीर्घतमसः पिता ४ स्मृतमात्र एवार्त्तिरोगदुःखं नाशयतीति तथा ५ ततः प्रतर्दनादिशब्दवाच्यात् द्युमतः सकाशादलर्कादयः ६ ७ अलर्कात्संततिः ८ सत्यकेतोर्धृष्टकेतुः तस्मात्सुकुमारस्तस्माद्वीतिहोत्रः तस्य भर्गः अतो भर्गात् भार्गभूमिः ९ ७ ७ ७

तदेवं प्रसक्तानुप्रसक्तं समाप्य प्रस्तुतमाह गाधेरिति महातेजा विश्वामित्रः २८ ते सर्वे लिंगसमवायन्यायेन प्राणभृत उपदधाति इतिवत् मधुच्छंदस एवोच्यंते इत्यादि तथा च श्रुतिः तस्य ह विश्वामित्रस्यैकशतं पुत्रा आसुः पंचाशदेव ज्यायांसो मधुच्छंदसः पंचाशत्कनीयांस इत्यादि तत्र च विश्वामित्रपुत्रेषु भार्गवस्याजीगर्त्तस्य देवरातस्य ज्येष्ठत्वमवगम्यते तथा आश्वलायनबोधायनादिभिः कौशिकानां देवरातप्रवरत्वमुक्तम् प्रवरश्च तस्मिन्नेव वंशे अवांतरभेदः न तु वंशांतरम् तथा च स्मृतिः एक एव ऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्त्तते तावत्समानगोत्रत्वं विना भृग्वंगिरोगणादिति २९ तत्कुतो भृगुवंशप्रभवस्य देवरातस्य कौशिकप्रवरत्वमित्याशंक्य तदुपपादयन्नाह पुत्रं कृत्वेत्यादि यावत्समाप्ति पूर्वमजीगर्त्तसुतत्वेन मध्यमत्वेन पितृभ्यामम

गाधेरभून्महातेजाः समिद्ध इव पावकः तपसा क्षत्रमुत्सृज्य यो लेभे ब्रह्मवर्चसम् २८ विश्वामित्रस्य चैवासन्पुत्रा एकशतं नृप मध्यमस्तु मधुच्छंदा मधुच्छंदस एव ते २९ पुत्रं कृत्वा शुनःशेपं देवरातं च भार्गवम् आजीगर्त्तं सुतानाह ज्येष्ठ एष प्रकल्प्यताम् ३० यो वै हरिश्चंद्रमखे विक्रीतः पुरुषः पशुः स्तुत्वा देवान्प्रजेशादीन्मुमुचे पाशबंधनात् ३१ यो रातो देवयजने देवैर्गाधिषु तापसः देवरात इति ख्यातः शुनःशेपस्तु भार्गवः ३२ ये मधुच्छंदसो ज्येष्ठाः कुशलं मेनिरे न तत् अशपत्तान्मुनिः क्रुद्धो म्लेच्छा भवत दुर्जनाः ३३ स होवाच मधुच्छंदाः सार्द्धं पंचाशता ततः यन्नो भवान्संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम् ३४ ज्येष्ठं मंत्रदृशं चक्रुस्त्वामन्वंचो वयं स्म हि विश्वामित्रः सुतानाह वीरवंतो भविष्यथ ये मानं मेऽनुगृह्णंतो वीरवंतमकर्त्त माम् ३५

तां विहाय विक्रीतत्वात् तस्य कृपया सुतानाह ज्येष्ठ एष प्रकल्प्यतामिति ३० एतदेव स्पष्टयितुं विशिनष्टि य इति द्वाभ्याम् मुमुचे अमुच्यत ३१ भार्गवोपि गाधिषु गाधेर्वंशजेषु देवरात इति ख्यातः ३२ तत्तस्य ज्येष्ठत्वं कुशलं न मेनिरे मध्यमस्यानर्थविहत्वं द्वे त्वानांगीकृतवंतः मुनिः विश्वामित्रः ३३ पंचाशता कनिष्ठैः साकं स मध्यमो मधुच्छंदा उवाच नोऽस्माकं यत् ज्येष्ठत्वं कनिष्ठत्वं भवान् पिता संजानीते मन्यते तस्मिन्वयं तिष्ठामेति ३४ एवमुक्त्वा मंत्रदृशम् कस्य नूनं कतमस्यामृतानामित्यादिमंत्राणां द्रष्टारं शुनःशेपं ज्येष्ठं चक्रुः तदाह वयं सर्वे त्वामन्वंचः स्म हि अनुगंतारः कनिष्ठाः स्म इत्यर्थः ततः प्रसन्नो विश्वामित्रस्तान्सुतानाह वीरवंतः पुत्रवंतो भविष्यथ ये यूयं मे मानं पूज्यत्वमनुगृह्णंतः अनुवर्त्तमानाः संतः मां वीरवंतं पुत्रवंतमकर्त्त कृतवंत इत्यर्थः ३५

७ ७ ७

१२ १४ दुःखादीनांवेगेनविमोहितः १५ १६ ब्रह्मघ्नैर्विहताश्रीर्यस्यास्ताम् हेराजन् सरामस्तेषांशीर्षभिः माहिष्मत्यांमध्येमहांतंगि
रिंचक्रे १७ तेषांरक्तेनअब्रह्मण्यानांभयावहांघोरांनदींचक्रे तथाऽपिसर्वक्षत्रियवधेकिंकारणंतदाह हेतुंकृत्वेतिसार्द्धेन अमंग
लकारिणि अन्यायवर्त्तिनिसति १८ त्रिःसप्तकृत्वोरेणुकयादुःखावेशादुरस्ताडनंकृतं ततोरामस्तावत्कृत्वः क्षत्रमुत्सादितवानि

रेणुकादुःखशोकार्त्तानिघ्नंत्यात्मानमात्मना रामरामेहितातेतिविचुक्रोशोच्चकैःसती १३ तदुप
श्रुत्यदूरस्थोहारामेत्यार्त्तवत्स्वनम् त्वरयाश्रममासाद्यददृशेपितरंहतम् १४ तद्दुःखरोषामर्षार्ति
शोकवेगविमोहितः हातातसाधोधर्मिष्ठत्यक्त्वाऽस्मान्स्वर्गतोभवान् १५ विलप्यैवंपितुर्देहंनिधाय
भ्रातृषुस्वयम् प्रगृह्यपरशुंरामःक्षत्रांतायमनोदधे १६ गत्वामाहिष्मतींरामोब्रह्मघ्नविहतश्रियं ते
षांसशीर्षभीराजन्मध्येचक्रेमहागिरिम् १७ तद्रक्तेननदींघोरामब्रह्मण्यभयावहाम् हेतुंकृत्वापितृ
वधंक्षत्रेऽमंगलकारिणि १८ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः स्यमंतपंचकेचक्रेशोणितोद
ह्रदान्नव १९ पितुःकायेनसंधायशिरआदायबर्हिषि सर्वदेवमयंदेवमात्मानमयजन्मखैः २० द
दौप्राचींदिशंहोत्रेब्रह्मणेदक्षिणांदिशम् अध्वर्यवेप्रतीचींवैउद्गात्रेउत्तरांदिशम् २१ अन्येभ्योऽवांतर
दिशःकश्यपायचमध्यमाम् आर्यावर्त्तमुपद्रष्ट्रेसदस्येभ्यस्ततःपरम् २२ ततश्चावभृथस्नानविधू
ताशेषकिल्बिषः सरस्वत्यांब्रह्मनद्यांरेजेव्यभ्रइवांशुमान् २३ स्वदेहंजमदग्निस्तुलब्ध्वासंज्ञानलक्षणं
ऋषीणांमंडलेसोऽभूत्सप्तमोरामपूजितः २४ जामदग्न्योऽपिभगवान्रामःकमललोचनः आगा
मिन्यंतरेराजन्वर्त्तयिष्यतिवैबृहत् २५ आस्तेऽद्यापिमहेंद्राद्रौन्यस्तदंडःप्रशांतधीः उपगीयमा
नचरितःसिद्धगंधर्वचारणैः २६ एवंभृगुषुविश्वात्माभगवान्हरिरीश्वरः अवतीर्यपरंभारंभुवोऽ
हन्बहुशोनृपान् २७

तिप्रसिद्धिः १९ २० २१ २२ २३ संज्ञानंस्मृतिः तदेवलक्षणंचिन्हंयस्यतंस्वदेहंलब्ध्वासन्ऋषीणांमंडलेसप्तमऋषिरभूत्
२४ बृहत् ब्रह्मवेदं वेदप्रवर्त्तकेषुसप्तर्षिष्वेकतमोभविष्यतीत्यर्थः २५ २६ भुवोभारमहन् भारमेवाह नृपानिति २७ छ

तीर्थसंसेवया चकाराद्यमनियमैश्च अच्युतचेतनाचित्तंयस्यसः ४१ इतिनवमेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ षोडशेऽथा जेनकृतेजमदग्नौहते सुहृः रामात्क्षत्रवधः प्रोक्तोविश्वामित्रस्यचान्वयः १ १ २ किंचिदीषत् चित्ररथेगंधर्वराजेस्पृहायस्याःसा किंचिन्नसस्मारेतिवा ३ कलशंपुरोधाय अग्रेनिधाय ४ व्यभिचारंमानसंज्ञात्वा ५ आज्ञाऽतिलंघिनांभ्रातॄणांमातुश्चवधेसंचोदि

यज्ञोमूर्ध्नोऽवसिक्तस्यवधोब्रह्मवधाद्गुरुः तीर्थसंसेवयाचांहोजह्यंगाच्युतचेतनः ४१ इतिश्री भागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेपंचदशोऽध्यायः १५ श्रीशुकउवाच पित्रोपशिक्षितोरामस्त थेतिकुरुनंदन संवत्सरंतीर्थयात्रांचरित्वाश्रममाव्रजत् १ कदाचिद्रेणुकायातागंगायांपद्ममालि नम् गंधर्वराजंक्रीडंतमप्सरोभिरपश्यत २ विलोकयंतीक्रीडंतमुदकार्थंनदींगता होमवेलांनसस्मा रकिंचिच्चित्ररथस्पृहा ३ कालात्ययंतंविलोक्यमुनेः शापविशंकिता आगत्यकलशंतस्थौपुरोधाय कृतांजलिः ४ व्यभिचारंमुनिर्ज्ञात्वा पत्न्याःप्रकुपितोऽब्रवीत् घ्नतैनांपुत्रकाःपापामित्युक्तास्तेनचक्रि रे ५ रामःसंचोदितःपित्रा भ्रातॄन्मात्रासहावधीत् प्रभावज्ञोमुनेःसम्यक्समाधेस्तपसश्चयः ६ वरे णच्छंदयामासप्रीतःसत्यवतीसुतः वव्रेहतानांरामोऽपिजीवितंचास्मृतिंवधे ७ उत्तस्थुस्तेकुशलिनो निद्रापायइवांजसा पितुर्विद्वांस्तपोवीर्यंरामश्चक्रेसुहृद्वधम् ८ येऽर्जुनस्यसुताराजन्स्मरंतःस्वपितु र्वधम् रामवीर्यपराभूतालेभिरेशर्मनक्वचित् ९ एकदाश्रमतोरामेसभ्रातरिवनंगते वैरंसिसाधयि षवोलब्धच्छिद्राउपागमन् १० दृष्ट्वाऽग्न्यगारआसीनमावेशितधियंमुनिम् भगवत्युत्तमश्लोकेज घ्नुस्तेपापनिश्चयाः ११ याच्यमानाःकृपणयारामभ्रात्रातिदारुणाः प्रसह्यशिरउत्कृत्यनिन्युस्तेक्षत्रबं धवः १२

तःसन् मुनेर्यःसमाधिस्तपश्चतयोःप्रभावज्ञः यदिनहन्यांतर्हिमामपिशप्तुंसमर्थः यदितुहन्यांतर्हिमयिसंतुष्टःसन् तानपिजी वयितुंसमर्थइतिजानन्नित्यर्थः ६ ७ नन्वतिनिंदितंतत्कथंकृतवान् तत्राह पितुर्विद्वानिति ८ पूर्वोक्तएवाभिप्रायःसर्वक्षत्रिय वधेकारणंवक्तुमाह येऽर्जुनस्यसुताइत्यादिना ९ १० भगवति आवेशिताधीर्येनतम् ११ १२

सतूणंकार्मुकंचर्म आदाय २८ ऐणेयंचर्मकृष्णाजिनमंबरंयस्य २९ ३० प्रहरन् परश्वधोयस्यमनश्च अनिलश्चतयोरिवौजोवीर्यंय स्य परेषांचक्रंसैन्यंसूदयतीतितथा छिन्नाभुजाऊरवः कंधराश्चयेषाम् हताःसूताःवाहनानिचयेषांतेवीरानिपेतुः ३१ विवृ क्णाःचर्मादयोयस्य ३२ पंचशतेषुधनुःषुसोऽर्जुनोरामायसंदधेएकमेवधनुर्यस्यसः पाठांतरेएकएवबंधःसंधानंयेषांते

घोरमादायपरशुंसतूणंचर्मकार्मुकम् अन्वधावतदुर्द्धर्षोमृगेंद्रइवयूथपम् २८ तमापतंतंभृगुव र्यमोजसाधन्वधरंबाणपरश्वधायुधम् ऐणेयचर्मांबरमर्कधामभिर्युत्तंजटाभिर्ददृशेपुरींविशन् २९ अचोदयद्धस्तिरथाश्वपत्तिभिर्गदासिबाणर्ष्टिशतघ्निशक्तिभिः अक्षौहिणीःसप्तदशातिभीष णास्तारामएकोभगवानसूदयत् ३० यतोयतोऽसौप्रहरत्परश्वधोमनोऽनिलौजाःपरचक्रसूदनः त तस्ततश्छिन्नभुजोरुकंधरानिपेतुरुर्व्यांहतसूतवाहनाः ३१ दृष्ट्वास्वसैन्यंरुधिरौघकर्दमेरणाजिरे रामकुठारसायकैः विवृक्णचर्मध्वजचापविग्रहंनिपातितंहैहयआपतद्रुषा ३२ अथार्जुनःपंचशते षुबाहुभिर्धनुःषुबाणान्युगपत्ससंदधे रामायरामोऽस्त्रभृतांसमग्रणीस्तान्येकधन्वेषुभिराच्छिनत् समम् ३३ पुनःस्वहस्तैरचलान्मृधेऽङ्घ्रिपानुत्क्षिप्यवेगादभिधावतोयुधि भुजान्कुठारेणकठोरने मिनाचिच्छेदरामःप्रसभंत्वहेरिव ३४ कृत्तबाहोःशिरस्तस्यगिरेःशृंगमिवाहरत् हतेपितरितत्पुत्रा अयुतंदुद्रुवुर्भयात् ३५ अग्निहोत्रीमुपावर्त्यसवत्सांपरवीरहा समुपेत्याश्रमंपित्रेपरिक्लिष्टांसमर्प यत् ३६ स्वकर्मतत्कृतंरामःपित्रेभ्रातृभ्यएवच वर्णयामासतच्छ्रुत्वाजमदग्निरभाषत ३७ रामरा ममहाबाहोभवान्पापमकारषीत् अवधीन्नरदेवंयत्सर्वदेवमयंवृथा ३८ वयंहिब्राह्मणास्तातक्षम याऽर्हणतांगताः ययालोकगुरुर्देवःपारमेष्ठ्यमियात्पदम् ३९ क्षमयारोचतेलक्ष्मीर्ब्राह्मीसौरीयथाप्र भा क्षमिणामाशुभगवांस्तुष्यतेहरिरीश्वरः ४०

रिषुभिःतानिधनूंषिसमंसहतत्क्षणमेवाच्छिनत् ३३ मृधेसाध नभूतानचलानंघ्रिपांश्चोत्क्षिप्यअभिधावतःतस्यभुजान्चिच्छेद अहेःफणाइवेत्यर्थः ३४ ३५ समर्पयत् समार्प्पयत् ३६ ३७ ३८ अर्हणतांपूज्यताम् ३९ सौरीसूर्यस्यप्रभेव ४०

कार्त्तवीर्यार्जुनेन कृतमपराधं वक्तुं तस्य दर्पहेतुमैश्वर्यादिकमाह हैहयानामिति षड्भिः परिकर्मभिः परिचर्याभिः दत्तं दत्तात्रेयमाराध्य १७ अव्याहतमिन्द्रियादिकं च लेभे १८ यत्र यस्मिन्नैश्वर्ये अणिमादयो गुणाः १९ रेवांऽभसि नर्मदायाम् २० रावणो दिग्विजये माहिष्मत्याः समीपे देवपूजां कुर्वन् प्रवाहस्यावरोधात् प्रतिस्रोतसः सत्याः तस्याः सरितो जलैर्विप्लावितं स्वशिबिरमालक्ष्य तस्य तद्वीर्यं न सेहे २१ ततश्च कृतकिल्बिषः क्रीडन्तमभिभवितुं प्रवृत्तः सन् गृहीतः माहिष्मत्यां स्वपुर्यां कपिरिव संनि-

श्रीशुक उवाच

हैहयानामधिपतिरर्जुनः क्षत्रियर्षभः दत्तं नारायणांशांशमाराध्य परिकर्मभिः १७ बाहून्दशशतं लेभे दुर्द्धर्षत्वमरातिषु अव्याहतेंद्रियौजश्रीस्तेजोवीर्ययशोबलम् १८ योगेश्वरत्वमैश्वर्यं गुणा यत्राणिमादयः चचाराव्याहतगतिर्लोकेषु पवनो यथा १९ स्त्रीरत्नैरावृतः क्रीडन् रेवांऽभसि मदोत्कटः वैजयन्तीं स्रजं बिभ्रद्रुरोध सरितं भुजैः २० विप्लावितं स्वशिबिरं प्रतिस्रोतःसरिज्जलैः नामृष्यत्तस्य तद्वीर्यं वीरमानी दशाननः २१ गृहीतो लीलया स्त्रीणां समक्षं कृतकिल्बिषः माहिष्मत्यां संनिरुद्धो मुक्तो येन कपिर्यथा २२ स एकदा तु मृगयां विचरन्विपिने वने यदृच्छयाश्रमपदं जमदग्नेरुपाविशत् २३ तस्मै स नरदेवाय मुनिरर्हणमाहरत् ससैन्यामात्यवाहाय हविष्मत्या तपोधनः २४ स वीरस्तत्र तद्दृष्ट्वा आत्मैश्वर्यातिशायनम् तन्नाद्रियताग्निहोत्र्यां साभिलाषः सहैहयः २५ हविर्धानीमृषेर्दर्पान्नरान्हर्त्तुमचोदयत् ते च माहिष्मतीं निन्युः सवत्सां क्रन्दतीं बलात् २६ अथ राजनि निर्याते राम आश्रम आगतः श्रुत्वा तत्तस्य दौरात्म्यं चुक्रोधाहिरिवाहतः २७

रुद्धश्च पुनश्चावज्ञया येन मुक्तः २२ इदानीं तत्कृतमपराधं दर्शयन्नाह स एकदेत्यादिना २३ अर्हणमातिथ्यादि हविष्मत्या कामधेन्वा २४ तत् अर्हणं नाद्रियत तस्मिन् नातुष्यत् यतोऽग्निहोत्र्यां होमधेनौ साभिलाषः सहैहयः हैहयैः सहवर्त्तमानः २५ दर्पाद्धेतोः ऋषेर्हविर्धानीमग्निहोत्रधेनुं हर्त्तुं नरानचोदयत् प्रेरितवान् २६ तद्दौरात्म्यं हविष्मत्याहरणं क्रोधयुक्तो अहिरिव चुक्रोध २७

तत्रतावत्तदुपोद्घातत्वेनभृगुवंशसंभवस्यर्चीकस्यचरित्रप्रसक्तानुप्रसक्तेनपरशुरामावतारचरितमाह तस्यसत्यवतीमित्यादि
नाविसदृशमननुरूपंभार्गवमृचीकम् ५ दक्षिणवामयोरेकतः श्यामःकर्णोयेषांसर्वस्मिन्नंगेचंद्रस्येववर्चोयेषाम् नचेदमपिपर्या
प्तमस्मत्कन्यायाः यतःकुशिकाकौशिकावयम् ६ उभयैःपत्न्यैब्राह्मैर्मंत्रैःश्वश्र्वैतुक्षात्रैरित्यर्थः ८ यावत् स्नातुंमुनिर्निर्गतः तावद्भार्या
यांभर्तृस्नेहात् पुत्र्याःसत्यवत्याश्चरुंश्रेष्ठंमत्वातयामात्रासत्यवतीयाचितासती ब्राह्ममंत्राभिमंत्रितंस्वचरुंमात्रेअयच्छत् मादा

तस्यसत्यवतींकन्यामृचीकोऽयाचतद्विजः वरंविसदृशंमत्वागाधिर्भार्गवमब्रवीत् ५ एकतःश्यामकर्णानां
हयानांचंद्रवर्चसाम् सहस्रंदीयतांशुल्कंकन्यायाःकुशिकावयम् ६ इत्युक्तस्तन्मतंज्ञात्वागतःसवरुणांति
कम् आनीयदत्त्वातानश्वानुपयेमेवराननाम् ७ सऋषिःप्रार्थितःपत्न्याश्वश्र्वाचापत्यकाम्यया श्रपयि
त्वोभयैर्मंत्रैश्चरुंस्नातुंगतोमुनिः ८ तावत्सत्यवतीमात्रास्वचरुंयाचितासती श्रेष्ठंमत्वातयायच्छन्मा
त्रेमातुरदत्स्वयम् ९ तद्विज्ञायमुनिःप्राहपत्नींकष्टमकारषीः घोरोदंडधरःपुत्रोभ्राताताते ब्रह्मवित्तमः १०
प्रसादितःसत्यवत्यामैवंभूदितिभार्गवः अथतर्हिभवेत्पौत्रोजमदग्निस्ततोऽभवत् ११ साचाभूत्सुम
हापुण्याकौशिकीलोकपावनी रेणोःसुतांरेणुकांवैजमदग्निरुवाहयाम् १२ तस्यांवैभार्गवऋषेःसुतावसुमदादयः यवीयान्जज्ञएतेषांरामइत्यभिविश्रुतः १३ यमाहुर्वासुदेवांशंहैहयानांकुलांतकम् त्रिःसप्त
कृत्वोयइमांचक्रेनिःक्षत्रियांमहीम् १४ दुष्टंक्षत्रंभुवोभारमब्रह्मण्यमनीनशत् रजस्तमोवृतमहन्फ
ल्गुन्यपिकृतेंऽहसि १५ राजोवाच किंतदंहोभगवतोराजन्यैरजितात्मभिः कृतंयेनकुलंनष्टंक्षत्रिया
णामभीक्ष्णशः १६

त्मातुःचरुंक्षात्रमंत्राभिमंत्रितम् स्वयमदत् आदत् ९ कष्टंजुगुप्सितम् तदेवाह तेपुत्रोघोरोभविष्यति भ्रातातुब्रह्मवित्तमोभविष्य
तीति १० एवंमाभूदितिप्रसादितोभार्गवआह अथतर्हिपौत्रोघोरोभविष्यति जमदग्निःपुत्रोऽभवदित्यर्थः ११ साचसत्यवतीकौशि
कीनद्यभूत् १२ भार्गवऋषेःजमदग्नेःसुताः १३ १४ अनीनशत् नाशयामास तदेवाह रजस्तमोवृतमिति पाठांतरेसुगमम् १५ १६

तस्यतेनकृतान्निर्मंथनादग्निर्विभावसुरभिव्यक्तः सोऽयंतु जातवेदाधनं सोम्य यस्मात् स चत्रय्याविद्ययाविहितेनाधानसंस्कारेण त्रिवृत् आहवनीयादिरूपः सन् राज्ञापुरूरवसापुत्रत्वेकल्पितः पुण्यलोकप्रापकत्वात् ४५ तदाह तेनेति ४७ नन्वनादिर्वेदत्रयबोधितोब्राह्मणादीनामिंद्राद्यनेकदेवयजनेनस्वर्गप्राप्तिहेतुः कर्ममार्गः कथंसादिरिवर्वण्यतेतत्राह एकएवेतिद्वाभ्याम् पुराकृतयुगेसर्ववाङ्मयः सर्वासांवाचांबीजभूतः प्रणवएकएववेदः देवश्चनारायणएकएव अग्निश्चैकएवलौकिकः वर्णश्चैकएवहंसोनाम

तस्यनिर्मंथनाज्जातोजातवेदाविभावसुः त्रय्यासविद्ययाराज्ञापुत्रत्वेकल्पितस्त्रिवृत् ४६ तेनायजतयज्ञेशंभगवंतमधोक्षजम् उर्वशीलोकमन्विच्छन्सर्वदेवमयंहरिम् ४७ एकएवपुरावेदःप्रणवः सर्ववाङ्मयः देवोनारायणोनान्यएकोऽग्निर्वर्णएवच ४८ पुरूरवसएवासीत्त्रयीत्रेतामुखेनृप अग्निनाप्रजयाराजालोकंगांधर्वमेयिवान् ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेऐलोपाख्यानेचतुर्दशोऽध्यायः १४ श्रीशुकउवाच ऐलस्यचोर्वशीगर्भात्षडासन्नात्मजानृप आयुःश्रुतायुःसत्यायूरयोऽथविजयोजयः १ श्रुतायोर्वसुमान्पुत्रःसत्यायोश्चश्रुतंजयः रयस्यसुतएकश्चजयस्यतनयोमितः २ भीमस्तुविजयस्याथकांचनोहोत्रकस्ततः तस्यजन्हुःसुतोगंगांगंडूषीकृत्ययोऽपिबत् जन्होस्तुपूरुस्तत्पुत्रोबलाकश्चात्मजोऽजकः ३ ततःकुशःकुशस्यापिकुशांबुर्मूर्त्तयोवसुः कुशनाभश्चचत्वारोगाधिरासीत्कुशांबुजः ४

४८ वेदत्रयीतुपुरूरवसः सकाशादासीत् एयिवान् प्राप अयंभावः कृतयुगेसत्त्वप्रधानाःप्रायशः सर्वेऽपिध्याननिष्ठाःरजःप्रधानेतुत्रेतायुगेवेदादिविभागेनकर्ममार्गःप्रकटोबभूवेत्यर्थः ४९ इतिनवमेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ ततःपंचदशेगाधिरैलपुत्रान्वयेजनि यद्दौहित्रसुतोरामः कार्त्तवीर्यमहन्रुषा १ क्रमग्रहत्वायाल्पादिक्रमेणश्रुतायुःप्रभृतिषण्णांवंशानाह श्रुतायोरित्यादिना एकसंज्ञःअमितः तत्संज्ञः २ जन्होःपूरुः तस्यबलाकः तस्याजकः ३ गाधेःपुत्रोविश्वामित्रोब्रह्मर्षिरभूदिति उत्तराध्यायांतेवक्ष्यति गाधेरभून्महातेजाइत्यादिना ४

पुरूरवोमामृथाइत्यादितस्याः सूक्तंतदर्थयंतआह मामृथाइतिचतुर्भिः मामृथस्त्वंपुरुषोऽसि अतोधैर्यमावहेतिभावः इमेवृकाः
प्रसिद्धाः इंद्रियाणिवा त्वाइतित्वाम् मास्म अद्यः भक्षयेयुः इंद्रियवशोमाभवेत्यर्थः ३६ प्रियेनिमित्तेसाहसंयासाम् ३७ ३८ तंसा
त्वयति संवत्सरांतइति ३९ अपरगणीतिवचनादंतर्वत्नीमुपालभ्यज्ञात्वा ४० ४१ अनेनाग्निनाकर्मकृत्वातद्वशादुर्वशींप्राप्स्यतीत्य
भिप्रायेणाग्निस्थालींददुः सतुतांस्थालीमेवोर्वशींमन्यमानः तयासहितोवनेविचरन्नेयमुर्वशीकिंत्वग्निस्थालीत्यबुध्यत ४२

उर्वश्युवाच मामृथाःपुरुषोऽसित्वंमास्मत्वाऽद्युर्वृकाइमे क्वापिसख्यंनवैस्त्रीणांवृकाणांहृदयंयथा
३६ स्त्रियोह्यकरुणाःक्रूरादुर्मर्षाःप्रियसाहसाः घ्नंत्यल्पार्थेऽपिविश्रब्धंपतिंभ्रातरमप्युत ३७ विधायाली
कविश्रंभमज्ञेषुत्यक्तसौहृदाः नवंनवमभीप्संत्यःपुंश्चल्यःस्वैरवृत्तयः ३८ संवत्सरांतेहिभवानेक
रात्रंमयेश्वर वत्स्यत्यपत्यानिचतेभविष्यंत्यपराणिभोः ३९ अंतर्वत्नीमुपालभ्यदेवींसप्रययौपुरम् पु
नस्तत्रगतोऽब्दांतेउर्वशींवीरमातरम् ४० उपलभ्यमुदायुक्तःसमुवासतयानिशाम् अथैनमुर्वशीप्राहकृ
पणंविरहातुरम् ४१ गंधर्वानुपधावेमांस्तुभ्यंदास्यंतिमामिति तस्यसंस्तुवतस्तुष्टाअग्निस्थालींद
दुर्नृप उर्वशींमन्यमानस्तांसोऽबुध्यतचरन्वने ४२ स्थालींन्यस्यवनेगत्वागृहानाध्यायतोनिशि त्रेता
यांसंप्रवृत्तायांमनसित्रय्यवर्तत ४३ स्थालीस्थानंगतोऽश्वत्थंशमीगर्भंविलक्ष्यसः तेनद्वेअरणीकृ
त्वाउर्वशीलोककाम्यया ४४ उर्वशींमंत्रतोध्यायन्नधरारणिमुत्तराम् आत्मानमुभयोर्मध्येयत्तत्प्र
जननंप्रभुः ४५

ततश्चतांस्थालींवनेस्थापयित्वागृहान्गत्वानिशिनित्यंतामेवाध्यायतस्तस्यमनसित्रेतायांत्रयीअवर्त
त कर्मबोधकंवेदत्रयंप्रादुरभूत् ४३ ततःस्थालीस्थानंगतःसन् शम्यागर्भेजातमश्वत्थंविलक्ष्य अस्मिन्नसावग्निरस्तीतिविशेषेण
लक्षयित्वातेनाश्वत्थेनद्वेअरणीकृत्वाऽग्निंममंथेतिशेषः शमीगर्भादग्निंमंथतेतिश्रुतिः ४४ मथनप्रकारमाह अधरारणि
मुर्वशींध्यायन्नुत्तरारणिमात्मानंध्यायन् उभयोर्मध्येयत्काष्ठंतत्प्रजननंपुत्रंध्यायन् तथाचमंत्रःउर्वश्यस्यायुरसिपुरूरवाइति ४५

हेवीर घृतंमेभक्ष्यंस्यात् अमृतंवाआज्य[illegible]मैथुनादन्यत्रविवाससंत्वांनेक्षिष्येइतिप्रतिपेदेअं गीकृतवान् २२ तदेवाह अहोइति २३।२४ पद्मकिंजल्कस्यइवगंधोयस्याः तस्याःमुखामोदेनमुषितःप्रलोभितःसन् २५।२६ महारात्रेमध्यरात्रेमहानिशाद्वेघटिकेरात्रौमध्यमयामयोरितिस्मृतेः २७ जिगमिषोस्तस्याःपरुषोक्तिमाह हताऽस्मीतिसार्द्धेननपुंसा

घृतंमेवीरभक्ष्यंस्यान्नेक्षेत्वाऽन्यत्रमैथुनात् विवाससंतत्तथेतिप्रतिपेदेमहामनाः २२ अहोरूपमहोभावोनरलोकविमोहनम् कोनुसेवेतमनुजोदेवींत्वांस्वयमागताम् २३ तयासपुरुषश्रेष्ठोरमयंत्यायथाऽर्हतः रेमेसुरविहारेषुकामंचैत्ररथादिषु २४ रममाणस्तयादेव्यापद्मकिंजल्कगंधया तन्मुखामोदमुषितोमुमुदेऽहर्गणान्बहून् २५ अपश्यन्नुर्वशीमिंद्रोगंधर्वान्समचोदयत् उर्वशीरहितंमह्यमास्थानंनातिशोभते २६ तउपेत्यमहारात्रेतमसिप्रत्युपस्थिते उर्वश्याउरणौजह्रुर्न्यस्तौराजनिजायया २७ निशम्याक्रंदितंदेवीपुत्रयोर्नीयमानयोः हताऽस्म्यहंकुनाथेननपुंसावीरमानिना २८ यद्विश्रंभादहंनष्टाहृतापत्याचदस्युभिः यःशेतेनिशिसंत्रस्तोयथानारीदिवापुमान् २९ इतिवाक्सायकैर्विद्धःप्रतोत्रैरिवकुंजरः निशिनिस्त्रिंशमादायविवस्त्रोऽभ्यद्रवद्रुषा ३० तेविसृज्योरणौतत्रव्यद्योतंतस्मविद्युतः आदायमेषावायांतंनग्नमैक्षतसापतिम् ३१ ऐलोऽपिशयनेजायामपश्यन्विमनाइव तच्चित्तोविह्वलःशोचन्बभ्रामोन्मत्तवन्महीम् ३२ सतांवीक्ष्यकुरुक्षेत्रेसरस्वत्यांचतत्सखीः पंचप्रहृष्टवदनाःप्राहसूक्तंपुरूरवाः ३३ अहोजायेतिष्ठतिष्ठघोरेनत्यक्तुमर्हसि मांत्वमद्याप्यनिर्वृत्यवचांसिकृणवावहै ३४ सुदेहोऽयंपतत्यत्रदेविदूरंहृतस्त्वया खादंत्येनंवृकागृध्रास्त्वत्प्रसादस्यनास्पदम् ३५

नपुंसकेन २८ यथा नारीतथासंत्रस्तःशेते २९।३० विद्युतःविशिष्टद्युतिमंतःव्यद्योतंतदीप्तिमकुर्वंत यद्वा तदैवतडितःप्रकाशंतइत्यर्थः नग्नमैक्षत अतोभाषाभंगान्निर्जगामेतिज्ञेयम् ३१।३२ तस्याःसखीश्चपंचवीक्ष्यसूक्तंवचनंशोभनंहयेजायेत्यादि ३३ तदेवार्थतआह अहोइतिद्वाभ्यां अनिर्वृत्यसमाप्तांनिर्वृतिमप्राप्यपारांतरेमांनिर्वृतिमगमयित्वामंत्राननुक्त्वेतिवा वचांसिकृणवावहेगोष्ठीःकरवावहे ३४ सुदेहोअतिकमनीयोऽयंमम देहः ३५

बृहस्पतिराह त्यजत्यजेति परैराहितंगर्भम् गर्भेत्वत्कोभस्मीकरिष्यतीतिबिभ्यतींप्रत्याह नाहमिति सांतानिकःसंतानार्थीसां-
तानिकेइतिपाठेसत्पुत्रेइत्यर्थः ९ १० ११ १२ रहःएकांते १३ पुरूरवसउर्वश्यामायुःप्रमुखाःषट्पुत्राजाताइतिवक्तुंकथामाह
तस्येत्यादिनायावत्समाप्ति १४ १५ १६ ननुदेवीकुतोमनुष्यस्यांतिकमुपागच्छेत्तत्राह मित्रावरुणयोःशापान्नरलोकतांमनु

त्यजत्यजाशुदुःप्रज्ञेमत्क्षेत्रादाहितंपरैः नाहंत्वांभस्मसात्कुर्यांस्त्रियंसांतानिकेऽसति ९ तत्याजव्रीडि
तातराकुमारंकनकप्रभम् स्पृहामांगिरसश्चक्रेकुमारेसोमएवच १० ममायंनतवेत्युच्चैस्तस्मिन्वि
वदमानयोः पप्रच्छुरृषयोदेवानैवोचेव्रीडितातुसा ११ कुमारोमातरंप्राहकुपितोऽलीकलज्जया किंना
वोचस्यसद्वृत्ते आत्मावद्यंवदाशुमे १२ ब्रह्मातांरहआहूयसमप्राक्षीच्चसांत्वयन् सोमस्येत्याहशनकैः
सोमस्तंतावदग्रहीत् १३ तस्यात्मयोनिरकृतबुधइत्यभिधांनृप बुद्ध्यागंभीरयायेनपुत्रेणापोडुराण्मु
दम् १४ ततःपुरूरवाजज्ञेइलायांयउदाहृतः तस्यरूपगुणौदार्यशीलद्रविणविक्रमान् १५ श्रुत्वोर्वशी
द्रभवनेगीयमानान्सुरर्षिणा तदंतिकमुपेयायदेवीस्मरशरार्दिता १६ मित्रावरुणयोःशापादापन्नान
रलोकताम् निशम्यपुरुषश्रेष्ठंकंदर्पमिवरूपिणम् १७ धृतिंविष्टभ्यललनाउपतस्थेतदंतिके सतांवि
लोक्यनृपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचनः उवाचश्लक्ष्णयावाचादेवींहृष्टतनूरुहः १८ राजोवाच स्वागतंते
वरारोहेआस्यतांकरवामकिम् संरमस्वमयासाकंरतिर्नौशाश्वतीःसमाः १९ उर्वश्युवाच कस्यास्त्व
यिनसज्जेतमनोदृष्टिश्चसुंदर यदंगांतरमासाद्यच्यवतेहरिरंसया २० एतावुरणकौराजन्न्यासौरक्षस्व
मानद संरंस्येभवतासाकंश्लाघ्यःस्त्रीणांवरःस्मृतः २१

ष्यभावमापन्नासती १७ १८ नौआवयोरस्त्विति १९ यस्यतवांगां
तरंवक्षःआसाद्यरिरंसयारंतुमिच्छायाहक्षुद्रं नच्यवते नापयातियद्यस्मादितिवा २० शापावसानेभाषाभंगामिषेणजिगमिषोस्तस्या
भाषाबंधमाह एतावितिद्वाभ्याम् उरणकौमेषौन्यासौनिक्षेपरूपौरक्षस्वश्लाघ्यःसएवस्त्रीणांवरःस्मृतः अतोविजातीयत्वंनदोष
इतिभावः २१

तस्मात्सुपार्श्वकः २३ अग्निसंभवः अग्नेरंशात्संभूतः २४ यद्यस्मात्सुभाषणः २५ २६ योगेश्वरा याज्ञवल्क्यादयः तेषांप्रसादेन २७
इतिनवमेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशादिभिः सोमवंशमाहसमाधितः यस्मिन्नैलादयोभूपाः कीर्त्यंतेपुण्यकीर्त्त
यः १ चतुर्दशेगुरोःपत्न्यांतारायांसोमजाद्बुधात् जातश्चैलः षड्‌उर्वश्यामायुर्मुख्यानजीजनत २ दृग्भ्यः आनंदाश्रुभ्यःअत

अरिष्टनेमिस्तस्यापिश्रुतायुस्तत्सुपार्श्वकः ततश्चित्ररथोयस्यक्षेमधिर्मिथिलाधिपः २३ तस्मा
त्समरथस्तस्यसुतःसत्यरथस्ततः आसीदुपगुरुस्तस्मादुपगुप्तोऽग्निसंभवः २४ वस्वनंतोऽथत
त्पुत्रोयुयुधायत्सुभाषणः श्रुतस्ततोजयस्तस्माद्विजयोऽस्माहृतःसुतः २५ शुनकस्तत्सुतोजज्ञे
वीतहव्योधृतिस्ततः बहुलाश्वोधृतेस्तस्यकृतिरस्यमहावशी २६ एतेवैमैथिलाराजन्नात्मविद्यावि
शारदाः योगेश्वरप्रसादेनद्वंद्वैर्मुक्तागृहेष्वपि २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेनिमि
वंशानुवर्णनंनामत्रयोदशोऽध्यायः १३ श्रीशुकउवाच अथातःश्रूयतांराजन्वंशःसोमस्य
पावनः यस्मिन्नैलादयोभूपाःकीर्त्यंतेपुण्यकीर्त्तयः १ सहस्रशिरसःपुंसोनाभिह्रदसरोरुहात्
जातस्यासीत्सुतोधातुरत्रिःपितृसमोगुणैः २ तस्यदृग्भ्योऽभवत्पुत्रःसोमोऽमृतमयःकिल विप्रौषध्युडु
गणानांब्रह्मणाकल्पितःपतिः ३ सोऽयजद्राजसूयेनविजित्यभुवनत्रयम् पत्नींबृहस्पतेर्दर्पात्तारांना
माहरद्बलात् ४ यदासदेवगुरुणायाचितोऽभीक्ष्णशोमदात् नात्यजत्तत्कृतेजज्ञेसुरदानवविग्रहः ५
शुक्रोबृहस्पतेर्द्वेषादग्रहीत्सासुरोडुपम् हरोगुरुसुतंस्नेहात्सर्वभूतगणावृतः ६ सर्वदेवगणोपेतोम
हेंद्रोगुरुमन्वयात् सुरासुरविनाशोऽभूत्समरस्तारकामयः ७ निवेदितोऽथांगिरसासोमंनिर्भर्त्स्यवि
श्वकृत् तारांस्वभर्त्रेप्रायच्छदंतर्वत्नीमवैत्पतिः ८

एवामृतमयःकिलेत्याश्चर्ये पाठांतरेदृशःनेत्रात् वक्ष्यमाणदर्पस्य
कारणमाह विप्रेति ३ सोमस्यपुत्रोबुधइतिद्वारेणाह पत्नीमिति सार्द्धैर्नवभिः ४ तत्कृतेतन्निमित्तम् ५ सुराणांदानवानांचविग्रहे
कारणमाह शुक्रइति असुरैःसहितःउडुपमग्रहीत् इत्यर्थः संधिरार्षः गुरोःसुतंबृहस्पतिमग्रहीत् अंगिरसःसकाशात्प्राप्तवि
द्यो हरइतिप्रसिद्धिः ६ ७ निवेदितोविज्ञापितः विश्वकृद्ब्रह्माअवैत् अबुध्यत ८

यदिप्रसन्नाः प्रभवः समर्थाश्चेत्तर्हि जीवतिलिख्युः ८ यस्यदेहस्ययोगंनवांच्छंति अपितुमोक्षायैवभजंति ९ १० निमिर्विदेहएवस न्तुष्यतांवसतु कामंयथेच्छम् एवंसतितुआभिःप्रार्थितंजीवितमस्यभविष्यति नत्वदेहबंधइतिभावः सच अध्यात्मसंस्थितो लोचनयोःस्थितःसन् उन्मेषणनिमेषाभ्यांतत्प्रवर्त्तकत्वेनलक्षितोवर्त्तनइतिशेषः ११ तदेवंमृतादपिनिमेर्देहादंशप्रवृत्तिंदर्श

राज्ञोजीवतुदेहोयंप्रसन्नाःप्रभवोयदि तथेत्युक्तेनिमिःप्राहमाभून्मेदेहबंधनम् ८ यस्ययोगंनवांछंतिवियोगभयकातराः भजंतिचरणांभोजंमुनयोहरिमेधसः ९ देहंनावरुरुत्सेहंदुःखशोकभयावहम् सर्वत्रास्ययतोमृत्युर्मत्स्यानामुदकेयथा १० देवाऊचुः विदेहउष्यतांकामंलोचनेषुशरीरिणाम् उन्मेषणनिमेषाभ्यांलक्षितोध्यात्मसंस्थितः ११ अराजकभयंनृणांमन्यमानामहर्षयः देहंममंथुःस्मनिमेःकुमारःसमजायत १२ जन्मनाजनकःसोऽभूद्वैदेहस्तुविदेहजः मिथिलोमथनाज्जातोमिथिलायेननिर्मिता १३ तस्मादुदावसुस्तस्यपुत्रोऽभून्नंदिवर्द्धनः ततःसुकेतुस्तस्यापिदेवरातोमहीपते १४ तस्माद्बृहद्रथस्तस्यमहावीर्यःसुधृत्पिता सुधृतेर्धृष्टकेतुर्वैहर्यश्वोथमरुस्ततः १५ मरोःप्रतीपकस्तस्माज्जातःकृतिरथोयतः देवमीढस्तस्यसुतोविश्रुतोऽथमहाधृतिः १६ कृतिरातस्ततस्तस्मान्महारोमाऽथतत्सुतः स्वर्णरोमासुतस्तस्यह्रस्वरोमाव्यजायत १७ ततःसीरध्वजोजज्ञेयज्ञार्थंकर्षतोमहीम् सीतासीराग्रतोजातातस्मात्सीरध्वजःस्मृतः १८ कुशध्वजस्तस्यपुत्रस्ततोधर्मध्वजोनृपः धर्मध्वजस्यद्वौपुत्रौकृतध्वजमितध्वजौ १९ कृतध्वजात्केशिध्वजःखांडिक्यस्तुमितध्वजात् कृतध्वजसुतोराजन्नात्मविद्याविशारदः २० खांडिक्यःकर्मतत्त्वज्ञोभीतःकेशिध्वजाद्द्रुतः भानुमांस्तस्यपुत्रोऽभूच्छतद्युम्नस्तुतत्सुतः २१ शुचिस्तत्तनयस्तस्मात्सनद्वाजस्ततोभवत् ऊर्ध्वकेतुःसनद्वाजादजोऽथपुरुजित्सुतः २२

यतिअराजकभयमिति १२ तस्यान्वर्थानित्रीणिनामान्याह जन्मनाअसाधारणेनजननएवजनकः यद्वा स्वदेहद्वाराजनकत्वात् सनिमिर्जनकोऽभूदित्यर्थः मिथिलायेननिर्मिता इत्यनेनव्युत्पत्त्यंतरमर्थाद्युक्तं १३ १४ सुधृत् सुधृतिः तस्यपिता १५ १६ १७ १८ १९ २० तस्यकेशिध्वजस्यभानुमान् २१ २२

११ ततस्तस्मादमित्रजित् १२।१३ १४ निष्ठा वंशस्यास्थितिस्तस्या अंतः तदेवाह इक्ष्वाकूणामिति १५ इतिनवमेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ इक्ष्वाकोरेकपुत्रस्यनिमेर्वंशस्त्रयोदशे वर्ण्यतेजज्ञिरेयत्रब्रह्मज्ञाजनकादयः १ निमेरौरसः पुत्रोनाभूदितिदर्शयन् कथामाह निमिरित्येकादशभिः सत्रमारभ्यवसिष्ठमृत्विजमवृतवद्रे १ तंशक्रस्यमखंनिर्वर्त्यप्रतिपालय प्रतीक्षस्वेति गृह

प्रतीकस्तोभानुमतः सुप्रतीकोऽथतत्सुतः भविता मरुदेवोऽथसुनक्षत्रोऽथपुष्करः ११ तस्यांतरिक्षस्तत्पुत्रः सुतपास्तदमित्रजित् बृहद्राजस्तुतस्यापिबर्हिस्तस्मात्कृतंजयः १२ रणंजयस्तस्यसुतः संजयो भवितातततः तस्माच्छाक्योऽथशुद्धोदोलांगलस्तत्सुतः स्मृतः १३ ततः प्रसेनजित्तस्मात्क्षुद्रकोभविता ततः रणकोभवितातस्मात्सुरथस्तनयस्ततः १४ सुमित्रोनामनिष्ठांतएतेबार्हद्बलान्वयाः इक्ष्वाकूणामयंवंशः सुमित्रांतोभविष्यति यतस्तंप्राप्यराजानंसंस्थांप्राप्स्यतिवैकलौ १५ इतिश्रीभागवतेम० नवमस्कंधेश्रीरामचरितवर्णनंनामद्वादशोऽध्यायः १२ श्रीशुकउवाच निमिरिक्ष्वाकुतनयोवसिष्ठमवृतर्त्विजम् आरभ्यसत्रंसोऽप्याहशक्रेणप्राग्वृतोऽस्मिभोः १ तंनिर्वर्त्यागमिष्यामितावन्मांप्रतिपालय तूष्णीमासीद्गृहपतिः सोपींद्रस्याकरोन्मखम् २ निमिश्चलमिदंविद्वान् सत्रमारभतात्मवान् ऋत्विग्भिरपरैस्तावन्नागमद्यावतागुरुः ३ शिष्यव्यतिक्रमंवीक्ष्यनिर्वर्त्यगुरुरागतः अशपत्पततादेहोनिमेःपंडितमानिनः ४ निमिःप्रतिददौशापंगुरवेऽधर्मवर्तिने तवापिपततादेहोलोभाद्धर्ममजानतः ५ इत्युत्ससर्जतंदेहंनिमिरध्यात्मकोविदः मित्रावरुणयोर्जज्ञेउर्वश्यांप्रपितामहः ६ गंधवस्तुषुतद्देहंनिधायमुनिसत्तमाः समाप्तेसत्रयागेऽथदेवानूचुःसमागतान् ७

पतितानिमिः १ इदंजीवितंचलमस्थिरंविद्वान् २ इंद्रस्यमखंनिर्वर्त्यागतोगुरुः शिष्यस्यव्यतिक्रममन्यायंवीक्ष्यनिमेर्देहःपतत्विति अशपत् ४ ५ उर्वशीदर्शनात्स्कन्नंरेतस्ताभ्यांकुंभेनिषिक्तंतस्मात्प्रपितामहोवसिष्ठोजज्ञे तदाह मित्रावरुणयोरिति तथाचश्रुतिः कुंभेरेतःसिषिचतुःसमानमिति ६ ७ ७ ७ ७ ७

३६ नृणांमध्ये यद्वानृणांनृभिरभिध्यातमंघ्रिपल्लवंयस्येति ३६ इतिनवमस्कंधेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशे रामपुत्रस्यकुशस्यान्वयउच्यते एवमिक्ष्वाकुपुत्रस्यशशादस्येरितोन्वयः १ कुशस्यरामपुत्रस्य अतिथिः तत्सुतः तस्यसुतः १ अर्कसंभवः अर्कस्यांशात् संभूतः २ ततोविधृतेः हिरण्यनाभः कयंभूतः जैमिनेः शिष्योयोगाचार्यः ३ तदाह यतः सकाशात् कौश

तस्मिन्सभगवान्रामःस्निग्धयाप्रिययेष्टया रेमेस्वारामधीराणामृषभःसीतयाकिल ३५ बुभुजेच यथाकालंकामान्धर्ममपीडयन् वर्षपूगान्बहून्नृणामभिध्याताङ्घ्रिपल्लवः ३६ इतिश्रीभागवते महापुराणेनवमस्कंधेश्रीरामोपाख्यानेएकादशोऽध्यायः ११ श्रीशुकउवाच कुशस्यचातिथिस्तस्मान्निषधस्तत्सुतोनभः पुंडरीकोऽथतत्पुत्रःक्षेमधन्वाऽभवत्ततः १ देवानीकस्ततोऽनीहः पारियात्रोऽथतत्सुतः ततोबलस्थलस्तस्माद्वज्रनाभोऽर्कसंभवः २ खगणस्तत्सुतस्तस्माद्विधृतिश्चाभवत्सुतः ततोहिरण्यनाभोऽभूद्योगाचार्यस्तुजैमिनेः ३ शिष्यःकौशल्य आध्यात्मंयाज्ञवल्क्योऽध्यगाद्यतः योगंमहोदयमृषिर्हृदयग्रंथिभेदकम् ४ पुष्योहिरण्यनाभस्यध्रुवसंधिस्ततोऽभवत् सुदर्शनोऽग्निवर्णश्चशीघ्रस्तस्यमरुःसुतः ५ योऽसावास्तेयोगसिद्धः कलापग्राममाश्रितः कलेरंतेसूर्यवंशंनष्टंभावयितापुनः ६ तस्मात्प्रसुश्रुतस्तस्यसंधिस्तस्याप्यमर्षणः महस्वांस्तत्सुतस्तस्माद्विश्वसाह्वोऽन्वजायत ततः प्रसेनजित्तस्मात्तक्षकोभवितापुनः ७ ततोबृहद्बलोयस्तुपित्राते समरेहतः एतेहीक्ष्वाकुभूपाला अतीताःशृण्वनागतान् ८ बृहद्बलस्यभवितापुत्रोनाम्नाबृहद्रणः उरुक्रियस्ततस्तस्यवत्सवृद्धोभविष्यति ९ प्रतिव्योमस्ततोभानुर्दिवाकोवाहिनीपतिः सहदेवस्ततोवीरोबृहदश्वोऽथभानुमान् १०

ल्योयाज्ञवल्क्य ऋषिरध्यात्मंयोगमध्यगात् महांतउदयाः सिद्धयोयस्मिन् तंहृदयग्रंथेर्भेदकंच ४ ५ मरुर्विशिनष्टियोऽसाविति पुनर्भावयिताभावयिष्यति ६ ७ पित्रा अभिमन्युना ८ ९ १० ११ १२ १३ १४

तत्रश्रीरामस्यभ्रात्रादिषुप्रवृत्तिप्रकारमाह अथेति अनेनैवभ्रातॄणामपितदाज्ञाऽनुसारितयावृत्तिरुक्ता २५ अथसिंहासनस्वीकारानंतरंपुरींवर्णयतित्रिभिः गंधोदकैर्मदबिंदुभिश्चआसिक्तामार्गायस्याम् ऋततरांमत्तामिव समृद्धाम् वाइवेवितर्के पातंतरेवासितरांकामोन्मत्तांगामिवेत्यर्थः २६ २७ २८ पौराणांतस्मिन्वृत्तिमाह तमुपेयुरिति वराहरूपेणत्वयोद्धृतामिमांपृथ्वींपाहीति २९ प्रजानांतस्मिन्वृत्तिमाह ततःप्रजाइति ३० स्वयंकथमवर्त्ततेतितस्योत्तरमाह अथेतियावत्समाप्ति

श्रीशुकउवाच अथादिशद्दिग्विजयेभ्रातॄंस्त्रिभुवनेश्वरः आत्मानंदर्शयन्स्वानांपुरीमैक्षतसानुगः २५ आसिक्तमार्गांगंधोदैःकरिणांमदसीकरैः स्वामिनंप्राप्तमालोक्यमत्तांवासुऋततरामिव २६ प्रासादगोपुरसभाचैत्यदेवगृहादिषु विन्यस्तहेमकलशैःपताकाभिश्चमंडिताम् २७ पूगैःसवृंतैरंभाभिःपट्टिकाभिःसुवाससाम् आदर्शैरंशुकैःस्रग्भिःकृतकौतुकतोरणाम् २८ तमुपेयुस्तत्रतत्रपौराअर्हणपाणयः आशिषोयुयुजुर्देवपाहीमांप्राक्त्वयोद्धृताम् २९ ततःप्रजावीक्ष्यपतिंचिरागतंदिदृक्षयोत्सृष्टगृहाःस्त्रियोनराः आरुह्यहर्म्याण्यरविंदलोचनमतृप्तनेत्राःकुसुमैरवाकिरन् ३० अथप्रविष्टःस्वगृहंजुष्टंस्वैःपूर्वराजभिः अनंताखिलकोशाढ्यमनर्घ्योरुपरिच्छदम् ३१ विद्रुमोदुंबरद्वारैर्वैडूर्यस्तंभपंक्तिभिः स्थलैर्मारकतैःस्वच्छैर्भ्राजत्स्फटिकभित्तिभिः ३२ चित्रस्रग्भिःपट्टिकाभिर्वासोमणिगणांशुकैः मुक्ताफलैश्चिदुल्लासैःकांतकामोपपत्तिभिः ३३ धूपदीपैःसुरभिभिर्मंडितंपुष्पमंडितैः स्त्रीपुंभिःसुरसंकाशैर्जुष्टंभूषणभूषणैः ३४

स्वगृहंप्रविष्टःसन् तस्मिन्रेमइतिपंचमेनान्वयः गृहंवर्णयतिसार्द्धैस्त्रिभिः अनंताःयेखिलानांरत्नादीनांकोशाः तैराढ्यम् अनर्घ्याउरवःपरिच्छदायस्मिन् ३१ विद्रुममयाउदुंबरादेहल्योयेषुतैर्द्वारैःस्वच्छैःस्थलैःतृतीयांतानांमंडितमितिद्वतीयेनान्वयः वाससांमणीनांचअंशुकैर्दीप्तिभिः चित्चैतन्यंतद्वदुल्लासैःउज्ज्वलैः यद्वाचिदितिक्वचित् वैडूर्यस्तंभादिषुयथाशोभमुज्ज्वलैर्मुक्ताफलैर्मंडितमित्यर्थः कांताःकमनीयाः कामोपपत्तयोभोगसाधनानिताभिः ३३ भूषणानांभूषणभूतैः ३४

ईश्वरोऽपि सुचोरो ढुं नाशक्नोत् नचातिचित्रमेतत्स्त्रीपुंसोः प्रसंगः आसक्तिः त्रासमावहतीति तथा विभक्तेरलुगार्षः सर्वत्रैवभ-यावहइति पाठांतरं स्फुगमम् १७ किमुतेति प्रासंगिकोक्तिः अग्निहोत्रमजुहोत्प्रभुः रामः १८ आत्मज्योतिर्निजंधाम १९ ज-लाधिबंधनमस्त्रपूगैश्वरक्षसांवधइतीदं कविभिराश्चर्यमिववर्णितमपियशःस्फुतिर्नभवति तत्रहेतुः अधिकसाम्याभ्यां विमुक्तं धाम प्रभावोयस्यतस्यकिंकपयः सहायाः अतःसुग्रीवाद्याश्रयणं यथालीलामात्रं तथैवेदमपियुक्तंचैतदित्याह स्म-राणांयाञ्ज्ञया आत्तास्वीकृतालीलार्थातनुर्येनतस्य १९ एवंविधलीलाप्रयोजनंदर्शयन्प्रणमति यस्ययशः नृपाणांधु-

स्मरंस्तस्यागुणांस्तांस्तान्नाशक्नोद्रोढुमीश्वरः स्त्रीपुंप्रसंगएतादृक्सर्वत्रत्रासमावहः १७ अपीश्वरा-णांकिमुतग्राम्यस्यगृहचेतसः ततऊर्ध्वंब्रह्मचर्यंधारयन्नजुहोत्प्रभुः त्रयोदशाब्दसाहस्रमग्नि-होत्रमखंडितम् १८ स्मरतांहृदिविन्यस्यविद्धंदंडककंटकैः स्वपादपल्लवंराम आत्मज्योतिरगा-त्ततः १९ नेदंयशोरघुपतेःसुरयाञ्ज्ञयात्तलीलातनोरधिकसाम्यविमुक्तधाम्नः रक्षोवधोजलधि-बंधनमस्त्रपूगैः किंतस्यशत्रुहननेकपयःसहायाः २० यस्यामलंनृपसदःसुयशोऽधुनाऽपिगायं-त्यघघ्नमृषयोदिगिभेंद्रपट्टम् तन्नाकपालवसुपालकिरीटजुष्टपादांबुजंरघुपतिंशरणंप्रपद्ये २१ ये:संस्पृष्टोऽभिदृष्टोवासंविष्टोऽनुगतोऽपिवा कोशलास्तेययुःस्थानंयत्रगच्छंतियोगिनः २२ पुरु-षोरामचरितंश्रवणैरुपधारयन् आनृशंस्यपरोराजन्कर्मबंधैर्विमुच्यते २३ राजोवाच कथंसभगवान्रामोभ्रातॄन्वास्वयमात्मनः तस्मिन्वातेऽन्ववर्त्तंतप्रजाःपौराश्चईश्वरे २४

धिष्ठिरादीनांसदःसुऋषयोमार्कंडेयादयोगायंतिदिगिभेंद्राणांपट्टवदाभरणरूपंतत्सर्यतिंव्याप्तमित्यर्थः नाकपालादेवाः वसुपा-लावसुधापालाश्चतेषांकिरीटैर्जुष्टंपादांबुजंयस्यतंरघुपतिम् पाठांतरेतत्तस्यरघुपतेर्जुष्टंपादांबुजंप्रपद्यइत्यर्थः २१ सरामःसं-विष्टःउपवेशितःअनुगतोवायैःतेकोशलदेशवासिनःसर्वेऽपियत्रयोगिनोगच्छंतितत्स्थानंययुः २२ आनृशंस्यपरउपशमनिष्ठः सन्विमुच्यते २३ सरामःस्वयंकथमवर्त्ततभ्रातॄन्प्रतिवाकथमवर्त्तत कथंभूतान् आत्मनःआत्मांशभूतान् तस्मिन्वाईश्वरे ते भ्रात्रादयःअनुअनंतरंकथमवर्त्तंतेतिप्रश्नत्रयम् २४

ततस्त्वेकादशेऽयोध्यामावसन्ननुजैः सह यज्ञादि यच्चकारेशो रामस्तदनुवर्ण्यते १ १।२ तदंतरा तासां दिशां मध्ये यावती भूः तां ब्राह्मण एवार्हतीति मन्यमानः ३ अयं श्रीरामः तत्तदा सौमंगल्यमाभरणादिकं तावन्मात्रमवशेषितं यस्याः तद्व्यतिरिक्तं हिरण्या

श्रीशुक उवाच भगवानात्मनात्मानं राम उत्तमकल्पकैः सर्वदेवमयं देवमीज आचार्यवान्मखैः १ होत्रेऽददाद्दिशं प्राचीं ब्रह्मणे दक्षिणां प्रभुः अध्वर्यवे प्रतीचीं च उदीचीं सामगाय सः २ आचार्याय ददौ शेषां यावती भूस्तदंतरा मन्यमान इदं कृत्स्नं ब्राह्मणोऽर्हति निस्पृहः ३ इत्ययं तदलंकारवासोभ्यामवशेषितः तथा राज्ञ्यपि वैदेही सौमंगल्यावशेषिता ४ ते तु ब्रह्मण्यदेवस्य वात्सल्यं वीक्ष्य संस्तुतम् प्रीताः क्लिन्नधियस्तस्मै प्रत्यर्प्येदं बभाषिरे ५ अप्रत्तं नस्त्वया किं नु भगवन्भुवनेश्वर यन्नोऽंतर्हृदयं विश्य तमो हंसि स्वरोचिषा ६ नमो ब्रह्मण्यदेवाय रामायाकुंठमेधसे उत्तमश्लोकधुर्याय न्यस्तदंडार्पितांघ्रये ७ कदाचिल्लोकजिज्ञासुर्गूढो रात्र्यामलक्षितः चरन्वाचोऽशृणोद्रामो भार्यामुद्दिश्य कस्यचित् ८ नाहं बिभर्मि त्वां दुष्टामसतीं परवेश्मगाम् स्त्रैणो हि बिभृयात्सीतां रामो नाहं भजे पुनः ९ इति लोकाद्बहुमुखाद्दुराराध्यादसंविदः पत्या भीतेन सा त्यक्ता प्राप्ता प्राचेतसाश्रमम् १० अंतर्वत्न्यागते काले यमौ सा सुषुवे सुतौ कुशो लव इति ख्यातौ तयोश्चक्रे क्रिया मुनिः ११ अंगदश्चित्रकेतुश्च लक्ष्मणस्यात्मजौ स्मृतौ तक्षः पुष्कल इत्यास्तां भरतस्य महीपते १२ सुबाहुः श्रुतसेनश्च शत्रुघ्नस्य बभूवतुः गंधर्वान्कोटिशो जघ्ने भरतो विजये दिशाम् १३ तदीयं धनमानीय सर्वं राज्ञे न्यवेदयत् शत्रुघ्नश्च मधोः पुत्रं लवणं नाम राक्षसम् १४ हत्वा मधुवने चक्रे मथुरां नाम वै पुरीम् मुनौ निक्षिप्य तनयौ सीता भर्त्रा विवासिता १५ ध्यायंती रामचरणौ विवरं प्रविवेश ह तच्छ्रुत्वा भगवान्रामो रुंधन्नपि धिया शुचः १६

दि सर्वं ददावित्यर्थः ४ ५ अप्रत्तं किमदत्तं सर्वं दत्तमित्यर्थः विश्य प्रविश्य ६ न्यस्तदंडैर्मुनिभिः अर्पितौ चित्ते न्यस्तावंघ्री यस्य तस्मै ते ष्वर्पितावंघ्री येनेति वा ७ ८ ९ असंविदः अज्ञात् प्राचेतसो वाल्मीकिः तस्याश्रमं प्राप्ता १० अंतर्वत्नी गर्भिणी क्रियाः जातकर्माद्याः ११ १२ १३ १४ १५ १६

भा०नटी० २०

प्रेम्णाप्रक्लिन्नहृदयमीक्षणेचनेत्रेयस्य ३९ नेत्रजैर्जलैःस्नापयन्नाश्लिष्य येऽर्हसत्तमाःकुलवृद्धाः ४० तेभ्योऽपिनमश्चं
चक्रे ४१ अयोध्याप्रवेशप्रकारमाह पादुकेइतिसार्द्धैस्त्रिभिः ४२ धनुश्चनिषंगौचतान् ४३ ४४ ४५ गुरुपत्नीःकैकेय्या-

अ० १०

पादयोर्न्यपतत्प्रेम्णाप्रक्लिन्नहृदयेक्षणः पादुकेन्यस्यपुरतःप्रांजलिर्बाष्पलोचनः ३९ तमाश्लि
ष्यचिरंदोर्भ्यांस्नापयन्नेत्रजैर्जलैः रामोलक्ष्मणसीताभ्यांविप्रेभ्योयेऽर्हसत्तमाः ४० तेभ्यःस्व
यंनमश्चक्रेप्रजाभिश्चनमस्कृतः धुन्वंतउत्तरासंगान्पतिंवीक्ष्यचिरागतम् ४१ उत्तराःकोशला
माल्यैःकिरंतोननृतुर्मुदा पादुकेभरतोगृह्णच्चामरव्यजनोत्तमे ४२ विभीषणःससुग्रीवःश्वेत
छत्रंमरुत्सुतः धनुर्निषंगाञ्छत्रुघ्नःसीतातीर्थकमंडलुम् ४३ अबिभ्रदंगदःखड्गंहैमंचर्मर्क्षरा
ण्नृप पुष्पकस्थोऽन्वितःस्त्रीभिःस्तूयमानश्चबंदिभिः ४४ विरेजेभगवान्राजन्ग्रहैश्चंद्रइवो
दितः भ्रातृभिर्नंदितःसोऽपिसोत्सवांप्राविशत्पुरीम् ४५ प्रविश्यराजभवनंगुरुपत्नीःस्वमातरम्
गुरून्वयस्यावरजान्पूजितःप्रत्यपूजयत् ४६ वैदेहीलक्ष्मणश्चैवयथावत्समुपेयतुः पुत्रान्स्व
मातरस्तांस्तुप्राणांस्तन्वइवोत्थिताः आरोप्यांकेऽभिषिंचंत्योबाष्पौघैर्विजहुःशुचः ४७ जटा
निर्मुच्यविधिवत्कुलवृद्धैःसमंगुरुः अभ्यषिंचद्यथैवेंद्रंचतुःसिंधुजलादिभिः ४८ एवंकृतशि
रःस्नानःसुवासाःस्रग्व्यलंकृतः स्वलंकृतैःसुवासोभिर्भ्रातृभिर्भार्ययाबभौ ४९ अग्रहीदासनं
भ्रात्राप्रणिपत्यप्रसादितः प्रजाःस्वधर्मनिरतावर्णाश्रमगुणान्विताः ५० जुगोपपितृवद्रामोमे
निरेपितरंचतम् त्रेतायांवर्त्तमानायांकालःकृतसमोऽभवत् ५१ रामेराजनिधर्मज्ञेसर्वभूतसुखा
वहे वनानिनद्योगिरयोवर्षाणिद्वीपसिंधवः ५२ सर्वेकामदुघाआसन्प्रजानांभरतर्षभ नाधि
व्याधिजराग्लानिदुःखशोकभयक्लमाः ५३ मृत्युश्चानिच्छतांनासीद्रामेराजन्यधोक्षजे एकपत्नीव्र
तधरोराजर्षिचरितःशुचिः ५४ स्वधर्मंगृहमेधीयंशिक्षयन्स्वयमाचरत् प्रेम्णाऽनुवृत्त्याशीलेनप्र
श्रयावनतासती धियाह्रियाचभावज्ञाभर्त्तुःसीताऽहरन्मनः ५५ इतिश्रीभा०म०नवमस्कंधेश्रीरामच०दशमः
१०

२०

द्याःवयस्यानवरजांश्च ४६ बाष्पौघैरभिषिंचंत्यःशुचःशोकान्विजहुः शेषंस्पष्टम् ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ इतिनवमे
टीकायांदशमः १०

२५ परैरर्दितापीडिता २६।२७ गृध्राणामन्नं भक्ष्यः नरकहेतवे नरकभोगाय २८ सांपरायिकमौर्ध्वदेहिकम् २९।३० आत्मनः स्वस्य संदर्शनेन य आल्हादस्तेन विकसन्मुखपंकजयस्याः ताम् ३१ यानं पुष्पकम् भ्रातृभ्यां लक्ष्मणसुग्रीवाभ्याम् ३२ आयुष्मद्भ्यां तेनापि सहैव ययौ ३३ गोमूत्रपक्वयवान्नभोजनं भ्रातरं भरतम् ३४।३५ स्वशिबिरात् रामंवि

स्मान् स्वान् बंधून् परिष्वज्य लक्ष्मणेषुभिरर्दितान् रुरुदुः कस्वरं दीना घ्नंत्य आत्मानमात्मना २५ हा हतास्म वयं नाथ लोकरावण रावण कयायाच्छरणं लंका त्वद्विहीना परार्दिता २६ नैवं वेद महाभाग भवान् कामवशं गतः तेजोऽनुभावं सीताया येन नीतो दशामिमाम् २७ कृतैषा विधवा लंका वयं च कुलनंदन देहः कृतोऽन्नं गृध्राणामात्मा नरकहेतवे २८ श्रीशुक उवाच स्वानां विभीषणश्चक्रे कोशलेंद्रानुमोदितः पितृमेधविधानेन यदुक्तं सांपरायिकम् २९ ततो ददर्श भगवानशोकवनिकाश्रमे क्षामां स्वविरहव्याधिं शिंशपामूलमास्थिताम् ३० रामः प्रियतमां भार्यां दीनां वीक्ष्यान्वकंपत आत्मसंदर्शनाल्हादविकसन्मुखपंकजाम् ३१ आरोप्यारुरुहे यानं भ्रातृभ्यां हनुमद्युतः विभीषणाय भगवान् दत्वा रक्षोगणेशतां ३२ लंकामायुश्च कल्पांतं ययौ तीर्णव्रतः पुरीम् अवकीर्यमाणः कुसुमैर्लोकपालार्पितैः पथि ३३ उपगीयमानचरितः शतधृत्यादिभिर्मुदा गोमूत्रयावकं श्रुत्वा भ्रातरं वल्कलांबरम् ३४ महाकारुणिकोऽतप्यत् जटिलं स्थंडिलेशयम् भरतः प्राप्तमाकर्ण्य पौरामात्यपुरोहितैः पादुके शिरसि न्यस्य रामं प्रत्युद्यतोऽग्रजम् ३५ नंदिग्रामात् स्वशिबिरात् गीतवादित्रनिःस्वनैः ब्रह्मघोषेण च मुहुः पठद्भिर्ब्रह्मवादिभिः ३६ स्वर्णकक्षपताकाभिर्हैमैश्चित्रध्वजैरथैः सदश्वै रुक्मसन्नाहैर्भटैः पुरटवर्मभिः ३७ श्रेणीभिर्वारमुख्याभिर्भृत्यैश्चैव पदानुगैः पारमेष्ठ्यान्युपादाय पण्यान्युच्चावचानि च ३८

नाऽयोध्यामप्रविशन् स्वस्य वासं यत्र निर्मितवान् तस्मात्सकाशात् गीतादिभिर्युक्तो रामं प्रत्युद्यतः अभिमुखं ययौ ब्रह्मघोषेण महता घोषेण पठद्भिः ३६ स्वर्णरसा कक्षाः कक्षाः प्रांता यासां ताभिः हैमैरिति चत्वारि रथविशेषणानि ३७ पारमेष्ठ्यानि राजार्हाणि छत्रचामरादीनि ३८

रक्षःपतीरावणः पुत्रमिंद्रजितं प्रहस्तादींश्च समहिनोत् प्रायुंक्त १८ असिशूलादिभिर्दुर्गमां तां यातुधानपृतनाम् सुग्रीवादिभिरन्वितः श्रीरामोऽभ्यगात् मरुत्सुतो हनुमान् ऋक्षो जांबवान् १९ ते रघुपतेः अनीकपा अंगदाद्याः सर्वे रावणस्य इभादिभिर्युक्तं वरूथं सैन्यं तत्र द्वंद्वं यथा भवति तथाऽभिपत्य संगम्य द्रुमादिभिर्जघ्नुः कान् सीताया अभिमर्शेन हतं मंगलं यस्य स रावणः ईशो येषां तान् २० स्वबलस्य नष्टिं नाशमवेक्ष्य रुष्टः क्रुद्धः सन् यानकं पुष्पकं विमानं रथं वा आरुह्य श्रीराममभिससार अथ तं

रक्षःपतिस्तद्बलोक्य निकुंभकुंभधूम्राक्षदुर्मुखसुरांतनरांतकादीन् पुत्रं प्रहस्तमतिकायविकंपनादीन् सर्वानुगान्समहिनोदथ कुंभकर्णम् १८ तां यातुधानपृतनामसिशूलचापप्रासर्ष्टिशक्तिशरतोमरखड्गदुर्गाम् सुग्रीवलक्ष्मणमरुत्सुतगंधमादनीलांगदर्क्षपनसादिभिरन्वितोऽगात् १९ तेऽनीकपा रघुपतेरभिपत्य सर्वे द्वंद्वं वरूथमिभपत्तिरथाश्वयोधैः जघ्नुर्द्रुमैर्गिरिगदेषुभिरंगदाद्याः सीताभिमर्शहतमंगलरावणेशान् २० रक्षःपतिः स्वबलनष्टिमवेक्ष्य रुष्ट आरुह्य यानकमथाभिससार रामम् स्वःस्यंदने द्युमति मातलिनोपनीते विभ्राजमानमहनन्निशितैः क्षुरप्रैः २१ रामस्तमाह पुरुषादपुरीष यन्नः कांतासमक्षमसताऽपहृता श्ववत्ते त्यक्तत्रपस्य फलमद्य जुगुप्सितस्य यच्छामि काल इव कर्तुरलंघ्यवीर्यः २२ एवं क्षिपन् धनुषि संधितमुत्ससर्ज बाणं स वज्रमिव तद्धृदयं बिभेद सोऽसृग्वमन् दशमुखैर्न्यपतद्विमानात् हाहेति जल्पति जने सुकृतीव रिक्तः २३ ततो निष्क्रम्य लंकाया यातुधान्यः सहस्रशः मंदोदर्याः समं तस्मिन् प्ररुदत्य उपाद्रवन् २४

स्वः स्यंदने स्वर्गस्थे इंद्रस्य रथे मातलिना इंद्रसारथिनोपनीते द्युमति दीप्तियुक्ते विभ्राजमानमहनत् अहन् २१ हे पुरुषाद पुरीष राक्षसपुरीषप्राय यद्यस्मादपहृताश्ववत् श्वा यथा असमक्षं गृहं प्रविश्य किमपि हरति तद्वत् तस्मात् जुगुप्सितस्य कर्मणः कर्तुस्तेऽधका लइवालंघ्यवीर्योऽहं फलं यच्छामि अधर्मकर्तुः पुंसः कालो यथा यच्छतीतिवा २२ विरक्तः क्षीणपुण्यः सुकृती विमानादिव विमानात्पुष्पकान्न्यपतदितिवा २३ राक्षसस्त्रीणां विलापमाह तत इति पंचभिः मंदं स्वल्पमुदरं यस्याः तया रावणभार्यया सह २४

तत्रत्रिरात्रमुपवासेनप्रतीक्षितोऽपिसिंधुर्यदानोपस्थितः तदायस्यरोषविभ्रमेणक्रोधलीलयाविवृत्तोयः कटाक्षः तस्यपातेनसं भ्रांतानक्रामकरायस्मिन् भयेनगीर्णः ग्रस्तःस्तंभितोघोषोयेनसः सिंधुः एतद्वक्ष्यमाणंबभाषे अर्हणमर्घादिकंरूपीमूर्तिमान् १२ भाषणमेवाह नत्वामितिद्वाभ्याम् एतावत्पर्यंतंतुनिश्चितंत्वांनविदामनजानीमइत्यर्थः इदानींतुज्ञातोऽसीत्याह यदितिद्वयकूपदंद्वयस्येत्यर्थः यद्दशेभ्यः सत्वादिभ्यः स्ुरगणादयोभवंतिसभवानिति १४ कामंयथेच्छंजलमाक्रम्यप्रयाहि अवमेहंपुरीषप्रायंत्रैलोक्यंरावयति आक्रंदयतीतितथातंजहि हेवीरयद्यपितवजलंप्रतिबंधकंनभाति तथाऽपीहसेतुंबध्नीहि तर्हिकिं

यद्रोषविभ्रमविवृत्तकटाक्षपातसंभ्रांतनक्रमकरोभयगीर्णघोषः सिंधुःशिरस्यर्हणंपरिगृह्यरूपीपादारविंदमुपगम्यबभाषएतत् १२ नत्वावयंजडधियोनुविदामभूमन्कूटस्थमादिपुरुषंजगतामधीशम् यत्सत्वतःसुरगणारजसःप्रजेशामन्योश्चभूतपतयःसभवान्गुणेशः १४ कामंप्रयाहिजहिविश्रवसोऽवमेहंत्रैलोक्यरावणमवाप्नुहिवीरपत्नीम् बध्नीहिसेतुमिहतेयशसोवितत्यैगायंतिदिग्विजयिनोयमुपेत्यभूपाः १५ बध्वोदधौरघुपतिर्विविधाद्रिकूटैःसेतुंकपीन्द्रकरकंपितभूरुहांगैः सुग्रीवनीलहनुमत्प्रमुखैरनीकैर्लंकांविभीषणदृशाविशदग्रदग्धाम् १६ सावानरेंद्रबलरुद्धविहारकोष्ठश्रीद्वारगोपुरसदोवलभीविटंका निर्भज्यमानधिषणध्वजहेमकुंभशृंगाटकागजकुलैर्ह्रदिनीवघूर्णा १७

मर्थम् तेयशसोविस्ताराय तदेवाह यंसेतुमुपेत्यदुष्करंकर्मविलोक्यत्वद्यशोगास्यंतिभूपास्तम् १५ तद्वाक्यमभिनंद्यपक्षंतंनदाहबध्वेति विविधैरद्रीणांकूटैःशृंगैः सेतुंबध्वा अग्रेसीतान्वेषणेहनुमतैवदग्धांलंकामाविशत् कथंभूतैः शृंगैः कपींद्राणांकरैः कंपितानिभूरुहाणामंगानिशाखादीनियेषुतैः विभीषणदृशाबुध्याकैः सहाविशत् सुग्रीवादयः प्रमुखायेषांतैरनीकैः १६ ततश्चसालंकाघूर्णाप्रचलिताबभूव कथंभूता वानरेंद्राणांबलैरुद्धाविहारादयोयस्याम् निर्भज्यमानाधिषणादयोयस्यांसातत्रविहारः क्रीडास्थानंकोष्ठंधान्यागारादिश्रीः कोशःद्वारंगृहादीनांगोपुरंपुरद्वारंसदःसभा वलभीप्रासादादिपुरोभागच्छादिनी विटंकःकपोतपालिका धिषणंवेदिकादि शृंगाटकंचतुष्पथम् १७ ७ ७

इदानींगुर्वर्थइतिश्लोकंविवृण्वन्नाह यइति कदाचित्कैकेय्यास्तुष्टेनराज्ञात्वदपेक्षितंदास्यामीतिप्रतिश्रुतम् ततःश्रीरामस्ययुवराज्याभिषेकसमयेतयाभरतस्यराज्यंरामस्यचवनेवासः प्रार्थितः तदासत्यपाशेनपरिवीतस्यपितुर्निर्देशमाज्ञां शिरसाजगृहेततोराज्यादिकंत्यक्त्वासभार्योवनंययौ दुस्त्यजस्यापिसहर्षत्यागेहेतुः यतःमुक्तसंगोयोगीअसून् प्राणानिवेति ८ रक्षसोरावणस्यस्वसुः शूर्पणखायाः अशुद्धबुद्धेः सीतांजिघृक्षोः कामातुरायाइतिवारूपंव्यकृतविकारमनयत् तस्याः खरत्रिशिरदूषणमु-ख्याबंधवोयेषुतांश्चतुर्दशसहस्रंजघान अपारणीयमलंघ्यमसत्यंकोदंडपाणौयस्यसः ९ सीतायाःकथाश्रवणेनदीपितोहृच्छयोयस्यतेनसीतांहरिष्यतास्वस्माद्भीतेनस्वस्याश्रमादपकर्षणार्थंसृष्टंमारीचंविलोक्यजघान कथंभूतम् अद्भुतैणवपुषास्व

यः सत्यपाशपरिवीतपितुर्निदेशं स्त्रैणस्य चापि शिरसाजगृहे सभार्य्यः। राज्यं श्रियं प्रणयिनः सुहृदो निवासं त्यक्त्वा ययौ वनमसूनिव मुक्तसंगः ८ रक्षःस्वसुर्व्यकृत रूपमशुद्धबुद्धेस्तस्याः खरत्रिशिरदूषणमुख्यबंधून् जघ्ने चतुर्दशसहस्रमपारणीयकोदंडपाणिरटमान उवास कृच्छ्रम् ९ सीताकथाश्रवणदीपितहृच्छयेन सृष्टं विलोक्य नृपते दशकंधरेण जघ्नेऽद्भुतैणवपुषाश्रमतोऽपकृष्टो मारीचमाशु विशिखेन यथा कमुग्रः १० रक्षोऽधमेन वृकवद्विपिनेऽसमक्षं वैदेहराजदुहितर्यपयापितायाम् भ्रात्रा वने कृपणवत्प्रियया वियुक्तः स्त्रीसंगिनां गतिमिति प्रथयंश्चचार ११ दग्ध्वात्मकृत्यहतकृत्यमहन्कबंधं सख्यं विधाय कपिभिर्दयितागतिं तैः बुध्वाऽथ वालिनि हते प्लवगेन्द्रसैन्यैर्वेलामगात्स मनुजोऽजभवार्चितांघ्रिः १२

णोहरिणदेहेनोपलक्षितम् अतएवप्रलोभेनाश्रमतस्तेनापकृष्टःसन् कंदक्षंयथाउग्रः श्रीरुद्रः १० ततश्चरक्षोधमेनरावणेन असमक्षमपनीतायांप्रिययावियुक्तोभ्रात्रालक्ष्मणेनसहकृपणवद्वनेचचार किमभिप्रायःसन्निति अनेनप्रकारेण स्त्रीसंगिनांदुःखोदर्कांगतिंप्रख्यापयन् ११ आत्मार्थेनकृत्येनकर्मणारावणेनसहयुद्धेनहतंकृत्यंशास्त्रीयंदहनादिकंयस्यतंजटायुषंपुत्रइवदग्ध्वाकबंधंसुग्रहणायप्रसारितबाहुंराक्षसमहन् अथवालिनिहतेतैःकपिभिर्दयितायागतिंबुध्वाअजभवाभ्यामर्चितावंघ्रीयस्यसमनुजोवेलांसमुद्रतीरमगात् १२

ऋषिभिर्वाल्मीकिमुख्यैर्भूरि वर्णितं त्वया मुहुः श्रुतम् तथाऽपि संक्षेपतः कथ्यमानं शृणु ३ ग्रंथकोटिभिराकीर्णमद्भुतं रामविक्रमम् अध्यायद्वयतो वक्ष्यन्नेकश्लोके समस्यति सकोशलेंद्रः श्रीरामः नोऽस्मान् अवतात् पातु कथंभूतः यो गुर्वर्थे पितुः सत्यस्य पालनार्थं त्यक्तराज्यः सन् पद्भ्यां वदति सुकुमाराभ्यां पद्भ्याम् तदेवाह प्रियायाः पाणिनाऽपि स्पर्शो नास्ति क्षमा ययोः ताभ्यां प्रतिवनं व्यचरत् हरींद्रो हनुमान् सुग्रीवो वा अनुजो लक्ष्मणस्ताभ्यां मृजिता अपनीता पथरुजा मार्गश्रमो यस्य स्वर्पणख्या वैरूप्यात् कर्णनासिकाच्छेदाद्धेतोः तया प्रलोभिते तु रावणेनापहारात् प्रियेण कलत्रेण विरहः तेन रुट् तया आरोपितयोर्भ्रुवोर्विजृंभेणैव त्रस्तोऽब्धिर्यस्मात् ततस्तद्विज्ञापनेन बद्धः सेतुर्येन ततः खला रावणादय एव दवो वनं तस्य दहनः ४ संक्षेपतो वर्णितं रामचरितमादित आरभ्य विस्तारेणाह विश्वामित्राध्वर इत्यादिना यावदुत्तराध्यायसमाप्ति पश्यत एव लक्ष्मणस्य तमप्यनपेक्ष्यैव हता इत्यर्थः यच्छब्दानां सकोशलेंद्रोऽवतादित्यनेनैवान्वयः ५ लोके ये वीरास्तेषां समितौ समाजे ऐशं त्र्यंबकं धनुरिक्षुयष्टिमिव लीलयैवादाय सज्जीकृतमारोपितं विकृष्य मध्ये बभंज हे नृप उग्रं कठिनं गरिष्ठम् तदाह वाहकानां त्रिभिः शतैरुपनीतम् बालगजस्य लीलेव लीला यस्य सः ६ अनुरूपाणि स्वयोग्यानि गुणशीलादीनि यस्यास्तां सीतासंज्ञाम् पूर्वमुरसि अभिलब्धो मानो यया तां श्रियं जित्वा धनुर्भंगमहानादश्रवणात्क्षुभितस्य भृगुपतेर्दर्पं व्यनयत् अपनीतवान् कथंभूतस्य त्रिःसप्तकृत्वः राजबीजशून्यां महीं योऽकरोत्तस्य ७

रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्ना इति संज्ञया तस्यानुचरितं राजन्नृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः श्रुतं हि वर्णितं भूरि त्वया सीतापतेर्मुहुः ३ गुर्वर्थे त्यक्तराज्यो व्यचरदनुवनं पद्मपद्भ्यां प्रियायाः पाणिस्पर्शाक्षमाभ्यां मृजितपथरुजो यो हरींद्रानुजाभ्याम् वैरूप्याच्छूर्पणख्याः प्रियविरहरुषारोपितभ्रूविजृंभत्रस्ताब्धिर्बद्धसेतुः खलदवदहनः कोशलेंद्रोऽवतान्नः ४ विश्वामित्राध्वरे येन मारीचाद्या निशाचराः पश्यतो लक्ष्मणस्यैव हता नैर्ऋतपुंगवाः ५ यो लोकवीरसमितौ धनुरैशमुग्रं सीतास्वयंवरगृहे त्रिशतोपनीतम् आदाय बालगजलील इवेक्षुयष्टिं सज्जीकृतं नृप विकृष्य बभंज मध्ये ६ जित्वाऽनुरूपगुणशीलवयोंगरूपां सीताऽभिधां श्रियमुरस्यभिलब्धमानाम् मार्गे व्रजन् भृगुपतेर्व्यनयत्प्ररूढदर्पं महीमकृत यस्त्रिरराजबीजाम् ७

४१ प्रसन्नैर्देवैः वरं वृणीष्वेत्युक्ते खट्वांगेनोक्तम् प्रथमं तावन्ममायुः कथ्य ताभिति देवैश्चोक्तं मुहूर्त्तमात्रमिति तत्तत्कालादेवैर्द त्तेनविमानेनशीघ्रंस्वपुरमेत्यमनः परमेश्वरे संदधे ४२ एवं देवस्वसाध्यवृत्तानुस्मरणपूर्वकं तत्कृतं निश्चयेन दर्शयति नेति सप्तभिः कुलदेवात् ब्रह्मकुलात्सकाशात् मे प्राणादयो नातिवल्लभा नातिप्रियाः ४३ ४४ मत्तंमम भूतभावनो हरिस्तस्मि न्नेवभावना यस्य सोऽहं तं कामं न वृणे ४५ तत्र हेतुः यइति विक्षिप्तानींद्रियाणि धीश्चयेषां ते देवा अपि ४६ अथतस्मात्कृ

ततोदशरथस्तस्मात्पुत्र ऐडविडस्ततः राजा विश्वसहो यस्य खट्वांगश्चक्रवर्त्त्यभूत् ४१ योदेवैरर्थितो दैत्यानवधीत् युधिदुर्जयः मुहूर्त्तमायुर्ज्ञात्वैत्य स्वपुरं संदधे मनः ४२ नमे ब्रह्मकुलात्प्राणाः कुलदेवा न्नचात्मजाः नश्रियो नमही राज्यं नदाराश्चातिवल्लभाः ४३ नबाल्येऽपि मतिर्मह्यम धर्मे रमते क्वचि त् नपश्याम्युत्तमश्लोकादन्यत्किंचन वस्त्वहम् ४४ देवैः कामवरो दत्तो मह्यं त्रिभुवनेश्वरैः नवृ णे तमहं कामं भूतभावनभावनः ४५ ये विक्षिप्तेंद्रियधियो देवास्ते स्वहृदि स्थितम् नविंदंति प्रि यं शश्वदात्मानं किमुतापरे ४६ अथेशमायारचितेषु संगं गुणेषु गंधर्वपुरोपमेषु रूढं प्रकृत्या त्मनि विश्वकर्त्तुर्भावेन हित्वा तमहं प्रपद्ये ४७ इति व्यवसितो बुद्ध्या नारायणगृहीतया हित्वान्य भावमज्ञानं ततः स्वभावमाश्रितः ४८ यत्तद्ब्रह्म परं सूक्ष्ममशून्यं शून्यकल्पितम् भगवान्वासु देवेति यं गृणंति हि सात्वताः ४९ इतिश्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे सूर्यवंशानुवर्णने नवमोऽध्यायः ९ श्रीशुक उवाच खट्वांगाद्दीर्घबाहुश्च रघुस्तस्मात्पृथुश्रवाः अज स्ततो महाराजस्तस्माद्दशरथोऽभवत् १ तस्यापि भगवानेष साक्षाद्ब्रह्ममयो हरिः अंशांशेन चतुर्द्धागात्पुत्रत्वं प्रार्थितः सुरैः २

त्यास्वभावेनात्मनि रूढं गुणेषु संगं विश्वकर्त्तुर्भावेन हित्वा तमेवाहं प्रपद्ये ४७ अन्यभावं देहाद्यभिमानरूपमज्ञानं हित्वा ४८ स्वभावमेवाह यत्तदिति शून्यवत्कल्पितम् वागाद्यविषयत्वात् वासुदेवइ तियंगृणंति ब्रह्मणएवभक्तानुग्रहार्थमाविष्कृततनोर्वासुदेवत्वात् ४९ इतिनवमस्कंधेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ दशमेप्राह खट्वांगवंशे श्रीरामसंभवम् तच्चरित्रं चलं केशं हत्वाऽयोध्यागमावधि १ खट्वांगाच्चदीर्घबाहुः १ २

२८ सर्वभूतानामात्मेतिभावनया आराधयितुमिच्छुः यद्वा सर्वभूतात्मभावेन भूतेषु स्थितमपि गुणैरंतर्हितंब्रह्मेतिसंबंधः पां
ठांतरे अंतर्हितः सोयमित्युत्तरेणान्वयः २९ ३० भ्रूणस्यश्रोत्रियस्यगर्भस्यसतइतिवा बभ्रोः गोः सतांमतोभवान् वधंकथं
साधुमन्यतइत्यर्थः ३१ क्षयामपियेनविनानजीविष्यामि सोऽयंयदिभक्षः क्रियते तर्हिमृतकंयथामृतप्रायांमांपूर्वंभक्ष

देहोऽयंमानुषोराजन्पुरुषस्याखिलार्थदः तस्माद्स्यवधोवीरसर्वार्थवधउच्यते २८ एषहिब्रा
ह्मणोविद्वान्तपःशीलगुणान्वितः आरिराधयिषुर्ब्रह्ममहापुरुषसंज्ञितम् सर्वभूतात्मभावेन
भूतेष्वंतर्हितंगुणैः २९ सोऽयंब्रह्मर्षिवर्यस्तेराजर्षिप्रवराद्विभो कथमर्हतिधर्मज्ञवधंपितुरिवा
त्मजः ३० तस्यसाधोरपापस्यभ्रूणस्यब्रह्मवादिनः कथंवधंयथाबभ्रोर्मन्यतेसंमतोभवान्
३१ यद्ययंक्रियतेभक्षस्तर्हिमांखादपूर्वतः नजीविष्येविनायेनक्षणंचमृतकंयथा ३२ एवंकरु
णभाषिण्याविलपत्याअनाथवत् व्याघ्रःपशुमिवाखादत्सौदासःशापमोहितः ३३ ब्राह्मणी
वीक्ष्यदिधिषुंपुरुषादेनभक्षितम् शोचंत्यात्मानमुर्वीशमशपत्कुपितासती ३४ यस्मान्मेभ
क्षितःपापकामार्तायाःपतिस्त्वया तवापिमृत्युराधानादकृतप्रज्ञदर्शितः ३५ एवंमित्रसहंश
प्त्वापतिलोकपरायणा तदस्थीनिसमिद्धेग्नौप्रास्यभर्तुर्गतिंगता ३६ विशापोद्वादशाब्दांतेमैथु-
नायसमुद्यतः विज्ञायब्राह्मणीशापंमहिष्यासनिवारितः ३७ ततऊर्ध्वंसतत्याजस्त्रीसुखंक
र्मणाप्रजः वसिष्ठस्तदनुज्ञातोमदयंत्यांप्रजामधात् ३८ सावैसप्तसमागर्भमबिभ्रन्नव्यजा
यत जघ्नेऽश्मनोदरंतस्याःसोऽश्मकस्तेनकथ्यते ३९ अश्मकान्मूलकोजज्ञेयःस्त्रीभिःपरिरक्षि
तः नारीकवचइत्युक्तोनिःक्षत्रेमूलकोभवत् ४०

फ ३२ ३३ दिधिषुंगर्भाधानकर्त्तारम् ३४ आधानात्मैथु
नात् हेअकृतप्रज्ञमृत्युर्मयादर्शितः ३५ ३६ ३७ तदेवंकर्मणाअप्रजः ३८ अबिभ्रत् दधारेत्यर्थः नव्यजायत नप्रासूत अतो
वसिष्ठएवतस्याउदरमश्मनाजघान सउत्पन्नःसतोऽश्मकः ३९ स्त्रीभिःसंवेष्ट्यपरशुरामात्परिरक्षितः अतोनारीकवचइ
तिउक्तः निःक्षत्रेसतिक्षत्रवंशस्यमूलमभवत् अतोमूलकइतिचोक्तः ४०

१६ नलस्यसखा अयात्प्राप्तः तत्कृतः ऋतुपर्णस्यकृतः १७ तत्पुत्रः सौदासः १८ नरहः नरहस्यम् १९ मृगयांचरन्कंचिद्राक्षसंजघानतस्यभ्रातरंमुमोच २० सभ्रातापलाय्यगतः अधमनिष्ठम् सूदःपाचकः तद्रूपधरःसन्राज्ञोगृहेवर्त्तमानः २१ अभक्ष्यमंजसाविलोक्य एवंनरमांसव्यवहारेण २२ वसिष्ठएवतंशापंद्वादशवार्षिकंचक्रे २३ रुशतीः तीक्ष्णाःआपः स्वपादयोर्जहौना

ऋतोभगीरथाज्जज्ञेतस्यनाभोऽपरोऽभवत् सिंधुद्वीपस्ततस्तस्मादयुतायुस्ततोऽभवत् १६ ऋतुपर्णोनलसखोयोऽश्वविद्यामयान्नलात् दत्त्वाऽक्षहृदयंचास्मैसर्वकामस्तुतत्सुतः १७ ततःसुदासस्तत्पुत्रोमदयंतीपतिर्नृपः आहुर्मित्रसहंयंवैकल्माषांघ्रिमुतक्वचित् वसिष्ठशापाद्रक्षोऽभूदनपत्यःस्वकर्मणा १८ राजोवाच किंनिमित्तोगुरोःशापःसौदासस्यमहात्मनः एतद्वेदितुमिच्छामःकथ्यतांनरहोयदि १९ श्रीशुकउवाच सौदासोमृगयांकंचिच्चरन्रक्षोजघानह मुमोचभ्रातरंसोऽथगतःप्रतिचिकीर्षया २० संचिंतयन्नघंराज्ञःसूदरूपधरोगृहे गुरवेभोक्तुकामायपक्त्वानिन्येनरामिषम् २१ परिवेक्ष्यमाणंभगवान्विलोक्याभक्ष्यमंजसा राजानमशपत्क्रुद्धोरक्षोह्येवंभविष्यसि २२ रक्षःकृतंतद्विदित्वाचक्रेद्वादशवार्षिकम् सोऽप्यपोंजलिनादायगुरुंशप्तुंसमुद्यतः २३ वारितोमदयंत्यापोरुशतीःपादयोर्जहौ दिशःखमवनींसर्वंपश्यन्जीवमयंनृपः २४ राक्षसंभावमापन्नःपादेकल्माषतांगतः व्यवायकालेददृशेवनौकौदंपतीद्विजौ २५ क्षुधार्त्तोजगृहेविप्रंतत्पत्न्याहाकृतार्थवत् नभवान्राक्षसःसाक्षादिक्ष्वाकूणांमहारथः २६ मदयंत्याःपतिर्वीरनाधर्मंकर्त्तुमर्हसि देहिमेपत्यकामायअकृतार्थंपतिंद्विजम् २७

न्यत्र तत्रहेतुः दिशइति एवमनेनामित्रसहत्वमपिदर्शितम् मित्रस्यकलत्रस्यवाचः सहनात् २४ तदेवंराक्षसत्वेकल्माषांघ्रित्वेचकारणमुक्त्वास्वकर्मणाऽनपत्यइतियदुक्तं तत्प्रपंचयति व्यवायकालइत्यादिनाकर्मणा अप्रजइत्यंतेन वनमोकोनिवासोःययोः तौवनौकसौच्चतौदंपतीचपृथक्पदत्वेसकारलोपआर्षः २५ अकृतार्थवत् दीनवत् २६ अकृतार्थमसमाप्तरतिम् २७

तंप्रत्यात्मानंदर्शयामास तेवरदाऽस्मीतिगंगयोक्तः सन्स्वमभिप्रायंपूर्वजोद्धरणंशशंसकथयामास ३ आहगंगाकोऽपि गगनात्पतंत्यामेवेगंधारयिताधारयिष्यति ४ किंच आमृजंतिक्षालयिष्यंतितत्रोपायोविचिंत्यताम् ५ अघंभिनत्तीतिअघभित् हरिःआस्ते अतःअघंहरंति हरिष्यंति ६ आत्माकथंभूतः यस्मिन्निदंविश्वमोतंग्रथितमूर्ध्वतंतुषु शाटीपटइवप्रो

दर्शयामासतंदेवीप्रसन्नावरदाऽस्मिते इत्युक्तःस्वमभिप्रायंशशंसावनतोनृपः ३ कोऽपिधा रयितावेगंपतंत्यामेमहीतले अन्यथाभूतलंभित्वानृपयास्येरसातलम् ४ किंचाहंनभुवंया स्येनरामय्यामृजंत्यघम् मृजामितदघंकुत्रराजंस्तत्रविचिंत्यताम् ५ भगीरथउवाच साधवोन्यासिनःशांताब्रह्मिष्ठालोकपावनाः हरंत्यघंतेंगसंगात्तेष्वास्तेह्यघभिद्धरिः ६ धा रयिष्यतितेवेगंरुद्रस्त्वात्माशरीरिणाम् यस्मिन्नोतमिदंप्रोतंविश्वंशाटीवतंतुषु ७ इत्यु क्त्वासनृपोदेवंतपसाऽतोषयच्छिवम् कालेनाल्पीयसाराजन्तस्येशःसमतुष्यत ८ तथेतिराज्ञाऽभि हितःसर्वलोकहितःशिवः दधारावहितोगंगांपादपूतजलांहरेः ९ भगीरथःसराजर्षिर्निन्येभु वनपावनीम् यत्रस्वपितॄणांदेहाभस्मीभूताःस्मशेरते १० रथेनवायुवेगेनप्रयांतमनुधावती दे शान्पुनंतीनिर्दग्धानासिंचत्सगरात्मजान् ११ यज्जलस्पर्शमात्रेणब्रह्मदंडहताअपि सगरात्म जादिवंजग्मुः केवलंदेहभस्मभिः १२ भस्मीभूतांगसंगेनस्वर्याताःसगरात्मजाः किंपुनःश्रद्धयादेवीं येसेवंतेधृतव्रताः १३ नह्येतत्परमाश्चर्यंस्वर्धुन्यायदिहोदितम् अनंतचरणांभोजप्रसूतायाभवच्छि दः १४ संनिवेश्यमनोयस्मिन्श्रद्धयामुनयोऽमलाः त्रैगुण्यंदुस्त्यजंहित्वासद्योयातास्तदात्मताम् १५

तंचातिर्यक्कृततंतुषुपटइव असौसर्वाधारस्त्वद्वेगंधारयिष्यतीत्यर्थः ७ इत्येवंगंगामुक्त्वातच्छ्रुत्वेतिपाठेश्रावयित्वेत्यर्थः ८ राज्ञाऽभि हितंतथेत्यंगीकृत्यहरेःपादेनपूतंजलंयस्याः ९ १० ११ प्रसंगात्गंगामाहात्म्यमाहचतुर्भिः यत्यस्याःजलस्पर्शमात्रेणतच्च केवलंदेहभस्मभिरेवनसाक्षात्ब्रह्मणिस्वकृतेनदंडेनहताअपि १२ तांश्रद्धयायेसेवंतेइति तत्प्रपंचयति भस्मीभूतेनांगे नयःसंगस्तेन १३ १४ अनंतस्यविशेषणंसंनिवेश्येति त्रैगुण्यंदेहसंबंधम् १५

हेप्रशांत नमस्मात्त्वांपुरुषंपुराणंकेवलंनमामेत्यन्वयः पुराणपुरुषत्वेहेतुः मायायाःगुणाःकर्माणिचविश्वसृष्ट्यादीनिलिंगानिचब्र
ह्मादिरूपाणियस्यतम् प्रशांतत्वेहेतुः सदसद्भ्यांकार्यकारणाभ्यांपुण्यपापाभ्यांवाविमुक्तम् अतःअनामरूपम् तत्तत्कृतनाम
रूपशून्यम् किंतुज्ञानोपदेशायगृहीतः प्रकटितोदेहः शुद्धसत्वमूर्त्तिर्येनतम् यद्वाहेप्रशांतमायेति हेअगुणेतिचसंबोध्यक
र्मभिः सृष्ट्यादिकार्यैर्लिंगानियस्येति योज्यम् यद्वाप्रशांतामायागुणादयोयस्मिन् इत्येकमेवपदम् २५ स्वभाग्यंश्लाघते त्व
न्मायेति द्वाभ्याम् कामादिभिर्विभ्रांतानिचेतांसि येषांतेइमेसर्वेगृहादिषुभ्रमंति २६ हेसर्वभूतात्मन् नः अस्माकंत्वत्कृपयैव

प्रशांतमायागुणकर्मलिंगमनामरूपंसदसद्विमुक्तम् ज्ञानोपदेशायगृहीतदेहंनमामहेत्वांपुरु
षंपुराणम् २५ त्वन्मायारचितेलोकेवस्तुबुद्ध्यागृहादिषु भ्रमंतिकामलोभेर्ष्यामोहविभ्रांतचे
तसः २६ अद्यनःसर्वभूतात्मन्कामकर्मेंद्रियाशयः मोहपाशोदृढश्छिन्नोभगवंस्तवदर्शनात्
२७ श्रीशुकउवाच इत्थंगीतानुभावस्तंभगवान्कपिलोमुनिः अंशुमंतमुवाचेदम
नुगृह्यधियानृप २८ श्रीभगवानुवाच अश्वोऽयंनीयतांवत्सपितामहपशुस्तव इमेचपि
तरोदग्धागंगांभोऽर्हंतिनेतरत् २९ तंपरिक्रम्यशिरसाप्रसाद्यहयमानयत् सगरस्तेनपशुना
क्रतुशेषंसमापयत् ३० राज्यमंशुमतिन्यस्यनिस्पृहोमुक्तबंधनः और्वोपदिष्टमार्गेणलेभेगति
मनुत्तमाम् ३१ इतिश्रीभा॰म॰नवमस्कंधेसगरोपाख्यानेअष्टमोऽध्यायः ८ श्रीशुकउवाच
अंशुमांश्चतपस्तेपेगंगानयनकाम्यया कालंमहांतंनाशक्नोत्ततःकालेनसंस्थितः १ दिली
पस्तत्सुतस्तद्वदशक्तःकालमेयिवान् भगीरथस्तस्यपुत्रस्तेपेससुमहत्तपः २

घदितात्त्वद्दर्शनादति
दृढोऽपिमोहमयः पाशःछिन्नः कथंभूतःकामादीनामाशयः आश्रयः त्वत्प्रसादेनकृतार्थोऽस्मीत्यर्थः २७ २८ अश्वंलब्ध्वाऽपिसा
कांक्षंप्रत्याह इमेचेति २९ तंपरिक्रम्येतिस्पष्टोक्तिः ३० ३१ इतिनवमेटीकायांअष्टमोऽध्यायः ८ नवमेंऽशुमतोवंशःखट्वांगा
वधिवर्ण्यते गंगांभूतलमानिन्येयस्यपौत्रोभगीरथः १ यथासगरःपौत्रायराज्यंदत्वातपस्तेपेतथाअंशुमांश्चस्वपुत्रायरा
ज्यंदत्वामहांतंकालंतपस्तेपे इतिचकारस्यार्थः नाशक्नोत् गंगामानेतुमितिशेषः संस्थितःमृतः १ कालंमृत्युमेयिवान्प्राप्तः २

एवंविधंवृत्तंकर्मयस्यसः १८ १९ पितृव्यखातमनुयःपंथाःतंययौभस्मांतिभस्मसमीपे २० अजानंतोऽवजानंतोऽप्यनुकंप्यावयं
त्विति तुष्टावषड्भिरीशानमंशुमानेवमाशयः २१ अजनःअजःब्रह्माऽपित्वामद्यापिनपश्यतिनचबुध्यतेकथंभूतम् आत्मनः
स्वस्मात्परंपरमेश्वरम् कैर्हेतुभिः समाधियुक्तिभिः समाधिनाऽप्यपरोक्षंनपश्यति युक्तिभिः परोक्षमपिसम्यग्नबुध्यतेइ
त्यर्थः अपरे अर्वाचीनास्तुकुतस्त्वांपश्येयुः अर्वाचीनत्वेहेतुः तस्यब्रह्मणःमनश्चशरीरंचधीश्चसत्त्वतमोरजःकार्याणि
ताभिर्येविविधादेवतिर्यङ्नराणांसर्गाःतेषुसृष्टाःतत्रापिवयमप्रकाशाःअज्ञाःकुतः पश्यामेत्यर्थः २२ अपरेतर्हिकिंपश्यंतित

एवंवृत्तःपरित्यक्तःपित्रास्नेहमपोह्यवै योगैश्वर्येणबालांस्तान्दर्शयित्वाततोययौ १८ अयोध्या
वासिनःसर्वेबालकान्पुनरागतान् दृष्ट्वाविसिस्मिरेराजन्राजाचाप्यन्वतप्यत १९ अंशुमांश्चो
दितोराज्ञातुरगान्वेषणेययौ पितृव्यखातानुपथंभस्मान्तिददृशेहयम् २० तत्रासीनंमुनिंवी-
क्ष्यकपिलाख्यमधोक्षजम् अस्तौत्समाहितमनाःप्राञ्जलिःप्रणतोमहान् २१ अंशुमा
नुवाच नपश्यतित्वांपरमात्मनोऽजनोनबुध्यतेऽद्यापिसमाधियुक्तिभिः कुतोऽपरेतस्य
मनःशरीरधीविसर्गसृष्टावयमप्रकाशाः २२ येदेहभाजस्त्रिगुणप्रधानागुणान्विपश्यन्त्युतवा
तमश्च यन्माययामोहितचेतसस्त्वांविदुःस्वसंस्थंनबहिःप्रकाशाः २३ तंत्वामहंज्ञानघनंस्व-
भावप्रध्वस्तमायागुणभेदमोहैः सनन्दनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्यंकथंहिमूढःपरिभावयामि २४

दाह येदेहभाजस्तेस्वस्मिन्सम्यक्स्थितमपित्वांनविदुः किंतुगुणानेवविपश्यंति अथवानगुणान् अपितुतमएवपश्यंतिय
तस्त्रिगुणाबुद्धिरेवप्रधानंयेषामतोबहिरेवप्रकाशोज्ञानंयेषाम् बुद्धिपरतंत्रतयाजाग्रत्स्वप्नयोर्विषयान्पश्यंतिसुषुप्तौतमए
वकेवलंनतुनिर्गुणंत्वाम् सर्वत्रहेतुः यत्यतःतस्यतवमाययैतिवामोहितंचेतोयेषांते २३ तथाऽप्यहंविचारेणज्ञास्यामीतिचेत्त
त्राह तंत्वामहंविमूढःकथंपरिभावयामिविचारयामि कथंभूतम् ज्ञानघनंशुद्धज्ञानमूर्तिं स्वतएवप्रध्वस्तोमायागुणनिमित्तोभे
दमोहोयेषांतैर्विभाव्यंविचिंत्यम् अयंभावःज्ञानघनत्वान्नतावत्ज्ञानविषयत्वंविचारविषयत्वेऽपिमायागुणैरभिभूतोऽहंन
विचारेसमर्थइति २४

और्वेणोपदिष्टोयोगउपायस्तेन ८ तस्यहेमार्यसमतिः केशिनीचतत्रसमत्याःपुत्राणांप्रभावंमृत्युंचाह समुत्साइतिष
ड्भिः ९ १० एषवाजिहरइतिब्रुवंतोऽभिययुः षष्टिसहस्राणिपरिच्छेदकतयासंतियेषाम् उन्मिमेषलोचनोन्मील
नंचकार ११ १२ केचित्तुकपिलस्यकोपाग्निनादग्धाइतिवर्णयंतितन्निराकरोति नेति कुतइत्यतआह सत्त्वधामनि शुद्धसत्त्वमूर्तौज
गतःपवित्रंशुद्धिकरःआत्मायस्यतस्मिन्कथंविभाव्यतेसंभाव्यते असंभावनायांदृष्टांतः भुवोरजःखेकथंभाव्यतेइति १३ किंच

और्वोपदिष्टयोगेनहरिमात्मानमीश्वरम् तस्योत्सृष्टंपशुंयज्ञेजहाराश्वंपुरंदरः ८ समत्यास्तनयादृप्ताः
पितुरादेशकारिणः हयमन्वेषमाणास्तेसमंतान्न्यखनन्महीम् ९ प्रागुदीच्यांदिशिहयंददृशुःक
पिलांतिके एषवाजिहरश्चौरआस्तेमीलितलोचनः १० हन्यतांहन्यतांपापइतिषष्टिसहस्रिणःउ
दायुधाअभिययुरुन्मिमेषतदामुनिः ११ स्वशरीराग्निनातावन्महेंद्रहृतचेतसः महद्व्यतिक्रमह
ताभस्मसादभवन्क्षणात् १२ नसाधुवादोमुनिकोपभर्जितानृपेंद्रपुत्राइतिसत्त्वधामनि कथंतमो
रोषमयंविभाव्यतेजगत्पवित्रात्मनिखेरजोभुवः १३ यस्येरितासांख्यमयीदृढेहनौर्ययामुमुक्षुस्तर
तेदुरत्ययम् भवार्णवंमृत्युपथंविपश्चितःपरात्मभूतस्यकथंपृथङ्मतिः १४ योऽसमंजसइत्युक्तः
सकेशिन्यांनृपात्मजः तस्यपुत्रोंऽशुमान्नामपितामहहितेरतः १५ असमंजसआत्मानंदर्शयन्न
समंजसम् जातिस्मरःपुरासंगात्योगीयोगाद्विचालितः १६ आचरन्गर्हितंलोकेज्ञातीनांकर्म
विप्रियम् सरय्वांक्रीडतोबालान्प्रास्यदुद्वेजयन्जनम् १७

यस्ययेनईरिताप्रवर्त्तिता तस्यविपश्चितःसर्वज्ञस्यकथंपृथङ्मतिः अरिमित्रादिभेददृष्टिः १४ तदेवंसमत्याःपुत्रेषुमृतेषुके
शिन्याःपौत्रेणाश्वःसमानीतःपितृव्योद्धरणप्रयत्नःकृतइतिदर्शयितुमाह योऽसमंजसइतिउक्तःकेवलमज्ञैःवस्तुतस्तुसम
जसएवसतुकेशिन्याःसुतःक्षेत्रजलमिवप्रतीतंवारयति तस्यैवनृपस्यात्मनःदेहाज्जातः १५ तस्यकथामाह चतुर्भिःअ
समंजसःपुरापूर्वजन्मनियोगीसन्संगाद्धेतोःयोगाद्विचालितः १६ अतइदानींजातिस्मरःसन्संगपरिहारायजनमुद्वे
जयन्लोकेगर्हितंज्ञातीनांचविप्रियंकर्माचरन्क्रीडतोबालान्सरय्वांप्रास्यत्प्राक्षिपदितिद्वयोरन्वयः १७

अविहतांगतिंज्ञानम् तामेवगतिमाह सार्द्धाभ्याम् मनः पृथिव्यांधारयन्ज्ञानकलांध्यात्वा तयाअज्ञानंविनिर्दहन् तांचहित्वामुक्तो
मुक्तबंधनः तस्थावित्यन्वयः मनोमूलो हिसंसारः मनश्चान्नमयमन्नमयंहिसौम्यमन इतिश्रुतेः अतोऽन्नशब्दवाच्यायांपृथि
व्यांमनोधारयन् एकीकुर्वन् तांपृथिवीमद्भिरेकीकुर्वन् अपस्तेजसातत्तेजोऽनिलेन २५ तंचखे आकाशेतच्चभूतादावहंकारेतंच
भूतादिमहंकारमहात्मनि महत्तत्वे तस्मिन्विषयाकारंव्यावर्त्यज्ञानकलांज्ञानांशमात्मत्वेनध्यात्वातयाध्यानवृत्तिरूपयाआत्मा

विश्वामित्रोऽभृशंप्रीतोददावविहतांगतिम् मनः पृथिव्यांतामद्भिस्तेजसापोऽनिलेनतत् २५ खेवायुंधा
रयंस्तच्चभूतादौतंमहात्मनि तस्मिन्ज्ञानकलांध्यात्वातयाज्ञानंविनिर्दहन् २६ हित्वातांस्वेनभा
वेननिर्वाणसुखसंविदा अनिर्देश्याप्रतर्क्येणतस्थौविध्वस्तबंधनः २७ इतिश्रीभागवतेम०
नवमस्कंधेहरिश्चंद्रोपाख्यानंनामसप्तमोऽध्यायः ७ श्रीशुकउवाच हरितोरोहितसुत
श्चंपस्तस्माद्विनिर्मिता चंपापुरीसुदेवोऽतोविजयोयस्यचात्मजः १ भरुकस्तत्सुतस्तस्माद्वृ
कस्तस्यापिबाहुकः सोऽरिभिर्हृतभूराजासभार्योवनमाविशत् २ वृद्धंतंपञ्चतांप्राप्तंमहिष्यनु
मरिष्यती और्वेणजानतात्मानंप्रजावंतनिवारिता ३ आज्ञायास्यैसपत्नीभिर्गरोदत्तोऽधसास
ह सहतेनैवसंजातःसगराख्योमहायशाः ४ सगरश्चक्रवर्त्यासीत्सागरोयत्सुतैःकृतः यस्ता
लजंघान्यवनान्शकान्हैहयबर्बरान् ५ नावधीद्गुरुवाक्येनचक्रेविकृतवेषिणः मुंडान्श्म
श्रुधरान्कांश्चिन्मुक्तकेशार्द्धमुंडितान् ६ अनंतर्वाससःकांश्चिदबहिर्वाससोऽपरान् सोऽश्व
मेधैरयजतसर्ववेदसुरात्मकम् ७

वरकमज्ञानंविनिर्दहन् २६ निर्वाणसुखसंविदातांचहित्वामुक्तबंधः
सन् अनिर्देश्येनाप्रतर्क्येणास्वेनस्वभावेनस्वस्वरूपेणतस्थौ २७ इतिनवमेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेरो
हितस्योक्तोवंशोयत्राभवन्नृपः सगरःकपिलाक्षेपात्निर्दग्धायस्यसूनवः १ चंपस्तस्मादभूत् येनचंपापुरीनिर्मिता
अतःचंपात् सुदेवः १ तताभूर्यस्य २ और्वेणऋषिणा आत्मानंदेहंप्रजावंतंसगर्भम् ३ गरोविषम् तेन गरेणसहैवजा
तः ४ ५ गुरुवाक्येन और्ववचनेनकांश्चिदहत्वैवविकृतवेषिणश्चक्रे तदेवाह मुंडानिति मुक्तकेशान् अर्द्धमुंडितांश्च

जाते पुत्रे स वरुणो जातः क्रतो मामनेन यजस्वेत्यब्रवीत् यदा पशुर्निर्दशः निर्गतदशदिवसः स्यादित्यत्र स राजाऽब्रवीदित्यनुषंगः १० ११ १२ १३ राजन् हे वरुण राजन्यः पशुः यदा सान्नाहिकः कवचसंबन्धार्हः संग्रामसमर्थः अथ तदा शुचिः १४ इत्येवं तं तं कालं वंचयता राज्ञा उक्तः प्रार्थितो देवो वरुणः तं तं कालं प्रत्यैक्षतेत्यर्थः १५ चिकीर्षितमात्मना पशुना वरुणाय

जातः क्रतोऽद्यनेनांग मां यजस्वेति सोऽब्रवीत् । यदा पशुर्निर्दशः स्यादथ मेध्यो भवेदिति ॥ १० ॥ निर्दशे च स आगत्य यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् । दन्ताः पशोर्यज्जायेरन्नथ मेध्यो भवेदिति ॥ ११ ॥ जातादन्ता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोऽब्रवीत् । यदा पतन्त्यस्य दन्ता अथ मेध्यो भवेदिति ॥ १२ ॥ पशोर्निपतिता दन्ता यजस्वेत्याह सोऽब्रवीत् । यदा पशोः पुनर्दन्ता जायन्तेऽथ पशुः शुचिः ॥ १३ ॥ पुनर्जाता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोऽब्रवीत् । सान्नाहिको यदा राजन्राजन्योऽथ पशुः शुचिः ॥ १४ ॥ इति पुत्रानुरागेण स्नेहयन्त्रितचेतसा । कालं वंचयता तं तमुक्तो देवस्तमैक्षत ॥ १५ ॥ रोहितस्तदभिज्ञाय पितुः कर्म चिकीर्षितम् । प्राणप्रेप्सुर्धनुष्पाणिररण्यं प्रत्यपद्यत ॥ १६ ॥ पितरं वरुणग्रस्तं श्रुत्वा जातमहोदरम् । रोहितो ग्राममेयाय तमिन्द्रः प्रत्यषेधत ॥ १७ ॥ भूमेः पर्यटनं पुण्यं तीर्थक्षेत्रनिषेवणैः । रोहितायादिशच्छक्रः सोऽप्यरण्येऽवसत्समाम् ॥ १८ ॥ एवं द्वितीये तृतीये चतुर्थे पंचमे तथा । अभ्येत्याभ्येत्य स्थविरो विप्रो भूत्वाह वृत्रहा ॥ १९ ॥ षष्ठं संवत्सरं तत्र चरित्वा रोहितः पुरीम् । उपव्रजन्नजीगर्तादक्रीणान्मध्यमं सुतम् ॥ २० ॥ शुनःशेफं पशुं पित्रे प्रदाय समवन्दत । ततः पुरुषमेधेन हरिश्चन्द्रो महायशाः ॥ २१ ॥ मुक्तोदरोऽयजद्देवान्वरुणादीन्महत्कथः । विश्वामित्रोऽभवत्तस्मिन्होता-चाध्वर्युरात्मवान् ॥ २२ ॥ जमदग्निरभूद्ब्रह्मा वसिष्ठोऽयास्यः सामगः । तस्मै तुष्टो ददाविन्द्रः शातकौम्भमयं रथम् ॥ २३ ॥ शुनःशेफस्य माहात्म्यमुपरिष्टात्प्रचक्ष्यते । सत्यसाराधृतिं दृष्ट्वा सभार्यस्य च भूपतेः ॥ २४ ॥

जनम् १६ ततश्च कुपितेन वरुणेन ग्रस्तम् अत एव जातं महदुदरं यस्य तं पितरं श्रुत्वा १७ समां वर्षम् १८ द्वितीये च वर्षे वृत्रहा अभ्येत्याभ्येत्य तथैव तं प्रत्यषेधत् किंचित् किंचिदाह १९ २० २१ वरुणेन मुक्तमुदरं यस्य महत्का कथा यस्य सः २२ आत्मवान् जमदग्निरध्वर्युरभूत् अयास्यो मुनिः सामगः उद्गाता अभूदित्यर्थः २३ उपरिष्टात् विश्वामित्रकृताख्यानप्रसंगेन २४

इमेयौवनाश्वांबरीषहारितामांधातृगोत्रस्यप्रवराः अवांतरविशेषप्रवर्त्तकाः यद्वा यौवनाश्वविशेषणंपितामहेनमांधात्रासह
आर्षेयवरणेप्रवृत्तः मांधाताप्रवरोयेषांतेइमे अंबरीषयौवनाश्वहारीताः यथाहाश्वलायनः हरितकुत्सपिंगदर्भभैमगवा–
नामंगिरसांबरीषयौवनाश्वेतिमांधातारहैकेब्रुवतेअतीत्यांगिरसंमांधात्रंबरीषयौवनाश्वेतीति पुरुकुत्सस्यवंशंकथ
यिष्यन्नादौ तावत्तस्यविवाहंप्रभावंचाह उरगैर्भ्रातृभिर्यादत्तानर्मदातया २ वध्यान्वधाहीन् ३ सचपुरुकुत्सोनागाल्लब्ध
वरोभूत् वरमाह इदंनर्मदयारसातलानयनादिकंस्मरतांसर्पादभयमिति देहकृत्पिता त्रसद्दस्योःकृतोनरण्यइत्यर्थः
त्रय्यःशंकवइवदुःखहेतवोदोषायस्यासौत्रिशंकुः तदुक्तंहरिवंशेपितुश्चापरितोषेणगुरोर्दोग्ध्रीवधेनच अप्रोक्षितोपयो

हारीतस्तस्यपुत्रोऽभूत्मांधातृप्रवराइमे नर्मदाभ्रातृभिर्दत्तापुरुकुत्साययोरगैः २ तयारसातलं
नीताभुजगेंद्रप्रयुक्तया गंधर्वानवधीत्तत्रवध्यान्वैविष्णुशक्तिधृक् ३ नागाल्लब्धवरःसर्पादभ
यंस्मरतामिदम् त्रसद्दस्युःपौरुकुत्सोयोनरण्यस्यदेहकृत् ४ हर्यश्वस्तत्सुतस्तस्मादरुणोऽथनिबंधनः
तस्यसत्यव्रतःपुत्रस्त्रिशंकुरितिविश्रुतः ५ प्राप्तःश्वांडालतांशापाद्गुरोःकौशिकतेजसा सशरी
रोगतःस्वर्गमद्यापिदिविदृश्यते ६ पातितोवाक्शिरादेवैस्तेनैवस्तंभितोबलात् त्रैशंकवोहरिश्चं
द्रोविश्वामित्रवसिष्ठयोः यन्निमित्तमभूद्युद्धंपक्षिणोर्बहुवार्षिकम् ७ सोऽनपत्योविषण्णात्मा
नारदस्योपदेशतः वरुणंशरणंयातःपुत्रोमेजायतांप्रभो ८ यदिवीरोमहाराजतेनैवत्वांयजेइति
तथेतिवरुणेनास्यपुत्रोजातस्तुरोहितः ९

गाद्वत्रिविधस्तेव्यतिक्रम इति ५ परिणीयमानविप्रकन्यापहर
णात् क्रुद्धस्यगुरोः पितुःशापात् कौशिकस्यविश्वामित्रस्यतेजसाप्रभावेन ६ तेनैवकौशिकेनपक्षिणोःआडीबकयोः विश्वामि
त्रोराजसूयदक्षिणाच्छलेनहरिश्चंद्रसर्वस्वमपहृत्ययातयामास तच्छ्रुत्वाकुपितोवसिष्ठोऽपिविश्वामित्रंत्वमाडीभवेतिशशा
प सोऽपित्वंबकोभवेतिवसिष्ठंशशापतयोश्चयुद्धमभूदितिप्रसिद्धम् ७ हरिश्चंद्रोहवैवेधसऐक्ष्वाकोराजापुत्रआसेत्यादिश्रुतिप्रसि
द्धंहरिश्चंद्रस्यचरितमाह सोऽनपत्यइत्यादियावत्समाप्ति कथंशरणंयातस्तदाह पुत्रोमेजायताम् ८ यदिवीरःपुत्रोमेजायेत
तर्हितेनैवपुरुषपशुनात्वांयजेयजामीतिभाषया तथेत्युक्तवतावरुणेननिमित्तेनास्यरोहितोनामपुत्रोजातः ९

आज्यस्तोकैर्घृतबिंदुभिः ४८ इदानीं तस्यानुतापपूर्वकं वानप्रस्थाश्रममाह सकृदाचिदिति सप्तभिः आत्मनः मनसः हेतोः आत्मनोऽपन्हवं तपोहानिं ददर्श ४९ संभ्वासौ चरितव्रतश्चयोऽहं तस्य ब्रह्मतपः ५० मिथुनव्रतिनां दांपत्यधर्मवतां चेत् यदि मुमुक्षुसंगः तर्हि तद्वृत्तिषु ईश्वरार्थधर्मपरेष्वेव कार्य इति शेषः ५१ संगाज्जातं दोषप्रपंचयति एक इति पंचाशता भार्याभिः संबंधात् पंचाशत् आसमभूवमित्यर्थः ततश्च सुतैः पंचसहस्रसर्ग आसं प्रत्येकं तासु पुत्रशतरूपेणोत्पत्तेः उभयकृत्यानिऐ

एवं गृहेष्वभिरतो विषयान् विविधैः सुखैः सेवमानो न चातुष्यदाज्यस्तोकैरिवानलः ४८ सकृदाचिदुपासीन आत्मापन्हवमात्मनः ददर्श बह्वृचाचार्यो मीनसंगसमुत्थितम् ४९ अहो इमं पश्यत मे विनाशं तपस्विनः सच्चरितव्रतस्य अंतर्जले वारिचरप्रसंगात् प्रच्यावितं ब्रह्म चिरं धृतं यत् ५० संगं त्यजेत मिथुनव्रतिनां मुमुक्षुः सर्वात्मना न विसृजेद्बहिरिंद्रियाणि एकश्चरन् रहसि चित्तमनंत ईशे युंजीत तद्व्रतिषु साधुषु चेत्प्रसंगः ५१ एकस्तपस्व्यहमथांभसि मत्स्यसंगात् पंचाशदासमुत पंचसहस्रसर्गः नांतं व्रजाम्युभयकृत्यमनोरथानां मायागुणैर्हृतमतिर्विषयेऽर्थभावः ५२ एवं वसन् गृहे कालं विरक्तो न्यासमास्थितः वनं जगामानुययुस्तत्पत्न्यः पतिदेवताः ५३ तत्र तप्त्वा तपस्तीक्ष्णमात्मकर्षणमात्मवान् सहैवाग्निभिरात्मानं युयोज परमात्मनि ५४ ताः स्वपत्युर्महाराज निरीक्ष्याध्यात्मिकीं गतिम् अन्वीयुस्तत्प्रभावेन अग्निं शांतमिवार्चिषः ५५ इति श्रीभागवते म० नवमस्कंधे सौभर्याख्याने षष्ठोऽध्यायः ६

श्रीशुक उवाच मांधातुः पुत्रप्रवरो योऽम्बरीषः प्रकीर्त्तितः पितामहेन प्रवृतो यौवनाश्वश्च तत्सुतः १

हिकपारत्रिकाणि कर्माणि तद्विषयाणां मनोरथानाम् अर्थभावः पुरुषार्थबुद्धिमान् ५२ न्यासोऽत्र संगत्याग एव वानप्रस्थधर्म इत्यर्थः ५३ ५४ आध्यात्मिकीं याति ब्रह्मणि लयम् ५५ इति नवमस्कंधे टीकायां षष्ठोऽध्यायः ६ मांधातुरन्वयः प्रोक्तः सप्तमे यत्र गीयते पुरुकुत्सस्य चाख्यानं हरिश्चंद्रस्य चोत्तमम् १ पुत्रप्रवरः पुत्रश्रेष्ठः स पितामहेन युवनाश्वेन प्रवृत्तः पुत्रत्वेन स्वीकृतः अतएव तस्य मांधातृप्रवर्ग्यत्वम् तत्सुतः अंबरीषस्य सुतः १

प्रसंगात्सौभरेश्चरितमाह तेषामितियावत्समाप्ति तेषांस्वसारः मांधातुःकन्याः ननुमहातापसस्यकुतोविवाहप्रसंगःकथंवा जराजर्जरंतंराजकन्यावव्रिरेतदाह यमुनांतर्जलइतिषड्भिः ३९ नृपंमांधातारम् ४० सोऽपिमांधातास्वयंवरेकामंगृह्यता- मित्याह सविप्रःस्त्रीणामप्रियंमांविचिंत्यानेनाहंप्रत्युक्तोऽ तआत्मानंतथासाधयिष्यामीतिव्यवसितः निश्चितवानिति द्वयोरन्वयः अप्रियत्वेहेतुः जरठोवृद्धः ४१ वलीभिर्युक्तः पलितश्च एजत्कः कंपमानशिराः तापसत्वादिनावाअसंमतोऽहं मितिकृत्वातथेत्यस्यप्रपंचः सुरस्त्रीणामपी प्सितंकिंपुनर्मनुजेंद्राणांयाःस्त्रियस्तासामिति ४२ ततःकिंवृत्तंतदाह मु

तेषांस्वसारःपंचाशत्सौभरिंवव्रिरेपतिम् यमुनांऽतर्जलेमग्नस्तप्यमानःपरंतपः ३९ निर्वृतिं मीनराजस्यवीक्ष्यमैथुनधर्मिणः जातस्पृहोनृपंविप्रःकन्यामेकामयाचत ४० सोऽप्याह गृह्यतांब्रह्म न्कामंकन्यास्वयंवरे सविचिंत्याप्रियंस्त्रीणांजरठोऽयमसंमतः ४१ वलीपलितएजत्कइत्यहंप्रत्युदा हृतः साधयिष्येतथात्मानंसुरस्त्रीणामपीप्सितम् किंपुनर्मनुजेंद्राणामितिव्यवसितःप्रभुः ४२ मुनिःप्रवेशितःक्षत्त्राकन्यांऽतःपुरमृद्धिमत् वृतश्चराजकन्याभिरेकःपंचाशतावरः ४३ तासांक लिरभूद्भूयांस्तदर्थेऽपोह्यसौहृदम् ममानुरूपोनायंवइतितद्गतचेतसाम् ४४ सबह्वृचस्ताभि रपारणीयतपःश्रियाऽनर्घ्यपरिच्छदेषु गृहेषुनानोपवनामलांभःसरस्सुसौगंधिककाननेषु ४५ महार्हशय्यासनवस्त्रभूषणस्नानानुलेपाभ्यवहारमाल्यकैः स्वलंकृतस्त्रीपुरुषेषुनित्यदारेमेऽ नुगायद्द्विजभृंगवंदिषु ४६ यद्गार्हस्थ्यंतुसंवीक्ष्यसप्तद्वीपवतीपतिः विस्मितःस्तंभमजहा त्सार्वभौमश्रियाऽन्वितः ४७

निरितिद्वाभ्याम् क्षत्त्राप्रतिहारेण पंचाशताऽपिराजकन्याभिःसएकएववरोवृतः ४३ ४४ तस्यगार्हस्थ्यंवर्णयति सइतिचतुर्भिः बह्वृचइतिमंत्रसामर्थ्यमुक्तम् ताभिःसहरेमइत्युत्तरेणान्वयः क्वरेमे अपारणीयं दुरंतंयत्तपःतस्यश्रियासंभृत्याअनर्घ्याःपरिच्छदायेषुतेषुगृहेषुतथानानाविधेषूपवनेषुच अमलान्यंभांसियेषांतेषुस रःसुच कथंभूतेषुसौगंधिकानांकल्हाराणांचकाननानिस्तोमायेषु ४५ कथंभूतेषुगृहादिषुस्वलंकृताःस्त्रियःपुरुषाश्च येषुअनुगायंतोद्विजाश्चपक्षिणः भृंगाश्चवंदिनश्चयेषु कथंभूतःमहार्हशय्यादिभिरुपलक्षितःसन् ४६ स्तंभंगर्वम् ४७

तदेवाह राजेतिषड्भिः तर्षितः तृषितः सन् जलार्थं प्रविष्टः मंत्राभिमंत्रितजलं पत्न्यै देयं स्वयं पपौ २७ व्युदकं निरुदकं पुंसवनं पुत्रोत्पत्तिकारणम् २८ अहो दैवबलमेव मुख्यं बलं पुरुषबलं तु न किंचिदिति वदंतः ईश्वरायनमस्कारं चक्रुः २९ ३० अयं कं धास्यतीति पास्यतीति दुःखिते विप्रैः उक्ते सति तस्याभिप्रायमाराधित इंद्रो मां धाता पास्यति हे वत्स मा रोदीरिति ब्रुवन् देशिनीं तर्जनीमदादित्यर्थः

राजा तद्यज्ञसदनं प्रविष्टो निशि तर्षितः दृष्ट्वा शयानान्विप्रांस्तान् पपौ मंत्रजलं स्वयम् २७ उत्थितास्ते निशम्याथ व्युदकं कलशं प्रभो पप्रच्छुः कस्य कर्मेदं पीतं पुंसवनं जलम् २८ राज्ञा पीतं विदित्वा वै ईश्वरप्रहितेन ते ईश्वराय नमश्चक्रुरहो दैवबलं बलम् २९ ततः काल उपावृत्ते कुक्षिं निर्भिद्य दक्षिणम् युवनाश्वस्य तनयश्चक्रवर्ती जजान ह ३० कं धास्यति कुमारोऽयं स्तन्ये रोरूयते भृशम् मां धाता वत्स मा रोदीरितींद्रो देशिनीमदात् ३१ न ममार पिता तस्य विप्रदेवप्रसादतः युवनाश्वोऽथ तत्रैव तपसा सिद्धिमन्वगात् ३२ त्रसद्दस्युरितींद्रोऽङ्ग विदधे नाम तस्य वै यस्मात्त्रसंति ह्युद्विग्ना दस्यवो रावणादयः ३३ यौवनाश्वोऽथ मांधाता चक्रवर्त्यवनीं प्रभुः सप्तद्वीपवतीमेकः शशासाच्युततेजसा ३४ ईजे च यज्ञं क्रतुभिरात्मविद्भूरिदक्षिणैः सर्वदेवमयं देवं सर्वात्मकमतींद्रियम् ३५ द्रव्यं मंत्रो विधिर्यज्ञो यजमानस्तथर्त्विजः धर्मो देशश्च कालश्च सर्वमेतद्यदात्मकम् ३६ यावत्सूर्य उदेति स्म यावच्च प्रतितिष्ठति सर्वं तद्यौवनाश्वस्य मांधातुः क्षेत्रमुच्यते ३७ शशबिंदोर्दुहितरि बिंदुमत्यामधान्नृपः पुरुकुत्समंबरीषं मुचुकुंदं च योगिनम् ३८

३१ तस्य पिता युवनाश्वो भिन्नकुक्षिरपि न ममार किंतु कालांतरे तपसा सिद्धिमन्वगात् ३२ मांधातुर्महिमानमाह त्रसद्दस्युरिति षड्भिः अंग हे राजन् यस्मान्मांधातुर्दस्यव उद्विग्नाः कंपिताः संतस्त्रसंति अत इंद्रो यस्य त्रसद्दस्युरिति नाम विदधौ स मांधाता अवनीमेकः शशास इत्युत्तरेणान्वयः ३३ अच्युतस्य तेजसा अप्रच्युततेजसेति वा ३४ आत्मविदपि सः यज्ञं विष्णुमीडे तमेव विशिनष्टि सर्वदेवमयमिति सार्द्धेन ३५ ३६ प्रतितिष्ठति अस्तं गच्छति ३७ ३८

तान्येवव्याचक्षाणआह कृतांतइतिसप्तभिः कृतंविश्वमंतयतीतितथा पार्ष्णिग्राहःसहायः १३ इंद्रोयदिममवाहनंस्यात्तर्हि दैत्यान् हनिष्यामीतितेनवाहनत्वेनवृतःसन्निंद्रोलज्जयातदनंगीकुर्वन् विष्णोर्वचनात्तस्यवाहनत्वायमहान् वृषोबभूवेत्यर्थः १४ १५ १६ येऽभिमुखंययुःतान् यमंदर्शयितुंसदेहानेवभल्लैरनयदित्यर्थः १७ तच्चदृष्ट्वाअन्येदुद्रुवुःस्वमालयंपातालम्

कृतांतआसीत्समरोदेवानांसहदानवैः पार्ष्णिग्राहोवृतोवीरोदेवैर्दैत्यपराजितैः १३ वचनाद्देवदेवस्यविष्णोर्विश्वात्मनःप्रभोः वाहनत्वेवृतस्तस्यबभूवेंद्रोमहावृषः १४ ससन्नद्धोधनुर्दिव्यमादायविशिखान्शितान् स्तूयमानःसमारुह्ययुयुत्सुःककुदिस्थितः १५ तेजसाऽप्यायितोविष्णोःपुरुषस्यपरात्मनः प्रतीच्यांदिशिदैत्यानांन्यरुणत्त्रिदशैःपुरम् १६ तैस्तस्यचाभूत्प्रधनंतुमुलंलोमहर्षणम् यमायभल्लैरनयद्दैत्यानन्येऽभिययुर्मृधे १७ तस्येषुपाताभिमुखंयुगांताग्निमिवोल्बणम् विसृज्यदुद्रुवुर्दैत्याहन्यमानाःस्वमालयम् १८ जित्वापुरंधनंसर्वंसश्रीकंवज्रपाणये प्रत्ययच्छत्सराजर्षिरितिनामभिराहृतः १९ पुरंजयस्यपुत्रोऽभूदनेनास्तत्सुतःपृथुः विश्वरंधिस्ततश्चंद्रोयुवनाश्वश्चतत्सुतः २० शाबस्तस्तत्सुतोयेनशाबस्तीनिर्ममेपुरी बृहदश्वस्तुशाबस्तिस्ततःकुवलयाश्वकः २१ यःप्रियार्थमुतंकस्यधुंधुनामासुरंबली सुतानामेकविंशत्यासहस्रैरहनद्वृतः २२ धुंधुमारइतिख्यातस्तत्सुतास्तेचजज्वलुः धुंधोर्मुखाग्निनासर्वेत्रयएवावशेषिताः २३ दृढाश्वःकपिलाश्वश्चभद्राश्वइतिभारत दृढाश्वपुत्रोहर्यश्वोनिकुंभस्तत्सुतःस्मृतः २४ बर्हणाश्वोनिकुंभस्यकृशाश्वोऽथास्यसेनजित् युवनाश्वोऽभवत्तस्यसोऽनपत्योवनंगतः २५ भार्याशतेननिर्विण्णऋषयोऽस्यकृपालवः इष्टिंस्मवर्तयांचक्रुरैंद्रींतेसुसमाहिताः २६

१८ इतिएतैःकर्मभिःपुरंजयादिनामभिःआहृतःव्याहृतःपाठांतरेआह्वतइत्यर्थः १९ २० शाबस्तिःशाबस्तस्यपुत्रःकुवलयाश्वकएवधुंधुमारइतिख्यातः २१ तत्रकारणमाह यइति सुतानामेकविंशत्यासहस्रैर्वृतःसन्हतवान् २२ धुंधुमारइतिचेतिचकारस्यान्वयः २३ २४ अथतस्मान्निकुंभात्कृशाश्वः २५ भार्याणांशतेनसह अस्यपुत्रार्थमिंद्रदेवत्यामिष्टिंवर्तयामासुः स्मेत्याश्चर्ये २६

ये अंगिरसा जनिताः एते रथीतरस्य क्षेत्रे प्रसूतत्वेन रथीतरगोत्राः संतः अंगिरसो वीर्येण प्रसूतत्वादांगिरसाश्च पुनरपि रथीतराणामन्येषां जातानां प्रवराः मुख्याः स्मृताः यतः क्षत्रोपेताः ब्राह्मणा इत्यर्थः ३ तदेवं मनोर्दशसु पुत्रेषु पृषध्रश्च कविश्च विरक्तत्वान्न वंशप्रवर्त्तकौ करूषादीनां च सप्तानां वंशास्तारतम्यक्रमेणोक्ताः इदानीमतिविततमिक्ष्वाकोर्वंशमाह क्षुवतस्त्वित्यादिना यावत्सोमवंशप्रस्तावः क्षुतं कुर्वतो मनोर्घ्राणतो जज्ञे श्रद्धायां जनयामास दशपुत्रानिति पूर्वोक्तं बाहुल्याभिप्रायेणेति द्रष्टव्यम् पुत्राणां शतं ज्येष्ठाः ४ आर्यावर्त्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विंध्यहिमालयोः तस्मिन् पुरस्तात्समुद्रपर्यंतं

एते क्षेत्रे प्रसूता वै पुनस्त्वांगिरसाः स्मृताः रथीतराणां प्रवराः क्षत्रोपेता द्विजातयः ३ क्षुवतस्तु मनोर्जज्ञे इक्ष्वाकुर्घ्राणतः सुतः तस्य पुत्रशतज्येष्ठा विकुक्षिनिमिदंडकाः ४ तेषां पुरस्तादभवन्नार्यावर्त्ते नृपा नृप पंचविंशतिः पश्चाच्च त्रयो मध्ये परेऽन्यतः ५ स एकदाऽष्टकाश्राद्धे इक्ष्वाकुः सुतमादिशत् मांसमानीयतां मेध्यं विकुक्षे गच्छ माचिरम् ६ तथेति स वनं गत्वा मृगान्हत्वा क्रियार्हणान् श्रांतो बुभुक्षितो वीरः शशं चाददपस्मृतिः ७ शेषं निवेदयामास पित्रे तेन च तद्गुरुः चोदितः प्रोक्षणायाह दुष्टमेतदकर्मकम् ८ ज्ञात्वा पुत्रस्य तत्कर्म गुरुणाऽभिहितं नृपः देशान्निःसारयामास सुतं त्यक्तविधिं रुषा ९ स तु विप्रेण संवादं जापकेन समाचरन् त्यक्त्वा कलेवरं योगी स तेनावाप यत्परम् १० पितर्युपरतेऽभ्येत्य विकुक्षिः पृथिवीमिमाम् शासदीजे हरिं यज्ञैः शशाद इति विश्रुतः ११ पुरंजयस्तस्य सुत इंद्रवाह इतीरितः ककुत्स्थ इति चाप्युक्तः शृणु नामानि कर्मभिः १२

मंडलविभागेन पंचविंशतिर्नृपा अभवन् हे नृप तथैव पश्चाच्च पंचविंशतिः मध्ये तु ज्येष्ठास्त्रयः अपरे तु अन्यतः दक्षिणोत्तरादिषु ५ विकुक्षिरेव शशाद इति विश्रुत इति वक्ष्यति तत्र हेतुमाह स एकदेति चतुर्भिः ६ क्रियार्हणान् श्राद्धार्हान् अदत् अभक्षयत् ७ तद्गुरुर्वसिष्ठः प्रोक्षणाय श्राद्धोचितसंस्काराय ८ त्यक्तो विधिः सदाचारो येन तम् ९ स तु इक्ष्वाकुः जापकेन वसिष्ठेन राज्यभोगेन विरक्तो योगी सन् तेन योगेन कलेवरं त्यक्त्वा यत्परं तत्त्वं तदवाप १० शासत् पालयन् हरिमीजे ११ दैत्यपुरस्य जयात् पुरंजयः इंद्रो वाहो यस्येतीद्रवाहः ककुदि स्थितत्वात् ककुत्स्थ इति च शशादसुतस्य त्रीणि नामानि तत्तत्कर्मनिमित्तानि १२

१९ आत्मनिमेधायेनतेनातिथ्येन २० भूरियंतत्रस्थोजनःकीर्तयिष्यति २१ २२ तस्यधैर्यातिशयमाह गतोमुनिर्यावतानागतोतावत्संवत्सरोऽतिक्रांतइति २३ द्विजस्योपयोगेनभोजनेन अतिपवित्रमाहरत् बुभुजे स्ववीर्यंच धैर्यादिलक्षणं परानुभावं भगवतःप्रभावंमेने २४ एवंविधाअनेकेगुणायस्यसः आविरिंच्यान् विरिंच्यपदसहितान् भोगान् निरयप्रायान

सोऽशित्वाहृतमानीतमातिथ्यंसार्वकामिकम् तृप्तात्मानृपतिंप्राह भुज्यतामितिसादरम् १९ प्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मितवभागवतस्यवै दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनात्ममेधसा २० कर्मावदातमेतत्ते गायंतिस्वःस्त्रियोमुहुः कीर्तिंपरमपुण्यांच कीर्तयिष्यतिभूरियम् २१ श्रीशुकउवाच एवंसंकीर्त्यराजानंदुर्वासाःपरितोषितः ययौविहायसामंत्र्यब्रह्मलोकमहैतुकम् २२ संवत्सरोऽत्यगात्तावद्यावतानागतोगतः मुनिस्तद्दर्शनाकांक्षोराजाब्भक्षोबभूवह २३ गतेऽथदुर्वाससिसोऽंबरीषोद्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् ऋषेर्विमोक्षंव्यसनंचबुध्वामेने स्ववीर्यंचपरानुभावम् २४ एवंविधानेकगुणःसराजापरात्मनिब्रह्मणिवासुदेवे क्रियाकलापैःसमुवाहभक्तिंययाविरिंच्यान्निरयांश्चकार २५ अथांबरीषस्तनयेषुराज्यंसमानशीलेषुविसृज्यधीरः वनंविवेशात्मनिवासुदेवेमनोदधद्ध्वस्तगुणप्रवाहः २६ इत्येतत्पुण्यमाख्यानमंबरीषस्यभूपतेः संकीर्तयन्ननुध्यायन्भक्तोभगवतोभवेत् २७ इतिश्रीभागवतेमः नवमस्कंधेअंबरीषचरितंनामपंचमोऽध्यायः ५ श्रीशुकउवाच विरूपःकेतुमान्शंभुरंबरीषसुतास्त्रयः विरूपात्पृषदश्वोभूत्तत्पुत्रस्तुरथीतरः १ रथीतरस्याप्रजस्यभार्यायांतंतवेऽर्थितः अंगिराजनयामासब्रह्मवर्चस्विनःसुतान् २

पद्यपदित्यर्थः २५ २६ २७ इतिनवमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठारंभेंऽबरीषस्यवंशमुक्त्वाततःपरम् षष्ठाद्यष्टभिरध्यायैरिक्ष्वाकोर्वंशउच्यते १ तत्रषष्ठेशशादादिर्मांधात्रंतोनिरूप्यते प्रसंगात्सौभरेराख्यामांधातृतनयापतेः २ १ तंतवे संतानार्थम् २ ४ ५

तदेव प्रपंचयति त्वत्तेजसेति द्वाभ्याम् सूर्यादीनां प्रकाशश्च त्वयैव रूप्यते प्रकाश्यत इति त्वद्रूपम् ७ हे अजित अनंजनेन श्रीहरिणा यदा विसृष्टस्त्वं तदा दैत्यदानवानां बलं प्रविष्टः सन् तेषां बाह्वादीन् भिंदन् विराजसे पाठांतरे ऊर्जिता दैत्यदानवा यस्मिन् तद्बलं पूर्वपदेन संधिरार्षः ८ किंच त्वया भगवन्नियुक्तेन खलानामेव दंडः कार्यः साधवस्तु रक्षणीयाः अतो

त्वत्तेजसा धर्ममयेन संहृतं तमः प्रकाशश्च धृतो महात्मनाम् दुरत्ययस्ते महिमा गिरां पते त्वद्रूपमेतत् सदसत्परावरम् ७ यदा विसृष्टस्त्वमनंजनेन वै बलं प्रविष्टोऽजित दैत्यदानवम् बाहूदरोर्वंघ्रिशिरोधराणि वृश्चन्नजस्रं प्रधने विराजसे ८ स त्वं जगत्त्राण खलप्रहाणये निरूपितः सर्वसहो गदाभृता विप्रस्य चास्मत्कुलदैवहेतवे विधेहि भद्रं तदनुग्रहो हि नः ९ यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा स्वधर्मो वा स्वनुष्ठितः कुलं नो विप्रदैवं चेद् द्विजो भवतु विज्वरः १० यदि नो भगवान्प्रीत एकः सर्वगुणाश्रयः सर्वभूतात्मभावेन द्विजो भवतु विज्वरः ११ श्रीशुक उवाच इति संस्तुवतो राज्ञो विष्णुचक्रं सुदर्शनम् अशाम्यत्सर्वतो विप्रं प्रदहद्राजयाञ्चया १२ स मुक्तोऽस्त्राग्नितापेन दुर्वासाः स्वस्तिमांस्ततः प्रशशंस तमुर्वीशं युंजानः परमाशिषः १३ दुर्वासा उवाच अहो अनंतदासानां महत्त्वं दृष्टमद्य मे कृतागसोऽपि यद्राजन् मंगलानि समीहसे १४ दुष्करः को नु साधूनां दुस्त्यजो वा महात्मनाम् यैः संगृहीतो भगवान् सात्वतामृषभो हरिः १५ यन्नामश्रुतिमात्रेण पुमान् भवति निर्मलः तस्य तीर्थपदः किं वा दासानामवशिष्यते १६ राजन्ननुगृहीतोऽहं त्वयाति करुणात्मना मदघं पृष्ठतः कृत्वा प्राणा यन्मेऽभिरक्षिताः १७ राजा तमकृताहारः प्रत्यागमनकांक्षया चरणावुपसंगृह्य प्रसाद्य समभोजयत् १८

सुकृष्टवाच

विप्रस्य रक्षणेनास्माननुगृहाणेत्याह सत्वमिति हे जगत्त्राण स एवंभूतः त्वं खलानामेव प्रहारार्थं निरूपितो नियुक्तः अतो अस्मत्कुलस्य दैवहेतवे भाग्यलाभाय विप्रस्य भद्रं विधेहि तदेव नोऽनुग्रहः ९ सर्वस्वकृतार्पणेन विप्ररक्षां प्रार्थयते यद्यस्तीति द्वाभ्याम् विप्रो दैवं देवता यस्मिन् तत् १० ११ राज्ञस्तस्यैव याञ्चया १२ १३ १४ १५ १६ १७ राजेत्यादि श्लोकद्वयं शुकोक्तिः प्रीतोऽस्मीति श्लोकद्वयं पुनश्च विप्रोक्तिः १८ ४

६८ आत्मनस्तवैव अभिचारोहिंसायतोभूत्तमेवयातु ६९ अशिवमनर्थम् तपोविद्यासंपन्नस्यममकथमनर्थः समजनीतिमास्म
विस्मयंकार्षीरित्याह तपइति ७० ७१ इतिनवमस्कंधेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ मंत्रमेविष्णुचक्रंतुप्रसाद्यप्राणसंकटात्
दुर्वासारक्षितस्तेनतयातद्वृत्तमीर्यते १ १ सउद्यमनमितिच्छेदः सलोपः पादपूरणार्थः २ ज्योतिषांनक्षत्राणांपतिः सो
मस्त्वम् मात्राणिइंद्रियाणिच तच्छक्त्यैवाग्न्यादयः स्वंस्वंकार्यंकुर्वंतीत्यर्थः ३ सहस्रमारायस्य हेसहस्रार स्वस्तिशरणं

साधवोहृदयंमह्यंसाधूनांहृदयंत्वहम् मदन्यत्तेनजानंतिनाहंतेभ्योमनागपि ६८ उपायंकथयि
ष्यामितवविप्रशृणुष्वतत् अयंह्यात्माभिचारस्तेयतस्तंयातुवैभवान् ६९ साधुषुप्रहितंतेजःप्रह
र्तुःकुरुतेऽशिवम् तपोविद्याचविप्राणांनिःश्रेयसकरेउभे तएवदुर्विनीतस्यकल्पेतेकर्तुरन्य
था ७० ब्रह्मंस्तद्गच्छभद्रंतेनाभागतनयंनृपम् क्षमापयमहाभागंततःशांतिर्भविष्यति ७१
इतिश्रीभा०म०नवमस्कंधेअंबरीषचरितेचतुर्थोऽध्यायः ४ श्रीशुकउवाच एवंभ
गवतादिष्टोदुर्वासाश्चक्रतापितः अंबरीषमुपावृत्यतत्पादौदुःखितोग्रहीत् १ तस्यसोद्यमनं
वीक्ष्यपादस्पर्शविलज्जितः अस्तावीत्तद्धरेरस्त्रंकृपयापीडितोभृशम् २ अंबरीषउवाच
त्वमग्निर्भगवान्सूर्यस्त्वंसोमोज्योतिषांपतिः त्वमापस्त्वंक्षितिर्व्योमवायुर्मात्रेंद्रियाणिच ३ सु
दर्शननमस्तुभ्यंसहस्राराच्युतप्रिय सर्वास्त्रघातिन्विप्रायस्वस्तिभूयाइडस्पते ४ त्वंधर्मस्त्व
मृतंसत्यंत्वंयज्ञोऽखिलयज्ञभुक् त्वंलोकपालःसर्वात्मात्वंतेजःपौरुषंपरम् ५ नमःसुनाभाखि
लधर्मसेतवेह्यधर्मशीलासुरधूमकेतवे त्रैलोक्यगोपायविशुद्धवर्चसेमनोजवायाद्भुतकर्मणेगृणे ६

भूयाः इडस्पतेपृथ्वीपते ४ ब्राह्मणरक्षणंतवयुक्तमेवेत्याह त्वंधर्मइतिनचतवेयमतिस्तुतिरित्याह पौरुषंपुरुषस्येश्वरस्य परं
तेजः सामर्थ्यंत्वम् अयंभावः सऐक्षतेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंभगवतः शोभनंदर्शनंसुदर्शनम् ततएवसर्वंजातमतस्त्वमेवसर्वा
त्मेति ५ हेसुनाभअद्भुतकर्माणंत्वांकःस्तोतुंसमर्थःअतस्तुभ्यंकेवलंनमोगृणइत्यन्वयः अद्भुतकर्मत्वमेवाह अखिलानांध
र्माणांसेतवेमर्यादारूपाय अतएवाधर्मशीलानामसुराणांधूमकेतवेदाहकाय त्रैलोक्यंगोपायतीतितथाविशुद्धमत्युज्ज्व
लंवर्चस्तेजोयस्यतस्मै ६

श्रीरुद्रोऽपि स्वत्याच्चष्टे वयमितिचतुर्भिः भूम्नि महति महत्वमेवाह यस्मिन् परमेश्वरे अजाब्रह्माणः तएवजीवास्तेषांकोशाउपाधिभूता ब्रह्मांडविग्रहाः ईदृशा दृश्यमानब्रह्मांडप्रमाणा अन्येऽपिभवंतिजायंतेनश्यंतिच यत्रयेषुब्रह्मांडेषुलोकेशाभिमानिनोवयंभ्रमामः ५६ ननुसर्वज्ञस्यतवभ्रमः कुतस्तत्राह अहमिति ५७ पारदर्शिनाः सर्वज्ञा अपियस्यमायांनविद्मः ५८

श्रीरुद्रउवाच वयंनतातप्रभवाम भूम्नियस्मिन् परेऽन्येऽप्यजजीवकोशाः भवंतिकालेन भवंतिहीदृशाः सहस्रशोयत्रवयंभ्रमामः ५६ अहंसनत्कुमारश्चनारदोभगवानजः कपिलोऽपांतरतमो देवलोधर्म आसुरिः ५७ मरीचिप्रमुखाश्चान्येसिद्धेशाःपारदर्शिनाः विदामनवयंसर्वेयन्मायांमाययावृताः ५८ तस्यविश्वेश्वरस्येदंशस्त्रंदुर्विषहंहिनः तमेवशरणंयाहिहरिस्तेशंविधास्यति ५९ ततोनिराशोदुर्वासाःपदंभगवतोययौ वैकुंठाख्यंयदध्यास्तेश्रीनिवासःश्रियासह ६० संदह्यमानोजितशस्त्रवह्निनातत्पादमूलेपतितःसवेपथुः आहाच्युतानंतसदीप्सितप्रभोकृतागसंमाऽवहिविश्वभावन ६१ अजाननातपरमानुभावंकृतंमयाघंभवतःप्रियाणाम् विधेहितस्यापचितिंविधातर्मुच्येतयन्नाम्न्युदितेनारकोऽपि ६२ श्रीभगवानुवाच अहंभक्तपराधीनोह्यस्वतंत्रइवद्विज साधुभिर्ग्रस्तहृदयोभक्तैर्भक्तजनप्रियः ६३ नाहमात्मानमाशासेमद्भक्तैःसाधुभिर्विना श्रियंचात्यंतिकींब्रह्मन् येषांगतिरहंपरा ६४ येदारागारपुत्राप्तान् प्राणान्वित्तमिमंपरम् हित्वामांशरणंयाताःकथंतांस्त्यक्तुमुत्सहे ६५ मयिनिर्बद्धहृदयाःसाधवःसमदर्शनाः वशेकुर्वंतिमांभक्त्यासत्स्त्रियःसत्पतिंयथा ६६ मत्सेवयाप्रतीतंचसालोक्यादिचतुष्टयम् नेच्छंतिसेवयापूर्णाःकुतोऽन्यत्कालविद्रुतम् ६७

५९ ६० हेसतामीप्सित मामामवहि पाहि ६१ अपराधंनिवेदयन्प्रार्थयते अजाननेति अघंदुःखम् अपचितिंनिष्कृतिंनपश्यामीतिचेत्तत्राह यस्यतवनाम्निकीर्तितेनरकस्थोऽपिमुच्यतेतस्यतवकिमशक्यमितिभावः ६२ ६३ नआशासेनस्पृहयामि ६४ इमंपरंचलोकंहित्वा ६५ ६६ प्रतीतंप्राप्तमपि ६७

४४ ४५ ४६ ४७ क्रुद्धमहिंपावकोदावाग्निरिव ४८ निष्फलमुद्वीक्ष्य ४९ अनुषक्तंपृष्ठतःसंसक्तम् मेरोर्गुहांविविक्षुरधावत् ५० ५१ अरणमेषमाणःशरणमिच्छन् अजिततेजसोहरेश्चक्रात ५२ एतत्सर्वंयस्यभ्रूभंगमात्रेणतिरोभविष्यति कदा

अहोअस्यनृशंसस्यश्रियोन्मत्तस्यपश्यत धर्मव्यतिक्रमंविष्णोरभक्तस्येशमानिनः ४४ यो मामतिथिमायातमातिथ्येननिमंत्र्यच अदत्त्वाभुक्तवांस्तस्यसद्यस्तेदर्शयेफलम् ४५ एवंब्रुवाणउत्कृत्यजटांरोषविदीपितः तयासनिर्ममेतस्मैकृत्यांकालानलोपमाम् ४६ तामापतंतींज्वलतीमसिहस्तांपदाभुवम् वेपयंतींसमुद्वीक्ष्यनचचालपदान्नृपः ४७ प्राग्दिष्टंभृत्यरक्षायांपुरुषेणमहात्मना ददाहकृत्यांतांचक्रंक्रुद्धाहिमिवपावकः ४८ तदभिद्रवदुद्वीक्ष्यस्वप्रयासंचनिष्फलम् दुर्वासादुद्रुवेभीतोदिक्षुप्राणपरीप्सया ४९ तमन्वधावद्भगवद्रथांगंदावाग्निरुद्धूतशिखोयथाऽहिम् तथाऽनुषक्तंमुनिरीक्ष्यमाणोगुहांविविक्षुःप्रससारमेरोः ५० दिशोनभःक्ष्मांविवरान्समुद्रान्लोकान्सपालान्त्रिदिवंगतःसः यतोयतोधावतितत्रतत्रसुदर्शनंदुःप्रसहंददर्श ५१ अलब्धनाथःसयदाकुतश्चित्संत्रस्तचित्तोऽरणमेषमाणः देवंविरिंच्यंसमगाद्विधातस्त्राह्यात्मयोनेऽजिततेजसोमाम् ५२ ब्रह्मोवाच स्थानंमदीयंसहविश्वमेतत्क्रीडावसानेद्विपरार्द्धसंज्ञे भ्रूभंगमात्रेणहिसंदिधक्षोःकालात्मनोयस्यतिरोभविष्यति ५३ अहंभवोदक्षभृगुप्रधानाःप्रजेशभूतेशसुरेशमुख्याः सर्वेवयंयन्नियमंप्रपन्नामूर्ध्न्यर्पितंलोकहितंवहामः ५४ प्रत्याख्यातोविरिंच्येनविष्णुचक्रोपतापितः दुर्वासाः शरणंयातःशर्वंकैलासवासिनम् ५५

क्रीडायाअवसाने तदपिकदाद्विपरार्द्धसंज्ञेकाले ५३ अतोवयंसर्वेयस्यनियममाज्ञांप्रपन्नाःप्राप्ताःसंतोलोकहितंयथाभवति एवंतंनियमंमूर्ध्न्यर्पितंवहामः अतस्तद्भक्तद्रोहिणंत्वांरक्षितुंनसमर्थोऽहमितिशेषः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् ५४ ५५

अर्चयत् अडागमभावआर्षः ३० ३१ ब्राह्मणांश्चपूजयामास सिद्धार्थान् आप्तकामान् पूजाऽनपेक्षानपि ३२ रूप्यांघ्रीणांपयः शीलादिसंपदोयासांतासाम् ३३ न्यर्बुदानिषट् षष्टिकोटीः ३४ तर्हितर्देवदुर्वासा अतिथिःसाक्षात् प्रत्यक्षोऽभूत् ३५ आनर्च्च अभिर्तवान् अभ्यवहाराय भोजनाय ३६ आवश्यकं नैयमिकंमाध्यान्हिकंकर्मकर्त्तुंगतः ध्यायन् ब्रह्म ३७ ३८ धर्मसं

व्रतांतेकार्तिकेमासित्रिरात्रंससुपोषितः स्नातःकदाचित्कालिंद्यांहरिंमधुवनेऽर्चयत् ३० महाभिषेकविधिनासर्वोपस्करसंपदा अभिषिच्यांबराकल्पैर्गंधमाल्यार्हणादिभिः ३१ तद्गतांतरभावेन पूजयामासकेशवम् ब्राह्मणांश्चमहाभागान् सिद्धार्थानपिभक्तितः ३२ गवांरुक्मविषाणीनारूप्यांघ्रीणांसुवाससाम् पयःशीलवयोरूपवत्सोपस्करसंपदाम् ३३ प्राहिणोत्साधुविप्रेभ्योगृहेषुन्यर्बुदानिषट् भोजयित्वाद्विजानग्रेस्वाद्वन्नंगुणवत्तमम् ३४ लब्धकामैरनुज्ञातःपारणायोपचक्रमे तस्यतर्ह्यतिथिःसाक्षात्दुर्वासाभगवानभूत् ३५ तमानर्चातिथिंभूपःप्रत्युत्थानासनार्हणैः ययाचेऽभ्यवहाराय पादमूलमुपागतः ३६ प्रतिनंद्यसतद्याञ्चांकर्तुमावश्यकंगतः निममज्जबृहद्ध्यायन्कालिंदीसलिलेशुभे ३७ मुहूर्त्तार्द्धावशिष्टायांद्वादश्यांपारणंप्रति चिंतयामासधर्मज्ञोद्विजैस्तद्धर्मसंकटे ३८ ब्राह्मणातिक्रमेदोषोद्वादश्यांयदपारणे यत्कृत्वासाधुमेभूयादधर्मोवानमांस्पृशेत् ३९ अंभसाकेवलेनाथकरिष्येव्रतपारणम् प्राहुरब्भक्षणंविप्राह्यशितंनाशितंचतत् ४० इत्यपःप्राश्यराजर्षिश्चिंतयन्मनसाऽच्युतम् प्रत्याचष्टकुरुश्रेष्ठद्विजागमनमेवसः ४१ दुर्वासायमुनाकूलात्कृतावश्यकआगतः राज्ञाऽभिनंदितस्तस्यबुबुधेचेष्टितंधिया ४२ मन्युनाप्रचलद्गात्रोभ्रूकुटीकुटिलाननः बुभुक्षितश्चसुतरांकृतांजलिमभाषत ४३

कटमेवाह यद्यतः ब्राह्मणातिक्रमेदोषेऽधर्मःद्वादश्यामपारणेऽपिदोषः व्रतवैगुण्यंयत्कृत्वायस्मिनकृते ३९ एवंद्विजैःसहविचार्यनिश्चिनोति अंभसेति व्रतस्यपारणंसमाप्तिम् तत् अशितमाहुः अशितंनेतिचाहुः श्रुतिश्चअपोऽश्नातितन्नैवाशितंनैवानशितमिति ४० प्रत्याचष्टप्रत्यैक्षत ४१ ४२ प्रचलत् कंपमानंगात्रंयस्यभ्रूकुटिभ्यांकुटिलमाननंयस्य ४३

किंच यज्ञाधिष्ठातारमीश्वरमश्वमेधैरीजे आराधयामास महाविभूत्या उपचितान्यंगानि दक्षिणाश्च येषु तैः वसिष्ठादिभि र्हेतुभूतैः ततैः विस्तृतैः धन्वनि धन्वदेशे निरुदके सरस्वतीमभिस्रोतम् तस्याः प्रतिलोममित्यर्थः २२ किंच यस्य क्रतुषु सदस्याद्यो गीर्वाणैः सह भूषणादिभिस्तुल्यरूपाः व्यदृश्यंत सदस्यमिति चहुर्येनान्वयः ननु देवानां निमेषाभावात् वैलक्षण्यम् यतः अनिमिषाश्च व्यदृश्यंत न निमिषंतीति तथा आश्चर्यदर्शनौत्सुक्येन तेषां निमेषोपरमादिति भावः २३ यस्य यदीयैर्मनुजैरपि स्वर्गो न प्रार्थितः तस्य तु का वार्त्ता २४ आस्तां स्वर्गप्रार्थनशंका ऽपि यद्यतः मुकुंदं त्वहृदि पश्यतस्तान् जनान् का

ईजे ऽश्वमेधैरधियज्ञमीश्वरं महाविभूत्योपचितांगदक्षिणैः ततैर्वसिष्ठासितगौतमादिभिर्धन्वन्यभिस्रोतमसौ सरस्वतीम् २२ यस्य क्रतुषु गीर्वाणैः सदस्या ऋत्विजो जनाः तुल्यरूपाश्चानिमिषा व्यदृश्यंत सुवाससः २३ स्वर्गो न प्रार्थितो यस्य मनुजैरमरप्रियः शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितम् २४ संमर्द्धयंति तान्कामाः स्वाराज्यपरिभाविताः दुर्लभा नापि सिद्धानां मुकुंदं हृदि पश्यतः २५ स इत्थं भक्तियोगेन तपोयुक्तेन पार्थिवः स्वधर्मेण हरिं प्रीणन् संगान्सर्वान् शनैर्जहौ २६ गृहेषु दारेषु सुतेषु बंधुषु द्विपोत्तमस्यंदनवाजिपत्तिषु अक्षय्यरत्नाभरणायुधादिष्वनंतकोशेष्वकरोदसन्मतिम् २७ तस्मा अदाद्धरिश्चक्रं प्रत्यनीकभयावहम् एकांतभक्तिभावेन प्रीतो भृत्याभिरक्षणम् २८ आरिराधयिषुः कृष्णं महिष्या तुल्यशीलया युक्तः सांवत्सरं वीरो दधार द्वादशीव्रतम् २९

मा विषयाः न संमर्द्धयंति न हर्षयंति कथंभूताः स्वाराज्येन स्वरूपसुखेन परिभाविताः अतिशायिता अत एव सिद्धानामपि दुर्लभाः यानिति पाठे यान्मनुजान् स्वाराज्येत्यत्रापि द्वितीयांत पाठे मनुजानां विशेषणम् यमिति पाठे यमंबरीषं पश्यतामिति पाठे सिद्धानां विशेषणम् २५ एवं भगवदाराधनपरस्य कामाद्युपेक्षा नैव चित्रमित्युपसंहरति स इत्थमिति द्वाभ्याम् २६ २७ नन्वेवंभूतो ऽसौ कथं प्रतिपक्षान्जयेत् तत्राह तस्मा इति २८ तदेवं तस्य वैराग्यादिकं हरिभक्तिं चोक्त्वा ब्रह्मदंडो यत्र न प्राभूदिति यदुक्तं तदेव द्वादशीव्रतनिष्ठां कथयन्नाह आरिराधयिषुरित्यादिना यावदध्याय समाप्ति २९

ध्र

तस्यश्रोतुमिच्छामिचरितमितिशेषः ब्रह्मदंडःकृत्यानलः नप्राभून्नसमर्थोबभूव १४ श्रियंसंपदंविभवमैश्वर्यम् अतुलंनिरु
पमम् १५ पुंसामतिदुर्लभमपितत्सर्वंस्वप्नवत्संस्तुतंनिरूपितम् अनुपादेयंमेने तत्रहेतुः विभवस्यनिर्वाणंनाशंविद्वान्
यत् येनविभवेनतन्नाशे नवापुमान् तमोविशतिमोहेनिमज्जति १६ नन्वेवंजानंतोऽपिविभवैषिणोदृश्यंतेतत्राह वासुदेवइतिभा
वंभक्तिंप्राप्तः येनभावेनेदंविश्वंलोष्टवदतितुच्छंस्मृतम् १७ भक्तिमेवसर्वेंद्रियाणांभगवत्परत्वकथनेनप्रपंचयति सवाइतित्रि
भिः श्रुतिंश्रोत्रम् अच्युतस्यसत्कथानामुदयश्रवणेचकारेत्यस्यसर्वत्रान्वयः १८ मुकुंदस्यलिंगानामालयानिस्थानानिते

राजोवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामिराजर्षेस्तस्यधीमतः नप्राभूद्यत्रनिर्मुक्तोब्रह्मदंडोदुरत्ययः
१४ श्रीशुकउवाच अंबरीषोमहाभागःसप्तद्वीपवतींमहीम् अव्ययांचश्रियंलब्ध्वावि
भवंचातुलंभुवि १५ मेनेऽतिदुर्लभंपुंसांसर्वंतत्स्वप्नसंस्तुतम् विद्वान्विभवनिर्वाणंतमोविश
तियत्पुमान् १६ वासुदेवेभगवतितद्भक्तेषुचसाधुषु प्राप्तोभावंपरंविश्वंयेनेदंलोष्टवत्स्मृतम् १७
सवैमनःकृष्णपदारविंदयोर्वचांसिवैकुंठगुणानुवर्णने करौहरेर्मंदिरमार्जनादिषुश्रुतिंचकाराच्यु
तसत्कथोदये १८ मुकुंदलिंगालयदर्शनेदृशौतद्भृत्यगात्रस्पर्शेऽंगसंगमम् घ्राणंचतत्पादसरोजसौ
रभेश्रीमत्तुलस्यारसनांतदर्पिते १९ पादौहरेःक्षेत्रपदानुसर्पणेशिरोहृषीकेशपदाभिवंदने का
मंचदास्येनतुकामकाम्ययायथोत्तमश्लोकजनाश्रयारतिः २० एवंसदाकर्मकलापमात्मनः परेऽधि
यज्ञेभगवत्यधोक्षजे सर्वात्मभावंविदधन्महीमिमांतन्निष्ठविप्राभिहितःशशासह २१

षांदर्शनेदृशौनेत्रेश्रीमत्याः तुलस्याः तत्पादसरोजेनयत्सौरभंतस्मिन् तदर्पितेतस्मैनिवेदितान्नादौ १९ कामंस्रक्चंदनादिसेवांदा-
स्येनिमित्तेतत्प्रसादस्वीकारायनतुकामकाम्ययाविषयेच्छयाकथंचकार उत्तमश्लोकजनाश्रयारतिर्यथाभवेत्तथा अनेनतद्भ-
क्तेषुचपरंभावंप्रापइत्येतत्स्फुटीकृतम् २० सर्वत्रात्मेतिभावोभावनायस्मिन्तम् आत्मनःस्वस्यकर्मणांकलापंसमूहंभग
वतिविदधत् समर्पयन्तन्निष्ठैर्भागवतैःविप्रैःअभिहितः शिक्षितःसन्महींशशासपालयामास अनेनाधिकृतोधर्मोऽपियथा
वद्दर्शितः २१

तान्महात्मनोऽपिलमिदमित्यारोढमितिच येयज्ञेनदक्षिणयेतिचत्वंवैश्वदेवेद्वेसूक्तेशंसयपाठय ततःकर्मणिसमाप्तेसतिते-
स्वर्यंतःस्वर्गंगच्छंतःस्वसत्रेपरिशेषितमवशिष्टमात्मनोधनंतेतुभ्यंदास्यंति अथतस्मात्तान्गच्छेति तथेत्यादिशुकवाक्यंयथा
वत्कृतवान् सत्रपरिशेषितंसत्रावशिष्टंधनम् ४ ५ पुरुषःश्रीरुद्रः दृश्यतइतिदर्शनंशरीरंकृष्णंदर्शनंयस्यसः वास्तुकंय
ज्ञभूमिगतंवसुधनंममेत्युवाच ६ तर्हिस्मतदेवममेदमितिमानवोनाभागःउवाच पुनश्चरुद्रउवाच नौआवयोरस्मिन्वि

तांस्त्वंशंसयसूक्तेद्वेवैश्वदेवेमहात्मनः तेस्वर्यंतोधनंसत्रपरिशेषितमात्मनः ४ दास्यंत्यथततो
गच्छतथासकृतवान्यथा तस्मैदत्त्वाययुःस्वर्गंतेसत्रपरिशेषितम् ५ तंकश्चित्स्वीकरिष्यंतं
पुरुषःकृष्णदर्शनः उवाचोत्तरतोभ्येत्यममेदंवास्तुकंवसु ६ ममेदमृषिभिर्दत्तमितितर्हिस्ममा
नवः स्यान्नौतेपितरिप्रश्नः पृष्टवान्पितरंतथा ७ यज्ञवास्तुगतंसर्वमुच्छिष्टमृषयःक्वचित्
चक्रुर्हिभागंरुद्रायसदेवःसर्वमर्हति ८ नाभागस्तंप्रणम्याहतवेशकिलवास्तुकम् इत्याहमेपिताब्रह्म
ञ्छिरसात्वांप्रसादये ९ यत्तेपिताऽवदद्धर्मंत्वंतुसत्यंप्रभाषसे ददामितेमंत्रदृशेज्ञानंब्रह्मसनातन
म् १० गृहाणद्रविणंदत्तंमत्सत्रेपरिशेषितम् इत्युक्त्वांतर्हितोरुद्रोभगवान्सत्यवत्सलः ११ यएत
त्संस्मरेत्प्रातःसायंचसुसमाहितः कविर्भवतिमंत्रज्ञोगतिंचैवतथात्मनः १२ नाभागादंबरीषोऽ
भून्महाभागवतःकृती नास्पृशद्ब्रह्मशापोऽपियंनप्रतिहतःक्वचित् १३

वादेतेपितरिप्रश्नःस्यादितिपृष्टवानितिशुकोक्तिः ७ पृष्टस्यमनोर्वाक्यंयज्ञवास्तुगतमिति उच्छिष्टमुत्सारितम् क्वचिदितिद
क्षाध्वरे उच्छेषणभागोवैरुद्रइतिश्रुतेश्च किंचसदेवईश्वरःसर्वमप्यर्हतिकिंपुनर्यज्ञावशिष्टमित्यर्थः ८ ९ श्रीरुद्रआह यत्ते
ति १० इदमाख्यानंश्रुतिप्रसिद्धम् तथाहिबह्वृचब्राह्मणंनाभानेदिष्ठंवैमानवंब्रह्मचर्यंवसंतंभ्रातरोनिरभजन् सोऽब्रवी
दित्यादि ११ अस्याख्यानस्यस्मरणेफलमाह यएतदिति आत्मनोगतिंचप्राप्नोतीतिशेषः १२ क्वचिदपिनप्रतिहतोब्रह्म-
शापोऽपिब्राह्मणेनदुर्वाससानिर्मितःकृत्यानलोऽपियंनास्पृशत् अतोऽसौमहाभागवतः अतएवकृतीपुण्यवान् १३

पुण्यजनत्रासात् यक्षभयात् पूर्वमेवचिरंपुरंतत् भ्रातृभिःत्यक्तम् ३६ इतिनवमेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ ननुयेमिंनुपुत्र
स्यनभगस्यकथोच्यते तत्सूनोरंबरीषस्यकृत्याप्रतिहतायतः १ नभगस्यवंशमाह नभगस्यापत्यंनाभागः नाभागादंबरीषो
महाभागवतोऽभूदितिवक्ष्यन् तद्धेतुत्वेनवंशप्रवर्त्तकस्यनाभागस्यानिष्कपटंचरितंतेननतुश्रीरुद्रप्रसादमाह यंततमित्यादिना
ब्रह्मचारिणंबहुकालंगुरुकुलेवसंतंनैष्ठिकोऽसाविति मत्वाविभागसमयेतस्मैभागमप्रकल्प्यैवभ्रातरः सर्वदायंविभज्यगृही-
त्वापश्चात् गुरुकुलादागतंयंभागार्थिनंकविंविद्वांसंयविष्ठंप्रति ततंतातंपितरंदायंव्यभजन्नित्यर्थः १ एतदेवप्रश्नोत्तराभ्यां

त्यक्तंपुण्यजनत्रासात्भ्रातृभिर्दिक्ष्ववस्थितैः कृतांदत्वाऽनवद्यांगींबलायबलशालिने बदर्याख्यं
गतोराजातप्तुंनारायणाश्रमम् ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेनवमस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ३
श्रीशुकउवाच नाभागोनभगापत्यंयंततभ्रातरःकविम् यविष्ठंव्यभजन्दायंब्रह्मचा
रिणमागतम् १ भ्रातरोऽभंक्तकिंमह्यंभजामःपितरंतव त्वांममार्यास्तताभांक्षुर्मापुत्रकत
दादृथाः २ इमेआंगिरसःसत्रमासतेद्यसुमेधसः षष्ठंषष्ठमुपेत्याहः कवेमुह्यंतिकर्मणि ३

दर्शयति तत्रनाभागःपृच्छति हेभ्रातरः मह्यंकिमभंक्त व्यभजंतकंभागंमदर्थंयूयंप्रकल्पितवंतः भ्रातरआहुः तदाविस्मृ
तमस्माभिरिदानींतुतवपितरंविभजाममत्वंपितरंगृहाणेत्यर्थः सचपितरंगत्वाह ततहेतात आर्याः श्रेष्ठाः मेममत्वामभांक्षुः
भागंचक्रुः मदीयोभागस्त्वमित्यर्थः पाठांतरे हेतातकिमिदंममाभांक्षुःभजामपितरंतवेत्युक्तवंतः आर्यास्त्वांमह्यंकिमर्थंददु
रित्यर्थः पिताआहहेपुत्रकतत्तैरुक्तंमादृथाःप्रतारणमात्रंतैःकृतंतस्मिन्नादरंमाकार्षीः नत्वहंदायद्रव्यभोगसाधनमित्यर्थः २
तथाऽपितेर्भागत्वेनदत्तोऽहम् तवजीवनोपायमुपदेक्ष्यामीत्याह इमइतिसपादाभ्यांद्वाभ्याम् अभिप्लवःषडहोभवति पु
न्यःषडहोभवतीतिविहितेषुषडहेष्वावर्त्यमानेषुषष्ठंषष्ठमहःकर्मोपेत्यप्राप्यतदनुष्ठानेकर्मणिसुमेधसोऽपितेसूक्तविशेषा
ऽज्ञानेनमुह्यंति कवेहेविद्वन् ३

हेसतांकुलप्रसूतेतवमतिरन्यथातद्विपर्ययेणाकथमवगता अवसन्ना अध्यवसितेतिवा तदेवाह कुलदूषणंत्विदमित्यादि २१
२२ २३ २४ सद्यस्तत्क्षणमेवमन्युर्यस्यसइंद्रः २५ २६ २७ विषयान्देशान् आनर्त्तादीन् अभुंक्त अपालयत् २८ ककुद्मी

कथंमतिस्तेऽवगताऽन्यथासतांकुलप्रसूतेकुलदूषणंत्विदम् बिभर्षिजारंयदपत्रपाकुलंपितुश्चभ
र्त्तुश्चनयस्यधस्तमः २१ एवंब्रुवाणंपितरंस्मयमानाशुचिस्मिता उवाचतातजामातातवैषभृगुन
न्दनः २२ शशंससापित्रेतत्सर्वंवयोरूपाभिलम्भनम् विस्मितःपरमप्रीतस्तनयांपरिषस्वजे २३ सो
मेनयाजयन्वीरग्रहंसोमस्यचाग्रहीत् असोमपोरप्यश्विनोश्च्यवनःस्वेनतेजसा २४ हंतुंतमाददे
वज्रंसद्योमन्युरमर्षितः सवज्रंस्तंभयामासभुजमिंद्रस्यभार्गवः २५ अन्वजानंस्ततःसर्वेग्रहंसो
मस्यचाश्विनोः भिषजावितियत्पूर्वंसोमाहुत्याबहिष्कृतौ २६ उत्तानबर्हिरानर्त्तोभूरिषेणइतित्र
यः शर्यातेरभवन्पुत्रा आनर्त्ताद्रेवतोऽभवत् २७ सोंतःसमुद्रेनगरींविनिर्मायकुशस्थलीम्
आस्थितोऽभुंक्तविषयानानर्त्तादीनरिंदम २८ तस्यपुत्रशतंजज्ञेककुद्मिज्येष्ठमुत्तमम् क
कुद्मीरेवतींकन्यांस्वामादायविभुंगतः २९ कन्यावरंपरिप्रष्टुंब्रह्मलोकमपावृतम् आवर्त्तमाने
गांधर्वेस्थितोऽलब्धक्षणःक्षणम् ३० तदंतआद्यमानम्यस्वाभिप्रायंन्यवेदयत् तच्छ्रुत्वाभग
वान्ब्रह्माप्रहस्यतमुवाचह ३१ अहोराजन्निरुद्धास्तेकालेनहृदियेकृताः तत्पुत्रपौत्रनप्तॄणां
गोत्राणिचनशृण्महे ३२ कालोऽभियातस्त्रिणवचतुर्युगविकल्पितः तद्गच्छदेवदेवांशोबल
देवोमहाबलः ३३ कन्यारत्नमिदंराजन्नररत्नायदेहिभो भुवोभारावतारायभगवान्भूतभा
वनः ३४ अवतीर्णोनिजांशेनपुण्यश्रवणकीर्त्तनः इत्यादिष्टोऽभिवंद्याजंनृपःस्वपुरमागतः ३५

ज्येष्ठोयस्मिन्तत् विभुंब्रह्माणंम् २९ नलब्धःक्षणोऽवसरोयेन ३० आद्यंब्रह्माणम् ३१ तेत्वयाहृदयेयेकृताःतेसर्वेका
लेननिरुद्धाःसंहृताः ३२ त्रिणवसप्तविंशतिश्चतुर्युगगणितैः विकल्पितोविभक्तः योदेवस्यांशोऽस्तितस्मैनररत्नायदे-
हि ३३ तदेवाह भुवइति ३४ ३५

मुग्धेयंममकन्याक्षंतव्यंत्वयेत्युच्यमानेकतिवर्षाण्यस्याविवाहः कृतोनवेत्यादिवाक्यैः तदभिप्रायंज्ञात्वातस्मैतांदुहितरंप्रादा
त् ९ १० हेईश्वरौसद्वैद्यौ युवांमत्यंवयस्तारुण्यंदत्तंसंपादयतम् ११ असोमपोः सोमपानरहितयोरपिवांयुवयोःसोम-
स्यग्रहंसोमपूर्णपात्रंग्रहीष्येदास्यामीति युवांसोमेनयक्ष्यइत्यर्थः ऐंद्रवायव्यंगृह्णातीत्यादिषुद्रव्यदेवतासंबंधानुपपत्त्या

दुहितुस्तद्वचःश्रुत्वाशर्यातिर्जातसाध्वसः मुनिंप्रसादयामासवल्मीकांतर्गतंशनैः ८ तदभिप्रायमा
ज्ञायप्रादात्तद्दुहितरंमुनेः कृच्छ्रान्मुक्तस्तमामन्त्र्यपुरंप्रायात्समाहितः ९ सुकन्याच्यवनंप्राप्यप-
तिंपरमकोपनम् प्रीणयामासचित्तज्ञाअप्रमत्तानुवृत्तिभिः १० कस्यचित्त्वथकालस्यनासत्या
वाश्रमागतौ तौपूजयित्वाप्रोवाचवयोमेदत्तमीश्वरौ ११ ग्रहंग्रहीष्येसोमस्ययज्ञेवामप्यसोम
पोः क्रियतांमेवयोरूपंप्रमदानांयदीप्सितम् १२ बाढमित्यूचतुर्विप्रमभिनंद्यभिषक्तमौ नि
मज्जतांभवानस्मिन्ह्रदेसिद्धविनिर्मिते १३ इत्युक्तोजरयाग्रस्तदेहोधमनिसंततः ह्रदंप्रवे
शितोऽश्विभ्यांवलीपलितविप्रियः १४ पुरुषास्त्रयउत्तस्थुरपीव्यावनिताप्रियाः पद्मस्रजःकुं
डलिनस्तुल्यरूपाःसुवाससः १५ तान्निरीक्ष्यवरारोहासरूपान्सूर्यवर्चसः अजानतीपतिंसा
ध्वीअश्विनौशरणंययौ १६ दर्शयित्वापतिंतस्यैपातिव्रत्येनतोषितौ ऋषिमामन्त्र्यययतुर्वि
मानेनत्रिविष्टपम् १७ यक्ष्यमाणोऽथशर्यातिश्च्यवनस्याश्रमंगतः ददर्शदुहितुःपार्श्वेपुरुषंसू
र्यवर्चसम् १८ राजादुहितरंप्राहकृतपादाभिवंदनाम् आशिषश्चाप्रयुंजानोनातिप्रीतमना
इव १९ चिकीर्षितंतेकिमिदंपतिस्त्वयाप्रलंभितोलोकनमस्कृतोमुनिः यत्त्वंजराग्रस्तमसत्य
संमतंविहायजारंभजसेऽमुमध्वगम् २०

गृह्णातेर्यागपर्यवसायित्वात् १२ बाढमित्यभिनंद्यभवानस्मिन्निमज्जता
मित्यूचतुः १३ ह्रदंप्रवेशितः तावपितमपिहस्तंगृहीत्वाप्रविष्टावित्यर्थः १४ १५ अश्विनौशरणंययौ युवांपृथक्स्थित्वामत्प
तिंदर्शयतमितिप्रार्थयामासेत्यर्थः १६ १७ १८ १९ प्रलंभितोवंचितः हेअसति असंमतमनभीष्टम् २०

३० यतः यस्यां तृणबिंदोः पुत्रा अभवन् ३१ ३२ तानेवाह विशालइति तस्य तृणबिंदोः सुताः ३३ सहदेवजः देवजेन सहितः पाठां
तरे नामान्यत्वमात्रमर्थस्तु स एव ३४ ३५ वैशालभूपालाः विशालस्यान्वये जाताः ३६ इति नवमे टीकायां द्वितीयोऽध्या

तत्सुतः केवलस्तस्मात् बंधुमान्वेगवांस्ततः बंधुस्तस्याभवद्यस्य तृणबिंदुर्महीपतिः ३० तं भेजेऽ
लंबुषा देवी भजनीयगुणालयम् वराप्सरा यतः पुत्राः कन्या चेडविडाऽभवत् ३१ तस्यामुत्पा
दयामास विश्रवा धनदं सुतम् प्रादाय विद्यां परमामृषिर्योगेश्वरात्पितुः ३२ विशालः शून्यबंधुश्च
धूम्रकेतुश्च तत्सुताः विशालो वंशकृद्राजा वैशालीं निर्ममे पुरीम् ३३ हेमचंद्रः सुतस्तस्य धूम्राक्ष
स्तस्य चात्मजः तत्पुत्रात्संयमादासीत्कृशाश्वः सहदेवजः ३४ कृशाश्वात्सोमदत्तोऽभूद्योऽश्वमे
धैरिडस्पतिम् इष्ट्वा पुरुषमापाग्र्यां गतिं योगेश्वराश्रितः ३५ सोमदत्तिस्तु सुमतिस्तत्सुतो ज
नमेजयः एते वैशालभूपालास्तृणबिंदोर्यशोधराः ३६ इति श्रीभागवते म० नवमस्कंधे
द्वितीयोऽध्यायः २ श्रीशुक उवाच शर्यातिर्मानवो राजा ब्रह्मिष्ठः स बभूव ह यो वा आंगि
रसां सत्रे द्वितीयमहरूचिवान् १ सुकन्या नाम तस्यासीत्कन्या कमललोचना तया सार्द्धं वनग
तो ह्यगमच्च्यवनाश्रमम् २ सा सखीभिः परिवृता विचिन्वंत्यंघ्रिपान्वने वल्मीकरंध्रे ददृशे ख-
द्योते इव ज्योतिषी ३ ते दैवचोदिता बाला ज्योतिषी कंटकेन वै अविध्यन्मुग्धभावेन सुस्रावास्र
कृतो बहु ४ शकृन्मूत्रनिरोधोऽभूत्सैनिकानां च तत्क्षणात् राजर्षिस्तमुपालक्ष्य पुरुषान्विस्मि
तोऽब्रवीत् ५ अप्यभद्रं न युष्माभिर्भार्गवस्य विचेष्टितम् व्यक्तं केनापि नस्तस्य कृतमाश्रमदूष
णम् ६ सुकन्या प्राह पितरं भीता किंचित्कृतं मया द्वे ज्योतिषी अजानंत्या निर्भिन्ने कंटकेन वै ७

यः २ तृतीये मनुपुत्रस्य शार्यातेः कीर्त्यतेऽन्वयः यत्र सौकन्यमाख्यानं रैवतं च महाऽद्भुतम् १ ब्रह्मिष्ठः वेदार्थतत्त्वज्ञः तदे
वाह यो वा इति द्वितीयमहः द्वितीयेऽह्नि क्रियमाणं कर्म ऊचिवान् उवाच तस्य वंशमुत्तानबर्हिरानर्त्त इत्यादिना वक्ष्यति १
आदौ तावत्तत्कन्यावृत्तांतमाह सुकन्या नामेत्यादिना २ ३ ४ ५ भार्गवस्य च्यवनस्य अभद्रमपराधः ६ ७

१६ ब्रह्मभूयं ब्राह्मणत्वम् नृगस्यवंशः पुत्रः सुमतिः ततोभूतज्योतिः ततोवसुः १७ ओघवतः पितातत्पुत्रोऽप्योघवानेवेत्यर्थः १८
तदेवंत्रिभिःश्लोकैः करूषधृष्टनृगाणांवंशाउक्ताः नरिष्यंतस्यवंशमाह चित्रसेनइतिसार्द्धैस्त्रिभिः ततइत्यादेर्यत्राधिक्यं
स्यात् तत्रानंतर्येततइत्यादिपदंव्याख्येयम् यत्रतुन्यूनत्वंतत्रपूर्वस्यपरस्यवाऽनुषंगादितिव्याख्येयम् १९ २० अग्निवेश्य

करूषान्मानवादासन्कारूषाःक्षत्रजातयः उत्तरापथगोप्तारोब्रह्मण्याधर्मवत्सलाः १६ धृष्टात्
धार्ष्टमभूत्क्षत्रंब्रह्मभूयंगतंक्षितौ नृगस्यवंशःसुमतिर्भूतज्योतिस्ततोवसुः १७ वसोःप्रती
कस्तत्पुत्रओघवानोघवत्पिता कन्याचौघवतीनामसुदर्शनउवाहताम् १८ चित्रसेनोनरिष्य
ताद्दक्षस्तस्यसुतोऽभवत् तस्यमीढ्वांस्ततःकूर्चइंद्रसेनस्तुतत्सुतः १९ वीतिहोत्रस्त्विंद्रसेनात्त
स्यसत्यश्रवाअभूत् उरुश्रवाःसुतस्तस्यदेवदत्तस्ततोऽभवत् २० ततोऽग्निवेश्योभगवानग्निः
स्वयमभूत्सुतः कानीनइतिविख्यातोजातूकर्ण्योमहानृषिः २१ ततोब्रह्मकुलंजातमाग्निवेश्या
यनंनृप नरिष्यंतान्वयःप्रोक्तोदिष्टवंशमतःशृणु २२ नाभागोदिष्टपुत्रोऽन्यःकर्मणावैश्यतांग
तः भलंदनःसुतस्तस्यवत्सप्रीतिर्भलंदनात् २३ वत्सप्रीतेःसुतःप्रांशुस्तत्सुतंप्रमतिंविदुः
खनित्रःप्रमतेस्तस्माच्चाक्षुषोऽथविविंशतिः २४ विविंशतिसुतोरंभःखनिनेत्रोऽस्यधार्मिकः
करंधमोमहाराजतस्यासीदात्मजोनृपः २५ तस्यावीक्षित्सुतोयस्यमरुत्तश्चक्रवर्त्यभूत् संवर्त्तोऽया
जयद्यंवैमहायोग्यंगिरःसुतः २६ मरुत्तस्ययथायज्ञोनतथाऽन्यस्यकश्चन सर्वंहिरण्मयंत्वासीद्य
त्किंचिच्चास्यशोभनम् २७ अमाद्यदिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः मरुतःपरिवेष्टारोविश्वेदे
वाःसभासदः २८ मरुत्तस्यदमःपुत्रस्तस्यासीद्राज्यवर्द्धनः सुधृतिस्तत्सुतोजज्ञेसौधृतेयोनरःसुतः २९

२१ २२ दिष्टस्यपुत्रोनाभागोवक्ष्यमाणनाभागादन्यइतिभ्रांतिव्युदासार्थमनुवादमात्रं
एवकानीनइतिजातूकर्ण्यइतिचविख्यातः
मू २३ २४ २५ अंगिरसःसुतोमहायोगीसंवर्त्तोयमयाजयत् समरुत्तः २६ अस्ययत्किंचित्पात्रादिकमस्ति तत्तुसर्वंहिरण्मयंशोभ
नमासीत् २७ अमाद्यत् अहृष्यत् २८ २९

द्वितीयेमनुपुत्राणांद्भवपुत्रौविरागतः करूषकादिपंचानांवंशानाहलघुक्रमात् १ वैवस्वतोमनुः श्राद्धदेवः १ इक्ष्वाकुःपूर्वजोयेषांतान् दशपुत्रान्लेभे २ तत्रपृषध्रस्यवंशोनाभवदितिसहेतुकमाह पृषध्रस्त्वित्यादिना कविः कनीयानित्यतः प्राक्तनेनग्रंथेन खड्गपाणेः सतस्तिष्ठतोजागरणंवीरासनंतदेवव्रतंयस्य यत्तः अवहितःसन् गाःपालयामास ३ शार्दूलो

श्रीशुकउवाच एवंगतेऽथसुद्युम्नेमनुर्वैवस्वतःसुते पुत्रकामस्तपस्तेपेयमुनायांशतंसमाः १ ततोऽयजन्मनुर्देवमपत्यार्थंहरिंप्रभुम् इक्ष्वाकुपूर्वजान्पुत्रान्लेभेस्वसदृशान्दश २ पृषध्रस्तुमनोःपुत्रोगोपालोगुरुणाकृतः पालयामासगायत्तोरात्र्यांवीरासनव्रतः ३ एकदाप्राविशद्गोष्ठंशार्दूलोनिशिवर्षति शयानागावउत्थायभीतास्ताबभ्रमुर्व्रजे ४ एकांजग्राहबलवान्साचुक्रोशभयातुरा तस्यास्तत्क्रंदितंश्रुत्वापृषध्रोऽभिससारह ५ खड्गमादायतरसाप्रलीनोडुगणेनिशि अजानन्नहनद्बभ्रोःशिरःशार्दूलशंकया ६ व्याघ्रोऽपिवृक्णश्रवणोनिस्त्रिंशाग्राहतस्ततः निश्चक्रामभृशंभीतोरक्तंपथिसमुत्सृजन् ७ मन्यमानोहतंव्याघ्रंपृषध्रःपरवीरहा अद्राक्षीत्स्वहतांबभ्रुंव्युष्टायांनिशिदुःखितः ८ तंशशापकुलाचार्यःकृतागसमकामतः नक्षत्रबंधुःशूद्रस्त्वंकर्मणाभविताऽमुना ९ एवंशप्तस्तुगुरुणाप्रत्यगृह्णात्कृतांजलिः अधारयद्व्रतंवीरऊर्ध्वरेतामुनिप्रियम् १० वासुदेवेभगवतिसर्वात्मनिपरेऽमले एकांतित्वंगतोभक्त्यासर्वभूतसुहृत्समः ११ विमुक्तसंगःशांतात्मासंयताक्षोऽपरिग्रहः यदृच्छयोपपन्नेनकल्पयन्वृत्तिमात्मनः १२ आत्मन्यात्मानमाधायज्ञानतृप्तःसमाहितः विचचारमहीमेतांजडांधबधिराकृतिः १३ एवंवृत्तोवनंगत्वादृष्ट्वादावाग्निमुत्थितम् तेनोपयुक्तकरणोब्रह्मप्रापपरंमुनिः १४ कविःकनीयान्विषयेषुनिस्पृहोविसृज्यराज्यंसहबंधुभिर्वनम् निवेश्यचित्तेपुरुषंस्वरोचिषंविवेशकैशोरवयाःपरंगतः १५

व्याघ्रः ४ ५ प्रलीनाउडुगणायस्मिन् तस्मिन्समयेबभ्रोःकपिलायाःगोः ६ गांकामतोनजघानेतिख्यापयितुंवृक्णश्रवणइत्याद्युक्तं ७ व्युष्टायां प्रभातायाम् ८ क्षत्रबंधुरपिलंनभविताअपितुशूद्रोभवितेति ९ १० ११ १२ १३ उपयुक्तकरणःदग्धदेहः १४ कवेरपिवंशोनाभवदित्याह कविरितिबंधुभिः सहराज्यंविसृज्य १५

२७ २८ विगतंतिमिरमाभासः प्रकाशश्चान्यस्य यासु तथा भूतादिशः कुर्वतः २९ ३० प्रसंगं रत्यभिनिवेशम् स्त्रीप्रसंगदर्शनकलुषितमनसः संतः तत्प्रसंगभूत्यं नरनारायणाश्रमं ययुः ३१ ३२ प्रासंगिकमुक्त्वा प्रस्तुतमनुवर्णयति अनुचरीसंयुक्तेति च वक्तव्ये भूत पूर्वगत्या पुंस्त्व

तथा तदनुगाः सर्वे आत्मलिंगविपर्ययम् दृष्ट्वा विमनसोऽभूवन्वीक्षमाणाः परस्परम् २७ राजोवाच कथमेवंगुणो देशः केन वा भगवन्कृतः प्रश्नमेनं समाचक्ष्व परं कौतूहलं हि नः २८ श्रीशुक उवाच एकदा गिरिशं द्रष्टुमृषयस्तत्र सुव्रताः दिशो वितिमिराभासाः कुर्वंतः समुपागमन् २९ तान्विलोक्यांबिका देवी विवासा व्रीडिता भृशम् भर्तुरंकात्समुत्थाय नीवीमाश्वथ पर्यधात् ३० ऋषयोऽपि तयोर्वीक्ष्य प्रसंगं रममाणयोः निवृत्ताः प्रययुस्तस्मान्नरनारायणाश्रमम् ३१ तदिदं भगवानाह प्रियायाः प्रियकाम्यया स्थानं यः प्रविशेदेतत्स वै योषिद्भवेदिति ३२ तत ऊर्ध्वं वनं तद्वै पुरुषा वर्जयंति हि सा चानुचरसंयुक्ता विचचार वनाद्वनम् ३३ अथ तामाश्रमाभ्याशे चरंतीं प्रमदोत्तमाम् स्त्रीभिः परिवृतां वीक्ष्य चकमे भगवान्बुधः ३४ साऽपि तं चकमे सुभ्रूः सोमराजसुतं पतिम् स तस्यां जनयामास पुरूरवसमात्मजम् ३५ एवं स्त्रीत्वमनुप्राप्तः सुद्युम्नो मानवो नृपः सस्मार स्वकुलाचार्यं वसिष्ठमिति शुश्रुम ३६ स तस्य तां दशां दृष्ट्वा कृपया भृशपीडितः सुद्युम्नस्याशयन्पुंस्त्वमुपाधावत शंकरम् ३७ तुष्टस्तस्मै स भगवानृषये प्रियमावहन् स्वां च वाचमृतां कुर्वन्निदमाह विशांपते ३८ मासं पुमान्स भविता मासं स्त्री तव गोत्रजः इत्थं व्यवस्थया कामं सुद्युम्नोऽवतु मेदिनीम् ३९ आचार्यानुग्रहात्कामं लब्ध्वा पुंस्त्वं व्यवस्थया पालयामास जगतीं नाभ्यनंदन्स्म तं प्रजाः ४० तस्योत्कलो गयो राजन्विमलश्च सुतास्त्रयः दक्षिणापथराजानो बभूवुर्धर्मवत्सलाः ४१ ततः परिणते काले प्रतिष्ठानपतिः प्रभुः पुरूरवस उत्सृज्य गां पुत्राय गतो वनम् ४२ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे इलोपाख्याने प्रथमोऽध्यायः १

निर्देशः ३३ ३४ ३५ ३६ आशयन् इच्छन् ३७ ३८ ३९ नाभ्यनंदन् स्त्रीत्वे लज्जया मासं मासं निलीयावस्थानात् ४० ४१ ४२ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे टीकायां प्रथमोऽध्यायः १

नाभागंचेतिपाठेऽपिनभगएवनाभागः १२ सूर्यपौत्रस्यसुद्युम्नस्यस्त्रीत्वेसतिबुधात्पुरूरवः प्रभृतिसोमवंशसंचारं वक्तुंसप्रस्तावमिलोपाख्यानमाह अप्रजस्यमनोः पूर्वमित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति १३ पूर्वमिक्ष्वाकुप्रभृतीनामुत्पत्तेःप्राक् दुहित्रर्थंममकन्यायथा भवेत् तथायजेतिहोतारंसम्यगयाचत पयएवव्रतमाहारोनियतोयस्याः १४ अध्वर्युणाहोतर्यजेतिप्रेषितोहोतातेनगृहीतेहवि

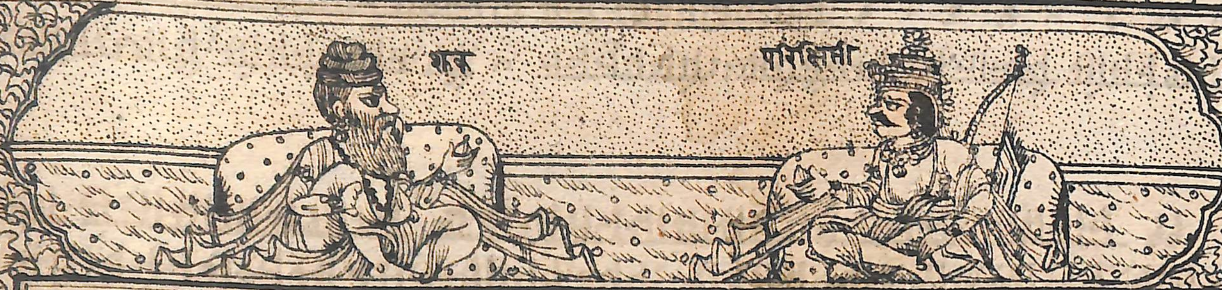
इक्ष्वाकुनृगशर्यातिदिष्टधृष्टकरूषकान् नरिष्यंतंपृषध्रंचनभगंचकविंविभुः १२ अप्रजस्यमनोःपूर्वंवसिष्ठोभगवान्किल मित्रावरुणयोरिष्टिंप्रजार्थमकरोत्प्रभुः १३ तत्रश्रद्धामनोःपत्नीहोतारंसमयाचत दुहित्रर्थमुपागम्यप्रणिपत्यपयोव्रता १४ प्रेषितोऽध्वर्युणाहोतायत्तयासुसमाहितः हविषिव्यचरत्तेनवषट्कारंगृणन्द्विजः १५ होतुस्तद्व्यभिचारेणकन्येलानामसाऽभवत् तांविलोक्यमनुःप्राहनातिहृष्टमनागुरुम् १६ भगवन्किमिदंजातंकर्मवोब्रह्मवादिनाम् विपर्ययमहोकष्टंमैवंस्याद्ब्रह्मविक्रिया १७ यूयंमंत्रविदोयुक्तास्तपसादग्धकिल्बिषाः कुतःसंकल्पवैषम्यमनृतंविबुधेष्विव १८ तन्निशम्यवचस्तस्यभगवान्प्रपितामहः होतुर्व्यतिक्रमंज्ञात्वाबभाषेरविनंदनम् १९ एतत्संकल्पवैषम्यंहोतुस्तेव्यभिचारतः तथाऽपिसाधयिष्येतेसुप्रजस्त्वंस्वतेजसा २० एवंव्यवसितोराजन्भगवान्सुमहायशाः अस्तौषीदादिपुरुषमिलायाःपुंस्त्वकाम्यया २१ तस्मैकामवरंतुष्टोभगवान्हरिरीश्वरः ददाविलाऽभवत्तेनसुद्युम्नःपुरुषर्षभः २२ सएकदामहाराजविचरन्मृगयांवने वृतःकतिपयामात्यैरश्वमारुह्यसैंधवम् २३ प्रगृह्यरुचिरंचापंशरांश्चपरमाद्भुतान् दंशितोऽनुमृगंवीरोजगामदिशमुत्तराम् २४ सकुमारोवनंमेरोरधस्तात्प्रविवेशह यत्रास्तेभगवाञ्छर्वोरममाणःसहोमया २५ तस्मिन्प्रविष्टएवासौसुद्युम्नःपरवीरहा अपश्यत्स्त्रियमात्मानमश्वंचवडवांनृप २६

षिसतियत्तयाप्रार्थितंध्यायन्व्यचरत् अयजत् पाठांतरेतत् आध्यायत् वाचावषट्कारंगृणन्वौषडित्युच्चारयन् १५ १६ ब्रह्मविक्रियामंत्रान्यथात्वम् १७ १८ प्रपितामहोवसिष्ठः १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ ॥

श्रीगणेशायनमः गुणातीतंगुणतास्वीयंवृण्वंतकरुणानिधिम् तमहंशरणंयामिपरमानंदमाधवम् १ त्रिगुणाष्टभिरध्यायैर्वैवस्व
तस्कृतान्वयः नवमेकृष्णासत्कीर्तिप्रसंगायवितन्यते २ एवमुक्तोऽष्टमस्कंधेसद्धर्मःसत्वशोधकः कर्तृपालकवल्कादिमन्वादीनांनि
रूपणैः ३ सद्धर्मशुद्धसत्वानामंतरंगेशसत्कथा सूर्यसोमान्वयाख्यानैरधुनासंगतोच्यते ४ तत्रचत्रयोदशभिरध्यायैःसूर्यवं

श्रीगणेशायनमः राजोवाच मन्वंतराणिसर्वाणित्वयोक्तानिश्रुतानिमे वीर्याण्यनंतवीर्यस्यहरे
स्तत्रकृतानिच १ योऽसौसत्यव्रतोनामराजर्षिर्द्रविडेश्वरः ज्ञानंयोऽतीतकल्पांतेलेभेपुरुषसेवया २ स
वैविवस्वतःपुत्रोमनुरासीदितिश्रुतम् त्वत्तस्तस्यसुताःप्रोक्ताइक्ष्वाकुप्रमुखानृपाः ३ तेषांवंशंपृथक्ब्रह्म
न्वंशानुचरितानिच कीर्तयस्वमहाभागनित्यंशुश्रूषतांहिनः ४ येभूतायेभविष्याश्चभवंत्यद्यतना
श्चये तेषांनःपुण्यकीर्तीनांसर्वेषांवदविक्रमान् ५ सूतउवाच एवंपरीक्षितताराज्ञासदसिब्रह्म
वादिनाम् पृष्टःप्रोवाचभगवान्शुकःपरमधर्मवित् ६ श्रीशुकउवाच श्रूयतांमानवोवंशःप्रा
चुर्येणपरंतप नशक्यतेविस्तरतोवक्तुंवर्षशतैरपि ७ परावरेषांभूतानामात्मायःपुरुषःपरः सएवासी
दिदंविश्वंकल्पांतेऽन्यन्नकिंचन ८ तस्यनाभेःसमभवत्पद्मकोशोहिरण्मयः तस्मिन्जज्ञेमहाराजस्वयंभू
श्चतुराननः ९ मरीचिर्मनसस्तस्यजज्ञेतस्यापिकश्यपः दाक्षायण्यांततोदित्यांविवस्वानभवत्सुतः १०
ततोमनुःश्राद्धदेवःसंज्ञायामासभारत श्रद्धायांजनयामासदशपुत्रान्सआत्मवान् ११

शोऽनुवर्ण्यते एकादशभिरध्यायैःसोमवंशस्ततःपरैः ५ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेवैवस्वतकृतान्वये सोमवंशप्रवेशोक्त्यैसुद्युम्नस्य
लमुच्यते ६ उक्तानुवादपूर्वकंवैवस्वतमनोर्वंशंपृच्छति मन्वंतराणीतिपंचभिः १ २ ३ ४ ५ ६ ७ अनुक्तवंशंवक्तुंपूर्वो
क्तमेवंतावद्वंशप्रवर्तकंश्रीआदिनारायणमारभ्यानुस्मारयति परावरेषामितिपंचभिः ८ ९ १० ११

अथश्रीमद्भागवतेनवमस्कंधःप्रारभ्यते.

इतिश्रीमद्भागवताष्टमस्कंधः समाप्तः

ननु तर्हि सर्वोऽपि लोको मामेव किं नोपसरति अज्ञानादित्याह त्वमिति प्रियश्चासौ ईश्वरश्च ५२ अहं तु त्वामेव शरणं या-
मीत्याह तं त्वामिति प्रतिबोधनाय उपदेशाय अर्थदीपैः परमार्थप्रकाशकैः हृदये भवान् ग्रंथीन् अहंकारादीन् स्वमोकः स्वं रूपं
विवृणु प्रकाशय ५३ नृपतिं प्रति ५४ पुराणसंहितां मत्स्यपुराणमशेषतः अब्रवीदित्यनुषंगः ५५ ५६ अतीतः पूर्वोयः प्रलयः

त्वं सर्वलोकस्य सुहृत्प्रियेश्वरो ह्यात्मा गुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः तथाऽपि लोको न भवंतमंधधीर्जानाति संतं हृ
दि बद्धकामः ५२ तं त्वामहं देववरं वरेण्यं प्रपद्य ईशं प्रतिबोधनाय छिंध्यर्थदीपैर्भगवन् वचोभिर्ग्रंथीन्
हृदय्यान् विवृणु स्वमोकः ५३ श्रीशुक उवाच इत्युक्तवंतं नृपतिं भगवानादिपूरुषः मत्स्यरू
पी महांभोधौ विहरंस्तत्त्वमब्रवीत् ५४ पुराणसंहितां दिव्यां सांख्ययोगक्रियावतीम् सत्यव्रतस्य
राजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ५५ अश्रौषीदृषिभिः साकमात्मतत्त्वमसंशयम् नाव्यासीनो भगव
ता प्रोक्तं ब्रह्म सनातनम् ५६ अतीतप्रलयापाय उत्थिताय स वेधसे हत्वाऽसुरं हयग्रीवं वेदान्
प्रत्याहरद्धरिः ५७ स तु सत्यव्रतो राजा ज्ञानविज्ञानसंयुतः विष्णोः प्रसादात्कल्पेऽस्मिन्न् आ
सीद्वैवस्वतो मनुः ५८ सत्यव्रतस्य राजर्षेर्मायामत्स्यस्य शार्ङ्गिणः संवादं महदाख्यानं श्रुत्वा मु
च्येत किल्बिषात् ५९ अवतारो हरेर्योऽयं कीर्तयेदन्वहं नरः संकल्पास्तस्य सिध्यंति स याति परमां
गतिम् ६० प्रलयपयसि धातुः सुप्तशक्तेर्मुखेभ्यः श्रुतिगणमपनीतं प्रत्युपादत्त हत्वा। दितिज
मकथयद्यो ब्रह्म सत्यव्रतानां तमहमखिलहेतुं जिह्ममीनं नतोऽस्मि ६१ इति श्रीभागवते महापुरा
णे अष्टमस्कंधे मत्स्यावतारचरितानुवर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः २४

तस्यापाये अवसाने ५७ ज्ञानं शास्त्रीयं विज्ञानमनुभवः ५८ ५९ योऽयं हरेरवतारस्तं यः कीर्तयेत् ६० सत्यव्रतानां सत्यव्रतस्य
ऋषीणां च छत्रिणो गच्छंतीतिवल्लिंगसमवायाद्बहुवचनम् जिह्ममीनं मायामत्स्यम् ६१ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टा
दशसाहस्र्यां संहितायामष्टमस्कंधे श्रीधरस्वामिविरचितायां भावार्थदीपिकायां चतुर्विंशोऽध्यायः २४ ॐ ॐ

ननुवैराग्यंविनाकुतोमुक्तिः तर्हितस्यत्वत्सेवैकफलत्वात्सेवामादिशेत्याशयेनाह जनइति अबुधोयंजनःअस्मत्वंयथाभवतितथाकर्मसमी
हते तांस्मरत्वेच्छांनोहृदयरूपंग्रंथिंसभिंद्यात् यतःसएवनःपरोगुरुः ४७ ननुयज्ञदानादिभिःसत्वशुद्धिंविनाकथंग्रंथिभेदःस्यात्तत्राह
यत्सेवयेति यस्यसेवयैवपुमानात्मनोमनसोमलंतमोविजह्यात् एषहीनमलःनिजंवर्णंचस्वरूपंभजेत् सईशोनोगुरुःभूयात्
यतःसएवगुरोरपिपरमोगुरुः मलहाने दृष्टांतः रुद्ररोदनंरुद्रस्यरोदनंरजतं यदरोदीत् तद्रुद्रस्यरुद्रत्वं यदश्वशीर्यत तद्रजतंहिर
ण्यमभवत् इतिश्रुतेः तद्यथाऽग्नेःसंपर्कात् मलंजहाति स्वंवर्णंभजते नतुक्षालनादिभिः तथा नयज्ञादिभिर्मलत्यागः किंतुत्वत्सेव-

जनोऽबुधोयंनिजकर्मबंधनःस्मरत्वेच्छयाकर्मसमीहतेऽस्मरवम् यत्सेवयातांविधुनोत्यसन्मतिंग्रंथिंस-
भिंद्यात्सहृदयंसनोगुरुः ४७ यत्सेवयाग्नेरिवरुद्ररोदनंपुमान्विजह्यान्मलमात्मनस्तमः भजेतवर्णंनि-
जमेषसोव्ययोभूयात्सईशःपरमोगुरुर्गुरुः ४८ नयत्प्रसादायुतभागलेशमन्येचदेवागुरवोजनाःस्वयम्
कर्तुंसमेताःप्रभवंतिपुंसस्तमीश्वरंत्वांशरणंप्रपद्ये ४९ अचक्षुरंधस्ययथाऽग्रणीःकृतस्तथाजनस्याऽवि
दुषोऽबुधोगुरुः त्वमर्कदृक्सर्वदृशांसमीक्षणोवृतोगुरुर्नःस्वगतिंबुभुत्सताम्। ५० जनोजनस्यादिश
तेऽसतींमतिंयथाप्रपद्येतदुरत्ययंतमः त्वंत्वव्ययंज्ञानममोघमंजसाप्रपद्यतेयेनजनोनिजंपदम् ५१

येवतेषांतुसेवांऽगत्वमितिभावः ४८ परमेश्वरत्वंपरमगुरुत्वंचप्रपंचयन्नाह नेति यत्प्रसादस्याऽयुतभागःतस्यलेशमात्र
मपि अन्येदेवादयःसर्वेसमेताअपिस्वयंतन्निरपेक्षाःसंतः कर्तुंनप्रभवंति ४९ तदेवदृष्टांतेनस्पष्टयन्नाह अचक्षुरिति
अविदुषोजनस्य अबुधोऽविद्वान्गुरुस्तथैव अर्कप्रकाशवत्स्वतएवदृक्ज्ञानंयस्यसः अर्कदृक् अतःसर्वदृशांसर्वेंद्रियाणां-
समीक्षणःप्रकाशकः अतएवस्वगतिंबोद्धुमिच्छद्भिःनोस्माभिर्गुरुर्वृतोसि ५० किंच प्राकृतोगुरुरनर्थहेतुरित्याह-
जनइति आदिशतेउपदिशति असतींमतिमर्थकामादिमतिम् तमःसंसारम् ५१ छ छ छ छ

सागरं तारयिष्यंतं तरिष्यन्निव सागरम् सत्यव्रतो गुरुत्वेन तुष्टाव हरिमष्टभिः अत्रेदं चिंत्यम् किमयं महाप्रलयो दैनंदिनो वा इति तत्र तावत् ब्राह्मो लय इति योऽसावस्मिन् महाकल्प इति चोक्तेर्महाप्रलय इति प्राप्तं नेति ब्रूमः महाप्रलये पृथिव्यादीनामवशेषासंभवात् यावद्ब्राह्मी निशेत्यादि युक्तिविरोधाच्च अतो दैनंदिन इति युक्तम् न चैतदपि संगच्छते सांवर्तकैरनावृष्ट्यादिभिर्विना अकस्मादेव सप्तमेऽहनि त्रैलोक्यं निमंक्ष्यतीति मत्स्योक्तेरनुपपत्तेः यच्चोक्तं प्रथमस्कंधे रूपं स जगृहे मात्स्यं चाक्षुषांतरसंप्लवे नाव्यारोप्य महीम य्यामपाद्वैवस्वतं मनुमिति तदपि न दादुर्घटम् न हि प्रलयेऽपि मह्यामय्यां नाव्यारोहः संभवति न च चाक्षुषमन्वंतरे प्रलयोऽस्ति तथा च सति सप्तमो मनुर्वैवस्वत इत्यपि दुर्घटं स्यात् त्वं तावदोषधीः सर्वा इत्यादि निर्देशोऽपि न संगच्छते न हि तदा त्वोष

राजोवाच अनाद्यविद्योपहतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातु
राः यदृच्छयेहोपसृता यमाप्नुयुर्विमुक्तिदो नः परमो गुरुर्भवान् ४६

ध्यादीनां सत्वानां चावशेषः संभवति तस्मादन्यथा व र्ण्यते नैवायं वास्तवः कोऽपि प्रलयः किंतु सत्यव्रतस्य ज्ञानोपदेशायाविर्भूतो भगवान् वैराग्यार्थमकस्मात्प्रलयमिव दर्शयामास यथाऽस्मिन्नेव वैवस्वतमन्वंतरे मार्कंडेयाय दर्शितवान् तदपेक्षयैव च महाकल्पेऽस्मिन्निति विशेषणं संगच्छते तथा च ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः समदृश्यत इति तस्यैव तथा दर्शनमुक्तमित्यादिकं प्रस्तुतं स्तोत्रं व्याख्यास्यामः तत्र नानायोनिषु संसरतः स्वस्य भगवत्कृपयैव तत्प्राप्तिं दृष्ट्वा मुक्तये तमेव प्रार्थयते अनादिर्या अविद्या तया उपहता आवृता आत्मनः संविद्येषां ते अत एवाविद्यामूलैः संसारपरिश्रमैः आतुराः इह संसारे यदृच्छया यदनुग्रहादेव उपसृताः आश्रिताः संतो यमाप्नुयुः प्राप्नुवंति स भवानेव साक्षान्नो गुरुः सन् ग्रंथिं भिंद्यादित्युत्तरेणा

न्वयः ४६

ओषधीः आदायेतिशेषः ३४ ऋषीणामेवालोकेनविचरिष्यसि ३५ महाऽहिनावासुकिना ३६ ३७ मेमयाअनुगृहीतंप्रसादी

त्वंतावदोषधीःसर्वाबीजान्युच्चावचानिच सप्तर्षिभिःपरिवृतःसर्वसत्त्वोपबृंहितः ३४ आरुह्य बृहतींनावंविचरिष्यस्यविक्लवः एकार्णवेनिरालोकेऋषीणामेववर्चसा ३५ दोधूयमानांतां नावंसमीरेणबलीयसा उपस्थितस्यमेशृंगेनिबध्नीहिमहाहिना ३६ अहंत्वामृषिभिःसाकंस हनावमुदन्वति विकर्षन्विचरिष्यामियावद्ब्राह्मीनिशाप्रभो ३७ मदीयंमहिमानंचपरंब्रह्मेति शब्दितम् वेत्स्यस्यनुगृहीतंमेसंप्रश्नैर्विवृतंहृदि ३८ इत्थमादिश्यराजानंहरिरंतरधीयत सोऽ न्ववैक्षततंकालंयंहृषीकेशआदिशत् ३९ आस्तीर्यदर्भान्प्राक्कूलान्राजर्षिःप्रागुदङ्मुखः निषसादहरेःपादौचिंतयन्मत्स्यरूपिणः ४० ततःसमुद्रउद्वेलःसर्वतःप्लावयन्महीम् वर्द्ध मानोमहामेघैर्वर्षद्भिःसमदृश्यत ४१ ध्यायन्भगवदादेशंददृशेनावमागताम् तामारुरोह विप्रेंद्रैरादायौषधिवीरुधः ४२ तमूचुर्मुनयःप्रीताराजन्ध्यायस्वकेशवम् सवैनःसंकटाद स्मादविताशंविधास्यति ४३ सोऽनुध्यातस्ततोराज्ञाप्रादुरासीन्महार्णवे एकशृंगधरोमत्स्यो हैमोनियुतयोजनः ४४ निबध्यनावंतच्छृंगेयथोक्तोहरिणापुरा वरत्रेणाहिनातुष्टस्तुष्टाव मधुसूदनम् ४५

कृतंहृदिअपरोक्षंवेत्स्यसि त्वयाकृतैःसंप्रश्नैःमेमयाविवृत्तंप्रकाशितंसंतम् ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ वरत्रेणदोरकरूपेण ४५

संमितंतत्तज्जलाशयपरिमितम् २३ २४ २५ अभिव्यानशे अभितोव्याप्तवान् २६ २७ मुख्यःसत्यः आत्माचगतिश्चआश्रयः २८ २९ हेअरविंदाक्षपृथगात्मनांदेहाद्यभिमानिनांसतामितरेषांपदोपसर्पणंयथामृषाभवेत् तथासुहृत्प्रियात्मनस्तवपदोपसर्पणंमृषानभवेत् यद्यस्मात्नोभक्तानामद्भुतंवपुरदीदृशः दर्शितवानसि पाठांतरेपृथगात्मनोभेददर्शि

इत्युक्तःसोऽनयन्मत्स्यंतत्रतत्राविदासिनि जलाशयेसंमितंतंसमुद्रेप्राक्षिपज्झषम् २३ क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिहमामकरादयः अदंत्यतिबलावीरमांनेहोत्स्रष्टुमर्हसि २४ एवंविमोहितस्तेनवदतावल्गुभारतीम् तमाहकोभवानस्मान्मत्स्यरूपेणमोहयन् २५ नैवंवीर्योजलचरोदृष्टोऽस्माभिःश्रुतोऽपिच योभवान्योजनशतमह्नाऽभिव्यानशेसरः २६ नूनंत्वंभगवान्साक्षाद्धरिर्नारायणोऽव्ययः अनुग्रहायभूतानांधत्सेरूपंजलौकसाम् २७ नमस्तेपुरुषश्रेष्ठस्थित्युत्पत्त्यप्ययेश्वर भक्तानांनःप्रपन्नानांमुख्योह्यात्मगतिर्विभो २८ सर्वेलीलाऽवतारास्तेभूतानांभूतिहेतवः ज्ञातुमिच्छाम्यदोरूपंयदर्थंभवताधृतम् २९ नतेऽरविंदाक्षपदोपसर्पणंमृषाभवेत्सर्वसुहृत्प्रियात्मनः यथेतरेषांपृथगात्मनांसतामदीदृशोयद्वपुरद्भुतंहिनः ३० श्रीशुक उवाच इतिब्रुवाणंनृपतिंजगत्पतिःसत्यव्रतंमत्स्यवपुर्युगक्षये विहर्तुकामःप्रलयार्णवेऽब्रवीत्चिकीर्षुरेकांतजनप्रियःप्रियम् ३१ श्रीभगवानुवाच सप्तमेऽद्यतनादूर्ध्वमहन्येतदरिंदम निमंक्ष्यत्यप्ययांभोधौत्रैलोक्यंभूर्भुवादिकम् ३२ त्रिलोक्यांलीयमानायांसंवर्त्ताम्भसिवैतदा उपस्थास्यतिनौःकाचिद्विशालात्वांमयेरिता ३३

नःपुंसःअसतांपरिच्छिन्नानांपदोपसर्पणंयथामृषेत्यर्थः ३० एकांतजनाभक्ताःप्रियायस्य ३१ अप्ययांभोधौप्रलयार्णवेत्रैलोक्यंभूर्भुव आदिकमित्यर्थः ३२ संवर्त्ताम्भसिप्रलयोदकेत्वामुपस्थास्यति प्राप्स्यति ३३

अंतिकेनिःसृतान् ८ शफरीरूपंमात्स्यम् ९ प्रयोजनांतरंलीलाप्रकारंचाह तत्रराजऋषिरित्यादियावत्समाप्ति १० सएवश्राद्धदेव
इतिख्यातः ११ कृतमालायांनद्याम् १२ १३ १४ १५ १६ १७ यत्राहंसुखंनिवसामि तदोकःस्थानंकल्पय १८ औदंचनोदकंभ

कालेनागतनिद्रस्यधातुःशिशयिषोर्बली मुखतोनिःसृतान्वेदान्हयग्रीवोऽन्तिकेऽहरत् ८ ज्ञा
त्वातद्दानवेंद्रस्यहयग्रीवस्यचेष्टितम् दधारशफरीरूपंभगवान्हरिरीश्वरः ९ तत्रराजऋषिः
कश्चिन्नाम्नासत्यव्रतोमहान् नारायणपरोतप्यन्तपःससलिलाशनः १० योसावस्मिन्महाक
ल्पेतनयःसविवस्वतः श्राद्धदेवइतिख्यातोमनुत्वेहरिणाऽर्पितः ११ एकदाकृतमालायांकुर्वतो
जलतर्पणम् तस्यांजल्युदकेकाचित्शफर्येकाऽभ्यपद्यत १२ सत्यव्रतोऽञ्जलिगतांसहतोये-
नभारत उत्ससर्जनदीतोयेशफरींद्रविडेश्वरः १३ तमाहसाऽतिकरुणंमहाकारुणिकंनृपम्
यादोभ्योज्ञातिघातिभ्योदीनांमांदीनवत्सल कथंविसृजसेराजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले १४
तमात्मनोनुग्रहार्थंप्रीत्यामत्स्यवपुर्धरम् अजानन्रक्षणार्थायशफर्याःसमनोदधे १५ तस्या
दीनतरंवाक्यमाश्रुत्यसमहीपतिः कलशाप्सुनिधायैनांदयालुर्निन्यआश्रमम् १६ सातुतत्रै
करात्रेणवर्द्धमानाकमंडलौ अलब्ध्वात्मावकाशंवाइदमाहमहीपतिम् १७ नाहंकमंडलाव
स्मिन्कृच्छ्रंवस्तुमिहोत्सहे कल्पयौकःसुविपुलंयत्राहंनिवसेसुखम् १८ सएनांततआदा
यन्यधादौदंचनोदके तत्रक्षिप्तामुहूर्तेनहस्तत्रयमवर्द्धत १९ नमएतदलंराजन्सुखंव
स्तुमुदंचनम् पृथुदेहिपदंमह्यंयत्त्वाऽहंशरणंगता २० ततआदायसाराज्ञाक्षिप्ताराजन्स
रोवरे तदावृत्यात्मनातोयंमहामीनोऽन्ववर्द्धत २१ नैतन्मेस्वस्तयेराजन्उदकंसलिलौकसः
निधेहिरक्षायोगेनह्रदेमामविदासिनि २२

णिकस्थेजले १९ २० २१ रक्षायोगेनरक्षायायोगेनउपायेन यथामहान्ह्रदशोसेरवक्रि जलंविनानशुष्येयंतेनोपायेननि-
धेहि अविदासिनि अनुपक्षये २२

स्कृतंयथावत्कृतंविदुः ३१ इत्यष्टमस्कंधेटीकायांत्रयोविंशातितमोऽध्यायः २३ चतुर्विंशेप्रसंगेनमत्स्यरूपस्यशा
र्ङ्गिणः लीलोच्यतेयतःसत्यव्रतरक्षामहाऽर्णवे१ तनुंतनुंविदर्श्यादौनिजेश्वर्यनिदर्शनात् मत्स्यंपृच्छतिपृथ्वीशोलीलयावा
मनोपमम् २ माययामत्स्यविडंबनंमत्स्यरूपानुकरणयस्यांनिरूप्यते १ ननुकस्मादकस्मादेवमत्स्यावतारश्रवणेच्छाश्री
वामनसादृश्यादित्याह यदर्थमितिद्वाभ्याम् दुर्मर्षंदुःसहम् २ बलेरनुग्रहायजुगुप्सितमपियाचकरूपंधृतवानितियुक्तमु

क्रियमाणेकर्मणीदंदैवेपित्र्येऽथमानुषे यत्रयत्रानुकीर्त्येततत्तेषांसुकृतंविदुः ३१ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवामनावतारचरितेत्रयोविंशातितमोऽध्यायः २३ राजोवाच
भगवन्श्रोतुमिच्छामिहरेरद्भुतकर्मणः अवतारकथामाद्यांमायामत्स्यविडंबनाम् १ यदर्थमद
धाद्रूपमात्स्यंलोकजुगुप्सितम् तमःप्रकृतिदुर्मर्षंकर्मग्रस्तमिवेश्वरः २ एतन्नोभगवन्सर्वंय
थावद्वक्तुमर्हसि उत्तमश्लोकचरितंसर्वलोकसुखावहम् ३ सूतउवाच इत्युक्तोवि
ष्णुरातेनभगवान्बादरायणिः उवाचचरितंविष्णोर्मत्स्यरूपेणयत्कृतम् ४ श्रीशुकउ
वाच गोविप्रसुरसाधूनांछंदसामपिचेश्वरः रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्तेधर्मस्यार्थस्यचैवहि
५ उच्चावचेषुभूतेषुचरन्वायुरिवेश्वरः नोच्चावचत्वंभजतेनिर्गुणत्वाद्धियोगुणैः ६ आसी
दतीतकल्पांतेब्राह्मोनैमित्तिकोलयः समुद्रोपप्लुतास्तत्रलोकाभूरादयोनृप ७

क्तम् यदर्थंतुलोकजुगुप्सितंमात्स्यंरूपमधारयत् एतन्नोयथावद्वक्तुमर्हसीत्यर्थः ३ ४ सामान्येनावतारप्रयोजनमाह गो
विप्रेति ५ जुगुप्सितत्वंपरिहरति धियोगुणैःयान्युच्चावचानिरूपाणितेषुनियंतृत्वेनचरन्नपीश्वरोनोच्चावचत्वंभजते
निर्गुणत्वात्कुतःपुनःशुद्धसत्त्वमयैर्मत्स्याद्याकारैःउच्चावचत्वशंकेतिभावः ६ विशेषतोमत्स्यावतारप्रयोजनमाह आ
सीदितित्रिभिःब्रह्मणोनिद्रायांप्रभवोब्राह्मस्तेनैवनिमित्तेननजातोनैमित्तिकः समुद्रेउपप्लुतानिमग्नाः ७

देवाश्चऋषयश्च भूमिपाश्चमनवः तैःसहितः २० २१ नतुलोकादीनांपतिरिंद्रोऽस्त्येवसत्यम् तथाऽपिवेदादीनांकल्पंपालने दक्षम् २२ वामनमुपेंद्रंकल्पयांचक्रे २३ देवयानेनमार्गेणविमानेनेतिवा २४ २५ २६ २७ एतच्चरितमाख्यातमितिविशेषोक्त्या अन्यान्यपिसंतीत्युक्तम् २८ तानितर्हिनिःशेषाणिवर्णनीयानीत्यपेक्षायामाह पारमिति उरुबहुविक्रमतो विष्णोर्महिम्नः पारंयोगृणानोभवतिसमर्त्यः पार्थिवानिरजांस्यपिविममेगणितवान् यथापार्थिवपरमाणुगणनमशक्यंत-

प्रजापतिपतिर्ब्रह्मादेवर्षिपितृभूमिपैः दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैःकुमारेणभवेनच २० कश्यपस्यादितेःप्रीत्यैसर्वभूतभवायच लोकानांलोकपालानामकरोद्वामनंपतिम् २१ वेदानांसर्वदेवानांधर्मस्य यशसःश्रियः मंगलानांव्रतानांचकल्पंस्वर्गापवर्गयोः २२ उपेंद्रंकल्पयांचक्रेपतिंसर्वविभूतये तदासर्वाणिभूतानिभृशंमुमुदिरेनृप २३ ततस्त्विंद्रःपुरस्कृत्यदेवयानेनवामनम् लोकपालैर्दिवंनिन्येब्रह्मणाचानुमोदितः २४ प्राप्यत्रिभुवनंचेंद्रउपेंद्रभुजपालितः श्रियापरमयाजुष्टोमुमुदेगतसाध्वसः २५ ब्रह्मा शर्वःकुमारश्चभृग्वाद्यामुनयोनृप पितरःसर्वभूतानिसिद्धावैमानिकाश्चये २६ सुमहत्कर्मतद्विष्णोर्गायंतःपरमाद्भुतम् धिष्ण्यानिस्वानितेजग्मुरदितिंचशशंसिरे २७ सर्वमेतन्मयाख्यातंभवतःकुलनंदन उरुक्रमस्यचरितंश्रोतृणामघमोचनम् २८ पारंमहिम्नउरुविक्रमतोगृणानोयःपार्थिवानिविममेसरजांसिमर्त्यः किंजायमानउतजातउपैतिमर्त्यइत्याहमंत्रदृगृषिःपुरुषस्ययस्य २९ यइदंदेवदेवस्यहरेरद्भुतकर्मणः अवतारानुचरितंशृण्वन्यातिपरांगतिम् ३०

थाविष्णोर्गुणगणनमप्यशक्यमित्यर्थः तथाचमंत्रः विष्णोर्नुकंवीर्याणीति एतदेवमंत्रांतरार्थंसूचयन्नाह यस्यपुरुषस्यभूर्णमहिम्नःपारम् मंत्रदृगृषिः वसिष्ठइतिएवमाह कथंकिंजायमानोजातोवाउपैतिनकोऽपीतिवदन्ननंतत्वेनैवाहेत्यर्थः तथाचमंत्रः नतेविष्णोजायमानोनजातोदेवमहिम्नःपरमंतमापेति २९ यइदंशृण्वन्भवतिसपरांगतिंयाति ३० ७

९ मद्दर्शनेनयोमहाल्हादः तेनध्वस्तंकर्मबंधनमज्ञानंयस्य १० ११ १२ १३ कर्मवितन्वतःशिष्यस्ययत्छिद्रमंतरंन्यूनंजातंतत्
संतनुविस्तारयसंधत्स्व यजमानंविनाकथंसंधातव्यमितिनवाच्यमित्याह यत्तदिति ब्रह्मदृष्टंब्राह्मणैर्दृष्टमेवसमंभवेत्किंपु
नरनुष्ठितमित्यर्थः १४ भवान्यस्यसर्वेणापिभावेनवस्तुमात्रेणपूजितः तस्यकर्मसुकुतोवैषम्यं कथंभूतःकर्मणामीश्वरःप्रव

श्रीभगवानुवाच वत्सप्रन्हादभद्रंतेप्रयाहिसुतलालयम् मोदमानःस्वपौत्रेणज्ञाती
नांसुखमावह ९ नित्यंद्रष्टासिमांतत्रगदापाणिमवस्थितम् मद्दर्शनमहाल्हादध्वस्तकर्मनिबं
धनः १० श्रीशुकउवाच आज्ञांभगवतोराजन्प्रन्हादोबलिनासह बाढमित्यमल
प्रज्ञोमूर्ध्न्याधायकृतांजलिः ११ परिक्रम्यादिपुरुषंसर्वासुरचमूपतिः प्रणतस्तदनुज्ञातःप्र
विवेशमहाबिलम् १२ अथाहोशनसंराजन्हरिर्नारायणोऽतिके आसीनमृत्विजांमध्येसदसि
ब्रह्मवादिनाम् १३ ब्रह्मन्संतनुशिष्यस्यकर्मच्छिद्रंवितन्वतः यत्तत्कर्मसुवैषम्यंब्रह्मदृष्टंसमं-
भवेत् १४ शुकउवाच कुतस्तत्कर्मवैषम्यंयस्यकर्मेश्वरोभवान् यज्ञेशोयज्ञपुरु
षःसर्वभावेनपूजितः १५ मंत्रतस्तंत्रतश्छिद्रंदेशकालार्हवस्तुतः सर्वंकरोतिनिश्छिद्रंनामसं
कीर्त्तनंतव १६ तथाऽपिवदतोभूमन्करिष्याम्यनुशासनम् एतच्छ्रेयःपरंपुंसांयत्तवाज्ञा
नुपालनम् १७ श्रीशुकउवाच अभिनंद्यहरेराज्ञामुशनाभगवानिति यज्ञच्छिद्रं
समाधत्तबलेर्विप्रर्षिभिःसह १८ एवंबलेर्महींराजन्भिक्षित्वावामनोहरिः ददौभ्रात्रेमहें
द्रायत्रिदिवंयत्परैर्हृतम् १९

र्त्तकः यज्ञेशः यज्ञफलदः यज्ञमयश्चपुरुषः १५ आस्तांतावत्पूजायस्मान्मंत्रतः स्वरादिभ्रंशेनतंत्रतः व्युत्क्रमादिनादेशतः
कालतश्च अर्हतःपात्रतः वस्तुतश्चदक्षिणादिनायत्छिद्रंन्यूनंतत्सर्वंतवानुकीर्त्तनमात्रमेवनिश्छिद्रंकरोतीति १६ १७
हरेराज्ञांप्रतिनंद्यबलेर्यज्ञच्छिद्रंसमाधत्त संदधे पाठांतरेसमाधायतदाज्ञांसंपादितवानितिशेषः १८ १९

अहोत्वत्प्रणाममहिमायदर्थंकृतः समुद्यमएवप्रपन्नानांभक्तानांयोऽर्थः तस्यविधौ अभक्तेऽपितस्यसंपादनेसमाहितः अप्रम
त्तःस्थितः कुतः यत् येनोद्यमेनलोकपालैरमरैः सत्वप्रधानैरपि अलब्धपूर्वस्त्वदनुग्रहः अपसदेनीचेराजसेमयि अर्पितः आ
यंभावः परमेश्वरायतुभ्यमहंवराकस्त्रिलोकींदत्तवानित्येतदास्तांप्रणामोऽपिनसम्यक्कृतः किंतुतदर्थमुद्यममात्रंकृतंतेन
चकर्मतपोदानादिकोटिभिरप्यलभ्यस्त्वदनुग्रहः संपादितः अहोत्वत्प्रणामप्रभावाश्चर्यमिति २३ अशासत् उपेंद्रःसन्पा
लयामास ४ ५ दुर्गपालोऽसिरक्षिष्येसर्वतोऽहंत्वामित्युक्तत्वात् ६ हेशरणद आश्रयप्रद येकुसृतयःदुर्वृत्ताःखलयोन

बलिरुवाच अहोप्रणामायकृतःसमुद्यमःप्रपन्नभक्तार्थविधौसमाहितः यल्लोकपालैस्त्वदनु
ग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरेऽर्पितः २ श्रीशुकउवाच इत्युक्त्वाहरिमानम्यब्रह्मा
णंसभवंततः विवेशसुतलंप्रीतोबलिर्मुक्तःसहासुरैः ३ एवमिंद्रायभगवान्प्रत्यानीयत्रिवि
ष्टपम् पूरयित्वादितेःकाममशासत्सकलंजगत् ४ लब्धप्रसादंनिर्मुक्तंपौत्रंवंशधरंबलिम् नि
शाम्यभक्तिप्रवणःप्रह्लादइदमब्रवीत् ५ प्रह्लादउवाच नेमंविरिंच्योलभतेप्रसादंनश्री
र्नशर्वःकिमुतापरेते यन्नोऽसुराणामसिदुर्गपालोविश्वाभिवंद्यैरपिवंदितांघ्रिः ६ यत्पादपद्मम
करंदनिषेवणेनब्रह्मादयःशरणदाश्नुवतेविभूतीः कस्माद्वयंकुसृतयःखलयोनयस्तेदाक्षि
ण्यदृष्टिपदवींभवतःप्रणीताः ७ चित्रंतवेहितमहोऽमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्यवि
शारदस्य सर्वात्मनःसमदृशोविषमःस्वभावोभक्तप्रियोयदसिकल्पतरुस्वभावः ८

यःउग्रजातयश्चतेवयंतस्यभवतोदाक्षिण्यदृष्टेःपदवींकस्माद्धेतोःप्रणीताः बहुमानेनचित्तानुवर्त्तनंदाक्षिण्यंतेनयादृष्टिस्तद्विषयतांप्रा
पिताः ७ भक्तप्रियत्वादितिचेत्तर्हिएवंतवेहितमहोचित्रम् किंतत् सर्वात्मनःसमदृशश्चस्वभावोविषमइतियत् सर्वात्मत्वेचित्रच-
रितत्वेहेतुः अमिता अचिंत्यायोगमायातयालीलातयाविसृष्टानिविरचितानिभुवनानियेनतस्य अहोइत्यत्रसंधिरार्षः समदृक्त्वे
हेतुः विशारदस्यसर्वज्ञस्य अथवाभक्तप्रियत्वेऽपितववैषम्यंनास्त्येवयतःकल्पतरुस्वभावःसन्भक्तप्रियोऽसि नहिकल्पतरु
राश्रितानामेवकामान्पूरयन्नपिविषमोभवतीत्यर्थः ८

अस्यचेदानींमत्परत्वादन्यैर्दुष्प्रापमपिदास्यामीतिवक्तुंतस्यमोहाभावमाह एष इतित्रिभिः २८ २९ नत्वेतस्मिन्कुलेकश्चि
न्निःसत्त्वःकृपणःपुमान् इत्यादिनाछलैरेवमयाधर्मउक्तः तथाऽपितंधर्ममयंनत्यजति अतः सत्यवाक् ३० मेमयाअहमे
वाश्रयःपालकोयस्यसः ३१ स्थानंप्रापितइतियदुक्तंतदेवस्थानमाह तावत्सावर्णिमन्वंतरपर्यंतंसुतलमध्यास्त्वामधि
वसत्वित्यर्थः यद्यस्मिन्वसता माध्याव्योममेक्षयानसंभवंति ३२ एवंब्रह्माणंप्रत्युक्त्वाकरुणापरवशःसाक्षाद्बलिंप्र

एषदानवदैत्यानामग्रणीः कीर्त्तिवर्द्धनः अजैषीदजयांमायांसीदन्नपिनमुह्यति २८ क्षीणरि
क्थश्च्युतःस्थानात्क्षिप्तोबद्धश्चशत्रुभिः ज्ञातिभिश्चपरित्यक्तोयातनामनुयापितः २९ गुरु
णाभर्त्सितःशप्तोजहौसत्यंनसुव्रतः छलैरुक्तोमयाधर्मोनायंत्यजतिसत्यवाक् ३० एषमेप्रा
पितःस्थानंदुष्प्रापममरैरपि सावर्णेरंतरस्यायंभवितेंद्रोमदाश्रयः ३१ तावत्सुतलमध्यास्तां
विश्वकर्मविनिर्मितम् यन्नाधयोव्याधयश्चक्लमस्तंद्रापराभवः नोपसर्गानिवसतांसंभवंति
ममेक्षया ३२ इंद्रसेनमहाराजयाहिभोभद्रमस्तुते सुतलंस्वर्गिभिःप्रार्थ्यंज्ञातिभिःपरिवारि
तः ३३ नत्वामभिभविष्यंतिलोकेशाःकिमुतापरे त्वच्छासनातिगान्दैत्यांश्चक्रंमे सूदयिष्यति
३४ रक्षिष्येसर्वतोहंत्वांसानुगंसपरिच्छदम् सदासन्निहितंवीरतत्रमांद्रक्ष्यतेभवान् ३५
तत्रदानवदैत्यानांसंगात्तेभावआसुरः दृष्ट्वामदनुभावंवैसद्यःकुंठोविनंक्ष्यति ३६ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेबलिवामनसंवादोनामद्वाविंशोऽध्यायः २२ श्रीशु
कउवाच इत्युक्तवंतंपुरुषंपुरातनंमहानुभावोऽखिलसाधुसंमतः बद्धांजलिर्बाष्पक-
लाकुलेक्षणोभक्त्युत्कलोगद्गदयागिराऽब्रवीत् १

त्याह इंद्रसेनेतिचतुर्भिः ३३ त्वच्छासनमतिगच्छंतिअतिवर्त्तंतइतितथातान् ३४ तथाऽपिभगवद्वियोगात्तदनिच्छंतंप्रत्याह
सदेति ३५ संगाद्यआसुरोभावःसविनंक्ष्यति ३६ इत्यष्टमेटीकायांद्वाविंशोऽध्यायः २२ त्रयोविंशेबलौयातेसुतलंसपि
तामहे उपेंद्रेणादिवंगत्वापूर्ववन्मोदतेहरिः १ बाष्पस्यकलाभिर्बिंदुभिराकुलेईक्षणेयस्य भक्त्याउत्कलःउत्कंठः १ ७७

...धावा... स्यविंध्यावलेश्चपरमार्थोक्त्याप्रसन्नोहरिः ब्रह्मातुलोकदृष्ट्यैवविज्ञापयति भूतभावन इतित्रिभिः २१ निग्रहानर्हत्वेहेतुः
...दीयं सर्वस्वम् ... सर्वस्वमेवाह आत्मेति २२ तदेवकैमुत्यन्यायेनाह यस्यतवपादयोः सलिलमात्रमपिप्रदाय सर्वोऽपिजनः उत्तमांगतिंप्राप्नो
...याह... ति तस्मैतुभ्यमसौबलिः त्रिलोकीं दाश्वान् दत्तवान् स आर्त्तिंकथंप्राप्नुयात् २३ तस्यविशः अर्थान् नन्वर्थापहारः कोयमनु
ग्रहः तत्राह यन्मदः यैरर्थैर्मदोयस्यसः अतएवस्तब्धः अनम्रः सन् मदस्तंभहेतूनामर्थानामपहार एवानुग्रहइत्यर्थः २४ दुर्लं
भंपुरुषंजन्म कथंचित् लब्धवतोजीवस्य जन्मादिनिमित्तोगर्वोमहाहानिकरस्तस्यचनाशोमदनुग्रहादेवेत्याह यदेतिद्वाभ्याम्

ब्रह्मोवाच भूतभावनभूतेशदेवदेवजगन्मय मुंचैनंहृतसर्वस्वंनायमर्हतिनिग्रहम् २१
कृत्स्नातेऽनेनदत्ताभूलोकाः कर्मार्ज्जिताश्चये निवेदितंचसर्वस्वमात्माऽविक्लवयाधिया २२ य
त्पादयोरशठधीः सलिलंप्रदाय दूर्वांकुरैरपिविधायसतींसपर्याम् अप्युत्तमांगतिमसौभजतेत्रि
लोकींदाश्वानविक्लवमनाः कथमार्त्तिमृच्छेत् २३ श्रीभगवानुवाच ब्रह्मन्यमनुगृह्णा
मितद्विशोविधुनोम्यहम् यन्मदः पुरुषः स्तब्धोलोकंमांचावमन्यते २४ यदाकदाचिज्जीवात्मासंसरन्नि
जकर्मभिः नानायोनिष्वनीशोऽयंपौरुषींगतिमाव्रजेत् २५ जन्मकर्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः
यद्यस्यनभवेत्स्तंभस्तत्रायंमदनुग्रहः २६ मानस्तंभनिमित्तानांजन्मादीनांसमंततः सर्वश्रेयःप्रती
पानांहंतमुह्येन्नमत्परः २७

अनीशः परतंत्रः सन्निजैः कर्मभिर्नानायोनिषु कृमिकीटकादिषु संसरन् २५ तत्रपौरुष्यांगतौजन्मादिभिरपि यस्ययदिस्तंभोन
भवेत्तर्हिअयंमदनुग्रहएव २६ कथंतर्हि ध्रुवादिभ्योऽर्थसंपदोददासीतिचेत् तत्राह मानएवस्तंभः अनम्रता तस्यनिमित्त
भूतानांसमंततः सर्वशः सर्वश्रेयः प्रतिकूलानांजन्मादीनांसत्त्वेऽपिजन्मादिभिरितिवा हंतेतिखेदे हेब्रह्मन् मत्परोनमुह्येत्
अतोभक्तस्येच्छयासंपदोऽपिददामि अभक्तस्तुमुह्येदिति तदपहाररूपमेवतस्यानुग्रहंकरोमीतिभावः २७ श्रीवा
मनोविजयते ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

शुकउवाच
तस्यानुवृत्य
तोराजन्प्रह्ला
दस्यकृतांजले
हिरण्यगर्भेश्रि
यवानुवाचम
धुसूदनः २०

शिरसानमन्नेवउपेत्यमूर्ध्नाननाम बलेस्तत्कृतमनुग्रहंदृष्ट्वापुलकैरश्रुभिश्चविह्वलः १५ त्वयैवेति नत्वैदंपदमेतदीयंत्वयाऽप त्हृतंकिंतुस्वीयमेवपुनः स्वीकृतंतच्चशोभनमेवकृतम् तत्रहेतुः मन्यइति यद्यस्माच्छ्रीरेवयदात्ममोहनम् तस्माद्दिष्ट्यांशितः १६ मोहनत्वमेवाह ययाश्रियाविद्वानपियतः संयतोऽपिमुह्यति तत्तस्यांसत्यांकोऽन्यःपुमानात्मनोगतिंतत्त्वंयथावद्विचष्टे पश्य ति तस्मैमहाकारुणिकाय १७ तस्यप्रह्लादस्यानुशृण्वतः उवाचेति किंचिद्वक्तुंप्रवृत्तइत्यर्थः १८ तदेवविंध्यावलिरपिव

सतत्रहासीनमुदीक्ष्यसत्पतिंसुनंदनंदाद्यनुगैरुपासितम् उपेत्यभूमौशिरसामहामनानानामनमूर्ध्नां पुलकाश्रुविह्वलः १५ प्रह्लादउवाच त्वयैवदत्तंपदमैंद्रमूर्जितंत्हृतंतदेवाद्यतथैवशो भनम् मन्येमहानस्यकृतोह्यनुग्रहोविभ्रंशितोयच्छ्रियआत्ममोहनात् १६ ययाहिविद्वानपिमु ह्यतेयतस्तत्कोविचष्टेगतिमात्मनोयथा तस्मैनमस्तेजगदीश्वरायनारायणायाखिललोकसा क्षिणे १७ श्रीशुकउवाच (तस्यानुशृण्वतोराजन्प्रह्लादस्यकृतांजलेः हिरण्य गर्भोभगवानुवाचमधुसूदनम्) १८ बद्धंवीक्ष्यपतिंसाध्वीतत्पत्नीभयविह्वला प्रांजलिःप्र णतोपेंद्रंबभाषेवाङ्मुखीनृप १९ विंध्यावलिरुवाच क्रीडाऽर्थमात्मनइदंत्रिजग त्कृतंतेस्वाम्यंतुतत्रकुधियोऽपरईशकुर्युः कर्तुःप्रभोस्तवकिमस्यतआवहंतित्यक्तह्रियस्त्व दवरोपितकर्तृवादाः २०

कुंप्रवृत्तातांचसंमानयन् हिरण्यगर्भःक्षणंतूष्णींस्थितः अतस्तस्याएववाक्यंप्रथममवतारयति बद्धंवीक्ष्येति १९ त्रिजगतः कर्त्तुःप्रभोः पालकस्य अस्यतः संहर्त्तुश्च ईश्वरस्य तवान्येकिमावहंति किंसमर्पयंति त्वयाऽवरोऽपितः कर्तृवादः कर्त्तारःस्वतं त्रावयमिति वादमात्रमपियेषांते अयंभावः लोकत्रयंमयाऽर्पितंतृतीयपादाय देहंसमर्प्यप्रतिश्रुतमृतंकरोमीतिदेहादिषुस्वाम्या भिमानवत्त्वन्नयंकुबुद्धिर्निर्लज्जश्च यतस्त्वमेवसर्वस्यापिस्वामी अतोमंदबुद्धिमेनंकेवलंकृपयाविमुच्यपालयेति २०

...र्या: द्यावापृथिव्योः ७ ग्रहः त्वया कृतः सतु लङ्घ्यपौत्रत्वेन नत्वहमनुग्रहस्य पात्रमित्याशयेनाह पितामह इति भवदीयानां संमतः ... ...दीयं सर्वस्वम् ७ गुरुणा शुक्रादेर्यस्य त्वमेव परमः आश्रयो यस्य सः अतः भवतो विपक्षेण विद्विषा हिरण्यकशिपुना विचित्रं वैशसं हिंसा संप्रापितोऽपि ८ देहादीनामसारतां निश्चित्याकुतोभयं ध्रुवं च भवतः पादपद्ममेव प्रपेदे अथ तस्मादहमपि दैवेन तस्यैव भाग्येन तवांतिकं नीत इति चतुर्णामन्वयः अंततः आयुषोंऽते रिक्थहारैः पुत्रैः सर्वस्वापहारिभिः इह गेहेषु केवलमायुषो व्यय एव नतु

पितामहो मे भवदीयसंमतः प्रह्लाद आविष्कृतसाधुवादः भवद्विपक्षेण विचित्रवैशसं संप्रापितस्त्वत्परमः स्वपित्रा ८ किमात्मनाऽनेन जहाति योऽततः किं रिक्थहारैः स्वजनाख्यदस्युभिः किं जायया संसृतिहेतुभूतया मर्त्यस्य गेहैः किमिहायुषो व्ययः ९ इत्थं स निश्चित्य पितामहो महानगाधबोधो भवतः पादपद्मम् ध्रुवं प्रपेदे ह्यकुतोभयं जनाद्भीतः स्वपक्षक्षपणस्य सत्तम १० अथाहमप्यात्मरिपोस्तवांतिकं दैवेन नीतः प्रसभं त्याजितश्रीः इदं कृतांतांतिकवर्तिजीवितं ययाऽध्रुवं स्तब्धमतिर्न बुध्यते ११ श्रीशुक उवाच तस्येत्थं भाषमाणस्य प्रह्लादो भगवत्प्रियः आजगाम कुरुश्रेष्ठ राकापतिरिवोत्थितः १२ तमिंद्रसेनः स्वपितामहं श्रिया विराजमानं नलिनायतेक्षणम् प्रांशुं पिशंगांबरमंजनत्विषं प्रलंबबाहुं सुभगं समैक्षत १३ तस्मै बलिर्वारुणपाशयंत्रितः समर्हणं नोपजहार पूर्ववत् ननाम मूर्ध्नाऽश्रुविलोललोचनः सव्रीडनीचीनमुखो बभूव ह १४

स्वं किंचित् ९ स प्रसिद्धो महान् स्वपक्षं दैत्यकुलं क्षपयतीति तथा तस्यापि १० प्रसभं बलात् त्याजिता श्रीर्यस्य यया श्रिया स्तब्धमतिः सन्नु मानिदं जीवितमध्रुवं न बुध्यते कथंभूतम् कृतांतस्यांतिकवर्तिमृत्योः सन्निहितम् ११ राकापतिः पूर्णेंदुः १२ अंजनत्विषं श्यामम् १३ स्वकृताहंकारादिरूपापराधस्मरणेन सव्रीडं नीचीनमधोमुखं यस्य सः १४ ॥ ॥ ॥

हेउत्तमश्लोकेतिकदाक्षः ममवचईरितंप्रतिश्रुतंननतावद्व्यलीकम् त्वयाकपटेनवामनतयाभिक्षित्वारूपांतरस्याविष्कृतत्वात् एव मपियदिभवान् व्यलीकंमन्यते तथाऽपिकृतमेवाहंकरोमिमदुक्तंविप्रलंभनंनभवतु मेशीर्ष्णिनिजंतृतीयंपदंकुरु ननुद्वाभ्यांवि श्वक्रांतवतस्तवमेशिरःपादपर्याप्तंनभवतीतिमन्येथाः वित्तेनचेत्पदद्वयंजातंतर्हीदमधिकमेवस्यात् वित्तादपिवित्तवतोऽ धिकत्वादितिभावः २ ननुच आपदर्थेधनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपिइत्यादिवचनाद्दास

बलिरुवाच यद्युत्तमश्लोक भवान्ममेरितंवचोव्यलीकंसुरवर्यमन्यते करोम्यृतंतन्नभवेत्प्रलंभनंपदंतृतीयंकुरुशीर्ष्णिमेनिजम् २ बिभेमिनाहंनिरयात्पदच्युतोनपाशबंधाद्व्यसनाद्दुरत्ययात् नैवार्थकृच्छ्राद्भवतोविनिग्रहादसाधुवादाद्भृशमुद्विजेयथा ३ पुंसांश्लाघ्यतमंमन्येदंडमर्हत्तमार्पितम् यंनमाताऽपिताभ्रातासुहृदश्चादिशंतिहि ४ त्वंनूनमसुराणांनःपारोक्ष्यःपरमोगुरुः योनोऽनेकमदांधानांविभ्रंशंचक्षुरादिशत् ५ यस्मिन्वैरानुबंधेनरूढेनविबुधेतराः बहवोलेभिरेसिद्धिंयामुहैकांतयोगिनः ६ तेनाहंनिगृहीतोऽस्मिभवताभूरिकर्मणा बद्धश्चवारुणैःपाशैर्नातिव्रीडेनचव्यथे ७

भयपरिहारायसर्वस्वंत्यज्यते त्वंतुकुतोभीतःसन् आत्मानमर्पयसि अतआह बिभेमीति असाधुवादात् अपकीर्त्तेःयथाऽहंभृशमुद्वि जेनिरयादिभ्योनतथाबिभेमि ३ ननुमयानिग्रहात्तवापकीर्तिर्जातैवेत्याह पुंसामिति अर्हत्तमैरर्पितम् यंदंडंमात्रादयोऽपिनहिआ दिशंति नैवार्पयंति हितैषिणात्वयानिगृहीतोऽहंश्लाघ्यएवास्मीतिभावः ४ नन्वहंदेवानांहितैषीनासुराणांतत्राह त्वंनूनमिति पारोक्ष्यः शत्रुच्छलेनवर्त्तमानः ५ शत्रुत्वंपुनर्भक्तानिवास्माननुग्रहीतुमेवेत्याह यस्मिन्निति उअहोहप्रसिद्धम् ६ अतोनात्रम तोमहंउत्वन्नयंकुर्व ६ तेनगुरुणाभवता ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

[illegible]र्थाः द्यावापृथिव्योः २७ [illegible] ३० मया आत्मनेत्यन्वयः व्यापिनेत्यर्थः खंचदिशश्चतनोः तन्वा तेस्वंत्व[illegible]यं सर्वस्वम् ३१ गुरुणाशक्रेणानुमोदितः सन् ३२ एवमुक्तेऽपिनिरयपरिहारार्थंस्वर्गाद्भ्रंशपरिहारार्थंचमनोरथंकुर्वंतंप्र[illegible]याह हयेति यः प्रतिश्रुतस्य अदानेन याचकंविप्रलंभतेतस्यमनोरथोवृथैवस्वर्गश्चतस्यदूरएवसंचाधः पतत्येव ३३ त्वयाचाहं

हाहाकारोमहानासीद्रोदस्योःसर्वतोदिशम् ॥ गृह्यमाणेऽसुरपतौविष्णुनाप्रभविष्णुना २७ तं बद्धंवारुणैःपाशैर्भगवानाहवामनः नष्टश्रियंस्थिरप्रज्ञमुदारयशसंनृप २८ पदानित्रीणिदत्तानिभूमेर्मह्यंत्वयाऽसुर द्वाभ्यांक्रांतामहीसर्वातृतीयमुपकल्पय २९ यावत्तपत्यसौगोभिर्यावदिंदुःसहोडुभिः यावद्वर्षतिपर्जन्यस्तावतीभूरियंतव ३० पदैकेनमयाक्रांतोभूर्लोकःखंदिशस्तनोः स्वर्लोकस्तुद्वितीयेनपश्यतस्तेस्वमात्मना ३१ प्रतिश्रुतमदातुस्तेनिरयेवासइष्यते विशत्वंनिरयंतस्माद्गुरुणाचानुमोदितः ३२ वृथामनोरथस्तस्यदूरेस्वर्गःपतत्यधः प्रतिश्रुतस्यादानेनयोऽर्थिनंविप्रलंभते ३३ विप्रलब्धोददामीतित्वयाऽहंचाढ्यमानिना तद्व्यलीकफलंभुंक्ष्व निरयंकतिचित्समाः ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेबलिनिग्रहोनामएकविंशोऽध्यायः २१ श्रीशुकउवाच एवंविप्रकृतोराजन्बलिर्भगवताऽसुरः भिद्यमानोऽप्यभिन्नात्माप्रत्याहाविक्लवंवचः १

विप्रलब्धः तस्मात् अलीकफलंनिरयंभुंक्ष्वेत्यर्थः ३४ इत्यष्टमस्कंधेटीकायामेकविंशोऽध्यायः २१ द्वाविंशेतुप्रसन्नःसन्प्रस्थाप्यसुतलंबलिम् दत्वावरान्हरिर्नूनंमत्वातद्द्वारपोऽभवत् १ समर्पितनूवित्तनिर्मलाचलभक्तितः छलितोबलिनाचित्रंस्वमेवार्पयदच्युतः २ विप्रकृतः अपकृतः भिद्यमानःसत्वाच्चाल्यमानः १

अनुचराश्चतेअसुराश्च १३ १४ १५ १६ १७ १८ अर्थकृत् अनुकूलः १९ पौरुषैस्तंकालमतिवर्तितुंपुमानीश्वरःसमर्थोन
भवति २० २१ २२ हरेरनुचरादेवाः दैवेनऋद्धैः समृद्धैः भवद्भिः २३ अर्थत्वाय आनुकूल्याय २४ २५ विष्णुपक्षिषुराजतइति-

तस्मादस्यवधोधर्मोभर्त्तुःशुश्रूषणंचनः इत्यायुधानिजगृहुर्बलेरनुचराऽसुराः १३ तेसर्वेवा
मनंहंतुंशूलपट्टिशपाणयः अनिच्छतोबलेराजन्प्राद्रवन्जातमन्यवः १४ तानभिद्रवतोदृ-
ष्ट्वादितिजानीकपान्नृप प्रहस्यानुचराविष्णोःप्रत्यषेधन्नुदायुधाः १५ नंदःसुनंदोऽथजयोवि
जयःप्रबलोबलः कुमुदः कुमुदाक्षश्चविष्वक्सेनःपतत्रिराट् १६ जयंतःश्रुतदेवश्चपुष्पदं
तोऽथसात्वतःसर्वेनागायुतप्राणाश्चमूंतेजघ्नुरासुरीम् १७ हन्यमानान्स्वकान्दृष्ट्वापुरु
षानुचरैर्बलिः वारयामाससंरब्धान्काव्यशापमनुस्मरन् १८ हेविप्रचित्तेहेराहोहेनेमेश्रूय
तांवचः मायुध्यतनिवर्त्तध्वंननःकालोयमर्थकृत् १९ यःप्रभुःसर्वभूतानांसुखदुःखोपप
त्तये तंनातिवर्त्तितुंदैत्याःपौरुषैरीश्वरःपुमान् २० योनोभवायप्रागासीदभवायदिवौकसा
म् सएवभगवानद्यवर्त्ततेतद्विपर्ययम् २१ बलेनसचिवैर्बुद्ध्यादुर्गैर्मंत्रौषधादिभिः सामादि-
भिरुपायैश्चकालंनात्येतिवैजनः २२ भवद्भिर्निर्जिताह्येतेबहुशोऽनुचराहरेः दैवेनर्द्धैस्तए-
वाद्ययुधिजित्वानदंतिनः २३ एतान्वयंविजेष्यामोयदिदैवंप्रसीदति तस्मात्कालंप्रतीक्ष
ध्वंयोनोऽर्थत्वायकल्पते २४ श्रीशुकउवाच पत्युर्निगदितंश्रुत्वादैत्यदानवयूथपाः रसां
निर्विविशूराजन्विष्णुपार्षदताडिताः २५ अथतार्क्ष्यसुतोज्ञात्वाविराट्प्रभुचिकीर्षितम् बब
धवारुणैःपाशैर्बलिंसौत्येऽहनिक्रतौ २६

विराट्प्रभोश्चिकीर्षितंज्ञात्वा अयमर्थः अस्यसर्वस्वापहारेणममेत्य
भिमानंसंत्यजेदानींदेहस्वीकारेणाहंकारमपित्याजयित्वापरमानुग्रहंकर्त्तुमिच्छतिनचानेनतुल्योऽन्यःकोऽपिसत्यसंधोधी
[illegible]नीतिनघशःख्यापनार्थं [illegible]तमपीच्छतिइतिप्रभोरभिप्रायं[illegible]त्वातंबबंधेति सौत्येऽहनिसोमाभिषवदिने
२६

अंगानिशिक्षादीनिपुराणानितत्संहिताश्चयोगएवसमीरस्तेनदीपितंज्ञानमेवाग्निस्तेनरंधितंदग्धंकर्मकल्मषंकर्ममलंयेषांते चसर्वेतमंघ्रिंववंदिरे यस्यांघ्रेः स्मरणानुभावतःअकर्मकंकर्मभिरप्राप्यम् २ विष्णोरंघ्रये स्वयंयस्यनाभिपंकेरुहसंभवः

वेदोपवेदानियमान्वितायमास्तर्केतिहासांगपुराणसंहिताः येचापरेयोगसमीरदीपितज्ञाना ग्निनारंधितकर्मकल्मषाः ववंदिरेयत्स्मरणानुभावतःस्वायंभुवंधामगताअकर्मकम् २ अ थांघ्रयेप्रोन्नमितायविष्णोरुपाहरत्पद्मभवोऽर्हणोदकम् समर्च्यभक्त्याऽभ्यगृणाच्छुचिश्र- वायन्नाभिपंकेरुहसंभवःस्वयम् ३ धातुःकमंडलुजलंतदुरुक्रमस्यपादावनेजनपवित्रतया नरेंद्र स्वर्धुन्यभून्नभसिसापततीनिमार्ष्टिलोकत्रयंभगवतोविशदेवकीर्त्तिः ४ ब्रह्मादयोलोक नाथाःस्वनाथायसमाहृताः सानुगाबलिमाजह्रुःसंक्षिप्तात्मविभूतये ५ तोयैःसमर्हणैःस्र- ग्भिर्दिव्यगंधानुलेपनैः धूपैर्दीपैःसुरभिभिर्लाजाक्षतफलांकुरैः ६ स्तवनैर्जयशब्दैश्चतद्वी र्यमहिमांकितैः नृत्यवादित्रगीतैश्चशंखदुंदुभिनिःस्वनैः ७ जांबवानृक्षराजस्तुभेरीशब्दैर्म नोजवः विजयंदिक्षुसर्वासुमहोत्सवमघोषयत् ८ महींसर्वांहृतांदृष्ट्वात्रिपदव्याजयाच्ञ- या ऊचुःस्वभर्तुरसुरादीक्षितस्यात्यमर्षिताः ९ नवाअयंब्रह्मबंधुर्विष्णुर्मायाविनांवरः द्वि जरूपप्रतिच्छन्नोदेवकार्यंचिकीर्षति १० अनेनयाचमानेनशत्रुणावटुरूपिणा सर्वस्वंनोहृ- तंभर्त्तुर्न्यस्तदंडस्यबर्हिषि ११ सत्यव्रतस्यसततंदीक्षितस्यविशेषतः नानृतंभाषितुंशक्यंब्र- ह्मण्यस्यदयावतः १२

तस्यविष्णोरंघ्रिंसमर्च्य ३ लोकत्रयंनिमार्ष्टिपवित्रयति ४ संक्षिप्ताउपसंहृताआत्मविभू तिःस्वविस्तारोयेनतस्मै यथापूर्वंवामनरूपेणस्थितायेत्यर्थः ५ ६ ७ ८ त्रिपदविषयायाव्याजयाच्ञाकपटयाच्ञातयास्व भर्त्तुर्बलेर्महींहृतांदृष्ट्वा अमर्षिताःसंतःऊचुः ९ किमूचुः तदाह नवैइति सार्द्धैस्त्रिभिः १० ११ १२

रसेरसेन २७ रेतसोरेतसि क्रमणेषुपादन्यासेषु ओषधिजातयः ओषधिजातीः २८ प्राणेषुइंद्रियेषु २९ सर्वात्मनीत्यादिवाक्यां
तरम् सुदर्शनमित्यादीनामीशामुपतस्थुरित्युत्तरेणान्वयः ३० विद्याधरसंज्ञोसिः ३१ मीनकुंडलेमकरकुंडलेस्फुरंतिकिरीटादीनि
यस्यसः मधुव्रतानांस्रजोयस्यांतयावनमालयाश्रीवत्सादिभिश्चावृत्तोव्याप्तः ३२ उरुक्रमत्वमेवाह क्षितिमिति द्वितीयंपदंक्र-
मतोविक्षिपतस्त्रिविष्टपंतदीयंकिंचिन्मात्रंजातंतृतीयायतुनकिंचिदपितत्रहेतुः उरुक्रमस्यांघ्रिः त्रिविष्टपादुपर्युपरिगच्छन्

वाण्यांचछंदांसिरसेजलेशंभ्रुवोर्निषेधंचविधिंचपक्ष्मसु अहश्चरात्रिंचपरस्यपुंसोमन्युंललाटेऽ
धरएवलोभम् २७ स्पर्शेचकामंनृपरेतसोंऽभः पृष्ठेत्वधर्मंक्रमणेषुयज्ञम् छायासुमृत्युंहसितेच
मायांतनूरुहेष्वोषधिजातयश्च २८ नदीश्चनाडीषुशिलानखेषुबुद्धावजंदेवगणानृषींश्च प्रा
णेषुगात्रेस्थिरजंगमानिसर्वाणिभूतानिददर्शवीरः २९ सर्वात्मनीदंभुवनंनिरीक्ष्यसर्वेऽसुराःक
श्मलमापुरंग सुदर्शनंचक्रमसह्यतेजोधनुश्चशार्ङ्गंस्तनयित्नुघोषम् ३० कौमोदकींविष्णुगदां
तरस्विनींविद्याधरोऽसिः शतचंद्रयुक्तः तूणोत्तमावक्षयसायकौचसुनंदमुख्याउपतस्थुरी
शम् ३१ स्फुरत्किरीटांगदमीनकुंडलः श्रीवत्सरत्नोत्तममेखलांबरैः मधुव्रतस्रग्वनमालया-
वृतोरराजराजन्भगवानुरुक्रमः ३२ क्षितिंपदैकेनबलेर्विचक्रमेनभः शरीरेणदिशश्चबाहु-
भिः पदंद्वितीयंक्रमतस्त्रिविष्टपंनवैतृतीयायतदीयमण्वपि उरुक्रमस्यांघ्रिरुपर्युपर्यथोम
हर्जनाभ्यांतपसः परंगतः ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेविश्वरूपदर्शनंना
मविंशतितमोऽध्यायः २० श्रीशुकउवाच सत्यंसमीक्ष्याब्जभवोनखेंदुभिर्हतस्व
धामद्युतिरावृतोभ्यगात् मरीचिमिश्राऋषयोबृहद्व्रताः सनंदनाद्यानरदेवयोगिनः १ छ

महर्जनाभ्यांतपसश्चपरंगतः सत्यलोकंगतइति ३३ इत्यष्टमेटीकायांविंशोऽध्यायः २० एकविंशेपदापूर्त्तिमिषेणबलि
बंधनम् विष्णुनाहृतमुत्कर्षंतस्यप्रथयितुंजने १ उरुक्रमस्यांघ्रिस्तपसः परंगतइत्युक्तंततः किंवृत्तंतदाह सत्यंसत्यलोकंप्रा-
प्तंतमंघ्रिंसमीक्ष्याब्जभवोऽभ्यगात् तथामरीचिमिश्राऋषयश्चेतिद्वयोरन्वयः कथंभूतोब्जभवः हरेरंघ्रेर्नखाएवेंदवः तैर्हतास्वधा
म्नोद्युतिर्यस्यसः स्वयंचतैरावृतः छन्नः हेनरदेवबृहद्व्रतायोगिनश्च १ ५

जालकं मुक्ताभरणविशेषः तन्मालावती अवनेजनीनामपांकलशंमृतंपूर्णम् १७ १८ १९ २० अवर्द्धत वांछातः प्रतिगृह्यता मितिबलिना पूर्वमुक्तत्वात् गुणत्रयमात्मनियस्यतत् अतएवभूःखमित्यादयोयद्यस्मिन् आसतस्थितवंतः २१ ऋलिंगादि

विंध्यावलिस्तदागत्यपत्नीजालकमालिनी आनिन्येकलशंहैममवनेजन्यपांभृतम् १७ यजमानः स्वयंतस्यश्रीमत्पादयुगंमुदा अवनिज्यावहन्मूर्ध्नितदपोविश्वपावनीः १८ तदासुरेंद्रंदिवि देवतागणागंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः तत्कर्मसर्वेऽपिगृणतआर्जवंप्रसूनवर्षैर्ववृषुर्मुदान्विताः १९ नेदुर्मुहुर्दुंदुभयःसहस्रशोगंधर्वकिंपुरुषकिन्नराजगुः मनस्विनानेनकृतंसुदुष्करंविद्वानदाद्यद्रिपवेजगत्त्रयम् २० तंवामनंरूपमवर्द्धताद्भुतंहरेरनंतस्यगुणत्रयात्मकं भूःखंदिशोद्यौर्विवराःपयोधयस्तिर्यङ्नृदेवाऋषयोयदासत २१ कायेबलिस्तस्यमहाविभूतेःसहर्त्विगाचार्यसदस्यएतत् ददर्शविश्वंत्रिगुणंगुणात्मकेभूतेंद्रियार्थाशयजीवयुक्तम् २२ रसामचष्टांघ्रितलेऽथपादयोर्महींमहीध्रान्पुरुषस्यजंघयोः पतत्त्रिणोजानुनिविश्वमूर्तेरूर्वोर्गणंमारुतमिंद्रसेनः २३ संध्यांविभोर्वाससिगुह्यऐक्षत्प्रजापतीन्जघनेआत्ममुख्यान् नाभ्यांनभःकुक्षिषुसप्तसिंधूनुरुक्रमस्योरसिचर्क्षमालाम् २४ हृद्यंगधर्मंस्तनयोर्मुरारेर्ऋतंचसत्यंचमनस्यथेंदुम् श्रियंचवक्षस्यरविंदहस्तांकंठेचसामानिसमस्तरेफान् २५ इंद्रप्रधानानमरान्भुजेषुतत्कर्णयोःककुभोद्यौश्चमूर्ध्नि केशेषुमेघान्श्वसनंनासिकायामक्ष्णोश्चसूर्यंवदनेचवह्निम् २६

सहितोबलिस्तस्यहरेःकायेएतद्विश्वंददर्श २२ तदेवप्रपंचयति रसामितिपादोनैःसप्तभिः मारुतंगणंवायुसंघम् इंद्रस्यसेनेवसेनायस्यसः इंद्रपदेस्थितत्वात् अचष्टऐक्षत २३ आत्मास्वयंबलिर्मुख्योयेषांतान् ऋक्षमालांनक्षत्रपंक्तिम् २४ अंगहेराजन् समस्तान् रेफान् चशब्दान् २५ द्यौश्चद्यांच २६

७ ७ ७ ७

तर्हिनदेयमेवेतिचेत्तत्राह श्रेयइति दुस्त्यजैरस्माभिरपिकोविकल्पोविचारः ७ यैर्दैत्यैर्द्वैर्युद्धे अनिवर्त्तिभिरियंबुभुजेउपभुक्ता तेषामिहलोकान् परलोकांश्चभोगानितिवाकालोऽग्रसीत् संहृतवान् नतुभुवितैरधिगतंप्राप्तंयशोग्रसीत् अतः कीर्त्तिरे वसाध्यानान्यदितिभावः ८ देहत्यागादपिधनत्यागेकीर्त्तिर्भवतीत्याह स्मलभाइति तन्नुंत्यजंतीतितनुत्यजः तीर्थेपात्रे अ तोऽतिदुष्करोधनत्यागएवमयाकार्यइतिभावः ९ तर्हिनिर्धनत्वेनदैन्यंस्यादितिचेत्तत्राह मनस्विनइति यादृशतादृशाना

श्रेयःकुर्वंतिभूतानांसाधवोदुस्त्यजासुभिः दध्यङ्शिबिप्रभृतयःकोविकल्पोधरादिषु ७ यैरि यंबुभुजेब्रह्मन्दैत्येंद्रैरनिवर्त्तिभिः तेषांकालोग्रसील्लोकान्नयशोऽधिगतंभुवि ८ स्मलभात्यु धिविप्रर्षेत्युनिवृत्तास्तनुत्यजः नतथातीर्थआयातेश्रद्धयायेधनत्यजः ९ मनस्विनःकारुणि कस्यशोभनंयदर्थिकामोपनयेनदुर्गतिः कुतःपुनर्ब्रह्मविदांभवादृशांततोबटोरस्यददामिवां छितम् १० यजंतियज्ञंक्रतुभिर्यमादृताभवंतआम्नायविधानकोविदाः सएवविष्णुर्वरदोऽ स्तुवापरोदास्याम्यमुष्मैक्षितिमीप्सितांमुने ११ यद्यप्यसावधर्मेणमांबध्नीयादनागसम् तथा प्येनंनहिंसिष्येभीतंब्रह्मतनुंरिपुम् १२ एषवाउत्तमश्लोकोनजिहासतियद्यशः हत्वामैनांहरे द्युद्धेशयीतनिहतोमया १३ श्रीशुकउवाच एवमश्रद्धितंशिष्यमनादेशकरंगुरुः शशापदैवप्रहितःसत्यसंधंमनस्विनम् १४ दृढंपंडितमान्यज्ञःस्तब्धोऽस्यस्मदुपेक्षया म च्छासनातिगोयस्त्वमचिराद्भ्रश्यसेश्रियः १५ एवंशप्तःस्वगुरुणासत्यान्नचलितोमहान् वामनायददावेनामर्चित्वोदकपूर्वकम् १६

मप्यर्थिनांकामोपनयेनकामपूरणेनदुर्गतिर्दैन्यमितियत् तच्छो भनंभद्रमेव भवादृशानांतुकामोपनयेनदुर्गतिः शोभनमितिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः १० ननुनायंबटुः किंतु विष्णुस्तवशत्रुरि त्युक्तंतर्हिसुतरामेवदास्यामीत्याह यजंतीतिपरः शत्रुर्वास्तु ११ १२ यद्यदियशोनजिहासति तर्हियुद्धेऽयंमांहत्वा एनांभू मिंहरेत् शयीतवासम्यक्ज्ञातःसन्ममचित्तेशयीतेतिवास्तवोर्थः १३ अश्रद्धितमजातश्रद्धम् १४ १५ १६

ननुतर्हिइदमनृतमेवसर्वदासेव्यंस्यान्नेत्याह सर्वमिति तथाचश्रुतिः अथैतत्पूर्णमभ्यात्मंयन्नोतिसयत्सर्वंनेतिब्रूयात्पापिका
स्यकीर्तिर्जायेतसैनंतत्रैवहन्यादिति अतोवृत्तिसंकटादिष्वनृतंनदोषायेत्युपसंहरति स्त्रीषुप्रोत्साहनेनवशीकरणेनर्म
णिपरिहासेविवाहेचवरादिस्तुतौ गवांब्राह्मणानांचहितार्थेहिंसायांचकस्यचित्प्राणात्यये तथाचयाज्ञवल्क्यः वर्णिनांहिव
धोयत्रतत्रसाक्ष्यनृतंवदेदिति तथाचश्रुतिः तस्मात्कालएवदद्यात् कालेनदद्यात्तत्सत्यानृतेमिथुनीकरोतीति ४२ इत्य
ष्टमस्कंधेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः १९ विंशेऽलनृतमीतोसौज्ञात्वाऽपिकपटंहरेः ददावेवततोविष्णुःसहसाऽ

सर्वंनेत्यनृतंब्रूयात्सदुष्कीर्तिःश्वसन्मृतः स्त्रीषुनर्मविवाहेचवृत्त्यर्थेप्राणसंकटे गोब्राह्मणार्थेहिंसा
यांनानृतंस्याज्जुगुप्सितम् ४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेवामनप्रादुर्भावेए
कोनविंशोऽध्यायः १९ श्रीशुकउवाच बलिरेवंगृहपतिःकुलाचार्येणभाषितः तूष्णींभू
त्वाक्षणंराजन्नुवाचावहितोगुरुम् १ बलिरुवाच सत्यंभगवताप्रोक्तंधर्मोयंगृहमेधिनाम्
अर्थंकामंयशोवृत्तिंयोनबाधेतकर्हिचित् २ सचाहंवित्तलोभेनप्रत्याचक्षेकथंद्विजम् प्रतिश्रु
त्यददामीतिप्राह्लादिःकितवोयथा ३ नह्यसत्यात्परोधर्मइतिहोवाचभूरियम् सर्वंसोढुमलंमन्ये
ऋतेऽलीकपरंनरम् ४ नाहंबिभेमिनिरयान्नाधन्यादसुखार्णवात् नस्थानच्यवनान्मृत्योर्य
थाविप्रप्रलंभनात् ५ यद्यद्धास्यतिलोकेऽस्मिन्संपरेतंधनादिकम् तस्यत्यागेनिमित्तंकिंविप्र
स्तुष्येन्नतेनचेत् ६

कर्हिताद्भुतम् १ १ भगवतात्वयाप्रोक्तंसत्यम् किंतत् योऽर्थकामादिकंनबाधेत्तसहिगृहमेधिनां
धर्मइति २ कथंप्रत्याचक्षेनिराकरोमि ३ ४ ननुप्रत्याख्यानेदोषाउक्तास्तत्राह नाहमिति अधन्यात् दारिद्र्यात्मृत्योरपि
५ यद्यद्धनादिकंतत्सर्वंसंपरेतंपुरुषंहास्यति त्यक्ष्यत्येवतत्किमितिजीवतैवस्वयंनदेयमितिभावः तथाऽपितावद्वृत्तिसंक
टपरिहारार्थमर्द्धंदीयतामितिचेत्तत्राह तस्येति विप्रश्चेत्तेनार्थेनदत्तेनापिनतुष्येत् तर्हितस्यार्थस्यत्यागेदानेकिंनिमित्तंन
किंचित् याचितादल्पस्यदानेविप्रस्यासंतोषेणदानंव्यर्थमेवस्यात् अतस्तद्याचितंसर्वंदेयंनकिंचिदितिभावः ६ ७

एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति तद्यथावृक्षउत्पाटितमूलःशुष्यति अचिरादेवोद्वर्त्ततेपततिच एवंनष्टमनृतंयस्यस आत्मादेहःशु
ष्येत् यद्यपिचश्रुत्याएवमेवानृतंवदन्नात्मानमाविर्मूलंकरोतीत्येवंनिंदया अनृतंनिषिद्धंतथाऽप्युपसंहारानुसारेणतत्केवला
नृतविषयमित्यभिप्रेत्यएवंव्याख्यातंदद्येतत्वेतेनेतिचतयैवोक्तेः तथाचश्रुतिः ओमितिसत्यंनेत्यनृतंतदेतत्पुष्पंफलंवाचोय
त्सत्यंसहेश्वरोयशस्वीकल्याणकीर्तिर्भवितापुष्पंहिफलंवाचःसत्यंवदत्यथैतन्मूलवाचोयदनृतंतद्यथावृक्षआविर्मूलःशुष्य
तिसउद्वर्त्तत एवमेवानृतंवदन्नाविर्मूलमात्मानंकरोतिसशुष्यति सउद्वर्त्तते तस्मादनृतंनवदेद्दयेतत्वेतेनेति एतेन अने
नतु अनृतेनदयेत संकटेष्वात्मानंरक्षेदितिस्मृत्यर्थः ९० सर्वथासत्यवचनेदेहोननिर्वहेदितिस्फुटीकर्त्तुंसत्यस्यदोषान् अ

तद्यथावृक्षउन्मूलःशुष्यत्युद्वर्त्ततेचिरात् एवंनष्टानृतःसद्य आत्माशुष्येन्नसंशयः ९० परा
ग्रिक्तमपूर्णंवा अक्षरंयत्तदोमिति यत्किंचिदोमितिब्रूयात्तेनारिच्यतवैपुमान् ९१ भिक्षवे
सर्वमोंकुर्वन्नालंकामेनचात्मने अथैतत्पूर्णमभ्यात्मयच्चनेत्यनृतंवचः ९२

नृतस्यगुणानाह पराग्गितिद्वाभ्याम् यदोमित्यक्षरंतत् पराक्दूरे अर्थंगृहीत्वांऽचतीतिपराक् रिक्तमितिश्रुतिपदस्यव्याख्यानम
पूर्णंवेदृति तत्तस्मात् अर्थिनोयत्किंचिदोमितिदास्यामीतिब्रूयात् तेनरिच्येतन्यूनोभवेत् किंच भिक्षवेसर्वमोंकुर्वन् दास्यामी
त्यंगीकुर्वन् आत्मनेकामेननालंपर्याप्तोनभवति तस्यभोगोनसिध्यतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः पराग्वाएतद्रिक्तमक्षरंयदेतदोमिति
तद्यत्किंचामित्याहात्रैवास्मैतद्रिच्यते सयत्सर्वमोंकुर्याद्रिच्यादात्मानंसकामेभ्योनालंस्यादिति ९१ नेतियदनृतंवचःएतत्पूर्णम्
अर्थव्यवायाभावात् अभ्यात्मंचेतिचकारान्वयः आत्मनोऽभिमुखमन्यस्यार्थमाकर्षतीत्यभ्यात्मम् योहिनित्यंममकिंचिदपि
नास्तिसोदामीतिब्रूते सहितेनानृतेनपरेषामर्थानाकर्षतीतिप्रसिद्धम् ९२ ७ ७ ७

तथाऽपि प्रतिश्रुतं संपादनीयमेवेति चेत्तत्राह क्रमत इति द्वाभ्याम् एकेन पदा पादन्यासेन भूमिं क्रममाणस्येत्यर्थः तार्त्तीयिस्य तृतीय पादन्यासस्य ३४ ३५ तथाऽपि सर्वस्वदानात् कीर्तिस्तावद्भविष्यतीति चेत्तत्राह नतद्दानमिति तपः चित्तैकाग्र्यम् कर्म पूर्त्तम् ३६ ३७ ननु तर्हि प्रतिश्रुत्य नेति कथमनृतं वाच्यं तत्राह सार्द्धैः षड्भिः अत्रापि सत्यानृतव्यवस्थायां बह्वृच श्रुत्याहि प्रथममोमिति सत्यं नेत्यनृतमित्यादिना सत्यानृतयोर्लक्षणपूर्वकं स्तुतिनिंदाभ्यां सत्यं विहितमनृतं च निषिद्धम् अनंतरं च परागृवा एतद्रिक्तम-क्षरमित्यादिना सत्ये दोषान् अनृते च गुणानुक्त्वा तस्मात्काले एव दद्यात् काले न दद्यात्तत्सत्यानृते मिथुनीकरोति तासुपसंहा

क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभोः खं च कायेन महता तार्त्तीयस्य कुतो गतिः ३४ निष्ठां ते नरके मन्ये ह्यप्रदातुः प्रतिश्रुतम् प्रतिश्रुतस्य योऽनीशः प्रतिपादयितुं भवान् ३५ न तद्दानं प्रशंसन्ति येन वृत्तिर्विपद्यते दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ३६ धर्माय यशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च पंचधा विभजन्वित्तमिहामुत्र च मोदते ३७ अत्रापि बह्वृचैर्गीतं शृणु मेऽसुरसत्तम सत्यमोमिति यत्प्रोक्तं यन्नेत्याहानृतं हि तत् ३८ सत्यं पुष्पफलं विद्यादात्मवृक्षस्य गीयते वृक्षेऽजीवति तन्न स्यादनृतं मूलमात्मनः ३९

रेण वृत्तिसं[illegible]मनृतमथ्यनुज्ञातं तमिमं श्रुत्यर्थं दर्शयन्नाह ओमित्यंगीकरेण यत्प्रोक्तं तत्सत्यं नेति यदाह तदेवानृतं ३८ तच्च सत्यमेव द[illegible]विना न सिद्ध्यतीत्यभिप्रायेणाह सत्यं पुष्पफलं विद्यात् जानीयात् आत्मवृक्षस्य देहरूपस्य वृक्षस्य गीयते श्रुत्योच्यत इत्यर्थः पा० [illegible]जसंगमम् यद्यपि श्रुत्यावाचः सत्यं पुष्पं फलं चेति उक्तं तथाऽपि वाचो देहनिर्वाहाधीनत्वादा त्मवृक्षस्येति प्रस्तुतानुसारेणोक्तं [illegible] वत्तु पुष्पफलस्थानीयं सत्यं ततः किमत आह वृक्षे देहेऽजीवति तत्पुष्पफलं न स्यात् सा न स्यादिति पाठे श्रुत्युक्ता या वाचः परा[illegible]देहश्चानृतेन रक्षणीय इत्याह अनृतं त्वात्मनो देहस्य मूलम् ३९

कामंयथेच्छंसम्यकूपादप्रसारणे... अतएवतथाकरिष्यतीति २० पुनरपिनिःस्पृहत्वमेवाविष्कुर्वन्नाह यावतइतिस
प्तभिः २१ नववर्षसमेतेनद्वीपे... सप्तानांद्वीपवराणामिच्छया २२ तृष्णायाअंतंनगताः इत्यस्माभिःश्रुतम् २३ असं

नपुमान्मामु...ज्यभूयोयाचितुमर्हति तस्माद्वृत्तिकरींभूमिंवटोकामंप्रतीच्छमे २० श्रीवा
मनउवाच यावंतोविषयाःप्रेष्ठास्त्रिलोक्यामजितेंद्रियम् नशक्नुवंतितेसर्वेप्रतिपूरयितुंनृप
२१ त्रिभिःक्रमैरसंतुष्टोद्वीपेनापिनपूर्यते नववर्षसमेतेनसप्तद्वीपवरेच्छया २२ सप्तद्वीपाधि
पतयोनृपावैन्यगयादयः अर्थकामैर्गतानांतंतृष्णायाइतिनःश्रुतम् २३ यदृच्छयोपपन्नेनसं
तुष्टोवर्त्ततेसुखम् नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितैः २४ पुंसोऽयंसंसृतेर्हेतुरसंतोषो
ऽर्थकामयोः यदृच्छयोपपन्नेनसंतोषोमुक्तयेस्मृतः २५ यदृच्छालाभतुष्टस्यतेजोविप्रस्यवर्द्धते
तत्प्रशाम्यत्यसंतोषादंभसेवाशुशुक्षणिः २६ तस्मात्त्रीणिपदान्येववृणेत्वद्वरदर्षभात् एताव
तैवसिद्धोऽहंवित्तंयावत्प्रयोजनम् २७ श्रीशुकउवाच इत्युक्तःसहसन्नाहवांछातः
प्रतिगृह्यताम् वामनायमहींदातुंजग्राहजलभाजनम् २८ विष्णवेक्ष्मांप्रदास्यंतमुशनाअसु
रेश्वरम् जानंश्चिकीर्षितंविष्णोःशिष्यंप्राहविदांवरः २९ शुक्राचार्यउवाच एषवैरोच
नेसाक्षाद्भगवान्विष्णुरव्ययः कश्यपाददितेर्जातोदेवानांकार्यसाधकः ३० प्रतिश्रुतंत्वयैतस्मै
यदनर्थमजानता नसाधुमन्येदैत्यानांमहानुपगतोऽनयः ३१ एषतेस्थानमैश्वर्यंश्रियंतेजोय
शःश्रुतम् दास्यत्याच्छिद्यशक्रायमायामाणवकोहरिः ३२ त्रिभिःक्रमैरिमाल्लोकान्विश्वका
यःक्रमिष्यति सर्वस्वंविष्णवेदत्वामूढवर्तिष्यसेकथम् ३३

तुष्टस्तुप्राप्तैस्त्रिभिर्लोकैरपिनसुखंवर्त्तते २४ २५ आशुशुक्षणिः अग्निः २६ सिद्धोऽहंकृतार्थः एतावतैवसर्वस्वापहारसिद्धे
रितिगूढोभिप्रायः तदेवाह वित्तंहियावत्प्रयोजनमेव अधिकस्यक्लेशावहत्वादित्यर्थः २७ २८ २९ ३० अनयःअन्यायः ३१ अ
न्यायमेवाह एषइति ३२ ननुमयापदत्रयमेवप्रतिश्रुतंनाधिकंतत्राह त्रिभिरिति क्रमतामितिचेत्तत्राह सर्वस्वमिति ३३

इतिवास्तवोऽर्थः १२ कथंनामासौ नददर्श अंतःप्रविष्टत्वात् ११ पुमान्यतः सकाशान्नावर्त्तते तद्ध्रुवनूनंगतः नित्यमुक्तत्वात् इतिवास्तवोऽर्थः १२ कथंनामासौ निरंतर्वर्त्ति देहिनांदेहेनिगूढाभिमान शूरशिरोमणिः जीवन्नेवकातरवद्वैरमुपेक्षितवानित्याशंक्याह वैरानुबंधएतावानामृत्योर्भवति देहिनांदेहेनिगूढाभिमानवतांशूराणां तथाअहंमानेनोपबृंहितोमन्युश्चभवत्येव यतोऽज्ञानप्रभवः अज्ञाननिवृत्तेःप्राक् पौरुषत्यागोमायमेवत्यर्थः १३ तदेवंपूर्वजान् स्तुत्वातत्पितरंस्तौति पितेति द्विजवेषधारिणोमद्वैरिणोदेवाएतेनतुद्विजाइतितद्विद्वानपिसयाचितः सन्स्वीयमायुर्देवेभ्योददौ १४ १५ ममपदासंमितानीतित्रिविक्रमपदाऽभिप्रायेणनत्वानृतवादः तत्रापिस्वपदत्वानपग

सतन्निकेतंपरिमृश्यशून्यमपश्यमानःकुपितोननाद क्ष्मांद्यांदिशःखंविवरान्समुद्रान्वि ष्णुंविचिन्वन्नददर्शवीरः ११ अपश्यन्नितिहोवाचमयान्विष्टमिदंजगत् भ्रातृहामेगतोनूनं यतोनावर्त्ततेपुमान् १२ वैरानुबंधएतावानामृत्योरिहदेहिनाम् अज्ञानप्रभवोमन्युरहंमानो पबृंहितः १३ पिताप्रह्लादपुत्रस्तेतद्विद्वान्द्विजवत्सलः स्वमायुर्द्विजलिंगेभ्योदेवेभ्योऽदात्सया चितः १४ भवानाचरितान्धर्मानास्थितोगृहमेधिभिः ब्राह्मणैःपूर्वजैःशूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्ति भिः १५ तस्मात्त्वत्तोमहीमीषद्वृणेऽहंवरदर्षभात् पदानित्रीणिदैत्येंद्रसंमितानिपदाममृ १६ नान्यत्तेकामयेराजन्वदान्याज्जगदीश्वरात् नैनःप्राप्नोतिवैविद्वान्यावदर्थपरिग्रहः १७

बलिरुवाच

अहोब्राह्मणदायादवाचस्तेवृद्धसंमताः त्वंबालोबालिशमतिःस्वार्थंप्रत्यबुधो यथा १८ मान्वचोभिःसमाराध्यलोकानामेकमीश्वरम् पदत्रयंवृणीतेयोऽबुद्धिमान्द्वीपदाशु षम् १९

मात् १६ यावदर्थमेवपरिग्रहोयस्यसः १७ ईश्वरस्यापियाञ्चाकारणंयाञ्चाप्रकारंचोक्त्वाबलेर्वंधनप्रश्नोत्त रत्वेनतस्यगर्वातिरेकेणाधिक्षेपप्रकारमाह अहोइतित्रिभिः तेवाचोवृद्धानांसंमताः त्वंतुबालोबालिशमतिश्च बालिशा नामज्ञानामिवमतिर्यस्य अतएवस्वार्थंप्रतियथावदबुधः वस्तुतस्तुबालइवअबालिशमतिश्चेतिच्छेदः स्वार्थंप्रत्यबु धइतिचभक्तानामेवार्थंबुद्ध्यासेनस्वार्थं परिपूर्णस्यतवतद्व्यतिरेकेणस्वार्थाभावादित्यर्थः १८ अबुधत्वमेवाह मा मितिद्वीपस्यदाशुषंदातारम् अबुद्धिमान् वस्तुतस्तुबुद्धिमान् इत्यंवच्छेदः १९

ऊनविंशेतुहरिणाभ्यार्थितेनपदत्रये प्रतिश्रुतेचबलिनाजाननप्यसुरवारयत् १ दातुः स्तुतिः स्वयंतुष्टिरित्यादिप्रस्तुतोचितम् वक्तव्यमितिभिक्षुःस्तुतःशिक्षयन्नाहवामनः २१ वचस्तवैतदितिषोडशभिः हेजनदेवसांपराये पारलौकिकेधर्मे पितामहश्चप्रह्लादःप्रमाणम् २ निःसत्वस्यलक्षणंयोद्विजातयेयाचकायप्रत्याख्यातानददामीतिवक्ता कृपणस्यलक्षणंप्र-

श्रीशुकउवाच इतिवैरोचनेर्वाक्यंधर्मयुक्तंससूनृतम् निशम्यभगवान्प्रीतःप्रतिनंद्येदमब्रवीत् १ श्रीभगवानुवाच वचस्तवैतज्जनदेवसूनृतंकुलोचितंधर्मयुतंयशस्करम् यस्यप्रमाणंभृगवःसांपरायेपितामहःकुलवृद्धःप्रशांतः २ नह्येतस्मिन्कुलेकश्चित्निःसत्वःकृपणःपुमान् प्रत्याख्याताप्रतिश्रुत्ययोवाऽदाताद्विजातये ३ नसंतितीर्थेयुधिचार्थिनाऽर्थिताःपराङ्मुखायेत्वमनस्विनोनृपाः युष्मत्कुलेयद्यशसाऽमलेनप्रह्लादउद्भातियथोडुपःखे ४ यतोजातोहिरण्याक्षश्चरन्नेकइमांमहीम् प्रतिवीरंदिग्विजयेनाविंदतगदायुधः ५ यंविनिर्जित्यकृच्छ्रेणविष्णुःक्ष्मोद्धारआगतम् आत्मानंजयिनंमेनेतद्वीर्यंभूर्यनुस्मरन् ६ निशम्यतद्वधंभ्राताहिरण्यकशिपुःपुरा हंतुंभ्रातृहणंक्रुद्धोजगामनिलयंहरेः ७ तमायांतंसमालोक्यशूलपाणिंकृतांतवत् चिंतयामासकालज्ञोविष्णुर्मायाविनांवरः ८ यतोयतोऽहंतत्रासौमृत्युःप्राणभृतामिव अतोऽहमस्यहृदयंप्रवेक्ष्यामिपराग्दृशः ९ एवंसनिश्चित्यरिपोःशरीरमाधावतोनिर्विविशेऽसुरेंद्र श्वासानिलांतर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्राणरंध्रेणविविग्नचेताः १०

श्रमंप्रतिश्रुत्ययोवानदातेति ३ तीर्थेदानावसरेयत्यस्मिन्युष्मत्कुले ४ यतःयस्मिन्जातः ५ क्ष्मोद्धारेभूम्याउद्धारेउद्धरणे ६ ७ ८ पराग्दृशः बहिर्दृष्टेः ९ अतोहृदयेस्थितंमांनज्ञास्यतीत्येवंनिश्चित्य श्वासानिलेऽतर्हितः सूक्ष्मोदेहोयस्य विविग्नमतिकंपितंचेतोयस्य अनुकंपितचित्तइतिवाऽस्तवोऽर्थः १०

२२ हयमेधवाटमश्वमेधमंडपंविवेश २३ उपवीताजिनमुपवीतवद्धृतमजिनमेवउत्तरमुत्तरीयंयस्यतम् २४ संक्षिप्ताआभि
भूताःसंतः २५ रूपस्यानुरूपाअवयवायस्यतंहस्वेतिशेषः २६ २७ चंद्रमौलिश्चेत्यन्वयः अप्यर्थेचकारः चंद्रमौलिरपिगं

तेऋत्विजोयजमानःसदस्याहृततविषोवामनतेजसानृप सूर्यःकिलायात्युतवाविभावसुःसनत्कुमा
रोऽथदिदृक्षयाक्रतोः २२ इत्थंसशिष्येषुभृगुष्वनेकधावितर्क्यमाणोभगवान्सवामनः सदंडछत्रं
सजलंकमंडलुंविवेशाबिभ्रद्धयमेधवाटम् २३ मौंज्यामेखलयावीतमुपवीताजिनोत्तरम् जटिलं
वामनंविप्रंमायामाणवकंहरिम् २४ प्रविष्टंवीक्ष्यभृगवःसशिष्यास्तेसहाग्निभिः प्रत्यगृह्णन्स
मुत्थायसंक्षिप्तास्तस्यतेजसा २५ यजमानःप्रमुदितोदर्शनीयंमनोरमम् रूपानुरूपावयवंतस्मा
आसनमाहरत् २६ स्वागतेनाभिनंद्याथपादौभगवतोबलिः अवनिज्यार्चयामासमुक्तसंग
मनोरमम् २७ तत्पादशौचंजनकल्मषापहंस धर्मवित्मूर्ध्न्यदधात्सुमंगलम् यद्देवदेवोगिरि
शश्चंद्रमौलिर्दधारमूर्ध्नापरयाचभक्त्या २८ बलिरुवाच स्वागतंतेनमस्तुभ्यंब्रह्मन्किं
करवामते ब्रह्मर्षीणांतपःसाक्षान्मन्येत्वार्यवपुर्धरम् २९ अद्यनःपितरस्तृप्ताअद्यनःपावितं
कुलम् अद्यस्विष्टःक्रतुरयंयद्भवानागतोगृहान् ३० अद्याग्नयोमेसुहुतायथाविधिद्विजात्मज
त्वच्चरणावनेजनैः हतांहसोवार्भिरियंचभूरहोतथापुनीतातनुभिःपदैस्तव ३१ यद्यद्वटोवां
छसितत्प्रतीच्छमेत्वामर्थिनंविप्रसुताऽनुतर्कये गांकांचनंगुणवद्धाममृष्टंतथान्नपेयमुतवावि
प्रकन्याम् ग्रामान्समृद्धांस्तुरगान्गजान्वारथांस्तथाऽर्हत्तमसंप्रतीच्छ ३२ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेबलिवामनसंवादेअष्टादशोऽध्यायः १८

गारूपंयन्मूर्ध्नादधारेत्यर्थः २८ हे
आर्यत्वांसाक्षात्प्रत्यक्षंब्रह्मर्षीणांतपएवमन्ये कथंभूतंतपः वपुर्धरंमूर्तिधारि २९ ३० त्वच्चरणावनेजनैर्वार्भिर्हतमंहोय
स्यातस्यामेपुनीतापवित्रीकृता ३१ मेमत्तःप्रतीच्छगृहाण हेअर्हत्तमपूज्यतम ३२ इत्यष्टमेटीकायामष्टादशोऽध्यायः १८

११ विस्मयांतरमाह यत्तदिति यत्तद्वपुर्हरिरधारयत् प्रकटितवान् तेनवपुषामातापित्रोःसंपश्यतोरेववामनोबटुर्बभूव दिव्यगतिः अद्भुतचेष्टितःस्वयंकथंभूतः अव्यक्तचिद्रूपःकथमधारयत्भातिर्दीप्तिः विभूषणानिचआयुधानिचतैर्व्यक्तंयथाभवतितथा १२ कर्माणिजातकर्मादीनि १३ १४ वनस्पतिःवनानांपतिःसोमः १५ १६ पात्रिकांभिक्षापात्रीम् १७ सएवं

दृष्ट्वाऽदितिस्तंनिजगर्भसंभवंपरंपुमांसंमुदमापविस्मिता गृहीतदेहंनिजयोगमाययाप्रजापतिश्चाहजयेतिविस्मितः ११ यत्तद्वपुर्भातिविभूषणायुधैरव्यक्तचिद्व्यक्तमधारयद्धरिः बभूवतेनैवसवामनोबटुःसंपश्यतोर्दिव्यगतिर्यथानटः १२ तंबटुंवामनंदृष्ट्वामोदमानामहर्षयः कर्माणिकारयामासुःपुरस्कृत्यप्रजापतिम् १३ तस्योपनीयमानस्यसावित्रींसविताब्रवीत् बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्रंमेखलांकश्यपोऽददात् १४ ददौकृष्णाजिनंभूमिर्दंडंसोमोवनस्पतिः कौपीनाच्छादनंमाताद्यौश्छत्रंजगतःपतेः १५ कमंडलुंवेदगर्भःकुशान्सप्तर्षयोऽददुः अक्षमालांमहाराजसरस्वत्यव्ययात्मनः १६ तस्माइत्युपनीताययक्षराट्पात्रिकामदात् भिक्षांभगवतीसाक्षादुमाऽदादंबिकासती १७ सब्रह्मवर्चसेनैवंसभांसंभावितोबटुः ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टामत्यरोचतमारिषः १८ समिद्धमाहितंवह्निंकृत्वापरिसमूहनम् परिस्तीर्यसमभ्यर्च्यसमिद्भिरजुहोद्द्विजः १९ श्रुत्वाऽश्वमेधैर्यजमानमूर्जितंबलिंभृगूणामुपकल्पितैस्ततः जगामतत्राखिलसारसंभृतोभारेणगांसंनमयन्पदेपदे २० तंनर्मदायास्तटउत्तरेबलेर्यऋत्विजस्तेभृगुकच्छसंज्ञके प्रवर्त्तयंतोभृगवःक्रतूत्तमव्यचक्षताराडुदितंयथारविम् २१

संभावितोमारिषःश्रेष्ठोबटुर्ब्रह्मवर्चसेनब्रह्मर्षिगणसंजुष्टांतांसभामतिक्रम्यारोचत १८ १९ यदर्थंबटुर्बभूवतदाह श्रुत्वेत्यादियावत्समाप्तियजमानंयजंतंभृगूणांभृगुभिःउपकल्पितैःप्रवर्त्तितैःअखिलेनसारेणबलेनसंभृतःसंपूर्णः २० नर्मदायाउत्तरेतटेभृगुकच्छसंज्ञकेक्षेत्रेक्रतूत्तमंप्रवर्त्तयंतोबलेःऋत्विजोभृगवःतेतंव्यचक्षत अपश्यन् आरात्समीपएवोदितंरविमिवेतिऋत्विगादयःसूर्यःकिमित्येवमाश्चिव्यतर्कयन्निितिशेषः २१ ॥

झषराजो मकरः तदाकारयोः कुंडलयोस्त्विषा उल्लसंती श्रीर्वदनांबुजे यस्य श्रीवत्सो वक्षसि यस्य वलयैरंगदैश्च सह उल्लसंति किरीटा दीनि यस्य २ श्रीमत्या वनमालया विराजितः वेश्मगतं तमः ३ अग्निजिह्वा देवाः नगाः पर्वताः ४ तत्प्रादुर्भावसमयमाह श्रोणा यामिति भाद्रपदशुक्लद्वादशी श्रवणद्वादशीति प्रसिद्धा तस्यां तत्रापि श्रोणायां श्रवणस्थे चंद्रे इत्यर्थः तत्रापि श्रवणस्य प्रथ- मांशोभिजिति नक्षत्रे तच्चश्रुत्या दर्शितम् अभिजिन्नाम नक्षत्रमुपरिष्टदषाढानामधस्ताच्छ्रोणायाइति एवंविशिष्टेमु

श्यामावदातो झषराजकुंडलत्विषोल्लसच्छ्रीवदनांबुजः पुमान् श्रीवत्सवक्षा वलयांगदोल्लसत्किरी टकांचीगुणचारुनूपुरः २ मधुव्रतव्रातविघुष्टया स्वया विराजितः श्रीवनमालया हरिः प्रजापतेर्वे श्मतमः स्वरोचिषा विनाशयन् कंठनिविष्टकौस्तुभः ३ दिशः प्रसेदुः सलिलाशयास्तदा प्रजाः प्रहृ ष्टा ऋतवो गुणान्विताः द्यौरंतरिक्षं क्षितिरग्निजिह्वा गावो द्विजाः संजहृषुर्नगाश्च ४ श्रोणायां श्रवणद्वादश्यां मुहूर्तेऽभिजिति प्रभुः सर्वनक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्म दक्षिणम् ५ द्वादश्यां सवि तातिष्ठन्मध्यंदिनगतो नृप विजया नाम सा प्रोक्ता यस्यां जन्म विदुर्हरेः ६ शंखदुंदुभयो नेदुर्मृदंग पणवानकाः चित्रवादित्रतूर्याणां निर्घोषस्तुमुलोऽभवत् ७ प्रीताश्चाप्सरसोऽनृत्यन् गंधर्वप्रव रा जगुः तुष्टुवुर्मुनयो देवा मनवः पितरोऽग्नयः ८ सिद्धविद्याधरगणाः सकिंपुरुषकिन्नराः चार णा यक्षरक्षांसि सुपर्णा भुजगोत्तमाः ९ गायंतोऽतिप्रशंसंतो नृत्यंतो विबुधानुगाः अदित्या आ श्रमपदं कुसुमैः समवाकिरन् १०

हूर्ते प्रभुः प्रादुर्बभूवेत्यर्थः किंच नक्षत्राण्यश्विन्यादीनि ताराशब्देन ताराग्रहाः गुरुशुक्रादयः ते आद्या येषां ते सूर्यादयोऽपि स वैतस्य जन्म दक्षिणमुदारं चक्रुः जन्ममुहूर्ते गुणा बहवो बभूवुरित्यर्थः ५ विशेषांतरमाह यस्यां द्वादश्यां हरेर्जन्म तत्तस्या महत्त्वेव विदुः तदा च मध्यंदिनगतः सविताऽतिष्ठत् सा च द्वादशी विजयानाम प्रोक्तेत्यन्वयः ६ शंखादयो ये तेषामन्येषां च चित्रतूर्याणां निर्घोषोऽभवत् ७ देवा मनव इत्यादीनां कुसुमैः समवाकिरन्निति तृतीयेनान्वयः ८ ९ १०

२५ अदितेरेवपूर्वस्मिन्जन्मनिपृश्निरितिनामतस्यागर्भायअर्भकाय वेदागर्भेयस्य यद्वा वेदानांगर्भायवेदेषुप्रकाशमानायेत्यर्थः त्र
योलोकानाभौयस्यसःत्रिनाभः तस्मै त्रयाणांलोकानांपृष्ठेउपरिस्थिताय शिपिशब्देनपशवोजीवास्तेषुअंतर्यामितयाप्रविष्टाय य
ज्ञोवैविष्णुःपशवःशिपिर्यज्ञएवपशुषुप्रतितिष्ठतीतिश्रुतेः यद्वा शिपयोरश्मयस्तैर्वेष्टितायेत्यर्थः तथाऽपिविष्णवेव्यापिने २६
अंतःपतितंतृणादियया गम्भीरंस्रोत आक्षिपति आकर्षति तथाकालात्माभवान्विश्वमाक्षिपति २७ प्रजापतीनांचत्वमेवसंभ
विष्णुःउत्पादनशीलोऽसि अयंभावः नत्वेवंभूतस्यतवजन्मादिसंभवः किंतुदेवानांप्रजापतीनांप्रजानांचपरमाश्रयत्वेनत

ब्रह्मोवाच जयोरुगायभगवन्उरुक्रमनमोस्तुते नमोब्रह्मण्यदेवायत्रिगुणायनमोनमः
२५ नमस्तेपृश्निगर्भायवेदगर्भायवेधसे त्रिनाभायत्रिपृष्ठायशिपिविष्टायविष्णवे २६ त्वमा
दिरंतोभुवनस्यमध्यमनंतशक्तिंपुरुषंयमाहुः कालोभवानाक्षिपतीशविश्वंस्रोतोयथांऽतःप
तितंगभीरम् २७ त्वंवैप्रजानांस्थिरजंगमानांप्रजापतीनामसिसंभविष्णुः दिवौकसांदेवदिव
श्च्युतानांपरायणंनौरिवमज्जतोऽप्सु २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेसप्तद
शोऽध्यायः १७ श्रीशुकउवाच इत्थंविरिंच्यस्तुतकर्मवीर्यःप्रादुर्बभूवामृतभू
रदित्याम् चतुर्भुजःशंखगदाऽब्जचक्रःपिशंगवासानलिनायतेक्षणः १

कार्यसाधनायावतारोऽयमतस्तान्स्वर्गच्युतान्पुनःस्वर्गेस्थापयेति २८ इतिश्रीअष्टमस्कंधेटीकायांस
प्तदशोऽध्यायः १७ ततस्त्वष्टादशेभूत्वावामनःसत्कृतोऽखिलैः यज्ञंगतस्ततस्तेनसत्कृत्योक्तोवरान्वृणु १
इत्थंविरिंच्येनस्तुतंकर्मदेवकार्यलक्षणंवीर्यंचप्रभावोयस्यसहरिरदित्यांप्रादुर्बभूवेति त्रयाणामन्वयः अमृतभूः मृ
त्युजन्मशून्यः शंखगदाऽब्जचक्राणिअस्यसंतीतितथा अर्शआदित्वेनमत्वर्थीयोऽच्प्रत्ययः अविसर्गपाठेसचासो-
पिशंगवासाश्च १ ७ ७ ७ ७ ७

१४ प्रत्याहृतं यशश्च श्रीश्च यैः तान् १५ अपारणीयाः अनतिक्रमणीयाः यद्यस्मात् अनुकूल ईश्वरः कालो येषां तै र्विप्रैः गुप्ता रक्षिताः अनुकूलैरीश्वरैः समर्थै र्विप्रैः गुप्ता इति वा १६ ममम याचिंत्य एव तत्र हेतुः संतोषितस्येत्यादि श्रद्धाऽनुरूपमिच्छानुसारेण फलहेतुत्वात् १७ मारीचस्य तपसि अधिष्ठाय स्थितः सन् गोप्तास्मि पालयिष्यामि १८ अतः पतिमुपधाव भजस्व १९ देवानां गुह्यं रह

इंद्रज्येष्ठैः स्वतनयैर्हतानां युधि विद्विषाम् स्त्रियो रुदतीरासाद्य द्रष्टुमिच्छसि दुःखिता: १४ आत्मजान् सुसमृद्धांस्त्वं प्रत्याहृतयशःश्रियः नाकपृष्ठमधिष्ठाय क्रीडतो द्रष्टुमिच्छसि १५ प्रायोऽधुना तेऽसुरयूथनाथा अपारणीया इति देवि मे मतिः यत्तेऽनुकूलेश्वरविप्रगुप्ता न विक्रमस्तत्र सुखं ददाति १६ अथाऽप्युपायो मम देवि चिंत्यः संतोषितस्य व्रतचर्यया ते मयार्चनं नार्हति गंतुमन्यथा श्रद्धानुरूपं फलहेतुकत्वात् १७ त्वयाऽर्चितश्चाहमपत्यगुप्तये पयोव्रतेनानुगुणं समीडितः स्वांशेन पुत्रत्वमुपेत्य ते सुतान् गोप्ताऽस्मि मारीचतपस्यधिष्ठितः १८ उपधाव पतिं भद्रे प्रजापतिमकल्मषम् मां च भावयती पत्यावेवंरूपमवस्थितम् १९ नैतत्परस्मा आख्येयं पृष्टयाऽपि कथंचन सर्वं संपद्यते देवि देवगुह्यं सुसंवृतम् २० श्रीशुक उवाच एतावदुक्त्वा भगवांस्तत्रैवांतरधीयत अदितिर्दुर्लभं लब्ध्वा हरेर्जन्मात्मनि प्रभोः २१ उपाधावत्पतिं भक्त्या परया कृतकृत्यवत् स वै समाधियोगेन कश्यपस्तदबुध्यत २२ प्रविष्टमात्मनि हरेरंशं ह्यवितथेक्षणः सोऽदित्यां वीर्यमाधत्त तपसा चिरसंभृतम् समाहितमना राजन् दारुण्यग्निं यथाऽनिलः २३ अदितेर्धिष्ठितं गर्भं भगवंतं सनातनम् हिरण्यगर्भो विज्ञाय समीडे गुह्यनामभिः २४

स्यं सर्वं सुसंवृतं सुगुप्तं सत् संपद्यते सिद्ध्यति २० प्रभोः हरेरात्मनि जन्म लब्ध्वा २१ २२ अवितथमीक्षणं दृष्टिर्यस्य सः अनिलो यथा सर्वत्र समोऽपि दारुणि संघर्षेण च तद्दाहकमग्निमाधत्ते एवं स्वयं पुत्रेषु समोऽपि दैत्यक्षपणं वीर्यमाधत्तेत्यर्थः २३ धिष्ठितमधिष्ठाय स्थितम् समीडे तुष्टावेत्यर्थः २४

अयत्नतो विनिर्जित्य दैत्यानत्यूर्जितानपि भक्तान् रक्षितुमीशस्त्वमित्यस्तौददितिस्त्रिभिः यज्ञेशेत्यादिदशभिः संबोधनैस्त्वा शक्यं किमपि नास्तीति वदंती प्रार्थयते हे ईश शंनः कृधि कुरु यतो दीनानां नाथोऽसि त्वम् तीर्थश्रवः कीर्त्तिर्यस्य श्रवणमेव मंगलं यस्य तन्नामधेयं यस्य आपन्नानां शरणागतानां वृजिनोपशमाय उदयो यस्य ८ भूम्ने महते नमः महत्त्वे हेतवः विश्वाय विश्वस्य भवनास्थितिसंयमार्थे स्वैरं गृहीताः पुरुशक्तेर्मायायाः गुणा येन तस्मै तथाऽपि स्वस्थाय अप्रच्युतस्वरूपाय कु

अदितिरुवाच यज्ञेश यज्ञपुरुषाच्युत तीर्थपाद तीर्थश्रवः श्रवणमंगलनामधेय आपन्नलोकवृजिनोपशमोदयाद्य शंनः कृधीश भगवन्नसि दीननाथः ८ विश्वाय विश्वभवनस्थितिसंयमाय स्वैरं गृहीतपुरुशक्तिगुणाय भूम्ने स्वस्थाय शश्वदुपबृंहितपूर्णबोधव्यापादितात्मतमसे हरये नमस्ते ९ आयुः परं वपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्द्योभूरसाः सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ज्ञानंच केवलमनंत भवंति तुष्टात्त्वत्तो नृणां किमु सपत्नजयादिराशीः १० **श्रीशुक उवाच** अदित्यैवं स्तुतो राजन् भगवान् पुष्करेक्षणः क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानामिति होवाच भारत ११ **श्रीभगवानुवाच** देवमातर्भवत्या मे विज्ञातं चिरकांक्षितम् यत्सपत्नैर्हृतश्रीणां च्यावितानां स्वधामतः १२ तान्विनिर्जित्य समरे दुर्मदानसुरर्षभान् प्रतिलब्धजयश्रीभिः पुत्रैरिच्छस्युपासितुम् १३

तः शश्वदुपबृंहितः नित्योर्ज्जितो यः पूर्णबोधस्तेन व्यापादितं नित्यनिरस्तमात्मनि तमो मायालक्षणं येन तस्मै ९ अस्मदीयमनोरथपूरणमीषत्करमेव तवेति कैमुत्यन्यायेनाह आयुः परं ब्रह्मायुः पुनरपि द्यौश्च भूश्च रसातलंच द्योभूरसाः द्यौरिति पृथक्पाठे भूश्च रसाश्च बिलस्वर्गा इति विग्रहः रसेति पाठे त्रीणि पदानि सकला योगगुणा अणिमादयः १० क्षेत्रज्ञः अंतर्यामी ११ सपत्नैर्हृता श्रीर्येषां स्वधामतः च्यावितानांच पुत्राणां संबंधि यत्तत् भवत्याश्चिरमाकांक्षितं मया विज्ञातम् १२ कांक्षितमेवाह तानिति त्रिभिः प्रतिलब्धो जयश्च श्रीश्च यैः तैः पुत्रैः सह उपासितुमेकत्र स्थातुमिच्छसि १३

५९सर्वयज्ञाख्यो ऽयंयज्ञः सर्वव्रतमितिचस्मृतमेतद्व्रतम् ६० ६१ ६२ इत्यष्टमेटीकायांषोडशो ऽध्यायः १६ ततःसप्रद
शेः दित्याकृतेतस्मिन्व्रतेहरिः तत्कामपूरणायादौतत्पुत्रो ऽभूदितीर्यते १ १ २ ३ ४ ५ प्रीतिविह्वलत्वादेवसाबद्धांजलिः सती

त्वंचानेनमहाभागेसम्यक्चीर्णेनकेशवम् आत्मनाशुद्धभावेननियतात्माभजाव्ययम् ५९ अयंवै सर्वयज्ञाख्यःसर्वव्रतमितिस्मृतम् तपःसारमिदंभद्रेदानंचेश्वरतर्पणम् ६० तएवनियमाःसाक्षात्तएवचयमोत्तमाः तपोदानंव्रतंयज्ञोयेनतुष्यत्यधोऽक्षजः ६१ तस्मादेतद्व्रतंभद्रेप्रयताश्रद्धयाचर भगवान्परितुष्टस्तेवरानाशुविधास्यति ६२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअदितिपयोव्रतंनामषोडशो ऽध्यायः १६ श्रीशुकउवाच इत्युक्तासा ऽदितीराजन्स्वभर्त्राकश्यपेनवै अन्वतिष्ठतव्रतमिदंद्वादशाहमतंद्रिता १ चिंतयंत्येकयाबुद्ध्यामहापुरुषमीश्वरम् प्रगृह्येंद्रियदुष्टाश्वान्मनसाबुद्धिसारथिः २ मनश्चैकाग्रयाबुद्ध्याभगवत्यखिलात्मनि वासुदेवेसमाधायचचारहपयोव्रतम् ३ तस्याःप्रादुरभूत्तातभगवानादिपूरुषः पीतवासाश्चतुर्बाहुः शंखचक्रगदाधरः ४ तंनेत्रगोचरंवीक्ष्यसहसोत्थायसादरम् ननामभुविकायेनदंडवत्प्रीतिविह्वला ५ सोत्थायबद्धांजलिरीडितुंस्थितानोत्सेहआनंदजलाकुलेक्षणा बभूवतूष्णींपुलकाकुलाकृतिस्तद्दर्शनात्युत्सवगात्रवेपथुः ६ प्रीत्याशनैर्गद्गदयागिराहरिंतुष्टावसादेव्यदितिःकुरूद्वह उद्वीक्षतीसापिबतीवचक्षुषारमापतिंयज्ञपतिंजगत्पतिम् ७

स्थिताकेवलमीडितुंपुनर्नोत्सेहेनशशाक अपितु तूष्णींबभूव कथंभूता आनंदजलैराकुलेईक्षणेयस्याः पुलकैराकुला आकृतिर्देहोयस्याः तस्यदर्शनेनयोत्युत्सवः तेनगात्रेवेपथुः कंपोयस्याः ६ तुष्टावपिबतीवोद्वीक्षमाणाइतिचक्रियाभेदात् सेतस्यशब्दस्यद्विरुक्तिरदोषः ७

तस्यशेषांनिर्माल्यम् द्वौअवरौयेषांतान् असंभवेद्वावपिभोजयेदित्यर्थः ४३ सभाजितैस्तैरनुज्ञातः सन् शेषंबंधुभिःसहितःत

कृत्वाशिरसितच्छेषांदेवमुद्वासयेत्ततः द्व्यवरान्भोजयेद्विप्रान्पायसेनयथोचितम् ४३ भुं
जीततैरनुज्ञातःशेषंसेष्टःसभाजितैः ब्रह्मचार्यथतद्रात्र्यांश्वोभूतेप्रथमेहनि ४४ स्नातःशुचिर्य
थोक्तेनविधिनासुसमाहितः पयसास्नापयित्वाऽर्चेद्यावद्व्रतसमापनम् ४५ पयोभक्षोव्रतमिदं
चरेद्विष्णवर्चनादृतः पूर्ववज्जुहुयादग्निंब्राह्मणांश्चापिभोजयेत् ४६ एवंत्वहरहःकुर्याद्द्वादशा
हंपयोव्रतः हरेराराधनंहोममर्हणांद्विजतर्पणम् ४७ प्रतिपद्दिनमारभ्ययावच्छुक्लत्रयोदशी
ब्रह्मचर्यमधःस्वप्नंस्नानंत्रिषवणंचरेत् ४८ वर्ज्जयेदसदालापंभोगानुच्चावचांस्तथा अहिंस्रः
सर्वभूतानांवासुदेवपरायणः ४९ त्रयोदश्यामथोविष्णोःस्नपनंपञ्चकैर्विभोः कारयेच्छास्त्रदृ
ष्टेनविधिनाविधिकोविदैः ५० पूजांचमहतींकुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्ज्जितः चरुंनिरूप्यपयसि
शिपिविष्टायविष्णवे ५१ शृतेनतेनपुरुषंयजेतसुसमाहितः नैवेद्यंचातिगुणवद्दद्यात्पुरुष
तुष्टिदम् ५२ आचार्यंज्ञानसंपन्नंवस्त्राभरणधेनुभिः तोषयेदृत्विजश्चैवतद्विद्ध्याराधनंहरेः ५३
भोजयेत्तान्गुणवतासदन्नेनशुचिस्मिते अन्यांश्चब्राह्मणान्शक्त्यायेचतत्रसमागताः ५४ द
क्षिणांगुरवेदद्यादृत्विग्भ्यश्चयथाऽर्हतः अन्नाद्येनाश्वपाकांश्चप्रीणयेत्समुपागतान् ५५ भुक्त
वत्सुचसर्वेषुदीनांधकृपणेषुच विष्णोस्तत्प्रीणनंविद्वान्भुंजीतसहबंधुभिः ५६ नृत्यवादित्र-
गीतैश्चस्तुतिभिःस्वस्तिवाचकैः कारयेत्तत्कथाभिश्चपूजांभगवतोऽन्वहम् ५७ एतत्पयोव्रतं
नामपुरुषाराधनंपरम् पितामहेनाभिहितंमयातेसमुदाहृतम् ५८

स्यांरात्र्यांब्रह्मचारीसन्श्वोभूतेप्रभातेसति ४४ ४५ पयएवभक्ष आहारोयस्य ४६ ४७ अधः स्वप्नंशयनम् ४८ ४९
पंचकैःपंचामृतैः ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ मयाचतेसमुदाहृतम् ५८ ७

एवंसामान्यतोनत्वागुणावतारान्प्रणमतित्रिभिः तत्रादौमंत्रोक्तयज्ञरूपेणविष्णोःप्रणामोनमइति द्वेशीर्षेयस्यत्रयःपादा यस्य तंतवेफलविस्तारकाय त्रय्याविद्यायामात्मायस्येतित्रिधाबद्धइत्यस्यार्थउक्तः तथाचमंत्रः चत्वारिशृंगात्रयो अस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोअस्य त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्याआविवेशेति ३१ ३२ प्राणायसूत्रा-

नमोद्विशीर्ष्णेत्रिपदेचतुःशृंगायतंतवे सप्तहस्ताययज्ञायत्रयीविद्यात्मनेनमः ३१ नमःशिवाय रुद्रायनमःशक्तिधरायच सर्वविद्याधिपतयेभूतानांपतयेनमः ३२ नमोहिरण्यगर्भायप्राणा यजगदात्मने योगैश्वर्यशरीरायनमस्तेयोगहेतवे ३३ नमस्तेआदिदेवायसाक्षिभूतायतेन मः नारायणायऋषयेनरायहरयेनमः ३४ नमोमरकतश्यामवपुषेधिगतश्रिये केशवायन मस्तुभ्यंनमस्तेपीतवाससे ३५ त्वंसर्ववरदःपुंसांवरेण्यवरदर्षभ अतस्तेश्रेयसेधीराःपाद रेणुमुपासते ३६ अन्ववर्त्ततयंदेवाःश्रीश्चतत्पादपद्मयोः स्पृहयंतइवामोदंभगवान्मेप्रसीद ताम् ३७ एतैर्मंत्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृतम् अर्च्चयेच्छ्रद्धयायुक्तःपाद्योपस्पर्शनादिभिः ३८ अर्चित्वागंधमाल्याद्यैःपयसास्नपयेद्विभुम् वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्ततः गं धधूपादिभिश्चार्च्चेद्द्वादशाक्षरविद्यया ३९ शृतंपयसिनैवेद्यंशाल्यन्नंविभवेसति ससर्पिःसगु डंदत्वाजुहुयान्मूलविद्यया ४० निवेदितंतद्भक्तायदद्याद्भुंजीतवास्वयम् दत्वाचमनमर्चित्वा तांबूलंचनिवेदयेत् ४१ जपेदष्टोत्तरशतंस्तुवीतस्तुतिभिःप्रभुम् कृत्वाप्रदक्षिणंभूमौप्रणमे द्दंडवन्मुदा ४२

त्मने योगैश्वर्यंशरीरंयस्य ३३ ३४ अधिगताप्राप्ताश्रीर्येनतस्मै ३५ ३६ तत्पादपद्मयोरामो दंस्पृहयंतइवदेवाश्चश्रीश्चयमन्ववर्त्ततसमेप्रसीदतु ३७ आवाहनेनपुरस्कृतंसंमानितम् ३८ ३९ पयसिशृतंपक्वं पायसम् मूलविद्ययाद्वादशाक्षरेणैव ४० ४१ पूर्वोक्ताभिरन्याभिश्चस्तुतिभिः ४२ ७ ६३

१९ अत्रापरितुष्यंतीं प्रत्याह उपतिष्ठस्वेति द्वाभ्याम् २० नन्वेवंभूते कामप्राप्तिहेतुर्देवांतरसेवाप्रसिद्धा तत्राह अमोघेति २१ यथा च मे मनोरथं विदध्यात् २२ यथा च मे आशु तुष्यति तथा तत्सेवाप्रकारमादिश २३ मे मया पृष्टः पद्मजो मे यद्व्रतमाह एतत्ते तव प्रवक्ष्यामीत्यन्वयः २४ अमले शुक्ले २५ तत्रादौ पूर्वेद्युः कृत्यमाह सिनीवाल्यामित्यादिना ब्रह्मचार्यथ तद्द्वाभ्यामित्यं

क्व देहो भौतिकोऽनात्मा क्व चात्मा प्रकृतेः परः कस्य के पतिपुत्राद्या मोह एव हि कारणम् १९ उपतिष्ठस्व पुरुषं भगवंतं जनार्दनम् सर्वभूतगुहावासं वासुदेवं जगद्गुरुम् २० स विधास्यति ते कामान् हरिर्दीनानुकंपनः अमोघा भगवद्भक्तिर्नेतरेति मतिर्मम २१ अदितिरुवाच केनाहं विधिना ब्रह्मन्नुपस्थास्ये जगत्पतिम् यथा मे सत्यसंकल्पो विदध्यात्स मनोरथम् २२ आदिश त्वं द्विजश्रेष्ठ विधिं तदुपधावनम् आशु तुष्यति मे देवः सीदंत्याः सह पुत्रकैः २३ कश्यप उवाच एतन्मे भगवान्पृष्टः प्रजाकामस्य पद्मजः यथाह ते प्रवक्ष्यामि व्रतं केशवतोषणम् २४ फाल्गुनस्यामले पक्षे द्वादशाहं पयोव्रतः अर्चयेदरविंदाक्षं भक्त्या परमयान्वितः २५ सिनीवाल्यां मृदालिप्य स्नायात्क्रोडविदीर्णया यदि लभ्येत वै स्रोतस्येतं मंत्रमुदीरयेत् २६ त्वं देव्यादिवराहेण रसायाः स्थानमिच्छता उद्धृतासि नमस्तुभ्यं पाप्मानं मे प्रणाशय २७ निर्वर्तितात्मनियमो देवमर्चेत्समाहितः अर्चायां स्थंडिले सूर्ये जले वह्नौ गुरावपि २८ नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महीयसे सर्वभूतनिवासाय वासुदेवाय साक्षिणे २९ नमोऽव्यक्ताय सूक्ष्माय प्रधानपुरुषाय च चतुर्विंशद्गुणज्ञाय गुणसंख्यानहेतवे ३०

तेन ग्रंथेन यदि लभ्येत तर्हि क्रोडविदीर्णया वन्यवराहोत्खातया आलिप्य २६ तत्र मंत्रः त्वं देवीति हे देवि त्वं रसायाः उद्धृतासि २७ निर्वर्तित आत्मनियमो नित्यनैमित्तिको येन २८ तत्रावाहनादौ नव मंत्रानाह नमस्तुभ्यमिति पाद्यादौ विशेषतस्तु द्वादशाक्षरं वक्ष्यति २९ चतुर्विंशति गुणास्तत्त्वानि जानातीति तथा तस्मै गुणसंख्यानस्य हेतवे सांख्यप्रवर्तकाय ३० ७ ७ ७

नार्च्चिताः अनर्च्चिताः संतो यदि निर्गच्छंति ते गृहाः फेरुराजः सृगालराजः तदीयविवरतुल्याः ७ वेलायां होमकाले कर्हिचिन्न हुताः किम् ८ ९ भवत्या आत्मानं मनः अस्वस्थमप्रकृतिस्थं लक्षणैः सुखम्लान्यादिभिः लक्षयामि १० अस्वास्थ्य कारणमन्यदस्तीति वक्तुं त्वत्पृष्टमभद्रादिकं नास्तीत्याह भद्रमिति द्वाभ्याम् इमे गृहाः त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रमुद्भव-

गृहेषु येष्वतिथयो नार्च्चिताः सलिलैरपि यदि निर्यांति ते नूनं फेरुराजगृहोपमाः ७ अप्यग्नयस्तु वेलायां न हुता हविषा सति त्वयोद्विग्नधिया भद्रे प्रोषिते मयि कर्हिचित् ८ यत्पूजया कामदुघान् याति लोकान् गृहान्वितः ब्राह्मणोऽग्निश्च वै विष्णोः सर्वदेवात्मनो मुखम् ९ अपि सर्वे कुशलिनस्तव पुत्रा मनस्विनि लक्षयेऽस्वस्थमात्मानं भवत्या लक्षणैरहम् १० अदितिरुवाच भद्रं द्विजगवां ब्रह्मन् धर्मस्यास्य जनस्य च त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं गृहमेधिन् गृहा इमे ११ अग्नयोऽतिथयो भृत्या भिक्षवो ये च लिप्सवः सर्वं भगवतो ब्रह्मन्ननुध्यानान्न रिष्यति १२ को नु मे भगवन् कामो न संपद्येत मानसः यस्या भवान् प्रजाऽध्यक्ष एवं धर्मान् प्रभाषते १३ तवैव मारीच मनः शरीरजाः प्रजा इमाः सत्त्वरजस्तमोजुषः समो भवांस्तास्वसुरादिषु प्रभो तथाऽपि भक्तं भजते महेश्वरः १४ तस्मादीश भजंत्या मे श्रेयश्चिंतय सुव्रत हृतश्रियो हृतस्थानान् सपत्नैः पाहि नः प्रभो १५ परैर्विवासिता साऽहं मग्ना व्यसनसागरे ऐश्वर्यं श्रीर्यशः स्थानं हृतानि प्रबलैर्मम १६ यथा तानि पुनः साधो प्रपद्येरन्ममात्मजाः तथा विधेहि कल्याणं धिया कल्याणकृत्तम १७ श्रीशुक उवाच एवमभ्यर्थितोऽदित्या कस्तामाह स्मयन्निव अहो माया बलं विष्णोः स्नेहबद्धमिदं जगत् १८

स्थानम् त्रिवर्गोऽपि यथावद्वर्तत इत्यर्थः ११ भगवतस्तवानुध्यानं यन्मया क्रियते तस्मात् अग्नयोऽतिथय इत्यादि सर्वं न रिष्यति न हीयते १२ प्रस्तुतं विज्ञापयितुमाह को न्विति १३ संपाद्यं काममाह तवैवेति चतुर्भिः १४ सपत्नैर्दैत्यैर्हृता श्रीर्येषां हृतं स्थानं येषामिति पुत्राभिप्रायेण बहुवचनम् १५ १६ १७ कश्यपः प्रथमं तावत्पुत्रस्नेहं त्याजयितुं विस्मयव्याजेनैव तत्त्वमुपदिशति अहो इति सार्द्धेन १८

३३ एवंप्राप्तमिंद्रपदंस्थिरीकर्त्तुमयाजयन् अनुव्रतमनुवर्त्तिनम् ३४ द्विजदेवैर्ब्राह्मणैरुपलंभितांप्रापिताम् ३५ ३६
इत्यष्टमस्कंधेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ षोडशेपुत्रनाशेनशोचंत्याअदितेःपतिः प्रार्थितःकश्यपःप्राहपयोव्रत
मितीर्यते १ इदानींश्रीवामनावतारप्रसंगमाह एवमित्यादियावत्समाप्ति नष्टेषुअदृष्टेषुसत्सु १ २ सःकश्यपः

देवेष्वथनिलीनेषुबलिर्वैरोचनःपुरीम् देवधानीमधिष्ठायवशंनिन्येजगत्त्रयम् ३३ तंविश्वजयिनं
शिष्यंभृगवःशिष्यवत्सलाः शतेनहयमेधानामनुव्रतमयाजयन् ३४ ततस्तदनुभावेनभुवनत्र
यविश्रुताम् कीर्तिंदिक्षुवितन्वानःसरेजेउडुराडिव ३५ बुभुजेचश्रियंस्वृद्धांद्विजदेवोपलंभिता
म् कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यमानोमहामनाः ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधे
पंचदशोऽध्यायः १५ श्रीशुकउवाच एवंपुत्रेषुनष्टेषुदेवमाताऽदितिस्तदा हृतेत्रि
विष्टपेदैत्यैःपर्यतप्यदनाथवत् १ एकदाकश्यपस्तस्याआश्रमंभगवानगात् निरुत्सवंनिरानं
दंसमाधेर्विरतश्चिरात् २ सपत्नींदीनवदनांकृतासनपरिग्रहः सभाजितोयथान्यायमिदमा
हकुरूद्वह ३ अप्यभद्रंनविप्राणांभद्रेलोकेऽधुनागतम् नधर्मस्यनलोकस्यमृत्योश्छंदानुव
र्त्तिनः ४ अपिवाकुशलंकिंचिद्गृहेषुगृहमेधिनि धर्मस्यार्थस्यकामस्ययत्रयोगोह्ययोगिना
म् ५ अपिवाऽतिथयोऽभ्येत्यकुटुंबासक्तयात्वया गृहादपूजितायाताःप्रत्युत्थानेनवाक्वचि
त् ६

पत्नीमिदमाह ३ दीनवदनत्वादिकमालक्ष्यबहुधाविकल्पयन् पृच्छति अप्यभद्रमितिसप्तभिः हेभद्रे
मृत्योःछंदमिच्छामनुवर्त्तत इतितथामृत्युवशवर्त्तिनोजनस्येत्यर्थः ४ हेगृहमेधिनि अपिवाकिंवागृहेषुधर्मादेःकिं
चिदकुशलमितिकाकाप्रश्नः यत्रयेषुगृहेषु अयोगिनामपि योगः स्वधर्मादिनायोगफलंभवति ५ किंवात्वयाअ
पूजिताएवाभ्येत्यगृहाद्याताः ६ ७ ७ ७ ७

उपदेवानांगंधर्वादीनाम् गीतकैश्च मनोरमां जिताप्रभासाक्षात्दीप्त्यधिष्ठात्रीदेवतायया ताम् अन्यैरजितप्रभामितिवा पाठां तरंजिताग्रहाः सूर्यादयोयया २१ यत्याम् २२ एतन्ययासेनया २३. २४ केनहेतुना एवंतेज साऊर्ज्जित आसीत् २५ प्रतिव्योढुमपाकर्त्तुम् २६ यतः कारणादेतस्य ओज आदि यतः ओज आह्रः एतस्य समुद्यमः २७ उपभृतं संचितम् २८ २९ त

मृदंगशंखानकदुंदुभिस्वनैः सतालवीणामुरजर्ष्टिवेणुभिः नृत्यैः सवाद्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमां स्वप्रभयाजितप्रभाम् २१ यांनव्रजंत्यधर्मिष्ठाः खलाभूतद्रुहःशठाः मानिनःकामिनोलुब्धाएभिर्हीनाव्रजंतियत् २२ तांदेवधानींसवरूथिनीपतिर्बहिः समंतात्द्रुरुधेपृतन्यया आचार्यदत्तंजलजमहास्वनंदध्मौप्रयुंजन्भयमिंद्रयोषिताम् २३ मघवांस्तदभिप्रेत्यबलेःपरमसुद्यमम् सर्वदेवगणोपेतोगुरुमेतदुवाचह २४ भगवन्नुद्यमोभूयान्बलेनःपूर्ववैरिणः अविषह्यमिमंमन्येकेनासीत्तेजसोर्जितः २५ नैनंकश्चित्कुतोवापिप्रतिव्योढुमधीश्वरः पिबन्निवमुखेनेदंलिहन्निवदिशोदश दहन्निवदिशोदृग्भिः संवर्त्ताग्निरिवोत्थितः २६ ब्रूहिकारणमेतस्यदुर्धर्षत्वस्यमद्रिपोः ओजःसहोबलंतेजोयतएतत्समुद्यमः २७ गुरुरुवाच जानामिमघवन्शत्रोरुन्नतेरस्यकारणम् शिष्यायोपभृतंतेजोभृगुभिर्ब्रह्मवादिभिः २८ भवद्विधोभवान्वाऽपिवर्जयित्वेश्वरंहरिम् नास्यशक्तःपुरःस्थातुंकृतांतस्ययथाजनाः २९ तस्मान्निलयमुत्सृज्ययूयंसर्वेत्रिविष्टपम् यातकालंप्रतीक्षंतो यतःशत्रोर्विपर्ययः ३० एषविप्रबलोदर्कःसंप्रत्यूर्जितविक्रमः एषामेवापमानेनसानुबंधोविनंक्ष्यति ३१ एवंसुमंत्रितार्थास्तेगुरुणार्थानुदर्शिना हित्वात्रिविष्टपंजग्मुर्गीर्वाणाः कामरूपिणः ३२

श्रोचितंमंत्रमाह तस्माद्यूयंत्रिविष्टपमुत्सृज्यनिलयमदर्शनंयात यतःकालात् ३० केनास्यविपर्ययःस्यादित्यत आह एषइति विप्राणांबलेनउदर्कउत्तरोत्तरमधिकंफलंयस्यसः ३१ सुमंत्रित: अर्थःकार्यंयेषांतेनिलयंजग्मुः ३२

प्रवालादीनामुरुभारोयासांताः शाखायेषांते अमरद्रुमास्तेषुतैः यत्रयास्ताः स्मरसेविताः प्रमदाः क्रीडंतिताः हंसादिकुलैराकुलाव्याप्तानलिन्यः सरांसियत्रयेषुसंतितैरुपवनोद्यानैरम्यामितिपूर्वेणैवान्वयः १३ किंच परिखाभूतया आकाशगंगयावृताम् प्राकारेणसौवर्णेनचावृताम् अट्टालाः प्राकारोपरिरचितानिउन्नतानियुद्धस्थानानितत्सहितेन १४ रुक्मपट्टानिकपाटानियेषुतैर्द्वारैरवांतरैः स्फटिकमयैर्गोपुरैश्चपुरद्वारैर्जुष्टाम् विभक्ताः प्रपथाराजमार्गायस्यांम् १५ सभाउपवेशाः

प्रवालफलपुष्पोरुभारशाखामरद्रुमैः हंससारसचक्राह्वकारंडवकुलाकुलाः नलिन्योयत्रक्रीडंति प्रमदाःस्मरसेविताः १३ आकाशगंगयादेव्यावृतांपरिखभूतया प्राकारेणाग्निवर्णेनसाट्टालेनोन्नतेनच १४ रुक्मपट्टकपाटैश्चद्वारैःस्फटिकगोपुरैः जुष्टांविभक्तप्रपथांविश्वकर्मविनिर्मिताम् १५ सभाचत्वररथ्याढ्यांविमानैन्यर्बुदैर्युताम् शृंगाटकैर्मणिमयैर्वज्रविद्रुमवेदिभिः १६ यत्रनित्यवयोरूपाः श्यामाविरजवाससः भ्राजंतेरूपवन्नार्योह्यर्चिर्भिरिववन्हयः १७ स्मरस्त्रीकेशविभ्रष्टनवसौगंधिकस्रजाम् यत्रामोदमुपादायमार्गआवातिमारुतः १८ हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धूमेनागरुगंधिना पांडुरेणप्रतिच्छन्नमार्गेयांतिस्मरप्रियाः १९ मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभिर्नानापताकावलभीभिरावृताम् शिखंडिपारावतभृंगनादितांवैमानिकस्त्रीकलगीतमंगलाम् २०

स्थानानिचत्वराण्यंगणानिरथ्याउपमार्गाः तैराढ्यांसंपन्नां न्यर्बुदंदशकोटयः तैर्गणनीयैरनंतैर्विमानैर्युताम् वज्रविद्रुममय्योवेदयोयेषुतैः शृंगाटकैश्चतुष्पथैर्युताम् १६ नित्यंवयस्तारुण्यंरूपंचसौकुमार्यंयासांताः रूपवन्नार्यः स्वलंकृताः स्त्रियः यत्रयस्यांभ्राजंते १७ स्मरस्त्रीणांकेशेभ्योविभ्रष्टानांनवसौगंधिकस्रजामामोदम् १८ हेमगवाक्षेभ्योनिर्गच्छताधूमेनस्मरप्रियाअप्सरसः १९ मुक्तामयैर्वितानैर्मणिहेममयैः केतुभिश्चध्वजैः नानापताकायुक्ताभिर्वलभीभिश्चविमानानांपुरोभागैः आवृतांव्याप्ताम् वैमानिकस्त्रीणांकलगीतैर्मंगलाम् २० ३ ५ ७ ९

त्रिणाकंस्वर्गंजेतुमिच्छंतम् विश्वजितायागेन अयाजयन् महाभिषेकेणऐंद्रेण बह्वृचब्राह्मणप्रसिद्धेन ४ हर्यश्वस्यइंद्रस्ययेतुरंगास्तेषामिववर्णोहरितोयेषाम् ५ पुरटंसुवर्णम् तूणीइषुधीअरिक्तौ अक्षय्यशरौ पितामहः प्रह्रादः जलजंशंखम् ६ विप्रैरर्ज्जितःसंपादितोयोधनार्थोयुद्धपरिकरोयस्य तैरेवकल्पितंस्वस्त्ययनंमंगलवाचनादियस्य आमंत्र्यपृष्ट्वा ७ अथारुह्यरराजेतिद्वयोरन्वयः सुस्रग्धरः शोभनमालाधरः ८ हेमांगदाभ्यांलसंतौबाहूयस्य धिष्ण्यस्थः भवनेप्रज्व

तंब्राह्मणाभृगवःप्रीयमाणा अयाजयन्विश्वजितात्रिणाकम् जिगीषमाणंविधिनाऽभिषिच्य महाऽभिषेकेणमहानुभावाः ४ ततोरथःकांचनपट्टनद्धोहयाश्चहर्यश्वतुरंगवर्णाः ध्वजश्चसिंहेनविराजमानोहुताशनादासहविर्भिरिष्टात् ५ धनुश्चदिव्यंपुरटोपनद्धं तूणावरिक्तौकवचंचदिव्यम् पितामहस्तस्यददौचमालामम्लानपुष्पांजलजंचशुक्रः ६ एवंसविप्रार्ज्जितयोधनार्थस्तैःकल्पितस्वस्त्ययनोऽथविप्रान् प्रदक्षिणीकृत्यकृतप्रणामःप्रह्रादमामंत्र्यनमश्चकार ७ अथारुह्यरथंदिव्यंभृगुदत्तंमहारथः सुस्रग्धरोऽथसन्नह्यधन्वीखड्गीधृतेषुधिः ८ हेमांगदलसद्बाहुःस्फुरन्मकरकुंडलः रराजरथमारूढोधिष्ण्यस्थइवहव्यवाट् ९ तुल्यैश्वर्यबलश्रीभिःस्वयूथैर्दैत्ययूथपैः पिबद्भिरिवखंदृग्भिर्दहद्भिःपरिधीनिव १० वृतोविकर्षन्महतीमासुरींध्वजिनींविभुः ययाविंद्रपुरींस्वृद्धांकंपयन्निवरोदसी ११ रम्यामुपवनोद्यानैःश्रीमद्भिर्नंदनादिभिः कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः १२

लितः कुंडस्थआहवनीयइवेतिवा ९ तुल्यमैश्वर्यंबलंचश्रीश्चयेषांतैर्दैत्ययूथपैर्वृतोययावितिद्वयोरन्वयः परिधीन्दिशः १० स्वृद्धामतिसमृद्धाम् ११ धिक्ग्राम्यसुखंतथाविधांपुरीमकस्मादेवपरित्यज्यइंद्रादयः पलायिताइतिवैराग्यार्थमिंद्रपुरीमनुवर्णयतिरम्यामितिसार्द्धैरेकादशभिः उपवनानिफलप्रधानानिनिकटानिवा उद्यानानिपुष्पप्रधानानिदूरस्थानिवा तैरम्यांकूजंति विहंगमिथुनानियेषुगायंतोमत्तामधुव्रतायेषु १२ ७ ७ ७ ७

प्रसंगाद्रूपांतरैरेपिजगद्यात्राप्रवर्त्तनमाह ज्ञानमितिद्वाभ्याम् सिद्धाःसनकादयः ऋषयोयाज्ञवल्क्यादयः योगेशादत्तात्रे यादयः तत्तद्रूपःसन् ज्ञानंकर्मचयोगंचब्रूते ८ प्रजेशामरीच्यादयस्तेनरूपेणसर्गंकरोतिइतिशेषः स्वराड्वपुःराजमूर्त्तिः सर्वेषामभावायभवति पृथग्विधाःगुणाःशीतोष्णाद्योयस्य ९ नामरूपात्मिकयामाययाविमोहितात्मभिर्जनैः नाना दर्शनैःशास्त्रैः स्तूयमानोनिरूप्यमाणोऽपिनैवदृश्यतइत्यर्थः १० प्रासंगिकंनिरूप्यप्रस्तुतमेवोपसंहरति एतत्कल्पविक ल्पस्य अवांतरकल्पस्य ११ इत्यष्टमेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ बलिंपंचदशोविश्वजितान्वार्येऽयाजयन् ततोसो

ज्ञानंचानुयुगंब्रूतेहरिः सिद्धस्वरूपधृक् ऋषिरूपधरःकर्मयोगंयोगेशरूपधृक् ८ सर्गंप्रजेश रूपेणदस्यून्हन्यात्स्वराड्वपुः कालरूपेणसर्वेषामभावायपृथग्गुणः ९ स्तूयमानोजनैरेभिर्माय यानामरूपया विमोहितात्मभिर्नानादर्शनैर्नचदृश्यते १० एतत्कल्पविकल्पस्यप्रमाणपरिकीर्ति तम् यत्रमन्वंतराण्याहुश्चतुर्दशपुराविदः ११ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेचतु र्दशोऽध्यायः १४ राजोवाच बलेःपदत्रयंभूमेःकस्माद्धरिरयाचत भूतेश्वरःकृपण वल्लब्धार्थोऽपिबबंधतम् १ एतद्वेदितुमिच्छामोमहत्कौतूहलंहिनः यज्ञेश्वरस्यपूर्णस्यबंधनं चाप्यनागसः २ श्रीशुकउवाच पराजितश्रीरसुभिश्चहापितोहींद्रेणराजन्भृगु भिःसजीवितः सर्वात्मनातानभजत्भृगून्बलिःशिष्योमहात्माऽर्थनिवेदनेन ३

स्वर्गमजयद्ध्याइत्वानिलिल्पिरे १ अत्रैर्यत्तेनवाघ्याय्यावामंवामनचेष्टितम् निग्रहच्छलतोयत्रबलेर्भूयाननुग्रहः २ ईश्वरः स्वयंकृपणवत् कस्माद्धेतोरयाचत लब्धार्थोऽपिसन्तं कस्माद्बबंध १ २ तत्रतावद्बलेःत्रिलोकीमपहर्तुर्या ञ्चादिच्छलनंकृतवानितिवक्तुंब्राह्मणाराधनेनबलेरकांडएवस्वर्गविजयक्रममाह पराजितश्रीरित्यादिनायावदध्या यसमाप्ति पुरेपराजिताश्रीर्येनसः इंद्रेणअसुभिश्चत्याजितःसन् भृगून्भृगोर्वंश्यांस्तुक्रादीन् महात्माउदारचि त्तः अर्थानांनिवेदनेनार्पणेन ३

७ ७ ७ ७ ७

दिवस्पतेः इंद्रस्योपहर्त्ता संपादकः संभविष्यति ३२. ३३. ३४ क्रियातंतून् कर्मसंततीः वितायिना विस्तारयिष्यति ३५ युगसाहस्रेणपर्ययः परिवर्त्तो यस्य युगसहस्रप्रमाण इत्यर्थः ३६ इत्यष्टमस्कंधेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशेतु सर्वेषां मन्वादीनां यथायथम् पृथक्कर्माणि वर्ण्यंते भगवद्वशवर्त्तिनाम् ११ पुरुषेणेश्वरेण यज्ञाद्यवतारैः शास्यंते नियु

देवहोत्रस्य तनय उपहर्त्ता दिवस्पतेः योगेश्वरो हरेरंशो बृहत्यां संभविष्यति ३२ मनुर्वा इंद्रसावर्णिश्चतुर्दशम एष्यति उरुगंभीरबुद्ध्याद्या इंद्रसावर्णिवीर्यजाः ३३ पवित्राश्चाक्षुषा देवाः शुचिरिंद्रो भविष्यति अग्निर्बाहुः शुचिः शुद्धो मागधाद्यास्तपस्विनः ३४ सत्रायणस्य तनयो बृहद्भानुस्तदा हरिः वितानायां महाराज क्रियातंतून्वितायिता ३५ राजन् चतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ते प्रोक्तान्येभिर्मितः कल्पो युगसाहस्रपर्ययः ३६ इतिश्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे मन्वंतरानुवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः १३ राजोवाच मन्वंतरेषु भगवन् यथा मन्वादयस्त्विमे यस्मिन्कर्मणि ये येन नियुक्तास्तद्वदस्व मे १ ऋषिरुवाच मनवो मनुपुत्राश्च मुनयश्च महीपते इंद्राः सुरगणाश्चैव सर्वे पुरुषशासनाः २ यज्ञादयो याः कथिताः पौरुष्यस्तनवो नृप मन्वादयो जगद्यात्रां नयंत्याभिः प्रचोदिताः ३ चतुर्युगांते कालेन ग्रस्तान् श्रुतिगणान्यथा तपसा ऋषयोऽपश्यन्यतो धर्मः सनातनः ४ ततो धर्मं चतुष्पादं मनवो हरिणोदिताः युक्ताः संचारयंत्यद्धा स्वे स्वे काले महीं नृपाः ५ पालयंति प्रजापाला यावदंतं विभागशः यज्ञभागभुजो देवा ये च तत्रान्विताश्च तैः ६ इंद्रो भगवता दत्तां त्रैलोक्यश्रियमूर्जिताम् भुंजानः पाति लोकांस्त्रीन् कामं लोके प्रवर्षति ७

ज्यंत इति तथा २ तदेवाह यज्ञादय इति ३ ऋष्यादीनां कर्माण्याह चतुर्युगांत इति त्रिचतुर्भिः यतः येभ्यः श्रुतिगणेभ्यः ४ उदिता उक्ताः युक्ताः संयताः संतो महीं धर्मं संचारयंति मह्यां धर्मं प्रवर्त्तयंतीत्यर्थः ५ प्रजापाला मनुपुत्राः तं धर्मं पालयंति यावदंतं यावन्मन्वंतरावसानम् विभागशः पुत्रपौत्रादिक्रमेण ये चान्ये द्यावापृथिव्यादयो यत्र कर्मणि भोक्तृत्वेनान्विताः तैश्च सह ६ ७

इदानींतुस्वयोगतआसते १६।१७।१८ अद्भुतःइंद्रः १९ २० २१ हविष्मत्प्रमुखाइत्युक्तानामेवकेषांचिन्नामान्याह हविष्मानिति २२वि

इमेसप्तर्षयस्तत्रभविष्यंतिस्वयोगतः इदानीमासतेराजन्स्वेस्वेआश्रममंडले १६ देवगुह्यात्सरस्वत्यांसार्वभौमइतिप्रभुः स्थानंपुरंदराद्धृत्वाबलयेदास्यतीश्वरः १७ नवमोदक्षसावर्णिर्मनुर्वरुणासंभवः भूतकेतुर्दीप्तिकेतुरित्याद्यास्तत्सुतानृप १८ पारामरीचिगर्भाद्यादेवाइंद्रोऽद्भुतः स्मृतः द्युतिमत्प्रमुखास्तत्रभविष्यंत्यृषयस्ततः १९ आयुष्मतोऽम्बुधारायामृषभोभगवत्कला भवितायेनसंराद्धांत्रिलोकींभोक्ष्यतेऽद्भुतः २० दशमोब्रह्मसावर्णिरुपश्लोकसुतोमहान् तत्सुता भूरिषेणाद्याहविष्मत्प्रमुखाद्विजाः २१ हविष्मान्सुकृतःसत्योजयोमूर्त्तिस्तदाद्विजाः सुवासनविरुद्धाद्यादेवाःशम्भुःसुरेश्वरः २२ विष्वक्सेनोविषूच्यांतुशंभोःसख्यंकरिष्यति जातः स्वांशेनभगवान्गृहेविश्वसृजोविभुः २३ मनुर्वैधर्मसावर्णिरेकादशमआत्मवान् अनागतास्तत्सुताश्चसत्यधर्मादयोदश २४ विहंगमाःकामगमानिर्वाणरुचयःसुराः इंद्रश्चवैधृतस्तेषामृषयश्चारुणादयः २५ आर्यकस्यसुतस्तत्रधर्मसेतुरितिस्मृतः वैधृतायांहरेरंशस्त्रिलोकींधारयिष्यति २६ भवितारुद्रसावर्णीराजन्द्वादशमोमनुः देववानुपदेवश्चदेवश्रेष्ठादयःसुताः २७ ऋतधामाचतत्रेंद्रोदेवाश्चहरितादयः ऋषयश्चतपोमूर्त्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः २८ स्वधामाख्योहरेरंशःसाधयिष्यतितन्मनोः अंतरंसत्यसहसःसूनृतायाः सुतोविभुः २९ मनुस्त्रयोदशोभाव्योदेवसावर्णिरात्मवान् चित्रसेनविचित्राद्यादेवसावर्णिदेहजाः ३० देवाःसुकर्मसुत्रामसंज्ञाइंद्रोदिवस्पतिः निर्मोकतत्त्वदर्शाद्याभविष्यंत्यृषयस्तदा ३१

षूच्यांजातःसन् २३ २४ एकादशमइत्यादिरार्षः २५ २६ २७ २८ तस्यमनोरंतरंसाधयिष्यति सत्यसहसः सूनृतायाश्चसुतःसन् २९।३०।३१

३ आदित्यादयोदेवाइत्यन्वयः ४ ५ भगवतोजन्म अवतारःतमेवाह आदित्यानांविवस्वानर्यमापूषेत्याद्युक्तानांमध्ये अवरंजन्म यस्यसः ६ शक्त्या अवतारेणान्वितानि ७ अष्टमंमन्तुंवक्तुंकथामाह विवस्वतइतित्रिभिः ८ एकेवडवांतृतीयामाहुः ममतुसंज्ञैव

करूषश्चपृषध्रश्चदशमोवसुमान्स्मृतः मनोर्वैवस्वतस्यैतेदशपुत्राः परंतप ३ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः अश्विनावृभवोराजन्निंद्रस्तेषांपुरंदरः ४ कश्यपोत्रिर्वसिष्ठश्चविश्वामित्रोऽथगौतमः जमदग्निर्भरद्वाज इतिसप्तर्षयःस्मृताः ५ अत्रापिभगवज्जन्मकश्यपाददितेरभूत् आदित्यानामवरजोविष्णुर्वामनरूपधृक् ६ संक्षेपतोमयोक्तानिसप्तमन्वंतराणिते भविष्याण्यथवक्ष्यामिविष्णोःशक्त्यान्वितानिच ७ विवस्वतश्चद्वेजायेविश्वकर्मसुतेउभे संज्ञाछायाचराजेंद्रयेप्रागभिहितेतव ८ तृतीयांवडवामेकेतासांसंज्ञासुतास्त्रयः यमोयमीश्राद्धदेवःछायायाश्चसुतान्शृणु ९ सावर्णिस्तपतीकन्याभार्यासंवरणस्ययया शनैश्चरस्तृतीयोऽभूदश्विनौवडवात्मजौ १० अष्टमेऽन्तरआयातेसावर्णिर्भवितामनुः निर्मोकविरजस्काद्याःसावर्णितनयानृप ११ तत्रदेवाःसुतपसोविरजाअमृतप्रभाः तेषांविरोचनसुतोबलिरिंद्रोभविष्यति १२ दत्वेमांयाचमानायविष्णवेयःपदत्रयम् राद्धमिंद्रपदंहित्वाततःसिद्धिमवाप्स्यति १३ योऽसौभगवताबद्धःप्रीतेनसुतलेपुनः निवेशितोऽधिकेस्वर्गादधुनास्तेस्वराडिव १४ गालवोदीप्तिमान्रामोद्रोणपुत्रःकृपस्तथा ऋष्यशृंगःपिताऽस्माकंभगवान्बादरायणः १५

वडवेतिमतम् तदुक्तंषष्ठेसैवभूत्वाऽथवडवानासत्यौसुषुवेभुवीति यमश्चयमीचयमुनाश्राद्धदेवश्चेतित्रयःसुताः ९ १० सावर्णिपुत्राः ११ १२ पदत्रयंयाचमानायइमांसर्वांमहींसप्तमेमन्वंतरेदत्वा अष्टमेमन्वंतरेविष्णोःप्रसादेनच राद्धंलब्धमिंद्रपदंहित्वेत्यर्थः १३ १४ रामःपरशुरामःद्रोणपुत्रोऽश्वत्थामा १५

३९ कालेनसृष्ट्यादिनिमित्तेनमयाकालरूपेणभागशोरजआद्यंशेनसमेतामदधीनासती ४० ४१ ४२ ४३ ४४ अष्टाध्यायार्थेनि गमन् इतीनि ४५ एवत्कीर्तनादौ फलमाह एतदिति ४६ भगवताकृतंभक्तपक्षपातंस्मरन्नमस्करोति असतामविषयम्

कोनुमेऽतितरेन्मायांविषक्तस्त्वदृतेपुमान् तांस्तान् विसृजतींभावान्दुस्तरामकृतात्मभिः ३९ से यंगुणमयीमायानत्वामभिभविष्यति मयासमेताकालेनकालरूपेणभागशः ४० श्रीशुकउवाच एवंभगवताराजन्श्रीवत्साङ्केनसत्कृतः आमंत्र्यतंपरिक्रम्यसगणःस्वालयंययौ ४१ आत्मांशभूतांतांमायांभवानींभगवान्भवः शंसतामृषिमुख्यानांप्रीत्याचष्टाथभारत ४२ अपिव्यपश्यस्त्वमजस्यमायांपरस्यपुंसःपरदेवतायाः अहंकलानामृषभोविमुह्येययावशोऽन्ये किमुतास्वतन्त्राः ४३ यंमामपृच्छस्त्वमुपेत्ययोगात्समासहस्रांतउपारतंवै सएषसाक्षात्पुरुषः पुराणोनयत्रकालोविशतेनवेदः ४४ श्रीशुकउवाच इतितेऽभिहितस्तातविक्रमःशार्ङ्गधन्वनः सिंधोर्निर्मथनेयेनधृतःपृष्ठेमहाचलः ४५ एतन्मुहुःकीर्त्तयतोऽनुशृण्वतो नरिष्यतेजातुसमुद्यमःक्वचित् यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनंसमस्तसंसारपरिश्रमापहम् ४६ असदविषयमंघ्रिंभावगम्यंप्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत्सिंधुमथ्यम् कपटयुवतिवेषो मोहयन्यःसुरारीन्तमहमुपसृतानांकामपूरंनतोऽस्मि ४७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेशंकरमायामोहनंनामद्वादशोऽध्यायः १२ श्रीशुकउवाच मनुर्विवस्वतःपुत्रःश्राद्धदेवइतिश्रुतः सप्तमोवर्त्तमानोयस्तदपत्यानिमेशृणु १ इक्ष्वाकुर्नभगश्चैवधृष्टःशर्यातिरेवच नरिष्यंतोऽथनाभागःसप्तमोदिष्टउच्यते २

भावोभजनंतेनगम्यमंघ्रिंप्रपन्नान् शरणागतान् सिंधुमथ्यंसिंधोर्मथनेनजातममृतंयः आशयत् अभोजयत् ४७ इत्यष्टमस्कंधेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ त्रयोदशेतुवर्ण्यंतेसप्तमादीन्यनुक्रमात् मंवंतराणिसर्वाणिषड्विधानिपृथक्पृथक् १ सप्तमादिमन्वंतराण्याह मनुरित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति १ २

कंदुकमनुव्रजंत्याः स्त्रियालघुसूक्ष्मंवासः ससूत्रंकांचीसहितम् २३ विषज्जंत्यांकुंचितकटाक्षैरात्मानंनिरीक्षमाणायाम् २४ तत्पदंत

तस्याः कराग्रात्सतुकंदुकोयदागतोविदूरंतमनुव्रजत्स्त्रियाः वासः ससूत्रंलघुमारुतोहरत् भवस्य देवस्यकिलानुपश्यतः २३ एवंतांरुचिरापांगीं दर्शनीयांमनोरमाम् दृष्ट्वातस्यांमनश्चक्रे विषज्जत्यांभवः किल २४ तयाऽपहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मरविह्वलः भवान्याअपिपश्यंत्यागतह्रीस्तत्पदं ययौ २५ सातमायांतमालोक्यविवस्त्राव्रीडिताभृशम् निलीयमानावृक्षेषुहसतीनान्वतिष्ठत २६ तामन्वगच्छद्भगवान्भवः प्रमुषितेंद्रियः कामस्यचवशंनीतः करेणुमिवयूथपः २७ सोऽनुव्रज्यातिवेगेनगृहीत्वानिच्छतींस्त्रियम् केशबंधउपानीयबाहुभ्यांपरिषस्वजे २८ सोपगूढाभगवताकरिणाकरिणीयथा इतस्ततः प्रसर्पंतीविप्रकीर्णशिरोरुहा २९ आत्मानंमोचयित्वांगसुरर्षभभुजांतरात् प्राद्रवत्साप्टथुश्रोणीमायादेवविनिर्मिता ३० तस्यासौपदवींरुद्रोविष्णोरद्भुतकर्मणः प्रत्यपद्यतकामेनवैरिणेवविनिर्जितः ३१ तस्यानुधावतोरेतश्चस्कंदामोघरेतसः शुष्मिणोयूथपस्येववासितामनुधावतः ३२ यत्रयत्रापतन्मह्यांरेतस्तस्यमहात्मनः तानिरूप्यस्यहेम्नश्चक्षेत्राण्यासन्महीपते ३३ सरित्सरस्सुशैलेषुवनेषूपवनेषुच यत्रक्कचासन्नृषयस्तत्रसन्निहितोहरः ३४ स्कन्नेरेतसिसोऽपश्यदात्मानंदेवमायया जडीकृतंनृपश्रेष्ठसंन्यवर्त्ततकश्मलात् ३५ अथावगतमाहात्म्यआत्मनोजगदात्मनः अपरिज्ञेयवीर्यस्यनमेनेतदुहाद्भुतम् ३६ तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्यमधुसूदनः उवाचपरमप्रीतोबिभ्रत्स्वांपौरुषींतनुम् ३७ श्रीभगवानुवाच

दिष्ट्यात्वंविबुधश्रेष्ठस्वांनिष्ठामात्मनास्थितः यन्मेस्त्रीरूपयास्वैरंमोहितोऽप्यंगमायया ३८

स्याः समीपंययौ अंगहेराजन् २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ एवंतामनुधावन्हरः सरित्सरस्सुशैलादिषुचसन्निहितोबभूव ३४ ३५ तदुहदेवमाययाजडीकरणम् ३६ ३७ स्वांनिष्ठांप्रकृतिम् ३८

१८ स्मरकार्याणि योषिद्रूपेण भविष्यंतीति पश्यता अयंभावः अवश्यंतावदुन्मत्तान्दैत्यान्वंचयित्वादेवेभ्योऽमृतंदेयम् नचैवंवैषम्यंरूपां
तरेण कर्तुमुचितम् अतोवंचनमोहनादिसारंकामिनीरूपंमयाधृतमिति १५ तद्रूपंदर्शयिष्यामि संकल्पप्रभवः कामः तस्योदयोयस्मा
त् १६ १७ विचित्राणिपुष्पाणि अरुणाः पल्लवाश्चयेषांतेद्रुमायस्मिन् लसद्दुकूलेनपर्यस्तेपरिवृतेनितंबेमेखलायस्याःताम् १८ उत्प
तत्सतत्कंदुकलीलावशेनये आवर्त्तनोद्वर्त्तनेनमनोन्नमनेताभ्यांकंपितयोःस्तनयोःप्रकृष्टहाराणांचोरुभारैः प्रतिपदंमध्येप्रभज्यमाना

श्रीशुकउवाच एवमभ्यर्थितोविष्णुर्भगवान्शूलपाणिना प्रहस्यभावगंभीरंगिरिशंप्रत्यभा
षत १४ श्रीभगवानुवाच कौतूहलायदैत्यानांयोषिद्वेषोमयाकृतः पश्यतासुरकार्याणि
गतेपीयूषभाजने १५ तत्तेऽहंदर्शयिष्यामिदिदृक्षोःसुरसत्तम कामिनांबहुमंतव्यंसंकल्पप्रभवो
दयम् १६ श्रीशुकउवाच इतिब्रुवाणोभगवांस्तत्रैवांतरधीयत सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्भ
वआस्तेसहोमया १७ ततोददर्शोपवनेवरस्त्रियंविचित्रपुष्पारुणपल्लवद्रुमे विक्रीडतींकंदुक-
लीलयालसद्दुकूलपर्यस्तनितंबमेखलाम् १८ आवर्त्तनोद्वर्त्तनकंपितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरैःपदे
पदे प्रभज्यमानामिवमध्यतश्चलत्पदप्रवालंनयतींततस्ततः १९ दिक्षुभ्रमत्कंदुकचापलैर्भृशंप्रो
द्विग्नतारायतलोललोचनाम् स्वकर्णविभ्राजितकुंडलोल्लसत्कपोलनीलालकमंडिताननाम् २०
श्लथद्दुकूलंकबरींचविच्युतांसन्नह्यतींवामकरेणवल्गुना विनिघ्नतीमन्यकरेणकंदुकंविमोहयं
तींजगदात्ममायया २१ तांवीक्ष्यदेवइतिकंदुकलीलयेषद्व्रीडास्फुटस्मितविसृष्टकटाक्षमुष्टः
स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मानात्मानमंतिकउमांस्वगणांश्चवेद २२

मिव चलत्पदमेव प्रवालवत्कोम
लम् ततस्ततोनयंतीम् १९ दिक्षुभ्रमतःकंदुकस्यचापलैश्चांचल्यैः भृशंप्रोद्विग्नतारे आयतेलोलेचंचलेलोचनेयस्याः स्वकर्णाभ्यांवि
भ्राजितेयेकुंडलेताभ्यामुल्लसंतौकपोलौताभ्यांनीलालकैश्चमंडितमाननंयस्याः २० संनह्यतींबध्नंतीम् जगद्विमोहयंतीम् २१ तांवीक्ष्यदेवःश्री
रुद्रः आत्मानमंतिकेस्थितामुमांस्वगणांश्चनवेद कथंभूतः इतिएवंभूतयाकंदुकलीलया याईषद्व्रीडा तया अस्फुटंस्मितंतेनसहविसृ
ष्टोयःकटाक्षःतेनमुष्टोवंचितः अतएवस्वयंयत्स्त्रियाःप्रेक्षणंतयाचप्रतिसमीक्षणंताभ्यांविह्वलआत्मामनोयस्यतम् २२

अन्यत्वमनन्यत्वंचैकस्यकुतइत्याशंक्यदृष्टांतेनोपपादयति सदसत्कार्यकारणरूपंद्वयमद्वयंचपरमकारणंत्वमेवैकः कृतंकुंडला दिरूपंद्वयमकृतंचकेवलमद्वयंस्वर्णंयथैकमेवतद्वदेवेहत्वयिवस्तुभेदोनास्ति कथंतर्हिभेदप्रतीतिस्तत्राह अज्ञानतइति कुतः यस्मान्निरुपाधिकस्यैवतवायंगुणैर्व्यतिकरोभेदोनस्वतः ८ अतएवत्वांबहुधावर्णयंतितत्त्वतस्तुकेऽपिनजानंतीत्याह द्वाभ्याम् त्वांब्रह्मवेदांतिनोऽवयंतिमन्यंते त्वामेवधर्मंमीमांसकामन्यंते प्रकृतिपुरुषयोःपरंपुमांसंसांख्याः विमलोत्कर्षणीज्ञानाक्रियायोगाप्रह्वीसत्याईशानाअनुग्रहाचेत्येवंनवशक्तियुतंपरंपांचरात्राः महापुरुषंपातंजलाः ९ परायुःब्रह्मासत्त्वस

एकस्त्वमेवसदसद्द्वयमद्वयंचस्वर्णंकृताकृतमिवेहनवस्तुभेदः अज्ञानतस्त्वयिजनैर्विहितोविकल्पो यस्माद्गुणैर्व्यतिकरोनिरुपाधिकस्य ८ त्वांब्रह्मकेचिदवयंत्युतधर्ममेकएकेपरंसदसतोःपुरुषंपरेशम् अन्येऽवयंतिनवशक्तियुतंपरंत्वांकेचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतंत्रम् ९ नाहंपरायुरृषयोनमरीचिमुख्याजानंतियद्विरचितंखलुसत्त्वसर्गाः यन्माययामुषितचेतसईशदैत्यमर्त्यादयःकिमुतशश्वदभद्रवृत्ताः १० सत्वंसमीहितमदःस्थितिजन्मनाशंभूतेहितंचजगतोभवबंधमोक्षौ वायुर्यथाविशतिखंचचराचराख्यंसर्वंतदात्मकतयाऽवगमोऽवरुंत्से ११ अवतारामयादृष्टारममाणस्यतेगुणैः सोऽहंतद्द्रष्टुमिच्छामियत्तेयोषिद्वपुर्धृतम् १२ येनसंमोहितादैत्याःपायिताश्चामृतंसुराः तद्दिदृक्षवआयाताःपरंकौतूहलंहिनः १३

र्गाः सत्त्वगुणेनसृष्टाअपि येनत्वयाविरचितंविश्वमपिखलुतत्त्वतोनजानंति किंपुनस्त्वांहेईश अभद्रंराजसंतामसंचवृत्तमुत्पत्तिश्चयेषांतेनजानंतीतिकिमुवक्तव्यम् १० किंतुत्वंतत्सर्वंजानासीत्याह सत्वंसर्वमवरुंत्सेव्याप्नोषिजानासि किंतत्सर्वंसमीहितंस्वकृतमदः स्थितिजन्मनाशममुष्यजगतो जन्मादिभूतानामीहितंचजगतोभवबंधमोक्षौच व्याप्तौदृष्टांतः चराचराख्यंदेहजातंखंचयथावायुराविशतितथा कथमवरुंत्सेतदात्मकतयासर्वस्यात्मतयेत्यर्थः आत्मत्वेहेतुःअवगमःज्ञानरूपइति ११ एवंस्तुत्वाप्रस्तुतंविज्ञापयति अवताराइतिद्वाभ्याम्

मू १२ १३

सोमयाउमयासह २ त्वयिकिंचिन्नचाश्चर्यंवयंत्वाश्चर्यमानसाः इतिवक्ष्यन्महादेवस्तुष्टावहरिमष्टभिः त्वयिमहामायाविनिपर
मेश्वरेनहिकिंचिदघटितमिववयंतु परमकौतूहलेनद्रष्टुमागताइति बहुधासंबोधयन् स्तौति हे देवदेव कुतोऽहंदेवानांदेवइत्यतआ
ह हेजगद्व्यापिन् तत्कुतः हेजगन्मय तर्हिकिंप्रधानं न हेजगदीश तच्चकुतस्तत्राह सर्वेषामपित्वंहेतुः अतईश्वरः आत्मत्वाच्चनजडं
प्रधानंत्वमित्यर्थः ४ ननुजगन्मयत्वोक्त्याजगतउत्पत्त्यादिनाऽसत्यत्वेनजाड्येनचममापिकिंतथात्वंब्रूषेनहिनहीत्याह आद्यंतौमध्यं
चजगतोयतोब्रह्मणोभवंति अस्यच अव्ययस्य एतानि आद्यंतमध्यानिनसंति यच्चब्रह्मइदंकारास्पदंदृश्यमहंकारास्पदंद्रष्टृच
बहिर्भोग्यमन्यच्चभोक्तृचचिद्रूपंब्रह्मैवभवान् अतोनतवविकारादिशंकाइत्यर्थः ५ तवैवंभूतत्वेमुमुक्षूणामाचारःप्रमाणमित्या

सभाजितोभगवतासादरंसोमयाभवः सूपविष्टउवाचेदंप्रतिपूज्यस्मयन्हरिम् ३ श्रीमहादेवउवा
च देवदेवजगद्व्यापिन्जगदीशजगन्मय सर्वेषामपिभावानांत्वमात्माहेतुरीश्वरः ४ आद्य
तावस्ययन्मध्यमिदमन्यदहंबहिः यतोऽव्ययस्यनैतानितत्सत्यंब्रह्मचिद्भवान् ५ तवैवचरणांभो
जंश्रेयस्कामानिराशिषः विसृज्योभयतः संगंमुनयःसमुपासते ६ त्वंब्रह्मपूर्णममृतंविगुणंवि
शोकमानंदमात्रमविकारमनन्यदन्यत् विश्वस्यहेतुरुदयस्थितिसंयमानामात्मेश्वरश्चत
दपेक्षतयाऽनपेक्षः ७

ह तवैवेति उभयतः इहामुत्रचसंगंत्यक्त्वा ६ ननुब्रह्मैवचेदहंतर्ह्यसंगोदासीनस्यममचर–
णांभोजोपासनयाकिंतेषांतत्राह त्वमिति ब्रह्मत्वेऽपित्वंनात्यंतमुदासीनः किंतु विश्वस्यप्रपंचस्योदयादीनांहेतुः तदुपाधीनामा–
त्मनांजीवानामीश्वरश्च तत्तत्फलदाताताऽर्हिकिंराजादिवत्कयाऽप्यपेक्षयासेवकेभ्यः फलंददामि नहिनहि अनपेक्षएवत्वम्
तर्हिकिमीश्वरत्वेनतत्राह तैरात्मभिः तत्फलदानार्थमपेक्ष्यत्वइति तदपेक्षः तस्यभावस्तदपेक्षतातया अनपेक्षत्वमेवदर्शयितुंतदीयं
ब्रह्मत्वंविशिनष्टि पूर्णममृतंचसुखस्वरूपम् विषयसुखवैलक्षण्यार्थमाह अविकारंनित्यमानंदमात्रंच कुतः विशोकम् तत्कुतः विगुणं
किंच अनन्यत् नविद्यते अन्यद्यस्मात्ब्रह्मव्यतिरिक्ताभावादपिनिरपेक्षस्त्वमित्यर्थः तर्हिसर्वात्मकत्वेतत्तद्विकारप्रसंगोदुर्वारस्त
त्राह अन्यत्सर्वतोव्यतिरिक्तंचकारणत्वात् नह्येवंभूतसुखात्मकब्रह्मस्वरूपस्यतवान्यापेक्षाऽस्ति अतःकेवलंभक्तानुग्रहार्थमेव
तवैश्वर्यंनस्वार्थमित्यर्थः ७

३९ उभयात्मकत्वमेवाह नशुष्केणनचार्द्रेणफेनेन तथाचश्रुतिः अपांफेनेननमुचेःशिरइंद्रोदवर्त्तयइति ४० ४१ ४२ ४३
४४ अनुचरैः अनुगीयमानाइत्यर्थः उपगीयमानैरनुचरैःसहेतिवा ४५ ४६ अविनष्टा अवयवायेषांविद्यमानाः शिरो

तांदैवींगिरमाकर्ण्यमघवान्सुसमाहितः ध्यायन्फेनमथापश्यदुपायमुभयात्मकम् ३९ नशु
ष्केणनचार्द्रेणजहारनमुचेःशिरः तंतुष्टुवुर्मुनिगणामाल्यैश्चावाकिरन्विभुम् ४० गंधर्वमुख्यौजग
तुर्विश्वावसुपरावसू देवदुंदुभयोनेदुर्नर्तक्योननृतुर्मुदा ४१ अन्येऽप्येवंप्रतिद्वंद्वान्वाय्वग्निवरु
णादयः सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान्केसरिणोयथा ४२ ब्रह्मणाप्रेषितोदेवान्देवर्षिर्नारदोनृ
प वारयामासविबुधान्दृष्ट्वादानवसंक्षयम् ४३ नारदउवाच भवद्भिरमृतंप्राप्तंना
रायणभुजाश्रयैः श्रियासमेधिताःसर्वउपारमतविग्रहात् ४४ श्रीशुकउवाच संयम्य
मन्युसंरंभंमानयंतोमुनेर्वचः गीयमानाअनुचरैर्ययुःसर्वेत्रिविष्टपम् ४५ येवशिष्टारणेतस्मि
न्नारदानुमतेनते बलिंविपन्नमादायअस्तंगिरिमुपागमन् ४६ तत्राविनष्टावयवान्विद्यमानशि
रोधरान् उशनाजीवयामाससंजीविन्यास्वविद्यया ४७ बलिश्चोशनसास्पृष्टःप्रत्यापन्नेंद्रियस्मृतिः
पराजितोऽपिनाखिद्यल्लोकतत्त्वविचक्षणः ४८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेदेवा
सुरसंग्रामेएकादशोऽध्यायः ११ श्रीबादरायणिरुवाच वृषध्वजोनिशम्येदंयोषि
द्रूपेणदानवान् मोहयित्वासुरगणान्हरिःसोमममपाययत् १ वृषमारुह्यगिरिशःसर्वभूतगणै
र्वृतः सहदेव्याययौद्रष्टुंयत्रास्तेमधुसूदनः २

धरायेषांतान् ४७ प्रत्यापन्नानिपुनःप्राप्तानींद्रियाणिस्मृतिश्चयेनसः ४८ इत्यष्टमस्कंधेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११
द्वादशेमोहिनीरूपविभ्रमालोकनोत्सुकम् भवंसंमोहयामासहरिःपुनररंसालयत् १ अमुत्पन्नस्वराविष्णुमाययानतदद्भुतम्
इतिवक्तुंमहादेवमोहोऽयमुपवर्ण्यते २ हरिःसोमममपाययदितीदंनिशम्यसयत्रास्तेतत्रतद्रूपंद्रष्टुंययावित्यन्तरेणान्वयः १ २

वणिक्पथाः वणिजः भिन्नानौर्येषां ते भिन्ननावइत्यर्थः २५ तुराषाडिंद्रः अश्वादिसहितो विनिर्गतः अग्रणीः सारथिः २६ २७
२८ शोकामर्षाभ्यां युक्तया रुषा क्रोधेनान्वितः इंद्रं हंतुं परमोद्योगं चकार २९ घंटावत् घंटाभिर्युक्तम् ३० ३१ अतिवीर्यं वृत्र

अलक्षयंतस्तमतीवविह्वला विचुक्रुशुर्देवगणाः सहानुगाः अनायकाः शत्रुबलेननिर्जिता वणिक्पथा भिन्ननवो यथाऽर्णवे २५ ततस्तुराषाडिषुबद्धपंजरात् विनिर्गतः साश्वरथध्वजाग्रणीः बभौ दिशः खं पृथिवीं च रोचयन्स्वतेजसा सूर्यइव क्षपात्यये २६ निरीक्ष्य पृतनां देवः परैरभ्यर्दितां रणे उदयच्छद्रिपुं हंतुं वज्रं वज्रधरो रुषा २७ स तेनैवाष्टधारेण शिरसी बलपाकयोः ज्ञातीनां पश्यतां राजन् जहार जनयन्भयम् २८ नमुचिस्तद्वधं दृष्ट्वा शोकामर्षरुषाऽन्वितः जिघांसुरिंद्रं नृपते चकार परमोद्यमम् २९ अश्मसारमयं शूलं घंटावद्धेमभूषणम् प्रगृह्याभ्यद्रवत्क्रुद्धो हतोऽसीति वितर्जयन् प्राहिणोद्देवराजाय निनदन्मृगराडिव ३० तदापतद्गगनतले महाजवं विचिच्छिदे हरिरिषुभिः सहस्रधा तमाहनन्नृप कुलिशेन कंधरे रुषाऽन्वितस्त्रिदशपतिः शिरोऽहरत् ३१ न तस्य हि त्वचमपि वज्र ऊर्जितो बिभेद यः सुरपतिनौजसेरितः तदद्भुतं परमतिवीर्यवृत्रभित् तिरस्कृतो नमुचिशिरोधरत्वचा ३२ तस्मादिंद्रोऽबिभेच्छत्रोर्वज्रः प्रतिहतो यतः किमिदं दैवयोगेन भूतं लोकविमोहनम् ३३ येन मे पूर्वमद्रीणां पक्षच्छेदः प्रजाऽत्यये कृतो निविशतां भारैः पतत्त्रैः पततां भुवि ३४ तपःसारमयं त्वाष्ट्रं वृत्रो येन विपाटितः अन्ये चापि बलोपेताः सर्वास्त्रैरक्षतत्वचः ३५ सोऽयं प्रतिहतो वज्रो मया मुक्तोऽसुरेऽल्पके नाहं तदाददे दंडं ब्रह्मतेजोऽप्यकारणम् ३६ इति शक्रं विषीदंतमाह वागशरीरिणी नायं शुष्कैरथो नार्द्रैर्वधमर्हति दानवः ३७ मयाऽस्मै यद्वरो दत्तो मृत्युर्नैवार्द्रशुष्कयोः अतोऽन्यश्चिंतनीयस्ते उपायो मघवन्रिपोः ३८

मभिनदिति ३२ ३३ तथा पतत्रैः पक्षैः ३४ सारमयं वीर्याधिकं त्वाष्ट्रं तपएव वृत्रः सयेन वज्रेण मया विपाटितः ३५ दंडं लगुडतुल्यम् ब्रह्मतेजः दधीचेः सामर्थ्यम् ३६ ३७ आर्द्रशुष्काभ्यां मृत्युर्नैवइति ३८

कालरशनं कालयंत्रितम् अतो न हृष्यंति तत्र एवं विवेके यूयम पंडिताः अनिपुणाः ८ तत्र कीर्तिजयादौ आत्मानं साधनं मन्यमानानां
वो गिरो न गृह्णीमः मर्मस्पृक्ताडनं याभिस्ताः ९ विसृष्टमिंद्रम् वीरो बलिः १० तोत्रमंकुशः तेनाहत इव ११ सयानः विमानसहितः १२

तमिमं कालरशनं जनाः पश्यंति सूरयः न हृष्यंति न शोचंति तत्र यूयम पंडिताः ८ न वयं मन्यमानाना
मात्मानं तत्र साधनम् गिरो वः साधुशोच्यानां गृह्णीमो मर्मताडनाः ९ श्रीशुक उवाच इत्या
क्षिप्य विभुं वीरो नाराचैर्वीरमर्दनः आकर्णपूर्णैरहनदाक्षेपैराहतं पुनः १० एवं निराकृतो देवो वैरिणा
तथ्यवादिना नामृष्यत्तदधिक्षेपं तोत्राहत इव द्विपः ११ प्राहरत्कुलिशं तस्मा अमोघं परमर्दनः
सयानो न्यपतद्भूमौ छिन्नपक्ष इवाचलः १२ सखायं पतितं दृष्ट्वा जंभो बलिसखः सुहृत् अभ्ययात्सौ
हृदं सख्युर्हतस्यापि समाचरन् १३ स सिंहवाह आसाद्य गदामुद्यम्य रंहसा जत्रावताडयच्छक्रं गज
च सुमहाबलः १४ गदाप्रहारव्यथितो भृशं विह्वलितो गजः जानुभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा कश्मलं परमं ययौ
१५ ततो रथो मातलिना हरिभिर्दशशतैर्वृतः आनीतो द्विपमुत्सृज्य रथमारुरुहे विभुः १६ तस्य तत्पू
जयन्कर्म यंतुर्दानवसत्तमः शूलेन ज्वलता तं तु स्मयमानोऽहनन्मृधे १७ सेहे रुजं सुदुर्मर्षां सत्त्वमाल
म्ब्य मातलिः इंद्रो जंभस्य संक्रुद्धो वज्रेणापाहरच्छिरः १८ जंभं श्रुत्वा हतं तस्य ज्ञातयो नारदादृषेः नमु
चिश्च बलः पाकस्तत्रापेतुस्त्वराऽन्विताः १९ वचोभिः परुषैरिंद्रमर्दयंतोऽस्य मर्मसु शरैरवाकिरन्मे
घा धाराभिरिव पर्वतम् २० हरीन्दशशतान्याजौ हर्यश्वस्य बलः शरैः तावद्भिरर्दयामास युगपल्ल
घुहस्तवान् २१ शताभ्यां मातलिं पाको रथं सावयवं पृथक् सकृत्संधानमोक्षेण तदद्भुतमभूद्रणे २२
नमुचिः पंचदशभिः स्वर्णपुंखैर्महेषुभिः आहत्य व्यनदत्संख्ये सतोय इव तोयदः २३ सर्वतः शरकू
टेन शक्रं सरथसारथिम् छादयामासुरसुराः प्रावृट्सूर्यमिवांबुदाः २४

१३ १४ १५ १६ १७ १८ नमुचिर्बलः पाकश्चेति त्रय आजग्मुः १९ २० त्रयाणां पृथग्विक्रममाह हरीनिति त्रिभिः हर्यश्व
स्य इंद्रस्य तावद्भिर्दशभिः शतैः २१ २२ आहत्य इंद्रं विद्ध्वा २३ प्रावृट्कालीनं सूर्यम् २४ ७ ७

असुराणांकूटकर्ममंत्रादिप्रयोगः तस्माज्जाताः महिनामहिम्ना हरेः स्मृतिरेवसर्वासांविपदांमोक्षणरूपाकिमुतहरेः प्रवेश
इत्यर्थः ५५ इभारिवाहः सिंहवाहः अहिनोत् चिक्षेपलीलयैवतद्गृहीत्वा अहनत् अहन् हेनृप ५६ यस्यचक्रेणकृत्तशिरसोपेत-
तुःतंतथाभूतमपि आहत्य संघट्य अंडजेंद्रंगरुडमहनत् तंहंतुंगदामुन्निन्यइत्यर्थः आद्योहरिः ५७ इत्यष्टमेटीकायां

तस्मिन्प्रविष्टेऽसुरकूटकर्मजामायाविनेशुर्महिनामहीयसः स्वप्नोयथाहिप्रतिबोधआगतेहरि
स्मृतिःसर्वविपद्विमोक्षणम् ५५ दृष्ट्वामृधेगरुडवाहमिभारिवाहआविध्यशूलमहिनोदथकाल
नेमिः तल्लीलयागरुडमूर्ध्निपतद्गृहीत्वातेनाहनन्नृपसवाहमरिंत्र्यधीशः ५६ मालीसुमाल्यति
बलौयुधिपेततुर्यच्चक्रेणकृत्तशिरसावथमाल्यवांस्तम् आहत्यतिग्मगदयाऽहनदंडजेंद्रंता
वच्छिरोऽच्छिनदरेर्नदतोऽरिणाद्यः ५७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेदशमोऽ
ध्यायः १० श्रीशुकउवाच अथोसुराः प्रत्युपलब्धचेतसः परस्यपुंसः परमानुकंप
या जघ्नुर्भृशंशक्रसमीरणादयस्तांस्तान्रणेयैरभिसंहताःपुरा १ वैरोचनायसंरब्धोभगवा
न्पाकशासनः उदयच्छद्यदावज्रंप्रजाहाहेतिचुक्रुशुः २ वज्रपाणिस्तमाहेदंतिरस्कृत्यपुर
स्थितम् मनस्विनंसुसंपन्नंविचरंतमहामृधे ३ नटवन्मूढमायाभिर्मायेशान्नोजिगीषसि
जित्वाबालान्निबद्धाक्षान्नटोहरतितद्धनम् ४ आरुरुक्षंतिमायाभिरुत्सिसृप्संतियेदिवम्
तान्दस्यून्विधुनोम्यज्ञान्पूर्वस्माच्चपदादधः ५ सोऽहंदुर्मायिनस्तेऽद्यवज्रेणशतपर्वणा शि
रोहरिष्येमंदात्मन्घटस्वज्ञातिभिःसह ६ बलिरुवाच संग्रामेवर्त्तमानानांकाल-
चोदितकर्मणाम् कीर्त्तिर्जयोऽजयोमृत्युःसर्वेषांस्युरनुक्रमात् ७

दशमोऽध्यायः १० एकादशेतुदेवेषुदैत्य
घातिषुनारदः देवानवारयच्छुक्रोमृतान्दैत्यानजीवयत् १ १ उदयच्छत् उन्निन्ये २ ३ निबद्धान्यक्षीणियेषांतान्बालान्जित्वानटः
कूपटदृष्टिर्यथातेषांधनंहरतितथाहेमूढमायेशान्अस्मान्जेतुमिच्छसि ४ मत्सभावंसृष्टिविरुवाह आरुरुक्षंति आरोढुमिच्छं
तियेचउत्सिसृप्संतिउल्लंघयितुमिच्छंतिमोक्षमिच्छंतीत्यर्थः अधोविधुनोमि पातयामि ५ ६ ७

पतितानि यानि स्वशिरांसि तत्रत्यैरक्षिभिः तैः पश्यंत इत्यर्थः उद्यतान्यायुधानि यैः तैर्दोर्दंडैर्युक्ताः ४० वाहान् ऐरावतपादरक्षकान् आ रोहं गजयंतारमार्छयत् विव्याध ४१ ४२ दुर्मर्षः असहनो बलिः ४३ ४४ ४५ टंकस्तीक्ष्णाग्रैः शिखरैः सहिताः ४६ ४७ ४८ स्तन

कबंधास्तत्र चोत्पेतुः पश्यंतः स्वशिरोक्षिभिः उद्यतायुधदोर्दंडैराधावंतो भटान्मृधे ४० बलिर्महेंद्रं दशभिस्त्रिभिरैरावतं शरैः चतुर्भिश्चतुरो वाहानेकेनारोहमार्छयत् ४१ स तानापततः शक्रस्ताव द्भिः शीघ्रविक्रमः चिच्छेद निशितैर्भल्लैरसंप्राप्तान्हसन्निव ४२ तस्य कर्मोत्तमं वीक्ष्य दुर्मर्षः श क्तिमाददे तां ज्वलंतीं महोल्काभां हस्तस्थामच्छिनद्धरिः ४३ ततः शूलं ततः प्रासं ततस्तोमरमृष्टयः यद्यच्छस्त्रं समादद्यात्सर्वं तदच्छिनद्विभुः ४४ ससर्जाथासुरीं मायामंतर्धानगतोऽसुरः ततः प्रा दुरभूच्छैलः सुरानीकोपरि प्रभो ४५ ततो निपेतुस्तरवो दह्यमाना दवाग्निना शिलाः सटंकशि- खराश्चूर्णयंत्यो द्विषद्बलम् ४६ महोरगाः समुत्पेतुर्दंदशूकाः सवृश्चिकाः सिंहव्याघ्रवराहाश्च मर्द्दयं तो महागजान् ४७ यातुधान्यश्च शतशः शूलहस्ता विवाससः छिंधि भिंधीति वादिन्यस्तथा रक्षो गणाः प्रभो ४८ ततो महाघना व्योम्नि गंभीरपरुषस्वनाः अंगारान्मुमुचुर्वातैराहतास्तनयित्नवः ४९ सृष्टो दैत्येन सुमहान्वह्निः श्वसनसारथिः सांवर्त्तक इवात्युग्रो विबुधध्वजिनीमधाक् ५० ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः प्रत्यदृश्यत प्रचंडवातैरुद्धूततरंगावर्त्तभीषणः ५१ एवं दैत्यैर्महामायैरलक्ष्यग तिभीषणैः सृज्यमानासु मायासु विषेदुः सुरसैनिकाः ५२ न तत्प्रतिविधिं यत्र विदुरिंद्रादयो नृप ध्यातः प्रादुरभूत्तत्र भगवान्विश्वभावनः ५३ ततः सुपर्णांसकृतांघ्रिपल्लवः पिशंगवासा नवकंज लोचनः अदृश्यताष्टायुधबाहुरुल्लसच्छ्रीकौस्तुभानर्घ्यकिरीटकुंडलः ५४

यित्नवश्च अंगारान्मुमुचुरित्यनुषं गः ४९ अधाक् आर्षः अधाक्षीदित्यर्थः ५० उद्धूतैस्तरंगैरावर्त्तैश्च भीषणः ५१ एवमन्यैश्च दैत्यैः सृज्यमानासु ५२ यत्र यदा तत्र तदा तैर्ध्यातः सन् ५३ अष्टौ आयुधयुक्ता बाहवो यस्य श्रीश्च कौस्तुभश्च अनर्घ्यं किरीटं च कुंडले च उल्लसंति श्रीकौस्तुभादीनि यस्मिन् ५४

इंद्रान्येवाह युयुधेतिसप्तभिः अस्यत आस्यत् अयुध्यतेत्यर्थः २८ २९ सूर्योदेव एकएव शतेनबलिसुतैः बाणोज्येष्ठोयेषांतैः ३० निशुंभ शुंभाभ्यांदेवी ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ आरोहंतीत्यारोहाः तैः सहिताः अन्येचवाहाः पूर्वंतुकेवलंगजादयउक्ताः कथंभूतानिकृत्ता बाह्वादयोयेषांछिन्नानिध्वजादीनियेषांते ३७ तेषांदेवादी नांपदाघातैरथांगैश्चचूर्णितादायोधनात् रणभूमेः उत्थितोरेणुर्दि

युयोधबलिरिंद्रेणतारकेणागुहो़ऽस्यत वरुणोहेतिनाऽयुध्यन्मित्रोराजन्प्रहेतिना २८ यमस्तुकाल-
नाम्नेनविश्वकर्मामयेनवै शंबरोयुयुधेत्वष्टासवित्रातुविरोचनः २९ अपराजितेननमुचिरश्विनौवृष
पर्वणा सूर्योबलिसुतैर्देवोबाणज्येष्ठैःशतेनच ३० राहुणाचतथासोमःपुलोम्नायुयुधेऽनिलः निशुंभ
शुंभयोर्देवीभद्रकालीतरस्विनी ३१ वृषाकपिस्तुजंभेनमहिषेणविभावसुः इल्वलःसहवातापिर्ब्रह्म
पुत्रैररिंदम ३२ कामदेवेनदुर्मर्षउत्कलोमातृभिःसह बृहस्पतिश्चोशनसानरकेणशनैश्चरः ३३ म-
रुतोनिवातकवचैःकालेयैर्वसवोऽमराः विश्वेदेवास्तुपौलोमैरुद्राःक्रोधवशैःसह ३४ तएवमाजावसु
राःसुरेंद्रा द्वंद्वेनसंहत्यचयुध्यमानाः अन्योऽन्यमासाद्यनिजघ्नुरोजसाजिगीषवस्तीक्ष्णशरा
सितोमरैः ३५ भुशुंडिभिश्चक्रगदर्ष्टिपट्टिशैःशक्त्युल्मुकैःप्रासपरश्वधैरपि निस्त्रिंशभल्लैःपरिघैः
समुद्गरैःसभिंडिपालैश्चशिरांसिचिच्छिदुः ३६ गजास्तुरगाःसरथाःपदातयःसारोहवाहाविविधा
विखंडिताः निकृत्तबाहूरुशिरोधरांघ्रयश्छिन्नध्वजेष्वासतनुत्रभूषणाः ३७ तेषांपदाघातरथा
गचूर्णितादायोधनादुल्बणउत्थितस्तदा रेणुर्दिशःखंद्युमणिंचछादयन्न्यवर्त्ततासृक्स्रुतिभिः
परिप्लुतात् ३८ शिरोभिरुद्धूतकिरीटकुंडलैःसंरंभदृग्भिःपरिदष्टदच्छदैः महाभुजैःसाभरणैःस
हायुधैःसाप्रास्तृताभूःकरभोरुभिर्बभौ ३९

शःखंद्युमणिंचसूर्यंछादयंस्तदेवखादेर्न्यवर्त्तत कथंभूतात् असृक्
स्रुतिभिःरक्तक्षरणैःपरिप्लुतात् यद्वा परिप्लवनाद्धेतोर्न्यवर्त्तत भावेक्तः रक्तधाराणांतत्पर्यंतप्रुच्छलनादित्यर्थःप्रथमांतपाठेरेणो
र्विशेषणम् ३८ शिरोभिर्महाभुजैश्चकरभसदृशैरूरुभिश्चसारणाभूः प्रकर्षेण आस्तृतासतीबभौ कथंभूतैः शिरोभिःउद्धूतानि
उत्पतितानिकिरीटानिकुंडलानिचयेभ्यः तैः संरंभयुक्ताः दृशोयेषुतैः परिदष्टादच्छदा ओष्ठायेषुतैः ३९

१२चित्रध्वजपटादिभिश्ववीराणांमालाभिश्चराजिभिर्देवदानववीराणांध्वजिन्योयादसांमालाभिः सागराविवरेजतुरितित्रया- णामन्वयः यादोभिरितिवा सितैरमलैरातपत्रैश्चबर्हैश्चामरैश्चव्यजनैः वातेनोद्धूतैरुत्तरीयैः उष्णीषैश्चसूर्यरश्मिभिः स्फुरतां

अन्येजलस्थलखगैः सत्त्वैर्विकृतविग्रहैः सेनयोरुभयोराजन्विविशुस्तेऽग्रतोऽग्रतः १२ चित्रध्वजपटैराजन्नातपत्रैःसितामलैः महाधनैर्वज्रदंडैर्व्यजनैर्बार्हचामरैः १३ वातोद्धूतोत्तरोष्णीषैरर्चिभिर्वर्मभूषणैः स्फुरद्भिर्विशदैःशस्त्रैःसुतरांसूर्यरश्मिभिः १४ देवदानववीराणांध्वजिन्यौपांडुनंदन रेजतुर्वीरमालाभिर्यादसामिवसागरौ १५ वैरोचनोबलिःसंख्येसोऽसुराणांचमूपतिः यानंवैहायसंनामकामगंमयनिर्मितम् १६ सर्वसांग्रामिकोपेतसर्वाश्चर्यमयंप्रभो अप्रतर्क्यमनिर्देश्यंदृश्यमानमदर्शनम् १७ आस्थितस्तद्विमानाग्र्यंसर्वानीकाधिपैर्वृतः वालव्यजनछत्राग्र्यैरेजेचंद्रइवोदये १८ तस्यासन्सर्वतोयानैर्यूथानांपतयोऽसुराः नमुचिःशंबरोबाणोविप्रचित्तिरयोमुखः १९ द्विमूर्धाकालनाभोथप्रहेतिर्हेतिरिल्वलः शकुनिर्भूतसंतापोवज्रदंष्ट्रोविरोचनः २० हयग्रीवःशंकुशिराःकपिलोमेघदुंदुभिः तारकश्चक्रदृक्शुंभोनिशुंभोजंभउत्कलः २१ अरिष्टोऽरिष्टनेमिश्चमयश्चत्रिपुराधिपः अन्येपौलोमकालेयानिवातकवचादयः २२ अलब्धभागाःसोमस्यकेवलंक्लेशभागिनः सर्वएतेरणमुखेबहुशोनिर्जितामराः २३ सिंहनादान्विमुंचंतःशंखान्दध्मुर्महारवान् दृष्ट्वासपत्नानुत्सिक्तान्बलभित्कुपितोभृशम् २४ ऐरावतंदिक्करिणमारूढःशुशुभेस्वराट् यथास्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिः २५ तस्यासन्सर्वतोदेवानानावाहध्वजायुधाः लोकपालाःसहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः २६ तेऽन्योऽन्यमभिसंसृत्यक्षिपंतोमर्मभिर्मिथः आह्वयंतोविशंतोऽग्रेयुयुधुर्द्वंद्वयोधिनः २७

स्फुरद्भिः १३ १४ १५ असुराणांयाचमूःतस्याः पतिः सबलिर्यानमास्थितः १६ १७ उदयेउदयगिरिशिखरेस्थितः चंद्रइवविरेजइतित्रयाणामन्वयः १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ स्रवंतिप्रस्रवणानियस्मिन्नितिमदधारासादृश्यम् २५ नानावाहनादीनियेषांतेदेवाअसुराश्च मिथोयुयुधुः २६ २७

एतदेवोपपादयति यदिति असुः प्राणः वसु धनम् प्राणादिभिर्देहात्मजादिषु नृभिर्यत् युज्यते प्रयुज्यते देहाद्यर्थं यत्क्रियत इत्यर्थः तदसत् व्यर्थं भवति कुतः पृथक्त्वात् भेदाश्रयत्वात् शाखानिषेचनवत् तैरेव प्राणादिभिरीश्वरोद्देशेन यत्क्रियते तत्तु सत् महाफलं भवति अपृथक्त्वात् ईश्वरस्य सर्वत्रानुगतत्वात् तत्र दृष्टांतः यत्तरोर्मूलनिषेचनं तद्यथा सर्वस्य स्कंधशाखादेरपि भवतीति

यद्युज्यतेऽसुवसुकर्ममनोवचोभिर्देहात्मजादिषु नृभिस्तदसत्पृथक्त्वात् तैरेव सद्भवति यत्क्रियतेऽपृथक्त्वात्सर्वस्य तद्भवति मूलनिषेचनं यत् २९ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे अमृतमथनेनवमोऽध्यायः ९ श्रीशुक उवाच इति दानवदैतेया नाविंदन्नमृतं नृप युक्ताः कर्मणि यत्ताश्च वासुदेवपराङ्मुखाः १ साधयित्वाऽमृतं राजन् पाययित्वा स्वकान्सुरान् पश्यतां सर्वभूतानां ययौ गरुडवाहनः २ सपत्नानां परामृद्धिं दृष्ट्वा ते दितिनंदनाः अमृष्यमाणा उत्पेतुर्देवान्प्रत्युद्यतायुधाः ३ ततः सुरगणाः सर्वे सुधया पीतयैधिताः प्रतिसंयुयुधुः शस्त्रैर्नारायणपदाश्रयाः ४ तत्र दैवासुरो नाम रणः परमदारुणः रोधस्युदन्वतो राजन्तुमुलो रोमहर्षणः ५ तत्रान्योऽन्यं सपत्नास्ते संरब्धमनसो रणे समासाद्यासिभिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः ६ शंखतूर्यमृदंगानां भेरीडमरिणां महान् हस्त्यश्वरथपत्तीनां नदतां निस्वनोऽभवत् ७ रथिनो रथिभिस्तत्र पत्तिभिः सह पत्तयः हया हयैरिभाश्चेभैः समसज्जंत संयुगे ८ उष्ट्रैः केचिदिभैः केचिदपरे युयुधुः खरैः केचिद्गौरमृगैर्ऋक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटाः ९ गृध्रैः कंकैर्बकैरन्ये श्येनभासैस्तिमिंगिलैः शरभैर्महिषैः खड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः १० शिवाभिराखुभिः केचित्कृकलासैः शशैर्नरैः बस्तैरेके कृष्णसारैर्हंसैरन्ये च सूकरैः ११

यद्वाल्पबुद्धोपेपंचम्यौ पृथक्त्वं पर्यालोच्य भेददृष्ट्या देहाद्युद्देशेन यत्क्रियते तदसत् अपृथक्त्वं पर्यालोच्य ईश्वरदृष्ट्या तैरेव तत्सेवत्वं यत्क्रियते तत्तु सद्भवतीति शेषं समानम् २९ इत्यष्टमे टीकायां नवमोऽध्यायः ९ दशमे मत्सराद्दैत्यैरारब्धे तु मृधे सुरैः दैत्यमायाविषण्णेषु देवेष्वाविर्बभौ हरिः १ तदेवममृतावाप्तिर्नाभक्तानामितीरितम् भक्तमत्सरतः प्राणहानिः पुनरुदीर्यते २ १ २ ३ ४ रणः संग्रामः उदन्वतः समुद्रस्य रोधसि तीरे बभूव ५ अन्योऽन्यं समासाद्य निजघ्नुः ६ ७ ८ ९ १० ११

एवंतान्मोहयित्वायत्कृतवान्तदाहत्रिभिः असुराणांसुधांदानंसर्पाणांक्षीरदानमिव दुर्नयमन्याय्यंमत्वातांसुधांतेभ्योनव्य
भजत् अयंभावः दैत्यैर्मदीयंसाध्वसाधुवासर्वमनुमतमेवातोमद्भक्तान्देवानेवसुधांपाययिष्यामि किंचतैर्यथान्यायंविभज
स्वेत्युक्तं नचैतेभ्योजात्यैवक्रूरेभ्योदानंन्याय्यम् अतस्तेभ्यःसुधांनदद्यामिति १९ पंक्तीः पृथक्विविक्ताः कल्पयित्वाविधायता
सुपंक्तिषु स्वेषुस्वेषुतत्सजातीयेषु तांश्चअसुरानपिप्रतारणार्थमेवोपवेशयामास २० उपसंचरैः बहुमानप्रियवाक्यादिनाता
नतिक्रम्यातिक्रम्यगमनैर्दूरस्थानपिदेवान् २१ तयाकृतःस्नेहोयेषु स्त्रियासहविवादस्यजुगुप्सया २२ कृतः अतिप्रणयःस्ने

अमुराणांसुधादानंसर्पाणामिवदुर्नयम् मत्वाजातिनृशंसानांनतांव्यभजदच्युतः १९ कल्पयित्वापृथ
क्पंक्तीरुभयेषांजगत्पतिः तांश्चोपवेशयामासस्वेषुस्वेषुचपंक्तिषु २० दैत्यान्गृहीतकलशोवंचयन्नु
पसंचरैः दूरस्थान्पाययामासजरामृत्युहरांसुधाम् २१ तेपालयंतःसमयमसुराःस्वकृतंनृप तूष्णीं
मासन्कृतस्नेहाःस्त्रीविवादजुगुप्सया २२ तस्यांकृतातिप्रणयाःप्रणयापायकातराः बहुमानेनचाब
द्धानोचुःकिंचनविप्रियम् २३ देवलिंगप्रतिच्छन्नःस्वर्भानुर्देवसंसदि प्रविष्टःसोममपिबच्चंद्रार्काभ्यां
चसूचितः २४ चक्रेणक्षुरधारेणजहारपिबतःशिरः हरिस्तस्यकबंधस्तुसुधयाप्लावितोपतत् २५
शिरस्त्वमरतांनीतमजोग्रहमचीक्लृपत् यस्तुपर्वणिचंद्रार्कावभिधावतिवैरधीः २६ पीतप्रायेऽमृ
तेदेवैर्भगवान्लोकभावनः पश्यतामसुरेंद्राणांस्वरूपंजगृहेहरिः २७ एवंसुरासुरगणाःसमदेशका
लहेत्वर्थकर्ममतयोऽपिफलेविकल्पाः तत्रामृतंसुरगणाःफलमंजसापुर्यत्पादपंकजरजःश्रयणान्नदैत्याः २८

होयैः प्रणयापायेनकातराःभीताः एतेतावत्कृपणाःपूर्वंकिंचित्पिबंतु यूयंतुधीराः क्षणंप्रतीक्षध्वमित्यादिबहुमानेन आबद्धाःनियंत्रि
ताःसमयपालनादिभिः षड्भिरेतैः कारणैःअप्रियंकिंचिदपिनोचुः किंतुतूष्णीमासन् २३ देवपंक्तौचंद्रार्कयोर्मध्येप्रविष्टःसोममपृ
तमपिबत् २४ हरिस्तस्यशिरोजहार अप्लावितः असंस्पृष्टः २५ ग्रहंसूर्यादिवत्ग्रहत्वाधिकारिणम् २६ २७ हरिभक्तानामेवोद्य
मःफलतिनान्येषामित्येवमाख्यानतात्पर्यमाह एवमिति समादेशादयोयेषाम् हेतुर्मंदरादिः अर्थःसमुद्रेक्षिप्तंवीरुदादिविविधः
कल्पःफलंकेषांचिज्जातंकेषांचिन्नेतिवैचित्र्यंयेषांतेफलवैषम्यवंतोबभूवुरित्यर्थः तदेवाह तत्रतेषुयस्यपादपंकजरजःश्रयणा
त्देवाअमृतंफलमापुःसएवसेव्यइत्यर्थः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् २८

संगताः अनुसृताः ९ १० हेसुरद्विषः भावेनकेनाप्यभिप्रायेणगंभीरंयथाभवत्येवंजहसुः ११ ईषत् स्मितेनशोभायस्याः तयामयाकृतंसाधुवाअसाधुवायद्यभ्युपेत अंगीकुरुततर्हिविभजे १२ असुरपुंगवाः दैत्यश्रेष्ठाः प्रमाणमियत्तामजानंतः १३ १४ यथोपजोषंयथाप्रीति अहतस्यलक्षणम् अहतंयंत्रनिर्मुक्तमुक्तंवासः स्वयंभुवा शस्तंतन्मांगलिकेषुतावन्मात्रेन सर्वदा प्रागग्रेषुकुशेषुविविशुः १५ धूपैरामोदितायांसुरभीकृतायांशालायाम् १६ अथतस्यांशालायांहेनरेंद्रसाकलशा-

श्रीभगवानुवाच कथंकश्यपदायादाःपुंश्चल्यांमयिसंगताः विश्वासंपंडितोजातुकामिनीषु नयातिहि ९ सालावृकाणांस्त्रीणांचस्वैरिणीनांसुरद्विषः सख्यान्याहुरनित्यानिनूत्नंनूत्नंविचिन्वताम् १० श्रीशुकउवाच इतितेक्ष्वेलितैस्तस्या आश्वस्तमनसोऽसुराः जहसुर्भावगंभीरं ददुश्चामृतभाजनम् ११ ततोगृहीत्वाऽमृतभाजनंहरिर्बभाषईषत्स्मितशोभयागिरा यद्यभ्युपेतंक्वचसाध्वसाधुवाकृतंमयावोविभजेसुधामिमाम् १२ इत्यभिव्याहृतंतस्या आकर्ण्यासुरपुंगवाः अप्रमाणविदस्तस्यास्तत्तथेत्यन्वमंसत १३ अथोपोष्यकृतस्नानाहुत्वाचहविषाऽनलम् दत्वागोविप्रभूतेभ्यः कृतस्वस्त्ययनाद्विजैः १४ यथोपजोषंवासांसिपरिधायाहतानिते कुशेषु प्राविशन्सर्वेप्रागग्रेष्वभिभूषिताः १५ प्राङ्मुखेषूपविष्टेषुसुरेषुदितिजेषुच धूपामोदितशालायांजुष्टायांमाल्यदीपकैः १६ तस्यांनरेंद्रकरभोरुरुशद्दुकूलश्रोणीतटालसगतिर्मदविह्वलाक्षी साकूजतीकनकनूपुरसिंजितेनकुंभस्तनीकलशपाणिरथाविवेश १७ तांश्रीसखींकनककुंडलचारुकर्णनासाकपोलवदनांपरदेवताख्याम् संवीक्ष्यसंमुमुहुरुत्स्मितवीक्षणेनदेवासुराविगलितस्तनपट्टिकांताम् १८

पाणिराविवेश कथंभूता मणिबंधादाकनिष्ठंकरस्यकरभोबहिः करभसदृशौसुवृत्तावूरूयस्याः साउशत्कमनीयंदुकूलंयस्मिन् तेनश्रोणीतटेनविशालयाश्रोण्याअलसामंदागतिर्यस्याः पाठांतरेकरभसदृशयोरूर्वोःलसद्दुकूलंयस्याः साचासौश्रोणीतटेन अलसगतिश्चमदेनविह्वले अक्षिणीयस्याः १७ तांश्रियःसखींसंवीक्ष्यदेवासुराःसंमुमुहुः कथंभूतां कनकमयेकुंडलेयस्याः साचासौचारवः कर्णादयोयस्याःसाचताम् विगलितःस्रस्तःस्तनपट्टिकायाअंतोयस्याः १८

सुग्रीवायस्मिन्कंठे आभरणंयस्मिन्तच्चतच्च शोभनग्रीवायेनतत्कंठाभरणंयस्मिन्निति वा सुभुजयोरंगदाभ्यांभूषित
म् ४४ विरजांबरेणसंवीतोनितंबएवद्वीपः विशालत्वात् तत्रशोभायस्याःतयाकांच्याप्रकर्षेणविलसत् वल्गुयथाभवति
चंचलतोश्चरणयोर्नूपुरेयस्मिन् ४५ सव्रीडेनस्मितेनसहविक्षिप्ताकंपितायाभ्रूः तस्याविलासेनसहयान्यवलोकिता
नितैः दैत्ययूथपानांचेतस्सुमुहुःकाममुद्दीपयन् ४६ इत्यष्टमेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८ नवमेमोहितेर्दैत्यैरर्पि

बिभ्रत्स्वकेशभारेणमालामुत्फुल्लमल्लिकाम् सुग्रीवकंठाभरणंसुभुजांगदभूषितम् ४४
विरजांबरसंवीतनितंबद्वीपशोभया कांच्याप्रविलसद्वल्गुचलच्चरणनूपुरम् ४५ सव्रीड
स्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः दैत्ययूथपचेतस्सुकाममुद्दीपयन्मुहुः ४६ इतिश्रीभाग
वतेमहा॰ अष्टमस्कंधेअष्टमोऽध्यायः ८ श्रीशुकउवाच तेऽन्योऽन्यतोऽसुराःपात्रंह
रंतस्त्यक्तसौहृदाः क्षिपंतोदस्युधर्माणआयांतींददृशुःस्त्रियम् १ अहोरूपमहोधामअहो
अस्यानववयः इतितेतामभिद्रुत्यपप्रच्छुर्जातहृच्छयाः २ कात्वंकंजपलाशाक्षिकुतोवाकिं
चिकीर्षसि कस्यासिवदवामोरुमथ्नतीवमनांसिनः ३ नवयंत्वाऽमरैर्दैत्यैःसिद्धगंधर्वचारणैः
नास्पृष्टपूर्वांजानीमोलोकेशैश्चकुतोनृभिः ४ नूनंत्वंविधिनासुभ्रूःप्रेषितासिशरीरिणाम् सर्वेंद्रिय
मनःप्रीतिंविधातुंसघृणेनकिम् ५ सात्वंनःस्पर्द्धमानानामेकवस्तुनिमानिनि ज्ञातीनांबद्धवैराणां
शंविधत्स्वसुमध्यमे ६ वयंकश्यपदायादाभ्रातरःकृतपौरुषाः विभजस्वयथान्यायंनैवभेदो
यथाभवेत् ७ इत्युपामंत्रितोदैत्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरिः प्रहस्यरुचिरापांगैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ८

तेऽमृतभाजने तद्वचनेनदेवेभ्योऽमृतंदत्तंतथायतते १ १ अहोरूपंसौंदर्यंधामस्फूर्तिः इतिवदंतःकालमित्यादिपप्रच्छुः
२ मथ्नंतीवक्षोभयंतीव ३ कस्यासीत्युक्तमुक्तमस्माभिःयतस्त्वंनकेनचिद्भुक्तपूर्वेत्याहुः नेतिद्वाभ्याम् त्वाममरा
दिभिरस्पृष्टपूर्वांनजानीमइतिनअपितुजानीमएव ४ आस्तामिदंत्वद्दर्शनंत्वीश्वरेणैवसंपादितमित्याहुःनूनमिति सर्वेंद्रि
याणांचमनसश्चप्रीतिंविधातुंसघृणेनप्रेषिताऽसि किंवा यदृच्छयागतासिनैवनूनंप्रेषितैवेत्यर्थः ५ ६ भेदोविग्रहोयथानभवेत्तथा
७ ८

दीर्घौपीवरौदोर्दंडौयस्य कंबुग्रीवः शंखवन्नाभिस्त्रिरेखासत्वत्ताग्रीवायस्य ३२ स्निग्धःकुंचितःकेशानामंतोयस्य ३३ ३४ इज्यभा
कृयज्ञभागभोक्ता अमृतेन आमृतंपरिपूर्णम् ३५ ३६ मिथः दैत्यानांपरस्परंकलहोत्पादनेनयोगमाययात्वमोहिन्यावोऽर्थंसा
धयिष्यामि अतोमाखिद्यतेत्याहेतिशेषः ३७ तदेवाह मिथइतितर्षकामःतद्युक्तानिचेतांसियेषाम् इत्येवंसमबलानांकलि

दीर्घपीवरदोर्दंडः कंबुग्रीवोऽरुणेक्षणः श्यामलस्तरुणःस्रग्वीसर्वाभरणभूषितः ३२ पीतवासाम
होरस्कःसुमृष्टमणिकुंडलः स्निग्धकुंचितकेशांतःसुभगःसिंहविक्रमः ३३ अमृतापूर्णकलशंबिभ्र
द्वलयभूषितः सवैभगवतःसाक्षाद्विष्णोरंशांशसंभवः ३४ धन्वंतरिरितिख्यातआयुर्वेददृगिज्यभा
क् तमालोक्यासुराःसर्वेकलशंचामृताभृतम् ३५ लिप्संतःसर्ववस्तूनिकलशंतरसाहरन् नीयमा
नेसुरैस्तस्मिन्कलशेमृतभाजने ३६ विषण्णमनसोदेवाहरिंशरणमाययुः इतितद्दैन्यमालोक्य
भगवान्भृत्यकामकृत् माखिद्यतमिथोऽर्थंवःसाधयिष्येस्वमायया ३७ मिथःकलिरभूत्तेषांतदर्थे
तर्षचेतसाम् अहंपूर्वमहंपूर्वंनत्वंनत्वमितिप्रभो ३८ देवाःस्वंभागमर्हंतियेतुल्यायासहेतवः सत्र
यागइवैतस्मिन्नेषधर्मःसनातनः ३९ इतिस्वान्प्रत्यषेधन्वैदैतेयाजातमत्सराः दुर्बलाःप्रबलान्रा
जन्गृहीतकलशान्मुहुः ४० एतस्मिन्नंतरेविष्णुःसर्वोपायविदीश्वरः योषिद्रूपमनिर्देश्यंदधा
रपरमाद्भुतम् ४१ प्रेक्षणीयोत्पलश्यामंसर्वावयवसुंदरम् समानकर्णाभरणंसुकपोलोन्नसान
नम् ४२ नवयौवननिर्वृत्तस्तनभारकृशोदरम् मुखामोदानुरक्तालिझंकारोद्विग्नलोचनम् ४३

रभूत् ३८ दुर्बलानांतान्क्रोशप्रकारमाह देवाइतिद्वाभ्याम् येदेवाःतुल्येनायासेन हेतवःसाधकाःतुल्यायासोहेतुश्चधनादिर्ये-
षामितिवासत्रयागेयथासर्वेषांसमंफलंतद्वत् तथाचश्रुतिः ऋद्धिकामाःसत्रमासीरन्नितियेयजमानास्तेऋत्विजइति
च ३९ ४० ४१ तद्रूपंवर्णयतिपंचभिः प्रेक्षणीयमुत्पलमिवश्यामम् सर्वेष्ववयवेषुसुंदरम् समानयोःकर्णयोराभरणंय
स्मिन् सुकपोलंचतदुन्नसनासिकंच आननंयस्मिन् ४२ नवयौवननिर्वृत्तयोःस्तनयोर्भारेणचकृशमुदरंयस्मिन् ४३

एवंविमृश्यपरमानिरपेक्षमपिमुकुंदमेववरंवव्रे तत्किमव्यभिचारिभिः सद्भिः धर्मज्ञानादिभिर्गुणैर्निजैकाश्रयतयाच्चनैरपेक्ष्येणव रंसर्वोत्तमम् तत्रहेतुः अगुणाश्रयंप्रकृतिगुणातीतं पाठांतरेप्ययमेवार्थः अतएवस्वस्यईप्सितम् किंच सर्वैर्गुणैरणि-मादिभिरपेक्षितंवृतम् अयंभावः यद्यपिस्वयमात्मारामत्वेनान्यनिरपेक्षः तथाऽप्याश्रिता अणिमादिसिद्धीर्यथानोपे क्षतेतद्वन्मामपिनोपेक्षेततावतैवतत्सेवयाऽहंकृतार्थास्यांकिमन्यैःप्राकृतैरितितमेववृतवतीति २३ तदेवाह तस्यांस

एवंविमृश्याव्यभिचारिसद्गुणैर्वरंनिजैकाश्रयतयागुणाश्रयम् वव्रेवरंसर्वगुणैरपेक्षितंर मामुकुंदनिरपेक्षमीप्सितम् २३ तस्यांसदेशउशतींनवकंजमालांमाद्यन्मधुव्रतवरूथगिरोपघु ष्टाम् तस्थौनिधायनिकटेतदुरःस्वधामसव्रीडहासविकसन्नयनेनयाता २४ तस्याःश्रियः स्त्रिजगतोजनकोजनन्यावक्षोनिवासमकरोत्परमंविभूतेः श्रीःस्वाःप्रजाःसकरुणेननिरी क्षणेनयत्रस्थितैधयतसाधिपतींस्त्रिलोकान् २५ शंखतूर्यमृदंगानांवादित्राणांपृथुःस्वनः देवानुगानांसस्त्रीणांनृत्यतांगायतामभूत् २६ ब्रह्मरुद्रांगिरोमुख्याःसर्वेविश्वसृजोविभुम् ईडिरेऽवितथैर्मंत्रैस्तल्लिंगैःपुष्पवर्षिणः २७ श्रियावलोकितादेवाःसप्रजापतयःप्रजाः शी लादिगुणसंपन्नालेभिरेनिर्वृतिंपराम् २८ निःसत्त्वालोलुपाराजन्निरुद्योगागतत्रपाः यदा चोपेक्षितालक्ष्म्याबभूवुर्दैत्यदानवाः २९ अथासीद्वारुणीदेवीकन्याकमललोचना असुरा जगृहुस्तांवैहरेरनुमतेनते ३० अथोदधेर्मथ्यमानात्काश्यपैरमृतार्थिभिः उदतिष्ठन्महाराज पुरुषःपरमाद्भुतः ३१

देशेकमनीयांनवकंजमालांनिधायतदनुग्रहंप्रतीक्षमाणातूष्णींतस्यनिकटेतस्थौ कथंभूतांमालाम् माद्यंतोयेमधुव्रतास्तेषांवरूथस्यगिराउपघुष्टांनादिताम् कथंभूताश्रीः सव्रीडहासेनविकसन्नयनंतेनतस्यउरःस्वधामयातास तीतदनुग्रहंप्रतीक्षमाणातस्थावित्यर्थः २४ भगवानपित्रैलोक्याभिवृद्धयेस्ववक्षस्तस्याः स्थानंददावित्याह तस्याइति विशि ष्टाद्भुतयोविभवायस्याः तथात्रिजगतोजनन्याःश्रियःपरमंस्थिरमैधयत अवर्द्धयत् २५ २६ तल्लिंगैःविष्णुप्रतिपादकैः अवितथैर्यथार्थैः २७ २८ २९ वारुणीवरुणदेवत्यंयदन्नंतन्मयीसुरा ३० ३१

१६ १७ १८ पदमाश्रयम् ध्रुवंनित्यम् अव्यभिचारिणोनित्याःसंतोगुणायस्मिन् तंनान्वविंदत क्वचित्कस्यचिद्दोषस्य
सद्भावात् १९ तदेवाह नूनमितित्रिभिः मन्युनिर्जयोनास्ति दुर्वासःप्रभृतिषु गुरुशुक्रादिषु संगवर्ज्जितंज्ञानंनास्ति म
हत्त्वेऽपिब्रह्मसोमादौनकामनिर्ज्जयः परतोव्यपाश्रयःपरापेक्षइंद्रादिःसकिमीश्वरः २० नभृतसौहृदंपरशुरामादि
षु नमुक्तिकारणंत्यागः शिबिप्रभृतिषुपुंसः कार्त्तवीर्यादेर्वीर्यमस्ति अजवेगानिष्कृतंकालवेगेनपरिहृतंतुनभवति

भूषणानिविचित्राणिविश्वकर्माप्रजापतिः हारंसरस्वतीपद्ममजोनागाश्चकुंडले १६ ततःकृतस्व
स्त्ययनोत्पलस्रजंनदद्द्विरेफांपरिगृह्यपाणिना चचालवक्त्रंसुकपोलकुंडलंसव्रीडहासंदधती
सुशोभनम् १७ स्तनद्वयंचातिकृशोदरीसमंनिरंतरंचंदनकुंकुमोक्षितम् ततस्ततोनूपुरव
ल्गुसिंजितैर्विसर्पतीहेमलतेवसाबभौ १८ विलोकयंतीनिरवद्यमात्मनःपदंध्रुवंचाव्यभिचा
रिसद्गुणम् गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषुनान्वविंदत १९ नूनंतपोयस्यनमन्यु
निर्ज्जयोज्ञानंक्वचित्तच्चनसंगवर्जितम् कश्चिन्महांस्तस्यनकामनिर्ज्जयःसईश्वरःकिंपरतो
व्यपाश्रयः २० धर्मःक्वचित्तत्रनभूतसौहृदंत्यागःक्वचित्तत्रनमुक्तिकारणम् वीर्यंनपुंसोऽ
स्त्यजवेगनिष्कृतंनहिद्वितीयोगुणसंगवर्जितः २१ क्वचिच्चिरायुर्नहिशीलमंगलंक्वचित्त
दप्यस्तिनवेद्यमायुषः यत्रोभयंकुत्रचसोऽप्यमंगलःसुमंगलःकश्चनकांक्षतेहिमाम् २२

गुणसंगवर्ज्जितःसनकादिः द्वितीयःममवशेनहिसमाधिनिष्ठत्वात् २१ चिरायुष्यपिमार्कंडेयादौशीलंमंगलंनास्ति इंद्रिय
दमनशीलत्वात् क्वचित्तदप्यस्तिहिरण्यकशिपुप्रभृतौ आयुषःस्थैर्यंनवेद्यंदुर्ज्ञानंभगवद्द्वेषेणाकस्मादेवमृत्युसंभवात्
यत्रकुत्रचश्रीरुद्रेमार्कंडेयादिवत् इंद्रियदमनाद्यभावात् शीलंमंगलंचायुर्निश्चयश्चेत्युभयमस्तिनचान्यःपूर्वोक्तःक-
श्चिद्दोषःतथाऽपिसोऽप्यमंगलःश्मशानवासाद्यमंगलचेष्टितः श्रीमुकुंदलक्ष्मीहृत्याह कश्चेति कश्चित्सुमंगलःनिरव
द्यश्चसतुमांनहिकांक्षतेआत्मारामत्वात् २२

भगवतोयःश्वेताद्रिः कैलासस्तस्यमहिमंमहिमानम् दंतैःशिखरकल्पैः हरन्चंद्रवत्पांडुरइत्यनुषंगः ४ ५ ६ वल्गुभिर्गत्यादिभिः स्वर्गिणांरमण्यः रतिकर्त्र्यः ७ सुदामापर्वतःतत्रैकस्यांदिशिजातासौदामनी स्फटिकादिमयगिरिशृंगेष्वधिकंस्फुरंतीविद्युदिवकांत्यादिशोरंजयतीश्रीः संपत्साक्षान्मूर्तिधारिणीसतीसैवभगवत्परारमा आविरभूदित्यर्थः ८ तस्यारूपादिभिर्महिम्ना आक्षिप्तंचेतोयेषाम् ९ भगवद्वक्षसिस्थितयाश्रियाविलोकितानांसुराणांयथापूर्वसंपत्प्राप्तिमसुराणांचतद्विपर्ययंव

ततऐरावतोनामवारणेंद्रोविनिर्गतः दंतैश्चतुर्भिःश्वेताद्रेर्हरन्भगवतोमहिम् ४ कौस्तुभाख्यमभूद्रत्नंपद्मरागोमहोदधेः तस्मिन्हरिःस्पृहांचक्रेवक्षोऽलंकरणेमणौ ५ ततोऽभवत्पारिजातः सुरलोकविभूषणम् पूरयत्यर्थिनोयोऽर्थैःशश्वद्भुवियथाभवान् ६ ततश्चाप्सरसोजातानिष्ककंठ्यःसुवाससः रमण्यःस्वर्गिणांवल्गुगतिलीलावलोकनैः ७ ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्रीरमाभगवत्परा रंजयंतीदिशःकांत्याविद्युत्सौदामनीयथा ८ तस्यांचक्रुःस्पृहांसर्वेससुरासुरमानवाः रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाक्षिप्तचेतसः ९ तस्याआसनमानिन्येमहेंद्रोमहदद्भुतम् मूर्तिमत्यःसरिच्छ्रेष्ठाहेमकुंभैर्जलंशुचि १० आभिषेचनिकाभूमिराहरत्सकलौषधीः गावः पंचपवित्राणिवसंतोमधुमाधवौ ११ ऋषयःकल्पयांचक्रुरभिषेकंयथाविधि जगुर्भद्राणिगंधर्वानट्यश्चननृतुर्जगुः १२ मेघामृदंगपणवमुरजानकगोमुखान् व्यनादयन्शंखवेणुवीणास्तुमुलनिःस्वनान् १३ ततोऽभिषिषिचुर्देवींश्रियंपद्मकरांसतीम् दिगिभाःपूर्णकलशैःसूक्तवाक्यैर्द्विजेरितैः १४ समुद्रःपीतकौशेयवाससीसमुपाहरत् वरुणःस्रजंवैजयंतींमधुनामत्तषट्पदाम् १५

क्तुमभिषेकादिमहोत्सवपूर्वकंब्रह्मादिपरिहारेणभगवत्प्राप्तिप्रकारमाह तस्याआसनमित्यादिना अथासौश्रीरूपिणीस्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन १० आभिषेचनिकाःअभिषेकोचिताः पंचपवित्राणिपंचगव्यानि मधुमाधवौचैत्रवैशाखभवंफलपुष्पादि पाठांतरेऽपिद्वंद्वैकत्वेसएवार्थः मधुमासेभवंमाधवमितिवा ११ अभिषेकमभिषेकोचितंविधिम् नट्यःनर्तनशीलाःस्त्रियः १२ शंखवेणुवीणाश्चव्यनादयन्तुमुलोनिस्वनोयेषांतान्मृदंगादीन् १३ १४ १५

प्राणपरीप्सूनांप्राणरक्षणेप्सूनांमेमया प्रभोःसमर्थस्य अर्थःकार्यम् ३९ किंच बद्धवैरेषुभूतेषुपरस्परंजिघांसत्सु ३९ कृपयतःकृ
पांकुर्वतःपुंसः ४० मेमत्तः स्वस्तिःशोभनासन्ताकरत्वेनजीवितमस्तित्यर्थः ४१ जग्धुमत्तुम् करतलीकृत्यकरतलपरिमितमा
त्रंकृत्वा ४२ जलकल्मषःजलदोषोविषम् ४३ यस्मात्तंगलेनीलंचकार ४४ ४५ प्रस्कन्नंगलितम् अपरेयेसविषाःतेऽपिज

आसांप्राणपरीप्सूनांविधेयमभयंहिमे एतावान्हिप्रभोरर्थोयद्दीनपरिपालनम् ३९ प्राणैः
स्वैःप्राणिनःपांतिसाधवःक्षणभंगुरैः बद्धवैरेषुभूतेषुमोहितेष्वात्ममायया ३९ पुंसःकृपय
तोभद्रसर्वात्माप्रीयतेहरिः प्रीतेहरौभगवतिप्रीयेऽहंसचराचरः ४० तस्मादिदंगरंभुंजेप्रजा
नांस्वस्तिरस्तुमे एवमामंत्र्यभगवान्भवानींविश्वभावनः ४१ तद्विषंजग्धुमारेभेप्रभावज्ञाऽन्व
मोदत ततःकरतलीकृत्यव्यापिहालाहलंविषम् ४२ अभक्षयन्महादेवःकृपयाभूतभावनः तस्यापि
दर्शयामासस्ववीर्यंजलकल्मषः ४३ यच्चकारगलेनीलंतच्चसाधोर्विभूषणम् तप्यंतेलोकतापेन
साधवःप्रायशोजनाः परमाराधनंतद्धिपुरुषस्याखिलात्मनः ४४ निशम्यकर्मतच्छंभोर्देवदेव
स्यमीढुषः प्रजादाक्षायणीब्रह्मावैकुंठश्चशशंसिरे ४५ प्रस्कन्नंपिबतःपाणेर्यत्किंचिज्जगृहुःस्म
तत् वृश्चिकाहिविषौषध्योदंदशूकाश्चयेपरे ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअ
मृतमथनेसप्तमोऽध्यायः ७ श्रीशुकउवाच पीतेगरेवृषांकेणप्रीतास्तेऽमरदानवाः ममंथुस्तर
सासिंधुंहविर्धानीततोऽभवत् १ तामग्निहोत्रीमृषयोजगृहुर्ब्रह्मवादिनः यज्ञस्यदेवयानस्यमेध्याय
हविषेनृप २ ततउच्चैःश्रवानामहयोभूच्चंद्रपांडुरः तस्मिन्बलिःस्पृहांचक्रेनेंद्रईश्वरशिक्षया ३

गृहुःअनेनविषस्यतीव्रतोक्ता ४६ इत्यष्टमस्कंधेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेमथ्यमानेब्धौलक्ष्म्याविष्णोर्वृत्तेऽमरैः धन्वंत
रेर्हृतेसोमेमोहिन्युद्भवईर्यते १ हविर्द्धानीसुरभिः १ देवयानस्यब्रह्मलोकमार्गप्रापकस्ययज्ञस्यसंबंधिनोहविषे २ ईश्वरशिक्षयाया
गेवकृतया ३

कामश्च अध्वरश्च दक्षयज्ञः त्रिपुरादयश्च ये अनेकभूतद्रुहस्तान् क्षपयतः संहरतस्ते तत्कर्म स्तुतये न भवति अत्यल्पमेतदित्यर्थः गरभ
क्षणस्याप्यवश्यंभावित्वेन सिद्धवन्निर्देशः स्तुतये अलं न भवतीत्यत्र हेतुः यस्त्वं भवान् स्वनेत्रवह्निविस्फुलिंगस्य शिखया इदं जग
द्भसितं भस्मसात् जातं न वेद नालोचयत्यपि ३२ तदेवं नित्यपरानुग्रहव्यग्रत्वात् ये निंदंति तेऽतिमूर्खा इत्याहुः ये त्विति उमया सहचरंतं
तस्यां नितरां रतं कामिनं कत्थंते प्रलपंति तथा श्मशाने निरतमुग्रं क्रूरं परुषं च हिंस्रं कत्थंते कथंभूतम् आत्मारामाश्च ते गुरवो
विश्वहितोपदेष्टारस्तैर्हृदि चिंतितमंघ्रिद्वंद्वं यस्य तथाभूतमपि तपसाऽभितप्तमपि ते नूनं तवोतिमविदन्निति काकुः त्वल्लीलां

कामाध्वरत्रिपुरकालगराद्यनेकभूतद्रुहः क्षपयतः स्तुतये न तत्ते यस्त्वंतकाल इदमात्मकृतं स्व
नेत्रवह्निस्फुलिंगशिखया भसितं न वेद ३२ ये त्वात्मरामगुरुभिर्हृदि चिंतितांघ्रिद्वंद्वं चरंतमुम
या तपसाभितप्तम् कत्थंत उग्रपरुषं निरतं श्मशाने ते नूनमूतिमविदंस्तव हातलज्जाः ३३ तत्त
स्य ते सदसतोः परतः परस्य नांजः स्वरूपगमने प्रभवंति भूम्नः ब्रह्मादयः किमुत संस्तवने वयं तु
तत्सर्गसर्गविषया अपि शक्तिमात्रम् ३४ एतत्परं प्रपश्यामो न परं ते महेश्वर मृडनाय हि लो
कस्य व्यक्तिस्तेऽव्यक्तकर्मणः ३५ श्रीशुक उवाच तद्वीक्ष्य व्यसनं तासां कृपया भृशपीडितः
सर्वभूतसुहृद्देव इदमाह सतीं प्रियाम् ३६ शिव उवाच अहो बत भवान्येतत् प्रजानां प
श्य वैशसम् क्षीरोदमथनोद्भूतात्कालकूटादुपस्थितम् ३७

नैव विदुरित्यर्थः अतो हातलज्जाः त्यक्तत्रपाः कथ
मात्मारामैः सेवितचरणयुगलस्य ते कामित्वं संभवति कथं वा तपसा अभितप्तस्य शांतस्योग्रत्वं परुषत्वं वा संभवतीत्यविचार्यैव प्र
लपंतीत्यर्थः ३३ आस्तां तावन्निंदकानां वार्त्ता महांतोऽपि तव तत्त्वं न जानंतीत्याहुः तत्तस्मात्तव स्वरूपस्य गमने ज्ञाने ब्रह्मादयोऽ
पि न समर्थाः संस्तवने तु कुतः शक्ताः स्युः तत्र वयं कथं प्रभवामः यतस्तेषां सर्गे अत्यंतार्वाचीनाः तथाऽपि यदेतत्तव स्तवनमेतदा
त्मशक्तिपरिमितमात्रमित्यर्थः ३४ तदेवाहुः एतत्परमिति न परं रूपं तथाऽपि त्वद्दर्शनादेव कृतार्था वयमित्याहुः मृडनाय हीति ३५ ३६
मत्प्रभावमविचार्य विषपाने प्रवृत्तं मां कथंचिदियं प्रिया वारयेदिति शंकया तामनुज्ञापयन्नाह अहो बतेति सार्द्धैश्चतुर्भिः वैशसं दुःखं
३७

स्वतःसिद्धज्ञानत्वमुपपादयंतः जगदात्मना आभानप्रकारमाहुः त्वंशब्दस्य वेदस्य योनिः अतः स्वतः सिद्धज्ञानः त्वंजगदादिर्महत्तत्वम् आत्मा च अहंकारः कथंभूतः प्राणेंद्रियद्रव्याणां कारणभूताः गुणा यस्य राजसादित्रिविध इत्यर्थः स्वभावादयश्च त्वमेव क्रतुः संकल्पः सत्यमृतं चेति यो धर्मः सत्वं महदादिस्वरूपत्वे हेतुः त्रिवृत् त्रिगुणात्मकं यदक्षरं प्रधानं त्वयि त्वदाश्रयं तदामनंति यद्वा एवंभूते त्वयि त्रिवृदक्षरं प्रणवं प्रकाशकमाहुरित्यर्थः २५ अखिलदेवतात्मा अग्निः सर्वा देवता इति श्रुतेः सोऽग्निस्ते मुखं

त्वं शब्दयोनिर्जगदादिरात्मा प्राणेंद्रियद्रव्यगुणः स्वभावः कालः क्रतुः सत्यमृतं च धर्मस्त्वय्यक्षरं यत्त्रिवृदामनंति २५ अग्निर्मुखं तेऽखिलदेवतात्मा क्षितिं विदुर्लोकभवांघ्रिपंकजम् कालं गतिं तेऽखिलदेवतात्मनो दिशश्च कर्णौ रसनं जलेशम् २६ नाभिर्नभस्ते श्वसनं नभस्वान् सूर्यश्च चक्षूंषि जलं स्म रेतः परावरात्माश्रयणं तवात्मा सोमो मनो द्यौर्भगवन् शिरस्ते २७ कुक्षिः समुद्रा गिरयोऽस्थिसंघा रोमाणि सर्वौषधिवीरुधस्ते छंदांसि साक्षात्तव सप्त धातवस्त्रयीमयात्मन् हृदयं सर्वधर्मः २८ मुखानि पंचोपनिषदस्तवेश यैस्त्रिंशदष्टोत्तरमंत्रवर्गः यत्तच्छिवाख्यं परमार्थतत्वं देव स्वयंज्योतिरवस्थितिस्ते २९ छाया त्वधर्मोर्मिषु यैर्विसर्गो नेत्रत्रयं सत्वरजस्तमांसि सांख्यात्मनः शास्त्रकृतस्तवेक्षा छंदोमयो देव ऋषिः पुराणः ३० न ते गिरित्राखिललोकपालविरिंचवैकुंठसुरेंद्रगम्यम् ज्योतिः परं यत्र रजस्तमश्च सत्त्वं न यद्ब्रह्म निरस्तभेदम् ३१

हे लोकभव द्वितीयांतेषु विदुरित्यस्य संबंधः २६ परे अवरे च ये आत्मानो जीवास्तेषामाश्रयस्तवात्माऽहंकारः २७ त्रयीमयात्मन् वेदत्रयमूर्ते २८ पंचोपनिषदः तत्पुरुषाघोरसद्योजातवामदेवेशानरूपा मंत्रा यैर्मुखैरष्टोत्तरत्रिंशन्मंत्राणां वर्गः तेषामेव मंत्राणां पदच्छेदेनाष्टोत्तरत्रिंशत्कलात्मका मंत्रा इत्यर्थः अवस्थितिः उपरतावस्था २९ अधर्मस्योर्मिषु दंभलोभादिषु येरूर्मिभिर्विसर्गः संहारः यद्वा यैः सत्वादिभिर्विविधः सर्गः तानि नेत्रत्रयम् हे देव छंदोमयः सतवेक्षा ईक्षणम् सांख्यात्मन् इति पाठे मनुरिति निवेदः तदेवाह छंदोमय इति ३ हे गिरित्र ते परं ज्योतिरखिलानां लोकपालादीनामगम्यं न भवति कुतः यत्र रज आदि नास्ति किं तत् ज्योतिः यन्निरस्तभेदं ब्रह्म ३१

धृतोऽद्रिर्येन सधृताद्रिः भगवान् परमपुरुषोऽनंतरमशोभतेत्यन्वयः कथंभूतः कनकपरिधिः पीतवासाः कर्णयोर्विद्योतमानाविद्युत्कुंडललक्षणायस्य तथा मूर्ध्नि भ्राजंतो विलुलिताः कचायस्य सतथा जैत्रैर्जिष्णुभिर्दोर्दंदशूकं सर्पम् प्रतिगिरिः प्रतिद्वंद्वीपर्वतः १७ हालहलमित्याख्या नामयस्य संभ्रांतामीनाउद्गतामकरादयश्चयस्मिन् तस्मात् तिम्यादिभिराकुलाच्चेनितद्विषम प्रति अप्रतिमं प्रतिक्रियाशून्यमित्येवा १८ कुतः उग्रोवेगोयस्य तदेवाह दिशिदिशीति यद्वा उग्रावेगारोमांचस्वेदादयोयस्मा

मेघश्यामः कनकपरिधिः कर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्नि भ्राजद्विलुलितकचः स्रग्धरो रक्तनेत्रः जैत्रैर्दोर्भिर्जगद्भयदैर्दंदशूकं गृहीत्वा मथ्नन्मथ्ना प्रतिगिरिरिवाशोभताथो धृताद्रिः १७ निर्मथ्यमानादुदधेरभूद्विषं महोल्बणं हालहलाह्वमग्रतः संभ्रांतमीनोन्मकराहिकच्छपात्तिमिद्विपग्राहतिमिंगिलाकुलात् १८ तदुग्रवेगं दिशि दिश्युपर्यधो विसर्पदुत्सर्पदसह्यमप्रतिम् भीताः प्रजा दुद्रुवुरंग सेश्वरा अरक्ष्यमाणाः शरणं सदाशिवम् १९ विलोक्य तं देववरं त्रिलोक्या भवाय देव्याऽभिमतं मुनीनाम् आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपो जुषाणं स्तुतिभिः प्रणेमुः २० प्रजापतय ऊचुः देवदेव महादेव भूतात्मन् भूतभावन त्राहि नः शरणापन्नान् त्रैलोक्यदहनाद्विषात् २१ त्वमेकः सर्वजगत ईश्वरो बंधमोक्षयोः तं त्वामर्चंति कुशलाः प्रपन्नार्तिहरं गुरुम् २२ गुणमय्या स्वशक्त्याऽस्य सर्गस्थित्यप्ययान्विभो धत्से यदा स्वदृग्भूमन्ब्रह्मविष्णुशिवाभिधाम् २३ त्वं ब्रह्म परमं गुह्यं सदसद्भावभावनः नानाशक्तिभिराभातस्त्वमात्मा जगदीश्वरः २४

त् अतएवासह्यं विलोक्य भीताः अन्येन केनाप्यरक्ष्यमाणाः सदाशिवं शरणं दुद्रुवुः जग्मुः १९ त्रिलोक्या उद्भवाय देव्या सह अद्रौ कैलासे आसीनं तथापि मुनीनामभिमतं तेषामेवापवर्गाय तत्तपो जुषाणम् २० २१ निर्गुणं सगुणं चैव शिवं हारपराक्रमैः स्तुवंतस्तु प्रजेशा नानामंत्यं तांतरं तयोः २२ नन्वेवंभूतो विष्णुरिति प्रसिद्धं तत्राहुः गुणमय्येति अस्य जगतो यदा सर्गादीन् धत्से तदा हे भूमन् स्वदृक् सन् तः सिद्धज्ञानः त्वं ब्रह्मादिसंज्ञां धत्से २३ तत्र हेतुः त्वं ब्रह्मेति सदसतो भावान् देवतिर्यगादिरूपान् भावयतीति तथा सृज्यं तु त्वद्व्यतिरिक्तं नास्तीत्याहुः आत्मैव त्वं नानाशक्तिभिर्जगद्रूपेणाभातः तस्मादीश्वरः २४

दैवेनहेतुनास्वपौरुषेनष्टेसति ७ विघ्नेशस्यविधिंतेनरचितंविघ्नम् अवितथःसत्योऽभिसंधिःसंकल्पोयस्य ८ लक्षयोजनःप्रस्तारःविस्तारोऽस्यास्तीतितथातेनपृष्ठेन ९ तस्यगिरेःआवर्त्तनंभ्रमणमंगकंडूयनंमेने १० आसुरेणअसुराकारेणदैवेनदेवाकारेणरूपेणाविशत् ११ १२ आत्मनिदेवदैत्यमध्येगोत्रेद्राद्र्यरूपेणनेत्रेअभेद्याबोधरूपेणपरेणहरिणाक्षोभितंनक्राणांचक्रं

ध्रियमाणोऽपिबलिभिर्गौरवात्पांडुनंदन तेस्मिन्निर्विण्णमनसःपरिम्लानमुखश्रियः आसन्स्वपौरुषेनष्टेदैवेनातिबलीयसा ७ विलोक्यविघ्नेशविधिंतदेश्वरोदुरंतवीर्योऽवितथाभिसंधिः कृत्वावपुःकाच्छपमद्भुतंमहत्प्रविश्यतोयंगिरिमुज्जहार ८ तमुत्थितंवीक्ष्यकुलाचलंपुनःसमुद्यता निर्मथितुंसुरासुराः दधारपृष्ठेनसलक्षयोजनप्रस्तारिणाद्वीपइवापरोमहान् ९ सुरासुरेंद्रैर्भुजवीर्यवेपितंपरिभ्रमंतंगिरिमंगपृष्ठतः बिभ्रत्तदावर्त्तनमादिकच्छपोमेनेंऽगकंडूयनमप्रमेयः १० तथाऽसुरानाविशदासुरेणरूपेणतेषांबलवीर्यमीरयन् उद्दीपयन्देवगणांश्चविष्णुर्दैवेननागेंद्रमबोधरूपतः ११ उपर्यगेंद्रंगिरिराडिवान्यआक्रम्यहस्तेनसहस्रबाहुः तस्थौदिविब्रह्मभवेंद्रमुख्यैरभिष्टुवद्भिःसुमनोऽभिवृष्टः १२ उपर्यधश्चात्मनिगोत्रनेत्रयोःपरेणतेप्राविशतासमेधिताः ममंथुरब्धिंतरसामदोत्कटामहाद्रिणाक्षोभितनक्रचक्रम् १३ अहींद्रसाहस्रकठोरदृङ्मुखश्वासाग्निधूमाहतवर्चसोऽसुराः पौलोमकालेयबलील्वलादयोदवाग्निदग्धाःसरलाइवाभवन् १४ देवांश्चतच्छ्वासशिखाहतप्रभान्धूम्रांबरस्रग्वरकंचुकाननान् समभ्यवर्षन्भगवद्वशाघनाववुःसमुद्रोर्म्युपगूढवायवः १५ मथ्यमानेतथासिंधोर्देवासुरवरूथपैः यदासुधानजायेतनिर्ममंथाजितःस्वयम् १६

समूहोयस्मिन् १३ दृशश्चमुखानिचश्वासाश्चअहींद्रस्यसाहस्राःअपरिमिताःकठोरायेदृगादयःतेभ्योनिर्गताभ्यामग्निधूमाभ्यामाहतंवर्चोयेषांते सरलाद्रुमविशेषाः १४ देवांस्तुभगवद्वशाघनाःसमभ्यवर्षन् समुद्रोर्मिभिःउपगूढावायवश्चशीतलाववुः शांतिस्म कथंभूतान् तस्याहींद्रस्यश्वासशिखाग्निभिर्हताप्रभायेषाम् धूम्राण्यंबरादीनियेषाम् १५ १६ ७. ७

संविदम् सयमम् ३२ परिघाइवबाहवोयेषाम् ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ विसर्ज्जितः प्रस्थापितः सुपर्णेतत्रास्थितेवासुके रागमनायोगादितिभावः ३९ इतिश्रीअष्टमस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमेमथनोद्भूतविषभीत्याऽश्वि

ततोदेवासुराःकृत्वासंविदंकृतसौहृदाः उद्यमंपरमंचक्रुरमृतार्थेपरंतप ३२ ततस्तेमंदरगिरिमोजसोत्पाट्यदुर्मदाः नदंतउदधिंनिन्युःशक्ताःपरिघबाहवः ३३ दूरभारोद्वहश्रांताःशक्रवैरोचनादयः अपारयंतस्तंवोढुंविवशाविजहुःपथि ३४ निपतन्सगिरिस्तत्रबहूनमरदानवान् चूर्णयामासमहताभारेणकनकाचलः ३५ तांस्तथाभग्नमनसोभग्नबाहूरुकंधरान् विज्ञाय भगवांस्तत्रबभूवगरुडध्वजः ३६ गिरिपातविनिष्पिष्टान्विलोक्यामरदानवान् ईक्षयाजीवयामासनिर्ज्जरान्निर्व्रणान्यथा ३७ गिरिंचारोप्यगरुडेहस्तेनैकेनलीलया आरुह्यप्रययावब्धिंसुरासुरगणैर्वृतः ३८ अवरोप्यगिरिंस्कंधात्सुपर्णःपततांवरः ययौजलांतउत्सृज्यहरिणासविसर्ज्जितः ३९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअमृतमथनेमंदराचलानयननामषष्ठोऽध्यायः ६ श्रीशुकउवाच तेनागराजमामंत्र्यफलभागेनवासुकिम् परिवीयगिरौतस्मिन्नेत्रमब्धिंमुदाऽन्विताः १ आरेभिरेसुसंयत्ताअमृतार्थंकुरूद्वह हरिःपुरस्ताज्जगृहेपूर्वंदेवास्ततोभवन् २ तन्नैच्छन्दैत्यपतयोमहापुरुषचेष्टितम् नगृह्णीमोवयंपुच्छमहेरंगममंगलम् ३ स्वाध्यायश्रुतसंपन्नाःप्रख्याताजन्मकर्मभिः इतितूष्णींस्थितान्दैत्यान्विलोक्यपुरुषोत्तमः ४ स्मयमानोविसृज्याग्रंपुच्छंजग्राहसामरः कृतस्थानविभागास्तेएवंकश्यपनंदनाः ५ ममंथुःपरमायत्ताअमृतार्थंपयोनिधिम् मथ्यमानेऽर्णवेसोद्रिरनाधारोह्यपोऽविशत् ६

लैर्जनैः स्तुतःसन्नृकृपयारुद्रःपपौविषमितीर्यते १ फलभागेनतवाप्यमृतेभागोभाविष्यतीतिआमंत्र्य संमंत्र्य वासुकिंनेत्रंगिरौ परिवीयसंवेष्ट्यअब्धिंमथितुमारेभिरे वासुकेर्मुखंतीव्रंदैत्यान्ग्राहयितुमेवपूर्वंहरिःपुरस्तात्मुखेजगृहेततोऽभवन्मुखंजगृहुः १ २ ३ ४ कृतोधारणेस्थानविभागोयैः ५ ६

अर्थस्यप्रयोजनस्यपदवींसिद्धिंप्राप्तैः पश्चादहिमूषकवत्वध्यघातकभावेनवर्त्तितव्यमितिशेषः यद्वा पेटिकायांनिरुद्धोऽहिर्यथा
निर्गमद्वारविधानार्थंप्रथमंमूषकेणसंधिंविधत्ते पश्चात्तमेवकदाचित्भक्षयतितथा अर्थमार्गप्रवृत्तैः प्रथमंसंधेयाइत्यर्थः २० त
तस्तैः सहयत्कार्यंतदाह अमृतोत्पादनइति यस्य अमृतस्यपीतस्यसतः अमरो भवेत् मृत्युग्रस्तोऽपि २१ नेत्रंरज्जुम् २२ अतंद्रि
ताः संयत्ताः निर्मथध्वमिति ननुतर्हितेऽप्यमृतपानेनामराः स्युस्तत्राह क्लेशभाजइति २३ बलिभिः सहकारिभिः साध्याअ

अरयोऽपिहिसंधेयाः सतिकार्यार्थगौरवे अहिमूषकवद्देवा अर्थस्यपदवींगतैः २० अमृतोत्पादनेय
त्नः क्रियतामविलंबितम् यस्यपीतस्यवैजंतुर्मृत्युग्रस्तोऽमरोभवेत् २१ क्षिप्त्वाक्षीरोदधौसर्वावी
रुत्तृणलतौषधीः मंथानंमंदरंकृत्वानेत्रंकृत्वातुवासुकिम् २२ सहायेनमयादेवानिर्मंथध्वमतंद्रि
ताः क्लेशभाजोभविष्यंतिदैत्यायूयंफलग्रहाः २३ यूयंतदनुमोदध्वंयदिच्छंत्यसुराःसुराः नसं
रंभेणसिद्ध्यंतिसर्वेऽर्थाः सांत्वयायथा २४ नभेतव्यंकालकूटात्विषाज्जलधिसंभवात् लोभः
कार्योनवोजातुरोषः कामस्तुवस्तुषु २५ श्रीशुकउवाच इतिदेवान्समादिश्यभगवा
न्पुरुषोत्तमः तेषामंतर्दधेराजन्स्वच्छंदगतिरीश्वरः २६ अथतस्मैभगवतेनमस्कृत्यपितामहः
भवश्चजग्मतुःस्वंस्वंधामोपेयुर्बलिंसुराः २७ दृष्ट्वाऽरीनप्यसंयत्तान्जातक्षोभान्स्वनायकान्
न्यषेधद्दैत्यराट्श्लोक्यः संधिविग्रहकालवित् २८ तेवैरोचनिमासीनंगुप्तंचासुरयूथपैः श्रियाप
रमयाजुष्टंजिताशेषमुपागमन् २९ महेंद्रः श्लक्ष्णयावाचासांत्वयित्वामहामतिः अभ्यभाषत
तत्सर्वंशिक्षितंपुरुषोत्तमात् ३० तदरोचतदैत्यस्यतत्रान्येयेऽसुराधिपाः शंबरोऽरिष्टनेमि
श्चयेचत्रिपुरवासिनः ३१

र्थास्तदनुसरणंविनानसिद्ध्यंतीतिकृत्वासामादिकमुपदिशति यूयमितिद्वाभ्याम् हे
सुराः संरंभेणसंभ्रमेण सांत्वयासाममार्गेणयथासिद्ध्यंति २४ वस्तुषुमथनादुत्पन्नेषु २५ २६ सुरास्तुबलिमुपेयुः उप
जग्मुः २७ असंयत्तानपिदृष्ट्वाश्लोक्यः कीर्त्यर्हः २८ वैरोचनिंबलिम् जितमशेषंत्रैलोक्यंयेनतम् २९ तत्सर्वममृतोन्मथ
नादि ३० तत्रये अन्येचासुराधिपाः पौलोमकालेयादयः शंबरादयश्चतेप्यरोचत ३१

एतदेवसदृष्टांतमाह यथाऽग्निंकाष्ठेमथनेन अमृतमाज्यंगोषुदोहनादिनाभुविअन्नंव्रीह्यादिकर्षणादिना अंबुचखनने नउद्यमनेपुरुषकारेवाणिज्यादिनावृत्तिंजीविकाम् यद्वा अंबुनःउद्यमने घटीयंत्रादिनोद्धरणेयोगैरुपायैर्मनुष्या अधि यंतिप्राप्नुवंति तथाकवयस्त्वांबुद्ध्यागुणेष्वधियंतिवदंतिच १२ हेनाथसरोजनाभ अतिचिरादीप्सितमर्थंयोगैकप्राप्यंत्वां सम्यगुज्जिहानमाविर्भवंतंप्रत्यक्षतोदृष्ट्वाऽद्यवयंनिर्वृतिंगताः दवार्त्तादावाग्निपीडिताः १३ यद्विधेयंतत्कथयेतिचेत्तत्रा

यथाऽग्निमेधस्यमृतंचगोषुभुव्यन्नमंबूद्यमनेचवृत्तिम् योगैर्मनुष्या अधियंतिहित्वांगुणेषुबुद्ध्या कवयोवदंति १२ तंत्वांवयंनाथसमुज्जिहानंसरोजनाभातिचिरेप्सितार्थम् दृष्ट्वागतानिर्वृति मद्यसर्वेगजादवार्त्ताइवगांगमंभः १३ सत्वंविधत्स्वाखिललोकपालावयंयदर्थास्तवपादमूलम् समागतास्तेबहिरंतरात्मन्किंचान्यविज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः १४ अहंगिरित्रश्चसुरादयोयेदक्षा दयोऽग्नेरिवकेतवस्ते किंवाविदामेशपृथग्विभाताविधत्स्वशंनोद्विजदेवमंत्रम् १५ श्रीशुकउवाच एवंविरिंच्यादिभिरीडितस्तद्विज्ञायतेषांहृदयंयथैव जगादजीमूतगभीरयागिरा बद्धांजलीन्संवृतसर्वकारकान् १६ एकएवेश्वरस्तस्मिन्सुरकार्येसुरेश्वरः विहर्तुकामस्तानाह समुद्रोन्मथनादिभिः १७ श्रीभगवानुवाच हंतब्रह्मन्नहोशंभोहेदेवाममभाषितम् शृणुतावहिताःसर्वेश्रेयोवःस्याद्यथासुराः १८ यातदानवदैतेयैस्तावत्संधिर्विधीयताम् कालेनानुगृहीतैस्तैर्यावद्वोभवआत्मनः १९

ह हेअंतरात्मन् अशेषसाक्षिणस्तेबहिः किंवाऽन्यैर्विज्ञाप्यमस्ति १४ यूयमेवाकिंचित्कुरुतेतिचेत्तत्राह अहमिति अग्नेःकेतवोविस्फुलिंगाइवतेत्वत्तोवयंपृथग्विभाताः संतः आत्मनःशंश्रेयःकिं वाविद्मःअतस्त्वमेवद्विजानांदेवानांचमंत्रंविधत्स्वइदंकुरुतेत्युपायमुपदिशेत्यर्थः १५ हृदयंमंत्रःउपदेष्टव्यइत्यभिप्रेतंयथैवतथैव विज्ञायजगाद संवृतानिनियमितानिसर्वाणिकारकाणींद्रियाणियैःतान् १६ ईश्वरस्यापितथैवाभिप्रेतमित्याह एकएवेश्व रःसमर्थोऽपि १७ हेसुराः हेदेवा अन्येचगंधर्वादयः वः आत्मनोयावद्भवोवृद्धिर्भवति १८ १९ ७ ७

कौस्तुभआभरणंकंठेयस्याः लक्ष्मींवक्षसिबिभ्रतीम् ६ देवप्रवरोब्रह्मा सर्वैर्गणैरवनिंगतैः साष्टांगप्रणतैः अनाविराविरासेयं नाभूताऽभूदितिब्रुवन् ब्रह्माऽपिप्रीतिनित्यत्वविभुत्वेभगवत्तनोः ७ श्रीमूर्त्तेरयमाविर्भावएवनत्वस्मदादिवत्जन्मादित्वा स्तीत्याह नजाताजन्मादयोयस्य कुतः अगुणाय अतः निर्वाणसुखस्याणर्वाय अपारमोक्षसुखस्वरूपायेत्यर्थः तथाऽपिअ णोरप्यणिम्ने अतिसूक्ष्मायदुर्ज्ञेयत्वात् वस्तुतस्तु अपरिगण्यमियत्तातीतंधाममूर्त्तिर्यस्यतस्मैनच्चैतदसंभावितम् यतःम हानचिंत्योऽनुभावोयस्यतस्मै ८ तन्मूर्त्तेः सनातनत्वमपरिमेयत्वंचोपपादयति रूपमिति हेपुरुषर्षभ हेधातः एतत्तव

कांचीकलापवलयहारनूपुरशोभिताम् कौस्तुभाभरणांलक्ष्मींबिभ्रतींवनमालिनीम् ६ सुदर्श नादिभिःस्वास्त्रैर्मूर्त्तिमद्भिरुपासिताम् तुष्टावदेवप्रवरःसशर्वःपुरुषंपरम् सर्वामरगणैःसाकं सर्वांगैरवनिंगतैः ७ ब्रह्मोवाच अजातजन्मस्थितिसंयमायागुणायनिर्वाणसुखार्ण वाय अणोरणिम्नेऽपरिगण्यधाम्नेमहानुभावायनमोनमस्ते ८ रूपंतवैतत्पुरुषर्षभेज्यंश्रेयो ऽर्थिभिर्वैदिकतांत्रिकेण योगेनधातः सहनस्त्रिलोकान्पश्याम्यमुष्मिन्नुहविश्वमूर्त्तौ ९ त्वय्य ग्रआसीत्त्वयिमध्यआसीत्त्वय्यंतआसीदिदमात्मतंत्रे त्वमादिरंतोजगतोऽस्यमध्यंघटस्य मृत्स्नेवपरःपरस्मात् १० त्वंमाययात्माश्रययास्वयेदंनिर्मायविश्वंतदनुप्रविष्टः पश्यंतियुक्ता मनसामनीषिणोगुणव्यवायेऽप्यगुणंविपश्चितः ११

रूपंवैदिकेनतांत्रिकेणचयोगेनोपायेनश्रेयोऽर्थिभिः स दाइज्यंपूज्यमतोनेदमिदानीमपूर्वंजातमितिभावः ननुयूयंदेवाः पूज्यत्वेनप्रसिद्धाः सत्यम् सर्वेऽपिअत्रैवांतर्भूताइत्याह उ अहोहमूहस्त्वम् अमुष्मिंस्त्वयिनोऽस्मांस्त्रीन्लोकांश्चसहपश्यामि तत्रहेतुः विश्वंमूर्त्तौयस्य अतस्तवैतद्रूपंपरिच्छिन्नमपिनभ वतीत्यर्थः ९ विश्वमूर्त्तित्वमेवाह त्वयीति घटस्यमृत्तिकायथा आदिरंतश्चमध्यंच तथात्वमस्यजगतः तत्रहेतुः परस्मात् प्रधानादपिपरः १० मृत्तिकादृष्टांतेनपरिणामंप्राप्तंवारयति त्वमिति स्वयास्वाधीनया अतएवगुणानांव्यवायेपरिणामेऽप्य गुणमेवत्वांयुक्ताः पश्यंति मनीषिणोविवेकिनः विपश्चितः शास्त्रज्ञाः ११ ७ ७ ७

तत्रावैफल्यमुपपादयति अवमः अल्पोऽपिकर्मकल्पः कर्माभासोऽपिईश्वरार्पितश्चेद्विफलायासायनकल्पतेहियस्मात्सएषईश्वरःपुरुषस्यात्मा अतएवदयितोहितश्च नत्वात्मनिदयितेहितेचार्पितंनिष्फलंस्यात् ४८ अनंतफलत्वमाह यथाहिमूलावसेचनंस्कंधानांशाखानांचभवति ४९ एवंसत्यपित्वदर्पितकर्मणांत्वद्भक्तानामस्माकंयन्निमित्तमिदंदुःखमितित्वमेववेत्सीत्याशयेनाह नमइति दुर्वितर्क्याण्यात्मकर्माणिस्वभावचेष्टितानियस्यतस्मै ५० इत्यष्टमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेपुनस्तुतिर्वि

नावमःकर्मकल्पोऽपिविफलायेश्वरार्पितः कल्पतेपुरुषस्यैषसत्यात्मादयितोहितः ४८ यथाहिस्कंधशाखानांतरोर्मूलावसेचनम् एवमाराधनंविष्णोःसर्वेषामात्मनश्चहि ४९ नमस्तुभ्यमनंताय दुर्वितर्क्यात्मकर्मणे निर्गुणायगुणेशायसत्वस्थायचसांप्रतम् ५० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेअमृतमथनेनामपंचमोऽध्यायः ५ श्रीशुकउवाच एवंस्तुतःसुरगणैर्भगवान्हरिरीश्वरः तेषामाविरभूद्राजन्सहस्रार्कोदयद्युतिः १ तेनैवमहसासर्वेदेवाःप्रतिहतेक्षणाः नापश्यन्खंदिशःक्षोणीमात्मानंचकुतोविभुम् २ विरंचोभगवान्दृष्ट्वासहशर्वेणतांतनुम् स्वच्छांमरकतश्यामांकंजगर्भारुणेक्षणाम् ३ तप्तहेमावदातेनलसत्कौशेयवाससा प्रसन्नचारुसर्वांगींसुमुखींसुंदरभ्रुवम् ४ महामणिकिरीटेनकेयूराभ्यांचभूषिताम् कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखांबुजाम् ५

ष्णावाविर्भूतिःस्तुतैःकृता तन्मंत्रेणासुरैःसाकममृतार्थेमहोद्यमः १ सहस्रार्काणामुदयेद्युतिरिवद्युतिर्यस्य १ महसातेजसाप्रतिहतानीक्षणानिचक्षूंषियेषाम् २ तामाविर्भूतांतनुंविरंचोदृष्ट्वातुष्टावेतिपंचमेनान्वयः कंजगर्भवदरुणेईक्षणेयस्याः ३ तप्तहेमवदवदातेनपीतेनलसताकौशेयवाससायुक्तांप्रसन्नानिचारूणिसर्वाण्यंगानियस्याः शोभनंमुखंयस्याः सुंदरेभ्रुवौयस्याः ४ महांतोमणयोयस्मिन्तेनकिरीटेनकर्णाभरणेकुंडलेताभ्यांनिर्भातौयौकपोलौताभ्यांश्रीर्मुखांबुजेयस्याः ५

इतरः अधर्मः ४० विट् वैश्यः ओजः नैपुण्यं तस्य वृत्तिः अंघ्रिः अंघ्रिजो इत्यर्थः अवेदः शूद्रो अवेदो वेदव्यतिरिक्ता शुश्रूषा तद्वृत्तिमान्
शूद्रश्च पाठांतरं स्फुगमम् ४१ उपरि उत्तरोष्ठात् नस्तः नासिकातः द्युतिः कांतिः पशव्यः पशूनां हितः कामः स्पर्शेनाभूत् ४२ द्रव्यंभू
तानिवयः कालम् विशेषं लौकिकप्रपंचम् यद्यस्माद्दुर्विभाव्यम् कुतः प्रबुधापबाधं विद्वद्भिरपोह्यमानम् पाठांतरे प्रबुधानां मायेत्य
वबोधो यस्मिन्नित्यर्थः ४३ तदेवं सप्रपंचसुपवर्ण्य निष्प्रपंचमनुवर्णयन् प्रणमति नमोस्त्विति वृत्तिभिर्दर्शनादिभिः न भस्वान्

श्रीर्वक्षसः पितरश्छाययासन् धर्मः स्तनादितरः पृष्ठतोऽभूत् द्यौर्यस्य शीर्ष्णोऽप्सरसो विहारात्प्र
सीदतां नः समहाविभूतिः ४० विप्रो मुखं ब्रह्म च यस्य गुह्यं राजन्य आसीद्भुजयोर्बलं च ऊर्वोर्विडो
जोऽङ्घ्रिरवेदशूद्रौ प्रसीदतां नः समहाविभूतिः ४१ लोभोऽधरात्प्रीतिरुपर्यभूद्द्युतिर्नस्तः पशव्यः स्प
र्शेन कामः भ्रुवोर्यमः पक्ष्मभवस्तु कालः प्रसीदतां नः समहाविभूतिः ४२ द्रव्यं वयः कर्म गुणान्वि
शेषं यद्योगमायाविहितान्वदंति यद्दुर्विभाव्यं प्रबुधापबाधं प्रसीदतां नः समहाविभूतिः ४३ नमोऽ
स्तु तस्मा उपशांतशक्तये स्वाराज्यलाभप्रतिपूरितात्मने गुणेषु मायारचितेषु वृत्तिभिर्न सज्जमा
नाय नभस्वदूतये ४४ स त्वं नो दर्शयात्मानमस्मत्करणगोचरम् प्रपन्नानां दिदृक्षूणां सस्मितं ते मु
खांबुजम् ४५ तैस्तैः स्वेच्छाधृतै रूपैः काले काले स्वयं विभो कर्म दुर्विषहं यन्नो भगवांस्तत्करोति हि ४६
क्लेशभूर्यल्पसाराणि कर्माणि विफलानि वा देहिनां विषयार्त्तानां न तथैवार्पितं त्वयि ४७

वायुः तस्येव ऊतिः लीला
यस्य तस्मै ४४ सस्मितं मुखांबुजं दिदृक्षूणां नोऽस्मच्चक्षुरादिकरणगोचरं यथा भवत्येवं चात्मानं दर्शय ४५ भक्तेच्छाऽनुवर्तित्वं च तव बहुशो दृष्ट
मेवेत्याह तैस्तैरिति यन्नो दुर्विषहमशक्यं कर्म तद्भगवान् स्वयमेव करोति हि ४६ न च बहिर्मुखानामिव लब्धक्तानामस्माकं त्वय्यर्पिता
नि पूर्वपुण्यानि विपरीतफलानि भवितुमर्हंतीत्याह क्लेशो भूरि येषु अल्पं सारं फलं येषु यद्वा विफलान्येव सकामानां कर्माणि त्वदर्पितं तु न तथे
ति ४७

यः सोमो देवानामंधः अन्नम् अतएव बलमायुश्च नगानां वृक्षाणाम् प्रकर्षेण जनयति वर्द्धयतीति प्रजनः तं यस्य मनः समामनंति स नः
प्रसीदतु ३४ अग्निर्यस्य तु मुखं जातः कथंभूतः जातवेदो धनं यस्मात् क्रियाकांडं तत्प्रतिपाद्यं कर्म तन्निमित्तं जन्म यस्य अंतः समुद्रे
उदरमध्ये स्वधातून् पाकार्हनिवान्नादीन् अनुपचन् प्रसिद्धसमुद्रेऽपि वाडवरूपेण उदकान्येवानुपचन्नग्निः ३५ एष तरणिर्यस्य
चक्षुरासीत् कथंभूतः देवयानम् अर्चिरादिमार्गदेवता त्रयीमयः सैषा त्रय्येव विद्या तपतीति श्रुतेः ब्रह्मणो धिष्ण्यमुपासना

सोमं मनो यस्य समामनंति दिवौकसां वै बलमंध आयुः ईशो नगानां प्रजनः प्रजानां प्रसीदतां नः स म
हाविभूतिः ३४ अग्निर्मुखं यस्य तु जातवेदा जातः क्रियाकांडनिमित्तजन्मा अंतःसमुद्रेऽनुपचन्स्व
धातून्प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ३५ यच्चक्षुरासीत्तरणिर्देवयानं त्रयीमयो ब्रह्मण एष धिष्ण्यम्
द्वारं च मुक्तेरमृतं च मृत्युः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ३६ प्राणादभूद्यस्य चराचराणां प्राणः सहो
बलमोजश्च वायुः अन्वास्म सम्राजमिवानुगा वयं प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ३७ श्रोत्राद्दिशो य
स्य हृदश्च खानि प्रजज्ञिरे खं पुरुषस्य नाभ्याः प्राणेंद्रियात्मासुशरीरकेतं प्रसीदतां नः स महावि
भूतिः ३८ बलान्महेंद्रस्त्रिदशाः प्रसादात् मन्योर्गिरीशो धिषणाद्विरिंचः खेभ्यश्च छंदांस्यृषयो
मेढ्रतः कः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ३९

स्थानम् यएषोंऽतरादित्ये हिरण्मयः पुरुषइति श्रुतेः मुक्तेर्द्वारं देवयान
त्वात् अमृतं च पुण्यलोकत्वात् मृत्युश्च कालात्मकत्वात् एवंभूतस्तरणिर्यस्य चक्षुः सः प्रसीदतु ३६ एवंभूतो वायुश्चराचराणां सहः
आदिधर्मवान्प्राणः यं प्राणं वयं बुद्ध्याद्यधिष्ठातारो देवाः सम्राजं भृत्या इव अन्वास्म अनुसृत्यास्थिताः एवंभूतो वायुर्यस्य प्राणादभू
त्सः ३७ खानि देहगतानि छिद्राणि प्राणः पंचवृत्तिः इंद्रियाणि च आत्मा मनश्च असवो नागकूर्मादयः शरीरं च तेषां केतमाश्र
यभूतं खं यस्य पुरुषस्य नाभ्याः प्रजज्ञे सः ३८ यस्य बलान्महेंद्रो जज्ञे छंदांसि ऋषयश्च खेभ्यः कः प्रजापतिः ३९

सर्वजीवनियंतृत्वादिनाचवरिष्ठत्वमाह यइति यउपसुपर्णजीवसमीपेतन्नियंतृत्वेन आसांचकार आस्तेस्म द्वासुपर्णासयुजासखा यासमानंवृक्षंपरिषस्वजातइतिश्रुतेः यद्वा भक्तरक्षार्थंगरुडस्योपरिउपविष्टइत्यर्थः तर्हिदेहस्थत्वात् भक्तरक्षणादिक्रियावेशात् जीवसाम्यंस्यात् तत्राह एकवर्णंज्ञानैकस्वरूपम् तमसः प्रकृतेः परम् अलोकमदृश्यम् अव्यक्तंनिर्विकल्पम् अनंतपारंकालतो देशतश्चापरिच्छिन्नंतत् ब्रह्मैवयः अप्रच्युतस्वरूपत्वात् नजीवसाम्यम् तयोरन्यः पिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीतीति विशेषश्रवणादित्यर्थः अतएवयंधीराः योगेनरथेनप्राप्तिसाधनेनोपासतेभजंतेतंनमामेत्युत्तरेणान्वयः २९ मायानियंतृत्वे नापिजीवसाम्यंपरिहरन्वरिष्ठत्वमाह यस्यमायांकश्चित्कश्चिदपिनातितितर्त्तिनातिक्रामति कथंभूताम् जनोययासुत्यति

यएकवर्णंतमसः परंतदलोकमव्यक्तमनंतपारम् आसांचकारोपसुपर्णमेनमुपासतेयोगरथेनधीराः २९ नयस्यकश्चातितितर्तिमायांययाजनोमुह्यतिवेदनार्थम् तंनिर्जितात्मात्मगुणंपरेशंनमामभूतेषुसमंचरंतम् ३० इमेवयंयत्प्रिययैवतन्वासत्त्वेनसृष्टाबहिरंतराविः गतिनसूक्ष्मामृषयश्चविद्महेकुतोऽसुराद्याइतरप्रधानाः ३१ पादौमहीयंस्वकृतैवयस्यचतुर्विधोयत्रहिभूतसर्गः सवैमहापूरुषआत्मतंत्रः प्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः ३२ अंभस्तुयद्रेतउदारवीर्यंसिध्यंतिजीवंत्युतवर्द्धमानाः लोकायतोऽथाखिललोकपालाः प्रसीदतांब्रह्ममहाविभूतिः ३३

अर्थमात्मस्वरूपंनतुवेद निर्जित आत्मा आत्मशक्तिर्मायान्चतद्गुणाश्चयेनतम् ३० अर्थं नवेदेतियदुक्तंतत्प्रपंचयन्नाह इमेवयंदेवाऋषयश्चयस्यप्रिययातन्वासत्त्वेनैवसृष्टाअपिबहिरंतश्चसत्ताप्रकाशाभ्यामाविः प्रकटमपिसूक्ष्मांगतिंनिरुपाधिस्वरूपंनविद्मः इतरप्रधानाः रजस्तमोमयाः कुतोविदुः तंनमामेतिपूर्वेणान्वयः ३१ इदानींवैराजरूपेणस्तुवन्प्रार्थयते पादौमहीतिद्वादशभिः यत्रमध्येजरायुजादिभूतसर्गः सामहीयस्यपादौसनः प्रसीदतु आत्मतंत्रः पादादिमत्वेऽपिनतत्परतंत्रः कुतः ब्रह्म अप्रच्युतरूपः तत्कृतः महतीविभूतिरैश्वर्यंयस्यसः ३२ उदारंवीर्यंशक्तिर्यस्यतदंभोयस्यरेतः सनः प्रसीदतु उदारवीर्यतामाह यतोंऽभसोलोकादयः सिध्यंतिजायंते ३३

देववरंत्वांनमामहे देववरंत्वांनमामेतिवा वरत्वेहेतुः सत्यम् कुतः अविक्रियम् तत्कुतः अनंतम् आद्यंच अनादिम् आद्यंतवंतोहि वृद्ध्यादिविक्रियायुक्ताभवंति किंच गुहाशयंसर्वांतरम् कुतः निष्कलंनिरुपाधिम् तत्कुतः अप्रतर्क्यम् तत्कुतः मनोऽग्रयानंम नसोऽपिजविष्ठंमनःशाय्येस्थानेततः प्रागेवविद्यमानत्वात् तथाचश्रुतिः अनेजदेकंमनसोजवीयोनैनद्देवाआप्नुवन्पूर्वम र्शत् तद्धावतोऽन्यानत्येतितिष्ठदिति वचसाअनिरुक्तम् अविषयत्वात् यद्वाचाऽनभ्युदितंयेनवागभ्युद्यतइतिश्रुतेः मनो वचसोरगोचरत्वादप्रतर्क्यंयथेष्टं वासर्वेषांहेतुहेतुमद्भावः २६ किंच प्राणादीनांविपश्चितंज्ञातारम् आत्माअहंकारोदेहोवा

ब्रह्मोवाच अविक्रियंसत्यमनंतमाद्यंगुहाशयंनिष्कलमप्रतर्क्यम् मनोऽग्रयानंवच सानिरुक्तंनमाम्यहंदेववरंवरेण्यम् २६ विपश्चितंप्राणमनोधियात्मनामर्थेंद्रियाभास मनिद्रमव्रणम् छायातपौयत्रनगृध्रपक्षौतमक्षरंखंत्रियुगंव्रजामहे २७ अजस्यचक्रं त्वजयेर्यमाणंमनोमयंपंचदशारमाशु त्रिणाभिविद्युच्चलमष्टनेमियदक्षमाहुस्तमृतंप्र पद्ये २८

नतुतद्व्यतिरिक्तंज्ञेयमस्तीत्याह अर्थोऽविषयः इंद्रियाणितद्ग्राहकाणितदुभयरूपेणाभासतइतितथातम् तथाऽप्यनिद्रंस्वप्नवद्दृष्टृवदज्ञानरहितम् कुतः अव्रणम् अदेहम् अतएवअक्षरंखमिवव्यापिनंच सर्वत्रहेतुः यत्रयस्मिन् गृध्रपक्षौजीवमक्षपातिनौछायातपौ अविद्याचतन्निवर्त्तिकाविद्याचनास्ति तंत्रियुगेष्वाविर्भवंतंशरणंव्रजाम २७ तदे वमविक्रियत्वादिभिः सर्वज्ञत्वादिभिश्चसत्यत्वंवरेण्यत्वंचोक्तं संसारचक्राधारत्वेनापितदेवदर्शयन्नाह अजस्यजी- वस्यचक्रंचक्रवदावर्त्तमानंदेहादिअजयामाययाप्रेर्यमाणम् यत् यः अक्षोयस्ययदधिष्ठानमाहुस्तमृतंसत्यंप्रपद्ये कथंभूतंचक्रम् मनोमयंमनःप्रधानंदशेंद्रियाणिपंचप्राणाश्चेत्येवंपंचदशआरायस्य आशुशीघ्रगम् त्रयोगुणानाभिरिवमध्येयस्य विद्युदिवचलम् अष्टौप्रकृतयोनेमयइवावरणानियस्य २८

१७ १८ असुरान् अयथादेववैलक्षण्येनबलपुष्ट्यादियुक्तान् विलोक्येत्यर्थः १९ हरिंशरणंगताःसंतोयथापूर्वंसर्वंप्राप्स्यामइ
तिहर्षेणोत्फुल्लंविकसितंवदनंयस्य २० मनुष्यादयोजरायुजांडजोद्भिज्जस्वेदजाःयस्यावताराःपुरुषाःतस्यांशोब्रह्मातस्यक
लाःमरीच्यादयःताभिर्विसर्जिताःपुत्रपौत्रादिद्वाराजनिताः २१ ननुतर्हिसर्वेष्वसोसमःस्यात्किंतच्छरणाश्रयेणसत्यंयद्य

निशम्यैतत्सुरगणामहेंद्रवरुणादयः नाध्यगच्छन्स्वयंमंत्रैर्मंत्रयंतोविनिश्चयम् १७ ततोब्रह्म
सभांजग्मुर्मेरोर्मूर्द्धनिसर्वशः सर्वंविज्ञापयांचक्रुःप्रणताःपरमेष्ठिने १८ सविलोक्येंद्रवाय्वादी
न्निःसत्त्वान्विगतप्रभान् लोकानमंगलप्रायानसुरानयथाविभुः १९ समाहितेनमनसासंस्म
रन्पुरुषपरम् उवाचोत्फुल्लवदनोदेवान्सभगवान्परः २० अहंभवायूयमथोऽसुरादयोमनुष्य
तिर्यग्द्रुमघर्मजातयः यस्यावताराशकलाविसर्जिताप्रजाप्तसर्वेशरणंतमव्ययम् २१ नयस्य
वध्योनचरक्षणीयोनोपेक्षणीयादरणीयपक्षः अथापिसर्गस्थितिसंयमार्थंधत्तेरजःसत्वत
मांसिकाले २२ अयंचतस्यस्थितिपालनक्षणःसत्वंजुषाणस्यभवायदेहिनाम् तस्माद्व्रजामः
शरणंजगद्गुरुंस्वानांसनोधास्यतिशंसुरप्रियः २३ श्रीशुकउवाच इत्याभाष्यसुरा
न्वेधाःसहदेवैररिंदम अजितस्यपदंसाक्षाज्जगामतमसःपरम् २४ तत्राद्दृष्टस्वरूपायश्रुत
पूर्वायवैविभो स्तुतिमब्रूतदैवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेंद्रियः २५

पोवंतथाऽप्यस्यपक्षपातोभविष्यतीत्याशयेनाह
नयस्येतिद्वाभ्याम् स्थितिपालनस्यक्षणःकालःअतः सुरप्रियःसन्स्वीयानांनःशंसुखंकरिष्यति २२ २३ यत्रक्षीराब्धौहरेर्वासस्तदेवतम
सःपरंस्थानं यद्वा लोकालोकात्परतोयत्तमस्त तःपरंस्थानंजगाम २४ दैवीभिःलोके अप्रसिद्धाभिः वैदिकीभिर्गीर्भिः स्तुतिमकरोत् २५

५ तस्यवैकुंठसंज्ञस्यहरेरनुभावः सनकादिशापेनदैत्यतांप्राप्ताभ्यांस्वपार्षदाभ्यांवाराहादिरूपेणयुद्धादिलक्षणः गुणाश्चब्रह्मण्य
तादयः परमोदयाश्चमहर्द्धयः कथिताः तृतीयस्कंधादिषु ६ ७ ८ ९ १० यतोहेतोः अंबुचरात्मनाकूर्मरूपेण ११ सुराणांसाधि
तासुधेत्युक्तत्वायुद्धाद्यपिसूचितम् अतः पृच्छति किंचान्यदिति १२ १३ १४ नोत्तिष्ठेरनन्नपुनर्जीविंतिस्मेत्यर्थः १५ दुर्वाससा

वैकुंठः कल्पितोयेनलोकोलोकनमस्कृतः रमयाप्रार्थ्यमानेनदेव्यातत्प्रियकाम्यया ५ तस्यानुभावः क
थितोगुणाश्चपरमोदयाः भौमान्रेणून्सविममेयोविष्णोर्वर्णयेद्गुणान् ६ षष्ठश्चचक्षुषः पुत्रश्चाक्षु
षोनामवैमनुः पुरुःपुरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः ७ इंद्रोमंत्रद्रुमस्तत्रदेवाआप्यादयोगणाः
मुनयस्तत्रवैराजन्हविष्मद्वीरकादयः ८ तत्रापिदेवः संभूत्यांवैराजस्याभवत्सुतः अजितोनामभ
गवानंशेनजगतः पतिः ९ पयोधिंयेननिर्मथ्यसुराणांसाधितासुधा भ्रममाणोंऽभसिधृतः कूर्म
रूपेणमंदरः १० राजोवाच यथाभगवताब्रह्मन्मथितः क्षीरसागरः यदर्थंवायतश्चाद्रिंदधा
रांबुचरात्मना ११ यथाऽमृतंसुरैः प्राप्तंकिंचान्यदभवत्ततः एतद्भगवतः कर्मवदस्वपरमाद्भुतम्
१२ त्वयासंकथ्यमानेनमहिम्नासात्वतापतेः नातितृप्यतिमेचित्तंसुचिरंतापतापितम् १३
सूतउवाच संपृष्टोभगवानेवंद्वैपायनसुतोद्विजाः अभिनंद्यहरेर्वीर्यमभ्याचष्टुंप्रचक्रमे १४
श्रीशुकउवाच यदायुद्धेऽसुरैर्देवाबाध्यमानाः शितायुधैः गतासवोनिपतितानोत्तिष्ठेरन्स्मभू
यशः १५ यदादुर्वाससः शापात्सेंद्रालोकास्त्रयोनृप निःश्रीकाश्चाभवंस्तत्रनेशुरिज्यादयः क्रियाः १६

हिकदाचिन्मार्गेगच्छंतमिंद्रंदृष्ट्वास्वकंठस्थामालातस्मैदत्तातेनचश्रीमदेनानादृत्यऐरावतस्यकुंभयोर्निक्षिप्तासचगजोमत्तःप
द्भ्यांतांमालांचूर्णीचकार ततः कुपितोदुर्वासास्तंशशापत्रिभिर्लोकैः सहत्वंनिःश्रीकोभवेतितदेतदाह यदादुर्वाससः शापादिति
इज्यादयः यागाद्याः १६

१८ १९ २० २१ अव्यक्तंमायाम् अव्ययंधर्मंभक्तिलक्षणम् सोमकश्यपयोरपिपत्नीदाक्षायणीः २२ सितवारणमैरावत
म् २३ सुसमाहिताः एकाग्रचित्ताः ममरूपाणिमद्विभूतीः २४ २५ जलजोत्तमंशंखवरंप्रध्मायवादयित्वा २६ इतिअ

शृंगाणीमानिधिष्ण्यानिब्रह्मणोमेशिवस्यच क्षीरोदंमेप्रियंधामश्वेतद्वीपंचभास्वरम् १८ श्रीव
त्संकौस्तुभंमालांगदांकौमोदकींमम सुदर्शनंपांचजन्यंसुपर्णंपतगेश्वरम् १९ शेषंचमत्कलांसू
क्ष्मांश्रियंदेवींममाश्रयाम् ब्रह्माणंनारदमृषिंभवंप्रह्रादमेवच २० मत्स्यकूर्मवराहाद्यैरवतारैःकृ
तानिमे कर्माण्यनंतपुण्यानिसूर्यंसोमंहुताशनम् २१ प्रणवंसत्यमव्यक्तंगोविप्रान्धर्ममव्ययम्
दाक्षायणीर्धर्मपत्नीःसोमकश्यपयोरपि २२ गंगांसरस्वतींनंदांकालिंदींसितवारणं ध्रुवंब्रह्मर्
षीन्सप्तपुण्यश्लोकांश्चमानवान् २३ उत्थायापररात्रांतेप्रयताःसुसमाहिताः स्मरंतिममरूपाणि
मुच्यंतेह्येनसोऽखिलात् २४ येमांस्तुवंत्यनेनांगप्रतिबुध्यनिशात्यये तेषांप्राणात्ययेचाहंददामि
विमलांमतिम् २५ श्रीशुकउवाच इत्यादिश्यहृषीकेशःप्रध्मायजलजोत्तमम् हर्षयन्विबु
धानीकमारुरोहखगाधिपम् २६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेगजेंद्रमोक्षणंनाम
चतुर्थोऽध्यायः ४ श्रीशुकउवाच राजन्नुदितमेतत्तेहरेःकर्माघनाशनम् गजेंद्रमोक्षणं
पुण्यंरैवतंत्वंतरंशृणु १ पंचमोरैवतोनाममनुस्तामससोदरः बलिविंध्यादयस्तस्यसुताअर्जुन
पूर्वकाः २ विभुरिंद्रःसुरगणाराजन्भूतरयादयः हिरण्यरोमावेदशिराऊर्द्ध्वबाह्वादयोद्विजाः ३
पत्नीविकुंठाशुभ्रस्यवैकुंठैःसुरसत्तमैः तयोःस्वकलयाजज्ञेवैकुंठोभगवान्स्वयम् ४

इमेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ अमृताख्यानमष्टभिरध्यायैरनुवर्ण्यते स्वभक्तपक्षपातेनयत्रयोषायितंप्रभोः १ पंचमेपंच
मंचायषष्ठंवाकथयन्मनुम् विप्रशापाद्वनिःश्रीकैः कृतांदेवैर्हरेस्तुतिम् २ तामसश्चतुर्थोमनुःतस्यसोदरःभ्राता २ ३ ४

कुलाचलेमलयाद्रावाश्रमोयस्य ८ तूष्णींरहस्युपासीनंवीक्ष्य ९ शापमेवाह असाधुरित्यादि अकृता अशिक्षिताबुद्धिर्यस्य ग जोयथास्तब्धमतिस्तथैवायम् अतःसएवगजएवभवत्विति शेषः १० दिष्टंदैवप्रापितंतदुपधारयन्नालोचयन् ११ कौंजरीं योनिमापन्नःतर्हिपश्चात्कथंस्मृतिर्जातातत्राह हरेरर्चनस्यानुभावेनेति १२ अद्भुतंस्वभवनमगात् १३ एतत् गजराजमो

सएकदाराधनकालआत्मवान्गृहीतमौनव्रतईश्वरंहरिम् जटाधरस्तापसआप्लुतोऽच्युतंसमर्चयामास कुलाचलाश्रमः ८ यदृच्छयातत्रमहायशामुनिःसमागमच्छिष्यगणैःपरिश्रितः तंवीक्ष्यतूष्णीमकृ ताऽर्हणादिकंरहस्युपासीनमृषिश्चुकोपह ९ तस्माइमंशापमदादसाधुरयंदुरात्माऽकृतबुद्धिरद्य विप्रावमंताविशतांतमोऽधंयथागजःस्तब्धमतिःसएव १० श्रीशुकउवाच एवंशप्त्वागतोऽ गस्त्योभगवान्नृपसानुगः इंद्रद्युम्नोऽपिराजर्षिर्दिष्टंतदुपधारयन् ११ आपन्नःकौंजरींयोनिमात्म स्मृतिविनाशिनीम् हर्यर्चनानुभावेनयद्गजत्वेऽप्यनुस्मृतिः १२ एवंविमोक्ष्यगजयूथपमब्जनाभ स्तेनापिपार्षदगतिंगमितेनयुक्तः गंधर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माऽद्भुतस्वभवनंगरुडासनोऽ गात् १३ एतन्महाराजतवेरितोमयाकृष्णानुभावोगजराजमोक्षणम् स्वर्ग्यंयशस्यंकलिकल्मषाप हंदुःस्वप्ननाशंकुरुवर्यशृण्वताम् १४ यथानुकीर्त्तयंत्येतच्छ्रेयस्कामाद्विजातयः शुचयःप्रातरुत्था यदुःस्वप्नाद्युपशांतये १५ इदमाहहरिःप्रीतोगजेंद्रंकुरुसत्तम शृण्वतांसर्वभूतानांसर्वभूतमयो विभुः १६ श्रीभगवानुवाच येमांत्वांचसरश्चेदंगिरिकंदरकाननम् वेत्रकीचकवेणूनांगुल्मानि सुरपादपान् १७

क्षणंनामकृष्णानुभावस्तवेरितः कथंभूतंतत्राह स्वर्ग्यमित्यादि दुःस्वप्नंनाशयतीतितथा १४ अतःश्रे यस्कामायेएतद्यथावदनुकीर्त्तयंति १५ अनेनश्रेयोभवतीतिकुतोज्ञातंसाक्षाद्भगवद्वचनादेवेत्याह इदमाहेत्यादियावत्समाप्ति १६ प्रसंगादन्यस्यापिस्मरणेफलमुच्यतेसर्वेषांद्वितीयांतानांस्मरंतीत्यष्टमेनान्वयः १७

द्विजैः देवैः सहछंदोमयेनेति शैघ्यायोक्तम् ३१ खेदृस्वाउपान्तमुद्यतंचक्रंयेन ३२ गरुडोऽपिमंदगतिरितिततःसहसाऽव
तीर्यअरिणाचक्रेणाविपाटितंमुखंयस्यउच्छ्रियाणांदेवानाम् ३३ इत्यष्टमेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थेतुतयोर्ग्रा
हः प्रापगंधर्वतांपुनः गजंस्वपार्षदंकृत्वाहरिर्निन्येनिजंपदम् १ . १ २ हूहूसंज्ञोगंधर्वसत्तमः असौदेवलस्यशापेनग्राहोजा

तंतद्वदार्त्तमुपलभ्यजगन्निवासः स्तोत्रंनिशम्यदिविजैःसहसंस्तुवद्भिः छंदोमयेनगरुडेनसमुह्य
मानश्चक्रायुधोऽभ्यगमदाशुयतोगजेंद्रः ३१ सोऽन्तःसरस्युरुबलेनगृहीत आर्त्तोदृष्ट्वागरुत्मतिह
रिंखउपात्तचक्रम् उत्क्षिप्यसांबुजकरंगिरमाहकृच्छ्रान्नारायणाखिलगुरोभगवन्नमस्ते ३२ तं
वीक्ष्यपीडितमजःसहसाऽवतीर्यसग्राहमाशुसरसःकृपयोज्जहार ग्राहाद्विपाटितमुखादरिणा
गजेंद्रंसपश्यतांहरिरमूमुचदुच्छ्रियाणाम् ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेग-
जेंद्रमोक्षणेतृतीयोऽध्यायः ३ श्रीशुकउवाच तदादेवर्षिगंधर्वाब्रह्मेशानपुरोगमाः मु
मुचुःकुसुमासारंशंसंतःकर्मतद्धरेः १ नेदुर्दुंदुभयोदिव्यागंधर्वानननृतुर्जगुः ऋषयश्चारणाःसि-
द्धास्तुष्टुवुःपुरुषोत्तमम् २ योऽसौग्राहःसवैसद्यःपरमाश्चर्यरूपधृक् मुक्तोदेवलशापेनहूहूर्गं
धर्वसत्तमः ३ प्रणम्यशिरसाधीशमुत्तमश्लोकमव्ययम् अगायतयशोधामकीर्त्तन्यगुणसत्क-
थम् ४ सोऽनुकंपितईशेनपरिक्रम्यप्रणम्यतम् लोकस्यपश्यतोलोकंस्वमगान्मुक्तकिल्बिषः
५ गजेंद्रोभगवत्स्पर्शाद्विमुक्तोऽज्ञानबंधनात् प्राप्तोभगवतोरूपंपीतवासाश्चतुर्भुजः ६ सवै
पूर्वमभूद्राजा पांड्योद्रविडसत्तमः इंद्रद्युम्नइतिख्यातोविष्णुव्रतपरायणः ७

तःसवेततःसद्योमुक्तःसन्
उत्तमश्लोकमगायतेत्यन्वयः एवंहीतिहासोत्तमेकथासरसिस्त्रीभिःक्रीडन्नसौस्नातुंप्रविष्टंदेवलंपादेप्रगृह्यविचकर्षसचप्रकुपितोग्रा
होभवेति शशापतेनचप्रसादितःसत्युवाच एवमेवगजेंद्रंगृण्हीष्वततश्चगजेंद्रमुद्धरन्हरिस्त्वामपिमोचयिष्यतीति ३ कथंभूतंय
शसोधामआश्रयं अतः कीर्तन्याः कीर्त्तनीयाःगुणाःसतीकथाचयस्यतम् ४ स्वंलोकंगंधर्वलोकम् ५.६.७

नचग्राहाच्छरीरस्यमोक्षणेनाहंजीवितुमिच्छामि तत्रहेतुः अमुया अंतर्बहिश्चाविवेकव्याप्तयागजजात्या किंप्रयोजनं आत्मलोकस्य आत्मप्रकाशस्ययदावरणमज्ञानंतस्यैवतुमोक्षमिच्छामि यस्यमोक्षस्यकालेननाशोनास्ति यद्वा देहस्यबंधोदेहनाशेनश्येदेवकिं तन्मोक्षप्रार्थनेन आत्मलोकावरणस्यतुकालेनविप्लवोनास्ति ज्ञानैकनिवर्त्यत्वात् अतस्तस्यैवमोक्षमिच्छामीत्यर्थः २५ सोऽहंमुमुक्षुः विश्वंविश्वरूपम् अविश्वंविश्वव्यतिरिक्तंच विश्वंवेदोधनमुपकरणंयस्यतंविश्वस्यात्मानंचकेवलंप्रणतोऽस्मिनतुतंजानामि २६ योगंविनादुर्ज्ञेयत्वादित्याह योगेनभगवद्धर्मेणरंधितानिदग्धानिकर्माणियेषांतेयंप्रपश्यंति २७ तर्हिसर्वेऽपियोगमेवकिंनास्थितास्तत्राह

जिजीविषेनाहमिहामुयाकिमंतर्बहिश्चावृतयेभयोन्या इच्छामिकालेननयस्यविप्लवस्तस्यात्मलोकावरणस्यमोक्षम् २५ सोऽहंविश्वसृजंविश्वमविश्वंविश्ववेदसम् विश्वात्मानमजंब्रह्मप्रणतोऽस्मिपरंपदम् २६ योगरंधितकर्माणोहृदियोगविभाविते योगिनोयंप्रपश्यंतियोगेशंतंनतोऽस्म्यहम् २७ नमोनमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय प्रपन्नपालायदुरंतशक्तयेकदिंद्रियाणामनवाप्यवर्त्मने २८ नायंवेदस्वमात्मानंयच्छक्त्याऽहंधियाहतम् तंदुरत्ययमाहात्म्यंभगवंतमितोऽस्म्यहम् २९ श्रीशुकउवाच एवंगजेंद्रमुपवर्णितनिर्विशेषंब्रह्मादयोविविधलिंगभिदाऽभिमानाः नैतेयदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वात्तत्राखिलामरमयोहरिराविरासीत् ३०

नमइतिद्वाभ्याम् असह्योवेगोरागादिलक्षणोयस्यतथाभूतंशक्तित्रयंयस्यतस्मै बहिश्च अखिलधियांसर्वेंद्रियाणांगुणायशब्दादिरूपेणप्रतीयमानाय अतः कदिंद्रियाणांकुत्सितानींद्रियाणियेषांतेषामनवाप्यंवर्त्मयस्य २८ यच्छक्त्यायस्यमाययाया अहंधीः तयाहतमावृतमयंजनोनवेद दुरत्ययंमाहात्म्यंयस्यतमितः आश्रितोऽस्मि २९ उपवर्णितंनिर्विशेषंमूर्त्तिभेदंविनापरंतत्त्वंयेनतंविविधाचासौलिंगभिदामूर्त्तिभेदः तस्यामभिमानोयेषांते अतएतेयदानोपजग्मुः तत्रतदा अखिलामरमयः सर्वदेवमयमूर्त्तिः ३०

अंतस्थत्वेऽपिदेहादिष्वासक्तैर्दुष्प्रापणाय आप्तुमशक्याय तत्र हेतुः गुणसंगेन विवर्जिताय अतएव मुक्तात्मभिः देहादिष्वनासक्तैर्श्चिंतिता यतेः परिभावितं रूपमाह ज्ञानात्मनइत्यादि १८ इष्टांगतिं कामितधर्मादिफलं प्राप्नुवंत्येव न तु तावदेव किंतु यास्तेरकामिता अन्याअप्याशि षोरातिदेहमव्ययं राति एवं यः अदभ्रदयः समेविमोक्षणं केवलं करोतु नाधिकं प्रार्थये १९ एतावदप्यहं भक्तिसुखानभिज्ञत्वेन वांच्छा मि यस्य एकांतभक्ता न किंचिदर्थं वांछंति तं परमेश्वरमीडे स्तौमीत्युत्तरेणान्वयः तेषां निष्कामत्वे हेतुः येवैभगवतः सर्वज्ञान् मुक्ता न्प्रपन्नाः सेवितवंतः २० अत्यद्भुतसुमंगलत्वप्रदर्शनार्थमक्षरत्वादिविशेषणानि २१ परिपूर्णत्वं प्रदर्शयन्नाह त्रिभिः यस्येति फ

आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषु सक्तैर्दुष्प्रापणाय गुणसंगविवर्जिताय मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभा वितायज्ञानात्मने भगवते नमईश्वराय १८ यं धर्मकामार्थविमुक्तिकामा भजंत इष्टां गतिमाप्नुवंति किंत्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्षणम् १९ एकांतिनो यस्य न कंचनार्थं वांछंति येवै भगवत्प्रपन्नाः अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमंगलं गायंत आनंदसमुद्रमग्नाः २० तमक्षरं ब्रह्म परं परेशमव्यक्तमाध्यात्मिकयोगगम्यम् अतींद्रियं सूक्ष्ममिवातिदूरमनंतमाद्यं परिपूर्णमीडे २१ यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचराः नामरूपविभेदेन फल्ग्व्या च कलया कृताः २२ यथाऽर्चिषोऽग्नेः सवितुर्गभस्तयो निर्यांति संयांत्यसकृत्स्वरोचिषः तथा यतोऽयं गुणसंप्रवाहो बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गाः २३ स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यङ् न स्त्री न षंढो न पुमान्न जंतुः नायं गुणः कर्म न सन्न चासन् निषेधशेषो जयतादशेषः २४

लग्व्या च स्वल्पयैव कलया अंशेन कृताः स जयतादिति तृतीयेनान्वयः २२ कथं कृता इत्यपेक्षायां दृष्टांतो यथाऽर्चिषोऽग्नेरिति प्रवाहे दृष्टां तः सवितुर्गभस्तयइत्यानंत्ये निर्यांति उद्गच्छंति संयांति लीयंते गुणसंप्रवाहमेवाह बुद्धिर्मनइति खानि करणानि शरीरसर्गाः का र्यदेहप्रवाहाश्च यतो भवंति सः २३ अतएव देवादीनामध्येकोऽपि न भवति न जंतुः लिंगत्रयशून्यं प्राणिमात्रमपि किंतु सर्वस्य निषेधे अवधित्वेन अवशिष्यत इति निषेधशेषः मायया अशेषः अशेषात्मकः जयतात् मद्विमोक्षणायाविर्भवतु २४

सर्वेंद्रियाणांयेगुणाःविषयास्तेषांद्रष्ट्रेसर्वेप्रत्ययाइंद्रियवृत्तयोहेतवोज्ञापकायस्यतस्मै तदेवाह असता अहंकारादिप्रपंचेन छा
यया॰सद्रूपयाउक्तायप्रतिबिंबेनबिंबमिवसूचिताय तत्रहेतुः सद्रूपोविषयेषु आभासोयस्यतस्मै तदुक्तंतृतीयेयथाजलस्थ
आभासइत्यादिनापाठांतरे असत्यस्यच्छायया अध्यासेन अक्तायप्रुक्तायतदधिष्ठानायेत्यर्थः १४ अखिलकारणायसर्वकार
णरूपाय अतएवस्वयंनिष्कारणाय कारणत्वे॰पिमृदादिवद्विकारंवारयति अद्भुतकारणायेति एवंभूतत्वेप्रमाणमाह सर्वे
आगमाः पंचरात्रादयः आम्नायाश्चवेदाः तेषांमहार्णवायस्रोतसामिवपर्यवसानस्थानाय अपवर्गायमोक्षरूपायअतःपरा

सर्वेंद्रियगुणद्रष्ट्रेसर्वप्रत्ययहेतवे असताच्छाययोक्तायसदाभासायतेनमः १४ नमोनमस्ते॰खिल
कारणायनिष्कारणायाद्भुतकारणाय सर्वागमाम्नायमहार्णवायनमो॰पवर्गायपरायणाय १५ गुणा
रणिच्छन्नचिदूष्मपायतत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय नैष्कर्म्यभावेनविवर्जितागमस्वयंप्रकाशा
यनमस्करोमि १६ मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणायमुक्तायभूरिकरुणायनमो॰लयाय स्वांशे
नसर्वतनुभृन्मनसिप्रतीतप्रत्यग्दृशेभगवतेबृहतेनमस्ते १७

यणायउत्तमानामाश्रयाय १५ गुणाएवारणिस्त
याच्छन्नश्चिदूष्मपोज्ञानाग्निः तस्मैतेषांगुणानांक्षोभेकार्येविस्फूर्जितंबहिर्वृत्तिकंमानसंयस्यसो॰कामयतबहुस्यामितिश्रुतेः
नैष्कर्म्यमात्मतत्त्वंतस्यभावेनभावनयाविवर्जिताआगमाविधिनिषेधलक्षणायेः तेषुस्वयमेवप्रकाशोयस्यतस्मै १६ मादृक्
मादृशश्चासौप्रपन्नः पशुःतस्यपाशो॰विद्यातस्यविशेषेणमोक्षणंयेन तत्रयोग्यतामाह मुक्ताय मोचनेहेतुः भूरिःकरुणायस्य
अतः तत्रार्थेअलयायअनलसाय स्वांशेन अंतर्यामिरूपेणसर्वेषांतनुभृतांमनसिप्रतीताप्रख्याताया प्रत्यक्दृक्तस्मै तथाच
श्रुतिः यआत्मनितिष्ठन् आत्मानमंतरोयमयतीति भगवतेसर्वेषांतनुभृतांनियमनेसमर्थायतेषांमनःस्थितत्वे॰पिबृहते अपरिच्छिन्ना
य १७

कथंतर्हितमेवविदित्वाऽतिमृत्युमेतीत्यादिश्रुतिरित्याशंक्यतज्ज्ञानोपायंकथयन्नाह दिदृक्षवइति अलोकव्रतंब्रह्मचर्यादि अव्र
णमच्छिद्रम् भूतानामात्मभूताः भूतेष्वात्मदृष्टयः संतः समेगतिरस्तु ७ दुरत्ययानुक्रमणत्वंप्रपंचयन्प्रणमति नविद्यतइत्यादि
नालोकानामप्ययः प्रलयः संभवोजन्मतयोर्द्वंद्वैक्यंतदर्थंयस्तानिजन्मादीनिस्वीकरोतितस्मैनमइत्युत्तरेणान्वयः ८ ब्रह्मणे
अरूपायअनंतशक्तयेउरुरूपायअतआश्चर्याणिकर्माणियस्यतस्मैपरेशायनमः ९ आत्मप्रदीपायप्रकाशांतरस्याविषयायकु
तःसाक्षिणेप्रकाशाय परमात्मनेजीवनियंत्रेअतएवगिरांविदूराय अप्राप्यायचेतसांचित्तवृत्तीनाम् तथाचश्रुतिः यतोवा

दिदृक्षवोयस्यपदंसुमंगलंविमुक्तसंगामुनयःसुसाधवः चरंत्यलोकव्रतमव्रणंवनेभूतात्मभूताःसु
हृदःसमेगतिः ७ नविद्यतेयस्यचजन्मकर्मवाननामरूपेगुणदोषएववा तथाऽपिलोकाप्ययसंभवा
ययःस्वमाययातान्यनुकालमृच्छति ८ तस्मैनमःपरेशायब्रह्मणेऽनंतशक्तये अरूपायोरुरूपाय
नमआश्चर्यकर्मणे ९ नमआत्मप्रदीपायसाक्षिणेपरमात्मने नमोगिरांविदूरायमनसश्चेतसाम
पि १० सत्त्वेनप्रतिलभ्यायनैष्कर्म्येणविपश्चिता नमःकैवल्यनाथायनिर्वाणसुखसंविदे ११ नमः
शांतायघोरायमूढायगुणधर्मिणे निर्विशेषायसाम्यायनमोज्ञानघनायच १२ क्षेत्रज्ञायनमस्तु
भ्यंसर्वाध्यक्षायसाक्षिणे पुरुषायात्ममूलायमूलप्रकृतयेनमः १३

चोनिवर्त्तंतेअप्राप्यमनसासहेति १०
एवमपिविपश्चितानिपुणेननैष्कर्म्येणसंन्यासेन सत्त्वेनशुद्धेन संन्यासयोगाद्यतयःशुद्धसत्त्वाइतिश्रुतेः प्रतिलभ्यायप्रत्यक्त्वेनप्रा
प्याय निर्वाणसुखसंविदेमोक्षानंदानुभूतये ११ गुणधर्मिणेसत्त्वादिधर्मानुकारिणे ज्ञानघनायचेतिनिर्विशेषत्वेऽपिप्रधान
वैलक्षण्यमुक्तम् १२ साक्षिणइतिसर्वाध्यक्षत्वेऽपिनिर्विकारत्वमुक्तम् आत्मनांक्षेत्रज्ञानांमूलाय मूलस्यप्रधानस्यापिप्रकृ
तयेउद्भवहेतवे तत्रहेतुःपुरुषायपूर्वमेवसते तथाचश्रुतिः पूर्वमेवाहमिहासमितितत्पुरुषस्यपुरुषत्वमिति पूर्णायेतिवा १३

तस्मैनमोनमनम् अभिधीमहि अभिध्यायेमकेवलम् ग्राहगृहीतत्वेनकायप्रणतेरशक्यत्वात् स्वस्यतज्ज्ञानंसंभावयितुंविशिनष्टि यतश्चिद्रूपात् एतद्देहादिचिदात्मकंचेतनंभवति तदुक्तम् येनचेतयतेविश्वमिति तत्रहेतुः पुरुषायपूर्षुकारणत्वेनप्रविष्टाय ननु प्रकृतिपुरुषौकारणमितिप्रसिद्धंतत्राह आदिः प्रकृतिःबीजंपुरुषः तद्रूपाय प्रविष्टत्वेऽपिजीववत् पारतंत्र्यंवारयति परेशायेति २ परमेश्वर्यंविवृण्वन्नाहयावत्समाप्ति यस्मिन्नधिष्ठाने यतउपादानात् येनकर्त्रायश्चस्वयमेवेदंविश्वंभवति अस्मात्कार्यात् परस्मात्कारणाच्चयः परस्तंस्वयंभुवंस्वतःसिद्धं प्रपद्येशरणंव्रजामि ३ विश्वहेतुत्वंस्वतःसिद्धत्वंचोक्तम् इदानींविश्वप्रकाश

गजेंद्रउवाच नमोभगवतेतस्मैयतएतच्चिदात्मकम् पुरुषायादिबीजायपरेशायाभिधीमहि २ यस्मिन्निदंयतश्चेदंयेनेदंयइदंस्वयम् योऽस्मात्परस्माच्चपरस्तंप्रपद्येस्वयंभुवम् ३ यःस्वात्मनीदं निजमाययाऽर्पितंक्वचिद्विभातंक्वचतत्तिरोहितम् अविद्धदृक्साक्ष्युभयंतदीक्षतेसआत्ममूलोऽवतु मांपरात्परः ४ कालेनपंचत्वमितेषुकृत्स्नशोलोकेषुपालेषुचसर्वहेतुषु तमस्तदासीद्गहनंगभीरंयस्तस्यपारेऽभिविराजतेविभुः ५ नयस्यदेवाऋषयःपदंविदुर्जंतुःपुनःकोऽर्हतिगंतुमीरितुम् यथानटस्याकृतिभिर्विचेष्टतोदुरत्ययानुक्रमणःसमावतु ६

कत्वंस्वप्रकाशकत्वंचवर्णयन् प्रार्थयते यःस्वात्मनीति विभातमभिव्यक्तंसत् क्वचित्प्रलयेतिरोहितंलीनंसत् तदुभयंकार्यकारणंचसाक्षीसन्नीक्षते साक्षित्वेहेतुः अविद्धदृक् अलुप्तदृष्टिः आत्ममूलः स्वयंप्रकाशः कुतः परात् प्रकाशकाच्चक्षुरादेरपिपरः तस्यापिप्रकाशकइत्यर्थः चक्षुषश्चक्षुरित्यादिश्रुतेः ४ तिरोहितमीक्षतइत्येतत्प्रपंचपूर्वकंदुर्ज्ञेयत्वंवदन्प्रार्थयते कालेनेतिद्वाभ्याम् पंचत्वमितेषुनाशंप्राप्तेषुगहनंदुरवगाहम् गभीरमनंतम् तस्यतमसः आदित्यवर्णंतमसः परस्तादितिश्रुतेः ५ अतएवदेवादयोयस्यस्वरूपंनविदुःजंतुरर्वाचीनः कोऽपिगंतुंज्ञातुमीरितुंवक्तुंवा दुरत्ययंदुर्गममनुक्रमणंचरितंकथनंवायस्यसःमामास् ६

२६ दीनधियः करेणवः तं केवलं विचुक्रुशुः २७ २८ मनउत्साहशक्तिः बलं शारीरम् ओजः ऐंद्रियं तेषाम् सकलं बलादि विपर्ययो विप
रीतमधिकम् जलौकसः ग्राहस्य २९ सइत्थं यदा प्राणस्य संकटमाप यतो देही ३० बुद्धिमेवाह नमामिति अहं नच प्रभवामि यतः
ग्राहरूपेण केवलं विधातुः पाशेनावृतः तथाऽपि तं परं परमेश्वरम् परेषां ब्रह्मादीनामयनमाश्रयभूतं शरणं यामि ३१ कोऽसौयं

तं तत्र कश्चिन्नृप दैवचोदितो ग्राहो बलीयांश्चरणे रुषाऽग्रहीत् यदृच्छयैवं व्यसनं गतो गजो यथाबलं सोऽ
तिबलो विचक्रमे २६ तथातुरं यूथपतिं करेणवो विकृष्यमाणं तरसा बलीयसा विचुक्रुशुर्दीनधि
योऽपरे गजाः पार्ष्णिग्रहास्तारयितुं न चाशकन् २७ नियुध्यतोरेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतो
बहिर्मिथः समाः सहस्रं व्यगमन्महीपते सप्राणयोश्चित्रममंसतामराः २८ ततो गजेंद्रस्य मनोब-
लौजसां कालेन दीर्घेण महानभूद्व्ययः विकृष्यमाणस्य जलेऽवसीदतो विपर्ययोऽभूत्सकलं जलौकसः
२९ इत्थं गजेंद्रः स यदाप संकटं प्राणस्य देही विवशो यदृच्छया अपारयन्नात्मविमोक्षणे चिरं दध्या
विमां बुद्धिमथाभ्यपद्यत ३० नमामि मे ज्ञातय आतुरं गजाः कुतः करिण्यः प्रभवंति मोचितुम् ग्रा
हेण पाशेन विधातुरावृतोऽप्यहं च तं यामि परं परायणम् ३१ यः कश्चनेशो बलिनोऽन्तकोरगात्प्रचं
डवेगादभिधावतो भृशम् भीतं प्रपन्नं परिपाति यद्भयान्मृत्युः प्रधावत्यरणं तमीमहि ३२ इ
ति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे मन्वंतरानुवर्णने गजेंद्रोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः २
श्रीशुकउवाच एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि जजाप परमं जाप्यं प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितं
१

शरणं यासि तत्राह यः कश्चनेति अंतक एव उरगः तस्मात् तं शरणमीमहि व्रजेम यद्भयादित्यत्र श्रुतिः भीषाऽस्माद्वातः पवते भीषो
देति सूर्यः भीषाऽस्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावति पंचम इति ३२ इत्यष्टमस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः २ तृतीये तु गजें
द्रेण स्तुतो हरिरुपेत्य तम् समुद्दधारेभं ग्राहात् ग्राहं देवलशापतः १ जाप्यं जप्यं स्तोत्रम् प्राग्जन्मनि इंद्रद्युम्नसंज्ञे १

मत्स्यानांकच्छपानांचसंचारेणचलतांपद्मानांरजसायुक्तंपयोयस्मिन् तत् १६ १७ नित्यमृतवःफलपुष्पादिसंपत्तिहेतवोयेषां तैरलंशोभितम् १८ तत्रैवंसतिएकदातद्गिरिकाननाश्रयोवारणयूथपः करेणुभिश्चरन् तृषार्दितेनस्वयूथेनवृतः सरोवरस्याभ्याशंसमीपमगमदितिपंचमेनान्वयः किंकुर्वन् कीचकवेणुवेत्रवंतंविशालंगुल्मलतादिसंदर्भंवनस्पतीश्चप्ररुजन् प्रभंजन्

मत्स्यकच्छपसंचारचलत्पद्मरजःपयः कदंबवेतसनलनीपवंजुलकैर्वृतम् १६ कुंदैःकुरबकाशोकैःशिरीषैःकुटजेंगुदैः कुब्जकैःस्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः १७ मल्लिकाशतपत्रैश्चमाधवीजालकादिभिः शोभितंतीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलंद्रुमैः १८ तत्रैकदातद्गिरिकाननाश्रयःकरेणुभिर्वारणयूथपश्चरन् सकंटकान्कीचकवेणुवेत्रवद्विशालगुल्मंप्ररुजन्वनस्पतीन् १९ यद्गंधमात्राद्धरयोगजेंद्राव्याघ्रादयोव्यालमृगाश्चखड्गाः महोरगाश्चापिभयाद्द्रवंतिसगौरकृष्णाःशरभाश्चमर्यः २० वृकावराहामहिषर्क्षशल्यागोपुच्छसालावृकमर्कटाश्च अन्यत्रक्षुद्राहरिणाःशशादयश्चरंत्यभीतायदनुग्रहेण २१ सघर्मतप्तःकरिभिःकरेणुभिर्वृतोमदच्युत्कलभैरनुद्रुतः गिरिंगरिम्णापरितःप्रकंपयन्निषेव्यमाणोऽलिकुलैर्मदाशनैः २२ सरोऽनिलंपंकजरेणुरूषितंजिघ्रन्विदूरान्मदविह्वलेक्षणः वृतःस्वयूथेनतृषार्दितेनतत्सरोवराभ्याशमथागमद्द्रुतम् २३ विगाह्यतस्मिन्नमृतांबुनिर्मलंहेमारविंदोत्पलरेणुवासितम् पपौनिकामंनिजपुष्करोद्धृतमात्मानमद्भिःस्नपयन्गतक्लमः २४ स्वपुष्करेणोद्धृतशीकरांबुभिर्निपाययन्संस्नपयन्यथागृही घृणीकरेणूःकलभांश्चदुर्मदोनाचष्टकृच्छ्रंकृपणोऽजमायया २५

१९ कथंभूतः यस्यगंधमात्राद्धरयःसिंहाःगजेंद्रादयश्चभयाद्द्रवंतिपलायंते २० वृकादयः क्षुद्राः अल्पाःप्राणिनः अन्यत्रतद्दृष्टिपर्यंतंत्यक्त्वाचरंति २१ पुनःकीदृशः घर्मतप्तः मदच्युत् मदस्रावीमदमश्नंतीतितथातैः २२ २३ निजेनपुष्करेणकराग्रेणोद्धृतंगतक्लमःसन् निकामंपपौ २४ २५

किन्नरादीनां संगीतसन्नादैर्नदंत्यो गुहा यस्मिन् प्रदेशे तमभिगर्जंति हरयः सिंहाः अमर्षया असहनेन ६ नानाये आरण्याः पशवः तेषां व्रातैः संकुलाभिर्द्रोणीभिः अलंकृत आस्ते किंच चित्रा द्रुमा येषु तेषु सुरोद्यानेषु कलकंठा मधुरस्वना विहंगमा यस्मिन् ७ किंच सच्छोदकैः सरित् सरोभिर्युतः मणय इव वालुका येषु तैः पुलिनैश्च युतः देवस्त्रीणां मज्जनेन य आमोदः तेन सौरभयुक्तान्यंबूनि अनिलाश्च तैश्च युत आस्ते ८ तस्य द्रोण्यां वरुणस्योद्यानमास्ते गिरिवनादि सर्वं ध्येयमिति वक्ष्यति अतो गिरिश्च

यत्र संगीतसन्नादैर्नदद्गुहममर्षया अभिगर्जंति हरयः श्लाघिनः परशंकया ६ नानारण्यपशुव्रातसंकुलद्रोण्यलंकृतः चित्रद्रुमसुरोद्यानकलकंठविहंगमः ७ सरित्सरोभिरच्छोदैः पुलिनैर्मणिवालुकैः देवस्त्रीमज्जनामोदसौरभांब्वनिलैर्युतः ८ तस्य द्रोण्यां भगवतो वरुणस्य महात्मनः उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडं सुरयोषिताम् सर्वतोऽलंकृतं दिव्यैर्नित्यपुष्पफलद्रुमैः ९ मंदारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचंपकैः चूतैः प्रियालैः पनसैराम्रैराम्रातकैरपि १० क्रमुकैर्नालिकेरैश्च खर्जूरैर्बीजपूरकैः मधुकैः सालतालैश्च तमालैरसनार्जुनैः ११ अरिष्टोदुंबरप्लक्षैर्वटैः किंशुकचंदनैः पिचुमंदैः कोविदारैः सरलैः सुरदारुभिः १२ द्राक्षेक्षुरंभाजंबूभिर्बदर्यक्षाभयामलैः बिल्वैः कपित्थैर्जंबीरैर्वृतो भल्लातकादिभिः १३ तस्मिन्सरः सुविपुलं लसत्कांचनपंकजम् कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रश्रियोर्जितम् मत्तषट्पदनिर्घुष्टं शकुंतैश्च कलस्वनैः १४ हंसकारंडवाकीर्णं चक्राह्वैः सारसैरपि जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितम् १५

पवर्ण्यं वनं वर्णयति सर्वतोऽलंकृतमिति ९ पुनर्गिरिं वर्णयति मंदारैरिति चतुर्भिः मंदारादिभिर्वृत इत्यन्वयः १० ११ १२ १३ तस्मिन् गिरौ सर आस्ते तद्वर्णयति सुविपुलमित्यादि सार्द्धैः पंचभिः लसंति कांचनपंकजानि यस्मिन् कुमुदादीनां श्रिया ऊर्जितं कलः स्वनो येषां तैः शकुंतैश्च निर्घुष्टम् १४ चक्राह्वैः सारसैरप्याकीर्णं जलकुक्कुटादीनां कुलैः कूजितम् १५

हरिरित्यान्हतः श्वात्हतः ग्रहात् ग्राहात् ३० अमूमुचत् मोचयामास ३१ श्रवणेच्छायांहेतुः तत्कथास्रुतासुकथासु साकथैववासुम हत्पुण्यंपुण्यस्यविशेषणंधन्यमित्यादि ३२.३३. इत्यष्टमेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ तुर्यमन्वंतरेप्रोक्तंगजेंद्रस्यविमोक्षणम् द्वितीयादित्रिभिस्तत्तुविस्तरेणोपवर्ण्यते १ द्वितीयेतुगजेंद्रस्यगजीभिः क्रिडतोजले देवाद्ग्रहगृहीतस्यहरिस्मृतिरुदार्यते २.आ

तत्रापिजज्ञेभगवान्हरिण्यांहरिमेधसः हरिरित्याहृतोयेनगजेंद्रोमोचितोग्रहात् ३० राजोवाच बादरायणएतत्तेश्रोतुमिच्छामहेवयम् हरिर्यथागजपतिंग्राहग्रस्तममूमुचत् ३१ तत्कथासुमहत्पुण्यं धन्यंस्वस्त्ययनंशुभम् यत्रयत्रोत्तमश्लोकोभगवान्गीयतेहरिः ३२ सूतउवाच परीक्षितैवं सतुबादरायणिःप्रायोपविष्टेनकथासुचोदितः उवाचविप्राःप्रतिनंद्यपार्थिवंमुदामुनीनांसदसिस्म शृण्वताम् ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेअष्टमस्कंधेमन्वंतरानुचरितेप्रथमोऽध्यायः १ श्री शुकउवाच आसीद्गिरिवरोराजंस्त्रिकूटइतिविश्रुतः क्षीरोदेनावृतःश्रीमान्योजनायुतमुच्छ्रितः १ तावताविस्तृतःपर्यक्त्रिभिःशृंगैःपयोनिधिम् दिशःखंरोचयन्नास्तेरौप्यायसहिरण्मयैः २ अन्यैश्च ककुभःसर्वारत्नधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्मैर्निर्घोषैर्निर्झरांभसाम् ३ सचावनिज्यमानांघ्रिः समंतात्पयऊर्मिभिः करोतिश्यामलांभूमिंहरिन्मरकताश्मभिः ४ सिद्धचारणगंधर्वविद्याधरमहो रगैः किन्नरैरप्सरोभिश्चक्रीडद्भिर्जुष्टकंदरः ५

सीत् अस्ति १ तावतायोजनायुतेनपर्यक्परितः त्रिकूटसमाख्याबीजमाह त्रिभिःशृंगैःमुख्यैः २ अन्यैश्चशृंगैः निर्झरांभसां निर्घोषैश्चककुभःसर्वारोचयन्नास्तइतिपूर्वेणैवान्वयः कथंभूतैः शृंगैःरत्नैः धातुभिश्चविचित्रितैः नानाविधानांद्रुमलतानां- गुल्मायेषुतैः ३ पयसऊर्मिभिःसमंतादवनिज्यमानाअंघ्रयोमूलप्रांतायस्य हरिद्भिः पलाशवर्णैः ४ ५ ७ ६

यामैः स्वपुत्रैः त्रिविष्टपं स्वर्गमपालयत् स्वयमेवेंद्रोऽभूदित्यर्थः तत्र प्रतिमन्वंतरं मन्वादयः षडन्येऽन्ये भवंति तथाहि सूतो द्वाद
शे वक्ष्यति मन्वंतरं मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वराः ऋषयोंऽशावतारश्च हरेः षड्विधमुच्यत इति तत्राद्ये स्वायंभुवो मनुः प्रियव्रतो
त्तानपादौ मनुपुत्रौ यामादयो देवाः मरीचिप्रमुखाः सप्तऋषयः यज्ञो हरेरवतारः इंद्रश्च स एवेति तन्मन्वंतरं पंचविधमेव तत्र

तांस्तथाऽवसितान्वीक्ष्य यज्ञः सर्वगतो हरिः यामैः परिवृतो देवैर्हत्वाऽशासत्त्रिविष्टपम् १८ स्वारोचि
षो द्वितीयस्तु मनुरग्नेः सुतोऽभवत् द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्य चात्मजाः १९ तत्रेंद्रो रो
चनस्त्वासीद्देवाश्च तुषितादयः ऊर्जस्तंभादयः सप्तऋषयो ब्रह्मवादिनः २० ऋषेस्तु वेदशिरस-
स्तुषिता नाम पत्न्यभूत् तस्यां जज्ञे ततो देवो विभुरित्यभिविश्रुतः २१ अष्टाशीतिसहस्राणि मु
नयो ये धृतव्रताः अन्वशिक्षन्व्रतं तस्य कौमारब्रह्मचारिणः २२ तृतीय उत्तमो नाम प्रियव्रतसु
तो मनुः पवनः सृंजयो यज्ञहोत्राद्यास्तत्सुता नृप २३ वसिष्ठतनयाः सप्तऋषयः प्रमदादयः स
त्या वेदश्रुता भद्रा देवा इंद्रस्तु सत्यजित् २४ धर्मस्य सूनृतायां तु भगवान्पुरुषोत्तमः सत्यसेन इति
ख्यातो जातः सत्यव्रतैः सह २५ सोऽनृतव्रतदुःशीलानसतो यक्षराक्षसान् भूतद्रुहो भूतगणां
स्त्ववधीत्सत्यजित्सखः २६ चतुर्थ उत्तमभ्राता मनुर्नाम्ना च तामसः पृथुः ख्यातिर्नरः केतुरित्या-
द्या दश तत्सुताः २७ सत्यकाहरयो वीरा देवास्त्रिशिख ईश्वरः ज्योतिर्धामादयः सप्तऋषयस्ता
मसेंतरे २८ देवा वैधृतयो नाम विधृतेस्तनया नृप नष्टाः कालेन यैर्वेदा विधृताः स्वेन तेजसा २९

तुर्यस्कंधोपक्रमे निरूपितम् १८ द्वितीयादिषु त्रिषु मन्वंतरेषु मन्वादिषट्कमाह स्वारोचिषो द्वितीयस्त्विति यावद्गजेंद्रमोक्षप्रश्न
म् १९ २० २१ विभोरसाधारणं चरितमाह अष्टाशीतिसहस्राणीति २२ २३ २४ २५ सत्यजितः इंद्रस्य सखा सन् २६ उत्तमस्तृती
यो मनुस्तस्य भ्राता तामसश्चतुर्थो मनुरिति २७ त्रिशिख ईश्वर इंद्रः २८ अन्यानपि विशिष्टपराक्रमान्देवानाह देवा वैधृतय इति २९

ननुविश्वंचेत्तद्रूपंतर्हितस्यकुतोजन्माद्यभावःस्वप्रकाशत्वंवा कथंवाजगज्जन्मादिकर्तृत्वेनविकारिणःसत्यत्वंपूर्णत्वंचतत्राह सईशः अजःसत्यश्चस्वप्रकाशश्चपुराणश्चनिर्विकारः विश्वंकायोयस्यपुरूणिहूतानिनामानियस्यतथाविधोऽपियतःअस्यविश्वस्यजन्मादि स्वशक्त्यामाययाधत्तेतांचनित्यसिद्धयाविद्ययाउदस्याहित्वानिष्क्रियएवास्ते १३ यस्मादेवमीश्वरःकर्मकृत्वासंत्यज्यनैष्कर्म्येणास्ते अथअस्माद्धेतोःऋषयोऽप्यग्रेआदौकर्माणिकुर्वंति किमर्थमकर्महेतवेमोक्षार्थम् पाठांतरेकर्मनाशाय हियस्मात् १४ नन्वीहमानः कर्मभिरवगुंठितःकोशकारइवबध्येतैवतत्राह ईहतइति अतस्तमनुवर्तमानायेतेनावसीदंतिनविषज्जंते १५ तदेवंलोकानुग्रहा

सविश्वकायःपुरुहूतईशःसत्यःस्वयंज्योतिरजःपुराणः धत्तेऽस्यजन्माद्यजयात्मशक्त्यातांविद्ययोदस्यनिरीहआस्ते १३ अथाग्रेऋषयःकर्माणीहंतेऽकर्महेतवे ईहमानोहिपुरुषःप्रायोऽनीहांप्रपद्यते १४ ईहतेभगवानीशोनहितत्रविषज्जते आत्मलाभेनपूर्णार्थोनावसीदंतियेऽनुतम् १५ तमीहमानंनिरहंकृतंबुधंनिराशिषंपूर्णमनन्यचोदितम् नॄन्शिक्षयंतंनिजवर्त्मसंस्थितंप्रभुंप्रपद्येऽखिलधर्मभावनम् १६ श्रीशुकउवाच इतिमंत्रोपनिषदंव्याहरंतंसमाहितम् दृष्ट्वाऽसुरायातुधानाजग्धुमभ्यद्रवन्क्षुधा १७

यविश्वसृष्ट्यादियःकरोति श्रीरामकृष्णाद्यवतारैश्चवेदोक्तमप्याचरतितंशरणंव्र- जामीत्याह तमिति निजंवर्त्मनरावतारानुरूपोमार्गःतत्रसम्यक्स्थितम् अतईहमानंकर्माचरंतंतथाऽपिजीववैलक्षण्यमाह नि रहंकृतंनिराशिषमनन्यचोदितमितिच निरहंकारत्वेहेतुःबुधंनिराशीस्त्वेहेतुःपूर्णम् अनन्यनियुक्तत्वेहेतुःप्रभुम् तथाऽपिकर्मा नुष्ठानेहेतुःनॄन्स्वाचारेणशिक्षयंतम् तत्किमर्थंतत्राह अखिलान्धर्मान्भावयतिप्रवर्तयतीतितथातम् १६ समाहितमपिसंतंमं त्रोपनिषदंव्याहरंतंदृष्ट्वासुरक्तोच्छ्वसितवद्विवशमिवमन्वाना असुरायातुधानाश्चक्षुधानिमित्तेनजग्धुमत्तुमभ्यद्रवन्अभिदुद्रुवुः १७

येनचिदात्मनाविश्वंचेतयतेचेतनीभवति विश्वंतुयंनचेतयतेनचेतनीकरोति स्वतएवचिद्रूपत्वात् तत्रहेतुः अस्मिन्शयानेस्वप नियोजागर्तिसाक्षितयावर्त्तते अहोचित्रंनायंजनस्तंवेदसतुइमंवेद ९ तस्येश्वरत्वंदर्शयन्लोकस्यहितमुपदिशतिआत्मना ईश्वरेणावास्यंसत्ताचैतन्याभ्यांसंव्याप्यंविश्वंसर्वंजगत्यांलोकेयत्किंचिज्जगद्भूतजातमतस्तेनैवेश्वरेणयत्किंचित्त्यक्तंदत्तंधनं तेनैवभुंजीथाः भोगान्भुंक्ष्व यद्वा तेनहेतुनात्यक्तेनईश्वरार्पणेनभुंजीथाः नस्वार्थंकस्यस्वित्कस्यचिदपिधनंमागृधः माभिकां क्षीः यद्वा कस्यस्विदितिकस्यान्यस्यधनमस्तियतोधनाकांक्षाक्रियेतेत्यर्थः तथाचश्रुतिः ईशावास्यमितियथाश्लोकमेव १० ननुयदिसर्वंव्याप्नोतितर्हिचक्षुरादिभिः किंनप्रतीयतेअत्राह यंपश्यंतंजनः चक्षुर्वानपश्यति चक्षुराद्यविषयत्वात् नहिप्रमा

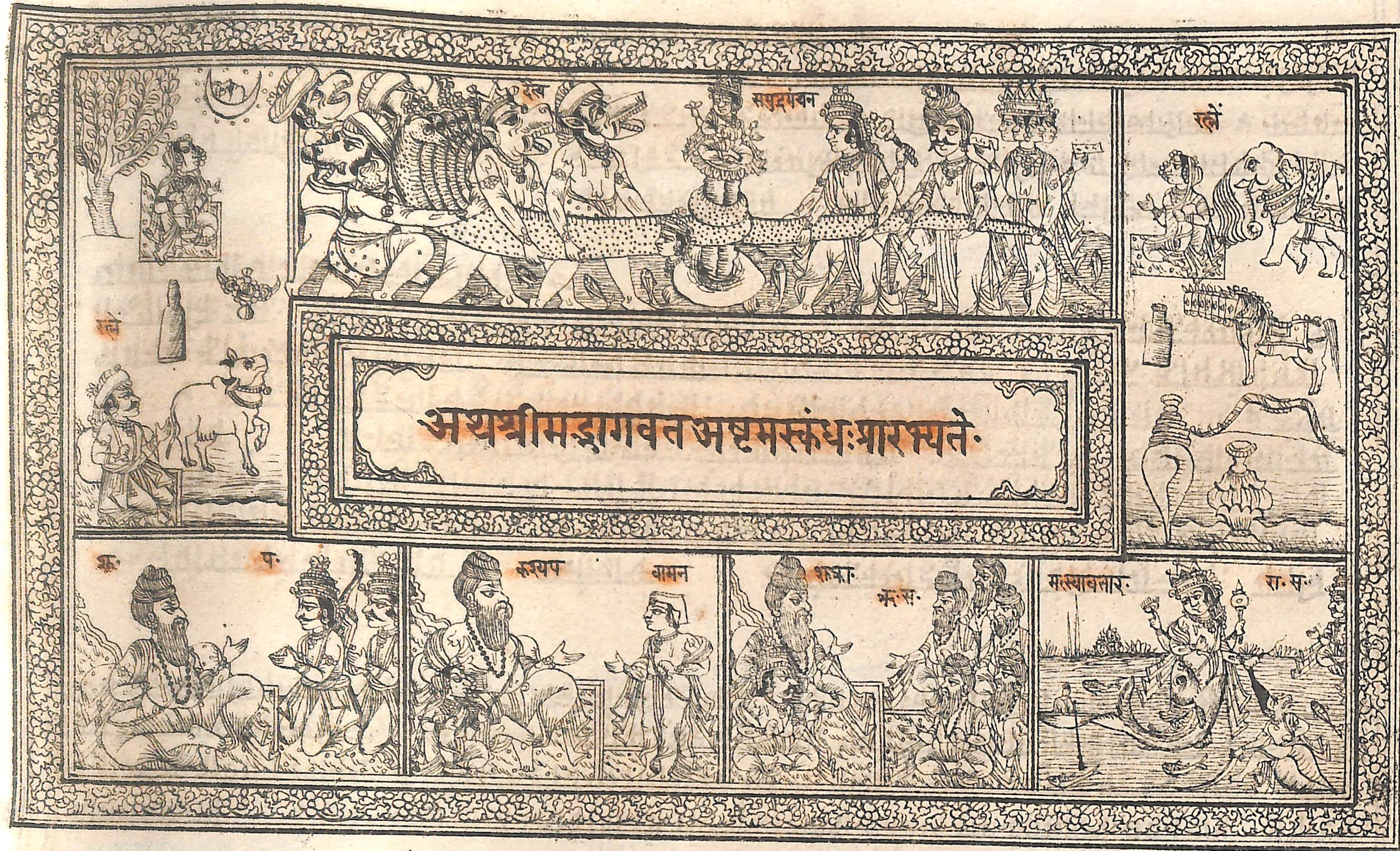
मनुरुवाच येनचेतयतेविश्वंविश्वंचेतयतेनयम् योजागर्तिशयानेऽस्मिन्नायंतंवेदवेदसः ९
आत्मावास्यमिदंविश्वंयत्किंचिज्जगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजीयामागृधःकस्यस्विद्धनम् १० यन्न
पश्यतिपश्यंतंचक्षुर्यस्यनरिष्यति तंभूतनिलयंदेवंसुपर्णमुपधावत ११ नयस्याद्यंतौमध्यंचस्व
परोनांतरंबहिः विश्वस्यामूनियद्यस्माद्विश्वंचतदृतंमहत् १२ ७ ७ ७

तारंप्रमाणंविषयीकरोतीतिभावः तथाचश्रुतिः चक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रमित्यादिननुतर्हिघटनाशेदेवदत्तस्यतद्विषयंचाक्षुषं ज्ञानमिवेश्वरस्यापिस्वरूपभूतंतद्विषयंज्ञानंनश्येत्तत्राह यस्यतुपश्यतः चक्षुर्ज्ञानंनरिष्यतिननश्यति तत्तदाकारेणोत्पन्नायाधी नेरेवनाशोनस्वतःसिद्धज्ञानस्य नहिसवितृप्रकाशःप्रकाश्यनाशेनश्यतीतिभावः भूतानिनिलयोयस्यतंसर्वांतर्यामिणंतथाऽपि सुपर्णंशोभनपतनमसंगमुपधावतभजध्वम् ११ तस्यस्वरूपस्यनित्यत्वमेवोपपादयन्नाह नयस्येति अमूनिआद्यंतादीनिविश्व स्ययस्माद्भवंति विश्वंचयत्यद्रूपमतएवाव्यभिचारित्वात् तत्तदृतंसत्यंमहत्परिपूर्णंब्रह्म १२ ७ ७ ७

श्रीगणेशायनमः नमःश्रीपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामचंद्राय अथाष्टमे चतुर्विंशत्यध्यायैर्मनुवर्णनम् तत्कृतैर्ऋषिदेवेंद्रैर्मूर्त्तिभिश्वहरेःसह १ प्रतिमन्वंतरंचैवमन्वाद्याःषट्पृथक्पृथक् प्रवर्त्तयं तिसद्धर्मान्पालयंत्यावरंतिच २ अतोमन्वंतरस्योक्तंसद्धर्मइतिलक्षणम् येनवैक्रियमाणेननरोननिरयंव्रजेत् ३ तत्रतुप्रथमे स्वायंभुवःस्वारोचिषस्तथा उत्तमस्तामसश्चेतिचतुर्मनुनिरूपणम् ४ स्वायंभुवेंऽतरेऽनंतदुरंतगुणवर्णनात् मुदितःपरिपप्रच्छ

ॐ नमोभगवतेवासुदेवाय राजोवाच स्वायंभुवस्येहगुरोवंशोयंविस्तराच्छ्रुतः यत्रवि श्वसृजांसर्गोमनूनन्यान्वदस्वनः १ यत्रयत्रहरेर्जन्मकर्माणिचमहीयसः गृणंतिकवयोब्रह्मंस्तानिनो वदशृण्वताम् २ यद्यस्मिन्नंतरेब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः कृतवान्कुरुतेकर्त्ताह्यतीतेऽनागतेऽद्यवा ऋषिरुवाच मनवोऽस्मिन्व्यतीताःषट्कल्पेस्वायंभुवादयः आद्यस्तेकथितोयत्रदेवादीनांचसं भवः ४ आकूत्यांदेवहूत्यांचदुहित्रोस्तस्यवैमनोः धर्मज्ञानोपदेशार्थंभगवान्पुत्रतांगतः ५ कृतंपुरा भगवतःकपिलस्यानुवर्णितम् आख्यास्येभगवान्यज्ञोयच्चकारकुरूद्वह ६ विरक्तःकामभोगेषुश तरूपापतिःप्रभुः विसृज्यराज्यंतपसेसभार्योवनमाविशत् ७ सुनंदायांवर्षशतंपदैकेनभुवंस्पृशन् त प्यमानस्तपोघोरमिदमन्वाहभारत ८

सर्वमन्वंतरस्थितिम् ५ स्वायंभुवस्येतित्रिभिः यत्रविश्वसृजांमरीच्यादीनां मनुकन्यासुपुत्रपौत्रादिसर्गः १ महीयसोहरेः अत्रक्वचिद्बहुपाठांतरमस्तितदुपेक्षितमस्माभिः २ यस्मिन्नतीतेयत्कृतवान् यस्मिन्ननागतेयत्कर्त्ताकरिष्यति अद्यवावर्त्तमानेयत्कुरुतेतद्वदेत्यन्वयः ३ अस्मिन्कल्पेषट्मनवोव्यतीताः ४ तस्यमनोः दुहित्रोः कपिलयज्ञमूर्त्तिभ्यांपुत्रतांगतःप्राप्तः ५ ६ ७ घोरंदुस्तरंतपस्तप्यमानःसमाधावनुभूतमिदंवक्ष्यमाणंनिद्रितो च्छ्वसितवद्विस्मितइवउपदिशन्निव अनुवदन्निवचाष्टभिःश्लोकैरन्वाह ८ ७ ७ ७

दैत्य
समुद्रमंथन
रत्नें
अथश्रीमद्भागवतअष्टमस्कंधःप्रारभ्यते·
कश्यप
वामन
मत्स्यावतार·
रा·स·

इतिश्रीमद्भागवतसप्तमस्कंधःसमाप्तः

त्वंतुकृतार्थएवेतिहर्षेणपुनः पूर्वश्लोकानेवपठति यूयमिति शेषंस्पष्टम् ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० सप्तमस्कंधगूढार्थपदभा
वार्थदीपिका संसेव्यतांसदासद्भिर्यतिश्रीधरनिर्मिता १ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचि

यूयंनृलोकेबतभूरिभागालोकंपुनानामुनयोभियंति येषांगृहानावसतीतिसाक्षाद्गूढंपरंब्रह्ममनु
ष्यलिंगम् ७५ सवाअयंब्रह्ममहद्विमृग्यकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः प्रियःसुहृद्वःखलुमातुले
यआत्मार्हणीयोविधिकृद्गुरुश्च ७६ नयस्यसाक्षाद्भवपद्मजादिभीरूपंधियावस्तुतयोपवर्णि
तम् मौनेनभक्त्योपशमेनपूजितःप्रसीदतामेषससात्वतांपतिः ७७ श्रीशुकउवाच
इतिदेवर्षिणाप्रोक्तंनिशम्यभरतर्षभः पूजयामाससुप्रीतःकृष्णंचप्रेमविह्वलः ७८ कृष्णपार्था
वुपामन्त्र्यपूजितःप्रययौमुनिः श्रुत्वाकृष्णंपरंब्रह्मपार्थःपरमविस्मितः ७९ इतिदाक्षायणीनां
तेपृथग्वंशाःप्रकीर्तिताः देवासुरमनुष्याद्यालोकायत्रचराचराः ८० इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादानुचरितेयुधिष्ठिरनारदसंवादेसदाचारनिर्णयोनामपंचदशोऽध्यायः १५

तायांभागवतभावार्थदीपिकायांपंचदशोऽध्यायः १५ ॐ श्रीनृसिंहायनमः ॐ ॐ ॐ ॐ

प्रस्तुतमुपसंहरति एतैरिति अस्यश्रीकृष्णस्यगतिम् तद्भक्तिभाक्तस्यभक्तः ६७ एतत्सर्वसाधारणमुक्तम् भक्तस्यतुभक्तिरेवस र्वपुरुषार्थहेतुरिति पांडवानेवलक्षीकृत्याह यथाहीति हेनृपदेवनृपेंद्रदेवैश्चसहायैर्दुस्त्यजादितिवा आत्मनःश्रीकृष्णादेवप्रभोर्हे तोः अडभावआर्षःउत्कर्षेणातरतेत्यर्थः यथायथावत् तमेवभजतेतिशेषः यद्वा यथा आपद्गणादुत्तीर्णस्त्वम् यथाचक्रतूनहा

एतैरन्यैश्चवेदोक्तैर्वर्त्तमानःस्वकर्मभिः गृहेऽप्यस्यगतिंयायाद्राजंस्तद्भक्तिभाङ्नरः ६७ यथा हियूयंनृपदेवदुस्त्यजादापद्गणादुत्तरतात्मनःप्रभोः यत्पादपंकेरुहसेवयाभवानहारषीन्नि र्जितदिग्गजःक्रतून् ६८ अहंपुराऽभवंकश्चिद्गंधर्वउपबर्हणः नाम्नाऽतीतेमहाकल्पेगंधर्वाणांसु संमतः ६९ रूपपेशलमाधुर्यसौगंध्यप्रियदर्शनः स्त्रीणांप्रियतमोनित्यंमत्तस्तुपुरलंपटः ७० एक दादेवसत्रेतुगंधर्वाप्सरसांगणाः उपहूताविश्वसृड्भिर्हरिगाथोपगायने ७१ अहंचगायंस्तद्विद्वा न्स्त्रीभिःपरिवृतोगतः ज्ञात्वाविश्वसृजस्तन्मेहेलनंशेपुरोजसा याहित्वंशूद्रतामाशुनष्टश्रीःकृ तहेलनः ७२ तावद्दास्यामहंजज्ञेतत्रापिब्रह्मवादिनाम् शुश्रूषयाऽनुषंगेणप्राप्तोऽहंब्रह्मपुत्रताम् ७३ धर्मस्तेगृहमेधीयोवर्णितःपापनाशनः गृहस्थोयेनपदवीमंजसान्यासिनामियात् ७४

षीन् तथाश्रीकृष्णादेवतारकात् संसारादप्युत्तरेत्यर्थः ६८ श्रीकृष्णसेवामहतामवज्ञयाभ्रश्यति तत्कृपयाचसिध्यतीतिदर्शय न्पूर्ववृत्तांतमाह अहमितिसार्द्धैः पंचभिः नाम्नाउपबर्हणः ६९ पेशलंसौकुमार्यम् रूपादिभिः प्रियंदर्शनंयस्य ७० ७१ तदाविद्वा नंविद्वान् उन्मत्तःसन् गायन्नेवगतः ७२ ७३ ७४ ७ ७ ७ ७

ननु अवयविनोऽभावे आगमापायिषु बाल्यादिषु सोयं देवदत्त इति प्रत्यभिज्ञानं न स्यात् तदुक्तं भट्टैः आविर्भावतिरोभावधर्मकेष्वन
पायियत् तद्धर्मीति तत्राह स्यादिति वस्तुनः परमात्मनो विकल्पे भेदे असति यद्वा वस्तुनोऽविकल्पे सति पूर्वपूर्वारोपसादृश्यात्
स एवेति भ्रमः स्यात् स च तावदेव यावद्विद्यानिवृत्तिः ननु सर्वमिथ्यात्वे शास्त्रस्य विधिनिषेधकता कथं तत्राह स्वप्नमध्ये जाग्रत्स्वा
पव्यवस्था यथेति ६१ इदानीमुक्तमेवाद्वैतं भावनात्रयोपदेशेन दृढीकरोति भावाद्वैतमिति चतुर्भिः वर्त्तयन्नालोचयन् स्वानुभूत्या
आत्मतत्वानुभवेन त्रीन् जाग्रदादीन् त्रय आवसथास्त्रयः स्वप्ना इति श्रुतेः यद्वा वस्तुभेदबुद्धिरेकः स्वप्नः ततस्तत्तदधिकारभेदे

यस्माद्दृश्यभ्रमस्तावद्विकल्पेऽसति वस्तुनः जाग्रत्स्वापौ यथा स्वप्ने तथा विधिनिषेधता ६१ भावाद्वैतं
क्रियाद्वैतं द्रव्याद्वैतं तथात्मनः वर्त्तयन्स्वानुभूत्येह त्रीन्स्वप्नान्धुनुते मुनिः ६२ कार्यकारणवस्त्वैक्य
मर्शनं पटतन्तुवत् अवस्तुत्वाद्विकल्पस्य भावाद्वैतं तदुच्यते ६३ यद्ब्रह्मणि परे साक्षात्सर्वकर्मसमर्प
णं मनोवाक्तनुभिः पार्थ क्रियाद्वैतं तदुच्यते ६४ आत्मजायासुतादीनामन्येषां सर्वदेहिनाम् य
त्स्वार्थकामयोरैक्यं द्रव्याद्वैतं तदुच्यते ६५ यद्यस्य वानिषिद्धं स्याद्येन यत्र यतो नृप स तेनेहेत कर्मा
णि नरो नान्यैरनापदि ६६

नकर्मभेदबुद्धिः द्वितीयः ततो मत्कर्मसाधितमेतत्फलं ममैव भोग्यमिति तृतीयः तान् धुनुते
निवर्त्तयति ६२ कार्यकारणयोर्वस्त्वैक्यस्य मर्शनमालोचनं तन्तुरेव न पट इति ६३ मनोवाक्तनुभिः कृतानां कर्मणां समर्पणं तैः स
मर्पणमिति वा उद्देश्यफलभेदो हि क्रियाभेदे हेतुः ईश्वरार्पणे च तदभावात् क्रियाणामद्वैतम् ६४ आत्मनः स्वस्य जायादीनां च
स्वार्थश्च कामश्च तयोः देहादीनां पंचभूतात्मकत्वेन भोक्तुश्च परमात्मत्वेनाभेदालोचनेनार्थकामयोर्यदैक्यदर्शनमित्यर्थः ६५ उक्ता
नाश्रमधर्मान् संक्षिप्याह यदिति यत् द्रव्यम् येनोपायेन यतः सकाशात् ६६ १ ७ १

तत्र हेतुमाह आदाविति जनानां देहानामादौ कारणत्वेन अंते वाऽवधित्वेन यत्सत् तथा बहिर्भोग्यमंतर्भोक्तृ परमवरं च उच्चनीचम् तमोऽप्रकाशः ज्योतिः प्रकाशः तत्तु सर्वमयं ज्ञानी स्वयमेव न तस्माद्व्यतिरिक्तं वस्तु किंचिदस्ति येन मुह्येदित्यर्थः ५७ ननु तर्हि किं कथं पृथगर्थस्तत्स्यापि प्रतीयते तत्राह आबाधित इति तर्कविरोधेन सर्वतो बाधितोऽपि आभासः प्रतिबिंबादिः वस्तुतया स्मृतः तद्वदैंद्रियकं सर्वमर्थत्वेन विकल्पितम् न तु परमार्थतः दुर्घटत्वात् ५८ तदेवाह क्षित्यादीनां पंचभूतानां छाया ऐक्यबुद्ध्यालंबनरूपं देहादिसंघातारंभपरिणामानां मध्ये कतमाऽपि न भवति न तावत्तेषां संघातः वृक्षाणामिव वनम् एकदेशाकर्षणे सर्वाकर्षणानुपपत्तेः न ह्येकस्मिन्वृक्षे आकृष्टे सर्वं वनमाकृष्यते न च विकारः आरब्धो अवयवी अपिशब्दान्न परिणामोपि कुतः स किं स्वाव

आदावंते जनानां सद्बहिरंतः परावरम् ज्ञानं ज्ञेयं वचो वाच्यं तमो ज्योतिस्त्वयं स्वयम् ५७ आबाधितोऽपि ह्याभासो यथा वस्तुतया स्मृतः दुर्घटत्वादैंद्रियकं तद्वदर्थविकल्पितम् ५८ क्षित्यादीनामिहार्थानां छाया न कतमापि हि न संघातो विकारोऽपि न पृथङ्नान्वितो मृषा ५९ धातवोऽवयवित्वाच्च तन्मात्रावयवैर्विना न स्युर्ह्यसत्यवयविन्यसन्नवयवोऽततः ६०

यवेभ्यः परिणतेभ्यो वा पृथक् तदन्वितो वा न तावदत्यंतं पृथक् तथा अप्रतीतेः न चान्वितः स किं प्रत्यवयवं सर्वोऽपि अन्वेति अंशेन वा आद्ये अंगुलिमात्रेऽपि देहबुद्धिः स्यात् द्वितीये तस्याप्यंशांगीकारे सत्यनवस्था स्यात् अतो मृषैवेत्यर्थः ५९ एवं देहादेर्मिथ्यात्वमाह धारयंतीति धातवो महाभूतानि तन्मात्रैः सूक्ष्मैरवयवैर्विना न स्युः अवयवित्वात्तेषामपि तर्ह्यवयवः सत्य इति चेत्तत्राह उक्तप्रकारेणावयविन्यसति अवयवोऽप्यंततोऽसन्नेव स्यात् अवयविप्रतीत्यन्यथानुपपत्तिं विना तत्सद्भावे प्रमाणाभावादित्यर्थः तदुक्तं पंचमस्कंधे एवं निरुक्तं क्षितिशब्दवृत्तमित्यादि ६० ७ ७ ७

तत्राधिकारिणमाह निषेकादिति अन्यास्त्विष्टादिकार्यथ्येवंजन्मनलभतइत्यर्थः निवृत्तकर्मनिष्ठस्योपासनादिविशेषमुपदिशन्नर्चिरादिमा
र्गेणब्रह्मलोकप्राप्तिमाहइंद्रियेष्वित्यादिना यद्वा द्रव्ययज्ञेषुहिंसायादुर्निवारत्वादितिमुख्यंनिवृत्तंकर्मैवदर्शयन्नाह ज्ञानेनदीप्यंतइ
तितथातेषु इंद्रियव्यापाराणामिष्टापूर्तादीनामिंद्रियतावन्मात्रतांभावयंतीत्यर्थः एवमुत्तरत्रापि ५२ ऊर्मौर्दर्शनादिसंकल्परू
पेमनसि वैकारिकंविकारयुक्तंमनोवाचि विध्यादिलक्षणयावाचाहिमनःकर्तृत्वादिविकारंभजति वर्णानांसमाम्नायेसमुदा
येतद्विशेषत्वाद्वाचःस्वरेअकारादिस्वरत्रयात्मके ५३ ओंकारंबिंदौतंचनादे प्राणेसूत्रात्मनिमहति ब्रह्मणि अग्निरितितत्तद

निषेकादिश्मशानांतैःसंस्कारैःसंस्कृतोद्विजः इंद्रियेषुक्रियायज्ञान्ज्ञानदीपेषुजुह्वति ५२ इंद्रियाणि
मनस्यूर्मौवाचिवैकारिकंमनः वाचंवर्णसमाम्नायेतमोंकारेस्वरेन्यसेत् ५३ ओंकारंबिंदौनादेतंतं
तुप्राणेमहत्यमुम् अग्निःसूर्योदिवाप्राह्णःशुक्लोराकोत्तरस्वराट् विश्वश्चतैजसःप्राज्ञस्तुर्यआत्मा
समन्वयात् ५४ देवयानमिदंप्राहुर्भूत्वाभूत्वानुपूर्वशः आत्मयाज्युपशांतात्मात्यात्मस्थाननिवर्त्तते
५५ यएतेपितृदेवानामयनेवेदनिर्मिते शास्त्रेणचक्षुषावेदजनस्थोऽपिनमुह्यति ५६

भिमानिन्योदेवताःप्राप्नोतीतिपूर्ववत् दिवाह्नःप्राह्णस्तस्यैवांतःराकाशुक्लपक्षस्यांतः यद्वा प्राह्णोराकाइतिचपुराणमतम् उत्त
रंत्वयनम् स्वराट्ब्रह्मा एवंब्रह्मलोकंगतस्यभोगावसानेमोक्षप्रकारमाह विश्वइति विश्वःस्थूलोपाधिःसःस्थूलंसूक्ष्मेविलाप्य
सूक्ष्मोपाधिस्तैजसोभवति सूक्ष्मंकारणेविलाप्यकारणोपाधिःप्राज्ञोभवति कारणंचसर्वसाक्षित्वेनान्वयात् साक्षिस्वरूपे
विलाप्यतुर्योभवति तेषांचव्यभिचारिणांसाक्ष्याणांलयेशुद्धआत्माभवतिमुच्यतइत्यर्थः ५४ यथेतरोभूत्वानिवर्त्ततेतथाननिव
र्ततइत्यर्थः ५५ वेदेननिर्मितेतेधूममभिसंभवंतीत्यादिनाचनिश्चयेनविविच्यज्ञापितेत्यर्थःजनस्थोऽपिदेहस्थोऽपिनमुह्यति ५६

अच्युताश्रयाभावेबाधकमाह नोचेदिति असंतोबहिर्मुखायेइंद्रियवाजिनःसूतश्चतेउत्पथंप्रवृत्तिमार्गंनीत्वाविषयाख्येषुदस्युषु निक्षिपंति हयैःसूतेनचसहवर्त्तमानम् तमोंधेतमसाव्याप्ते उरुमृत्युभयंयस्मिन् ४६ ननुवेदविहितेष्टापूर्त्तादिकारिणःपुंसःक थमेवमनर्थप्राप्तिःस्यात् इत्याशंक्यवेदोक्तकर्मणांद्वैविध्यंदर्शयन् फलभेदमाह प्रवृत्तंचेतिदशभिः ४७ हिंस्रंश्येनादिकर्मअ शांतिदमत्यासक्तियुक्तम् आदिशब्दार्थविवरणम् दर्शश्चेति पशुःपशुयागःसुतःसोमयागः ४८ हुतंवैश्वदेवं प्रहुतंबलि हरणम् एतत्सर्वमिष्टमुच्यते एतदेवयदिकाम्यम् अशांतिदंचतर्हिप्रवृत्ताख्यमपीत्यर्थः आजीव्यंप्रपादि ४९ प्रवृत्तेनकर्मणा आरोहावरोहाभ्यामावृत्तिप्रकारमाह द्रव्यस्यचरुपुरोडाशादेः सूक्ष्मोविपाकः परिणामोदेहांतरारंभकः येनसंपरिष्वक्तोग

नोचेत्प्रमत्तमसदिंद्रियवाजिसूतानीत्वोत्पथंविषयदस्युषुनिक्षिपंति तेदस्यवःसहयसूतममुंत मोंऽधेसंसारकूपउरुमृत्युभयेक्षिपंति ४६ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचद्विविधंकर्मवैदिकम् आवर्त्ततेप्रवृत्तेन निवृत्तेनाश्नुतेमृतम् ४७ हिंस्रंद्रव्यमयंकाम्यमग्निहोत्राद्यशांतिदम् दर्शश्चपूर्णमासश्चचातुर्मा स्यंपशुःसुतः ४८ एतदिष्टंप्रवृत्ताख्यंहुतंप्रहुतमेवच पूर्त्तंसुरालयारामकूपाजीव्यादिलक्षणम् ४९ द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्चधूमोरात्रिरपक्षयः अयनंदक्षिणंसोमोदर्शओषधिवीरुधः ५० अन्नंरे तइतिक्ष्मेशपितृयानंपुनर्भवः एकैकश्येनानुपूर्वंभूत्वाभूत्वेहजायते ५१

च्छति यएवश्रुतौअपशब्देनोक्तः इतितुपंचम्यामाहुतावापः पुरुषवचसोभवंतीति पाठांतरेद्रव्यशब्देनतेजोमात्राशब्दोक्तानींद्रिया णि सूक्ष्मविपाकशब्देनतद्दयाग्रप्रद्योतः तथाचश्रुतिः सइमास्तेजोमात्राःसमभ्याददानोहृदयमेवान्वक्रामतीति तथातस्यहैत स्यहृदयाग्रंप्रद्योततेतेनैष आत्मानिष्क्रामतीति धूमादिशब्दैस्तत्तदभिमानिन्योदेवताः तत्रापक्षयःकृष्णपक्षःसोमःसोमलो कः तत्रभुक्तभोगस्यावरोहणप्रकारमाह दर्शइत्यादि विपरीतलक्षणयाविशिष्टभोगक्षयशोकाग्निनादेहलयेनादर्शनमुच्यते ए तदुक्तंभवति भूतसूक्ष्मयुक्तोधूमाद्यातिवाहकदेवताभिःसोमलोकंप्रापितः तद्भोगावसानेविलीनदेहोवृष्टिद्वारेणौषधिवीरुधा दिसाम्यापत्तिक्रमेणजायते एवंपुनर्भवहेतुःपितृयानंप्रवृत्तकर्ममार्गइति ५० क्ष्मेश हेभूपते पुनर्भवमेवाह एकैकश्येन प्रत्येकंक्रमेणभूत्वा तत्तत्सान्निध्यंप्राप्येहभूमौजायते ५१

यतिमुपलक्षणीकृत्यान्यानपिस्वधर्मत्यागिनोनिंदति गृहस्थस्येतिद्वाभ्याम् ३८ ३९ नन्वात्मतत्त्वज्ञस्यभिक्षोरिंद्रियलौल्येऽपि कोदोषस्तत्राह आत्मानंपरंब्रह्मचेज्जानीयात् ज्ञानेनधुतानिरस्ता आशयावासनायस्यतस्यज्ञानिनोलौल्यमेवनसंभवतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंज्वरेदिति ४० अज्ञस्यतुलौल्येननरकपातापत्तेरप्रमत्तेनसदातत्त्वज्ञानेयतितव्यमितीममर्थमात्मानंरथिनंविद्धिशरीरंरथमेवचेत्यादिश्रुत्युक्तरथरूपकद्वारेणाह आहुरितिषड्भिः इंद्रियेशंमनोऽभीषून् रश्मीनाहुः मात्राः शब्दादीन् वर्त्मानिगंतव्यदेशानाहुः सत्वंचित्तम् रह

गृहस्थस्यक्रियात्यागोव्रतत्यागोबटोरपि तपस्विनोग्रामसेवाभिक्षोरिंद्रियलौल्यता ३८ आश्रमापसदाह्येतेखल्वाश्रमविडंबकाः देवमायाविमूढांस्तानुपेक्षेतानुकंपया ३९ आत्मानंचेद्विजानीयात्परंज्ञानधुताशयः किमिच्छन्कस्यवाहेतोर्देहंपुष्णातिलंपटः ४० आहुःशरीरंरथमिंद्रियाणिहयानभीषून्मनइंद्रियेशम् वर्त्मानिमात्राधिषणांचसूतंसत्त्वंबृहद्बंधुरमीशसृष्टम् ४१ अक्षंदशप्राणमधर्मधर्मौचक्रेऽभिमानंरथिनंचजीवम् धनुर्हितस्यप्रणवंपठंतिशरंतुजीवंपरमेवलक्ष्यम् ४२ रागोद्वेषश्चलोभश्चशोकमोहौभयंमदः मानोऽवमानोसूयाचमायाहिंसाचमत्सरः ४३ रजःप्रमादःक्षुन्निद्राशत्रवस्त्वेवमादयः रजस्तमःप्रकृतयःसत्त्वप्रकृतयःक्वचित् ४४ यावन्नृकायरथमात्मवशोपकल्पंधत्तेगरिष्ठचरणार्चनयानिशातम् ज्ञानासिमच्युतबलोदधदस्तशत्रुःस्वाराज्यतुष्टउपशांतइदंविजह्यात् ४५

देहव्यापिबंधुरंबंधनम् चित्तंविनाह्यनिबद्धमिवशरीरंभवति ईशसृष्टमिति बंधनकर्त्तात्वीशएवेत्यर्थः ४१ प्राणादयःपंच नागकूर्मश्चकृकलोदेवदत्तोधनंजयइत्येवंदशविधंप्राणमक्षम् अभिमानसाहंकारंजीवं रथिनम् शुद्धंजीवंशरम् परंब्रह्मलक्ष्यम् यथाधनुषाशरोलक्ष्येनिपात्यते तथाप्रणवेनजीवोब्रह्मणिनिपात्यतइत्यर्थः ४२ रागादयोजेतव्याःशत्रवः ४३ तत्ररजोऽभिनिवेशः क्वचित् आरूढसमाधेःसत्त्वप्रकृतयोऽपिपरोपकारादिप्रवृत्तयःशत्रवः ४४ नृकायरूपंरथम् आत्मवशाःउपकल्पइंद्रियादिपरिकरोयस्मिन् तथाभूतंयावद्धत्ते तावदेवगरिष्ठानांगुरूणांचरणसेवयानिशितंज्ञानखड्गंबिभ्रत् अच्युताश्रयःसन्निरस्तशत्रुरुपशांतःस्वानंदेनतुष्टोभूत्वाइदंरथादिकमुपेक्षेतइत्यर्थः ४५

एवंसर्वैरुपायैः कामादिवेगंजित्वानियतेंद्रियोभूत्वाध्यानपरोभवेत् अन्यथातंप्रतिसर्वशास्त्रवैफल्यंस्यादित्याह षड्वर्गेति सर्वअपिनिय मचोदनाःइष्टापूर्तादिविषयाःषडिंद्रियवर्गस्ययःसंयमःतस्मिन्नेवैकस्मिन्नंतोयासांतदेकपराइत्यर्थः नचतावताऽक्ष्विरितार्थाइत्याह तदंताःसत्योऽपियदियोगान् धारणाध्यानसमाधीन्नोआवहेयुः नसाधयेयुस्तर्हिकेवलंश्रमावहाएवेत्यर्थः २८ एतदेवदृष्टांतेनाह य थावार्त्तादयःकृष्यादयःअर्थाः तत्फलानिचयोगस्यार्थंमोक्षंनसाधयंति प्रत्युत अनर्थायसंसारायैव असतोबहिर्मुखस्यइष्टापूर्ता द्यपितथा २९ एवंयोगंयुंजतोऽपियस्यकुटुंबादिसंगेनचित्तंविक्षिप्येततस्यकृत्यमाह यश्चित्तस्यविजयेयत्तउद्युक्तःसभिक्षुःस्यात्

षड्वर्गसंयमैकांताःसर्वानियमचोदनाः तदंतायदिनोयोगानावहेयुःश्रमावहाः २८ यथावार्त्तादयोह्यर्था योगस्यार्थंनबिभ्रति अनर्थायभवेयुस्तेपूर्तमिष्टंतथाऽसतः २९ यश्चित्तविजयेयत्तःस्यान्निःसंगोऽपरिग्रहः एकोविविक्तशरणोभिक्षुर्भैक्षामिताशनः ३० देशेशुचौसमेराजन्संस्थाप्यासनमात्मनः स्थिरंसमंसुखंतस्मिन्नासीतर्ज्वंगओमिति ३१ प्राणापानौसन्निरुध्यात्पूरकुंभकरेचकैः यावन्मनस्त्यजेत्कामान्स्वनासाऽग्रनिरीक्षणः ३२ यतोयतोनिःसरतिमनःकामहतंभ्रमत् ततस्ततउपाहृत्यहृदिरुंध्याच्छनैर्बुधः ३३ एवमभ्यसतश्चित्तंकालेनाल्पीयसायतेः अनिशंतस्यनिर्वाणंयात्यनिंधनवह्निवत् ३४ कामादिभिरनाविद्धंप्रशांताखिलवृत्तियत् चित्तंब्रह्मसुखस्पृष्टंनैवोत्तिष्ठेतकर्हिचित् ३५ यःप्रव्रज्यगृहात्पूर्वंत्रिवर्गावपनात्पुनः यदिसेवततान्भिक्षुःसवैवांताश्यपत्रपः ३६ यैःस्वदेहःस्मृतोनात्मामर्त्योविट्कृमिभस्मसात् तएनमात्मसात्कृत्वाश्लाघयंतिह्यसत्तमाः ३७ संन्यसेत् तथाचस्मृतिःदृढाह

तस्यगार्हस्थ्यंध्यानभंगादिकारणं लक्षयित्वागृहीस्पष्टंसंन्यसेदविचारयन्निति भिक्षयाप्राप्तंमितमशनंयस्यसः ३० ऋजुसममंगंयस्य सःसुखंयथाभवत्येवमासीत ओमित्युच्चारयन्नितिशेषः ३१ ३२ ३३ एवमनिशमभ्यसतस्तस्ययतेश्चित्तंनिर्वाणंशांतिंयाति ३४ नच पुनर्विक्षिप्येतेत्याह कामादिभिरक्षुभितंयच्चित्तंतन्नोत्तिष्ठेत् यतःप्रशांता अखिलावृत्तयोयस्य कुतःब्रह्मसुखेन स्पृष्टम् ३५ यस्तु प्रव्रज्यांकृत्वाऽपिभोगमभिलिप्सुःस्यात् तन्निंदति यद्इति त्रयाणांधर्मादीनांवर्गःआसमंताद्उप्यतेयस्मिन् तस्मात् गृहात् तान्धर्मादीन्वांताशीछर्दितभोजीनिर्लज्जश्चसः ३६ नचेदमघटितंदृष्टत्वादित्याह यैःपूर्वंस्वदेहःअनात्मादिरूपःस्मृतःचिंतितःतएवपुनरेतं मात्मेतिमत्वाश्लाघयंतिस्तावयंतिहि ३७

१६ उपानहौपादयोर्यस्यसउपानत्मान् तस्य १७ गृहपालःश्वातद्वदाचरति १८ १९ क्षुधातृषाच्चजनःकामस्यांतंयाति अन्नोदका तिरिक्तकामांतराभावात् क्रोधस्यवांऽतंयाति एतस्यक्रोधस्ययत्फलंहिंसातस्योदयान्निवृत्तेः दिशोजित्वाऽपिभुवोभुक्त्वाऽपिलोभस्य नैवांतंयातीत्यर्थः २० २१ इदानींकामादिजयोपायानाह असंकल्पादिभिश्चतुर्भिःजयेदितियथाऽपेक्षमन्वेति अर्थेअनर्थदर्शनेनतत्त्वावमर्शनात् अद्वैतानुसंधानेन २२ आन्वीक्षिक्या आत्मानात्मविवेकेन महतांसात्विकानांसेवयायोगस्यांतरायान् लोकवार्त्ता

संतुष्टस्यनिरीहस्यस्वात्मारामस्ययत्सुखम् कुतस्तत्कामलोभेनधावतोऽर्थेहयादिशः १६ सदासंतुष्टमनसःसर्वाःसुखमयादिशः शर्कराकंटकादिभ्योयथोपानत्पदःशिवम् १७ संतुष्टःकेनवाराजन्नवर्त्तेतापिवारिणा औपस्थ्यजैह्व्यकार्पण्याद्गृहपालायतेजनः १८ असंतुष्टस्यविप्रस्यतेजोविद्यातपोयशः स्रवंतींद्रियलौल्येनज्ञानंचैवावकीर्यते १९ कामस्यांतंचक्षुत्तृड्भ्यांक्रोधस्यैतत्फलोदयात् जनोयातिनलोभस्यजित्वाभुक्त्वादिशोभुवः २० पंडिताबहवोराजन्बहुज्ञाःसंशयच्छिदः सदसस्पतयोऽप्येकेअसंतोषात्पतंत्यधः २१ असंकल्पाज्जयेत्कामंक्रोधंकामविवर्जनात् अर्थानर्थेक्षयालोभंभयंतत्त्वावमर्शनात् २२ आन्वीक्षिक्याशोकमोहौदंभंमहदुपासया योगांतरायान्मौनेनहिंसांकायाद्यनीहया २३ कृपयाभूतजंदुःखंदैवंजह्यात्समाधिना आत्मजंयोगवीर्येणनिद्रांसत्वनिषेवया २४ रजस्तमश्चसत्त्वेनसत्त्वंचोपशमेनच एतत्सर्वंगुरौभक्त्यापुरुषोह्यंजसाजयेत् २५ यस्यसाक्षाद्भगवतिज्ञानदीपप्रदेगुरौ मर्त्यासद्धीःश्रुतंतस्यसर्वंकुंजरशौचवत् २६ एषवैभगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः योगेश्वरैर्विमृग्यांघ्रिर्लोकोयंमन्यतेनरम् २७

दीन् २३ येभ्योभूतेभ्योभयंजायेततेष्वेवकृपयाहिताचरणेनदैवंदैवोपसर्गनिमित्तंदृष्ट्यामनःपीडादि तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन विमनाविफलारंभःसंसीदत्यनिमित्ततइति आत्मजंदेहजंयोगवीर्येणप्राणायामादिबलेन सत्त्वनिषेवया सात्त्विकाहारादिना २४ २५ ननुकथंगुरोर्भक्त्यासर्वस्यजयःस्यात्तस्यापिमनुष्यत्वेनतदवस्थत्वात्तत्राह यस्येति मर्त्यासद्धीःमनुष्यइतिदुर्बुद्धिः तस्यशास्त्रश्रवणंकुंजरस्नानवद्व्यर्थम् २६ ननुगुरोरपिपुत्रादयस्तंनरमेवमन्यंते अतआह एषःगुरुःसाक्षाद्भगवानेवभवेत् लोकस्यनरोऽसावितिबुद्धिर्भ्रांतिरित्यर्थः यद्वा नहितत्पुत्रादेर्मनुष्यबुद्ध्याप्रतीयमानोऽपिगुरुःभगवान्भवेत् यथैषःश्रीकृष्णइत्यर्थः २७

७ दंडस्यन्यासः हिंसायास्त्यागोयः एतादृशोऽन्योनास्ति ८ अतएवोत्तमाधिकारिणोबाह्यानिकर्माणित्यजंतीत्याह एकइति अनी
हानिष्कामाः ज्ञानदीपिते आत्मस्फूर्तिमति आत्मसंयमनेजुह्वति मनोनियम्यतदंतरा यतयात्यजंतीत्यर्थः तदुक्तंसर्वज्ञसूक्तेः
प्रत्यक्स्फूर्तिरसत् स्फूर्तिस्तनुनिष्ठाविघातकम् संलक्ष्यसंत्यजेत्कर्मत्यजन्विघ्नहतोऽन्यथेति ९ मामामेषःध्रुवंहन्यादिति कुतः
अकरुणाः तत्कुतःअसकृत्पूप्राणतर्पकः तत्किम् अतज्ज्ञः आत्मतत्त्वानभिज्ञः तथाचश्रुतिः नतंविदाथयइमाजजानान्यद्यु-
ष्माकमंतरंबभूव नीहारेणप्रावृताजल्प्याचासुतृपउक्थशासश्चरंतीति १० प्रस्तुतमनुवर्त्तयति तस्मादिति ११ अधर्मव

नद्द्यादामिषंश्राद्धेनचाद्याद्धर्मतत्त्ववित् मुन्यन्नैःस्यात्पराप्रीतिर्यथानपशुहिंसया ७ नैतादृशः
परोधर्मोनृणांसद्धर्ममिच्छताम् न्यासोदंडस्यभूतेषुमनोवाक्कायजस्ययः ८ एकेकर्ममयान्य
ज्ञान्ज्ञानिनोयज्ञवित्तमाः आत्मसंयमनेऽनीहाजुह्वतिज्ञानदीपिते ९ द्रव्ययज्ञैर्यक्ष्यमाणंदृष्ट्वा
भूतानिबिभ्यति एषमाकरुणोहन्यादतज्ज्ञोह्यसुतृप्ध्रुवम् १० तस्माद्दैवोपपन्नेनमुन्यन्नेनापि
धर्मवित् संतुष्टोहरहःकुर्यान्नित्यनैमित्तिकीःक्रियाः ११ विधर्मःपरधर्मश्चआभासउपमाछलः
अधर्मशाखाःपंचमाधर्मज्ञोऽधर्मवत्त्यजेत् १२ धर्मबाधोविधर्मःस्यात्परधर्मोऽन्यचोदितः उपध
र्मस्तुपाखंडोदंभोवाशब्दभिच्छलः १३ यस्त्विच्छयाकृतःपुंभिराभासोह्याश्रमात्पृथक् स्वभाव
विहितोधर्मःकस्यनेष्टःप्रशांतये १४ धर्मार्थमपिनेहेतयात्रार्थंवाऽधनोधनम् अनीहाऽनीहमान
स्यमहाहेरिववृत्तिदा १५

त् साक्षान्निषिद्धवत् १२ क्रममनादृत्यपंचापिव्याचष्टे धर्मबाधः धर्मबुद्ध्याऽपियस्मिन् क्रि
यमाणेस्वधर्मबाधः अन्यस्यचोदितोऽन्यस्यपरधर्मः उपमेतिव्याचष्टे उपधर्मस्त्विति शब्दस्यभित्भेदः अन्यथाव्याख्यानंयस्मि
न् यथादशावरान्भोजयेदित्युक्तेदशभ्योऽवरानिति शब्दभृदितिपाठेधर्मशब्दमात्रंबिभर्त्तीतितथा यथागांदद्यादित्युक्तेमन-
यथागांदद्यादित्युक्तेम-
न् यथादशावरान्भोजयेदित्युक्तेदशभ्योऽवरानिति १३ स्वधर्मानुष्ठानानंतरं धर्मभूयस्त्वादपिपरधर्मोनानुष्ठेयः अनुपयोगादित्याह स्वभावविहितइति १४ किं
रिष्यंत्यागोर्दनम् १३ स्वधर्मानुष्ठानानंतरं

तर्हिप्रतिमादौहरेः किमिति वापूजांकुर्वंतितत्राह दृष्ट्वेतिद्वाभ्याम् मिथोऽवज्ञानमसन्मानस्तस्मिन्नात्माबुद्धियेषांतेषांभावंदृष्ट्वाक्रियायैपूजाद्यर्थम् ३९ हरिमुपासते उपासितोऽपिअर्चापुरुषद्वेषिणामर्थदानभवति पुरुषेषुद्वेषंहित्वाऽर्चितासतीसापिमंदाधिकारिणापुरुषार्थप्रदाभवत्येवेत्यर्थः ४० पुरुषेष्वेवजात्यातपआदिभिश्चपुनर्विशेषांतरमाह पुरुषेष्वपीति योधत्तेतंसत्पात्रंविदुः ४१ एतदेवकैमुत्यन्यायेनद्रढयति नन्वस्येति ४२ इतिसप्तमेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ ततःपंचदशेसर्ववर्णाश्र

दृष्ट्वातेषांमिथोनृणामवज्ञानात्मतांनृप त्रेतादिषुहरेरर्चाक्रियायैकविभिःकृता ३९ ततोऽर्चायांहरिंकेचित्संश्रद्धायसपर्यया उपासतउपास्तापिनार्थदापुरुषद्विषाम् ४० पुरुषेष्वपिराजेंद्रसुपात्रंब्राह्मणंविदुः तपसाविद्ययातुष्ट्याधत्तेवेदंहरेस्तनुम् ४१ नन्वस्यब्राह्मणाराजन्कृष्णस्यजगदात्मनः पुनंतःपादरजसात्रिलोकींदैवतंमहत् ४२ इतिश्रीभागवतेमहा० सप्तमस्कंधेसदाचारनिर्णयेचतुर्दशोऽध्यायः १४ नारदउवाच कर्मनिष्ठाद्विजाःकेचित्तपोनिष्ठानृपापरे स्वाध्यायेऽन्येप्रवचनेकेचिज्ज्ञानयोगयोः १ ज्ञाननिष्ठायदेयानिकव्यान्यानंत्यमिच्छता दैवेचतदभावेस्यादितरेभ्योयथाऽर्हतः २ द्वौदैवेपितृकार्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा भोजयेत्सुसमृद्धोऽपिश्राद्धेकुर्यान्नविस्तरम् ३ देशकालोचिताश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानिच सम्यग्भवंतिनैतानिविस्तरात्स्वजनार्पणात् ४ देशेकालेचसंप्राप्तेमुन्यन्नंहरिदैवतम् श्रद्धयाविधिवत्पात्रेन्यस्तंकामधुगक्षयम् ५ देवर्षिपितृभूतेभ्यआत्मनेस्वजनायच अन्नंसंविभजन्पश्येत्सर्वंतत्पुरुषात्मकम् ६

मनिबंधनम् सारतःसंग्रहेणाथवर्ण्यतेमोक्षलक्षणम् १ सर्वेषामपिमोक्षधर्माणांसारसंग्रहार्थमध्यायारंभः तत्रश्राद्धगतान्विशेषानाह कर्मनिष्ठाइति स्वाध्यायादिष्वपरिनिष्ठिताइतिशेषः १ कव्यानिपितृनुद्दिश्यदेयानि दैवेचहव्यान्यपितस्मैदेयानि यथाऽर्हतइतिसर्वत्रज्ञानादितारतम्येन २ ३ ननुविस्तरःकुतःप्राप्तोयेननिषिध्यतेतत्राह स्वजनानामर्पणात् जामाताचेन्निमंत्र्यतेतद्भ्रात्रादयःकथंवर्ज्याइत्येवंप्राप्तात्विस्तरादित्यर्थः ४ मुन्यन्नमारण्यंव्रीह्यादिहरिदैवतंहरयेनिवेदितंसत् ५ पुरुषात्मकमीश्वरस्वरूपम् ६ ७ ७ ७

२९ अर्हैरुत्तमैः आश्रितानि ३० ३१ सीतायारामस्यचाश्रम आदिर्येषाम् द्वयोः पृथक्ग्रहणंवियोगकालाभिप्रायेण ३२ अर्चाश्रिताश्चयेस्थि
रप्रतिमाश्रिताः पूर्वंतुशालग्रामशिलाद्यर्चनंदेशउक्तइत्यपौनरुक्त्यम् अत्रएषुदेशेषुईहितःकृतःसहस्रगुणमधिकस्यफलस्यउदयोय
स्मात्सतथा ३३ अथपात्रमाह हरिरेवपात्रंनिरुक्तंनिर्णीतम् तदेवाह देवेषुचऋषिषुच अर्हत्सुच तपोयोगादिसिद्धेषुब्रह्मात्मजादि
षुसनकादिष्वपिसत्सुतत्रत्वदीयेराजसूयेयस्मादच्युतएवपात्रतयासंमतः ३४ संमतत्वेहेतुमाह जीवराशिभिर्व्याप्तोब्रह्मांडको

यत्रयत्रहरेरर्चासदेशःश्रेयसांपदम् यत्रगंगादयोनद्यःपुराणेषुचविश्रुताः २९ सरांसिपुष्करादीनि
क्षेत्राण्यर्हाश्रितान्युत कुरुक्षेत्रंगयशिरःप्रयागःपुलहाश्रमः ३० नैमिषंफाल्गुनंसेतुःप्रभासोथकु
शस्थली वाराणसीमधुपुरीपंपाबिंदुसरस्तथा ३१ नारायणाश्रमोनंदासीतारामाश्रमादयः सर्वे
कुलाचलाराजन्महेंद्रमलयादयः ३२ एतेपुण्यतमादेशाहरेरर्चाश्रिताश्चये एतान्देशान्निषेवेत
श्रेयस्कामोह्यभीक्ष्णशः धर्मोह्यत्रेहितःपुंसांसहस्राधिफलोदयः ३३ हरिरेवैकउर्वीशयन्मयंवैचरा
चरम् पात्रंत्वत्रनिरुक्तंवैकविभिःपात्रवित्तमैः ३४ देवर्ष्यर्हत्सुवैसत्सुतत्रब्रह्मात्मजादिषु राजन्यद
दग्रपूजायामतःपात्रतयाच्युतः ३५ जीवराशिभिराकीर्णआंडकोशांघ्रिपोमहान् तन्मूलत्वादच्युते
ज्यासर्वजीवात्मतर्पणम् ३६ पुराण्यनेनसृष्टानिनृतिर्यगृषिदेवताः शेतेरूपेणजीवेनपुरेषुपुरुषोह्य
सौ ३७ तेष्वेषुभगवान्राजंस्तारतम्येनवर्त्तते तस्मात्पात्रंहिपुरुषोयावानात्माययेयते ३८

शएवयोंऽघ्रिपः सर्वजीवानामात्मनश्चतर्पणम् ३६ एतदेवपुरुषनामनिरुक्त्याद्रढयति पुराणीति नृतिर्यगादिरूपाणि पुराणिश
रीराणितेष्वंतर्यामिरूपेण प्रत्यगंशेनचयतः शेते अतःपुरुषइतिप्रसिद्धः ३७ तारतम्येनातिर्यगादिभ्यः पुरुषे यस्मादाधिक्येन
वर्त्तते तस्मात्पुरुषः पात्रम् तत्रापियावानात्माज्ञानांशः यथायथाईयते तपआदियोगेन यत्रयत्रप्रतीयते तथातथाऽसौपात्र
मित्यर्थः तथाचश्रुतिः पुरुषत्वेचाविस्तरामात्मेत्यादि ३८

प्रोष्ठपदे भाद्रपदे १९ २० शुक्ले मासि वैशाखे शुक्ले पक्षे अक्षय्यतृतीयायामित्यर्थः हेमंते शिशिरे च मार्गशीर्षादिमासचतुष्टये ऽपियास्तिस्रो ऽष्टकास्तासु २१ संपूर्णचंद्रा पौर्णमासी राका न्यूनचंद्रा सैवानुमतिः तथा मासर्क्षाणि तत्तन्मासनामप्रवृत्तिनिमित्तानि नक्षत्राणि युतानि यदा स्युः तदा तदुक्तं त्रिकांड्याम् पुष्ययुक्ता पौर्णमासी पौषी मासे तु यत्र सा नाम्ना स पौषो माघाद्याश्चैवमेकादशापर इति २२ अनुराधा श्रवण उत्तराभाद्रपदा वा द्वादश्यां यदा स्यात् आसु उत्तरासु त्रिषु एकादशी वा यदा स्यात् तदा च जन्मर्क्षश्रोणयोग

कुर्याद्‌द्वापरपक्षीयं मासि प्रोष्ठपदे द्विजः श्राद्धं पित्रोर्यथावित्तं तद्बंधूनां च वित्तवान् १९ अयने विषुवे कुर्याद्‌व्यतीपाते दिनक्षये चंद्रादित्योपरागे च द्वादश्यां श्रवणेषु च २० तृतीयायां शुक्लपक्षे नवम्यामथ कार्तिके चतसृष्वप्यष्टकासु हेमंते शिशिरे तथा २१ माघे च सितसप्तम्यां मघाराकासमागमे राकया चानुमत्या वा मासर्क्षाणि युतान्यपि २२ द्वादश्यामनुराधा स्याच्छ्रवणास्तिस्र उत्तराः तिसृष्वेकादशी वासु जन्मर्क्षश्रोणयोगयुक् २३ त एते श्रेयसः काला नृणां श्रेयोविवर्धनाः कुर्यात्सर्वात्मनैतेषु श्रेयो ऽमोघं तदायुषः २४ एषु स्नानं जपो होमो व्रतं देवद्विजार्चनम् पितृदेवनृभूतेभ्यो यद्दत्तं तद्ध्यनश्वरम् २५ संस्कारकालो जायाया अपत्यस्यात्मनस्तथा प्रेतसंस्था मृताहश्च कर्मण्यभ्युदये नृप २६ अथ देशान्प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेयआवहान् स वै पुण्यतमो देशः सत्पात्रं यत्र लभ्यते २७ बिंबं भगवतो यत्र सर्वमेतच्चराचरम् यत्र ह ब्राह्मणकुलं तपोविद्यादयान्वितम् २८

युक् जन्मनक्षत्रस्य श्रवणस्य वा योगेन युक्तं दिनं यदा तदा योगग्रहणं संबंधबाहुल्यार्थम् २३ न केवलं श्राद्धस्यैवैते कालाः किंतु धर्ममात्रस्येत्याह त एत इति द्वाभ्याम् तदेव आयुषः अमोघं साफल्यमित्यर्थः २४ २५ संस्कारकाल इति जायायाः पुंसवनादि अपत्यस्य जातकर्मादि आत्मनो यज्ञदीक्षादि प्रेतस्य संस्था दहनादि मृताहश्च सांवत्सरिकं यदा अन्यस्मिन्नपि अभ्युदयार्थे कर्मणि श्रेयः कुर्यादित्यनुषंगः २६ २७ यत्र यस्मिन्नेतच्चराचरमस्ति तस्य भगवतो बिंबं रूपं सत्पात्रं यत्र लभ्यते स वै पुण्यतमो देशः २८

अतिकृच्छ्रेणापाद्यनभजेत् किंतु यावद्दैवमापितंतावदेवभजेत् १० श्वानश्च अघाश्वपतिताः अंतेऽवसायिनश्चांडालादयः तानभिव्याप्य
यथाऽर्हेकामानृसंविभजेत् स्वभोज्यादिभज्यदद्यात् यद्यप्येकैवात्मनोदाराभार्यातस्यामतिथिशुश्रूषणेनियुक्तायांस्वस्यशुश्रूषाहीयते
यस्यांचनृणांस्वत्वग्रहः ममैवेयमित्याग्रहः तामेकामपिसंविभजेत् अतिथिशुश्रूषणेनियुंजीतेत्यर्थः नत्वन्ययामंतव्यंयथाऽर्हंविभजे-
दित्युक्तत्वात् ११ एवंचेत्तेनेश्वरोवशीकृतःस्यादित्याह जत्यादिति यदर्थेयन्निमित्तम् अन्यैरजितोऽपीश्वरस्तेनजितएव १२ ननुक
थमेवंतस्यांस्वत्वाभिमानोहातुंशक्यः तत्त्वविचारेणेत्याह कृमिविड्भस्मसंनिष्ठापर्यवसानमंतेयस्य तदीयादेहार्थारतिर्यस्यांसा स्व

त्रिवर्गेनातिकृच्छ्रेणभजेतगृहमेध्यपि यथादेशंयथाकालंयावद्दैवोपपादितम् १० आश्वाघांतेऽवसा
यिभ्यःकामानृसंविभजेद्यथा अप्येकामात्मनोदारान्नृणांस्वत्वग्रहोयतः ११ जत्याद्यदर्थेस्वप्राणान्
हन्याद्वापितरंगुरुम् तस्यांस्वत्वंस्त्रियांजत्याद्यस्तेनह्यजितोजितः १२ कृमिविड्भस्मनिष्ठांतंक्वेदंतुच्छं
कलेवरम् क्वतदीयरतिर्भार्याक्वायमात्मानभश्छदिः १३ सिद्धैर्यज्ञावशिष्टार्थैःकल्पयेद्वृत्तिमात्मनः
शेषेस्वत्वंत्यजन्प्राज्ञःपदवींमहतामियात् १४ देवानृषीन्नृभूतानिपितॄनात्मानमन्वहम् स्ववृत्त्या
गतवित्तेनयजेतपुरुषंपृथक् १५ यर्ह्यात्मनोऽधिकाराद्याःसर्वाःस्युर्यज्ञसंपदः वैतानिकेनविधिना
अग्निहोत्रादिनायजेत् १६ नह्यग्निमुखतोऽयंवैभगवान्सर्वयज्ञभुक् इज्येतहविषाराजन्यथाविप्र
मुखेहुतैः १७ तस्माद्ब्राह्मणदेवेषुमर्त्यादिषुयथार्हतः तैस्तैःकामैर्यजस्वैनंक्षेत्रज्ञंब्राह्मणाननु १८

महिम्नानभोऽपिच्छादयतीतितथा १३ किंच सिद्धैःदैवलब्धैःयज्ञावशिष्टार्थैः पंचयज्ञशेषैः अन्नादिभिः महतांनिवृत्तानांपरमहंसाना
म् १४ एतद्विवृण्वन्नाह देवादीन् पंचयज्ञदेवताःआत्मानंच एवंपृथक्पुरुषमंतर्यामिणमेवयजेत १५ १६ नपुन रतिनिर्बंधोयज्ञार्थं
कार्यइत्याह नहीति विप्रमुखेहुतैरन्नादिभिर्यथाइज्येत पूज्येतनतथाअग्निमुखतोहविषाइज्येत १७ ब्राह्मणेषुचदेवेषुपंचयज्ञदे
वतासुचमर्त्यादिष्वन्येष्वपिनरेषुपश्वादिषुचक्षेत्रज्ञमंतर्यामिणम् ब्राह्मणाननुमर्त्यादियजनेब्राह्मणयजनानंतरमन्येषुयजस्व पा
ठांतरेब्राह्मणाआननंयस्यतम् १८ ६१ ६१ ६१ ६१ ६१

चतुर्दशेगृहस्थस्यपरमोधर्मईर्यते देशकालादिभेदेनपुनःश्रेयोविशेषकृत् १ गृहस्थसुलुंघ्यमोक्षंप्रति अंतरंगत्वेनप्रथमंवनस्थयतिध
र्मेष्वभिहितेषुतर्हिगृहस्थस्यमोक्षोनस्यादितिशंकितचित्तः पृच्छति गृहस्थइति १ तस्यमोक्षधर्मानाह गृहेष्वित्यादियावदध्यायस
माप्ति साक्षाद्वासुदेवार्पणंयथाभवत्येवंकुर्वन्नुपासीत २ ३ स्वयमेवमुच्यमानेषुवियुज्यमानेषुयथास्वप्नाद्युत्थितःपुमान्स्वप्नद
ष्टेषुपुत्रादिषुसंगंविमुंचतितद्वत् ४ नन्वेवंभूतस्यदुर्जनैरभिभूयमानस्यकुतोगृहोचिताःक्रियाःस्युस्तत्राह यावदर्थमिति अंत-

युधिष्ठिरउवाच गृहस्थएतांपदवींविधिनायेनचांजसा यातिदेवऋषेब्रूहिमादृशोगृहमूढधीः
१ नारदउवाच गृहेष्ववस्थितोराजन्क्रियाःकुर्वन्यथोचिताः वासुदेवार्पणंसाक्षादुपासी
तमहामुनीन् २ शृण्वन्भगवतोऽभीक्ष्णमवतारकथाऽमृतम् श्रद्दधानोयथाकालमुपशांतज
नावृतः ३ सत्संगाच्छनकैःसंगमात्मजायात्मजादिषु विमुच्येन्मुच्यमानेषुस्वयंस्वप्नवदुत्थितः ४
यावदर्थमुपासीनोदेहेगेहेचपंडितः विरक्तोरक्तवत्तत्रनृलोकेनरतांन्यसेत् ५ ज्ञातयःपितरोपु
त्राभ्रातरःसुहृदोपरे यद्वदंतियदिच्छंतिचानुमोदेतनिर्ममः ६ दिव्यंभौमंचांतरिक्षंवित्तमच्युत
निर्मितम् तत्सर्वमुपभुंजानएतत्कुर्यात्स्वतोबुधः ७ यावद्भ्रियेतजठरंतावत्स्वत्वंहिदेहिनाम् अ
धिकंयोऽभिमन्येतसस्तेनोदंडमर्हति ८ मृगोष्ट्रखरमर्काखुसरीसृप्खगमक्षिकाः आत्मनःपु
त्रवत्पश्येत्तैरेषामंतरंकियत् ९

स्तनासक्तः बहिस्त्वासक्तइवनृलोकेजनमध्येनरतांमनुष्यतांचन्यसेत् पुरुषकारमाविष्कुर्यादित्यर्थः ५ आग्रहंतुक्वापिनकुर्यादित्याह ज्ञातयइति ६ नन्वेवंसर्वानुमोदनेवित्तक्षयप्रसंगात् कुतोवाजीवनंकुतोवाकर्मकरणंतत्राह
दिव्यंवृष्ट्यादिभिर्जातंधान्यादि भौमंनिधानादि अंतरिक्षमकस्मादेवप्राप्तम् एवंस्वतएव अच्युतनिर्मितंदैवलब्धंयत् एतत्पूर्वोक्तं
कर्मादि ७ दैवाद्भूरिलाभेजातेऽपितत्राऽभिमानोनकार्यइत्याह यावदिति भ्रियेतपूर्येत ८ अतएवान्यंकिमपिस्वगृहंक्षेत्रंवाप्र
विश्यभुंजानंननिवारयेदित्याह मृगेति मर्कोमर्कटः सरीसृप्सर्पः मक्षिकाश्चतैःपुत्रैः एषांमृगादीनांकियदंतरम् ९

अजगराच्छिक्षितमाह अनीहइति सत्ववान् धैर्यवान् ३५ पीनत्वेहेतुंवदन् यदृच्छयाप्राप्तात्परितोषंप्रपंचयति क्वचिदल्पमितिष
ड्भिः ३७ ३८ चीरंजीर्णवस्त्रखंडम् वसेपरिदधे दिष्टभुक्प्रारब्धकर्मफलभोगी ३९ प्रासादमध्येपर्यंकेतत्रापिकशिपौतूलिकायां
म् ४० चरेविचरामि क्वचिद्गृहवद्दिगंबरोविचरामि ४१ नचमानापमानकर्तृषुममवैषम्यमित्याह नाहमिति नाहंनिंदामि नच

अनीहः परितुष्टात्मायदृच्छोपनतादहम् नोचेच्छयेबह्वहानिमहाहिरिवसत्ववान् ३६ क्वचिदल्पंक्वचि
द्भूरिभुंजेऽन्नंस्वाद्वस्वादुवा क्वचिद्भूरिगुणोपेतंगुणहीनमुतक्वचित् ३७ श्रद्धयोपाहृतंक्वापिकदाचि
न्मानवर्जितम् भुंजेभुक्त्वाथकस्मिंश्चिद्दिवानक्तंयदृच्छया ३८ क्षौमंदुकूलमजिनंचीरंवल्कल
मेववा वसेऽन्यदपिसंप्राप्तंदिष्टभुक्तुष्टधीरहम् ३९ क्वचिच्छयेधरोपस्थेतृणपर्णाश्मभस्मसु
क्वचित्प्रासादपर्यंकेकशिपौवापरेच्छया ४० क्वचित्स्नातोऽनुलिप्तांगःसुवासाःस्रग्व्यलंकृतः रथेभा
श्वैश्चरेक्वापिदिग्वासाग्रहवद्विभो ४१ नाहंनिंदेनचस्तौमिस्वभाववैषमंजनम् एतेषांश्रेयआ
शासेउतैकात्म्यंमहात्मनि ४२ विकल्पंजुहुयाच्चित्तौतांमनस्यर्थविभ्रमे मनोवैकारिकेहुत्वात
न्मायायांजुहोत्यनु ४३ आत्मानुभूतौतांमायांजुहुयात्सत्यदृङ्मुनिः ततोनिरीहोविरमेत्स्वानु
भूत्यात्मनिस्थितः ४४ स्वात्मवृत्तंमयेत्थंतेसुगुप्तमपिवर्णितम् व्यपेतंलोकशास्त्राभ्यांभवान्
हिभगवत्परः ४५ नारदउवाच धर्मंपारमहंस्यंवैमुनेःश्रुत्वासुरेश्वरः पूजयित्वाततः
प्रीतआमंत्र्यप्रययौगृहम् ४६ इतिश्रीभाग०म० सप्तमस्कंधेयुधिष्ठिरनारदसंवादेयतिधर्मत्रयोद
शोऽध्यायः १३

स्तौमिमहात्मनिविष्णौ ४२ एवंभूतत्वेनास्थितावुपायमाह विकल्पमितिद्वाभ्याम् चित्तौभेदग्राहकमनोवृत्तौ अर्थरूपोविभ्रमोयस्मि
न्मनसितन्मनोवैकारिकेअहंकारेतत् अहंकारमनुअनंतरंमहत्तत्वद्वारेणेत्यर्थः ४३ सत्यमेवपश्यतीतितथा ४४ मंददृष्ट्यालोक
शास्त्राभ्यांव्यपेतंनतुतत्वदृष्ट्या यतोभवान् भगवत्परः ४५ ४६ इतिसप्तमेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ ७

एवंचेत्कोऽपिसंसारंनप्राप्नुयात्तत्राह इत्येत दात्मनःसुखात्मकंरूपंस्वार्थंस्वस्मिन्नेवसंतंपुरुषार्थंविस्मृत्यअसत्यपिद्वैते २७ एतदेव दृष्टांतेनस्पष्टयति जलमिति तदुद्भवैः तृणशैवालादिभिः जलकाम्ययाजलेच्छया स्वतःआत्मस्वरूपादन्यत्रपुरुषार्थंपश्यन् २८ एवंस्वस्यनिरुद्यमत्वेकारणमुक्त्वाविपर्ययंदृष्ट्वेतियदुक्तंतद्विवृणोति देहादिभिरितिपंचभिः ईहतः इच्छतः अनीशस्यनिर्दैवस्य पुनःपुनःप्रारब्धाः क्रियामोघाविफलाएवभवंति २९ क्रियाणांसफलत्वेऽपिफलस्यानुपयोगमाह आध्यात्मिकादिभिरिति म

इत्येतदात्मनःस्वार्थंसंतंविस्मृत्यवैपुमान् विचित्रामसतिद्वैतेघोरामाप्नोतिसंसृतिम् २७ जलंतदुद्भवैश्छन्नंहित्वाऽज्ञोजलकाम्यया मृगतृष्णामुपाधावेद्यथाऽन्यत्रार्थदृक्स्वतः २८ देहादिभिर्दैवतंत्रैरात्मनःसुखमीहतः दुःखात्ययंचानीशस्यक्रियामोघाःकृताःकृताः २९ आध्यात्मिकादिभिर्दुःखैरविमुक्तस्यकर्हिचित् मर्त्यस्यकृच्छ्रोपनतैरर्थैःकामैःक्रियेतकिम् ३० पश्यामिधनिनांक्लेशंलुब्धानामजितात्मनाम् भयादलब्धनिद्राणांसर्वतोभिविशंकिनाम् ३१ राजतश्चोरतःशत्रोःस्वजनात्पशुपक्षितः अर्थिभ्यःकालतःस्वस्मान्नित्यंप्राणार्थवद्भयम् ३२ शोकमोहभयक्रोधरागक्लैब्यश्रमादयः यन्मूलाःस्युर्नृणांजह्यात्स्पृहांप्राणार्थयोर्बुधः ३३ मधुकारमहासर्पौलोकेऽस्मिन्नोगुरूत्तमौ वैराग्यंपरितोषंचप्राप्तायच्छिक्षयावयम् ३४ विरागःसर्वकामेभ्यःशिक्षितोमेमधुव्रतात् कृच्छ्राप्तंमधुवद्वित्तंहत्वाऽप्यन्योहरेत्पतिम् ३५

र्त्यस्यमरिष्यतःकृच्छ्रेणदुःखेनोपनतैःप्राप्तैः ३० कृच्छ्रंविनैवप्राप्तेऽप्यर्थेदुःखंतदवस्थमित्याह पश्यामीति ३१ भयंप्रपंचयति राजतइति स्वस्मान्मत्तएवकथंचित्यागभोगविस्मरणादिनानाशःस्यादिति ३२ प्राणवतामर्थवतांचभयंनित्यम् अतोनर्थहेतुत्वात् प्राणेजीवने अर्थेच स्पृहानकार्येत्याह शोकेति ३३ नन्वेवमनर्थाननुभवंतोऽपिनकेचिद्विरज्यंते नचयथालाभेनतुष्यंति त्वंतुकथंवैराग्यादिकंप्राप्तोऽसितत्राह मधुकारेति मधुमक्षिका अजगरोययोः शिक्षयावृत्तपर्यालोचनया ३४ मधुकराच्छिक्षितमाह विरागइति वित्तपतिंहत्वाऽन्योवित्तंहरेदित्येवम् ३५ ७

तस्यवागेवामृतंतेनयंत्रितोवशीकृतः सन् आह १९ अध्यात्मचक्षुषा अंतर्दृष्ट्याभवान्वेदैव आर्याणांज्ञानिनांसंमतोननुभवान् इदमि
तियदुक्तं तदेवाह नृणामीहोपरमयोः प्रवृत्तिनिवृत्त्योः पदानिस्थानानिफलानीत्यर्थः २० वेदेत्सत्रहेतुः यस्येति हृदिप्रविष्टः सन्न
ज्ञानंधुनोति नाशयति अर्कोयथाबहिर्ध्वांतम् २१ यथाश्रुतमित्यौद्धत्यपरिहारायोक्तम् २२ लोकःकर्मसुप्रवर्त्तते त्वंतुनिवृत्तःस
न् किंशेषेइतियदुक्तंतत्राह तृष्णयेतिचतुर्भिः भवप्रवाहकारिण्यायथोचितैरपिविषयैः पूरयितुमशक्ययातृष्णयाकर्मसुप्रवर्त्य
मानोऽहंपूर्वंनानायोनिषुप्रवेशितः २३ तयैवतृष्णयाइमंलोकंमनुष्यदेहंयदृच्छयाप्रापितः कथंभूतंलोकम् धर्मेणस्वर्गस्यद्वारं

नारदउवाच सइत्थंदैत्यपतिनापरिपृष्टोमहामुनिः स्मयमानस्तमभ्याहतद्वागमृतयंत्रितः १९
ब्राह्मणउवाच वेदेदमसुरश्रेष्ठभवान्नन्वार्यसंमतः ईहोपरमयोर्नृणांपदान्यध्यात्मचक्षुषा
२० यस्यनारायणोदेवोभगवान्हृद्गतःसदा भक्त्याकेवलयाऽज्ञानंधुनोतिध्वांतमर्कवत् २१ अथापि
ब्रूमहेप्रश्नांस्तवराजन्यथाश्रुतम् संभावनीयोहिभवानात्मनःशुद्धिमिच्छताम् २२ तृष्णयाभववा
हिन्यायोग्यैःकामैरपूरया कर्माणिकार्यमाणोऽहंनानायोनिषुयोजितः २३ यदृच्छयालोकमिमंप्रा
पितःकर्मभिर्भ्रमन् स्वर्गापवर्गयोर्द्वारंतिरश्चांपुनरस्यच २४ अत्रापिदंपतीनांचसुखायान्याप
नुत्तये कर्माणिकुर्वतांदृष्ट्वानिवृत्तोऽस्मिविपर्ययम् २५ सुखमस्यात्मनोरूपंसर्वेहोपरतिस्त
नुः मनःसंस्पर्शजान्दृष्ट्वाभोगान्स्वप्स्यामिसंविशन् २६

साधनम् अधर्मेणतिरश्चांश्वानसूकरादियोनेर्द्वारं
मिश्राभ्यांताभ्यांपुण्यापुण्याभ्यांपुनरस्यस्यमनुष्यत्वस्यद्वारम् सर्वतोनिवृत्त्या अपवर्गस्यद्वारमित्यर्थः २४ अत्रापिमनुष्यत्वेऽपिअन्या
पनुत्तयेदुःखनिवृत्त्यैविपर्ययंदृष्ट्वानिवृत्तोऽस्मि २५ ननुप्रवृत्त्याकदाचित्सुखंस्यान्निवृत्त्यातुकिंस्यादितिचेत्तत्राह सुखमस्यजीव
स्यस्वरूपमेव तर्हिकिंनप्रकाशतेतत्राह सर्वेति तनोतीतितनुः सर्वक्रियानिवृत्तौस्वतएवप्रकाशतइत्यर्थः भोगांश्चमनःसंस्पर्शजा
न् मनोरथमात्रजान् अशाश्वतान्दृष्ट्वास्वप्स्यामिनिरुद्यमोऽस्मीत्यर्थः तर्हिकदाचित्कथंभुंक्षेतत्राह संविशन्प्रारब्धभोगान्भुं
जानइत्यर्थः २६

तस्यैवज्ञानदार्ढ्याभावेयोगभ्रंशपरिहारार्थमाह नवहिर्व्यक्तंलिंगंयस्य व्यक्तोऽर्थःप्रयोजनमात्मानुसंधानंयस्यसः मनीष्यपुन्मत्तवत् बालवच्चकविरपिमूकवदात्मानंनृणांदृष्ट्यादर्शयेत् तेययोन्मत्तादिरूपंमन्येरन् तथावर्त्तेतेति स्वदृष्ट्येतिपाठेबाह्यानुसंधानाभावेनेत्यर्थः १० परमहंसधर्ममेवेतिहासेनस्फुटयति अत्रापीति यावदध्यायसमाप्ति अजगरवृत्तस्यमुनेश्चअजगरवृत्तंनामएकत्रास्थित्याप्रारब्धकर्मभोगः ११ धरोपस्थेभूपृष्ठे सह्याद्रेस्तटे रजोभिर्धूसरैः तनूदेशैर्देहावयवैर्निगूढममलंतेजोयस्यतम् १२ १३ कर्मादिभिर्जनायंनविदुः तंपादयोः शिरसास्पृशन्नत्वा अप्राक्षीदित्युत्तरेणान्वयः १४ १५ उद्यमसहितइवभो

अव्यक्तलिंगोव्यक्तार्थोमनीष्युन्मत्तबालवत् कविर्मूकवदात्मानंसदृष्ट्यादर्शयेन्नृणाम् १० अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् प्रल्हादस्यचसंवादंमुनेराजगरस्यच ११ तंशयानंधरोपस्थेकावेर्यांसह्यसानुनि रजस्वलैस्तनूदेशैर्निगूढामलतेजसम् १२ ददर्शलोकान्विचरंल्लोकतत्वविवित्सया वृतोमात्यैः कतिपयैःप्रल्हादोभगवत्प्रियः १३ कर्मणाकृतिभिर्वाचालिंगैर्वर्णाश्रमादिभिः नविदंतिजनायंवैसोऽसावितिनवेतिच १४ तन्नत्वाऽभ्यर्च्यविधिवत्पादयोः शिरसास्पृशन् विवित्सुरिदमप्राक्षीन्महाभागवतोऽसुरः १५ बिभर्षिकायंपीवानंसोद्यमोभोगवान्यथा वित्तंचैवोद्यमवतांभोगोवित्तवतामिह १६ भोगिनांखलुदेहोऽयंपीवाभवतिनान्यथा नतेशयानस्यनिरुद्यमस्यब्रह्मन्नुहार्थोयतएवभोगः अभोगिनोऽयंतवविप्रदेहः पीवायतस्तद्वदनःक्षमचेत् १७ कविः कल्पोनिपुणदृक्चित्रप्रियकथःसमः लोकस्यकुर्वतःकर्मशेषेतद्वीक्षिताऽपिवा १८

गवानिवपीवानंस्थूलंदेहंधारयसि तत्रहेतुंवदेतितृतीयेनान्वयः १६ उद्यमंविनैवममभोगोऽस्तीतिचेत्तत्राह वित्तंचेति नुइतिनिश्चये हइतिप्रसिद्धौ तवार्थोनास्तीतिप्रसिद्धमेवेत्यर्थः यतोऽर्थादेवयतोहेतोः पीवात्वमयोग्यंचेत् १७ किंच वित्तार्जनाद्यसमर्थोप्ययंजनस्तदर्थमुद्यमंकरोति त्वंतुसमर्थोऽपिकिमितिनकरोषीत्याह कविर्विद्वान् कल्पोदक्षः निपुणदृक्चतुरः चित्राःप्रियाःलोकरंजनाः कथाःयस्य तथाऽपिलोकस्यकर्मकुर्वतःसतःशेषे तद्वीक्षिताऽपितावत्सर्वंपश्यन्नपि पाठांतरेनद्वेक्षितत्कर्मनद्वेक्षि नोषिवा नचस्तौषीत्यर्थः १८

त्रयोदशेऽस्मिंस्तु धर्माः साधकस्योच्यते महान् अवधूतेतिहासेन सिद्धावस्था च वर्ण्यते १ एवंध्यात्वा अकल्पः अनशनादिकं कुर्यात् आन्वीक्षिक्यां कल्पस्त्वेवं ध्यात्वा परिव्रजेदिति संबंधः कियदत्र त्याज्यम् देहव्यतिरिक्तं सर्वमित्याह देहमात्रेति तस्य धर्मानाह ग्रामैकरात्रेति नवभिः १ कौपीनं गुह्यमाच्छाद्यते यावता तावन्मात्रं परं केवलम् अन्यदिति वा सक्तं प्रेषोच्चारणात्पूर्वमेव २ ३ सदसतः परे कार्यकारणव्यतिरिक्ते ४ नन्वात्मानं परं ब्रह्मेति कथं सामानाधिकरण्यनिर्देशः नहि बद्धमुक्तयोरैक्यं संभवति तत्राह सुप्तेति सुषुप्तौ हि तमसावृतमात्मतत्त्वं जाग्रत्स्वप्नयोस्तु विक्षिप्तं प्रकाशते संधौ तु न तमो नापि विक्षेपः अतस्तदा आत्मदृक् आत्मानं लक्षीकृत्य स्थितः सन् आत्मनो गतिं तत्त्वं पश्यन् अत एव बंधं मोक्षं च मायामात्रं पश्यन् आत्मानं परं ब्रह्म सर्वत्र पश्येदित्यन्वयः तदुक्तं योगग्रंथे नि

नारद उवाच कल्पस्त्वेवं परिव्रज्य देहमात्रावशेषितः ग्रामैकरात्रविधिना निरपेक्षश्चरेन्महीम् १ बिभृयाद्यद्यसौ वासः कौपीनाच्छादनं परम् त्यक्तं न दंडलिंगादेरन्यत्किंचिदनापदि २ एक एव चरेद्भिक्षुरात्मारामोऽनपाश्रयः सर्वभूतसुहृच्छांतो नारायणपरायणः ३ पश्येदात्मन्यदो विश्वं परे सदसतोऽव्यये आत्मानं च परं ब्रह्म सर्वत्र सदसन्मये ४ सुप्तप्रबोधयोः संधावात्मनो गतिमात्मदृक् पश्यन्बंधं च मोक्षं च मायामात्रं न वस्तुतः ५ नाभिनंदेद्ध्रुवं मृत्युमध्रुवं वाऽस्य जीवितम् कालं परं प्रतीक्षेत भूतानां प्रभवाप्ययम् ६ नासच्छास्त्रेषु सज्जेत नोपजीवेत जीविकाम् वादवादांस्त्यजेत्तर्कान्पक्षं कंच न संश्रयेत् ७ न शिष्याननुबध्नीत ग्रंथान्नैवाभ्यसेद्बहून् न व्याख्यामुपयुंजीत नारंभानारभेत्क्वचित् ८ न यतेराश्रमः प्रायो धर्महेतुर्महात्मनः शांतस्य समचित्तस्य बिभृयादुत वा त्यजेत् ९

द्रादौ जागरस्यांते यो भाव उपजायते तं भावं भावयन्नित्यं मुच्यते नेतरो यतिरिति ५ अस्य देहस्य प्रभवोऽप्ययश्च यस्मात् तं कालम् ६ असच्छास्त्रेषु अनात्मपरेषु नाटकादिषु जीविकां नक्षत्रविद्यादिवृत्तिम् वादवादान् जल्पवितंडनिष्ठाम् कंचनमपि पक्षं निर्बंधेन न संश्रयेत् ७ शिष्यान्नानुबध्नीत प्रलोभनादिना बलान्नापादयेत् आरंभान् मठादिव्यापारान् न कुर्यादिति ८ परमहंसस्य विशेषमाह न यतेराश्रमो धर्मार्थः कथंभूतस्य यतेः महात्मनः तस्य लक्षणं शांतस्येत्यादि प्राय इत्यस्यायं भावः ज्ञानोत्पत्तिपर्यंतं बहूदकादिलिंगमाश्रित्य सत्वशुद्ध्यर्थं यमान्नियमांश्चाचरन्नेव ज्ञानोत्पत्तये यतेत उत्पन्ने तु ज्ञाने न नियमैः कृत्यमस्ति यमाश्च स्वत एव स्युः अतस्तदा लिंगादिभिः प्रयोजनाभावाल्लोकसंग्रहार्थं धारयेद्वा त्यजेद्वेति ९

तदेवविभज्यदर्शयति खेआकाशेखानिदेहगतच्छिद्राणि आत्मवान् धीमान् शेषमस्थिमांसादिकठिनांशम् २५ एवंस्थूलशरी
रस्यलयमुक्त्वालिंगशरीररूपस्याध्यात्मादित्रयस्यलयमाह वाचमित्यादिना तत्रयद्यपियथोद्भवंलयस्ययुक्तत्वादध्यात्मादीनांस्व
स्वकारणेषुराजसाहंकारादिषुलयोवाच्यः तथाऽपीहतेषांलयभावनेयमद्वितीयात्मप्रतिपत्तिपरेति यथाकथंचिल्लयेभाव्येदेवतानांप्र
वर्तकत्वेनप्राधान्यादिंद्रियतद्विषययोर्देवतासुलयः कथ्यतेवक्तव्यसहितांवाचमग्नौन्यसेत् एवंसर्वत्र पदानिपादौवयसिविष्णौ २६ स
नादेनशब्देनसह अध्यात्मनिवायौ अध्यात्मविदितिपाठेवायावितिज्ञातव्यम् २७ ज्योतिषि आदित्येरूपाणिरसगंधयोस्त्विंद्रियाग्रा
कर्षकत्वेनप्राधान्यविवक्षयादेवतासहितस्यविषयेलयमाह प्रचेतसासहजिह्वांरसनमप्सुरसरूपासुघ्राणशब्देनाश्विनोरप्युपलक्षण

खेखानिवायौनिश्वासांस्तेजस्सूष्माणमात्मवान् अप्स्वसृक्श्लेष्मपूयानिक्षितौशेषंयथोद्भवम् २५
वाचमग्नौसवक्तव्यामिंद्रेशिल्पंकरावपि पदानिगत्यावयसिरत्योपस्थंप्रजापतौ २६ मृत्यौपायुंवि
सर्गंचयथास्थानंविनिर्दिशेत् दिक्षुश्रोत्रंसनादेन स्पर्शमध्यात्मनित्वचम् २७ रूपाणिचक्षुषा
राजन्ज्योतिष्यभिनिवेशयेत् अप्सुप्रचेतसाजिह्वांघ्रेयैर्घ्राणंक्षितौन्यसेत् २८ मनोमनोरथैश्चं
द्रेबुद्धिंबोध्यैःकवौपरे कर्माण्यध्यात्मनारुद्रेयदहंममताक्रिया सत्वेनचित्तंक्षेत्रज्ञेगुणैर्वैकारि
कंपरे २९ अप्सुक्षितिमपोज्योतिष्यदोवायौनभस्यमुम् कूटस्थेतच्चमहतितदव्यक्तेऽक्षरेचतत्
३० इत्यक्षरतयात्मानंचिन्मात्रमवशेषितम् ज्ञात्वाऽद्वयोथविरमेद्दग्धयोनिरिवानलः ३१ इ
तिश्रीभा०म०सप्तमस्कंधेद्वादशोऽध्यायः १२

अश्विभ्यांसहघ्राणंघ्रेयैर्गंधैरुपलक्षितायांक्षितावित्यर्थः २८ परेक
वौब्रह्मणि अध्यात्मना अहंकारेण अध्यात्मतामितिपाठेकर्माण्यहंकारंचेत्यर्थः कथंभूतेरुद्रेयद्यस्मादहंममतापूर्विकाक्रियाभवति
तस्मिन् सत्वेनचेतनयागुणैःगुणकार्यैःप्रागवशिष्टैर्देवैःसहयद्वासत्वादिभिर्गुणैर्हेतुभूतैःवैकारिकंश्रोत्रत्वादिविकारवंतंक्षेत्रज्ञंपरे
निर्विकारेब्रह्मणि २९ ननुविकारवतःकथंपरेअविकारेलयःस्यात् विकारहेतूनांसर्वोपाधीनांलयद्वारेणेत्याह अप्स्विति अदोज्योतिः
तच्चनभःकूटस्थेअहंतत्वेतच्चकूटस्थंमहतिमहत्तत्वेप्रधानेतच्चाव्यक्तमक्षरेपरमात्मनि ३० इतिसर्वोपाधिलयाद्धेतोःअवशेषितंचि
न्मात्रमात्मानंक्षेत्रज्ञं अक्षरतयाज्ञात्वाअद्वयःसन्विरमेत् दग्धकाष्ठोयथाऽनलः ३१ इतिसप्तमेटीकायांद्वादशः १२

अंगैः शिक्षादिभिरुपनिषद्भिश्च सहितां वेदत्रयीमधीत्य अवबुध्य च तदर्थं च विचार्य यावदर्थं स्वाधिकारानुसारेण १३ यदीश्वरः शक्तः तर्हि गुरोः काममपेक्षितं वरं दत्वा यथाधिकारं गृहस्थाद्याश्रमं स्वीकुर्यात् प्रव्रजेत वा तत्रैव वा वसेत् नैष्ठिकः स्यादित्यर्थः १४ स्वधामभिः स्वाश्रयैर्भूतैर्जीवैः सह तन्नियंतृतया १५ चरन् एवमाचरन् विदितं विज्ञानं विज्ञेयं येन सः १६ ऋषिलोकं महर्लोकम् १७ अकृष्टमकृष्टपच्यमश्नीयात् अकालतः पाककालात्पूर्वमेव निष्पन्नमित्यर्थः अर्कपक्कं फलादि अग्निपक्कमन्नादि आमं वा आहरेत् अ

उषित्वैवं गुरुकुले द्विजोऽधीत्यावबुध्य च त्रयीं सांगोपनिषदं यावदर्थं यथाबलम् १३ दत्वा वरमनुज्ञातो गुरोः कामं यदीश्वरः गृहं वनं वा प्रविशेत्प्रव्रजेत्तत्र वा वसेत् १४ अग्नौ गुरावात्मनि च सर्वभूतेष्वधोक्षजम् भूतैः स्वधामभिः पश्येदप्रविष्टं प्रविष्टवत् १५ एवं विधो ब्रह्मचारी वानप्रस्थो यतिर्गृही चरन्विदितविज्ञानः परं ब्रह्माधिगच्छति १६ वानप्रस्थस्य वक्ष्यामि नियमान्मुनिसंमतान् यानातिष्ठन्मुनिर्गच्छेदृषिलोकमिहांजसा १७ न कृष्टपच्यमश्नीयादकृष्टं चाप्यकालतः अग्निपक्कमथामं वा अर्कपक्कमुताहरेत् १८ वन्यैश्चरुपुरोडाशान्निर्वपेत्कालनोदितान् लब्धे नवे नवेऽन्नाद्ये पुराणं तु परित्यजेत् १९ अग्न्यर्थमेव शरणमुटजं वाद्रिकंदराम् श्रयेत हिमवाय्वग्निवर्षार्कातपषाट् स्वयम् २० केशरोमनखश्मश्रुमलानि जटिलो दधत् कमंडल्वजिने दंडवल्कलाग्निपरिच्छदान् २१ चरेद्वने द्वादशाब्दानष्टौ वा चतुरो मुनिः द्वावेकं वा यथा बुद्धिर्न विपद्येत कृच्छ्रतः २२ यदाकल्पः स्वक्रियायां व्याधिभिर्जरयाऽथवा आन्वीक्षिक्यां वा विद्यायां कुर्यादनशनादिकम् २३ आत्मन्यग्नीन्समारोप्य संन्यस्याहं ममात्मताम् कारणेषु न्यसेत्सम्यक् संघातं तु यथाऽर्हतः २४

श्नीयात् १९ वन्यैर्नीवारादिभिः चरुपुरोडाशान् कालनोदितान् नित्यान् पुराणं पूर्वसंचितम् १९ हिमादीन् सहत इति तथा २० केशादीन् मलं चाप्रक्षालनेन धारयन् कमंडल्वादींश्च दधत् धारयेदित्यर्थः २१ कृच्छ्रतः तपःक्लेशात् यथा बुद्धिर्न नश्येत्तथा चरेत् २२ द्वादशाब्दाद्यनंतरमपि यदि धर्मानुष्ठाने शक्तस्तर्हि वन एव वसेत् यदि तु ज्ञानाभ्यासे योग्यस्तर्हि संन्यसेदित्युत्तराध्याये वक्ष्यति तदुभयरहितस्य तु यत्कृत्यं तदाह यदा अकल्यः असमर्थः आन्वीक्षिक्यां ज्ञानाभ्यासे २३ अनशनादिकरिष्यतः पूर्वकृत्यमाह आत्मनीत्यादि यावत्समाप्ति यथाऽर्हतः यथायोग्यं स्वकारणेष्वाकाशादिषु संघातं देहं न्यसेत् प्रविलापयेत् २४

यथोदितमिति पालाशोदंडोब्राह्मणस्येत्यादिनियममनतिक्रम्य जटाधारणंतुकेशप्रसाधनाभावमात्रम् ४ ५ यावदर्थंयथोपयोगमेव-
भिक्षाग्रहणपर्यंतम् ६ बृहद्व्रतः ब्रह्मचर्यवान् गृहस्थव्यतिरिक्तः सर्वोऽपिप्रमदागाथाम् वर्जयेत् तत्रहेतुः इंद्रियाणीति इंद्रियाणिबल
वंतिसंयतस्यापिमनोहरंतीति ७ ८ नकारयेदित्यत्रहेतुः नन्विति रहः एकांते अन्यदाकेशप्रसाधनादिव्यतिरिक्तावसरे अनेकांता
वसरेवायावदर्थंतदुक्तंकुर्यात् ९ ननुमिथ्यात्वादतिकश्मलत्वाच्चस्वयंत्यक्तप्रायंस्त्र्यादिजत्वादितिकोऽयमतिनिर्बंधस्तत्राह क
ल्पयित्वेति आत्मनास्वरूपसाक्षात्कारेणइदंदेहेंद्रियादि आभासमात्रंकल्पयित्वानिश्चित्ययावदसौजीवईश्वरः स्वतंत्रोनभवेत् ता

मेखलाजिनवासांसिजटादंडकमंडलून् बिभृयादुपवीतंचदर्भपाणिर्यथोदितम् ४ सायंप्रातश्च
भैक्षंगुरवेतन्निवेदयेत् भुंजीतयद्यनुज्ञातोनोचेदुपवसेत्क्वचित् ५ सुशीलोमितभुक्दक्षः श्रद्द
धानोजितेंद्रियः यावदर्थंव्यवहरेत्स्त्रीषुस्त्रीनिर्जितेषुच ६ वर्जयेत्प्रमदागाथामगृहस्थोबृहद्व्रतः इं
द्रियाणिप्रमाथीनिहरंतिप्रसभंमनः ७ केशप्रसाधनोन्मर्दस्नपनाभ्यंजनादिकम् गुरुस्त्रीभिर्युवति
भिःकारयेन्नात्मनोयुवा ८ नन्वग्निः प्रमदानामघृतकुंभसमः पुमान् सुतामपिरहोजह्यादन्यदायाव
दर्थकृत् ९ कल्पयित्वात्मनायावदाभासमिदमीश्वरः द्वैतंतावन्नविरमेत्ततोह्यस्यविपर्ययः १० ए
तत्सर्वंगृहस्थस्यसमाम्नातंयतेरपि गुरुवृत्तिर्विकल्पेनगृहस्थस्यर्तुगामिनः ११ अंजनाभ्यंजनो
न्मर्दस्त्र्यवलेखामिषंमधु स्रग्गंधलेपालंकारांस्त्यजेयुर्येधृतव्रताः १२

वत्द्वैतमयंपुमानियंस्त्रीत्यादिभेदोनविरमेत् ततः किमत आह ततोहिद्वैतात्विपर्ययः गुणाध्यासेनभोग्यताबुद्धिः अतोजह्यादेवेत्यर्थः
१० एतत्सर्वंसुशीलइत्याद्युक्तंगृहस्थस्याविशेषमाह गुरुवृत्तिरिति ११ अंजनादीनामामिषांतानांद्वंद्वैक्यम् अंजनंशरीरस्य
अभ्यंजनंशिरसः स्त्रियंच अवलेखंच चित्रकर्मस्त्रीणांकुड्यादौलेखनंवातन्निरीक्षणंवा अत्राभ्यंगादिस्वरूपतोनिषिध्यते
पूर्वंतुकथंचिदापदिप्राप्तमपिस्त्रीकर्तृकंनिषिद्धमितिभेदः १२ ७ ७ ७ ७

ननुकाम्यानिकर्माणिकुर्वतस्तत्फलभोगपरस्यकथंनैर्गुण्यंस्यात् तदुक्तम् प्रह्लादेन औपस्थ्यजैह्व्यंबहुमन्यमानः कथंविरज्येत दुरंतमोहइत्यादि तत्राधिकारिभेदेनव्यवस्थांसदृष्टांतामाह उप्यमानमितिद्वाभ्याम् पुनःसूत्यैसस्यप्रसवाय ३३ कामाआशेर तेवासनारूपेणयस्मिंस्तत् अयंभावःउत्कटवासनाविष्टस्यसहसैवकामत्यागासंभवाद्वेदोक्तनियमेनबहुशःकामान्भुंजानस्यैवनि त्यनैमित्तिकैर्विशुद्धचेतसस्तद्दोषदर्शनेनययातिसौभरिप्रमुखानामिवशनैर्विरागोभवति यथासवीर्यंक्षेत्रंशनैर्निर्वीर्यंभवतिय थाचप्रज्वलितोऽग्निर्नघृतबिंदुभिःशाम्यति किंतु महतातुघृतपूरणेनशाम्यत्येवतद्वत् प्रह्लादादेस्तुतौकौमारएवनिवृत्त्युपदेशोमं दवासनानामधिकारेण तदुक्तंतत्रैव बालानदूषितधियोह्यद्धारामेरितेहितैरिति अतःसर्वमनवद्यम् ३४ शमादिभिरेवब्राह्मणा

उप्यमानंमुहुःक्षेत्रंस्वयंनिर्वीर्यतामियात् नकल्पतेपुनःसूत्याउप्तंबीजंचनश्यति ३३ एवंकामाशयंचि त्तंकामानामतिसेवया विरज्येतयथाराजन्नाग्निवत्कामबिंदुभिः ३४ यस्ययल्लक्षणंप्रोक्तंपुंसोवर्णा भिव्यंजकम् यदन्यत्रापिदृश्येततत्तेनैवविनिर्दिशेत् ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्त मस्कंधेयुधिष्ठिरनारदसंवादेसदाचारनिर्णयोनामएकादशोऽध्यायः ११ नारदउवाच ब्रह्मचारीगुरुकुलेवसन्दांतोगुरोर्हितम् आचरन्दासवन्नीचोगुरौसुदृढसौहृदः १ सायंप्रात रुपासीतगुर्वग्न्यर्कसुरोत्तमान् उभेसंध्येचयतवाग्जपन्ब्रह्मसमाहितः २ छंदांस्यधीयीतगुरो राहूतश्चेत्सुयंत्रितः उपक्रमेऽवसानेचचरणौशिरसानमेत् ३

दिव्यवहारोमुख्यःनजातिमात्रादित्याह यस्येति यत्यदिअन्यत्रवर्णांतरेऽपिदृश्येततद्वर्णांतरंतेनैवलक्षणनिमित्तेनैवविनिर्दि शेत् नतुज्जातिनिमित्तेनेत्यर्थः ३५ इतिसप्तमेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेवर्ण्यंतेधर्माब्रह्मचारिवनस्थयोः चतुर्णामाश्रमाणांचसाधारण्येनकस्यचन १ वर्णादीनांधर्माउक्ताःइदानीमाश्रमधर्माउच्यंते तत्रास्मिन्द्वादशेऽध्यायेब्रह्म चारिवानप्रस्थयोरसाधारणाश्चतुर्णांसाधारणाश्चोच्यंते त्रयोदशेयतेर्धर्माः चतुर्दशेगृहस्थस्य पंचदशेसर्वधर्मसारसंग्र हः ब्रह्मचारीगुरुकुलेवसन्गुर्वादीनुपासीतेत्युत्तरेणान्वयः १ तानाहसायमिति ब्रह्मगायत्रींजपन् संध्यात्रयमुपासीत उभे संध्येतुयतवाक् सायंप्रातःसंध्याकालनिमित्तंमौनंकुर्यादित्यर्थः २ उपक्रमे आदौ अवसाने अंतेगुरोश्चरणौनमेत् ३ ७

किंच संमार्जनोपलेपाभ्यामित्यादेः पतिंभजेदित्युत्तरेणान्वयः परिमृष्टाउद्वर्त्तनादिनानिर्मलीकृताः परिच्छदागृहोपकरणानियया २६ २७
किंच संतुष्टायथालाभेनतावन्मात्रभोगेऽप्यलोलुपादक्षा अनलसा प्रियासत्याचवाग्यस्याः सर्वत्रापि अप्रमत्ता अवहिता अपतितं
महापातकशून्यम् यथाहयाज्ञवल्क्यःआशुद्धेःसंप्रतीक्ष्योहिमहापातकदूषितइति २८ तत्परासतीभजेत श्रीर्हरिमिव हर्यात्मना
पत्यासह २९ प्रतिलोमजानुलोमजानांवृत्तिमाह वृत्तिरिति तत्तत्कुलकृताकुलपरंपराप्राप्ता परंपराप्राप्तमपिचौर्यहिंसादिकंतन्न

संमार्जनोपलेपाभ्यांगृहमंडलवर्त्तनैः स्वयंचमंडितानित्यंपरिमृष्टपरिच्छदा २६ कामैरुच्चावचैः
साध्वीप्रश्रयेणदमेनच वाक्यैःसत्यैःप्रियैःप्रेम्णाकालेकालेभजेत्पतिम् २७ संतुष्टालोलुपादक्षा
धर्मज्ञाप्रियसत्यवाक् अप्रमत्ताशुचिस्निग्धापतिंत्वपतितंभजेत् २८ यापतिंहरिभावेनभजेच्छ्री
रिवतत्परा हर्य्यात्मनाहरेर्लोकेपत्याश्रीरिवमोदते २९ वृत्तिःसंकरजातीनांतत्तत्कुलकृताभवेत्
अचौराणामपापानामंत्यजांतेऽवसायिनाम् ३० प्रायःस्वभावविहितोनृणांधर्मोयुगेयुगे वेद
दृग्भिःस्मृतोराजन्प्रेत्यचेहचशर्मकृत् ३१ वृत्त्यास्वभावकृतयावर्त्तमानःस्वकर्मकृत् हित्वा-
स्वभावजंकर्मशनैर्निर्गुणतामियात् ३२

तिषेधति अचौराणामपापानांचेतितत्तत्प्रदर्शनार्थंकांश्चित्प्रतिलो
मजविशेषानाह अंत्यजेति रजकश्चर्मकारश्चनटोबुरुडएवच कैवर्त्तमेदभिल्लाश्चसप्तैतेचांत्यजाःस्मृताः अंतेवसायिनस्तुचांडाल
पुल्कसमातंगादयः तेषांपरंपराप्राप्तैववस्त्रनिर्णेजनादिवृत्तिरित्यर्थः ३० श्रेष्ठादपिपरधर्मान्नीचोपिस्वधर्मएवश्रेयानित्याह प्राय
इति स्वभावेनसत्वादिप्रकृत्याविहितोधर्मः शर्मकृत् सुखहेतुःस्मृतःकैः वेदेएवदृक्चक्षुर्येषांतैः भगवताचोक्तम् श्रेयान्स्वधर्मो
विगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात् इति ३१ ननुस्वाभाविकस्यकर्मणोबंधहेतुत्वात्कथंसुखहेतुत्वंतत्राह वृत्त्येति ३२

विप्रस्यमुख्यावृत्तिः कल्पभेदेनवृत्यंतराण्याह वार्त्तेति वार्त्ताविचित्राकृष्यादिरूपा शालीनं धार्ष्ट्यविनैवप्राप्तमयाचितम् यायावरंप्रत्यहंधा
न्ययाच्ञा शीलंशालिक्षेत्रादौस्वामित्यक्तकणिशोपादानम् उंञ्छनमापणादि पतितकणोपादानम् शिलोंञ्छनंद्वयमेकीकृत्यचतुर्द्धे
त्युक्तम् श्रेयसीउत्तमा १६ वृत्तिष्वेवव्यवस्थांदर्शयन् आपद्वृत्तीराह जघन्योनीचः उत्तमामध्यापनादिरूपामृतेराजन्यम् क्षत्रिय
स्तुप्रतिग्रहादन्यांभजेत् १७ चतुर्विधांपूर्वोक्तांविप्रवृत्तिमितरेषामपिदर्शयन्नाह ऋतामृताभ्यामिति १८ श्लोकांतरेणश्लोकंव्याच
ष्टे ऋतमिति १९ तयोस्तद्वर्जनेहेतुमाह सर्ववेदमयइति २० वर्णानामभिव्यंजकरूपान्धर्मानाह शमइतिचतुर्भिः अच्युतात्मत्वं

वार्त्ताविचित्राशालीनंयायावरशिलोंञ्छनम् विप्रवृत्तिश्चतुर्द्धेयंश्रेयसीचोत्तरोत्तरा १६ जघन्योनोत्त
मांवृत्तिमनापदिभजेन्नरः ऋतेराजन्यमापत्सुसर्वेषामपिसर्वशः १७ ऋतामृताभ्याजीवेतमृतेनप्रमृ
तेनवा सत्यानृताभ्याजीवेतनश्ववृत्त्याकथंचन १८ ऋतमुञ्छशिलंप्रोक्तममृतयदयाचितम् मृतंतु
नित्ययाच्ञास्यात्प्रमृतंकर्षणंस्मृतम् १९ सत्यानृतंतुवाणिज्यंश्ववृत्तिर्नीचसेवनम् वर्जयेत्तांसदा
विप्रोराजन्यश्चजुगुप्सिताम् सर्ववेदमयोविप्रःसर्वदेवमयोनृपः २० शमोदमस्तपःशौचंसंतोषःक्षां
तिरार्जवम् ज्ञानंदयाऽच्युतात्मत्वंसत्यंचब्रह्मलक्षणम् २१ शौर्यंवीर्यंधृतिस्तेजस्त्यागआत्मजयः
क्षमा ब्रह्मण्यताप्रसादश्चरक्षाचक्षत्रलक्षणम् २२ देवगुर्वच्युतेभक्तिस्त्रिवर्गपरिपोषणम् आ
स्तिक्यमुद्यमोनित्यंनैपुण्यंवैश्यलक्षणम् २३ शूद्रस्यसन्नतिःशौचंसेवास्वामिन्यमायया अमं
त्रयज्ञोह्यस्तेयंसत्यंगोविप्ररक्षणम् २४ स्त्रीणांचपतिदेवानांतच्छुश्रूषाऽनुकूलता तद्बंधुष्वनुवृ
त्तिश्चनित्यंतद्व्रतधारणम् २५

श्रीविष्णुपरत्वंसर्वेषाम् २१ शौर्यंयुद्धोत्साहः वीर्यंप्रभावः तेजः प्रागल्भ्यम् त्यागोदानम्
आत्मनोमनसोजयः २२ २३ अमंत्रयज्ञः नमस्कारेणैवपंचयज्ञानुष्ठानं तथाच याज्ञवल्क्यः नमस्कारेणमंत्रेणपंचयज्ञान्नहापयेत् आ
मान्नेनघृतेनैवपक्वान्नंतुविवर्जयेत्इति २४ स्त्रीधर्मानाह स्त्रीणामितिपंचभिः पतिरेवदेवोयासाम् तस्यपत्युरेवशुश्रूषापादसंवा
हनादिभिः तदनुकूलताचहिताचरणम् तस्ययद्व्रतंनियमस्तस्यधारणमाचरणम् एतच्चतुष्टयंपतिव्रतानांलक्षणंधर्मश्च २५

इदानींवर्णधर्मान्वक्तुंद्विजानांलक्षणमाह संस्कारामंत्रवंतोगर्भाधानादयोयस्मिन्नविच्छिन्नाःसद्विजः तर्हिशूद्रस्यापिसंस्काराविच्छेदेसतिद्विजत्वंस्यात्तत्राह अजोब्रह्मायमेवंभूतसंस्कारयुक्तंजगाद सद्विजःशूद्रंतुनमंत्रवत्संस्कारयुक्तंजगाद नचोपनयनवंतम-तोनासौद्विजः तथाचस्मृतिः विवाहमात्रसंस्कारंशूद्रोप्यऽलभतांसदा नकेनचित्समसृजच्छंदसातंप्रजापतिरिति श्रुतिश्च गायत्र्या ब्राह्मणमसृजत् त्रिष्टुभाराजन्यंजगत्यावैश्यंनकेनचिच्छूद्रमिति अतोविवाह व्यतिरिक्तसंस्कारस्यानावश्यकत्वात् उपनयनस्यतु सर्वथानिषेधान्नतस्यद्विजत्वमित्यर्थः सद्विजोवैदिकादय इतिपाठेवैदिकादयइतिगर्भाधानादयइत्यर्थः त्रैवर्णिकानामावश्यका न्धर्मानाह इज्येति जन्मनाविशुद्धेनकुलेनकर्मणाच आचारेण अवदातानांशुद्धानांदुष्कुलानांदुराचाराणांचनैतानिविहितानी

संस्कारायत्राविच्छिन्नाःसद्विजोऽजोजगादयम् इज्याऽध्ययनदानानिविहितानिद्विजन्मनाम् जन्मकर्मावदातानांक्रियाश्चाश्रमचोदिताः १३ विप्रस्याध्ययनादीनिषडन्यस्याप्रतिग्रहः राज्ञोवृत्तिःप्रजागोप्तुरविप्राद्वाकरादिभिः १४ वैश्यस्तुवार्त्तावृत्तिश्चनित्यंब्रह्मकुलानुगः शूद्रस्यद्विजशुश्रूषावृत्तिश्चस्वामिनोभवेत् १५

त्यर्थः ब्रह्मचर्याद्याश्रमविहिताःक्रियाश्च शूद्रस्यतुवर्णधर्माएव आश्रमभेदकृतविशेषाभावात् १३ ब्राह्मणादीनांचतुर्णामपिवृत्तिरूपान्धर्मानाह विप्रस्येतिसार्द्धैस्त्रिभिः विप्रस्यषट्कर्माणिविहितानीत्यनुषंगः तत्रत्वध्यापनंयाजनंप्रतिग्रहश्चजीविका यथाहमनुः षण्णांतुकर्मणामस्यत्रीणिकर्माणिजीविका याजनाध्यापनेचैवविशुद्धाच्चप्रतिग्रहइति अन्यस्यक्षत्रियस्य अप्रतिग्रहइति प्रतिग्रहातिरिक्तं याजनमध्यापनंचापद्यनुजानाति वक्ष्यतिचानंतरमेवक्षतेराजन्यमिति श्रूयतेच अश्वपतिकैकयप्रभृतीनांक्षत्रियाणामुपदेष्टृत्वादि प्रजापालनेऽधिकृतस्यक्षत्रियस्यवृत्त्यंतरमाह राज्ञइति आदिशब्देनदंडशुल्कादि १४ वार्त्ताकृषिवाणिज्यादिलक्षणावृत्तिर्यस्य शूद्रस्यद्विजानांशुश्रूषाविहिता स्वामिनोद्विजस्यतुशुश्रूषावृत्तिश्चभवेत् १५

ननुस्मृतिकारैर्धर्मउक्तएवतत्राह नारायणपराइति ४ अजायश्रीनारायणाय तस्यैवमुखाच्छ्रुतम् ५ तन्मुखादात्मनः श्रवणंसंभावयन् विशिनष्टि यइति ६ प्रथमंतावद्धर्मेप्रमाणमाह धर्मेति धर्मस्यमूलंप्रमाणंस्मृतंचस्मृतिः तद्विदांवेदविदाम् येनचात्मामनः प्रसीदति तुष्यतिच तथाचयाज्ञवल्क्यः श्रुतिः स्मृतिःसदाचारःस्वस्यचप्रियमात्मनः सम्यक्संकल्पजः कामोधर्ममूलमिदंस्मृतमिति मनुश्चवेदोऽखिलोधर्ममूलं स्मृतिशीलेचतद्विदाम् आचारश्चैवसाधूनामात्मनस्तुष्टिरेवचेति ७ तत्रतावन्नरमात्रसाधारणधर्ममाह सत्यमि

नारायणपराविप्राधर्मंगुह्यंपरंविदुः करुणाःसाधवःशांतास्त्वद्विधानतथाऽपरे ४ नारदउवाच नत्वाभगवतेऽजायलोकानांधर्महेतवे वक्ष्येसनातनंधर्मंनारायणमुखाच्छ्रुतम् ५ योवतीर्यात्मनोंऽशेनदाक्षायण्यांतुधर्मतः लोकानांस्वस्तयेऽध्यास्तेतपोबदरिकाश्रमे ६ धर्ममूलंहिभगवान्सर्ववेदमयोहरिः स्मृतंचतद्विदांराजन्येनचात्माप्रसीदति ७ सत्यंदयातपःशौचंतितिक्षेक्षाशमोदमः अहिंसाब्रह्मचर्यंचत्यागःस्वाध्यायआर्जवम् ८ संतोषःसमदृक्सेवाग्राम्येहोपरमःशनैः नृणांविपर्ययेहेक्षामौनमात्मविमर्शनम् ९ अन्नाद्यादेःसंविभागोभूतेभ्यश्चयथार्हतः तेष्वात्मदेवताबुद्धिःसुतरांनृषुपांडव १० श्रवणंकीर्तनंचास्यस्मरणंमहतांगतेः सेवेज्यावनतिर्दास्यंसख्यमात्मसमर्पणम् ११ नृणामयंपरोधर्मःसर्वेषांसमुदाहृतः त्रिंशल्लक्षणवान्राजन्सर्वात्मायेनतुष्यति १२

तिपंचभिः तपएकादश्युपवासादि ईक्षायुक्तायुक्तविवेकः शमोमनसःसंयमः दमोबाह्येंद्रियाणाम् त्यागोदानम् स्वाध्यायोयथोचितजपः ८ संतोषोदैवलब्धेनालंबुद्धिः समदृशांमहतांसेवा ग्राम्येहोपरमःप्रवृत्तकर्मभ्योनिवृत्तिः विपर्ययेहेक्षानिष्फलक्रियाणामीक्षणम् मौनंवृथालापनिवृत्तिः आत्मविमर्शनंदेहादिव्यतिरिक्तात्मानुसंधानम् ९ आत्मेतिदेवतेतिचबुद्धिः १० अस्यश्रीकृष्णस्यश्रवणादयोनव इज्या अर्चनम् ११ एवंत्रिंशल्लक्षणवान् १२ ७ ७ ७

आत्मनोवा अन्यस्यवाद्वयोरपिवादैवेनदिष्टमुपकल्पितमपोहितुंपरिहर्त्तुमिहकश्चिदपीश्वरःसमर्थोनास्ति ६३ असौश्रीकृष्णाःप्रध
नंसंग्रामस्तत्साधनम् ६४ ६५ अभिजितिमध्यान्हे ६६ विमानशतानिसंकुलानिसंकीर्णानियेषांतेदेवादयः ६७ ६८ आदित
आरभ्यस्कंधार्थंनिगमयति एवंविधानीति नृलोकंनराकारमात्मनोविडंबमानस्य अनुकुर्वतः ६९ इतिसप्तमेटीकायांदश

देवोऽसुरोनरोऽन्योवानेश्वरोऽस्तीहकश्चन आत्मनोऽन्यस्यवादिष्टंदैवेनापोहितुंद्वयोः ६३ अथासौशक्ति
भिःस्वाभिःशंभोःप्राधानिकंव्यधात् धर्मज्ञानविरक्त्यृद्धितपोविद्याक्रियादिभिः ६४ रथंसूतंध्वजंवाहा
न्धनुर्वर्मशरादियत् सन्नद्धोरथमास्थायशरंधनुरुपाददे ६५ शरंधनुषिसंधायमुहूर्त्तेभिजितीश्वरः
ददाहतेनदुर्भेद्याहरोऽथत्रिपुरोनृप ६६ दिविदुंदुभयोनेदुर्विमानशतसंकुलाः देवर्षिपितृसिद्धेशाजये
तिकुसुमोत्करैः अवाकिरन्जगुर्हृष्टाननृतुश्चाप्सरोगणाः ६७ एवंदग्ध्वापुरस्तिस्रोभगवान्पुरहा
नृप ब्रह्मादिभिःस्तूयमानःस्वधामप्रत्यपद्यत ६८ एवंविधान्यस्यहरेःस्वमाययाविडंबमानस्यनृलो
कमात्मनः वीर्याणिगीतान्यृषिभिर्जगद्गुरोर्लोकान्पुनानान्यपरंवदामिकिम् ६९ इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेयुधिष्ठिरनारदसंवादेत्रिपुरविजयोनामदशमोऽध्यायः १० श्रीशुकउवाच
श्रुत्वेहितंसाधुसभासभाजितंमहत्तमाग्रण्यउरुक्रमात्मनः युधिष्ठिरोदैत्यपतेर्मुदायुतःपप्रच्छ
भूयस्तनयंस्वयंभुवः १ युधिष्ठिरउवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामिनृणांधर्मंसनातनम् व
र्णाश्रमाचारयुतंयत्पुमान्विंदतेपरम् २ भवान्प्रजापतेःसाक्षादात्मजःपरमेष्ठिनः सुतानांसंमतो
ब्रह्मंस्तपोयोगसमाधिभिः ३

मोऽध्यायः १० एकादशेनृणांधर्माःसाधारण्येनवर्णिताः विशेषेणचवर्णानांमु-
ख्यामुख्याश्चयोषिताम् १ तदेवंदशभिर्ज्ञानभक्तियोगावुदीरितौ अथपंचभिरध्यायैःकर्मयोगोऽनुवर्ण्यते २ दैत्यपतेःप्रल्हादस्य
साधूनांसभासुसभाजितंसत्कृतमीहितंचरितंश्रुत्वापुनर्नारदंपप्रच्छ कथंभूतस्येहितम् महत्तमानामग्रण्यःमुख्यस्य तत्र
हेतुःउरुक्रमे आत्मामनोयस्य १ श्रवणेच्छायांहेतुःयत् यतोधर्मात् अनुष्ठितात् परंज्ञानंभक्तिंचविंदति २ ३

नन्वन्यैर्दुष्करंत्रिपुरभेदादिकंश्रीरुद्रः कृतवान् सएवंभूतईश्वरोऽप्यस्यतत्वंनजानातीतिकथमित्यपेक्षायांतस्याप्येतत्साहाय्याद्देवासोऽप्र भावोनकेवलस्येतिवक्तुमाख्यानमुपक्षिपति सएषइति ५० राजायुधिष्ठिरउवाच जगदीशितुर्देवस्यकीर्तिंकस्मिन्कर्मणिमयोह तवान् ५१ अनेनश्रीकृष्णेनोपबृंहितैः संवर्द्धितैः ५२ हैमीचरौप्याचायसीचेतितिस्रः पुरोनिर्माय तेभ्योददावितिशेषः दुर्लक्ष्यो

स एष भगवान्राजन्व्यतनोद्विहतंयशः पुरारुद्रस्यदेवस्यमयेनानंतमायिना ५० राजोवाच क स्मिन्कर्मणिदेवस्यमयोऽहन्जगदीशितुः यथाचोपचिताकीर्त्तिःकृष्णेनानेनकथ्यताम् ५१ ना रदउवाच निर्जिताअसुरादेवैर्युध्यनेनोपबृंहितैः मायिनापरमाचार्यंमयंशरणमाययुः ५२ सनिर्मायपुरस्तिस्रोहैमीरौप्यायसीर्विभुः दुर्लक्ष्यापायसंयोगादुर्वितर्क्यपरिच्छदाः ५३ ताभिस्ते ऽसुरसेनान्योलोकांस्त्रीन्सेश्वरान्नृप स्मरंतोनाशयांचक्रुः पूर्ववैरमलक्षिताः ५४ ततस्तेसेश्वरालो काउपासाद्येश्वरंविभो त्राहिनस्तावकान्देवविनष्टांस्त्रिपुरालयैः ५५ अथानुगृह्यभगवान्माभै ष्टेतिसुरान्विभुः शरंधनुषिसंधायपुरेष्वस्त्रंव्यमुंचत ५६ ततोऽग्निवर्णाइषवउत्पेतुःसूर्यमंडलात् यथामयूखसंदोहानादृश्यंतपुरोयतः ५७ तैःस्पृष्टाव्यसवःसर्वेनिपेतुःस्मपुरौकसः तानानीयम हायोगीमयःकूपरसेऽक्षिपत् ५८ सिद्धामृतरसस्पृष्टावज्रसारामहौजसः उत्तस्थुर्मेघदलनावै द्युताइववन्हयः ५९ विलोक्यभग्नसंकल्पंविमनस्कंवृषध्वजम् तदाऽयंभगवान्विष्णुस्तत्रोपा यमकल्पयत् ६० वत्सआसीत्तदाब्रह्मास्वयंविष्णुरयंहिगौः प्रविश्यत्रिपुरंकालेरसकूपामृतंपपौ तेऽ सुराह्यपिपश्यंतोनन्यषेधन्विमोहिताः ६१ तद्विज्ञायमहायोगीरसपालानिदंजगौ स्वयंविशोकःशो कार्त्तान्स्मरन्दैवगतिंचताम् ६२

अपायसंयोगोगमनागमनेयासाम् दुर्वितर्क्याः परिच्छदायासु ५३ सेनान्यः सेनापतयः पूर्ववैरंस्मरंतः ५४ ५५ अस्त्रमभि मंत्रितंशरंपुरेषुव्यमुंचत ५६ ततःशरात् सूर्यमंडलात् मयूखसंदोहाः रश्मिसमूहाइव यतः येभ्यः ५७ कूपरसेस्वयंनिर्मितकूपामृते ५८ वज्रसाराः वज्रवत् दृढांगाः महौजसोमहाबलाः मेघदलनाः मेघभेदिनोविद्युद्रूपावन्हयइव ५९ ६० कालेमध्यान्हे ६१ ६२

प्रल्हादस्यानुचरितमित्यादेः समाम्नातमितितृतीयेनान्वयः अस्येत्यनेनोक्तंसर्गस्थित्यप्ययानामीशस्यहरेर्याथात्म्यंतत्वम् ४२ अनेनकृतंहरेर्गुणकर्मानुवर्णनं चेत्यर्थः परावरेषांदेवदैत्यादीनांयानिस्थानानिव्यत्ययोविपर्यासः ४३ आध्यात्मिकमात्मानात्म-विवेकादि ४४ एतच्छ्रवणादिफलमाह यइतिद्वाभ्याम् एतच्छ्रुत्वाकीर्त्तयेत् ४५ एतत् एतांमृगेंद्रस्यलीलाम् तामेवाह दैत्येंद्रस्ययूथपानांचवधंयः शुचिः सन् पठेत् पुण्यमनुभावंप्रभावंमतिनिश्चयंवा लोकंवैकुंठम् ४५ अहोप्रल्हादस्यभाग्यम् येनदेवोदृष्टः वयंतुमंदभाग्याइतिविषीदतंप्रत्याह यूयमितित्रिभिः येषांयुष्माकंगृहान्मुनयोऽभियंति सर्वतःसमायांति तत्कस्यहेतोः येषुगृहे

प्रल्हादस्यानुचरितंमहाभागवतस्यच भक्तिर्ज्ञानंविरक्तिश्चयाथात्म्यंचास्यवैहरेः ४२ सर्गस्थित्यप्ययेशस्यगुणकर्मानुवर्णनम् परावरेषांस्थानानांकालेनव्यत्ययोमहान् ४३ धर्मोभागवतानांचभगवान्येनगम्यते आख्यानेऽस्मिन्समाम्नातमाध्यात्मिकमशेषतः ४४ यएतत्पुण्यमाख्यानंविष्णोर्वीर्योपबृंहितम् कीर्त्तयेत्श्रद्धयाश्रुत्वा कर्मपाशाद्विमुच्यते ४५ एतद्यआदिपुरुषस्यमृगेंद्रलीलां दैत्येंद्रयूथपवधंप्रयतःपठेत दैत्यात्मजस्यचसतांप्रवरस्यपुण्यंश्रुत्वानुभावमकुतोभयमेतिलोकम् ४६ यूयंनृलोकेबतभूरिभागालोकंपुनानामुनयोऽभियंति येषांगृहानावसतीतिसाक्षात्गूढंपरंब्रह्ममनुष्यलिंगम् ४७ सवाअयंब्रह्ममहद्विमृग्यकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः प्रियःसुहृद्वःखलुमातुलेयआत्माऽर्हणीयोविधिकृद्गुरुश्च ४८ नयस्यसाक्षाद्भवपद्मजादिभीरूपंधियावस्तुतयोपवर्णितम् मौनेनभक्त्योपशमेनपूजितःप्रसीदतामेषससात्वतांपतिः ४९

पुनराकारंगूढंसत् श्रीकृष्णाख्यंपरंब्रह्मसाक्षाद्वसतीति ४७ ननुकृष्णोऽस्माकंमातुलेयः कथंब्रह्मेत्युच्यतेतत्राह सवाइति सोऽयंब्रह्मैव कथंभूतः महद्भिर्विमृग्यंकैवल्यनिर्वाणसुखंनिरुपाधिः परमानंदः तदनुभूतिरूपः वः युष्माकंखलुप्रियः सुहृदित्यादिरूपोभवति विधिकृत् आज्ञानुवर्त्ती ४८ ननुपरंब्रह्मचेत्कथंद्व्यष्टसहस्रस्त्रीषुरतिः कथंवाधर्माद्याचरणंतस्येत्यतआह नयस्यरूपंतत्वंभवादिभिरपिधियास्वबुद्ध्यावस्तुतयाइदमित्थमितिसाक्षान्नोपवर्णितम् सयुष्माकंस्वयमेवप्रसन्नः अस्माकंतुमौनादिसाधनैस्तत्प्रसादः प्रार्थनीयएवेत्याह मौनेनेति सएषः सात्वतांपतिः नः प्रसीदतु नहिप्रल्हादस्यगृहेषुपरंब्रह्मवसतिनचतद्दर्शनायमुनयस्तद्गृहानभियंति नचतस्यमातुलेयादिरूपेणवर्त्तते नचस्वयमेवप्रसन्नः अतोयूयमेवततोऽपिअस्मत्तोऽपिभूरिभागाइतिभावः ४९

एवंवरस्त्वयानप्रदेयः क्रूरोनिसर्गःस्वभावोयेषाम् अमृतंक्षीरम् २९ ३० ३१ ३२ ३३ शिशुपालदंतवक्त्रयोर्द्विषतोःश्रीकृष्णसायु ज्यंकथमिति यत्पृष्टंतदेवतयोः पूर्वजन्मकथनादिभिरुपपादितमुपसंहरति एवमिति सप्तभिः दितेःपुत्रत्वंप्राप्तौविप्रशापेने सुत्तरस्यानुषंगः ३४ ३५ तच्चित्तौश्रीरामंचिंतयंतौ ३६ करूषजोदंतवक्त्रःहरौसायुज्यंसमीयतुः ३७ कृष्णनिंदादिना पूर्वंद्व

नृसिंहउवाच मैवंवरोऽसुराणांतेप्रदेयःपद्मसंभव वरःक्रूरनिसर्गाणामहीनाममृतंयथा २९

नारदउवाच इत्युक्त्वाभगवान्राजंस्ततत्रैवांतदधेहरिः अदृश्यःसर्वभूतानांपूजितःपरमेष्ठिना ३० ततःसंपूज्यशिरसाववंदेपरमेष्ठिनम् भवंप्रजापतीन्देवान् प्रल्हादोभगवत्कलाः ३१ ततःकाव्यादि भिःसार्द्धंमुनिभिःकमलासनः दैत्यानांदानवानांचप्रल्हादमकरोत्पतिम् ३२ प्रतिनंद्यततोदेवाःप्रयु- ज्यपरमाशिषः स्वधामानिययूराजन्ब्रह्माद्याःप्रतिपूजिताः ३३ एवंतौपार्षदौविष्णोःपुत्रत्वंप्रापितौ दितेः हृदिस्थितेनहरिणावैरभावेनतौहतौ ३४ पुनश्चविप्रशापेनराक्षसौतौबभूवतुः कुंभकर्णदश ग्रीवौहतौतौरामविक्रमैः ३५ शयानौयुधिनिर्भिन्नहृदयौरामसायकैः तच्चित्तौजहतुर्देहंयथाप्राक्तन जन्मनि ३६ ताविहाथपुनर्जातौशिशुपालकरूषजौ हरौवैरानुबंधेनपश्यतस्तेसमीयतुः ३७ एनःपू र्वकृतंयत्तद्राजानःकृष्णवैरिणः जहुस्त्वंतेतदात्मानःकीटःपेशस्कृतोयथा ३८ यथायथाभगवतोभ क्त्यापरमयाऽभिदा नृपाश्चैद्यादयःसात्म्यंहरेस्तच्चिंतयाययुः ३९ आख्यातंसर्वमेतत्तेयन्मात्वंपरिपृ ष्टवान् दमघोषसुतादीनांहरेःसात्म्यमपिद्विषाम् ४० एषाब्रह्मण्यदेवस्यकृष्णस्यचमहात्मनः अवता रकथापुण्यावधोयत्रादिदैत्ययोः ४०

तंच यत् एनः पापंतत् ध्यानेनतदात्मानः संतोजहुः तदात्मत्वेदृष्टांतः कीटः पेशस्कृतोध्यानेनयथातदात्माभवतीति ३८ अभिदाभेददर्शनंशून्ययाहरेःसात्म्यंसारूप्यम् ३९ ४० प्रल्हादचरितार्थमुपसं हरति एषेतिन्चतुर्भिः अवतारःश्रीनृसिंहरूपस्तस्यकथा आख्यातेतिशेषः ४१

यद्यपिकश्यपोमरीचिर्ब्रह्माचेतितत्पितुस्त्रय एवपूर्वजास्तथाऽपित्रिःसप्तभिःसहेतिप्राक्कल्पगतपित्रभिप्रायेणोक्तम् यत् यस्मात् १७ सम्यगुत्तम आचारोयेषांते कीकटा अपिदेशाः तत्तुल्यावंश्यावश्चपूयंतेशुद्धाभवंति १८ ननुलङ्क्तानामयंमहिमेतिनचिन्नम् अहंतुताहशोनभवामीतिचेत्तत्राह सर्वात्मनेतिद्वाभ्याम् मद्भावेनमद्भक्त्याविगतास्पृहायेषाम् १९ त्वामनुगतायेकेचित्पुरुषाः तेऽप्येवंलक्षणाः संतोमद्भक्ता भवंति अतः भवान्मे भक्तानांसर्वेषांप्रतिरूपधृक् उपमानास्पदंश्रेष्ठःखल्वित्यर्थः २०

श्रीभगवानुवाच त्रिःसप्तभिःपिताप्रूतःपितृभिःसहतेऽनघ यत्साधोऽस्यगृहेजातोभवान्वैकुलपावनः १७ यत्रयत्रचमद्भक्ताःप्रशांताःसमदर्शिनः साधवःसमुदाचारास्तेपूयंत्यपिकीकटाः १८ सर्वात्मनानहिंसंतिभूतग्रामेषुकिंचन उच्चावचेषुदैत्येंद्रमद्भावेनगतस्पृहाः १९ भवंतिपुरुषालोकेमद्भक्तास्त्वामनुव्रताः भवान्मेखलुभक्तानांसर्वेषांप्रतिरूपधृक् २० कुरुत्वंप्रेतकार्याणिपितुःपूतस्यसर्वशः मदंगस्पर्शनेनांगलोकान्यास्यतिसुप्रजाः २१ पित्र्यंचस्थानमातिष्ठयथोक्तंब्रह्मवादिभिः मय्यावेश्यमनस्तातकुरुकर्माणिमत्परः २२ **श्रीशुकउवाच** प्रह्लादोपितथाचक्रेपितुर्यत्सांपरायिकम् यथाहभगवान्राजन्नभिषिक्तोद्विजोत्तमैः २३ प्रसादसुमुखंदृष्ट्वाब्रह्मानरहरिंहरिम् स्तुत्वावाग्भिःपवित्राभिःप्राहदेवादिभिर्वृतः २४ **ब्रह्मोवाच** देवदेवाखिलाध्यक्षभूतभावनपूर्वज दिष्ट्यातेनिहतःपापोलोकसंतापनोऽसुरः २५ योऽसौलब्धवरोमत्तोनवध्योममसृष्टिभिः तपोयोगबलोन्नद्धःसमस्तनिगमानहन् २६ दिष्ट्याऽस्यतनयःसाधुर्महाभागवतोऽर्भकः त्वयाविमोचितोमृत्योर्दिष्ट्यात्वांसमितोऽधुना २७ एतद्वपुस्तेभगवन्ध्यायतःप्रयतात्मनः सर्वतोगोप्तृसंत्रासान्मृत्योरपिजिघांसतः २८

मदंगस्पर्शनेनसर्वशःपूतस्यतेपितुःपापशंकैवनास्ति केवलंपुत्रकृत्यानिप्रेतकार्याणिकुरु २१ ब्रह्मवादिभिःवेदवादिभिरुक्तमनतिक्रम्यमत्परःसन्कर्माणिकुरु २२ २३ २४ २५ ममसृष्टिभिर्मयासृष्टैःभूतैःसमस्तान्निगमान्धर्मानित्यर्थः अहन् हतवान् सत्वयाहतः एतद्दिष्ट्याभद्रम् २६ एतद्दिष्ट्यासमितःसम्यक्प्राप्तः २७ सर्वतःसंत्रासात् गोप्तृरक्षकम् २८

निर्दोषान्कामान्दातुमिच्छंतंप्रत्याख्यास्यन्नमस्यति नमइति ९ सत्यमेकांतभक्तस्त्वंतथाऽपिमदाज्ञाकरणीयेत्याह नेति मेए कांतिनः कदाचिदपिइहामुत्रचमय्याशिषोनवांछंत्येव तथाऽप्येतन्मन्वंतरमात्रंभोगान्भुंक्ष्व १० ननुतर्हिबंधःस्यादित्यतआह कथाइतिद्वाभ्याम् सर्वेषुभूतेषुसंतमेकमीशंयज्ञाधिष्ठातारंमामात्मन्यावेश्ययजस्व तर्ह्यनेनैवापिकर्मणाबंधःस्यान्नेत्याह योगेनमय्यर्पणेनकर्महिन्वन्त्यजन् यजस्व ११ किंच भोगेनसुखानुभवेनप्रारब्धंपुण्यंहित्वामुक्तबंधःसन् लोकानुग्रहार्थं कीर्तिंचविस्तार्यमांप्राप्स्यसि कुशलेनपुण्याचरणेनपापंहित्वेति विशेषामात्रम् अन्यथातस्यराज्येऽप्र

नमोभगवतेतुभ्यंपुरुषायमहात्मने हरयेऽद्भुतसिंहायब्रह्मणेपरमात्मने ९ नृसिंहउवाच नैकांतिनोमेमयिजात्विहाशिष आशासतेऽमुत्रचयेभवद्विधाः अथाऽपिमन्वंतरमेतदत्रदैत्येश्वराणामनुभुंक्ष्वभोगान् १० कथामदीयाजुषमाणःप्रियास्त्वमावेश्यमामात्मनिसंतमेकम् सर्वेषुभूतेष्वधियज्ञमीशंयजस्वयोगेनचकर्महिन्वन् ११ भोगेनपुण्यंकुशलेनपापंकलेवरंकालजवेनहित्वा कीर्तिंविशुद्धांसुरलोकगीतांवितायमामेष्यसिमुक्तबंधः १२ यएतत्कीर्त्तयेन्मह्यंत्वयागीतमिदंनरः त्वांचमांचस्मरन्लोकेकर्मबंधात्प्रमुच्यते १३ प्रह्लादउवाच वरंवरयएतत्तेवरदेशान्महेश्वर यदनिंदत्पितामेत्वामविद्वांस्तेजऐश्वरम् १४ विद्धामर्षाशयःसाक्षात्सर्वलोकगुरुंप्रभुम् भ्रातृहेतिमृषादृष्टिस्त्वद्भक्तेमयिचाघवान् १५ तस्मात्पितामेपूयेतदुरंतादुस्तरादघात् पूतस्तेऽपांगसंदृष्टस्तदाकृपणवत्सल १६

त्तेः नतुतस्यप्राचीनंपापमस्ति तदधिगमेउत्तरपूर्वाघयोरश्लेषविनाशौतद्व्यपदेशादितिन्यायात् तत्सुकृतदुष्कृतेविधुनुतइतिश्रुतेश्च नचेदंप्रारब्धपापाभिप्रायंतस्यभोगेनैवक्षयात् कुशलेनहित्वेतिवचनानुपपत्तेः नचासावविद्वानितिवाच्यम् भगवतैवकृतार्थत्वस्यानंतरंवक्ष्यमाणत्वात् अतएवयोगेनकर्महिन्वन्नितीदमपिलोकसंग्रहार्थंकर्मणिप्रवर्तितस्यानुद्वेगमात्रायेतिसर्वमनवद्यम् १२ किंच यइति त्वांचमांचइदंमच्चरित्रंस्मरन् एतत्स्तोत्रंयःकीर्त्तयेत् सोऽपिकर्मबंधात्प्रमुच्यते कुतस्तवबंधशंकेत्यर्थः १३ ईश्वराज्ञाप्राप्तकर्माधिकारःसन् पितुर्निष्कृतिंप्रार्थयतेत्रिभिः वरंवरणीयमेतदपरंद्रष्टव्यंत्वत्तः १४ विद्धोमर्षेणक्रोधेनआशयोयस्य १५ तेअपांगेनसंदृष्टःअतःपूतएव तथाऽपिभोकृपणवत्सल कार्पण्येनप्रार्थयइत्यर्थः १६

एकांतित्वात् निरुपाधिभक्तत्वात् ५५ इतिसप्तमेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ दशमेत्वनुगृत्यासुभक्तमंतर्हितेहरौ प्रसं-
गाद्धरिणारुद्रेकृतोनुग्रहईर्यते १ तत्सर्वंवरजातम् १ उत्पत्त्यास्वभावेनैवासक्तंमांतेषांकामानांसंगाद्भीतः २ ननुकिमहंभक्तंप्रलोभया
मि नहिकिंतुवरंवृणीष्वेतिवदतस्तवाभिप्रायोऽन्यएवेत्याह भृत्यलक्षणेति हृदयस्यग्रंथिवद्बंधकेषु अन्यथा अनर्थसाधने प्रवर्त्तनं
नघटेतेत्यर्थः २ कथमेवंभृत्यलक्षणज्ञानंस्यात्तत्राह यइति तेलक्तः ननुकामनयाऽपिसेव्यसेवकयोःस्वामिभृत्यभावः प्रसिद्धःसत्य
म् सोपाधिकोऽसौनतुतात्विकइत्याह स्वामिन्यात्मनः आशिषोऽपेक्षमाणोनैवभृत्यः भृत्यहेतुकमात्मनःस्वाम्यमिच्छन् योभृत्या

एवंप्रलोभ्यमानोऽपिवरैर्लोकप्रलोभनैः एकांतित्वाद्भगवतिनैच्छत्तानसुरोत्तमः ५५ इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादचरितेभगवत्स्तवोनामनवमोऽध्यायः ९ नारदउवाच भक्तियोगस्य
तत्सर्वमंतरायतयाऽर्भकः मन्यमानोहृषीकेशंस्मयमानउवाचह १ प्रह्लादउवाच मामांप्रलोभयो
त्पत्त्यासक्तंकामेषुतैर्वरैः तत्संगभीतोनिर्विण्णोमुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः २ भृत्यलक्षणजिज्ञासुर्भक्तंका
मेष्वचोदयत् भवान्संसारबीजेषुहृदयग्रंथिषुप्रभो नान्यथातेऽखिलगुरोघटेतकरुणात्मनः ३ यस्त
आशिषआशास्तेनसभृत्यःसवैवणिक् आशासानोनवैभृत्यःस्वामिन्याशिषआत्मनः नस्वामीभृत्य
तःस्वाम्यमिच्छन्योरातिचाशिषः ४ अहंत्वकामस्त्वद्भक्तस्त्वंचस्वाम्यनपाश्रयः नान्यथेहावयोरर्थोरा
जसेवकयोरिव ५ यदिरासीशमेकामान्वरांस्त्वंवरदर्षभ कामानांहृद्यसंरोहंभवतस्तुवृणेवरम् ६ इं
द्रियाणिमनःप्राणआत्माधर्मोधृतिर्मतिः ह्रीःश्रीस्तेजःस्मृतिःसत्यंयस्यनश्यंतिजन्मना ७ विमुंचति
यदाकामान्मानवोमनसिस्थितान् तर्ह्येवपुंडरीकाक्षभगवत्त्वायकल्पते ८

यद्ददाति सचनैवस्वामी ४ आवयोस्तुतात्विकोऽसावित्याह अहंत्विति अनपाश्रयोनिरभिसंधिः अन्यथाकामाद्यनभिसंधिंविनाअ-
र्थःप्रयोजनंनास्ति ५ ननुतथापिपरमोदारस्यममसंतोषार्थंकिमपिवृणीष्वेतिचेदत आह यदीति कामांकुराणामसंरोहमनुत्पत्तिं
भवतःसकाशात् ६ ननुकामोत्पत्तौसत्यांकोदोषस्तत्राह इंद्रियादीनि यस्यजन्मनानश्यंतीति आत्मादेहः ७ कामाभावेगुणमाह
विमुंचतीति भगवत्त्वाय तत्समानैश्वर्याय तथाचश्रुतिः यदासर्वेप्रमुच्यंते कामायेऽस्यहृदिश्रिताः अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्म
समश्नुतइति ८

तदेवाह त्वंवायुरिति हृदयंमनः चित् चित्तम् अनुग्रहः अहंकारः देवतावर्गोवा सगुणःस्थूलः विगुणःसूक्ष्मः मनश्चवचश्च मनोवचः तेननिरुक्तं प्रकाशितंकिमपिऽत्वत्तोऽन्यन्नास्ति ४८ अभक्तास्तु स्वस्मिन्ननुगतमपित्वांनजानंतीत्याह नैतइति नैतेगुणाद्यभिमानिनो देवा आद्यंतवंतः जडोपाधित्वात् अनाद्यंतंनिरुपाधिंत्वांनविदंति हियस्मात्कधियोविद्वांसः एवंवि चार्यशब्दाद्ध्ययनादिव्यापाराडुपरमंति त्वामेवसमाधिनोपासतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः किमर्थावयमध्येष्यामहे किमर्था वयंयक्ष्यामहे इति नानुध्यायात् बहून्शब्दान्वाचोविग्लापनंहितत् इति स्मृतिश्च यदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्य

त्वंवायुरग्निरवनिर्वियदंबुमात्राः प्राणेंद्रियाणिहृदयंचिदनुग्रहश्च सर्वंत्वमेवसगुणोविगुण श्चभूमन्नान्यत्त्वदस्त्यपिमनोवचसानिरुक्तम् ४८ नैतेगुणानगुणिनोमहदादयोयेसर्वेमनःप्रभृत यःसहदेवमर्त्याः आद्यंतवंतउरुगायविदंतिहित्वामेवंविमृश्यसुधियोविरमंतिशब्दात् ४९ तत्तेऽ र्हत्तमनमःस्तुतिकर्मपूजाः कर्मस्मृतिश्चरणयोःश्रवणंकथायाम् संसेवयात्वयिविनेतिषडंगया किंभक्तिंजनःपरमहंसगतौलभेत ५० नारदउवाच एतावद्वर्णितगुणोभक्त्याभक्तेननि र्गुणः प्रह्लादंप्रणतंप्रीतोयतमन्युरभाषत ५१ श्रीभगवानुवाच प्रह्लादभद्रभद्रंतेप्रीतोऽहं तेसुरोत्तम वरंवृणीष्वाभिमतंकामपूरोऽस्म्यहंनृणाम् ५२ मामप्रीणतआयुष्मन्दर्शनंदुर्लभं हिमे दृष्ट्वामांनपुनर्जंतुरात्मानंतप्तुमर्हति ५३ प्रीणंतिह्यथमांधीराःसर्वभावेनसाधवः श्रेय स्कामामहाभागाःसर्वासामाशिषांपतिम् ५४

ति तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यचेत्यादि ४९ उपसंहर ति तदिति हेअर्हत्तम नमःस्तुतिकर्मपूजाः प्रणिपातस्तुतिसर्वकर्मार्पणानि कर्मचपरिचर्या चरणयोःस्मृतिश्च कथायांश्रवणंचे तितत्संसेवनंषडंगयासम्यक्सेवयाविनापरमहंसानांगतौप्राप्येत्वयिजनः कथंभक्तिंलभेत यस्मादेवंभक्तिंविनानमोक्षः नचभक्तिःसंसे वयाविना अतःप्राक्प्रार्थितं त्वद्दास्ययोगमेवदेहीतिप्रकरणार्थः ५० एतावंतोवर्णितागुणायस्य यतमन्युःउपसंहृतकोपः ५१ का मान्पूरयतीतितथा यद्वा पुरुषार्थप्रवाहोऽस्मीत्यर्थः ५२ अप्रीणतः अप्रीणयतः तप्तुमपूर्णकामत्वेनशोचितुं ५३ प्रीणंति तोषयंति ५४

त्वंतावन्मुक्तिंगृहाण तांस्तुतत्त्वज्ञामुनयः उपदेक्ष्यंतिइतिचेत्तत्राह प्रायेणेति नविमुमुक्षेविमुक्तिंनेच्छामि तर्ह्यन्यंकमपिप्रार्थय
मामेवकिमितिनिर्बध्नासि इतिचेदत्तआह त्वत्तोऽन्यमस्यजनस्यशरणंनपश्यामि ४४ नन्वेतेस्त्रीसंभोगादिनासुखिनएव
नकृपणास्तत्राह यदिति करयोःकंडूयनेनसंघर्षणेनेवदुःखंयस्मिन् तर्हिदुःखत्वादेवततोनिर्विद्यमुच्येरन् तत्राह कृपणाः
कामुकाः बहुदुःखभाजोऽपिइहगृहमेधिसुखेनतृप्यंति अलमितिनमन्यंते कंडूतिवत् कामस्यदुःसहत्वात् ननुकेचित्कंडू
तिमपिसहंतेकामंचेत्यत्राह त्वत्प्रसादात्तुकश्चिद्धीरएवमनसिजंकामंविषहेत नतुसर्वे अत्रापिकंडूतिवदितिदृष्टांतः ४५
ननुमौनादिभिःमोक्षसाधनैःफलभैवतेषामपिमुक्तिस्तत्राह मौनेति हेपुरुष अंतर्यामिन् येमौनादयोदश आपव–

प्रायेणदेवमुनयःस्वविमुक्तिकामामौनंचरंतिविजनेनपरार्थनिष्ठाः नैतान्विहायकृपणान्विमु
मुक्षएकोनान्यंत्वदस्यशरणंभ्रमतोऽनुपश्ये ४४ यन्मैथुनादिगृहमेधिसुखंहितुच्छंकंडूयनेनक
रयोरिवदुःखदुःखम् तृप्यंतिनेहकृपणाबहुदुःखभाजःकंडूतिवन्मनसिजंविषहेतधीरः ४५ मौ
नव्रतश्रुततपोऽध्ययनस्वधर्मव्याख्यारहोजपसमाधयआपवर्ग्याः प्रायःपरंपुरुषतेत्वजितेंद्रि
याणांवार्त्ताभवंत्युतनवाऽत्रतुदांभिकानाम् ४६ रूपेइमेसदसतीतववेदसृष्टेबीजांकुराविवनचा
न्यदरूपकस्य युक्ताःसमक्षमुभयत्रविचिन्वतेत्वांयोगेनवन्हिमिवदारुषुनान्यतःस्यात् ४७

र्ग्याः अपवर्गहेतवःप्रसिद्धाःरहः विविक्तवासः तेषुप्रायशः अजितेंद्रियाणामिंद्रियभोगाद्यर्थंविक्रीणतांवार्त्ताः जीवनोपायाभवं
ति दांभिकानांतुवार्त्ताअपिनभवंतिवानवादंभस्य अनियतफलत्वात् ४६ त्वज्ज्ञानंभक्तिंविनासकामैर्मौनादिभिर्नभवत्येवे
त्याह रूपेइतित्रिभिः बीजांकुराविवप्रवाहापन्नेइमेसदसतीकार्यकारणेएवतेरूपेउपलक्षणभूतेवेदेनसृष्टेप्रकाशितेनत्वा
न्यत् स्वसमवेतंगौरत्वादिकमिवदेवदत्तादेः कुतः अरूपकस्यप्राकृतरूपादिरहितस्य अतःयुक्ताःसंयताएवभक्तियोगेनप्रत्य
क्षंत्वामुभयत्रकार्येकारणेचानुगतंपश्यंति मथनेनदारुषुवन्हिमिव नान्यतःस्यात् तज्ज्ञानमितिशेषः यद्वा एतदुभयमन्य
तःप्रधानपरमाण्वादेर्नस्यात् सऐक्षतेत्यादिश्रुतेः अतस्त्वमेवकारणत्वात्सर्वत्रानुस्यूतइति ४७

किंच जिह्वा अवितृप्ता सती भो अच्युत मां मांयतो मधुरादिरसस्तत आकर्षति उदरं तु क्षुधा संतप्तं सत् सद्यएव यत्किंचिदाहा
रमान्नं प्रति च पलादृक् चक्षुः कर्मशक्तिः कर्मेंद्रियाणि लुनंति चोदयंति ४० नकेवलमहमेक एव एवं कष्टां दशामापन्नः किंतु म
हाजनो ऽप्येवमेव क्लिश्यति अतः सर्वजनं पालयेति प्रार्थयते एवमिति भवः संसार एव वैतरणी यमद्वारनदी तस्यामन्यो ऽन्यतो या
निजन्मादीनि तेभ्यो ऽतिभीतं स्वेषां परेषां च विग्रहेण यथायथं वैरं मैत्रं च यस्य एवं मूढं जनं पश्यन् त्वं हे पारचर तस्याः पारे-
स्थित नित्यमुक्त हंतेति अहो कष्टमित्येवमनुकंप्य अद्यापि पीपृहि वैतरणीमुत्तार्य पालय ४१ एकेन मया कथं सर्वो जनस्तारणी
य इति चेत्तत्राह कोन्विति को नु ते अत्र सर्वजनोत्तारणे प्रयासः न कोपि कुतः अस्य विश्वस्य भवसंभवलोपानामुत्पत्तिस्थिति

जिह्वैकतो ऽच्युत विकर्षति मावितृप्ता शिश्नो ऽन्यतस्त्वगुदरं श्रवणं कुतश्चित् घ्राणो ऽन्यतश्चपलदृक्क्व
च कर्मशक्तिर्बह्व्यः सपत्न्य इव गेहपतिं लुनंति ४० एवं स्वकर्मपतितं भववैतरण्यामन्यो ऽन्यजन्म
मरणाशनभीतभीतम् पश्यन् जनं स्वपरविग्रहवैरमैत्रं हंतेति पारचर पीपृहि मूढमद्य ४१ को न्व
त्र ते ऽखिलगुरो भगवन् प्रयास उत्तारणे ऽस्य भवसंभवलोपहेतोः मूढेषु वै महदनुग्रह आर्तबंधो किं
तेन ते प्रियजनाननुसेवतां नः ४२ नैवोद्विजे पर दुरत्ययवैतरण्यास्त्वद्वीर्यगायनमहामृतमग्न
चित्तः शोचे ततो विमुखचेतस इंद्रियार्थमायासुखाय भरमुद्वहतो विमूढान् ४३

संहाराणां हेतोः ततो ऽपि किम् एतत् दुष्करमिति भावः उचितं चैतदित्याह मूढेष्विति त्वां च त्वदीयांश्च तारयिष्यामि इमं दुराग्रहं मा कृथा इति
चेत्तत्राह तव ये प्रियजना भक्तास्ताननुसेवमानानां नो ऽस्माकं तेन उत्तारणेन किम् को ऽतिप्रयासो ऽस्य बालकाहरेः को ऽन्वत्र ते ऽखि
लगुरो भगवन् प्रयासः प्रह्लाद इत्थमुपमंत्र्य मिथो नराणामीशो न सख्यमकरोदपनीयमायामिति ४२ वत्स प्रह्लाद त्वं तावन्मा
रयिष्यामि तावत्ते वकृतार्थः स्याः किमनेन निर्बंधेनेत्यत आह नैवेति हे पर सर्वोत्तम त्वद्वीर्यगायनमेव महामृतं तस्मिन्मग्नं चित्तं यस्य सो ऽ
हं भववैतरण्याः नैवोद्विजे किंतु विमूढान् शोचामि तानेवाह ततो महामृतात् विमुखं चेतो येषाम् प्रत्युत इंद्रियार्थनिमित्तं यन्मा
यासुखं तदर्थं भरं कुटुंबादिभारमुद्वहतः ४३ ७ ७ ७ ७

तदेवंकारणत्वेनानुगतः सन् मध्यतश्चत्वमेववर्त्तस इत्युक्तमेतदेवशुद्धसत्वस्यब्रह्मणोऽनुभवेनस्फुटयितुंतस्यप्राक्तनीमवस्थामाह तस्मिन्नब्जेसंभवोयस्यसः कविर्ब्रह्मा अतःपद्मादन्यदपश्यन् बीजमुपादानकारणभूतंत्वांस्वस्मिन्व्याप्तंसंतमपिनाविंदत् युक्तंचैतत् उह अहोअंकुरेजातेसति बीजंतदनुगतंकारणंपृथकूकथंनामपुमान् पश्येत् ३४ भवदुपासनयातुस्वस्मिन्नेवदृष्टवानित्याह सत्विति परावृत्त्याब्जमाश्रितःसन् तीव्रेणतपसाध्यानेन अनेनसन्मात्ररूपेणोपादानतयादर्शनमुक्तम् ३५ ईश्वरत्वेनचदृष्ट्वाकृतार्थोऽभवदित्याह एवमनेनप्रकारेणसहस्रमपरिमितानियानिवदनादीनितैराढ्यंसमृद्धम् मायामयंमायाप्रधानं

तत्संभवः कविरतोऽन्यदपश्यमानस्त्वांबीजमात्मनिततंस्वबहिर्विचिंत्य नाविंददब्दशतमप्सुनिमज्जमानोजातेऽङ्कुरेकथमुहोपलभेतबीजं ३४ सत्वात्मयोनिरतिविस्मितआश्रितोऽब्जंकालेनतीव्रतपसापरिशुद्धभावः त्वामात्मनीशभुविगंधमिवातिसूक्ष्मंभूतेंद्रियाशयमयेविततंददर्श ३५ एवंसहस्रवदनांघ्रिशिरःकरोरुनासास्यकर्णनयनाभरणायुधाढ्यम् मायामयंसदुपलक्षितसन्निवेशंदृष्ट्वामहापुरुषमापमुदंविरिञ्च्यः ३६ तस्मैभवान्हयशिरस्तनुवंचबिभ्रद्वेदद्रुहावतिबलौमधुकैटभाख्यौ हत्वाऽनयच्छ्रुतिगणांस्तुरजस्तमश्चसत्वंतवप्रियतमांतनुमामनंति ३७ इत्थंनृतिर्यगृषिदेवझषावतारैर्लोकान्विभावयसिहंसिजगत्प्रतीपान् धर्मंमहापुरुषपासियुगानुवृत्तंछन्नःकलौयदभवस्त्रियुगोऽथसत्वम् ३८ नैतन्मनस्तवकथासुविकुंठनाथसंप्रीयतेदुरितदुष्टमसाधुतीव्रम् कामातुरंहर्षशोकभयैषणार्त्तंतस्मिन्कथंतवगतिंविमृशामिदीनः ३९

सताप्रपंचेनोपलक्षितः सन्निवेशःपादादिरचनायस्यसः ३६ तदाचभवांस्तस्यानुग्रहंकृतवानित्याह तस्माइति हयग्रीवमूर्त्तिंबिभ्रत्सन् रजस्तमोरूपौमधुकैटभाख्यौहत्वातस्मैश्रुतिगणान् समर्पितवान् तत्रहेतुःसत्त्वमिति ३७ एकस्त्वमेवेत्यादिभिरष्टभिःश्लोकैर्यदुक्तंपक्षपातेनरक्षणंतद्विपक्षवधश्चसत्वोपाधिकोनतुस्वतइतितदुपसंहरति इत्थमिति विभावयसि पालयसि हंसि घातयसि कलौतुतन्नकरोषि यतस्तदात्वंछन्नोऽभवः अतःत्रिष्वपियुगेष्वाविर्भावात्सएवंभूतस्त्वंत्रियुगइतिप्रसिद्धः ३८ तदेवंभगवतस्तत्त्वंनिरूप्यस्वस्यचतद्विचारायोग्यतांनिवेदयन्प्रार्थयते नैतदितित्रिभिः असाधुबहीर्मुखम् तीव्रंदुर्धरम् हर्षशोकभयैरेषणात्रयेणचार्त्तं दुःखितमपित्वत्कथासुनसंप्रीयते तस्मिन्नेवंभूतेमनसिसतिकथंतवतत्वंविचारयामि ३९

ननुयद्येतज्जगदहमेवतर्हिजगतोवैषम्येणममवैषम्यमपिकिन्नस्यात् इत्यत आह त्वंवैत्वमेवेदंसत् कार्यकारणात्मकंजगत् ननु त्वत्तः पृथक् भवांस्तुततोऽन्यः आद्यंतयोः पृथगवस्थानात् यत् यस्मादेव मतोऽयमात्मीयः अयंपरइतियाबुद्धिः सा अपार्थामाया एवकार्यकारणाभेदंदृष्टांतेनसाधयति यद्यतः यस्यजन्मईक्षणंप्रकाशश्च यस्मिन्निधनंचस्थितिश्चतद्वैतदेव अंघ्रिबीजंकार णंतरुः कार्यंतयोर्यथावसुकालमात्रत्वम् अयमर्थः कालशब्देननीलत्वासाधारणयोगात्पृथ्वीवसुशब्देनवसुमात्रंभूतसूक्ष्मम् तत्रतरोर्यथापृथ्वीमयबीजमात्रत्वम् तस्यचयथाभूतसूक्ष्ममात्रत्वम् एवंसर्वमपिकार्यकारणात्मकंजगत् परमकारणात्मकमे वेति तथाचपारमर्षंसूत्रम् तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्यइति श्रुतिश्च वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यम् इति ३१ तत्रतावदंतेपृथगवस्थानंदर्शयति न्यस्येदमिति इदंजगत् आत्मनैवात्मनिनिक्षिप्यस्वसुखमेवानुभवन्निष्क्रियः सन् प्रल

त्वंवाइदंसदसदीशभवांस्ततोऽन्योमायायदात्मपरबुद्धिरियंह्यपार्था यद्यस्यजन्मनिधनंस्थिति रीक्षणंचतद्वैतदेववसुकालवदष्टितर्वोः ३१ न्यस्येदमात्मनिजगद्विलयाम्बुमध्येशेषेत्मनानिजसु खानुभवोनिरीहः योगेनमीलितदृगात्मनिपीतनिद्रस्तुर्येस्थितोनतुतमोनगुणांश्चयुंक्षे ३२ तस्यैवतेवपुरिदंनिजकालशक्त्यासंचोदितप्रकृतिधर्मणआत्मगूढम् अंभस्यनंतशयनाद्विर मत्समाधेर्नाभेरभूत्स्वकणिकावटवन्महाब्जम् ३३

योदकमध्येशयनंकरोषि तर्हिकिंजीवस्येवसमापितमोवृ- त्तिरूपानिद्राऽस्ति नहिनहि योगएवतुबहिर्दृष्ट्यभावसाम्यान्निद्रोच्यतइत्याह योगेनमीलितेदृशौयेन आत्मनास्वरूपप्रकाशे ननिपीतानिद्रायेन यतस्तुर्येअवस्थात्रयातिरिक्तेस्वरूपेस्थितस्त्वं नतुसुषुप्तइवात्मनातमोयुंक्षे नयोजयसि नपश्यसि न जाग्रत् स्वप्नयोरपिगुणान्विषयांश्चेत्यर्थः ३२ इदानींकारणत्वेनादावपिपृथगवस्थानंदर्शयन् मध्यतश्चत्वमेवेत्येतत्प्रपंचयति च तुर्भिः यस्त्वमंभसिशेषेतस्यैवते इदंजगत् वपुः स्वरूपंनान्यस्य यतस्त्वमध्यतोऽपितस्य कथंभूतस्य निजयाकालशक्त्यासंचोदिताः प्रकृतेर्धर्माः सत्वादयोयेन स्वरूपत्वेहेतुः अनंतशयनात् शेषपर्यंकात् विरमत्समाधिर्यस्यतस्यतवनाभेः सकाशात् एकार्णवो दकेमहाब्जंलोकपद्ममभूत् कथंभूतम् आत्मनित्वय्येवगूढंसत् स्वकणिकातः सूक्ष्माद्वटबीजात् महावटइव ३३ ७

एतच्चत्वद्भृत्यरूपयामयाप्राप्तमितित्वद्भृत्यपार्श्वमेवमांनयेत्याशयेनाह एवमिति यथात्वयाऽनुकंपितोस्मि एवंनारदेनात्मसा
त् कृत्वापूर्वमनुगृहीतः सोऽहंकथंनुत्वद्भृत्यसेवांविसृजामि कथंभूतोऽनुगृहीतोऽस्मि प्रभवएवाहिर्युक्तःकूपस्तस्मिन्कामानभि
तःकामयमानंजनंनिपतितमनुतत्प्रसंगात् प्रपतन्योऽहम् तदेवंत्वद्भृत्यस्यश्रीनारदस्यानुग्रहेणत्वया अत्यंतमनुकंपितोऽस्मि
अयमेवचममपरमोऽनुग्रहः नपुनरिदमतितुच्छंमत्प्राणरक्षणादि २८ नचेदंत्वयामदनुग्रहार्थंकृतंकिंतर्हि अन्यार्थमित्याह
भोअनंत यदेतन्मत्प्राणरक्षणंमांहंतुमुद्यतस्यमत्पितुर्वधश्चतदुभयंस्वभृत्यऋषिवाक्यमृतंसत्यंविधातुमहमितिमन्ये कु
तःयद्यस्मात् असत् अयुक्तंविधित्सुःखड्गंप्रगृह्याबोचत् किंमदपरोमद्व्यतिरिक्तश्चेदीश्वरोऽस्तितर्हित्वामिदानीमवतु त

एवंजनंनिपतितंप्रभवाहिकूपेकामाभिकाममनुयःप्रपतन्प्रसंगात् कृत्वात्मसात्सुरर्षिणाभग
वन्गृहीतःसोऽहंकथंनुविसृजेतवभृत्यसेवाम् २८ मत्प्राणरक्षणमनंतपितुर्वधश्चमन्येस्वभृत्य
ऋषिवाक्यमृतंविधातुम् खड्गंप्रगृह्ययदवोचदसद्विधित्सुस्त्वामीश्वरोमदपरोऽवतुकंहरामि २९
एकस्त्वमेवजगदेतदमुष्ययत्त्वमाद्यंतयोःपृथगवस्यसिमध्यतश्च सृष्ट्वागुणव्यतिकरंनिजमा
ययेदंनानेवतैरवसितस्तदनुप्रविष्टः ३०

वकंशिरोऽहंहरामि इतिपाठांतरेऽप्ययमेवार्थः यद्यदा अवोचत् तदामत्प्राणरक्षणमितिवाऽन्वयः एतच्चसत्यंविधातुंनिजभृत्यभाषि
तमित्यत्रैवचबहुधाव्याख्यातम् २९ नचेदंपक्षपातेनरक्षणं दैत्यहननंचत्वयिस्वाभाविकम् किंतुमायागुणोपाधिकम् सर्वात्म
केत्वयिस्वतस्तदयोगादित्याह एकइति एतच्चजगत्त्वमेवैकः यद्यतःअमुष्य आदावंतेचपृथगवस्यसि विरामंकरोषि सन्मा
त्रतयाकारणत्वेनावधित्वेनचवर्त्तसइत्यर्थः अतोमध्यतश्चत्वमेव कुतस्तर्हिभेदप्रतीतिस्तत्राह निजमाययागुणपरिणामा
त्मकमिदंजगत् सृष्ट्वातदनुप्रविष्टस्त्वंतैर्गुणैर्हेतुभूतैर्नानेवरक्षकइवहंतेवच अवसितःप्रतीतः तदुक्तंस्कंधोपक्रमे निर्गु
णोऽप्यजोऽव्यक्तोभगवान्प्रकृतेःपरः स्वमायागुणमाविश्यबाध्यबाधकतांगतइत्यादिना ३०

किंच वर्तमानकालेऽपिनभोगाहइत्याह कुत्रेति श्रुतिः श्रवणंतदेवसुखंयासुताः मृगतृष्णिकावत् मिथ्याभूताश्चाशिषः क्व अशेषा
णांरुजांरोगाणांविरोहः उद्भवस्थानं क्वचेदंकलेवरम् एवंचेत्सर्वोऽपिजनःकिंनविरज्यतेतत्राह यदपियद्यपिइतिएवंविद्वानयंज
नः तथाऽपिननिर्विद्यते विरक्तोनभवति कुतःकामएवानलः तंमधुतुल्यैःसुखलवैःदुःसाध्यैरपिशमयन् कामाग्निशमनव्यग्रस्य
निर्वेदावकाशोनास्तीत्यर्थः यद्वा अचिंत्यमिदंत्वन्मायाचेष्टितमितिभावः २५ तर्हित्वंकथंनिर्विण्णोऽसि अनर्हेऽपिमयिप्रवृत्त
यात्वत्कृपयैवेत्याशयेनाह क्वेति रजसैवप्रभवोजन्मयस्यसः ससंम्यंतंवाकुलविशेषणंतमोधिकंयस्मिन्तस्मिन् असुरा

कुत्राशिषःश्रुतिसुखामृगतृष्णिरूपाःक्वेदंकलेवरमशेषरुजांविरोहः निर्विद्यतेनतुजनोयदपीति
विद्वान्कामानलंमधुलवैःशमयन्दुरापैः २५ क्वाहंरजःप्रभवईशतमोऽधिकेस्मिन्जातःसुरेतर
कुलेक्वतवानुकंपा नब्रह्मणोनतुभवस्यनवैरमायायन्मेर्पितःशिरसिपद्मकरःप्रसादः २६ नैषा
परावरमतिर्भवतोननुस्याज्जंतोर्यथात्मसुहृदोजगतस्तथाऽपि संसेवयासुरतरोरिवतेप्र
सादःसेवानुरूपमुदयोनपरावरत्वम् २७

णांकुलेजातोऽहंक्व क्वचतवानुकंपा तामेवाह ब्रह्मादीनांशिरसि योनै
वार्पितः सपद्मवत्सकलसंतापहरः करः प्रसादःपुरुषार्थरूपोमेशिरसि अर्पितइतियत् यत्सयानुकंपयेतिवा २६ नचत्वयीदमतिचि
त्रमित्याह नैषेति एतेब्रह्मादयउत्तमा अयमसुरोनीचइत्येषापरावरमतिःजंतोःप्राकृतस्ययथातथाभवतोनैवस्यात् अत्रहेतुःजग
तआत्मनःसुहृदश्च तर्हिसर्वत्रमत्प्रसादएवंरूपश्चकिंनस्यात्तत्राह संसेवयातवप्रसादोभवति तत्रच सेवानुरूपंतत्तदि
च्छानुसारेणधर्मादीनामुदयोभवति एवंसत्यपिवैषम्याभावेदृष्टांतःसुरतरुर्यथासेवकस्यैवसंकल्पानुसारेणफलंददाति
नचविषमस्तद्वत् नपरावरत्वमत्रकारणमितिशेषः २७ ९ ९ ९ ९

अतोऽन्यस्यरक्षकस्याभावात् संसारित्वाच्चनित्यमुक्तस्त्वमेवमांशरणागतंरक्षेतिप्रार्थयते मायेतिद्वाभ्याम् त्वदंशस्यपुंसोऽनुम तेनईक्षणरूपेण अनुग्रहेणामनः मनः प्रधानंलिंगंमायासृजति कथंभूता कालेनचोदिताः क्षोभिताःगुणाःयस्याः कथंभूतं मनः कर्ममयंकुर्वद्रूपम् बलीयःदुर्जयम् छंदोमयंवेदोक्तकर्मप्रधानंच अजयाजीवस्याविद्ययातद्भोगार्थमर्पिताषोडशअराविका रयास्मिन् यदेवंभूतंसंसारचक्रात्मकंमनः तत्कोऽतितरेत् भोअज त्वदन्यः त्वत्तः पृथक्स्थितः त्वामभजन्नित्यर्थः २१ ननुम मापिमायासंबंधात् कर्तृत्व द्य विशेषाच्चत्वत्तः कोविशेषइत्यतआह सइति स्वधाम्नाचिच्छक्त्यानित्यंविजिता आत्मनोबु

मायामनःसृजतिकर्ममयंबलीयःकालेननोदितगुणानुमतेनपुंसः छंदोमयंयदजयाऽर्पितषोडशारंसंसारचक्रमजकोऽतितरेत्त्वदन्यः २१ सत्वंहि नित्यविजितात्मगुणःस्वधाम्नाकालोवशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिः चक्रेविसृष्टमजयेश्वर षोडशारेनिष्पीड्यमानमुपकर्षविभोप्रपन्नम् २२ दृष्टामयादिविविभोऽखिलधिष्ण्यपानामायुःश्रियोविभवइच्छतियान्जनोऽयम् येऽस्मत्पितुःकुपितहासविजृंभितभ्रूविस्फूर्जितेनलुलिताःसतुतेनिरस्तः २३ तस्मादमूस्तनुभृतामहमाशिषोज्ञआयुःश्रियंविभवमैंद्रियमाविरिंच्यात् नेच्छामितेविलुलितानुरुविक्रमेणकालात्मनोपनयमांनिजभृत्यपार्श्वम् २४

द्धेर्गुणायेनसहितस्त्वं यतः कालः मायाप्रेरकः अतएववशीकृताविसृज्यानांकार्याणांविसर्गाणांसाधनानांचशक्तयोयेन अतः इक्षुदंडवन्निष्पीड्यमानंमामुपकर्षस्व समीपंनय २२ ननुतावल्लोकपालानांभोगान्भुंक्ष्वपित्र्यंवाराज्यमिदंदास्यामि किमितिसंसाराद्धुद्विजसेतत्राह दृष्टाइतित्रिभिः श्रियःसंपदः विभवउद्भवः आयुरादयोदृष्टाइति काक्वातुच्छत्वमुक्तम् तदेवाह येअस्मत्पितुः कोपहासविकृतभ्रूभंगमात्रेणविध्वस्ताःसचत्वयानिरस्तः २३ यस्मादेवंतस्मात् आशिषःभोगान्ज्ञःतत्परिपाकं विद्वान् अहंऐंद्रियंइंद्रियैर्भोग्यम् ब्रह्मणोभोगमभिव्याप्यकिमपिनेच्छामि तेकालात्मनाउरुविक्रमेणविलुलितान् विध्वस्तानणिमादीनपि २४

ननुदुःखैस्तप्तस्यतत्प्रतीकारोलोकेप्रसिद्धएवकिमन्यद्दास्यादिनातत्राह बालस्येति भोनृसिंह तप्तस्यतत्प्रतिविधिःदुःखप्रतीकारः इह
लोकेयोऽञ्जसाइष्टः सत्वयोपेक्षितानांतावदेवक्षणमात्रमेव नत्वात्यंतिकः तदेवाह बालस्यपितरौशरणंरक्षकाविहनभवतः ताभ्यांपा
ल्यमानस्यापितस्यदुःखदर्शनात् क्वचिद्वजीगर्त्तादिषुताभ्यामेवतद्वधदर्शनाच्च नचार्त्तस्यरोगिणःअगदमौषधंशरणम् कृतेऽप्यौषधे
मृत्युदर्शनात् नचोदन्वतिसमुद्रेमज्जतःपुंसोनौःशरणम् तयासहमज्जनदर्शनात् अतस्त्वमेवशरणमित्यर्थः अथन्वैवंकाक्काव्याख्ये
यम् तप्तस्यतत्प्रतिविधिर्यइहतावत्प्रसिद्धः सत्वदुपेक्षितानांकिमंजसेष्टः अपितुनेष्टएव यद्वा यस्तावदिहप्रतिविधिःइष्टःसकिं

बालस्यनेहशरणंपितरौनृसिंहनार्त्तस्यचागदमुदन्वतिमज्जतोनौः तप्तस्यतत्प्रतिविधिर्यइहांजसे
ष्टस्तावद्विभोतनुभृतांत्वदुपेक्षितानाम् १९ यस्मिन्यतोयर्हियेनचयस्ययस्माद्यस्मैयथायदुतयस्त्व
परःपरोवा भावःकरोतिविकरोतिपृथक्स्वभावःसंचोदितस्तदखिलंभवतःस्वरूपम् २०

मंजसानैवांजसेत्यादियोज्यम् बालस्येत्यादिपूर्ववदेव १९ ननुक्वचित्कुतश्चित्केनचित् कदाचित् कश्चित् रक्षकोऽपिदृश्यतएवे
त्याशंक्य तत्रापितत्तद्रूपेणत्वमेवरक्षकइत्युररीकृत्यतस्यैवसर्वात्मतामाह यस्मिन्निति अपरोऽअर्वाचीनःपित्रादिः परोब्रह्मा
दिर्वाभावः कर्त्तानित्तत्कारकैर्यद्यत्करोति तत्सर्वंभवतएवस्वरूपंनतुपृथक् यस्मिन्नधिकरणे यतोनिमित्तात् यर्हियस्मिन्का
लेयेनकरणेनयेनहेतुकर्त्रासंचोदितश्च यस्यसंबंधियस्मादुपादानात् यस्मैसंप्रदानाय यदीप्सिततमम् यःकर्त्तैत्येवंसप्तविभक्त्यर्थाः
यथायेनप्रकारेणेतिक्रियाविशेषणभूतानामव्ययानामर्थाःपृथक्स्वभावःसत्वादिप्रकृतिःकरोतिउत्पादयति विकरोति रूपांतरंनयतीति २०

त्वंचेद्बिभेषितर्हित्यजामीतिचेत्तत्राह नाहमिति भोअजिततेअस्माद्रूपात् अहंनबिभेमि कथंभूतात् आस्यंचजिह्वाच अर्कसदृशनेत्रा-
णिचभ्रुकुटीनांरभस आटोपश्च उग्रादंष्ट्राश्च एतानिभयानकानियस्मिन् तस्मात् अंत्रमय्यःस्रजोयस्मिन् तदंत्रस्रक् तस्मात् क्षतजा-
क्ताःकेसरायस्मिन् शंकुवदुन्नतौस्तब्धौकर्णौयस्मिन् तच्चतच्च तस्मात् निर्ह्रादेनभीतादिगिभायस्मात् अरीन् भिंदंतीति अरिभिंदि
तानिनखाग्राणियस्मिन् एवंभूतादपितेरूपादहंनबिभेमि १५ महद्भयंत्वन्यदस्तीत्याह त्रस्तोऽस्मीतिदुःसहंयदुग्रंसंसारचक्रेकदनं
दुःखंतस्मादहंत्रस्तोऽस्मि तत्रचग्रसतांहिंस्राणांमध्येस्वकर्मभिर्बद्धःसन् प्रणीतःनिक्षिप्तोऽस्मि हेकृपणवत्सल हेउशत्तम कदानुत्वंप्रीतः
सन् अपवर्गभूतंशरणंतवांघ्रिकमलंप्रतिह्वयसेमामाह्वयसि १६ दास्येसतिमत्प्रीतिरितिचेत्तर्हिनानायोनिषुक्लिश्यमानस्यममदा

नाहंबिभेम्यजिततेऽतिभयानकास्यजिह्वाऽर्कनेत्रभ्रूकुटीरभसोग्रदंष्ट्रात् अंत्रस्रजःक्षतजकेसर
शंकुकर्णान्निर्ह्रादभीतदिगिभादरिभिन्नखाग्रात् १५ त्रस्तोऽस्म्यहंकृपणवत्सलदुःसहोग्रसंसार
चक्रकदनाद्ग्रसतांप्रणीतः बद्धःस्वकर्मभिरुशत्तमतेऽंघ्रिमूलंप्रीतोऽपवर्गशरणंह्वयसेकदानु १६
यस्मात्प्रियाप्रियवियोगसंयोगजन्मशोकाग्निनासकलयोनिषुदह्यमानः दुःखौषधंतदपिदुःखम
तद्धियाऽहंभूमन्भ्रमामिवदमेतवदास्ययोगम् १७ सोऽहंप्रियस्यसुहृदःपरदेवतायालीलाकथास्त
वनृसिंहविरिंच्यगीताः अंजस्तितर्म्यनुगृणन्गुणविप्रमुक्तोदुर्गाणितेपदयुगालयहंससंगः १८

स्यज्ञानाभावात्त्वमेवतदुपदिशेति प्रार्थयते यस्मात्प्रियैरप्रियैश्चयथासंख्यंवियोगसंयोगाभ्यांजन्मयस्यतेनशोकाग्निनासकलयोनि
षुदह्यमानोऽस्मिदुःखस्यप्रतीकारःकार्यइतिचेत्तत्राहदुःखस्यौषधंप्रतीकारःतदपिदुःखमेव एवमपि अतद्धियादेहाद्यभिमानेनसं
भ्रमामि अतःहेभूमन्विभोमेतवदास्यरूपंयोगंनिस्तारोपायंवद १७ ननुदास्ययोगेनप्रवृत्तस्यापितदंतरायभूतानांपूर्वोक्तजा
नादुःखानांकुतःपरिहारस्तत्राह सोऽहंत्वद्दासःसन् भोनृसिंहतवलीलाकथाअनुगृणन् दुर्गाणि महादुःखान्यंजसातितर्मितरामि
नगणयिष्यामीत्यर्थः तत्रहेतुःगुणैरागादिभिर्विशेषेण प्रमुक्तःसन् तत्कुतः तेपदयुगमेवालयोयेषांभक्तानांतेएवहंसाज्ञानिनः
तैःसंगोयस्यममसोहम् कथंभूतस्यकथास्तत्राह प्रियस्येत्यादिकुतोज्ञाताः विरिंच्येनगीताः तत्संप्रदायप्रवृत्ताः तथाचाथर्वणीश्रु
तिःदेवाहवैप्रजापतिमब्रुवन् इत्यादिदास्येप्रवृत्तस्यभगवदनुग्रहेणसत्संगः ततोवीतरागतयाभगवद्गुणानुवर्णनंततश्चनदुःखा
भिभवःस्यादितिवाक्यार्थः १८

तर्हि किं धनाद्यर्पणेन संमानं प्राकृतइव भगवानपेक्षते तेनेत्याह नैवेति अयं प्रभुरीश्वरः अविदुषोऽल्पकाज्जनात् मानं पूजामात्मनोऽर्थे न वृणीते नेच्छति यतो निजलाभेनैव पूर्णः तर्हि पूजां नेच्छत्येव तत्राह करुणः कृपालुः अतो वृणीते च तत्र हेतुः यद्यदिति यं यं मानम् य द्वा यद्यस्मात् यद्येन धनादिना भगवते मानं विदधीत तदेवात्मने भवति नान्यत् यथा मुखे कृतैव तिलकादिश्रीः शोभा प्रतिबिंबस्य भ वति न तु साक्षात्तस्यैव कर्त्तुं शक्यते तद्वत् ११ यस्मादेवं भगवान् भक्त्यैव तुष्यति तस्मादहं नीचोपि विगतविक्लवः गतशंकः सन् ईश्वर स्य महिम महिमानम् यथा सर्वप्रयत्नेन स्वमनीषाऽनुसारेणानुवर्णयामि अजानतोऽपि स्तुतिकरणे हेतुमाह येनैवं महिम्ना अनुव र्णितेन अविद्यया संसारमनुप्रविष्टः पुमान् पूयेत शुध्येत् तत् महि अन्यस्य तथा शोधकत्वाभावात् इत्यर्थः १२ तदेवमात्मनः स्तु

नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो मानं जनादविदुषः करुणो वृणीते यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ११ तस्मादहं विगतविक्लव ईश्वरस्य सर्वात्मना महि गृणामि यथा मनीषम् नीचोऽजया गुणविसर्गमनुप्रविष्टः पूयेत येन हि पुमाननुवर्णितेन १२ सर्वे ह्यमी विधिकरा स्तव सत्त्वधाम्नो ब्रह्मादयो वयमिवेश न चोद्विजंतः क्षेमाय भूतय उतात्मसुखाय चास्य विक्रीडि तं भगवतो रुचिरावतारैः १३ तद्यच्छ मन्युमसुरश्च हतस्त्वयाऽद्य मोदेत साधुरपि वृश्चिकसर्पहत्या लोकाश्च निर्वृतिमिताः प्रतियंति सर्वे रूपं नृसिंह विभयाय जनाः स्मरंति १४

तावनधिकारं परिहृत्येदानीं तं स्तु वन् कोपोपसंहारं प्रार्थयते सर्वे हीति द्वाभ्याम् भो ईश अमी उद्विजंतो बिभ्यंतः सर्वे ब्रह्मादयः सत्वमूर्त्तेस्तव विधिकराः त्वन्नियोग कर्त्तारो भक्ता एव नान्ये न च वयमसुरा इव वैरभावेन एते भक्ताः किंतु श्रद्धयैव तव रुचिरैरवतारैर्विविधं क्रीडनमस्य विश्वस्य क्षेमा दिप्रयोजनाय न तु भयोत्पादनाय १३ तत्तस्मादेषां भयपरिहाराय मन्युं यच्छ उपसंहर यदर्थमयं मन्युः स चासुरः साधूनां संता पार्थं अद्य अधुनैव हतः अतः परं क्रोधेन कार्याभावात्तं नियच्छ नन्वन्येषां वधेन साधुः किं मोदेत तत्राह वृश्चिकादेः परोपद्रव कारिणोऽन्यतो जातया हत्या वधेन तस्यैव तद्द्वंद्वं जातमिति साधुरपि मोदेतैव तर्हि बहूनां सुखावहत्वात् असुं क्रोधं न त्यजामी ति चेत्तत्राह लोकाश्च निर्वृतिमिताः प्राप्ताः संतः प्रतियंति क्रोधोपसंहारं प्रतीक्षंते तर्हि जनानां पुनर्भयाभावाय मन्युं धारयामी ति चेत्तत्राह रूपमिति विभयाय भयनिवृत्त्यै एतद्रूपस्मरणादेव भयनिवृत्तेर्न मन्युधारणेन कृत्यमस्तीत्यर्थः १४ ७ ७ ७

स्वस्मिन्निवसमस्तेषुतत्कृपाऽमृतदृष्टये प्रह्लादःस्तौतिसत्पद्यैर्द्विचत्वारिंशताहरिम् ७ तत्रतावदात्मनोभगवत्स्तुतावनधिकारमिवाशं क्याधिकारंसंभावयन्नाह ब्रह्मादयइतिपंचभिः मुनयोमननशीलाः सिद्धाज्ज्ञानिनोऽपिकथंभूताः सत्वएवैकस्मिंस्तानोविस्तारोयस्याः सामतिर्येषांतथाविधा अपिवच्चसांप्रवाहैरपितथाबहुभिर्वक्ष्यमाणैर्गुणैरपियमाराधयितुंनपिप्रुः नपूर्णाः नशक्ताइत्यर्थः सहरिर्मे ममकथंतोषंप्राप्नुमर्हति तत्रहेतुः उग्रजातेः उग्राघोराआसुरीजातिर्यस्य ८ एवंहरितोषणेस्वस्यायोग्यतामाशंक्य योग्यतांसंभाव यति मन्यइतिद्वाभ्याम् अभिजनःसत्कुलेजन्मरूपंसौंदर्यम् श्रुतंपांडित्यम् ओजः इंद्रियनैपुण्यंतेजः कांतिःप्रभावःप्रतापःपौ रुषमुद्यमः बुद्धिःप्रज्ञायोगोऽष्टांगः एतेधनादयोद्वादशापिगुणाः परमस्यपुंसः आराधनायनभवंति हियतः केवलयाभक्त्यैवनतु

प्रह्लादउवाच ब्रह्मादयःसुरगणामुनयोऽथसिद्धाःसत्त्वैकतानमतयोवचसांप्रवाहैः नाराधितुं पुरुगुणैरधुनापिपिप्रुःकिंतोष्टुमर्हतिसमेहरिरुग्रजातेः ८ मन्येधनाभिजनरूपतपःश्रुतौजस्तेजःप्र भावबलपौरुषबुद्धियोगाः नाराधनायहिभवंतिपरस्यपुंसोभक्त्यातुतोषभगवान्गजयूथपाय ९ विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखात्श्वपचंवरिष्ठम् मन्येतदर्पितमनोवचनेहितार्थ प्राणंपुनातिसकुलंनतुभूरिमानः १०

गजेंद्रायतुतोषभवत् ९ एवंभक्त्यैवकेवलयाधनादिद्वादशगुणवर्जितयाऽपिहरेस्तोषःसंभवतीत्युक्तम् इदानींभक्तिंविनानान्यत्किंचित्त तोषहेतुरित्याह विप्रादिति पूर्वोक्ताधनादयोद्विषट्द्वादशगुणास्तैर्युक्तात् विप्रादपिश्वपचंवरिष्ठंमन्ये यद्वासनत्सुजातोक्ताद्वा दशज्ञानादयोगुणाद्रष्टव्याः तदुक्तम् ज्ञानंचसत्यंचदमःश्रुतंचत्यमात्सर्यंन्हीस्तितिक्षाऽनसूया यज्ञश्चदानंचधृतिःशमश्चम हाव्रताद्वादशब्राह्मणस्येति कथंभूतात् विप्रात् अरविंदनाभस्यपादारविंदाद्विमुखात् कथंभूतंश्वपचम् तस्मिन्नरविंदनाभे अर्पितामनआदयोयेनतम् ईहितंकर्म वरिष्ठत्वेहेतुः सएवंभूतः श्वपचःसर्वकुलंपुनाति भूरिमानोगर्वोयस्य सतुविप्रःआत्मा नमपिनपुनाति कुतःकुलम् यतोभक्तिहीनस्य एतेगुणागर्वायैवभवंति नतुशुद्धये अतोहीनइतिभावः १०

नोऽस्माकं भक्तानां हे शरणद आश्रयप्रद सर्वेषां लोकानां शर्म मंगलमेतदद्भुतं रूपमद्यैव दृष्टम् नतु पूर्वम् विधिकरः किंकरः ५६ इ
ति सप्तमे टीकायामष्टमोऽध्यायः ८ नवमे ब्रह्मणा भीत्याचोदितोऽर्भकबालकः कोपं प्रशमयन्नस्तौन्नृसिंहमतिभीषणम् १ उ
ग्रोऽप्यनुग्र एवायं स्वभक्तानां नृकेसरी केसरीव स्वपोतानामन्येषामुग्रविग्रहः २ इत्याद्यागमोक्ताभक्तानुकंपिता माह एवमि
ति सप्तभिः एवं दूरत एवास्थितास्तुवंतः मन्युना संरंभ आवेशो यस्य तम् उपसमीपे गंतुं नाशक्नुवन् १ श्रीः लक्ष्मीः देवैः प्रेषिताऽपि

विष्णुपार्षदा ऊचुः अद्यैतद्धरिनररूपमद्भुतं ते दृष्टं नः शरणद सर्वलोकशर्म सोऽयं ते विधिकर ईश
विप्रशप्तस्तस्येदं निधनमनुग्रहाय विद्मः ५६ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे प्रह्लादानु
चरिते दैत्यवधे नृसिंहस्तवो नाम अष्टमोऽध्यायः ८ नारद उवाच एवं सुराद्यः सर्वे ब्र
ह्मरुद्रपुरःसराः नोपैतुमशकन्मन्युसंरंभं सुदुरासदम् १ साक्षाच्छ्रीः प्रेषिता देवैर्दृष्ट्वा तन्महद
द्भुतम् अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात्सा नोपेयाय शंकिता २ प्रह्लादं प्रेषयामास ब्रह्मावस्थितमंतिके तात
प्रशमयोपेहि स्वपित्रे कुपितं प्रभुम् ३ तथेति शनकै राजन्महाभागवतोऽर्भकः उपेत्य भुवि काये
न ननाम विधृतांजलिः ४ स्वपादमूले पतितं तमर्भं विलोक्य देवः कृपया परिप्लुतः उत्थाप्य तच्छी
र्ष्ण्यदधात्कराम्बुजं कालाहिवित्रस्तधियां कृताभयम् ५ स तत्करस्पर्शधुताखिलाशुभः सपद्यभि
व्यक्तपरात्मदर्शनः यत्पादपद्मं हृदि निर्वृतो दधौ हृष्यत्तनुः क्लिन्नहृदश्रुलोचनः ६ अस्तौषीद्धरि
मेकाग्रमनसा सुसमाहितः प्रेमगद्गदया वाचा तन्न्यस्तहृदयेक्षणः ७

महदद्भुतं दृष्ट्वा शंकिता सती तं नोपजगाम अद्भुतत्वे हेतुः अदृष्टेति २ उपेहि उपगच्छ ३ ४ काल एवाहिः तस्माद्वित्रस्ता धीर्येषां
तेषां कृतमभयं येन तत्करांबुजम् ५ तस्य श्रीनृसिंहस्य करस्पर्शेन धुतं निरस्तमखिलमशुभं यस्य सपदि तत्क्षणमेव अभिव्यक्त
मपरोक्षीभूतं परात्मदर्शनं ब्रह्मज्ञानं यस्य निर्वृतः सन् हृदि दधौ हृष्यंती रोमांचिता तनुर्यस्य क्लिन्नं प्रेमार्द्रं हृत् यस्य अश्रूणि
लोचनयोर्यस्य परमपुरुषार्थतया दधौ न साधनत्वेनेत्यर्थः ६ सुसमाधिमेवाह तस्मिन्नेव न्यस्तं हृदयमीक्षणं च येनेति ७

प्रजापतयोऽपितदवलोकिताः प्रोचुः हेपरेशतेत्वयाअभिमृष्टाः प्रजासृष्टौप्रेरितावयंप्रजेशायेननिषिद्धाःसंतः प्रजानसृजामः
सएषःभिन्नवक्षोयस्यत्तुनिश्चितंशेतेमृतःअतः परंप्रजाःसृजामइतिलृष्यंतःप्राहुः हेसत्वमूर्त्तेतवायमवतारोजगतोमंगलंमंगला
र्थम् ४९ गंधर्वाअपितदवलोकिताः प्रोचुः हेविभोवयंतेत्वदीयानटनर्त्तकाःनाट्येनृत्येगायकाश्चयेनस्वाधीनाःकृताःकथंभूतेन
वीर्यंशौर्यंबलंशक्तिःताभ्यामोजःप्रभावोयस्यतेन सएषभवताइमांदशांमृतिंनीतःउचितंचैतदित्याहुःकिमिति ५० भवापवर्गंसं
सारनिवर्त्तकंतवचरणमाश्रिताः आश्रयणेहेतुःयद्यस्मात् साधूनांहृदिभयजनकत्वेनशेतेतिष्ठतीतितथासएषअसुरस्त्वया

प्रजापतयऊचुः प्रजेशावयंतेपरेशाभिसृष्टानयेनप्रजावैसृजामोनिषिद्धाः सएषत्वयाभिन्नवक्षा
नुशेतेजगन्मंगलंसत्वमूर्त्तेऽवतारः ४९ गंधर्वाऊचुः वयंविभोतेनटनाट्यगायकायेनात्मसाद्वी
र्यबलौजसाकृताः सएषनीतोभवतादशामिमांकिमुत्पथस्थःकुशलायकल्पते ५० चारणाऊचुः
हरेतवाङ्घ्रिपंकजंभवापवर्गमाश्रिताः यदेषसाधुहृच्छयस्त्वयाऽसुरःसमापितः ५१ यक्षाऊचुः
वयमनुचरमुख्याःकर्मभिस्तेमनोज्ञैस्तइहदितिसुतेनप्रापितावाहकत्वम् सतुजनपरितापंतत्कृतं
जानताते नरहरउपनीतःपंचतांपंचविंश ५२ किंपुरुषाऊचुः वयंकिंपुरुषास्त्वंतुमहापु
रुषईश्वरः अयंकुपुरुषोनष्टोधिक्कृतःसाधुभिर्यदा ५३ वैतालिकाऊचुः सभासुसत्रेषु
तवामलंयशोगीत्वासपर्यांमहतींलभामहे यस्तांव्यनैषीद्भृशमेषदुर्जनोदिष्ट्याहतस्तेभगवन्यथा
मयः ५४ किंनराऊचुः वयमीशाकिंनरगणास्तवानुगादितिजेनविष्टिममुनाऽनुकारिताः
भवताहरेसवृजिनोऽवसादितोनरसिंहनाथविभवायनोभव ५५ समापितःअंतंनीतः ५१ मनोज्ञैः कर्मभिःअ
नुचरेषुमुख्याःतेवयंदितिसुतेनशिबिकावाहकत्वंप्रापिताः पंचतांमृत्युं हेपंचविंश चतुर्विंशतितत्वनियामक ५२ किंपुरुषास्तु त्वांस्तोतुंकेवयं
वराकाइत्याहुः वयमिति वयंकिंपुरुषाःतुच्छप्राणिनः त्वंतुमहान् अद्भुतप्रभावःपुरुषः नन्वयंमहान्दैत्योहतइतिकिंनवर्ण्यतइत्याशंक्यकियद्वे
नदित्याहुः अयमिति यदासाधुभिर्भगवद्भक्तैस्तिरस्कृतस्तदेवनष्टइति ५३ सत्रेषुयज्ञेषुतवअमलंचरित्रंगीत्वामहतींसपर्यांधनादिसंप
त्तिम् सत्वयाहतः एतद्दिष्ट्याभद्रंकृतम् ५४ अमुनादितिजेनविष्टिंनिर्मूल्यकर्मअनुनिरंतरंकारिताःअतःपरंनःविभवायसमृद्धयेभव ५५

ऋषयस्तुतपःप्रवर्त्तनेनास्माकंमहाननुग्रहः कृतइत्याहुः त्वंनोयदात्थपरमंध्यानलक्षणंतपः परमत्वेहेतुः आत्मनस्तवतेजः प्रभावरूपम् तदेवाहुः येनतपसा आत्मनिलीनमिदंविश्वंससर्ज सृष्टवानसि तत् असुनादैत्येनविप्रलुप्तंकुंठितंसत् हेशरण्यपाल अघरक्षाऽर्थंगृहीतेनानेनवपुषापुनरपितपःकुरुतेत्यनुज्ञातवानसि तस्मैतेनमइत्युत्तरश्लोकचतुर्थपादस्यानुषंगः ४३ पितरस्तुश्राद्धोद्धरणेनपरमोपकारिणंश्रीनृसिंहंप्रणमंति श्राद्धानिश्रद्धायुक्तानिपिंडादीनिनोऽस्मभ्यंपुत्रैर्दत्तानिप्रसभंबलात् यःस्वयमधिकृत्यबुभुजे किंच तीर्थस्नानसमयेदत्तंतिलोदकमप्यपिवत् तानिपिंडान्युदकानिचतस्योदराद्य आच्छेत् आत्तवान् क

ऋषयऊचुः त्वंनस्तपः परममात्थयदात्मतेजोयेनेदमादिपुरुषात्मगतंससर्ज तद्विप्रलुप्तममुनाऽघशरण्यपालरक्षागृहीतवपुषापुनरन्वमंस्थाः ४३ पितरऊचुः श्राद्धानिनोऽधिबुभुजेप्रसभंतनूजैर्दत्तानितीर्थसमयेऽप्यपिबत्तिलांबु यस्य तस्योदरान्नखविदीर्णवपाद्य आर्च्छत्तस्मैनमोनृहरयेऽखिलधर्मगोप्त्रे ४४ सिद्धाऊचुः योनोगतिंयोगसिद्धामसाधुरहारषीद्योगतपोबलेन नानादर्पंतंनखैर्निर्ददारतस्मैतुभ्यंप्रणतास्मोनृसिंह ४५ विद्याधराऊचुः विद्यांपृथक्धारणयाऽनुराद्धांन्यषेधदज्ञोबलवीर्यदृप्तः सयेनसंख्येपशुवद्धतस्तंमायानृसिंहंप्रणताःस्मनित्यम् ४६ नागाऊचुः येनपापेनरत्नानिस्त्रीरत्नानिहृतानिनः तद्वक्षःपाटनेनासांदत्तानंदनमोस्तुते ४७ मनवऊचुः मनवोवयंतवनिदेशकारिणोदितिजेनदेवपरिभूतसेतवः भवतारवलःसउपसंहृतः प्रभोकरवामतेकिमनुशाधिकिंकरान् ४८

थंभूतात् नखैर्विदीर्णावपायस्यतस्मात् वपाविदारणस्यतद्भुक्तपिंडोद्धरणमेवफलमितिभावः ४४ योगसिद्धांगतिमणिमादिसिद्धिम् नाना अनेकेदर्पायस्यतंतस्मैतुभ्यंनतास्मोवयम् ४५ तंत्वामुद्दिश्यविद्यामंतर्धानादिलक्षणामनुराद्धांसंप्राप्तांयोबलवीर्यदृप्तः अस्मान्न्यषेधत् सभवतासंख्येयुद्धेहतः तंत्वांप्रणताःस्म ४६ रत्नानिफणास्थितानितथास्त्रीरत्नानिचउत्तमाःस्त्रियः आसांस्त्रीणामस्माकंचदत्त आनंदोयेनतत्संबोधनम् ४७ नृसिंहेनावलोकिताःसंतोमूर्ध्निबद्धांजलयोमनवःप्रोचुः मनवोवयंधर्मपालकाः परिभूताः सेतवोवर्णाश्रमधर्ममर्यादायेषांते अनुशाधि अनुशिक्षय ४८

३७ गंधर्वासरसश्चारणाश्चेत्यर्थः ३८ नरशार्दूलंपुरुषोत्तमम् ३९ ब्रह्मादयोनृसिंहस्यशंकयाकुलचेतसः आरादेवास्तुवन्सप्तदश- श्लोकैः पृथक्पृथक् हे अनंत अनंतंत्वांप्रसादयितुमनंतायनतोऽस्मि अनंतत्वेहेतुः दुरंताः अनंताः शक्तयोयस्य तत्कुतः विचित्राणिवीर्याणिप्रभावायस्य तत्किमर्थम् पवित्राणिश्रवणमात्रेणशोधकानिकर्माणियस्यविचित्रवीर्यत्वमेवाह विश्वस्येति संदधते सम्यक्कुर्वते एवमपि अव्ययात्मने अप्रच्युतस्वरूपाय ४० रुद्रस्तुतत्कोपकालाभिज्ञोनायंकोपावसरइति तंप्रार्थयते कोपइति सहस्रयुगांतस्तवकोपस्यकालः कोपायोग्यश्चायंकालइत्याह अल्पकः अत्यल्पः अस्करोहतः अतः कोपानिवृत्याप्रल्हादंमाहिंसीरित्याह

तत्रोपव्रज्यविबुधाब्रह्मेंद्रगिरिशादयः ऋषयःपितरःसिद्धाविद्याधरमहोरगाः ३७ मनवःप्रजानांपतयोगंधर्वाप्सरचारणाः यक्षाःकिंपुरुषास्तातवेतालाःसिद्धकिन्नराः ३८ तेविष्णुपार्षदाःसर्वेसुनंदकुमुदादयः मूर्ध्निबद्धांजलिपुटा आसीनंतीव्रतेजसम् ईडिरेनरशार्दूलंनातिदूरचराःपृथक् ३९

ब्रह्मोवाच नतोऽस्म्यनंतायदुरंतशक्तये विचित्रवीर्यायपवित्रकर्मणे विश्वस्यसर्गस्थितिसंयमान्गुणैःस्वलीलयासंदधतेऽव्ययात्मने ४० श्रीरुद्रउवाच कोपकालोयुगांतस्तेहतोऽयमस्करोऽल्पकः तत्सुतंपाह्युपसृतंभक्तंतेभक्तवत्सल ४१ इंद्रउवाच प्रत्यानीताः परमभवतात्रायतानःस्वभागादैत्याक्रांतंहृदयकमलंत्वद्गृहंप्रत्यबोधि कालग्रस्तंकियदिदमहोनाथशुश्रूषतांतेमुक्तिस्तेषांनहिबहुमतानारसिंहापरैःकिम् ४२

तत्कृतमिति यद्वा अकालेप्ययंकोपोऽस्यभक्तस्यरक्षणार्थमितिचेत् तर्हिदानींकोपंत्यक्त्वाऽइमंपाहीत्यर्थः ४१ इंद्रस्तुनास्माकंहविर्भागादिलाभः पुरुषार्थः किंतुत्वत् परिचर्यैवभवतापुनरनेनसंरंभेणस्वकार्यमेवसाधितंतस्यचसिद्धत्वादुपसंहरेनंक्रोधमित्याशयेनाह हेपरम नोऽस्मान् त्रायतारक्षताभवतास्वीयाएवभागादैत्यात् प्रत्याहृताः अंतर्यामिणस्तवैवयज्ञेषुभोक्तृत्वात् अस्मदीयंहृदयकमलंत्वद्गृहमेव एतावत्पर्यंतंभयहेतुत्वेनास्मत्स्मृतिपथेनित्यंस्थितेनदैत्येनाक्रांतंव्याप्तंसत् प्रत्यबोधि भयापाकरणेनविकाशंनीतम् ननुतवत्रैलोक्यैश्वर्यसाधनार्थमयमुद्यमइतिचेत्तत्राह कालग्रस्तमिति तेत्वांहेनारसिंह नरस्यसिंहस्यचाकाराभ्यामाविर्भूत अपरैःस्वर्गादिभिःकिम् ४२

दैत्यवधमुक्त्वातत्कृत्यवधमाह द्वाभ्यां संरंभेणदुःप्रेक्ष्याणि करालानि लोचनानि यस्य असृजोरक्तस्य लवैर्बिंदुभिःरक्ताःसिक्ताःअतएव अरुणाःकेसरा आननंच यस्य सः कइव द्विपहत्ययागजवधेनहरिः सिंहो यथा एवंभूतस्तस्यानुचरान् अहन्नित्युत्तरेणान्वयः अंत्राणांमालाकंठेविद्यते यस्य ३० नखांकुरैरुत्पाटितंहृत्सरोरुहं यस्य तम् दोर्दंडानांभुजानांयूथानिसमूहा यस्य सः तंदैत्येंद्रमनुपथायेषांतान् अन्यानपितत्पक्षपातिनइत्यर्थः ३१ दैत्यवधव्यग्रस्यनृहरेराटोपमाह द्वाभ्याम् सटाभिरवधूताःप्रकंपिताजलदा मेघाःपरापतन् व्यशीर्यंत अनेनयेमेघांतरितादेवास्तेस्पष्टंपश्यंतीति आज्ञांदत्तवानित्यर्थः तस्यदृष्ट्या विमुष्टरोचिर्येषांग्रहा-

संरंभदुःप्रेक्ष्यकराललोचनो व्यात्ताननांतं विलिहन्स्वजिह्वया असृग्लवाक्तारुणकेसराननो यथांत्रमाली द्विपहत्यया हरिः ३० नखांकुरोत्पाटितहृत्सरोरुहं विसृज्य तस्यानुचरानुदायुधान् अहन्समस्तान्नखशस्त्रपार्ष्णिभिर्दोर्दंडयूथोऽनुपथान्सहस्रशः ३१ सटावधूताजलदाः परापतन् ग्रहाश्चतद्दृष्टिविमुष्टरोचिषः अंभोधयःश्वासहताविचुक्षुभुर्निर्ह्रादभीतादिगिभाविचुक्रुशुः ३२ द्यौस्तत्सटोत्क्षिप्तविमानसंकुलाप्रोत्सर्पतक्ष्माचपदाभिपीडिता शैलाःसमुत्पेतुरमुष्यरंहसा तत्तेजसाखंककुभोनरेजिरे ३३ ततःसभायामुपविष्टमुत्तमे नृपासने संभृततेजसंविभुम् अलक्षितद्वैरथमत्यमर्षणं प्रचंडवक्त्रंनबभाजकश्चन ३४ निशम्यलोकत्रयमस्तकज्वरं तमादिदैत्यं हरिणाहतंमृधे प्रहर्षवेगोत्कलिताननामुहुः प्रसूनवर्षैर्ववृषुःसुरस्त्रियः ३५ तदाविमानावलिभिर्नभस्तलं दिदृक्षतांसंकुलमासनाकिनाम् सुरानकादुंदुभयोऽथजघ्निरे गंधर्वमुख्याननृतुर्जगुःस्त्रियः ३६

णां तेतिरस्कृतप्रभा अभवन्निति शेषः दिगिभा दिग्गजाः ३२ तस्यसटाभिरुत्क्षिप्तानिविमानानितैः संकुलाव्याप्तासती प्रोत्सर्पत स्थानात् प्रकर्षेणोदसर्पत चलिता ३३ स्वमृत्यैश्वर्यमाश्चर्यमिवमत्वा कौतूहलेनतस्यासने उपविष्टं भयात्कोपिनबभाज नासेवत नलक्षितोद्वैरथःप्रतियोद्धायेन ३४ लोकत्रयस्यमस्तकज्वरं शिरोव्यथैवदुःसहम् प्रहर्षस्यवेगेनउत्कलितानिविकसितान्याननानियासांताः सुरस्त्रियःपुष्पवर्षैर्नृहरिंववृषुः ३५ नाकिनांदेवानांविमानावलिभिः नभस्तलंसंकीर्णमास सुराणामानकाःपटहाः तेजघ्निरे वादिताः स्त्रियोऽप्सरसः ननृतुःगंधर्वाजगुः ३६

सत्वधामनिसत्वप्रकाशेहरौपतितस्यतमोमयस्यादर्शनम् तद्विचित्रंनभवति तत्रहेतुः योहरिः पुरास्रष्ट्यादौप्रलयकालीनंतमः
तु अहो अपिबत् २५ तस्मिन् विक्रमंतंततस्ततः प्रहरंतम् हस्तादुत्कलितः निःसृतः २६ तदाअमराः देवाः सर्वेधिष्ण्यपाः अ
साध्वमन्यंत हृतान्योकांसिस्थानानियेषांते तद्भियाघनच्छदाः मेघांतरिताः संतः यस्यहस्तात् स्वयंमुक्तः तंनृहरिंस्ववीर्यच्छं
कितंमन्यमानः खड्गचर्मणीप्रगृह्यपुनस्तमासज्जत अभ्यपद्यतेत्यन्वयः २७ श्येनस्येववेगोयस्यतम् शतचंद्रवर्त्मभिः ख

नतद्विचित्रंखलुसत्वधामनिस्वतेजसायोनुपुरापिबत्तमः ततोऽभिपद्याभ्यहनन्महाऽसुरोरुषानृसिं
हंगदयोरुवेगया २५ तंविक्रमंतंसगदंगदाधरोमहोरगंतार्क्ष्यसुतोयथाग्रहीत् सतस्यहस्तोत्कलित
स्तदाऽसुरोविक्रीडतोयद्वदहिर्गरुत्मतः २६ असाध्वमन्यंतहृतौकसोऽमराघनच्छदाभारतसर्वधि
ष्ण्यपाः तंमन्यमानोनिजवीर्यशंकितंयद्धस्तमुक्तोनृहरिंमहाऽसुरः पुनस्तमासज्जतखड्गचर्म
णीप्रगृह्यवेगेनजितश्रमोमृधे २७ तंश्येनवेगंशतचंद्रवर्त्मभिश्चरंतमच्छिद्रमुपर्यधोहरिः कृत्वा
ऽट्टहासंखरमुत्स्वनोल्बणंनिमीलिताक्षंजगृहेमहाजवः २८ विष्वक्स्फुरंतंग्रहणातुरंहरिर्व्यालो
यथाऽऽखुंकुलिशाक्षतत्वचम् द्वार्यूरआपात्यददाररलीलयानखैर्यथाऽहिंगरुडोमहाविषम् २९

ड्गचर्ममार्गैः अच्छिद्रंयथाभवत्येवमुपर्यधश्चरंतम् अट्टहासमेवाह खरंतीव्रम् उत्स्वनेनमहाशब्देनोल्बणंभयंकरम् तद्भयेनहरेस्ते
जसाचनिमीलिते अक्षिणीयस्य २८ ग्रहणेदृष्टांतः व्यालोयथा आखुंमूषकम् विदारणेदृष्टांतः अहिंगरुडइवेति विष्वक्सर्व
तः स्फुरंतंनिःसरंतम् ग्रहणेनातुरंविवशम् इंद्रेणसहयुद्धेतत्प्रयुक्तेनकुलिशेननक्षतात्वगपियस्य द्वारिसभायांनांतर्बहिः
ऊरौऊरौनिपात्यनभूमौनचांबरे नखैःव्यक्तभिःअस्त्रमद्भिर्वा एवंदिवानक्तपरिहारायसंध्यायामितिद्रष्टव्यम् २९

तस्यैवमलंभयानकंतन्नृसिंहरूपंमीमांसमानस्याग्रतः सन्नृसिंहरूपोहरिः समुत्थितः भयानकत्वमेवदर्शयंस्तद्रूपमनुवर्णयतित्रि भिः प्रतप्तचामीकरंस्वर्णंतद्वत्पिंगानिचंडानिलोचनानियस्मिन् सटाजटाः केसराः कंठरोमाणिस्फुरद्भिः सटाकेसरैः जृंभितंमाटो पमाननंयस्मिन् २० करालासुंगादंष्ट्रायस्मिन् करवालः खड्गः तद्वच्चंचलाक्षुरांतवत्तीक्ष्णाचजिह्वायस्मिन् भ्रुकुटीयुक्तेनमुखे नोल्बणम् स्तब्धावचलावूर्ध्वौशंकुवदूर्ध्वौकर्णौयस्मिन् गिरिकंदरवदद्भुतं व्यात्तंप्रसृतमास्यंनासेचयस्मिन् हनूकपोलप्रांतौतयोर्भे देनविदारणेनभीषणम् कर्णांतमुखविस्तारमित्यर्थः २१ दिविस्पृक्कायोयस्मिन् अलुक्समासः अदीर्घाह्रस्वापीवराचस्थूलाग्रीवा

मीमांसमानस्यसमुत्थितोग्रतोनृसिंहरूपस्तदलंभयानकम् प्रतप्तचामीकरचंडलोचनंस्फुरत्सटाकेसर जृंभिताननम् २० करालदंष्ट्रंकरवालचंचलक्षुरांतजिह्वंभ्रुकुटीमुखोल्बणम् स्तब्धोर्ध्वकर्णंगिरिकं दराद्भुतव्यात्तास्यनासंहनुभेदभीषणम् २१ दिविस्पृशत्कायमदीर्घपीवरग्रीवोरुवक्षस्थलमल्पमध्य म् चंद्रांशुगौरैश्छुरितंतनूरुहैर्विष्वग्भुजानीकशतंनखायुधम् २२ दुरासदंसर्वनिजेतरायुधप्रवेक विद्रावितदैत्यदानवम् प्रायेणमेऽयंहरिणोरुमायिनावधःस्मृतोऽनेनसमुद्यतेनकिम् २३ एवंब्रु वंस्त्वभ्यपतद्गदायुधोनदन्नृसिंहंप्रतिदैत्यकुंजरः अलक्षितोऽग्नौपतितःपतंगमोयथानृसिंहौज सिसोऽसुरस्तदा २४

यस्मिन् उरुविशालंवक्षःस्थलंयस्मिन् तच्चतच्च अल्पंमध्यमुदरंयस्मिन् चंद्रां शुवद्गौरैस्तनूरुहैर्लोमभिः छुरितंव्याप्तम् विष्वंचः सर्वतःप्रसृताभुजास्तेषामनीकानिस्तोमाः तेषांशतानियस्मिन् नखान्ये वायुधानियस्मिन् २२ दुरासदंप्राप्तुमशक्यंसर्वाणिचनिजानिचक्रादीनिइतराणिवज्रादीनितएवायुधप्रवेकाः शस्त्रोत्तमाः तैर्विद्रावि तादैत्यदानवायेन तद्रूपंमीमांसमानस्याग्रतः समुत्थितइति पूर्वेणैवान्वयः तदाविर्भावप्रयोजनविमर्शपूर्वकंतेनसहदैत्यस्ययुद्ध माह सप्तभिः प्रायेणमहामायिनाहरिणामेऽयमेवंभूतोवधः मृत्युहेतुः स्मृतः चिंतितः तथाऽप्यनेनसमुद्यतेन किंनकिंचित्स्या दित्येवंब्रुवन् तमभ्यपतदित्यन्वयः २३ तदासोऽसुरोनृसिंहस्यौजसिदीप्तौपतितःसन् अलक्षितः अदृष्टोऽभूत् २४

१६ तत्पदंध्वनेराश्रयंन ददर्श येननादेनदैत्याः वितत्रसुः १७ भगवांस्तदास्तंभंविदार्य अदृश्यत दृश्योबभूव किमर्थम् निजभृत्येन प्रल्हादेनयद्भाषितंस्तंभेदृश्यत इतितत्सत्यंविधातुंकर्त्तुम् तथा अखिलेषु भूतेषु आत्मनोव्याप्तिंचसत्यांकर्त्तुंस्तंभेअदृश्यत तत्किमर्थम् भौतिकेषुच भावेषु भूतेष्वथमहत्सुच भगवानास्तइतितेनैवभृत्येनभाषितंतत्सत्यंकर्त्तुंतथाअदृश्यत अत्यद्भुतंदैत्यघातकमतिघोरंरूपमुद्वहन् दधत् तत्किमर्थम् निजभृत्यैः सनकादिभिः शापानंतरमजुतसेभाषितंयत् त्रिभिर्जन्मभिःशापमोक्षोभवत्विति तत्सत्यंकर्त्तुंभगवांस्तथा अदृश्यत तथा अत्यद्भुतंरूपंब्रह्मसृष्टावदृष्टमश्रुतंचरूपमुद्वहन् तच्चनमृगाकारंनचमनुष्याकारमुद्वहन् सभायांमध्येअदृश्यततत्किमर्थम् निजभृत्येनहिरण्यकशिपुनाब्रह्माणंप्रतियद्भाषितंभूतेभ्यस्त्व

तद्दैवतस्मिन्निनदोऽतिभीषणोबभूवयेनांडकटाहमस्फुटत् यंवैस्वधिष्ण्योपगतंत्वजादयःश्रुत्वास्वधामात्ययमंगमेनिरे १६ सविक्रमंपुत्रवधेप्सुरोजसानिशम्यनिर्ह्रादमपूर्वमद्भुतम् अंतःसभायांनददर्शतत्पदंवितत्रसुर्येनसुरारियूथपाः १७ सत्यंविधातुंनिजभृत्यभाषितंव्याप्तिंचभूतेष्वखिलेषुचात्मनः अदृश्यतात्यद्भुतरूपमुद्वहन्स्तंभेसभायांनमृगंनमानुषम् १८ ससत्त्वमेनंपरितोविपश्यन्स्तंभस्यमध्यादनुनिर्जिहानम् नायंमृगोनापिनरोविचित्रमहोकिमेतन्नृमृगेंद्ररूपम् १९

द्विसृष्टेभ्योमृत्युर्माभून्ममप्रभोइति तथानांतर्बहिरिति ननरैर्नमृगैरपिइति ब्रह्मणाच्चनिजभृत्येनतथास्त्वितियद्भाषितंतदुभयोर्वाक्यंसत्यंकर्त्तुम् नहितद्ब्रह्मसृष्टंभूतंनचनरोवामृगोवानचसभागृहस्यांतः नचप्रांगणवद्बहिः एवंताभ्यांयद्भाषितंतत्सत्यंकर्तुम् यच्चहिरण्यकशिपुनाभाषितम् नूनमेतद्विरोधेन मृत्युर्मेभवितेति यच्चनारदेननिजभृत्येनभाषितमिंद्रंप्रति अयंमहान् त्वयासंस्थांमृत्युंनप्राप्स्यति अनंतानुचरः अकुतश्चिद्भयोऽमरइति अनेनस्वभक्तपक्षपातित्वंचयद्भाषितं तच्चसत्यंकर्त्तुंतथा अदृश्यत चकारान्निजभाषितंच किंतत् कौंतेयप्रतिजानीहि नमेभक्तःप्रणश्यतिइति तथातेषामहंसमुद्धर्त्तामृत्युसंसारसागरादित्यादितच्चसत्यंकर्त्तुमदृश्यतेतिद्रष्टव्यम् अलमतिविस्तरेण १८ सदैत्यः एवमद्भुतंध्वनिंश्रुत्वा तदाश्रयंसत्त्वंप्राणिविशेषंसर्वतोविलोकयन्स्तंभस्यमध्यान्निर्गच्छंतंनृमृगेंद्रयोर्मिश्रंरूपंदृष्ट्वा अहोकिमेतदितिमीमांसितवानितिशेषः १९

८ वशंप्रणीताइत्यत्रहेतुः सईश्वर इतिउरवः क्रमाः पादविक्षेपायस्य बहुपराक्रमइतिवा ओज आदिरूपः सत्वंधैर्यंबुद्धिर्वा ९ ननुमच्छत्रुरसौ कथंममापिसएवबलंस्यादतआह जहीति आत्मनः स्वस्यस्वभावंत्यजयतः अजितादात्मनोमनसः ऋतेविना अन्येविद्विषोनसंति किंच तद्धितदेव हिसाम्येनमनसोधारणमेवसमर्हणमाराधनम्भक्तुःननुमयादिग्विजयेसर्वेरिपवोजिताः अतः सांप्रतंविद्विषोनसंतिइ तिचेत्सत्यंतत्राह दस्यूनिति हेराजन् एकेभवादृशामंदाः पुरा आदौलुपतः सर्वस्वंहरतः षड्इंद्रियलक्षणांश्छत्रून्नविजित्य अजि

प्रल्हादउवाच नकेवलंमेभवतश्चराजन्सवैबलंबलिनांचापरेषाम् परेऽवरेऽमीस्थिरजंगमायेब्र ह्मादयोयेनवशंप्रणीताः ८ सईश्वरः कालउरुक्रमोऽसावोजः सहः सत्वबलेंद्रियात्मा सएवविश्वंप रमः स्वशक्तिभिः सृजत्यवत्यत्तिगुणत्रयेशः ९ जह्यासुरंभावमिमंत्वमात्मनः सममनोधत्स्वनसंति विद्विषः ऋतेऽजितादात्मनउत्पथस्थितात्तद्धिह्यनंतस्यमहत्समर्हणम् १० दस्यून्पुराषण्णविजि त्यलुंपतोमन्यतएकेस्वजितादिशोदश जितात्मनोज्ञस्यसमस्यदेहिनांसाधोःस्वमोहप्रभवाः कुतः परे ११ हिरण्यकशिपुरुवाच व्यक्तंत्वमर्तुकामोऽसियोतिमात्रंविकत्थसे मुमूर्षूणां हिमंदात्मन्ननुस्युर्विप्लवागिरः १२ यस्त्वयामंदभाग्योक्तोमदन्योजगदीश्वरः क्वासौयदिससर्वत्र कस्मात्स्तंभेनदृश्यते १३ सोऽहंविकत्थमानस्यशिरः कायाद्धरामिते गोपायेतहरिस्त्वाद्ययस्तेश रणमीप्सितम् १४ एवंदुरुक्तैर्मुहुरर्दयन्रुषासुतंमहाभागवतंमहासुरः खड्गंप्रगृह्योत्पतितोवरा सनात्स्तंभंतताडातिबलः स्वमुष्टिना १५

त्वादशादिशः स्वयंजितामन्यंते साधोस्तुजितचित्तस्यदेहिनांसमस्यज्ञस्यवि द्विषः स्वाज्ञानकल्पिताः परेशत्रवः कुतः स्युः ११ व्यक्तंनिश्चितम् विप्लवाः अनन्विताइत्यर्थः १२ हेमंदभाग्य मदन्योजगदीश्वरः यद्यस्ति तर्हि असौक्वास्ति प्रल्हाद आह ससर्वत्रास्ति हिरण्यकशिपुराह तर्हिकस्मात्स्तंभेनास्ति प्रल्हादस्तुतंस्तंभंनिरीक्षमाणोनम स्यन्नाह दृश्यतइति १३ हिरण्यकशिपुस्तुतत्रतमपश्यन्नाह सोऽहमिति विकत्थमानस्यविपरीतंब्रुवाणस्यतेशिरः कायात् हरामि पृथक्करोमि १४ प्रल्हादेनमूर्ध्निबद्धांजलिनानिरीक्षमाणंस्तंभंमुष्टिनाताडितवान् १५

असुराणामस्माकंतद्भजनेअनधिकारइत्यपिनवाच्यमित्याह देवइतिपंचभिः ५० ५१ अमलयानिष्कामया अन्यद्विडंबननटनमात्रं ५२ ५३ अच्युनतामसृतत्वम् ५४ अध्यायद्वयोक्तमुपसंहरति एतावानिति तदीक्षणंगोविंददृष्ट्यासंमाननम् ५५ इतिसप्तमेटीकायां सप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेतिरुषासूनुंनिघ्नन्दैत्योहतःस्वयम् आविर्भूयनृसिंहेनसचब्रह्मादिभिःस्तुतः १ अंतःकृपासुधापूर्णो-

देवोऽसुरोमनुष्योवायक्षोगंधर्वएववा भजन्मुकुंदचरणंस्वस्तिमान्स्याद्यथावयम् ५० नालंद्विजत्वंदेवत्वमृषित्वंवाऽसुरात्मजाः प्रीणनायमुकुंदस्यनवृत्तंनबहुज्ञता ५१ नदाननतपोनेज्यानशौचंनव्रतानिच प्रीयतेऽमलयाभक्त्याहरिरन्यद्विडंबनम् ५२ ततोहरौभगवतिभक्तिंकुरुतदानवाः आत्मौपम्येनसर्वत्रसर्वभूतात्मनीश्वरे ५३ दैतेयायक्षरक्षांसिस्त्रियःशूद्राव्रजौकसः खगामृगाःपापजीवाः संतिह्यच्युततांगताः ५४ एतावानेवलोकेऽस्मिन्पुंसःस्वार्थःपरःस्मृतः एकांतभक्तिर्गोविंदेयत्सर्वत्रतदीक्षणम् ५५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेदैत्यपुत्रानुशासनंनामसप्तमोऽध्यायः ७ नारदउवाच अथदैत्यसुताःसर्वेश्रुत्वातदनुवर्णितम् जगृहुर्निरवद्यत्वान्नैवगुर्वनुशिक्षितम् १ अथाचार्यसुतस्तेषांबुद्धिमेकांतसंस्थिताम् आलक्ष्यभीतस्त्वरितोराज्ञआवेदयद्यथा २ श्रुत्वातदप्रियंदैत्योदुःसहंतनयानयम् कोपावेशचलद्गात्रःपुत्रंहंतुमनोदधे ३ क्षिप्त्वापरुषयावाचाप्रह्लादमतदर्हणम् आहेक्षमाणःपापेनतिरश्चीनेनचक्षुषा ४ प्रश्रयावनतंदांतंबद्धांजलिमवस्थितम् सर्पःपदाहतइवश्वसन्प्रकृतिदारुणः ५ हेदुर्विनीतमंदात्मन्कुलभेदकराधम स्तब्धंमच्छासनोद्वृत्तंनेष्येत्वाऽद्ययमक्षयम् ६ क्रुद्धस्ययस्यकंपंतेत्रयोलोकाःसहेश्वराः तस्यमेऽभीतवन्मूढशासनंकिंबलोऽत्यगाः ७

बहिः क्रोधेनृकेसरीदैत्येंद्रमरिभावेनभजंतंसमभावयत् २ १ एकांतसंस्थितांप्रत्यग्द्विषाम् यथायथावत् २ सचहंतुंमनोदधेकथंभूतः कोपस्यावेशेनोद्रेकेणचलद्गात्रंवपुर्यस्यसः ३ क्षिप्त्वातिरस्कृत्य पापेनसरोषेण तिरश्चीनेनवक्रेण ४ ५ मंदात्मन् अल्पबुद्धेमदाज्ञाऽतिलंघिनंत्वामद्ययमालयंनेष्यामि ६ अभीतवत् किंबलंयस्यसः किंबलःकस्यबलेनेत्यर्थः ७

यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरम् अभिलाषोपपन्नंचतत्सुखंस्वर्गपदास्पदमित्येवंभूताः स्वर्गादिभोगा अपिनसेव्याः ऽहइत्याह एवंहीति क्षयिष्णुत्वेहेतुः क्रतुभिः कृताइति तद्यथेहकर्मचितोलोकः क्षीयतएवमेवामुत्रपुण्यचितोलोकः क्षीयतइतिश्रुतेः अतएवपुण्यतारतम्येनसातिशयानचनिर्मलाः स्पर्द्धादिमत्वात् नविद्यतेदृष्टश्रुतंचदूषणंयस्मिन् ४० किंच यदध्यर्थ्यर्थंयत्संकल्प्य अतःसंकल्पितात् विपर्यासंविपरीतंफलममोघमवश्यंप्राप्नोति ४१ तदेवदर्शयति सुखायेति ईहयाइच्छयाक्रिययावायः पूर्वमनीहायाहेतोःसुखेनावृतोव्याप्तआसीत् सईहयादुःखमाप्नोत्येव ४२ किंच कामान् भोगान् काम्यैर्विषयैःकर्मभिर्वापारक्यः श्वादिभोग्यः नत्वात्मा

एवंहिलोकाःक्रतुभिःकृताअमीक्षयिष्णवःसातिशयानिर्मलाः तस्माददृष्टश्रुतदूषणंपरंभक्त्यैकेशंभजतात्मलब्धये ४० यदध्यर्थ्येहकर्माणिविद्वन्मान्यसकृन्नरः करोत्यतोविपर्यासममोघंविंदतेफलम् ४१ सुखायदुःखमोक्षायसंकल्पइहकर्मिणः सदाप्नोतीहयादुःखमनीहायाःसुखावृतः ४२ कामान्कामयतेकाम्यैर्यदर्थमिहपूरुषः सवैदेहस्तुपारक्योभंगुरोयात्युपैतिच ४३ किमुव्यवहितापत्यदारागारधनादयः राज्यकोशगजामात्यभृत्याप्ताममतास्पदाः ४४ किमेतैरात्मनस्तुच्छैःसहदेहेननश्वरैः अनर्थैरर्थसंकाशैर्नित्यानंदमहोदधेः ४५ निरूप्यतामिहस्वार्थःकियान्देहभृतोसुराः निषेकादिष्ववस्थासुक्लिश्यमानस्यकर्मभिः ४६ कर्माण्यारभतेदेहोदेहेनात्मानुवर्त्तिना कर्मभिस्तनुतेदेहमुभयंत्वविवेकतः ४७ तस्मादर्थाश्चकामाश्चधर्माश्चयदपाश्रयाः भजतानीहयात्मानमनीहंहरिमीश्वरम् ४८ सर्वेषामपिभूतानांहरिरात्मेश्वरःप्रियः भूतैर्महद्भिःस्वकृतैःकृतानांजीवसंज्ञितः ४९

यःभंगुरश्च ४३ किमुदेहात् व्यवहिताःअपत्यादयोममताविषयाःपारक्याइतिवक्तव्यम् ४४ किंच स्वयंपुरुषार्थरूपस्यकिमेतैरतितुच्छैरित्याह किमेतैरिति ४५ भोगावसराभावाच्च एतैःकउपयोगइत्याह निरूप्यतामिति प्राचीनैःकर्मभिःक्लिश्यमानस्यकर्मभिः कियानर्थइतिवान्वयः ४६ ननुकर्मफलसमाप्तेषुभोगावसरःस्यात्तत्राह कर्माणीति नचेदंकर्मतस्यफलंदेहादिकंचपरमार्थइत्याह उभयंकर्मचदेहंच अविवेकतः अज्ञानेनैवतनुते ४७ अर्थादयः यदपाश्रयाःयदधीनाः तंहरिंभजध्वम् ४८ भूतानांप्राणिनांजीवसंज्ञितः अंतर्यामी ४९

भगवद्भक्तलिंगान्याह निशम्येति त्रिभिः गुणान्भक्तवात्सल्यादीन् अतिहर्षेणउद्गताःपुलकाः अश्रूणिचयतेगद्गदंयथाभवत्येवंप्रोत्कंठः मुक्त कंठोयथाभवतितथाउद्गायतिरौतिनृत्यति ३४ ३५ तस्यभावः चेष्टादिः तस्यभावोभावनातेनानुकृते आशयाकृतीमनः शरीरेयस्यनिर्द ग्धंबीजमज्ञानमनुशयोवासनाचयस्यसः एवंभक्तिप्रयोगेणअधोक्षजंसम्यगेतिप्राप्नोति ३६ ततः किमत आह अधोऽक्षजस्यालं भंमनसास्पर्शम् पाठांतरेतस्याश्रयणं अशुभात्मनः अशुभः रागादियुक्तआत्मामनोयस्य संसृतिचक्रशातनम् तन्निवर्त्तकंबुधा

निशम्यकर्माणिगुणानतुल्यान्वीर्याणिलीलातनुभिःकृतानि यदाऽतिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गदंप्रोत्कंठउद्गाय तिरौतिनृत्यति ३४ यदाग्रहग्रस्तइवक्वचिद्धसत्याक्रंदतेध्यायतिवंदतेजनम् मुहुःश्वसन्वक्तिहरेजग त्पतेनारायणेत्यात्मगतिर्गतत्रपः ३५ तदापुमान्मुक्तसमस्तबंधनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृतिः नि र्दग्धबीजानुशयोमहीयसाभक्तिप्रयोगेणसमेत्यधोऽक्षजम् ३६ अधोऽक्षजालंभमिहाशुभात्मनः शरीरिणःसंसृतिचक्रशातनम् तद्ब्रह्मनिर्वाणसुखंविदुर्बुधास्ततोभजध्वंहृदयेहृदीश्वरम् ३७ कोऽतिप्रयासोऽसुरबालकाहरेरुपासनेस्वेहृदिछिद्रवत्सतः स्वस्यात्मनःसख्युरशेषदेहिनांसामा न्यतःकिंविषयोपपादनैः ३८ रायःकलत्रंपशवःसुतादयोगृहामहीकुंजरकोशभूतयः सर्वेऽर्थकामाः क्षणभंगुरायुषःकुर्वंतिमर्त्यस्यकियत्प्रियंचलाः ३९

विदुः तदेवब्रह्मनिर्वाणंलयोमोक्षः तदात्मकंसुखंविदुः हृदीश्वरमंतर्यामिणम् ३७ भक्तिरशक्येतिचनमंतव्यमित्याह कइति छिद्रवत् आकाशवत् हृदितिष्ठतः विषयाणामुपपादनैरर्जनैः किम् तत्रहेतुः सर्वदेहिनांसामान्यतः विषयनिष्ठत्वेसूकरा दिसाधारण्यापत्तेरित्यर्थः नचैवमादौपौनरुक्त्यदोषः श्रीनारदोक्तानुवादरूपत्वादस्यप्रकरणस्य ३८ अनर्थकंविषयार्ज नमित्याह रायः अर्थाः क्षणभंगुरमायुर्यस्यतस्यएतेकियत्प्रियंकुर्वंति तदुक्तमितिहासेषु धनंहिपुरुषोलोकेपुरुषंधनमे ववा अवश्यमेकंत्यजतितस्मात्किंधनतृष्णयेति ३९ ७ ७ ७ ७

अतएभिर्बुद्धिभेदैः परिणामैः पर्यस्तैः परितः क्षिप्तैः अनात्मधर्मत्वेननिरस्तैः बुद्धिधर्मत्वेहेतुः त्रिवर्णैः त्रिगुणात्मकैः क्रियोद्भवैः कर्मजन्यैः बुद्धेरेवत्रिगुणात्मकत्वात्कर्मकर्तृत्वाच्च तस्या एवैता अवस्थाः आत्मातुबुद्ध्यन्वयात् तदवस्थावानिवाभातिनतत्त्वतइति आत्मनः स्वरूपंबुद्ध्येत् जानीयादित्यर्थः अत्रदृष्टांतः कुसुमधर्मैर्गंधैस्तदाश्रयंवायुमिव २६ ननुतर्हियथाकुसुमोपाधिकोऽपिवायोर्गंधोविवेकज्ञानेननिवर्त्तते एवमात्मनः संसारोननिवर्त्ततइत्याशंक्याह एतद्द्वारः बुद्धिद्वारकः तदवस्थाद्वारकोवासंसारः नस्वतः हियस्मात्बुद्धेर्येगुणाः कर्माणिवातैर्निबद्धतइतितथा सचाज्ञानमूलः अतः अपार्थोमिथ्याभूतोपिस्वप्नइवदृश्यते वायोस्तुगंधद्रव्यसंबंधस्यावा-

एभिस्त्रिवर्णैःपर्यस्तैर्बुद्धिभेदैःक्रियोद्भवैः स्वरूपमात्मनोबुद्ध्येद्गंधैर्वायुमिवान्वयात् २६ एतद्द्वारोहिसंसारोगुणकर्मनिबंधनः अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपिपुंसःस्वप्नइवेष्यते २७ तस्माद्भवद्भिःकर्त्तव्यंकर्मणांत्रिगुणात्मनाम् बीजनिर्हरणंयोगःप्रवाहोपरमोधियः २८ तत्रोपायसहस्राणामयंभगवतोदितः यदीश्वरेभगवतियथायैरंजसारतिः २९ गुरुशुश्रूषयाभक्त्यासर्वलब्धार्पणेनच संगेनसाधुभक्तानामीश्वराराधनेनच ३० श्रद्धयातत्कथायांचकीर्त्तनैर्गुणकर्मणाम् तत्पादांबुरुहध्यानात्तल्लिंगेक्षार्हणादिभिः ३१ हरिःसर्वेषुभूतेषुभगवानास्तईश्वरः इतिभूतानिमनसाकामैस्तैःसाधुमानयेत् ३२ एवंनिर्जितषड्वर्गैःक्रियतेभक्तिरीश्वरे वासुदेवेभगवतिययासंलभतेरतिम् ३३

स्तवत्वाद्विषमोदृष्टांतः २७ यस्मादेवंनिवृत्तिर्घटने तस्मात्बीजमज्ञानं तस्यनिर्हरणंदहनम् किंतत् योगः कथंभूतः धियः प्रवाहंजाग्रदादिरूपमुपरमयतीतितथा २८ तदेवंज्ञानप्रकारमुक्त्वातत्साधनंधर्मस्यतत्त्वंनारदोक्तमेवाह तत्रेतिपंचभिः यैर्धर्मैर्यथाऽनुष्ठितैर्वाभगवतिश्रीनारायणेरतिरितियत् अयमुपायोभगवतोक्तः तथाचगीतासूक्तम् यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणमिति भक्त्यामामभिजानाति यावान्यश्चास्मितत्त्वतइत्यादि २९ तत्रैवांतरंगान्धर्मानाह गुरोःशुश्रूषयाभक्त्याप्रेम्णासर्वेषांलब्धानामर्पणेनच ३० तस्यलिंगानांमूर्त्तीनामीक्षणमर्हणादिर्येषांवंदनादीनांतेश्च ३१ ३२ निर्जितः षण्णांकामक्रोधलोभमोहमदमत्सराणामिंद्रियाणांवावर्गोयैः ३३

एतैर्द्वादशभिरात्मनोलक्षणैः परैः श्रेष्ठैर्विवेकसमर्थैर्देहादिष्वहंविद्वान् असद्भावंमिथ्याबुद्धिंत्यजेत् २० नन्वेवंविविक्तात्मज्ञानिनोऽप्यपरो-क्षानुभवेनब्रह्मताप्राप्तिः कथंस्यात् यतोऽहंकारादिकंत्यजेदित्यपेक्षायांतत्प्राप्तिप्रकारंसदृष्टांतमाह स्वर्णाकरक्षेत्रेषुस्फुरत्स्वर्णकणेषु ग्रावसु योगैर्धमनाद्युपायैस्तदभिज्ञउपायाभिज्ञोहेमकारोयथास्वर्णंप्राप्नुयात् आत्मयोगैः आत्मप्राप्त्युपायैः ब्रह्मगतिंब्रह्मतां अध्यात्मवित् आत्माधिकृतकार्यकारणसंघातज्ञाता २१ अध्यात्मविवेकमात्मप्राप्त्युपायमाह अष्टावितित्रिभिः मूलप्रकृतिः महदहंकारो पंचतन्मात्राणिचेत्यष्टौ त्रयःसत्वादयः तेचप्रकृतिगुणाएवनतुभिन्नाः एकादशेंद्रियाणि पंचमहाभूतानिचेतिषोडश पुमानात्माएकः प्रोक्तः कपिलादिभिराचार्यैः एकत्वेहेतुः एषुसाक्षित्वेनान्वयात् तदुक्तम् मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृ

एतैर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनोलक्षणैःपरैः अहंममेत्यसद्भावंदेहादौमोहजंत्यजेत् २० स्वर्णंयथाग्राव स्वहेमकारःक्षेत्रेषुयोगैस्तदभिज्ञआप्नुयात् क्षेत्रेषुदेहेषुतथात्मयोगैरध्यात्मविद्ब्रह्मगतिंलभेत २१ अष्टौप्रकृतयःप्रोक्तास्त्रयएवहितद्गुणाः विकाराःषोडशाचार्यैःपुमानेकःसमन्वयात् २२ देहस्तुसर्वसंघातोजगत्तस्थुरितिद्विधा अत्रैवमृग्यःपुरुषोनेतिनेतीत्यतत्त्यजन् २३ अन्वयव्यतिरेकेणविवेकेनोशतात्मना सर्गस्थानसमाम्नायैर्विमृशद्भिरसत्वरैः २४ बुद्धेर्जागरणंस्वप्नःसुषुप्तिरिति वृत्तयः तायेनैवानुभूयंतेसोऽध्यक्षःपुरुषःपरः २५

तयःसप्त षोडशकस्तुविकारोनप्रकृतिर्नविकृतिः पुरुषइति २२ जगत् जंगमम् तस्थुःस्थावरं अत्रैवसर्वसंघातात्मके देहएवपुरुषोमृग्यः अन्वेष्टव्यः सुशकंचैतदित्याह नेतिनेतीत्यन्यापोहे क्रियमाणे स्वयमेवअतत्त्यजन् अनात्मवर्गात् पृथगुपलभ्यमानइत्यर्थः २३ मणिषुसूत्रमिवसर्वत्रानुस्यूतत्वेनान्वयः अतएवमणिभ्यः सूत्रस्येवैकैकव्यतिरेकश्चतयोर्द्वंद्वैक्यम् तेनयोविवेकः पूर्वोक्तोवा तेनउशताशुद्धेनात्मनामनसासर्गस्थानसमाम्नायैः सृष्टिस्थितिसंहारैः यतोवाइमानिभूतानिजायंते इत्यादिश्रुत्युक्तसर्गाद्यनुसंधानेनेत्यर्थः विमृशद्भिः विचारयद्भिःअसत्वरैः अव्यग्रैर्मृग्यतइति पूर्वेणान्वयः २४ विमर्शप्रकारमाहबुद्धेरितिद्वाभ्याम् अध्यक्षः साक्षी २५

साक्षात्स्वगुणैरेवमहान् नतुपित्रादिसंबंधान् त्वयाहेतुभूतेनसंस्थांमृत्युंनयास्यति तत्रहेतवोनिष्किल्बिषइत्यादयः १० अनंतस्यप्रियोयोऽहम् स वाप्रियोयस्य तस्यममभक्त्या एनांप्रदक्षिणीकृत्य ११ इहोष्यतामित्याहेतिशेषः १२ अंतिसमीपे १३ अंतर्वत्नीगर्भिणीइच्छयाभर्त्तुरागमनानंतरं प्रसूतये एवमपिस्वगर्भस्यक्षेमाय १४ तस्याः शोकशांत्यै धर्मस्यतत्वंभक्तिलक्षणम् ज्ञानमात्मानात्मविवेकः तदुभयंप्रादादीश्वरःसमर्थः १५ १६ भूयात् भवंतुवैशारदीस्वार्थेतद्धितः देहाद्यहंकारच्छेदनिपुणेत्यर्थः १७ काऽसौवैशारदीधीरित्यपेक्षायांनारदोक्तमेवदेहात्मविवेकप्रकारमाह जन्मेतिदशभिः जन्माद्याः जायते अस्ति वर्द्धते विपरिणमते अपक्षीयते नश्यतीत्येवंभूता इमेषड्भावाविकाराः वृक्षेसत्येवयथाफलानांदृश्यंते तद्वदात्मनि तथैवस्थितेदेहस्यदृष्टाइत्यर्थः ईश्वरोविकारसमर्थामूर्त्तिर्यस्यतेन १८ त

नारदउवाच अयंनिष्किल्बिषःसाक्षान्महाभागवतोमहान् त्वयानप्रास्यतेसंस्थामनंतानुचरोबली १० इत्युक्तस्तांविहायेंद्रोदेवर्षेर्मानयन्वचः अनंतप्रियभक्त्यैनांपरिक्रम्यदिवंययौ ११ ततोनोमातरमृषिःसमानीयनिजाश्रमम् आश्वास्येहोष्यतांवत्सेयावत्तेभर्त्तुरागमः १२ तथेत्यवात्सीद्देवर्षेरंतिसाप्यकुतोभया यावद्दैत्यपतिर्घोरात्तपसोनन्यवर्त्तत १३ ऋषिंपर्यचरत्तत्रभक्त्यापरमयासती अंतर्वत्नीस्वगर्भस्यक्षेमायेच्छाप्रसूतये १४ ऋषिःकारुणिकस्तस्याःप्रादादुभयमीश्वरः धर्मस्यतत्वंज्ञानंचमाममप्युद्दिश्यनिर्मलम् १५ तत्तुकालस्यदीर्घत्वात्स्त्रीत्वान्मातुस्तिरोदधे ऋषिणाऽनुगृहीतंमांनाधुनाप्यजहात्स्मृतिः १६ भवतामपिभूयान्मेयदिश्रद्दधतेवचः वैशारदीधीःश्रद्धातःस्त्रीबालानांचमेयथा १७ जन्माद्याःषडिमेभावादृष्टादेहस्यनात्मनः फलानामिववृक्षस्यकालेनेश्वरमूर्त्तिना १८ आत्मानित्योव्ययःशुद्धएकःक्षेत्रज्ञआश्रयः अविक्रियःस्वदृग्धेतुर्व्यापकोऽसंग्यनावृतः १९

देवंदेहधर्मैस्तद्वैलक्षण्येनात्मनोदेहाद्भेदोदर्शितः इदानीमात्मधर्मैरेवभेदंस्फुटयंस्तदहंकारादिकंत्याजयति आत्मेति आत्मानित्यःअविनाशीवारेऽयमात्मेतिश्रुतेः अव्ययःअपक्षयशून्यः ऋचोअक्षरेपरमेव्योमन्नितिश्रुतेः शुद्धः निरवद्यंनिरंजनमितिश्रुतेः एकः एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः क्षेत्रज्ञःविज्ञातारमरेकेनविजानीयादितिश्रुतेःआश्रयःयस्मिन्द्यौःपृथिवीचांतरिक्षमितिश्रुतेः अविक्रियः निष्कलंनिष्क्रियंशांतमितिश्रुतेः स्वदृक् आत्मज्योतिःसम्राडितिहोवाचइतिश्रुतेः हेतुः सइमाल्लोकान्सृजतेतिश्रुतेः व्यापकः सत्यंज्ञानमनंतमितिश्रुतेः असंगी असंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतेः अनावृतः पूर्णस्यपूर्णमादायपूर्णमेवावशिष्यतइतिश्रुतेः १९

अतएवमयाऽपिपूर्वंनारदात्श्रुतम् विज्ञानसहितमनुभवपर्यंतंज्ञानंधर्मंचश्रुतम् २८ तत्रातिविस्मिताःपृच्छंति प्रल्हादेति हे
प्रल्हाद त्वंवयमेताभ्यांशंडामर्काभ्यामृतेअन्यंगुरुंनविद्मः एतदागमनात्पूर्वमेवाहं नारदपार्श्वंगतइतिचेत्तत्राहुःबालानामपिअ
तिशिशूनामस्माकमेतावीश्वरौनियंतारौ अतस्तवान्यत्रगमनंनसंभवति २९ सएवात्रागतइत्यपिनसंभवतीत्याहुः बालस्येति
दुरन्वयःदुर्घटःविश्रंभकारणंविश्वासहेतुः ३० इतिसप्तमेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमेमातृगर्भस्थेस्वस्मिन्नंदर्भाषि

श्रुतमेतन्मयापूर्वंज्ञानंविज्ञानसंयुतम् धर्मंभागवतंशुद्धंनारदाद्देवदर्शनात् २८ दैत्यपुत्राऊचुः
प्रल्हादत्वंवयंचापिनर्तेऽन्यंविद्महेगुरुम् एताभ्यांगुरुपुत्राभ्यांबालानामपिहीश्वरौ २९ बालस्यांतःपु
रस्थस्यमहत्संगोदुरन्वयः छिंधिनःसंशयंसौम्यस्याच्चेद्विश्रंभकारणम् ३० इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेसप्तमस्कंधेप्रल्हादानुचरितेषष्ठोऽध्यायः ६ नारदउवाच एवंदैत्यसुतैःपृष्टोमहाभाग
वतोऽसुरः उवाचस्मयमानास्तान्स्मरन्मदनुभाषितम् १ प्रल्हादउवाच पितरिप्रस्थितेस्मा
कंतपसेमंदराचलम् युद्धोद्यमंपरंचक्रुर्विबुधादानवान्प्रति २ पिपीलिकैरहिरिवदिष्ट्यालोको
पतापनः पापेनपापोऽभक्षीतिवादिनोवासवादयः ३ तेषामतिबलोद्योगंनिशम्यासुरयूथपाः
वध्यमानाःसुरैर्भीतादुद्रुवुःसर्वतोदिशम् ४ कलत्रपुत्रमित्राप्तान्गृहान्पशुपरिच्छदान् नावेक्ष
माणास्त्वरिताःसर्वेप्राणपरीप्सवः ५ व्यलुंपन्राजशिबिरममराजयकांक्षिणः इंद्रस्तुराजमहि
षींमातरंममचाग्रहीत् ६ नीयमानांभयोद्विग्नांरुदतींकुररीमिव यदृच्छयागतस्तत्रदेवर्षिर्ददृ
शेपथि ७ प्राहनैनांसुरपतेनेतुमर्हस्यनागसम् मुंचमुंचमहाभागसतींपरपरिग्रहम् ८ इंद्र
उवाच आस्तेऽस्याजठरेवीर्यमविषह्यंसुरद्विषः आस्यतांयावत्प्रसवंमोक्ष्येऽर्थपदवींगतः ९

तम् प्रल्हादोवर्णयामासशिष्यप्रत्ययसिद्धये १ अथापिनारदादेतन्मयागर्भइतीरितुम् तत्प्रस्तावकथामाह पद्यैःषोडशभिःसुधीः २
१ अस्माकंपितरिहिरण्यकशिपौ २ स्वकृतेनैवपापेनपापोऽसौअभक्षिभक्षितइतिहर्षेणवदंतोयुद्धोद्यमंचक्रुः ३ ४ ५ राज्ञःशिबि
रमावासंव्यलुंपन् सर्वस्वापहारेणनाशितवंतः ६ ७ अनागसंनिरपराधामेनांनेतुंमाऽर्हसीतिप्राह ८ अविषह्यंदुःसहमतःअ
नयाप्रसवपर्यंतमत्रास्यताम् ततश्च अर्थस्यपदवींमार्गंगतःप्राप्तःसन् जातंपुत्रंहत्वामोक्ष्यामीत्यर्थः ९

कथंतर्हिद्रष्टृदृश्यभोग्यादिभेदः माययेत्याह प्रत्यगात्माद्रष्टाभोक्तातत्स्वरूपेणव्यापकतयानिर्देश्यः दृश्यंभोग्यंदेहादितद्रूपेण चव्याप्यतयानिर्देश्योमाययाईयत इत्युत्तरेणान्वयः वस्तुतस्तुस्वयमविकल्पितोऽनिर्देश्योऽपिसन् यद्वा अनिर्देश्योऽपिएवंनि र्देश्यः सन्विकल्पितईयत इत्यन्वयः २२. यतःकेवलोऽनुभवात्मक आनंदएवस्वरूपंयस्य ननुसएवचेत्सर्वत्रतर्हिसर्वज्ञत्वादिरूप लभ्येततत्राह गुणात्मकःसर्गोयस्याःसागुणसर्गतयामाययाअंतर्हितमैश्वर्ययेनसः २३. यस्मादेवंतस्मात्सर्वेषुभूतेषुयथोचितंद यांसौहृदंचकुरुत ययादययाउन्मुच्यसंत्यज्य २४ ततःकिमतआह तुष्टेचतत्रतस्मिन्किमलभ्यम् तथाऽपिगुणपरिणामाद्दैवा देवस्वसिद्धा अयत्नतःसिद्धायेधर्मादयःतैःकिम् अगुणेनचमोक्षेणकांक्षितेनकिम् तमुपगायतांनोऽस्माकमकांक्षितस्यापित

प्रत्यगात्मस्वरूपेणदृश्यरूपेणचस्वयम् व्याप्यव्यापकनिर्देश्योह्यनिर्देश्योऽविकल्पितः २२ केव-लानुभवानंदस्वरूपःपरमेश्वरः माययाऽन्तर्हितैश्वर्यईयतेगुणसर्गया २३ तस्मात्सर्वेषुभूतेषुदयां कुरुतसौहृदम् आसुरंभावमुन्मुच्ययथातुष्यत्यधोक्षजः २४ तुष्टेचतत्रकिमलभ्यमनंत आद्येकिं तैर्गुणव्यतिकरादिहयेस्वसिद्धाः धर्मादयःकिमगुणेनचकांक्षितेनसारंजुषांचरणयोरुपगायता-नः २५ धर्मार्थकामइतियोऽभिहितस्त्रिवर्गईक्षात्रयीनयदमौविविधाचवार्त्ता मन्येतदेतदखिलं निगमस्यसत्यंस्वात्मार्पणंस्वसुहृदःपरमस्यपुंसः २६ ज्ञानंतदेतदमलंदुरवापमाहनारायणोनरस खःकिलनारदाय एकांतिनांभगवतस्तदकिंचनानांपादारविंदरजसाप्लुतदेहिनांस्यात् २७

स्यसिद्धेः यद्वा मामन्मोक्षः तस्यचरणयोःसारंजुषांसुधांसेवमानानांतेनापिकिमित्यर्थः २५ ननुचधर्मार्थादेरपुरुषार्थत्वेकिमित्याचा र्याभ्यांवेदोक्तत्वेनसत्यएवाभिहितःतत्राह धर्मोऽर्थःकामश्चेतियस्त्रिवर्गः तदर्थंचयईक्षाद्याअभिहिताः ईक्षाआत्मविद्यात्रयीक र्मविद्यानयदमौतर्कोदंडनीतिश्चविविधाचवार्त्ताजीविकातदेतत्सर्वंनिगमस्यार्थजातंस्वसुहृदःस्वांतर्यामिणःपरस्यपुंसःस्वा त्मार्पणंतत्साधनंचेत् तर्हिसर्वंसत्यंमन्ये सत्यपरत्वात् अन्यथातदसत्यमेव यद्वा तदेतदखिलंनिगमस्यत्रैगुण्यविषयस्यप्रतिपा द्यंमन्ये सत्यंपुनः निस्त्रैगुण्यलक्षणंपरमस्यपुंसःस्वात्मार्पणमेवेत्यर्थः तदुक्तंभगवता त्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुनेति २६ तेषांपुनःविश्वासार्थंगुरुसंप्रदायमाह ज्ञानमिति ननुयत्रनारदःश्रोतातत्रकुतोमादृशानामधिकारइतिमाशंकीत्याह भगवतः एकांतभक्तानांयत्पादरजस्तेन आप्लुतानांस्नातानांदेहिनांसर्वेषामपितत्ज्ञानंस्यात्नतूत्तमानामेवेतिनियमः २७

प्रस्तुतचौर्यंकरोतीत्याह वित्तेष्विति नित्यमभिनिविष्टंचेतोयस्यसः परवित्तहर्त्तुः प्रेत्यनरकलक्षणमिहचदंडादिरूपंदोषंयद्यपिविद्वान्जा
नन्नथाप्यशांताभिलाषः तत् परवित्तंहरत्येव १५ तदेवंकोगृहेषुपुमानित्यादिसप्तभिः श्लोकैरुपपादितंगृहादिषुप्रसक्तस्यवैरा-
ग्याद्यसंभवमुपसंहरति विद्वानिति स्वलोकाय आत्मपरामर्शायनकल्पते किंतु विमूढोयथातथाविद्वानपितमः अभिनिवेश
मेवप्रतिपद्यते तत्रहेतुः यइति स्वीयमिदंपारक्यमिदमितिविभिन्नोभावोभावनायस्यसः १६ तस्मात्कौमारएवभागवतान्धर्मा
नाचरेदिति महेतुकमुपसंहरति यतइति यतः कश्चिदपिस्वमात्मानंमोचितुंनसमर्थः ततोनारायणमुपेतशरणंयातेत्युत्तरेणा

वित्तेषुनित्याभिनिविष्टचेताविद्वांश्चदोषंपरवित्तहर्त्तुः प्रेत्येहचाथाप्यजितेंद्रियस्तदशांतकामोह
रतेकुटुंबी १५ विद्वानपीत्थंदनुजाःकुटुंबंपुष्णान्स्वलोकायनकल्पतेवै यःस्वीयपारक्यविभिन्नभा
वस्तमःप्रपद्येतयथाविमूढः १६ यतोनकश्चित्क्वचकुत्रचिद्वादीनःस्वमात्मानमलंसमर्थः विमोचि
तुंकामदृशांविहारक्रीडामृगोयन्निगडोविसर्गः १७ ततोविदूरात्परिहृत्यदैत्यादैत्येषुसंगंविषया
त्मकेषु उपेतनारायणमादिदेवंविमुक्तसंगैरिषितोऽपवर्गः १८ नह्यच्युतंप्रीणयतोबह्वायासोऽ
सुरात्मजाः आत्मत्वात्सर्वभूतानांसिद्धत्वादिहसर्वतः १९ परावरेषुभूतेषुब्रह्मांतस्थावरादिषु
भौतिकेषुविकारेषुभूतेष्वथमहत्सुच २० गुणेषुगुणसाम्येचगुणव्यतिकरेतथा एकएवपरो
ह्यात्माभगवानीश्वरोऽव्ययः २१

न्वयः असामर्थ्येहेतुः अलंदीनोलंपटः अतः कामोद्दृशियासांतासांविहारेक्रीडायां
निमित्तेक्रीडामृगः विहारमितिपृथक्पाठेतासांविहारसाधनमात्मानंतासांक्रीडामृगः सइत्यन्वयः किंच यत्यासुनिगडः शृंखलातुल्यो
विसर्गः पुत्रपौत्रादिरूपोभवति १७ विदूरात्दूरतः संगंपरित्यज्य यद्वा अविदूरात् शीघ्रंनारायणमुपेतेत्यन्वयः यस्मात् सएवापवर्गो
इषितः इष्टइति १८ बालानामस्माकंतद्भजनमशक्यमितिचेत्तत्राह नहीति बह्वायासः अतिप्रयासः १९ आत्मत्वात्सर्वत्रप्रसिद्धत्वा
दितिचहेतुद्वयमुपपादयति परावरेष्वितिचतुर्भिः ब्रह्माअंतोयेषांस्थावरआदिर्येषांतेषुभूतेषुजीवेषुभौतिकेषुअजीवेषु घटादिषु
महत्सुचभूतेष्वाकाशादिषु २० गुणसाम्येप्रधाने गुणव्यतिकरे महत्तत्वादौचपरः ब्रह्मस्वरूपः २१

आयुर्व्ययंक्रममाह पुंसइतित्रिभिः यत्यतःशेते ६ विंशतिवर्षाणिआयुर्याति ७ दुरापूरेणदुःखैः समंतादापूर्यमाणेन ८ ननुयौवनेनगृहासक्तोऽपिपश्चाद्विरक्तः सन्क्षेमंयास्यतीत्याशंक्यतदसंभवंदर्शयन् कौमारएवाचरेदित्येतदुपपादयति कोगृहेष्वितिसप्तभिः ९ यमर्थमसुभिः क्रीणाति प्राणहानिमंगीकृत्यापिसाधयति तस्करादिः तस्मिन्नर्थेतृष्णांकोनुविसृजेत् १० किंच कथमित्यादि प्रियायाःसंगादिकंस्मरन् कथंविरज्येतइतितृतीयेनान्वयः मंत्रान्हितशिक्षालापान् सुहृत्सुचसंगम् तेषांस्नेहेन सितोबद्धः कलानिअक्षराणिमधुराणियेषांतेषांचसंगम् तेष्वनुरक्तंचित्तंयस्य ११ ताःश्वशुरगृहेस्थिताः हृदय्याहृदयंगमाः

पुंसोवर्षशतंह्यायुस्तदर्द्धंचाजितात्मनः निष्फलंयदसौरात्र्यांशेतेऽधंप्रापितस्तमः ६ मुग्धस्यबाल्येकौमारेक्रीडतोयातिविंशतिः जरयाग्रस्तदेहस्ययात्यकल्पस्यविंशतिः ७ दुरापूरेणकामेनमोहेनचबलीयसा शेषंगृहेषुसक्तस्यप्रमत्तस्यापयातिहि ८ कोगृहेषुपुमान्सक्तमात्मानमजितेंद्रियः स्नेहपाशैर्दृढैर्बद्धमुत्सहेतविमोचितुम् ९ कोन्वर्थतृष्णांविसृजेत्प्राणेभ्योऽपियईप्सितः यंक्रीणात्यसुभिःप्रेष्ठैस्तस्करःसेवकोवणिक् १० कथंप्रियायाअनुकंपितायाःसंगंरहस्यंरुचिरांश्चमंत्रान् सुहृत्सुचस्नेहसितःशिशूनांकलाक्षराणामनुरक्तचित्तः ११ पुत्रान्स्मरंस्तादुहितॄर्हृदय्याभ्रातॄन्स्वसॄर्वापितरौचदीनौ गृहान्मनोज्ञोरुपरिच्छदांश्चवृत्तीश्चकुल्याःपशुभृत्यवर्गान् १२ त्यजेतकोशस्कृदिवेहमानःकर्माणिलोभादवितृप्तकामः औपस्थ्यजैह्व्यंबहुमन्यमानःकथंविरज्येतदुरंतमोहः १३ कुटुंबपोषायवियन्निजायुर्नबुध्यतेऽर्थंविहतंप्रमत्तः सर्वत्रतापत्रयदुःखितात्मानिर्विद्यतेनस्वकुटुंबरामः १४

मनोज्ञाउरवः परिच्छदायेषुतान् गृहान् वृत्तीर्जीविकाः कुल्याःकुलपरंपरागताः १२ कोशस्कृत् कोशस्कारी कीटः सयथा आत्मनः हितंगृहंकुर्वाणोनिर्गमायद्वारमपिनावशेषयति तथाकर्माणीहमानः ननुअवितृप्तकामोऽपिदोषदर्शनेनविरक्तःसन् त्यजेत्तत्राह औपस्थ्यं शैश्न्यंजैह्व्यंचसुखंबहुमन्यमानः तदेवाधिकंमन्यमानः अतोदुरंतोमोहोयस्य सकथंविरज्येतविरक्तःस्यात् १३ दुरंतमोहत्वंदर्शयन्नाह कुटुंबपोषणायवियत् क्षीयमाणंनिजमायुःपुरुषार्थंचविहतंनबुध्यते अतएव तापत्रयेणदुःखितचित्तोऽपिननिर्विद्यते तत्रतापत्रयेदुःखबुद्धिंनकरोति यतःस्वकुटुंबेरामोरतिर्यस्य १४

परावृत्तः अन्यत्रगतः सउपहूतः संधिः पादपूरणार्थम् क्रीडाऽर्थंकृतक्षणैः कृतोत्सवैः लब्धावसरैरितिवा ५४ तन्निष्ठांतेषांनिष्ठांजन्म
मरणादिलक्षणांविद्वान् ५५ द्वंद्वारामाणामीरितैरीहितैश्च नदूषिताधीर्येषाम् यतोबालाः ५६ तस्मिन्नेवन्यस्तंहृदयमीक्षणंनयैः ५७
इतिसप्तमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेगुरौगृहव्यग्रेप्रल्हादोदैत्यबालकान् अनुकंप्यपरंतत्त्वंनारदोक्तमुपादिशत् १ निरर्थकक्रि
यालापैरायुर्व्ययमजानताम् प्रल्हादःसदयंप्राहधर्मंभागवतंकृती २ कौमारइत्यादिना इहैवमानुषजन्मनिधर्मानाचरेत् यतःअर्थ
दमेतत् तत्रचकौमारएव यतः तदप्यध्रुवम् नचैवंभूतंजन्मांतरम् यतः दुर्लभम् तत्रधर्मानेवाचरेत् नसुखार्थेप्रयासान् तत्रभा

यदाचार्यः परावृत्तो गृहमेधीयकर्मसु वयस्यैर्बालकैस्तत्रसोपहूतः कृतक्षणैः ५४ अथतान्श्लक्ष्णया
वाचाप्रत्याहूयमहाबुधः उवाचविद्वांस्तन्निष्ठांकृपयाप्रहसन्निव ५५ तेतुतद्गौरवात्सर्वेत्यक्तक्रीडा
परिच्छदाः बालानदूषितधियोद्वंद्वारामेरितेहितैः ५६ पर्युपासतराजेंद्रतन्न्यस्तहृदयेक्षणाः ता
नाहकरुणोमैत्रोमहाभागवतोऽसुरः ५७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेपंचमोऽ
ध्यायः ५ प्रल्हादउवाच कौमार आचरेत्प्राज्ञोधर्मान्भागवतानिह दुर्लभंमानुषंजन्मत
दप्यध्रुवमर्थदम् १ यथाहिपुरुषस्येहविष्णोःपादोपसर्पणम् यदेषःसर्वभूतानांप्रियआत्मेश्वरः
सुहृत् २ सुखमैंद्रियकंदैत्यादेहयोगेनदेहिनाम् सर्वत्रलभ्यतेदैवाद्यथादुःखमयत्नतः ३ तत्प्र
यासोनकर्तव्योयतआयुर्व्ययःपरम् नतथाविंदतेक्षेमंमुकुंदचरणांबुजम् ४ ततोयतेतकुशलः
क्षेमायभयमाश्रितः शरीरंपौरुषंयावन्नविपद्येतपुष्कलम् ५

गवतानेवनकाम्यान् १ इहभागवतानेवधर्मा
नाचरेदित्येतदुपपादयति यथाहीतिचतुर्भिः इहपुरुषस्यविष्णोः पादोपसर्पणमेवयथा अनुरूपंयोग्यम् यद्यस्मात् एष आत्मा
आत्मत्वात्सुहृत् प्रियश्च २ ननुभोगोद्यमः कथंत्याज्यइतिचेत्तत्राह सुखमिति सर्वत्रपश्वादावपिदैवात् पूर्वादृष्टादेव ३ अत
स्तदर्थंप्रयासोनकर्तव्यः यतःप्रयासात् परंकेवलमायुषोव्ययएव यतस्तथातेनप्रकारेणक्षेमंनप्राप्नोति ४ भयमाश्रितःसंसा
रंप्राप्तः पुरुषरूपंशरीरंयावत्पुष्कलमस्ति नविपद्येत अक्षमंनभवेत् ननश्येदितिवा तावत् शीघ्रंक्षेमाययतेत ५

चिंतामेवाह एषइतित्रिभिः मेमया असाधुपरुषंयथाभवति तथोक्तः असद्धर्मैरपकारैःअभिचारैर्वा ४५ अविदूरेसमीपेव
र्त्तमानोऽपिबालोऽप्ययमजडधीः निर्भयचित्तः मेऽनार्य्यमन्यार्य्यंशास्तुंवानविस्मरति अजीगर्त्तस्यमध्यमपुत्रः शुनःशेपोनामपि
तृभ्यांहरिश्चंद्रायविक्रीतः सन्यथातयोरपकारमविस्मरन् तद्विपक्षंविश्वामित्रमाश्रित्यगोत्रांतरमापन्नस्तद्वत् यद्वा स्वभावाप
रित्यागेदृष्टांतः शुनःशेपःपुच्छामिवेति ४६ अप्रमेयः अपरिमेयोऽनुभावोयस्य नकुतश्चिद्भयंयस्य नवाभविताअन्यथामृत्युर्नैव
भविष्यतीत्यर्थः ४७ औशनसौउशनसःपुत्रौनीतिज्ञौविविक्ते एकांते ४८ भ्रुवोर्विजृंभणेनैवत्रस्ताःसमस्ताधिष्ण्यपालोकपाला

एषमेवह्वसाधूक्तोवधोपायाश्चनिर्मिताः तैस्तैर्द्रोहैरसद्धर्मैर्मुक्तःस्वेनैवतेजसा ४५ वर्त्तमानोऽविदू
रेवैबालोप्यजडधीरयम् नविस्मरतिमेनार्यंशुनःशेपइवप्रभुः ४६ अप्रमेयाऽनुभावोऽयमकुतश्चिद्भ
योऽमरः नूनमेतद्विरोधेनमृत्युर्मेभवितानवा ४७ इतितच्चिंतयाकिंचिन्म्लानश्रियमधोमुखम् शं
डामर्कावौशनसौविविक्तइतिहोचतुः ४८ जितंत्वयैकेनजगत्त्रयंभ्रुवोर्विजृंभणत्रस्तसमस्तधि
ष्ण्यपम् नतस्यचिंत्यंतवनाथचक्ष्महेनवैशिशूनांगुणदोषयोःपदम् ४९ इमंतुपाशैर्वरुणस्यब
द्ध्वानिधेहिभीतोनपलायतेयथा बुद्धिश्चपुंसोवयसार्यसेवयायावद्गुरुर्भार्गवआगमिष्यति ५०
तथेतिगुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदमब्रवीत् धर्मोह्यस्योपदेष्टव्योराज्ञांयोगृहमेधिनाम् ५१ धर्ममर्थंच
कामंचनितरांचानुपूर्वशः प्रन्हादायोचतूराजन्प्रश्रयावनतायच ५२ यथात्रिवर्गंगुरुभिरात्म
नेउपशिक्षितम् नसाधुमेनेतच्छिक्षांद्वंद्वारामोपवर्णिताम् ५३

यस्मिन् तस्यतवचिंत्यंनचक्ष्महे नपश्यामः
पदमालंबनंनैवास्ति यद्वा शिशूनांतत्तंगुणदोषयोःपदंविषयोनभवतीत्यर्थः ४९ तथाऽपितुबंधनमस्योचितमित्याहतुः इमंतिति यावद्गुरुः
आगमिष्यति तावद्ध्वानिधेहि ततःकिमतऊचतुः यतःपुंसोबुद्धिश्चवयसा तथा आर्यसेवयासमीचीनाभवति ५० अनुज्ञायतथेत्यं
गीकृत्य ५१ ततश्चतौप्रन्हादायधर्मादिकमूचतुः प्रश्रितश्चासाववनतश्चतस्मै ५२ यथावत् त्रिवर्गमुपशिक्षितमपिनसाधुमे
नेतत् तांशिक्षांच कुतः द्वंद्वैःरागद्वेषादिभिर्विषयेष्वारमणंयेषांतैरुपवर्णिताम् ५३ ७ ७ ७

वत्स्यत्वेहेतुः यतोऽयंमेभ्रातृहाकुतः योविष्णोःपादौदासवदर्चति तत्पक्षपातीत्यर्थः अतः सएवायमित्यन्वयः ३५ अहोविष्णुरप्यविश्वस
नीयःकिमितिस्वीकृतवानित्याह विष्णोर्वेति अहात्जहौ ३६ ननुतवायमपत्यंचकथंवध्यस्तत्राह परोप्यौषधमिवहितकृत्चेत्तद
पत्यमेवज्ञेयः सुतः स्वदेहजोऽपिअहितश्चेत् आमयइव आस्तांममतास्पदस्यकथा अंगमपिन्वयन् करचरणादितदप्यात्मनोऽहि
तंचेच्छिंद्यादेवेत्यर्थः ३७ अतः सर्वैरुपायैर्हंतव्यः संभोजोभोजनंभोजनादिषुविषादिप्रयोगैरित्यर्थः यथादुष्टमिंद्रियंमुनेः शत्रुः
३८ तिग्मास्तीक्ष्णादंष्ट्रायेषांकरालान्यास्यानिभयंकराणिमुखानियेषांतेचतेच ताम्राणिश्मश्रूणिशिरोरुहाश्चयेषाम् ३९ ४०

अयंमेभ्रातृहासोऽयंहित्वास्वान्सुहृदोऽधमः पितृव्यहंतुर्यःपादौविष्णोर्दासवदर्चति ३५ विष्णोर्वा
साध्वसौकिंनुकरिष्यत्यसमंजसः सौहृदंदुस्त्यजंपित्रोरहाद्यःपंचहायनः ३६ परोप्यपत्यंहितकृद्य
थौषधंस्वदेहजोऽप्यामयवत्सुतोऽहितः छिंद्यात्तदंगंयदुतात्मनोऽहितंशेषंसुखंजीवतियद्विवर्ज
नात् ३७ सर्वैरुपायैर्हंतव्यःसंभोजशयनासनैः सुहृल्लिंगधरःशत्रुर्मुनेर्दुष्टमिवेंद्रियम् ३८ नैर्ऋ
तास्तेसमादिष्टाभर्त्राविशूलपाणयः तिग्मदंष्ट्रकरालास्यास्ताम्रश्मश्रुशिरोरुहाः ३९ नदंतोभैरवा
न्नादांश्छिंधिभिंधीतिवादिनः आसीनंचाहनञ्शूलैःप्रह्लादंसर्वमर्मसु ४० परेब्रह्मण्यनिर्देश्येभ
गवत्यखिलात्मनि युक्तात्मन्यफलाआसन्नपुण्यस्येवसत्क्रियाः ४१ प्रयासेऽपहतेतस्मिन्दैत्येंद्रःप
रिशंकितः चकारतद्वधोपायान्निर्बंधेनयुधिष्ठिर ४२ दिग्गजैर्दंदशूकेंद्रैरभिचारावपातनैः मा
याभिःसन्निरोधैश्चगरदानैरभोजनैः ४३ हिमवाय्वग्निसलिलैःपर्वताक्रमणैरपि नशशाकयदा
हंतुमपापमसुरःसुतम् चिंतांदीर्घतमांप्राप्तस्तत्कर्तुंनाभ्यपद्यत ४४

परेईश्वरेयुक्तः समाहित आत्मामनो
यस्य तस्मिन्प्रह्लादेतेषांनैर्ऋतादीनांप्रहारानिष्फलाआसन् जाताः तत्रहेतवः ब्रह्मणिनिर्विकारे अनिर्देश्ये अविषयेभगवति नि
रतिशयैश्वर्ये अखिलात्मनि शस्त्रादीनामपिनियंतरि एवंभूतेपरे अपुण्यस्यनिर्दैवस्यसत्क्रियामहोद्यमाइव ४१ ४२ दंदशू
कैः सर्पैः अभिचाराः कृत्यादयः अवपातनानिगिरिशृंगादधः पातनानितैः मायाभिः शंबरनिर्मिताभिः अवटादिषुसन्निरोधैश्च
४३ पर्वताक्रमणैः पर्वतानांतदुपरिक्षेपैः बहुवचनैरभिचाराद्यावृत्तिंदर्शयति तद्धननंकर्त्तुंनाभ्यपद्यत नप्राप नाशक्नोदित्यर्थः ४४

आस्तामियं वार्त्ताभिवादृशानां विषयासक्तानामत्रानधिकारादित्याशयेनाह मतिरिति परतः गुरोः स्वतो वा मिथो वा अन्योऽन्यतः नाभि पद्येत न संपद्येत केषाम् गृहव्रतानां गृह एव व्रतं संकल्प इति कृत्यचिंता येषाम् अत एव अदांतैरनुपरतैः गोभिरिंद्रियैर्हेतुभूतैः तमिस्रं संसारं विशताम् तत्र चर्वितस्यैव चर्वणं येषाम् ३० ननु श्रीकृष्णस्य परमानंदस्वरूपत्वात्तेऽपि तन्निष्ठा एव किं न स्युरिति चेत्तदज्ञानादित्याह नेति ये दुराशयाः विषयवासिनांतःकरणाः ते हि विष्णुं न विदुः तत्र हेतुः स्वस्मिन्नेवार्थः पुरुषार्थो येषां ते षां गतिं गम्यम् न नु तेऽपि गुरूपदेशाद्विष्णुं ज्ञास्यंतीति तत्राह बहिर्विषयेष्वर्थो येषां ते बहिरर्थाः तानेव गुरुत्वेन मंतुं शीलं येषां ते अतः अंधैरुपनीयमाना अंधा यथा पंथानं न विदुः किंतु गर्त्ते पतंति तथा तेऽपि ईशस्य तंत्र्यां दीर्घरज्ज्वां वेदलक्षणायाम् उरूणि दामानि ब्राह्मणादिनामानि यस्यां तस्यां काम्यैः कर्मभिर्बद्धा एव भवंतीत्यर्थः तदुक्तम् विषयाविष्टचित्तानां विष्ण्वावेशः सुदूरतः वारुणीदिग्गतं वस्तु व्रजन्नैंद्रीं किमाप्नुयादिति ३१ ननु च एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतांतरात्मेत्यादिश्रुतिप्रतिपादितं विष्णुं कथं न विदुः कुतो वा तेषां तमिस्रप्रवेशस्तत्राह नैषामिति निष्किंचनानां निरस्तविषयाभिमानानां महत्तमानां पादरजसा अभिषेकं यावन्न वृणीत तावत् श्रुतिवाक्यतो ज्ञाताऽपि एषां मतिरुरुक्रमस्यांघ्रिं न स्पृशति न प्राप्नोति असंभावनादिभिर्विहन्यत इत्यर्थः अनर्थस्य संसारस्यापगमो यदर्थः यस्या अंघ्रिस्पर्शिन्याः मतेरर्थः प्रयोजनं महदनुग्रहाभावान्न तत्त्वनिश्चयो नापि मोक्षस्तेषामित्यर्थः ३२ निरस्यत चिक्षेप ३३ अमर्षो असहनं तेन सहितया रुषा आविष्टो व्याप्तः कषायीभूते आताम्रे लोचने यस्य हे नैर्ऋताः राक्षसाः ३४

प्रह्लाद उवाच मतिर्न कृष्णे परतः स्वतो वा मिथोऽभिपद्येत गृहव्रतानाम् अदांतगोभिर्विशतां तमिस्रं पुनः पुनश्चर्वितचर्वणानाम् ३० न ते विदुः स्वार्थगतिं हि विष्णुं दुराशया ये बहिरर्थमानिनः अंधा यथांधैरुपनीयमानास्तेऽपीशतंत्र्यामुरुदाम्नि बद्धाः ३१ नैषां मतिस्तावदुरुक्रमांघ्रिं स्पृशत्यनर्थापगमो यदर्थः महीयसां पादरजोऽभिषेकं निष्किंचनानां न वृणीत यावत् ३२ इत्युक्तोपरते पुत्रे हिरण्यकशिपू रुषा अंधीकृतात्मा स्वोत्संगान्निरस्यत महीतले ३३ आहामर्षरुषाविष्टः कषायीभूतलोचनः वध्यतामाश्वयं वध्यो निःसारयत नैर्ऋताः ३४

२० २१ २२ पादसेवनं परिचर्या अर्चनं पूजा दास्यं कर्मार्पणम् सख्यं तद्विश्वासादि आत्मनिवेदनं स्वशरीरसमर्पणम् यथा विक्रीतस्य गवाश्वादेर्भरणपालनादिचिंता न क्रियते तथा देहं तस्मै समर्प्य तच्चिंतावर्जनमित्यर्थः २३ इति नवलक्षणानि यस्याः सा भक्तिः तेन चेद्भगवति विष्णौ भक्तिः क्रियेत सा च अर्पितैव सती यदि क्रियेत न तु कृता सती पश्चादर्प्यते तदुत्तममधीतं मन्ये नव स्माद्गुरोरधीतं शिक्षितं वा तथाविधं किंचिदस्तीति भावः २४ २५ न विद्यते सारं यत्र तत् असारम् न विद्यते सारं यस्मादि

पादयोः पतितं बालं प्रतिनंद्याशिषाऽसुरः परिष्वज्य चिरं दोर्भ्यां परमामाप निर्वृतिम् २० आरोप्यांकमवघ्राय मूर्द्धन्यश्रुकलांबुभिः आसिंचन्विकसद्वक्त्रमिदमाह युधिष्ठिर २१ हिरण्यकशिपुरुवाच प्रह्लादानूच्यतां तात स्वधीतं किंचिदुत्तमम् कालेनैतावतायुष्मन् यदशिक्षद्गुरोर्भवान् २२ प्रह्लाद उवाच श्रवणं कीर्त्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् अर्चनं वंदनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् २३ इति पुंसाऽर्पिता विष्णौ भक्तिश्चेन्नवलक्षणा क्रियेत भगवत्यद्धा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् २४ निशम्यैतत्सुतवचो हिरण्यकशिपुस्तदा गुरुपुत्रमुवाचेदं रुषा प्रस्फुरिताधरः २५ ब्रह्मबंधो किमेतत्ते विपक्षं श्रयतासता असारं ग्राहितो बालो मामनादृत्य दुर्मते २६ संति ह्यसाधवो लोके दुर्मैत्राश्छद्मवेषिणः तेषामुदेत्यघं काले रोगः पातकिनामिव २७ गुरुपुत्र उवाच न मत्प्रणीतं न परप्रणीतं सुतो वदत्येष तवेंद्रशत्रो नैसर्गिकीयं मतिरस्य राजन् नियच्छ मन्युं कददाः स्म मानः २८ नारद उवाच गुरुणैवं प्रतिप्रोक्तो भूय आहासुरः सुतम् न चेद्गुरुमुखीयं ते कुतोऽभद्राऽसती मतिः २९

तिवा सत्वोऽर्थः २६ मित्रत्वेन प्रवर्त्तमानस्यापि तव विरोधाचरणं नासंभावितमित्याह संतिहीति दुष्टं मैत्रं मित्रत्वं येषां ते दुर्मैत्राः रोगइति ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरापः श्यावदंतकः स्वर्णहारी तु कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पग इत्यादिस्मृत्युक्तः पातकिनां रोगो यथोदेति तथा तेषामघं विद्वेषादिकमुदेतीत्यर्थः २७ न मत्प्रणीतं मया पाठितम् नोऽस्मभ्यं कत् कुत्सितं दोषं मास्म अदाः अदा आगम आर्षः मयि दोषारोपं मा कुर्या इत्यर्थः इंद्रशत्रो इति न हि ब्राह्मणेषु तव कोप उचित इति भावः २८ गुरुमुखीयं गुरुवाक्यजनिता हे अभद्र २९

अहोकिमेतत्प्रलपसि तवबुद्धिभेदोयतोजातस्तंकथयेत्याक्षिप्तः सन् तत्प्रसादादेवेत्युत्तरमाह सइतित्रिभिः सभगवान् यदा अनुव्र तः अनुकूलोभवति तदापशूनामविवेकिनामिवबुद्धिर्भेदगता असतीमिथ्यासंसारविषयाविभिद्यते अभिन्नात्मनिष्ठाभवति १२ भेदस्यासत्त्वंदर्शयन्नाह सएषपरमात्मैवस्वःपरइतिच अविवेकिभिर्निरूप्यते युक्तंचैतत् यतःयस्यवर्त्मनिजिज्ञासायांब्रह्माद योऽपिमुह्यंति तत्रहेतुःदुरत्ययंदुर्घटमनुक्रमणमनुचरितमनुवर्णनंवायस्य १३ ननुनिर्विकारस्यकथंमतिभेदकत्वंतत्राह यथेति यथा अयोलोहमाकर्षस्यायस्कांतस्यसमीपेस्वयमेवभ्रमतितथाचेतश्चक्रपाणेःसन्निधौतवकुतोजातःसन्निधिस्तत्राह यदृच्छयेति कस्य

सयदाऽनुव्रतःपुंसांपशुबुद्धिर्विभिद्यते अन्यएषतथाऽन्योऽहमितिभेदगतासती १२ सएष आत्मास्व परेत्यबुद्धिभिर्दुरत्ययानुक्रमणोनिरूप्यते मुह्यंतियद्वर्त्मनिवेदवादिनोब्रह्मादयोह्येषभिनत्तिमेमतिम् १३ यथाभ्राम्यत्ययोब्रह्मन्स्वयमाकर्षसन्निधौ तथामेभिद्यतेचेतश्चक्रपाणेर्यदृच्छया १४ एतावद्ब्रा-ह्मणायोक्त्वाविरराममहामतिः तंनिर्भर्त्स्याथकुपितःसदीनोराजसेवकः १५ आनीयतामरेवेत्रम-स्माकमयशस्करः कुलांगारस्यदुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽस्योदितोदमः १६ दैतेयचंदनवनेजातोऽयंकंटकद्रुमः यन्मूलोन्मूलपरशोर्विष्णोर्नालायितोऽर्भकः १७ इतितंविविधोपायैर्भीषयंस्तर्जनादिभिः प्रह्लादंग्रा हयामासत्रिवर्गस्योपपादनम् १८ ततएनंगुरुर्ज्ञात्वाज्ञातज्ञेयचतुष्टयम् दैत्येंद्रंदर्शयामासमातृ मृष्टमलंकृतम् १९

तपोदानादेः फलमेतदितिनज्ञायतइत्यर्थः १४ राजसेवकउवाचेतिशेषः १५ अरेवेत्रंकशा आनीयताम् सामदानभेददंडानांमध्येचतु र्थःदमःदंडः अस्यदुर्बुद्धेःउदितःउक्तः शास्त्रेषुदुर्बुद्धित्वेहेतुः कुलांगारस्य कुलस्यांगारवन्नाशहेतोः १६ तत्कुतःतत्राह दैतेयाएवचंद नद्रुमाः तेषांवने अयंकंटकद्रुमतुल्योजातः तदेवाह यस्यदैतेयचंदनवनस्यमूलोन्मूलनेपरशुस्थानीयस्यविष्णोरयमर्भकएवनाला-यितः नालमिवाचरत् यथापरशोःछेदकत्वेबबुलादिद्रुमनिर्मितोदंडःसहकारी तंविनाछेदनासंभवात् तथाऽयंविष्णोर्दैत्यमू लोच्छेदेहेतुर्जातइत्यर्थः १७ इतितंप्रह्लादंभीषयन् धर्मार्थकामवर्गस्यप्रतिपादकंशास्त्रमध्यापयामास १८ ज्ञातंज्ञेयमुपाया-नांचतुष्टयंसामदानादि येनतंदैत्येंद्रंप्रति मात्रामृष्टमुद्वर्तस्नापितमलंकृतंभूषणतिलकादिभिः १९

पाठ्यान् दंडनीत्यादीन् पाठ्यानसुरबालकानितिवान्वयः २ अनुश्रवणानंतरम् तथैवपपाठच्च किंतु तत्साधुनमेने तत्रहेतुः स्वःपरइत्यस
द्ग्रहोमिथ्याभिनिवेशएवाश्रयोयस्यतत् ३ ४ हेअसुरवर्य असद्ग्रहात् अहंममेतिमिथ्याऽभिनिवेशाद्धेतोः सम्यगुद्विग्नाविषण्णाधी
र्येषांतेवनंगतःसन् हरिमाश्रयेतेतियत् तदेवाहंसाधुमन्ये कथंभूतंगृहम् आत्मपातमात्मनः अधःपातनिमित्तम् कुतः अंधकूपवत्तमो
हावहम् ५ परपक्षेविष्णौसमाहिताः परिनिष्ठिताः हासेहेतुः बुद्धिरिति ६ विष्णुपक्षैर्भागवतैः हेतुभूतैः ननुत्वद्गृहे कुतस्तेषांप्रवेशः

तौराज्ञाप्रापितंबालंप्रह्लादंनयकोविदम् पाठयामासतुःपाठ्यानन्यांश्चासुरबालकान् २ यत्तत्रगुरु
णाप्रोक्तंशुश्रुवेऽनुपपाठच्च नसाधुमनसामेनेस्वपरासद्ग्रहाश्रयम् ३ एकदाऽसुरराट्पुत्रमंकमारो
प्यपाण्डव पप्रच्छकथ्यतांवत्समन्यतेसाधुयद्भवान् ४ प्रह्लादउवाच तत्साधुमन्येऽसुर-
वर्यदेहिनांसदासमुद्विग्नधियामसद्ग्रहात् हित्वात्मपातंगृहमंधकूपवनंगतोयद्धरिमाश्रयेत ५
नारदउवाच श्रुत्वापुत्रगिरोदैत्यःपरपक्षसमाहिताः जहासबुद्धिर्बालानांभिद्यतेपरबुद्धिभिः
६ सम्यग्विधार्यतांबालोगुरुगेहेद्विजातिभिः विष्णुपक्षैःप्रतिच्छन्नैर्नभिद्येतास्यधीर्यथा ७
गृहमानीतमाहूय प्रह्लादंदैत्ययाजकाः प्रशस्यश्लक्ष्णयावाचासमपृच्छंतसामभिः ८ वत्सप्रह्ला
दभद्रंतेसत्यंकथयमामृषा बालानतिकुतस्तुभ्यमेषबुद्धिविपर्ययः ९ बुद्धिभेदःपरकृतउताहोते
स्वतोऽभवत् भण्यतांश्रोतुकामानांगुरूणांकुलनंदन १० प्रह्लादउवाच स्वःपर
श्चेत्यसद्ग्राहःपुंसांयन्माययाकृतः विमोहितधियांदृष्टस्तस्मैभगवतेनमः ११

सत्यंतथाऽपिप्रतिच्छन्नैः
र्वेषांतरेणाच्छन्नैः ७ दैत्यैर्गृहमानीतम् ८ बालान् सर्वानति अतिक्रम्यतुभ्यंतव ९ १० अहोमायामोहिताभवंतोमामाक्षिपंतीत्या
शयेनतावदाह स्वःपरश्चेतिमिथ्याऽभिनिवेशोयदीययामाययैवकृतः नतुवास्तवः अतएव तदीययामाययाविमोहितबुद्धीनांभव
तामेवदृष्टः नतुमम तस्मैअचिंत्यमायेश्वरायनमः ११

रुदति रोदिति रौति वैकुंठस्यचिंतयाशबलाव्यामिश्राक्रभितांचेतनायस्यतस्यचिंतया आल्हादोयस्य ३९ क्वचिदुत्कंठः मुक्तकंठः सन् अनुचकार तच्चेष्टादिकंस्वयंकृतवान् ४० संस्पर्शस्तद्भावापत्तिः तेननिर्वृतः अस्पंदः स्थिरोयःप्रणयस्तेनयः आनंदः तेन यत्सलिलं तेनयुक्ते आमीलिते ईषन्निमीलिते ईक्षणेयस्यसः ४१ आत्मनः परांनिर्वृत्तिंतन्वन् दुःसंगेनदीनस्यान्यस्यापिमनःशमंशांतंव्यधात् ४२ अघंद्रोहमकरोत् ४३ प्रथमाध्यायांतेपृष्टमेवार्थमतिविस्मयेनपुनः पृच्छति देवर्षइति तव त्वत्तः तववाक्यमितिवा साधवे अघमदात् साधोर्द्रोहंकृतवानितियत् एतद्वेदितुंज्ञातुमिच्छामः ४४ उपालभंते आक्षिपंति अघंतुनैवकुर्वंति अपरः श-

क्वचिद्रुदतिवैकुंठचिंताशबलचेतनः क्वचिद्धसतितच्चिंताल्हादउद्गायतिक्वचित् ३९ नदतिक्वचिदुत्कंठोविलज्जोनृत्यतिक्वचित् क्वचित्तद्भावनायुक्तस्तन्मयोनुचकारह ४० क्वचिदुत्पुलकस्तूष्णीमास्तेसंस्पर्शनिर्वृतः अस्पंदप्रणयानंदसलिलामीलितेक्षणः ४१ सउत्तमश्लोकपदारविंदयोर्निषेवयाकिंचनसंगलब्धया तन्वन्परांनिर्वृतिमात्मनोमुहुर्दुःसंगदीनान्यमनःशमंव्यधात् ४२ तस्मिमहाभागवतेमहाभागेमहात्मनि हिरण्यकशिपूराजन्नकरोदघमात्मजे ४३ युधिष्ठिरउवाच देवर्षएतदिच्छामोवेदितुंतवसुव्रत यदात्मजायशुद्धायपितादात्साधवेह्यघम् ४४ पुत्रान्विप्रतिकूलान्स्वान्पितरःपुत्रवत्सलाः उपालभंतेशिक्षार्थंनैवाघमपरोयथा ४५ किमुतानुवशान्साधूंस्तादृशान्गुरुदेवतान् एतत्कौतूहलंब्रह्मन्नस्माकंविधमप्रभो पितुःपुत्राययद्द्वेषोमरणायप्रयोजितः ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रल्हादचरित्रेचतुर्थोऽध्यायः ४ नारदउवाच पौरोहित्यायभगवान्वृतःकाव्यःकिलासुरैः शंडामर्कौसुतौतस्यदैत्यराजगृहांतिके १

त्रुरिव ४५ अनुवशान् अनुकूलान् साधून् अरागरोषान् गुरुः पितैवदेवतायेषांतानुद्दिश्य अघंनकुर्वंति इतिकिमुवक्तव्यमित्यर्थः पुत्रायपुत्रमुद्दिश्यपितुर्द्वेषः पित्राकृतोद्वेषःपुत्रस्यमरणार्थंप्रयोजितः प्रवर्त्तितइतियत् एतत्कौतूहलंविधम अपाकुरु यद्वा यद्यस्मात्पुत्राय योद्वेषः सपितुर्मरणायप्रयोजितः अतएव तत्कौतूहलंविधम इत्यर्थः ४६ इतिसप्तमेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४

पंचमेगुरुतोधीतंत्यक्त्वाविष्णुस्तुतौरतम् घातयन्द्विपसर्पाद्यैःसुतंदैत्योनचाशकत् १ भगवद्भक्तिरेवविद्वेषेकारणमितिवक्तुमाह पौरोहित्यायेत्यादिनाकाव्यः शुक्रः तस्यसुतौतत्रन्यवसतामितिशेषः १

२७ ननुदेवादिविद्वेषेऽपिअस्यविनाशोनास्ति ब्रह्मवरेणोर्जितत्वात् तत्राह निर्वैरायेति सर्वमहंसहेनभक्तद्रोहमितिभावः २८ अ-
सुरंचहतंमेनिरे तदानींतत्द्वेषेप्रवृत्तत्वादितिभावः २९ तमेवद्वेषंवक्तुमादौसुतस्यमहत्वमाह तस्येति गुणैर्महानभूत् गुणानेवाह म
हदुपासकइत्यादिना ३० सत्यासंधाप्रतिज्ञायस्य एकएवप्रियश्चसुहृत्तमश्च ३१ दासवत् सम्यक् नता अर्याणामंघ्रयोयेन गुरुषुई-
श्वरभावनायस्य ३२ व्यसनेषुप्राप्तेष्वपि नोद्विग्नचित्तः दृष्टश्रुतेषुगुणेषुविषयेषुइहामुत्रभोगेषुनिस्पृहः यतस्तेषु अवस्तुदृक् दांताइंद्रि

यदादेवेषुवेदेषुगोषुविप्रेषुसाधुषु धर्मेमयिचविद्वेषःसवाआशुविनश्यति २७ निर्वैरायप्रशां
तायस्वसुतायमहात्मने प्रन्हादाययदाद्रुह्येद्धनिष्येऽपिवरोर्जितम् २८ नारदउवाच इत्यु
क्तालोकगुरुणातंप्रणम्यदिवौकसः न्यवर्त्तंतगतोद्वेगामेनिरेचासुरंहतम् २९ तस्यदैत्यपतेःपुत्राश्च
त्वारःपरमाद्भुताः प्रन्हादोऽभून्महांस्तेषांगुणैर्महदुपासकः ३० ब्रह्मण्यःशीलसंपन्नःसत्यसंधोजि
तेंद्रियः आत्मवत्सर्वभूतानामेकःप्रियसुहृत्तमः ३१ दासवत्संनतार्यांघ्रिःपितृवद्दीनवत्सलः भ्रा
तृवत्सदृशेस्निग्धोगुरुष्वीश्वरभावनः विद्यार्थरूपजन्माढ्योमानस्तंभविवर्जितः ३२ नोद्विग्न
चित्तोव्यसनेषुनिस्पृहःश्रुतेषुदृष्टेषुगुणेष्ववस्तुदृक् दांतेंद्रियप्राणशरीरधीःसदाप्रशांतकामोरहि
तासुरोऽसुरः ३३ यस्मिन्महद्गुणाराजन्गृह्यंतेकविभिर्मुहुः नतेऽधुनाऽपिधीयंतेयथाभगवती
श्वरे ३४ यंसाधुगाथासदसिरिपवोऽपिसुरान्नृप प्रतिमानंप्रकुर्वंतिकिमुतान्येभवादृशाः ३५ गु
णैरलमसंख्येयैर्माहात्म्यंतस्यसूच्यते वासुदेवेभगवतियस्यनैसर्गिकीरतिः ३६ न्यस्तक्रीडनकोबा
लोजडवत्तन्मनस्तया कृष्णग्रहगृहीतात्मानवेदजगदीदृशम् ३७ आसीनःपर्यटन्नश्नन्शयानःप्र-
पिबन्ब्रुवन् नानुसंधत्तएतानिगोविंदपरिरंभितः ३८

यादयोयस्यरहितः आसुरोभावोमत्सरादिर्यस्यसः असु
रोऽपिसन् प्रशांतकामः ३३ अधुनाऽपितेगुणानापिधीयंते तिरोहितानभवंति ३४ साधुगाथासदसिदेवासुरमनुष्याणांमध्येकः-
साधुरितिप्रसंगवत्यांसभायाम् यंप्रन्हादंप्रतिमानंदृष्टांतम् ३५ सूच्यतेमयाकेवलंद्योत्यते स्फुटंकथ्यतइतिवा ३६ नैसर्गिकरतेर्लिं-
गान्याह न्यस्तक्रीडनकइतिषड्भिः तन्मनस्कतयातदेकचित्तत्वेन ३७ एतानिआसनादीनिगोविंदेनपरिरंभितःआत्मनाएकीकृतः ३८

अंगहेराजन् उरुगंधिना उग्रगंधेनमधुनाक्रूरयामत्तम् अतएवविवृत्तेविघूर्णिते ताम्रे अक्षिणीयस्यतम् अशेषधिष्ण्यपाःसर्व लोकपालाः उपायनयुक्तैः पाणिभिरुपासत सेवंते त्रिभिर्ब्रह्मविष्णुरुद्रैर्विना पदमाश्रयभूतम् १३ उपासनप्रकारमाह जगुरि ति १४ १५ १६ ततस्त्योनद्यःऊहुः वहंतिस्म घृतदुग्धादीन् रत्नाकरानेवाह क्षारेति १७ आक्रीडं क्रीडास्थानम् द्रुमाःस

तमंगमत्तंमधुनोरुगंधिनाविवृत्तताम्राक्षमशेषधिष्ण्यपाः उपासतोपायनपाणिभिर्विनात्रिभिस्त पोयोगबलौजसांपदम् १३ जगुर्महेंद्रासनमोजसास्थितंविश्वावसुस्तुंबुरुरस्मदादयः गंधर्वसिद्धा ऋषयोऽस्तुवन्मुहुर्विद्याधराश्चाप्सरसश्चपांडव १४ सएववर्णाश्रमिभिः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः इज्य मानोहविर्भागानग्रहीत्स्वेनतेजसा १५ अकृष्टपच्यातस्यासीत्सप्तद्वीपवतीमही तथाकामदुघाद्यौस्तु नानाश्चर्यपदंनभः १६ रत्नाकराश्चरत्नौघांस्तत्पत्न्यश्चोहुरूर्मिभिः क्षारसीधुघृतक्षौद्रदधिक्षीरा मृतोदकाः १७ शैलाद्रोणीभिराक्रीडसर्वर्तुषुगुणान्द्रुमाः दधारलोकपालानामेकएवपृथग्गुणान् १८ सइत्थंनिर्जितककुबेकराड्विषयान्प्रियान् यथोपजोषंभुंजानोनातृप्यदजितेंद्रियः १९ एवमैश्वर्य मत्तस्यदृप्तस्योच्छास्त्रवर्तिनः कालोमहान्व्यतीयायब्रह्मशापमुपेयुषः २० तस्योग्रदंडसंविग्नाःसर्वेलो काःसपालकाः अन्यत्रालब्धशरणाःशरणंययुरच्युतम् २१ तस्यैनमोऽस्तुकाष्ठायैयत्रात्माहरिरीश्वरः यद्गत्वाननिवर्त्तंतेशांताःसंन्यासिनोऽमलाः २२ इतितेसंयतात्मानःसमाहितधियोऽमलाः उपतस्थु र्हृषीकेशंविनिद्रावायुभोजनाः २३ तेषामाविरभूद्वाणी अरूपामेघनिःस्वना सन्नादयंतीककुभः साधूनामभयंकरी २४ माभैष्टविबुधश्रेष्ठाःसर्वेषांभद्रमस्तुवः मद्दर्शनंहिभूतानांसर्वश्रेयोपपत्त ये २५ ज्ञातमेतस्यदौरात्म्यंदैतेयापसदस्यच तस्यशांतिंकरिष्यामिकालंतावत्प्रतीक्षत २६

वैषुऋतुषुगुणान् पुष्पफलादीन् सर्वलोकपालानाम् पृथग्विधान् गुणान् वर्षणदहनशोषणादीन् एकएवदधार १८ निर्जिताः ककुभोयेनयथोपजोषंयथाप्रीति १९ महान् कालः एकसप्ततियुगान् किंचिदधिकान् २० २१ २२ २३ अरूपावक्तृरहिता २४ ममदर्शनंस्तवनंश्रवणंसर्वेषांश्रेयसामुपपत्तये प्राप्तयेभवति २५ २६ ६७ ६७ ६७

तपसायोगेनचप्रभावोयेषांतेषांयत् अणिमाद्यैश्वर्यंनरिष्यतिननश्यतितत्त्वदेहीत्यर्थः ३९ इतिसप्तमस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थेतुवरांल्लब्ध्वाविजित्याखिललोकपान् विष्णुद्वेषेणतान्सर्वान् दैत्येंद्रःसमपीडयत् १ शतधृतिः ब्रह्मा १ मेमत्तः यदपियद्यपीमेदुर्लभाः २ अमोघोऽनुग्रहोयस्य प्रजेश्वरैर्मरीच्यादिभिः ३ यदर्थंतपस्तप्तंतदाह एवमित्यादि ४ ५ ६ सर्वेषां

सर्वेषांलोकपालानांमहिमानंयथात्मनः तपोयोगप्रभावानांयन्नरिष्यतिकर्हिचित् ३९ इतिश्रीभागवतेमःसः हिरण्यकशिपोर्वरप्रदाननामतृतीयोऽध्यायः ३ नारदउवाच एवंवृतःशतधृतिर्हिरण्यकशिपोरथ प्रादात्तत्तपसाप्रीतोवरांस्तस्यसुदुर्लभान् १ ब्रह्मोवाच तातेमेदुर्लभाःपुंसांयान्वृणीषेवरान्मम तथाऽपिवितराम्यंगवरान्यदपिदुर्लभान् २ ततोजगामभगवानमोघाऽनुग्रहोविभुः पूजितोऽसुरवर्येण स्तूयमानःप्रजेश्वरैः ३ एवंलब्धवरोदैत्योबिभ्रद्धेममयंवपुः भगवत्यकरोद्द्वेषंभ्रातुर्वधमनुस्मरन् ४ सविजित्यदिशःसर्वालोकांश्चत्रीन्महासुरः देवासुरमनुष्येंद्रान्गंधर्वगरुडोरगान् ५ सिद्धचारणविद्याध्रानृषीन्पितृपतीन्मनून् यक्षरक्षःपिशाचेशान्प्रेतभूतपतीनथ ६ सर्वसत्वपतीन्जित्वावशमानीयविश्वजित् जहारलोकपालानांस्थानानिसहतेजसा ७ देवोद्यानश्रियाजुष्टमध्यास्तेस्मत्रिविष्टपम् महेंद्रभवनंसाक्षान्निर्मितंविश्वकर्मणा त्रैलोक्यलक्ष्म्यायतनमध्युवासाखिलर्द्धिमत् ८ यत्रविद्रुमसोपानामहामारकताभुवः यत्रस्फाटिककुड्यानिवैडूर्यस्तंभपंक्तयः ९ यत्रचित्रवितानानिपद्मरागासनानिच पयःफेननिभाःशय्यामुक्तादामपरिच्छदाः १० कूजद्भिर्नूपुरैर्देव्यःशब्दयंत्यइतस्ततः रत्नस्थलीषुपश्यंतिसुदतीःसुंदरंमुखम् ११ तस्मिन्महेंद्रभवनेमहाबलोमहामनानिर्जितलोकएकराट् रेमेभिवंद्यांघ्रियुगःसुरादिभिःप्रतापितैरूर्जितचंडशासनः १२

सत्वानांप्राणिजातानांयेयेपतयस्तान् ७ त्रिविष्टपंस्वर्गमध्यास्तेस्म अधिष्ठितवान् महेंद्रभवनमध्युवास अधिवसतिस्म ८ अखिलसमृद्धियुक्तमेवाह यत्रेतित्रिभिः ९ मुक्तादामानिपरिच्छदाः परिकरायासाम् १० सुदतीःसुदत्यः ११ ऊर्जितमधिकंचंडंतीव्रंशासनंयस्य १२

कालरूपेणसंहर्तृत्वमाह त्वमेवेति लवाद्यैः कालावयवैः क्षिणोषि क्षपयसि तदेवंसृष्ट्यादिकर्तृत्वेऽपिनिर्विकारत्वमेवाह कूटस्थइति तत्र हेतवः आत्माज्ञानरूपः परमेष्ठीपरमेश्वरः अजः जन्मशून्यः महान् अपरिच्छिन्नः किंच जीवलोकएवकर्मवशाज्जन्मादिभिर्विक्रियते त्वंतु तस्यजीवः जीवनहेतुः यतस्तस्यात्मानियंता ३१ तत्कुतस्तत्राह त्वत्तइति त्वत्तोव्यतिरिक्तंयदिकिंचित् भवेत्तर्हि तस्मात्तवजन्मादिविकारोनियम्यत्वादिकंवाभवेत् तत्तुनास्तीत्याह त्वत्तः परंकारणमपरंकार्यम् तत्रच एजत् जंगममनेजत् स्थावरंचत्वद्व्यतिरिक्तंनास्ति ननुमद्बोधकशास्त्रंव्यतिरिक्तमस्तीतिचेत् नयतः विद्यावेदोपवेदादिविद्यास्थानानिकलाश्चतदंगानितवैवतनवः नतुत्वद्व्यतिरिक्ताः तत्कुतः यतः त्वंबृहत् ब्रह्मैवासि तदपिकुतः तत्राह हिरण्यरूपंब्रह्मांडंगर्भेयस्यसः त्रिपृष्ठः त्रिगुणात्मकस्य प्रधान

त्वमेवकालैर्निमिषोजनानामायुर्लवाद्यावयवैः क्षिणोषि कूटस्थआत्मापरमेष्ठ्यजोमहांस्त्वंजीवलोकस्य चजीवआत्मा ३१ त्वत्तः परंनापरमप्यनेजदेजच्चकिंचिद्व्यतिरिक्तमस्ति विद्याकलास्तेतनवश्चसर्वा हिरण्यगर्भोऽसिबृहत्त्रिपृष्ठः ३२ व्यक्तंविभोस्थूलमिदंशरीरंयेनेंद्रियप्राणमनोगुणांस्त्वम् भुंक्षेस्थितो धामनिपारमेष्ठ्ये अव्यक्तआत्मापुरुषःपुराणः ३३ अनंताव्यक्तरूपेणयेनेदमखिलंततम् चिदचिच्छक्तियुक्तायतस्मैभगवतेनमः ३४ यदिदास्यस्यभिमतान्वरान्मेवरदोत्तम भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्योमृत्युर्मामन्ममप्रभो ३५ नांतर्बहिर्दिवानक्तमन्यस्मादपिचायुधैः नभूमौनांबरेमृत्युर्नरैरपिमृगैरपि ३६ व्यसुभिर्वाऽसुमद्भिर्वासुरासुरमहोरगैः अप्रतिद्वंद्वतांयुद्धेऐकपत्यंचदेहिनाम् ३७

स्यपृष्ठेपरतः स्थितः अक्षरात्परतः परइत्यादिश्रुतेः ३२ ननुब्रह्मांडशरीरस्यजीवस्यममकुतोब्रह्मत्वंकुतोवाब्रह्मांडगर्भत्वादितत्राह व्यक्तं कार्यमिदंतवशरीरम् व्यक्तंसत्यमितिवा येनशरीरेण त्वमिंद्रियप्राणमनसांगुणान्विषयान् भुंक्षे किंच पारमेष्ठ्ये परमैश्वर्ये धामनिस्वस्वरूपेस्थितएवभुंक्षे नतुअस्मदादिवत् स्वरूपतिरोधानेन अतस्त्वमव्यक्त आत्मानिरुपाधिब्रह्मैवपुराणपुरुषश्चेत्यर्थः ३३ ननुब्रह्मत्वंपुराणपुरुषत्वंकथमेकस्यतत्राह अनंतइति हेअनंत येनत्वया अव्यक्तेनमनोवचनागोचरेणरूपेणइदंविश्वंततंव्याप्तम् तस्मैतुभ्यंभगवते अचिंत्यैश्वर्यायनमः भगवत्वेहेतुः चिदचिच्छक्तियुक्ताय चिच्छक्तिर्विद्या अचिच्छक्तिर्माया ताभ्यांयुक्तायेति ३४ ३५ अन्यस्मात्त्वत्सृष्टव्यतिरिक्तादपिहेभगवन् आयुधैर्मृत्युर्माभूत् ३६ व्यसुभिः अप्राणैः असुमद्भिः सप्राणैः यथा आत्मनस्तवास्तिमहिमातथा अप्रतिद्वंद्वतादिकंदेहीतिशेषः ३७

हर्षेणाश्रूणि पुलकोद्गेदश्चयंस्यसः २५ अंधेननिबिडेन तत्रहेतुः कालसृष्टेनप्रकृतिगुणरूपेणनतुध्वांतेन तमसावृतमिदंजगत् यः अभिव्यनक् अभिव्यक्तमकरोत् २६ यश्चत्रिगुणेनात्मनाइदंजगत् सृजति अवति पालयति लुंपतिसंहरतिच तस्मैरजः सत्वतमसां धाम्नेआश्रयायमहते पराय परमेश्वरायनमइतिद्वयोरन्वयः २७ अत्रचस्वप्रकाशकत्वंजगत्प्रकाशकत्वंतत्कारणत्वंतत्स्रष्ट्यादिकर्तृ त्वंमहत्वंपरमेश्वरत्वंचेतिषड्विधत्वमुक्तं तदेवप्रपंचयन्नमस्करोति नमइतिचतुर्भिः बीजायकारणाय तत्रहेतुः आद्याय ज्ञानंज्ञप्तिः विज्ञानंविषयाकारंज्ञानंमूर्तिर्यस्य तस्मै अनेनस्वप्रकाशकत्वंजगत्प्रकाशकत्वंचदर्शितम् बीजायेतिनिमित्तत्वमुक्तं उपादानत्व माह प्राणाद्योयेविकारास्तैरूपैर्व्यक्तिंकार्याकारमीयुषेप्राप्तवते २८ एवमात्मनात्रिवृताचेत्यनेनोक्तंकारणद्वैधादर्शितम्

उत्थायप्रांजलिःप्रह्वईक्षमाणोदृशाविभुम् हर्षाश्रुपुलकोद्भेदोगिरागद्गदयागृणात् २५ हिर ण्यकशिपुरुवाच कल्पांतेकालसृष्टेनयोऽन्धेनतमसावृतम् अभिव्यनक्जगदिदंस्वयंज्योतिः स्वरोचिषा २६ आत्मनात्रिवृताचेदंसृजत्यवतिलुंपति रजःसत्वतमोधाम्नेपरायमहतेनमः २७ नम आद्यायबीजायज्ञानविज्ञानमूर्त्तये प्राणेंद्रियमनोबुद्धिविकारैर्व्यक्तिमीयुषे २८ त्वमीशिषेजगतस्त स्थुषश्चप्राणेनमुख्येनपतिःप्रजानाम् चित्तस्यचित्तेर्मनइंद्रियाणांपतिर्महान्भूतगुणाशयेशः २९ त्वंसप्ततंतून्वितनोषितन्वात्रय्याचातुर्होत्रकविद्ययाच त्वमेकआत्मात्मवतामनादिरनंतपारःक विरंतरात्मा ३०

महत्वमीश्वरत्वंचाह त्वमिति त्वमेवजगतोजंगमस्यतस्थुषः स्थावरस्यचईशिषेनियंताभवसि केन मुख्येनप्राणेनसूत्रात्मरूपेण अतस्त्वंप्रजानांपतिः तासांचित्तस्यचित्तेश्चतत्परिणामभूतायाश्चेतनायाः मनसश्चतन्नियं म्यानांमिंद्रियाणांचपतिः अतस्त्वमेवमहान् भूतानामाकाशादीनांतद्गुणानांशब्दादिविषयाणाम् आशयानांतद्वासना नामीशश्च एतेनैवस्रष्टृत्वंदर्शितम् २९ इदानींयज्ञप्रवर्तकत्वेनांतर्यामित्वेनजगत्पालकत्वमाह त्वमेवसप्ततंतून् अग्नि ष्टोमादियज्ञान् विस्तारयसि कथंत्रय्यातन्वा वेदत्रयरूपेण कथंभूतया चत्वारोहोतारोयत्रतच्चातुर्होत्रकम् कर्मतद्विष यायाविद्यया आत्मवतांप्राणिनामात्मभूतस्त्वमेवांतरात्माच अंतर्यामी कुतः यतः कविः सर्वज्ञः तत्कुतः एकः अखंडः त त्रहेतुः अनादिः अनंतपारश्चेति नास्त्यंतःपारश्चकालतोदेशतोयस्य ३०

इतित्वत्पदापहरणेतस्यनिर्बंधंशुश्रुम अतएवासौतपः परम मास्थितोवर्त्ततेयदत्रयुक्तंतत् अनंतरमेवविधत्स्व १२ अन्यथानव
स्थानभ्रंशोसतिसाधूनामनिष्टंस्यादितिशोचंतआहुः तवपारमेष्ठ्यमिदमासनंद्विजानांगवांच भवायउद्भवाय श्रेयसेसुखायभूत्यै
ऐश्वर्यायक्षेमायलब्धपालनाय विजयाय उत्कर्षाय १३ १४ वल्मीकादिभिःप्रतिच्छन्नंप्रथमंनददर्श पश्चात्कथंचिद्विलक्ष्यतं
प्राहेतिद्वयोरन्वयः पिपीलिकाभिः आचीर्णंसमंताद्भक्षितंमेदस्त्वङ्मांसंचशोणितंचयस्य १५ अभ्रैरापिहितंछन्नंरविमि

इतिशुश्रुमनिर्बंधंतपःपरममास्थितः विधत्स्वानंतरंयुक्तंस्वयंत्रिभुवनेश्वर १२ तवासनंद्विजगवांपा
रमेष्ठ्यंजगत्पते भवायश्रेयसेभूत्यैक्षेमायविजयायच १३ इतिविज्ञापितोदेवैर्भगवानात्मभूर्नृप
परीतोभृगुदक्षाद्यैर्ययौदैत्येश्वराश्रमम् १४ नददर्शप्रतिच्छन्नंवल्मीकतृणकीचकैः पिपीलिकाभि
राचीर्णंमेदस्त्वङ्मांसशोणितम् १५ तपंतंतपसालोकान्यथाभ्रापिहितंरविम् विलक्ष्यविस्मितःप्रा
हप्राहसन्हंसवाहनः १६ **ब्रह्मोवाच** उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेतपःसिद्धोऽसिकाश्यप वरदोऽहमनु
प्राप्तोव्रियतामीप्सितोवरः १७ अद्राक्षमहमेतत्तेहृत्सारंमहदद्भुतम् दंशभक्षितदेहस्यप्राणाह्य-
स्थिषुशेरते १८ नैतत्पूर्वर्षयश्चक्रुर्नकरिष्यंतिचापरे निरंबुर्धारयेत्प्राणान्कोवैदिव्यसमाःशतम्
१९ व्यवसायेनतेनेनदुष्करेणमनस्विनाम् तपोनिष्ठेनभवताजितोऽहंदितिनंदन २० ततस्तआ-
शिषःसर्वाददाम्यसुरपुंगव मर्त्यस्यतेअमर्त्यस्यदर्शनंनाफलंमम २१ **नारदउवाच** इत्युक्त्वा
दिभवोदेवोभक्षितांगंपिपीलिकैः कमंडलुजलेनौक्षद्दिव्येनामोघराधसा २२ सतत्कीचकवल्मीकात्स
हओजोबलान्वितः सर्वावयवसंपन्नोवज्रसंहननोयुवा उत्थितस्तप्तहेमाभोविभावसुरिवैधसः २३
सनिरीक्ष्यांबरेदेवंहंसवाहमवस्थितम् ननामशिरसाभूमौतद्दर्शनमहोत्सवः २४

वविलक्ष्यविस्मितःप्राह १६
१७ हृत्सारंधैर्यंदंशैर्मक्षिकादिविशेषैर्भक्षितोदेहोयस्य १८ निरंबुःनिषिद्धमंबुयेनसः त्यक्तोदकइत्यर्थः १९ तेत्वयाअनेनव्यवसायेनैव
तावज्जितोऽहम् तपोनिष्ठेनभवतातुसुतरांजितः २० मर्त्यस्यतवअमर्त्यस्यममदर्शनमफलंनिष्फलंनभवति अतोवरंवृणीष्व २१ आदौ
भवतीति आदिभवोब्रह्माऔक्षत् प्रोक्षितवान् २२ वज्रवत् संहननमंगदार्ढ्यंयस्यतप्तस्यहेम्नइव आभादेहकांतिर्यस्यसगिराअरण्यादिग्युक्तरेणान्वयः २३ तस्यदर्शनेनमहानुत्सवोयस्य २४

ऊर्ध्वौबाहू यस्य नभसि दृष्टिर्यस्य पादांगुष्ठेनाश्रिता अवनिर्येन २ जटानां दीधितिभिः अंशुभिः रश्मिभिः प्रलयकर्त्ता अर्क इव रेजे पूर्वं येऽ
लक्षिताः संतो भुवि विचेरुस्ते देवाः पुनः स्वानि स्थानानि भेजिरे ३ विष्वगीरितः सर्वतः प्रसृतः सन् त्रिलोकीमतपत् तापयामास ४ द्वीपैर
द्रिभिश्च सहिता भूश्चचाल ५ ६ तव बलिहाराः करप्रदाः पूजाकारिण इति वा अभितो भवतीत्यभिभूः हे अभिभो सर्वाधिपते पा
ठांतरे भो इति संबोधनम् अभितो यावन्न नंक्ष्यंतीति संबंधः ७ ब्रह्मणस्तस्मिन् द्वेषमुत्पादयितुं तत्संकल्पमाहुः तस्येति चतुर्भिः तथा
प्यस्माभिर्निवेदितं त्वया श्रूयताम् ८ तपोयोगयोः समाधिना निष्ठया सर्वधिष्ण्येभ्यः श्रेष्ठं निजासनं सत्यलोकं यथा अध्यास्ते अ

सतेपे मंदरद्रोण्यां तपः परमदारुणम् ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादांगुष्ठाश्रितावनिः २ जटादीधितिभी
रेजे संवर्त्तार्क इवांशुभिः तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवाः स्थानानि भेजिरे ३ तस्य मूर्ध्नः समुद्भूतः सधू-
मोऽग्निस्तपोमयः तिर्यगूर्ध्वमधोलोकानतपद्विष्वगीरितः ४ चुक्षुभुर्नद्युदन्वंतः सद्वीपाद्रिश्चचाल
भूः निपेतुः सग्रहास्तारा जज्वलुश्च दिशो दश ५ तेन तप्ता दिवं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं ययुः सुराः धात्रे वि
ज्ञापयामासुर्देवदेव जगत्पते ६ दैत्येंद्रतपसा तप्ता दिवि स्थातुं न शक्नुमः तस्य चोपशमं भूमन्विधे
हि यदि मन्यसे लोका न यावन्नंक्ष्यंति बलिहारास्तवाभिभो ७ तस्यायं किल संकल्पश्चरतो दुश्चरं तपः
श्रूयतां किं न विदितस्तवाथापि निवेदितम् ८ सृष्ट्वा चराचरमिदं तपोयोगसमाधिना अध्यास्ते सर्व
धिष्ण्येभ्यः परमेष्ठी निजासनम् ९ तदहं वर्द्धमानेन तपोयोगसमाधिना कालात्मनोश्च नित्यत्वात्साध
यिष्ये तथात्मनः १० अन्यथेदं विधास्येऽहमयथा पूर्वमोजसा किमन्यैः कालनिर्धूतैः कल्पांते वैष्णवादि
भिः ११

धितिष्ठति ९ तत्तथैवात्मनः साधयिष्यामि ननु ब्रह्मणा अतिदीर्घायुषा तपस्तप्त्वा तत्साधितमन्यः कुतस्तत्साधयेत्त
त्राहुः कालात्मनोरिति यद्यप्यायुर्बोऽल्पत्वेन देहो वारंवारं म्रियेत तथाऽपि कालस्य आत्मनश्च नित्यत्वात् बहुभिर्जन्मभिस्तपस्त
प्त्वा तत्साधयिष्याम्येवेति १० वर्द्धमानेनेति यदुक्तं तदभिप्रायमाहुः अन्यथेति अन्यथा सुरासुरादिव्यत्ययेन अयथापूर्वं पुण्यपा
पादिव्यत्ययेन इदं जगद्विधास्यामि अन्यैः वैष्णवादिभिः ध्रुवादिपदैः किं प्रयोजनमतस्तदेव साधयिष्यामि ११ ७ ७

शिचस्तंत्स्यांजालस्यसूत्रेऽसज्जतबंधंप्राप तामापन्नामापदंप्राप्तांदृष्ट्वा कुलिंगः पक्षीतांमोचितुमकल्पः सन् पर्यदेवयत् वृक्षशाखा-
माश्रित्यविलापंचकार ५२ आकरुणयासर्वतोऽनुकंप्ययास्त्रियाकिंकरिष्यति ५३ आत्मनोदेहस्यार्द्धेन अनेनविधुरायुषाभार्यार्हि-
न्यजीवितेन दुःखंयथाभवत्येवंजीवताकिंमेप्रयोजनम् अतोमामपिकामंनयत्वित्यन्वयः ५४ नजाताःपक्षायेषांतान् बालकान् क
थंबिभर्मिपुष्णामि मंदभाग्याःप्रजाः मातरंप्रतीक्षंते ५५ शाकुनिकः पक्षिहंताविलीनःसन् ५६ आत्मापायंस्वमृत्युमपश्यत्सः ५७

सासज्जतशिचस्तंत्स्यांमहिषीकालयंत्रिता कुलिंगस्तांतथापन्नांनिरीक्ष्यभृशदुःखितः स्नेहादकल्पः
कृपणःकृपणांपर्यदेवयत् ५२ अहोअकरुणोदेवःस्त्रियाकरुणयाविभुः कृपणंमानुशोचंत्यादीन
याकिंकरिष्यति ५३ कामंनयतुमांदेवःकिमर्द्धेनात्मनोहिमे दीनेनजीवतादुःखमनेनविधुरायुषा ५४
कथंत्वजातपक्षांस्तान्मातृहीनान्बिभर्म्यहम् मंदभाग्याःप्रतीक्षंतेनीडेमेमातरंप्रजाः ५५ एवंकुलिंगं-
विलपंतमारात्प्रियावियोगातुरमश्रुकंठम् सएवतंशाकुनिकःशरेणविव्याधकालप्रहितोविलीनः ५६
एवंयूयमपश्यंत्यआत्मापायमबुद्धयः नैनंप्राप्स्यथशोचंत्यःपतिंवर्षशतैरपि ५७ हिरण्यक
शिपुरुवाच बालएवंप्रवदतिसर्वेविस्मितचेतसः ज्ञातयोमेनिरेसर्वमनित्यमयथोत्थितम् ५८
यमएतदुपाख्यायतत्रैवांतरधीयत ज्ञातयोऽपिहिरण्यकशिपोर्यदुक्तंसांपरायिकम् ५९ ततःशोचतमा
यूयंपरंचात्मानमेवच कआत्माकःपरोवाऽत्रस्वीयःपारक्यएववा स्वपराभिनिवेशेनविनाज्ञानेनदे-
हिनाम् ६० नारदउवाच इतिदैत्यपतेर्वाक्यंदितिराकर्ण्यसस्नुषा पुत्रशोकंक्षणात्त्यक्त्वातत्वे
चित्तमधारयत् ६१ इतिश्रीभागवतेम०सप्तमस्कंधेदितिशोकापनयनंनामद्वितीयोऽध्यायः २
नारदउवाच हिरण्यकशिपूराजन्नजेयमजरामरम् आत्मानमप्रतिद्वंद्वमेकराजंव्यधित्सत १

अयथोत्थितं मिथ्यैवाविर्भूतम् ५८ सांपरायिकं परलोककृत्यम् ५९ अशोचतइतिपाठेअडागमआर्षः स्वपरइत्यभिनिवेशएवाज्ञानंते
नविना ६० सस्नुषास्नुषयासहिता ६१ इतिस०टीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेतस्यतपसातप्तंवीक्ष्यजगद्विधिः आगत्यविस्मितस्तेन
संस्तुतस्त्ववरानदात् १ तदेवंसाधूनांकदनेदानवानादिश्यबंधूनांशोकंतत्वनिरूपणेनापनीययत्कृतवान् तदाह हिरण्यकशिपुरित्यादिनाअ
प्रतिद्वंद्वंप्रतिपक्षहीनमेकराजमेकमेवराजानंव्यधित्सतकर्तुमैच्छत् १

ननुमुखनासिकासंचारीप्राणः श्रोतावक्ताचदृष्टएवइतिचेत् नासौश्रोतावक्तावा अचेतनत्वादित्याह नश्रोतेति महान्सर्वेंद्रियचेष्टा हेतुः अतएवमुख्यः प्राणोवैमुख्यइतिश्रुतेः कस्तर्हिश्रोतावक्ताचतत्राह यस्त्विहदेहेंद्रियैस्तत्तदर्थद्रष्टा आत्मासतुप्राणदेहाभ्या मचेतनाभ्यामन्यएवसन्चेतनः ४५ ननुचेतनत्वे अन्यत्वेचतस्याहंकृशःस्थूलः काणोबधिर इत्यादिदेहधर्मोपलब्धिःकुतस्तत्राह भूतें द्रियमनोभिर्लिंग्यंतेलक्ष्यंतइति तथातान्देहान्तेभ्योऽन्यएवभजति अहमितिमन्यते तर्हिकथंमोक्षस्तत्राह तच्चभजनंस्वेनतेज साविवेकबलेनउत्सृजत्यपिहीत्यनुभवंप्रमाणयति ४६ ननुविवेकानंतरमपि आहारादिकर्मस्कप्रवृत्तेः बंधःस्यादेवेत्यत आह या वदिति यावल्लिंगशरीरेणान्वितः तदभिमानवानात्माभवति तावदेवतत्कर्मनिबंधनंबंधहेतुर्भवति ततोविपर्ययः देहधर्मेभा

नश्रोतानानुवक्ताऽयंमुख्योऽप्यत्रमहानसुः यस्त्विहेंद्रियवानात्मासचान्यःप्राणदेहयोः ४५ भूतेंद्रिय मनोलिंगान्देहानुच्चावचान्विभुः भजत्युत्सृजतिह्यन्यस्तच्चापिस्वेनतेजसा ४६ यावल्लिंगान्वितोह्या त्मातावत्कर्मनिबंधनम् ततोविपर्ययःक्लेशोमायायोगोऽनुवर्त्तते ४७ वितथाऽभिनिवेशोऽयंयद्गु- णेष्वर्थदृग्वचः यथामनोरथःस्वप्नःसर्वमैंद्रियकंमृषा ४८ अथनित्यमनित्यंवानेहशोचंतितद्विदः ना न्यथाशक्यतेकर्त्तुंस्वभावःशोचतामिति ४९ लुब्धकोविपिनेकश्चित्पक्षिणांनिर्मितोऽतकः वितत्यजा लंविदधेतत्रतत्रप्रलोभयन् ५० कुलिंगमिथुनंतत्रव्यचरत्समदृश्यत तयोःकुलिंगीसहसालुब्धकेन प्रलोभिता ५१

स्मम् ततःक्लेशश्चानुवर्त्तते ननुलिंगाभिमाने निवृत्तेऽपियतोऽयंमायायोगोविपर्ययादिः माययायुज्यत इतितथानपरमार्थइत्यर्थः ४७ ननुसुखदुःखादीनांतत्साधनानांचसत्यत्वप्रतीतेः कुतोमायामयत्वं तथाच बहवो वादिनःसत्यत्वमे ववदंति तत्राह वितथेति वितथोमिथ्याभूतोऽयमभिनिवेशःकोऽसौगुणेषुतत्कार्येषु सुखदुःखादिषु अर्थःपरमार्थइति दृग्वचश्चे ति यत्सकुतइत्यत आह यथेति यथामनोरथःस्वप्नः ४८ उपसंहरति अथेति अथतस्मात् नित्यमात्मानमनित्यंदेहंवा तद्विदःनित्य मनित्यंचजानंतः नशोचंति नन्वेवमुपदेष्टारोऽपिशोचंतोदृश्यंतेतत्राह नान्यथेति ज्ञानदार्ढ्याभावात् स्वभावोननिवर्त्ततइत्यर्थः ४९ स्व यंसधर्माअपीति यदुक्तं तत्रेतिहासमाह लुब्धकइत्यादिना पक्षिणामंतक ईश्वरेणनिर्मितः सन् यत्रयत्रतेतत्रतत्रतान्कणादिभिःप्र लोभयन् जालंविस्तार्यविशेषेणधृतवान् पाशांतरेतेषामामिषादिभिः प्रलोभनंकृतवानित्यर्थः ५० कुलिंगःकंदभक्षीपक्षिविशेषःकुलिं गयोर्मिथुनम् ५१

तदेवमात्मनोजन्ममरणादिकमंगीकृत्येश्वराधीनत्वान्नशोकः कार्य इत्युक्तम् इदानींतुदेहानामेवजन्मादिनत्वात्मनइत्याह भूतानीतित्रिभिः भू-
तानिदेहाः निजयोनिः स्वकारणभूतंलिंगशरीरंतन्निमित्तैः कर्मभिः भवंतिजायंते नभवंति नश्यंतिच सर्वशः देवादिदेहाअपि तत्र ह नदा प्रकृ-
तौदेहेस्थितोऽप्यात्मातस्याः प्रकृतेर्गुणैः देहधर्मैर्जन्मभिर्ननिबद्ध्यते नयुज्यते यत अन्यतमोदेहादत्यंतविलक्षणः ४१ नन्वहंकृशः स्थूलइत्यादौ
नवैलक्षण्यंप्रतीयतेतत्राह इदमिति इदंशरीरंमोहजमविवेकादात्मत्वेनज्ञातं वस्तुतस्तु पृथगेवयतइर्यते दृश्यते भौतिकंच यथागृहमित्य
न्वयः अत्रैवंप्रयोगः द्रष्टुरभौतिकत्वाच्चपुरुषात् शरीरंभिन्नंदृश्यत्वात् भौतिकत्वाच्च यथाऽत्यंताविवेकिनः आत्मत्वेनाभिमतमपिगृहं
ततः गृहात् गृहीययापृथक्तद्वदिति भौतिकत्वानुमानंविवृण्वन् आत्मनोजन्माद्यभावमुपसंहरति यथा औदकैः परमाणुभिर्जातोबु-

भूतानितेस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवंतिकालेनभवंतिसर्वशः नतत्रहात्माप्रकृतावपिस्थितस्तस्यागुणैरन्यत
मोनिबद्ध्यते ४१ इदंशरीरंपुरुषस्यमोहजंयथापृथग्भौतिकमीयतेगृहम् यथौदकैःपार्थिवतैजसैर्जनःका
लेनजातोविकृतोविनश्यति ४२ यथाऽनलोदारुषुभिन्नईयतेयथाऽनिलोदेहगतःपृथक्स्थितः यथा
नभःसर्वगतंनसज्जतेतथापुमान्सर्वगुणाश्रयःपरः ४३ सुयज्ञोनन्वयंशेतेमूढायमनुशोचथ यःश्रोता
योऽनुवक्तेहसनदृश्यतकर्हिचित् ४४

द्बुदादिः यथाचपार्थिवैर्जातोघटादिः यथाचतैजसैर्जातः कुंडलादिर्विनश्यति यथातैरेवत्रिविधैः परमाणुभिर्जातोजनोदेहएव विकृ-
तः परिणतः सन् विनश्यति नत्वात्मेत्यर्थः ४२ पृथगवस्थानाभावेऽपिभिन्नत्वेदृष्टांतद्वयमाह यथेति यथाऽनलोदारुष्ववस्थितोऽ
पिदाहकत्वेनप्रकाशकत्वेनभिन्नएवप्रतीयते यथाच देहगतोऽप्यनिलोमुखनासिकादिषुपृथक्स्थितएवप्रतीयते तथादेहस्थत्वेऽ
प्यात्मानः तद्धर्मयोगाभावेदृष्टांतमाह यथानभोनसज्जतेक्वापिसंगंनप्राप्नोति तथापुमानपिसर्वेषांगुणानांदेहेंद्रियादीनामाश्रयः
तेष्वाश्रितोवापरः पृथगेवेत्यर्थः ४३ किंच हेमूढाः यमनुशोचथ सोऽयंसुयज्ञाख्यःसुयज्ञः शेतेकिमितिशोचथ नन्वेतावंतंकालम-
सौशृणोति अनंतरंप्रतिवक्तिच प्रत्युत्तरंददाति इदानींतस्यादर्शनान्मृतइति शोचामइतिचेत् सतुशोच्योनभवति श्रागपितस्य-
श्रोतुर्वक्तुरदर्शनादित्याह यःश्रोतेति ४४ ७ ७ ७ ७

हेमहीपते त्वयासुहृत्तमेनविनावयंकथंस्याम भवेमजीवेमइत्यर्थः अतः हेवीरयत्र त्वंयास्यसि तत्रते अनुयानमनुगमनंतवपादयोः शुश्रूषांकुर्वतीनामस्माकंदिशदेहि आज्ञामितिशेषः ३४ निर्हारंदाहार्थंनयनमनिच्छतीनाम् अस्तमस्ताचलंप्रति ३५ परिदेवितं रोदनम् स्वपुर्यामिवस्थितोयमः आश्रुत्यश्रुत्वा ३५ तत्रस्वयमेवोपागतोयमः बालकोभूत्वातानाह अहोइत्यादिना अहोआश्चर्यम् अस्मत्तोवयसाऽधिकानामपिलोकस्यविधिंजन्ममरणादिप्रकारंविपश्यतामपिविमोहः मोहमेवाह यत्रयस्मादव्यक्तादागतः तत्रैवगतमपार्यशोचंति तदुक्तंगीतासु अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवनेति किंच स्वयम

त्वयाकृतद्वेनवयंमहीपतेकथंविनास्यामसुहृत्तमेनते तत्रानुयानंतववीरपादयोःशुश्रूषतीनांदिशयत्रयास्यसि ३४ एवंविलपतीनांवैपरिगृह्यमृतंपतिम् अनिच्छतीनांनिर्हारमर्कोऽस्तंसन्यवर्तत ३५ तत्रहप्रेतबंधूनामाश्रुत्यपरिदेवितम् आहतान्बालकोभूत्वायमःस्वयमुपागतः ३६ यमउवाच अहोअमीषांवयसाधिकानांविपश्यतांलोकविधिंविमोहः यत्रागतस्तत्रगतंमनुष्यंस्वयंसधर्माअपिशोचंत्यपार्थम् ३७ अहोवयंधन्यतमायदत्रत्यक्ताःपितृभ्यांनविचिंतयामः अभक्ष्यमाणाअबलावृकादिभिःसरक्षितारक्षतियोहिगर्भे ३८ यइच्छयेशःसृजतीदमव्ययोयएवरक्षत्यवलुंपतेचयः तस्याबलाःक्रीडनमाहुरीशितुश्चराचरंनिग्रहसंग्रहेप्रभुः ३९ पथिच्युतंतिष्ठतिदिष्टरक्षितंगृहेस्थितंतद्विहतंविनश्यति जीवत्यनाथोऽपितदीक्षितोवनेगृहेऽपिगुप्तोऽस्यहतोनजीवति ४०

पिसधर्माः मृतेन सहसमानोमृत्युलक्षणोधर्मोयेषांतथाभूता अपिशोचंति ३७ अहोवयंशुभ्रतोधन्यतमाः यतः अबलादुर्बलाबाला अपिवृकादिभिरभक्ष्यमाणावयंनविचिंतयामः तत्रहेतुः योगर्भेरक्षति सएवसर्वत्ररक्षिता ३८ ननुतस्यरक्षणार्थेकिंप्रयोजनम् नकिंचिदपि किंतु क्रीडैवकेवलमित्याह यइति यईशःइदंविश्वंलीलयासृजति रक्षति अवलुंपते संहरतिच भोअबलाः तस्येशितुश्चराचरंक्रीडासाधनमाहुः अतः सएवनिग्रहेसंहारेसंग्रहे पालनेचप्रभुः ३९ प्रभुत्वमेवान्वयव्यतिरेकाभ्यांदर्शयति पथीति दिष्टेन दैवेन ईश्वरेण रक्षितंचेत् तेनईश्वरेणविहतमुपेक्षितंचेत् गृहेस्थितं यत्नतःपाल्यमानमपि अस्यहतः तेनोपेक्षितः ४०

एतत्सदृष्टांतंप्रपंचयति यथेतिचतुर्भिः तरवः प्रतिबिंबिताः उपाधिधर्मा उपहिते भवंतीति दृष्टांतमुक्त्वाग्राहकधर्माग्राह्येभवंतीतिदृष्टांतमाह चक्षुषेति २३ अविकलः परिपूर्णएव तत्साम्यतांमनःसमतामित्यर्थः २४ लिंगभावनादेहाभिमानः एषआत्मनोविपर्यासः अन्यथाभावः तदेवाह प्रियैर्वियोगः अप्रियैर्योगश्चकर्मच संसृतिश्चनानागर्भेषुप्रवेशः २५ ततश्चसंभवउत्पत्तिः विवेकस्यास्मृतिः अनुसंधानम् २६ अत्रापिशोकहेतुंविनावृथैवायंशोकइत्यस्मिन्नर्थेप्रेतस्यमृतस्यकस्यचिद्येबंधवस्तेषांचसंवादंशृणुत २७ उपासततत्समीपे आष्ट

यथांऽभसाप्रचलतातरवोऽपिचलाइव चक्षुषाभ्राम्यमाणेनदृश्यतेचलतीवभूः २३ एवंगुणैर्भ्राम्यमाणेमनस्यविकलःपुमान् यातितत्साम्यतांभद्रेह्यलिंगोलिंगवानिव २४ एषआत्मविपर्यासोह्यलिंगेलिंगभावना एषप्रियाप्रियैर्योगोवियोगःकर्मसंसृतिः २५ संभवश्चविनाशश्चशोकश्चविविधःस्मृतः अविवेकश्चचिंताचविवेकास्मृतिरेवच २६ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् यमस्यप्रेतबंधूनांसंवादंतन्निबोधत २७ उशीनरेष्वभूद्राजासुयज्ञइतिविश्रुतः सपत्नैर्निहतोयुद्धेज्ञातयस्तमुपासत २८ विशीर्णरत्नकवचंविभ्रष्टाभरणस्रजम् शरनिर्भिन्नहृदयंशयानमसृगाविलम् २९ प्रकीर्णकेशंध्वस्ताक्षंरभसादष्टदच्छदम् रजःकुंठमुखांभोजंछिन्नायुधभुजंमृधे ३० उशीनरेंद्रंविधिनातथाकृतंपतिंमहिष्यःप्रसमीक्ष्यदुःखिताः हताःस्मनाथेतिकरैरुरोभृशंघ्नत्योमुहुस्तत्पदयोरुपापतन् ३१ रुदत्यउच्चैर्दयितांघ्रिपंकजंसिंचंत्यअस्रैःकुचकुंकुमारुणैः विस्रस्तकेशाभरणाःशुचंनृणांसृजंत्यआक्रंदनयाविलेपिरे ३२ अहोविधात्राऽकरुणेननःप्रभोभवान्प्रणीतोदृगगोचरांदशाम् उशीनराणामसिवृत्तिदःपुराकृतोऽधुनायेनशुचांविवर्धनः ३३

त्यस्थिताइत्यर्थः २८ विशीर्णरत्नमयंकवचंयस्य विभ्रष्टानि आभरणानि स्रजश्चयस्य शरेणनिर्भिन्नं हृदयंयस्य असृजारक्तेनरुधिरेणाविलंलिप्तम् २९ प्रकीर्णाःकेशायस्य ध्वस्तेअक्षिणीयस्य रभसासंरंभेणदष्टोदच्छद ओष्ठोयेन रजसाकुंठमावृतंमुखांभोजंयस्य छिन्नमायुधंभुजश्चयस्य ३० तस्यपादयोरुपसमीपे आसमंतात् अपतन् ३१ ३२ विलापमेवाह अहोइतिद्वाभ्याम् अकरुणत्वमेवाहुः येनविधात्रादृशामगोचरांदशांभवान् प्रणीतःगमितः तेनविधात्रात्वमधुनाशुचांविवर्धनःकृतोऽसीत्यन्वयः ३३

१३ पुरंहट्टादिमत् ग्रामस्तद्रहितः व्रजोगवांवासः उद्यानंकृत्रिमंवनम् क्षेत्रंव्रीह्याद्येः आरामोऽकृत्रिमंवनम् आश्रमऋषीणांस्थानम् आकरोरत्नादीनाम् खेटः कृषीवलानांवासः खर्वटोगिरिद्रोण्याश्रयोग्रामः घोषआभीराणांवासः पत्तनंराजधानी १४ खनित्रैः खननसाधनैः आजीव्यात् उपजीव्यात् जंब्वाम्रकपित्थादीन् शरणानिगृहान् १५ विप्रकृतेउपद्रुते यज्ञभागानामभावात् दिवंपरित्यज्य अलक्षिताः संतः भुविचेरुः १६ तदेवंप्रजानांकदनंदानवेषुकुर्वत्सुस्वयंस्वर्गराज्यादिसाधयितुंतपस्तप्तुकामः प्रथमंयत्कृतवान्तदाह हिरण्यकशिपुरित्यादिना कटोदकं प्रेताय प्रदेयमुदकम् आदिशब्दात्प्रेतश्राद्धादिकम् १७ १८ तन्मातरं

इतितेभर्तृनिर्देशमादायशिरसादृताः तथाप्रजानांकदनंविदधुःकदनप्रियाः १३ पुरग्रामव्रजोद्यानक्षेत्रारामाश्रमाकरान् खेटखर्वटघोषांश्चददहुःपत्तनानिच १४ केचित्खनित्रैर्बिभिदुःसेतुप्राकारगोपुरान् आजीव्यांश्चिच्छिदुर्वृक्षान्केचित्परशुपाणयः प्रादहन्शरणान्यन्येप्रजानांज्वलितोल्मुकैः १५ एवंविप्रकृतेलोकेदैत्येंद्रानुचरैर्मुहुः दिवंदेवाःपरित्यज्यभुविचेरुरलक्षिताः १६ हिरण्यकशिपुर्भ्रातुःसंपरेतस्यदुःखितः कृत्वाकटोदकादीनिभ्रातृपुत्रानसांत्वयत् १७ शकुनिंशंबरंधृष्टंभूतसंतापनंवृकम् कालनाभंमहानाभंहरिश्मश्रुमथोत्कचम् १८ तन्मातरंरुषाभानुंदितिंचजननींगिरा श्लक्ष्णयादेशकालज्ञइदमाहजनेश्वर १९

हिरण्यकशिपुरुवाच

अंबांबहेवधूःपुत्रावीरंमाऽर्हथशोचितुम् रिपोरभिमुखेश्लाघ्यःशूराणांवधईप्सितः २० भूतानामिहसंवासःप्रपायामिवसुव्रते दैवेनैकत्रनीतानामुन्नीतानांस्वकर्मभिः २१ नित्यआत्माव्ययःशुद्धःसर्वगःसर्ववित्परः धत्तेऽसावात्मनोलिंगंमाययाविसृजन्गुणान् २२

तेषां शकुनिशंबरादीनां मातरं रुषाभानुं भानुसंज्ञाम् १९ हेवधूरिति भ्रातुर्भार्यांसंबोधयति २० भवतु नामतस्यश्लाघ्योवधः तथाप्यस्माकंतावद्बंधुर्गतएवेतिचेत्तत्राह भूतानामिति दैवेनप्राचीनकर्मणाएकत्रनीतानांसंयोजितानां पुनश्चस्वैस्वैः कर्मभिरुन्नीतानांवियोजितानाम् २१ एवंलौकिकदृष्ट्याशोकंनिवार्यतत्त्वदृष्ट्यावारयति नित्यइति आत्मानित्यः मृत्युशून्यः अव्ययः अपक्षयशून्यः शुद्धः निर्मलः सर्वगः सर्ववित् सर्वज्ञश्च सर्वत्रहेतुः परोदेहादिव्यतिरिक्तः अतोमृतइति कृशइतिमलिनइतिवियुक्तइति अज्ञइतिचमत्वाशोकोनकार्यइत्यर्थः कथंतर्हितस्यसंसारस्तत्राह धत्तइति आत्मनोमाययास्वाविद्ययालिंगंमूर्तीर्धत्ते गुणान्सुच्चावचान्देहान्सुखदुःखादीन्वाधत्ते विशेषेणसृजन्स्वीकुर्वन् लिंगशरीरोपाधिः संसारइत्यर्थः २२

कोपेनउत अतिशयेनज्वलद्धाम् कोपाग्निधूमेनेवधूम्रमंबरंनिरीक्षमाणः २ करालदंष्ट्राभिर्युक्तयादृष्ट्याद्रुःप्रेक्ष्यंभ्रुकुटीयुक्तंमुखंयस्यसः ३ ४ ५ समेनापिउपधावनैर्भजनैः निमित्तभूतैः पार्ष्णिग्राहेणसतामेभ्राताहतः ६ एवंत्यक्तःस्वभावः समत्वंयेनतस्यघृणेः शुद्धतेजोमयस्यापिमाययावनौकसः वराहरूपस्यसतः अस्थिरात्मनः अव्यवस्थितचित्तस्य कुतःयोयोभजति तंतंभजमानस्य अनुसरतः ७ तस्य कृत्तास्यरुधिरेणयावत्तर्पयिष्यामितावद्यूयंभुवंयातेतितृतीयेनान्वयः ८ ननुदेवैस्तद्वधःकारितःअतस्तेकिं-

आह्त्चेदंरुषाघूर्णःसंदष्टदशनच्छदः कोपोज्ज्वलद्भ्यांचक्षुर्भ्यांनिरीक्षन्धूम्रमंबरम् २ करालदंष्ट्रोग्रदृष्ट्या दुःप्रेक्ष्यभ्रुकुटीमुखः शूलमुद्यम्यसदसिदानवानिदमब्रवीत् ३ भोभोदानवदैतेयाद्दिमूर्द्धन्त्र्यक्षशंबर शतबाहोहयग्रीवनमुचेपाकइल्वल ४ विप्रचित्तेममवचःपुलोमन्शकुनादयः शृणुतानंतरंसर्वे क्रियतामाशुमाचिरम् ५ सपत्नैर्घातितःक्षुद्रैर्भ्रातामेदयितःसुहृत् पार्ष्णिग्राहेणहरिणासमेनाप्युपधावनैः ६ तस्यत्यक्तस्वभावस्यघृणेर्मायावनौकसः भजंतंभजमानस्यबालस्येवास्थिरात्मनः ७ मच्छूलभिन्नग्रीवस्यभूरिणारुधिरेणवै रुधिरप्रियंतर्पयिष्येभ्रातरंमेगतव्यथः ८ तस्मिन्कूटेऽहितेनष्टे कृत्तमूलेवनस्पतौ विटपाइवशुष्यंतिविष्णुप्राणादिवौकसः ९ तावद्यातभुवंयूयंविप्रक्षत्रसमेधिताम् सूदयध्वंतपोयज्ञस्वाध्यायव्रतदानिनः १० विष्णुर्द्विजक्रियामूलोयज्ञोधर्ममयःपुमान् देवर्षिपितृभूतानांधर्मस्यचपरायणम् ११ यत्रयत्रद्विजागावोवेदावर्णाश्रमाःक्रियाः तंतंजनपदंयातसंदीपयतवृश्चत १२

नहन्यंतेतत्राह तस्मिन्हरौकूटेकपटे अहितेप्रतिपक्षेकूटमीहितंयस्येतिवा नष्टेअदृष्टेसति देवाःस्वयमेवशुष्यंतिनाशंयास्यंति कुतः विष्णुरेवप्राणोयेषांते यथाछिन्नमूलेवृक्षेशाखाःस्वयंशुष्यंतितद्वत् ९ तपोयज्ञादियुक्तान् सूदयध्वंघातयत १० ननुतैःकिमपराद्धंतत्राह विष्णुरिति द्विजानांक्रियाअनुष्ठानंमूलंयस्यसः यतोऽसौयज्ञःधर्ममयश्च देवादीनांपरायणंपरमआश्रयः अतोयज्ञरूपस्य विष्णोर्मूलत्वान्मामनादृत्यतदाश्रयणाच्चतेवध्याइतिभावः ११ तस्मात्परमंमंत्रंशृणुतेत्याह यत्रयत्रेति संदीपयत दहत वृश्चत छेदंकुरुत यज्ञोपयोगिवृक्षानितिशेषः १२

वासमपिनार्हथः कुतः पुनस्तत्सेवामितिचकारार्थः हेबालिशौ अतोहेतोः आधुयातम् ३६ वांयुवयोस्त्रिभिर्जन्मभिः लोकायस्वस्थानप्राप्तये कल्पतांतावता अयंशापः समाप्यतामिति पुनः प्रोक्तावित्यर्थः ३७ ३८ धरोद्धारेनिमित्तेतत्प्रतियातौ हतः ३९ हिरण्यकशिपोर्वधेकारणंसूचयति हिरण्यकशिपुः पुत्रमिति ४० सर्वभूतानामात्मभूतम् कुतः सममनुस्यूतं ब्रह्मैवपश्यतीतितथातम् अतः प्रशांतंद्वेषादिरहितम् अतएवभगवत्तेजसास्पृष्टंव्याप्तम् उद्यमैः शस्त्रास्त्रप्रहारादिभिः ४१ विश्रवसः सुतौ ४२ न्यहनत् हतवानित्य-

अशपन्कुपिताएवंयुवांवासंनचार्हथः रजस्तमोभ्यांरहितेपादमूलेमधुद्विषः पापिष्ठामासुरींयोनिंबालिशौयातमाश्वतः ३६ एवंशप्तौस्वभवनात्पतंतौतैःकृपालुभिः प्रोक्तौपुनर्जन्मभिर्वांत्रिभिर्लोकायकल्पताम् ३७ जज्ञातेतौदितेःपुत्रौदैत्यदानववंदितौ हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठोहिरण्याक्षोऽनुजस्ततः ३८ हतोहिरण्यकशिपुर्हरिणासिंहरूपिणा हिरण्याक्षोधरोद्धारेबिभ्रतासौकरंवपुः ३९ हिरण्यकशिपुःपुत्रंप्रल्हादंकेशवप्रियम् जिघांसुरकरोन्नानायातनामृत्युहेतवे ४० सर्वभूतात्मभूतंतंप्रशांतंसमदर्शनम् भगवत्तेजसास्पृष्टंनाशक्नोद्धंतुमुद्यमैः ४१ ततस्तौराक्षसौजातौकेशिन्यांविश्रवस्सुतौ रावणःकुंभकर्णश्चसर्वलोकोपतापनौ ४२ तत्रापिराघवोभूत्वान्यहनच्छापमुक्तये रामवीर्यंश्रोष्यसित्वंमार्कंडेयमुखात्प्रभो ४३ तावेवक्षत्रियौजातौमातृष्वस्रात्मजौतव अधुनाशापनिर्मुक्तौकृष्णचक्रहतांहसौ ४४ वैरानुबंधतीव्रेणध्यानेनाच्युतसात्मताम् नीतौपुनर्हरेःपार्श्वंजग्मतुर्विष्णुपार्षदौ ४५

युधिष्ठिरउवाच विद्वेषोदयितेपुत्रेकथमासीन्महात्मनि ब्रूहिमेभगवन्येनप्रल्हादस्याच्युतात्मता ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रथमोऽध्यायः १ नारदउवाच भ्रातर्येवंविनिहतेहरिणाक्रोडमूर्तिना हिरण्यकशिपूराजन्पर्यतप्यद्रुषाशुचा १

र्थः तर्हितदेव कथनीयमित्युत्सुकंप्रत्याह रामवीर्यमिति ४३ कृष्णचक्रेणहतमंहोययोस्तौ तयोः पापमेवहतंनतुतावित्यर्थः ४४ ४५ येनकारणेनप्रल्हादस्याच्युतात्मता अच्युतैकचित्तत्वंतदपिब्रूहीतिशेषः ४६ इतिसप्तमेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्वितीयेविष्णुरोषेणलोकंविप्लाव्यदानवैः तद्धतभ्रातृपुत्रादीनितिहासैरसांत्वयत् १ भगवद्द्वेषएवतद्द्वेषेऽपिकारणमित्याशयेनाह भ्रातरीत्यादिना एवंपक्षपातेनइंद्रस्यहितमिच्छता १

यस्मादेतैरप्युपायैर्भगवान्मर्तृणांमोक्षंदिशत्येव तेष्वपिवैरानुबंधः श्रेष्ठइत्याह यथेति नतथाभक्तियोगेनापि २६ अत्रदृष्टांतः की टः पेशस्कृताभ्रमरेण संरंभोद्वेषः भयंचसएवयोगस्तेनतत्स्वरूपतांतेनैवशरीरेणविंदते २७ वैरेणयाअनुचिंताचिंतनंतयैवपूतःपा प्मायेषांतेतंप्रापुरिति २८ तानाह कामादिति तदघंकामादिनिमित्तंपापंहित्वाउक्तंच गोप्यःकामाद्भयात्कंसोद्वेषाच्चैद्यादयोनृपाः सं बंधाद्वृष्णयःस्नेहाद्यूयंभक्त्यावयंविभोरिति २९ तर्हिवेनः किमितिनरकेपातितः तीव्रध्यानाभावात्पापमेवतस्यफलितमित्याह कत मोऽपीति पुरुषंश्रीहरिंप्रति पुरुषेपुरुषस्यकामासंभवात् द्वेषादिभिश्चिंतयतांपंचानांमध्येवेनः नैकतमोऽपीत्युक्तम् ३० तदेवमिति

यथावैरानुबंधेनमर्त्यस्तन्मयतामियात् नतथाभक्तियोगेनइतिमेनिश्चितामतिः २६ कीटःपेशस्कृतारुद्धः कुड्यायांतमनुस्मरन् संरंभभययोगेनविंदतेतत्स्वरूपताम् २७ एवंकृष्णेभगवतिमायामनुजईश्वरे वैरेणपूतपाप्मानस्तमीयुरनुचिंतया २८ कामाद्द्वेषाद्भयात्स्नेहाद्यथाभक्त्येश्वरेमनः आवेश्यतदघं हित्वाबहवस्तद्गतिंगताः २९ कतमोऽपिनवेनःस्यात्पंचानांपुरुषंप्रति तस्मात्केनाप्युपायेनमनःकृष्णेनि वेशयेत् ३० मातृष्वस्रेयोवश्चैद्योदंतवक्त्रश्चपांडव पार्षदप्रवरौविष्णोर्विप्रशापात्पदाच्च्युतौ ३१

युधिष्ठिरउवाच कीदृशःकस्यवाशापोहरिदासाभिमर्शनः अश्रद्धेयइवाभातिहरेरेकांतिनांभवः ३२ देहेंद्रियासुहीनानांवैकुंठपुरवासिनाम् देहसंबंधसंबद्धमेतदाख्यातुमर्हसि ३३ **नारदउवाच** एकदाब्रह्मणःपुत्राविष्णोर्लोकंयदृच्छया सनंदनादयोजग्मुश्चरंतोभुवनत्रयम् ३४ पंच षड्ढायनार्भाभाःपूर्वेषामपिपूर्वजाः दिग्वाससःशिशून्मत्वाद्वास्थौतान्प्रत्यषेधताम् ३५

हासप्रस्तावकथामुक्त्वाश्रीकृष्णेशिशुपालस्यवैरानुबंधेकोहेतुरित्यपेक्षायांतमेवेतिहासंवक्तुमाह मातृष्वस्रेयइति पदात्वैकुंठात्च्युतौ ३१ ह रिदासोअभिमृशतिअभिभवतीतितथा कस्यशापः कीदृशोवा अश्रद्धेयः अनादरणीयइवाभाति असंभवात् यतः हरेःभक्तानांतथाऽपि वैकुंठवासिनांभवःजन्मइतियत् ३२ असंभवमेवाह जन्महेतुभूतैः प्राकृतैर्देहेंद्रियासुभिर्हीनानां शुद्धसत्वमयदेहानामित्यर्थः प्राकृत देहसंबंधेनसंबद्धम् एतदाख्यानमाख्यातुमर्हसि ३३ ३४ कथंभूताः पंचवाषड्वाहायनानिवर्षाणियेषांते अर्भाबालाः तद्वदाभा येषांते पूर्वेषांमरीच्यादीनामपिपूर्वजाःतेभ्यःप्रथमंजाताःदिग्वाससःदिगंबराःअतःशिशून्मत्वा ३५ ७ ७ ७

दुरवग्राहं दुःप्रापं धामस्वरूपंयस्यतस्मिन्लयंसायुज्यमीयतुः जग्मतुः अभूतस्यापिदंतवक्त्रलयस्यतज्जातकप्रामाण्येनसिद्धवन्निर्देशः १९ एतदद्भुततमंहि अतएतत्प्रतिमेमनोभ्राम्यति भगवान्सर्वज्ञः त्वमस्मत्कृपयाब्रूहि २० आभाष्य संबोध्यसीदंति निषीदंति अस्यामिति सद् सभातस्याःसदः शृण्वंत्याः कथाःप्राहेत्यन्वयः २१ अहोभगवन्निंदकस्यनरकपातेनभाव्यमितिवदतस्तवकोऽभिप्रायः भगवत्पीडाकरत्वेनवा तदभावेऽपिसुरापानादिवन्निषिद्धनिंदाचरणाद्वा तत्रतावद्देहाभिमानकृतनिंदादिनिमित्तत्वात्पीडादीनांभगवतश्चतदभावात् नपीडाशंकाऽस्तीत्याह निंदनइतिसार्द्धैस्त्रिभिः निंदनंदोषकीर्त्तनम् न्यक्कारस्तिरस्कारः निंदास्तुत्यादिज्ञानार्थंप्रधानपुरुषयोः अविवेकेन कलेवरंकल्पितंरचितम् २२ तदभिमानेनभूतानांयथाममाहमितिवैषम्यंतत्कृतंहिं

कथंतस्मिन्भगवतिदुरवग्राहधामनि पश्यतांसर्वलोकानांलयमीयतुरंजसा १९ एतद्भ्राम्यतिमेबुद्धिर्दीपार्चिरिववायुना ब्रूह्येतदद्भुततमंभगवांस्तत्रकारणम् २० श्रीशुकउवाच राज्ञस्तद्वच आकर्ण्यनारदोभगवानृषिः तुष्टःप्राहतमाभाष्यशृण्वंत्यास्तत्सदःकथाः २१ नारदउवाच निंदनस्तवसत्कारन्यक्कारार्थंकलेवरम् प्रधानपरयोराजन्नविवेकेनकल्पितम् २२ हिंसातदभिमानेनदंडपारुष्ययोर्यथा वैषम्यमिहभूतानांममाहमितिपार्थिव २३ यन्निबद्धोऽभिमानोऽयंतद्वधात्प्राणिनांवधः तथानयस्यकैवल्यादभिमानोऽखिलात्मनः परस्यदमकर्त्तुर्हिहिंसाकेनास्यकल्प्यते २४ तस्माद्वैरानुबंधेननिर्वैरेणभयेनवा स्नेहात्कामेनवायुंज्यात्कथंचिन्नेक्षतेपृथक् २५

सादिकंभवति तथानयस्येत्युत्तरेणान्वयः दंडस्ताडनंपारुष्यंनिंदातयोर्हेतुभूतयोर्हिंसापीडाचभवति २३ यस्मिन्निबद्धोऽयमभिमानः तस्यदेहस्यवधाद्वधश्चयथातथायस्याभिमानोनास्ति अतोऽस्यपरमेश्वरस्यहिंसाकेनहेतुनाकल्प्यते नकेनापीति अभिमानाभावेहेतुः कैवल्यात् अद्वितीयत्वेनाभिमंतव्याभावात् वैषम्याभावेहेतुः अखिलात्मनः सर्वात्मनइति तर्हिकिमितिहंति दैत्यान्तत्राह परस्येति दमकर्त्तुः हितार्थंदंडंकरोतीत्यर्थः २४ यस्माद्भगवतोनिंदादिकृतंवैषम्यंनास्ति तस्माद्येनकेनाप्युपायेनध्यायतस्तेनैवध्यानेननिंदादिकृतपापस्यापिनाशात्सायुज्यंयुक्तमित्याशयेनाह तस्मादितिसप्तभिः निर्वैरेणनास्तिवैरंकेनापियस्मिन् तेनभक्तियोगेनेत्यर्थः युंज्यान्मनइतिशेषः २५ ७ ७ ७ ७

यदासिसृक्षुरित्यादिनिर्देशात् प्रतीतंकालपारतंत्र्यंवारयन् प्रधानपुरुषपारतंत्र्यमपिवारयति कालमिति हेनरदेव अजःअजन्माप्रधानपुंभ्यांनिमित्तभूताभ्यांसत्यकृत् अमोघकर्त्ताईशः तयोःसहकारित्वेन आश्रयभूतम् चरंतंवर्त्तमानंकालंस्वयमेवसृजति स्वचेष्टारूपत्वात्कालस्यनतत्पारतंत्र्यमित्यर्थः तथाऽपिप्रस्तुतेकिमायातंतत्राह यएषकालःसत्त्वमेधयतिवर्द्धयति अतोहेतोःईशिताऽसत्त्वप्रधानंसुरानीकंदेवसमूहमेधयतीव तत्प्रत्यनीकानसुरान् सुरप्रतिपक्षान् प्रमिणोतिहिनस्तिचेत्यन्वयःउरुप्रभूतंश्रवःकीर्तिर्यस्यसः कालशक्तिक्षुभितगुणगतंवैषम्यमिहसन्निधिमात्रेणतदधिष्ठातरिस्फुरतीतिप्रकरणार्थः

कालंचरंतंसृजतीशआश्रयंप्रधानपुंभ्यांनरदेवसत्यकृत् यएषराजन्नपिकालईशितासत्त्वंसुरानीकमिवैधयत्यजः तत्प्रत्यनीकानसुरान्सुरप्रियोरजस्तमस्कान्प्रमिणोत्युरुश्रवाः ११ अत्रैवोदाहृतःपूर्वमितिहासःसुरर्षिणा प्रीत्यामहाक्रतौराजन्पृच्छतेऽजातशत्रवे १२ दृष्ट्वामहाद्भुतंराजाराजसूयेमहाक्रतौ वासुदेवेभगवतिसायुज्यंचेदिभूभुजः १३ तत्रासीनंसुरऋषिंराजापांडुसुतःक्रतौ प्रपच्छविस्मितमनामुनीनांशृण्वतामिदम् १४ युधिष्ठिरउवाच अहोअत्यद्भुतंह्येतद्दुर्लभैकांतिनामपि वासुदेवेपरेतत्त्वेप्राप्तिश्चैद्यस्यविद्विषः १५ एतद्वेदितुमिच्छामःसर्वएववयंमुने भगवन्निंदयावेनोद्विजैस्तमसिपातितः १६ दमघोषसुतःपापआरभ्यकलभाषणात् संप्रत्यमर्षीगोविंदेदंतवक्त्रश्चदुर्मतिः १७ शपतोरसकृद्विष्णुंयद्ब्रह्मपरमव्ययम् श्वित्रोनजातोजिह्वायांनांधंविविशतुस्तमः १८

११ तदानींतयोःनसुरपक्षपातेनवधः किंतुब्रह्मशापेनआसुरींयोनिंप्राप्तयोः अनुग्रहार्थएवेतिवक्तुमितिहासमुपक्षिपति अत्रद्वेषादिरहितस्यापिदैत्यवधेनारदेनइतिहासःप्रस्तावितः १२ चेदिभूभुजःशिशुपालस्य १३ १४ एकांतभक्तानामपिदुर्लभाप्राप्तिर्विद्विषोजातेत्येतदद्भुतंहि १५ तस्मात्तुवेनवत् नरकप्राप्तएवोचितइत्याह भगवन्निंदयेति तमसिनरके १६ दमघोषस्यसुतःशिशुपालःकलभाषणात् कोमलभाषणमारभ्यसंप्रतिअधुनाऽपिअमर्षीक्रोधीमत्सरीच १७ श्वित्रःश्वेतकुष्ठम् १८ छ छ छ छ

यस्मात्प्रकृतेः परःअतोनिर्गुणः अतएवअजःअव्यक्तःरागद्वेषादिनिमित्तभूतदेहेंद्रियादिरहितः सोऽपिस्वमायागुणसत्त्वादिकमाविश्य अधिष्ठायबाध्यान्प्रति यद्वा देवासुराणांप्रतिपरस्परंयाबाध्यबाधकतातांगतः प्राप्तः तत्रहेतुर्जातइत्यर्थः ६ तत्रगुणानांस्वीयत्वेसति प्राकृतपुरुषवद्विषमः स्यात् तत्तुनास्तीत्याह सत्त्वमिति ननुस्वेच्छयागुणाधिष्ठानेनापिपक्षपातवैषम्यंस्यादेव न तस्यकालरूपत्वादित्याह नतेषामितिसार्द्धेन उल्लासोवृद्धिः ७ सत्त्वस्यजयकालेदेवादीनृषींश्चाभजत् तत्तद्देहंप्रविश्य वर्द्धयतीत्यर्थः रजसोजयकाले असुरान् तमसोजयकालेयक्षरक्षांसि तस्यकालस्य अनुगुणःसन् ८ समस्यापिनिमित्तभेदेनवैषम्येदृष्टांतः ज्योतिर्यथाकाष्ठादिषुजलंयथापात्रेषु आकाशोयथाघटादिषु तथानानारूपआभाति ननुतर्हितद्देवविवेकेनकिंनप्रतीयतेतेन

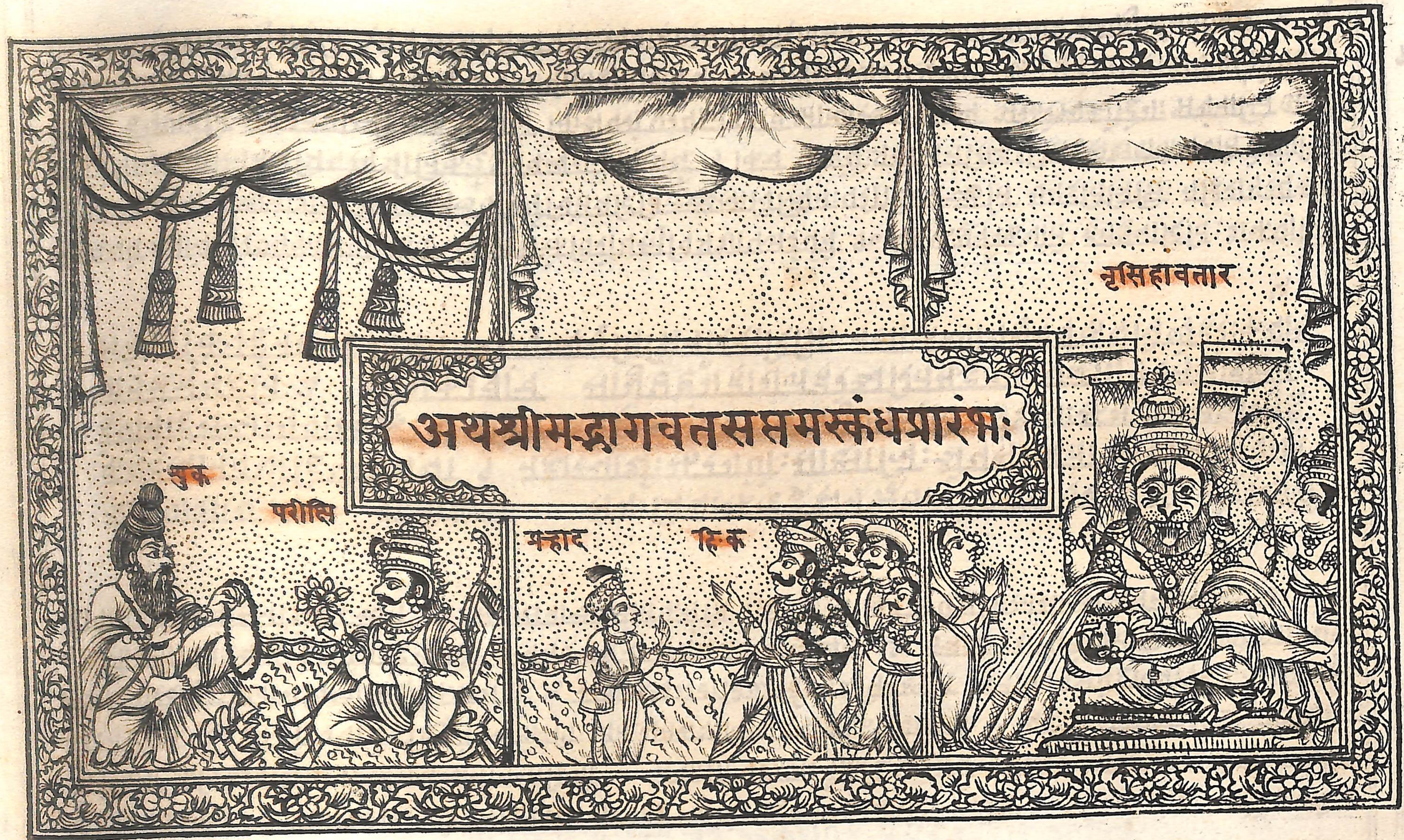
निर्गुणोऽपिह्यजोऽव्यक्तोभगवान्प्रकृतेःपरः स्वमायागुणमाविश्यबाध्यबाधकतांगतः ६ सत्त्वंरजस्तमइतिप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः नतेषांयुगपद्राजन्ह्रासउल्लासएववा ७ जयकालेतुसत्त्वस्यदेवर्षीन्रजसोऽसुरान् तमसोयक्षरक्षांसितत्कालानुगुणोऽभजत् ८ ज्योतिरादिरिवाभातिसंघातान्नविविच्यते विदंत्यात्मानमात्मस्थंमथित्वाकवयोऽन्ततः ९ यदासिसृक्षुःपुरआत्मनःपरोरजःसृजत्येषपृथक्स्वमायया सत्त्वंविचित्रासुरिरंसुरीश्वरःशयिष्यमाणस्तमईरयत्यसौ १०

त्राह संघातात् सुरादिदेहात् नविविच्यंते नपृथक्प्रतीयते तर्हितान्भजतीतिकुतोज्ञायतेतत्राह विदंतीति आत्मानंजीवात्मानंकवयोनिपुणाः मथित्वाकार्यदर्शनलिंगेनविचार्यजानंति अंततःस्वभावकालकर्मादिवादनिषेधेन विदंतीतिपाठेलाभोऽपि ज्ञानमेव अत्रापिज्योतिरादिरिवेतिद्रष्टव्यम् यथासूर्यकांतादौदाहदर्शनात् ज्योतिर्ज्ञायते यथाचगंधदर्शनाद्वायुरित्यादि ९ तदेवंमायागुणवशेनैवतद्वैषम्यंनस्वाभाविकमित्युक्तंतर्हिगुणपारतंत्र्यादनीश्वरत्वमाशंक्याह यदा आत्मनोजीवस्य भोगायपुरः शरीराणिपरमेश्वरः सिसृक्षुः भवतितदासाम्येनस्थितंरजः पृथक्सृजति विचित्रासुतासुपूर्षुरिरंसुः क्रीडितुमिच्छुः यदातदासत्त्वंपृथक्सृजति शयिष्यमाणः संहरिष्यन् यदातदातमः पृथक्ईरयति आधिक्यंतांनयतीत्यर्थः १०

श्रीगणेशायनमः ॥ स्वभक्तपक्षपातेननद्विपक्षविदारणम् नृसिंहमद्भुतंवंदेपरमानंदविग्रहम् १ ऊनिःपंचदशाध्यायैःसप्तमेव
र्ण्यतेऽधुना ऊनिश्चवासनाप्रोक्तातत्तत्कर्मानुसारिणी २ अशुभाचशुभाचेतिद्विधासाहेतुभेदतः अशुभामहतांकोपाच्छुभा
महदनुग्रहात् ३ हरेर्द्वारपयोर्यद्वद्विकुंठेवसतोरपि चतुःसनरुषाविष्णुद्वेषाद्यशुभवासना ४ यथाचदैत्यगर्भेऽपिप्रह्लादस्यसतः
स्थिरा नारदानुग्रहाद्दासविष्णोसद्भक्तिवासना ५ स्वभक्तंचसदाविष्णुर्द्विषंतमपिरक्षति तृतीयेऽथभवेद्द्वास्थावकरोदात्मसात्पुनः
६ अतोमनीषिणायत्नःकार्योमहदनुग्रहे इत्येतदर्थमूतीनामत्रलक्षणमुच्यते ७ तत्रादौदशभिर्दैत्यतत्सुत्रमतिभेदतः मह
त्कोपानुकंपोत्थवासनाभेदउच्यते ८ सद्वासनाचयुज्येतकर्मभिःशुद्धचेतसः परैस्तुपंचभिस्तस्मात्क्रियतेधर्मनिर्णयः ९ त

श्रीगणेशायनमः राजोवाच समःप्रियःसुहृद्ब्रह्मन्भूतानांभगवान्स्वयम् इंद्रस्यार्थे
कथंदैत्यानवधीद्विषमोयथा १ नह्यस्यार्थःसुरगणैःसाक्षान्निःश्रेयसात्मनः नैवासुरेभ्योवि
द्वेषोनोद्वेगश्चागुणस्यहि २ इतिनःसुमहाभागनारायणगुणान्प्रति संशयःसुमहान्जातस्तद्भ
वान्छेत्तुमर्हति ३ श्रीशुकउवाच साधुपृष्टंमहाराजहरेश्चरितमद्भुतम् यत्रभागवतमाहात्म्य
भगवद्भक्तिवर्द्धनम् ४ गीयतेपरमंपुण्यमृषिभिर्नारदादिभिः नत्वाकृष्णायमुनयेकथयिष्येहरेःकथाम्
५

त्रतुप्रथमेऽध्यायेहिरण्यकशिपोःसुते विष्णुभक्तेविरोधस्तुविप्रशापजईर्यते १० यदुक्तंपूर्वस्कंधांते हतपुत्रादितिःशक्रपार्ष्णि
ग्राहेणविष्णुना मन्युनाशोकदीप्तेनज्वलंतीपर्यचिंतयदितितच्छ्रुत्वाविस्मितःपरीक्षित्पृच्छति समइतित्रिभिः नहिसमस्यसुहृ
दश्चवैषम्यंनामास्तिनचप्रियस्यप्रीतिकर्तृषुवैषम्यंयुक्तमित्यर्थः १ किंच यस्ययैःप्रयोजनंसिद्ध्यतिसतत्पक्षपातीभवति येभ्योबिभे
तितान् द्वेषेणहंति नतुतदत्रास्तीत्याह नहीति निःश्रेयसंपरमानंदएवआत्मास्वरूपंयस्य असुरेभ्यश्चोद्वेगः भयंनास्ति अतोवि
द्वेषोऽपिनास्ति तत्रहेतुः अगुणस्येति गुणार्थानोप्रीतिद्वेषावित्यर्थः २ श्रीनारायणस्यगुणान् अनुग्रहनिग्रहादीन् प्रतिमेमहान्
संशयः तत्संशयंछेत्तुमर्हति ३ यत्रभागवतस्यप्रह्लादस्यमाहात्म्यंगीयतइतिसंबंधः ४ कृष्णायव्यासाय कृष्णंमुनिंनत्वेत्यर्थः ५ ५

नृसिंहावतार
अथश्रीमद्भागवतसप्तमस्कंधप्रारंभः
सुक
परीसि
प्रह्लाद
हि.क

इतिश्रीमद्भागवतषष्ठस्कंधःसमाप्तः

अवीराविधवा धनेश्वरीसत्यपियासकृदुर्भगासासकृभगाभवति २५ यआमयावीरोगीसविरुजाविशिष्टयारुजाविमुच्यते इंद्रियैः सहितंकल्यंदेहंचविंदेदितिशेषः पठन्योवर्ततेतस्यपितॄणांदेवतानां चानंतातृप्तिर्भवतीत्यर्थः २६ उपसंहरति राजान्निति मह

कन्याचविंदेतसमग्रलक्षणंवरंत्ववीराहतकिल्बिषागतिम् मृतप्रजाजीवसुताधनेश्वरीसकृदुर्भगासुभगारूपमग्र्यम् २५ विंदेद्विरूपाविरुजाविमुच्यतेयआमयावींद्रियकल्यदेहम् एतत्पठन्नाभ्युदयेचकर्मण्यनंततृप्तिःपितृदेवतानाम् २६ तुष्टाःप्रयच्छंतिसमस्तकामान्होमावसानेहुतभुक्श्रीर्हरिश्च राजन्महन्मरुतांजन्मपुण्यंदितेर्व्रतंचाभिहितंमहत्ते २७
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेपुंसवनव्रतकथनंनामएकोनविंशोऽध्यायः १९

त्पुण्यंजन्ममहद्व्रतंच २७ षष्ठस्कंधनिगूढार्थपदभावार्थदीपिका सद्भिरासेव्यतामेषायतिश्रीधरनिर्मिता १ इति श्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचितायांएकोनविंशोऽध्यायः १९ ६९ ६९

१५ महापुरुषचेतसा ईश्वरबुद्ध्या उपनमेत् भजेत् पतिश्च स्वयं प्रेमशीलः सन् पत्न्याः कर्माणि बिभृयात् तदनुकूलो भवेदित्यर्थः १६ यतो दंपत्योर्मध्ये एकतरेण कृतमुभयोरपि भवति १७ न विहन्यात् न विच्छिंद्यात् १८ १९ द्वादश मासानित्युक्ते कदाचित्तन्म

नतस्स्तवीनस्तोत्रेणभक्तिप्रह्वेणचेतसा यज्ञोच्छिष्टमवघ्रायपुनरभ्यर्चयेद्धरिम् १५ पतिंचपर याभक्त्यामहापुरुषचेतसा प्रियैस्तैस्तैरुपनमेत्प्रेमशीलःस्वयंपतिः बिभृयात्सर्वकर्माणिपत्न्या उच्चावचानिच १६ कृतमेकतरेणापिदंपत्योरुभयोरपि पत्न्यांकुर्यादनर्हायांपतिरेतत्समाहितः १७ विष्णोर्व्रतमिदंबिभ्रन्नविहन्यात्कथंचन विप्रान्स्त्रियोवीरवतीःस्रग्गंधबलिमंडनैः अर्चेद हरहर्भक्त्यादेवंनियममास्थितः १८ उद्वास्यदेवंस्वेधाम्नितन्निवेदितमग्रतः अद्यादात्मविशुद्ध्य र्थंसर्वकामसमृद्धयेतथा १९ एतेनपूजाविधिनामासान्द्वादशहायनम् नीत्वाऽथोपरमेत्साध्वीकार्तिके चरमेऽहनि २० श्वोभूतेऽपउपस्पृश्यकृष्णमभ्यर्च्यपूर्ववत् पयःशृतेनजुहुयाच्चरुणासहसर्पिषा पाकयज्ञविधानेनद्वादशैवाहुतीःपतिः २१ आशिषःशिरसादायद्विजैःप्रीतैःसमीरिताः प्रणम्य शिरसाभक्त्याभुंजीततदनुज्ञया २२ आचार्यमग्रतःकृत्वावाग्यतःसहबंधुभिः दद्यात्पत्न्यैचरोः शेषंसुप्रजास्त्वंसुसौभगम् २३ एतच्चरित्वाविधिवद्व्रतंविभोरभीप्सितार्थंलभतेपुमानिह स्त्रीत्वेतदास्थायलभेतसौभगंश्रियंप्रजांजीवपतिंयशोगृहम् २४

ध्येमलमासे सति तेन सह द्वादशसंख्यायां सत्यां शुद्धस्यैकस्य त्यागः स्यात् हायनमित्युक्ते तन्मध्यपतितस्तस्यापि प्रसंगः स्या त् तदुभयं वारयितुमुभयमुक्तम् उपचरेत् उपवसेत् २० श्वोभूते प्रभाते सति पयसि शृतेन पक्वेन पाकयज्ञविधानेन पार्वण- स्थालीपाकविधानेन २१ २२ सुप्रजास्त्वं सत्पुत्रकरमित्यर्थः वाग्यतः सन् शेषम् २३ २४

भोईशयथायथावत् त्वंरूपादिभिः जुष्टः अन्यैश्च सत्यसंकल्पत्वादिभिः सर्वगुणैः ततस्तस्मात् ५ महापुरुषस्य परमेश्वरस्ये
वलक्षणानिनिरपेक्षत्वादीनियस्यास्तस्याः संबोधनम् ६ पूजामंत्रमाह ओंनमइतिहविःशेषमुपहारावशिष्टम् ७ होममं

यथात्वंरूपयाभूत्यातेजसामहिनौजसा जुष्टईशगुणैःसर्वैस्ततोसिभगवान्प्रभुः ५ विष्णुपत्नि
महामायेमहापुरुषलक्षणे प्रीयेतांमेमहाभागेलोकमातर्नमोऽस्तुते ६ ॐनमोभगवतेमहापुरु
षायमहाऽनुभावायमहाविभूतिपतयेसहमहाविभूतिभिर्बलिमुपाहराणीतिअनेनाहरहर्मंत्रेणावि
ष्णोरावाहनार्घ्यपाद्योपस्पर्शनस्नानवासउपवीतविभूषणगंधपुष्पधूपदीपोपहाराद्युपचाराश्चसमा
हितउपाहरेत् हविःशेषंतुजुहुयादनलेद्वादशाहुतीः ७ ॐनमोभगवतेमहापुरुषायमहाविभूति
पतयेस्वाहेति श्रियंविष्णुंचवरदावाशिषांप्रभवावुभौ भक्त्यासंपूजयेन्नित्यंयदीच्छेत्सर्वसंपदः ८
प्रणमेद्दंडवद्भूमौभक्तिप्रह्वेणचेतसा दशवारंजपेन्मंत्रंततस्तोत्रमुदीरयेत् ९ युवांतुविश्वस्यविभूज
गतःकारणंपरम् इयंहिप्रकृतिःसूक्ष्मामायाशक्तिर्दुरत्यया १० तस्याअधीश्वरःसाक्षात्त्वमेवपुरुषः
परः त्वंसर्वयज्ञइज्येयंक्रियेयंफलभुग्भवान् ११ गुणव्यक्तिरियंदेवीव्यंजकोगुणभुग्भवान् त्वं
हिसर्वशरीर्यात्माश्रीःशरीरेंद्रियाशया नामरूपेभगवतीप्रत्ययस्त्वमपाश्रयः १२ यथायुवांत्रि-
लोकस्यवरदौपरमेष्ठिनौ तथामउत्तमश्लोकसंतुसत्यामहाशिषः १३ इत्यभिष्टूयवरदंश्रीनिवा
संश्रियासह तन्निःसार्योपहरणंदत्वाचमनमर्चयेत् १४

त्रस्योदाहरणंदर्शयति ओमिति प्रकर्षेणभवंत्याभ्यामितिप्रभवौ ८ ९ १० इज्यायज्ञाभिनिवर्तकः पुरुषव्यापारोभाव
नाख्यः क्रियालौकिकी ११ प्रत्ययोनामरूपयोः प्रकाशः अपाश्रयः तयोराधारः १२ १३ १४ ७२ ७२

७३ ७४ गुणस्पर्शंविषयभोगंबुधः कोवृणीतेयद्यस्मान्नरकेऽपिविषयभोगःस्यात् ७५ महीयसिमहत्तमेमृतःसन्नुत्थितः ७६
७७ ७८ इतिषष्ठस्कंधटीकायांअष्टादशोऽध्यायः १८ ऊनविंशेतुयत्प्रोक्तंकश्यपेनदितेर्व्रतम् तदेवविवृतंलो
कहितायहरितोषणम् १ तस्यप्रकारमितिशेषः १ मार्गशिरेमासेशुक्लपक्षेआदितःप्रतिपदि २ अनुमंत्र्यपृष्ट्वा शुक्लादं

ततस्तत्सरमाश्चर्यंवीक्ष्याध्यवसितंमया महापुरुषपूजायाःसिद्धिःकाप्यानुषंगिणी ७३ आरा
धनंभगवतईहमानानिराशिषः येतुनेच्छंत्यपिपरंतेस्वार्थकुशलाःस्मृताः ७४ आराध्यात्मप्रदं
देवंस्वात्मानंजगदीश्वरम् कोवृणीतेगुणस्पर्शंबुधःस्यान्नरकेऽपियत् ७५ तदिदंममदौर्जन्यंबा
लिशस्यमहीयसि क्षंतुमर्हसिमातस्त्वंदिष्ट्यागर्भोमृतोत्थितः ७६ श्रीशुकउवाच इं
द्रस्तयाऽभ्यनुज्ञातःशुद्धभावेनतुष्टया मरुद्भिःसहतांनत्वाजगामत्रिदिवंप्रभुः ७७ एवंतेसर्वमा
ख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि मंगलंमरुतांजन्मकिंभूयःकथयामिते ७८ इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेषष्ठस्कंधेअष्टादशोऽध्यायः १८ राजोवाच व्रतंपुंसवनंब्रह्मन्भवतायदु
दीरितम् तस्यवेदितुमिच्छामियेनविष्णुःप्रसीदति १ श्रीशुकउवाच शुक्लेमार्गशिरे
पक्षेयोषिद्भर्तुरनुज्ञया आरभेतव्रतमिदंसार्वकामिकमादितः २ निशम्यमरुतांजन्मब्राह्मणा
ननुमंत्र्यच स्नात्वाशुक्लदतीशुक्लेवसीतालंकृतांबरे पूजयेत्प्रातराशात्प्राक्भगवंतंश्रियासह
३ अलंतेनिरपेक्षायपूर्णकामनमोस्तुते महाविभूतिपतयेनमःसकलसिद्धये ४

नायस्याःसाशुक्लदतीधौतदंता अलंकृतासतीपूजयेत् ३ आदौतावन्नमस्कारमंत्रानाहत्रिभिः तेतुभ्यमलंपर्याप्तमेवसर्वंनकिं
चिदन्यैःकृत्यमस्ति अतःकेवलंतेतुभ्यंनमोस्तुपर्याप्तौहेतवः निरपेक्षायहेपूर्णकाम महाविभूतिपतयेलक्ष्मीपतये सकलाःसि
द्धयोऽणिमाद्यायस्मिन्तस्मै ४ ५ ५ ५ ५ ५

केनमेशिवंस्यादितिचिंतांप्राप्तः ५९ अस्पृष्टवारिश्चासावधौतांघ्रिश्च ६० निद्रयाऽपहृतंचेतोयस्याः६१ मारोदीरित्युपलालय

नाध्यगच्छद्व्रतच्छिद्रंतत्परोऽथमहीपते चिंतांतीव्रांगतःशक्रःकेनमेस्याच्छिवंत्विह ५९ एकदा सातुसंध्यायामुच्छिष्टाव्रतकर्शिता अस्पृष्टवार्यधौतांघ्रिःसुष्वापविधिमोहिता ६० लब्ध्वातदंतरंशक्रोनिद्रापहृतचेतसः दितेःप्रविष्टउदरंयोगेशोयोगमायया ६१ चकर्तसप्तधागर्भंवज्रेणकनकप्रभम् रुदंतंसप्तधैकैकंमारोदीरितितान्पुनः ६२ तेतमूचुःपाट्यमानाःसर्वेप्रांजलयोनृप नोजिघांससिकिंइंद्रभ्रातरोमरुतस्तव ६३माभैष्टभ्रातरोमह्यंयूयमित्याहकौशिकः अनन्यभावान्पार्षदानात्मनोमरुतांगणान् ६४ नममारदितेर्गर्भःश्रीनिवासानुकंपया बहुधाकुलिशक्षुण्णोद्रौण्यस्त्रेणयथाभवान् ६५ सकृदिष्ट्वादिपुरुषंपुरुषोयातिसाम्यताम् संवत्सरंकिंचिदूनंदित्यायद्धरिरर्चितः ६६ सजूरिंद्रेणपंचाशद्देवास्तेमरुतोभवन् व्यपोह्यमातृदोषंतेहरिणासोमपाःकृताः ६७ दितिरुत्थायददृशेकुमाराननलप्रभान् इंद्रेणसहितान्देवीपर्यतुष्यदनिंदिता ६८ अथेंद्रमाहताताहमादित्यानांभयावहम् अपत्यमिच्छंत्यचरंव्रतमेतत्सुदुष्करम् ६९ एकःसंकल्पितःपुत्रःसप्तसप्ताभवन्कथम् यदितेविदितंपुत्रसत्यंकथयमामृषा ७० इंद्रउवाच अंबतेऽहंव्यवसितमुपधार्यागतोंऽतिकम् लब्ध्वांतरोऽच्छिदंगर्भमर्थबुद्धिर्नधर्मवित् ७१ कृत्तोमेसप्तधागर्भआसन्सप्तकुमारकाः तेऽपिचैकैकशोवृक्णाःसप्तधानापिमम्रिरे ७२

न्निवतान्पुनःसप्तधाचकर्तचिच्छेद ६२ ६३ कौशिकः इंद्रः गणान्सप्त सप्तगणावैमरुतइतिश्रुतेः ६४ ६५ ६६ सजूःसह ६७ ६८ ६९ ७० दित्यानिष्कपटमुक्तेसतिइंद्रोऽपिनिष्कपटमेवाह अंबेति लब्ध्वमंतरंयेन अर्थएवबुद्धिर्यस्य ७१ ७२

नाप्सु प्रविश्य स्नायात् पूर्वं विधृतां स्रजं पुनर्न धारयेत् ४८ भोजने पंच निषेधानाह नोच्छिष्टमिति चंडिकाऽन्नं भद्रकाल्यै निवेदितम् पिपीलिकादिदूषितं वा अंजलिना तु पयो न पिबेत् ४९ गृहाद्बहिर्निर्गमे सप्त निषेधानाह नोच्छिष्टेति अनर्चिता मंडनहीना अ संवीता अप्रावृता ५० शयने षट् निषेधनाह नाधौतपादेति नापराक् पश्चिमशिराः ५१ कार्याण्याह धौतवासाइ

नाप्सु स्नायान्न कुप्येत न संभाषेत दुर्जनैः नवसीताधौतवासः स्रजं च विधृतां क्वचित् ४८ नोच्छिष्टा चंडिकान्नं च सामिषं वृषलाहृतम् भुंजीतोदक्यया दृष्टं पिबेदंजलिना त्वपः ४९ नोच्छिष्टाऽस्पृष्टसलिला संध्यायां मुक्तमूर्धजा अनर्चिताऽसंयतवागसंवीता बहिश्चरेत् ५० नाधौतपादाप्रयता नार्द्रपान्नो उदक्शिराः शयीत नापराङ् नान्यैर्न नग्ना न च संध्ययोः ५१ धौतवासाः शुचिर्नित्यं सर्वमंगलसंयुता पूजयेत्प्रातराशात्प्राग्गोविप्रान् श्रियमच्युतम् ५२ स्त्रियो वीरवतीश्चार्चेत्स्रग्गंधबलिमंडनैः पतिं चार्च्योपतिष्ठेत ध्यायेत्कोष्ठगतं च तम् ५३ संवत्सरं पुंसवनं व्रतमेतदविप्लुतम् धारयिष्यसि चेत्तुभ्यं शक्रहा भविता सुतः ५४ बाढमित्यभ्युपेत्याथ दिती राजन्महामनाः कश्यपं गर्भमाधत्त व्रतं चाजो दधार सा ५५ मातृष्वसुरभिप्रायमिंद्र आज्ञाय मानद शुश्रूषणेनाश्रमस्थां दितिं पर्यचरत्कविः ५६ नित्यं वनात्सुमनसः फलमूलसमित्कुशान् पत्रांकुरमृदोऽपश्च काले काल उपाहरत् ५७ एवं तस्या व्रतस्थाया व्रतच्छिद्रं हरिर्नृप प्रेप्सुः पर्यचरज्जिह्मो मृगहेव मृगाकृतिः ५८

तिद्वाभ्याम् प्रातराशात् प्रथमभोजनात् ५२ वीरवतीर्जीवद्भर्तृकाः आर्च्य संपूज्य कोष्ठगतं कुक्ष्यंतरगतम् ५३ पुंसवनं पुत्रोत्पत्तिनिमित्तं तव ५४ ५५ ५६ ५७ हरिरिंद्रो व्रतस्य छिद्रं प्रेप्सुः प्राप्तुमिच्छुः जिह्मः कुटिलः साधुवेषः मृगहा लुब्धको यथा मृगवंचनाय मृगवेषो भवति ५८

३९ स्वभावमनुवर्त्तमानायायोषितः कोऽतिक्रमोऽपराधः ४० स्वभावमेवाहद्वाभ्याम् शरत्पद्मस्येवोत्सवोविकाशोयस्मिन् श्रवणेश्रुतीतयोरमृतम् क्षुरधारोपमंचित्तम् ४१ स्वाशिषात्मनांस्वार्थकामनयात्मवत्प्रेष्ठत्वेनप्रतीयमानानाम् ४२ तत्रेदमुपकल्पतेयोग्यंभवति अयंभावः वैष्णवंव्रतंतावदुपदेक्ष्यामितेनैवास्याःशुद्धचित्तायाः इंद्रंप्रतिक्रोधोनिवर्तिष्यतेपुत्रस्त्व

अहोअर्थेंद्रियारामोयोषिन्मय्येहमायया गृहीतचेताःकृपणःपतिष्येनरकेध्रुवम् ३९ कोऽतिक्रमोऽनुवर्तंत्याःस्वभावमिहयोषितः धिङ्मांबताबुधंस्वार्थेयदहंत्वजितेंद्रियः ४० शरत्पद्मोत्सवंवक्त्रंवचश्चश्रवणामृतम् हृदयंक्षुरधाराभंस्त्रीणांकोवेदचेष्टितम् ४१ नहिकश्चित्प्रियःस्त्रीणामंजसास्वाशिषात्मनाम् पतिंपुत्रंभ्रातरंवाघ्नंत्यर्थेघातयंतिच ४२ प्रतिश्रुतंददामीतिवचस्तन्नमृषाभवेत् वधंनार्हतिचेंद्रोऽपितत्रेदमुपकल्पते ४३ इतिसंचिंत्यभगवान्मारीचःकुरुनंदन उवाचकिंचित्कुपितआत्मानंचविगर्हयन् ४४ कश्यपउवाच पुत्रस्तेभविताभद्रेइंद्रहादेवबांधवः संवत्सरंव्रतमिदंयद्यंजोधारयिष्यसि ४५ दितिरुवाच धारयिष्येव्रतंब्रह्मन्ब्रूहिकार्याणियानिमे यानिचेहनिषिद्धानिनव्रतंघ्नंतियानितु ४६ कश्यपउवाच नहिंस्याद्भूतजातानिनशपेन्नानृतंवदेत् नच्छिंद्यान्नखरोमाणिनस्पृशेद्यदमंगलम् ४७

मर्त्योभविष्यतिदीर्घकालत्वेचव्रतस्यकथंचिद्वैगुण्येसतींद्रस्यवधोऽपिनभविष्यतीति ४३ ४४ हेभद्रेअंजः यथावद्यदिधारयिष्यसि तर्हींद्रहाभविष्यति वैगुण्येतुदेवबांधवोभविष्यति वैष्णवत्वाद्व्रतस्यकथंचिद्वैगुण्येऽपिसतिसर्वथावैफल्याभावात् ४५ कार्याण्यावश्यकानिव्रतंयानि नघ्नंतिआवश्यकानिनचनिषिद्धानिकिंत्वभ्यनुज्ञातानितानिसर्वाण्यपिब्रूहि ४६ तत्रैकत्रिंशन्निषेधानाह नहिंस्यादितिपंचभिः नशपेन्नाक्रोशेत् यदमंगलंकपालास्थ्यादिकंतन्नस्पृशेत् ४७ छ

विवशः स्त्रीपरतंत्रः सन् बाढं तव मनोरथं पूरयिष्यामीति यदाह तन्न चित्रम् २९ तत्र हेतुमाह विलोक्येति एकांतभूतानि निःसं
गानि मैथुनेन सृष्टिवृध्यर्थं स्वदेहार्धमेव स्त्रियं चक्रे ३० एवं स्त्रिया शुश्रूषितः सन् ३१ इह च कारात्परत्र च अगमः अप्राप्यः ३२
ननु परमेश्वरे सुप्रीते सर्वकामप्राप्तिरिति प्रसिद्धं तत्राह पतिरेवेति ३३ ननु मनसि स्थितः श्रीवासुदेव एव लक्ष्मीपतिः परं दैवत

एवं स्त्रिया जडीभूतो विद्वानपि विदग्धया बाढमित्याह विवशो न तच्चित्रं हि योषिति २९ विलोक्यैकां
तभूतानि भूतान्यादौ प्रजापतिः स्त्रियं चक्रे स्वदेहार्धं यया पुंसां मतिर्हृता ३० एवं शुश्रूषितस्तात भ
गवान् कश्यपः स्त्रिया प्रहस्य परमप्रीतो दितिमाहाभिनंद्य च ३१ कश्यप उवाच वरं वरय
वामोरु प्रीतस्तेहमनिंदिते स्त्रिया भर्तरि सुप्रीते कः काम इह चागमः ३२ पतिरेव हि नारीणां दैवतं
परमं स्मृतम् मानसः सर्वभूतानां वासुदेवः श्रियः पतिः ३३ स एव देवतालिंगैर्नामरूपविकल्पितैः
इज्यते भगवान् पुंभिः स्त्रीभिश्च पतिरूपधृक् ३४ तस्मात्पतिव्रता नार्यः श्रेयस्कामाः सुमध्यमे
यजंतेऽनन्यभावेन पतिमात्मानमीश्वरम् ३५ सोऽहं त्वयाऽर्चितो भद्रे ईदृग्भावेन भक्तितः तत्ते सं
पादये काममसतीनां सुदुर्लभम् ३६ दितिरुवाच वरदो यदि मे ब्रह्मन् पुत्रमिंद्रहणं वृणे
अमृत्युं मृतपुत्राऽहं येन मे घातितौ सुतौ ३७ निशम्य तद्वचो विप्रो विमनाः पर्यतप्यत अहो अध
र्मः सुमहानद्य मे समुपस्थितः ३८

मिति प्रसिद्धम् सत्यम् स एव स्वाधिकारेण रूपभेदैः पूज्यत इत्याह मानस
इति सार्द्धेन देवतालिंगैः मूर्तिभिरुपलक्षितः तान्येवाह नाम इंद्रादि रूपं वज्रहस्तत्वादि ताभ्यां विविधं कल्पितैः ३४ ३५ ३६
इंद्रहणं इंद्रहंतारम् अमृत्युं मृत्युशून्यम् येन इंद्रेण विष्णुना सहायेन घातितौ ३७ ३८ ५९ ६९

सात्म तां समानरूपताम् १९ सात्म्यं देवत्वं प्रापिताः २० २१ आदृतं सादरम् अल्पं मिताक्षरम् अर्थवत् बह्वर्थयुक्तम् सत्रम यनमाश्रयो यस्य हे सत्रायण हे शौनक २२ पार्ष्णिग्राहेण पृष्ठतः सहायेन २३ भ्रातृहंतारमिंद्रं मारयित्वा सुखिनी स्यामिति चिंतयामास दितिः उल्बणं क्रूरम् अक्लिन्नहृदयं कठिनचित्तम् २४ ननु राजा स्वदेहरक्षार्थमन्येषां घातं करोत्येव किमत्र चित्रं तत्राह कृमीति ईशः प्रभुरित्यभिहितस्यापि यस्य पूर्वेषां राज्ञां देहस्य मरणानंतरं द्वित्रिदिनावस्थितस्य कृमय इति श्वादिभि

मरुतश्च दितेः पुत्राश्चत्वारिंशन्नवाधिकाः तआसन्नप्रजाः सर्वे नीता इंद्रेण सात्मताम् १९ राजो वाच कथं त आसुरं भावमपोह्यौत्पत्तिकं गुरो इंद्रेण प्रापिताः सात्म्यं किं तत्साधु कृतं हि तैः २० इमे श्रद्दधते ब्रह्मन्नृषयो हि मया सह परिज्ञानाय भगवन्नतन्नो व्याख्यातुमर्हसि २१ सूत उवाच तद्विष्णुरातस्य स बादरायणिर्वचो निशम्यादृतमल्पमर्थवत् सभाजयन् संनिभृतेन चेतसा जगाद सत्रायण सर्वदर्शनः २२ श्रीशुक उवाच हतपुत्रा दितिः शक्रपार्ष्णिग्राहेण विष्णुना मन्युना शोकदीप्तेन ज्वलंती पर्यचिंतयत् २३ कदा नु भ्रातृहंतारमिंद्रियाराममुल्बणम् अक्लिन्नहृदयं पापं घातयित्वा शये सुखम् २४ कृमिविड्भस्मसंज्ञासीद्यस्येशाभिहितस्य च भूतध्रुक् तत्कृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः २५ आशासानस्य तस्येदं ध्रुवमुन्नद्धचेतसः मदशोषक इंद्रस्य भूयाद्येन सुतो हि मे २६ इति भावेन सा भर्तुराचचाराऽसकृत्प्रियम् शुश्रूषयाऽनुरागेण प्रश्रयेण दमेन च २७ भक्त्या परमया राजन्मनोज्ञैर्वल्गुभाषितैः मनोजग्राह भावज्ञा सुस्मितापांगवीक्षणैः २८

भक्षितस्य तु विष्ठेति दग्धस्य भस्मेति संज्ञा आसीत्तत्कृते तस्य देहस्यार्थे यो भूतेभ्यो द्रुह्यति स किं स्वार्थं वेद नवेदैव नत्र हेतुः यतो भूतद्रोहान्निरयो भवति २५ इदं देहादिकं ध्रुवं नित्यमाशासानस्य मन्यमानस्य अत उन्नद्धमुच्छृंखलं चेतो यस्य त स्येंद्रस्य यो मदस्तस्य शोषकः पुत्रो यो मे येन हेतुना भूयात् भवेत् २६ भर्तुः प्रियाचरणमेवेति भावेन सा भर्तुः प्रियमसकृदा चचार २८

तयोरुत्सर्गादयोमित्रस्यसाधारणाः तयोरेवसाधारणौद्वौपुत्रौचाह अगस्त्यश्चवसिष्ठश्चऋषीमित्रावरुणयोरभवताम् यत
उभावपिकुंभेरेतःसिषिचतुः सत्रेहजानाविषितानमोभिःकुंभेरेतःसिषिचतुःसमानमितिश्रुतेः द्रुतंस्कन्नम् ५ ६ ७ ८ प
श्चात् अष्टमस्कंधे ९ अथेतिकश्यपस्यादितेःपुत्राणांद्वादशादित्यानांसंततिमुक्त्वादितेःपुत्रान्कथयामीत्यर्थः १० हिरण्य

अगस्त्यश्चवसिष्ठश्चमित्रावरुणयोर्ऋषी रेतःसिषिचतुःकुंभेउर्वश्याःसंनिधौद्रुतम् ५ रेवत्यांमि-
त्रउत्सर्गमरिष्टंपिप्पलंव्यधात् ६ पौलोम्यामिंद्रआधत्तत्रीन्पुत्रानितिनःश्रुतम् जयंतमृषभंतातवृती
यंमीढुषंप्रभुः ७ उरुक्रमस्यदेवस्यमायावामनरूपिणः कीर्तौपत्न्यांबृहत्श्लोकस्तस्यासन्सौभगा
दयः ८ तत्कर्मगुणवीर्याणिकश्यपस्यमहात्मनः पश्चाद्वक्ष्यामहेदित्यांयथैवावततारह ९ अथकश्यप
दायादान्दैतेयान्कीर्तयामिते यत्रभागवतःश्रीमान्प्रह्लादोबलिरेवच १० दितेर्द्वावेवदायादौदैत्य-
दानववंदितौ हिरण्यकशिपुर्नामहिरण्याक्षश्चकीर्तितौ ११ हिरण्यकशिपोर्भार्याकयाधुर्नामदान-
वी जंभस्यतनयादत्तासुषुवेचतुरःसुतान् १२ संह्लादंप्रागनुह्लादंह्लादंप्रह्लादमेवच तत्स्वसासिंहि
कानामराहुंविप्रचित्तोऽग्रहीत् १३ शिरोऽहरद्यस्यहरिश्चक्रेणपिबतोऽमृतम् संह्लादस्यकृतिर्भार्या
ऽसूतपंचजनंततः १४ ह्लादस्यधमनिर्भार्याऽसूतवातापिमिल्वलम् योऽगस्त्यायत्वतिथयेपेचेवा
तापिमिल्वलम् १५ अनुह्लादस्यसूर्म्यायांबाष्कलोमहिषस्तथा विरोचनस्तुप्राह्लादिर्देव्यास्तस्या
भवद्बलिः १६ बाणज्येष्ठंपुत्रशतमशनायांततोऽभवत् तस्यानुभावःसुश्लोक्यःपश्चादेवाभिधा-
स्यते १७ बाणआराध्यगिरिशंलभेतद्गणमुख्यताम् यत्पार्श्वेभगवानास्तेह्यद्यापिपुरपालकः १८

कशिपुर्हिरण्याक्षश्चेतिप्रथमंद्वावेवतौचकीर्तितौतृतीयस्कंधे ११ १२ विप्रचित्तोदानवाद्भर्तुःसकाशात्राहुंपुत्रमग्रहीत् १३
ततः संह्लादादसूत १४ योमेषरूपंवातापिंपेचेतमिल्वलम् यंपेचेतंचवातापिंचासूतेत्यन्वयः १५ १६ ततोबलेःसकाशादभ
वत् तस्यबलेरनुभावः सुश्लोक्यःपुण्यकीर्त्यर्हः यद्वा अनुभाव्यतेसद्भिःस्तूयत इत्यनुभावंसुश्लोक्यंयशइतिशेषः १७ त
स्यगणेषुमुख्यतांप्राधान्यम् १८

प्रतिशापंदातुमलंनमः समर्थनमोऽपि ३७ ३८ असुरजातेः असुरभावेनोत्पत्तेः भगवतिमतेश्च ३९ ४० एतत् एतम् ४१ इतिषष्ठेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः १७ आदित्यानांचतुर्थस्यत्वष्टुर्वंशप्रसंगतः प्रोक्तमिंद्रकृतंविश्वरूपवृत्रवधादिकम् १ अदितेःपंचमादीनांपुत्राणामन्वयोक्तिभिः अष्टादशेदितेर्गर्भेशक्रेणमरुतांभिदा २ त्वष्टुर्वंशमनुक्रम्यसप्रसंगंयथाक्रमम् आदित्यानामथान्येषांवंशानाहमुनीश्वरः ३ दक्षकन्यान्वयानुकथनेअदित्याः द्वादशपुत्राःप्रोक्ताः विवस्वानर्यमा

इतिभागवतोदेव्याःप्रतिशप्तुमलंनमः मूर्ध्नासंजगृहेशापमेतावत्साधुलक्षणम् ३७ जज्ञेत्वष्टुर्दक्षिणाग्नौदानवींयोनिमाश्रितः वृत्र इत्यभिविख्यातोज्ञानविज्ञानसंयुतः ३८ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि वृत्रस्यासुरजातेश्चकारणंभगवन्मतेः ३९ इतिहासमिमंपुण्यंचित्रकेतोर्महात्मनः माहात्म्यंविष्णुभक्तानांश्रुत्वाबंधाद्विमुच्यते ४० यएतत्प्रातरुत्थायश्रद्धयावाग्यतःपठेत् इतिहासंहरिंस्मृत्वासयातिपरमांगतिम् ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः १७

श्रीशुकउवाच पृश्निस्तुपत्नीसवितुः सावित्रींव्याहृतींत्रयीम् अग्निहोत्रंपशुंसोमंचातुर्मास्यंमहामखान् १ सिद्धिर्भगस्यभार्याऽगमहिमानविभुंप्रभुम् आशिषंचवरारोहांकन्यांप्रासूत-सुव्रताम् २ धातुःकुहूःसिनीवालीराकाचानुमतिस्तथा सायंदर्शमथप्रातः पूर्णमासमनुक्रमात् अग्नीन्पुरीष्यानाधत्तक्रियायांसमनंतरः ३ चर्षणीवरुणस्यासीद्यस्यांजातोभृगुःपुनः वाल्मीकिश्चमहायोगीवल्मीकादभवत्किल ४

पूषात्वष्टाथसवितामगः धाताविधातावरुणोमित्रः शक्रउरुक्रमइति तत्र अष्टाध्यायींतमारभ्यविश्वरूपवृत्रचित्रकेतूपाख्यानैस्त्वष्टुर्वंशमनुवर्ण्यइदानींसवितुर्वंशमाह पृश्निस्त्विति सावित्रीमित्यादिषुप्रासूतेत्युत्तरस्यानुषंगः पशुंपशुयागम् महामखान्पंचयज्ञान् १ २ धातुर्भार्याकुहूःसायंपुत्रंप्रासूत एवंसिनीवालीदर्शमित्यनुक्रमात् समनंतरोविधाताक्रियायांपुरीष्यानग्नीन्पंचचितान् पुरीष्यासोअग्नयइतिपंचवाएतेऽग्नयोयच्चितयइतिश्रुतेः ३ चर्षणीवरुणस्यभार्यासीत् पूर्वंब्रह्मणःपुत्रोभृगुर्यस्यांपुनर्जातः वाल्मीकिर्वरुणस्यैवपुत्रोऽभवत् एतौवरुणस्यासाधारणौपुत्रौ ४

२६ २७ स्वर्गादावेवतुल्योऽर्थः प्रयोजनमितिद्रष्टुंशीलंयेषांतेतथा २८ तत्रतदुक्तमेवहेतुमाहद्वाभ्याम् देहिनांसुखदुःखमि त्यादिद्वंद्वानिईश्वरस्यलीलयामाययाभवंति २९ तेषुचगुणदोषविकल्पइत्येवेत्यन्वयः इष्टानिष्टभेदइवयःस्फुरतिसआत्म न्यर्थभेदः पुंसःस्वप्नेयथाअविवेककृतोभवति स्रजिवत्सर्पमालादिभिर्यथातथैवकृतइत्यर्थः स्वग्वदितिवक्तव्येस्रजिवदि त्यार्षम् पाठांतरेतुसुगमम् ३० अतोभागवतानांनिस्पृहत्वमुचितमेवेत्याह वासुदेवइति ज्ञानवैराग्ययोर्वीर्यंबलंयेषांतेषां

ततस्तुभगवान्रुद्रोरुद्राणीमिदमब्रवीत् देवर्षिदैत्यसिद्धानांपार्षदानांचशृण्वताम् २६ श्रीरुद्रउ॰ दृष्टवत्यसिसुश्रोणिहरेरद्भुतकर्मणः माहात्म्यंभृत्यभृत्यानांनिस्पृहाणांमहात्मनाम् २७ नारायणप राःसर्वेनकुतश्चनबिभ्यति स्वर्गापवर्गनरकेष्वपितुल्यार्थदर्शिनः २८ देहिनांदेहसंयोगाद्द्वंद्वानीश्वरली लया सुखंदुःखंमृतिर्जन्मशापोनुग्रहएवच २८ अविवेककृतःपुंसोह्यर्थभेदइवात्मनि गुणदोषवि कल्पश्चभिदेवस्रजिवत्कृतः ३० वासुदेवेभगवतिभक्तिमुद्वहतांनृणाम् ज्ञानवैराग्यवीर्याणांनेहकश्चि द्व्यपाश्रयः ३१ नाहंविरिंच्योनकुमारनारदौनब्रह्मपुत्रामुनयःसुरेशाः विदामयस्येहितमंशकांशका नतत्स्वरूपंपृथगीशमानिनः ३२ नह्यस्यास्तिप्रियःकश्चिन्नाप्रियःस्वःपरोऽपिवा आत्मत्वात्सर्वभू तानांसर्वभूतप्रियोहरिः ३३ तस्यचायंमहाभागश्चित्रकेतुःप्रियोऽनुगः सर्वत्रसमदृक्शांतोह्यहंचै वाच्युतप्रियः ३४ तस्मान्नविस्मयःकार्यःपुरुषेषुमहात्मसु महापुरुषभक्तेषुशांतेषुसमदर्शिषु ३५ श्रीशुकउ॰ इतिश्रुत्वाभगवतःशिवस्योमाभिभाषितम् बभूवशांतधीराजन्देवीविगतविस्मया ३६

व्यपाश्रयः विशिष्टबुद्ध्याआश्रयणीयोऽर्थोनास्ति ३१ अस्यचहरिदासत्वेनतत्स्वभावत्वान्नैतच्चित्रमितिवक्तुंहरेर्माहात्म्य माह नाहमितिद्वाभ्याम् ईहितमभिप्रायंलीलांवायदावयंनविद्मस्तदातस्यस्वरूपमंशकांशकाअपिसंतःपृथगीशमानिनो नविदुरेव ३२ अतएवहरिरपिसर्वेषांभूतानांप्रियः ३३ अहंचैवाच्युतस्यप्रियः तस्मान्ममास्मिन्क्रोधोनाभूदितिभावः ३४ ३५ ३६

१७ अयंचसंसारचक्रस्वभावएवनचित्रमित्याह संसारचक्रइति १८ अतएवात्रममचतवचनकोऽपिदोषइत्याह नैवेति
१९ एवंतावत् सुखदुःखादिकमंगीकृत्योक्तमिदानींतदपिवस्तुतोनास्तीत्याह गुणानांमायामयानांप्रवाहेसंसारे २० ननुमा
यागुणानांचेदयंप्रवाहस्तर्हितेषांजडत्वाद्बंधमोक्षाद्यनुभवोनस्यात्तत्राह एकःपरमेश्वरोमाययानिमित्तभूतयाभूतानिप्रा
णिनःसृजति एषांबंधादिकंचसृजति निष्कलःस्वयंबंधादिशून्यः २१ नन्वेवंभूतविषमसृष्टेस्तस्यकिंकारणंप्रियादिवैषम्या
भावादित्याशंक्य यद्यपिप्रियादयोनसंतितथाऽपितत्तत्कर्मवशात्सर्वंघटतइत्याह नतस्येतिद्वाभ्याम् प्रतीपः अप्रियः नज्ञा

चित्रकेतुरुवाच प्रतिगृह्णामितेशापमात्मनोंऽजलिनांऽबिके देवैर्मर्त्याययत्प्रोक्तंपूर्वदिष्टंहितस्यतत् १७ संसारचक्रएतस्मिन्जंतुरज्ञानमोहितः भ्राम्यन्सुखंचदुःखंचभुंक्तेसर्वत्रसर्वदा १८ नैवात्मानपरश्चापिकर्तास्यात्सुखदुःखयोः कर्तारंमन्यतेप्राज्ञआत्मानंपरमेवच १९ गुणप्रवाहएतस्मिन्कःशापःकोन्वनुग्रहः कःस्वर्गोनरकःकोवाकिंसुखंदुःखमेववा २० एकःसृजतिभूतानिभगवानात्ममायया एषांबंधंचमोक्षंचसुखंदुःखंचनिष्कलः २१ नतस्यकश्चिद्दयितःप्रतीपोनज्ञातिर्बंधुर्नपरोनचस्वः समस्यसर्वत्रनिरंजनस्यसुखेनरागःकुतएवरोषः २२ तथाऽपितच्छक्तिविसर्गएषांसुखायदुःखायहिताहितायच बंधायमोक्षायचमृत्युजन्मनोःशरीरिणांसंसृतयेवकल्पते २३ अथप्रसादयेनत्वांशापमोक्षायभामिनि यन्मन्यसेअसाधूक्तंममतत्क्षम्यतांसति २४ श्रीशुकउवाच इतिप्रसाद्यगिरिशौचित्रकेतुररिंदम जगामस्वविमानेनपश्यतोःस्मयतोस्तयोः २५

निर्बंधुश्चेत्यर्थःस
र्वत्रसमस्यतत्कुतः निरंजनस्यनिःसंगस्यअतएवतन्निमित्तेसुखेरागोनास्तिरागानुबंधोरोषःकुतःस्यात् २२ यद्यप्येवं
तथाऽपितस्यशक्त्यामाययायोविसर्गःपुण्यपापादिलक्षणंकर्म एषांशरीरिणांसुखाद्यर्थमवकल्पतेसमर्थोभवति यथो
क्तंगीतासु भूतभावोद्भवकरोविसर्गःकर्मसंज्ञितइति २३ अथतस्मात्भामिनिहेकोपनेत्वांकेवलंप्रसादयामिनतुशापमो
क्षाय तर्हिकिंप्रसादनेनअतआह ममोक्तमुक्तिंसाधुअपिअसाधुवन्मन्यसेननत्वयाक्षम्यताम् २४ गिरिशौभवानीशंक
रौप्रसाद्यस्मयतोःविस्मयंकुर्वतोःसतोः २५

७ ८ अगाधागंभीराधीर्यस्यसः ९ नतस्यवीर्यप्रभावंविद्वान् अतद्वीर्यविद्वान्‌तस्मिन् निर्जितात्माभिमानिनेजितेंद्रियोऽहमि
त्यभिमानवतेइतिरुषाक्रोधेनाह १० विरूद्धंप्रकर्षेणकरोतीतिविप्रकृत् ११ अतिवर्त्तिनंशास्त्रमतिक्रम्यवर्तमानशीलंयेनोनिषेधंति
ननिवारयंति १२ एषांब्रह्मादीनामनुध्येयंपदाब्जयुग्मंयस्यतम् मंगलमंगलंपरमधर्ममूर्तिम् सूरीन् परिभूय अज्ञान्‌कृत्वाज

जटाधरस्तीव्रतपाब्रह्मवादीसभापतिः अंकीकृत्यस्त्रियंचास्तेगतह्रीःप्राकृतोयथा ७ प्रायशःप्राकृ
ताश्चापिस्त्रियंरहसिबिभ्रति अयंमहाव्रतधरोबिभर्त्तिसदसिस्त्रियम् ८ भगवानपितच्छ्रुत्वाप्र
हस्यागाधधीर्नृप तूष्णींबभूवसदसिसभ्याश्चतदनुव्रताः ९ श्रीशुकउ॰ इत्यतद्वीर्यविदुषिब्रु
वाणेबह्वशोभनम् रुषाहदेवीधृष्टायनिर्जितात्माभिमानिने १० पार्वत्युवाच अयंकिमधुना
लोकेशास्तादंडधरःप्रभुः अस्मद्विधानांदुष्टानांनिर्लज्जानांचविप्रकृत् ११ नवेदधर्मंकिलपद्मयोनिर्न
ब्रह्मपुत्रानतुनारदाद्याः नवैकुमारःकपिलोमनुश्चयेनोनिषेधंत्यतिवर्त्तिनंहरम् १२ एषामनुध्येयपदा
ब्जयुग्मंजगद्गुरुंमंगलमंगलंस्वयम् यःक्षत्रबंधुःपरिभूयसूरीन्प्रशास्तिधृष्टस्तदयंहिदंड्यः १३ ना
यमर्हतिवैकुंठपादमूलोपसर्पणम् संभावितमतिस्तब्धःसाधुभिःपर्युपासितम् १४ अतःपापीय-
सींयोनिमासुरींयाहिदुर्मते यथेहभूयोमहतांनकर्तापुत्रकिल्बिषम् १५ श्रीशुकउवाच
एवंशप्तश्चित्रकेतुर्विमानादवरुह्यसः प्रसादयामाससतींमूर्ध्नानम्रेणभारत १६

गद्गुरुं यः प्रशास्तितत्तस्मात् १३ ननुहरिभक्तोऽयंनदंडार्हइतिचेत्तत्राह नायंसाधुभिः परिसेवितंवैकुंठस्यपादमूलोपसर्पण-
मर्हति यतःसंभाविताअहमधिकइतिकृतामतिर्येन अतएवस्तब्धोऽनम्रः १४ तदेवंस्वयंदंड्यत्वं निश्चित्यतंप्राह अतइति हेपु
त्रयथाभूयोमहतांकिल्बिषमपराधंनकर्ताकरिष्यतितथायाहीत्यर्थः १५ पूर्वदिष्टंप्राचीनकर्मप्राप्तमेव १६

श्वसंतिचेष्टंते चेकितानंपश्यंतमनुचित्तयः ज्ञानेंद्रियाणिउच्चकंतिस्वारूढंपश्यंति ४८ ४९ मे ऽनुशासनंमद्विषयउपदेशः ते
नतयान्वीविद्ययाअस्माच्चदर्शनात् संसिद्धोऽसि ५० तद्बोधदार्ढ्यायस्वयमप्युपदिशति अहमित्यादिना सर्वभूतान्यहमेव
भूतानामात्माभोक्ताऽप्यहमेव भोक्तृभोग्यात्मकंविश्वंमद्व्यतिरिक्तंनास्तीत्यर्थः यतोऽहंभूतभावनःभूतानांप्रकाशकः का
रणंच ननुशब्दब्रह्मप्रकाशकंपरंब्रह्मकारणंचप्रकाशकंच सत्यंतेउभेममैवरूपेइत्याह शब्दब्रह्मेति शाश्वतीशाश्वत्यौ ५१
अनस्त्वमेवंपश्येत्याह लोकेभोग्यप्रपंचेभोक्तृत्वेनविततमनुगतमात्मानंलोकंचात्मनिभोग्यत्वेनसंततंव्याप्तम् तदुभयं-

यंवैश्वसंतमनुविश्वसृजःश्वसंतियंचेकितानमनुचित्तयउच्चकंति भूमंडलंसर्षपायतियस्यमू
र्ध्निनस्मैनमोभगवतेऽस्तुसहस्रमूर्ध्ने ४८ श्रीशुकउवाच संस्तुतोभगवानेवमनंतस्तमभा
षत विद्याधरपतिंप्रीतश्चित्रकेतुंकुरूद्वह ४९ श्रीभगवानुवा० यन्नारदांगिरोभ्यांतेव्याहृ
तंमेऽनुशासनम् संसिद्धोसितयाराजन्विद्ययादर्शनाच्चमे ५० अहंवैसर्वभूतानिभूतात्माभूतभा
वनः शब्दब्रह्मपरंब्रह्मममोभेशाश्वतीतनू ५१ लोकेविततमात्मानंलोकंचात्मनिसंततम् उभ
यंचमयाव्याप्तंमयिचैवोभयंकृतम् ५२ यथासुषुप्तःपुरुषोविश्वंपश्यतिचात्मनि आत्मानमेकदे
शस्थंमन्यतेस्वप्नउत्थितः ५३ एवंजागरणादीनिजीवस्थानानिचात्मनः मायामात्राणिविज्ञायतद्द्र
ष्टारंपरंस्मरेत् ५४

चमयाकारणात्मनाव्याप्तम् मयिचैवोभयंकृतंप्रकल्पितंस्मरेदिति तृतीयेनान्वयः पश्येदित्यध्या
हारोवा ५२ ननुजाग्रदाद्यवस्थाभेदेनभोक्तृभोग्यात्मकंविश्वंस्फुटंप्रतीयमानंकथंकल्पितंस्यादित्याशंक्य स्वप्नगतजाग्रदादिदृष्टां
तेनसंभावयन्नाह यथेतिद्वाभ्याम् यथास्वप्नेसुप्तोविश्वंगिरिवनादिरूपंदेशांतरस्थमात्मन्येवपश्यति स्वप्नमध्येषुसुप्तिंस्वप्नंच
पश्यतीत्यर्थः तथास्वप्नएवोत्थितःसन् आत्मानमेकदेशस्थंशयनदेशेस्थितंमन्यतेजाग्रदवस्थामनुभवति ५३ एवंप्रसिद्धान्य
पिजागरादीनिजीवस्थानानिजीवोपाधेर्बुद्धेरवस्थाभूतानिआत्मनोमायामात्राणिइत्येवंविज्ञायतेषांद्रष्टारमतएवपरंतदवस्थार
हितमात्मानंस्मरेत् ५४

एतत्प्रपंचयति कः क्षेमः कुशलं नकिंचित् निजपरयोः स्वस्यपरस्यचस्वपरद्रुहास्वस्मैपरस्मैचद्रुह्यतीतिस्वपरध्रुक् तेनयतः स्वद्रोहा
त् अत्यंतकायक्लेशात् तवकोपः पीडासंभवति तदुक्तंगीतासु कर्षयंतः शरीरस्थंभूतग्राममचेतसः मांचैवांतःशरीरस्थंतान्विध्यासु
रनिश्चयानिति तथापरसंपीडयाधर्मः चशब्दात्तवकोपश्च अतस्त्वयारागांधमपिकथंचिद्वेदमार्गेप्रवर्तयितुंकाम्यधर्मोऽभि-
हितोनतत्त्वदृष्ट्या ४२ भागवतधर्मेणतुद्रोहइत्याह नेतिनव्यभिचरतिनपरमार्थंजहाति तवईक्षादृष्टिः अव्यभिचारेहेतुः
स्थिरेति स्थावरजंगमप्राणिसमूहेषुसमबुद्धयोभागवतायंधर्मंसेवंते ४३ एवंभूतस्यभागवतधर्मप्रवर्तकस्यतवदर्शनात्स

कः क्षेमोनिजपरयोः कियानर्थःस्वपरद्रुहाधर्मेण स्वद्रोहात्तवकोपः परसंपीडयाचतथाधर्मः ४२ न
व्यभिचरतितवेक्षाययाह्यभिहितोभागवतोधर्मः स्थिरचरसत्वकदंबेष्वपृथग्धियोयमुपासतेत्वार्याः
४३ नहिभगवन्नघटितमिदंत्वद्दर्शनान्नृणामखिलपापक्षयः यन्नामसकृच्छ्रवणात्पुल्कसकोऽपिवि
मुच्यतेसंसारात् ४४ अथभगवन्वयमधुनात्वदवलोकपरिमृष्टाशयमलाः सुरऋषीणायदुदितंताव
केनकथमन्यथाभवति ४५ विदितमनंतसमस्तंतवजगदात्मनोजनैरिहाचरितम् विज्ञाप्यंपरमगु
रोः कियदिवसवितुरिवखद्योतैः ४७ नमस्तुभ्यंभगवतेसकलजगत्स्थितिलयोदयेशाय दुरवसि
तात्मगतयेकुयोगिनांभिदापरमहंसाय ४८

र्वपापक्षयोभवतीतिकिंचित्रमित्याह नहीति ४४ अतोऽहंकृता
र्थोऽस्मीत्याह अथेति अतोहेतोः तवावलोकनेनपरिमृष्टानिरस्ताआशयेचित्तेमलायेषांते त्वद्दर्शनंचममनारदोपदेशेनजा
तमित्याह सुरर्षिणेति ४५ यथाचाहंपूर्वमतिमूढआसंयथाचनारदेनानुगृहीतोऽस्मितत्सर्वंतर्यामिणस्तवमयाकिंप्र
काशनीयमित्याह विदितमिति विशेषेणज्ञाप्यंप्रकाशनीयंकियद्दिवनकिमपीत्यर्थः सवितुर्यथाखद्योतैःप्रकाशनीयंनास्तितद्व
त् ४६ उक्तलक्षणंभगवंतंप्रणमति नमइतिद्वाभ्याम् सकलस्यजगतः स्थित्यादीनामीशायसमर्थायदुरवसिताअविज्ञाता
आत्मगतिर्निजंतत्त्वंयस्यतस्मै केषांकुयोगिनाम् केनभिदाभेददृष्ट्या ४७ ४८ ६९ ६९ ६९

यस्मादेवं परमेश्वरस्त्वमेव अन्येदेवास्तवविभूतयः अ तस्त्वांविहाय विषयकामनयाऽन्योपासकाअतिमंदाइत्याह विषयेषुतृट्
तृष्णायेषांतेनराकाराः पशवः कुतः येविभूतीरिंद्राद्याउपासतेनतुपरंत्वाम् ततः किंतत्राह तेषामिति तदनुउपास्यनाशानंतरंय
थाराजकुलमनुराजकुलनाशानंतरंयथातत्सेवकानामाशिषोनश्यंतितद्वत् अयंचपरमोऽवधिः मध्येपिनश्यंत्येव ३८ वि-
षयकामेनापिकृतात्वत्सेवामोक्षफलैवेत्याह कामधियः विषयकामनाअपिहेपर मत्वयिरचिताः कृताश्चेत्नरोहंतिदेहांतरो
त्पत्तयेनभवंति करंभबीजानिभर्जितबीजानियथा यतोऽस्यजीवस्यगुणगणादेवद्वंद्वसमूहाभवंति अतः कामेनापिनिर्गुण-
स्यतवभजनाच्छनैर्नैर्गुण्यंभवतीत्यर्थः ३९ फलकामनयाऽपित्वदाराधनंयदामोक्षहेतुः तदाकिंवक्तव्यंभगवद्धर्ममाहात्म्यमि

विषयतृषोनरपशवोयउपासतेविभूतीर्नपरंत्वाम् तेषामाशिषईशतदनुविनश्यंतियथाराजकुलम् ३८
कामधियस्त्वयिरचितानपरमरोहंतियथाकरंभबीजानि ज्ञानात्मन्यगुणमयेगुणगणतोऽस्यद्वंद्व-
जालानि ३९ जितमजिततदाभवतायदाहभागवतंधर्ममनवद्यम् निष्किंचनायेमुनयआत्मारामा
यमुपासतेऽपवर्गाय ४० विषममतिर्नयत्रनृणांत्वमहमितिममतवेतिचयदन्यत्र विषमधियार
चितोयःसह्यविशुद्धःक्षयिष्णुरधर्मबहुलः ४१

तिवक्तुंतत्संप्रदायप्रवर्त्तकत्वेनभगवंतंस्तौति जितमि
ति यदाभवान् भागवतंधर्ममाह तदाहेभगवन्त्वयाजितंसर्वोत्कर्षेणस्थितम् तत्रहेतुः येनिष्किंचनाः सनत्कुमारादयोमुनयस्ते
यंभगवंतमपवर्गायसेवंते तेनभवताजितम् यंधर्ममितिवा ४० अनवद्यतामेवाह विषममतिः यत्रयस्मिन् भागवतेधर्मेना-
स्तियदन्यत्रयथान्यस्मिन्काम्येधर्मे ननुसोऽपिवेदोक्तत्वादनवद्यएवतत्राह विषमधियाशत्रुमरणादिकामनयारचितोयःसह्य
विशुद्धः रागद्वेषादिमत्वात् क्षयिष्णुश्चनश्वरफलत्वात् अधर्मबहुश्चहिंसादिबाहुल्यात् तदुक्तंशंबरस्वामिभिः उभयमिहचो
दनायांलक्ष्यतेअर्थोऽनर्थश्चेत्यादि ४१

मनीषयाबुद्ध्यामनःसमाधायैनद्वक्ष्यमाणंबभाषे प्रतिलब्धावाग्येन सात्वतशास्त्रोक्तोविग्रहोयस्यतम् ३३ अन्योऽन्यप्रेमजा नंदनिर्भृतान्स्वामिसेवकान् अभिनंदन्नुदास्तौतिदशाभिः पंचभिर्विभ्रमम् हेअजितअन्यैरजितोऽपिभवान् साधुभिर्भक्तैर्जितः स्वाधीनएवकृतः यतोभवानतिकरुणः तेऽपिचनिष्कामाअपिभवताविजिताः योभवान् अकामात्मनामात्मानमेवददाति ३४ ननुभक्तैरेवजितइतिकथंस्पर्धमानैरपिसृष्ट्यादिकर्तृभिरन्यैरीश्वरैर्जयसंभवात् तत्राह नवेति जगतउदयादीनितवैवविभवः विभवनंमहिमालीलेतियावत् आदिशब्देनप्रवेशनियमनादीनि विश्वसृजस्तुब्रह्मादयोनेश्वराः किंतुनेतवांशोयःपुरुषः त-

ततःसमाधायमनोमनीषयाबभाषएतत्प्रतिलब्धवागसौ नियम्यसर्वेंद्रियबाह्यवर्तनंजगद्गुरुंसा- त्वतशास्त्रविग्रहम् ३३ चित्रकेतुरुवाच अजितजितःसममतिभिःभगवान्जितात्मभिर्भ वता विजितास्तेऽपिचभजतामकामात्मनांयआत्मदोऽतिकरुणः ३४ तवविभवःखलुभगवन्ज- गदुदयस्थितिलयादीनि विश्वसृजस्तेंऽशांशास्तत्रमृषास्पर्धंतिपृथगभिमत्या ३५ परमाणुपर ममहतोस्त्वमाद्यंतांतरवर्तित्रयविधुरः आदावंतेऽपिचसत्त्वानांयद्ध्रुवंतदेवांतरालेऽपि ३६ क्षि- त्यादिभिरेषकिलावृतःसप्तभिर्दशगुणोत्तरैरंडकोशः यत्रपतत्यणुकल्पःसहांडकोटिकोटिभिस्त दनंतः ३७

स्यांशाः तत्रएवंस्थितेऽपिपृथक्पृथगीश्वरावयमित्यभिमानेनवृथैवस्पर्धंते ३५ त्वमेवसृष्ट्यादिकर्तेत्येत दुपपादयति परमाणुःसूक्ष्ममूलकारणंपरममहदंतिमंकार्यंतयोस्त्वमेवाद्यंतांतरवर्तिआदावंतेच अंतरेमध्येचवर्तितुंशीलं यस्यसः अतएवत्रयविधुरःआद्यंतमध्यशून्योऽध्रुवः तेचत्वयासृज्यंतेनतुध्रुवाःकुतइत्यतआह सत्वानांसत्त्वेनप्रतीतानांका र्याणामादावंतेऽपिअंतरालेऽपिचतदेवध्रुवंघटकवर्णादिवत् ३६ ध्रुवंध्रुवत्वेनकालतःपरिच्छेदोनास्तीत्युक्तंदेशतोऽप्यपरिच्छेदमाह क्षित्यादिभिरिति पूर्वस्मात् पूर्वस्मात् दशगुणमुत्तरोत्तरैरधिकैरावृतः यत्रत्वयिअणुकल्पःपततिपरिभ्रमति नत्तस्मादनंत स्त्वम् ३७

सकलायेसात्वतपरिवृढाः तेषांनिकरः समूहस्तस्यकरकमलानांकुड्मलैर्मुकुलैरुपलालितंचरणारविंदयुगलंयस्यतस्य संबोधनम् परमउत्कृष्टपरमेष्ठिन्सर्वेश्वर २५ पूर्वंसनारदोंऽगिराआजगामेत्यंगिराःप्रधानोक्तः चित्रकेतोःपुत्रप्रदत्वेनतस्यप्रथगुक्तत्वात् इहतुनारदोंऽगिरासार्कंयया विविनारदस्यप्राधान्यनिर्देशः तदुपदेशेनतस्यवैराग्योत्पत्तेः प्रभोहेसमर्थ २६ यथायथावद्धारयामास २७ विद्याधराधिपत्यंचावांतरफलंलेभे अप्रतिहतमस्खलितम् २८ कतिपयैरहोभिः विद्ययाइत्थंनदीसेन

ओंनमोभगवतेमहापुरुषायमहानुभावायमहाविभूतिपतयेसकलसात्वतपरिवृढनिकरकरकमलकुड्मलोपलालितचरणारविंदयुगलपरमपरमेष्ठिन्नमस्ते २५ श्रीशुकउ० भक्तायैतांप्रपन्नायविद्यामादिश्यनारदः ययावंगिरसासाकंधामस्वायंभुवंप्रभो २६ चित्रकेतुस्तुविद्यांतांयथानारदभाषितांम् धारयामाससप्ताहमब्भक्षःसुसमाहितः २७ ततश्चसप्तरात्रांतेविद्ययाधार्यमाणया विद्याधराधिपत्यंसलेभेऽप्रतिहतंनृप २८ ततःकतिपयाहोभिर्विद्ययेद्धमनोगतिः जगामदेवदेवस्यशेषस्यचरणांतिकम् २९ मृणालगौरंशितिवाससंस्फुरत्किरीटकेयूरकटित्रकंकणम् प्रसन्नवक्त्रारुणलोचनंवृतंददर्शसिद्धेश्वरमंडलैःप्रभुम् ३० तद्दर्शनध्वस्तसमस्तकिल्बिषःस्वच्छामलांतःकरणोऽभ्ययान्मुनिः प्रवृद्धभक्त्याप्रणयाश्रुलोचनःप्रहृष्टरोमाऽनमदादिपूरुषम् ३१ सउत्तमश्लोकपदाब्जविष्टरंप्रेमाश्रुलेशैरुपमेहयन्मुहुः प्रेमोपरुद्धाखिलवर्णनिर्गमोनैवाशकत्तंप्रसमीडितुंचिरम् ३२

मनसागतिर्यस्य २९ मृणालवत् गौरंशितिवाससंनीलांबरम् स्फुरंतिकिरीटादीनियस्य कटित्रंकटिसूत्रम् प्रसन्नानिवक्त्राणियस्य अरुणानिलोचनानियस्यतंचतंच ३० दृष्ट्वाचतमादिपुरुषमभ्ययाच्छरणंगतः अनमन्ननाम कथंभूतः तस्यदर्शनेनध्वस्तंसमस्तंकिल्बिषंयस्य स्वच्छममलंचांतःकरणंयस्य प्रणयेनाश्रुयुक्तेलोचनेयस्य प्रहृष्टानिरोमाणियस्यसः ३१ तंप्रसमीडितुंस्तोतुंचिरंनैवाशाकन्नशशाक तत्रहेतुः उत्तमश्लोकस्यपादाब्जयोर्विष्टरमासनम् उपमेहयन् अभिषिंचन् प्रेम्णाउपरुद्धः अखिलानांवर्णानांनिर्गमउच्चारणंयस्यसः ३२

कृताःपुण्यजलक्रियाःपितृतर्पणाद्यायेन संयतप्राणोनियतेंद्रियः १६ १७ नमोधीमहि ध्यायेममनसानमस्यामइत्यर्थः १८ निवृत्ता द्वैतदृष्टिर्यस्मात् १९ न्यस्तानिरस्ताः शक्त्यूर्मयः मायानिमित्तारागद्वेषाद्ययोयेन २० मनसासहवचसिअप्राप्योपरतेसतियएकएव-प्रकाशते वचसीतिसर्वेंद्रियोपलक्षणम् सोऽस्मानव्यात्सदसत्परःकार्यकारणयोःकारणम् २१ तदेवाह यस्मिन्निति इदंकार्यकारणंतिष्ठतिअप्येतिचयतश्चजायते मृन्मयेषुघटादिषुमृज्जातिर्मृन्मात्रमिवसर्वानुस्यूतंयत्तस्मै २२ ननुसर्वानुस्यूतंचेत्मृज्जातिवत्प्रतीयेतकथंमनोवचसोरप्राप्तिस्तत्राह यद्ब्रह्मव्योमवद्विततमपिअसवःप्राणाःक्रियाशक्त्यानस्पृशंति मनआदीनिचज्ञा

कालिंद्यांविधिवत्स्नात्वाकृतपुण्यजलक्रियः मौनेनसंयतप्राणोब्रह्मपुत्राववंदत १६ अथतस्मैप्रपन्नायभक्तायप्रयतात्मने भगवान्नारदःप्रीतोविद्यामेतामुवाचह १७ नमस्तुभ्यंभगवतेवासुदेवायधीमहि प्रद्युम्नायानिरुद्धायनमःसंकर्षणायच १८ नमोविज्ञानमात्रायपरमानंदमूर्त्तये आत्मारामायशांतायनिवृत्तद्वैतदृष्टये १९ आत्मानंदानुभूत्यैवन्यस्तशक्त्यूर्मयेनमः हृषीकेशायमहतेनमस्तेविश्वमूर्त्तये २० वचस्युपरतेप्राप्ययएकोमनसासह अनामरूपश्चिन्मात्रःसोऽव्यान्नःसदसत्परः २१ यस्मिन्निदंयतश्चेदंतिष्ठत्यप्येतिजायते मृन्मयेष्विवमृज्जातिस्तस्मैतेब्रह्मणेनमः २२ यन्नस्पृशंतिनविदुर्मनोबुद्धींद्रियासवः अंतर्बहिश्चविततंव्योमवत्तंनतोऽस्म्यहम् २३ देहेंद्रियप्राणमनोधियोऽमीयदंशविद्धाःप्रचरंतिकर्मसु नैवान्यदालोहमिवाप्रतप्तंस्थानेषुतद्द्रष्टृपदेशमेति २४

नशक्त्यानविदुःतद्ब्रह्मनतोऽस्मि २३ तेषांतदज्ञाने हेतुमाह देहेंद्रियादयोऽमीयदंशविद्धायच्चैतन्यांशेनाविष्टाःसंतःकर्मसुस्वस्वविषयेषुप्रचरंतिजाग्रत्स्वप्नयोःअन्यदासुषुप्तिमूर्च्छादौनैवप्रचरंति यथाअप्रतप्तंलोहंनदहति अतोयथालोहमग्निशक्त्यैवदाहकंसदग्निंविनानदहति एवंब्रह्मगतज्ञानक्रियाशक्तिभ्यांप्रवर्त्तमानादेहादयस्तन्नस्पृशंतिनविदुश्चेतिभावः जीवस्तर्हिद्रष्टृत्वाज्जानातुनेत्याह स्थानेषुजाग्रदादिषुद्रष्टृपदेशंद्रष्टृसंज्ञांतदेवैतिप्राप्नोति नान्योजीवोनामास्ति नान्योऽतोऽस्तिद्रष्टेत्यादिश्रुतेः यद्वा द्रष्टृपदेशंद्रष्टृसंज्ञंजीवमपितदेवएतिजानातिनतु जीवस्तत्जानातीत्यर्थः तदुक्तंहंसगुह्यस्तोत्रे देहोऽसवोऽक्षाइत्यादि २४ ७ ७ ७

जीवस्य नित्यत्वंसाधयति एषनित्यः तत्र हेतुः अव्ययः अपक्षयशून्यः तत्कुतः सूक्ष्मः जन्मादिशून्यः तच्च कुतः सर्वाश्रयः जन्मादिमतोदेहादेराश्रयः नतुदेहादिरूपः यतः स्वदृक् स्वप्रकाशः सर्वाश्रयत्वमुपपादयति आत्मनः मायायागुणैरात्मानमेव विश्वंविश्वात्मकंसृजति तदात्मानंस्वयमकुरुतेतिश्रुतेः उपादानकारणत्वात्सर्वाश्रय इत्यर्थः जीवस्यवस्तुतोब्रह्मत्वात् ब्रह्मण एवकिंचिक्तिविशिष्टस्येश्वरत्वेन स्रष्टृत्वाज्जीवः सृजतीतिवाचोयुक्तिः यद्वा स्वकर्मद्वारासृष्टिनिमित्तत्वेनस्रष्टृत्वंभोग्यस्यच सर्वभोक्ताश्रयत्वात्सर्वाश्रयत्वंचोक्तमितिद्रष्टव्यम् ९ तदुक्तंसुहृद्वृत इतिसुहृदोबांधवास्तत्तानितिचतदप्याह नह्यस्येति तत्रहेतुः एकः

एषनित्योऽव्ययःसूक्ष्म एषसर्वाश्रयःस्वदृक् आत्ममायागुणैर्विश्वमात्मानंसृजतेप्रभुः ९ नह्यस्यातिप्रियःकश्चिन्नाप्रियःस्वःपरोऽपिवा एकःसर्वधियांद्रष्टाकर्तॄणांगुणदोषयोः १० नादत्तआत्माहिगुणंनदोषंनक्रियाफलम् उदासीनवदासीनःपरावरदृगीश्वरः ११ श्रीशुकउवाच इत्युदीर्यगतोजीवोज्ञातयस्तस्यतेतदा विस्मितामुमुचुःशोकंछित्वात्मस्नेहशृंखलाम् १२ निर्हृत्यज्ञातयोदेहंतथाकृत्वोचिताःक्रियाः तत्यजुर्दुस्त्यजंस्नेहंशोकमोहभयार्त्तिदम् १३ बालघ्न्योव्रीडितास्तत्र बालहत्याहतप्रभाः बालहत्याव्रतंचेरुर्ब्राह्मणैर्यन्निरूपितम् यमुनायांमहाराजस्मरंत्योद्विजभाषितम् १४ सइत्थंप्रतिबुद्धात्माचित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः गृहांधकूपान्निष्क्रांतःसरःपंकादिवद्विपः १५ ९९ ९९

सुहृदादिसंगरहितः तत्कुतः गुणदोषयोर्हिताहितयोः कर्तॄणांमित्रादीनांयाःसर्वाधियः विचित्राबुद्धयः तासांद्रष्टासाक्षी १० यच्चोक्तंभुंक्ष्वभोगानित्यादितत्राप्याह नादत्त इति गुणंसुखंदोषंदुःखंक्रियाफलंचराज्यादिकम् उदासीनत्वेहेतुः परावरदृक्कारणस्य कार्यस्यचसाक्षीनतुभोक्तायतः ईश्वरः देहादिपारतंत्र्यशून्यः अतएवंभूतस्य ममचयुष्माकंचसंबंधाभावाच्छोकंमाकुरुतेतिवाक्यार्थः ११ १२ १३ द्विजभाषितमंगिरसाप्रोक्तंपुत्रादीनांदुःखहेतुत्वंस्मरंत्यः पुत्रकामनाशून्यानिर्मत्सराः सत्यइतिभावः १४ निबिडपंकतुल्यंगृहंविहायनिष्क्रमणमतिधीरस्यतस्यैव योग्यंनान्यस्येतिदृष्टांतमाह सरसःपंकाद्द्विपोगजइव १५

४ मयि मृते पुत्र दृष्ट्वा शोकश्चेत् शत्रु दृष्ट्वा हर्षः किंन क्रियत इत्याशयेन संबंधस्यानियतत्वमाह बंधवोविवाहादिभिः संबंधिनः ज्ञातयः सपिंडाः अरयोघातकाः मित्राणिरक्षकाः मध्यस्थाउभयव्यतिरिक्ताः साधारणाः विद्विषोद्रव्यादिनिमित्तेन द्वेषिणः उदासीनास्तद्व्यतिरिक्ता इतिभेदः ५ कर्मभिर्भ्राम्यमाणत्वे दृष्टांतः यथापण्यानिक्रयविक्रयाद्यर्हाणिकर्तृषु व्यवहर्तृषु परिभ्रमंति एवंजीवोऽपियोनिषुजनकेषु ६ एकस्मिन्नपिजन्मनिसंबंधस्यानियतत्वंसदृष्टांतमाह द्वाभ्याम् नित्यस्यजीवतोऽपिअर्थस्यपश्वादेः अनित्यः अनियतः विक्रयादिनासंबंधनिवृत्तेः ७ एवंयोनिगतः पित्रादिसंबंधं प्राप्तोऽपिसजीवोनित्यः देहजन्मादिनातस्य-

जीवउवाच कस्मिन्जन्मन्यमीमह्यंपितरोमातरोऽभवन् कर्मभिर्भ्राम्यमाणस्यदेवतिर्यङ्नृयोनिषु ४ बंधुज्ञात्यरिमध्यस्थमित्रोदासीनविद्विषः सर्वएवहिसर्वेषांभवंतिक्रमशोमिथः ५ यथावस्तूनिपण्यानिहेमादीनिततस्ततः पर्यटंतिनरेष्वेवंजीवोयोनिषुकर्तृषु ६ नित्यस्यार्थस्यसंबंधोह्यनित्योदृश्यतेनृषु यावद्यस्यहिसंबंधोममत्वंतावदेवहि ७ एवंयोनिगतोजीवःसनित्योनिरहंकृतः यावद्यत्रोपलभ्येततावत्स्वत्वंहितस्यतत् ८ ७ ७ ७

जन्माद्यभावात् अतएववस्तुतोनिरहंकृतः अहमस्यपुत्र इत्यभिमानशून्यः यत्रपित्रादौसंबंधिनि यावदुपलभ्येतकर्मवशेनवर्तेत तावदेवतस्यपित्रादेः तत्तस्मिन्स्वत्वंनतुविक्रयादुत्तरकालमपि अथवैवंसंबंधः यदुक्तं कलेवरं समाविश्यैति तत्रतस्मिन्कलेवरेममेदानींस्वत्वंनिवृत्तमितिसदृष्टांतमाह नित्यस्यचिरकालावस्थायिनः स्वर्णादेः योनिगतोदेहंप्रविष्टः यत्रदेहेतस्यजीवस्यतत्तस्मिन्देहेस्वत्वंनतुमरणोत्तरकालमपीत्यर्थः शेषंसमानम् ८ ७ ७ ७

तदेवंममतास्पदानांदुःखादिहेतुत्वमुक्तम् तत्रदेहसंबंधोमूलमित्याह अयंहीति हीत्यवधारणे अयंद्रव्यज्ञानक्रियात्मकः अधि भूताधिदैवाध्यात्मरूपोदेह एवदेहिनः देहोऽहमितिमन्यमानस्य देहिनोजीवस्यविविधान्क्लेशान्संतापांश्चकरोतीतितथा २५ स्वच्छेनाव्यग्रेण गतिंतत्त्वम् ध्रुवोऽयमर्थइतिविश्रंभंविश्वासंप्रणयंवात्यज ततश्चउपशममाविशआश्रय २६ अंगिरसोप- दिष्टंतत्त्वंपरमेश्वरप्रसादंविनानप्राप्यतइतितत्प्रसादायमंत्रविद्यांनारदउपदिशति एतामिति उपनिषदंपरंश्रेयोऽस्यामित्युप-

अयंहिदेहिनोदेहोद्रव्यज्ञानक्रियात्मकः देहिनोविविधक्लेशसंतापकृदुदाहृतः २५ तस्मात्स्वच्छेन मनसाविमृश्यगतिमात्मनः द्वैतेध्रुवार्थविश्रंभंत्यजोपशममाविश २६ नारदउवाच एतां मंत्रोपनिषदंप्रतीच्छप्रयतोमम यांधारयन्सप्तरात्रात्द्रष्टासंकर्षणंप्रभुम् २७ यत्पादमूलमुप सृत्यनरेंद्रपूर्वेशर्वादयोभ्रममिमंद्वितयंविसृज्य सद्यस्तदीयमतुलानधिकंमहित्वंप्रापुर्भवानपिप रंनचिरादुपैति २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेपंचदशोऽध्यायः १५

श्रीशुकउवाच अथदेवऋषीराजन्संपरेतंनृपात्मजम् दर्शयित्वेतिहोवाचज्ञातीनाम नुशोचताम् १ नारदउवाच जीवात्मन्पश्यभद्रंतेमातरंपितरंचते सुहृदोबांधवास्त प्तान्शुचात्वत्कृतयाभृशम् २ कलेवरंस्वमाविश्यशेषमायुःसुहृद्वृतः भुंक्ष्वभोगान्पितृप्रत्तान् अधितिष्ठनृपासनम् ३

निषत्मंत्रएवोपनिषत्तांप्रतीच्छगृहाण द्रष्टाद्रक्ष्यतिभवान् २७ अतुलंचतदन- धिकंचसमानाधिकशून्यंपरंमहिमानंप्रापुः उपैतिउपैष्यति २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेपंचदशोऽध्यायः १५ षोडशेतत्कृतोक्त्यैवविशोकीकृत्यतंनृपम् आदिदेशमहाविद्यांनारदःशेषतोषणीम् १ आदौतावत्तत्पुत्रमृ त्वेनैवपितृपुत्रादिसंबंधोमिथ्येतिदर्शयितुंयोगबलेनतमेवज्ञातीनांदर्शयित्वाजीवात्मन्नित्याद्युवाच १ २ शेषमवशिष्टमायु रस्तिअपमृत्युनामृतत्वादित्यर्थः तदेवकलेवरंप्रविश्योत्थितोजीवउवाच यद्वा अंतरालेप्रेतशरीरेस्थित्वेतिज्ञेयम् ३ ६९

१३ १४ १५ ममप्रभूरक्षकौबोधेसमर्थावितिवा अतोवांयुवाभ्यांज्ञानदीपः प्रवर्त्यताम् १६ १७ महापुरुषगोचरम् हरिभक्तंत्वा-
म् १८ १९ तदैवयदापूर्वमागतोऽस्मि २० रायः अर्थाः २१ यदाचलाः अनित्याः किंच महीति २२ हेशूरसेनइमेसर्वेऽपिशोका
दिप्रदाः किंच आगमापायित्वेनगंधर्वनगरतुल्याः गंधर्वनगरंह्यकस्मादेवक्कचिदायाति अपयातिचेतिप्रसिद्धं तदेवमनित्यत्वं
शोकादिहेतुत्वंचागमापायित्वंचोक्तं मिथ्यात्वमप्याह स्वप्नश्चमायाचमनोरथश्चयथातद्वत् २३ एतेमनोभवाः मनोमात्रवि

वसिष्ठो भगवान्रामः कपिलो बादरायणिः दुर्वासा याज्ञवल्क्यश्च जातूकर्ण्यस्तथाऽरुणिः १३ रोमश
श्च्यवनो दत्तआसुरिः सपतंजलिः ऋषिर्वेदशिरा बोध्यो मुनिः पंचशिरास्तथा १४ हिरण्यनाभः कौश
ल्यः श्रुतदेवऋतध्वजः एतेपरेचसिद्धेशाश्चरंतिज्ञानहेतवः १५ तस्माद्युवांग्राम्यपशोर्ममसूढधियः
प्रभू अंधेतमसिमग्नस्यज्ञानदीपउदीर्यताम् १६ अंगिराउ॰ अहंतेपुत्रकामस्यपुत्रदोऽस्म्य
गिरानृप एषब्रह्मसुतः साक्षान्नारदो भगवानृषिः १७ इत्थंत्वांपुत्रशोकेनमग्नंतमसिदुस्तरे अतद
र्हमनुस्मृत्यमहापुरुषगोचरम् १८ अनुग्रहायभवतः प्राप्तावावामिहप्रभो ब्रह्मण्योभगवद्भक्तोना
वसीदितुमर्हति १९ तदैवतेपरंज्ञानंददामिगृहमागतः ज्ञात्वाऽन्याभिनिवेशंतेपुत्रमेवाददावहम् २०
अधुनापुत्रिणांतापोभवतैवानुभूयते एवंदारागृहारायोविविधैश्वर्यसंपदः २१ शब्दादयश्चविष
याश्चलाराजविभूतयः महीराज्यंबलंकोशोभृत्यामात्याः सुहृज्जनाः २२ सर्वेऽपिशूरसेनेमेशोकमो
हभयार्तिदाः गंधर्वनगरप्रख्याः स्वप्नमायामनोरथाः २३ दृश्यमानाविनाऽर्थेनदृश्यंतेमनोभवाः
कर्माभिध्यायतोनानाकर्माणिमनसोऽभवन् २४

जृंभिताः अत्रहेतुः अर्थेनतात्त्विकस्वरूपेणविनैवदृश्यमानाः तत्र
कुतः यस्मात्क्षणांतरेनदृश्यंते तात्त्विकत्वेहिक्षणांतरेवाधोनस्यात् अतोमनोमात्रविजृंभितत्वेनस्वप्नादिवन्मिथ्याभूताइत्यर्थः
ननुतेनपुण्यापुण्यकृताइतिमीमांसकाः प्राहुः तत्कुतोमनोभवत्वंतत्राह कर्मभिः कर्मवासनाभिः अर्थान्ध्यायतः पुंसोमनसएवनिमि
त्तात्कर्माण्यभवन् पाठांतरेकर्मईप्सितंतममभिध्यायतइत्यर्थः कर्मणोऽपिमनोभवत्वात्तत्साध्याअर्थाअपिमनोभवाएवेतिभा
वः २४

तस्यचसर्वसाधारणत्वान्नपुत्रएवशोचनीयइत्याहतुः वयंचेति तुल्यकालावर्तमानकालीनाः जन्मनः प्राक्मृत्योः पश्चाच्चयथा नसंति एवमधुनाऽपिनसंति भोराजन् आद्यंतयोरसत्त्वात्स्वप्नवदित्यर्थः ५ असत्त्वेकथंप्रतीतिः कथंवाहऽमस्यजनकइत्याद्य भिमानस्तत्राहतुः भूतैरिति ईश्वरेणमाययासृष्टत्वात् प्रतीतिनिमित्तमात्रत्वेनैवभूतानामयमभिमानइतिभावः ननीश्वर स्यसृष्ट्यादिभिः साध्यमस्तिचेत् तर्हिअपूर्णकामताप्राप्तानास्तिचेत्कुतः प्रवृत्तिस्तत्राहतुः अनपेक्षोऽपिबालवल्लीलयाकरोति इति ६ अयंचजन्मादिव्यवहारोदेहानामेवनत्वात्मनइत्याहतुः देहिनः पितुर्देहेनदेहिनः पुत्रस्यदेहोमातुर्देहिनोदेहादभिजाय

वयंचत्वंचयेचेमेतुल्यकालाश्चराचराः जन्ममृत्योर्यथापश्चात्प्राङ्नैवमधुनाऽपिभो ५ भूतैर्भूतानि भूतेशः सृजत्यवतिहंत्यजः आत्मसृष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षोऽपिबालवत् ६ देहेनदेहिनोराजन्देहाद्देहोऽभिजायते बीजादेवयथाबीजंदेह्यर्थइवशाश्वतः ७ देहदेहीविभागोऽयमविवेककृतःपुरा जातिव्यक्तिविभागोऽयंयथावस्तुनिकल्पितः ८ श्रीशुकउवाच एवमाश्वासितोराजा चित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः प्रमृज्यपाणिनावक्त्रमाधिम्लानमभाषत ९ राजोवाच कौयुवां ज्ञानसंपन्नौमहिष्ठौचमहीयसाम् अवधूतेनवेषेणगूढाविहसमागतौ १० चरंतिह्यवनौकामं ब्राह्मणाभगवत्प्रियाः मादृशांग्राम्यबुद्धीनांबोधायोन्मत्तलिंगिनः ११ कुमारोनारदऋभुरंगि रादेवलोऽसितः अपांतरतमोव्यासोमार्कंडेयोऽथगौतमः १२

ते यथाबीजादेवबीजंजायतेदेहीतुशाश्वतएवअर्थोभूम्यादिर्यथानद्रत् ७ ननुनश्वरदेहप्रतियोगित्वात् देह्यपिनशाश्वतःस्या त्तत्राहतुः देहदेहिनोरयंपरस्परप्रतियोगिविभागःपुराअनादिरविवेककृतःअज्ञानकल्पितःजातिःसामान्यंव्यक्तिर्विशेषःतयोर्विभा गोयथावस्तुनिसन्मात्रेकल्पितः परस्परापेक्षसिद्धत्वेनानिरूपणात् नद्वदिति ८ आधिम्लानंवक्त्रं ९ १० उन्मत्तस्येवलिंगंयेषांते

तनूज हे पुत्र नाहं प्रथमं त्वत्पार्श्वमागतासती नवमुग्धस्मितं वक्त्रं ददृशे न दृष्टवत्यस्मि इदानीमपि गिरो न शृणोमि तर्हि किमपुन
रन्वयं पुनरागमनं यथा न भविष्यति तथागतोऽसि ५८ ५९ ६० ६१ इति षष्ठस्कंधे टीकायां चतुर्दशोऽध्यायः १४ ततः
पंचदशे चित्रकेतोः शोकापनोदनम् कृतं तत्त्वोपदेशेन नारदेनांगिरोयुजा १ मृतकोपांते शवसमीपे १ त्वं चास्य बंधूनां कतमः
सृष्टौ प्रजारूपायाम् अयं पुत्रः अहं चास्य पितेति चेत्तत्राहतुः पुरेति ये पूर्वजन्मनि पित्रादिरूपेण संयुक्ता आसन् त एव मरणे
न वियुक्ताः संतो वर्तमानजन्मनि कदाचित्तस्यैवान्यस्य वा पुत्रादयो भवंति ते जन्मांतरे तस्यैवान्यस्य वा कलत्रादयः शत्रुमित्राद

नाहं तनूज ददृशे हतमंगला ते मुग्धस्मितं मुदितवीक्षणमाननाब्जम् किं वा गतोऽस्यपुनरन्वयमन्यलो
कं नीतोऽघृणेन न शृणोमि कला गिरस्ते ५८ श्रीशुक उवाच विलपंत्यां मृतं पुत्रमिति चित्रविला
पनैः चित्रकेतुर्भृशं तप्तो मुक्तकंठो रुरोद ह ५९ तयोर्विलपतोः सर्वे दंपत्योस्तदनुव्रताः रुरुदुः स्म नरा ना
र्यः सर्वमासीदचेतनम् ६० एवं कश्मलमापन्नं नष्टसंज्ञमनायकम् ज्ञात्वांऽगिरा नाम मुनिराजगाम स
नारदः ६१ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः १४ श्रीशुक उवाच
ऊचतुर्मृतकोपांते पतितं मृतकोपमम् शोकाभिभूतं राजानं बोधयंतौ सदुक्तिभिः १ कोऽयं स्यात्तव
राजेंद्र भवान्यमनुशोचति त्वं चास्य कतमः सृष्टौ पुरेदानीमतः परम् २ यथा प्रयांति संयांति स्रोतो
वेगेन वालुकाः संयुज्यंते वियुज्यंते तथा कालेन देहिनः ३ यथा धानासु वै धाना भवंति न भवंति च ए
वं भूतेषु भूतानि चोदितानीशमायया ४

यो वा भवंति अतो नायं नियम इति भावः २ तमेवाभिप्रायं प्रकटयति
यथेति स्रोतसः प्रवाहस्य वेगेन यथा प्रयांति वियुज्यंते संयांति संयुज्यंते तथा कालवेगेन देहिनो जीवा अपि ३ तथाप्येतावंतं कालं
मम पुत्रो नाभूद्वार्धके जातो मृत इति दुःखमिति चेत्तत्राहतुः यथा धानासु बीजेषु धानाः बीजांतराणि भवंति कासुचित् कदाचिन्न
भवंति नोत्पद्यंते नश्यंति च न तु भवंत्येव तिष्ठंत्येवेति वा नियमः एवमेव भूतानि पुत्रादिरूपाणि भूतेषु पित्रादिषु अतो धानानां ज
न्यजनकत्वेऽपि यथा पितृपुत्रादिभावो नास्ति एवमत्रापीति न शोकः कार्य इति भावः ईशमायाप्रेरितानामेव भवनमभवनं न व-
स्तुतः ४

उरुशुचाऽर्पितंबहुशोकेनव्याप्तम् एकमेवसंततिरूपम् ५२ विगलंत्यःस्रजोयेभ्यस्तान्केशान् ५३ आत्मसृष्टेरप्रतिरूपमननुरूपंचेष्टसे नदेवाहनुअहोपरेवृद्धेजीवति अपरस्यबालस्ययामृतिस्तत् नह्याहिवृद्धस्यसृष्टिसामर्थ्याभावेबालेचमृतेसति नवसृष्टिर्नश्यादित्यर्थः ननुसांप्रतंस्वसृष्टेर्विपरीतोऽस्मीतिचेत्तत्राह विपर्ययः विपरीतोऽसिचेत्तर्हित्वंप्राणिनामतिदुःखकारित्वात् ध्रुवः नित्यः परः शत्रुरसिनतुकृपालुरित्यर्थः ५४ ननुजीवकर्मानुसारेणजन्मादिकुर्वतोममकोऽपराधस्तत्राह नहीति

पतिंनिरीक्ष्योरुशुचाऽर्पितंतदामृतंचबालंसुतमेकसंततिम् जनस्यराज्ञीप्रकृतेश्चहृद्रुजंसतीदधानाविललापचित्रधा ५२ स्तनद्वयंकुंकुमगंधमंडितंनिषिंचतीसांजनबाष्पबिंदुभिः विकीर्यकेशान्विगलत्स्रजःसुतंशुशोचचित्रंकुररीवसुस्वरम् ५३ अहोविधातस्त्वमतीवबालिशोयस्त्वात्मसृष्ट्यप्रतिरूपमीहसे परेनुजीवत्यपरस्ययामृतिर्विपर्ययश्चेत्त्वमसिध्रुवःपरः ५४ नहिक्रमश्चेदिहमृत्युजन्मनोःशरीरिणामस्तुतदात्मकर्मभिः यःस्नेहपाशोनिजसर्गवृद्धयेस्वयंकृतस्तेतमिमंविवृश्चसि ५५ त्वंतातनार्हसिचमांकृपणामनाथांत्यक्तुंविचक्ष्वपितरंतवशोकतप्तम् अंजस्तरेमभवताऽप्रजदुस्तरंयद्ध्वांतंनयाह्यकरुणेनयमेनदूरम् ५६ उत्तिष्ठताततइमेशिशवोवयस्यास्त्वामाह्वयंतिनृपनंदनसंविहर्तुम् सुप्तश्चिरंह्यशनयाचभवान्परीतोभुंक्ष्वस्तनंपिबशुचोहरनःस्वकानाम् ५७

पुत्रेजीवत्येवपिताम्रियतेपितरिजीवत्येवपुत्रोजायतइतिक्रमोनास्तिकर्माधीनत्वादितिचेत्तर्ह्यात्मकर्मभिरेवतज्जन्मादिकमस्तुकिंत्वयाकृत्यम् ननुमयाईश्वरेणविनाजडैःकर्मभिरिदंकथंसिध्येत् भवतुनामनतथाऽपिनिजसर्गवृद्धयेनत्वयायःस्नेहपाशःकृतस्तमिमंस्वयमेवविवृश्चसिछिनत्सीत्यादिक्रोशतिनह्येवंविधंदुःखंदृष्ट्वाकश्चिदपिपुत्रादिषुस्नेहंकरिष्यतीतिभावः ५५ अप्रजदुस्तरमप्रजानांदुस्तरम् अकरुणेनसह ५६ अशनयाक्षुधा ५७ ७ ७

आनपत्येन अपुत्रत्वनिमित्तेन ३९ नगृहेसंमतांनबहुमताम् यद्वा गृहिण्येवगृहंनभार्येतिसंमतामित्यर्थः ४० दास्यादासीय थातथावयंदुर्भगाः ४१ नसंमतावृत्तिर्जीवनंयासाम् ४२ विद्वेषेणनष्टामतिर्यासांताः गरंविषम् दुर्मर्षाः असहमानाः ४३ ४४ धा

ताःपर्यतप्यन्नात्मानंगर्हयंत्योऽभ्यसूयया आनपत्येनदुःखेनराज्ञोऽनादरणेनच ३९ धिगप्रजां स्त्रियंपापांपत्युश्चागृहसंमताम् सुप्रजाभिःसपत्नीभिर्दासीमिवतिरस्कृताम् ४० दासीनांकोनुसं तापःस्वामिनःपरिचर्यया अभीक्ष्णंलब्धमानानांदास्यादासीवदुर्भगाः ४१ एवंसंदह्यमानानांसपत्न्याः पुत्रसंपदा राज्ञोऽसंमतवृत्तीनांविद्वेषोबलवानभूत् ४२ विद्वेषनष्टमतयस्त्रियोदारुणचेतसः गरं ददुःकुमारायदुर्मर्षानृपतिंप्रति ४३ कृतद्युतिरजानंतीसपत्नीनामघंमहत् सुप्तएवेतिसंचिंत्यनि रीक्ष्यव्यचरद्गृहे ४४ शयानंसुचिरंबालमुपधार्यमनीषिणी पुत्रमानयमेभद्रेइतिधात्रीमचोदयत् ४५ साशयानमुपव्रज्यदृष्ट्वाचोत्तारलोचनम् प्राणेंद्रियात्मभिस्त्यक्तंहताऽस्मीत्यपतद्भुवि ४६ तस्या स्तदाकर्ण्यभृशातुरस्वरंघ्नत्याःकराभ्यामुरउच्चकैरपि प्रविश्यराज्ञीत्वरयात्मजांतिकंददर्शबालंसहसा मृतंसुतम् ४७ पपातभूमौपरिवृद्धयाशुचासुमोहविभ्रष्टशिरोरुहांबरा ४८ ततोनृपांतःपुरवर्ति नोजनानराश्चनार्यश्चनिशम्यरोदनम् आगत्यतुल्यव्यसनाःसुदुःखितास्ताश्चव्यलीकंरुरुदुःकृता गसः ४९ श्रुत्वामृतंपुत्रमलक्षितांतकंविनष्टदृष्टिःप्रपतन्स्खलन्पथि स्नेहानुबंधैधितयाशुचाभृ शंविमूर्छितोऽनुप्रकृतिर्द्विजैर्वृतः ५० पपातबालस्यसपादमूलेमृतस्यविस्रस्तशिरोरुहांबरः दी र्घंश्वसन्बाष्पकलोपरोधतोनिरुद्धकंठोनशशाकभाषितुम् ५१

त्रींस्तनदायिनीम् ४५ उद्धृतेतारकेकनीनिकेय योस्तेलोचनेयस्यतम् ४६ ४७ विभ्रष्टाः शिरोरुहाः अंबरेचयस्याःसा ४८ ताश्चसपत्न्योऽपि ४९ अलक्षितः अंतकः मृत्युहेतुर्यस्य तम् अनुगताःप्रकृतयोऽमात्यादयोयस्यसोऽनुप्रकृतिः ५० बाष्पकलाभिः अश्रुबिंदुभिरुपरोधतः संवृतत्वेननिरुद्धःकंठोयस्य ५१

अप्रजमपुत्रम् क्षुत्तृड्भ्यामन्नपानकाममपरेस्रक्चंदनादयोयथानसुखयंति २५ पूर्वैःपित्रादिभिःसहगतंप्राप्तंतमोनरकं
प्रजयायथातरेमतत्तथाविधेहि २६ २७ यज्ञोच्छिष्टंयज्ञशेषम् २८ जन्मनाहर्षम् मरणेनचशोकंप्रददातीतितथाइत्येव

लोकपालैरपिप्रार्थ्याःसाम्राज्यैश्वर्यसंपदः ननंदयंत्यप्रजंमांक्षुत्तृट्काममिवापरे २५ ततःपाहि
महाभागपूर्वैःसहगतंतमः यथातरेमदुस्तारंप्रजयातद्विधेहिनः २६ श्रीशुकउवाच इ
त्यर्थितःसभगवान्कृपालुर्ब्रह्मणःसुतः श्रपयित्वाचरुंत्वाष्ट्रंत्वष्टारमयजद्विजः २७ ज्येष्ठाश्रेष्ठा
चयाराज्ञोमहिषीणांचभारत नाम्नाकृतद्युतिस्तस्यैयज्ञोच्छिष्टमदाद्विजः २८ अथाहनृपतिंरा
जन्भवितैकस्तवात्मजः हर्षशोकप्रदस्तुभ्यमितिब्रह्मसुतोययौ २९ सोऽपितत्प्राशनादेवचित्रके
तोरधारयत् गर्भंकृतद्युतिर्देवीकृत्तिकाऽग्नेरिवात्मजम् ३० तस्याअनुदिनंगर्भःशुक्लपक्षइवोडुपः
ववृधेशूरसेनेशतेजसाशनकैर्नृप ३१ अथकालउपावृत्तेकुमारःसमजायत जनयन्शूरसेनानांशृ
ण्वतांपरमांमुदम् ३२ हृष्टोराजाकुमारस्यस्नातःशुचिरलंकृतः वाचयित्वाशिषोविप्रैःकारयामा-
सजातकम् ३३ तेभ्योहिरण्यंरजतंवासांस्याभरणानिच ग्रामान्हयान्गजान्प्रादाद्धेनूनामर्बुदा
निषट् ३४ ववर्षकामानन्येषांपर्जन्यइवदेहिनाम् धन्यंयशस्यमायुष्यंकुमारस्यमहामनाः ३५
कृच्छ्रलब्धेऽथराजर्षेस्तनयेऽनुदिनंपितुः यथानिःस्वस्यकृच्छ्राप्तेधनेस्नेहोऽन्ववर्धत ३६ मातुस्त्व
तितरांपुत्रेस्नेहोमोहसमुद्भवः कृतद्युतेःसपत्नीनांप्रजाकामज्वरोऽभवत् ३७ चित्रकेतोरतिप्रीति
र्यथादारेप्रजावति नतथाऽन्येषुसंजज्ञेबालंलालयतोऽन्वहम् ३८

मुक्त्वाययौ २९ ३० शूरसेनानामीशस्य
तेजसावीर्येणयोगर्भःसववृधे ३१ ३२ जातकंजातकर्म ३३ अर्बुदंदशकोटयःवेदेतुकोटिरेवार्बुदम् नियुतंचप्रयुतंचार्बुदंचेतिप्रयु
तानंतरंनिर्देशात् ३४ धन्यंधनकरम् आयुष्यमायुःकरं ३५ ३६ मोहस्यसमुद्भवोयस्मिन्प्रजाकामरूपज्वरस्तापः ३७ दारइत्येकव
चनमार्षम् ३८

अपिकिंअनामयमारोग्यम् स्वस्तिशुभम् प्रकृत्यधीनमेवहिराज्यमितिसदृष्टांतमाह यथामहदाद्याभिःसप्तभिः प्रकृतिभिःपु
मान्जीवोनित्यंगुप्तोभवतिनतुतद्यतिरेकेणक्षणमपितिष्ठतितथाराजाऽपिसप्तप्रकृतिभिःस्वाम्यमात्योजनपदादुर्गंद्रविणसं
चयाःदंडोमित्रंचतस्यैताःसप्तप्रकृतयोमताइत्युक्तलक्षणाभिर्नित्यंगुप्तःसन् १७ आत्मानंप्रकृतिषुअद्धासाक्षान्निधायतद
नुवर्त्तिनंकृत्वाश्रेयोराज्यकृत्स्नंप्राप्नुयादित्यर्थः स्वामीगुरुःस्वयंवामंत्रसहायोमित्रंकर्मसहायोमात्यइतिभेदः प्रकृतीनांचस्वरूपं

अंगिराउवाच अपितेनामयंस्वस्तिप्रकृतीनांतथात्मनः यथाप्रकृतिभिर्गुप्तःपुमान्राजाऽपिस
प्तभिः १७ आत्मानंप्रकृतिष्वद्धानिधायश्रेयआप्नुयात् राज्ञातथाप्रकृतयोनरदेवाहिताधयः १८
अपिदाराःप्रजामात्याभृत्याःश्रेण्योथमंत्रिणः पौराजानपदाभूपाआत्मजावशवर्तिनः १९ यस्या
त्माऽनुवशश्चेत्स्यात्सर्वेतद्वशगाइमे लोकाःसपालायच्छंतिसर्वेबलिमतंद्रिताः २० आत्मनःप्रीय
तेनात्मापरतःस्वतएववा लक्षयेलब्धकामंत्वांचिंतयाशबलंमुखम् २१ एवंविकल्पितोराजन्वि
दुषामुनिनाऽपिसः प्रश्रयावनतोऽभ्याहप्रजाकामस्ततोमुनिम् २२ चित्रकेतुरुवाच भग
वन्किंनविदितंतपोज्ञानसमाधिभिः योगिनांध्वस्तपापानांबहिरंतःशरीरिषु २३ अथाऽपिपृ-
च्छतोब्रूयांब्रह्मन्नात्मनिचिंतितम् भवतोविदुषश्चापिचोदितस्त्वदनुज्ञया २४

राजाधीनमेवेत्याह
हेनरदेव तथाप्रकृतयोऽपिराज्ञाआहिताधयः नहितनिक्षेपाःधनैःसमृद्धाभवंति पाठांतरेआसमंततोहृताधयोनिरस्तमनोदुः
खाभवंतीत्यर्थः १८ प्रजाश्चअमात्याश्चश्रेण्यश्चसमयविशेषेणसंघशोवर्त्तमानावणिक्प्रभृतयः पौराःपुरवासिनःजानपदा
स्तत्तद्देशाधिकारिणः १९ तवमनःस्ववशेवानवेत्यर्थात्पृच्छति यस्यात्मामनःअनुवशःअनुवर्त्तीअधीनःस्यात्तस्यवशगा
इमेसर्वेभवंति किंचलोकाश्चतस्यबलिंयच्छंति २० आत्माभवान् आत्मनोनप्रीयतेनतुष्यति नकिंपरतोवास्वतोवा अलब्ध
कामंत्वांलक्षये २१ विदुषासर्वज्ञेनापि २२ अलब्धकामत्वंकथयन्पुत्रंयाचतेभगवन्नितिचतुर्भिः २३ २४

मुच्येतगृहादिसंगाद्विमुच्यते सिध्यति तत्त्वंजानाति ४ ५ ६ नचेंद्रभियाकृष्णंशरणंगतइत्याह यःपौरुषेणेति ७ ८ यथा यथावत्शृणु ९ १० भार्यासहस्राणांदशसहस्राणिकोटिरित्यर्थःसांतानिकः स्वयंसंतानार्होऽपिपुत्रोत्पादनसमर्थोऽपितास्

प्रायोमुमुक्षवस्तेषांकेचनैवद्विजोत्तम मुमुक्षूणांसहस्रेषुकश्चिन्मुच्येतसिध्यति ४ मुक्तानामपि सिद्धानांनारायणपरायणः सुदुर्लभःप्रशांतात्माकोटिष्वपिमहामुने ५ वृत्रस्तुसकथंपापःसर्व लोकोपतापनः इत्थंदृढमतिःकृष्णआसीत्संग्रामउल्बणे ६ अत्रनःसंशयोभूयान्श्रोतुंकौतूहलंप्र भो यःपौरुषेणसमरेसहस्राक्षमतोषयत् ७ सूतउवाच परीक्षितोऽथसंप्रश्नंभगवान्बाद रायणिः निशम्यश्रद्दधानस्यप्रतिनंद्यवचोऽब्रवीत् ८ श्रीशुकउ० शृणुष्वावहितोराजन्निति हासमिमंयथा श्रुतंद्वैपायनमुखान्नारदाद्देवलादपि ९ आसीद्राजासार्वभौमःशूरसेनेषुवैनृप चि त्रकेतुरितिख्यातोयस्यासीत्कामधुङ्मही १० तस्यभार्यासहस्राणांसहस्राणिदशाभवन् सां तानिकश्चापिनृपोनलेभेतासुसंततिम् ११ रूपौदार्यवयोजन्मविद्यैश्वर्यश्रियादिभिः संपन्नस्यगु णैःसर्वैश्चिंतावंध्यापतेरभूत् १२ नतस्यसंपदःसर्वामहिष्योवामलोचनाः सार्वभौमस्यभूश्चेय मभवन्प्रीतिहेतवः १३ तस्यैकदातुभवनमंगिराभगवान्ऋषिः लोकाननुचरन्नेतानुपागच्छद्य दृच्छया १४ तंपूजयित्वाविधिवत्प्रत्युत्थानार्हणादिभिः कृतातिथ्यमुपासीदत्सुखासीनंसमाहि तः १५ महर्षिस्तमुपासीनंप्रश्रयावनतंक्षितौ प्रतिपूज्यमहाराजसमाभाष्येदमब्रवीत् १६

संततिंनलेभे सर्वास्तावंध्याएवदैवयोगेनमिलिताइतिभावः ११ तदेवाहवंध्यापतेरिति १२ १३ १४ उपासीदत् तत्समीपमुप विवेशसमाहितः संयतः १५ १६

सर्ववेदमयात्मनीतिपाठः ब्रह्मवादिभिर्विततेऽनुष्ठितेअश्वमेधेमहेंद्रेणेज्यमानेपुरुषेसति १९ तेनैवपुरुषेणैवश्मून्यायनीतः ना-
शितइत्यर्थः २० अधिकृतायज्ञायेनतम् २१ पाठादिविधातुमाख्यानंस्तौसि इदमिति प्रक्षाल्यतेनेनेतिप्रक्षालनम् तीर्थपदस्या
नुकीर्तनंयस्मिन् भक्तेरुच्छ्रयोयस्मिन् भक्तजनानामनुवर्णनंयस्मिन् महेंद्रस्यमोक्षोयस्मिन् मरुत्त्वतोविशेषेणजयोय-
स्मिन् २२ इंद्रियंतत्पाटवकरम् इंद्रसंबंधीतिवा आयुषमायुष्यम् २३ इतिषष्ठस्कंधेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३

अथेज्यमानेपुरुषेसर्वदेवमयात्मनि अश्वमेधेमहेन्द्रेणविततेब्रह्मवादिभिः १९ सवैत्वाष्ट्रवधोभूयात्
नपिपापचयोनृप नीतस्तेनैवशून्यायनीहारइवभानुना २० सवाजिमेधेनयथोदितेनवितायमानेन
मरीचिमिश्रैः इष्ट्वाधियज्ञंपुरुषंपुराणमिंद्रोमहानासविधूतपापः २१ इदमहाख्यानमशेषपाप्मनां
प्रक्षालनंतीर्थपदानुकीर्तनम् भक्त्युच्छ्रयंभक्तजनानुवर्णनंमहेंद्रमोक्षंविजयंमरुत्वतः २२ पठेयुरा
ख्यानमिदंसदाबुधाःशृण्वंत्यथोपर्वणिपर्वणींद्रियम् धन्ययशस्यंनिखिलाघमोचनंरिपुंजयंस्व-
स्त्ययनंतथायुषम् २३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेइंद्रविजयोनामत्रयोदशोऽध्यायः
१३ परीक्षिदुवाच रजस्तमःस्वभावस्यब्रह्मन्वृत्रस्यपाप्मनः नारायणेभगवतिकथमा
सीद्दृढामतिः १ देवानांशुद्धसत्वानामृषीणांचामलात्मनाम् भक्तिर्मुकुंदचरणेनप्रायेणोपजायते
२ रजोभिःसमसंख्याताःपार्थिवैरिहजंतवः तेषांयेकेचनेहंतेश्रेयोवैमनुजादयः ३

चतुर्दशेतुसहस्राकच्छलब्धेसुतेमृते चित्रकेतोरतिस्नेहादतिशोकोनिरूप्यते १ वृत्रस्यज्ञानभक्त्यादिश्रुत्वापृष्टः परीक्षिता हे
तुमाहचतुर्भिस्तत्प्राक्जन्मचरितोक्तिभिः २ रजस्वतमस्वस्वभावोयस्य १ २ भक्तेर्दुर्लभत्वंप्रपंचयतित्रिभिः पार्थिवैरजोभिः
परमाणुभिः समाः संख्याताः अनंताइत्यर्थः जंतवोजीवाः तेषांमध्येयेकेचनकतिपयेश्रेयोधर्ममीहंतेकुर्वंति ३

मीनस्येवगंधोयस्यसः मीनगंधिः सचासावसृक्श्वश्वासवायुस्तस्यगंधेन १३ प्रागुदीचींदिशंगतःसन्तूर्णमानसंसरः १४ सइंद्रः सहस्रवर्षाणिपुष्करनालस्यतंतूनावसत् कथंभूतः नलब्धोभागोयेनसः कुतः यत् यस्मात् इह जलेवसतः अग्निदूतश्चस्वयमग्रेश्वस्य दूतस्यहविर्भागान्नेतुर्जलेप्रवेशासंभवादलब्धभोगइत्यर्थः अलब्धभागपाठांतरेनलब्धोयज्ञभागोयेनसः १५ त्रिणाकंनअर्कंदुः खंयस्मिन्नितित्रिनाकः पुण्यलोकः तृतीयंनाकंस्वर्गम् ननुमनुष्यस्यकुतः स्वर्गराज्यंतत्राह विद्यादिभिः अनुभावः स्वर्गपालनसामर्थ्यंयस्यसः तर्हितस्मिन्सतिकथमिंद्रस्यपुनः स्वर्गप्राप्तिस्तत्राह सनहुषः संपदैश्वर्याभ्यांयोमदस्तेनांधाबुद्धिर्यस्यसः इंद्रपत्न्याशच्यातिरश्वांगतिंसर्पयोनिंनीतः उपायेनप्रापितः एवंह्याख्यायते नहुषः किलकदाचिदिंद्राणीमुवाच इंद्रस्तावदहमतस्त्वं

विकीर्यपलितान्केशान्तिष्ठतिष्ठेतिभाषिणीम् मीनगंध्यसृग्गंधेनकुर्वंतीमार्गदूषणम् १३ नभोगतोदिशःसर्वाःसहस्राक्षोविशांपते प्रागुदीचींदिशंतूर्णंप्रविष्टोनृपमानसम् १४ सआवसत्पुष्करनालतंतूनलब्धभोगोयदिहाग्निदूतः वर्षाणिसाहस्रमलक्षितोंऽतः सचिंतयन्ब्रह्मवधाद्विमोक्षम् १५ तावत्त्रिणाकंनहुषःशशास विद्यातपोयोगबलानुभावः ससंपदैश्वर्यमदांधबुद्धिर्नीतस्तिरश्चांगतिमिंद्रपत्न्या १६ ततोगतोब्रह्मगिरोपहूतऋतंभरध्याननिवारिताघः पापस्तुदिग्देवतयाहतोजास्तंनाभ्यभूदवितंविष्णुपत्न्या १७ तंचब्रह्मर्षयोभ्येत्यहयमेधेनभारत यथावद्दीक्षयांचक्रुः पुरुषाराधनेनह १८

मांभजेति तयाचावेदितवृत्तांतोबृहस्पतिस्तामुवाच ब्राह्मणवाह्यशिबिकायामारुह्यागतंत्वांभजिष्यामीतिब्रूहितनोऽसौब्रह्मशापात्पतिष्यतीति तयाचतथोक्तोनहुषोगस्त्यादीन्शिबिकांवाहयामास तदाशीघ्रंसर्पसर्पेत्यगस्त्यंपदास्पर्शत्तेनकुपितेनसर्पोभवेतिशप्तोमहासर्पः अजगरः अभूदिति १६ ततः इंद्रः स्वर्गंगतः प्राप्तः कथंभूतः ब्रह्मगिराब्राह्मणवाक्येनोपहूतः सन्ऋतंभरः सत्यपालकोहरिः तस्यध्यानेननिवारितमघंयेनप्राक् अपितु पापोब्रह्मवधस्तमिंद्रंनाभ्यभूत् तस्याभिभवंनाकरोत् कुतः दिग्देवतयाप्रागुदीच्यांदिशिस्थितयाश्रीरुद्रेण अवितंरक्षितंसंतम् १७ पुरुषस्य हरेराराधनंयस्मिंस्तेन १८ ६ ६ ६ ६ ६

वार्त्रहत्यायइंद्रएतत्सर्वमपश्यदितिश्रुतेः प्रथमेगायत्रीत्रिष्टुभौइंद्रोवृत्रहादेवता वार्त्रहत्यायवृत्रोयेनशवसाबलेनहन्यतेतद्वार्त्रहत्यं
शवस्तस्मै वार्त्रहत्यायशवसेपृतनाषाढायच पृतनाः संग्रामाः येनशवसाअभिभूयंते तत्पृतनासहंबलंतस्मैपृतनासहायसहति
रभिभवार्थः हेइंद्रत्वामावर्तयामःसदा २ ३ अशांतस्यहरेरिंद्रस्यदुःखहेतुंवक्तुंप्रस्तावकथामाह वृत्रविक्रमेत्यादिनाअर्थय

देवर्षिपितृभूतानिदैत्यादेवानुगाःस्वयम् प्रतिजग्मुःस्वधिष्ण्यानिब्रह्मेशेंद्रादयस्ततः २ राजोवाच इंद्रस्यानिर्वृतेर्हेतुंश्रोतुमिच्छामिभोमुने येनासन्सुखिनोदेवा हरेर्दुःखंकुतोऽभवत् ३ श्रीशुकउवाच वृत्रविक्रमसंविग्नाःसर्वेदेवाःसहर्षिभिः तद्वधायार्थयन्निंद्रंनैच्छद्भीतोबृहद्वधात् ४ इंद्रउवाच स्त्रीभूजलद्रुमैरेनोविश्वरूपवधोद्भवम् विभक्तमनुगृण्हद्भिर्वृत्रहत्यांक्वमार्ज्म्यहम् ५ श्रीशुकउवाच ऋषयस्तदुपाकर्ण्यमहेंद्रमिदमब्रुवन् याजयिष्याम भद्रंतेहयमेधेनमास्मभैः ६ हयमेधेनपुरुषंपरमात्मानमीश्वरम् इष्ट्वानारायणंदेवंमोक्ष्यसेपिजगद्वधात् ७ ब्रह्महापितृहागोघ्नोमातृहाचार्यहाऽघवान् श्वादःपुल्कसकोऽवापिशुद्ध्येरन्यस्यकीर्तनात् ८ तमश्वमेधेनमहामखेनश्रद्धाऽन्वितोऽस्माभिरनुष्ठितेन हत्वाऽपिसब्रह्मचराचरंत्वंनलिप्यसेकिंखलनिग्रहेण ९ श्रीशुकउवाच एवंसंचोदितोविप्रैर्मरुत्वानहनद्रिपुम् ब्रह्महत्याहतेतस्मिन्नाससादवृषाकपिम् १० तयेंद्रःस्मासहत्तापंनिर्वृतिर्नामुमाविशत् ह्रीमंतंवाच्यतांप्राप्तंसुखयंत्यपिनोगुणाः ११ तांददर्शानुधावंतींचांडालीमिवरूपिणीम् जरयावेपमानांगींयक्ष्मग्रस्तामसृक्पटाम् १२

न्प्रार्थयन् बृहद्वधात् ब्राह्मणवधात्भीतःसन् ४ एनः पापंविभक्तंविभज्यगृहीतम् मार्ज्मिशोधयामि ५ ६ ७ ८ ९ वृषाकपिमिंद्रम् १० तयादेवादिभिः कारितयास्मेत्यवधारणे इंद्रएवतापमसहत् नान्यः अमुमिंद्रंनिर्वृतिर्नाविशत् ननुधैर्यादिगुणयुक्तस्यकुतोऽनिर्वृतिस्तत्राह ह्रीमंतंलज्जावंतम् वाच्यतांनिंद्यताम् ११ यक्ष्मग्रस्तांक्षयरोगव्याप्ताम् १२

कालकल्याभिः ग्रसन्चालयन् २८ निर्जरयन्चूर्णयन् २९महाप्राणोमहाबलः महावीर्योमहाप्रभावः ३० महापुरुषेणकवचरूपे णश्रीनारायणेनसन्नद्धोदंशितः योगबलेनमायाबलेनच ३१ बलभित् इंद्रः उच्चकर्त्तचिच्छेद ३२ तस्यकंधरंकंधराम् आसुवेगः अतिवेगवान्ज्योतिषांसूर्यादीनाम् अयनेदक्षिणोत्तरगतिरूपेसंवत्सरेयोऽहर्गणः षष्ट्युत्तरशतत्रयात्मकः तावताऽहर्गणेन

दंष्ट्राभिःकालकल्याभिर्ग्रसन्निवजगत्त्रयम् अतिमात्रमहाकायआक्षिपन्तरसागिरीन् २८ गिरिराट्पादचारीवपद्भ्यांनिर्जरयन्महीम् जग्रासससमासाद्यवज्रिणंसहवाहनम् २९ महाप्राणोमहावीर्योमहासर्पइवद्विपम् वृत्रग्रस्तंतमालक्ष्यसप्रजापतयःसुराः ३० हाकष्टमितिनिर्विण्णाचुक्रुशुःसमहर्षयः निगीर्णोऽप्यसुरेंद्रेणनममारोदरंगतः महापुरुषसन्नद्धोयोगमायाबलेनच ३१ भित्वावज्रेणतत्कुक्षिंनिष्क्रम्यबलभिद्विभुः उच्चकर्तशिरःशत्रोर्गिरिशृंगमिवौजसा ३२ वज्रस्तुतत्कंधरमाशुवेगःकृंतन्समंतात्परिवर्तमानः न्यपातयत्तावदहर्गणेनयोज्योतिषामयनेवार्त्रहत्ये ३३ तदाचखेदुंदुभयोविनेदुर्गंधर्वसिद्धाःसमहर्षिसंघाः वार्त्रघ्नलिंगैस्तमभिष्टुवानामंत्रैर्मुदाकुसुमैरभ्यवर्षन् ३४ वृत्रस्यदेहान्निष्क्रांतमात्मज्योतिररिंदम् पश्यतांसर्वलोकानामलोकंसमपद्यत ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेवृत्रवधोनामद्वादशोऽध्यायः १२ श्रीशुक उवाच वृत्रेहतेत्रयोलोकाविनाशक्रेणभूरिद सपालाह्यभवन्सद्योविज्वरानिर्वृतेंद्रियाः १

वार्त्रहत्येवृत्रहत्यायोग्येकालेन्यपातयत् यद्वा स्वार्थेतद्धितः वृत्रहत्यायांवृत्रहननार्थंपरिवर्तमानइत्यर्थः ३३ वार्त्रघ्नलिंगैः वृत्रहंतुःवीर्यप्रकाशकैः वार्त्रहत्यायशवसीएतनाषाढायचेत्याद्यैस्तमिंद्रमभिष्टुवानाःअभिष्टुवंतः ३४ अलोकंलोकातीतंभगवंतम् ३५ इतिषष्ठस्कंधेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ त्रयोदशेतुवृत्रस्यब्रह्महत्यामहाभयात् चिरंनष्टोऽवितःशक्रोविष्णुनेतिनिरूप्यते १ अनिर्वृतंशक्रमपृष्ट्वास्वयमेवप्रतिजग्मुः १ ७ ७ ७ ७

समदृष्टावुपायमाह सत्त्वमिति हर्षादिभिर्नबध्यसे १५ हर्षविषादनिवृत्त्यैतवाहमेवगुरुरित्याह पश्येति वृक्णमायुधंभुजश्च यस्य १६ अनियतत्वं द्यूतकरूपेणोपसंहरति प्राणएवग्लहः पणो यस्मिन् इषवएवाक्षाः यस्यवाहनान्येवेतस्ततश्चाल्यमानानि आसनानिफलकायस्मिन् १७ गतालीकंनिष्कपटम् १८ भक्तःसेवितवानसि १९ २० २१ तस्यतवखातकोदकैः गर्त्तादिजलैः

सत्त्वंरजस्तमइतिप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः तत्रसाक्षिणमात्मानंयोवेदनसबध्यते १५ पश्यमांनिर्जितं शत्रुवृक्णायुधभुजंमृधे घटमानंयथाशक्तितवप्राणजिहीर्षया १६ प्राणग्लहोऽयंसमरइष्वक्षो वाहनासनः अत्रनज्ञायतेऽमुष्यजयोऽमुष्यपराजयः १७ श्रीशुकउवाच इंद्रोवृत्रवचः श्रुत्वागतालीकमपूजयत् गृहीतवज्रःप्रहसंस्तमाहगतविस्मयः १८ अहोदानवसिद्धोऽसियस्य तेमतिरीदृशी भक्तःसर्वात्मनात्मानंसुहृदंजगदीश्वरम् १९ भवानतार्षीन्मायांवैवैष्णवींजनमो- हिनीम् यद्विहायासुरंभावंमहापुरुषतांगतः २० खल्विदंमहदाश्चर्यंयद्रजःप्रकृतेस्तव वासुदेवे भगवतिसत्वात्मनिदृढामतिः २१ यस्यभक्तिर्भगवतिहरौनिःश्रेयसेश्वरे विक्रीडतोऽमृतांभोधौ- किंक्षुद्रैःखातकोदकैः २२ श्रीशुकउवाच इतिब्रुवाणावन्योऽन्यंधर्मजिज्ञासयानृप यु- युधातेमहावीर्याविंद्रवृत्रौयुधांपती २३ आविध्यपरिघंवृत्रःकार्ष्णायसमरिंदमः इंद्रायप्राहिणोत् घोरंवामहस्तेनमारिष २४ सतुवृत्रस्यपरिघंकरंचकरभोपमम् चिच्छेदयुगपद्देवोवज्रेणशतपर्व णा २५ दोर्भ्यामुत्कृत्तमूलाभ्यांबभौरक्तस्रवोऽसुरः छिन्नपक्षोयथागोत्रःखात्प्रभ्रष्टोवज्रिणा हतः २६ कृत्वाऽधरांहनुंभूमौदैत्योदिव्युत्तरांहनुम् नभोगंभीरवक्त्रेणलेलिहोल्बणजिह्वया २७

मैः स्वर्गादिभिः किम् २२ युद्धानांसंग्रामाणांपतीसुरश्रेष्ठौ २३ हेमारिषश्रेष्ठराजन् २४ २५ उत्कृत्तंमूलंययोस्ताभ्याम् रक्तं स्रवतीतितथागोत्रःपर्वतः २६ कृत्वाऽधरामित्यादेर्जग्रासेतितृतीयेनान्वयः नभोवद्गंभीरेणवक्त्रेणलेलिहःसर्पः तद्वत् उल्ब णयाजिह्वया २७ ६ ६ ६ ६ ६ ६

पुनश्चतमाहवृत्रः हेहरेइंद्र ६ सदाजयोनैवकिंतुकुत्रचिज्जयः एकत्रकुत्रचित्नैव यद्वाकुत्रचिदपियुयुत्सतांसदाजयोनैवकिं
तु एकत्रैव कदाचिदेवेत्यर्थः परोदेहआत्मायेषांपराधीनात्म नामितिवा आद्यमनादिंसनातनंनित्यम् ७ पराधीनत्वमेवाह
लोकाइतिसप्तभिः यस्यवशेस्थिताः स्वयंविवशाःसंतः श्वसंतिचेष्टंते द्विजाः पक्षिणः सिचाजालेनकालः कलयतीति भग
वान् इहजयादौकारणम् ८ ओजआदिरूपंकालंतंहेतुमज्ञाय अविज्ञायजडंसंतमात्मानंदेहंहेतुंमन्यते ९ १० ननुस्वारंभकप्र

इंद्रोनवज्रंजगृहेविलज्जितश्च्युतंस्वहस्तादरिसन्निधौपुनः तमाहवृत्रोहरआत्तवज्रोजहिस्वशत्रुं
नविषादकालः ६ युयुत्सतांकुत्रचिदाततायिनांजयःसदैकत्रनवैपरात्मनाम् विनैकमुत्पत्तिलय
स्थितीश्वरंसर्वज्ञमाद्यंपुरुषंसनातनम् ७ लोकाःसपालायस्येमेश्वसंतिविवशावशे द्विजाइव
शिचाबद्धाःसकालइहकारणम् ८ ओजःसहोबलंप्राणममृतंमृत्युमेवच तमज्ञायजनोहेतुमात्मा
नंमन्यतेजडम् ९ यथादारुमयीनारीयथायंत्रमयोमृगः एवंभूतानिमघवन्ईशतंत्राणिविद्धिभोः
१० पुरुषःप्रकृतिर्व्यक्तमात्माभूतेंद्रियाशयाः शक्नुवंत्यस्यसर्गादौनविनायदनुग्रहात् ११ अविद्वा
नेवमात्मानंमन्यतेऽनीशमीश्वरम् भूतैःसृजतिभूतानिग्रसतेतानितैःस्वयम् १२ आयुःश्रीःकी
र्तिरैश्वर्यमाशिषःपुरुषस्ययाः भवंत्येवहितत्कालेयथानिच्छोर्विपर्ययाः १३ तस्मादकीर्ति
यशसोर्जयापजययोरपि समःस्यात्सुखदुःखाभ्यांमृत्युजीवितयोस्तथा १४

धानपुरुषादितंत्राणीतियुक्तंतत्राहपुरुषइति व्यक्तंमहत्तत्वमात्माअहंकारः ११ ननुस्वकर्मद्वाराजीवएवसृष्ट्यादिहेतुरितिमीमां
सकामन्यंतेतत्राह एवमविद्वान्अनीशमेवात्मानंईश्वरंस्वतंत्रंमन्यते ननुपित्रादयः स्रष्टारोदृश्यंतेव्याघ्रादयस्तु हंतारस्तत्राह
भूतैरिति स्वयमीश्वरः १२ ननुत्वयापराजितस्यममजयादिशंकैवनास्तिकिमितिमांबलात् युद्धेप्रवर्त्तयसितत्राह आयुरि
ति तत्कालेजयादिकालेविपर्ययाः अकीर्त्यादयः १३ यस्मादेवंसर्वमीश्वराधीनंतस्मात्समःस्याद्धर्षविषादहीनोभवेत् १४

तर्हिकिमिच्छसि नदाह अजातपक्षाः खगाः घूकादिभिः पीडितायथामातरंयथाचदाम्ना बद्धाः बालवत्साः स्तन्यंयथाच व्युषि
तंदूरदेशगतंप्रियंकामेनविषण्णाप्रिया तथाममनस्तापत्रयपीडितंकर्मभि र्बद्धंच कामादिभिर्विषण्णंच त्वांदिदृक्षते द्रष्टुमिच्छ
तीत्यर्थः २६ उत्तमश्लोकस्यतवजनेषु भक्तेष्वेवसख्यं भूयात् त्वन्मायया देहादिष्वासक्तचित्तस्य भूयोऽपितेष्वासक्तिर्न भूयात्

प्रियंप्रियेवव्युषितंविषण्णामनोऽरविंदा
अजातपक्षाइवमातरंखगाः स्तन्यंयथावत्सतराःक्षुधार्त्ताः प्रियंप्रियेवव्युषितंविषण्णा मनोऽरविंदाक्ष दिदृक्षते त्वाम् २६ ममोत्तमश्लोकजनेषु सख्यंसंसारचक्रेभ्रमतःस्वकर्मभिः त्वन्माययात्मात्म
जदारगेहेष्वासक्तचित्तस्यननाथभूयात् २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेएकादशोऽ
ध्यायः ११ ऋषिरुवाच एवंजिहासुर्नृपदेहमाजौमृत्युंवरंविजयान्मन्यमानः शूलंप्रगृह्या
भ्यपतत्सुरेंद्रंयथामहापुरुषंकैटभोऽप्सु १ ततोयुगांताग्निकठोरजिह्वमाविध्यशूलंतरसासुरेंद्रः क्षि
प्त्वामहेंद्रायविनद्यवीरोहतोऽसिपापेतिरुषाजगाद २ खआपतत्तद्विचलद्ग्रहोल्कवन्निरीक्ष्य
दुष्प्रेक्ष्यमजातविक्लवः वज्रेणवज्रीशतपर्वणाच्छिनद्भुजंचतस्योरगराजभोगम् ३ छिन्नैकबा
हुःपरिघेणवृत्रः संरब्धआसाद्यगृहीतवज्रम् हनौततांडेंद्रमथामरेभंवज्रंचहस्तान्न्यपतन्मघोनः
४ वृत्रस्यकर्मातिमहाद्भुतंतत्सुरासुराश्चारणसिद्धसंघाः अपूजयंस्तत्पुरुहूतसंकटंनिरीक्ष्य
हाहेतिविचुक्रुशुर्भृशम् ५

२८ इतिषष्ठस्कंधेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेऽतिविषण्णेनस्वय
मुत्साहिनेनतु महेंद्रेणमहायुद्धेवृत्रस्यवधईर्यते १ महापुरुषंश्रीविष्णुम् अप्सुप्रलयोदके १ युगांताग्निवत् कठोराजिह्वा
शिखायस्यतत् आविध्यभ्रामयित्वा २ तत्खेआपतत् आगच्छत् विचलत् परिभ्रमत्ग्रहश्चउल्काचग्रहोल्कंतद्वत्दुष्प्रेक्ष्य
म् शतंपर्वाणियस्यतेनउरगराजोवासुकिः तस्यभोगोदेहस्तदाकारम् ३ हनौकपोलप्रांते अमरेभमैरावतंच ४ ५

अमोघत्वेहेतुंवदन्तंप्रोत्साहयति नन्विति तेजितस्तीक्ष्णीकृतः शत्रुंमांजहि विष्णुनायंत्रितः प्रेरितः २० हननेनममपीडास्यादि त्यपिमांसंशयिष्ठाइत्याह अहमिति संकर्षणोमत्सातिर्यथाहनथातदीयचरणारविंदेमनःसमाधायमुनेर्योगिनोगतिमहंया स्यामि तववज्रस्यरंहसालुलितः छिन्नोग्राम्यपाशोविषयभोगलक्षणोयस्य अपविद्धलोकः त्यक्तदेहः २१ तर्हिभगवान्संक र्षणः स्वभृत्यायमह्यमेवस्वर्गादिसंपदोदास्यतीत्यपिमासंशयिष्ठाइत्याह पुंसामिति स्वर्गभूमौरसातलेचयाः संपदस्ताः किल निश्चितंनरातिनददाति तत्रहेतुः यत् याभ्यः द्वेषादयोभवंति २२ तर्हिस्वभक्तस्यकिंविधत्तेतत्राह त्रैवर्गिकोधर्मार्थकामवि

नन्वेषवज्रस्तवशक्रतेजसाहरेर्दधीचेस्तपसाचतेजितः तेनैवशत्रुंजहिविष्णुयंत्रितोयतोहरिर्विजयः श्रीर्गुणास्ततः २० अहंसमाधायमनोयथाहसंकर्षणस्तच्चरणारविंदे त्वद्वज्ररंहोलुलितग्राम्य पाशोगतिंमुनेर्याम्यपविद्धलोकः २१ पुंसांकिलैकांतधियांस्वकानांयाःसंपदोदिविभूमौरसायाम् नरातियद्द्वेषउद्वेगआधिर्मदःकलिर्व्यसनंसंप्रयासः २२ त्रैवर्गिकायासविघातमस्मत्पतिर्विधत्ते पुरुषस्यशक्र ततोऽनुमेयोभगवत्प्रसादोयोदुर्लभोऽकिंचनगोचरोऽन्यैः २३ अहंहरेतवपादैक- मूलदासानुदासोभविताऽस्मिभूयः मनःस्मरेतासुपतेर्गुणांस्तेगृणीतवाक्कर्मकरोतुकायः २४ ननाकपृष्ठंनचपारमेष्ठ्यंनसार्वभौमंनरसाऽधिपत्यम् नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवासमंजसत्वाविरहय्य कांक्षे २५

षयोयआयासस्तस्यविघातंविधत्ते ततआयासोपरमादनुमेयः नत्वैश्वर्यादिनाअतः सम्यक्भगवत्प्र- सादाभावात् तवसंपदोभविष्यंतीतिभावः २३ एवमिंद्रायस्वाभिप्रायंनिवेद्यभगवंतंप्रार्थयते अहमिति तवपादावेवएकं मूलमाश्रयोयेषांतेषांदासानामनुदासः भूयोभविताऽस्मिभविष्यामिभवेयम् असुपतेःप्राणनाथस्यतवगुणान्ममनःस्म रतुवागपितानेवकीर्तयतुकायस्तवैवकर्मकरोतु २४ ननुकिंदास्येनतुभ्यंमहाफलानिदास्यामितत्राह नाकपृष्ठंध्रुवपदंब्र- ह्मलोकादिकिंचन हेसमंज सनिखिलसौभाग्यनिधेत्वात्वांविरहय्यपृथक्कृत्यनकांक्षेनेच्छामि २५

सवृत्रः हेनृपेंद्र आहवकाम्ययायुद्धेच्छयाऽवस्थितम् भ्रातृहणंभ्रातरंविश्वरूपंतस्यहंतारम् नृशंसंक्रूरंतदेवांहःपापंतस्यकर्मस्मरन् १३ योब्रह्महाब्राह्मणंहतवान् विशेषतःस्वगुरुंममचभ्रातरम् सभवानग्रतःसमवस्थितः एतद्दिष्ट्याभद्रंजातम् दिष्ट्येत्यस्यार्थंहेअसत्तममममशूलेननिर्भिन्नंदृषत्तुल्यंहृत्हृदयंयस्यतेनलयानिमित्तभूतेन अद्यअचिरादेवभ्रातुरनृणोऽहं स्यांएतच्चदिष्ट्या १४ स्वर्गकामोयोभवान् अहृश्चत् स्वर्गकामोयाज्ञिकःपशोरिवेतिवा १५ तंत्वामस्पृष्टवह्निमदग्धदेहं

सतंनृपेंद्राहवकाम्ययारिपुंवज्रायुधंभ्रातृहणंविलोक्य स्मरंश्चतत्कर्मनृशंसमंहः शोकेनमोहेनहसन्जगाद १३ वृत्रउवाच दिष्ट्याभवान्मेसमवस्थितोरिपुर्योब्रह्महागुरुहाभ्रातृहाच दिष्ट्यानृणोऽद्याहमसत्तमत्वयामच्छूलनिर्भिन्नदृषद्धृदाचिरात् १४ योनोऽग्रजस्यात्मविदोद्विजातेर्गुरोरपापस्यचदीक्षितस्य विश्रभ्यखड्गेनशिरांस्यवृश्चत्पशोरिवाऽकरुणःस्वर्गकामः १५ ह्रीश्रीदयाकीर्तिभिरुज्झितंत्वांस्वकर्मणापुरुषादैश्चगर्ह्यम् कृच्छ्रेणमच्छूलविभिन्नदेहमस्पृष्टवह्निंसमदंतिगृध्राः १६ अन्येऽनुयेत्वेहनृशंसमज्ञायदुद्यतास्त्राःप्रहरंतिमह्यम् तैर्भूतनाथान्सगणान्निशातत्रिशूलनिर्भिन्नगलैर्यजामि १७ अथोहरेमेकुलिशेनवीरहर्तांप्रमथ्यैवशिरोयदीह तत्रानृणोभूतबलिंविधायमनस्विनांपादरजःप्रपत्स्ये १८ सुरेशकस्मान्नहिनोषिवज्रंपुरःस्थितेवैरिणिमय्यमोघम् मासंशयिष्ठानगदेववज्रंस्यान्निष्फलंकृपणार्थेवयाच्ञा १९

समदंति वर्तमानसामीप्येवर्तमानवन्निर्देशः १६ अन्येऽपिअज्ञाइहत्वात्वांनृशंसमनुमह्यमुद्यतास्त्राः संतोयदिप्रहरंति तैर्भूतनाथान् भैरवादीन्यक्ष्यामि कथंभूतैः निशातंतीक्ष्णीकृतंयन्ममत्रिशूलंतेननिर्भिन्नोगलोयेषांतैः १७ अथो अथवाहरेभोइंद्रयदिभवानेवममशिरोहर्ताहरिष्यति तत्रतथासति अनृणोविमुक्तकर्मबंधःसन् तेभ्योबलिंदेहेनविधाय मनस्विनांपादरजःप्रपत्स्येधीराणांपदंप्राप्स्यामि १८ जीवितादपिमृत्युरेवममाभिमतइत्याशयेनाह सुरेशेति नहिनोषिनहिक्षिपसि गदेवविफलोयास्यतीतिसंशयंकामार्षीः कृपणादर्थःप्रयोजनंयस्याःसायाच्ञायथानथानस्यात् १९

कालानुकूलैः कलानुवर्त्तिभिः काल्यमानां विद्राव्यमाणाम् २ अमर्षितः असहमानः तांस्त्रिदशान्निवार्यनिर्भर्त्स्यचेदंवक्ष्य
माणमुवाच ३ तदेवाह द्वाभ्याम् मातुरुच्चरितैःपुरीषप्रायैः प्रथमांतपाठेदेवानांसंबोधनम् पृष्ठतोहतैर्दैत्यैः किंनकिंचित् न
यशोनापिधर्मः तदेवाह नहीति ४ प्रधनेसंग्रामे सारंधैर्यंहृदिचेत्तर्हिहेक्षुल्लकाःक्षुद्राः मात्रंक्षणमात्रमग्रेतिष्ठत नचेदिह-

विशीर्यमाणांपृतनामासुरीमसुरर्षभः कालानुकूलैस्त्रिदशैःकाल्यमानामनाथवत् २ दृष्ट्वाऽत
प्यतसंक्रुद्धइंद्रशत्रुरमर्षितः तान्निवार्यौजसाराजन्निर्भर्त्स्येदमुवाचह ३ किंवउच्चरितैर्मातुर्धा
वद्भिःपृष्ठतोहतैः नहिभीतवधःश्लाघ्योनस्वर्ग्यःशूरमानिनाम् ४ यदिवःप्रधनेश्रद्धासारंवाक्षुल्ल
काहृदि अग्रेतिष्ठतमात्रंमेनचेद्ग्राम्यसुखेस्पृहा ५ एवंसुरगणान्क्रुद्धोभीषयन्वपुषारिपून्
व्यनदत्सुमहाप्राणोयेनलोकाविचेतसः ६ तेनदेवगणाःसर्वेवृत्रविस्फोटनेनवै निपेतुर्मूर्छिताभूमौ
यथैवाशनिनाहताः ७ ममर्दपद्भ्यांसुरसैन्यमातुरंनिमीलिताक्षंरणरंगदुर्मदः गांकंपयन्नुद्यतशू
लओजसानालंवनंयूथपतिर्यथोन्मदः ८ विलोक्यतंवज्रधरोऽत्यमर्षितःस्वशत्रवेऽभिद्रवतेमहा
गदाम् चिक्षेपतामापततींसुदुःसहांजग्राहवामेनकरेणलीलया ९ सइंद्रशत्रुःकुपितोभृशंतयाम
हेंद्रवाहंगदयोरुविक्रमः जघानकुंभस्थलउन्नदन्मृधेतत्कर्मसर्वेसमपूजयन्नृप १० ऐरावतोवृत्र
गदाभिमृष्टोविघूर्णितोऽद्रिःकुलिशाहतोयथा अपासरद्भिन्नमुखःसहेंद्रोवमन्नसृक्सप्तधनुर्भृ-
शार्त्तः ११ नसन्नवाहायविषण्णचेतसेप्रायुंक्तभूयःसगदांमहात्मा इंद्रोऽमृतस्पंदिकराभिमर्श-
वीतव्यथःक्षतवाहोऽवतस्थे १२

लोकभोगेस्पृहाऽस्ति ५ सुरगणान्रिपून्सुमहान्प्राणोबलंयस्य येनविचेत
सोबभूवुः ६ वृत्रस्यविस्फोटनेननादेन ७ उद्यतंशूलंयेन नालंवनंनलानांवनंउद्गतोमदोयस्यसयूथपतिः गजोयथामर्दयति
८ ९ १० सप्तधनुःप्रमाणंदेशम् ११ सन्नोऽवसन्नोवाहोयस्यतस्मैनप्रायुंक्त अमृतस्पंदी अमृतस्रावीयःस्वकरः तेनाभिमर्शः
स्पर्शः तेनवीतव्यथोगतदुःखः क्षतोवाहोयस्येंद्रस्यसतथाभूतोऽवतस्थे १२ ध्र ध्र ध्र ध्र

कृताः कृताः पुनः पुनः कृताः कृष्णोऽनुकूलो येषां तेषु देवगणेषु रुशतीः रुशत्यः अकल्याण्यः रूक्षाः परुषा वाचो यथा महत्सु क्षो
मकर्त्र्यो न भवंति न हूत् २८ हतो युद्धे दर्पो येषां आत्तः परैर्गृहीतः सारो धैर्यं येषां ते अतिप्रसिद्धा अपि ते दैत्या एव ते इत्यस्था
योन रुत्त्यं आजिमुखे युद्धारंभे पतिं विसृज्य पलायनाय मनो दधुः यतो हरावभक्ताः २९ प्रधावतः पलायमानान् प्रेक्ष्य आदा
वेव तीव्रेण भयेन पलायितं भग्नं च तद्बलं सैन्यं तच्च प्रेक्ष्य एतद्वक्ष्यमाणं बभाषे ३० तदेव विशिनष्टि कालोपपन्नाम वसरोचितां
म् मनस्विनां रुचिराम् हे मय हे अनर्वन् मे वाचं शृणुत ३१ ततो मृत्योरिह यशः लोकः स्वर्गश्च यदि स्यात् अथ तर्हि असुम्

सर्वे प्रयासा अभवन्विमोघाः कृताः कृता देवगणेषु दैत्यैः कृष्णानुकूलेषु यथा महत्सु क्षुद्रैः प्रयुक्ता रु-
शती रूक्षवाचः २८ ते स्वप्रयासं वितथं निरीक्ष्य हरावभक्ता हतयुद्धदर्पाः पलायनायाजिमुखे वि
सृज्य पतिं मनस्ते दधुरात्तसाराः २९ वृत्रोऽसुरांस्ताननुगान्मनस्वी प्रधावतः प्रेक्ष्य बभाष एतत्
पलायितं प्रेक्ष्य बलं च भग्नं भयेन तीव्रेण विहस्य वीरः ३० कालोपपन्नां रुचिरां मनस्विनामुवाच वा
चं पुरुषप्रवीरः हे विप्रचित्ते नमुचे पुलोमन्मयानर्वञ्शंबर मे शृणुध्वम् ३१ जातस्य मृत्युर्ध्रुव एव
सर्वतः प्रतिक्रिया यस्य न चेह कॢप्ता लोको यशश्चाथ ततो यदि ह्यमुं मृत्युं वरं को न वृणीत युक्तम् ३२
द्वौ संमताविह मृत्यू दुरापौ यद्ब्रह्मसंधारणया जितासुः कलेवरं योगरतो विजह्याद्यदग्रणीर्वीरशयेऽ
निवृत्तः ३३ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे दशमोऽध्यायः १० श्रीशुक उवा
च तएवं शंसतो धर्मं वचः पत्युरचेतसः नैवागृह्णन्भयत्रस्ताः पलायनपरा नृप १

सुं युक्तं समीचीनं प्राप्तम् ३२ ब्रह्मसंधारणया कलेवरं जह्यादिति यत् स एको मृत्युः वीरशये रणभूमौ अनिवृत्तः अपराङ्मुखः
सन् जह्यादिति यत् स एवैकः तौ द्वाविह शास्त्रे संमतौ मृत्यू तथा च स्मृतिः द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमंडलभेदिनौ परिव्राड्यो
गयुक्तश्च रणे चाभिमुखो हत इति ३३ इति श्रीभागवते षष्ठस्कंधे टीकायां दशमोऽध्यायः १० एकादशे तु वृत्रस्य युद्धा
मानस्य वज्रिणा भक्तिज्ञानबलोदर्का श्चित्रा वाचोऽनुवर्णिताः १ शंसतः कथयतः पत्युर्वचः १ ६२ ६९

रणः संग्रामः प्रथमे चतुर्युगे त्रेतायुगस्य मुखे आरंभे १६ १७ नामृष्यंन्नासहंत १८ १९ २० २१ २२ शतघ्नीचचतुर्हस्तालोह कंटकसंचिता भुशुंडी सर्वतोलोह कंटकानुक्रमोन्नतेत्यभिधानम् २३ पुंखो मूलदेशः एकस्य मूलदेशमनु नतसंलग्नोऽपरस्य पुं खोयथाभवतितथा नभस्येघने ज्योतींषीवेत्यनेनतेषांतदप्राप्तिः सूचिता २४ तामेवाह नतइति शस्त्राणामस्त्राणांच यानिव

ततः सुराणामसुरैरणः परमदारुणः त्रेतामुखे नर्मदायामभवत्प्रथमे युगे १६ रुद्रैर्वसुभिरादित्यै रश्विभ्यां पितृवह्निभिः मरुद्भिर्ऋभुभिः साध्यैर्विश्वेदेवैर्मरुत्पतिम् १७ दृष्ट्वा वज्रधरं शक्रं रोचमा नं स्वमायया नामृष्यन्नसुरा राजन्मृधे वृत्रपुरःसराः १८ नमुचिः शंबरोऽनर्वा द्विमूर्धा ऋषभो ऽसुरः हयग्रीवः शंकुशिरा विप्रचित्तिरयोमुखः १९ पुलोमा वृषपर्वा च प्रहेतिर्हेतिरुत्कलः दैतेया दानवा यक्षा रक्षांसि च सहस्रशः २० सुमालिमालिप्रमुखाः कार्त्तस्वरपरिच्छदाः प्रतिषिध्येंद्रसे नाग्रं मृत्योरपि दुरासदम् २१ अभ्यर्दयन्नसंभ्रांताः सिंहनादेन दुर्मदाः गदाभिः परिघैर्बाणैः प्रास मुद्गरतोमरैः २२ शूलैः परश्वधैः खड्गैः शतघ्नीभिर्भुशुंडिभिः सर्वतोऽवाकिरञ्छस्त्रैरस्त्रैश्च विबुध र्षभान् २३ नतेऽदृश्यंत संच्छन्नाः शरजालैः समंततः पुंखानुपुंखपतितैर्ज्योतींषीव नभोघनैः २४ नते शस्त्रास्त्रवर्षौघा ह्यासेदुः सुरसैनिकान् छिन्नाः सिद्धपथे देवैर्लघुहस्तैः सहस्रधा २५ अथ क्षीणास्त्रशस्त्रौघा गिरिशृंगद्रुमोपलैः अभ्यवर्षन्सुरबलं चिच्छिदुस्तांश्च पूर्ववत् २६ तानक्ष तान्स्वस्तिमतो निशम्य शस्त्रास्त्रपूगैरथ वृत्रनाथाः द्रुमैर्दृषद्भिर्विविधाद्रिशृंगैरविक्षतांस्तत्र सुरिंद्रसैनिकान् २७

र्षाणि तेषामोघाः नासेदुः नप्रापुः सिद्धपथे आकाशे २५ क्षीणा अस्त्राणांच शस्त्राणांच ओघा येषाम् गिरिशृंगैर्द्रुमैरुपलैश्च २६ तानिंद्रसैनिकान् शस्त्राणामस्त्राणांच पूगैः समूहैरक्षतान् क्षतशून्यान् स्वस्तिमनः सुखि नः द्रुमादिभिश्च अविक्षतान्निशम्य दृष्ट्वा वृत्रो नाथो येषां ते त्रस्ताः भीताः २७

पुण्यश्लोकैरीड्यानिकर्माणियेषाम् ५ याच्ञकोयदिवेदतर्हिनयाचेत् यदीश्वरः दानसमर्थश्चेत्तर्हिसोपिनेतिनाह अतोय
थानवसंकटंस्वार्थपरानजानीमः एवंप्रत्याख्यानक्षमाः त्वमस्मत्संकटंनजानासीतिभावः ६ मेमयाप्रत्युदाहृताः प्रत्युक्ताः मांत्य
जंनंत्यक्त्वायाचनमात्मानंदेहम् ७ अध्रुवेणात्मनादेहेनहेनाथाः ८ भूतानांशोकेनशोचतिहर्षेणहृष्यतियआत्मास्वयंन-
स्ययोधर्मः एतावानेवाव्ययइत्यर्थः ९ पारक्यैःश्वसृगालादिभक्ष्यैः अस्वार्थैः आत्मोपयोगशून्यैः स्वंवित्तंज्ञातयःपुत्रा

देवाऊचुः किंनुनतद्दुस्त्यजंब्रह्मन्पुंसांभूतानुकंपिनाम् भवद्विधानांमहतांपुण्यश्लो
केड्यकर्मणाम् ५ ननुस्वार्थपरोलोकोनवेदपरसंकटम् यदिवेदनयाचेतनेतिनाहयदीश्वरः
६ ऋषिरुवाच धर्मंवःश्रोतुकामेनयूयंमेप्रत्युदाहृताः एषवःप्रियमात्मानंत्यजंतंसंत्य
जाम्यहम् ७ योऽध्रुवेणात्मनानाथानधर्मंनयशःपुमान् ईहेतभूतदययासशोच्यःस्थावरैरपि
८ एतावानव्ययोधर्मःपुण्यश्लोकैरुपासितः योभूतशोकहर्षाभ्यामात्माशोचतिहृष्यति ९
अहोदैन्यमहोकष्टंपारक्यैःक्षणभंगुरैः यन्नोपकुर्यादस्वार्थैर्मर्त्यःस्वज्ञातिविग्रहैः १० श्री
शुकउवाच एवंकृतव्यवसितोदध्यङ्ङाथर्वणस्तनुम् परेभगवतिब्रह्मण्यात्मानंसंनयन्जहौ
११ यताक्षासुमनोबुद्धिस्तत्त्वदृग्ध्वस्तबंधनः आस्थितःपरमंयोगंनदेहंबुबुधेगतम् १२
अथेंद्रोवज्रमुद्यम्यनिर्मितंविश्वकर्मणा मुनेःशक्तिभिरुत्सिक्तोभगवत्तेजसाऽन्वितः १३ वृतो
देवगणैःसर्वैर्गजेंद्रोपर्यशोभत स्तूयमानोमुनिगणैस्त्रैलोक्यंहर्षयन्निव १४ वृत्रमभ्यद्रवच्छेत्तु
मसुरानीकयूथपैः पर्यस्तमोजसाराजन्क्रुद्धोरुद्रइवांतकम् १५ ७ ७ ७

दयः विग्रहोदेहः तैरपिकुर्यादितियत् १० कृतंव्यवसितंनिश्चयोयेनआत्मानंक्षेत्रज्ञंसंनयन्नेकीकुर्वन्तनुंजहौ ११ यताअ
क्षादयोयेन तत्त्वंपश्यतीतितथाध्वस्तानिबंधनानियस्य १२ अथेंद्रःअशोभतेत्यन्तरेगान्वयः मुनेःशक्तिभिःअस्थिभिर्निर्मि
तम् उत्सिक्तः ऊर्जितः मुनेःशक्तिभिरितिपाठः १३ १४ असुरानीकानांयूथपैःपर्यस्तंपरिवृतम् १५ ७ ७

मदात्मकंवर्मश्रीनारायणकवचमधिगतइति पूर्वस्यानुषंगः तत्र हेतुः यद्यस्मात् त्वष्ट्रे प्रादात् किंतत् यत्त्वष्टा विश्वरूपाय पुत्राय प्रादात् कीदृशम् यत्त्वं ततो विश्वरूपात् अधाः धृतवानसि तदेवं विद्यया सारं गात्रं याचध्वमित्यर्थः ५३ ननु प्रेष्ठं देहं कथं दास्यति तत्राह युष्मभ्यमंगानि अस्थीनि याचितः सन् दास्यति यतो धर्मज्ञः विशेषतोऽश्विभ्यां शिष्यप्रीत्या दास्यति अ-स्थीनीत्यनेनहेयत्वं दर्शितं तैरस्थिभिर्विश्वकर्मणा विनिर्मितआयुधश्रेष्ठो वज्रो भविष्यतीति शेषः ५४ येनभवान् वृत्र शिरोहर्ता हरिष्यति ममतेजसा उपबृंहितः सन् तेजश्च अस्त्राणि च संपदश्च भूयः प्राप्स्यथ महाकायस्त्रिभुवनग्रासी स एवास्मान्

दध्यङ्ङाथर्वणस्त्वष्ट्रेवर्माभेद्यंमदात्मकम् विश्वरूपाययत्प्रादात्त्वष्टायत्त्वमधास्ततः ५३ युष्मभ्यं याचितोऽश्विभ्यां धर्मज्ञोऽगानि दास्यति ततस्तैरायुधश्रेष्ठो विश्वकर्मविनिर्मितः ५४ येन वृत्रशिरो हर्ता मत्तेजउपबृंहितः तस्मिन्विनिहते यूयं तेजोऽस्त्रायुधसंपदः भूयः प्राप्स्यथ भद्रं वो न हिंसंति च मत्परान् ५५ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे नवमोऽध्यायः ९ श्रीशुक उवाच इंद्रमेवं समादिश्य भगवान्विश्वभावनः पश्यतामनिमेषाणां तत्रैवांतर्दधे हरिः १ तथाऽभियाचितो देवैरृषिराथर्वणो महान् मोदमान उवाचेदं प्रहसन्निव भारत २ अपि वृंदारका यूयं न जानीथ शरीरिणाम् संस्थायां यस्त्वभिद्रोहो दुःसहश्चेतनाऽपहः ३ जिजीविषूणां जीवानामात्मा प्रेष्ठ इहेप्सितः क उत्सहेत तं दातुं भिक्षमाणाय विष्णवे ४

हन्यादिति शंकाकुलचित्तान् प्रत्याह मत्परांश्च केऽपि न हिंसंति अतो युष्माकं भद्रमेवेति ५५ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे नवमोऽध्यायः ९ दशमे केशवादिष्टदध्यङ्ङस्थिजवज्रधृक् इंद्रोऽयुध्यत वृत्रेण सासुरेण सनिर्जरः १ १ मोदमान एव तन्मुखाद्धर्मं श्रोतुकामः प्रत्याचक्षाण इवोवाच २ अपीति द्वाभ्याम् हे वृंदारकाः अपि किं संस्थायां मृत्यौ योऽभिद्रोहो दुःखं तन्न जानीथ ३ आत्मा देहः वयं जानीम एव किंतु श्रीविष्णुरस्मन्मुखेन याचत इति चेत् तत्राह याचते विष्णवेऽपि दातुं क उत्सहेत ४

यदुक्तं देवैः स्वयं तदुपकल्पयास्माकमित्यादि तत्संपादनं कृपालोर्मम मानुचितमित्याशयेनाह नवेदेति द्वाभ्याम् गुणेषु तत्त्वदर्शी तान्विषयान् तथाविधोऽज्ञ एव ४९ कर्मनवक्ति प्रवृत्तिमार्गं नवक्तिहि अपथ्यं यथा न राति न ददाति भिषक्तमः सद्वैद्यः ५० एवं तत्त्वकथनेनानौचित्यं परिहृत्य तदभिप्रायमनुसरन्नाह मघवन्निति विद्यया व्रतैस्तपसा च सारं दृढं गात्रं शरीरं याचत याचध्वम् ५१ तत्र तदीयं विद्यातिशयमाह स वा इति द्वाभ्याम् एवं ह्यत्र प्रसिद्धा कथा निशम्याथर्वणं दक्षं प्रवर्ग्यब्रह्मविद्ययोः दध्यंचं समुपागम्य तमूचतुरथाश्विनौ भगवन् देहि नौ विद्यामिति श्रुत्वा स चाब्रवीत् कर्मण्यवस्थितोऽद्याहं पश्चाद्वक्ष्यामि गच्छतम् तयोर्निर्गतयोरेव शक्र आगत्य तं मुनिम् उवाच भिषजोर्विद्यां माऽवदीरश्विनोर्मुने यदि मद्वाक्यमुल्लंघ्य

नवेद कृपणः श्रेय आत्मनो गुणवस्तुदृक् तस्य तानिच्छतो यच्छेत् यदि सोऽपि तथाविधः ४९ स्वयं निःश्रेयसं विद्वान्न वक्त्यज्ञाय कर्म हि नराति रोगिणोऽपथ्यं वांछतो हि भिषक्तमः ५० मघवन् यात भद्रं वो दध्यंचमृषिसत्तमम् विद्याव्रततपःसारं गात्रं याचत माचिरम् ५१ स वा अधिगतो दध्यङ् अश्विभ्यां ब्रह्म निष्कलम् यद्वा अश्वशिरो नाम तयोरमरतां व्यधात् ५२ ॥ ॥

ब्रवीषि सह ते सैव ते शिरश्छिंद्यां न संदेह इत्युक्त्वा सययौ हरिः इंद्रे गते तथाऽभ्येत्य नासत्यावूचतुर्द्विजम् तन्मुखादिंद्रगदितं श्रुत्वा तावूचतुः पुनः आवां तव शिरश्छित्वा पूर्वमश्वस्य मस्तकम् संधास्यावस्ततो ब्रूहि तेन विद्यां च नौ द्विज तस्मिन्निंद्रेण संछिन्ने पुनः संधाय मस्तकम् निजं ते दक्षिणां दत्वा गमिष्यावो यथागतम् एतत् श्रुत्वा तथोवाच दध्यङ्ङाथर्वणस्तयोः प्रवर्ग्यं ब्रह्मविद्यां च सत्कृतोऽसत्यशंकित इति ततश्चायमर्थः दध्यङ् निष्कलं शुद्धं निर्विकारं ब्रह्म अधिगतः ज्ञातवान् पाठांतरे तु निष्कृतं नितरां कृतं भवनितं प्रवर्ग्यं चाधिगतः ज्ञातवान् ततोऽश्विभ्यां प्रादात् इत्युत्तरस्यानुषंगः उपदिदेशेत्यर्थः कथंभूतं ब्रह्म यद्वै अश्वशिरसा प्रोक्तत्वादश्वशिरो नाम प्रसिद्धम् तयोरमरतां जीवन्मुक्तत्वं व्यधात् तथा च श्रुतिः अश्वस्य शीर्ष्णा प्रयतीमुवाचेति ५२ ॥ ॥ ॥ ॥

अतएवसर्वज्ञत्वाद्देववयंयत्कामेनयस्यकार्यस्यकामनोपसादिताः प्रापितास्तदस्माकंकार्यंस्वयमेवोपकल्पयसंपादयेति च रणमेवशतपलाशंकमलंतस्यच्छायांविविधैर्वृजिनैर्यःसंसारपरिश्रमस्तस्योपशमकरीमुपसृतानांप्राप्तानाम् ४३ ११ पूर्वं भक्तेरुत्कर्षोक्तेस्तत्कामशंकामाभूदितिस्वकामंकथयंति अथोऽनंतरमेव ४४ शीघ्रंतद्धायपुनःप्रणमंति हंसायशुद्धाय हरयेआर्त्तिहरायतेनमः शुद्धत्वेहेतवःदभ्रनिलयायहृदयाकाशनिकेतायनिरीक्षकायबुद्ध्यादिसाक्षिणे कृष्णायसदानं दरूपाय कृषिर्भूर्वाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयतेइतिनिरुक्तेः आर्त्तिहरत्वेहेतवः

अतएवस्वयंतदुपकल्पयास्माकंभगवनःपरमगुरोस्तवचरणशतपलाशच्छायांविविधवृजि नसंसारपरिश्रमोपशमनीमुपसृतानांवयंयत्कामेनोपसादिताः ४३ ११ अथोईशजहित्वा घ्रग्रसंतंभुवनत्रयम् ग्रस्तानियेननःकृष्णतेजांस्यस्त्रायुधानिच ४४ हंसायदभ्रनिलयायनिरी क्षकायकृष्णायमृष्टयशसेनिरुपक्रमाय सत्संग्रहायभवपांथनिजाश्रमाप्तावंतेपरीष्टगतयेह रयेनमस्ते ४५ श्रीशुकउवाच अथैवमीडितोराजन्सादरंत्रिदशैर्हरिः स्वमुपस्थानमा कर्ण्यप्राहतानभिनंदितः ४६ श्रीभगवानुवाच प्रीतोऽहंवःसुरश्रेष्ठामदुपस्थानविद्यया आत्मैश्वर्यस्मृतिःपुंसांभक्तिश्चैवययामयि ४७ किंदुरापंमयिप्रीतेतथाऽपिविबुधर्षभाः मय्ये कांतमतिर्नान्यन्मत्तोवांछतितत्त्ववित् ४८ छ छ छ छ

मृष्टंरुचिकरंयशोयस्य निरुपक्रमाय आदिशून्यायसद्भिःसंगृह्यतइतितथातस्मैभवपांथःभवरूपेपथिवर्त्तमानःतस्यज नस्यनिजाश्रमाप्तौस्वशरणप्राप्तौसत्यांसंसारस्यांतेपरीष्टासर्वतःपूजिताउत्तमगतिःफलंयस्तस्मै ४५ अभिनंदितःसंतोषि- तः ४६ मदीयमुपस्थानंस्तोत्रंतत्सहितयाविद्ययाज्ञानेनआत्मनऐश्वर्यमसंसारित्वंतस्यस्मृतिर्यया नहिविरोधउभयमित्या दिनाकर्तृत्वभोक्तृत्वादेर्मायिकत्वोक्तेःभक्तिश्चययाभवति ४७ अथाहभगवन्नित्यादिनाभक्तेःसर्वोत्कर्षोक्तेर्भक्तमभिनं- दति किमिति ४८ छ छ छ छ

प्रथमं तावत् त्वदीयानामस्माकं मंतस्तापं शमयितुमर्हसि तावकानामित्यत्र हेतुः हे पितः हे पितामह तव चरणनलिनयुगलध्यानेनैवानुबद्धो हृदयेनिगडः शृंखला येषाम् स्वलिंगविवरणेन निजमूर्तिप्रकटनेन स्वीकृतानाम् केन अनुकंपया ऽनुरंजितं सानुरागं च तदनु विशदं रुचिरं च स्मितं तत्सहितेनावलोकेन तथाऽनुकंपयैव विगलितो मधुरो मुखरसः प्रियवाक् सैवामृतकलातया च ४१ ९ किंच अस्मदभिप्रायस्त्वयाज्ञायत एव किमत्रास्माभिर्विज्ञापनीयमित्याहुः अथहे भगवन् तवास्माभिरिह कियान्वाऽर्थविशेषो विज्ञापनीयः स्यादित्यन्वयः यथा हिरण्यरेतसोऽग्नेस्तदंशभूतैर्विस्फुलिंगादिभिः प्रकाशो न क्रियते तथा नवा

अस्माकं तावकानां तव नतानां ततततामह तव चरणनलिनयुगलध्यानानुबद्धहृदयनिगडानां स्वलिंगविवरणेनात्मसात्कृतानामनुकंपाऽनुरंजितविशदरुचिरशिशिरस्मितावलोकेन विगलितमधुरमुखरसामृतकलया चांतस्तापमनघार्हसि शमयितुम् ४१ ९ अथ ह भगवंस्तवास्माभिरखिलजगदुत्पत्तिस्थितिलयनिमित्तायमानदिव्यमायाविनोदस्य सकलजीवनिकायानामंतर्हृदयेषु बहिरपि च ब्रह्मप्रत्यगात्मस्वरूपेण प्रधानरूपेण च यथादेशकालदेहावस्थानविशेषं तदुपादानोपलंभकतयाऽनुभवतः सर्वप्रत्ययसाक्षिण आकाशशरीरस्य साक्षात्परब्रह्मणः परमात्मनः कियानिह वाऽर्थविशेषो विज्ञापनीयः स्यात् विस्फुलिंगादिभिरिव हिरण्यरेतसः ४१ १०

स्माभिः कार्यार्थप्रकाशनं न कार्यमित्यर्थः अत्र हेतुगर्भाणि विशेषणानि अखिलजगतामुत्पत्त्यादिषु निमित्तायमानया दिव्यमायया विनोदो यस्य अत एव सर्वजीवनिकायानामंतर्हृदयेषु ब्रह्मस्वरूपेण प्रत्यगात्मांतर्यामी तद्रूपेण च बहिरपि प्रधानरूपेण देशकालदेहावस्थानविशेषाननुलंध्यानुभवतः कथं तेषामुपादानतया उपलंभकतया च उपादानस्योपलंभकतयेति वा अत एव सर्वेषां प्रत्ययानां बुद्ध्यादीनामपि साक्षिणः साक्षित्वे हेतुः आकाशवत् अलिप्तं शरीरं स्वरूपं यस्य अलिप्तत्वे हेतुद्वयम् साक्षात्परब्रह्मणो निरुपाधेः परमात्मनः शुद्धसत्वमूर्तेः स्व

नदेवंविरोधंपरिहृत्यनिश्चितंपरमार्थमाहुः सएवहिनानारूपेणप्रतीतः वस्तुस्वरूपः सद्रूपः सर्वेषांगुणानांविषयाणामाभासैः
प्रकाशैरुपलक्षितः ननुतैर्जीवएवोपलक्ष्यतेनेनसर्वप्रत्यगात्मत्वात्सर्वजीवांतर्यामित्वाज्जडतादात्म्याध्यासेनजीवस्यापिजडप्राय
त्वात् नतेनविनाप्रकाशइतिभावः पर्यवशेषितः नेतिनेतीत्यादिश्रुतिभिः ३८ ६ अतस्त्वद्भक्तिरेवपरमपुरुषार्थइत्याहुः अथहे
ति पर्यावर्त्तइत्यंतेनयस्मादेवंभूतस्त्वंपरमेश्वरः अथहवाव अतएवहिहेमधुमथनपरमभागवताएतेत्वत्पदांभोजानुसेवांक-
थमुहुर्मुहुर्विसृजंतीत्यन्वयः हियस्मात्स्वार्थेपुरुषार्थेकुशलाः निपुणाः अतएवआत्मात्मेवप्रियःसुहृच्चयेषांतेसाधवोरागा-

सएवहिपुनःसर्ववस्तुस्वरूपःसर्वेश्वरःसकलजगत्कारणकारणभूतःसर्वप्रत्यगात्मत्वात्सर्वगुणाभा
सोपलक्षितएकएवपर्यवशेषितः ३८ ६ अथहवावतवमहिमामृतरससमुद्रविप्रुषासकृदवलीढ-
यास्वमनसिनिष्यंदमानानवरतसुखेनविस्मारितदृष्टश्रुतविषयसुखलेशाभासाःपरमभागवता
एकांतिनोभगवतिसर्वभूतप्रियसुहृदिसर्वात्मनिनितरांनिरंतरंनिर्वृतमनसःकथमुहवाएतेमधुम
थनपुनःस्वार्थकुशलाःस्वात्मप्रियसुहृदःसाधवस्त्वच्चरणांबुजानुसेवांविसृजंतिनयत्रपुनरयंसंसा
रपर्यावर्तः ३९ ७ त्रिभुवनात्मभवनत्रिविक्रमत्रिनयनत्रिलोकमनोहरानुभावतवैवविभूतयोदिति
जदनुजादयश्चापितेषामनुपक्रमसमयोऽयमितिस्वात्ममाययासुरनरमृगमिश्रितजलचराकृति-
भिर्यथापराधंदंडंदंडधरदधर्थएवमेनमपिभगवन्जहित्वाष्ट्रमुतयदिमन्यसे ४० ८

दिभून्याः नत्रहेतुःत
त्वमहिमैवामृतरससमुद्रस्तस्यविप्रुषाबिंदुमात्रेणसकृदपिलीढयाआस्वादितयास्वमनसिनिष्यंदमानमतिशयेनस्रवत् यन्निरंतरंसु
खंतेनविस्मारितादृष्टश्रुतविषयाः सुखलेशाभासायेषांते अतएवभगवतित्वयिनितरांनिरंतरंनिर्वृतंचमनोयेषांते यत्रयस्या
मनुसेवायांसत्याम् ३९ ७ प्रस्तुतंविज्ञापयंति त्रिभुवनेत्यादिनायावत्समाप्ति त्रिभुवनमात्मास्वरूपंभवनंचयस्यत्रिभुवनस्या
त्माभवनंचेतिवात्रयोविक्रमायस्यत्रीन्लोकान्नयतीतितथा त्रयाणांलोकानांमनोहरोऽनुभावोयस्य एवंचतुर्धासंबोध्याहुःतेषा
मनुपक्रमसमयःउद्यमकालोनभवतीतिमत्वाहेदंडधरपूर्वंयथादंडंदधर्थधृतवानसि एवमेवत्वाष्ट्रमपिजहियदिमन्यसेहंतुंयदीच्छ
सि ४० ८

दुर्ज्ञेयानरमाहुः अथतत्रेति यथेहदेवदत्तोगृहादिनिर्मायतत्रस्वकृतशुभाशुभयोः फलमुपादत्तेएवंभवान् ब्रह्मस्वरूपोजीवरूपेण गुणविसर्गेपतितःसन्नुपाददाति यद्वासमंजसमप्रच्युतमद्दर्शनंचिच्छक्तिर्यस्यसभवानु दास्तेउदासीनः साक्षितयावर्त्ततइति ३५ ३ तदेवंविरोधेनदुर्ज्ञेयत्वमुक्त्वातत्परिहारेणज्ञानप्रकारमाहुः नहीति विरुध्यतइतिविरोधउभयंनविरुद्धमित्यर्थः नह्यन्यद्दृष्टांतेनत्वयिविकल्पोयुज्यते अतक्यैश्वर्यत्वादित्याहुः भगवतीति अपरिमिताःगुणगणायस्यतस्मिन्नीश्वरेस्वतंत्रेऽनवगाह्यमतर्क्यंमाहात्म्यंयस्यतस्मिन् विकल्पएवंवाएवंवेति वितर्कः किमत्रयुक्तमितिविचारइत्थमेवेति तत्रप्रमाणाभासास्तदनुग्राहकाः कुतर्कास्त्वार्वाचीनावस्तुस्वरूपासंस्पर्शिनोयेविकल्पादयस्तेयेषुशास्त्रेषुतैःकलिलंव्याकुलमंतःकरणमाश्रयोयस्यदुरवग्रहस्य

अथतत्रभवान्किंदेवदत्तवदिहगुणविसर्गपतितःपारतंत्र्येणस्वकृतकुशलाकुशलंफलमुपाददाति अहोस्विदात्मारामउपशमशीलःसमंजसदर्शनउदास्तइतिहवावनविदामः ३५ ३ नहिविरोधउभयंभगवत्यपरिगणितगुणगणईश्वरेअनवगाह्यमाहात्म्येअर्वाचीनविकल्पवितर्कविचारप्रमाणाभासकुतर्कशास्त्रकलिलांतःकरणाश्रयदुरवग्रहवादिनांविवादानवसरेउपरतसमस्तमायामयेकेवलएवात्ममायामंतर्धायकोनुअर्थोदुर्घटइवभवतिस्वरूपद्वयाभावात् ३६ ४ समविषममतीनांमतमनुसरसियथारज्जुखंडःसर्पादिधियाम् ३७ ५

तेनवादिनांविवादस्यानवसरेअगोचरे ननुश्रद्धामात्रमेतत् युक्तिरुच्यतांतत्राहुः उपरतोमायामयःसंसारोयस्मिन्तस्मिन्केवलेऽप्यात्ममायांमध्येनिधायकोन्वर्थःकर्तृत्वादिर्नसंभवतियदिवस्तुतः कर्तृत्वादिर्भवेत्तर्हिविरोधःस्यात् नतुतदस्तीत्याहुःस्वरूपद्वयाभावादिति ३६ ४ अनुग्रहनिग्रहादिकंतुतन्मतिभेदेनत्वन्माययात्वयिस्फुरतीत्याहुः समाविषमाचमतिर्येषांतेषांमतमभिप्रायम् सर्पादिविषयाधीर्येषाम् यथारज्जुखंडस्तथातथाभवति यद्वातमेवाविरोधंपुरुषमतिभेदेनदर्शयंति समविषमेति ३७ ५ ध ध ध ध ध ध

यज्ञोवीर्यंस्वर्गादिफलजननायसामर्थ्यंयस्यतस्मैनमः वयसेउततत्फलपरिच्छेदककालात्मनेऽपि तद्विघातकेषुदैत्येषुअस्तंप्रक्षिप्तं चक्रंयेनएवंभूतैःप्रभावैः स्वःपुरुहूतयेशोभनबहुनाम्ने ३१ ननुममगुणातीतंरूपंविहायगुणोपाधिकंयज्ञवीर्यत्वादिकिमितिव र्ण्यतेतत्राहुः यत्तवगुणत्रयंस्येशितुर्नियंतुस्त्रिगुणात्मकानांतिसृणांगतीनांपरमंपदंनिर्गुणस्वरूपंतद्विसर्गस्यार्वाचीनः इदा नींतनः हेधातः वेदितुंनार्हति अतःकेवलंतस्मैनमोऽस्तु ३२ मिताक्षराणिपद्यानिनिर्मीयंतेहरेर्गुणाः इतिपद्यैरतुष्यंतःसद्योग द्येनतुष्टुवुः भन्त्युद्रेकेणबहुधासंबोधयंतोदुर्ज्ञेयत्वंप्रपंचयंतिभगवन्नित्यादिपरमंमंगलंशुद्धोधर्मोयस्मिन् आत्मयोगेनाष्टां

देवाऊचुः नमस्तेयज्ञवीर्यायवयसेउततेनमः नमस्तेह्यस्तचक्रायनमःस्वपुरुहूतये ३१ य त्तेगतीनांतिसृणामीशितुःपरमंपदम् नार्वाचीनोविसर्गस्यधातर्वेदितुमर्हति ३२ ओंनमस्तेऽस्तु भगवन्नारायणवासुदेवादिपुरुषमहापुरुषमहानुभावपरममंगलपरमकल्याणपरमकारुणिककेव लजगदाधारलोकैकनाथसर्वेश्वरलक्ष्मीनाथपरमहंसपरिव्राजकैःपरमेणात्मयोगसमाधिनापरिभा वितपरिस्फुटपारमहंस्यधर्मेणोद्घाटिततमःकपाटद्वारेचित्तेऽपावृतआत्मलोकेस्वयमुपलब्धनिजसु खानुभवोभवान् ३३ १ दुरवबोधइवतवायंविहारयोगोयदशरणोऽशरीरइदमनवेक्षितास्मत्समवा यआत्मनैवाविक्रियमाणेनसगुणमगुणःसृजसिपासिहरसि ३४ २

गेनयः समाधिश्चित्तैकाग्र्यंतेनपरिभावितः स्वशीलितः परिस्फुटोयः पारमहंस्यधर्मोभगवद्भजनंतेनउद्घाटितंतमोरूपंकपा टंयस्मिन् तद्द्वारभूतेचित्तेअपावृतेकपाटे आत्मलोकेप्रत्यग्रूपेस्वयमेवोपलब्धमभिव्यक्तंयन्निजसुखंतदनुभवरूपोभवान् ३३ १ ननुकेवलानुभवरूपत्वेममसृष्ट्यादिकर्तृत्वंकथंतत्राहुः दुरवबोधइवतवायंविहारयोगः यद्यस्मात् अशरणोनि राश्रयः इदंविश्वम् अनवेक्षितोऽस्माकंसमवायोमेलनंसहाय्यंयेनसः ३४ २ ६ ६ ६

योनःसपत्नैर्भृशमर्द्यमानान्देवर्षितिर्यङ्नृषुनित्यएव कृतावतारस्तनुभिःस्वमायया कृत्वात्म
सात्पातियुगेयुगेच२६ तमेवदेवंवयमात्मदैवतंपरंप्रधानंपुरुषंविश्वमन्यं व्रजामसर्वेशरणं
शरण्यंस्वानांसनोधास्यतिशंमहात्मा२७ श्रीशुकउवाच इतितेषांमहाराजसुराणामुप
तिष्ठतांप्रतीच्यांदिश्यभूदाविःशंखचक्रगदाधरः२८ आत्मतुल्यैःषोडशभिर्विनाश्रीवत्स
कौस्तुभौ पर्युपासितमुन्निद्रशरदंबुरुहेक्षणं २९ दृष्ट्वातमवनौसर्वईक्षणाह्लादवि
क्लवाःदंडवत्पतिताराजन् शनैरुत्थायतुष्टुवुः देवाऊचुः श्रीरामचंद्रायनमः॥

१८ तं निजघ्नुरभिद्रुत्य सगणा विबुधर्षभाः स्वैः स्वैर्दिव्यास्त्रशस्त्रौघैः सोऽग्रसत्तानि कृत्स्नशः
१९ ततस्ते विस्मिताः सर्वे विषण्णा ग्रस्ततेजसः प्रत्यंचमादिपुरुषमुपतस्थुः समाहिताः २०
देवा ऊचुः वाय्वम्बराग्न्यप्क्षितयस्त्रिलोका ब्रह्मादयो ये वयमुद्विजंतः हराम यस्मै
बलिमंतकोसौ बिभेति यस्मादरणं ततो नः २१ अविस्मितं परिपूर्णकामं स्वेनैव लाभे
न समं प्रशांतं विनोपसर्पत्यपरं हि बालिशः श्वलांगुलेनातितितर्ति सिंधुं २२ त्राताश्रि
तान्वारिचरोपि नूनं २३ पुरा स्वयंभूरपि संयम्य मांभस्युदीर्णवातोर्मिरवैः कराले एकोऽरविंदा
त्पतितस्ततार तस्माद्भयाद्येन स नोऽस्तु पारः २४ य एक ईशो निजमायया नः ससर्ज येनानुसृजा
म विश्वं वयं न यस्यापि पुरः समीहतः पश्याम लिंगं पृथगीशमानिनः २५

ते

ते
यस्योरुशृंगे
जगतीं स्व
नावं मनुर्यथा
बध्य ततार दुर्गं
स एव नस्त्वा
ष्ट्रभयात्

त्राम्बु त्काामवरेणाद्दस्करीयंजगत्कुस्त्रियः रजो रूवेणतास्तुंहो मासि मासि ब्रह्मणस्पते१९ व
मनुयोवरेणपस्करीयंजगत्कुमेलं तासु बुद्बुदफेनान्यां हैमंशिवेदिवं २० हतशत्रुस्ततस्त्व
या जुहावेंद्रायशत्रवे २१ इंद्रशत्रोविवर्द्धस्व माचिरं जहि विद्विषं अथाग्नीषोमीयपवना
दुत्थितो घोरदर्शनः २२ कृतांतइव लोकानां युगांतसमयेयथा विश्वग्विवर्द्धमानं तमिषुमा
त्रं दिने दिने २३ दग्धशैलप्रतिकाशं संध्याभ्रानीकवर्चसं तप्ततामशिरोग्रीवं श्मश्रुमध्यान्हका
कौशिलोचनं २४ देदीप्यमाने त्रिशिखे मूर्द्धन्यारोप्यरोदसी नृत्यंतमुल्लंघितं बाधमानं जगत्त्र
यदामहीं २५ दरीगंभीरवक्त्रेण पिबतावनतस्तलं लिहता जिह्वया द्यौणि ग्रसतानुवन
यं २६ महतारोजदंष्ट्रेण जृंभमाणं मुहुर्मुहुः वित्रस्ता दुद्रुवुर्लोका वीक्ष्य सर्वे दिशो दश
२७ येनावृता इमे लोकास्तमसा त्वाष्ट्रमूर्त्तिना सवैवृत्र इति प्रोक्तः पापः परमदारुणः

नवमे विश्वरूपेतु हतेशक्रेण कोपतः त्वष्टृचोत्पादिते वृत्रे जीते देवैर्हरेः स्तुतिः ॥२॥

श्रीशुकउवाच तस्यासन्विश्वरूपस्य शिरांसित्रीणि भारत सोमपीथं सुरापीथमन्नादमि
तिशुश्रुम ॥१॥ सवै बर्हिषिदेवेभ्यो भागंप्रत्यक्षमुच्चकैः अददद्यस्यपितरोदेवाः सप्रश्रयंनृप ॥२॥ सए
वहिददौभागंपरोक्षमसुरान्प्रति यजमानोवहद्भागंमातृस्नेहवशानुगः ॥३॥ तद्देवहेलनं
तस्यधर्मालीकंसुरेश्वरः आलक्ष्यतरसाभीतस्तच्छीर्षाण्यच्छिनद्रुषा सोमपीथंतुयत्त
स्यशिरआसीत्कपिंजलः कलविंकः सुरापीथमन्नादंयत्सतित्तिरिः ॥५॥ ब्रह्महत्यामंजलि
नाजग्राहयदपीश्वरः संवत्सरान्तेतदघंभूतानांसविशुद्धये भूम्यंबुद्रुमयोषिद्भ्यश्चतु
र्धाव्यभजद्धरिः ॥६॥ भूमिस्तुरीयंजग्राहखातपूरवरेणवै ॥७॥ ईरिणंब्रह्महत्यायारूपंभूमौ
प्रदृश्यते ॥७॥ तुर्यंछेदविरोहेणवरेणजगृहुर्द्रुमाः तेषांनिर्यासरूपेणब्रह्महत्याप्रदृश्यते ॥८॥

ऐकात्म्यस्यानुभावोऽनुध्यानंयेषांतेषांविकल्पोभेदस्तद्रहितोऽपि ३० सत्यमानेनसत्यभूतेनप्रमाणेन ३१ पुनरपिश्रीनृसिंहएव प्रार्थ्यते विदिक्ष्विति पालितस्तुष्टंगः यद्वानारसिंहः प्रह्लादःस्वनेनश्रीनृसिंहनामगर्जनेन स्वतेजसास्वप्रभावेण ग्रस्तानिसमस्तानि दिग्गजविषशस्त्रजलवाय्वग्न्यादीनांतेजांसिप्रभावायेनसः ३२ दंशितः कवचितः ३३ सोऽपिसाध्वसाद्भयात् विमुच्यते ३४

यथैकात्म्यानुभावानांविकल्परहितःस्वयम् भूषणायुधलिंगाख्याधत्तेशक्तीःस्वमायया ३० तेनैव सत्यमानेनसर्वज्ञोभगवान्हरिः पातुसर्वैःस्वरूपैर्नःसदासर्वत्रसर्वगः ३१ विदिक्षुदिक्षूर्ध्वमधः समंतादंतर्बहिर्भगवान्नारसिंहः प्रह्लापयंल्लोकभयंस्वनेनस्वतेजसाग्रस्तसमस्ततेजाः ३२ मघवन्निदमाख्यातंवर्मनारायणात्मकम् विजेष्यस्यंजसायेनदंशितोऽसुरयूथपान् ३३ एतद्धारयमाणस्तु यंयंपश्यतिचक्षुषा पदावासंस्पृशेत्सद्यः साध्वसात्सविमुच्यते ३४ नकुतश्चिद्भयंतस्यविद्यांधारयतोभवेत् राजदस्युग्रहादिभ्योव्याघ्रादिभ्यश्चकर्हिचित् ३५ इमांविद्यांपुराकश्चित्कौशिकोधारयन्द्विजः योगधारणयास्वांगंजहौसमरुधन्वनि ३६ तस्योपरिविमानेनगंधर्वपतिरेकदा ययौचित्ररथःस्त्रीभिर्वृतोयत्रद्विजक्षयः ३७ गगनान्न्यपतत्सद्यःसविमानोह्यवाक्शिराः सवालखिल्यवचनादस्थीन्यादायविस्मितः प्रास्यप्राचीसरस्वत्यांस्नात्वाधामस्वमन्वगात् ३८

श्रीशुकउवाच ॥ यइदंशृणुयात्कालेयोधारयतिचादृतः तन्नमस्यंतिभूतानिमुच्यतेसर्वतोभयात् ३९ एतांविद्यामधिगतोविश्वरूपाच्छतक्रतुः त्रैलोक्यलक्ष्मींबुभुजेविनिर्जित्यमृधेऽसुरान् ४०

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेनारायणवर्मनामअष्टमोऽध्यायः ८

एतद्विद्याप्रभावमितिहासेनाह इमामितिसार्द्धैस्त्रिभिः मरुधन्वनि निरुदकेदेशे अनेनविद्यायाः क्षेत्रतीर्थानपेक्षत्वंदर्शितम् ३६ यत्रद्विजस्यक्षयोदेहत्यागस्तस्योपरि ३७ सद्यस्तत्क्षणादेवगगनात्न्यपतत् पाठांतरेअंगनाभिःसह वालखिल्योपदेशात्तस्यास्थीनिप्रास्यप्रक्षिप्यविस्मितःसन्स्वंधामगंधर्वलोकंजगाम ३८ ३९ अधिगतःप्राप्तःसन् ४० इतिषष्ठेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८

अशनिवत्स्पर्शोयेषांतेविस्फुलिंगायस्यास्तस्याः संबोधनंहेगदे त्वमजितस्यप्रियाऽसि अहमच्युतस्यदासः अतः कूष्मांडा
दीन्निष्पिंढि निष्पिंढिसंचूर्णयसंचूर्णय अरींश्चचूर्णयचूर्णयसर्वत्रवीप्साअतिशीघ्रत्वाय २२ हेदरेंद्र पांचजन्यत्वंयातुधाना
दीन्विद्रावयविप्रग्रहाः ब्रह्मराक्षसाः येऽन्येचघोरदृष्टयस्तान् २३ तिग्माधारायस्य हेतिग्मधार असिवरखड्गश्रेष्ठत्वंममा
रिसैन्यंछिंधिछिंधिशतंचंद्राकाराणिमंडलानियस्मिन् हेशतचंद्रचर्मन् अघोनामघवनांद्विषांचक्षूंषिछादय पापचक्षु

गदेऽशनिस्पर्शनविस्फुलिंगेनिष्पिंढिनिष्पिंढ्यजितप्रियाऽसि कूष्मांडवैनायकयक्षरक्षोभूतग्रहां
श्चूर्णयचूर्णयारीन् २२ त्वंयातुधानप्रमथप्रेतमातृपिशाचविप्रग्रहघोरदृष्टीन् दरेंद्रविद्रावयकृ
ष्णापूरितोभीमस्वनोऽरेर्हृदयानिकंपयन् २३ त्वंतिग्मधाराऽसिवरारिसैन्यमीशप्रयुक्तोममछिं
धिछिंधि चक्षूंषिचर्मन्शतचंद्रछादयद्विषामघोनांहरपापचक्षुषाम् २४ यन्नोभयंग्रहेभ्योऽ
भूत्केतुभ्योनृभ्यएवच सरीसृपेभ्योदंष्ट्रिभ्यस्तथांऽहोभ्यएववा २५ सर्वाण्येतानिभगवन्नाम
रूपास्त्रकीर्तनात् प्रयांतुसंक्षयंसद्योयेनःश्रेयःप्रतीपकाः २६ गरुडोभगवान्स्तोत्रस्तोभश्छंदो
मयःप्रभुः रक्षत्वशेषकृच्छ्रेभ्योविष्वक्सेनःस्वनामभिः २७ सर्वापद्भ्योहरेर्नामरूपयानायुधानिनः
बुद्धींद्रियमनःप्राणान्पांतुपार्षदभूषणाः २८ यथाहिभगवानेववस्तुतःसदसच्चयत् सत्येना
नेननःसर्वेयांतुनाशमुपद्रवाः २९

पांचउग्रदृष्टीनांचक्षूंषिहर २४ यत् येभ्योभयम् अंहोभ्यः पापेभ्यः २५
श्रेयः प्रतीपकाः इष्टव्याघातकाः २६ स्तोत्राणिबृहद्रथंतरादिसामानितैः स्तोभ्यतेसंस्तूयतइतिस्तोत्रस्तोभः छंदोमयोवेद
मूर्तिः सुपर्णोऽसिगरुत्मानित्यादिश्रुतेः ऐकपद्यपाठेस्तोभाः गीतिपूरकाक्षराणि स्तोत्रस्तोमेतिपाठेसामाधरभूतऋक्स्तो
मः २७ नामानिचरूपाणियानानिचवाहनानिआयुधानिचनोबुद्ध्यादीन् पांतुपार्षदभूषणाः पार्षदमुख्याश्चपांतु २८
सच्चअसच्चमूर्तामूर्तंयत्ततत्सर्वंजगत् २९ ५ ५ ५ ५ ५

लोकाज्जनापवादाद्यज्ञः जननिमित्तोयोंऽतउपघातः तस्माद्बलभद्रअवनात् कृतांनादितिपाठेकृतांतात्कालाद्दक्षस्तु क्रोधवशात् सर्पाणांगणात् अहींद्रःशेषः १६ कालमलभूतात्कलेःकल्किः धर्मावनायधर्मरक्षणार्थमधिकस्वीकृतावतारः १७ दिनस्यषट्स्कभागेषुक्रमेणप्रातरादिसंज्ञेषुरात्रेश्चप्रदोषादिसंज्ञेषुरक्षाप्रार्थनम् मांकेशवइतित्रिभिः आसंगवंसंगवमभिव्याप्य १८ त्रिधामाब्रह्मादित्रिमूर्तिः श्रीमाधवः दोषेप्रदोषेअर्धरात्रे अर्धरात्रिपर्यंतेकालेनिशीथेचएकएवपद्मनाभोऽवतु १९

धन्वंतरिर्भगवान्पात्वपथ्याद्द्वंद्वाद्भयादृषभोनिर्जितात्मा यज्ञश्चलोकादवताज्जनांताद्बलोगणात्क्रोधवशादहींद्रः १६ द्वैपायनोभगवानप्रबोधाद्बुद्धस्तुपाखंडगणात्प्रमादात् कल्किःकलेःकालमलात्प्रपातुधर्मावनायोरुकृतावतारः १७ मांकेशवोगदयाप्रातरव्याद्गोविंदआसंगवमात्तवेणुः नारायणःप्राण्हउदात्तशक्तिर्मध्यंदिनेविष्णुररींद्रपाणिः १८ देवोऽपराण्हेमधुहोग्रधन्वासायंत्रिधामाऽवतुमाधवोमाम् दोषेहृषीकेशउतार्धरात्रेनिशीथएकोऽवतुपद्मनाभः १९ श्रीवत्सधामाऽपररात्रईशःप्रत्यूषईशोऽसिधरोजनार्दनः दामोदरोऽव्यादनुसंध्यंप्रभातेविश्वेश्वरोभगवान्कालमूर्त्तिः २० चक्रंयुगांतानलतिग्मनेमिभ्रमत्समंताद्भगवत्प्रयुक्तम् दंदग्धिदंदग्ध्यरिसैन्यमाशुकक्षंयथावातसखोहुताशः २१

अपररात्रेईशः श्रीवत्सधामावतु प्रत्यूषईशःश्रीजनार्दनःश्रीदामोदरः प्रभातेश्रीविश्वेश्वरोऽनुसंध्यम् २० युगांतानलवत् तिग्मातीक्ष्णानेमिर्यस्यतच्चक्रंभगवताप्रयुक्तंसत् अरिसैन्यंदंदग्धिअतिशयेनदहति तस्यायंस्वभावएवनतुतस्मात्प्रार्थनीयमित्यर्थः यद्वादंदग्धीतिलोट्मध्यमपुरुषः अत्रत्वमेवंभूतंचक्रमितिस्वरूपमुक्त्वा संबोध्यप्रार्थ्यतेअतिशयेनदहेति कक्षंशुष्कतृणम् २१ ६ ६ ६ ६

मकारमस्त्रमुद्दिश्यध्यात्वातन्मकारास्त्रंमः अस्त्रायफडित्येवंदिग्बंधेविनिर्दिशेत् ८ ध्येयमीश्वररूपमात्मानंध्यायेत् षड्शक्तिभिः ऐश्वर्यादिभिर्भगशब्दवाच्याभिः विद्याचतेजश्चतपश्चमूर्तिर्यस्यतम् इमंवक्ष्यमाणंश्रीमन्नारायणकवचारव्यम् ९ अष्टगुणः अणिमाद्यष्टैश्वर्ययुक्तः १० यादसांगणाएववरुणास्यपाशस्तस्मात् ११ अटवीआजिमुखंसंग्रामोपग्रहश्च आदि

मकारमस्त्रमुद्दिश्यमंत्रमूर्तिर्भवेत्बुधः सविसर्गंफडंतंतत्सर्वदिक्षुविनिर्दिशेत् ओंविष्णवेनमइति ८ आत्मानंपरमंध्यायेद्ध्येयंषट्शक्तिभिर्युतम् विद्यातेजस्तपोमूर्तिमिमंमंत्रमुदाहरेत् ९ ओंहरिर्विदध्यान्ममसर्वरक्षांन्यस्तांघ्रिपद्मः पतगेंद्रपृष्ठे दरारिचर्मासिगदेषुचापपाशान्दधानोऽष्टगुणोऽष्टबाहुः १० जलेषुमांरक्षतुमत्स्यमूर्तिर्यादोगणेभ्योवरुणस्यपाशात् स्थलेषुमायावटुवामनोऽव्यात्त्रिविक्रमःखेऽवतुविश्वरूपः ११ दुर्गेष्वटव्याजिमुखादिषुप्रभुःपायान्नृसिंहोऽसुरयूथपारिः विमुंचतोयस्यमहाट्टहासंदिशोविनेदुर्न्यपतंश्चगर्भाः १२ रक्षत्वसौमाऽध्वनियज्ञकल्पःस्वदंष्ट्रयोन्नीतधरोवराहः रामोऽद्रिकूटेष्वथविप्रवासेसलक्ष्मणोऽव्यात्भरताग्रजोऽस्मान् १३ मामुग्रधर्मादखिलात्प्रमादान्नारायणःपातुनरश्चहासात् दत्तस्त्वयोगादथयोगनाथःपायाद्गुणेशःकपिलःकर्मबंधात् १४ सनत्कुमारोऽवतुकामदेवाद्धयशीर्षामापथिदेवहेलनात् देवर्षिवर्यःपुरुषार्चनांतरात्कूर्मोहरिर्मांनिरयादशेषात् १५

येषांतेषुसंकटस्थानेषु १२ असौप्रसिद्धोवराहोमामध्वनिरक्षतु यज्ञैरवयवरूपैः कल्प्यतेनिरूप्यतइतितथाउन्नीताउद्धृताधरायेनसः अद्रिकूटेषुगिरिशिखरेषुरामोजामदग्न्यः १३ उग्रधर्माद्भिचारादिलक्षणात् हासात् गर्वात् नरः अवतु दत्तोदत्तात्रेयः अयोगात् योगभ्रंशात् १४ पथियद्देवहेलनंनमस्कारमकृत्वागमनंतस्मात् पुरुषार्चनस्यांतरात् देवपूजाच्छिद्रात् द्वात्रिंशदपराधरूपान्नारदः १५

असुरचमूर्दैत्यसेनाः ४० इतिषष्ठस्कंधेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेविश्वरूपस्तुवर्मनारायणात्मकम् इंद्राय-
प्राहयेनेंद्रोगुप्तोदैत्यानथाजयत् १ त्रिलोक्याःसंबंधिनींश्रियम् १ २ ३ मंत्राभ्यामष्टाक्षरद्वादशाक्षराभ्याम् कृतःस्वांगेषु
करयोश्चन्यासोयेननारायणमयंवर्मसंनह्येत्बध्नीयात् ४ तत्राष्टाक्षरेणपादाद्यष्टांगेषुन्यासमाह पादयोरितिसार्द्धेनप्रण
वसंपुटितमोंकाराद्येकैकमक्षरंविन्यसेत् विपर्ययंयथाभवत्येवंशिरआदिपादांतंवाविन्यसेत् उत्पत्तिन्यासंसंहारन्यासं

यथागुप्तःसहस्राक्षोजिग्येऽसुरचमूर्विभुः तांप्राहसमहेंद्रायविश्वरूपउदारधीः ४० इति
तिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेसप्तमोऽध्यायः ७ राजोवाच यथागुप्तःसहस्राक्षः
सवाहान्रिपुसैनिकान् क्रीडन्निवविनिर्जित्यत्रिलोक्याबुभुजेश्रियम् १ भगवंस्तन्ममाख्याहि
वर्मनारायणात्मकम् यथाततायिनःशत्रून्येनगुप्तोऽजयन्मृधे २ श्रीशुकउवाच वृ
तःपुरोहितस्त्वाष्ट्रोमहेंद्रायानुपृच्छते नारायणाख्यंवर्माहतदिहैकमनाःशृणु ३ विश्वरू
पउवाच धौतांघ्रिपाणिराचम्यसपवित्रउदङ्मुखः कृतस्वांगकरन्यासोमंत्राभ्यांवाग्यतःशु
चिः नारायणमयंवर्मसन्नह्येद्भयआगते ४ पादयोर्जानुनोरूर्वोरुदरेहृद्यथोरसि मुखेशिर
स्यानुपूर्व्यादोंकारादीनिविन्यसेत् ॐनमोनारायणायेतिविपर्ययमथापिवा ५ करन्यासंत
तःकुर्याद्द्वादशाक्षरविद्यया प्रणवादियकारांतमंगुल्यंगुष्ठपर्वसु ६ न्यसेत्हृदयमोंकारंविकार
मनुमूर्धनि षकारंतुभ्रुवोर्मध्येणकारंशिखयादिशेत् वेकारंनेत्रयोर्युंज्यान्नकारंसर्वसंधिषु ७

वाकुर्यात्इत्यर्थः ५ द्वादशाक्षरस्योद्धारःप्रणवादियकारांतमिति प्रणवसंपुटितमेकैकमक्षरंदक्षिणतर्जनीमारभ्यवामतर्जनी
पर्यंतमंगुलिषु परिशिष्टमक्षरचतुष्टयमंगुष्ठयोराद्यंतपर्वसुन्यसेत् ६ मंत्रांतरन्यासमाहन्यसेदिति षकारणकारयोर्विश्ले-
षेणषडक्षराणिहृदयादिषुन्यसेत् ७

ननूपाध्यायत्वेन निष्ठस्य ममाभिवंदनं करिष्यथ तच्च गर्हितं तत्राहुः नेति अर्थेषु प्रयोजननिमित्तं यविष्ठानामभिवादनं निंदंति किंच छंदोभ्यः मंत्राभ्यो ऽन्यत्र वयोज्यैष्ठ्यस्य कारणं न तु मंत्रेषु अतो ऽस्माकं मंत्रदातृत्वेन त्वमेव ज्येष्ठो ऽपि विष्यसि यद्वा छंदोभ्यो ऽन्यत्र वेदान् विहाय वय एव ज्यैष्ठ्यस्य कारणं न भवति किंतु वेदा एव मुख्यं कारणं तत्साम्यं तु वयः वेदज्ञत्वाच्च त्वमेव ज्येष्ठ इत्यर्थः ३३ ३४ निंदितमपीदं युष्मद्याञ्चाभंगभयेन करिष्यामीत्याह सार्द्धेन विगर्हितं पौरोहित्यं धर्मशीलैः अधर्महेतुत्वात्

नगर्हयंति ह्यर्थेषु यविष्ठांघ्र्यभिवादनम् छंदोभ्यो ऽन्यत्र न ब्रह्मन् वयोज्यैष्ठ्यस्य कारणम् ३३
ऋषिरुवाच अभ्यर्थितः सुरगणैः पौरोहित्ये महातपाः स विश्वरूपस्तानाह प्रसन्नः श्लक्ष्णया गिरा ३४ विश्वरूपउवाच विगर्हितं धर्मशीलैर्ब्रह्मवर्च उपव्ययम् कथं नु मद्विधो नाथा लोकेशैरभियाचितम् प्रत्याख्यास्यति तच्छिष्यः स एव स्वार्थ उच्यते ३५ अकिंचनानां हि धनं शिलोंछनं तेनेह निर्वर्तितसाधुसत्क्रियः कथं विगर्ह्यं नु करोम्यधीश्वराः पौरोधसं हृष्यति येन दुर्मतिः ३६ तथाऽपि न प्रतिब्रूयां गुरुभिः प्रार्थितं कियत् भवतां प्रार्थितं सर्वं प्राणैरर्थैश्च साधये ३७ श्रीशुकउवाच तेभ्य एवं प्रतिश्रुत्य विश्वरूपो महातपाः पौरोहित्यं वृतश्चक्रे परमेण समाधिना ३८ सुरद्विषां श्रियं गुप्तामौशनस्यापि विद्यया आच्छिद्यादान्महेंद्राय वैष्णव्या विद्यया विभुः ३९

किंच ब्रह्मवर्च उपव्ययं पूर्वसिद्धस्य ब्रह्मवर्चसः व्ययकरम् प्रत्याख्यातुं च माहशो नार्हतीत्याह कथं न्विति तेषां शिष्यः शिक्षणार्हः स एव प्रत्याख्यानाभाव एव हि शिष्यस्य स्वार्थ उच्यते ३४ ननु पौरोहित्येन धनलाभाद्धर्मः सिध्येत् अन्यथा निर्धनस्य कुतो धर्मः अत एव तेन लोको हृष्यति तत्राह अकिंचनानां शिलोंछनं हि धनम् क्षेत्रे स्वाम्युपेक्षितकणिशोपादानं शिलम् हट्टादौ पतितव्रीह्यादेरुपादानमुंछनम् इह गृहाश्रमे तेनैव निर्वर्तिता साधूनां सत्क्रिया येन ३६ कियदेतत्प्रार्थितमल्पमेव अन्यदधिकमपि करिष्यामीत्याह भवतामिति ३७ समाधिना परमोद्यमेन ३८ वैष्णव्या श्रीनारायणकवचात्मिकया ३९

गुरुतिरस्कारसत्कारावेवापचयोपचयकारणमित्यस्मरद्दष्टांतेनाह मघवन्निति द्विषतः शत्रून् काव्यं भार्गवं गुरुमेववासेव्यो पचितान् उपचितत्वमेवाह आदद्दीरन् गृण्हीयुः २३ अभेद्योमंत्रोयेषाम् अनुशिक्षितार्थाः शिष्याः यतः विप्रागोविंदोगा वश्चेश्वराः अनुग्राहकायेषांतेषामेवअभद्राणिनभवंति अन्येषांतुभवंति २४ तत्तस्मात् अथअनंतरमेवभजत अस्यक

मघवन्द्विषतः पश्यप्रक्षीणान्गुर्वतिक्रमात्॥ संप्रत्युपचितान्भूयः काव्यमाराध्यभक्तितः आद दीरन्निलयनंममापिभृगुदेवताः २३ त्रिविष्टपंकिंगणयंत्यभेद्यमंत्राभृगूणामनुशिक्षितार्थाः न विप्रगोविंदगवीश्वराणां भवंत्यभद्राणिनरेश्वराणाम् २४ तद्विश्वरूपंभजताशुविप्रंतपस्विनंत्वा ष्ट्रमथात्मवंतम् सभाजितोऽर्थान्सविधास्यतेवोयदिक्षमिष्यध्वमुतास्यकर्म २५ श्री शुकउवाच तएवमुदिताराजन्ब्रह्मणाविगतज्वराः ऋषिंत्वाष्ट्रमुपव्रज्य परिष्वज्येदमब्रु- वन् २६ देवाऊचुः वयंतेतिथयः प्राप्ता आश्रमंभद्रमस्तुते कामः संपद्यतांतातपितॄणां समयोचितः २७ पुत्राणांहिपरोधर्मः पितृशुश्रूषणंसताम् अपिपुत्रवतांब्रह्मन्किमुतब्रह्मचा रिणाम् २८ आचार्योब्रह्मणोमूर्तिः पितामूर्तिः प्रजापतेः भ्रातामरुत्पतेर्मूर्तिर्माताऽसाक्षात्क्षिते स्तनुः २९ दयायाभगिनीमूर्तिर्धर्मस्यात्मातिथिः स्वयम् अग्नेरभ्यागतोमूर्तिः सर्वभूतानिचा त्मनः ३० तस्मात्पितॄणामार्तानामार्तिंपरपराभवम् तपसापनयंस्तातसंदेशंकर्तुमर्हसि ३१ वृणीमहेत्वोपाध्यायंब्रह्मिष्ठंब्राह्मणंगुरुम् यथाऽञ्जसाविजेष्यामः सपत्नांस्तवतेजसा ३२

र्मअसत्करपक्षपातम् २५ उदिताउक्ताः २६ २७ २८ अतिथीनांपितॄणांचप्रशंसार्थमाहुः आचार्यउपनीयवेदाध्यापकः ब्र ह्मणोवेदस्यमूर्तिः २९ धर्मस्यात्मामूर्तिरतिथिः स्वयंसाक्षात् आत्मनः श्रीविष्णोः यद्वा आत्मनः स्वस्यसर्वभूतेष्वात्मदृष्टिः क र्तव्येत्यर्थः ३० परेभ्यः पराभवएवार्तिस्ताम् ३१ संदेशमाहुः वृणीमहइति ३२ ७ ७ ७

ममकृतंकर्मअहोअसाधुयद्यस्मात् दभ्रबुद्धिनाअल्पमतिनामयाकात्कृतः तिरस्कृतः ११ विबुधानांसात्विकानांदेवानामीश्वरो प्यहम् १२ ननुसिंहासनस्थोराजाऽभ्युत्थानंनकुर्यादितिवृद्धावदंतितत्राह यइतिद्वाभ्याम् धिषणमासनम् १३ कुपथंदिशंति उपदिशंतीतिकुपथदेष्टारस्तेषांवचः अश्ममयः प्लवोयेषांतेयथामज्जंतंप्लवमनुमज्जंतितद्वत् १४ अगाधागंभीराधिषणा यस्यतम् निःशठःशाठ्यहीनः सन् १५ अधिकयाआत्ममायया १६ गुरोः संज्ञांज्ञानोपायंपरीक्षमाणोऽपिनाधिगतः‌अप्रा

अहोबतमयाऽसाधुकृतंवैदभ्रबुद्धिना यन्मयैश्वर्यमत्तेनगुरुःसदसिकात्कृतः ११ कोगृध्येत्पंडितोलक्ष्मींत्रिविष्टपपतेरपि ययाऽहमासुरंभावंनीतोऽद्यविबुधेश्वरः १२ येपारमेष्ठ्यंधिषणमधितिष्ठन्नकंचन प्रत्युत्तिष्ठेदितिब्रूयुर्धर्मंतेनपरंविदुः १३ तेषांकुपथदेष्टॄणांपततांतमसिह्यधः ये श्रद्दध्युर्वचस्तेवैमज्जंत्यश्मप्लवाइव १४ अथाहममराचार्यमगाधधिषणंद्विजम् प्रसादयिष्येनिशठःशीर्ष्णातच्चरणंस्पृशन् १५ एवंचिंतयतस्तस्यमघोनोभगवान्गृहात् बृहस्पतिर्गतोदृष्टांगतिमध्यात्ममायया १६ गुरोर्नाधिगतःसंज्ञांपरीक्षन्भगवान्स्वराट् ध्यायन्धियासुरैर्युक्तःशर्मनालभतात्मनः १७ तच्छ्रुत्वैवासुराःसर्वेआश्रित्यौशनसंमतम् देवान्प्रत्युद्यमंचक्रुर्दुर्मदाआततायिनः १८ तैर्विसृष्टेषुभिस्तीक्ष्णैर्निर्भिन्नांगोरुबाहवः ब्रह्माणंशरणंजग्मुःसहेंद्रानतकंधराः १९ तांस्तथाऽभ्यर्दितान्वीक्ष्यभगवानात्मभूरजः कृपयापरयादेवउवाचपरिसांत्वयन् २० ब्रह्मोवाच अहोबतसुरश्रेष्ठाह्यभद्रंवःकृतंमहत् ब्रह्मिष्ठंब्राह्मणंदांतमैश्वर्यान्नाभ्यनंदत २१ तस्यायमनयस्यासीत्परेभ्योवःपराभवः प्रक्षीणेभ्यःस्ववैरिभ्यःसमृद्धानांचयत्सुराः २२

प्तःसन् १७ आततायिनःउद्यतास्त्राः १८ निर्भिन्नान्यंगानिउत्तमांगानिशिरांसिउरवोबाहवश्चयेषाम् १९ २० वोयुष्माकंकृतंकरणंमहदभद्रम् तदाह ब्रह्मिष्ठमिति नाभ्यनंदतनाभिनंदितवंतः २१ परेभ्यः शत्रुभ्योवःपराभवइतियत् अयंतस्यअनयस्यअन्यायस्यसंबंधीफलरूपआसीत् उक्तंच ब्राह्मणंकुलसंपन्नंभक्तंविष्णोर्महात्मनः आयांतंवीक्ष्यनोत्तिष्ठेत्सदुःखैःपरिभूयनद्ग्निस्वयमेववैरिणोहंतारोयेषांतेभ्यः

यद्यदा विमतेन अवज्ञातेन बृहस्पतिना परित्यक्ताः तदा द्विषतां शत्रूणां भागिनेयमपि विश्वरूपं पौरोहित्ये वृतवन्तः ४३
इति षष्ठे टीकायां षष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमे विश्वरूपोऽसौ पौरोहित्ये वृतः सुरैः गुरुणा संपरित्यक्तैः पौरोहित्यमथाकरो
त् १ कस्य हेतोः कस्माद्धेतोः आत्मनः शिष्याः सुराः परित्यक्ताः अत्र मम पराध १ स इंद्रो यदा संप्राप्तं वाचस्पतिं नाभ्यनं

तं वव्रिरे सुरगणा दौहित्रं द्विषतामपि विमतेन परित्यक्ता गुरुणांगिरसेन यत् ४३ इति श्रीभा-
गवते महापुराणे षष्ठस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ६ राजोवाच कस्य हेतोः परित्यक्ता आचार्येणा-
त्मनः सुराः एतदाचक्ष्व भगवन् शिष्याणामक्रमं गुरौ १ श्रीशुक उवाच इंद्रस्त्रिभुवनैश्व
र्यमदोल्लंघितसत्पथः मरुद्भिर्वसुभी रुद्रैरादित्यैर्ऋभुभिर्नृप २ विश्वेदेवैश्च साध्यैश्च नासत्याभ्यां
परिश्रितः सिद्धचारणगंधर्वैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ३ विद्याधराप्सरोभिश्च किन्नरैः पतगोरगैः नि
षेव्यमाणो मघवा स्तूयमानश्च भारत ४ उपगीयमानो ललितमास्थानाध्यासनाश्रितः पांडुरे-
णातपत्रेण चंद्रमंडलचारुणा ५ युक्तश्चान्यैः पारमेष्ठ्यैश्चामरव्यजनादिभिः विराजमानः पौलो
म्या सहार्धासनया भृशम् ६ स यदा परमाचार्यं देवानामात्मनश्च ह नाभ्यनंदत संप्राप्तं प्रत्युत्थाना-
सनादिभिः ७ वाचस्पतिं मुनिवरं सुरासुरनमस्कृतम् नोच्चचालासनादिंद्रः पश्यन्नपि सभागत
म् ८ ततो निर्गत्य सहसा कविरांगिरसः प्रभुः आययौ स्वगृहं तूष्णीं विद्वाञ्छ्रीमदविक्रियाम् ९
तर्ह्येव प्रतिबुध्येंद्रो गुरुहेलनमात्मनः गर्हयामास सदसि स्वयमात्मानमात्मना १०

दत नाद्दतवान् तदा स आंगिरसस्ततो निर्गत्य तूष्णीं स्वगृहमाययाविल्यष्टानामन्वयः अनादरे हेतुं मदं दर्शयितुं तं विशि
नष्टि त्रिभुवनैश्वर्यमदेनोल्लंघितः सतां पंथा येन सः २ परिश्रितः परिवृतः ३ ४ आस्थानं सभा तस्मिन्नध्यासनं सिंहासनं तदा
स्थितः ५ पारमेष्ठ्यैर्महाराजचिह्नैः आसनस्यार्धे स्थितया पौलोम्या सह विराजमानः सन् ६ उत्थानादिना नाभ्यनंदत् ७
न चोच्चचाल आसन एव स्थितोऽपि किंचिन्न चलितवान् ८ श्रीमदेन या विक्रिया तां विद्वान् जानन् ९ प्रतिबुध्य अनुस्मृत्य १०

३१ वैश्वानरः दनोः पुत्रः तस्य सुताः ३२ कः प्रजापतिः कश्यपउपयेमेदानवीपरिणयनेहेतुः ब्रह्मणाचोदितइति ३३ तयोः ष-
ष्टिसहस्राणिनिवातकवचाः पुत्राजाताः तांश्चस्वर्गतः सन् तेपितामहोऽर्जुनोजघान ३४ राहुर्ज्येष्ठोयस्य ३५ ३६ ३७ असूयन

धूमकेशोविरूपाक्षोविप्रचित्तिश्चदुर्जयः स्वर्भानोःसुप्रभांकन्यामुवाहनमुचिःकिल वृषपर्वणस्तु
शर्मिष्ठांययातिर्नाहुषोबली ३१ वैश्वानरसुतायाश्चचतस्रश्चारुदर्शनाः उपदानवीहयशिरापुलो-
माकालकातथा ३२ उपदानवींहिरण्याक्षःक्रतुर्हयशिरांनृप पुलोमांकालकांचद्वेवैश्वानरसुतेतु
कः॥उपयेमेथभगवान्काश्यपोब्रह्मचोदितः ३३ पौलोमाःकालकेयाश्चदानवायुद्धशालिनः तयोः
षष्टिसहस्राणियज्ञघ्नांस्तेपितुःपिता जघानस्वर्गतोराजन्नेकइन्द्रप्रियंकरः ३४ विप्रचित्तिःसिंहि
कायांशतंचैकमजीजनत्॥राहुज्येष्ठंकेतुशतंग्रहत्वंयउपागतः ३५ अथातःश्रूयतांवंशोयोऽदि
तेरनुपूर्वशः यत्रनारायणोदेवःस्वांशेनावतरद्विभुः ३६ विवस्वानर्यमापूषात्वष्टाऽथसविताभगः
धाताविधातावरुणोमित्रःशक्रउरुक्रमः ३७ विवस्वतःश्राद्धदेवंसंज्ञासूयतवैमनुम् मिथुनंच
महाभागायमंदेवंयमींतथा सैवभूत्वाथवडवानासत्यौसुषुवेभुवि ३८ छायाशनैश्चरंलेभेसा
वर्णिंचमनुंततः कन्यांचतपतींयावैवव्रेसंवरणंपतिम् ३९ अर्यम्णोमातृकापत्नीतयोश्चर्षण
यःसुताः यत्रवैमानुषीजातिर्ब्रह्मणाचोपकल्पिता ४० पूषाऽनपत्यःपि[illegible]ष्टादोभग्नदन्तोऽभवत्
पुरा योऽसौदक्षायकुपितंजहासविवृतद्विजः ४१ त्वष्टुर्दैत्यात्मजाभार्यारचनानामकन्यका सं
निवेशस्तयोर्जज्ञेविश्वरूपश्चवीर्यवान् ४२

अजनयत् भुविवर्तमाना ३८ ततोविवस्वतः ३९ चर्षण
यः कृताकृतज्ञानवंतः पश्यंतिकर्मत्वेननिर्धंदावुक्तेः यत्रयेषुआत्मानुध्यानविशेषेणमानुषीजातिश्चोपकल्पिता तथाच
श्रुतिः पुरुषत्वेचाविस्तरामात्माइति ४० कुपितंहरमितिशेषः विवृतद्विजः प्रकटितदंतःसन् ४१ ४२

अंगिरसः स्वधासतीचेति द्वे भार्ये तयोर्वंशमाह प्रजापतेरिति स्वधानामपत्नी पितॄन् पुत्रत्वेऽकरोत् अथसतीच अथर्वांगिरसं नामवेदम् १९ कृशाश्वस्य अर्चिर्धिषणेति द्वे भार्ये तयोर्वंशमाह कृशाश्वइति २० २१ सुपर्णाविनताअनूरुमरुणम् २२ रोहि-ण्यामेव प्रेमातिशयेनान्यासामुपेक्षणात्कुपितस्य दक्षस्य शापात् यक्ष्मग्रहार्दितः क्षयरोगपीडितः सन् तास्वनपत्योऽभूत्

प्रजापतेरंगिरसः स्वधापत्नी पितॄनथ अथर्वांगिरसं वेदं पुत्रत्वे चाकरोत्सती १९ कृशाश्वोऽर्चिषि भार्यायां धूम्रकेशमजीजनत् धिषणायां वेदशिरो देवलं वयुनं मनुम् २० तार्क्ष्यस्य विनता कद्रूः पतंगी यामिनीति पतंग्यसूत पतगान्यामिनी शलभानथ २१ सुपर्णाऽसूत गरुडं साक्षाद्यज्ञेशवाहनम् सूर्यसूतमनूरुंच कद्रूर्नागाननेकशः २२ कृत्तिकादीनि नक्षत्राणींदोः पत्न्यस्तु भारत दक्षशापात्सोनपत्यस्तासु यक्ष्मग्रहार्दितः पुनः प्रसाद्य तं सोमः कला लेभे क्षये दिताः २३ शृणु नामानि लोकानां मातॄणां शंकराणि च अथ कश्यपपत्नीनां यत्प्रसूतमिदं जगत् २४ अदितिर्दितिर्दनुः काष्ठा अरिष्टा सुरसा इला मुनिः क्रोधवशा ताम्रा सुरभिः सरमा तिमिः २५ तिमेर्यादोगणा आसन् श्वापदाः सरमासुताः सुरभेर्महिषा गावो ये चान्ये द्विशफा नृप २६ ताम्रायाः श्येनगृध्राद्या मुने रप्सरसां गणाः दंदशूकादयः सर्पा राजन्क्रोधवशात्मजाः २७ इलाया भूरुहाः सर्वे यातुधानाश्च सौरसाः अरिष्टायाश्च गंधर्वाः काष्ठाया द्विशफेतराः २८ सुता दनोरेकषष्टिस्तेषां प्राधानिकान्शृणु द्विमूर्धा शंबरोऽरिष्टो हयग्रीवो विभावसुः २९ अयोमुखः शंकुशिराः स्वर्भानुः कपिलोऽरुणः पुलोमा वृषपर्वा च एकचक्रोऽनुतापनः ३०

तं दक्षं प्रसाद्य केवलं कला एव लेभे न त्वपत्यानि कथंभूताः क्षये कृष्णपक्षे दिताः खंडिताः सतीः पाठांतरे क्षये सति पुनरेधिताः तेनैव वर्धिताः सतीः २३ २४ २५ अल्पत्वेन सुगमत्वाद्यथायथं व्युत्क्रमेण तासां वंशानामाह तिमिरित्यादिना २६ २७ सौरसाः सुरसायाः पुत्राः प्राधानिकान् मुख्यान् षोडश शृणु २९ ३०

तत्सुतः साध्यानां सुतः ७ ८ ९ वसोर्वंशस्य भूयस्त्वादंते निर्देशः मेमत्तः १० अभिमतिर्नामपत्नीतस्याहर्षादयः पुत्राः ११ स
हस्त्रआयुश्चपुरोजवश्चपुत्राः पुरः पुराणि १२ १३ स्कंदश्चकृत्तिकासुतोऽग्नेः पुत्रः षाण्मातुरइति अग्निभूरितिचप्रसिद्धेः ततः

विश्वेदेवास्तुविश्वायाअप्रजांस्तान्प्रचक्षते साध्योगणस्तुसाध्यायाअर्थसिद्धिस्तुतत्सुतः ७ मरु
त्वांश्चजयंतश्चमरुत्वत्यांबभूवतुः जयंतोवासुदेवांशउपेंद्रइतियंविदुः ८ मौहूर्तिकादेवगणामु
हूर्तायाश्चजज्ञिरे येवैफलंप्रयच्छंतिभूतानांस्वस्वकालजम् ९ संकल्पायाश्चसंकल्पः कामः संक
ल्पजःस्मृतः वसवोष्टौवसोः पुत्रास्तेषांनामानिमेशृणु १० द्रोणः प्राणोध्रुवोर्कोऽग्निर्दोषोवसुर्विभावसुः
द्रोणस्याभिमतेः पत्न्याहर्षशोकभयादयः ११ प्राणस्योर्जस्वतीभार्यासहआयुःपुरोजवः ध्रुवस्य
भार्याधरणिरसूतविविधाः पुरः १२ अर्कस्यवासनाभार्यापुत्रास्तर्षादयः स्मृताः अग्नेर्भार्याव-
सोर्धारापुत्राद्रविणकादयः १३ स्कंदश्चकृत्तिकापुत्रोयेविशाखादयस्ततः दोषस्यशर्वरीपुत्रः शि-
शुमारोहरेः कला १४ वसोरांगिरसीपुत्रोविश्वकर्माकृतीपतिः ततोमनुश्चाक्षुषोभूद्विश्वेसाध्या
मनोः सुताः १५ विभावसोरसूतोषाव्युष्टंरोचिषमातपम् पंचयामोऽथभूतानियेनजाग्रतिकर्म
सु १६ सरूपासूतभूतस्यभार्यारुद्रांश्चकोटिशः रैवतोऽजोभवोभीमोवामउग्रोवृषाकपिः १७
अजैकपादहिर्बुध्न्योबहुरूपोमहानिति रुद्रस्यपार्षदाश्चान्येघोराभूतविनायकाः १८

स्कंदात् १४ आकृतीपतिः शिल्पाचार्यः ततोविश्वकर्मणः चाक्षुषोमनुरासीत् १५ विभावसोः उषानामभार्याअयमा
तपात् पंच यामोदिवसोजातः अतएवरात्रिस्त्रियामाप्रदोषप्रत्यूषयोर्दिवसस्यावयवत्वात् १६ भूतस्यद्वेभार्येतयोर्वंश
माह सरूपेति १७ महानित्येवमेकादशरूपस्यरुद्रस्यपार्षदाः प्रेतादयः अन्येअन्यस्यांजाताः १८

अतस्त्वयाऽस्माकमप्रियमेवकृतंतथाऽपिवयंनकुर्मइत्याह यदिति कर्मसंधानांकर्ममर्यादानाम् कर्त्तुमंधानामितिपाठेविप्रियंकर्त्तुमजानतामि त्यर्थः दुःसहंयत्त्वंकृतवानसितन्मर्षितंसोढम् ४२ तथाऽपितवाभद्रंभविष्यत्येवेत्याह तंतुकृंतनसंतानच्छेदक यद्यस्मात् अभद्रंपुत्राणां स्थानभ्रंशम् आचरः ततस्मात्तवलोकेषुभ्रमतः पदंस्थानंनभवेदितिमृदुच्छलेनशापः ४३ बाढंतथेतिस्वीकृतवान् ईश्वरोऽपिप्रतिशप्तुं समर्थोऽपितितिक्षेतसहेतेतियत्एतावानेव ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेटीकायांपंचमोऽध्यायः५ ष

यन्नस्त्वंकर्मसंधानांसाधूनांगृहमेधिनाम् कृतवानसिदुर्मर्षंविप्रियंतवमर्षितम् ४२ तंतुकृंतनयन्नस्त्वमभद्रमचरःपुनः तस्माल्लोकेषुतेमूढनभवेद्भ्रमतःपदम् ४३ श्रीशुकउवाच प्रतिजग्राहतद्बाढंनारदःसाधुसंमतः एतावान्साधुवादोहितितिक्षेतेश्वरःस्वयम् ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेदक्षनारदशापःपंचमोऽध्यायः५ श्रीशुकउवाच ततःप्राचेतसोऽसिक्न्यामनुनीतःस्वयंभुवा षष्टिंसंजनयामासदुहितॄःपितृवत्सलाः १ दशधर्मायकायेंदोर्द्विषट्त्रिणवदत्तवान् भूतांगिरःकृशाश्वेभ्योद्वेद्वेतार्क्ष्यायचापराः २ नामधेयान्यमूषांत्वंसापत्यानांचमेशृणु यासांप्रसूतिप्रसवैर्लोकाआपूरितास्त्रयः ३ भानुर्लंबाककुब्जामिर्विश्वासाध्यामरुत्वती वसुर्मुहूर्त्तासंकल्पाधर्मपत्न्यःसुतान्छृणु ४ भानोस्तुदेवऋषभइंद्रसेनस्ततोनृप विद्योतआसील्लंबायास्ततश्चस्तनयित्नवः ५ ककुभःसंकटस्तस्यकीकटस्तनयोयतः भुवोदुर्गाणिजामेयःस्वर्गोनंदिस्ततोऽभवत् ६

षेदक्षेणसृष्टायांकन्याषष्ट्यांप्रकीर्त्तिताःपृथक्वंशायतोजातोविश्वरूपोदितेःसुतात् १ नारदात्पुत्राणांनाशमाशंकमानोदुहितॄर्जनयामास १ कायकश्यपायद्विषट्द्विगुणाःषट्द्वादशयासुताः त्रयोदशेत्यर्थः इंदोःसोमायत्रिणवसप्तविंशतिम् तार्क्ष्यायनामांतरंप्राप्तायकश्यपायैव अपराःअवशिष्टाश्चतस्रः २ सापत्यानामपत्यसहितानाम् मेमत्तःशृणु प्रसूतिप्रसवैःपुत्रपौत्रादिभिः ३ ४ ततोदेवऋषभात् ५ यतःकीकटात् भुवोदुर्गाणिदुर्गाभिमानिनोदेवाः जामेयःजाम्याःपुत्रःस्वर्गः ततःस्वर्गात्नंदिःपुत्रोऽभवदिति ६

ननुसंन्यासिनोमार्गः साधुरेवमोक्षहेतुत्वात्सत्यंऋणत्रयापकरणंविनातुमहाननर्थएवेत्याह ऋणैरिति जायमानोवैब्रह्मणस्त्रि-
भिर्ऋणैर्ऋणवान् जायतेब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यः प्रजयापितृभ्यः एषवाअनृणोयःपुत्रीयज्वाब्रह्मचारीवासीदि-
तिश्रुतेः ऋणैरमुक्तानाम् नमीमांसितानिविचारितानि कर्माणियैः तेषांतावदृणविमोकोनास्तितदुत्तरकालभावित्वाच्चपुत्रो-
त्पादनयज्ञानुष्ठानयोरभावेनपितृदेवर्षिऋणात् विमुक्तिश्चनास्ति अतः हेपापविषयभोगत्यागात् इहलोकेश्रेयसोविघातःकृ-
तः मोक्षानधिकारित्वाच्चपरलोकेऽपिश्रेयसोविघातःकृतइत्यर्थः तथाचमनुः ऋणानित्रीण्यपाकृत्यमनोमोक्षेनिवेशयेत्
अनपाकृत्यमोक्षंतुसेवमानोव्रजत्यधइति ३७ बालानांमतिंपुत्रादिविषयांभिनत्तीतितथा एवंनिरनुक्रोशोनिर्घृणः हरेर्य-

ऋणैस्त्रिभिरमुक्तानाममीमांसितकर्मणाम् विघातःश्रेयसःपापलोकयोरुभयोःकृतः ३७ ए
वंत्वंनिरनुक्रोशोबालानांमतिभिद्धरेः पार्षदमध्येचरसियशोहानिरपत्रपः ३८ ननुभाग
वतानित्यंभूतानुग्रहकातराः ऋतेत्वांसौहृदघ्नंवैवैरंकरमवैरिणाम् ३९ नेत्थंपुंसांविरागः
स्यात्त्वयाकेवलिनामृषा मन्यसेयद्युपशमंस्नेहपाशनिकृंतनम् ४० नानुभूयनजानातिपु
मान्विषयतीक्ष्णताम् निर्विद्येतस्वयंतस्मान्नतथाभिन्नधीःपरैः ४१

शोनाशकःसन्तत्पार्षदानांमध्येकथंचरसि ३८ निर्लज्जत्वमेवाह नन्विति त्वामृतेभागवताः सर्वेभूतानुग्रहपरवशाःत्वंतुभूतवि-
प्रियंकुर्वन्कथंनलज्जसइतिभावः ३९ ननुवैराग्यादुपशमःउपशमाच्चभूतस्नेहपाशच्छेदनंभवतिनन्वविरक्तस्यऋणत्र-
यापाकरणमावश्यकम् यदहरेवविरज्येत्तदहरेवप्रव्रजेत् यदिवेतरथाब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेदित्यादिश्रुतेः अतोवैराग्योपदे-
शेनतेषांमयाऽनुग्रहएवकृतइतिचेत्तत्राह नेति यद्यपित्वमेवंमन्यसेतथाऽपिमृषाकेवलिनाज्ञानंविनाऽवधूतवेषणत्वयाइत्थं
मतिचालनेकृतेऽपिपुंसांविरागोनैवस्यात् नचविरागंविनोपशमः नचतेनविनास्नेहपाशनिकृंतनमित्यर्थः ४० इत्थंविरागोन
स्यादित्यत्रहेतुमाह नानुभूय अननुभूयविषयाणांतीक्ष्णतांदुःखहेतुत्वंनजानाति तस्माद्विषयानुभवेनतीक्ष्णत्वज्ञानात् ४१

परमंब्रह्मप्रणवंवक्ष्यमाणमंत्रंवा २६ इडस्पतिंवाचांमंत्राणांपतिंविष्णुमाराधयामासुः २७ विशुद्धसत्त्वाश्रयायपरमहंसायनमो धीमहि २८ प्रतिसर्गेधीर्येषांतान् वाचःकूटानिअदृश्यां ऽतंभुवइत्यादीनिपूर्वोक्तानिप्राह २९ हेदाक्षायणाः संशृणुतेत्यादिपुनरन्य दपिप्राह निगममुपदेशम् अन्विच्छत अवलोकयत ३० प्रायणंप्रकृष्टमयनम् पुण्यमेवबंधुर्यस्य मरुद्भिर्भ्रातृवत्सलैर्देवैः ३१

तदुपस्पर्शनादेवविनिर्धूतमलाशयाः जपंतोब्रह्मपरमंतेपुस्तत्रमहत्तपः २६ अब्भक्षाःकति चिन्मासान्कतिचिद्वायुभोजनाः आराधयन्मंत्रमिममभ्यस्यंतइडस्पतिम् २७ ओंनमोना रायणायपुरुषायमहात्मने विशुद्धसत्त्वधिष्ण्यायमहाहंसायधीमहि २८ इतितानुपरा जेंद्रसर्गधियोमुनिः उपेत्यनारदःप्राहवाचःकूटानिपूर्ववत् २९ दाक्षायणाःसंशृणुतगद तोनिगमंमम अन्विच्छतानुपदवींभ्रातॄणांभ्रातृवत्सलाः ३० भ्रातॄणांप्रायणंभ्राताद्योऽनु तिष्ठतिधर्मवित् सपुण्यबंधुःपुरुषोमरुद्भिःसहमोदते ३१ एतावदुक्त्वाप्रययौनारदोऽमो घदर्शनः तेऽपिचान्वगमन्मार्गंभ्रातॄणामेवमारिष ३२ सध्रीचीनंप्रतीचीनंपरस्यानुपथंगताः नाद्यापितेनिवर्तंतेपश्चिमायामिनीरिव ३३ एतस्मिन्कालउत्पातान्बहून्पश्यन्प्रजापतिः पूर्व वन्नारदकृतंपुत्रनाशमुपाशृणोत् ३४ चुक्रोधनारदायासौपुत्रशोकविमूर्छितः देवर्षिमुपलभ्या हरोषाद्विस्फुरिताधरः ३५ दक्षउवाच अहोअसाधोसाधूनांसाधुलिंगेननस्त्वया असा ध्वकार्यर्भकाणांभिक्षोर्मार्गःप्रदर्शितः ३६

अमोघंदर्शनंयस्यहेमारिषआर्य ३२ सध्रीचीनंसमीचीनंप्रतीचीनंप्रत्य ग्वृत्तिलभ्यम् अनुपथंअनुगुणंपंथानम् पश्चिमायामिनीर्गतारात्रयइव ३३ ३४ पुत्राणांपारमहंस्यनिष्ठामुपश्रुत्यदक्षोऽपिप्राय शोविरक्तःस्यादितितदनुग्रहार्थंदेवर्षिस्तत्सार्श्वंगतस्तदातमुपलभ्यदक्षआह ३५ साधोरिवलिंगंवेषोयस्यतेनत्वयानोऽस्मा दीयानामर्भकाणामसाधुअकारिकृतम् तदेवाह साधूनांस्वधर्मप्रवृत्तानांभिक्षोर्योमार्गःसम्प्रदर्शितः ३६ ७ ७

कचिद्धंसमित्यस्यार्थमाह ऐश्वरमीश्वरमतिपादकम् विविक्तंपदंचिज्जडरूपंवस्त्वयेनेतिहंसपदव्याख्यानम् बंधमोक्षावनुदर्शयतीतितथा अनेन चित्राःकथायस्येतिव्याख्यातम् तदुत्सृज्यअनभ्यस्य अज्ञायअविदुषः असद्भिर्बहिर्मुखैः १८ क्षौरपव्यमित्यस्यार्थमाह कालचक्रमिति भ्र मिभ्रमणात्मकम् तीक्ष्णामितिनिष्कर्षयदितिच क्षौरपव्यपदंव्याख्यातम् तदबुधस्य अतएवफलस्यनित्यबुद्ध्याकाम्यकर्मानुष्ठानेवैगुण्य- बाहुल्यादसद्भिः १९ स्वपितुरादेशमित्यस्यार्थमाह शास्त्रस्यस्वपितुर्द्वितीयजन्महेतोः तदनुरूपायनिवृत्त्यनुरूपायनिवर्त्तकमादेशंयोनवेदस

ऐश्वरंशास्त्रमुत्सृज्यबंधमोक्षानुदर्शनम् विविक्तपदमज्ञायकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १८ कालचक्रंभ्र मिस्तीक्ष्णंसर्वंनिष्कर्षयज्जगत् स्वतंत्रमबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १९ शास्त्रस्यपितुरादेश योनवेदनिवर्त्तकम् कथंतदनुरूपायगुणविस्रंभ्युपक्रमेत् २० इतिव्यवसिताराजन्हर्यश्वाएकचे- तसः प्रययुस्तंपरिक्रम्यपंथानमनिवर्त्तनम् २१ स्वरब्रह्मणिनिर्भातहृषीकेशपदांबुजे अखंडंचि त्तमावेश्यलोकाननुचरन्मुनिः २२ नाशंनिशम्यपुत्राणांनारदाच्छीलशालिनाम् अन्वतप्यतकःशोच न्सुप्रजस्त्वंशुचांपदम् २३ सभूयःपांचजन्यायामजेनपरिसांत्वितः पुत्रानजनयद्दक्षःसबला- श्वान्सहस्रशः २४ तेऽपिपित्रासमादिष्टाःप्रजासर्गेधृतव्रताः नारायणसरोजग्मुर्यत्रसिद्धाःस्वपूर्वजाः २५

कथंगुणविस्रंभीगुणमयप्रवृत्तिमार्गविश्वासवान्सन्उपक्रमेततस्मादादौप्रवर्त्तेत मोक्षेचाब्रह्मबुद्धीनांजीवमायांऽतरात्मनाम् शास्त्रकालोपदेशाना- मज्ञानेकिंसुकर्मभिः इतिवाचःकूटसंग्रहश्लोकः २० इतिव्यवसिताः एवंनिश्चितवंतः एकचेतसः ऐकमत्यमुक्ताः तंनारदंप्रदक्षिणीकृ- त्यअपुनरावृत्तिमार्गंप्रययुः २१ निर्भातःसाक्षात्कृतोयोहृषीकेशस्तस्यपादांबुजे अनुचरत् अन्वचरदित्यर्थः २२ नाशमद र्शनंस्वधर्मभ्रंशंवा शीलेनशालंतेशोभंतइतितथातेषाम् कोदक्षःसुप्रजस्त्वंसत्पुत्रवत्त्वम् शुचांशोकानांस्थानम् २३ अजेनब्रह्मणासहस्रशःसहस्रसंख्यान् २४ २५

एकपुरुषमित्यस्यार्थमाह एकएवेति तुर्यः सर्वसाक्षी स्वाश्रयः स्वाधारः अभवं नित्यमुक्तम् असद्भिरीश्वरासमर्पितैः कर्मभिः
१२ बिलंचादृष्टनिर्गममित्यस्यार्थमाह पुमान् यद्गत्वाप्राप्यबिलस्वर्गेपातालंगतइवनैवेतिनावर्त्ततेतत् प्रत्यक्धामज्योतिरूपंब्रह्म-
अविदः अविदुषः असद्भिर्नश्वरस्वर्गादिसाधनैः कर्मभिः १३ बहुरूपांस्त्रियमित्यस्यार्थमाह नानारूपेति स्वैरिणीपुंश्चलीवविवि-
मोहकैः रजआदिगुणैरन्विता तन्निष्ठांतस्याअवसानंविवेकमगतस्यअप्राप्तस्यअसद्भिरशांतैः १४ पुमांसंपुंश्चलीपतिमित्यस्या
र्थमाह तस्याःसंगेनभ्रंशितमैश्वर्यंस्वातंत्र्यंयस्य कुत्सिताभार्यायस्यतद्वत् तस्यागतीः स्फरवदुःखलक्षणाः संसरंतंगच्छंतंजी
वमबुधस्यअजानतः असद्भिर्बुध्यविवेकप्राप्तैः १५ नदीमुभयतोवाहामित्यस्यार्थमाह सृष्ट्यप्ययोकरोतीत्युभयतः प्रवाहोद

एकएवेश्वरस्तुर्योभगवान्स्वाश्रयःपरः तमदृष्ट्वाऽभवंपुंसः किमसत्कर्मभिर्भवेत् १२ पुमान्नैवे
तियद्गत्वाबिलस्वर्गंगतोयथा प्रत्यग्धामाऽविदइहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १३ नानारूपात्मनो-
बुद्धिःस्वैरिणीवगुणान्विता तन्निष्ठामगतस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १४ तत्संगभ्रंशितैश्वर्यं
संसरंतंकुभार्यवत् तद्गतीरबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १५ सृष्ट्यप्ययकरींमायांवेला-
कूलांतवेगिताम् मत्तस्यतामविज्ञस्यकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १६ पंचविंशतितत्वानांपुरुषोऽद्भुत
दर्पणम् अध्यात्ममबुधस्येहकिमसत्कर्मभिर्भवेत् १७

र्शितः वेलाकूलंप्रवाहपतितानांनिर्गमस्थानंतपोवि
द्यादितस्थानेसमीपेवेगितांनिर्गमप्रतिबंधायक्रोधाहंकारादिभिः कृतवेगाम् मत्तस्यतद्वेगेनविवशस्यअतएवतांतथाभूतामवि
ज्ञस्यअविचारयत असद्भिर्मायिकैः यद्वा वेलाकूलंसमुद्रस्यव्यवहारस्थानंतस्यसमीपेससुद्रवृद्धिह्रासाभ्यांयथाउभयतो
तर्बहिः कृतवेगानदीभवति एवंसमद्रतुल्यस्यआत्मनोव्यवहारस्थानेदेहेजन्ममरणादिभिः कृतवेगामित्यर्थः वेगिनीमिति
पाठेवेगवतीम् १६ पंचमंचेत्यस्यार्थमाह पंचविंशतितत्वानांपुरुषोंऽतर्यामीअद्भुतदर्पणमाश्चर्यरूपआश्रयः अध्यात्मं-
कार्यकारणसंघाताधिष्ठातारंतमबुधस्य असद्भिः मिथ्यास्वातंत्र्यकृतैः १७ ६१ ६१ ६१

तत्रप्रतीच्यांदिशिसिंधोर्नद्याः समुद्रस्यचयत्रसंगमः तत्रस्थंनारायणसरोनामतीर्थंप्रययुरित्यन्वयः सुमहत् अतिविस्तीर्णम्
३ विनिर्धूतोमलोरागादिर्यस्मात् सआशयोयेषाम् ४ तान्शुद्धसत्त्वानपिपित्रादेशजाड्येनप्रजाविवृद्ध्येयत्तानुद्युक्तान्ददर्श
५ अहोमोक्षमार्गाधिकारिणः संत्येतेप्रवृत्तिनिष्ठैः कर्मभिर्नश्येरन्नितिकृपयातान्निगूढार्थैर्वाक्यैरुपदिशतिस्मतदाह उवा
चेतिचतुर्भिः पालकाः संतोऽपिबालिशाअज्ञाः यूयंकथंप्रजाः स्रक्ष्यथबालकाइतिपाठेबालिशत्वेहेतुः ६ एकएवपुरुषोयस्मि
न् तद्राष्ट्रमद्दष्ट्वेत्यनुषंगः बिलंचेत्यादिद्वितीयांतानामविज्ञायकथंसर्गंकरिष्यथेतितृतीयेनान्वयः ७ पंचपंचानांपंचविंश

तत्रनारायणसरस्तीर्थंसिंधुसमुद्रयोः संगमोयत्रसुमहन्मुनिसिद्धनिषेवितं ३ तदुपस्पर्शनादेवविनि
र्धूतमलाशयाः धर्मेपारमहंस्येचप्रोत्पन्नमतयोऽप्युत ४ तेपिरेतपएवोग्रंपित्रादेशेनयंत्रिताः
प्रजाविवृद्धयेयत्तान्देवर्षिस्तान्ददर्शह ५ उवाचचाथहर्यश्वाः कथंस्रक्ष्यथवैप्रजाः अदृष्ट्वांतं
भुवोयूयंबालिशाबतपालकाः ६ तथैकपुरुषंराष्ट्रंबिलंचादृष्टनिर्गमम् बहुरूपांस्त्रियंचापिपुं
मांसंपुंश्चलीपतिम् ७ नदीमुभयतोवाहांपंचपंचाद्भुतंगृहम् क्वचिद्धंसंचित्रकथंक्षौरपव्यंस्वयं
भ्रमि ८ कथंस्वपितुरादेशमविद्वांसोविपश्चितः अनुरूपमविज्ञायअहोसर्गंकरिष्यथ ९

श्रीशुकउवाच तन्निशम्याथहर्यश्वाऔत्पत्तिकमनीषया वाचःकूटंतुदेवर्षेःस्वयंवि
ममृशुर्धिया १० भूःक्षेत्रंजीवसंज्ञंयदनादिनिजबंधनम् अदृष्ट्वातस्यनिर्वाणंकिमसत्कर्मभिर्भवे
त् ११

तेरद्भुतंगृहम् क्षौरपव्यंक्षुरैः पविभिःवज्रैश्चनिर्मितमिवातीक्ष्णंदृढंचेत्यर्थः स्वयंस्वतंत्रंभ्रमिभ्रमणस्वभावम्
८ विपश्चितः सर्वज्ञस्यस्वपितुरादेशमात्मनोऽरूपमविद्वांसोऽजानंतः पूर्वोक्तंचैकपुरुषंराष्ट्रमित्याद्यविज्ञायअहोकथंसर्गंकरिष्य
थेत्यन्वयः ९ वाचःकूटंपरोक्षवादेनार्थांतरमिवप्रतीयमानंवचनम् औत्पत्तिकीसहजामनीषाविचारशक्तिर्यस्यास्तयाधिया
स्वयमेवविममृशुः विचारितवंतः १० नारदोक्तदशवाक्यानांतैर्विमृश्यनिर्णीतानर्थानाहदशभिः अदृष्ट्वांतंभुवइत्यत्रभूशब्दा
र्थमाह भूरितिक्षेत्रंनन्वात्रजीवसंज्ञंलिंगशरीरंयत् निजबंधनमात्मनोबंधकारणंजन्महेतुः अंतः शब्दार्थमाह तस्य
जीवसंज्ञिनस्यलिंगशरीरस्यनिर्वाणंनाशमदृष्ट्वा असद्भिर्मोक्षानुपयोगिभिः कर्मभिः किंभवेन्नकिमपि ११

तपसः संतानवृद्धिहेतुत्वं दर्शयितुं द्वितीयतृतीयोक्तमितिहासमाह चतुर्भिः अहमेवेति वस्त्वंतरव्यावृत्तिः आसमेवेति क्रियांतरव्यावृत्तिः आंतरं ग्राहकं बहिर्ग्राह्यम् संज्ञानमात्रं चैतन्यमात्रम् अव्यक्तमिंद्रियवृत्तिभिरनभिव्यक्तम् अत एव प्रसुप्तमिव विश्वतः सर्वत्र ४७ गुणतो मायातः गुणमयो विग्रहो ब्रह्मांडम् ततः तदैव अजः अयोनिजः ४८ खिलमसमर्थमिव ४९ मे मया न पतपे

अहमेवासमेवाग्रे नान्यत्किंचांतरं बहिः संज्ञानमात्रमव्यक्तं प्रसुप्तमिव विश्वतः ४७ मय्यनंतगुणेऽनंते गुणतो गुणविग्रहः यदासीत्तत एवाद्यः स्वयंभूः समभूदजः ४८ स वै यदा महादेवो मम वीर्योपबृंहितः मेने खिलमिवात्मानमुद्यतः सर्गकर्मणि ४९ अथ मेऽभिहितो देवस्तपोऽतप्यत दारुणम् नव विश्वसृजो युष्मान् येनादावसृजद्विभुः ५० एषा पंचजनस्यांग दुहिता वै प्रजापतेः असिक्नी नाम पत्नीत्वे प्रजेश प्रतिगृह्यताम् ५१ मिथुनव्यवायधर्मस्त्वं प्रजासर्गमिमं पुनः मिथुनव्यवायधर्मिण्यां भूरिशो भावयिष्यसि ५२ त्वत्तोऽधस्तात्प्रजाः सर्वा मिथुनीभूय मायया मदीयया भविष्यंति हरिष्यंति च मे बलिम् ५३ श्रीशुक उवाच इत्युक्त्वा मिषतस्तस्य भगवान्विश्वभावनः स्वप्नोपलब्धार्थ इव तत्रैवांतर्दधे हरिः ५४ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ४ श्रीशुक उवाच तस्यां स पांचजन्यां वै विष्णुमायोपबृंहितः हर्यश्वसंज्ञानयुतं पुत्रानजनयद्विभुः १ अपृथग्धर्मशीलास्ते सर्वे दाक्षायणा नृप पित्रा प्रोक्ताः प्रजासर्गे प्रतीचीं प्रययुर्दिशम् २

त्वभिहितः सन् येन तपसा ५० संततिवृद्ध्युपायमाह एषेति अंग हे दक्ष पंचजनाख्यस्य प्रजापतेः ५१ मिथुनस्य यो व्यवायो रतिः स एव धर्मो यस्य स त्वम् तथाभूतायां तस्याम् ५२ मायया निमित्तभूतया स्त्रिया सह मिथुनीभूय प्रभविष्यंति पुत्रादिरूपेणोत्पत्स्यंते ५३ ५४ इति षष्ठे टीकायां चतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमे नारदेनायवाचः कूटैः स्वनाशितान् सुतानाकर्ण्य दक्षोऽमुं शशापेति निरूप्यते १ १ अपृथग्धर्मशीला एकाचारस्वभावाः २

त्रैलोक्यमोहनंश्रीपुरुषोत्तमाख्यम् सुरयूथपैर्लोकपालैः ३९ ४० ४१ आपूरितानिमनोद्वाराणिइंद्रियाणितैर्यथाह्रदिन्योन
द्योनिर्झरैरापूर्यंतेतथामहानंदपूर्णत्वेनावृत्तिकत्वाद्वागादीनांनकिंचिद्वक्तुंशक्तोऽभूदित्यर्थः यद्यसौनावोचत् तथाऽपिचित्त
ज्ञइदंवक्ष्यमाणमाह ४२ भावंभक्तिंगतःप्राप्तः ४३ यद्यतस्तेतपःअस्यविश्वस्यउद्बृंहणंवृद्धिकरमतस्तेऽहंप्रीतः मत्तपसो
लोकसमृद्ध्यर्थत्वेत्वत्तपसःतीनेः किंकारणंतत्राह ममेति भूतानांविभूतयःसमृद्धयोभूयासुरितियत् एषएवममकामः अतो
मत्कामपूरणादेवाहंप्रीतोऽस्मीत्यर्थः ४४ भूतिविस्तारप्रयत्नश्चनवोचितएवेत्याह ब्रह्मेति भवंतः प्रजापतयः भूतेरुद्

त्रैलोक्यमोहनंरूपंबिभ्रत्त्रिभुवनेश्वरः वृतोनारदनंदाद्यैःपार्षदैःसुरयूथपैः ३९ स्तूयमानोऽ
नुगायद्भिःसिद्धगंधर्वचारणैः रूपंतन्महदाश्चर्यंविचक्ष्यागतसाध्वसः ४० ननामदंडवद्भूमौप्रहृ
ष्टात्माप्रजापतिः नकिंचनोच्चारयितुमशकत्तीव्रयामुदा ४१ आपूरितमनोद्वारैर्ह्रदिन्यइवनि-
र्झरैः तंतथाऽवनतंभक्तंप्रजाकामंप्रजापतिम् ४२ चित्तज्ञःसर्वभूतानामिदमाहजनार्दनः ४२
श्रीभगवानुवाच प्राचेतसमहाभागसंसिद्धस्तपसाभवान् यच्छ्रद्धयामत्परयामयि
भावंपरंगतः ४३ प्रीतोऽहंतेप्रजानाथयत्तेऽस्योद्बृंहणंतपः ममैषकामोभूतानांयद्भूयासुर्विभू
तयः ४४ ब्रह्माभवोभवंतश्चमनवोविबुधेश्वराः विभूतयोममह्येताभूतानांभूतिहेतवः ४५
तपोमेहृदयंब्रह्मंस्तनुर्विद्याक्रियाकृतिः अंगानिक्रतवोजाताधर्मआत्माऽसवःसुराः ४६

वस्यहेतवः ४५ विश्ववृद्ध्यर्थेनत्वत्तपसाऽहंप्रीतइत्युक्तंतदेवतपः स्तुवन् प्रसंगादन्यान्यपिलोकवृद्धिकराणिविद्यादीनि
स्तौति तपोयमनियमादिसहितंध्यानंमेहृदयम् विद्यासांगमंत्रजपः साध्यानंतनोतीतितनुर्देहः क्रियाध्यानादिविषयः
पुंव्यापारोभावनाशब्दवाच्यस्तेनहिध्यानादिकमाक्रियतइत्याकृतिः जाताः सुनिष्पन्नाःक्रतवोंगानिशिरोवाएतद्यज्ञस्य
यद्ग्रीवाउपसदश्चक्षुषीआज्यभागावित्यादिश्रुतेः धर्मः कृत्वाद्यपूर्वःआत्मामनः हृदयाश्रयत्वात् सुरायज्ञभुजस्तएव अ
सवः प्राणाःसंतर्पणीयत्वात् ४६ ६२ ६२ ६२ ६२ ६२

ननूदासीनस्यसमस्य नमस्कारे कोलाभस्तत्राह यइति पादमूलंभजतामनुग्रहार्थंप्राकृतनामरूपरहितोऽपिजन्मभिरवतारैर्विशदैर्जितस त्वानि रूपाणि कर्मभिर्नामानिच योभेजे तत्कृतः भगवानचिंत्यैश्वर्यः समह्यंप्रसीदतु ३३ ननुत्वादृशाः सकामागणेशादीन्प्रार्थयंतेत्वंतुतान् वि हाय किमिति भगवंतमेव प्रार्थयसेतत्राह प्राकृतैरर्वाचीनैर्ज्ञानपथैरुपासनामार्गैर्यथाशयंतत्तद्वासनाऽनुसारेण योदेहगतोऽ तर्यामीतत्तद्देव तारूपेणविविधोभाति यथावायुः पार्थिवंचंपकादिगंधभेदमाश्रित्यनानागंधवान् विभातिरेणुगुणंधूसरत्वादिक माश्रित्यनानारूपवान्प्रतीय तेतद्वत्तस्यैवतत्तद्देवतारूपेणफलदातृत्वात्सईश्वरएवममनोरथमसत्यंकरोतुकिमंतर्गतबहुभिर्देवताऽ तरैरित्यर्थः तदुक्तंगीतासु योयो

योऽनुग्रहार्थंभजतांपादमूलमनामरूपोभगवाननंतः नामानिरूपाणिचजन्मकर्मभिर्भेजेसमह्यंपरमः प्रसीदतु ३३ यः प्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानांयथाशयंदेहगतोविभाति यथानिलःपार्थिवमाश्रितोगुणंस ईश्वरोमेकुरुतान्मनोरथम् ३४ श्रीशुकउवाच इतिस्तुतः संस्तुवतः सतस्मिन्नघम र्षणे आविरासीत्कुरुश्रेष्ठभगवान्भक्तवत्सलः ३५ कृतपादःसुपर्णांसेप्रलंबाष्टमहाभुजः चक्रशं खासिचर्मेषुधनुःपाशगदाधरः ३६ पीतवासाघनश्यामःप्रसन्नवदनेक्षणः वनमालानिवीतांगोल सच्छ्रीवत्सकौस्तुभः ३७ महाकिरीटकटकःस्फुरन्मकरकुंडलः कांच्यंगुलीयवलयनूपुरांगदभूषि तः ३८

यांयांतनुंभक्तः श्रद्धयाऽर्चितुमिच्छति तस्यतस्याचलांश्रद्धांतामेवविदधाम्यहम् सतयाश्रद्धयायुक्तस्तस्याराधनमीहते लभतेचतत ः कामान्मयैवविहितान्हितानिति येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहमितिचेति ३४ संस्तुवतोदक्षस्यभगवान्प्रत्यक्षोऽभूत् ३५ तंवर्णय ति सार्द्धैश्चतुर्भिः सुपर्णस्यांसेस्कंधेकृतौपादौयेन प्रलंबाअष्टौमहांतोभुजायस्यचक्राद्यष्टायुधधरः ३६ प्रसन्नंवदनमीक्षणेयस्यवनमालया निवीतंकंठादिपादांतव्याप्तमंगंयस्य लसंतौश्रीवत्सकौस्तुभौयस्य ३७ महांतिकिरीटकटकानियस्यस्फुरंतीमकरकुंडलेयस्यकांच्यादिभि र्विभूषितः वलयमत्रपादभूषणंद्रष्टव्यंकटकस्योक्तत्वात् ३८

तदेवंवस्तुनोगुणस्वरूपत्वाभावमंगीकृत्य अनिरुक्तात्मशक्तिरित्यनेन द्योतितंमाययासर्ववाच्यत्वेनविश्वरूपत्वमाह यस्मिन्नधिकारणेयतोऽ
पादानात् येनकरणेनयस्यसंबंधि यस्मैसंप्रदानाय यदीप्सिततमंयः कर्त्ताकुरुतेस्वतंत्रः कार्यतेचान्येनप्रयोज्यकर्त्रातद्ब्रह्मेतिप्रत्येकंसंबं
धः अत्रचसप्तभिर्यच्छब्दैः सप्तविभक्त्यर्थादर्शिताः यथेतिचक्रियाकारकसंबंधप्रकारवाचिनामव्ययानामर्थाः कुरुतेकार्यतेचेतिस्वार्थप
रार्थक्रियाऽन्वयश्चसर्वेषांदर्शितः चशब्देनभावकर्मादिविहितप्रत्ययार्थाः संगृहीताः तद्ब्रह्मैवेतिकुतस्तत्राह तद्धेतुस्तेषांकारणम् तत्कु
तः सर्वेभ्यः प्राक्सिद्धम् ननुब्रह्मादयस्तद्धेतवः श्रूयंतेअवरेचदृश्यंतेतत्कथंब्रह्मैवतद्धेतुस्तत्राह परेषामवरेषांचहेतूनांपरमंकारणम् ननुस
र्वकारणत्वेतस्यकिंनामसहकारिभवेत् तदानीमन्यस्याभावात् सत्यंनिरपेक्षमेवतत्कारणमित्याह अनन्यत् विजातीयशून्यम् एकंस
जातीयशून्यंचतस्मैनमइत्युत्तरेणान्वयः ३० नन्वेवंचेद्विश्वस्यहेतुस्तर्हिनकदाचिदनीदृशंजगदितिवदंतोमीमांसकाः कुतोऽत्रविव

यस्मिन्यतोयेनचयस्ययस्मैयद्योयथाकुरुतेकार्यतेच परावरेषांपरमंप्राक्प्रसिद्धंतद्ब्रह्मतद्धेतुरन न्यदेकम् ३० यच्छक्तयोवदतांवादिनांवैविवादसंवादभुवोभवंति कुर्वंतिचैषांमुहुरात्ममोहंतस्मै नमोनंतगुणायभूम्ने ३१ अस्तीतिनास्तीतिचवस्तुनिष्ठयोरेकस्थयोर्भिन्नविरुद्धधर्मयोः अवेक्षि तंकिंचनयोगसांख्ययोः समंपरंह्यनुकूलंबृहत्तत् ३२

दंतेतैश्चान्येस्वभाववादिनः संवदंतेतेचतेचतत्त्वविद्भिर्बो-
धिताअपिकुतः पुनः पुनर्मुह्यंतितत्राह यस्यमायाविद्याद्याः शक्तयोविवादस्यक्वचित्संवादस्यभुवः स्थानानिभवंतितस्मैनमः ३१ न-
नुकिंतद्ब्रह्मयस्यशक्तयोविवादादिभुवोभवंतितत्राह अस्तीति योगउपासनाशास्त्रम् तत्रहिविराड्रूपेणोपासनायांपातालपा-
दादिकमस्तीत्युपास्यत्वेनविधीयते नास्तीतिसांख्यंज्ञानशास्त्रम् तत्रह्यपाणिपादः अचक्षुरश्रोत्रमित्तिचपादादिनास्तीतिनिषिध्य
ते तयोर्योगसांख्ययोर्यत्किंचित्सममनुवर्त्तमानमवेक्षितंप्रतीतंतद्बृहत् ब्रह्मविवादास्पदंब्रह्मेत्यर्थः विवादंस्फुटयति भिन्नोअस्ति
नास्तीत्येवंभूतोविरुद्धौधर्मौययोः तयोर्भिन्नविषयत्वेऽपिविरोधोनस्यादित्येकस्थयोरित्युक्तमेकविषययोः कुतः वस्तुनिष्ठयोः
पादादिविधिप्रतिषेधयोरेकवस्तुनिष्ठत्वात् समत्वेहेतुः परम् हियतः विधिप्रतिषेधयोरविषयस्तयोः पादादिविषयत्वात् तथातर्हिअविष
यस्यसद्भावेकिंप्रमाणंतदाह अनुकूलमधिष्ठानंविनापादादिकल्पनाऽयोगात् अवधिंविनातन्निषेधायोगाच्च तयोरुपपादकत्वेनसिद्धमित्य
र्थः तस्मैनमइतिपूर्वस्यानुषंगः ३२

अदृष्टधामत्वमुक्त्वास्वप्रकाशत्वमाह यदामनसउपरामः समाधिर्नतुसुषुप्ताविवलयः नचजाग्रत्स्वप्नयोरिवविक्षेपः तदाहनामरूपेरूप्येतेयेन ततत्त्वथा तस्यउपरामेहेतुः दृष्टंदर्शनंस्मृतिश्चतयोः संप्रमोषान्नाशात् तदायःकेवलेनस्वरूपज्ञानेनप्रतीयते तस्मैहंसायशुद्धायशुचिशुद्धंमनःसद्मप्रतीतिस्थानंयस्यतस्मैनमः २६ एवंभूतःकेषांप्रतीयतइत्यपेक्षायामाह मनीषिणइतिद्वाभ्याम् विवेकिनोयंनिष्कर्षंतिविविच्यध्यायंति सनिर्वाणसुखानुभूतिर्ममप्रसीदतामितिद्वयोरन्वयः एवंनिष्कर्षतांप्रतीयतइतिभावः किमितिनिष्कर्षंतिस्वशक्तिभिर्गूढमप्रकाशमानम् कतिभिर्नवभिः पुनश्चत्रिवृद्भिः त्रिगुणाभिः सप्तविंशत्युपाधिभिर्गूढमष्टाविंशंनिष्कर्षंतीत्यर्थः यद्वा नवभिःप्रकृतिपुरुषमहदहंकारपंचतन्मात्ररूपाभिः त्रिवृद्भिः त्रिगुणात्मिकाभिः चकारात्षोडशविकाररूपाभिश्चकथंभूतंनिष्कर्षंतिमनीषयांतर्हृदिसंनिवेशितंनिश्चलीकृतम् पांचदश्यंपंचदशसामिधेनीमंत्रैः प्रकाश्यम् अलौकिकंवन्हिमिवाहंकारास्पदादात्मनोऽन्यंपरं

यदोपरामोमनसोनामरूपरूपस्यदृष्टस्मृतिसंप्रमोषात् यईयतेकेवलयास्वसंस्थयाहंसायतस्मैशुचिसद्मनेनमः २६ मनीषिणोऽन्तर्हृदिसंनिवेशितंस्वशक्तिभिर्नवभिश्चत्रिवृद्भिः वन्हिंयथादारुणिपांचदश्यंमनीषयानिष्कर्षंतिगूढम् २७ सवैममाशेषविशेषमायानिषेधनिर्वाणसुखानुभूतिः ससर्वनामासचविश्वरूपःप्रसीदतामनिरुक्तात्मशक्तिः यद्यन्निरुक्तंवचसानिरूपितंधियाक्षभिर्वामनसावोतयस्य माभूत्स्वरूपंगुणरूपंहितत्सवैगुणापायविसर्गलक्षणः २९

मात्मानंनिष्कर्षंतीत्यर्थः २७ अशेषाविशेषायस्यास्तस्यामायायाः निषेधेननिर्वाणसुखेवअनुभूतिर्यस्य अप्रसक्तनिषेधासंभवात्प्रसक्तिमाह सएवसर्वनामासएवविश्वरूपइति तद्रूपत्वेऽपिवास्तवत्वाभावान्निषेधः संभवतीत्याह अनिरुक्ता आत्मनिशक्तिर्मायायस्यसः २८ ननुयदिकेवलयास्वसंस्थयाप्रतीयतेतर्हिसर्वनामत्वंविश्वरूपत्वंचानुपपन्नंवागाद्यगोचरत्वादित्याशंक्यसर्वैर्नामभिर्वाच्यंप्रत्यक्षादिदृश्यंचतस्यस्वरूपंवस्तुतोमाभूत्तथाऽपिमाययाघटतइतिश्लोकत्रयेणोपपादयन्नमस्करोति यद्यदिति यद्यद्वचसानिरुक्तमभिहितंधियानिरूपितंव्यवसितमक्षभिर्वाइंद्रियैर्निरूपितंगृहीतमुतअपिमनसाऽपिनिरूपितंसंकल्पितंयस्यस्वप्रकाशत्वंतस्यतत्स्वरूपंमाभूत्स्वरूपत्वाभावेहेतुः हियस्मात्तद्गुणानामेवरूपम् पाठांतरेगुणैर्वर्द्धितम् सतुगुणव्यतिरिक्तः यतोगुणानामपायविसर्गाभ्यांप्रलयोत्पत्तिभ्यांलक्ष्यतइतितथा चेतनाधिष्ठानंविनातयोरसंभवात् यद्वायस्यस्वरूपंमाभून्नभवतितस्मैनमइतितृतीयेनान्वयः २९ ६७

प्रजापतिर्दक्षः १९ अबृंहितमसंवृद्धम् विंध्यस्य पादान् सन्निहितपर्वतान् २० २१ हंसगुह्याख्येन स्तोत्रेण कस्य दक्षस्य २२ पराय सर्वोत्तमाय नमो
द्धेन मनं करोमि परत्वे हेतुः अवितथा अनुभूतिश्चिच्छक्तिर्यस्य अतो गुणत्रयाभासो जीवो निमित्तं माया च तयोर्बंधवे नियंत्रे एवमपि गुणे
षु तत्त्वबुद्धिर्येषां तैर्जीवैरदृष्टं धाम स्वरूपं यस्य तत्र हेतुः निवृत्तं मानं यस्मात् पाठांतरे निरस्तमानमवधिश्च यस्मात् तर्हि कथं तस्य सिद्धि
रत आह स्वयंभुवे स्वप्रकाशाय २३ अदृष्टधामत्वं दर्शयन्नाह नेति पुरुषः सखा जीवः अस्मिन् पुरे देहे वसन्नपि अत्रैव संवसतः सख्युर्यस्य

मनसैवासृजत्पूर्वं प्रजापतिरिमाः प्रजाः देवासुरमनुष्यादीन्नभःस्थलजलौकसः १९ तमबृंहितमालो
क्य प्रजासर्गं प्रजापतिः विंध्यपादानुपव्रज्य सोऽचरद् दुष्करं तपः २० तत्राघमर्षणं नाम तीर्थं पापहरं परम् उ
पस्पृश्यानुसवनं तपसाऽतोषयद्धरिम् २१ अस्तौषीद्धंसगुह्येन भगवंतमधोक्षजम् तुभ्यं तदभिधा-
स्यामि कस्यातुष्यद्यतो हरिः २२ प्रजापतिरुवाच नमः परायावितथानुभूतये गुणत्रया
भासनिमित्तबंधवे अदृष्टधाम्ने गुणतत्त्वबुद्धिभिर्निवृत्तमानाय दधे स्वयंभुवे २३ न यस्य सख्यं पु
रुषोऽवैति सख्युः सखा वसन् संवसतः पुरेऽस्मिन् गुणो यथा गुणिनो व्यक्तदृष्टेस्तस्मै महेशाय नमस्क
रोमि २४ देहोऽसवोऽक्षा मनवो भूतमात्रा नात्मानमन्यं च विदुः परं यत् सर्वं पुमान्वेद गुणांश्च तत्-
ज्ज्ञो न वेद सर्वज्ञमनंतमीडे २५

सख्युः करणं प्रवर्त्तकादिकं नावैति न जानाति तस्मै कुतः व्यक्तदृष्टेः प्रपंचद्रष्टुः न हि दृष्टा दृश्यो भव
तीति प्रथमांतपाठे व्यक्ते प्रपंच एव दृष्टिर्यस्य सः गुणो विषयो गुणिनो विषयिण इंद्रियादेः सख्यं प्रकाशकत्वं यथा न वेत्ति तद्वत् २४ ननु गु-
णो जडत्वान्न जानाति जीवस्तु चेतनः किमिति न जानाति अत आह देह इति देहश्चासवश्च प्राणा अक्षाणींद्रियाणि मनवश्च अंतःकरणानि भू
तानि च मात्राश्च तन्मात्राणि आत्मानं स्वरूपं दृश्यमन्यमिंद्रियवर्गं तयोः परं देवतावर्गं च न विदुः पुमान् जीवस्तु सर्वमेतत्त्रयं वेद गुणां
श्च तन्मूलभूतान्वेद तज्ज्ञोऽपि सन् यं सर्वज्ञं न वेद तमनंतमीडे स्तौमि २५ ७७ ७७ ७७

प्रजापतीनां तद्द्रक्ष्यभोज्यदाहोऽनुचित इत्याह अहो इति त्रिभिः ऊर्जं भक्ष्यं भिषमन्नम् ८ अचराः फलाद्याः अपदाः तृणाद्याः अहस्ताः पश्वाद्याः चतुष्पदो मेषाद्याः ९ १० अतः आतिष्ठत आश्रयत सतां मार्गमुपशमं पित्रादिभिर्जुष्टम् ११ प्रजानां प्रजापतिरेव बंधुरतस्तज्जीविकानाशो न कर्तव्य इति दृष्टांतपंचकेनाह तोकानां बालानां माता पितरौ अज्ञानां ज्ञानदो बुध एव सुहृत् १२ ईश्वराधिष्ठानत्वाच्च भूतद्रोहो न यु-

अहो प्रजापतिपतिर्भगवान्हरिरव्ययः वनस्पतीनोषधीश्च ससर्जोर्जमिषं विभुः ८ अन्नं चराणामचरा ह्यपदः पादचारिणाम् अहस्ता हस्तयुक्तानां द्विपदां च चतुष्पदः ९ यूयं च पित्रान्वादिष्टा देवदेवेन चानघाः प्रजासर्गाय हि कथं वृक्षान्निर्दग्धुमर्हथ १० आतिष्ठत सतां मार्गं कोपं यच्छत दीपितम् पित्रा पितामहेनापि जुष्टं वः प्रपितामहैः ११ तोकानां पितरौ बंधू दृशः पक्ष्म स्त्रियाः पतिः पतिः प्रजानां भिक्षूणां गृह्यज्ञानां बुधः सुहृत् १२ अंतर्देहेषु भूतानामात्मास्ते हरिरीश्वरः सर्वं तद्धिष्ण्यमीक्षध्वमेवं वस्तोषितो ह्यसौ १३ यः समुत्पतितं देह आकाशान्मन्युमुल्बणम् आत्मजिज्ञासया यच्छेत्स गुणानतिवर्तते १४ अलं दग्धैर्द्रुमैर्दीनैः खिलानां शिवमस्तु वः वार्क्षी ह्येषा वरा कन्या पत्नीत्वे प्रतिगृह्यताम् १५ इत्यामंत्र्य वरारोहां कन्यामाप्सरसीं नृप सोमो राजा ययौ दत्त्वा ते धर्मेणोपयेमिरे १६ तेभ्यस्तस्यां समभवद्दक्षः प्राचेतसः किल यस्य प्रजाविसर्गेण लोका आपूरितास्त्रयः १७ यथा ससर्ज भूतानि दक्षो दुहितृवत्सलः रेतसा मनसा चैव तन्ममावहितः शृणु १८

क्त इत्याह अंतर्देहेष्विति वो युष्माभिः १३ आकाशाद्देहे समुत्पतितमाकस्मिकमित्यर्थः आत्मविचारेण नियच्छेत् १४ खिलानां शेषाणां वो युष्माकं च शिवमस्तु वृक्षरक्षणार्थं तदीयां कन्यां ददाति वार्क्षी वृक्षैः पालिता १५ आमंत्र्य सांत्वयित्वा आप्सरसीं अप्सरसः प्रम्लोचायाः सुताम् १६ १७ दुहितृवत्सल इति तस्य कन्यावंश एवेत्युक्तम् ममम त्तः १८ ७ ७

कुंभसंभवोऽगस्त्योमलयेपर्वतेआसीनोऽव्यग्रोहरिमर्चयन्पुनःपुनः विश्वासार्थंहरेःपादौस्पृशन्नित्यर्थः ३५ इतिश्रीभागवतेपष्ठस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थादित्रिभिर्विश्वरूपजन्मविवक्षया प्रचेतःसुतदक्षस्यवंशस्तावत्प्रतन्यते १ चतुर्थेतुप्रजासृष्ट्यैदक्षेणाराधनंहरेः तपसाहंसगुह्याख्यस्तोत्रेणचनिरूप्यते २ प्रसक्तानुप्रसक्तेनस्वायंभुवसुतान्वये नामप्रभावमाकर्ण्यवंशाव्यासंबुभुत्सते ३ देवासुरेतिद्वाभ्याम् सामासिकः संक्षिप्तोयः प्रोक्तस्तृतीयस्कंधे १ व्यासंविस्तारम् तेत्वत्तः ययाशक्त्यायथासससर्जतांशक्तिंतत्प्रकारंच-

इतिहासमिमंगुह्यंभगवान्कुंभसंभवः कथयामासमलयआसीनोहरिमर्चयन् ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ३ राजोवाच देवासुरनृणांसर्गोनागानांमृगपक्षिणाम् सामासिकस्त्वयाप्रोक्तोयस्तुस्वायंभुवेंतरे १ तस्यैवव्यासमिच्छामिज्ञातुंतेभगवन्यथा अनुसर्गंययाशक्त्यासससर्जभगवान्परः २ सूतउवाच इतिसंप्रश्नमाकर्ण्यराजर्षेर्बादरायणिः प्रतिनंद्यमहायोगीजगादमुनिसत्तमः ३ श्रीशुकउवाच यदाप्रचेतसःपुत्रादश प्राचीनबर्हिषः अंतःसमुद्रादुन्मग्नाददृशुर्गांद्रुमैर्वृताम् ४ द्रुमेभ्यः क्रुध्यमानास्तेतपोदीपितमन्यवः मुखतोवायुमग्निंचससृजुस्तद्दिधक्षया ५ ताभ्यांनिर्दह्यमानांस्तानुपलभ्यकुरूद्वह राजोवाचमहान्सोमोमन्युंप्रशमयन्निव ६ माद्रुमेभ्योमहाभागादीनेभ्योद्रोग्धुमर्हथ विवर्द्धयिषवोयूयंप्रजानांपतयःस्मृताः ७

ज्ञातुमिच्छामि अनुसर्गमनुवृत्तंसर्गम् २३ दक्षादिरूपेणससर्जेतिवक्तुंदक्षजन्मप्रकारमाह यदेति प्राचीनबर्हिषःपुत्रायदासमुद्रमध्यादुन्मग्नानिर्गताः तदागांपृथिवींद्रुमैर्वृतांददृशुः ४ नारदोपदेशतःप्राचीनबर्हिषोनिवृत्त्याअराजकेसतिकृष्याद्यभावात् तपसादीपितोमन्युर्येषांतेतेषांद्रुमाणांदग्धुमिच्छया ५ ताभ्यांवाय्वग्निभ्यांदह्यमानांस्तान्द्रुमान्वनस्पतीनांराजासोमउवाच ६ माद्रुमेभ्यइतिनवभिः हेमहाभागाः विवर्द्धयिषवःविशेषेणवर्द्धयितुमिच्छवः ७ ७ ७

किंच जिव्हेत्यादि यद्येषांजिव्हेत्याद्यन्वयः नकृतंविष्णुकृत्यंभगवद्भजनंयैः २९ भगवंतंक्षमापयति तदिति अयंभावः नःस्वपुरुषैरस्मदीयत्वेनस्थितैः स्वीयैरेवपुरुषैर्यद्यस्मादसत् अन्याय्यंकृतम् तत्तस्मात्त्वयमेवक्षम्यतांसहताम् स्वानांस्वीयानांभक्तानांनः अस्माकंनविदुषांअज्ञानामहोगरीयसितस्मिन्क्षांतिर्युक्तैव महइतिपाठेस्वीयानांमाहात्म्यमविदुषांनः क्षमांकरोत्वित्यर्थः ३० तस्मादित्यादिशुकोक्तिः जगतोऽपिमंगलरूपम् ३१ एकांतिकत्वमेवाह शृण्वतामितिव्रतादिभिस्तथानशुद्ध्येत् ३२ एतदुपपादयति कृष्णांघ्रिपद्मयोर्मधु-

जिव्हानवक्तिभगवद्गुणनामधेयंचेतश्चनस्मरतितच्चरणारविंदम् कृष्णायनोनमतियच्छिरएकदाऽपितानानयध्वमसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् २९ तत्क्षम्यतांसभगवान्पुरुषः पुराणोनारायणः स्वपुरुषैर्यदसत्कृतंनः स्वानामहोनविदुषांरचितांजलीनांक्षांतिर्गरीयसिनमः पुरुषायभूम्ने ३० तस्मात्संकीर्त्तनंविष्णोर्जगन्मंगलमंहसाम् महतामपिकौरव्यविद्ध्येकांतिकनिष्कृतम् ३१ शृण्वतांगृणतांवीर्याण्युद्दामानिहरेर्मुहुः यथासुजातयाभक्त्याशुद्ध्येन्नात्माव्रतादिभिः ३२ कृष्णांघ्रिपद्ममधुलिट्नपुनर्विसृष्टमायागुणेषुरमतेवृजिनावहेषु अन्यस्तुकामहतआत्मरजःप्रमार्ष्टुमीहेतकर्मयतएवरजःपुनःस्यात् ३३ इत्थंस्वभर्तृगदितंभगवन्महित्वंसंस्मृत्यविस्मितधियोयमकिंकरास्ते नैवाच्युताश्रयजनंप्रतिशंकमानाद्रष्टुंचबिभ्यतिततःप्रभृतिस्मराजन् ३४

लेढिआस्वादयतीतितथामधुलिहतीतिमधुलिट्अतितुच्छत्वेनविसृष्टायेमायागुणाः विषयास्तेषुपुनर्नरमते अस्तुतन्मध्वास्वादरहितः अतएवकामाभिभूतः सन्नात्मनोरजः पापंप्रमार्ष्टुमपिकर्मैवप्रायश्चित्तरूपमीहेत यतः कर्मणः पुनरपिरजः पापंस्यादेवकुंजरशौचवत् सत्त्वशोधकत्वाभावात् ३३ नैवविस्मितधियोबभूवुः किंतुसत्यमुक्तमित्येवमेनिरे ततः प्रभृतिप्रतिशंकमानाः अस्मानेवैषहन्यादितिशंकांवहंतः तंद्रष्टुमपिबिभ्यतिस्म पाठांतरेतुविस्मितधियोजाताः तेचततः प्रभृतिबिभ्यतिस्मेत्यर्थः ३४

यन्नूक्तंव्यर्थंतर्हि द्वादशाब्दादिस्मरणमितितत्राह प्रायेणेति महाजनोमन्वादिः अयंभावः यथामृतसंजीवनौषधिमजानंतोवैद्यारोग निर्हरणायत्रिकटुकनिंबादीनिस्मरंति तथास्वयंभुशंभुप्रमुखवद्द्वादशव्यतिरेकेणायंमहाजनोऽतिगुह्यमिदंज्ञात्वाद्वादशाब्दादिकं स्मरतीति किंच माययादेव्याअत्यंविमोहितमतिरयंजनः मधुमधुरंयथाभवत्येवंपुष्पितायांपुष्पस्थानीयैरर्थवादैर्मनोहरयांत्र य्यांजडीकृताअभिनिविष्टामतिर्यस्य अतोमहत्येवकर्मणिश्रद्धयायुज्यमानोनाल्पेप्रवर्त्तते दृश्यतेहिप्राकृतस्यलोकस्यमहतिमं त्रादौश्रद्धा अल्पेचाश्रद्धा तस्मादस्यग्राहकोनास्तीतितैर्नोक्तम् यद्वा स्वाधीनः सिंहोऽस्त्येतावताश्वसृगालादिनिवारणायतं-

प्रायेणवेदतदिदंनमहाजनोऽयंदेव्याविमोहितमतिर्बतमाययालम् त्रय्यांजडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायांवैतानिकेमहतिकर्मणियुज्यमानः २५ एवंविमृश्यसुधियोभगवत्यनंतेसर्वात्मनाविदधतेखलुभावयोगम् तेमेनदंडमर्हंत्यथयद्यमीषांस्यात्पातकंतदपिहंत्युरुगायवादः २६ तेदेवसिद्धपरिगीतपवित्रगाथायेसाधवःसमदृशोभगवत्प्रपन्नाः तान्नोपसीदतहरेर्गदयाऽभिगुप्तान्नैषांवयंनचवयःप्रभवामदंडे २७ तानानयध्वमसतोविमुखान्मुकुंदपादारविंदमकरंदरसादजस्रम् निष्किंचिनैःपरमहंसकुलैरसङ्गैर्जुष्टात्गृहेनिरयवर्त्मनिबद्धतृष्णान् २८

यथानप्रयुज्यंतेतथाऽतितुच्छत्वात्पापस्यनतन्निरसनायपरममंगलंहरेर्नामस्मरंति यद्वानाममाहात्म्यज्ञानेसर्वमुक्तिप्रसंगादित्येषादि कृग्रंथविस्तरभयात्तुनातिप्रपंच्यते २५ भावयोगंभक्तियोगम् अमीषांपातकंनस्यादेव यदिस्यात्तदुरुगायस्यवादःकीर्त्तनम् २६ तदेवंधर्मतत्त्वंनिर्णीयभृत्याननुशास्ति तइति येभगवंतंप्रपन्नाः तेदेवैःसिद्धैश्चपरिगीतपवित्रगाथाः वर्णितपवित्रकथाःअ तस्तान्नोपसीदततत्समीपमपिनगच्छत वयःकालोऽपिनप्रभवति २७ केतर्हिदंडार्थमानेयाइत्यत्राह तानितिद्वाभ्याम् अस तःदुष्टान्तानेवाह मुकुंदपादारविंदयोर्योमकरंदरूपोरसस्तस्माद्विमुखान् कथंभूतात् निष्किंचनैरजस्रंजुष्टात् तेषांज्ञापक माह निरयवर्त्मनिस्वधर्मशून्येगृहेबद्धातृष्णायैस्तान् २८ ७ ७ ७ ७

ननुकेचिन्नजानंतितस्यसत्त्वेकिंप्रमाणंतत्राह स्वयंभूरिति कुमारः सनत्कुमारः वयमित्यात्मानमेवबहुमन्यमानोनिर्दिशति २० हेभटाः २१ तमेवधर्ममाह एतावानिति २२ नचात्रप्रमाणंवक्तव्यंदृष्टत्वादित्याह नामोच्चारणेति येनैवकेवलेनसकृदुच्चारितेन २३ ननुनामाभासेन कथंसर्वपापक्षयः स्यात् श्रद्धाभक्त्यावृत्यादेरपिविधानात् तथाहिसायंप्रातर्गृणन्भक्त्यादुःखग्रामाद्विमुच्यतइति अनुदिनमिदमादरेण-शृण्वन्निति श्रवणंकीर्तनंध्यानंहरेरद्भुतकर्मणःजन्मकर्मगुणानांचतदर्थेऽखिलचेष्टितमित्याद्यस्मिन्नेवपुराणेतत्रतत्रपठ्यते पुराणांतरे च पापक्षयश्चभवतिस्मरतांतमहर्निशमिति अत्रैवच तस्मात्संकीर्त्तनंविष्णोर्जगन्मंगलमंहसाम् महतामपिकौरव्यविध्येकांतिकनिष्कृत

स्वयंभूर्नारदः शंभुःकुमारःकपिलोमनुः प्रह्लादोजनकोभीष्मोबलिर्वैयासकिर्वयम् २० द्वादशैतेवि-जानीमोधर्मंभागवतंभटाः गुह्यंविशुद्धंदुर्बोधंयंज्ञात्वामृतमश्नुते २१ एतावानेवलोकेऽस्मिन्पुं-सांधर्मःपरःस्मृतः भक्तियोगोभगवतितन्नामग्रहणादिभिः २२ नामोच्चारणमाहात्म्यंहरेःपश्य-तपुत्रकाः अजामिलोऽपियेनैवमृत्युपाशादमुच्यत २३ एतावताऽलमघनिर्हरणायपुंसांसं-कीर्त्तनंभगवतोगुणकर्मनाम्नाम् विक्रुश्यपुत्रमघवान्यदजामिलोपिनारायणेतिम्रियमाणइयाय-मुक्तिम् २४

मित्यादिनासम्यक्कीर्त्तनादेवमन्यते किंच तथासतिकिमितिमन्वादयोद्वादशाब्दादीनिस्मरेयुः तस्मादिदमनुपप न्नमिवतत्राह एतावतेति भगवतोगुणानांकर्मणांचनाम्नांचसम्यक्कीर्त्तनमितियत् एतावतापुंसामघनिर्हरणायपापक्षयमात्रायअ लमुपयोगोनास्ति अलंशब्दोऽत्रवारणेयथाहामरसिंहः अलंभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकमिति उपयोगाभावमेवाह अजामि-लोमहापातक्यपिनारायणेतिविक्रुश्यनतुसम्यक्कीर्त्तयित्वातच्चपुत्रंविक्रुश्यनतुहरिम् अघवान्अशक्तश्चिरपिम्रियमाणोऽस्व-स्थचित्तोऽपिमुक्तिमवाप नत्वघनिर्हरणमात्रमतोनामाभासेनापिसर्वपापक्षयइत्येवतत्त्वमावृत्तिश्रद्धादिविधयस्तुपापवास-नाक्षयार्थाइत्युक्तमेवहरेर्गुणानुवादःखलुसत्त्वभावनइत्यत्र २४

एतत्प्रपंचयति ब्राह्मणादिनामभिर्वाचि निजायांतंत्यांदामन्यांजनान् योबध्नाति दामभिर्गाः बलीवर्द्दानिवतइमेजीवाः नामकर्मभिर्निबंधैर्बद्धाःय स्मैबलिंवहंतियदधीनाः कर्मकुर्वंतीत्यर्थः १३ यस्यचलीलादुर्विभाव्येत्याह अहमितिद्वाभ्याम् १४ नस्पृष्टंरजस्तमश्चयैः ईहितमभिप्रेतंचे ष्टितंवानविदुः स्पृष्टमायाः माययास्पृष्टाः ततस्तेभ्योऽन्येनविदुरितिकिंपुनर्वक्तव्यम् १५ तन्माययाविमोहितत्वान्नजानंतीत्युक्तमविष यत्वाच्चतस्येत्याह यमिति गोभिरिंद्रियैर्हृदाचित्तेननविचक्षतेनपश्यंति यद्वाचाऽनभ्युदितंयन्मनोनमनुतइत्यादिश्रुतेः आत्मनांजीवा-

योनामभिर्वाचिजनान्निजायांबध्नातितंत्यामिवदामभिर्गाः यस्मैबलिंतइमेनामकर्मनिबंधबद्धाश्च- कितावहंति १३ अहंमहेंद्रोनिर्ऋतिःप्रचेताःसोमोऽग्निरीशःपवनोऽर्कोविरिंचः आदित्यविश्वेवस- वोऽथसाध्यामरुद्गणारुद्रगणाःससिद्धाः १४ अन्येचयेविश्वसृजोऽमरेशाभृग्वादयोऽस्पृष्टरजस्त मस्काः यस्येहितंनविदुःस्पृष्टमायाःसत्त्वप्रधानाअपिकिंततोन्ये १५ यंवैनगोभिर्मनसाऽसुभिर्वा हृदागिरावाऽसुभृतोविचक्षते आत्मानमंतर्हृदिसंतमात्मनांचक्षुर्यथैवाकृतयस्ततःपरम् १६ त स्यात्मतंत्रस्यहरेरधीशितुःपरस्यमायाऽधिपतेर्महात्मनः प्रायेणदूताइहवैमनोहराश्चरंतितद्रूप गुणस्वभावाः १७ भूतानिविष्णोःसुरपूजितानिदुर्दर्शलिंगानिमहाद्भुतानि रक्षंतितद्भक्तिमतः परेभ्योमत्तश्चमर्त्यानथसर्वतश्च १८ धर्मंतुसाक्षाद्भगवत्प्रणीतंनवैविदुर्ऋषयोनापिदेवाः न सिद्धमुख्याअसुरामनुष्याःकुतश्चविद्याधरचारणादयः १९

नामात्मानंद्रष्टारमाकृतयोरूपाणिचक्षुर्यथाकर्मभूतंनजानंतिततःपरमाकृतीनांप्रकाशकम् नहिप्रमाताप्रमाणस्यविषयइतिभावः ए- वंभूतःपरमेश्वरोमदन्योऽस्तीतिपूर्वेणैवसंबंधः १६ भवत्वेवंभूतोऽन्यःपरमेश्वरः येपुनरस्मान्निर्भर्त्स्यपापिनंरक्षितवंतः तेकेतानाा- ह तस्येतिद्वाभ्याम् तस्यैवरूपंगुणाःप्रभावादयःस्वभावःभक्तवात्सल्यादिर्येषांते १७ विष्णोर्भूतानिभृत्याः दुर्दर्शानिद्रष्टुमप्यश- क्यानिलिंगानिरूपाणियेषांतानि तद्भक्तिमतःविष्णुभक्तान् परेभ्यःशत्रुभ्यःसर्वतःअग्न्यादिभ्यश्चरक्षंति १८ ननुविष्णुभक्ता श्चेत्कथमधर्मपक्षपातंकृतवंतस्तत्राह धर्ममिति ऋषयोभृग्वादयः १९ छ छ छ

संतुबहवः कोबाधस्तत्राहुः यदीतिमृत्युर्दुःखममृतंसुखंतेषांविप्रतिपत्तौतेउभेकस्यस्यातांनकस्यापिपरस्परविरोधेनोभयोरपिप्रतिबंधा
त् ऐकमत्येतुकस्यवानस्याताम् एकःसुखंकर्त्तुमिच्छतिदुःखंचान्यः ऐकमत्येचतयोः परस्परकार्यानुमोदनेनोभयोरपिप्राप्तेकस्यवातेउभे
अपिनस्यातामित्यर्थः ५ ननुबहूनांकर्मिणांव्यवस्थयाबहवः शास्तारोभवंतुतथासतिनायंदोषःस्यात्तत्राहुः बहूनांकर्मिणांव्यवस्थयाशा
स्तृबहुत्वेशास्तृत्वंस्यात्घटेत् किंतुतदायत्सर्वशास्तारिमुख्यंशास्तृत्वंतदेकदेशेउपचारमात्रमेवस्यात् यथाच क्रवर्त्तिनएवमुख्यंशास्तृ
त्वंमंडलवर्त्तिनांसुपचारमात्रंनिरंकुशत्वाभावात् ६ यस्मादेवंशास्तृबहुत्वंनघटतेअतस्त्वमेकएवशास्ताशुभाशुभेविविनक्तीतित

यदिस्युर्बहवोलोकेशास्तारोदंडधारिणः कस्यस्यातांनवाकस्यमृत्युश्चामृतमेववा ५ किंतुशास्तृ
बहुत्वेस्याद्बहूनामिहकर्मिणाम् शास्तृत्वमुपचारोहियथामंडलवर्त्तिनाम् ६ अतस्त्वमेकोभू
तानांसेश्वराणामधीश्वरः शास्तादंडधरोनृणांशुभाशुभविवेचनः ७ तस्यतेविहतोदंडोनलो
केवर्त्ततेऽधुना चतुर्भिरद्भुतैःसिद्धैराज्ञातेविप्रलंभिता ८ नीयमानंतवादेशादस्माभिर्यातनागृ
हान् व्यमोचयन्पातकिनंछित्वापाशान्प्रसह्यते ९ तांस्तेवेदितुमिच्छामोयदिनोमन्यसेक्षमम् ना
रायणेत्यभिहितेमाभैरित्याययुर्द्रुतम् १० श्रीशुकउवाच इतिदेवःसआपृष्टःप्र
जासंयमनोयमः प्रीतःस्वदूतान्प्रत्याहस्मरन्पादांबुजंहरेः ११ यमउवाच परोम
द्न्योजगतस्तस्थुषश्चओतंप्रोतंपटवद्यत्रविश्वम् यदंशतोऽस्यस्थितिजन्मनाशानस्योतवद्यस्यवशेच
लोकः १२

था॰ ७ विप्रलंभितावंचितालंघितेत्यर्थः ८ तदेवाहुः नीयमानमिति ९ तेत्वत्तः यदिनोऽस्माकंक्षमंहितंमन्यसेअन्यथाअज्ञान
तस्तदवज्ञानेनतवाप्यनर्थःस्यात् अतस्त्वंहितेषांप्रभावः यतोनारायणायेतिकेवलमभिहितेमाभयंकुर्वितिवदंतःशीघ्रमागताः १० संयमयतीतित
था॰ ११ मत्तोऽन्योजगतस्तस्थुषश्चपरोऽधीश्वरोऽस्तिअहंतुजंगमानामेवतत्रापिनृणामेवतत्रापिपापिनामेवतत्किंकरःसन्नईश्वरःसतुसर्वेश्वरःकोऽ
सौयत्रयस्मिन् विश्वमोतंप्रोतंचऊर्ध्वतिर्यक्तंतुषुपटवत् यस्यतंशेभ्योविष्णुब्रह्मरुद्रेभ्योअस्यस्थित्यादयोभवंतियस्यवशेलोकोवर्त्ततेन
सिनासिकायांप्रोतबलीवर्द्दवत् १२ ७

४७ नचेक्षितोभवति ४८ म्रियमाणः अवशत्वेनश्रद्धाविहीनोऽपि ४९ इतिश्रीभागवतेषष्ठस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २
तृतीयेतुयमेनापिवैष्णवोत्कर्षवर्णनैः सांत्वयित्वास्वदूतांस्तेवैष्णवेकिंकराकृताः १ विष्णुदूतैर्निर्णीतंशास्त्रार्थयमसुखेनदृढयितुंतृतीया-
ध्यायारंभः तत्रयदुक्तंयमराज्ञेनथासर्वमाचचक्षिरितिततः किंतत्रवृत्तमितिपृच्छतिनिशाम्येति मुरारेर्नैर्देशिकैः किंकरैरेवंविहतान् अत-

यएवंपरमंगुह्यमितिहासमघापहम् शृणुयाच्छ्रद्धयायुक्तोयश्चभक्त्याऽनुकीर्त्तयेत् ४७ नवैसन
रकंयातिनेक्षितोयमकिंकरैः यद्यप्यमंगलोमर्त्योविष्णुलोकेमहीयते ४८ म्रियमाणोहरेर्नामगृ
णन्पुत्रोपचारितम् अजामिलोऽप्यगाद्धाम किंपुनः श्रद्धयागृणन् ४९ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेषष्ठस्कंधे अजामिलोपाख्यानेद्वितीयोऽध्यायः २ राजोवाच
निशम्यदेवः स्वभटोपवर्णितंप्रत्याहकिंतान्प्रतिधर्मराजः एवंहताज्ञोविहतान्मुरारेर्नैर्देशिकैर्यस्यवशे
जनोऽयम् १ यमस्यदेवस्यनदंडभंगः कुतश्चनर्षेश्रुतपूर्वआसीत् एतन्मुनेवृश्चतिलोकसंशयंनहि-
त्वदन्यइतिमेविनिश्चितम् २ श्रीशुकउवाच भगवत्पुरुषैराजन्याम्याः प्रतिह
तोद्यमाः पतिंविज्ञापयामासुर्यमंसंयमिनीपतिम् ३ यमदूताऊचुः कतिसं
तीहशास्तारोजीवलोकस्यवैप्रभो त्रैविध्यंकुर्वतः कर्मफलाभिव्यक्तिहेतवः ४

एवंहताआज्ञायस्य यस्यवशवर्त्तीअयंजनः सोऽपितान्प्रतिकिमाह १ अत्याश्चर्यमेतदित्याह यमस्येति हेऋषेयमस्यदंडभंगः कुतश्च
नकस्माच्चिदपिश्रुतपूर्वोनासीत् एतत्एतस्मिन्नर्थेयद्वानश्रुतपूर्वः एतत्यमदूतनिराकरणंचासीत् अतः सर्वस्यापिलोकस्यसंशयो
वर्त्ततेतंत्वत्तोऽन्योनच्छिनत्तीतिमेनिश्चितमतः कथयेतिशेषः २ भगवतः पुरुषैः प्रतिहतउद्यमोयेषांतेयाम्याः पुरुषाः ३ कतिसंती-
त्याक्षेपोक्तिः त्रैविध्यंत्रिविधंस्वार्थेष्यङ्यद्वात्रैविध्यंयथाभवतितथाकर्मकुर्वतः तदर्थेचकर्मफलस्याभिव्यक्तिहेतवः कतिसंतीति ४ ७

३६ ३७ अमिथ्याभूते ऽर्थेधीर्यस्यतथाभूतः सन्देहादौममाहमितिमतिंहित्वाधास्ये ३८ मुक्तंसर्वमनुबंधनंपुत्रादिस्नेहोयेनसः ३९ प्रत्याहृत इंद्रियग्रामोयेन ४० गुणेभ्योदेहेंद्रियादिभ्यः आत्मानंवियुज्यविशोध्य आत्मसमाधिनाचित्तैकाग्र्येणभगवतोधाम्निस्वरूपे ४१ तस्मिन्भगवद्धाम्निउपरतानिश्चलाधीर्यस्यसः तस्मिन्काले अद्राक्षीदितिवापुरः पुरतः ततश्चप्रागुपलब्धानेवतानुपलभ्यप्रत्य

विमुच्यतमिमंबंधमविद्याकामकर्मजम् सर्वभूतसुहृच्छांतोमैत्रः करुण आत्मवान् ३६ मोचयेग्रस्तमात्मानंयोषिन्मय्यात्ममायया विक्रीडितोययैवाहंक्रीडामृगइवाधमः ३७ ममाहमितिदेहादौहित्वाऽमिथ्याऽर्थधीर्मतिम् धास्येमनोभगवतिशुद्धंतत्कीर्तनादिभिः ३८ इतिजातसुनिर्वेदः क्षणसंगेनसाधुषु गंगाद्वारमुपेयायमुक्तसर्वानुबंधनः ३९ श्रीशुकउवाच सतस्मिन्देवसदनआसीनोयोगमाश्रितः प्रत्याहृतेंद्रियग्रामोयुयोजमनआत्मनि ४० ततोगुणेभ्यआत्मानंवियुज्यात्मसमाधिना युयुजेभगवद्धाम्निब्रह्मण्यनुभवात्मनि ४१ यर्ह्युपारतधीस्तस्मिन्नद्राक्षीत्पुरुषान्पुरः उपलभ्योपलब्धान्प्राक्ववंदेशिरसाद्विजः ४२ हित्वाकलेवरंतीर्थेगंगायांदर्शनादनु सद्यःस्वरूपंजगृहेभगवत्पार्श्ववर्तिनाम् ४३ साकंविहायसाविप्रोमहापुरुषकिंकरैः हैमंविमानमारुह्यययौयत्रश्रियःपतिः ४४ एवंसविप्लावितसर्वधर्मादास्याःपतिःपतितोगर्ह्यकर्मणा निपात्यमानोनिरयेहतव्रतः सद्योविमुक्तोभगवन्नामगृण्हन् ४५ नातःपरंकर्मनिबंधकृंतनंमुमुक्षतांतीर्थपदानुकीर्तनात् नयत्पुनःकर्मसुसज्जतेमनोरजस्तमोभ्यांकलिलंततोऽन्यथा ४६

भिज्ञायववंदे ४२ ४३ ४४ उपसंहरति एवमितिद्वाभ्याम् विप्लाविताः सर्वेधर्मायेनहतंव्रतंस्वदारनियमादिर्यस्य ४५ कर्मनिबंधस्यपापमूलस्यकृंतनम् छेदकमतः परन्नास्तिकस्मात्परम् तीर्थपदास्यानुकीर्तनात् यत्रहेतुः यत् यतोऽनुकीर्तनात् ततोऽनुकीर्तनादन्यथाप्रायश्चित्तांतरैः रजस्तमोभ्यांकलिलंमलिनमेवतिष्ठतियत् तन्मनः कर्मसुपुनः नसज्जते ४६

त्रैविद्यं वेदत्रयप्रतिपाद्यम् गुणाश्रयं यमदूतानां धर्मं कृष्णदूतानां च भागवतं भगवत्प्रणीतं शुद्धं निर्गुणं धर्ममाकर्ण्य इति योज्यम् भक्तिमानासीदित्युत्तरस्यानुषंगः २४ २५ अनुतापं प्रपंचयति अहो इति चतुर्भिः येन आत्मना मया वृषल्यां पुत्रतया जायमानेन ब्रह्म ब्राह्मण्यं जातिः विप्लावितं नाशितम् २६ दुष्कृतं दोषकर्त्तारं कुलस्य कज्जलं कलंकम् २७ नास्त्यन्यो बंधुः पुत्रादिर्ययोः तपस्विनौ संतप्तौ अधु

अजामिलोऽप्यथाकर्ण्य दूतानां यमकृष्णयोः धर्मं भागवतं शुद्धं त्रैविद्यं च गुणाश्रयम् २४ भक्तिमान् भगवत्याशु माहात्म्यश्रवणाद्धरेः अनुतापो महानासीत् स्मरतोऽशुभमात्मनः २५ अहो मे परमं कष्टमभूदविजितात्मनः येन विप्लावितं ब्रह्म वृषल्यां जायतात्मना २६ धिङ्मां विगर्हितं सद्भिर्दुष्कृतं कुलकज्जलम् हित्वा बालां सतीं योऽहं सुरापामसतीमगाम् २७ वृद्धावनाथौ पितरौ नान्यबंधू तपस्विनौ अहो मयाधुना त्यक्तावकृतज्ञेन नीचवत् २८ सोऽहं व्यक्तं पतिष्यामि नरके भृशदारुणे धर्मघ्नाः कामिनो यत्र विंदंति यमयातनाः २९ किमिदं स्वप्न आहोस्वित्साक्षाद्दृष्टमिहाद्भुतम् क्व याता अद्य ते ये मां व्यकर्षन् पाशपाणयः ३० अथ ते क्व गताः सिद्धाश्चत्वारश्चारुदर्शनाः व्यमोचयन्नीयमानं बद्ध्वा पाशैरधो भुवः ३१ अथापि मे दुर्भगस्य विबुधोत्तमदर्शने भवितव्यं मंगलेन येनात्मा मे प्रसीदति ३२ अन्यथा म्रियमाणस्य नाशुचेर्वृषलीपतेः वैकुंठनामग्रहणं जिह्वा वक्तुमिहार्हति ३३ क्व चाहं कितवः पापो ब्रह्मघ्नो निरपत्रपः क्व च नारायणेत्येतद्भगवन्नाम मंगलम् ३४ सोऽहं तथा यतिष्यामि यतचित्तेंद्रियानिलः यथा न भूय आत्मानमंधे तमसि मज्जये ३५

नात्तत्क्षणमेव २८ २९ इदानीं तस्य विमर्शपूर्वकं मोक्षक्रममाह किमिदमित्यष्टभिः साक्षात्प्रत्यक्षमिह जाग्रत्येव दृष्टम् ३० ये मां व्यमोचयन् ते च क्व गताः ३१ यद्यप्यहमस्मिन् जन्मनि दुर्भगः पापीयान् अथापि जन्मांतरे नूनं पुण्यवानित्याह विबुधोत्तमदर्शन इति निमित्तसप्तमी तेषां दर्शनार्थं पूर्वेण मंगलेन महता पुण्येन भवितव्यम् येन दर्शनेन ३२ अन्यथा पूर्वपुण्यं विना कथंभूतं वैकुंठनाम गृह्यते वशीक्रियते अनेनेति ग्रहणम् ३३ ब्रह्मघ्नः विप्रत्वनाशकः ३४ ३५

किंच तैस्तपोदानादिभिस्तान्यघान्येव पूयंते नश्यंति अधर्मोज्जातं मलिनं तु तस्य पापकर्तुर्हृदयम् यद्वा तेषामघानां हृद-
यं सूक्ष्मं रूपं संस्काराख्यं न शक्ष्यति तदपि ईशांघ्रिसेवया कीर्त्तनादिना शक्ष्यतीत्यर्थः अयं भावः महांत्यपि पापानि सकृदु-
च्चारितेनैव नाम्ना नश्यंति सकृत्प्रवर्त्तितेन दीपेन च गाढध्वांतानि तदावृत्त्या तु पापांतरस्यानुत्पत्तिः दीपधारणइव तमोऽ
नरस्य ततश्च वासनाक्षया तद्धृदयशुद्धिः एतदर्थमेव तत्र तत्रावृत्तिविधानम् पापक्षयश्च भवति स्मरतां तमहर्निशमित्यादि
षु तदेवात्राप्युक्तं गुणानुवादः खलु सत्त्वभावन इः तदपीशांघ्रिसेवयेति च अतोस्य हरिनाम्नैव सर्वपापक्षयः वासनाक्षयस्तु महा
पुरुषदर्शनादिभिरिति १७ तथाऽपि पापप्रायश्चित्तमिदमिति ज्ञात्वा नोच्चारितमिति चेत्तत्राहुः अज्ञानादिति बालकेनाज्ञानाद-

तैस्तान्यघानि पूयंते तपोदानजपादिभिः नाधर्मजं तद्धृदयं तदपीशांघ्रिसेवया १७ अज्ञानादथवा ज्ञा-
नादुत्तमश्लोकनामयत् संकीर्त्तितमघं पुंसो दहेदेधो यथाऽनलः १८ यथागदं वीर्यतममुपयुक्तं यदृ-
च्छया अजानतोऽप्यात्मगुणं कुर्यान्मंत्रोऽप्युदाहृतः १९ श्रीशुक उवाच तएवं सुविनिर्णीय ध
र्मं भागवतं नृप तं याम्यपाशान्निर्मुच्य विप्रं मृत्योरमूमुचन् २० इति प्रत्युदिता याम्या दूता यात्वा यमांति-
के यमराज्ञे यथा सर्वमाचचक्षुररिंदम २१ द्विजः पाशाद्विनिर्मुक्तो गतभीः प्रकृतिं गतः ववंदे शिरसा वि-
ष्णोः किंकरान् दर्शनोत्सवः २२ तं विवक्षुमभिप्रेत्य महापुरुषकिंकराः सहसा पश्यतस्तस्य तत्रांतर्दधिरेऽन
घ २३

प्यप्रक्षिप्तोऽग्निर्यथा काष्ठराशिं दहति तद्वत् १८ नन्विदमपि पर्षद्वत्पदिष्टं श्रद्धाहीनं च कथं प्रायश्चित्तं स्यात् तत्राहुः यथेति अ
गदमौषधं वीर्यवत्तममिति वक्तव्ये वीर्यतममित्युक्तम् यदृच्छया श्रद्धादिहीनमुपयुक्तं भक्षितम् पर्षन्मुखवादजानतोऽपि स्वगुणमारोग्यं कुर्यात्
मंत्रोऽपि नामात्मकस्तथा स्वकार्यं कुर्यादेव नहि वस्तुशक्तिः श्रद्धादिकमपेक्षत इत्यर्थः तदुक्तं विष्णुधर्मे हरिर्हरति पापानि दुष्टचित्तैर-
पि स्मृतः अनिच्छयापि संस्पृष्टो दहत्येव हि पावकः १९ तं विप्रममूमुचन् मोचयामासुः २० प्रत्युदिताः निराकृताः संतः यात्वा गत्वा य
मराजाय यथावत्कथयामासुः २१ दर्शनेनोत्सवो यस्य २२ विवक्षुं वक्तुमिच्छं तं ज्ञात्वा २३ ७ ७

नैकांतिकंनात्यंतशोधकंतन्निष्कृतम् यस्मिन्कृतेऽपिअसत्पथेपापमार्गेमनोधावतिचेत्कर्मणांपापानांनिर्हारमात्यंतिकंनाशमिच्छतांहरे
र्गुणानुवादएवप्रायश्चित्तम् यतोऽसौखलुसत्वभावनश्चित्तशोधकः १२ अथतस्मादेनंमाअपमार्गेणनयतकृतमशेषाणामघानांनिष्कृ
तंयेन यद्यस्मात्समग्रहीत्संपूर्णमुच्चारितवान्नामैकदेशेनाप्यलमितिभावः म्रियमाणइत्यनेनपुनःपापांतरासंभवउक्तः नतुतत्कालमे
वविवक्षितंतदानींकृच्छ्रादिविधिवन्नामोच्चारणविधेरप्यसंभवात्नचविधिंविनाकाकतालीयनामोच्चारणंपापापहमितिप्रमाणमस्ति
१३ नन्वयंपुत्रनामाग्रहीत्नतुभगवन्नामतत्राहुः सांकेत्यंपुत्रादौसंकेतितम् पारिहास्यंपरिहासेनकृतम् स्तोभंगीतालापपूरणार्थ-
कृतंहेलनंकिंविष्णुनाइतिसावज्ञमपिचवैकुंठनामोच्चारणम् १४ ननुनायंसंकल्पपूर्वकंवैकुंठनामाग्रहीत् किंतुपुत्रस्नेहपरवशःसन्त

नैकांतिकंतद्धिकृतेऽपिनिष्कृतंमनःपुनर्धावतिचेदसत्पथे तत्कर्मनिर्हारमभीप्सतांहरेर्गुणानुवादःख
लुसत्त्वभावनः१२ अथैनंमाऽपनयतकृताशेषाघनिष्कृतम् यदसौभगवन्नाममम्रियमाणःसमग्रही-
त् १३ सांकेत्यंपारिहास्यंवास्तोभंहेलनमेववा वैकुंठनामग्रहणमशेषाघहरंविदुः १४ पतितःस्ख-
लितोभग्नःसंदष्टस्तप्तआहतः हरिरित्यवशेनाहपुमान्नार्हतियातनाम् १५ गुरूणांचलघूनांचगु
रूणिचलघूनिच प्रायश्चित्तानिपापानांज्ञात्वोक्तानिमहर्षिभिः १६

त्राहुः पतितइति अवशेनापियोहरिरित्याह सयातनांनार्हतिपुमानित्यनेननात्रवर्णाश्रमादिनियमइत्युक्तम् अवशत्वमेवाह पति
तःप्रसादादिभ्यः स्खलितोमार्गेभग्नःभग्नगात्रःसंदष्टःसर्पादिभिः तप्तोज्वरादिना आहतोदंडादिना १५ ननुमहतःपापस्यमहदेवमा
यश्चित्तंयुक्तंनत्वल्पंनामग्रहणमात्रंपापतारतम्येनकृच्छ्रादितारतम्यवत् तत्राहुर्द्वाभ्याम् गुरूणांपापानांगुरूणिप्रायश्चित्तानिलघूनां
चलघूनिचतारतम्यंज्ञात्वामन्वादिभिरुक्तानिअतस्तत्रतथैवव्यवस्थाहरिनाम्नस्तुनेयंव्यवस्थोक्ताविष्णोःस्मरणमात्रेणमुच्यतेसर्वपा
तकैरितिवचनात् नचसुराबिंदुपानेमहापातकत्वस्मरणवन्नाम्नस्तत्प्रायश्चित्तत्वस्मरणस्यायमतिभारः १६

छ

ननुकर्मसाद्गुण्यकरंहरेर्नामेतियुक्तम् यस्यस्मृत्याचनामोक्त्यातपोयज्ञक्रियादिषु न्यूनंसंपूर्णतांयातिसद्योवंदेतमच्युतमित्यादि
वचनात् स्वातंत्र्येणत्वघनिवर्त्तकंहरेर्नामकथंस्यात्तत्राहुः एतेनैवेति अघोनः अघवतः मघवन्छब्दवद्रूपम् यत् आइतिच्छेदः
आईषत् आभासमात्रंचतुरक्षरंयन्नामजगाद एतेनैवकेवलेनचतुरक्षरमित्यनेनाधिक्यंचदर्शितम् कथंजगादनारायणआयआ
गच्छइत्येवंविक्रोशरूपेणपुत्राह्वानेन अयंभावः कर्मांगत्वेऽपिहरिनाम्नः खादिरत्वादिवत्संयोगपृथक्त्वेनसर्वप्रायश्चित्तार्थत्वं
युक्तमेवतथाहि अवशेनापियन्नाम्निकीर्त्तितेसर्वपातकैः पुमान्विमुच्यतेसद्यः सिंहत्रस्तैर्मृगैरिवेत्यादिभिःपुराणैतावत्सहस्रशो
नाम्नः स्वातंत्र्यमवगम्यते नचैतेऽर्थवादाइतिशंकनीयंविधिशेषत्वाभावात् नचविध्यश्रवणादन्यशेषताकल्पनीया यदाग्नेयोऽष्टकपा
लोभवतिइत्यादिवदप्राप्तार्थत्वेनविधिकल्पनोपपत्तेः मंत्रेषुचमर्त्ता अमर्त्यस्यतेभूरिनाममनामहेविप्रासोजातवेदसः आस्यजानं

एतेनैवह्यघोऽनोस्यकृतंस्यादघनिष्कृतम् यदानारायणायेतिजगादचतुरक्षरम् ८ स्तेनःसुरापो
मित्रध्रुक्ब्रह्महागुरुतल्पगः स्त्रीराजपितृगोहंतायेचपातकिनोऽपरे ९ सर्वेषामप्यघवतामिदमे-
वसुनिष्कृतम् नामव्याहरणंविष्णोर्यतस्तद्विषयामतिः १० ननिष्कृतैरुदितैर्ब्रह्मवादिभिस्तथावि
शुद्ध्यत्यघवान्व्रतादिभिः यथाहरेर्नामपदैरुदाहृतैस्तदुत्तमश्लोकगुणोपलंभकम् ११

तोनामचिद्विवक्तनेत्यादिषुनाम्नस्तपोदानादिसर्वधर्माधिक्यमवगम्यते उपपादितंचमंत्रार्थवादानामपिस्वार्थेप्रामाण्यंदेवताऽधिका
रणेतस्मात्श्रीनारायणनामाभासमात्रेणैवसर्वाघनिष्कृतंकृतंस्यादिति ८ ननुकामकृतानांबहूनांमहापातकानांसहस्रशआवर्तितानां
द्वादशाब्दकोटिभिरप्यनिवर्त्यानांकथमिदमेकमेवप्रायश्चित्तंस्यात्तत्राहुः स्तेनइतिद्वाभ्याम् ९ सुनिष्कृतंश्रेष्ठंप्रायश्चित्तमिदमेव
तत्रहेतुः यतोनामव्याहरणात्तद्विषयानामोच्चारकपुरुषविषयामदीयोऽयंमयासर्वतोरक्षणीयइतिविष्णोर्मतिर्भवति १० श्रेष्ठ-
त्वमेवोपपादयंतिनेतिद्वाभ्याम् ब्रह्मवादिभिर्मन्वादिभिरुक्तैर्व्रतादिभिर्निष्कृतैः तथानशुद्ध्यति उदाहृतैरुच्चारितैर्यथानामपदैरित्यने
ननमामीत्यादिक्रियायोगोऽपिनापेक्षितइतिदर्शितम् किंच तन्नामपदोच्चारणमुत्तमश्लोकस्यगुणानांचोपलंभकंज्ञापकंभवति नतुकृच्छ्र
चांद्रायणादिवत्पापनिवृत्तिमात्रोपक्षीणमित्यर्थः ११

धर्मदृशांसभामधर्मःस्पृशतितदाहुः यत्रसभायांयैः धर्मदृग्भिः तेषांतांसभाम् २ पितरः पितृवत्पालकाः शास्तारः अनुशिक्षकाःवैषम्यमदं
ड्यदंडनम् ३ एतस्यवृर्त्तितमधर्ममन्योऽपिकरिष्यतीतिमहत्कष्टमभूदित्याहुः यद्यदिति श्रेयान्श्रेष्ठः ४ विश्वस्तघातादपीत्याहुः
यस्येतिद्वाभ्याम् निर्वृतोनिश्चिंतः ५ विश्वासेननितरामर्पितआत्मायेनतम् विश्रंभणीयः विश्वसनीयःसघृणश्चेत् ६ नन्वस्य

विष्णुदूताऊचुः अहोकष्टंधर्मदृशामधर्मःस्पृशतेसभाम् यत्रादंड्येष्वपापेषुदंडोयैर्ध्रियतेवृथा २ प्र
जानांपितरोयेचशास्तारःसाधवःसमाः यदिस्यात्तेषुवैषम्यंकंयांतिशरणंप्रजाः ३ यद्यदाचरतिश्रेयानित
रस्तत्तदीहते सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तदनुवर्त्तते ४ यस्यांकेशिरआधायलोकःस्वपितिनिर्वृतः स्वयंधर्म
मधर्मंवानहिवेदयथापशुः ५ सकथंन्यर्पितात्मानंकृतमैत्रमचेतनम् विश्रंभणीयोभूतानांसघृणोद्रो-
ग्धुमर्हति ६ अयंहिकृतनिर्वेशोजन्मकोट्यंहसामपि यद्व्याजहारविवशोनामस्वस्त्ययनंहरेः ७

पापिनोदंडेकिमर्थमाक्रोशः क्रियतेतत्राहुः अयंहीति यद्यस्मात्विवशोऽपिहरिनामव्याजहारउच्चारितवान् नकेवलंप्रायश्चि
त्तमात्रंहरेर्नामअपितुस्वस्त्ययनंमोक्षसाधनमपीति सकृदुच्चरितंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् बद्धःपरिकरस्तेनमोक्षायगमनं
प्रतिइतिस्मृतेः ७

विशेषेण श्लथं तीनावी यस्याः तया सह व्यपेतं स्वाचारात्भ्रष्टम् ६० कामेन कामोद्दीपकेन तदंगरागेण हरिद्रादिना लिप्तेन ६१ सत्वं धैर्यं श्रु तं ज्ञानम् तद्बलेन स्तंभयन्नपि मदनेन कंपितं मनः समाधातुं नियमितुं शक्तो नाभूत् ६२ तद्दर्शनमेव निमित्तं यस्य स्मरव्याजग्रहस्य तेन ग्रस्तः विचेतनो गतस्मृतिः ६३ यावता सम्यग्रेण ६४ लंभितां परिणीताम् ६५ ६६ अघरूपमायुर्यस्य मलमेव तदीयमन्नादिकम-

मत्तया विश्लथन्नीव्या व्यपेतं निरपत्रपम् क्रीडंतमनुगायंतं हसंतमनयांऽतिके ६० दृष्ट्वा तां कामलिप्तेन बाहुना परिरंभिताम् जगाम हृच्छयवशं सहसैव विमोहितः ६१ स्तंभयन्नात्मनात्मानं यावत्सत्त्वं यथाश्रुतम् न शशाक समाधातुं मनो मदनवेपितम् ६२ तन्निमित्तस्मरव्याजग्रहग्रस्तो विचेतनः तामेव मनसा ध्यायन्स्वधर्माद्विरराम ह ६३ तामेव तोषयामास पित्र्येणार्थेन यावता ग्राम्यैर्मनोरमैः कामैः प्रसीदेत यथा तथा ६४ विप्रां स्वभार्यामप्रौढां कुले महति लंभिताम् विससर्जाचिरात्पापः स्वैरिण्यापांगविद्धधीः ६५ यतस्ततश्चोपनिन्ये न्यायतोऽन्यायतो धनम् बभारास्याः कुटुंबिन्याः कुटुंबं मंदधीरयम् ६६ यदसौ शास्त्रमुल्लंघ्य स्वैरचार्यतिगर्हितः अवर्त्तत चिरं कालमघायुरशुचिर्मलात् ६७ तत एनं दंडपाणेः सकाशं कृतकिल्बिषम् नेष्यामोऽकृतनिर्वेशं यत्र दंडेन शुद्ध्यति ६८ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे अजामिलोपाख्याने प्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकउवाच ए वं ते भगवद्दूता यमदूताभिभाषितम् उपधार्याथ तान् राजन् प्रत्याहुर्नयकोविदाः १ ७

लातिमलात् ६७ अकृतनिर्वेशमकृतप्रायश्चित्तम् अस्यैव च हितार्थे नेष्यामइत्याहुः यत्रेति ६८ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे टीकायां प्रथमोऽध्यायः १ द्वितीये वैष्णवैर्याम्यान्नाममाहात्म्यमद्भुतम् श्रावयित्वा द्विजो विष्णोर्लोकं नीत इतीर्यते १ नयकोविदाः न्यायनिपुणाः १ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७ ७

तदेतल्लिंगशरीरंशक्तित्रयंगुणत्रयकार्यंमहदनादिपुंसिजीवेअन्वनुसंसृतिंधत्ते ५१ नेच्छन् अनिच्छन्नपिअनेनैवकर्माणिकार्यते कोशकारः कीटविशेषः मुह्यति निर्गमोपायंनजानाति ५२ कार्यतइत्यत्रानुभवंप्रमाणयति नहीति गुणैर्गुणकार्यैरागादिभिः स्वाभाविकैः पूर्वकर्मसंस्कारोद्भूतैः ५३ कर्मवशेनचतदनुरूपोदेहोभवतीत्याह लब्ध्वेति अव्यक्तमदृष्टंनिमित्तंलब्ध्वाव्यक्ताव्यक्तंतदनुरूपंस्थूलंसूक्ष्मंचशरीरंभवति यथायोनिमातृसदृशंयथाबीजंपितृसदृशंस्वभावोवासनाशुक्रशोणितयोरेकत्वेऽपिकर्मवासनयामातृपितृसदृशो

तदेतत्षोडशकलंलिंगंशक्तित्रयंमहत् धत्तेऽनुसंसृतिंपुंसिहर्षशोकभयार्त्तिदाम् ५१ देह्यज्ञोजितषड्वर्गोनेच्छन्कर्माणिकार्यते कोशकारइवात्मानंकर्मणाच्छाद्यमुह्यति ५२ नहिकश्चित्क्षणमपिजातुतिष्ठत्यकर्मकृत् कार्यतेह्यवशःकर्मगुणैःस्वाभाविकैर्बलात् ५३ लब्ध्वानिमित्तमव्यक्तंव्यक्ताव्यक्तंभवत्युत यथायोनियथाबीजंस्वभावेनबलीयसा ५४ एषप्रकृतिसंगेनपुरुषस्यविपर्ययः आसीत्सएवनाचिरादीशसंगाद्विलीयते ५५ अयंहिश्रुतसंपन्नःशीलवृत्तगुणालयः धृतव्रतोमृदुर्दांतःसत्यवान्मंत्रविच्छुचिः ५६ गुर्वग्न्यतिथिवृद्धानांशुश्रूषुर्निरहंकृतः सर्वभूतसुहृत्साधुर्मितवागनसूयकः ५७ एकदासौवनंयातःपितृसंदेशकृद्द्विजः आदायततआवृत्तःफलपुष्पसमित्कुशान् ५८ ददर्शकामिनंकंचिच्छूद्रंसहभुजिष्यया पीत्वाचमधुमैरेयंमदाघूर्णितनेत्रया ५९

देहोभवतीत्यर्थः ५४ संसारचक्रमुपसंहरंतोमुक्तिप्रकारमाहुः एषइति ईशसंगात्परमेश्वरभजनात् ५५ तदेवंसामान्यतोधर्मादिनिर्णयमुक्त्वाप्रस्तुतस्याजामिलस्याधर्मप्रपंचयंतोदंडधराआहुः अयंहीतियावदध्यायसमाप्ति तत्रद्वाभ्याम् तत्पूर्ववृत्तांतानुवादोऽन्यायातिरेकप्रदर्शनार्थः शीलंसुस्वभावः वृत्तंसदाचारः गुणाःक्षमादयः तेषामालयः ५६ निरहंकृतःनिरहंकारः ५७ आवृत्तःवनात्परावृत्तः ५८ भुजिष्ययाभोगस्त्रियादास्यामैरेयंमद्यंपैष्टीसुरांपीत्वामदेनाघूर्णितेभ्रांतेनेत्रेयस्याः ५९

कथंस्वित् ध्रियते दंड इत्यस्योत्तरम् येनेति धर्मेवेति दृष्टांतः अधर्मानुसारेण दंडो धर्मानुसारेण सुखवदित्यर्थः ४५ न केवलं सूर्योदय एवज्ञापकाः किंत्वर्थापत्तिरपीत्याहुः यथेति हे देवप्रवराः इहजन्मनि शांतघोरमूढत्वेन वा सुखदुःखमिश्रत्वेन वा धार्मिकत्वादिना त्रैविध्यं भूतेषु यथोपलभ्यते तथाऽन्यत्र जन्मांतरेऽनुमीयते त्रैविध्यान्यथाऽनुपपत्त्या कल्प्यते ४६ वर्त्तमानजन्मना पूर्वापरजन्मधर्माधर्मज्ञानं भवतीति सदृष्टांतमाहुः वर्त्तमानो वसंतादिकालः अन्ययोर्भूतभविष्ययोः वसंतयोः ये गुणाः पुष्पफलादयः तेषामभिज्ञापको यथा एवमेतज्जन्म अन्ययोर्भूतभाविजन्मनोः धर्माधर्मौ निदर्शयतीति तथा ४७ अयंच धर्माधर्मज्ञानप्रकारोऽन्येषां धर्मराजस्तु मनसैव सर्वं पश्यतीत्याहुः पुरे संयमिन्याम् स्थित एव देवो यमः देहे स्थितोऽतर्यामी वा जीवस्य पूर्वरूपं धर्माधर्मादियुक्तं विशेषेण

येन यावान् यथाधर्मोऽधर्मो वेह समीहितः स एव तत्फलं भुंक्ते तथा तावदमुत्र वै ४५ यथेह देवप्रवरास्त्रैविध्यमुपलभ्यते भूतेषु गुणवैचित्र्यात् तथान्यत्रानुमीयते ४६ वर्त्तमानोऽन्ययोः कालो गुणाभिज्ञापको यथा एवं जन्मान्ययोरेतत् धर्माधर्मनिदर्शनम् ४७ मनसैव पुरे देवः पूर्वरूपं विपश्यति अनुमीमांसते पूर्वं मनसा भगवानजः ४८ यथाऽज्ञस्तमसा युक्त उपास्ते व्यक्तमेव हि न वेद पूर्वमपरं नष्टजन्मस्मृतिस्तथा ४९ पंचभिः कुरुते स्वार्थान् पंच वेदाथ पंचभिः एकस्तु षोडशेन त्रीन् स्वयं सप्तदशोऽश्नुते ५०

पश्यति अनु अनंतरमपूर्वं रूपं मीमांसते यद्यस्यानुरूपं तत् विचारयति यतोसौ भगवानजः ४८ जीवस्तु ईश्वरेण उपस्थापितं वर्त्तमानं देहं पश्यति न तु पूर्वमपरं चेत्याहुः यथेति अज्ञः अविद्योपाधिर्जीवस्तु व्यक्तमेव प्राचीनकर्माभिव्यक्तं वर्त्तमानमेव देहाद्युपास्ते अहमिति मन्यते पूर्वमपरं वा न वेद अत्र हेतुः नष्टा जन्मना स्मृतिर्यस्य अत्र दृष्टांतः तमसा निद्रया युक्तो यथा स्वप्नेऽभिव्यक्तमेव देहाद्युपास्ते न तु जाग्रद्देहादि पूर्वं स्वप्नादिगतं वा तद्वदित्यर्थः ४९ एवंभूतस्य जीवस्य संसारं प्रपंचयति पंचभिः श्लोकैः पंचभिः कर्मेंद्रियैः स्वार्थानुपादानादीन् पंच शब्दादीन् वेद पंचभिर्ज्ञानेंद्रियैः षोडशेन मनसा सह सप्तदशः षोडशोपाध्यंतर्गतोऽपि स्वयं त्वेक एव सर्वेंद्रियविषयप्रतिसंधानात् त्रीन् ज्ञानकर्मेंद्रियमनोविषयान् प्राप्नोति ५०

३८ कथंस्वित्केनप्रकारेणस्थानंविषयः कारिणः कर्मिणः नृणामिति नराएवनपश्वादयः तेष्वपिकतिचिद्वेत्यर्थः ३९ वेदेनप्रणिहि-
तोविहितोधर्मः वेदप्रमाणकइत्यर्थः अनेनयोवेदप्रमाणकः सधर्मः योधर्मः सवेदप्रमाणकइतिस्वरूपंप्रमाणंचोक्तम् यथाहजैमि
निः चोदनालक्षणोऽर्थोधर्मइतिव्याख्यातंचभट्टैः द्वयमेकेनसूत्रेणश्रुत्यर्थाभ्यांनिरूप्यतइति अपृष्टस्याप्यधर्मस्यस्वरूपंलक्षणंच
दंडस्थानकथनायाहुः तद्विपर्ययः योऽवेदनिषिद्धः सोऽधर्मः निषेधश्चतस्मिन्प्रमाणमित्यर्थः वेदस्यप्रामाण्येहेतुः वेदोनारायणा-
दुद्भूतः सएवसाक्षाद्धिस्तुपचारः स्वयंभूरितिचनिश्वासमात्रेणस्वयमेवभवतीति तथाचश्रुतिः अस्यमहतोभूतस्यनिश्वसितमेतद्य
दृग्वेदइति ४० कोसौनारायणस्तत्राहुः येनस्वधाम्निस्वस्वरूपेअमीभावाः प्राणिनः गुणाः शांतत्वादयः नामानिब्राह्मणइत्यादीनि

विष्णुदूताऊचुः यूयंवैधर्मराजस्ययदिनिर्देशकारिणः ब्रूतधर्मस्यनस्तत्त्वंयच्चाधर्मस्यलक्षणम् ३८
कथंस्विद्ध्रियतेदंडः किंवास्यस्थानमीप्सितम् दंड्याः किंकारिणः सर्वेआहोस्वित्कतिचिन्नृणाम् ३९
यमदूताऊचुः वेदप्रणिहितोधर्मोह्यधर्मस्तद्विपर्ययः वेदोनारायणःसाक्षात्स्वयंभूरितिशुश्रुम
४० येनस्वधाम्न्यमीभावारजः सत्त्वतमोमयाः गुणनामक्रियारूपैर्विभाव्यंतेयथातथम् ४१ सू
र्योग्निः खंमरुद्गावः सोमः संध्याऽहनीदिशः कंकुः कालोधर्मइतिह्येतेदैह्यस्यसाक्षिणः ४२ एतै
रधर्मोविज्ञातः स्थानंदंडस्ययुज्यते सर्वेकर्मानुरोधेनदंडमर्हंतिकारिणः ४३ संभवंतिहिभद्राणि
विपरीतानिचानघाः कारिणांगुणसंगोस्तिदेहवान्नह्यकर्मकृत् ४४

क्रियाश्चाध्ययनाद्याः रूपाणिवर्णाश्रमादयः तैर्विभाव्यंतेविविच्यंतेयथातथंयथावत्सनारायणः ४१ तथाप्यधर्मोऽनेनकृतइति-
कुतोज्ञायतेतत्राहुः सूर्यइति अहनीअहश्चरात्रिश्च कमुदकम् कुः पृथ्वीदैह्यस्यजीवनस्ययथाहुः आदित्यचंद्रावनिलोऽनल-
श्चद्यौर्भूमिरापोहृदयंयमश्च अहश्चरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिनरस्यवृत्तमिति ४२ स्थानमाहुः एतैर्निमित्तभूतैर्वि
ज्ञातः दंड्यानाहुः सर्वइति ४३ विपरीतानिअभद्राण्यपिकर्मिणांसंभवंतियतस्तेषांगुणसंगोऽस्ति यदिकश्चिदकर्त्तास्यात् त-
र्हितस्याभद्राणिनस्युः नत्वेतदस्तीत्याहुः नहिदेहवानकर्मकृदस्तीति अतः सर्वेकर्मिणः कर्मिणांचपापस्यावश्यंभावि-
त्वात्तेसर्वेदंडमर्हंतीत्यर्थः ४४ ७ ७ ७ ७ ७

२६ एतच्च तदुपलालनादिश्रीनारायणनामोपचारमाहात्म्येन भक्तिरेवाभूदिति सिद्धांतोपयोगित्वेनापि द्रष्टव्यम् २७ वक्राणि तुंडानि मुखानि येषाम् ऊर्ध्वाणि रोमाणि येषां तान् २८ प्लावितेन प्लुतत्वं नीतेन २९ हरिकीर्त्तनं निशम्य आपतन् यतस्तद्भर्त्तुर्नाम ३० ३१ पुरःसरा अग्रेसराः ३२ अस्य नयनं निषेधथ ३३ वयं युष्मान्न जानीम इति न कोपः कार्यः यतोऽलौकिकाद्भुतरूपा यूयमित्याहुः सर्वइ

भुंजानः प्रपिबन्खादन्बालकस्नेहयंत्रितः भोजयन्पाययन्मूढो न वेदागतमंतकम् २६ स एवं वर्त्तमानोऽज्ञो मृत्युकाल उपस्थिते मतिं चकार तनये बाले नारायणाह्वये २७ स पाशहस्तांस्त्रीन्दृष्ट्वा पुरुषान्भृशदारुणान् वक्रतुंडानूर्ध्वरोमानात्मानं नेतुमागतान् २८ दूरे क्रीडनकासक्तं पुत्रं नारायणाह्वयम् प्लावितेन स्वरेणोच्चैराजुहावाकुलेंद्रियः २९ निशम्य म्रियमाणस्य ब्रुवतो हरिकीर्त्तनम् भर्त्तुर्नाम महाराज पार्षदाः सहसापतन् ३० विकर्षतोऽन्तर्हृदयाद्दासीपतिमजामिलम् यमप्रेष्यान्विष्णुदूता वारयामासुरोजसा ३१ ऊचुर्निषेधितास्तांस्ते वैवस्वतपुरःसराः के यूयं प्रतिषेद्धारो धर्मराजस्य शासनम् ३२ कस्य वा कुत आयाताः कस्मादस्य निषेधथ किं देवा उपदेवा वा यूयं किं सिद्धसत्तमाः ३३ सर्वे पद्मपलाशाक्षाः पीतकौशेयवाससः किरीटिनः कुंडलिनो लसत्पुष्करमालिनः ३४ सर्वे च नूत्नवयसः सर्वे चारुचतुर्भुजाः धनुर्निषंगासिगदाशंखचक्रांबुजश्रियः ३५ दिशो वितिमिरालोकाः कुर्वंतः स्वेन रोचिषा किमर्थं धर्मपालस्य किंकरान्नो निषेधथ ३६ श्रीशुक उवाच इत्युक्ते यमदूतैस्ते वासुदेवोक्तकारिणः तान्प्रत्यूचुः प्रहस्येदं मेघनिर्ह्रादया गिरा ३७

निसार्धाभ्याम् लसंत्यः पुष्करमालाः संति येषाम् ३४ नूत्नं नवं वयो येषाम् निषंग इषुधिः धनुर्निषंगादिभिः श्रीः शोभा येषां ते ३५ विगतं तिमिरमालोकश्चान्यस्य प्रकाशो यासु तथाभूता दिशः कुर्वंतः भवतामेतदनुचितमित्याहुः किमर्थमिति-
३६ अहो दंड्यादंड्यादिज्ञानशून्या एते चोरा एवास्मद्विया धर्मराजस्य किंकरा इत्यनृतं वदंतीति विस्मयेन प्रहस्य तान्प्रत्यूचुः मेघस्येव निर्ह्रादो ध्वनिर्यस्यास्तया ३७

तत्रहेतुः सध्रीचीनः समीचीनः अयंपंथाः भक्तिमार्गः यतः क्षेमः क्षेमत्वेहेतुः नकुतश्चिद्भिद्भयादेर्भयंयस्मिन् तदेवाह सुशीलाः कृपालवः साधवोनिष्कामाः यत्रधर्मनिष्ठा अतो नज्ञानमार्गइवासहायतानिमित्तंभयन्नापिकर्ममार्गवन्मत्सरादियुक्तेभ्योभयमितिभावः भक्तेरन्यनिरपेक्षत्वमुक्तम् १७ कृच्छ्रादानितु भक्तिंविनानशोधयंतीत्याह प्रायश्चित्तानीतिमहतामप्यशोधकत्वेदृष्टांतमाह सुराकुंभमिवापगाइति १८ भक्तिःस्वल्पाऽपिपुनात्येवेत्याह सकृदिति तस्यगुणेषुरागमात्रमस्तिनतुज्ञानंयस्यतन्मनः तावतैवचीर्णनिष्कृतंप्रायश्चित्तं

सध्रीचीनोह्ययंलोकेपंथाःक्षेमोकुतोभयः सुशीलाःसाधवोयत्रनारायणपरायणाः १७ प्रायश्चित्तानि चीर्णानिनारायणपराङ्मुखम् ननिःपुनंतिराजेंद्रसुराकुंभमिवापगाः १८ सकृन्मनःकृष्णपदारविंदयोर्निवेशितंतद्गुणरागियैरिह नतेयमंपाशभृतश्चतद्भटान्स्वप्नेपिपश्यंतिहिचीर्णनिष्कृताः १९ अत्रचोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् दूतानांविष्णुयमयोःसंवादस्तंनिबोधमे २० कान्यकुब्जेद्विजःकश्चिद्दासीपतिरजामिलः नाम्नानष्टसदाचारोदास्याःसंसर्गदूषितः २१ बंद्यक्षकैतवैश्चौर्यैर्गर्हितांवृत्तिमास्थितः बिभ्रत्कुटुंबमशुचिर्यातयामासदेहिनः २२ एवंनिवसतस्तस्यलालयानस्यतत्सुतान् कालोऽत्यगात्महान्राजन्नष्टाशीत्यायुषःसमाः २३ तस्यप्रवयसःपुत्रादशतेषांतुयोवमः बालोनारायणोनाम्नापित्रोश्चदयितोभृशम् २४ सबद्धहृदयस्तस्मिन्नर्भकेकलभाषिणि निरीक्ष्यमाणस्तल्लीलांमुमुदेजरठोभृशम् २५

यैः १९ इममर्थमितिहासेनोपपादयति अत्रचेतिमेमत्तः २० कान्यकुब्जेपुरेदास्याःपतिःनाम्नाअजामिलः २१ बंदीग्रहेणअक्षैश्च द्यूतेनकैतवैर्वंचनादिभिश्चवृत्तिंजिविकांबिभ्रत्पुष्णन् यातयामासपीडयामास २२ आयुषःसंबंधीमहान्कालोऽत्यगात् सकियानित्यपेक्षायामाह अष्टाशीत्यासंख्ययायुक्ताःसमाःसंवत्सराः २३ प्रवयसःप्रवृद्धस्य २४ बद्धंहृदयंयेनजरठोवृद्धः २५ ६२ ६२ ६२ ६२ ६२

परिहरति कर्मणाकृच्छ्रादिप्रायश्चित्तेन कर्मणः पापस्यनिर्हारोनाशः आत्यंतिकः समूलोनहीष्यते अविद्वानधिकारीयस्मिन् त
स्यभावस्तत्त्वंतस्मात् अतोविद्यायानाशाभावान्नष्टेऽपितस्मिन्पापेतत्संस्कारेणपापांतरस्यपुनःपुनः प्ररोहोभवत्येव किंतर्हिमु
ख्यंप्रायश्चित्तंतदाह प्रायश्चित्तंतुविमर्शनंज्ञानम् ११ ननुनित्यमप्रमत्तः शनैर्लभतेनान्यइतिसदृष्टांतमाह नेति पथ्यमेवा-
न्नमश्नतः पुरुषान् यथाव्याधयोनबाधंतेतथानियमादिकर्त्ताक्षेमाय तत्त्वज्ञानायसमर्थोभवति १२ एतदेवविशदयतिद्वाभ्या
म् तपसाऐकाग्र्येणमनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपइतिस्मृतेः ब्रह्मचर्येणाष्टांगेन तदुक्तम् स्मरणंकीर्तनंकेलिः प्रेक्षणं

श्रीशुकउवाच कर्मणाकर्मनिर्हारोनह्यात्यंतिकइष्यते अविद्वदधिकारित्वात्प्रायश्चित्तंवि-
मर्शनम् ११ नाश्नतः पथ्यमेवान्नंव्याधयोऽभिभवंतिहि एवंनियमकृद्राजन्शनैःक्षेमायकल्पते-
१२ तपसाब्रह्मचर्येणशमेनचदमेनच त्यागेनसत्यशौचाभ्यांयमेननियमेनच १३ देहवाग्बुद्धि
जंधीराधर्मज्ञाःश्रद्धयान्विताः क्षिपंत्यघंमहदपिवेणुगुल्ममिवानलः १४ केचित्केवलयाभक्त्या
वासुदेवपरायणाः अघंधुन्वंतिकार्त्स्न्येननीहारमिवभास्करः १५ नतथाह्यघवान्राजन्पू
येततपआदिभिः यथाकृष्णार्पितप्राणस्तत्पूरुषनिषेवया १६

गुह्यभाषणम् संकल्पोऽध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवा
ष्टलक्षणमिति शमोमनसोनियमनम् दमोबाह्येंद्रियाणाम् त्यागोदानम् यमोऽहिंसादिः नियमोजपादिः १३ १४ अस्या
तिदुष्करत्वात्मुख्यमेवान्यत्प्रायश्चित्तमाह केचिदित्यनेनैवंभूताभक्तिप्रधानाविरलाइतिदर्शयति केवलयातपआदिनि
रपेक्षयावासुदेवपरायणाइति नाधिकारिविशेषणमेतत् किंत्वन्येषांअश्रद्धयातत्राप्रवृत्तेरर्थात्तेष्वेवपर्यवसानादनुवाद
मात्रम् १५ एतच्चज्ञानमार्गादपिश्रेष्ठमित्याह नतथापूयेतशुध्येत् तत्पुरुषनिषेवयाकृष्णेऽर्पिताःप्राणायेन १६

५ नानाउग्रायातनायेषुतान्नरकान् ययायेनोपायेननइयात्नगच्छेत्तन्मेऽधुनाव्याख्यातुमर्हसि ६ तत्रतावन्मन्वाद्युक्तंप्रायश्चि
त्तंविनानरकादुर्निवाराइत्याह नचेदितिद्वाभ्याम् मनउक्तिपाणिभिर्मनोवाक्कायैः कृतस्यांहसस्तैरेवइहैवापचितंप्रायश्चित्तंन
कुर्यात् चेत्तर्हिपुरुषःप्रेत्यमृत्वानरकान्ध्रुवमुपैति मेमयायेभवतः कीर्तिताः तिग्मादारुणायातनायेषुतान् ७ यस्मादेवंतस्मात्स्वा
पस्यप्रायश्चित्तेयतेत कदामृत्योःपुरैवतत्रापि अविपद्यताअम्रियमाणेनात्मनादेहेन यद्वाअविपत् विपत्तिरहितोयावत् य
तात्मनासंयतेनमनसातत्रापिआशु अन्यथा अतीवचिरकालेतुद्विगुणंव्रतमर्हतीतिद्वैगुण्यापत्तेः तत्रचपापस्यमहत्त्वमल्पत्वंचा

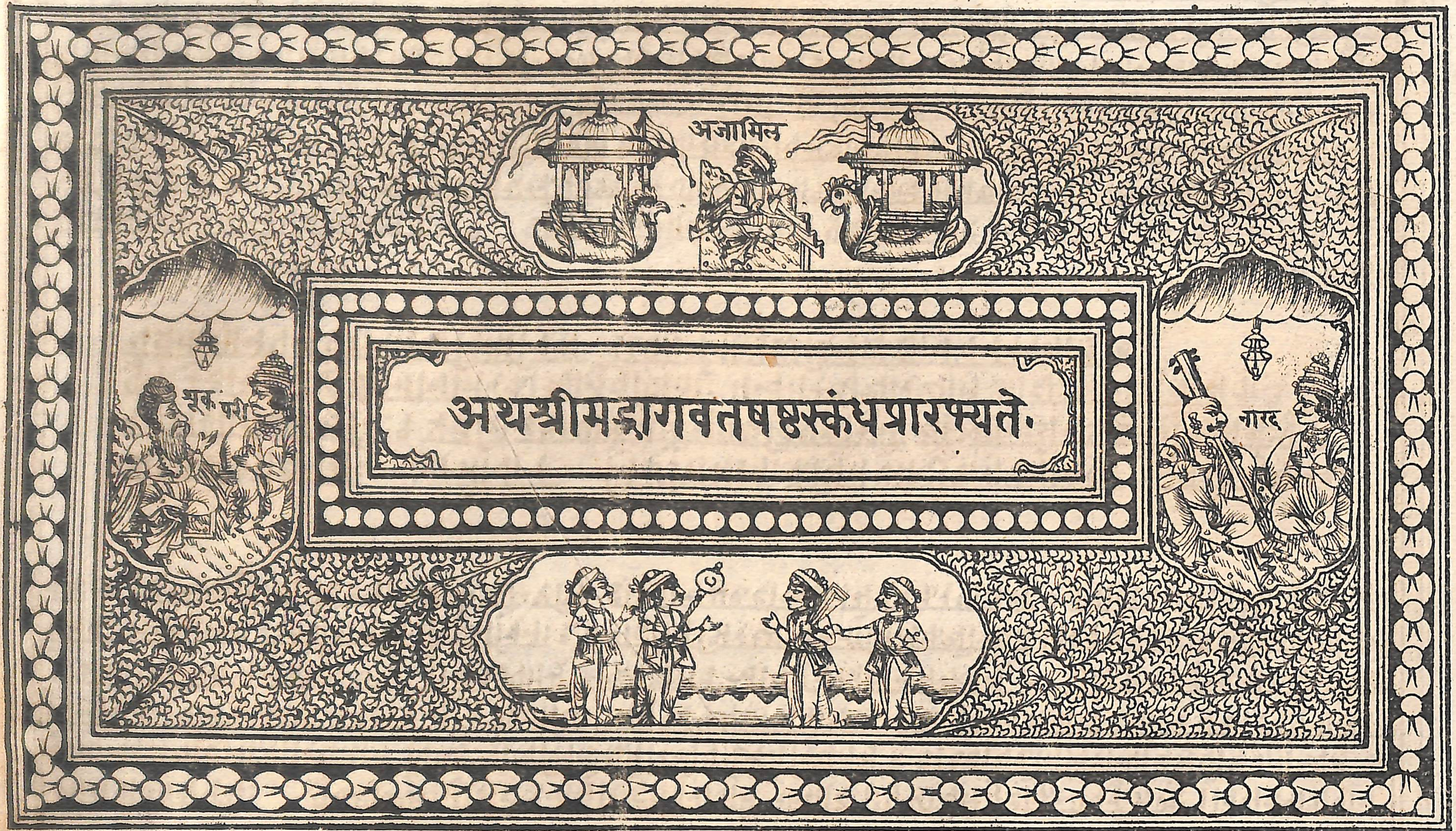
धरामंडलसंस्थानंभागलक्षणमानतः ज्योतिषांविवराणांचयथेदमसृजद्विभुः ५ अधुनेहमहा
भागयथैवनरकान्नरः नानोग्रयातनान्नेयात्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि ६ श्रीशुकउवाच नचे
दिहैवापचितिंयथांऽहसःकृतस्यकुर्यान्मनउक्तिपाणिभिः ध्रुवंसवैप्रेत्यनरकानुपैतियेकीर्तिता
मेभवतस्तिग्मयातनाः ७ तस्मात्पुरैवाश्विहपापनिष्कृतौयतेतमृत्योरविपद्यतात्मना दोषस्य
दृष्ट्वागुरुलाघवंयथाभिषक्चिकित्सेतरुजांनिदानवित् ८ राजोवाच दृष्टश्रुताभ्यांय
त्पापंजानन्नप्यात्मनोहितम् करोतिभूयोविवशःप्रायश्चित्तमथोकथम् ९ क्वचिन्निवर्तते
ऽभद्रात्क्वचिच्चरतितत्पुनः प्रायश्चित्तमतोऽपार्थंमन्येकुंजरशौचवत् १०

वेक्ष्यतदनुरूपेप्रायश्चित्तेयतेत रुजांरोगाणांनिदानविद्यथावैद्यः तदनुरूपंचिकित्सेततद्वत् ८ अत्रचोदयतिद्वाभ्याम्
दृष्टंराजदंडादिश्रुतंनरकपातादितभ्यामात्मनः पापमहितंजानन्नपिभूयः प्रायश्चित्तानंतरंकरोति अथोअतःकारणात्
द्वादशाब्दादिकंप्रायश्चित्तंतेनसमूलस्यदोषस्यानिवृत्तेः निवृत्तौवापुनश्चपापप्ररोहायोगादितिभावः ९ किंच क्वचित्क
दाचिदभद्रात्पापात्निवर्त्ततेक्वचित्तदेवपुनराचरति यथाकुंजरःस्नातोऽपिरजोभिरात्मानंमलिनीकरोतितथापापस्य
पुनर्दुर्निवारत्वेननरकपातस्यावश्यंभावित्वात्प्रायश्चित्तंव्यर्थमिति १० छ छ छ छ

श्रीगणेशायनमः पुण्यारण्येनृसिंहैकनामसिंहोविराजते यन्नादतःपलायंतेमहाकल्मषकुंजराः १ विसर्गसंभवान् जीवान्स्वमर्यादासुसंस्थितान् विष्णुःपात्यखिलैरूपैरित्येवंपंचमेस्थितम् २ अध्यायेकोनविंशत्याषष्ठेपोषणमुच्यते अतिलंघितमर्यादभक्तरक्षणलक्षणम् ३ अजामिलोमनुष्येषुमहापापोयथाविदितः विश्वरूपादिघातीचयथादेवेषुवासवः ४ अजामिलस्यभक्तत्वंविष्णुदूतैर्निरूपितम् संकेतभगवन्नामपुत्रस्नेहानुषंगजम् ५ इंद्रोपिभगवद्भक्तःसख्येनोपेंद्रसेवकः तदधीनसुरैश्वर्यःशत्रुनिर्जयजीविनः ६ तत्रादौत्रिभिरध्यायैरजामिलकथोच्यते विश्वरूपकथाषड्भिरिंद्रदोषोक्तयेततः ७ इंद्रस्यैवतुदोषोक्त्यैवृत्राख्यानंततोऽष्टभिः द्वाभ्यांचमरुदाख्यानमेवंप्रकरणक्रमः ८ तत्रादौप्रथमेविष्णोर्दूतैःपातकिमोचने तत्पापख्यापनायोक्तंयाम्यैर्धर्मादिलक्षणम् ९ अथषष्ठस्कंधोव्याख्यायते पूर्वोक्तानुवादपूर्वकंनिरंतरोक्तनरकपरिहारोपायंपृच्छति निवृत्तिमार्गइतिषड्भिः आदौद्वितीयस्कंधेवैश्वानरंयातीत्यादिनाभगवतात्वयायथायथावत् यत्येनमार्गेणयोगोऽर्चिरादिप्राप्तिः तेनोपलब्धोब्रह्मातेनसहासंसृतिर्मोक्षोभवति ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदमितिवचनात् १ त्रैगुण्यंस्वर्गादिसुखंतदेवविषयःप्राप्यंयस्य नलीनाप्रकृतिर्यस्यतस्यपुंसःपुनःपुनर्गुणसर्गःभोगार्थदेहारंभःसृजत्तथाव्याख्यातमित्यर्थः ४

श्रीगणेशायनमः राजोवाच निवृत्तिमार्गःकथितआदौभगवतायथा क्रमयोगोपलब्धेनब्रह्मणायदसंसृतिः १ प्रवृत्तिलक्षणश्चैवत्रैगुण्यविषयोमुने योऽसावलीनप्रकृतेर्गुणसर्गःपुनःपुनः २ अधर्मलक्षणानानानरकाश्चानुवर्णिताः मन्वंतरश्चव्याख्यातआद्यःस्वायंभुवोयतः ३ प्रियव्रतोत्तानपदोर्वंशस्तच्चरितानिच द्वीपवर्षसमुद्राद्रिनद्युद्यानवनस्पतीन् ४

अनुवर्णिताःनिरंतराध्यायेव्याख्यातश्चतुर्थेपायोमार्गःसचकथितः तृतीयेदक्षिणेनपथाऽर्यम्णःपितृलोकंव्रजंतितइत्यादिना २ अनुवर्णिताःनिरंतराध्याये व्याख्यातःआद्यःस्वायंभुवोयतः ३ द्वीपादीन् भागवतोलक्षणतोमानतश्च धरामंडलस्यसंस्थानंज्योतिषांविवराणांचइदंसंस्थानंविभुर्यथास्यादौ यतःयस्मिन् ३ द्वीपादीन्

अजामिल
शुक.
परी
अथश्रीमद्भागवतषष्ठस्कंधप्रारभ्यते.
नारद

इतिश्रीमद्भागवतपंचमस्कंधःसमाप्तः

यथावच्छ्रुत्वा ३७ कथंभूतासंस्था सकलानांजीवनिकायानांधामआश्रयम्भूतंवपुरिति ३८ पंचमस्कंधसंबंधिपदभावार्थ-

श्रुत्वास्थूलंतथासूक्ष्मंरूपंभगवतोयतिः स्थूलेनिर्जितमात्मानंशनैःसूक्ष्मंधियानयेत् ३७
भूद्वीपवर्षसरिदद्रिनभःसमुद्रपातालदिङ्नरकभागणलोकसंस्था गीतामयातवनृपाद्भुत
मीश्वरस्यस्थूलंवपुःसकलजीवनिकायधाम ३८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपारम
हंस्यांसंहितायांपञ्चमस्कंधेनरकानुवर्णनोनामषड्विंशतितमोऽध्यायः २६ ॥ ॥ ॥

दीपनैः प्रीयतांपरमानंदनृहरिर्बालभाषितैः १ इतिश्रीभा॰ श्रीधरस्वामिविरचितायांपंचमस्कंधेटी॰षड्विंशतितमोऽध्या
यः२६

आढ्याभिमतिः धनगर्विनः अहंकृतिः श्रेष्ठोऽहमिति मानी तिर्यक्प्रेक्षणं यस्य सर्वतः गुर्वादरापि धनं चोरयिष्यंतीति विशंकमा
नः पारिशुष्यमाणं हृदयं वदनं च यस्य अनवगतः अप्राप्तः तस्यार्थस्योत्पादनादिभिः शमलं गृह्णातीति तथा परिवर्तयंति सूत्रप्रोता

यास्त्विह वा आढ्याभिमतिरहंकृतिस्तिर्यक्प्रेक्षणः सर्वतोऽभिविशंकी अर्थव्ययनाशचिंतया परि
शुष्यमाणहृदयवदनो निर्वृत्तिमनवगतो ग्रह इवार्थमभिरक्षति स चापि प्रेत्य तदुत्पादनोत्कर्षणसंर
कृण क्षणशमलग्रहः सूचीमुखे नरके निपतति यत्र ह वित्तग्रहं पापपुरुषं धर्मराजपुरुषा वायका इव सर्वतोऽङ्गे
षु सूत्रैः परिवयंति ३५ एवंविधा नरका यमालये संति शतशः सहस्रशस्तेषु सर्वेषु च सर्व एवाध-
र्मवर्त्तिनो ये केचिदिहोदिता अनुदिताश्चावनिपते पर्यायेण विशंति तथैव धर्मानुवर्त्तिन इतरत्र इ
ह तु पुनर्भवे त उभयशेषाभ्यां निविशंति निवृत्तिलक्षणमार्ग आदावेव व्याख्यातः एतावानेवांडको
शो यश्चतुर्दशधा पुराणेषु विकल्पित उपगीयते यत्तद्भगवतो नारायणस्य साक्षान्महापुरुषस्य स्थ
विष्ठं रूपमात्ममायागुणमयमनुवर्णितमादृतः पठति शृणोति श्रावयति स उपगेयं भगवतः परमा
त्मनोऽग्राह्यमपि श्रद्धाभक्तिविशुद्धबुद्धिर्वेद ३६ ६२ ६७ ६७

नकुर्वंति ३५ इतरत्र स्वर्गादौ इह मर्त्यलोके पुनर्भवे पुनर्जन्मनिमित्तम् उभयोर्धर्माधर्मयोः शेषाभ्याम् आदावेवाद्विती-
यस्कंधे वैश्वानरं याति इत्यादिना उपगेयमुपनिषदम् श्रद्धाभक्तिभ्यां विशुद्धा बुद्धिर्यस्य ३६ ६७ ६७

योविप्रस्तत्कलत्रंवासुरांपिबतिअन्योऽपिवाव्रतस्थःसन्राजन्योवैश्योवासोमपीथः कृतसोमपानइत्यन्वयः तयोःसोमस्यानेफलत्वमस्याविधानात् सोमपाननिषेधाच्च तथाचश्रुतिःन्यग्रोधस्त्रिभिराहत्यताःसंपिष्यदधन्युपमृज्यतमस्मैभक्षंसंप्रयच्छेन्न

यस्त्विहवैविप्रोराजन्योवैश्योवासोमपीथस्तत्कलत्रंवासुरांव्रतस्थोऽपिवापिबति प्रमादतस्तेषांनिरयंनीतानामुरसिपदाक्रम्यास्येवह्निनाद्रवमाणंकार्ष्णायसंनिषिंचंति २८ अथचयस्त्विहवाआत्मसंभावनेनस्वयमधमोजन्मतपोविद्याचारवर्णाश्रमवतोवरीयसोनबहुमन्येतसमृतकएवमृत्वाक्षारकर्दमेनिरयेऽवाक्शिरानिपातितोदुरंतायातनाह्यश्नुते २९ येत्विहवैपुरुषाःपुरुषमेधेनयजंतेयाश्चस्त्रियोनृपशून्खादंतितांश्चतेपशवइवनिहतायमसदनेयातयंतोरक्षोगणाःसौनिकाइवस्वधितिनाऽवदार्यासृक्पिबंतिनृत्यंतिचगायंतिचहृष्यमाणायथेहपुरुषादाः ३० येत्विहवाअनागसोऽरण्येग्रामेवावैश्रंभिकैरुपसृतानुपविश्रंभय्यजिजीविषून्शूलसूत्रादिषूपप्रोतान्क्रीडनकतयायातयंतितेऽपिचप्रेत्ययमयातनासुशूलादिषुप्रोतात्मानःक्षुत्तृड्भ्यांवाऽभिहताःकंकवटादिभिश्चेतस्ततस्तिग्मतुंडैराहन्यमानाआत्मशमलंस्मरंति ३१ येत्विहवैभूतान्युद्वेजयंतिनराउल्बणस्वभावायथादंदशूकास्तेऽपिप्रेत्यनरकेदंदशूकाख्येनिपतंति यत्रनृपदंदशूकाःपंचमुखाःसप्तमुखाउपसृत्यग्रसंतियथाबिलेशयान् ३२ येत्विहवाअंधावटकुशूलगुहादिषुभूतानिनिरुंधंति तथाऽमुत्रतेष्वेवोपवेश्यसगरेणवह्निनाधूमेननिरुंधंति ३३ यस्त्विहवाअतिथीनभ्यागतान्वागृहपतिरसकृदुपगतमन्युर्दिधक्षुरिवपापेनचक्षुषानिरीक्षतेतस्यवाऽपिनिरयेपापदृष्टेरक्षिणीवज्रतुंडागृध्राःकंककाकवटादयःप्रसह्योरुबलादुत्पाटयंति ३४

सोमममिति २८ सपूर्वमपिमृतकएवसन्मृत्वा २९ पुरुषस्यमेधेनहिंसयाभैरवादीन्यजंते याश्चस्त्रियःकामरूपाःरक्षोगणाभूत्वायथेहतेपुरुषादाःसंतःपूर्वमनृत्यंततद्वत् ३० वैश्रंभकैःविश्वासोपायैःउपविश्रंभय्यविश्वास्य ३१ बिलेशयान्मूषकान् ३२ सगरेणसविषेण ३३ अतिथयोऽज्ञातपूर्वाःतान्पापेनवक्रीकृतेन ३४

अपारखंडाः सत्कुलीनाः संतः द्वितीयांतपाठे सेतुविशेषणं नदीं विशिनष्टि विण्मूत्रेति २१ पशुचर्यां स्वेच्छाचारम् २२ अतीर्थे विहितादन्यत्र विध्यंतीति प्राणनिरोधो दर्शितः २३ निरयपतयो यमपुरुषाः २४ लालाभक्षमाह यस्त्विति रेतः पानं कारयंति २५ य

येत्विह वै राजन्या राजपुरुषा वा अपारखंडास्ते धर्मसेतून्भिंदंति ते संपरेत्य वैतरण्यां निपतंति भिन्नमर्यादास्तस्यां निरयपरिखाभूतायां नद्यां यादोगणैरितस्ततो भक्ष्यमाणा आत्मना न वियुज्यमानाश्चासुभिरुह्यमानाः स्वाघेन कर्मपाकमनुस्मरंत उपतप्यंते विण्मूत्रपूयशोणितकेशनखास्थिमेदोमांसवसावाहिन्यामुपतप्यंते २१ येत्विह वै वृषलीपतयो नष्टशौचाचारनियमास्त्यक्तलज्जाः पशुचर्यां चरंति ते चापि प्रेत्य पूयविण्मूत्रश्लेष्ममलापूर्णार्णवे निपतंति तदेवातिबीभत्सितमश्नंति २२ येत्विह वै श्वगर्दभपतयो ब्राह्मणादयो मृगयाविहारा अतीर्थे च मृगान्निघ्नंति तानपि संपरेताँल्लक्ष्यभूतान्यमपुरुषा इषुभिर्विध्यंति २३ येत्विह वै दांभिका दंभयज्ञेषु पशून्विशसंति तानमुष्मिँल्लोके वैशसे नरके पतितान्निरयपतयो यातयित्वा विशसंति २४ यस्त्विह वै सवर्णां भार्यां द्विजो रेतः पाययति काममोहितस्तं पापकृतममुत्र रेतः कुल्यायां पाययित्वा रेतः संपाययंति २५ येत्विह वै दस्यवोऽग्निदा गरदा ग्रामान्सार्थान्वा विलुंपंति राजानो राजभटा वा तांश्चापि हि परेत्य यमदूता वज्रदंष्ट्राः श्वानः सप्तशतानि विंशतिश्च सरभसं खादंति २६ यस्त्विह वा अनृतं वदति साक्ष्ये द्रव्यविनिमये दाने वा कथंचित्स वै प्रेत्य नरकेऽवीचिमत्यधःशिरा निरवकाशे योजनशतोच्छ्रायाद्गिरिमूर्ध्नः संपात्यते यत्र जलमिव स्थलमश्मपृष्ठमवभासते तदवीचिमत्तिलशो विशीर्यमाणशरीरो न म्रियमाणः पुनरारोपितो निपतति २७ ७ ७ ७

मदूता ये श्वानः सरभसं ससंभ्रमम् २६ द्रव्यविनिमये क्रयादौ निरवकाशे निरालंबे अवीचीशब्दार्थमाह यत्रेति वीचिस्तरंगः तद्रहितत्वादवीचि २७

ईश्वरेणोपकल्पितामनुष्यरक्तपानादिलक्षणावृत्तिर्येषांमत्कुणादीनांनाविविक्ताविज्ञातापरव्यथायैरविवेकिभिस्तेषांपुरुषेण-
ब्राह्मणादिभावेनविधिनिषेधपूर्वककल्पितावृत्तिर्यस्याविविक्तापरव्यथायेनविवेकिनाअभिद्रुग्धाःहिंसिताःविहतानिद्रारूपानिर्वृ
त्तिर्यस्यनलब्धमवस्थानंयेनसतमसिपरिक्रामति १६ यत्किंचनभक्षादिकमुपनतंप्राप्तंतदसंविभज्यननिर्मिताःपंचयज्ञायेनअतएव

यस्त्विह वै भूतानामीश्वरकल्पितवृत्तीनामविविक्तपरव्यथानांस्वयंपुरुषोपकल्पितवृत्तिर्विविक्तपर-
व्यथोव्यथामाचरतिसपरत्रांधकूपेतदभिद्रोहेणनिपततितत्रहासौतैर्जंतुभिःपशुमृगपक्षिसरीसृपैर्म
शकयूकामत्कुणमक्षिकादिभिर्यैकेचाभिद्रुग्धास्तैःसर्वतोऽभिद्रुह्यमाणस्तमसिविहतनिद्रानिर्वृत्तिर
लब्धावस्थानःपरिक्रामतियथाकुशरीरेजीवः १६ यस्त्विहवाअसंविभज्याश्नातियत्किंचनोपनतम
निर्मितपंचयज्ञोवायससंस्तुतःसपरत्रकृमिभोजनेनरकाधमेनिपतति तत्रशतसहस्रयोजनेकृमि-
कुंडेकृमिभूतःस्वयंकृमिभिरेवभक्ष्यमाणःकृमिभोजनोयावत्तदप्रत्ताप्रहुतादोऽनिर्वेशमात्मानंयातय
ते १७ यस्त्विहवैस्तेयेनबलाद्वाहिरण्यरत्नादीनिब्राह्मणस्यवाऽपहरतिअन्यस्यवाऽनापदिपुरुषस्तममु
त्रराजन्यमपुरुषाअयस्मयैरग्निपिंडैःसंदंशैस्त्वचिनिष्कुषंति १८ यस्त्विहवाअगम्यांस्त्रियमगम्यंवा
पुरुषंयोषिदभिगच्छतितावमुत्रकशयाताडयंतस्तिग्मयासूर्म्यालोहमय्यापुरुषमालिंगयंतिस्त्रियंचपु
रुषरूपयासूर्म्या १९ यस्त्विहवैसर्वाभिगमस्तममुत्रनिरयेवर्तमानंवज्रकंटकशाल्मलीमारोप्यनि-
ष्कर्षंति २०

वायसैःसंस्तुतःसमत्वेनवर्णितःकृमिभोजनःकृमीनेवभुंजानःयावत्तत् यावंतियोजनानितत्कृमिकुंडंता
वंतिवर्षाणियावद्वातत्पानकमित्यर्थःअप्रत्तमसंविभक्तम् अप्रहुतंवाऽनीतितयासःअनिर्वेशमकृतप्रायश्चित्तम् १७ निष्कुषंति
छिंदंति १८ तिग्मयातप्तयासूर्म्याप्रतिमया १९ सर्वाभिगमःपश्वाद्युपगंता २०

पुरुषंपतिंवंचयित्वा ८ एतत्शरीरमहमितिइदंधनादिममेतिमत्वास्वयंचकुटुंबमेवपुष्णातितेनाशुभेन ९ रुरवोभूत्वेति कर्मा
ण्येवतथापरिणामंप्राप्येत्यर्थः अतिक्रूरस्यभारशृंगाख्यस्यसत्त्वस्यापदेशः संज्ञायस्य १० क्रव्येणनिमित्तेनमांसार्थमित्य

एवमेवांधतामिस्रेयस्तुवंचयित्वापुरुषंदारादीनुपयुंक्ते यत्रशरीरीनिपात्यमानोयातनास्थोवेदन
यानष्टमतिर्नष्टदृष्टिश्चभवति यथावनस्पतिर्वृश्च्यमानमूलस्तस्मादंधतामिस्रंतमुपदिशंति ८
यस्त्विहवाएतदहमितिममेदमितिभूतद्रोहेणकेवलंस्वकुटुंबमेवानुदिनंप्रपुष्णातिसतदिहविहा
यस्वयमेवतदशुभेनरौरवेनिपतति ९ येत्विहयथैवामुनाविहिंसिताजंतवःपरत्रयमयातनामुप
गतं तएवरुरवोभूत्वातथातमेवविहिंसंतितस्माद्रौरवमित्याहुः रुरुरितिसर्पादतिक्रूरसत्त्वापदेशः १०
एवमेवमहारौरवोयत्रनिपतितंपुरुषंक्रव्यादानामरुरवस्तंक्रव्येणघातयंति यः केवलंदेहंभरः ११
यस्त्विहवाउग्रःपशून्पक्षिणोवाप्राणतउपरंधयतितमपकरुणंपुरुषादैरपिविगर्हितममुत्रयमा
नुचराः कुंभीपाकेतप्ततैलेउपरंधयंति १२ यस्त्विहपितृविप्रब्रह्मध्रुक्सकालसूत्रसंज्ञकेनरकेअ
युतयोजनपरिमंडलेताम्रमयेतप्तखलेउपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्यमानेऽभिनिवेशितःक्षु
त्पिपासाभ्यांचदह्यमानांतर्बहिःशरीरआस्तेशेतेचेष्टतेअवतिष्ठतिपरिधावतिचयावंतिपशुरो
माणितावद्वर्षसहस्राणि १३ यस्त्विहवैनिजवेदपथादनापद्यपगतःपाखंडंचोपगतस्तमसिपत्रवनं
प्रवेश्यकशयाप्रहरंति तत्रहासावितस्ततोधावमानउभयतोधारैस्तालवनासिपत्रैःछिद्यमानसर्वां
गोहाहतोऽस्मीतिपरमयावेदनयामूर्छितःपदेपदेनिपततिस्वधर्महापाखंडानुगतंफलंभुंक्ते १४ यस्त्वि
हवैराजाराजपुरुषोवाअदंड्येदंडंप्रणयतिब्राह्मणेवाशरीरदंडंसपापीयान्नरकेऽमुत्रसूकरमुखेनि
पतति तत्रातिबलैर्विनिष्पिष्यमाणावयवोयथैवेहेक्षुखंडआर्त्तस्वरेणस्वनयन्क्वचिन्मूर्छितःक
श्मलमुपगतः यथैवेहादृष्टदोषाउपरुद्धाः १५

र्थः ११ प्राणतः सजीवान्उपरंधयतिपचति अपकरुणंनिष्कृपम् १२ स्व
लेसमदेशे १३ स्वधर्महाधर्मत्यागी १४ स्वनयन्रुदन् कश्मलंमोहमुपगतोभवति अदृष्टदोषास्तेनोपरुद्धाः संतोयथाकश्मलमुपगताःतद्वत् १५

प्रतिषिद्धंप्रतिषेधः सएवलक्षणंप्रमाणंयस्य अधर्मस्यकर्त्तुः श्रद्धावैसादृश्यंतमसस्तारतम्यात्तत्रापिकारणंदर्शयन्नाह अनाद्यवि
द्याकृतानांकामानांसृतयोनरकाः तासाम् अथेदानींताः प्राचुर्येणानुवर्णयिष्यामइत्यन्वयः २ किंभूमावेवदेशविशेषाः त्रिलोक्याः

अथेदानींप्रतिषिद्धलक्षणस्याधर्मस्यतथैवकर्त्तुः श्रद्धयावैसादृश्यात्कर्मफलंविसदृशंभवति याह्य
नाद्यविद्ययाकृतकामानांतत्परिणामलक्षणाः सृतयः सहस्रशः प्रवृत्तास्तासांप्राचुर्येणानुवर्णयि-
ष्यामः २ राजोवाच नरकानाममभगवन्किंदेशविशेषाअथवाबहिस्त्रिलोक्याआहोस्विदंतरा
लइति ३ ऋषिरुवाच अंतरालएवत्रिजगत्यास्तुदिशिदक्षिणस्यामधस्ताद्भूमेरुपरिष्टाच्चजला
द्यस्यामग्निष्वात्तादयः पितृगणादिशिस्वानांगोत्राणांपरमेणसमाधिना सत्याएवाशिषआशासा
नानिवसंति ४ यत्रहवावभगवान्पितृराजोवैवस्वतः स्वविषयंप्रापितेषुस्वपुरुषैर्जंतुषुसंपरेतेषुयथा
कर्मावद्यंदोषमेवानुल्लंघितभगवच्छासनः सगणोदमंधारयति ५ तत्रहैकेनरकानेकविंशतिंगणयंति-
अथतांस्तेराजन्नामरूपलक्षणतोऽनुक्रमिष्यामः तामिस्रोंऽधतामिस्रोरौरवोमहारौरवः कुंभीपाकः
कालसूत्रमसिपत्रवनंसूकरमंधकूपः कृमिभोजनः संदंशस्तप्तसूर्मिर्वज्रकंटकशाल्मलीवैतरणीपू
योदः प्राणरोधोविशसनंलालाभक्षः सारमेयादनमवीचिरयःपानमिति किंच क्षारकर्दमोरक्षोगण
भोजनः शूलप्रोतोदंदशूकः अवटनिरोधनः पर्यावर्त्तनः सूचीमुखमित्यष्टाविंशतिनरकाविविधयात
नाभूमयः ६ तत्रयस्तुपरवित्तापत्यकलत्राण्यपहरति सहिकालपाशबद्धोयमपुरुषैरतिभयानकै
स्तामिस्रेनरकेबलान्निपात्यते अनशनानुदपानदंडताडनसंतर्जनादिभिर्यातनाभिः यात्यमानो-
जंतुर्यत्रकश्मलमासादितएकदैवमूर्छामुपयातितामिस्रप्राये ७

ब्रह्मांडाद्बहिर्वा आवरणेषुमध्येअंतरालेवा
भूमिव्यतिरिक्ते ३ ४ कर्मदोषमनतिक्रम्यदोषमेवदमंपापफलंदंडंकरोतिनउल्लंघितंभगवच्छासनंयेन ५ मतांतरेणाष्टाविंशति
माह किंचेति ६ पापभेदेनचतत्तन्नरकयातनाभेदंप्रपंचयति यस्त्वित्यादिनायात्यमानःपीड्यमानः एकदैवतदैव ७

किंच आस्तांतस्यरूपयावपुर्धारणंतद्भजनंवातन्नाम्नोदार्यमेवातिचित्रमित्याह यस्यनामयदिपतितोमहापातक्यपिअनुकीर्त्तयेन्
नूनंतर्हि सशक्त्येदितिकिमुवक्तव्यंयतोऽसावेवनृणामशेषमंहः सद्योहंति कथमनुकीर्त्तयेत् अन्यतः श्रुतंवा अकस्माद्वाआर्त्तोवास्खलन्
प्रलंभनाद्वापरिहासात्तस्माच्छेषादन्यम् ११ गिर्यादिसहितंभूगोलम् सत्वानिप्राणिनः सहस्रजिह्वोऽपिकोगणयेत् १२ दुरंतंवी
र्यंवलंयस्यउरवोगुणाःअनुभावश्चयस्यसचसच रसायाः भूमेर्मूलेस्थितः तिष्ठति आत्मतंत्रः आत्माधारः १३ उक्तस्यलोकवि

यन्नामश्रुतमनुकीर्त्तयेदकस्मादार्त्तोवायदिपतितः प्रलंभनाद्वा हंत्यंहः सपदिनृणामशेषमन्यंकं-
शेषाद्भगवतआश्रयेन्मुमुक्षुः ११ मूर्द्धन्यर्पितमणुवत्सहस्रमूर्द्ध्नो भूगोलंसगिरिसरित्समुद्रसत्त्व
म् आनंत्यादनिमितविक्रमस्यभूम्नः कोवीर्याण्यधिगणयेत्सहस्रजिह्वः १२ एवंप्रभावोभगवा
ननंतोदुरंतवीर्योरुगुणानुभावः मूलेरसायाः स्थितआत्मतंत्रोयोलीलयाक्ष्मांस्थितयेबिभर्त्ति १३ ए
तात्ह्येवेहनृभिरुपगंतव्यागतयोयथाकर्मविनिर्मिताः यथोपदेशमनुवर्णिताःकामान्कामयमानैः १४
एतावतीर्हिराजन्पुंसः प्रवृत्तिलक्षणस्यधर्मस्यविपाकगतयउच्चावचाविसदृशाययाप्रश्नंव्याच-
ख्येकिमन्यत्कथयामइति १५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभूविवरविध्युऽनामपंचविं
शतितमोऽध्यायः २५ राजोवाच महर्षएतद्वैचित्र्यंलोकस्यकथमिति ऋषिरुवाच त्रिगुण
त्वात्कर्तुःश्रद्धयाकर्मगतयः पृथग्विधाः सर्वाएवसर्वस्यतारतम्येनभवंति १

भागस्योपयोगंवदन्नुपसंहरति
एताह्येवेहकामान्कामयमानैर्नृभिरुपगंतव्याइत्यन्वयः १४ तस्यप्रपंचः एतावत्यः विपाकगतयः फलभूतागतयः ताः व्याचख्येव्या
ख्यातवानस्मि १५ इतिपंचमस्कंधेटीकायांपंचविंशतितमोऽध्यायः २५ षड्विंशेतुततोऽधस्तान्नरकस्थितिरुच्यते पापि-
नोयत्रदह्यंतेयमदूतैर्यथायथम् १ पुंसोगतयउच्चावचाविसदृशाइतिभोगवैचित्र्यमुक्तंतदेतत्कुतइतिपृच्छति महर्षइति कर्मणःस
मानत्वेऽपिश्रद्धावैचित्र्यात्फलवैचित्र्यमितिपरिहरति त्रिगुणत्वादिति सात्त्विक्याश्रद्धयाकर्तुःसुखित्वंराजस्यासुखित्वंदुःखि
त्वंचतामस्यादुःखित्वंमूढत्वंच तत्रापितासांश्रद्धानांतारतम्यात्सुखादितारतम्यंसर्वेषामित्यर्थः १

अमर्षो ऽसहनं रोषः क्रोधः उपसंहृतस्तयोर्वेगो येन ६ उपासनार्थमाह सुरादिभिर्ध्यायमानः चिंत्यमानः अनवरतमदेन मुदितश्चासौ वि-
हृतविह्वललोचनश्च सुललितेन मुखरिकाऽमृतेन वचनामृतेन स्वपार्षदान् विबुधयूथपानां पतींश्चाप्याययमानः हर्षयन् नीलेवाससीय
स्य एकमेव कुंडलं यस्य हलस्य ककुदि पृष्ठे हस्तः न्यस्तः सुभगश्च सुंदरश्च भुजो येन उदारा लीला यस्य सः न परिम्लानो रागः कांतिर्य-
स्याः तस्याः नवतुलसिकाया आमोदमध्वासवेन सुरभिमधुरसेन माद्यतां मधुकराणां ये व्राताः तेषां मधुरगीतेन श्रीर्यस्याः तां वन
मालाम् कक्षांवरत्राम् ७ संश्लोकयामास वर्णयामास ८ अस्य जगत उत्पत्त्यादिहेतवो गुणा यस्येक्षया कल्पाः स्वस्वकार्यसमर्था-

सएवभगवाननंतोऽनंतगुणार्णव आदिदेव उपसंहृतामर्षरोषवेगो लोकानां स्वस्तय आस्ते ६ ध्यायमानः
सुरासुरोरगसिद्धगंधर्वविद्याधरमुनिगणैरनवरतमदमुदितविकृतविह्वललोचनः सुललितमुखरिका-
मृतेनाप्याययमानः स्वपार्षदविबुधयूथपतीनपरिम्लानरागनवतुलसिकामोदमध्वासवेन माद्यन्मधुकरव्रा
तमधुरगीतश्रियं वैजयंतीं स्वां वनमालां नीलवासा एककुंडलो हलककुदि कृतसुभगसुंदरभुजो भगवान्
माहेंद्रो वारणेंद्र इव कांचनीं कक्षामुदारलीलो बिभर्त्ति ७ य एष एवमनुश्रुतो ध्यायमानो मुमुक्षूणामनादि
कालकर्मवासनाग्रथितमविद्यामयं हृदयग्रंथिं सत्त्वरजस्तमोमयमंतर्हृदयंगत आशु निर्भिनत्ति तस्यानु
भावान् भगवान् स्वायंभुवो नारदः सह तुंबरुणा सभायां ब्रह्मणः संश्लोकयामास ८ उत्पत्तिस्थितिलय
हेतवोऽस्य कल्पाः सत्त्वाद्याः प्रकृतिगुणा यदीक्षयाऽऽसन् यद्रूपं ध्रुवमकृतं यदेकमात्मन्नानाऽधात्कथमु ह वेद
तस्य वर्त्म ९ मूर्त्तिं नः पुरुकृपया बभार सत्त्वं संशुद्धं सदसदिदं विभाति यत्र यल्लीलां मृगपतिराददेऽनव-
द्यामादातुं स्वजनमनांस्युदारवीर्यः १०

आसन् यस्य तु रूपं ध्रुवमनंतमकृतमनादि तत्र हेतुः यदेकमेव सत् आत्मन् आत्म-
नि नानाकार्यप्रपंचमधात् तस्य ब्रह्मरूपस्य वर्त्म तत्त्वं जनः कथमु ह वेद न वेदेवेत्यर्थः ९ तर्हि कथमसौ मुमुक्षुभिः सेव्यते तत्राह मूर्त्ति
मिति यत्रेदं सदसत् सद्विभाति सः नोऽस्माकं भक्तानां बहुकृपया संशुद्धं सत्त्वं मूर्त्तिं बभार स्वजनानां मनांस्यादातुं वशीकर्त्तुं कृतां य
स्य लीलां मृगपतिः सिंहः आददे अशिक्षत् यतः उदाराणि वीर्याणि यस्य तस्मादन्यं मुमुक्षुः कमाश्रयेदित्युत्तरेणान्वयः यद्वा रू
पेत्यत्र हेतुः यद्यस्मात् स्वजनानां मनांस्यादातुं लीलामाददे मृगपतिरिवोदारवीर्यः यद्वा मृग्यंत इति मृगाः कामप्रदाः तेषां पतिर्मुख्यः
१०

पंचविंशेततोऽधस्तादाह शेषस्यसंस्थितिम् संजिहीर्षोरिदंकालेयत्ररुद्रसमुद्भवः १ तस्यपातालस्यकोऽसावनंतः सात्वतीयाः सात्वततंत्रनिष्ठाः चतुर्व्यूहोपासनेयंसंकर्षणमित्याचक्षते तथाख्यानेहेतुः द्रष्टृदृश्ययोः सम्यक्कर्षणमेकीकरणंयेनतत् कुतःअहमित्यभिमानोलक्षणंचिह्नमधिष्ठातुर्यस्य अहंकाराधिष्ठानेनद्रष्टृदृश्ययसंकर्षणात्संकर्षणइत्यर्थः १ अनंतत्वमाह यस्येदमिति यच्छब्दानांसएषभगवाननंतइत्युत्तरेणान्वयः २ तामसत्वमाह यस्येदंविश्वमुपसंहर्तुमिच्छतः अमर्षेणविरचितंरुचिरी

श्रीशुकउवाच तस्यमूलदेशेत्रिंशद्योजनसहस्रांतरआस्तेयावैकलाभगवतस्तामसीसमाख्याताऽनंतइतिसात्वतीयाद्रष्टृदृश्ययोः संकर्षणमहमित्यभिमानलक्षणंसंकर्षणमित्याचक्षते १ यस्येदंक्षितिमंडलंभगवतोऽनंतमूर्तेः सहस्रशिरसएकस्मिन्नेवशीर्षणिध्रियमाणंसिद्धार्थइवलक्ष्यते २ यस्यहवाइदंकालेनोपसंजिहीर्षतोऽमर्षविरचितरुचिरभ्रमद्भ्रुवोरंतरेणसांकर्षणोनामरुद्रएकादशव्यूहस्त्र्यक्षस्त्रिशिखंशूलमुत्तंभयन्नुदतिष्ठत् ३ यस्यांघ्रिकमलयुगलारुणविशदनखमणिखंडमंडलेष्वहिपतयः सहसात्वतर्षभैः एकांतभक्तियोगेनावनमंतः स्ववदनानिपरिस्फुरत्कुंडलप्रभामंडलमंडितगंडस्थलान्यतिमनोहराणिप्रमुदितमनसः खलुविलोकयंति ४ यस्यैवहिनागराजकुमार्यआशिषआशासानाश्चार्वंगवलयविलसितविशदविपुलधवलसुभगरुचिरभुजरजतस्तंभेष्वगरुचंदनकुंकुमपंकानुलेपेनावलिंपमानास्तदभिमर्शनोन्मथितहृदयमकरध्वजावेशरुचिरललितस्मितास्तदनुरागमदमुदितमदविघूर्णितारुणकरुणाऽवलोकनयनवदनारविंदंसव्रीडंकिलविलोकयंति ५

कलेकुटिलीकृतेभ्रमंत्यौभ्रुवौतयोर्मध्यम् उत्तंभयन्नुन्नमयन् ३ सुभगत्वमाह यस्यांघ्रिकमलयुगलेऽरुणाविशदानखाएवमणयः तेषांखंडः समूहः तस्यमंडलेषुपरिस्फुरतांकुंडलानांप्रभयामंडितानिगंडस्थलानियेषुतानि ४ चारुणीअंगवलयेविलसिताश्चतेविशदाश्चविपुलाश्चधवलाश्चसुभगाश्चरुचिराश्चभुजाएवरजतस्तंभास्तेषुअगरुचंदनकुंकुमानांपंकएवानुलेपः तेनावलिंपमानाः तेषामभिमर्शनेनोन्मथितेहृदयेमकरध्वजस्यावेशेनरुचिरंचललितंचस्मितंयासांताः तस्यानुरागेणमदेनचमुदितंचतन्मदेनाविघूर्णितेप्रचालितेच आईषदरुणेकरुणाऽवलोकयुक्तेनयनेयस्मिन्तद्वदनारविंदंविलोकयंति ५

यथाहरिणास्वभक्तोबलिः सुतलेनिहितः सुखमास्ते एवंमहादेवभक्तोऽपिमयस्तलातलेसुखमास्तइत्याह ततइति लब्धंपदं स्थानंयेनमहीयतेपूज्यते २८ नैकशिरसामनेकफणानांगणोऽस्ति एतत्प्रपंचयति कुहकेति महाभोगवंतोमहाकायाःपुरुषवाहा त्तहरेर्वाहनात् २९ विबुधप्रत्यनीकाः देवशत्रवः सकलेष्वपिलोकेष्वनुभावोयस्यतस्यैवतेजसासुदर्शनेनप्रतिहतोबलावले- पोवीर्यमदोयेषाम् बिलेशयाः सर्पाइव इंद्रदूत्याप्रयुक्ताभिर्मंत्ररूपाभिर्वाग्भिः एवंहिवैदिकमाख्यानंपणिभिरसुरैर्निगूढागा

ततोऽधस्तात्तलातलेमयोनामदानवेंद्रस्त्रिपुराधिपतिर्भगवतापुरारिणात्रिलोकीशंचिकीर्षुणानि दग्धस्वपुरत्रयस्तत्प्रसादाल्लब्धपदोमायाविनामाचार्योमहादेवेनपरिरक्षितोविगतसुदर्शनभयो महीयते २८ ततोऽधस्तान्महातलेकाद्रवेयाणांसर्पाणांनैकशिरसांक्रोधवशोनामगणःकुहकत क्षककालियसुषेणादिप्रधानामहाभोगवंतःपतत्रिराजाधिपतेःपुरुषवाहादनवरतमुद्विजमानाः स्वकलत्रापत्यसुहृत्कुटुंबसंगेनक्वचित्प्रमत्ताविहरंति २९ ततोऽधस्ताद्रसातलेदैतेयादानवाःपण योनाममनिवातकवचाः कालेयाहिरण्यपुरवासिनइतिविबुधप्रत्यनीकाउत्पत्त्यामहौजसोमहासा हसिनोभगवतःसकललोकानुभावस्यहरेरेवतेजसाप्रतिहतबलावलेपाबिलेशयाइववसंति ये वैसरमयेंद्रदूत्यावाग्भिर्मंत्रवर्णाभिरिंद्राद्बिभ्यति ३० ततोऽधस्तात्पातालेनागलोकपतयोवासु किप्रमुखाःशंखकुलिकमहाशंखश्वेतधनंजयधृतराष्ट्रशंखचूडकंबलाश्वतरदेवदत्तादयोमहाभो गिनोमहामर्षानिवसंति तेषामुहवैपंचसप्तदशशतसहस्रशीर्षाणांफणासुविरचितामहामणयोरो चिष्णवःपातालविवरतिमिरनिकरंस्वरोचिषाविधमंति ३१ इतिश्रीभागवतेपंचमस्कंधेचतुर्विं शतितमोऽध्यायः २४

अन्वेष्टुंसरमांदेवशुनीमिंद्रेणप्रहितांसंधिमिच्छंतःपणयःप्राहुः किमिच्छंतीसरमेत्यादि साच संधिमनिच्छंतींद्रस्तुतिपूर्वकंतान्प्रतिपरुषमाह हताइंद्रेणपणयःशयध्वमित्यादितेचतच्छ्रुत्वाबिभ्यतीति ३० महाभोगिनःम हाफणामहानमर्षःक्रोधोयेषांपंचादिसंख्यानिशीर्षाणियेषाम् शीर्ष्णामितिवक्तव्येशीर्षाणामित्यार्षः ३१ इतिपंचमेटीकायां चतुर्विंशोऽध्यायः २४

तस्यैकांतभक्तिं सप्रपंचामाह यत्तदिति प्रसिद्धमिति वक्ष्यमाणमुवाचहेत्यन्वयः कथंभूतः अनधिगतः अन्यउपायोयेन तेन भगवता याञ्चाच्छलेनापहृतं स्वशरीरमात्रावशेषितं लोकत्रयं यस्य सम्यक् प्रतिमुक्तो बद्धः अपविद्धः प्रक्षिप्तोऽपि सन् २३ ब्रवीति नूनं वद भगवान्विद्वानपि योऽसाविंद्रः यस्यैकांतेन बृहस्पतिः सचिवः सहायः यतो मंत्रार्थं वृतः सोऽपि पुरुषार्थेषु नूनं न निष्णातः न निपुणः यत उपेंद्रेण द्वारभूतेन तमुपेंद्रं विहायात्मानं मां लोकत्रयमयाचत न तं मंत्रप्रदं बृहस्पतिर्मा निहायेति वा तस्मिन्प्रसन्ने स एव वरणीयो न लोकत्रयं यतस्तदपि तुच्छमित्याह अतिगंभीरमनंतं वयो यस्य तस्य कालस्य यन्मन्वंतरं तेन परिवृत्तं विपर्यस्तं लोकत्रयमिदं कियत् २४ प्रज्ञा

यत्तद्भगवताऽनधिगतान्योपायेन याञ्चाच्छलेनापहृतस्वशरीरावशेषितलोकत्रयो वरुणपाशैश्च संप्रतिमुक्तो गिरिदर्यां चापविद्ध इति होवाच २३ नूनं बतायं भगवानर्थेषु न निष्णातो योऽसाविंद्रो यस्य सचिवो मंत्राय वृत एकांततो बृहस्पतिस्तमतिहाय स्वयमुपेंद्रेणात्मानमयाचत आत्मनश्चाशिषो नो एव तद्दास्यमतिगंभीरवयसः कालस्य मन्वंतरपरिवृत्तं कियल्लोकत्रयमिदम् २४ यस्यानुदास्यमेवास्मत्पितामहः किल वव्रे न तु स्वपित्र्यं यदुताकुतोभयं पदं दीयमानं भगवतः परमिति भगवतोपरते खलु स्वपितरि २५ तस्य महानुभावस्यानुपथममृजितकषायः को वाऽस्मद्विधः परिहीणभगवदनुग्रह उपजिगमिषतीति २६ अथ तस्यानुचरितमुपरिष्टाद्विस्तरिष्यते यस्य भगवान्स्वयमखिलजगद्गुरुर्नारायणो द्वारि गदापाणिरवतिष्ठते निजजनानुकंपितहृदयो येनांगुष्ठेन पदा दशकंधरो योजनायुतायुतं दिग्विजय उच्चाटितः २७

दस्त्वेक एवार्थे निष्णात इत्याह यस्यानुदास्यमिति स्वपितर्युपरते सति स्वपित्र्यं पदं भगवता दीयमानमपि भगवतः खलु परमन्यदिति कृत्वा नानुजग्राहेत्यर्थः २५ ननु त्वमति वीरः कुतस्तमेव बहुमन्यसे तत्राह तस्यानुपथमनुवर्त्म अमृजिता अक्षीणाः कषाया रागादयो यस्य परिहीणो भगवदनुग्रहो यस्य स कोवा उपगंतुमिच्छतीति २६ अथ शुकोक्तिः नन्वेवंभूतश्चेद्बलिस्तर्हि तस्यैव चरितं विस्तरेण कथ्यतां तत्राह तस्य बलेरनुचरितमुपरिष्टादष्टमे विस्तरिष्यते यस्य द्वार्यवतिष्ठते निजजनेष्वनुकंपितं कृतानुकंपं हृदयं यस्य द्वारपालकर्म दर्शयति येन श्रीनारायणेन बलेर्द्वारि विशन् दशकंधर उच्चाटितः केन पदा तत्राप्यंगुष्ठेनैव २७ ७ ७ ७

सुतलेबलिरधुनाऽप्यास्त इत्यन्वयः कथंभूतः महेंद्रस्यप्रियं कर्तुमिच्छताप्रथमंपराक्षिप्तमपहृतंलोकत्रयंयस्यसः पुनर्भगवतो ऽनुकंपयैवतत्रप्रवेशितः सन् कीदृशेनयोऽदितेः सकाशाद्भूत्वाबटुवामनरूपेणलब्धकायस्तेन १८ केचित्तस्यसुतलराज्यंभूमिदानफलंमन्यंतेतन्निराकरोति नोएवैतदिति यद्बिलनिलयेविवरस्थानेऐश्वर्यमेतत् भूमिदानस्यसाक्षात्कारः फलंनभवत्येव कुतइत्यपेक्षायामेवंभूतस्यदानस्यसाक्षादपवर्गहेतुत्वादित्याह यत्तत्प्रसिद्धंदानंतस्यतदेवाह भगवत्यशेषजीवनिकायानांजीवभूतश्चासावात्मभूतश्चसर्वजीवनियंताचासावात्मारामश्चेत्यर्थः तस्मिन्संप्रतिपादितस्य १९ किंच यस्यनामक्षु

ततोऽधस्तात्सुतलउदारश्रवाःपुण्यश्लोकोविरोचनात्मजोबलिर्भगवतामहेंद्रस्यप्रियंचिकीर्षमाणेनादितेर्लब्धकायोभूत्वाबटुवामनरूपेणपराक्षिप्तस्वलोकत्रयोभगवदनुकंपयैवपुनःप्रवेशितइंद्रादिष्वविद्यमानयासुसमृद्धयाश्रियाऽभिजुष्टःस्वधर्मेणाराधयंस्तमेवभगवंतमाराधनीयमपगतसाध्वसआस्तेऽधुनाऽपि १८ नोएवैतत्साक्षात्कारोभूमिदानस्ययत्तद्भगवत्यशेषजीवनिकायानांजीवभूतात्मभूतेपरमात्मनिवासुदेवेतीर्थतमेसर्वजीवनियंतयात्मारामेपात्रउपपन्नेपरयाश्रद्धयापरमादरसमाहितमनसासंप्रतिपादितस्यसाक्षादपवर्गद्वारस्ययद्बिलनिलयैश्वर्यम् १९ यस्यहवावक्षुतपतनप्रस्खलनादिषुविवशःसकृन्नामाभिगृणन्पुरुषःकर्मबंधनमंजसाविधुनोतियस्यहैवप्रतिबाधनंमुमुक्षवोऽन्यथैवोपलभंते २० तद्भगवतात्मवतांसर्वेषामात्मन्यात्मद आत्मतयैव २१ नवैभगवान्नूनममुष्यानुजग्राह यदुतपुनरात्मानुस्मृतिमोषणंमायामयभोगैश्वर्यमेवातनुतेति २२

तादिषुचविवशोऽपिसकृदपिगृणन्कर्मबंधंविधुनोति कथंभूतम् यस्यप्रतिबाधनंनिवृत्तिंमुमुक्षवोऽन्यथैवोपलभंतेयन्निवृत्त्यर्थंयोगसांख्यादिक्लेशाननुभवंतीत्यर्थः तंकर्मबंधंत्यजति २० तत्तस्मिन् भगवतांभक्तानांज्ञानिनांचयथायथमात्मदे ज्ञानदे हरौ आत्मतयैव समर्पितस्य भूमिदानस्यनतत्फलमिति पूर्वेणैवसंबंधः २१ किंच नेदंभगवदनुकंपाफलमपिकिंत्वेकांतभक्तस्यतस्यांतरायमात्रमित्याह नेति भगवान् असुष्य अमुंनैवानुगृहीतवान् तत्रहेतुः यदुतेति आत्मनईश्वरस्यानुस्मृतिंमुष्णातीतितथा तदुक्तम् वासुदेवेमनोयस्यजपहोमार्चनादिषु तस्यांतरायोमैत्रेयदेवेंद्रत्वादिकंफलमिति २२

अहोरात्रादिभिर्यद्भयंतन्नोपलक्ष्यतेसूर्याद्यभावात् ११ १२ क्लमः श्रमः ग्लानिरनुत्साहः १३ कल्याणानांमंगलरूपाणाम् १४ यस्मिन् भगवत्तेजसि प्रविष्टे पुंसवनानि गर्भाः आचतुर्थाद्भवेत्स्रावः पातः पंचमषष्ठयोरितिस्रावपातौज्ञेयौ १५ सव-र्णेरताः स्वैरिण्यः कामिन्यस्त्वसवर्णेऽपितत्राप्यतिचंचलाः पुंश्चल्यः बिलायनंबिलायतनंसाधयित्वासंभोगसमर्थंकृत्वा

यत्रहवावनभयमहोरात्रादिभिः कालविभागैरुपलक्ष्यते ११ यत्रहिमहाहिप्रवरशिरोमणयः सर्वं तमः प्रबाधंते १२ नवाएतेषुवसंतादिव्यौषधिरसरसायनान्नपानस्नानादिभिराधयोव्याधयोव-लीपलितजरादयश्चदेहवैवर्ण्यदौर्गंध्यस्वेदक्लमग्लानिरितिवयोऽवस्थाश्चभवंति १३ नहितेषांक-ल्याणानांप्रभवतिकुतश्चनमृत्युर्विनाभगवत्तेजश्चक्रापदेशात् १४ यस्मिन्प्रविष्टेऽसुरवधूनांप्रा-यः पुंसवनानिभयादेवस्रवंतिपतंति १५ अथातलेमयपुत्रोऽसुरोबलोनिवसति येनहवाइहसृष्टाः षण्णवतिर्मायाः काश्चनाद्यापिमायाविनोधारयंति यस्यचजृंभमाणस्यमुखतस्त्रयःस्त्रीगणाउद-पद्यंतस्वैरिण्यः कामिन्यः पुंश्चल्यइति यावैबिलायनंप्रविष्टंपुरुषंरसेनहाटकाख्येनसाधयित्वास्ववि-लासावलोकनानुरागस्मितसंलापोपगूहनादिभिः स्वैरंकिलरमयंति यस्मिन्नुपयुक्तेपुरुषईश्वरोऽहंसि-द्धोऽहमिति अयुतमहागजबलः आत्मानमभिमन्यमानः कत्थतेमदांधइव १६ ततोऽधस्तादितलेहरोभ-गवान् हाटकेश्वरः स्वपार्षदभूतगणावृतः प्रजापतिसर्गोपबृंहणाय भवोभवान्यासहमिथुनीभूतआस्तेय-तः प्रवृत्तासरित्प्रवराहाटकीनामभवयोर्वीर्येणयत्रचित्रभानुर्मातरिश्वनासमिध्यमानओजसापिब-ति तन्निष्ठ्यूतंहाटकाख्यंसुवर्णंभूषणेनासुरेंद्रावरोधेषुपुरुषाः सहपुरुषीभिर्धारयंति १७

स्वेयेअसाधारणा

विलासाः तत्पूर्वकोऽवलोकस्तेनानुरागयुक्तंस्मितंतेनसंलापउपगूहनंचतदादिभिः यस्मिन्रसेउपयुक्तेसेविते १६ भव-योर्भवस्यभवान्याश्च चित्रभानुरग्निस्तेनानिष्ठ्यूतंफूत्कृत्यत्यक्तम् असुरेंद्राणामवरोधेषुअंतःपुरेषुपुरुषीभिः स्त्रीभिः १७

सामान्येनविवराणिवर्णयति एतेष्वित्यादिना अथातलइत्यंतः प्राक्तनेनग्रंथेन एतेषुदैत्यादयोनिवसंतीत्यन्वयः कथंभूतेषु अधिकः कामभोगश्च ऐश्वर्यानंदश्चविभूतिश्च संपत्तिः तैः सुसमृद्धभवनादयोयेषु कथंभूताः नित्यप्रमुदिता अनुरक्ताः कलत्रादयोयेषां नप्रतिहतः कामोयेषांमायाविनोदोयेषाम् ८ किंच हेमहाराजयेषुमयेननिर्मिताः पुरश्चचकासतइत्यन्वयः कथंभूताः नानायेमणिप्रवरास्तेषांप्रवेकाः मुख्याः तैर्विरचितैर्विचित्रैर्भवनादिभिः तथाविवरेश्वराणांगृहोत्तमैश्चसमलंकृताः कीदृशैः गृहोत्तमैः नागाश्च असुराश्चमिथुनीभूताः पारावतादयश्चतैराकीर्णाः कृत्रिमाभूमयोयेषुतैः पाठांतरेनानास्वनलेमिथुनविशेषणम् ९ उद्यानानि

एतेषुहिबिलस्वर्गेषु स्वर्गादप्यधिककामभोगैश्वर्यानंदविभूतिभिः सुसमृद्धभवनोद्यानाक्रीडविहारेषु दैत्यदानवकाद्रवेयानित्यप्रमुदितानुरक्तकलत्रापत्यबंधुसुहृदनुचरागृहपतयईश्वरादप्यप्रतिहतकामामायाविनोदानिवसंति ८ येषुमहाराजमयेनमायाविनाविनिर्मिताः पुरोनानामणिप्रवरप्रवेकाविरचितविचित्रभवनप्राकारगोपुरसभाचैत्यचत्वरायतनादिभिर्नागासुरमिथुनपारावतशुकसारिकाकीर्णकृत्रिमभूमिभिर्विवरेश्वरगृहोत्तमैः समलंकृताश्चकासति ९ उद्यानानिचातितरांमनइंद्रियानंदिभिः कुसुमफलस्तबकसुभगकिसलयावनतरुचिरविटपविटपिनांलतांगालिंगितानांश्रीभिः समिथुनविविधविहंगमजलाशयानाममलजलपूर्णानांझषकुलोल्लंघनक्षुभितनीरनीरजकुमुदकुवलयकल्हारनीलोत्पललोहितशतपत्रादिवनेषुकृतनिकेतनानामेकविहाराकुलमधुरविविधस्वनादिभिरिंद्रियोत्सवैरमरलोकश्रियमतिशयितानि १०

चअतितरामभरलोकश्रियमतिशायितानियेषुचकासतीत्यन्वयः काभिः श्रीभिः केषाम् कुसुमफलस्तबकाश्चसुभगकिसलयानिचतैरवनतारुचिराविटपायेषांविटपिनांलतानामंगैरालिंगितानांश्रीभिः तथासमिथुनाश्चक्रवाकादिमिथुनसहितायेविविधाविहंगाः तद्युक्तानांजलाशयानांचश्रीभिः कीदृशानाममलैर्जलैः पूर्णानांपुनरपिकैरतिशायितानिझषकुलोल्लंघनेनक्षुभितंयज्जलाशयानांनीरंतस्मिन्यानिनीरजादीनितेषांवनेषुकृतंनिकेतनंयैस्तेषामर्थात्पक्षिणामेकोऽखंडोयोविहारस्तेनाकुलाश्चतेमधुराश्चविविधस्वनादयः तैर्येइंद्रियोत्सवास्तैश्चयथासमिथुनेत्यादेरुत्तरेणैवसंबंधः मनइंद्रियादिभिरितिस्वनादीनांविशेषणम् तत्रनीरजंसामान्येनकमलंलोहितंशतपत्रंतद्विशेषः १०

एवंत्रिभिर्द्युमर्यादापालनंवर्णितंतथा अधोभुवनमर्यादापालनंत्रिभिरुच्यते १ चतुर्विंशेरवेरर्वाक्स्वर्भान्वादिस्थितिः-
क्रमात् अतलादिबिलस्वर्गमर्यादाःसप्तवर्णिताः २ सूर्यमारभ्यध्रुवांतंसंनिवेशंनिरूप्येदानींसूर्यादधस्तान्निरूपयति
अधस्तादितिस्वर्भानुःराहुःअलभतलेभे सिंहिकायाःपुत्रः १ ग्रहणंवक्तुमाह यददः प्रतपतस्तरणेर्मंडलम् अमृतपानेम
ध्यप्रवेशेनतयोर्व्यवधानंकरोतीतितथा अतएवैताभ्यांसूचितत्वाद्वैरमनुबध्नातीतितथा २ भागवतंचक्रंपरिवर्त्तमानंपरि

श्रीशुकउवाच अधस्तात्सवितुर्योजनायुतेस्वर्भानुर्नक्षत्रवच्चरतीत्येके योऽसावमरत्वंग्रहत्वं
वाऽलभतभगवदनुकंपयास्वयमसुरापसदःसैंहिकेयोह्यतदर्हः तस्यतातजन्मकर्माणिचोपरिष्टा-
द्वक्ष्यामः १ यददस्तरणेर्मंडलंप्रतपतस्तद्विस्तरतोयोजनायुतमाचक्षतेद्वादशसहस्रंसोमस्यत्रयो
दशसहस्रंराहोर्यःपर्वणितद्व्यवधानकृद्वैरानुबंधःसूर्यचंद्रमसावभिधावति २ तन्निशम्योभय
त्रापिभगवतारक्षणायप्रयुक्तंसुदर्शननामभागवतंदयितमस्त्रंतत्तेजसादुर्विषहंमुहुःपरिवर्त्त
मानमभ्यवस्थितोमुहूर्त्तमुद्विजमानश्चकितहृदयआरादेवनिवर्त्ततेतदुपरागमितिवदंतिलो
काः ३ ततोऽधस्तात्सिद्धचारणविद्याधराणांसदनानितावन्मात्रएव ४ ततोऽधस्ताद्यक्षर
क्षःपिशाचप्रेतभूतगणानांविहाराजिरमंतरिक्षंयावद्वायुःप्रवातियावन्मेघाउपलभ्यंते ५
ततोऽधस्ताच्छतयोजनांतरइयंपृथिवीयावद्धंसभासश्येनसुपर्णादयःपतत्रिप्रवराउत्पतंतीति ६
उपवर्णितंभूमेर्यथासंनिवेशावस्थानमवनेरप्यधस्तात्सप्तभूविवराःएकैकशोयोजनायुतांतरेणायया
मविस्तारेणोपक्लृप्ताःअतलंवितलंसुतलंतलातलंमहातलंरसातलंपातालमिति ७

भ्रमत् अभि अभिमु-
खंमुहूर्त्तमवस्थितः सन्इतिएवमंतरातदवस्थानमुपरागंवदंति तत्रचक्रजुवकस्थितिभ्यामर्द्धग्राससर्वग्रासौनतुग्रासोऽस्तिदूरां
तरत्वात् ३ तावन्मात्रेयोजनायुते ४ अंतरिक्षंग्रहहीनम् तस्यावधिमाह यावद्वायुःप्रवातीतितीव्रोवाति तस्याप्यवधिमाह यावन्मे
घाः ५ पृथिव्याउपरिभूर्लोकावधिमाह यावद्धंसादयः पार्थिवाविकाराः ६ योजनायुतांतरेणप्रत्येकमुच्छ्रिताःआयामोयः कटा
हस्यतावद्विस्तारेण ७

तदेवस्थानविशेषेणविभज्यदर्शयति पुनर्वसूपुष्यावित्यादिना पुनर्वसूरुदगयनांत्यंनक्षत्रम् पुष्योदक्षिणायनस्याद्यम् आर्द्राश्लेषेतयोर्निरंतरे अभिजिदुत्तराषाढेउत्तरदक्षिणायनयोराद्यंतनक्षत्रे श्रवणपूर्वाषाढेधनिष्ठामूलंचतयोरप्युत्तरपूर्वमघादीनियान्यनुराधांतानि दक्षिणायनान्यष्टतानिवामपार्श्ववंक्रिषुवामपार्श्वास्थिषु मृगशीर्षादीनिप्रातिलोम्येनपूर्वाभाद्र

पुनर्वसूपुष्यौदक्षिणवामयोः श्रोण्योरार्द्राश्लेषेचदक्षिणवामयोः [illegible] पादयोः अभिजिदुत्तराषाढेदक्षिणवामयोर्नासिकयोर्यथासंख्यंश्रवणपूर्वाषाढेदक्षिणवामयोर्लोचनयोः धनिष्ठामूलंचदक्षिणवामयोः कर्णयोः मघादीन्यष्टनक्षत्राणिदक्षिणायनानिवामपार्श्ववंक्रिषुयुंजीत तथैवमृगशीर्षादीन्युदगयनानिदक्षिणपार्श्ववंक्रिषुप्रातिलोम्येनप्रयुंजीत शतभिषाज्येष्ठेस्कंधयोर्दक्षिणवामयोर्न्यसेत् ६ उत्तराहनावगस्तिरधराहनौयमः मुखेषुचांगारकः शनैश्चरउपस्थेबृहस्पतिः ककुदिवक्षस्यादित्योहृदयेनारायणोमनसिचंद्रोनाभ्यामुशनाः स्तनयोरश्विनौबुधः प्राणापानयोराहुर्गलेकेतवः सर्वांगेषुरोमसुसर्वेतारागणाः ७ एतदुहैवभगवतोविष्णोः सर्वदेवतामयंरूपमहरहः संध्यायांप्रयतोवाग्यतोनिरीक्षमाणउपतिष्ठेत नमोज्योतिर्लोकायकालायनायानिमिषांपतयेमहापुरुषायधीमहीतिग्रहर्क्षतारामयमाधिदैविकंपापापहंमंत्रकृतांत्रिकालं नमस्यतः स्मरतोवात्रिकालंनश्येततत्कालजमाशुपापम् ८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेशिशुमारसंस्थाननामत्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३

पदांतानियान्युदगयननक्षत्राण्यष्टतानिदक्षिणपार्श्वे शतभिषक्ज्येष्ठेउत्तरदक्षिणायनयोर्येऽवशिष्टेतेस्कंधयोः ६ यमोनक्षत्ररूपः तथानारायणोऽश्विनौचककुदिगलपृष्ठशृंगे ७ ज्योतिषोलोकायाश्रयायकालायनायकालचक्ररूपायनमोऽभिधीमहीतिमंत्रेणोपतिष्ठेत मंत्रकृतांपूर्वोक्तंमंत्रंजपताम् ८ इतिपंचमस्कंधेटीकायांत्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३ ॥ ॥

त्रयोविंशे ध्रुवस्थानं ज्योतिश्चक्रा श्रयं ततः शिशुमारस्वरूपेण हरेश्चस्थितिरुच्यते १ यत्तत्प्रसिद्धं विष्णोः पदं यत्र ध्रुव उपा-
स्ते तिष्ठतीत्यन्वयः समकालमेव युज्यंत इति तथा तैर्नक्षत्ररूपैः १ मेढीस्तंभे बद्धा धान्याक्रमणपशवो बलीवर्दाः २ कर्मसा

श्रीशुकउवाच अथ तस्मात्परतस्त्रयोदशलक्षयोजनांतरतो यत्तद्विष्णोः परमं पदमभिवदंति-
यत्र ह महाभागवतो ध्रुव औत्तानपादिरग्निनेंद्रेण प्रजापतिना कश्यपेन धर्मेण च समकालयुग्भिः सब
हुमानं दक्षिणतः क्रियमाण इदानीमपि कल्पजीविनामाजीव्य उपास्ते तस्येहानुभाव उपवर्णितः १ स
हि सर्वेषां ज्योतिर्गणानां ग्रहनक्षत्रादीनामनिमिषेणाव्यक्तरंहसा भगवता कालेन भ्राम्यमाणानां स्थाणु
रिवावष्टंभ ईश्वरेण विहितः शश्वदवभासते यथा मेढीस्तंभ आक्रमणपशवः संयोजितास्त्रिभि-
स्त्रिभिः सवनैर्यथास्थानं मंडलानि चरंति २ एवं भगणा ग्रहादय एतस्मिन्नंतर्बहिर्योगेन कालचक्र
आयोजिता ध्रुवमेवावलंब्य वायुनोदीर्यमाणा आकल्पांतं परिचंक्रमंति नभसि यथा मेघाः श्येनाद-
यो वायुवशाः कर्मसारथयः परिवर्त्तंते एवं ज्योतिर्गणाः प्रकृतिपुरुषसंयोगानुगृहीताः कर्मनिर्मितग
तयो भुवि न पतंति ३ केचनैतज्ज्योतिरनीकं शिशुमारसंस्थानेन भगवतो वासुदेवस्य योगधारणा-
यामनुवर्णयंति ४ यस्य पुच्छाग्रेऽवाक्शिरसः कुंडलीभूतदेहस्य ध्रुव उपकल्पितः तस्य लांगूले प्रजा
पतिरग्निरिंद्रो धर्म इति पुच्छमूले धाता विधाता च कट्यां सप्तर्षयः तस्य दक्षिणावर्त्तकुंडलीभूतश
रीरस्य यान्युदगयनानि दक्षिणपार्श्वे तु नक्षत्राण्युपकल्पयंति दक्षिणायनानि तु सव्ये यथा शिशुमा
रस्य कुंडलाभोगसंनिवेशस्य पार्श्वयोरुभयोरप्यवयवाः समसंख्या भवंति पृष्ठे त्वजवीथी आका
शगंगा चोदरतः ५

रथिः सहायो येषाम् ३ ईश्वराधारत्वात्पतनशंकैव नास्तीति वक्तुं मतांतरमाह केचिदिति ज्यो
तिरनीकं ज्योतिश्चक्रम् योगधारणायां स्थितमिति शेषः ४ लांगूले अग्रादधोभागे उदगयनानि अभिजिदादीनि पुनर्व
स्वंतानि चतुर्दश दक्षिणपार्श्वे दक्षिणायनानि पुष्यादीन्युत्तराषाढांतानि चतुर्दश वामपार्श्वे ५   ६   ६

दक्षिणेनैवनतुतेषांपृथगन्यागतिरस्तीत्यर्थः कालायनेकालचक्रे उत्तराषाढाश्रवणसंधावभिजिन्नक्षत्रंफलविशेषेणपृथ-क्ल्पितंतेनसह तथाचश्रुतिः अभिजिन्नामनक्षत्रंउपरिष्टादषाढानांअधस्ताच्छ्रोणायाइति ११ पुरतः सूर्येणमोक्ष्यमाणेनक्षत्रे पश्चाद्भुक्ते सहैवभुज्यमाने चारेणक्रमस्थनक्षत्राद्यतिक्रमेणदृष्टेर्विष्टंभः स्तंभनंयस्मात्ग्रहात्तमुपशमयतीतितया १२

ततउपरिष्टात्त्रिलक्षयोजनतोनक्षत्राणिमेरुंदक्षिणेनैवकालायनईश्वरयोजितानिसहाभिजिताःष्टाविंशतिः ११ ततउपरिष्टादुशनाद्विलक्षयोजनतउपलभ्यतेपुरतःपश्चात्सहैववाःर्कस्यशैघ्र्यमांद्यसाम्याभिर्गतिभिरर्कवच्चरति लोकानांनित्यदाःनुकूलएवप्रायेणवर्षयन्चारेणानुमीयते-सदृष्टिविष्टंभग्रहोपशमनः १२ उशनसाबुधोव्याख्यातःततउपरिष्टाद्विलक्षयोजनतोबुधः सोमसुतउपलभ्यमानः प्रायेणशुभकृद्यदाःर्काद्व्यतिरिच्यतेतदाःतिचरताःभ्रप्रायानावृष्ट्यादिभयमाशंसते १३ अतऊर्ध्वमंगारकोःपियोजनलक्षद्वितयउपलभ्यमानस्त्रिभिस्त्रिभिः पक्षैरेकैकशोराशीन्द्वादशानुभुंक्तेयदिनवक्रेणाभिवर्त्ततेप्रायेणाशुभग्रहोःघशंसः १४ ततउपरिष्टात्द्विलक्षयोजनांतरगतोभगवान्बृहस्पतिरेकैकस्मिन्राशौपरिवत्सरंचरति यदिनवक्रःस्यात्प्रायेणानुकूलोब्राह्मणकुलस्य १५ ततउपरिष्टाद्योजनलक्षद्वयात्प्रतीयमानः शनैश्चरएकैकस्मिन्राशौत्रिंशन्मासान्विलंबमानःसर्वानेवानुपर्येति तावद्भिरनुवत्सरैःप्रायेणाहिसर्वेषामशांतिकरः १६ ततउत्तरस्मादृषयएकादशलक्षयोजनांतरउपलक्ष्यंते यएवलोकानांशमनुभावयंतोभगवतोविष्णोर्यत्परमंपदंप्रदक्षिणंप्रक्रमंति १७

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेज्योतिश्चक्रवर्णनेद्वाविंशोःध्यायः २२

बुधोव्याख्यातःपुरतः-पश्चात्सहैववाचरतीति किंचिद्विशेषंचाह ततइत्यादिना आशंसते सूचयति १३ अघशंसः दुःखसूचकः यदिनवक्रेणाभिवर्त्तते तर्हित्रिभिस्त्रिभिः पक्षैः १४ यदिनवक्रः स्यात्तर्हिपरिवत्सरम् १५ १६ १७ इतिपंचमेटीकायांद्वाविंशोःध्यायः २२

सएवस्वगत्यामासादिव्यवहारकारणमित्याह सएषलोकानामात्माद्यावापृथिव्योरंतरेणमध्येयन्नभोवलयमंतरिक्षंतस्यमध्येय त्कालचक्रंतद्गतः राशिभिर्मेषादिभिः संज्ञायेषाम् चैत्रादिसंज्ञास्तुचांद्रमासानाम् मासमाह पक्षद्वयंमासइतिचांद्रेणमानेनस पादंमहानक्षत्रद्वयं सौरेणदिवानक्तंच अहोरात्रमितिपित्र्येण षष्ठमंशंराशिद्वयम् ५ ६ मंडलाभ्यांसहभुंजीत सहसहिसूर्यः य दाशुक्लप्रतिपदिसंक्रांतिर्भवति तदासौरचांद्रयोर्मासयोर्युगपदुपक्रमोभवतिससंवत्सरः ततः सौरमानेनवर्षेषट्दिनानिव-

अयंसएषआत्मालोकानांद्यावापृथिव्योरंतरेणनभोवलयस्यकालचक्रगतोद्वादशमासान्भुंक्तेरा शिसंज्ञान्संवत्सरावयवान्मासः पक्षद्वयंदिवानक्तंचेतिसपादर्क्षद्वयमुपदिशंति यावताषष्ठमंशं भुंजीतसवैऋतुरित्युपदिश्यतेसंवत्सरावयवः ५ अथचयावताऽर्द्धेननभोवीथ्यांप्रचरतितंका लमयनमाचक्षते ६ अथचयावन्नभोमंडलंसहद्यावापृथिव्योर्मंडलाभ्यांकार्त्स्न्येनसहभुंजीततंका लंसंवत्सरपरिवत्सरमिडावत्सरमनुवत्सरंवत्सरमितिभानोर्मांद्यशैघ्र्यसमगतिभिः समामनंति ७ एवंचंद्रमाअर्कगभस्तिभ्यउपरिष्टाल्लक्षयोजनतउपलभ्यमानोऽर्कस्यसंवत्सरभुक्तिंपक्षाभ्यांमास- भुक्तिंसपादर्क्षाभ्यांदिनेनैवपक्षभुक्तिमग्रचारीद्रुततरगमनोभुंक्ते ८ अथवापूर्यमाणाभिश्चकला भिरमराणांक्षीयमाणाभिश्चकलाभिः पितृणामहोरात्राणिपूर्वपक्षापरपक्षाभ्यांवितन्वानः सर्वजी वनिवहप्राणोजीवश्चएकमेकंनक्षत्रंत्रिंशतामुहूर्त्तैर्भुंक्ते ९ यएषषोडशकलः पुरुषोभगवान्मनो मयोऽन्नमयोऽमृतमयोदेवपितृमनुष्यभूतपशुपक्षिसरीसृपवीरुधांप्राणाप्यायनशीलत्वात्स र्वमयइतिवर्णयंति १०

र्द्धंतेचांद्रमानेनषट्क्षयंतीतिद्वादशदिनव्यवधानादुभयोरग्रपश्चाद्भावोभवति एवंपंचव- र्षाणिगच्छंतितन्मध्येद्वौमलमासौभवतः ततः पुनः षष्ठः संवत्सरोभवति तदेवमवांतरभेदेनसंवत्सरादिपंचकंसमामनंति- ७ सोमादीनामपिस्थानंकार्यंचाह एवंचंद्रमाइति अर्कगभस्तिभ्यः मंडलरूपेभ्यः सपादर्क्षाभ्यांसपाददिनद्वयेन ८ स र्वेषांजीवनिवहानांप्राणः अन्नमयत्वादमृतमयत्वाच्च अतएवजीवनहेतुत्वाज्जीवश्च ९ तदेवाह यएषइति १०

गव्यूतिः क्रोशद्वयम् सगव्यूत्युत्तरं यथा भवति तथा १९ इति पंचमे टीकायामेकविंशोऽध्यायः २१ द्वाविंशे सोमशुक्रादेः स्थानमाहोत्तरोत्तरम् तत्तद्गत्यनुसारेण इष्टानिष्टे तथा नृणाम् १ राशीनामभिमुखमप्रदक्षिणं च उपवर्णितम् सव्येन चलन् दक्षिणेन करोतीति वदता अमुष्य वयं कथमनुमीमहि एतत्कथं ज्ञास्यामो विरुद्धत्वादित्यर्थः १ चक्रवशात्स्वतश्च गतिद्वयम

लक्षोत्तरं सार्द्धनवकोटियोजनपरिमंडलं भूवलयस्य क्षणेन सगव्यूत्युत्तरं द्विसहस्रयोजनानि सभुंक्ते १९

इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे ज्योतिश्चक्रसूर्यरथमंडलवर्णनं नामैकविंशतितमोऽध्यायः २१

राजोवाच यदेतद्भगवत आदित्यस्य मेरुं ध्रुवं च प्रदक्षिणेन परिक्रामतो राशीनामभिमुखं च प्रचलितं चाप्रदक्षिणं भगवतोपवर्णितमसुष्य वयं कथमनुमीमहीति १ सहोवाच यथा कुलालचक्रेण भ्रमता सह भ्रमतां तदाश्रयाणां पिपीलिकादीनां गतिरन्यैव प्रदेशांतरेष्वप्युपलभ्यमानत्वात् एवं नक्षत्रराशिभिरुपलक्षितेन कालचक्रेण ध्रुवं मेरुं च प्रदक्षिणेन परिधावता सह परिधावमानानां तदाश्रयाणां सूर्यादीनां ग्रहाणां गतिरन्यैव नक्षत्रांतरे राश्यंतरे चोपलभ्यमानत्वात् २ स एष भगवानादिपुरुष एव साक्षान्नारायणो लोकानां स्वस्तय आत्मानं त्रयीमयं कर्मविशुद्धिनिमित्तं कविभिरपि च वेदेन विजिज्ञास्यमानो द्वादशधा विभज्य षट्सु वसंतादिषु ऋतुषु यथोपजोषमृतुगुणान्विदधाति ३ तमेतमिह पुरुषास्त्रय्या विद्यया वर्णाश्रमाचारानुपथा उच्चावचैः कर्मभिराम्नातैर्योगवितानैश्च श्रद्धया यजंतोऽञ्जसा श्रेयः समधिगच्छति ४ छ छ छ

विरुद्धमिति परिहारार्थः २ तत्तत्काले नियमेन कर्मणां विशुद्धेः साद्गुण्यस्य निमित्तभूतमात्मानं विभज्य विजिज्ञास्यमानः वितर्क्यमाणः यथोपजोषं यथाकर्मभोगमृतुगुणान् शीतोष्णादीन् ३ वर्णाश्रमानुचारानुवर्त्तिनः पुरुषास्त्रय्या आम्नातैः कर्मभिरिंद्रादिरूपं योगवितानैश्च ध्यानादिभिरंतर्यामिरूपं पूजयंतः ४ छ छ छ

सहवासहैवयद्यपिवस्तुतः सूर्यस्यापि नक्षत्रैः सहैवोदयास्तमयौतथाऽपितत्साहित्यादर्शनात्सोमादीनामेवतत्साहित्यमुक्तम् ११ त्रयीमयइत्याद्युपासनार्थम् १२ द्वादशमासाआरायस्य षट्ऋतवोनेमयोयस्य त्रीणि चातुर्मास्यानिनाभयोयस्य कृतइतरभागोयस्य मानसोत्तरगिरौलक्षार्द्धादुपरिवायुबद्धभूमावितिद्रष्टव्यम् चक्रंवातावदुच्छ्रितमितिमंतव्यम् अन्यथाऽप्युतमावोच्छ्रायत्वान्मानसोत्तरस्यमेरोश्चतुरशीत्युच्छ्रायत्वादक्षस्यसाम्यानुपपत्तेः १३ तस्मिन्नक्षेचक्रपांतेकृतमूलः निबद्ध-

एवंततोवारुणींसौम्यामैंद्रींचपुनस्तथाऽन्येचग्रहाः सोमादयोनक्षत्रैः सहज्योतिश्चक्रेसमभ्युद्यंतिसहवानिम्लोचंति ११ एवंमुहूर्त्तेनचतुस्त्रिंशल्लक्षयोजनान्यष्टशताधिकानिसौरोरथस्त्रयीमयोऽसौचतसृषुपरिवर्त्ततेपुरीषु १२ यस्यैकंचक्रंद्वादशारंषण्नेमित्रिणाभिसंवत्सरात्मकंसमामनंति तस्याक्षोमेरोर्मूर्द्धनिकृतोत्तरभागोयत्रप्रोतंरविरथचक्रंतैलयंत्रचक्रवद्भ्रमन्मानसोत्तरगिरौपरिभ्रमति १३ तस्मिन्नक्षेकृतमूलोद्वितीयोऽक्षस्तुर्यमानेनसंमितस्तैलयंत्राक्षवद्ध्रुवेकृतोपरिभागः १४ रथनीडस्तुषट्त्रिंशल्लक्षयोजनायतस्तत्तुरीयभागविशालस्तावान्रविरथयुगोयत्रहयाश्छंदोनामानःसप्तारुणयोजितावहंतिदेवमादित्यम् १५ पुरस्तात्सवितुररुणःपश्चाच्चनियुक्तःसौत्येकर्मणिकिलास्ते १६ तथावालखिल्याऋषयोऽंगुष्ठपर्वमात्राःषष्टिसहस्राणिपुरतःसूर्यंसूक्तवाकायनियुक्ताःसंस्तुवंति १७ तथाऽन्येचऋषयोगंधर्वाप्सरसोनागाग्रामण्योयातुधानादेवाइत्येकैकशोगणाःसप्त चतुर्दशमासिमासिभगवंतंसूर्यमात्मानंनानानामानंपृथक्नानानामानःपृथक्कर्मभिर्द्वंद्वशउपासते १८

पूर्वभागः प्रथमाक्षोमेरुमानसोत्तरायतः सार्द्धसप्तलक्षाधिकसार्द्धकोटिप्रमाणः तस्यतुर्यमानेनसार्द्धसप्तत्रिंशत्सहस्राधिकैकोनचत्वारिंशल्लक्षमानेनध्रुवेकृतः वायुपाशेननिबद्धः उपरिभागोयस्य १४ नीडउपवेशस्थानम् गायत्र्यादिच्छंदोनामानः अरुणेनयोजिताः संतोदेवंवहंति १५ पुरस्तात्स्थितोऽपिपश्चात्प्रत्यङ्मुखआस्ते यद्वा यत्सूर्यस्यपुरस्तात्तस्यैवपश्चिमत्वात्पश्चादित्युक्तम् अश्वस्थानंचवायुनोक्तम् सप्ताश्वरूपछंदांसिवहंतेवामतोरविम् चक्रपक्षनिबद्धानिचक्रेचाक्षःसमाहितइति १६ सूक्तवाकायस्तुभाषिताय १७ एकैकशश्चतुर्दशद्वंद्वशः सप्तगणाः संतोमासिमास्युपासतइत्यन्वयः १८

दातौतु ध्रुवेणसमधिष्ठितौ तदाभ्यंतरतः सूर्योभ्रमतेमंडलानितु ध्रुवेणमुच्यमानेनपुनारश्मियुगेनतु तथैवबाह्यतःसूर्योभ्रमतेमं
डलानिचेति तदेतदुक्तम् यदामेषतुलयोरित्यादिनाउदयास्तादिकंवक्तुमाह तस्मिन्मानसोत्तरेमेरोः पूर्वतऐंद्रींपुरीमुपदिशंतीत्य
नुषंगः तासुपुरीषुउदयादीन्युपदिशंति चतुर्दिशमित्युक्तेयेमेरोर्दक्षिणेदेशेतेषामैंद्रीमारभ्यपूर्वोदयः येपश्चिमेतेषांयाम्यामारभ्य
येउत्तरेतेषांवारुणीमारभ्ययेपूर्वेतेषांसौम्यामारभ्य ७ तत्रत्यानांमेरुस्थानाम् सव्येनेति नक्षत्राभिमुखतयास्वगत्यामेरुंवामतः
कुर्वन्नपिप्रदक्षिणावर्त्तप्रवहाख्यवायुभ्राम्यमाणज्योतिश्चक्रवशात्प्रत्यहंदक्षिणतः करोति अतश्चक्रगतिवशादतिदूरतोभू-
संलग्नस्येवदर्शनमुदयः आकाशमारूढस्येवदर्शनंमध्याह्नः भूमिंप्रविष्टस्यवादर्शनमस्तमयः ततोऽतीवदूरगमनेनिशीथइति समु

तत्रत्यानांदिवसमध्यंगतएवसदादित्यस्तपतिसव्येनाचलंदक्षिणेनकरोति ८ यत्रोदेतितस्यहसमा
नसूत्रनिपातेनिम्लोचति यत्रक्वचनस्पंदेनाभितपतितस्यहैषसमानसूत्रनिपातेप्रस्वापयति तत्रगतंन
पश्यंतियेतंसमनुपश्येरन् ९ यदाचैंद्र्याःपुर्याःप्रचलतेपंचदशघटिकाभिर्याम्यांसपादकोटिद्वयंयोज-
नानांसार्द्धद्वादशलक्षाणिसाधिकानिचोपयाति १०

द्वतीरस्यदृष्याच अम्धोवाएषप्रातरुदेत्यपःसायंप्रविशतीतिश्रु-
तिव्यवहारोनवस्तुतः तदुक्तंवैष्णवे उदयास्तमयेचैवसर्वकालंतुसंमुखे दिशास्वशेषासुतथामैत्रेयविदिशासुच येर्यत्रदृश्यतेभा-
स्वान्सतेषामुदयस्मृतः तिरोभावंचयत्रैति तत्रैवास्तमनंरवेः नैवास्तमनमर्कस्यनोदयः सर्वदास्मृतः उदयास्तमनाख्यंहिदर्शनादर्शनंरवेः
शक्रादीनांपुरेतिष्ठन्स्पृशत्येषपुरत्रयम् विकर्णौद्वौविकर्णस्थस्त्रीन्कोणान्द्वेपुरेतथेति अतएवतत्रैवोक्तम् तस्मादिश्युत्तरस्यांवैदिवा-
रात्रिःसदैवहि सर्वेषांद्वीपवर्षाणांमेरोरुत्तरतस्स्थितइति यतोयत्रयःपश्यति सैवतस्यप्राचीतस्यचवामतोमेरुस्तिष्ठतीति ८ यथोक्त-
मुदयास्तमनाद्यनियमंदर्शयति यत्रोदेतीत्यादिना स्पंदनस्वेदोद्गमेन प्रस्वापयतिनिशीथंकरोति येतंसमनुपश्येरन् प्रस्वापसमानसू-
त्रस्थाः ९ साधिकानिपंचविंशतिसहस्राधिकानि १०

५ ५ ५ ५

तद्वृद्धिह्रासकालमाह यावदिति ६ एवंमंदादिगतिभिः नवकोटयइतिमेरोरुभयतोमानसोत्तरस्यांतर्विस्तारेणपंचदशलक्षाधिककोटिनवकपरिमितेनेदंपरिमंडलंमानसुन्नेयम् एवंपंचदशाभिर्घटिकाभिरित्यादिष्वपित्रैराशिकगणितेनतत्तन्मानसुन्नेयम् अत्रापेक्षितोविशेषःपुराणांतरादवगंतव्यः तत्रारोहणादिस्थानानिवायुपुराणेदर्शितानि सर्वग्रहाणांत्रीण्येवस्थानानिद्विजसत्तमाः स्थानंजरद्गवंमध्यंतथैरावतमुत्तरम् वैश्वानरंदक्षिणतोनिर्दिष्टमिहतत्त्वतइति तदेवमध्यमोत्तरदक्षिणमार्गत्रयंप्रत्येकंवीथीत्रयेण त्रिधाभिद्यतेताश्चाभिस्त्रिभिरश्विन्यादिनक्षत्रैः नागवीथीगजवीथीऐरावतीचेत्युत्तरमार्गेवीथीत्रयम् आर्षभीगोवीथीजरद्गवीचेतिवैषुवतेमध्यममार्गेवीथीत्रयम् अजवीथीमृगवीथीवैश्वानरीचेतिदक्षिणमार्गेवीथीत्रयम् तदप्युक्तंतत्रैव अश्विनीकृत्ति

यावद्दक्षिणायनमहानिवर्द्धतेयावदुदगयनंरात्रयः ६ एवंनवकोटयएकपंचाशल्लक्षाणियोजनानांमानसोत्तरगिरिपरिवर्त्तनस्योपादिशंति तस्मिन्नैंद्रींपुरींपूर्वस्मान्मेरोर्देवधानींनामदक्षिणतोयाम्यांसंयमनींनामपश्चाद्वारुणींनिम्लोचनींनामउत्तरतःसौम्यांविभावरींनामतासूदयमध्याह्नास्तमयनिशीथानीतिभूतानांप्रवृत्तिनिमित्तानिसमयविशेषेणमेरोश्चतुर्दिशम् ७

कायाम्यानागवीथीतिशब्दितारोहिण्यार्द्रामृगशिरोगजवीथ्यभिधीयते पुष्याश्लेषातथादित्यावीथीचैरावतीस्मृता एतास्तुवीथयस्तिस्रउत्तरोमार्गउच्यते तथाद्वेचापिफाल्गुन्यौमघाचैवार्षभीमता हस्तश्चित्रातथास्वातिर्गोवीथीतितुशब्दिता ज्येष्ठाविशाखाऽनुराधावीथीजारद्गवीमता एतास्तुवीथयस्तिस्रोमध्यमोमार्गउच्यते मूलाषाढोत्तराषाढाअजवीथ्यभिशब्दिता श्रवणंचधनिष्ठाचमार्गीशततभिषस्तथा वैश्वानरीभाद्रपदेरेवतीचैवकीर्त्तिता एतास्तुवीथयस्तिस्रोदक्षिणोमार्गउच्यतइति याम्याभरणी आदित्याअदितिदेवताकापुनर्वसूः मार्गीमृगवीथी एवंस्थितेउत्तरायणेध्रुवेणयुगाक्षकोटिनिबद्धवायुपाशद्वयाकर्षणेरथस्यारोहणम् तथाभ्यंतरमंडलप्रवेशोगतिमांद्यंचेतिदिनवृद्धिःरात्रिह्रासश्च दक्षिणायनेचपाशप्रेरणादवरोहणेबाह्यमंडलप्रवेशोगतिशैघ्र्यंचेत्यहोरात्रयोर्विपर्ययः वैषुवतेतुपाशसाम्यात्समावस्थानेमध्यमंडलप्रवेशोगतिसाम्यंचेत्यहोरात्रयोः साम्यमिति तथाचपुराणांतरम् आकृष्यतेय

उपासनार्थमाह देवादीनांसूर्यआत्माहृगीश्वरः नेत्राधिष्ठाता च ४६ इतिपंचमेटीकायांविंशतितमोऽध्यायः २० एवमध्यायविंशत्याभूमर्यादानिरूपिता अतःपरंद्युमर्यादापालनंत्रिभिरुच्यते १ एकविंशेरवेः कालचक्रेण भ्रमतोऽन्वहम् स्वगत्याराशिसंचारैर्लोकयात्रानिरूप्यते २ एतावानूविस्तारेण कोऽस्य: पंचाशत्उत्सेधेनपंचविंशतिः १ द्विदलयोर्मध्येयथैकस्यमानेनापरस्यमानमुपदिश्यते तद्वत् ते अंतरेणतयोर्मध्ये तदुभयसंधितंताभ्यामुभयतःसंलग्नम् २ उदगयनादिसंज्ञाभिर्मंदक्षिप्रसमगतिभिर्यथाकाल

देवतिर्यङ्मनुष्याणांसरीसृपसवीरुधाम् सर्वजीवनिकायानांसूर्यआत्माहृगीश्वरः ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशवर्णनेसमुद्रद्वीपवर्षसन्निवेशपरिमाणलक्षणोविंशतितमोऽध्यायः २० श्रीशुकउवाच एतावानेवभूवलयस्यसंनिवेशःप्रमाणलक्षणतोव्याख्यातः एतेनहिदिवोमंडलमानंतद्विदउपदिशंति १ यथाद्विदलयोर्निष्पावादीनांतेअंतरेणांतरिक्षंतदुभयसंधितम् २ तन्मध्यगतोभगवांस्तपतांपतिस्तपनआतपेनत्रिलोकींप्रतपत्यवभासयत्यात्मभासा सएषउदगयनदक्षिणायनवैषुवतसंज्ञाभिर्मांद्यशैघ्र्यसमानाभिर्गतिभिरारोहणावरोहणसमानस्थानेषुयथासवनमभिपद्यमानोमकरादिषुराशिष्वहोरात्राणिदीर्घह्रस्वसमानानिविधत्ते ३ यदामेषतुलयोर्वर्त्ततेतदाऽहोरात्राणिसमानानिभवंति यदावृषभादिषुपंचसुचराशिषुचरतितदाऽहान्येववर्द्धंतेह्रसतिचमासिमास्येकैकाघटिकारात्रिषु ४ यदावृश्चिकादिषुपंचसुवर्त्ततेतदाऽहोरात्राणिविपर्ययाणिभवंति ५

मारोहणादिस्थानेष्वारोहणाद्यभिपद्यमानोमकरादिष्वहोरात्राणिदीर्घह्रस्वसमानानिविधत्ते ३ तत्प्रपंचयति यदेति अत्यंतवैषम्याभावात्समानीत्युक्तंसर्वथासाम्यंत्वेकस्यैवाहोरात्रस्य यद्यपिवृषभमिथुनयोरेवाह्नांवृद्धिः कर्कटादिषुह्रासः तथाऽपिरात्र्यपेक्षयाअधिकत्वाद्वर्द्धंतइत्युक्तम् एवंरात्रिवृद्धावपिदिनापेक्षयाह्रसंतिइत्युक्तम् एकैकेतिस्थूलदृष्ट्योक्तम् वृद्धिह्रासयोःप्रतिमासंवैषम्यात् ४ विपर्ययाणीति अहानिन्यूनानिरात्रयोऽधिकाइत्यर्थः ५

तेषांदिग्गजानांस्वविभूतीनांस्वांशभूतानांमहेंद्रादीनांचविविधवीर्योपबृंहणायसकललोकस्वस्तयेचभगवान् तस्मिन्नास्तेइत्यन्वयः-
किंकुर्वन् आत्मनः स्वस्ययद्विशुद्धंसत्त्वंतत्संधारयमाणः आविष्कुर्वन् कीदृशम् धर्मज्ञानादीन्यष्टमहासिद्ध्यश्चोपलक्षणंयस्यतत्
दोर्दंडैरुपलक्षितः सन्महाविभूतेः परमैश्वर्यस्यपतित्वादेकयैवमूर्त्यासमंतादास्ते ४० नन्वंतर्यामिणाऽतस्थेनैवसर्वकर्तृत्वश-
क्यं किंतस्य बहिः समंतादवस्थानेनेत्याशंक्यतस्यार्थंस्वयमेवव्याचष्टे आत्मनोयोगमाययाविरचितायाविविधलोकयात्रात
स्यागोपीथायरक्षणायएषभगवानेवंभूतः आकल्पंवेषंगतः लीलयाप्राप्तइतिसमंतादास्तइत्यस्यार्थः ४१ अलोकपरिमाणं-

तेषांस्वविभूतीनांलोकपालानांविविधवीर्योपबृंहणायभगवान्परममहापुरुषोमहाविभूतिपति
रंतर्याम्यात्मनोविशुद्धसत्त्वंधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याद्यष्टमहासिद्ध्युपलक्षणंविष्वक्सेनादिभिः स्व
पार्षदप्रवरैः परिवारितोनिजवरायुधोपशोभितैर्निजभुजदंडैः संधारयमाणः तस्मिन्गिरिवरे-
समंतात्सकललोकस्वस्तयआस्ते ४० आकल्पमेवंवेषंगतएषभगवानात्मयोगमाययाविरचि
तविविधलोकयात्रागोपीथायेति ४१ योंऽतर्विस्तारएतेनह्यलोकपरिमाणंचव्याख्यातंयद्बहिर्लो
कालोकाचलात् ततः परस्ताद्योगेश्वरगतिंविशुद्धामुदाहरंति ४२ अंडमध्यगतः सूर्योद्यावाभूम्यो
र्यदंतरम् सूर्यांडगोलयोर्मध्येकोट्यः स्युः पंचविंशतिः ४३ मृतेंऽडएषएतस्मिन्यदभूत्ततोमार्तंड
इतिव्यपदेशः हिरण्यगर्भइतियद्धिरण्यांडसमुद्भवः ४४ सूर्येणहिविभज्यंतेदिशः खंद्यौर्महीभि-
दा स्वर्गापवर्गौनरकारसौकांसिचसर्वशः ४५

चमेरोरेकतः सार्द्धद्वादशकोटयः ततोलोकालोकात् अलोका
द्वापरस्तात् विशुद्धांद्विजपुत्रानयनेऽर्ज्जुनस्यश्रीकृष्णेनप्रदर्शिताम् ४२ विस्तरेणोक्तंब्रह्मांडमानम् सर्वतोऽपिनिरूपयति
अंडमध्यगतः किंतन्मध्यंतदाह द्यावाभूम्योः पूर्वोत्तरकपालयोर्यदंतरंमध्यस्थानंसर्वतः पंचविंशतिकोट्यः ४३ अंडमध्या
वस्थानेकारणंतन्नामनिर्वचनेनाह मृते अचेतने एषः सूर्योवैराजरूपेणयस्मात्प्रविष्टः ४४ किंच सूर्येणैवविभज्यंतेदिशः
खमंतरिक्षंभिदा अन्योऽपिविभागः स्वर्गापवर्गौभोगमोक्षदेशौरसौकांसिअतलादीनि ४५ ७ ७

ततः शुद्धोदात्परस्तात् लोकः सूर्याद्यालोकवान् देशः अलोकः तद्रहितस्तयोरंतराले मध्येतयोर्विभागार्थमित्यर्थः ३४ ततः परस्तादित्युक्तस्तदेवाकियतां ऽतरेणेत्यपेक्षायांतदंतर्वर्त्तिनीं भूमिमाह यावन्मानसोत्तरमेर्वोरंतरं सार्द्धसप्तलक्षोत्तरं सार्द्धकोटिपरिमितं तावती भूः शुद्धोदात्परा ऽस्ति तत्रच प्राणिनोपसंति ततः कांचनी भूमिरन्यास्तीत्यर्थः सा चैकोनचत्वारिंशल्लक्षोत्तरकोट्यष्टकपरिमिता ज्ञेया एवंहि सति मेरुलोकालोकयोरंतरं सार्द्धद्वादशकोटिपरिमितं वक्ष्यमाणमुपपन्नंभवति एतदेव शैवतंत्रे प्रूक्तम् कोटिद्वयंत्रिपंचाशल्लक्षाणि च ततः परम् पंचाशच्च सहस्राणि सप्तद्वीपाससागरा ततो हेममयी भूमिर्दशको-

ऋषिरुवाच ततः परस्ताल्लोकालोकनामाचलो लोकालोकयोरंतराले परितउपक्षिप्तः ३४ यावन्मानसोत्तरमेर्वोरंतरं तावती भूमिः कांचन्यन्यादर्शतलोपमा यस्यां प्रहितः पदार्थो न कथंचित्पुनः प्रत्युपलभ्यते तस्मात्सर्वसत्त्वपरिहृतासीत् ३५ लोकालोक इति समाख्या यदनेनाचलेन लोकालोकस्यांतर्वर्त्तिना ऽवस्थाप्यते ३६ सलोकत्रयांते परित ईश्वरेण विहितो यस्मात्सूर्यादीनां ध्रुवापवर्गाणां ज्योतिर्गणानां गभस्तयो ऽर्वाचीनांस्त्रील्लोकानावितन्वानान्न कदाचित्पराचीनाभवितुमुत्सहंते तावदुन्नहनायामः ३७ एतावान् लोकविन्यासो मानलक्षणसंस्थाभिर्विचिंतितः कविभिः सतु पंचाशत्कोटिगणितस्य भूगोलस्य तुरीयभागो ऽयं लोकालोकाचलः ३८ तदुपरिष्टाच्चतसृष्वाशास्वात्मयोनिना ऽखिलजगद्गुरुणा ऽधिनिवेशिता ये द्विरदपतय ऋषभः पुष्करचूडो वामनो ऽपराजित इति सकललोकस्थितिहेतवः ३९

द्योवरानने देवानां क्रीडनार्था यलोकालोकस्ततः परमिति अत्र चदशकोटित्वं पूर्वोक्तभूम्या सह द्रष्टव्यं सर्वसत्त्वपरिहृतेति देवव्यतिरेकेणेति विज्ञेयं देवानां क्रीडनार्थायेत्युक्तत्वात् ३५ ३६ लोकत्रयस्यांते परितो मर्यादारूपो विहितः यस्मात् प्रतिबंधकात् सूर्य आदिर्येषां ध्रुवो ऽपवर्गो ऽतो येषाम् आवितन्वाना समंतात्प्रकाशयंतः परतो गंतुं न शक्नुवंति तावदुन्नहनमुत्सेधः तदनुरूप आयामश्च विस्तारो यस्य ध्रुवादप्युच्छ्रितत्वात्त्रिलोकीमर्यादाभूत इत्यर्थः ३७ सो ऽयं तु लोकालोकाचलः तुरीयभागः चतुर्थो ऽशः सार्द्धद्वादशकोट्यः मेरोरेकत इति द्रष्टव्यम् ३८ आशासु दिक्षु ये ऽधिनिवेशिताः ते आसते ३९

२५ २६ २७ २८ आत्मकेतुभिः प्राणादिवृत्तिभिः २९ ज्वलनशिखावदमलानांकनकपत्राणामयुतानामयुतानियस्यततद्देवा नामहोरात्राभ्यामुत्तरदक्षिणायनाभ्यामित्यर्थः ३० ३१ ब्रह्मरूपिणंकमलासनमूर्त्तिम् सकर्मकेनब्रह्मसालोक्यादिसाधनेन

तस्यापिप्रैयव्रतएवाधिपतिर्नाम्नामेधातिथिः सोऽपिविभज्यसप्तवर्षाणिपुत्रनामानितेषुस्वात्मजा न्पुरोजवमनोजवपवमानधूम्रानीकचित्ररेफबहुरूपविश्वधारसंज्ञान्निधाप्याधिपतीन्स्वयंभग वत्यनंते आवेशितमतिस्तपोवनंप्रविवेश २५ एतेषांवर्षमर्यादागिरयोनद्यश्चसप्तसप्तैव ईशान उरुशृंगोबलभद्रः शतकेसरः सहस्रस्रोतोदेवपालोमहानसइति २६ अनघायुर्दाउभयस्पृष्टिरपरा जितापंचपदीसहस्रस्तुतिर्निजधृतिरिति २७ तद्वर्षपुरुषाऋतसत्यव्रतदानव्रतानुव्रत नामानोभग वंतंवाय्वात्मकंप्राणायामविधुतरजस्तमसः परमसमाधिनायजंति २८ अंतःप्रविश्यभूतानियोबिभ- र्त्यात्मकेतुभिः अंतर्यामीश्वरः साक्षात्पातुनोयद्वशेस्फुटम् २९ एवमेवदधिमंडोदात्परतः पुष्करद्वीप स्ततोद्विगुणायामः समंततउपकल्पितः समानेनस्वादूदकेनसमुद्रेणबहिरावृतोयस्मिन्बृहत्पुष्करं ज्वलनशिखामलकनकपत्रायुतायुतंभगवतः कमलासनस्याध्यासनंपरिकल्पितंतद्द्वीपमध्ये- मानसोत्तरनामैकएवार्वाचीनपराचीनवर्षयोर्मर्यादाचलोऽयुतयोजनोच्छ्रायायामोयत्रतुचतसृ षुदिक्षुचत्वारिपुराणिलोकपालानामिंद्रादीनांयदुपरिष्टात्सूर्यरथस्यमेरुंपरिभ्रमतः संवत्सरात्म कंचक्रंदेवानामहोरात्राभ्यांपरिभ्रमति ३० एतद्द्वीपस्याप्यधिपतिः प्रैयव्रतोवीतिहोत्रोनामैतस्या त्मजौरमणकधातकिनामानौवर्षपतीनियुज्यसस्वयंपूर्वजवद्भगवत्कर्मशीलइत्यास्ते ३१ तद्वर्ष पुरुषाभगवंतंब्रह्मरूपिणंसकर्मकेनकर्मणाराधयंतिइदंचोदाहरंति ३२ यत्तत्कर्ममयंलिंगंब्रह्मलिं गंजनोऽर्चयेत् एकांतमद्वयंशांतंतस्मैभगवतेनमः ३३

३२ कर्ममयंकर्मफलरूपंब्रह्मलिंग्यतेयस्मात् एक- स्मिन्नेवपरमेश्वरेअंतोनिष्ठायस्यतदतएववस्तुतोऽद्वैतम् ३३ ७ ७ ७

१६ हेजातवेदः त्वंसाक्षात्परस्यब्रह्मणोहरेर्हव्यवाडसि अतोदेवानांयज्ञेनपुरुषंहरिमेवयज अंगानांनाम्नादत्तमंगिनेसमर्पयेत्य-
र्थः १७ उपक्लृप्तोवेष्टितः यथाकुशद्वीपोघृतोदेनवृतः १८ गुहस्यकार्त्तिकेयस्य प्रहरणेन आयुधेनउन्मथितानितंबाः कुंजानित्व

रसकुल्यामधुकुल्यामित्रविंदाश्रुतविंदादेवगर्भाघृतच्युतामंत्रमालेति यासांपयोभिः कुशद्वी
पौकसः कुशलकोविदाभियुक्तकुलकसंज्ञाभगवंतंजातवेदसरूपिणंकर्मकौशलेनयजंते १६
परस्यब्रह्मणः साक्षाज्जातवेदोऽसिहव्यवाट्देवानांपुरुषांगानांयज्ञेनपुरुषंयजेति १७ तथाबहिः
क्रौंचद्वीपोद्विगुणः स्वमानेनक्षीरोदेनपरितउपक्लृप्तः वृतोयथाकुशद्वीपोघृतोदेन यस्मिन्क्रौंचो-
नामपर्वतराजोद्वीपनामनिवर्त्तकआस्ते १८ योऽसौगुहप्रहरणोन्मथितनितंबकुंजोऽपिक्षीरोदेना
सिच्यमानोभगवतावरुणेनाभिगुप्तोविभयोबभूव १९ तस्मिन्नपिप्रैयव्रतोघृतपृष्ठोनामाधिपतिः
स्वेद्वीपेवर्षाणिसप्तविभज्यतेषुपुत्रनामसुसप्तरिक्थादान्वर्षपान्निवेश्यस्वयंभगवान्भगवतःपर
मकल्याणयशसआत्मभूतस्यहरेश्चरणारविंदमुपजगाम २० आमोमधुरुहोमेघपृष्ठोसुधामाभ्रा
जिष्ठोलोहितार्णोवनस्पतिरितिघृतपृष्ठसुतास्तेषांवर्षगिरयः सप्तसप्तैवनद्यश्चाभिख्याताः शुक्लोव
र्द्धमानोभोजनउपबर्हिणोनंदोनंदनः सर्वतोभद्रइति २१ अभयाअमृतौघाआर्यकातीर्थवतीवृत्ति
रूपवतीपवित्रवतीशुक्लेति यासामंभः पवित्रममलमुपयुंजानाः पुरुषऋषभद्रविणदेवकसंज्ञावर्ष
पुरुषाआपोमयंदेवमपांपूर्णेनांजलिनायजंते २२ आपः पुरुषवीर्याःस्थपुनंतीर्भूर्भुवः सुवः तानः पु-
नीतामीवघ्नीः स्पृशतामात्मनाभुवइति २३ एवंपुरस्तात्क्षीरोदात्परितः उपवेशितः शाकद्वीपोद्वात्रिं
शल्लक्षयोजनायामः समानेनचदधिमंडोदेनपरीतः यस्मिन्शाकोनाममहीरुहः स्वक्षेत्रव्यपदेशको
यस्यहमहासुरभिर्गंधस्तंद्वीपमनुवासयति २४

यस्य १९ स्वयंभगवान्ज्ञानीपरमकल्याणंयशोयस्येति २० २१ आपो
मयमम्मयम् २२ हेआपः पुरुषवीर्याईश्वरात् लब्धसामर्थ्याःस्थभवथअतएवभूर्भुवःस्वः त्रैलोक्यंपुनंत्यः ताः भवत्योनोऽस्माकंस्पृ
शतांस्पर्शनंकुर्वताम् भुवः शरीराणिपुनंतुयतआत्मनास्वरूपेणैव अमीवघ्नीः पापहंत्र्यः २३ दध्नोमंडरसः सएवोदकंयस्ययस्य
पर्णान्यंतःखरस्पर्शानिबहिर्मृदुस्पर्शानिसशाकोनामवृक्षः २४

विगीता अपिद्वीपमंत्रव्याख्यायंते प्रत्नस्यपुराणपुरुषस्यविष्णोर्यद्रूपंतंसूर्यमीमहीतिशरणंव्रजेम कथंभूतंसत्यादीनामात्मानमधि-
ष्ठातारंतत्रसत्यमनुष्ठीयमाणोधर्मः ऋतंप्रमीयमाणोधर्मः ब्रह्मणः तद्बोधकस्यवेदस्य अमृतस्यशुभफलस्यमृत्योः अशुभफलस्य ५

प्रत्नस्यविष्णोरूपंचसत्यस्यर्तस्यब्रह्मण अमृतस्यचमृत्योश्चसूर्यमात्मानमीमहीति ५ प्ल
क्षादिषुपंचसुपुरुषाणामायुरिंद्रियमोजःसहोबलंबुद्धिर्विक्रमइतिचसर्वेषामौत्पत्तिकीसिद्धिरवि
शेषेणवर्त्तते ६ प्लक्षः स्वसमानेनेक्षुरसोदेनावृतोयथातथाद्वीपोऽपिशाल्मलोद्विगुणविशालःसमा
नेनसुरोदेनावृतःपरिवृंक्ते ७ यत्रहवैशाल्मलीप्लक्षायामायस्यांवावकिलनिलयमाहुर्भगवतःछंदः
स्तुतःपतत्त्रिराजस्यसाद्वीपहूतयेउपलक्ष्यते ८ तद्द्वीपाधिपतिःप्रियव्रतात्मजोयज्ञबाहुःस्वसुते
भ्यःसप्तभ्यस्तन्नामानिसप्तवर्षाणिव्यभजत्सुरोचनंसौमनस्यंरमणकंदेववर्षंपारिभद्रमाप्यायनमवि
ज्ञातमिति ९ तेषुवर्षाद्रयोनद्यश्चसप्तैवाभिज्ञाताःस्वरसःशतशृंगोवामदेवःकुंदःमुकुंदःपुष्पवर्षःसह
स्रश्रुतिरिति अनुमतीसिनीवालीसरस्वतीकुहूरजनीनंदाराकेति १० तद्वर्षपुरुषाःश्रुतधरवीर्यधरव
सुंधरेषंधरसंज्ञाभगवंतंवेदमयंसोममात्मानंवेदेनयजंते ११ स्वगोभिःपितृदेवेभ्योविभजन्कृष्णशु
क्लयोःप्रजानांसर्वासांराजाऽधःसोमोनआस्त्विति १२ एवंसुरोदाद्बहिस्तद्विगुणःस्वमानेनावृतोघृतोद
नयथापूर्वःकुशद्वीपोयस्मिन्कुशस्तंबोदेवकृतस्तद्द्वीपाख्याकरोज्वलनइवापरःस्वशष्परोचिषादिशो
विराजयति १३ तद्द्वीपपतिःप्रैयव्रतोराजाहिरण्यरेतानामस्वंद्वीपंसप्तभ्यःस्वपुत्रेभ्योयथाभागंवि
भज्यस्वयंतपआतिष्ठत १४ वसुवसुदानदृढरुचिनाभिगुप्तस्तुत्यव्रतविविक्तवामदेवनामभ्यस्तेषां
वर्षेषुसीमागिरयोनद्यश्चाभिज्ञाताःसप्तैवचक्रश्चतुःशृंगःकपिलश्चित्रकूटोदेवानीकऊर्ध्वरोमाद्रवि
णइति १५

६ ७ सुपर्णोऽसिगरुत्मान्त्रिवृत्तेशिरइत्यादिश्रुतेःछंदोभिःस्वावयवैःश्रीविष्णुंस्तौतीतिच्छंदस्तुत्तस्य
द्वीपस्यहूतयेव्यपदेशाय ८ ९ १० ११ स्वगोभिःस्वरश्मिभिः अंधःअन्नम् सोमोनोराजाआस्तुआभिमुख्येनभवतु ह्रस्वपा
ठत्वविवक्षयासंध्यभावः १२ एवंसुरोदाद्बहिर्घृतोदेनावृतःकुशद्वीपइत्यन्वयःस्वशष्पाणिस्वकोमलशिखास्तेषांरोचिषा १३।१४।१५

३० ३१ इतिपंचमेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः १९ विंशेप्लक्षादिषट्द्वीपस्थितिमाहसहार्णवैः लोकालोकस्थितिश्चा
न्तर्बहिर्भागादिमानतः १ १ तावतालक्षविस्तारेण परिक्षिप्तः परिवेष्टितः उपास्तेतिष्ठति आकलय्यसमर्प्य २ अभिज्ञाताः
प्रसिद्धाः सप्तैव अन्येचपर्वतानद्यश्चसहस्रशः संतीत्यर्थः मानसोत्तरस्यमंडलाकारत्वोक्तेरेतेषुप्लक्षादिपंचद्वीपेषुवर्षाद्रयस्ति

तद्यथास्वर्णप्रस्थश्चंद्रशुक्लआवर्त्तनोरमणकोमंदरहरिणःपांचजन्यःसिंहलोलंकेति ३०
एवंतवभारतोत्तमजंबुद्वीपवर्षविभागोयथोपदेशमुपवर्णितइति ३१ इतिश्रीभागवतेम
हापुराणपंचमस्कंधेजंबुद्वीपवर्णनोनामएकोनविंशतितमोऽध्यायः १९ श्रीशुकउवाच
अतःपरंप्लक्षादीनांप्रमाणलक्षणसंस्थानतोवर्षविभागउपवर्ण्यते १ जंबुद्वीपोऽयंयावत्प्रमाण
विस्तारस्तावताक्षारोदधिनापरिवेष्टितोयथामेरुर्जंब्वाख्येनलवणोदधिरपिततोद्विगुणविशालेन
प्लक्षाख्येनपरिक्षिप्तोयथापरिखाबाह्योपवनेनप्लक्षोजंबुप्रमाणोद्वीपाख्याकरोहिरण्मयउत्थितोय
त्राग्निरुपास्तेसप्तजिव्हस्तस्याधिपतिःप्रियव्रतात्मजइध्मजिह्वःस्वंद्वीपंसप्तवर्षाणिविभज्यसप्त
वर्षनामभ्यआत्मजेभ्यआकलय्यस्वयमात्मयोगेनोपरराम २ शिवंयवयसंसुभद्रंशांतंक्षेममम
मृतमभयमितिवर्षाणितेषुगिरयोनद्यश्चसप्तैवाभिज्ञाताः ३ मणिकूटोवज्रकूटइंद्रसेनोज्योति-
ष्मान्सुपर्णोहिरण्यष्ठीवोमेघमालइतिसेतुशैलाः अरुणानृम्णांगिरसीसावित्रीसुप्रभाताऋतंभ
रासत्यंभराइतिमहानद्यः यासांजलोपस्पर्शनविधूतरजस्तमसोहंसपतंगोर्द्ध्वायनसत्यांगसंज्ञा
श्चत्वारोवर्णाःसहस्रायुषोविबुधोपमसंदर्शनप्रजननाःस्वर्गद्वारंत्रय्याविद्ययाभगवंतंत्रयीमयं
सूर्यमात्मानंयजंते ४

येयेरवाकाराउभयतोऽब्धिंस्पृशंतइतिगम्यते अन्यथासप्तवर्षविभागासंभवात्वैष्णदेवर्षा-
णांपूर्वादिक्रमोक्तेश्च ३ जलोपस्पर्शनेनविधूतंरजस्तमश्चयेषाम् हंसादयोब्राह्मणादिस्थानीयाःवर्णाःविबुधोपमंसंदर्शनंक्लमस्वे
दादिरहितंरूपंप्रजननमपत्योत्पादनंचयेषाम् ४

अतः यत्रवैकुंठकथाऽमृतनद्योनसंति तदाश्रयाः कथापगाश्रयाः महांतोनृत्याद्युत्सवायेषुनाहश्यायज्ञेशस्यमखाश्चपूजाः सः सु
रेशास्यब्रह्मणोऽपिलोकोनसेव्यताम् २४ अमुमुक्षून्नरान्निंदति प्राप्ताइति ज्ञानंचतदर्थाः क्रियाश्चतदर्थानिद्रव्याणिचतेषां
कलापेनसंभृतांपूर्णाम् अपुनर्मृतायमोक्षाय वनौकाइववनौकसः पक्षिणोयथालुब्धकात्मुक्ताअपिपुनर्यदितस्मिन्नेववृक्षे-
प्रमत्ताविहरंतितर्हियथाबद्ध्यंतेतद्वत् २५ अहोभारतवासिनांभाग्यमित्याहुः यैरिति अग्नयेजुष्टंनिर्वपामिइंद्रायजुष्टंनिर्व
पामीत्येवंभागशोनिरुप्तंपृथक्कृतंकर्थविधिनाप्रकारेणमंत्रेणचवस्तुतश्चरूपुरोडाशादिभेदेनइष्टदेवताम्उद्दिश्यत्यक्तंनिरुप्तंच

नयत्रवैकुंठकथासुधापगानसाधवोभागवतास्तदाश्रयाः नयत्रयज्ञेशमखामहोत्सवाः सुरेशलो
कोऽपिनवैससेव्यताम् २४ प्राप्तानृजातिंत्विहयेचजंतवोज्ञानक्रियाद्रव्यकलापसंभृताम् नवैय
तेरन्नपुनर्मृतायतेभूयोवनौकाइवयांतिबंधनम् २५ यैः श्रद्धयाबर्हिषिभागशोहविर्निरुप्तमिष्टंवि
धिमंत्रवस्तुतः एकः पृथङ्नामभिराहुतोमुदागृह्णातिपूर्णः स्वयमाशिषांप्रभुः २६ सत्यंदिशत्य-
र्थितमर्थितोनृणांनैवार्थदोयत्पुनरर्थितायतः स्वयंविधत्तेभजतामनिच्छतामिच्छापिधानंनिजपा
दपल्लवम् २७ यद्यत्रनः स्वर्गसुखावशेषितंस्विष्टस्यसूक्तस्यकृतस्यशोभनम् तेनाजनाभेस्मृति-
मज्जन्मनः स्याद्वर्षेहरिर्यद्भजतांशंतनोति २८ श्रीशुकउवाच जंबुद्वीपस्यचराजन्नुपद्वीपान
ष्टौहैकउपदिशंति सगरात्मजैरश्वान्वेषणइमांमहींपरितोनिखनद्भिरुपकल्पितान् २९

ममेदमितिस्वीकृत्यत्यागानंतरमश्नातीत्यर्थः पृथक्इंद्रादिनामभिराहुतः आहूतः आशिषांप्रभुः स्वयंपूर्णोऽपिहरिः २६ तत्रापि
निष्कामाः कृतार्थाइत्याहुः सत्यमिति प्रार्थितः सन्नर्थितंददातीतिसत्यंतथाऽपिपरमार्थदोनभवत्येव यद्यस्मात्यतोदत्तानं
तरंपुनरर्थिताभवति ननुनार्थितश्चेत्किमपिनदद्यादित्याशंक्याह अनिच्छतांनिष्कामानांतद्भुत्यानांपिधानमाच्छादकंसर्व-
कामपरिपूरकंनिजपादपल्लवंस्वयमेवसंपादयति २७ स्विष्टस्यसम्यग्यजनस्यसूक्तस्यप्रवचनस्यकृतस्यअन्यस्यापिकर्म
णः स्वर्गसुखादुपभुक्तादवशेषितंयदिकिंचिदस्तितेनाजनाभेवर्षेनोऽस्माकंजन्मस्यात् कीदृशम् स्मृतिमत्हरिरेवसेव्य
इत्यनुसंधानयुक्तम् यतः हरिः भजतांशंसुखंतनोति २८ २९ ७ ७ ७

लब्धंजन्मयैस्तैः पुरुषैः सात्त्विकादिस्वकृतेनकर्मणादिव्यादिगतयआत्मनोविधीयंतेसाध्यंतेहियस्मात्सर्वाएवगतयः कर्मानुसारेणसर्वेषांभवंति यस्यवर्णस्ययद्विधानंमोक्षप्रकारः संन्यासवनस्थत्वादितदनतिक्रमेणास्मिन्नेववर्षेनृणामपवर्गश्चभवति एतच्चकर्मादिबहुसाधनसंभवाभिप्रायेणोक्तम् नत्वन्यत्रापवर्गाभावेनतदुपर्यपिबादरायणः संभवादितिदेवानामपिमोक्षस्यसूचितत्वात् १९ अपवर्गस्वरूपमाह योऽसाविति अनात्म्येआत्मनिभवमात्म्यंरागादितद्रहिते अनिरुक्तेवाचामगोचरेअनिलयनेअनाधारेअनन्यनिमित्तोऽहैतुकोभक्तियोगएवलक्षणंस्वरूपंयस्य कथंभवतिनानागतीनांनिमित्तंयोऽविद्याग्रंथिः तस्यरंधनंछेदनं

अस्मिन्नेववर्षेपुरुषैर्लब्धजन्मभिः शुक्ललोहितकृष्णावर्णेनस्वारब्धेनकर्मणादिव्यमानुषनारकगतयोबह्व्यआत्मनआनुपूर्व्येणसर्वाह्येवसर्वेषांविधीयंते यथावर्णविधानमपवर्गश्चापिभवति १९ योऽसौभगवतिसर्वभूतात्मन्यनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेपरमात्मनिवासुदेवेऽनन्यनिमित्तभक्तियोगलक्षणोनानागतिनिमित्ताऽविद्याग्रंथिरंधनद्वारेणयदाहिमहापुरुषपुरुषप्रसंगः २० एतदेवहिगायंति अहोअमीषांकिमकारिशोभनंप्रसन्नएषांस्विदुतस्वयंहरिः यैर्जन्मलब्धंनृषुभारताजिरेमुकुंदसेवौपयिकंस्पृहाहिनः २१ किंदुष्करैर्नः क्रतुभिस्तपोव्रतैर्दानादिभिर्वाद्युजयेनफल्गुना नयत्रनारायणपादपंकजस्मृतिः प्रमुष्टाऽतिशयेंद्रियोत्सवात् २२ कल्पायुषांस्थानजयात्पुनर्भवात्क्षणायुषांभारतभूजयोवरम् क्षणेनमर्त्येनकृतंमनस्विनः संन्यस्यसंयांत्यभयंपदंहरेः २३

तद्वारेणमहापुरुषपुरुषाविष्णुभक्तास्तैः प्रकृष्टः संयोगोयदाभवतितदा २० एतदेवमानुष्यमेवसर्वपुरुषार्थसाधनंगायंति अमीषामेभिः उतस्वित् अथवास्वयमेवसाधनंविनैवहरिरेषांप्रसन्नोऽभूत् एवंभूतस्यपुण्यस्यदुष्करत्वात् भारताजिरेभारतांगणेनः केवलंस्पृहैवयत्रतन्मुकुंदसेवोपयोगिनृषुजन्मयैर्लब्धम् २१ स्पृहामेवाह किमित्यादिसप्तभिः दुष्करैः क्रत्वादिभिर्नः फल्गुनातुच्छेन द्युजयेनस्वर्गप्राप्त्याकिंनकिंचित्फलम् कुतः यत्रनारायणपादपंकजस्मृतिर्नास्तिप्रत्युत अतिशयितादिंद्रियाणामुत्सवात् भोगात्प्रमुष्टाऽभूत् २२ क्षणमल्पमेवायुर्येषाम् वरत्वेहेतुः मर्त्येनापिदेहेनक्षणेनैवकालेनकृतंकर्मसंन्यस्यहरेः पदंसम्यग्यांति २३

योगकौशलंनिरूपयन् योगंप्रार्थयते इदमितित्रिभिः हेयोगेश्वरहिरण्यगर्भाययोगनैपुण्यंजगाद इदमेवतत् किंजन्मप्रभृतिभक्त्या अंतकालेपुमांस्त्वयिमनोधारयेदितियत् कथंभूतःसन् उज्झितंदुष्कलेवरंतदभिमानोयेन १३ अन्यथातस्यशास्त्राभ्यासादि श्रमोव्यर्थइत्याह ऐहिकामुष्मिककामेषुलंपटोमूर्खःसुतादिषुयोगक्षेमंचिंतयन्कुत्सितस्यकलेवरस्यात्ययात्मृत्योःशंकेनतथा

इदंहियोगेश्वरयोगनैपुणंहिरण्यगर्भोभगवान्जगादयत् यदंतकालेत्वयिनिर्गुणेमनोभक्त्यादधीतोज्झितदुष्कलेवरः १३ यथैहिकामुष्मिककामलंपटःसुतेषुदारेषुधनेषुचिंतयन् शंकेतविद्वान्कुकलेवरात्ययाद्यस्तस्ययत्नःश्रमएवकेवलम् १४ तन्नःप्रभोत्वंकुकलेवरार्पितांत्वन्माययाहंममतामधोक्षजभिंद्यामयेनाशुवयंसुदुर्भिदांविधेहियोगंत्वयिनःस्वभावजमिति १५ भारतेऽप्यस्मिन्वर्षेसरिच्छैलाःसंतिबहवः मलयोमंगलप्रस्थोमैनाकस्त्रिकूटऋषभःकूटकःकोल्लकःसह्योदेवगिरिऋष्यमूकःश्रीशैलोवेंकटःमहेंद्रोवारिधारोविंध्यःशुक्तिमानृक्षगिरिःपारियात्रोद्रोणश्चित्रकूटोगोवर्द्धनोरैवतकःककुभोनीलोगोकामुखइंद्रकीलःकामगिरिरितिचान्येचशतसहस्रशःशैलास्तेषांनितंबप्रभवानदानद्यश्चसंत्यसंख्याताः १६ एतासामपोभारत्यःप्रजानामभिरेवपुनंतीनामात्मनाचोपस्पृशंति १७ चंद्रवशाताम्रपर्णीअवटोदाकृतमालावैहायसीकावेरीवेणीपयस्विनीशर्करावर्त्तातुंगभद्राकृष्णावेण्याभीमरथीगोदावरीनिर्विंध्यापयोष्णीतापीरेवासुरसानर्मदाचर्मण्वतीसिंधुःअंधःशोणश्चनदौमहानदीवेदस्मृतीऋषिकुल्यात्रिसामाकौशिकीमंदाकिनीयमुनासरस्वतीदृषद्वतीगोमतीसरयूरोधस्वतीसप्तवतीसुषोमाशतद्रूश्चंद्रभागामरुद्वृधावितस्ताअसिक्नीविश्वेतिमहानद्यः १८

विद्वानपिसन्यःशंकेनतस्ययत्नःश्रमएव १४ यस्माद्विदुषोऽपीयमेवदशा तत्तस्माद्धेप्रभोअधोक्षज त्वमेवनोयोगंविधेहि कीदृशंत्वयिस्वभावजंसहजवासनारूपंयेनयोगेनवयंत्वन्माययानःकुकलेवरेअर्पितामहंममतांशीघ्रंभिंद्यामत्यजेमदुर्भिदामुपायांतरैःसर्वथात्यक्तुमशक्याम् १५ इलावृतवदस्मिन्नपिवर्षेसरितःशैलाश्चसंति नितंबप्रभवाःतटेभ्यःसंभूताः १६ आत्मनाचदेहेनाप्युपस्पृशंति १७ १८

अतः श्रीरामएवसर्वैः सेव्यइतिवक्तुंनतस्यतोषहेतुः सत्कुलजन्मादिकंतुभक्तिरेवेत्याह नजन्मेति महतः पुरुषाज्जन्ममहतः श्री रामस्येतिवासोभगंसौंदर्यमाकृतिर्जातिः यद्यस्मात्तैर्जन्मादिभिर्विसृष्टान्त्यक्तानपिनोवनचरान्बतअहोलक्ष्मणस्याग्रजोऽपि सखित्वेकृतवान् ७ तस्मात्सुरोवाअन्योवायःकोऽपिश्रीराममेवसर्वप्रकारेणभजेत्सकृतज्ञमल्पीयस्यपिभजनेबहुमानिनम् उत्तरान्कोसलान् अयोध्यावासिनः ८ उपचितैर्धर्मादिभिरात्मोपलभ्यतेयेनतत्तपश्चरति तत्रउपशमः इंद्रियाणांसंयमः उप

नजन्मनूनंमहतोनसौभगंनवाकूनबुद्धिर्नाकृतिस्तोषहेतुः तैर्यद्विसृष्टानपिनोवनौकसश्चकारसख्ये बतलक्ष्मणाग्रजः ७ सुरोऽसुरोवाऽप्यथवानरोनरः सर्वात्मनायः सुकृतज्ञमुत्तमम् भजेतरामं मनुजाकृतिंहरिंयउत्तरानूनयत्कोसलान्दिवमिति ८ भारतेऽपिवर्षेभगवान्नरनारायणाख्यआ कल्पान्तमुपचितधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्योपशमोपरमात्मोपलंभनमनुग्रहायात्मवतामनुकंपयातपोऽव्य क्तगतिश्चरति ९ तंभगवान्नारदोवर्णाश्रमवतीभिर्भारतीभिः प्रजाभिर्भगवत्प्रोक्ताभ्यांसांख्य- योगाभ्यांभगवदनुभावोपवर्णनंसावर्णेरुपदेक्ष्यमाणः परमभक्तिभावेनोपसरतिइदंचाभिगृणाति १० ॐनमोभगवतेउपशमशीलायोपरतानात्म्यायनमोऽकिंचनवित्तायऋषिऋषभायनरनाराय- णायपरमहंसपरमगुरवेआत्मारामाधिपतयेनमोनमइति ११ गायतिचेदम् कर्ताऽस्यसर्गादिषुयो नबध्यतेनहन्यतेदेहगतोऽपिदैहिकैः द्रष्टुर्नदृग्यस्यगुणैर्विदूष्यतेतस्मैनमोऽसक्तविविक्तसाक्षिणे १२

रमोनिरहंकारताआत्मवतामनुग्रहायनस्वार्थम् ईश्वरत्वात् ९ भगवदनुभावउपवर्ण्यतेयेनपंचरात्रेणतत्सावर्णेः मनोः उप सरतिसेवते १० उपरतानात्म्यायनिरहंकाराय ११ असक्तश्चासौविविक्तश्चसाक्षीचतस्मैनमः असक्तत्वंदर्शयति अस्यविश्व स्यसर्गादिषुकर्ताऽपियोनबध्यते अहंकर्त्तेतिनमन्यते विविक्तत्वमाह देहगतोऽपिदैहिकैः क्षुत्पिपासादिभिर्योनहन्यतेनाभि भूयते साक्षित्वमाह यस्यद्रष्टुरपिसतोदृष्टिर्गुणैर्दृश्यैर्नविदूष्यतेनविक्रियते १२

ऊनविंशेकिंपुरुषेभारतेचोपवर्ण्यते सेव्यसेवकभावश्चभारतश्रैष्ठ्यमेवच १ किंपुरुषवर्षइति भर्त्ताचासौभगवांश्चतस्यकथाम् २ आर्याणिलक्षणानिशीलंव्रतंचयस्मिन् उपाशिक्षितात्मनेसंयतचित्ताय उपासितोऽनुसृतोलोकोयेन साधुवादः साधुत्वप्रसिद्धिः तस्यानिकषणायनिकषाश्मवन्निर्द्धारस्थानायपरमसीम्नइत्यर्थः ३ श्रीरामंपरमार्थरूपेणप्रणमतियदेकंवेदांतेषुप्रसिद्धंतत्त्वंतत्प्रपद्येतत्कथंभूतम् विशुद्धश्चासावनुभवश्चसएवमात्रास्वरूपंयस्य विशुद्धत्वेहेतुः प्रशांतम् तत्रापिहेतुःस्वतेजसास्वरूपप्रकाशेनध्वस्ताःगुणानांविविधाजाग्रदाद्यवस्थायस्मिन् अनुभवमात्रत्वेहेतुः प्रत्यक्दृश्यादन्यत् तत्कुतः अनामरूपम् ननुवस्तुतएवंभूतस्यापिजीवस्योक्तसर्वविपर्ययोदृश्यतेतत्राह निरहमहंकाराभावात् नतथावैपरीत्यमित्यर्थः ननुश्रीरामस्यरूपंनैवंप्रतीयतेनेनवाह

श्रीशुकउवाच किंपुरुषेवर्षेभगवंतमादिपुरुषंलक्ष्मणाग्रजंसीताऽभिरामंतच्चरणसन्निकर्षाभिरतः परमभागवतोहनुमान्सहकिंपुरुषैरविरतभक्तिरुपास्ते १ आर्ष्टिषेणेनसहगंधर्वैरनुगीयमानांपरमकल्याणींभर्तृभगवत्कथांसमुपशृणोतिस्वयंचेदंगायति २ ॐनमोभगवतेउत्तमश्लोकायनमआर्यलक्षणशीलव्रतायनमउपाशिक्षितात्मनेउपासितलोकायनमः साधुवादनिकषणायनमोब्रह्मण्यदेवायमहापुरुषायमहाराजायनमइति ३ यत्तद्विशुद्धानुभवमात्रमेकंस्वतेजसाध्वस्तगुणव्यवस्थम् प्रत्यक्प्रशांतंसुधियोपलंभनंह्यनामरूपंनिरहंप्रपद्ये ४ मर्त्यावतारस्त्विहमर्त्यशिक्षणंरक्षोवधायैवनकेवलंविभोः कुतोऽन्यथास्यूरमतःस्वआत्मनःसीताकृतानिव्यसनानीश्वरस्य ५ नवैसआत्मात्मवतांसुहृत्तमःसक्तस्त्रिलोक्यांभगवान्वासुदेवः नस्त्रीकृतंकश्मलमश्नुवीतनलक्ष्मणंचापिविहातुमर्हति ६

सुधियापुंसाउपलभ्यतइत्युपलंभनंशुद्धचित्तेनब्रह्मत्वेनैवोपलभ्यतइत्यर्थः ४ कथंतर्हिदशरथपुत्रत्वंतत्राह विभोर्मर्त्यावतारस्तुरक्षसोरावणस्यवधाय तस्यमनुष्यादन्यतोऽवध्यत्वात् नकेवलमेतावत्किंतुइहसंसारेस्त्रीसंगादिकृतंदुःखंदुर्वारमितिमर्त्यानां-शिक्षणंचशिक्षार्थमपीत्यर्थः अन्यथास्वेस्वरूपेरममाणस्यजगदात्मनः सीताविरहकृतानिव्यसनानिइतिकुतःस्युः ५ विषयासक्त्यभावेनव्यसनानर्हत्वमुपपादयति नवैसभगवान्त्रिलोक्यांक्वापिसक्तःयतआत्मवतांधीराणामात्मासुहृत्तमश्च अतोनस्त्रीकृतंमोहंप्राप्नुयात् नलक्ष्मणंचेति देवदूतेनश्रीरामंमंत्रयताविज्ञापितमत्रागतस्त्वयावध्यइति तदैवद्वारिस्थितंलक्ष्मणंदुर्वाससमागतं विज्ञापयितुंप्रविष्टंहंतुमुद्यतोवसिष्ठवाक्यात्त्याजवत्त्वनयुज्येतइत्यर्थः ६

एषाभूरुपधावतिहीत्यन्वयः ३४ मंत्रैस्तत्त्वेनलिंग्यतेइतितथातस्मै यज्ञाअयूपाः क्रतवः सयूपाः तद्रूपाय अतएवमहांतोऽध्वराअवयव
भूतायस्यकर्मणाशुक्लायशुद्धाययज्ञानुष्ठात्रेत्रियुगायकृतयुगेयज्ञाभावात् यद्वाकलियुगेछन्नत्वात् ३५ कवयोविद्वांसः विपश्चि
तोनिपुणाः गुणेषुदेहेंद्रियादिषुमथ्नंतिविचिन्वंति मथ्नाविवेकसाधनेनमनसाक्रियाऽर्थैः कर्मभिः तत्फलैश्चगूढमप्रकाशमानंदिदृ-
क्षवः एवंमथनेईरितः प्रकटित आत्मास्वरूपंयस्यतस्मैनमः ३६ मथनमेवदर्शयन्नाह द्रव्यंविषयः क्रियाइंद्रियव्यापारः हेतुर्देवता
अयनंदेहः ईशः कालः कर्त्ताअहंकारः एतैर्मायायागुणैः कार्यैरुपलक्षणैः वस्तुत्वेननिरीक्षितोयआत्मातस्मै अन्वीक्षयाविचारेण

उत्तरेषुचकुरुषुभगवान्यज्ञपुरुषः कृतवराहरूपआस्ते तंतुदेवीहैषाभूः सहकुरुभिरस्खलितभक्ति
योगेनोपधावति इमांचपरमामुपनिषदमावर्त्तयति ३४ ॐनमोभगवतेमन्त्रतत्त्वलिंगाययज्ञक्रत-
वेमहाऽध्वरावयवायमहापुरुषायनमः कर्मशुक्लायत्रियुगायनमस्ते ३५ यस्यस्वरूपंकवयोविपश्चितो
गुणेषुदारुष्विवजातवेदसम् मथ्नंतिमथ्नामनसादिदृक्षवोगूढंक्रियाऽर्थैर्नमईरितात्मने ३६ द्रव्यक्रिया
हेत्वयनेशकर्तृभिर्मायागुणैर्वस्तुनिरीक्षितात्मने अन्वीक्षयाऽगातिशयात्मबुद्धिभिर्निरस्तमायाकृत-
येनमोनमः ३७ करोतिविश्वस्थितिसंयमोदयंयस्येप्सितंनेप्सितमीक्षितुर्गुणैः मायायथाऽयोभ्रम
तेतदाश्रयंग्राव्णोनमस्तेगुणकर्मसाक्षिणे ३८ प्रमथ्यदैत्यंप्रतिवारणंमृधेयोमांरसायाजगदादिसूक
रः कृत्वाऽग्रदंष्ट्रेनिरगादुदन्वतः क्रीडन्निवेभः प्रणताऽस्मितंविभुमिति ३९ इतिश्रीभागवतेम
हापुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशवर्णनंनामाऽष्टादशोऽध्यायः १८ अंगैर्यमनियमादिभिः अतिशयात्मानिश्चयव-
तीबुद्धिर्येषांतैः निरस्तामायानिमित्ताआकृतिर्यस्मात्तस्मै ३७ तदेवंनिर्गुणरूपेणनत्वापरमेश्वररूपेणप्रणमति करोतीति यस्येक्षितु
र्जीवार्थमीप्सितमत्यंतानिच्छायामीक्षणायोगात् स्वार्थंतुनेप्सितंविश्वस्थित्यादिस्वगुणैर्मायाकरोति तस्याजडत्वेऽपीश्वरसन्नि
धानात्प्रवृत्तिंदृष्टांतेनाह यथाअयोलोहंग्राव्णोअयस्कांतान्निमित्तात्भ्रमतेतदाश्रयंतदभिमुखंसत् गुणानांकर्मणांजीवादृष्टा-
नांचसाक्षिणेतस्मैतेनमः ३८ अवतारचरितमाह प्रमथ्येति योजगतामादिः कारणभूतः सूकरः गांपृथ्वीमग्रदंष्ट्रेदंष्ट्राग्रेकृत्वार
सातलादारभ्यउदन्वतः प्रलयार्णवात् इभोगजइवनिरगात् ततश्चप्रतिगजतुल्यंदैत्यंप्रमथ्ययः क्रीडन्स्थितः तंविभुंप्रणताऽस्मी
त्यन्वयः ३९ इतिपंचमेटीकायांअष्टादशोऽध्यायः १८

अवतारचरितमाह भवानिमांक्षोणींमयामनुनासहमत्स्यहितांधृत्वेत्यध्याहारः ऊर्म्मिमालावतिप्रलयार्णवे ओजसाक्रमतेवि
चरति यद्वा पातुमित्यस्यानुषंगः क्षोणींपातुंक्रमतेउत्सहत इत्यर्थः यतः अजः कीदृशीम् ओषधीनाम्वीरुधांचनिधिमाश्रयभूताम्
तस्मैनमः जगतोयः प्राणगणस्तस्यात्मनेनियंत्रे २८ तत्प्रियतमांताप्रियतनुम् २९ अकूपारायकूर्मायसर्वैः संपूर्णैः सत्त्वगुणैर्वि
शेषणंयस्य नउपलक्षितंस्थानंयस्य वारिचरत्वात् वर्ष्मणेवर्षीयसेकालानवच्छिन्नाय भूम्नेसर्वगताय अवस्थानाय आधारा
य ३० निजमायायाऽर्पितंप्रकाशितमेतदर्थस्वरूपंदृश्यंपृथिव्यादियस्यैवरूपम् यतः पृथङ्नास्ति कथंभूतं बहुभिः रूपैरूपितं

भवान्युगांतार्णवऊर्म्मिमालिनिक्षोणीमिमामोषधिवीरुधांनिधिम् मयासहोरुक्रमतेजओ
जसातस्मैजगत्प्राणगणात्मनेनमइति २८ हिरण्मयेऽपिभगवान्निवसतिकूर्मतनुंबिभ्राण-
स्तस्यतत्प्रियतमांतनुमर्यमासहवर्षपुरुषैः पितृगणाधिपतिरुपधावतिमंत्रमिमंचानुजपति
२९ ॐ नमोभगवतेअकूपारायसर्वसत्त्वगुणविशेषणायनोपलक्षितस्थानायनमोवर्ष्मणेनमो
भूम्नेनमोनमोऽवस्थानायनमस्ते ३० यद्रूपमेतन्निजमाययाऽर्पितमर्थस्वरूपंबहुरूपरूपितं
संख्यानयस्यास्त्ययथोपलंभनात्तस्मैनमस्तेव्यपदेशरूपिणे ३१ जरायुजंस्वेदजमंडजोद्भिदंच
राचरंदेवर्षिपितृभूतमैंद्रियम् द्यौःखंक्षितिःशैलसरित्समुद्रद्वीपग्रहर्क्षेत्यभिधेयएकः ३२
यस्मिन्नसंख्येयविशेषनामरूपाकृतौकविभिःकल्पितेयम् संख्याययातत्त्वदृशाऽपनीयतेत
स्मैनमःसांख्यनिदर्शनायतइति ३३

निरूपितंयस्यचसंख्यानास्ति कुतः अयथामिथ्यैवोपलंभनात् नहिमरी
चिजलमेतावदिति संख्यातुंशक्यते अव्यपदेशरूपिणेअनिरुक्तप्रपंचाकाराय ३१ बहुरूपत्वंदर्शयंस्तस्येश्वरादव्यतिरेकमा
ह जरायुजेति द्वीपग्रहर्क्षमित्यभिधेयस्त्वमेवैकः नत्वद्व्यतिरिक्तोऽस्ति सर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिश्रुतेरित्यर्थः ३२ सप्रपंचतामनूद्य
तन्निरासेनप्रणमति यस्मिन्निति असंख्येया अनंताविशेषायेषांतानिनामानिरूपाण्याकृतयश्चयस्यतादृशेयस्मिन्त्वयिक-
विभिः कपिलादिभिरियंचतुर्विंशत्यादिसंख्याकल्पितासतीययातत्त्वदृशायेनतत्त्वज्ञानेनापनीयतेतस्मैसांख्यसिद्धांतरूपा
यनमः परमार्थरूपायेतिवा ३३

इदानींकृपांप्रार्थयते सत्वमिति यद्भजनंविनानकश्चित्पुरुषार्थः सत्वम् त्वदितित्वयायत्करांबुजंसात्त्वतांभक्तानांशीर्ष्णिअधायिह्य
पयान्यस्तंतन्ममापिशीर्ष्णिनिधेहीतिशेषः कथंभूतंवंदितंसर्वकामवर्षित्वेनसद्भिस्स्तुतम् नचमयितवानादरः यतः हेवरेण्यमां
वक्षसिलक्ष्मबिभर्षिअहोचित्रमेतन्मयिकेवलमादरमात्रंभक्तेषुतुपरमाकृपा अतईश्वरस्यतवयन्मायायाईहितंतत्कोवितर्क-
यितुंसमर्थः २३ २४ सत्वायसत्त्वप्रधानायमुख्यतमायप्राणायसूत्रात्मने २५ उरुः स्वनोवेदात्मकोनादोयस्ययइदंविश्वंब्राह्म

सत्वंममाप्यच्युतशीर्ष्णिवंदितंकरांबुजंयत्त्वदधायिसात्त्वताम् बिभर्षिमांलक्ष्मवरेण्यमायया
ईश्वरस्येहितमूहितुंविभुरिति २३ रम्यकेचभगवतःप्रियतमंमात्स्यमवतारस्रूपंतद्वर्षपुरुष
स्यमनोःप्राक्प्रदर्शितम् सइदानीमपिमहताभक्तियोगेनाराधयतीदंचोदाहरति २४ ओंन
मोभगवतेमुख्यतमायनमःसत्वायप्राणायौजसेसहसेबलायमहामत्स्यायनमइति २५
अंतर्बहिश्चाखिललोकपालकैरदृष्टरूपोविचरस्युरुस्वनः सईश्वरस्त्वंयइदंवशेनयन्नाम्नाय
थादारुमयींनरःस्त्रियम् २६ यंलोकपालाःकिलमत्सरज्वराहित्वायतंतोःपिपृथक्समेत्यच
पातुंनशेकुर्द्विपदश्चतुष्पदःसरीसृपंस्थाणुयदत्रदृश्यते २७ ७ ७ ७

णादिनाम्नाविधिनिषेधालंबनभूतेनवशेअनयत्नियमितवान् सत्वमीश्वरः तथाचश्रुतिः तस्यवाक्तंतिर्नामानिदामानीति २६
तान्द्राद्यदयोवशंनयंतिलोकपालत्वात्कुतोःहंतत्राह यमिति मत्सरएवज्वरोयेषांतेयंहित्वाद्विपदः चतुष्पदः सरीसृपंजंगमंस्था
णुस्थावरंचयदत्रदृश्यतेतत्किंचिदपिपातुंनशक्ताः सत्वमेवप्राणरूपेणपालकईश्वरश्चेत्यर्थः तथाचश्रुतिः ताअहिंसंताह
मक्थमस्म्यहमुक्थमस्म्यहमुक्थमस्मीत्यादि २७ ७ ७ ७ ७

[illegible]कामेनैव त्वत्सेवकत्वादहं कृतार्थाऽस्मि अन्यकामनया तु त्वामर्चंत्यो न परिपूर्णमनोरथाः स्युरित्याह स्त्रियइति स्वतएवत्व
[illegible]काणामीश्वरं पतिं सतं त्वामाराध्य याः स्त्रियोऽन्यं पतिं प्रार्थयंते पतिकामानां हि कामाराधनं व्रतेषु प्रसिद्धं तासामपत्यादीनि
[illegible]तयो न पातुं शक्ताः १९ अतस्ते पतय एव न भवंतीत्याह सवाइति सचैवंभूतः पतिः भवानेक एव नान्यो यो भवानात्मलाभात् प
[illegible]न्यदधिकं न मन्यत इतरया ऽन्याधीनस्त्वस्य नस्वतंत्रता स्वतंत्रनानात्वे च मंडलेश्वराणामिव मिथो भयं स्यादित्यर्थः २० किंच
[illegible]ष्कामभजनेऽप्रार्थिताएव सर्वे कामा भवंति सकामभजने तु कामितमात्रमनित्यं चेत्याह यास्त्रीतस्य उक्तलक्षणस्य तव पादस

स्त्रियो व्रतैस्त्वा हृषिकेश्वरं स्वतो ह्याराध्य लोके पतिमाशासतेऽन्यम् तासां न ते वै परिपांत्यपत्यं प्रि
यं धनायूंषि यतोऽस्वतंत्राः १९ स वै पतिः स्यादकुतोभयः स्वयं समंततः पाति भयातुरं जनम् स
एक एवेतरथा मिथो भयं नैवात्मलाभादधि मन्यते परम् २० या तस्य ते पादसरोरुहार्हणं निकामये
त्साऽखिलकामलंपटा तदेव रासीप्सितमीप्सितोऽर्चितो यद्भग्नयाञ्चा भगवन्प्रतप्यते २१ मत्प्रा
प्त्यैऽजेशसुरासुरादयस्तप्यंत उग्रं तप ऐंद्रियेधियः ऋते भवत्पादपरायणान्न मां विंदंत्यहं त्वद्धृ
दया यतोऽजित २२

रोरुहस्यार्हणं पूजामेव कामयेत् न फलांतरं सा अखिलेषु कामेषु लंपटा सर्वान्कामान्प्राप्नोतीत्यर्थः ई-
प्सितमीप्सितो फलांतरमाप्तुमपेक्षितः सन् अर्चितश्चेत्तर्हि तदेवैकं रासि ददासि किंच यद्यतः फलभोगानंतरं भग्नायाञ्चा याचितौऽर्थो य
स्याः सा प्रतप्यते दुःखं प्राप्नोति तदेव रासि न तु नित्यम् २१ ननु ममार्हणे कुतः सर्वकामप्राप्तिः त्वमेव कामार्थिभिः सेव्यसे अत आह मत्प्रा
प्त्यै ब्रह्मादयस्तपस्तप्यंते कुर्वंति कथंभूताः ऐंद्रिये सुखे धीर्येषाम लुक्समासः तथाऽपि भवत्पादपरायणादृते मां न विंदंति मत्कटाक्ष
विलसितविभूतिं न लभंत इत्यर्थः यतः त्वय्येव हृदयं यस्याः साऽहं त्वत्परतंत्रत्वात् त्वदनुवर्तिनमेव विलोकयामि नान्यमित्यर्थः २२

अ०
१८

४२

यस्मादेवंतस्मात् गृहंहित्वाऽकुतोभयंनृसिंहपादंभजतेत्यस्करानुपदिशति कीदृशंगृहम् रजस्तृष्णारागोऽभिनिवेशःरजआदी-
नांमूलंकारणमतएवसंसृतीनांजन्ममरणादीनांचक्रवालंमंडलमविच्छेदोयस्मात् १४ केतुमालेऽपिकामदेवस्वरूपेणआस्तइतिशे
षः किमर्थमास्ते अतआह लक्ष्म्याइति प्रजापतिःसंवत्सरःसंवत्सरोवैप्रजापतिरितिश्रुतेः तस्यदुहितरोरात्र्यभिमानिन्योदेवताः
पुत्रादिवसाभिमानिनोदेवाः तेषांचप्रियचिकीर्षया पुरुषायुषावर्षशतेनयान्यहोरात्राणितैःपरिसंख्यानंगणनायेषांषट्त्रिंशत्स
हस्राणामित्यर्थः यासांदुहितॄणांमहापुरुषस्यमहाःस्वंचक्रंतस्यतेजसा १५ रमांरमयन्स्वीयानींद्रियाणिरमयते केनसाधनेन

तस्माद्रजोरागविषादमन्युमानस्पृहाभयदैन्याधिमूलम् हित्वागृहंसंसृतिचक्रवालंनृसिंहपादंभ
जताकुतोभयमिति १४ केतुमालेऽपिभगवान्कामदेवस्वरूपेणलक्ष्म्याःप्रियचिकीर्षया प्रजापतेर्दुहि
तॄणांपुत्राणांतद्वर्षपतीनांपुरुषायुषाऽहोरात्रपरिसंख्यानानांयासांगर्भामहापुरुषमहाःस्वतेजसा
दैजितमनसांविध्वस्ताव्यसवःसंवत्सरांतेविनिपतंति १५ अतीवसुललितगतिविलासविलसि
तरुचिरहासलेशावलोकलीलयाकिंचिदुत्तंभितसुंदरभ्रूमंडलसुभगवदनारविंदश्रियारमांर
मयन्निंद्रियाणिरमयते १६ तद्भगवतोमायामयरूपंपरमसमाधियोगेनरमादेवीसंवत्सरस्यरा-
त्रिषुप्रजापतेर्दुहितृभिरुपेताऽहस्सुचतद्भर्तृभिरुपास्तेइदंचोदाहरति १७ ॐ ह्रांह्रींह्रूंॐनमो
भगवतेहृषीकेशायसर्वगुणविशेषैर्विलक्षितात्मनेआकूतीनांचित्तीनांचेतसांविशेषाणांचाधिप
तयेषोडशकलायछंदोमयायान्नमयायामृतमयायसर्वमयायसहसेओजसेबलायकांताय
कामायनमस्तेउभयत्रभूयात् १८ रमयन्तदाह अतीवसुललितयागत्यायोविलासस्तेनविलसितोरुचिरो-
[illegible]सलेशोमंदस्मितंतत्सहितोऽवलोकएवलीलातयाकिंचिदुत्तंभितमुत्तुंगितंसुंदरंयत् भ्रूमंडलंतेनसुभगंवदनारविंदंतस्यश्रि
[illegible] १६ तद्भर्तृभिः दिवसाधिष्ठातृभिरुपेता १७ सर्वैर्गुणविशेषैः श्रेष्ठवस्तुभिर्विलक्षितोलक्षीकृत आत्मायस्य आकूतीनांक्रि-
[illegible]याणांचित्तीनांज्ञानानांचेतसांसंकल्पाध्यवसायादीनांविशेषाणांतत्तद्विषयाणांषोडशकलाअंशाएकादशेंद्रियपंचविषयलक्ष-
णायस्यछंदोमयायवेदोक्तकर्मप्राप्यायअन्नमयायअन्नोपष्टभ्यत्वात् अमृतमयायपरमानंदाविष्कारत्वात् सर्वमयायसर्व
विषयत्वात् सहसेओजसेबलायतद्धेतुत्वात् १८ ७

विश्वस्यस्वस्तिप्रार्थनेखलस्यापिभवेत्तच्चसाधुपीडांविनानस्यात् अन्योऽन्यममंगलंध्यायतांचभूतानामन्योन्यघातं-
विनानभवेत्इत्याशंक्याह खलः प्रसीदतुक्रौर्यंत्यजतु भूतानि चमिथः शिवमेवध्यायंतु तेषांमनश्चभद्रमुपशमादिकंभजतु-
नोऽस्माकमपिमतिः अपिशब्दात् भूतानांचमतिः अहैतुकीनिष्कामासती ९ नःसंगः क्वापिमास्यात् यदिकथंचित्स्यात्तर्हि अगा
रादिषुमास्यात्किंतुभगवत्प्रियेष्वेव अगारादिसंगदोषमाह यइति इंद्रियप्रियोगृहाद्यासक्तः १० भगवत्प्रियसंगेगुणमाह येषांभग
वत्प्रियाणांसंगात्लब्धंमुकुंदविक्रमंश्रुतिभिः श्रवणादिभिःसंस्पृशतांसेवमानानांपुंसामंतर्गतोऽजोमानसंमलंहरति कथंभूतंविक्रमं
निजमसाधारणंवीर्यंवैभवंप्रभावातिशयोयस्यतत् तीर्थंतुगंगादिमुहुःसंस्पृशतामंगजंमलंकेवलंहरतितान्कोवैनसेवतेत्यन्वयः ११ मानस

स्वस्त्यस्तुविश्वस्यखलःप्रसीदतांध्यायंतुभूतानिशिवंमिथोधिया मनश्चभद्रंभजतादधोऽक्षजआवेश्य
तांनोमतिरप्यहैतुकी ९ माऽगारदारात्मजवित्तबंधुषुसंगोयदिस्याद्भगवत्प्रियेषुनः यःप्राणवृत्त्याप-
रितुष्टआत्मवान्सिध्यत्यदूरान्नतथेंद्रियप्रियः १० यत्संगलब्धंनिजवीर्यवैभवंतीर्थंमुहुःसंस्पृशतां
हिमानसं हरत्यजोंऽतः श्रुतिभिर्गतोंऽगजंकोवैनसेवेतमुकुंदविक्रमम् ११ यस्यास्तिभक्तिर्भगवत्य
किंचनासर्वैर्गुणैस्तत्रसमासतेसुराः हरावभक्तस्यकुतोमहद्गुणामनोरथेनासतिधावतोबहिः १२
हरिर्हिसाक्षाद्भगवान्शरीरिणामात्माझषाणामिवतोयमीप्सितम् हित्वामहांस्तंयदिसज्जतेगृहे
तदामहत्त्वंवयसादंपतीनाम् १३

मलापगमफलमाह यस्येति अकिंचनानिष्कामामनःशुद्धौहरेर्भक्तिर्भवति ततश्च-
तत्प्रसादेसतिसर्वेदेवाःसर्वैर्गुणैर्धर्मज्ञानादिभिःसहतत्रसम्यगासतेनित्यंवसंति गृहाद्यासक्तस्यतुहरिभक्त्यसंभवात्कुतोमहतां
गुणाः ज्ञानवैराग्यादयोभवंति असतिविषयसुखेमनोरथेनबहिर्धावतः १२ ननुहरिविमुखस्यगृहाद्यासक्तस्यापिलोकेमहत्त्वंदृ-
श्यते सत्यंदृश्यतेतत्तूपहासास्पदमितिसहेतुकमाह हरिर्हीति यथाझषाणांमीनानामीप्सितंतोयमेवात्मातेनविनाजीवनाभावा
त् महानतिप्रसिद्धोऽपिगृहेयदिसज्जतेतदादंपतीनांमिथुनानांशूद्रादिष्वपिप्रसिद्धंवयसैवकेवलंयत्महत्त्वंतदेवतस्यभवतिनतु
ज्ञानादिना मिथुनेषुतेषुपूज्यमानेषुस्त्रीभ्यःपुंसांमहत्वम् बालमिथुनेभ्यश्चवृद्धमिथुनानांमहत्त्वंयथेत्यर्थः १३ ॥ ॥

अयंजनोमिषन्नपिपश्यन्नपि घ्नंतंहिंसंतंनपश्यतिनालोचयतीतिभगवद्विचेष्टितमेवतत्त्वविचित्रम् अदर्शनेलिंगम् पुत्रंबालंपि तरं हृद्रं मृतंनिर्हृत्यदग्ध्वास्वयंनदुभयधनैर्जिजीविषतिजीवितुमिच्छति पाठांतरेतुछंदःसामंजस्यम् किंधर्माद्यर्थंनयर्हियतःअ सन्तुच्छविषयसुखंसेवितुंविकर्मपापमेवध्यायन् ३ नन्वविद्वान्नपश्यतिकिमत्रचित्रंतत्राह नश्वरंवदंतिस्मशास्त्रतःपश्यंतिच- समाधौहेअजतथाऽपिमाययामुह्यंति एतत्त्वतवकृत्यंचेष्टितंसुविस्मितमतिचित्रमतःशास्त्रादिश्रमंविहायतंत्वामजंनतोऽस्मि ४ इदमपरंचित्रवत्प्रतीयमानमपित्वयिनचित्रमित्याह विश्वोद्भवादिकर्मअकर्तुरपि अपगताआवृत्आवरणंयस्मात्तादृशस्यापि

अहोविचित्रंभगवद्विचेष्टितंघ्नंतंजनोऽयंहिमिषन्नपश्यति ध्यायन्नसद्यर्हिविकर्मसेवितुंनिर्हृत्यपुत्रंपित रंजिजीविषुः ३ वदंतिविश्वंकवयःस्मनश्वरंपश्यंतिचाध्यात्मविदोविपश्चितः तथाऽपिमुह्यंतितवा जमाययासुविस्मितंकृत्यमजंनतोऽस्मितम् ४ विश्वोद्भवस्थाननिरोधकर्मतेह्यकर्तुरंगीकृतमप्यपावृ तः युक्तंनचित्रंत्वयिकार्यकारणेसर्वात्मनिव्यतिरिक्तेचवस्तुतः ५ वेदान्युगांतेतमसातिरस्कृतान्रसात लाद्योनृतुरंगविग्रहः प्रत्याददेवैकवयेऽभियाचतेतस्मैनमस्तेऽवितथेहिताय[illegible] ६ हरिवर्षेचापिभग वान्नरहरिरूपेणास्ते तद्रूपग्रहणनिमित्तमुत्तरत्राभिधास्ये तद्दयितंरूपंमहापुरुषगुणभाजनोमहाभा गवतोदैत्यदानवकुलतीर्थीकरणशीलाचरितःप्रह्लादोऽव्यवधानानन्यभक्तियोगेनसहतद्वर्षपुरुषैरु पास्ते इदंचोदाहरति ७ ॐनमोभगवतेनरसिंहायनमस्तेजस्तेजसेआविराविर्भववज्रनखवज्रदं ष्ट्रकर्माशयान्रंधयरंधयतमोग्रसॐस्वाहाअभयमभयमात्मनिभूयिष्ठाॐक्ष्रौम् ८ तेअंगीकृतंवेदनत्व यितन्नचित्रंयतःमाययासर्वात्मनिकार्यस्यकारणेस्रष्टरिकर्मयुक्तम् वस्तुतःसर्वव्यतिरिक्तेनिरुपाधावनावृतत्वमकर्तृत्वंचयुक्त म् ५ परमेश्वरत्वेनस्तुत्वामत्स्यावतारचरितमाह वेदानिति तमसादैत्यरूपेणतिरस्कृतान्अपनीतान्नाचतुरंगमश्चनृतुरंगौतद्रूपो विग्रहोयस्यकवयेब्रह्मणेतदर्थमावितथेहितायसत्यसंकल्पाय ६ उत्तरवप्रह्लादचरित्रे महापुरुषस्यगुणानांभाजनःआश्रयःदैत्यदा नवकुलस्यतीर्थीकरणंशीलमाचरितंचयस्य फलसंकल्पेनव्यवधानशून्यश्चासावनन्यश्चाव्यभिचारीयोभक्तियोगस्तेनउपास्तेसेव ते ७ तेजसामपितेजसेआविराविःअतिप्रकटोभववीप्सावा कर्माशयान्कर्मवासनाःकर्माश्रयानितिपाठेरागादीन्रंधयनिर्दह भूयि- ष्ठाःभूयाः ८

…जन्महेतुत्वं महदादिद्वारेण प्रपंचयति यस्य गुणनिमित्तो महान्नाम विग्रह आसीत् विज्ञानं सत्वं धिष्ण्यमाश्रयो यस्य सः तस्य चित्त रूपत्वेन सत्त्व प्रधानत्वात् स एव किल अधिदैवो वासुदेवाभेद विवक्षया भगवान् अजो ब्रह्मा यत्संभवः यस्माद्ब्रह्मणः संभूतः अहं रुद्रः त्रिवृता त्रिगुणेन स्वतेजसा स्वविभूतिरूपेणाहंकारेण वैकारिकं देवतावर्गं तामसं भूतवर्गम् ऐंद्रियम् इंद्रियवर्गं च सृजे सृजामि २२ …किंच एते वयं महदादयः सर्वे यस्यानुग्रहादिदं ब्रह्मांडं सृजामः कथंभूताः यस्य महात्मनो वशे स्थिताः संतः यतः सूत्रेण क्रियाशक्त्या यंत्रिताः प्रोताः शकुंताः पक्षिण इव लौकिकेन सूत्रेण वयमित्युक्तम् तानेवाह महानहंकारश्च वैकृतादयः पूर्वोक्ता वर्गाश्च-

यस्याद्य आसीद्गुणविग्रहो महान्विज्ञानधिष्ण्यो भगवानजः किल यत्संभवोऽहंत्रिवृता स्वतेजसा वैकारिकं तामसमैंद्रियं सृजे २२ एते वयं यस्य वशे महात्मनः स्थिताः शकुना इव सूत्रयंत्रिताः महानहं वैकृततामसेंद्रियाः सृजाम सर्वे यदनुग्रहादिदम् २३ यन्निर्मितां कर्ह्यपि कर्मपर्वणीं मायां जनोऽयं गुणसर्गमोहितः न वेद निस्तारणयोगमंजसा तस्मै नमस्ते विलयोदयात्मने २४

इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः १७ श्रीशुक उवाच तथा च भद्रश्रवा नाम धर्मसुतस्तत्कुलपतयः पुरुषा भद्राश्ववर्षे साक्षाद्भगवतो वासुदेवस्य प्रियां तनुं धर्ममयीं हयशीर्षाभिधानां परमेण समाधिना सन्निधाप्येदमभिगृणन्त उपधावंति १ भद्रश्रवस ऊचुः ॐ नमो भगवते धर्मायात्मविशोधनाय नम इति २

२३ स्थिति लय हेतुत्वं दर्शयन् प्रणमति ये नानिर्मितां मितां मायामेवायं जनोऽञ्जसा वेद न तु तन्निस्तारणयोगमुपायं कर्हिचिदपि वेदेति स्थितिहेतुत्वं दर्शितम् कीदृशीं कर्माण्येव पर्वाणि ग्रंथयः तानि नयति प्रापयतीति तथा ताम् प्रलयहेतुत्वमाह विलीयतेऽस्मिन्निति विलयः उदेत्यस्मादिति उदयः विलयश्चोदयश्चात्मा स्वरूपं यस्य तस्मै नमः २४ इति पंचमे टीकायां सप्तदशोऽध्यायः १७ अष्टादशे ततो मेरोः पूर्वादिक्रमतस्त्रिषु त्रिषु चोत्तरवर्षेषु सेव्य सेवक वर्णनम् १ भद्रश्रवा वर्षपतिः तस्य कुलपतयः सेवकमुख्याश्च १ भद्रश्रवस ऊचुरिति प्राणभृत उपदधातीतिवद्गुणलक्षणया तद्योगाद्गुणिषु लिंगसमवायन्यायेन बहुवचनम् २ ७ ६२

सर्वेषांगुणानांसंख्यानंप्रकाशोयस्मात् स्वयंतु अव्यक्तायअप्रमेयाय १७ हेभजन्यभजनीयत्वांपरमेश्वरंभजइत्यन्वयः अरणंश रणंपादपंकजंयस्य कृत्स्नस्यभगस्यऐश्वर्यादिषाड्गुण्यस्यपरमयनमाश्रयम् भक्तेषुअलमत्यर्थंभावितंप्रकटितं भूतभावनंस्वरूपं-येन भवापहंसंसारहरम् भक्तेषुइत्यनुषंगः भवंभावयतीतितथातम् अर्थादभक्तेषुइतिद्रष्टव्यम् १८ ईश्वरत्वमुपपादयंस्तामस त्वेनप्रसक्तमनादरंवारयति नयस्येति निरीक्षमाणस्यापिदृष्टिर्मायागुणैर्विषयैश्चित्तवृत्तिभिः करणैश्च अण्वपिईषदपिना-ज्यतेनलिप्यतेकिमर्थंनिरीक्षमाणस्यईशेईश नायनियमनाय ईशनमीट् संपदादित्वाद्भावेक्विप् अत्रवैधर्म्यदृष्टांतः यथाअजि

श्रीभगवानुवाच ॐ नमोभगवतेमहापुरुषाय सर्वगुणसंख्यानायानंतायाव्यक्तायनमइति १७ भजेभजन्यारणपादपंकजंभगस्यकृत्स्नस्यपरंपरायणम् भक्तेष्वलंभावितभूतभावनंभवापहं-त्वाभवभावमीश्वरम् १८ नयस्यमायागुणचित्तवृत्तिभिर्निरीक्षतोह्यण्वपिदृष्टिरज्यते ईशेयथा नोजितमन्युरंहसांकस्तंनमन्येतजिगीषुरात्मनः १९ असद्दृशोयः प्रतिभातिमाययाक्षीबेवमध्वा सवताम्रलोचनः ननागवध्वोऽर्हणईशिरेह्रियायत्पादयोः स्पर्शनधर्षितेंद्रियाः २० यमाहुरस्यस्थि तिजन्मसंयमंत्रिभिर्विहीनंयमनंतमृषयः नवेदसिद्धार्थमिवक्वचित्स्थितंभूमंडलंमूर्द्धसहस्रधामसु २१

तक्रोधवेगानांनोऽस्माकंदृष्टिरज्यतेनतथेतिअतः आत्मनइंद्रियाणिजिगीषुः जेतुमिच्छुर्मुमुक्षुः तंकोनमन्येतनाद्रियेत १९ ननु स्त्रामध्वाभ्यांमत्तस्यकुतोदृष्टिर्नाज्यतेतत्राह असतीदृष्टिर्यस्यतस्यस्वमाययाक्षीबामत्तइवयोभयंकरः प्रतिभातिमध्वासवा-भ्यामाताम्रलोचनइव नागवधूविमोहनेनतथाप्रतिभानंयुक्तमित्याह नेति पादार्चनेयस्यपादयोः स्पर्शनेनधर्षितंमोहितमिं द्रियंमनोयासांताः ह्रियालज्जयाभुजाद्यर्हणेनईशिरेनशेकुः कस्तंनमन्येतेतिपूर्वेणैवान्वयः २० अस्यविश्वस्यस्थितिजन्मसंय मंहेतुंयमाहुः अतएवत्रिभिः स्थित्यादिभिर्विहीनमनंतंचयमाहुः ऋषयोमंत्राः छंदोऽनुरोधेनदीर्घपाठेऋकारोदेवमातालक्ष्मीः सावऋषयश्चेत्यर्थः अनंतत्वंदर्शयति मूर्द्धसहस्रमेवधामानिस्थानानितेषुक्वचिदेकदेशस्थितं भूमंडलंयोनवेदसिद्धार्थंसर्ष-पमिवतस्मैनमइतिचतुर्थेनान्वयः २१ ५ ५ ५ ५

त्रह येषुहिवर्षेषुदेवपतयः स्वैःस्वैः सेवकगणेषुमुख्यैः कृतमहोपचाराः संतः स्वैरंविहरंतीत्यन्वयः केषुस्थानेषुसर्वेषुऋतुषुकु-
सुमस्तबकादीनांश्रियासमृद्ध्याऽवनंतनम्यमानाविटपास्तदाश्रितालताश्चयेषुतैर्विटपिभिरुपशुंभमानानिशोभमानानिरुचि-
राणिकानननानियेषुतेष्वाश्रमायतनेषुवर्षगिरिद्रोणीषुचतथाअमलेषुजलाशयेषुविकचानिविकाशीनियानिनवानिवनरुहाणि-
जानितेषामामोदेनमुदितैराजहंसादिभिर्मधुकरनिकराणांचआकृतिभिर्जातिविशेषैरुपकूजितेषुकामेनकलिलैःक्षुभितैर्वि

यत्रह देवपतयःस्वैःस्वैर्गणनायकैर्विहितमहाऽर्हणाः सर्वर्तुकुसुमस्तबकफलकिसलयश्रिया
नम्यमानविटपलताविटपिभिरुपशुंभमानरुचिरकाननाश्रमायतनवर्षगिरिद्रोणीषुतथाचामल
जलाशयेषुविकचविविधनववनरुहामोदमुदितराजहंसजलकुक्कुटकारंडवसारसचक्रवाकादि
भिर्मधुकरनिकराकृतिभिरुपकूजितेषुजलक्रीडादिभिर्विचित्रविनोदैःसुललितसुरसुंदरीणा-
कामकलिलविलासहासलीलाऽवलोकाकृष्टमनोदृष्टयःस्वैरंविहरंति १३ नवस्वपिवर्षेषुभगवान्ना
रायणोमहापुरुषःपुरुषाणांतदनुग्रहायात्मतत्त्वव्यूहेनात्मनाऽद्यापिसन्निधीयते १४ इलावृतेतुभ
गवान्भवएकएवपुमान्नह्यन्यस्तत्रापरोनिर्विशतिभवान्याःशापनिमित्तज्ञःयत्प्रवेक्ष्यतःस्त्रीभाव-
स्तत्पश्चाद्वक्ष्यामि १५ भवानीनाथैःस्त्रीगणार्बुदसहस्रैरवरुध्यमानोभगवतश्चतुर्मूर्त्तेर्महापुरुष
स्यतुरीयांतामसींमूर्त्तिंप्रकृतिमात्मनःसंकर्षणसंज्ञामात्मसमाधिरूपेणसन्निधाप्यैतदभिगृणन्
भवउपाधावति १६

लासादिभिराकृष्टंमनोदृष्टिश्चयेषांते १३ नवस्वपिवर्षेषुयेपुरुषास्तेषांतदनुग्रहायसचासौव-
क्ष्यमाणोऽनुग्रहस्तदर्थमात्मतत्त्वव्यूहेनस्वमूर्त्तिसमूहेनसंनिधीयतेसंनिहितोभवति १४ अपरःअर्वाचीनःपश्चान्नवम-
स्कंधे १५ भवानीनायास्वामिनोयेषांतैःस्त्रीगणानामर्बुदसहस्रैरवरुध्यमानःसर्वतःसेव्यमानःआत्मनःप्रकृतिंकारणमा
त्मानिसमाधिर्ध्यानंयस्यतेनरूपेणएतद्वक्ष्यमाणंमंत्रादिकमभिगृणन्जपन् १६ ७ ७

गिरिशिखरादितिकुमुदशिखरादुच्चलितानीलशिखरं ततउच्चलिताश्वेतशिखरं तदप्यतिहायशृंगवतः शृंगादधः स्रवंती ८ अ
तिरभसतररंहसा अस्खलिततीव्रतरवेगेन ९ बहुशः बहुविधाः मेर्वादिगिरीणांदुहितरः नद्यप्रसूताः १० दिव्यभौमबिलभेदा
त्त्रिविधः स्वर्गः तत्रभौमस्वर्गस्य पदानिस्थानानिव्यपदिशंति ११ अयुतंपुरुषमानेन आयुर्वर्षाणियेषाम् वज्रवत्दृढंसं

भद्राचोत्तरतोमेरुशिरसोनिपतितागिरिशिखराद्गिरिशिखरमतिहायशृंगवतः शृंगादवस्यंदमानाउ
त्तरांस्तुकुरूनभितउदीच्यांदिशिजलधिमभिप्रविशति ८ तथैवालकनंदादक्षिणेनब्रह्मसदनाद्बहू-
निगिरिकूटान्यतिक्रम्यहेमकूटात्हैमकूटान्यतिरभसतररंहसालुठयंती भारतमभिवर्षंदक्षिणस्यांदि-
शिजलधिमभिप्रविशति ९ यस्यांस्नानार्थंचागच्छतः पुंसः पदेपदेऽश्वमेधराजसूयादीनांफलंनदुर्ल
भमिति अन्येचनदानद्यश्चवर्षेवर्षेसंतिबहुशोमेर्वादिगिरिदुहितरः शतशः १० तत्रापिभारतमेववर्षं
कर्मक्षेत्रमन्यान्यष्टवर्षाणिस्वर्गिणांपुण्यशेषोपभोगस्थानानिभौमानिस्वर्गपदानिव्यपदिशंति ११
एषुपुरुषाणामयुतंपुरुषायुर्वर्षाणांदेवकल्पानांनागायुतप्राणानांवज्रसंहननबलवयोमोदप्रमुदितम
हासौरतमिथुनव्यवायापवर्गवर्षधृतैकगर्भकलत्राणांतत्रतुत्रेतायुगसमः कालोवर्तते १२

ननशरीरंतस्मिन्बलवयोमोदास्तैः प्रमुदितानियानिमहासौरतानिमिथुनानितेषांव्यवायापवर्गेसंभोगावसाने एकवर्षशेषे-
युषिधृतएकोगर्भोयैः तादृशानिकलत्राणियेषाम् त्रेतायुगसमः विषयसुखोत्कर्षात् कृतयुगेहिसर्वेध्याननिष्ठाः द्वा
तुदुःखबहुलाः १२

…शाद्वोमूर्द्धानमाह यदिति किंतद्विष्णुपदंतदाह यत्रेति वीरव्रतः दृढसंकल्पः अस्मत्कुलदेवतायाहरेश्चरणारविंदोद-
…र्मीतहेतोः परमादरेणबिभर्तीत्यन्वयः कथंभूतः सन्प्रतिक्षणंवर्द्धमानेनभगवद्भक्तियोगेनदृढमत्यंतंक्लिद्यमानमंतर्हृदयंय-
…भ्रत एव औत्कंठ्येनविवशमामीलितंयल्लोचनयुगलंतदेवकुड्मलेताभ्यांविगलितममलंबाष्पंतस्यकलयासहअभिव्यज्य
…रोमपुलकानांकुलंयस्य २ ततःसप्तऋषयस्तस्यागंगायाःप्रभावाभिज्ञाःसंतोयांजटाजूटैरुद्वहंतीत्यन्वयः एतावत्सेवना
मे…

…ते यत्तद्विष्णुपदमाहुः यत्रहवाववीरव्रत औत्तानपादिः परमभागवतोऽस्मत्कुलदेवताचरणारविंदो
…दकमितियामनुसवनमुत्कृष्यमाणभगवद्भक्तियोगेनदृढंक्लिद्यमानांतर्हृदय औत्कंठ्यविवशामी
लितलोचनयुगलकुड्मलविगलितामलबाष्पकलयाऽभिव्यज्यमानरोमपुलकोऽधुनाऽपिपरमादरे
णशिरसाबिभर्ति २ ततऋषयस्तत्प्रभावाभिज्ञायांननुतपसआत्यंतिकीसिद्धिरेतावतीभगवतिस
र्वात्मनिवासुदेवेऽनुपरतभक्तियोगलाभेनैवोपेक्षितान्यार्थात्मगतयोमुक्तिमिवागतांमुमुक्षवइवस
बहुमानमद्यापिजटाजूटैरुद्वहंति ३ ततोऽनेकसहस्रकोटिविमानानीकसंकुलदेवयानेनावतरंती-
न्दुमंडलमावार्यब्रह्मसदनेनिपतति ४ तत्रचतुर्द्धाभिद्यमानाचतुर्भिर्नामभिश्चतुर्दिशमभिस्पंदंतीनद
नदीपतिमेवाभिनिविशति ५ सीतालकनंदाचक्षुर्भद्रेतिसीतातुब्रह्मसदनात्केसराचलादिगिरिशि
खरेभ्योऽधोऽधःप्रस्रवंतीगंधमादनमूर्द्धसुपतित्वाअंतरेणभद्राश्ववर्षंप्राच्यांदिशिक्षारसमुद्रमभि
प्रविशति ६ एवंमाल्यवच्छिखरान्निःपतंतीततोऽनुपरतवेगाकेतुमालमभिचक्षुःप्रतीच्यांदिशिसरि
त्पतिंप्रविशति ७

नोऽधिकास्तीत्यभिप्रायवंतः तत्रहेतुः भगवतिसंततंभक्तियोगलाभेनैवोपेक्षिताअन्येपुरुषार्थाआ
त्मज्ञानंचयैः कामिवकइवधारयंति प्रत्यक्षंमुक्तिमिवतामागतांमुमुक्षवोजनाइवेति ३ ततोऽनेकसहस्रकोटीनांविमानानामनीकैः
संकुलेनदेवयानेनाकाशमार्गेणावतरंतीसप्तऋषिभ्योऽर्वागेवप्रायशःकर्मिणांगतिरितिततोऽर्वागेवसंकुलत्वमुक्तमावार्यआप्ला
व्यमेरुमूर्द्धस्थेब्रह्मसदनेनिपतति ४ अभिस्पंदतीअभितोगच्छंती ५ केसराचलानांमेरुसमानोच्छ्रायत्वात्प्रथमंतेषामादिशिख
रेषुमुख्यशृंगेषुपततिततस्तेभ्योऽधोऽधःप्रस्रवंतीसती ६ माल्यवच्छिखरात्केतुमालाभिमुखंनिष्पतंतीचक्षुःसंज्ञा ७ ८

चतुर्दिक्षु मेरुमूलाद्योजनसहस्रं त्यक्त्वाऽग्नेः परितः परिधय इव जठरदेवकूटादयः सन्तीति अतोऽष्टादशयोजनसहस्रप्रमाणम-
त्रोक्तम् वैष्णवादिपुराणेषु परिमाणादि यत्तु नः अन्यथा वर्णितं तत्तु ल्यभेदाद्यपेक्षया द्विसहस्रं पृथू च तुंगौ च २८ २९ यथादिशं
प्राच्यादिदिक्षु यथारूपमिंद्रादिवर्णानतिक्रमेण तुरीयमानेन सार्द्धद्विसहस्रप्रमाणेन नामानि पुराणांतरात् ज्ञातव्यानि यथोक्तम्
मेरौ नवपुराणि स्युः मनोवत्यमरावती तेजोवती संयमनी तथा कृष्णांगना परा श्रद्धावती गंधवती तथा चान्या महोदया यशोवती च ब्र
ह्मेंद्रवन्ह्यादीनां यथाक्रममिति ३० इति पंचमे टीकायां षोडशोऽध्यायः १६ ततः सप्तदशे गंगागमनं तच्चतुर्दिशम् इलावृते च रुद्रे

जठरदेवकूटौ मेरुं पूर्वेणाष्टादशयोजनसहस्रमुदगायतौ द्विसहस्रं पृथुतुंगौ भवतः एवमपरेण पवनपारि
यात्रौ दक्षिणेन कैलासकरवीरौ प्रागायतौ एवमुत्तरतस्त्रिशृंगमकरौ अष्टाभिरेतैः परिस्तृतोऽग्निरि
व परितश्चकास्ति कांचनगिरिः २८ मेरोर्मूर्द्धनि भगवत आत्मयोनेर्मध्यत उपक्लृप्तां पुरीमयुतयोजन
साहस्रीं समचतुरस्रां शातकौंभीं वदंति २९ तामनुपरितो लोकपालानामष्टानां यथादिशं यथारूपं
तुरीयभागेन पुरोऽष्टावुपक्लृप्ताः ३० इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे भुवनकोशवर्णनं
नाम षोडशोऽध्यायः १६ श्रीशुक उवाच तत्र भगवतः साक्षाद्यज्ञलिंगस्य विष्णोर्विक्रमतो वाम
पादांगुष्ठनखनिर्भिन्नोर्ध्वांडकटाहविवरेणांतःप्रविष्टा या बाह्यजलधारा तच्चरणपंकजावनेजनारुण
किंजल्कोपरंजिताखिलजगदघमलापहोपस्पर्शनाऽमला साक्षाद्भगवत्पदीत्यनुपलक्षितवचोऽभि
धीयमानाऽतिमहता कालेन युगसहस्रोपलक्षणेन दिवो मूर्द्धन्यवततार १ णासंकर्षणनिषेवणम् १ यज्ञलिंग
[illegible] र्यज्ञो लिंगं त्रिविक्रममूर्त्तिर्यस्य विक्रमतः दक्षिणेन पदा भुवं क्रांत्वा वामपदमुत्क्षिपतः वामपादांगुष्ठनखेन निर्भिन्नमूर्द्ध्वमु
[illegible] नं भागो यस्यांडकटाहस्य तस्य विवरेणांतःप्रविष्टा या बाह्यजलधारा सा दिवो मूर्द्धन्यवततारेत्यन्वयः तस्य यच्चरणपंकजं तस्याव
[illegible] नेजनं क्षालनं तेन अरुणं तद्गतं कुंकुमं तदेव किंजल्कास्तैरुपरंजिता अतएवाखिलस्य जगतोऽघमलापहमुपस्पर्शनं यस्याः तथाऽप्य
[illegible] सा तन्मलसंगशून्या साक्षाद्भगवत्पदीति यदनुपलक्षितं जाह्नवी भागीरथीत्याद्युपलक्षणांतररहितं वचो नाम तेनाभिधीयमा
[illegible] नः समये भगवत्पदीनाम पश्चात् नामांतराणि जातानि १ ७ ७ ७

शतयोजनमुत्तुंगोयोदेवचूतस्तस्यशिरसःसकाशात् फलप्रमाणमुक्तंवायुपुराणे अरत्नीनांशतान्यष्टावेकषष्ट्यधिकानि ...प्रमाणमाख्यातमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिरिति १७ अतिमधुरश्चासौसौरभश्च अतःसुरभिश्चसुगंधिश्चनचान्येषांगंधैरधिवासितः ब ...श्चारुणश्चरसः सएवउदमुदकंतेन १८ यदुपजोषणात् यस्यरसस्यसेवनात् १९ अनस्थिप्रायाणामतिसूक्ष्मबीजानांयत्रनिप

मंदरोत्संगएकादशशतयोजनोत्तुंगदेवचूतशिरसोगिरिशिखरस्थूलानिफलान्यमृतकल्पानिपतं ...न १७ तेषांविशीर्यमाणानामतिमधुरसुरभिसुगंधिबहुलारुणरसोदेनारुणोदानामनदीमंदरगि ...रिशिखरान्निपतंतीपूर्वेणेलावृतमुपप्लावयति १८ यदुपजोषणाद्भवान्याअनुचरीणांपुण्यजनवधूनामव यवस्पर्शसुगंधवातोदशयोजनसमंतादनुवासयति १९ एवंजंबूफलानामत्युच्चनिपातविशीर्णानामनस्थि प्रायाणामिभकायनिभानांरसेनजंबूनामनदीमेरुमंदरशिखरादयुतयोजनादवनीतलेनिपतंतीदक्षिणे नात्मानंयावदिलावृतमुपस्यंदयति २० तावदुभयोरपिरोधसोर्यामृत्तिकातद्रसेनानुविध्यमानावाय्व र्कसंयोगविपाकेनसदाऽमरलोकाभरणंजांबूनदंनामसुवर्णंभवति २१ यदुहवावविबुधादयःसहयुवति- भिर्मुकुटकटककटिसूत्राद्याभरणरूपेणखलुधारयंति २२ यस्तुमहाकदंबःसुपार्श्वनिरूढोयास्तस्य कोटरेभ्योविनिःसृताःपंचायामपरिणाहाःपंचमधुधाराःसुपार्श्वशिखरात्पतंत्योऽपरेणात्मानमिलावृ तमनुमोदयंति २३ यात्युपयुंजानानांमुखनिर्वासितोवायुःसमंताच्छतयोजनमनुवासयति २४ एवं कुमुदनिरूढोयःशतवल्शोनामवटस्तस्यस्कंधेभ्योनीचीनाःपयोदधिमधुघृतगुडान्नाद्यंबरशय्या- सनाभरणादयःसर्वएवकामदुघानदाःकुमुदाग्रात्पतंतस्तमुत्तरेणेलावृतमुपयोजयंति २५ यानुपजु षाणानांनकदाचिदपिप्रजानांवलीपलितक्लमस्वेददौर्गंध्यजरामयमृत्युशीतोष्णवैवर्ण्योपसर्गादय स्तापविशेषाभवंति यावज्जीवंसुखंनिरतिशयमेव २६ कुरंगकुररकुसुंभवैकंकत्रिकूटशिशिरपतंगरु चकनिषधशिनीवासकपिलशंखवैडूर्यजारुधिहंसर्षभनागकालंजरनारदादयोविंशतिगिरयोमेरोःक र्णिकायाइवकेसरभूतामूलदेशेपरितउपक्लृप्ताः २७

तंतांततश्चारभ्यात्मनोदक्षिणतःसर्वमिलावृतंव्याप्यवहतीत्यर्थः २० ...तावत्सर्वतःरोधसोस्तटयोः २१ २२ आयामोऽत्रव्यामः सचव्यामोबाह्वोःप्रसरयोस्ततयोस्तिर्यगंतरमित्युक्तलक्षणःपंचव्यामंपरिणाहःस्थौ ल्यंयासामित्यर्थः केचित्तुपंचव्यामपरिणाहाइत्येवपठंति २३ २४ नीचीनाअधोमुखाः २५ २६ २७

के २।२

३८

अयुतयोजनउत्सेधः उच्छ्रायो येषाम् अयं चोत्सेधो नीलादीनामपि द्रष्टव्यः नीलादिपृथुत्वं चैषामपि द्रष्टव्यम् यथासंख्यं मर्यादा-
[illegible]यइतिशेषः ९ आनीलनिषधायतौ उत्तरतो नीलपर्यंतं दक्षिणतो निषधपर्यंतं च दीर्घौ पप्रथतुः विस्तीर्णौ भवतः १० तावेव केतुमाल
भद्रा[illegible]योर्वर्षयोः सीमानं कुर्वते ११ नन्वेवं सति पूर्वापररेखायामिलावृतवेष्टितो मेरुर्मध्ये ततः पूर्वापरतो गिरिद्वयं वर्षद्वयं च न्नातः किं
चिदस्ति दक्षिणोत्तररेखायां तु तथैवेलावृतवेष्टितो मध्ये मेरुः उभयतस्त्रीणि त्रीणि वर्षाणि गिरयश्च तत्कथं सर्वतो लक्षप्रमाणत्वं-
[illegible]द्वीपस्य उच्यते मेरोः षोडशसहस्राणि सर्वतः स्थितत्वादिलावृतस्याष्टादश अन्येषां षण्णां चतुःपंचाशत् गिरीणां षण्णां द्वा

एवं दक्षिणेनेलावृतं निषधो हेमकूटो हिमालय इति प्रागायता यथा नीलादय अयुतयोजनोत्सेधा हरिव
र्षकिंपुरुषभारतानां यथासंख्यम् ९ तथैवेलावृतमपरेण पूर्वेण च माल्यवद्गंधमादनावानीलनिषधाय-
तौ द्विसहस्रं पप्रथतुः १० केतुमालभद्राश्वयोः सीमानं विदधाते ११ मंदरो मेरुमंदरः सुपार्श्वः कुमुद इत्यअ
युतयोजनविस्तारोन्नाहा मेरोश्चतुर्दिशमवष्टंभगिरय उपक्लृप्ताः १२ चतुर्ष्वेतेषु चूतजंबूकदंबन्यग्रोधा
श्चत्वारः पादपप्रवराः पर्वतकेतव इवाधिसहस्रयोजनोन्नाहास्तावद्विटपविततयः शतयोजनपरिणाहाः
१३ ह्रदाश्चत्वारः पयोमध्विक्षुरसमृष्टजला यदुपस्पर्शिन उपदेवगणा योगैश्वर्याणि स्वाभाविकानि भरत
र्षभ धारयंति १४ देवोद्यानानि च भवंति चत्वारि नंदनं चैत्ररथं वैभ्राजकं सर्वतोभद्रमिति १५ येष्वमरप
रिवृढाः सहसुरललनाललामयूथपतय उपदेवगणैरुपगीयमानमहिमानः किल विहरंति १६ ॥

दक्षिणोत्तररेखायां तावल्लक्षम् पूर्वापररेखायामपि समेरोरिलावृतस्य चतुस्त्रिंशत् गिर्योश्चत्वारि शेषाणि द्विषष्टिसहस्रा
[illegible]परवर्षयोरासमुद्रं दैर्घ्यं द्रष्टव्यानि अतो न विरोधः अयुतयोजनप्रमाणौ विस्तारोन्नाहौ येषां विस्तीर्णमूर्ध्नो मेरोरवष्टंभत्वात्
[illegible]मौ गिरी दक्षिणोत्तरविस्तारौ दक्षिणोत्तरौ च पूर्वापरविस्तारौ द्रष्टव्यौ सर्वतो दशयोजनसहस्रविस्तारांगीकारे त्विलावृतलो-
[illegible]पणेलावृतमुपप्लापयतीत्यादिविरोधः स्यात् १२ अधिसहस्रमेकादशशतानि उन्नाहो येषां तावत्प्रमाणं विटपविततिः
[illegible] शतयोजनं परिणाहो विस्तारो येषाम् १३ यदुपस्पर्शिनः यत्सेविनः १४ १५ ललामो भूषणं सुरललनानां भूष
[illegible]श्रेष्ठाया: स्त्रियस्तासां यूथस्य पतयः सहसं भूषयेषु विहरंति १६ ॥ ॥ ॥

...फलमाह भगवतइति ३ यामायागुणविभूतिः तस्याः काष्ठामंतंरूपंसंनिवेशः लक्षणंचिह्नम् ४ कुवलयंभूमंडलंतदेव-
...पकोशाः सप्तद्वीपाः तेष्वभ्यंतरकोशः प्रथमोजंबुद्वीपः नियुतयोजनविशालः लक्षयोजनविस्तीर्णः ५ नवयोजनसहस्रमाया
...माम् आयामोः चविस्तारः एतच्चभद्राश्वकेतुमालव्यतिरेकेणद्रष्टव्यम् तयोश्चतुस्त्रिंशद्योजनसहस्रायामत्वात् केचित्तुनीलनिष
...लग्नाग्रयोः समुद्रप्रवेशमंगीकृत्यतयोरपिसंकुचितत्वेननवसहस्रायामत्वंसंपादयंति संनिवेशश्चवायुनोक्तः धनुर्वत्संस्थि-
...दवर्षेदक्षिणोत्तरेदीर्घाणितत्रचत्वारिचतुरस्रमिलावृतंइति ६ नाभ्यांमध्ये द्वीपस्यायामोलक्षयोजनप्रमाणमेतावान्समु

...गवतोगुणमयेस्थूलरूपआवेशितंमनोह्यगुणेऽपिसूक्ष्मतमआत्मज्योतिषिपरेब्रह्मणिभगवतिवा
...देवाख्येक्षममावेशितुंतदुहेतदुरोऽहस्यनुवर्णयितुमिति ३ ऋषिरुवाच नवैमहाराजभगवतोमा
यागुणविभूतेः काष्ठांमनसावचसावाऽधिगंतुमलंविबुधायुषाऽपिपुरुषस्तस्मात्प्राधान्येनैवभूगोलकवि-
शेषंनामरूपमानलक्षणतोव्याख्यास्यामः ४ योवाऽयंद्वीपः कुवलयकमलकोशाभ्यंतरकोशोनियुत
योजनविशालः समवर्तुलोयथापुष्करपत्रम् ५ यस्मिन्नववर्षाणिनवयोजनसहस्रायामान्यष्टभिर्मर्या-
...गिरिभिः सुविभक्तानिभवंति ६ एषांमध्येइलावृतंनामाभ्यंतरवर्षंयस्यनाभ्यामवस्थितः सर्वतः सौवर्णःकु
...गिरिराजोमेरुर्द्वीपायामसमुन्नाहः कर्णिकाभूतः कुवलयकमलस्य ७ मूर्द्धनिद्वात्रिंशत्सहस्रयोजनवि
ततोमूलेषोडशसहस्रंतावतांऽतर्भूम्यांप्रविष्टः उत्तरोत्तरेणेलावृतंनीलः श्वेतः शृंगवानितित्रयोरम्यकहि
रण्मयकुरूणांवर्षाणांमर्यादागिरयः प्रागायताउभयतः क्षारोदावधयोद्विसहस्रपृथवएकैकशः पूर्व
स्मात्पूर्वस्मादुत्तरउत्तरोदशांशाधिकांशेनदैर्घ्यएवह्रसंति ८

न्नाहउच्छ्रायोयस्य ७ मूलेषोडशयोजनसहस्रं
...तावतापोडशयोजनसहस्रमानेन चतुरशीतियोजनसहस्रमानेनचबहिर्दृश्यते एवंलक्षयोजनोन्नाहः उत्तरोत्तरेणेलावृ
...वृततः ...क्रमेणनीलादयस्त्रयोमर्यादागिरयः प्रागायताः पूर्वतोदीर्घाः क्षारोदावधियेषांद्विसहस्रयोजनविस्तीर्णाः दशां
...त्तरोत्तरतः ...दधिकोयोंऽशः तेनदैर्घ्यएवह्रसंतिनतूच्चत्वेपृथुत्वेवा यथोक्तंविष्णुपुराणे लक्षप्रमाणौद्वौमध्येदशहीनास्तथाऽपरइति
...यूलदृष्ट्यैवोक्तम् तयोरपियथावन्मध्यमलाभाभावेनलक्षप्रमाणलाभावात् ८ ६ ७

पायेबहुसोमपाने ऽध्वरेमघोनिइंद्रेमाद्यतिमदंप्राप्नुवतिसति श्रद्धयाविशुद्धोयोऽचलोभक्तियोगस्तेनसमर्पितमिज्याफलमा
अच्युतयंअर्हणमिवप्रत्यक्षतः स्वीकृतवानित्यर्थः १० यस्यभगवतः प्रीणनाद्देवादीनांइहैकंयतस्तद्यः प्रीयेतप्रीतिंगच्छेत् सविश्वजी-
अंतर्यामीस्वयंप्रीतिरूपएववर्हिषियज्ञेगयस्यहस्फुटंप्रीतिमगात्तृप्तोऽस्मीतिप्रत्यक्षंप्रीतिमाविष्कृतवानित्यर्थः ११ १२ सुमनसि
स्वियम् १३ कीर्त्याअतिशयेनअलमकरोत् भूषितवान् १४ इतिपंचमेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ पूर्वोक्तद्वीपसिंध्वा-

यस्याध्वरेभगवानध्वरात्मामघोनिमाद्यत्युरुसोमपीथे श्रद्धाविशुद्धाचलभक्तियोगसमर्पितेज्याफलमा
जहार १० यत्प्रीणनाद्बर्हिषिदेवतिर्यङ्मनुष्यवीरुत्तृणमाविरिंच्यात् प्रीयेतसद्यः सहविश्वजीवः प्रीतः
स्वयंप्रीतिमगात्गयस्य ११ गयाद्गयंत्यांचित्ररथः सुगतिरवरोधनइतित्रयः पुत्राबभूवुः चित्ररथादूर्णा
यांसम्राडजनिष्ट १२ ततउत्कलायांमरीचिः मरीचेर्बिंदुमत्यांबिंदुमानुदपद्यत तस्मात्सरघायांमधु
नामाऽभवत्मधोः सुमनसिवीरव्रतः ततोभोजायांमंथुप्रमंथूजज्ञाते मंथोः सत्यायांभौवनः ततोदू
षणायांत्वष्टाऽजनिष्टत्वष्टुर्विरोचनायांविरजः विरजस्यशतजित्प्रवरपुत्रशतंकन्याचविषूच्यांकिल
जातम् १३ तत्रायंश्लोकः प्रैयव्रतंवंशमिमंविरजश्चरमोद्भवः अकरोदत्यलंकीर्त्याविष्णुःसुरग
णंयथा १४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेप्रियव्रतवंशानुकीर्त्तननामपंचदशोऽध्यायः
१५ राजोवाच उक्तस्त्वयाभूमंडलायामविशेषोयावदादित्यस्तपतियत्रचासौज्योतिषांगणैश्च
न्द्रमावासहदृश्यते १ तत्रापिप्रियव्रतरथचरणपरिखातैःसप्तभिःसप्तसिंधवउपक्लृप्ताः यतएत-
स्याःसप्तद्वीपविशेषविकल्पस्त्वयाभगवन्खलुसूचितः एतदेवाखिलमहंमानतोलक्षणतश्चसर्वं
विजिज्ञास्यामि २ दिमानाचिह्नस्वरूपतः स्पष्टंप्रवक्तुमारब्धापंचाध्यायीततःपरम् १ षोडशेऽधस्तथाचोर्द्ध्वंपरितःसन्निवे
शमेरोःस्थितिर्महीकंजकर्णिकाचोपवर्ण्यते २ प्रियव्रतचरित्रोक्ताद्युक्ताद्द्वीपादिकल्पना तद्विशेषविजिज्ञासुः कथांऽतेपरिपृच्छ-
तिउक्तइति किंपर्यंतमुक्तः तदाह यावदादित्यस्तपति यत्रचासौशुक्लकृष्णपक्षयोर्नक्षत्रगणैःसहचंद्रमावादृश्यतेतावत् १ य
...स्याःभुवःसूचितःसंक्षेपतोदर्शितः २
...श्लोका...

छ छ छ

महापुरुषत्वमेवाह संवैइति धर्मस्तस्यद्विविधः अभिषिक्तत्वात्प्रजापालनादिरेकः गृहस्थत्वादिज्यादिश्चापरः द्विविधोऽपि भगवति सर्वात्मन्यर्पितः सन् परमार्थलक्षणः तेनपरिभाविता संस्कृता अतिशुद्धा मतिर्यस्य अतएवोपरतमनात्म्यं देहाद्यहंभावोयास्मिन् तस्मिन्नात्मनि चित्तेस्वयमेवोपलभ्यमानेब्रह्मण्यात्मानुभवोयस्य तादृशोऽपिनिरभिमानएवअवनिमजूगुपत् पालयामास ६ कर्मभिः गयंकः प्रतियाति अनुकरोतिनकोऽपि अत्रहेतुः यज्वादिरूपांभगवत्कलांगयमृते ऽन्यः कइत्यनुषंगः अभिमानीसर्वतोमानास्पदंमनस्वीतिवासमागतासंप्राप्ताश्रीर्येनयमितिवा सतांसदसः सभायाः पतिः सतांसेवकः य

संवैस्वधर्मेणप्रजापालनपोषणप्रीणनोपलालनानुशासनलक्षणेनेज्यादिनाचभगवतिमहापुरुषेपरावरेब्रह्मणिसर्वात्मन्यर्पितपरमार्थलक्षणेनब्रह्मविच्चरणानुसेवयापादितभगवद्भक्तियोगेनचाभीक्ष्णशः परिभावितातिशुद्धमतिरुपरतानात्म्येआत्मनिस्वयमुपलभ्यमानब्रह्मात्मानुभवोऽपिनिरभिमानएवावनिमजूगुपत्तस्येमांगाथांपाण्डवेयपुराविदउपगायंति ६ गयंनृपः कः प्रतियातिकर्मभिर्यज्वाऽभिमानीबहुविद्धर्मगोप्ता समागतश्रीः सदसः पतिः सतांसत्सेवकोऽन्योभगवत्कलामृते ७ यमभ्यषिंचन्परयामुदासतीः सत्याशिषोदक्षकन्याः सरिद्भिः यस्यप्रजानांदुदुहेधराशिषोनिराशिषोगुणवत्सस्नुतोधाः ८ छंदांस्यकामस्यचयस्यकामान्दुदूहुराजह्रुरथोबलिंनृपाः प्रत्यंचिताग्रुधिधर्मेणविप्रायदाशिषांषष्ठमंशंपरेत्य ९

द्दा यज्वादिरूपोभगवत्कलामृतेगयंकोऽन्यः प्रतियातीत्यन्वयः ७ सतीः सत्याः सत्या आशिषोयासांताः दक्षकन्याः श्रद्धामैत्रीदयेत्याद्याः निराशिषोऽपियस्यप्रजानामाशिषः कामान् धरादुदुहे तस्यगुणाएववत्सस्तेन स्नुतमूधोयस्याः पृथिव्याः यच्छब्दानांतंगयंकः प्रतियातीतिसंबंधः ८ छंदांसिवेदाः तद्विहितकर्माणिचदुदुहुः युधिप्रत्यंचिताः वर्णैः प्रतिपूजितानृपाः यस्यबलिमाजह्रुः अर्पयामासुः धर्मेणपालनेनदाक्षिणादिभिश्चयदाप्रत्यंचितास्तविप्राः तदापरेत्यलोकांतरे आशिषांधर्मफलानांषष्ठमंशमाजह्रुः पुण्यषड्भागमादत्तेन्यायेनपरिपालयन्निति स्मृतेः ९

भरतचरितश्रवणादिफलमाह इदमिति भागवतैः सभाजिताः अवदाताः शुद्धाः गुणाः कर्माणि च यस्य तस्य भरतस्यानुचरितं यो ऽनुशृणोति आत्मन एव सकाशात्सर्वा आशिष आशास्ते स्वत एव प्राप्नोति न तु कांचिदपि परस्मादपेक्षत इत्यर्थः ४५ इति पंचमे टीकायां चतुर्दशो ऽध्यायः १४ एवमष्टभिरध्यायैर्भरतस्योक्तमीहितम् ततः पंचदशे तस्य कीर्त्यंते वंशजा नृपाः १ ऋषभपदवीं जीवन्मुक्तमार्ग

इदं भागवतसभाजितावदातगुणकर्मणो राजर्षेर्भरतस्यानुचरितं स्वस्त्ययनमायुष्यं धन्यं यशस्यं स्वर्ग्यापवर्ग्यं वा ऽनुशृणोत्याख्यास्यति अभिनंदति च सर्वा एवाशिष आत्मन आशास्ते न कांचन परत इति ४५ इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे भरतोपाख्याने ब्राह्मणरहूगणसंवादे चतुर्दशो ऽध्यायः १४ श्रीशुक उवाच भरतस्यात्मजः सुमतिर्नामाभिहितो यमु ह वाव केचित्पाखंडिन ऋषभपदवीमनुवर्त्तमानं चानार्या अवेदसमाम्नातां देवतां स्वमनीषया पापीयस्या कलौ कल्पयिष्यंति १ तस्माद्वृद्धसेनायां देवताजिन्नाम पुत्रो ऽभवत् २ अथासुर्यां तत्तनयो देवद्युम्नस्ततो धेनुमत्यां सुतः परमेष्ठी तस्य सुवर्च्चलायां प्रतीह उपजातः ३ य आत्मविद्यामाख्याय स्वयं संशुद्धो महापुरुषमनुसस्मार प्रतीहात्सुवर्च्चलायां प्रतिहर्त्रादयस्त्रय आसन्निज्याकोविदाः सूनवः प्रतिहर्त्तुः स्तुत्यामजभूमानावजनिषाताम् ४ भूम्न ऋषिकुल्यायामुद्गीथः ततः प्रस्तावो देवकुल्यायां प्रस्तावान्नियुत्सायां हृदयज आसीद्विभुः विभो रत्यां च पृथुषेणस्तस्मान्नक्त आकूत्यां जज्ञे नक्ताद्द्रुतिपुत्रो गयो राजर्षिप्रवर उदारश्रवाः अजायत साक्षाद्भगवतो विष्णोर्जगद्रिरक्षिषया गृहीतसत्त्वस्य कलात्मवत्त्वादिलक्षणेन महापुरुषतां प्राप्तः ५

मनुवर्त्तमानं यं दृष्ट्वेति शेषः यद्वा यं सुमतिमवेदसमाम्नातां देवतां कल्पयिष्यंति बुद्धो ऽयं साक्षादवतीर्ण इति मंस्यंत इत्यर्थः १ २ तत्तनयः देवताजितः पुत्रः ३ आत्मविद्यां ब्रह्मस्य आख्याय व्याख्यानेनैव स्वयं संशुद्धो ऽनुसस्मार अपरोक्षतया ऽनुभूतवान् प्रतिहर्त्ता प्रस्तोता उद्गातेति त्रयो यज्ञनिपुणाः सूनव आसन् अजनिषातां जातौ ४ हृदयजः पुत्रः जगतो रिरक्षिषया रक्षितुमिच्छया गृहीतं सत्त्वं येन तस्य विष्णोः कला अंशः सन् ५

छ छ छ छ

मनस्विनइत्यादिव्याचष्टे यदपीति येवैराजर्षयस्तेऽपिनावरुंधतेकिंतुपरंकेवलंमृधेशयीरन् प्रसज्जतीत्यादिगिरिकंदरइत्यंतमप क्रम्यव्याख्यातंग्रंथमतिक्रम्यवल्लींगृहीत्वेत्यादिग्रंथंव्याचष्टे कर्मवल्लीमिति एवमुपरिस्वर्गतोऽपिनरलोकसार्थमेवोपयाति ४० तदेवंभरतोक्तिंव्याख्यायतच्चरितेसंग्रहश्लोकानाह तस्येदंकर्मश्लोकैरुपगायंति आर्षभस्यऋषभपुत्रस्यअन्योनृपःअनुव र्त्मनार्हतिवर्त्मानुगंतुंनशक्नोति ४१ तत्रहेतुमाह यइति सुहृद्राज्ययोर्द्वंद्वैक्यम् योदुस्त्यजान्दारादीन्वमंमिवजहौतस्यार्षभस्येति संबंधः दुस्त्यजत्वेहेतुः हृदिस्पृशःमनोज्ञान् त्यागेहेतुःउत्तमश्लोकेलालसालंपटत्वंयस्य ४२ तस्यैवंविषयत्यागोनचित्रमित्याह-

यदपिदिगिभजायिनोयाज्विनोयेवैराजर्षयःकिंतुपरंमृधेशयीरन्अस्यामेवममेयमितिकृतवैरानु बंधाःयांविसृज्यस्वयमुपसंहृताः कर्मवल्लीमवलंब्यततआपदःकथंचिन्नरकाद्विमुक्तःपुनरप्येवंस सारध्वनिवर्त्तमानोनरलोकसार्थमुपयातिएवमुपरिगतोऽपि ४० तस्येदमुपगायंतिआर्षभस्येहरा जर्षेर्मनसाऽपिमहात्मनः नानुवर्त्मार्हतिनृपोमक्षिकेवगरुत्मतः ४१ योदुस्त्यजान्दारसुतान्सुहृद्रा ज्यंहृदिस्पृशः जहौयुवैवमलवदुत्तमश्लोकलालसः ४२ योदुस्त्यजान्क्षितिसुतस्वजनार्थदारान् प्रार्थ्यांश्रियंसुरवरैःसदयावलोकाम् नैच्छन्नृपस्तदुचितंमहतांमधुद्विट्सेवाऽनुरक्तमनसामभवोऽ पिफल्गुः ४३ यज्ञायधर्मपतयेविधिनैपुणाययोगायसांख्यशिरसेप्रकृतीश्वराय नारायणायहरयेनम इत्युदारंहास्यन्मृगत्वमपियःसमुदाजहार ४४

यएवंभूतोऽसौनृपःसाक्षित्यादीन्नैच्छदितियत्तदुचितंसदयावलो- कांभरतस्यदयायया भवतिएवमवलोकोयस्याइतिपरिजनावलोकःश्रियामुपचर्यते यतःमधुद्विषःसेवायामनुरक्तंमनोयेषांतेषांम हतामभवोमोक्षोऽपिफल्गुःतुच्छएव ४३ तस्यसेवानुरागमेवाह यज्ञायेति यज्ञरूपायधर्मपतयेयज्ञादिफलदात्रे विधौनैपुण्यंय- स्यतस्मैधर्मानुष्ठात्रे योगोऽष्टांगः तस्मैसांख्यंज्ञानंतच्छिरःप्रधानंफलंयस्यतस्मैयोगायप्रकृतीश्वरायमायानियंत्रे अतएवनारंजीव समूहःसअयनमाश्रयोयस्यसर्वजीवानियंत्रे एवंकर्मज्ञानदेवताकांडैःप्रतिपादितायहरयेनमइति उदारमुच्चैर्यःसम्यगुच्चारितवान् मृगत्वंमृगदेहमपिहास्यन्त्यक्षन् यएवंभूतःतस्यतदुचितमितिवातस्यानुवर्त्मनार्हतीतिवासंबंधः ४४ ६९ ६७

तज्जातिरासेनेत्यादिव्याचष्टे तत्रापिनिरवरोधःप्रतिबाधरहितःस्वैरेणस्वेच्छयाक्रीडन्विस्मृतमृत्युकालःसन् ३१ द्रुमेषुरंस्यन्नित्येतत
व्याचष्टे क्वचित्द्रुमवदिति व्यवायक्षणःमिथुनोत्सवोभवति ३२ क्वचित्प्रमादादित्येतद्व्याचष्टे एवमध्वनिरुरवदुःखाद्यवरुंधानोगिरिकं
दरप्रायेतमसिरोगाद्यापादिपततीतिशेषः ३३ क्वचिच्छीतवातेत्यादिपूर्वस्मादधिकोक्तिः रोगाद्यापादिपतितःसन्शीतादिभिःक्लिश्यन्ना
स्तइत्यर्थः ३४ तदेवंसिंहावलोकनन्यायेनोत्क्रमर्थंयथास्थानमपकृष्यव्याख्यायक्रमस्थमनुवर्त्तयितुंपूर्वोक्तमेवानुवदति क्वचिन्मिथइति

तत्रापिनिरवरोधःस्वैरेणविहरन्नतिकृपणबुद्धिरन्योऽन्यमुखनिरीक्षणादिनाग्राम्यकर्मणैवविस्मृत-
कालावधिः ३१ क्वचित्द्रुमवदैहिकार्थेषुरंस्यन्यथावानरःसुतदारवत्सलोव्यवायक्षणः ३२ एवमध्व
न्यवरुंधानोमृत्युगजभयात्तमसिगिरिकंदरप्राये ३३ क्वचिच्छीतवाताद्यनेकदैविकभौतिकात्मीया
नांदुःखानांप्रतिनिवारणेअकल्पोदुरंतविषयाविषण्णआस्ते ३४ क्वचिन्मिथोव्यवहरन्यत्किंचिद्धन
मुपयातिवित्तशाठ्येन ३५ क्वचित्क्षीणधनःशय्यासनाशनाद्युपभोगविहीनोयावदप्रतिलब्धमनोर-
थोपगतादानेऽवसितमतिस्ततस्ततोऽवमानादीनिजनादभिलभते ३६ एवंवित्तव्यतिषंगविवृद्धवैरा
नुबंधोऽपिपूर्ववासनयामिथउद्वहत्यथापवहति ३७ एतस्मिन्संसाराध्वनिनानाक्लेशोपसर्गबा-
धितःआपन्नविपन्नोयस्तमुहवावेतरस्तत्रविसृज्यजातंजातमुपादायशोचन्मुह्यन्बिभ्यत्विवद
न्क्रंदन्संहृष्यन्गायन्नह्यमानःसाधुवर्जितोनैवावर्त्ततेऽद्यापियतआरब्धएषनरलोकसार्थःयमध्वनः
पारमुपदिशंति ३८ यदिदंयोगानुशासनंनवाएतदवरुंधते यन्न्यस्तदंडामुनयउपशमशीलाउपरता-
त्मानःसमवगच्छंति ३९

वित्तशाठ्येनकदाचिद्यत्किंचिद्धनमुपयाति ३५ क्वचित्क्वचित्क्षीणधनस्त्वितिव्याचष्टे क्वचित्क्षी
णधनइति अप्रतिलब्धंयन्मनोरथेनोपगतंवांछितंतस्यादानेस्वीकारेनिश्चितमतिःसन् ३६ अन्योऽन्यवित्तव्यतिषंगेनेत्येतद्व्याचष्टे ए
वंवित्तव्यतिषंगेति अपवहतित्यजति ३७ अध्वन्यमुष्मिन्नित्यादिव्याचष्टे एतस्मिन्निति आपन्नःआपदंप्राप्तःविपन्नोविनष्टोवायत्र
यः तमितरस्तत्रविसृज्यनह्यमानःवहमानःसाधुवर्जितःसाधुव्यतिरिक्तः ३८ अनावृत्तौहेतुमाह यदिदमिति ३९

व्युत्क्रमैः पुनरुक्तैश्चनानापाठैरतःपरम् दुर्गमोऽपिभवाध्वाऽयंसंप्रदायेननीर्यते १ तत्रप्रसज्जतिक्कापीत्यादिनासिंहावलोकनन्याये नोक्तमर्थमपह्नुत्यक्रमेणव्याचष्टे क्कापिदेवमाययेति प्रस्कन्नमपगतंविवेकज्ञानंयस्य यस्यास्त्रियाविहारगृहंक्रीडागृहंतदारंभेआ कुलंतद्धृदयंयस्य अनेनप्रसज्जतीतिव्याख्यातम् तदाश्रयेत्यादिव्याचष्टे तस्याआश्रयेऽवसक्ताःसंलग्नाःसुताःदुहितरश्चकलत्रं चसैवस्त्रीतेषांभाषितादिभिरपहृतंतद्धृदयंयस्यप्रहिणोतिप्रक्षिपति २८ क्वचित्कदाचिद्धरिचक्रतस्त्रसन्नित्येतद्व्याचष्टे कदाचिदी श्वरस्येति परमाणुरादिःद्विपरार्द्धअपवर्गोऽतः तदेवोपलक्षणंयस्यतस्मात्कालोपलक्षणादितिपृथक्पदत्वेनपाठेकालस्वरूपादि-

क्वापिदेवमाययास्त्रियाभुजलतोपगूढःप्रस्कन्नविवेकविज्ञानोयद्विहारगृहारंभाकुलहृदयस्त दाश्रयावसक्तसुतदुहितृकलत्रभाषितावलोकविचेष्टितापहृतहृदयआत्मानमजितात्मापारेऽ धेतमसिप्रहिणोति २८ कदाचिदीश्वरस्यभगवतोविष्णोश्चक्रात्परमाण्वादिद्विपरार्द्धापवर्गोप लक्षणात्परिवर्तितेनवयसारंहसाहरतआब्रह्मतृणस्तंबादीनांभूतानामनिमिषतोमिषतांवित्रस्तहृदय स्तमेवेश्वरंकालचक्रनिजायुधंसाक्षाद्भगवंतंयज्ञपुरुषमनादृत्यपाखंडदेवताःकंकगृध्रबकवटप्रा या आर्यसमयपरिहृताःसांकेत्यनाभिधत्ते २९ यदापाखंडिभिरात्मवंचितैस्तैरुरुवंचितोब्रह्मकु लंसमावसंस्तेषांशीलमुपनयनादिश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानेनभगवतोयज्ञपुरुषस्यआराधनमेवतद रोचयंश्छूद्रकुलंभजते निगमाचारेऽशुद्धितोयस्यमिथुनीभावःकुटुंबभरणंयथावानरजातेः ३०

त्यर्थः रंहसाशीघ्रेणपरिवर्तितेनपरिभ्रमणेनवयसाबाल्यादिक्रमेणब्रह्माणमभिव्याप्यतृणस्तंबआदीनिभूतानि चक्रतःसकाशा द्वित्रस्तहृदयःसन्पाखंडदेवताअभिमुख्येनधत्तइत्यन्वयः अनिमिषतःनिमेषमकुर्वतःअप्रमत्तादित्यर्थः मिषितांप्रतिकर्तुमशक्ता नामित्यर्थः कर्मणिषष्ठ्यः कालचक्रंनिजंनित्यमायुधंयस्य सांकेत्येनमूलप्रमाणशून्येनपाखंडागमेन २९ तैर्वंचितइत्येतद्व्या चष्टेयदात्विति आत्मनावंचितैःउरुअधिकंवंचितःसन्तेषांब्राह्मणानांयच्छीलमुपनयनादितदरोचयंश्छूद्रवद्वर्त्ततेनिगमोक्ता चारेअशुद्धितःस्वस्यशुद्ध्यभावात्यस्यशूद्रस्यकेवलंमिथुनीभावःकुटुंबभरणंचव्यापारोनाग्निहोत्रादेः ३० ६७

क्वचिन्निगीर्णइत्येतद्व्याचष्टे सएवेति २० दष्टःस्मशेतेइतिव्याचष्टे कदाचिदिति मानोगर्वएवदंष्ट्रापरपीडाकरत्वात् भग्नामानदंष्ट्रा यस्य अतएवनलब्धोनिद्रायाः क्षणोऽपियेन २१ कर्हिस्माचित्क्षुद्ररसानित्येतद्व्याचष्टे कर्हिस्मकाममधुलवानिति यदानिहतो-भवति तदासद्यएवनिरयेपतति २२ प्रसंगात्प्रवृत्तस्यकर्मणःसंसारहेतुत्वंस्फुटयति अथचेति यस्मादेवंतस्मात् अथअनंतरमे वउभययाइहचपरत्रचअस्मिन् प्रवृत्तिमार्गेसंसारस्यावपनंजन्मक्षेत्रंकर्मोदाहरंति २३ तत्रातिकृच्छ्रंप्रतिलब्धमानइत्येतद्व्या

सएवपुनर्निद्राऽजगरगृहीतोंऽधतमसिमग्नःशून्यारण्यइवशेतेनान्यत्किंचनवेदशवइवापविद्धः २० कदाचिद्भग्नमानदंष्ट्रोदुर्जनदंदशूकैरलब्धनिद्राक्षणोव्यथितहृदयेनानुक्षीयमाणविज्ञानोऽधकूपेंऽधवत्पतति २१ कर्हिस्माचित्काममधुलवान्विचिन्वन्यदापरदारपरद्रव्याण्यवरुंधानोराज्ञास्वामिभिर्वानिहतःपतत्यपारेनिरये २२ अथचतस्मादुभयथाऽपिहिकर्मास्मिन्नात्मनःसंसारावपनमुदाहरंति २३ मुक्तस्ततोयदिबंधाद्देवदत्तउपाच्छिनत्तितस्मादपिविष्णुमित्रइत्यनवस्थितिः २४ क्वचिच्चशीतवाताद्यनेकाधिदैविकभौतिकात्मीयानांदशानांप्रतिनिवारणअकल्पोदुरंतचिंतया विषण्णआस्ते २५ क्वचिन्मिथोव्यवहरन्यत्किंचिद्धनमन्येभ्योवाकाकिणिकामात्रमपहरन्यत्किंचिद्वाविद्वेषमेतिवित्तशाठ्यात् २६ अध्वन्यमुष्मिन्निमउपसर्गास्तथासुखदुःखरागद्वेषभयाभिमानप्रमादोन्मादशोकमोहलोभमात्सर्येर्ष्याऽवमानक्षुत्पिपासाधिव्याधिजन्मजरामरणादयः २७ ७

वष्टेमुक्तइति यदिबंधान्मुक्तोभवतितर्हिततःसकाशादन्योहरतितस्मादप्यन्यः नत्वसौभोक्तुंलभतइत्यर्थः २४ क्वचिच्चशीता-तपेत्येतद्व्याचष्टे क्वचिच्चेति शीतादयोऽनेकाअधिदैविकाद्यायाःदशाःदुःखावस्थास्तासाम् २५ क्वचिन्मिथइत्येतद्व्याचष्टे क्वचिन्मिथोयत्किंचिद्धनंव्यवहरन् काकिणिकामात्रंविंशतिकपर्दकमात्रंततोऽपिन्यूनंवायत्किंचिदपहरन्विद्वेषमेति २६ अध्वन्यमुष्मिन्नुरुकृच्छ्रवित्तबाधोपसर्गैरित्युक्तानुपसर्गान्प्रपंचयति अध्वन्यमुष्मिन्निमउरुकृच्छ्रवित्तबाधादयःतयासुखदुःखाद
यश्च २७

अपुण्यवृक्षानित्येतद्व्याचष्टे सयदेति दुग्धमुपभुक्तंपूर्वसकृतंयेन तदाकारस्करोविषातंदुः तत्प्रमुखाः येऽपुण्यद्रुमास्तथाविधालता श्चविषोदपानाश्चविषकूपाः तत्तुल्यान् दृष्टादृष्टप्रयोजनशून्यधनान् १२ क्वचिद्दितोयाः सरितइत्येतद्व्याचष्टे एकदाक्वचिदसतांप्र संगात्निकृतावंचितामतिर्यस्यसः निरुदकनदीगर्त्तपातेयथासद्यःशिरः स्फुटतिपश्चादपितद्वेदनाऽनुवर्त्ततेएवमिहपरत्रचदुःख दम् १३ परस्परंचालपतेनिरंधइत्येतद्व्याचष्टे यदात्विति अंधःअन्नंनोपनमतिनोपतिष्ठतिपितृपुत्राणांबर्हिः कुशः तद्वतःपितुःपुत्रा णांवाकुशादितृणमात्रमपियेषुपश्यतितान्भक्षयतिबाधतइत्यर्थः पितृपुत्रबर्हिष्मानितितुपाठःस्रगमः १४ आसाद्यदावमित्येत-

सयदादुग्धपूर्वसुकृतस्तदाकारस्करकाकतुंडाद्यपुण्यद्रुमलताविषोदपानवदुभयार्थशून्यद्रविणान्-
जीवन्मृतान्स्वयंजीवन्म्रियमाणउपधावति १२ एकदाऽसत्प्रसंगान्निकृतमतिर्व्युदकस्रोतःस्खल
नवदुभयतोऽपिदुःखदंपाखंडमभियाति १३ यदातुपरबाधयांऽधआत्मनेनोपनमतितदाहिपितृपुत्रब
र्हिष्मतःपितृपुत्रान्वाखलुभक्षयति १४ क्वचिदासाद्यगृहंदाववत्प्रियार्थविधुरमसुखोदर्कंशोकाग्नि
नादह्यमानोभृशंनिर्वेदमुपगच्छति १५ क्वचित्कालविषमितराजकुलरक्षसाऽपहृतप्रियतमधनासुः
प्रमृतकइवविगतजीवलक्षणआस्ते १६ कदाचिन्मनोरथोपगतपितृपितामहाद्यसत्सदितिस्वप्ननि
र्वृत्तिलक्षणमनुभवति १७ क्वचिद्गृहाश्रमकर्मचोदनाऽतिभरगिरिमारुरुक्षमाणोलोकव्यसनकर्षि
तमनाःकंटकशर्कराक्षेत्रंप्रविशन्निवसीदति १८ क्वचिच्चदुःसहेनकायाभ्यंतरवह्निनागृहीतसा
रःस्वकुटुंबायक्रुध्यति १९

व्याचष्टे क्वचिदासाद्येति १५ क्वचयक्षैर्हृतासुरित्येतद्व्याचष्टे क्वचित्कालेनविषमितंप्र-
तिकूलतांनीतंयद्राजकुलंतदेवरक्षः तेनअपहृताः प्रियतमधनरूपाः असवोयस्यविगतानिजीवलक्षणानिहर्षादीनियस्य शूरैर्हृ
तस्वइत्यप्यनेनैवव्याख्यातम् १६ क्वचिच्चगंधर्वपुरंप्रविष्टइत्येतद्व्याचष्टे कदाचिन्मनोरथप्राप्तंपित्राद्यसदेवसदितिमत्वा-
पूर्वंगंधर्वपुरवदघटमानदर्शनमुक्तमिदानींतन्निमित्तसुखासक्तिरुच्यतइतिभेदः १७ चलन्क्वचिदित्येतद्व्याचष्टे क्वचिद्गृहाश्र
मेयाः कर्मचोदनास्तासामतिभरोऽतिविस्तारः सएवगिरिस्तमारुरुक्षन्तदंतंगंतुमिच्छन् १८ पदेपदेऽभ्यंतरवह्निनेतिव्या-
चष्टे क्वचिच्चदुःसहेनेति १९

प्रपश्यतीति प्रशब्दसूचितमर्थांतरं दर्शयति तत्रचगंधर्वपुरेक्वचिदातपोदकं मृगतृष्णाजलं तत्तुल्यान्विषयाननुपधावतीति ६ क्वचि-
त्कचिच्चाशरयोल्मुकग्रहमित्येतद्व्याचष्टे क्वचिच्चाशेषाणांदोषाणांनिषदनंस्थानंपुरीषविशेषमग्नेर्विष्ठातस्यपुरीषस्येववलोहितो
वर्णोयस्यरजोगुणस्यतेननिर्मितातद्विषयामतिर्यस्यसः स्ववर्णमुपादातुमिच्छति अग्निकामेनकातरः परवशः उल्मुकसदृशंपि
शाचमिव शीतातुरोह्यरण्येऽग्निवज्ज्वाज्वल्यमानंततस्ततोधावंतमुल्मुकपिशाचमग्निबुद्ध्याऽनुधावतिनतुतंप्राप्नोतिकथंचि
त्प्राप्तश्चेत्तर्हितेनभक्षितःसन्म्रियते एवंस्ववर्णमनुधावन्नापि इत्यर्थः ७ निवासतोयद्रविणेत्येतद्व्याचष्टे अथेति निवासादि
ष्वनेकेष्वात्मनःउपजीव्येषुअभिनिवेशोयस्य ८ क्वचिच्चवात्योत्थितेत्येतद्व्याचष्टे क्वचिच्चेति आरोहमंकम् तस्मिन्कालेय

क्वचिदातपोदकनिभान्विषयाननुपधावतिपानभोजनव्यवायादिव्यसनलोलुपः ६ क्वचिच्चाशेष-
दोषनिषदनंपुरीषविशेषंतद्वर्णगुणनिर्मितमतिःस्ववर्णमुपादित्सत्यग्निकामकातरइवोल्मुकपिशा
चम् ७ अथकदाचिन्निवासपानीयद्रविणाद्यनेकात्मोपजीवनाभिनिवेशएतस्यांसंसाराटव्यामि
तस्ततःपरिधावति ८ क्वचिच्चवात्यौपम्ययाप्रमदयारोहमारोपितस्तत्कालरजसारजनीभूतइवा
साधुमर्यादोरजस्वलाक्षोदिग्देवता अतिरजस्वलमतिर्नविजानाति ९ क्वचित्सकृदवगतविषयवै
तथ्यःस्वयंपराभिध्यानेनविभ्रंशितस्मृतिस्तयैवमरीचितोयप्रायांस्तानेवाभिधावति १० क्वचिदुलू
कझिल्लीस्वनवदतिपरुषरभसाटोपंप्रत्यक्षंपरोक्षंवारिपुराजकुलनिर्भर्त्सितेनातिव्यथितकर्णमूल
हृदयः ११ रजःरागस्तेनस्वदृष्ट्यावरकेण रजन्यांरात्रौभूताइव कस्यपाठेरजनीभूतस्तमोमयइवातीवरजसाच्छन्नमतिः

अतएवरजोव्याप्तचक्षुरिवदिक्षुस्थितामर्यादाऽतिक्रमसाक्षिभूतादेवतानजानाति ९ अनुपादेयमेवोपादेयतयागृह्णातीतिभ्र
मसाजात्यादुत्तरश्लोकचतुर्थपादंप्रथमंव्याचष्टे क्वचित्सकृदिति क्वचिदातपोदकनिभानित्यत्रमिथ्याविषयेषुलंपटत्वमुक्तम्
निवासतोयेत्यत्रतदर्जनप्रयासउक्तःअत्रतुबाधितेष्वपिपुनःप्रवृत्तिरुच्यतेइत्यपौनरुक्त्यम् स्वयमेवसकृदवगतंविषयाणांवैतथ्यं-
विफलत्वंयेनपराभिध्यानेनदेहाभिनिवेशेनविभ्रंशितास्मृतिर्यस्य तयैवविभ्रंशितयास्मृत्यास्मृतिभ्रंशादेवेत्यर्थः १० अदृश्यझिल्ली
स्वनेत्येतद्व्याचष्टे क्वचिदुलूकेतिअतिपरुषोरभसउत्साहस्तेनाटोपःसंभ्रमोयथाभवत्येवंरिपूणांराजकुलस्यचनिर्भर्त्सितेनअतिव्य
थितंकर्णमूलंहृदयंचयस्य ११

दस्युतुल्यंनेषांकर्मदर्शयति तद्यथेति धर्मौपयिकंधर्मकारणं तमेवस्वाभिप्रेतंधर्ममाह साक्षादिति तंतुसांपरायेपरलोकार्थमु
दाहरंति तद्धर्म्यंधर्मार्हंधनम् दर्शनाद्याःपंचज्ञानेंद्रियाणांवृत्तयः संकल्पव्यवसायावंतःकरणस्य एतैर्गृहे योग्राम्यउपभोगः
तेनकुनाथस्यकुबुद्धेरजितात्मनोविलुंपंति यथाचोराःकुपालकस्यानवहितात्मनःसार्थस्यधनंहरंतितद्वत् २ गोमायवोयत्रेत्येत
द्याचष्टे अथचेत्यर्थांतरोपन्यासे कर्मणातुदृकाःसृगालाश्वकदर्यस्यातिलुब्धस्य ३ प्रभूतवीरुत्तृणगुल्मगह्वरइत्येतद्याचष्टे

तद्यथायाःपुरुषस्यधनंयत्किंचित्साक्षाद्धर्मौपयिकंबहुकृच्छ्राधिगतंसाक्षात्परमपुरुषाराधनलक्षणोयो
ऽसौधर्मस्तंतुसांपरायउदाहरंति तद्धर्म्यंधनंदर्शनस्पर्शनश्रवणास्वादनावघ्राणसंकल्पव्यवसायगृह-
ग्राम्योपभोगेनकुनाथस्याजितात्मनोयथासार्थस्यतथाऽजितात्मनोविलुंपंति २ अथचयत्रकौटुंबिकादा
रापत्यादयोनाम्नाकर्मणावृकसृगालाएवअनिच्छतोऽपिकदर्यस्यकुटुंबिनउरणकवत्संरक्ष्यमाणंमिषतो
ऽपहरंति ३ यथाह्यनुवत्सरंकृष्यमाणमप्यदग्धबीजंक्षेत्रंपुनरेवावपनकालेगुल्मतृणवीरुद्भिर्गह्वरमि
वभवति एवमेवगृहाश्रमःकर्मक्षेत्रंयस्मिन्नहिकर्माण्युत्सीदंतियदयंकामकरंडएषआवसथः ४ तत्र
गतोदंशमशकसमापसदैर्मनुजैःशलभशकुंततस्करमूषकादिभिरुपरुध्यमानोबहिःप्राणःक्वचित्परि
वर्तमानोऽस्मिन्नध्वन्यविद्याकामकर्मभिरुपरक्तमनसाऽनुपपन्नार्थंनरलोकंगंधर्वनगरमुपपन्नमिति
मिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ५

यथाहीतिनदग्धानिबीजानियस्मिन्यद्यस्मात्योऽयमावसथआश्रमः एषकामानांकरंडः
यथाकर्पूरभाजनेकर्पूरक्षयेऽपिपरिमलोनक्षीयते एवमत्रवासनानामक्षीणत्वान्नकर्माण्युत्सीदंतिइत्यर्थः ४ दंशमशकतुल्यैरप
सदैर्नीचैःशलभादिभिश्चउपरुध्यमानःपीड्यमानोबहिःप्राणोवित्तंयस्यतथाविधोऽप्यस्मिन्नध्वनिपरिभ्रमन् अविद्यादिभिरु
परक्तेनमनसागंधर्वपुरतुल्यमघटमानंनरलोकंसत्यतयामिथ्यादृष्टिरनुपश्यति ५ ७ ७

पारोक्ष्येण वणिक्सार्थकरूपकेण आर्याणांविवेकिनांमनीषयैवदस्युस्थानीयानींद्रियाणिगोमायुस्थानीयान्यपत्यादीनीत्येवंक-
ल्पितविषयः अव्युत्पन्नस्यतुलोकस्यजनस्यसम्यक् अधिगमोनभवति अथअतः तदेतदेवभवाध्वरूपंसमवेतानुकल्पेनप्रस्तुतेतत्तद
नुरूपार्थोपकल्पनेन २६ इतिपंचमस्कंधेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशेभवारण्यरूपकव्याकृतिःकृता प्र
स्तुतेतस्यगोमायुमशकाद्यर्थकल्पनम् १ यःपरीक्षितापृष्टःसःश्रीशुकउवाच सहेतिसूक्तोक्तिःदुरत्ययेऽध्वन्यजयानिवेशित
इतियदुक्तंतदेवनिवेशनप्रकारकथनेनप्रपंचयति यएषप्रसिद्धोजीवलोकः अयंविष्णोर्माययाअसुगमेऽध्वन्यापतितोभवा

राजोवाच यो हवा इह बहुविदा महाभागवत त्वयाऽभिहितः पारोक्ष्येण वचसा जीवलोकभवा-
ध्वा सद्यार्यमनीषिकया कल्पितविषयो नाञ्जसाऽव्युत्पन्नलोकसमधिगम अथ तदेवैतद्दुरवगमं सम
वेतानुकल्पेन निर्दिश्यतामिति २६ इतिश्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः
१३ सहोवाच यएष देहात्ममानिनां सत्त्वादिगुणविशेषविकल्पितकुशलाकुशलसमवहारवि-
निर्मितविविधदेहावलिभिर्वियोगसंयोगाद्यनादिसंसारानुभवस्यद्वारभूतेन षडिंद्रियवर्गेण तस्मिन्
दुर्गाध्ववदसुगमेऽध्वन्यापतित ईश्वरस्य भगवतो विष्णोर्वशवर्त्तिन्या मायया जीवलोकोऽयं यथा
वणिक्सार्थोऽर्थपरः स्वदेहनिष्पादितकर्मानुभवः श्मशानवदशिवतमायां संसाराटव्यां गतो नाद्यापि विफ-
लबहुप्रतियोगेहस्तत्तापोपशमनीं हरिगुरुचरणारविंदमधुकरानुपदवीमवरुंधे यस्यामु ह वा एते षडिं
द्रियनामानः कर्मणा दस्यव एव ते १

दवींगतःसन्हरिरूपस्यगुरोश्चरणारविंदेयेमधुकराःसेवकास्तेषामनुपदवींतैर
नुष्ठितंभक्तिमार्गमद्यापिनावरुंधेनसंप्राप्नोतीत्यन्वयः मायायाःस्वकार्यद्वारेणसंसारमार्गपातहेतुत्वमाह देहात्ममानिनांसत्त्वादिगु
णविशेषैर्विकल्पितानिविभक्तानियानिकुशलाकुशलविमिश्रकर्माणितैर्विनिर्मिताभिर्विविधदेहावलीभिर्वियोगसंयोगादिर्योऽना
दिःसंसारः तदनुभवस्यद्वारभूतेन तस्मिन्संसाररूपेदुर्गमार्गवदसुगमेऽध्वन्यापतितः यथावणिजांसार्थःसमूहःअर्थार्जनपरः
स्वदेहनिष्पादितानांकर्मणांफलद्वारेणानुभवोयस्य विफलाश्चबहुप्रतियोगाः बहुविघ्नाश्चईहाश्चेष्टायस्यसः तस्यांसंराटव्यांयेता
पास्तेषामुपशमनींनाशनीम् यस्यामित्यादिव्याचष्टेयस्यांभवाटव्याम् १ छ

अखिलजन्मसु शोभनं नृजन्मैव न परं श्रेष्ठं ये भ्यो देवादिजन्मभ्यः तैरपि किममुष्मिन् स्वर्गेऽपि जन्मभिः किं न किंचित् यतो येषु जन्मसु यत्र स्वर्गे वा वो महात्मनां समागमः प्रचुरो न भवति हृषीकेशस्य यशसा कृतः शोधित आत्मा येस्तेषाम् २१ संततमुपासितैः त्वत्पदाब्जरेणुभिर्हतमंहो यस्य तस्याऽधोऽक्षजे निर्मला भक्तिर्भवतीति नैवाद्भुतम् यस्य तव मुहूर्त्तमात्र भवात्समागममात्रादपि दुस्तर्केणाबद्धमूलोऽपि मम अविवेको नष्टः २२ ब्रह्मविदः केन रूपेण विचरंतीत्यज्ञानात्सर्वान्नमस्यति नम इति ये बटवो क्रीडारतत्वा

राजोवाच अहो नृजन्माखिलजन्मशोभनं किं जन्मभिस्त्वपरैरप्यमुष्मिन् न यद्धृषीकेशयशः-कृतात्मनां महात्मनां वः प्रचुरः समागमः २१ नह्यद्भुतं त्वच्चरणाब्जरेणुभिर्हतांहसो भक्तिरधोऽक्षजेऽमला मौहूर्त्तिकाद्यस्य समागमाच्च मे दुस्तर्कमूलोऽपहतोऽविवेकः २२ नमो महद्भ्योऽस्तु नमः शिशुभ्यो नमो युवभ्यो नम आवटुभ्यः ये ब्राह्मणा गामवधूतलिंगाश्चरंति तेभ्यः शिवमस्तु राज्ञाम् २३ श्रीशुक उवाच इत्येवमुत्तरामातः स वै ब्रह्मर्षिसुतः सिंधुपतय आत्मसतत्त्वं विगणयतः परानुभावः परमकारुणिकतयोपदिश्य रहूगणेन सकरुणमभिवंदितचरण आपूर्णार्णव इव निभृतकरणोर्म्याशयो धरणिमिमां विचचार २४ सौवीरपतिरपि सुजनसमवगतपरमात्मसतत्त्व आत्मन्यविद्याऽध्यारोपितां देहात्ममतिं विससर्ज एवं हि नृप भगवदाश्रिताश्रितानुभावः २५

दभ्रं ईयधौरेयास्तानप्यभिवन्द्या
प्य सर्वेभ्यो नम इत्यर्थः स्वदृष्टांतेन राज्ञां महदवज्ञां संभाव्याह राज्ञां शिवमस्त्विति २३ उत्तरामाता यस्य हे उत्तरामातः विगणयतः नगणयतः अवमंतर्यपि परमकरुणाकरत्वेन सिंधुपतये आत्मतत्त्वमुपदिश्य निभृताः शांताः करणानामूर्मयो यस्मिन् स आशयो यस्य २४ सुजनात्तस्मात्सम्यगवगतं परमात्मसतत्त्वं येन तथाभूतः सन् तदानीमेव देह आत्ममतिं च विससर्ज हे नृप भगवदाश्रितो भरतः तदाश्रितो रहूगणो यः तस्यानुभावः सद्यो देहाहंकारत्यागः २५

तदेवाह मनस्विनः शूराः निर्जितादिग्गजेंद्रायैः ममेयंभूर्ममेयमिति भुविनिमित्तभूतायांबद्धवैरायैः न्यस्तदंडः संन्यासीयद्विष्णोः प
दमभियातिनतुनव्रजंति १५ सिंहावलोकनेनपुनर्भवाटवीमेवानुवर्णयति प्रसज्जति आसक्तिंकरोति कीदृशाः लतानांभुजाः
शाखास्त इव सुकुमारायेस्त्रीणांभुजाः तदाश्रयः सन् तदाश्रया अव्यक्तपदा अस्फुटाक्षराः कलभाषिणोयेद्विजाः पक्षिणः तत्तुल्ये
पुत्रीसंगप्रसक्तेष्वासक्तेषुस्पृहायस्यतादृशोभूत्वाहरिचक्रेसिंहसमूहः तत्तुल्यात्कालचक्रान्निमित्ताज्जन्ममरणादेः त्रसन् तत्परिहा
रायकैश्चित्प्रलोभितोबकादिवद्वंचकैः क्षुद्रैः क्रूरैश्च पाखंडैः सहसख्यंकरोतितेषुप्रविशति १६ तैर्वंचितस्तत्रफलाभावंज्ञात्वाहंसा

मनस्विनोनिर्जितदिग्गजेंद्राममेतिसर्वेभुविबद्धवैराः मृधेशयीरन्नतुतद्व्रजंतियन्न्यस्तदंडोगतवैरोऽभि
याति १५ प्रसज्जतिक्वापिलताभुजाश्रयस्तदाश्रयाव्यक्तपदद्विजस्पृहः क्वचित्कदाचिद्धरिचक्रत
स्त्रसन्सख्यंविधत्तेबककंकगृध्रैः १६ तैर्वंचितोहंसकुलंसमाविशन्नरोचयन्शीलमुपैतिवान
रान् तज्जातिरासेनसुनिर्वृतेंद्रियःपरस्परोद्वीक्षणविस्मृतावधिः १७ द्रुमेषुरंस्यन्सुततदारवत्सलोव्य
वायदीनोविवशःस्वबंधने क्वचित्प्रमादाद्गिरिकंदरेपतन्वल्लींगृहीत्वागजभीतआस्थितः १८ अतः
कथंचित्सविमुक्तआपदःपुनश्चसार्थंप्रविशत्यरिंदम अध्वन्यमुष्मिन्नजयानिवेशितोभ्रमज्जनोऽद्या
पिनवेदकश्चन १९ रहूगणत्वमपिह्यध्वनोऽस्यसंन्यस्तदंडःकृतभूतमैत्रः असज्जितात्माहरिसेवया
शितज्ञानासिमादायतरातिपारम् २०

नांब्राह्मणानांकुलंपुनःप्रविशन्तेषांशीलंप्रायश्चित्तपूर्वकंपुनरुपनयनाद्या-
चारमरोचयन् अप्रियंपश्यन्वानरतुल्यान्भ्रष्टाचारान्शूद्रप्रायानुपैति तज्जातिरासेनवानरजातिक्रीडयास्त्रियामिथुनीभूयप
रस्परमुखोद्वीक्षणेनविस्मृतोजीवितावधिर्येन १७ द्रुमवत्केवलदृष्टार्थेषुगृहेषु व्यवायदीनःस्मरतेच्छयाकृपणः एवंस्वस्यय
द्बंधनंप्राप्तंतस्मिन्विवशःपरिहर्तुमशक्तः पाठांतरेतुवनेसंसारेचरन्नित्यर्थः गिरिकंदरवदतिभयानकेरोगादिदुःखेपतन्कंद
रस्थगजतुल्यान्मृत्योःभीतःसन् वल्लीतुल्यंप्राचीनंकर्मावलंब्यावस्थितोभवति १८ सार्थंप्रविशतियथापूर्वंप्रवृत्तिमार्गेरमते
१९ त्वमपि अध्वनिनिवेशितइत्यनुषंगः अतोऽस्याध्वनःपारमतितर असज्जितात्माविषयेष्वनभिनिवेशितचित्तःसन्हरिसेवया
शितंतीक्ष्णीकृतम् २०

२

कंटकादिविद्धांघ्रिरिवविघ्नैरभिभूतः सन्नगतुल्यंमहत्कर्मारोढुंकर्त्तुमिच्छुर्विमनाइवआस्ते पदेपदेक्षणेक्षणे अभ्यंतरेणवन्हिनाजाठरेण ८ अजगराहिनानिद्रारूपेणगलितोनवेत्ति विपिनेत्यक्तः शवइवदंदशूकैर्हिंस्रैर्दुर्जनैर्दष्टःपीडितः अंधोलुप्तविवेकः अंधकूपेमोहेपतितः तमिस्रेदुःखेशेतेलीयते ९ क्षुद्ररसान्परयोषादीन्विचिन्वन्गवेषयन् तन्मक्षिकाभिर्योषादिस्वामिभिः विमानः अवज्ञातः ताडितः सन्व्यथितोभवतियदिकथंचित्तत्रातिक्लेशेनप्रतिलब्धमानः प्राप्तयोषादिर्भवतितदाबलादन्येऽपहरंतितान्यदाऽभियुंक्तेतदाततोऽप्यन्येहरंति १० यत्किंचित् अत्यल्पमपिमिथोव्यवहरन्क्रयादिनागृह्णन्वित्तशाठ्यात् धनवंचनात् ११ शय्यादिहीनः आ-

चलन्क्वचित्कंटकशर्करांघ्रिर्नगारुरुक्षुर्विमनाइवास्ते पदेपदेऽभ्यंतरवन्हिनार्दितः कौटुंबिकः क्रुध्यतिवैजनाय ८ क्वचिन्निगीर्णोऽजगराहिनाजनोनावैतिकिंचिद्विपिनेऽपविद्धः दष्टः स्मशेतेक्वचदंदशूकैरंधोंऽधकूपेपतितस्तमिस्रे ९ कर्हिस्मचित्क्षुद्ररसान्विचिन्वंस्तन्मक्षिकाभिर्व्यथितोविमानः तत्रातिकृच्छ्रप्रतिलब्धमानोबलाद्विलुंपंत्यथतंततोऽन्ये १० क्वचिच्चशीतातपवातवर्षप्रतिक्रियांकर्तुमनीशआस्ते क्वचिन्मिथोविपणन्यच्चकिंचिद्विद्वेषमृच्छत्युतवित्तशाठ्यात् ११ क्वचित्क्वचित्क्षीणधनस्तुतस्मिन्शय्यासनस्थानविहारहीनः याचन्परादप्रतिलब्धकामः पारक्यदृष्टिर्लभतेऽवमानम् १२ अन्योऽन्यवित्तव्यतिषंगवृद्धवैरानुबंधोविवहन्मिथश्च अध्वन्यमुष्मिन्नुरुकृच्छ्रवित्तबाधोपसर्गैर्विहरन्विपन्नः १३ तांस्तान्विपन्नान्सहितत्रतत्रविहायजातंपरिगृह्यसार्थः आवर्ततेऽद्यापिनकश्चिदत्रवीराध्वनः पारमुपैतियोगम् १४

स्यतेऽस्मिन्नित्यासनंकंबलादि स्थीयतेऽत्रेतिस्थानंगृहम् विहरंत्यनेनेतिविहारोयानादि याचमानोऽपियदापरस्मादप्राप्तकामस्तदापरकीयेवस्तुनिदृष्टिरभिलाषोयस्यसोऽवमानंप्राप्नोति १२ एवमन्योऽन्यंवित्तव्यतिषंगेणधनविनिमयेनविवृद्धोवैरानुबंधोयस्यतथाविधोऽपिपरस्परंविवहन्विवाहादिसंबंधंकुर्वन् उरुभिः कृच्छ्रैः श्रमैर्वित्तबाधैः उपसर्गैश्चद्वेषादिभिर्विपन्नः मृतप्रायोभवति १३ दुरत्ययत्वमध्वनोदर्शयति तांस्तान्विपन्नान्मृतान्विहायजातंजातंपरिगृह्यविहरन् यतः प्रस्थितः तंप्रतिनावर्त्तते हेवीर अध्वनः पारंयोयोगस्तंचनोपैति अत्रसार्थेकश्चिदतिसमर्थोऽपि १४ छ छ छ छ

वीरुधोलतातृणानिचगुल्मानिचलतादिजालानिप्रभूतैरेतैर्गह्वरैर्दुष्प्रवेशेक्षेत्रे कठोरैस्तीव्रैर्दंशैर्मक्षिकाविशेषैर्मशकैश्चयथाकश्चिदु
पद्रुतोभवति एवंकामकर्मादिभिर्गह्वरेगृहाश्रमेवर्त्तमानोदुर्जनैरुपद्रुतोभवतीत्यर्थः गंधर्वपुरवदघटमानमेवदेहादिकंप्रकर्षेणसत्य
मेवेदमितिपश्यति क्वचित्क्वचित्क्वापिक्वापि आशुरयः अतिवेगउल्मुकाकारोग्रहः पिशाचः तत्तुल्यंसुवर्णमुपादेयत्वेनप्रपश्यतीत्य
र्थः २ निवासादिष्वात्मास्वभावोयस्याः साबुद्धिर्यस्यसः ततस्ततोधावतीत्युभयत्रतावानेवार्थः वात्याचक्रवातः तस्यामुत्थितःपांसु
स्तेनधूम्रादिशःरजस्वलेरजोव्याप्तेअक्षिणीयस्यसयथानजानाति तथावात्येवभ्रमयतीयास्त्रीतस्यामुद्धतैरागादिभिःअप्रकाश
मानादिक्देवताःकर्मसाक्षीभूतानजानातीत्यर्थः ४ अदृश्यानांझिल्लीनांभृंगारिकासंज्ञानांकीटविशेषाणांस्वनेःकर्णयोःशूलो-

प्रभूतवीरुत्तृणगुल्मगह्वरेकठोरदंशैर्मशकैरुपद्रुतः क्वचित्तुगंधर्वपुरंप्रपश्यतिक्वचित्क्वचिच्चाशुर
योल्मुकग्रहम् ३ निवासतोयद्रविणात्मबुद्धिस्ततस्ततोधावतिभोअटव्याम् क्वचिच्चवात्योत्थित
पांसुधूम्रादिशोनजानातिरजस्वलाक्षः ४ अदृश्यझिल्लीस्वनकर्णशूलउलूकवाग्भिर्व्यथितांतरा
त्मा अपुण्यवृक्षांश्रयतेक्षुधार्दितोमरीचितोयान्यभिधावतिक्वचित् ५ क्वचिद्वितोयाःसरितोऽ
भियातिपरस्परंचालषतेनिरंधः आसाद्यदावंक्वचिदग्नितप्तोनिर्विद्यतेक्वचयक्षैर्हृतासुः ६ शूरैर्हृत
स्वःक्वचनिर्विण्णचेताःशोचन्विमुह्यन्नुपयातिकश्मलम् क्वचिच्चगंधर्वपुरंप्रविष्टःप्रमोदतेनिर्वृतवन्मु
हूर्त्तम् ७

व्यथायस्य उलूकाघूकास्तेषांवाग्भिर्व्यथितोंऽतरात्मामनोयस्य अत्रचपरोक्षमप्रियवक्तारोझिल्लीतुल्याःप्र
त्यक्षमप्रियवक्तारोघूकतुल्याःयेषांछायाऽपिपापहेतुःतेअपुण्यवृक्षाःतत्तुल्यानधार्मिकान्सेवते मरीचितोयानीतिनिष्फलत्वेनवि
ज्ञातानपिविषयान् ५ वितोयाःसरित्सुपतितस्यगात्रभंगात्सद्योदुःखंभवति नचोदकलाभःतद्वदिहचपरत्रचदुःखदान्पाखं
डानभियाति आलषतेदायादादिभ्योअन्नादिवांछति उभयत्रापिसएवार्थः दावंदावाग्नितुल्यंदुःखदंगृहंप्राप्यशोकाग्निनातप्तोनि
र्विद्यतेविषीदति तत्रचयक्षराक्षसतुल्यैराजभिःहृतमसुवत्प्रेष्ठंधनंयस्यसनिर्विद्यते ६ अन्यैश्चशूरैर्हृतंस्वंवित्तंयस्यनिर्विण्णविष
ण्णंचेतोयस्य कश्मलम्मूर्छाम् गंधर्वपुरमिवमनोरथोपगतपितृपुत्रादिसमाजंप्रविष्टःसन् ७

विषयसंगस्तुयोगभ्रंशकइतिवदन्कस्त्वंनिगूढश्चरसीतिप्रश्नस्योत्तरमाह अहमितिद्वाभ्याम् विमुक्तोदृष्टश्रुताभ्यांसंगनिमित्तोबंधोयेन १४ श्रीकृष्णार्चनंप्रभवमप्युद्हरतीत्याह सेति जनसंगात्विशंकमानः अविवृतः अप्रकटः १५ असंगैर्महद्भि र्यःसत्संगस्तेनजातंज्ञानमेवासिःखड्गस्तेनच्छिन्नमोहःसन् अध्वनःसंसारमार्गस्यअतिशयितंश्रेष्ठंपरंहरिंयाति यद्वापारमतिअति क्रम्यहरिंयाति अतिरतिक्रमणेचेतिकर्मप्रवचनीयत्वाद्द्वितीया तस्यहरेरीहानांकथनस्मृतिभ्यांलब्धास्मृतिर्येनसः १६ इतिपंचमेटी कायांद्वादशोध्यायः १२ त्रयोदशेविरक्तायदृष्यातत्त्वनिरूपणम् इतिवैराग्यदार्ढ्यायभवाटव्युपवर्ण्यते १ अध्वनःपारमित्युक्तं

अहंपुराभरतोनामराजाविमुक्तदृष्टश्रुतसंगबंधः आराधनंभगवतईहमानोमृगोऽभवंमृगसंगाद्ध तार्थः १४ सामांस्मृतिर्मृगदेहेऽपिवीरकृष्णार्चनप्रभवानोजहाति अथोअहंजनसंगादसंगोवि शंकमानोऽविवृतश्चरामि १५ तस्मान्नरोऽसंगसुसंगजातज्ञानासिनेहैवविवृक्णमोहः हरिंतदी हाकथनस्मृतिभ्यांलब्धस्मृतिर्यात्यतिपारमध्वनः १६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेब्रा ह्मणरहूगणसंवादेद्वादशोऽध्यायः १२ ब्राह्मणउवाच दुरत्ययेऽध्वन्यजयानिवेशितोरजस्त मःसत्त्वविभक्तकर्मदृक् सएषसार्थोऽर्थपरःपरिभ्रमन्भवाटवींयातिनशर्मविंदति १ यस्यामिमेष ण्नरदेवदस्यवःसार्थंविलुंपंतिकुनायकंबलात् गोमायवोयत्रहरंतिसार्थिकंप्रमत्तमाविश्ययथोरणं वृकाः २

तदेवाध्वानंप्रसिद्धमार्गरूपकेणवैराग्यायप्रपंचयति दुरत्ययेदुस्तरेअध्वनिप्रवृत्तिमार्गेरजस्तमःसत्त्वैर्विभक्ता निकर्माणिकार्यतयापश्यतीतितथासएषप्रसिद्धःसार्थोजीवसमूहःअर्थपरःसुखार्थःसन् यथावणिक्सार्थोऽर्थार्जनायगच्छन्नट वींयातितद्वत् १ अस्याध्यायस्यव्याख्यानरूपउत्तराध्यायोऽस्तितथाऽपिसुखप्रतिपत्तयेकिंचित्किंचिद्व्याख्यायते यस्यांभवाट व्यामिमेइंद्रियनामानःषट्दस्यवःचोराःकुत्सितोनायकःसारथिर्बुद्धिर्यस्यतंसार्थंविलुंपंतितस्यधर्म्यंधनमुपभोगेनमुष्णंतीत्यर्थः गोमायवःसृगालतुल्यादारापत्यादयःत्वंमेभर्त्तापितेत्येवंप्रविश्यप्रमत्तंसार्थिकंसार्थेस्थितंहरंतिइतस्ततआकर्षंति उरणंमेषम् २

तर्हिक्षितेः सत्यतास्यात्तत्राह एवंक्षितिशब्दस्यापिवृत्तंवर्त्तनमर्थोविनैवनिरुक्तम् यद्वाक्षितिशब्दस्यवृत्तंयस्मिन्तदपिमिथ्यात्वेननिरुक्तमि
त्यर्थः कुतः असत्सुसूक्ष्मेषुपरमाणुषुस्वकारणभूतेषुनिधानात् लयात् अतःपरमाणुव्यतिरेकेणक्षितिर्नास्तीत्यर्थः परमाणवस्तर्हिसत्याः
स्युस्तत्राह तेमनसाकार्यानुपपत्त्यावादिभिःकल्पिताः कल्पनाबीजमाह येषांसमूहेनविशेषः कृतः तेषांसमूहः पृथ्वीबुद्ध्यालंबनमित्यर्थः
अवयविनोनिरस्तत्वात्समूहग्रहणम् तथाऽपिसत्याः स्युः न अविद्ययाप्रपंचस्यभगवन्मायाविलासितत्वादज्ञानेनकल्पिताः ९ एव
मन्यदपिकृशत्वादिधर्मकंबुद्ध्याप्रतीतंद्वितीयंद्वैतंद्रव्यादिनाम्नाउपलक्षितयाऽजयामाययाकृतमवेहितत्रकृशंह्रस्वंस्थूलंतत्प्रति-
योगिअणुबृहतोः पृथगुपादानात् असत्कारणंसत्कार्यंजीवंचेतनमजीवंजडम् १० तर्हिकिंसत्यंतदाह ज्ञानंसत्यम् व्यावहारिकस

एवंनिरुक्तंक्षितिशब्दवृत्तमसन्निधानात्परमाणवोये अविद्ययामनसाकल्पितास्तेयेषांसमूहेनकृतो
विशेषः ९ एवंकृशंस्थूलमणुर्बृहद्यदसच्चसज्जीवमजीवमन्यत् द्रव्यस्वभावाशयकालकर्मनाम्नाऽ
जयाऽवेहिकृतंद्वितीयम् १० ज्ञानंविशुद्धंपरमार्थमेकमनंतरंत्वबहिर्ब्रह्मसत्यम् प्रत्यक्प्रशांतंभग-
वच्छब्दसंज्ञंयद्वासुदेवंकवयोवदंति ११ रहूगणैतत्तपसानयातिनचेज्यययानिर्वपणाद्गृहाद्वा नच्छं
दसानैवजलाग्निसूर्यैर्विनामहत्पादरजोऽभिषेकम् १२ यत्रोत्तमश्लोकगुणानुवादः प्रस्तूयतेग्राम्य
कथाविघातः निषेव्यमाणोऽनुदिनंमुमुक्षोर्मतिंसतींयच्छतिवासुदेवे १३

त्यलंव्यावर्त्तयति परमार्थम् इतिज्ञा
नव्यवच्छेदार्थानिषड्विशेषणानि विशुद्धम् तत्त्वाविद्यकम् एकंतत्तुनानारूपम् अनंतरंत्वबहिः बाह्याभ्यंतरशून्यम् तत्तुविपरीतम्ब्र
ह्मपरिपूर्णम् तत्तुपरिच्छिन्नंप्रत्यक् तत्तुविषयाकारम् प्रशांतंनिर्विकारम् तदेवंस्वरूपज्ञानंसत्यमित्युक्तम् कीदृशंतत् ऐश्वर्यादिषड्गु
णत्वेनभगवच्छब्दः संज्ञायस्ययच्चज्ञानंवासुदेवंवदंति ११ एतत्प्राप्तिस्तुमहत्सेवांविनानभवतीत्याह हेरहूगण एतत् ज्ञानंतपसाप्पु
रुषोनयाति इज्ययावैदिककर्मणानिर्वपणात् अन्नादिसंविभागेनगृहाद्वातन्निमित्तपरोपकारेणछंदसावेदाभ्यासेनजलाग्न्यादिभिरु
पासितैः १२ महत्सेवायास्तत्प्राप्त्युपायतामाह यत्रयेषुमहत्सुग्राम्यकथानांविघातोयस्मात् १३ ५ ५

अबाधितत्वमसिद्धमित्याह हेपार्थिवयः पार्थिवोविकारः सएवकस्यहेतोः कस्माच्चित्कारणात्पृथिव्यांचलन्नयंभारवाहकादिर्जनोनामप्रसिद्धः यस्तुनचलतिसपाषाणादिरित्येतावानेवभेदः तस्यचजडत्वान्नभारः श्रमश्च किंच भवेदेवंयदिश्रमस्याश्रयोनिरूप्येतनत्वेतदस्ति अवयवव्यतिरेकेणश्रमास्पदस्यावयविनोऽनिरूपणादित्याशयेनाह तस्यापिपृथ्वीविकारस्यापि अंघ्र्योः अधिउपर्युपरिगुल्फादयः उरसः सलोपआर्षः ५ शिबिकायामप्यवयवीनास्तित्वय्यपिनास्तितदाह सौवीरराजेत्यपदेशोनाममात्रंयस्यसपार्थिवोविकारआस्ते

ब्राह्मणउवाच. अयंजनोनामचलन्पृथिव्यांयः पार्थिवः पार्थिवकस्यहेतोः तस्यापिचांघ्र्योरधिगुल्फजंघाजानूरुमध्योरशिरोधरांसाः ५ अंसेऽधिदार्वीशिबिकाचयस्यांसौवीरराजेत्यपदेशआस्ते यस्मिन्भवानरूढनिजाभिमानोराजाऽस्मिसिंधुष्वितिदुर्मदांधः ६ शोच्यानिमांस्त्वमधिकष्टदीनान्विष्ट्यानिगृह्णन्निरनुग्रहोऽसि जनस्यगोप्ताऽस्मिविकत्थमानोनशोभसेवृद्धसभासुधृष्टः ७ यदाक्षितावेवचराचरस्यविदामनिष्ठांप्रभवंचनित्यम् तन्नामतोऽन्यद्व्यवहारमूलंनिरूप्यतांसत्क्रिययाऽनुमेयम् ८ ९

राजेतिसंधिरार्षः यस्मिन्भवान्निरूढात्माभिमानः सिंधुषुराजाऽस्मीतिदुर्मदेनांधः सन् ६ शोच्यान्विष्ट्यानिगृह्णन्निष्कृपोवर्त्तसेऽतोऽभयैवगोप्ताऽस्मीतिश्लाघमानोमहतांसभासुनशोभसेयतोधृष्टः ७ नचोत्तरोत्तरावयवभारः पूर्वपूर्वावयवानांभवेदितिवाच्यं तेषामप्यनिरूपणादित्याशयेनाह यदेति निष्ठांनाशंप्रभवमुत्पत्तिंविदामः तत्तदाक्षितेरन्यस्यविकारस्याभावात् नाममात्रादन्यत्व्यवहारस्यमूलंकारणमर्थक्रियथासदित्यनुमेयंनिरूप्यताम् तथाचश्रुतिः वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमिति ८ ९

ततस्मात् भ्रातृव्यंशत्रुमधोधिनंसंप्रवृद्धम् स्वयंव्यलीकंमिथ्याभूतंतथाऽप्यात्मानंमुष्णातीतितथातम् गुरोरेवहरिस्तस्यचरणोपासन
मेवास्त्रंयस्यतथाभूतःसन्जहिघातय १७ इतिपंचमस्कंधेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेपुनरापृष्टःसंदेहंनमहीभृता
सयोगीसर्वसंदेहानुपानुददितीर्यते १ कारणमीश्वरःतस्यैवलोकसंरक्षणार्थोविग्रहोयस्य स्वरूपेणपरमानंदप्रकाशेनतुच्छीकृ
तोविग्रहोयेन हेअवधूतयोगेश्वरद्विजबंधोर्लिंगेनवेषेणानिगूढोनित्यानुभवोयेनतस्मैनमः १ विशेषतःप्रष्टुंतद्वाक्यमभिनंदति ज्व
रएवामयोरोगस्तेनार्त्तस्य यथासत्स्वादुअगदमौषधंयथाचनिदाघेनदग्धस्य संतप्तस्याहिमांभःशीतलमुदकंगंगोदकंवा तथाहेब्र-

भ्रातृव्यमेनंतददभ्रवीर्यमुपेक्षयाऽध्येधितमप्रमत्तः गुरोर्हरेश्चरणोपासनास्त्रोजहिव्यलीकंस्वयमात्म
मोषम् १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेरहूगणसंवादेएकादशोऽध्यायः ११ रहूगण
उवाच नमोनमःकारणविग्रहायस्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय नमोऽवधूतद्विजबंधुलिंगनिगूढ
नित्यानुभवायतुभ्यम् १ ज्वरामयार्त्तस्ययथागदंसन्निदाघदग्धस्ययथाहिमांभः कुदेहमानाहिवि
दष्टदृष्टेर्ब्रह्मन्वचस्तेऽमृतमौषधंमे २ तस्माद्भवंतंममसंशयार्थंप्रक्ष्यामिपश्चादधुनासुबोधम् अ-
ध्यात्मयोगग्रथितंतवोक्तमाख्याहिकौतूहलचेतसोमे ३ यदाहयोगेश्वरदृश्यमानंक्रियाफलंसद्व्य
वहारमूलम् नह्यंजसातत्त्वविमर्शनायभवानमुष्मिन्भ्रमतेमनोमे ४

ह्मन्कुत्सितेदेहेयोमानःअहंकारःसए
वअहिःतेनविशेषेणदष्टाहृष्टिर्विवेकलक्षणायस्यतस्यमेतवेदंवचःअमृततुल्यमौषधम् २ ममसंशयविषयमर्थंपश्चात्प्रक्ष्यामि-
अधुनातावत्त्वदुक्तंवचःअध्यात्मयोगेनग्रथितंदुर्बोधंसुबोधंयथाभवतिएवंव्याख्याहिकौतूहलयुक्तंचेतोयस्यतस्यमम ३ त्वयोदि
तंव्यक्तमविप्रलब्धमित्यादिनाभारवाहनादिक्रियाचतत्फलंचश्रमादिप्रत्यक्षादिभिर्दृश्यमानंसत् अबाधितमपिव्यवहारमात्रमूलम् य
द्वासतःअबाधितव्यवहारस्यमूलंकारणमपि नह्यंजसातत्त्वविमर्शनायक्षममितिभवान्यदाह अमुष्मिन्नर्थेममम्मनोभ्रमति ४ ६९

नदेवंश्लोकत्रयेणगुणकर्मानुरूढंमनोवृत्तीःश्रयतइति यदुक्तंवत्सपंचितम् अन्यदातत्त्वंश्रयतइतियदुक्तंतदेवतत्त्वमाह क्षेत्रज्ञइति
जीवस्यजीवोपाधेः अविशुद्धकर्तुर्मनसःनित्याःप्रवाहरूपेणाविच्छिन्नाःजाग्रत्स्वप्नयोराविर्भूताःपश्यतिक्वापिसुषुप्तौतिरोभू-
ताःपश्यति अवस्थात्रयसाक्षीक्षेत्रज्ञआत्मतत्त्वमित्यर्थः १२ क्षेत्रज्ञोद्विविधः त्वंपदार्थोजीवःतत्पदार्थईश्वरश्च तत्राद्योनिरूपि
तः इदानींतत्पदार्थमीश्वरंनिरूपयति क्षेत्रज्ञ आत्माव्यापीपुराणोजगत्कारणभूतःपुरुषःपूर्णःसाक्षादपरोक्षःसचस्वयंज्योतिःननु-
ज्ञानस्याविषयत्वेनाश्रयत्वेनवापरोक्षःअजःजन्मादिशून्यःपरेषांब्रह्मादीनामपिईशःनारंजीवसमूहःसअयनंयस्यनियंतुःभग

क्षेत्रज्ञएतामनसोविभूतीर्जीवस्यमायारचितस्यनित्याः आविर्हिताःक्वापितिरोहिताश्चशुद्धोविचष्टेह्य
विशुद्धकर्तुः १२ क्षेत्रज्ञआत्मापुरुषःपुराणःसाक्षात्स्वयंज्योतिरजःपरेशः नारायणोभगवान्वासुदेवः
स्वमाययात्मन्यवधीयमानः १३ यथाऽनिलःस्थावरजंगमानामात्मस्वरूपेणनिविष्टईशेत् एवंपरोभ
गवान्वासुदेवःक्षेत्रज्ञआत्मेदमनुप्रविष्टः १४ नयावदेतांतनुभृन्नरेंद्रविधूयमायांवयुनोदयेन विमुक्तसं
गोजितषट्सपत्नोवेदात्मतत्त्वंभ्रमतीहतावत् १५ नयावदेतन्मनआत्मलिंगंसंसारतापावपनंजनस्य यच्छो
कमोहामयरागलोभवैरानुबंधंममतांविधत्ते १६

वानैश्वर्यादिषड्गुणवान्वासुदेवःसर्वभूतानामाश्रयःस्वाधीनया-
मायया आत्मनि जीवे भवधीयमानःअवस्थाप्यमानःकर्मकर्तरिप्रयोगः तन्नियंतृत्वेनवर्त्तमानइत्यर्थः १३ एतत्सदृष्टांतमाह यथे
ति आत्मस्वरूपेणप्राणरूपेणईशेत्नियमयति इदंविश्वम् १४ तदेवमात्मनःशुद्धत्वंसंसारस्यचमिथ्यात्वंप्रदर्श्येदानींतन्निवृ-
त्तिमाह तनुभृत्देहीवयुनोदयेनज्ञानोत्पत्त्यायावन्मायांविधूयात्मतत्त्वंनवेदतावदिहभ्रमति १५ यावच्चविषयानुरक्तंमनएवा
नर्थहेतुरितिनवेदतावन्निर्वेदाभावात्परिभ्रमत्येवेत्याह नेति आत्मनोलिंगमुपाधिभूतंमनःसंसारतापानामावपनंक्षेत्रंयावन्न
वेदतावद्भ्रमतीत्यनुषंगःतापावपनत्वेहेतुःयन्मनःशोकाद्यनुबंधंममतांचविधत्ते १६ ७ ७ ७

कथमेकमेवविलक्षणयोः कारणमवस्थाभेदादित्याह गुणेति नैर्गुण्यंनिर्गुणम् अयोर्इति कार्त्स्न्येन दृष्टांतेनस्फुटयति यथेति अन्यदातु घृतक्षयेस्वंपदं शक्तिभास्वररूपंमहाभूतात्मत्वंवा ८ अन्यत्र अन्यदा वृत्तीर्दर्शयति एकादशवृत्तयः आसन् आकूतयः क्रियाकाराः पंच धियश्चज्ञानाकाराः पंच अभिमानश्चेति ९ हेवीर भूमीः विषयान् विषयानेवाह गंधादयः पंचज्ञानेंद्रियद्वाराधीवृत्तीनांविषयाः आकृतिः रूपम् श्रवः शब्दः विसर्गादयः पंचकर्मेंद्रियद्वाराकर्माकारवृत्तीनांविषयाः रतिः संभोगः अर्त्तिर्गतिः १० पुरस्याभिमानविषयत्वप्रकारमाह एकादशंपुरम् स्वीक्रियतइतिस्वीकरणम् अयमर्थः शरीरमभिमानस्यनज्ञेयतयागंधादिवद्विषयः नापिकार्यतयाविसर्गादिवत्तर्हि तुममेतिभोगायतनत्वेनस्वीकार्यतयाविषयइति एकेतुविवेकिनामेवपुरंममत्वाभिमानविषयः नतुमूढानामतोमूढदृष्ट्याअहमहंकारं

गुणानुरक्तं व्यसनायजंतोः क्षेमायनैर्गुण्यमथोमनः स्यात् यथाप्रदीपोघृतवर्त्तिमश्नन्शिखाः सधूमाभजतिह्यन्यदास्वम् ८ पदंतथागुणकर्मानुबद्धंवृत्तीर्मनः श्रयतेऽन्यत्रतत्त्वम् एकादशासन्मनसोहिवृत्तय आकूतयः पंचधियोऽभिमानः ९ मात्राणिकर्माणिपुरंचतासांवदंतिहैकादशवीरभूमीः गंधाकृतिः स्पर्शरसश्रवांसिविसर्गरत्यर्त्यभिजल्पशिल्पाः १० एकादशंस्वीकरणंममेतिशय्यामहंद्वादशमेकआहुः द्रव्यस्वभावाशयकर्मकालैरेकादशामीमनसोविकाराः सहस्रशः शतशः कोटिशश्चक्षेत्रज्ञतोनमिथोनः स्वतः स्युः ११

द्वादशंवृत्त्यंतरमाहुः तस्यचपुरमेवशय्यासंज्ञंद्वादशंविषयमाहुः तत्राहजीवोऽहंकारेणशतेयतः पुरीशयनात्पुरुषइत्युच्यते तासां वृत्तीनामवांतरभेदानंत्यमाह द्रव्याणिविषयाः स्वभाव परिणामहेतुः आशयः संस्कारः कर्मअदृष्टम् कालः क्षोभकः तैर्निमित्तभूतैः प्रथमंशतशः ततः सहस्रशः ततः कोटिशः स्युः नतुमिथः स्युः नचस्वतः किंतुक्षेत्रज्ञात् परमेश्वरात्तस्यचानंतशक्तित्वात् अनंताः स्युरित्यर्थः यद्वातासांमिथ्यात्वमनेनोच्यतेकोटिशोभवंत्यतस्ताः क्षेत्रज्ञतएवस्युः तत्सत्तयैवसत्तांलभेरन्नतुमिथोनचस्वतइति यद्वा क्षेत्रज्ञोजीवस्तस्मान्नस्युः तस्याविकारित्वात् नमिथः इतरेतराश्रयत्वापत्तेः नस्वतः आत्माश्रयत्वापत्तेः अतोमिथ्याभूताएव ११

ननुश्रुतवेदांतस्यापिपुंसः कर्मसुप्रवृत्तेः कथमसत्यतातत्राह नेति साक्षाद्यथावत्तत्त्वज्ञानायवरीयस्योऽपिवेदांतवाचस्तस्यनसम्यगासन्नवभूवुः स्वप्नेयानिरुक्तिस्तयास्वप्नदृष्टांतेनदृश्यत्वादिहेतुनास्वयमेवहेयत्वेनानुमितंयस्यनस्यात् ३ एवंप्रपंचस्यसत्यत्वंतदुक्तंनिराकृत्यसंसारस्यापितदुक्तांसत्यतांनिराकर्त्तुंतस्यमनोनिमित्ततामाह यावदित्यादिनायावत्क्षमापि मनोयावद्रज आदिभिर्गुणैरनुरुद्धंवशीकृतंभवति तावत्तन्मनोनिरंकुशंसत्पुरुषस्यकुशलंधर्ममितरमधर्मंवा आतनोति कैः चेतोभिः ज्ञानेंद्रियैः आकूतिभिः कर्मेंद्रियैश्च ४ ततश्चधर्माधर्मवासनायुक्तंतदेवानेकदेहादिवैचित्र्यंकरोतीत्याह सइति पुंस्त्वमात्मशब्दविशेषणत्वेनतन्मनइत्यर्थः वासनायुक्त आत्मोपाधित्वादात्मा अतोविषयैरुपरक्तोऽनुविद्धः अतोगुणप्रवाहः गुणैरितस्ततश्चाल्यमानः अतएवविकृतः कामादिपरिणा-

नत्वस्यतत्त्वग्रहणायसाक्षाद्वरीयसीरपिवाचः समासन् स्वप्नेनिरुक्त्यागृहमेधिसौख्यंनयस्यहेयानुमितंस्वयंस्यात् ३ यावन्मनोरजसापूरुषस्यसत्त्वेनवातमसावाऽनुरुद्धम् चेतोभिराकूतिभिरातनोतिनिरंकुशंकुशलंचेतरंवा ४ सवासनात्माविषयोपरक्तोगुणप्रवाहोविकृतः षोडशात्मा बिभ्रत्पृथङ्नामभिरूपभेदमंतर्बहिष्ट्वंचपुरैस्तनोति ५ दुःखंसुखंव्यतिरिक्तंचतीव्रंकालोपपन्नंफलमाव्यनक्ति आलिंग्यमायारचितांतरात्मास्वदेहिनंसंसृतिचक्रकूटः ६ तावानयंव्यवहारः सदाविः क्षेत्रज्ञसाक्ष्योभवतिस्थूलसूक्ष्मः तस्मान्मनोलिंगमदोवदंतिगुणागुणत्वस्यपरावरस्य ७

मवान्षोडशात्माषोडशकलासुभूतेंद्रियरूपासुमुख्यः पृथक्नामभिः सहपृथक्रूपभेदंदेवतिर्यगादिरूपंबिभ्रत् अंतर्बहिष्ट्वमुत्कृष्टत्वंनिकृष्टत्वंचपुरैस्तैरेवदेहैः हेतुभूतैस्तनोति नामभिरित्यत्ररेफलोपेदीर्घोभावआर्षः ५ फलंचतदनुरूपंकरोतीत्याह दुःखंसुखंव्यतिरिक्तंचमोहंतीव्रंदुर्निवारंकालप्राप्तंफलंसर्वतोऽभिव्यनक्तिसृजतिननुजडः कथंसृजतितत्राह स्वदेहिनमालिंग्य आलिंगनेकारणमाह माययारचित अंतरात्माजीवोपाधिः उपाधितामाह संसृतिचक्रे कूटयति छलयतीतितथाययाग्नामकूटकइति ६ एवमयंमनोनिबंधनः संसारोजीवेफलतीत्याह तावानिति आविः प्रकाशमानः सदाक्षेत्रज्ञस्यसाक्ष्यः दृश्योभवतिस्थूलसूक्ष्मः जाग्रत्स्वप्नस्वरूपः मनसः संसारहेतुत्वमुपसंहरन्मोक्षस्यापितदेवकारणमित्याह तस्मादिति अदोमनः लिंगंकारणंगुणत्वंगुणाभिमानत्वंतद्राहित्यंतदेवपरमवरंचतस्य ७

यदुक्तंस्वस्वाम्यभावोऽध्रुवइतितत्राहशास्तेति अध्रुवत्वेऽपियदायोनृपतिः सप्रजानांशास्ताभिगोप्ताचयच्चोक्तंस्तब्धादेःशिक्षापिष्टपेषण इतितत्राह योऽच्युतस्यकिंकरःसपिष्टंनापिनष्टिनिष्फलंनकरोति स्तब्धताद्यनपगमेऽपिशास्तुरीश्वराज्ञासंपादनेनैवसफलत्वात्‌तदाह स्वधर्मरूपमच्युतस्याराधनंकुर्वन्‌यस्मादघौघंनिजहाति २३ यस्मादेवंममत्वदुक्तंविपरीतंप्रतिभातितत्तस्मात्‌नरदेवाभिमानमदेन तुच्छीकृताः तिरस्कृताःसत्तमाभवादृशायेनतस्यमेमैत्रीदृशंस्नेहयुक्तांदृष्टिंकृषीष्टकरोतुसतामवज्ञारूपंपापंयथातरिष्यामि २४ ननु ममावज्ञाकृतविकाराभावात्‌कुतःपापंतत्राह नेति यद्यपितववविक्रियानास्तिविश्वस्यसुहृच्चासौसखाचतस्य अतःसर्वत्रसाम्येन स्वदेहेविगताभिमानस्यतथाऽपिमहतामवमानात्‌मादृशोविनंक्ष्यतिअदूरात्क्षिप्रंशूलपाणिरिवानिसमर्थोऽपीत्यर्थः २५

शास्ताऽभिगोप्तानृपतिःप्रजानांयःकिंकरोवैनपिनष्टिपिष्टम्‌ स्वधर्ममाराधनमच्युतस्ययदीहमानोविजहात्यघौघम्‌ २३ तन्मेभवान्नरदेवाभिमानमदेनतुच्छीकृतसत्तमस्य कृषीष्टमैत्रीदृशमार्त्तबन्धोयथातरेसदवध्यानमंहः २४ नविक्रियाविश्वसुहृत्सखस्यसाम्येनवीताभिमतेस्तथापि महद्विमानात्स्वकृताद्धिमादृङ्नंक्ष्यत्यदूरादपिशूलपाणिः २५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेदशमोऽध्यायः१० ब्राह्मणउवाच अकोविदःकोविदवादवादान्वदस्यथोनातिविदांवरिष्ठः नसूरयोहिव्यवहारमेतंतत्त्वावमर्शेनसहामनंति १ तथैवराजन्नुरुगार्हमेधवितानविद्योरुविजृंभितेषु नवेदवादेषुहितत्त्ववादःप्रायेणशुद्धोनुचकास्तिसाधुः २

इतिपंचमेटीकायांदशमोऽध्यायः१० एकादशेतुसंस्पष्टेरहूगणमहीभृता उपादिशत्परंज्ञानंसयोगीतिनिगद्यते १ अकोविदःअविद्वानपित्वंकोविदानांवादाउक्तिर्हाणिकास्तत्तुल्यान्वादानेववदसि अथोअतःअत्यंतंविदुषांमध्येश्रेष्ठोनभवसिकुतःहियस्मात्‌यंस्वामिभृत्यादिलौकिकव्यवहारंत्वंसत्यमात्थएतंसूरयस्तत्त्वविचारेण सहनवदंतिकिंत्वविचारसुंदरंवदंतिअतोनसत्यः १ वैदिकोऽपिकर्मव्यवहारोनसत्यइत्याह तथैवेति उरवोगार्हाःगृहसंबंधिनोमेधायज्ञास्तेषांवितानोविस्तारःतद्विषयास्याविद्यास्याउरुअधिकंविजृंभितेषुविलसितेषुवेदवादेषुतत्त्ववादःसुनिश्चितंनचकास्तिनप्रकाशते तथाचश्रुतिः नेहनानास्तिकिंचनेत्यादि शुद्धोहिंसादिशून्यःसाधुःरागादिशून्यश्च प्रायेणेति ईश्वरार्पितकर्मणांपरमार्थफलत्वाभिप्रायेणोक्तम्‌ २

यस्मात्प्रशंसांकेनस्मात्कस्त्वमित्यादिप्रश्नानामुत्तरंब्रूहिनिगूढमपिहितंविज्ञानरूपंवीर्यंप्रभावोयेन अपारः अनंतमहिमा तवहेतुः नो मनसाऽपिभेत्तुंनक्षमंनशक्यम् किंभेत्तुमित्यपेक्षायामाह तेवचांसीति यद्वा मनसायुक्ताः सूक्ष्मदृष्टयोऽपिभेत्तुंनशक्नुवंतीत्यर्थः १८ स्वस्यज्ञानार्थितांदर्शयति अहंचेति इहसंसारेयत्अरणंशरणंतत्किमितिप्रष्टुंप्रवृत्तोऽस्मिज्ञानशक्त्याऽवतीर्णंकापिलम् १९ स एवभवान्किंस्विदेवंविचरतिगृहाविष्टःकथंविचक्षीतपश्येत् २० एवंतत्स्वरूपंपृष्ट्वातदुक्तोत्तराण्याक्षिपति तत्रयदुक्तंममश्रमोनास्ती तितत्राह दृष्टइति आत्मनोमेअनुमन्येअनुमिमे अनुमानंचैवम् भवान्भारवाहनादिनाश्रांतः कर्तृत्वात्यःकर्त्तासश्राम्यति यथाऽहंयु द्धादिकर्त्ताइति नन्विदंव्यवहारमात्रंनतुसत्यंतदुक्तंव्यवहारतोऽन्यन्नपश्यामेतितत्राह यथेति व्यवहारमार्गःप्रपंचःसमूलःसप्रमाणक-

त्वद्धत्यसंगोजडवन्निगूढविज्ञानवीर्योविचरस्यपारः वचांसियोगग्रथितानिसाधोननःक्षमंतेमन साऽपिभेत्तुम् १८ अहंचयोगेश्वरमात्मतत्त्वविदांमुनीनांपरमंगुरुंवै प्रष्टुंप्रवृत्तःकिमिहारणंतत्सा क्षाद्धरिंज्ञानकलाऽवतीर्णम् १९ सवैभवाँल्लोकनिरीक्षणार्थमव्यक्तलिंगोविचरत्यपिस्वित् योगेश्वराणां गतिमंदबुद्धिःकथंविचक्षीतगृहानुबंधः २० दृष्टःश्रमःकर्मतआत्मनोमेभर्त्तुर्गंतुर्भवतश्चानुमन्ये यथा ऽसतोदानयनाद्यभावात्समूलदृष्टोव्यवहारमार्गः २१ स्थाल्यग्नितापात्पयसोऽभितापस्तत्तापतस्तंडुलग र्भरंधिः देहेंद्रियास्वाशयसन्निकर्षात्तत्संसृतिःपुरुषस्यानुरोधात् २२

एवेष्टः यथायथावत् असताघटादिनाउ- दकानयनादेरभावात् एवंप्रयोगःप्रपंचःसत्यःअर्थक्रियाकारित्वात् यःपुनरसत्यः नासावर्थक्रियाकारी यथामिथ्याघटादि रिति २१ यदुक्तमुपाधिधर्माःस्थौल्यादयोमेनवस्तुतःसंतीति औपाधिकत्वेऽपिसत्यत्वंकिंनस्यादित्याह स्थाल्याअग्निनातापात्तन्मध्यव र्तिनःक्षीरस्यतापःतस्यतापात्तंडुलानांबहिर्भागस्यततस्तद्गर्भस्यचरंधिःपाकःनचात्रकिंचिन्मिथ्याएवंदेहादिभिःसन्निकर्षात्सं बंधात्तन्निमित्तासंसृतिःपुरुषस्यभवति असवःप्राणाःआशयोमनःअनुरोधादुपाधिधर्मानुवृत्तेन तथाहिनिदाघादिनादेहेतप्तेइं द्रियाणांतापःततःप्राणस्यततोमनसइत्येवंयथायथमूह्यम् २२ ५ ५ ५

यत्तूक्तं प्रमत्तस्य ते चिकित्सां करोमि यया स्वां प्रकृतिं भजिष्यस इति तत्राह उन्मत्तादिवद्वर्त्तमानस्य वस्तुतः स्वसंस्थां ब्रह्मभावं गतस्य भवता कृ-
तेन चिकित्सितेन दंडेन शिक्षितेन वा कियानर्थः मुक्तस्यार्थानर्थयोरसंभवात् यदि पुनरहं न मुक्तः किंतु प्रमत्तः स्तब्ध एव तथाऽपि प्रमशिक्षादिकं पिष्ट
पेषणवद्व्यर्थमित्यर्थः नहि जडस्वभावः शिक्षयाऽपि पटुकर्त्तुं शक्यत इति १३ अनुवादरूपया परिभाषया भाषणेन तं प्रत्युत्तरं दत्त्वा उपरत
मनात्म्ये देहात्मत्वे निमित्तमविद्या यस्य आरब्धफलं कर्म क्षपयन् १४ हे पांडवेय सम्यक्श्रद्धातयैव तत्त्वजिज्ञासायां प्राप्तोऽधिकारो

उन्मत्तमत्तजडवत्स्वसंस्थां गतस्य मे वीर चिकित्सितेन अर्थः कियान्भवता शिक्षितेन स्तब्धप्रमत्तस्य च-
पिष्टपेषः १३ श्रीशुक उवाच एतावदनुवादपरिभाषया प्रत्युदीर्य मुनिवर उपशमशील उपरता
नात्म्यानिमित्त उपभोगेन कर्मारब्धं व्यपनयन् राजयानमपि तथोवाह १४ स चापि पांडवेय सिंधुसौ-
वीरपतिस्तत्त्वजिज्ञासायां सम्यक्श्रद्धयाऽधिकृताधिकारस्तद्धृदयग्रंथिविमोचनं द्विजवच आश्रुत्य ब
हुयोगग्रंथसंमतं त्वरयाऽवरुह्य शिरसा पादमूलमुपसृतः क्षमापयन्विगतनृपदेवस्मय उवाच १५ क
स्त्वं निगूढश्चरसि द्विजानां बिभर्षि सूत्रं कतमोऽवधूतः कस्यासि कुत्रत्य इहापि कस्मात्क्षेमाय नश्चेदसि
नोत शुक्लः १६ नाहं विशंके सुरराजवज्रान्न त्र्यक्षशूलान्न यमस्य दंडात् नाग्न्यर्कसोमानिलवित्तपास्त्रा
च्छंके भृशं ब्रह्मकुलावमानात् १७

येन यथा दर्शपूर्णमासाधिकृतस्यैव गोदोहनेन पशुकामस्याऽपः प्रणयेदिति गुणफल
संबंधेऽप्यधिकारः एवं सात्त्विकश्रद्धायामधिकृतस्यैवास्यामधिकार इत्यर्थः बहुयोगग्रंथसंमतं द्विजस्य तद्वचः श्रुत्वा विगतो नृपदेवो
ऽधिराज इति गर्वो यस्य १५ द्विजानां मध्ये कतमः यतः सूत्रमुपवीतं बिभर्षि यद्वा दत्तात्रेयादीनां मध्ये कतमोऽवधूतः इहापि कस्माद्धे
तोः प्राप्तः नोऽस्माकं क्षेमाय चेत्प्राप्तः तर्हि शुक्लः कपिलो मुनिर्न भवसि किम् उतेति वितर्के १६ किमनया चिंतया शिबिकां ता वद्वहामी
ति चेदत आह नाहमिति वित्तपः कुबेरः १७ छ छ छ छ

तत्र वक्रोक्त्यायदुक्तंत्वंनश्रांतः नत्वंदीर्घमध्वानमागतइतितत्रोत्तरमाह त्वयायदुदितमुक्तंश्रमादिनास्तीतित व्यक्तंस्फुटंतत्तथैवअ
विप्रलब्धंविप्रलंभोनभवति तदेवाह हेवीर यदिभारोनामकश्चित्स्यात्सचभर्त्तुर्वोढुर्देहस्ययदिस्यात्सचमेयदिप्रसक्तःस्यात्त-
र्हिदानींभाराभावात्विप्रलंभःस्यात् नत्वेतदस्तिभारस्यवोढुश्चानिरूप्यत्वात्ममचतत्संबंधाभावात् तथागंतुरधिगम्यंप्राप्यमध्वा-
वायदिस्यात् अद्धेतिपाठेसाक्षात्परमार्थतः तच्चमेयदिस्यादित्यादियोज्यम् यत्त्वयोक्तंनातिपीवेतितत्राह चेतनमुद्दिश्यत्वंपीवेति
प्रवादोविदांविदुषांनभवति किंतुमूर्खाणांयतोऽयंप्रवादोराशौभूतसंघेदेहेएवनत्वात्मनिदेहएवपीनोनाहमित्यर्थः ९ एतत्प्रपंचयति
स्थौल्यमिति कलिःकलहः अहंकारेणमदश्चदेहेनसहतदभिमानेनजातस्यहिभवंति ममतुनिरभिमानस्यनसंतियद्वादेहेजातेयोजा

ब्राह्मणउवाच त्वयोदितंव्यक्तमविप्रलब्धंभर्त्तुःसमेस्याद्यदिवीरभारः गंतुर्यदिस्यादधिगम्यमध्वा
पीवेतिराशौनविदांप्रवादः ९ स्थौल्यंकार्श्यंव्याधयआधयश्चक्षुत्तृड्भयंकलिरिच्छाजराच निद्रार
तिर्मन्युरहंमदःशुचोदेहेनजातस्यहिमेनसंति १० जीवन्मृतत्वंनियमेनराजन्नाद्यंतवद्यद्विकृतस्यदृष्टम्
स्वस्वाम्यभावोध्रुवईड्ययत्रतर्ह्युच्यतेऽसौविधिकृत्ययोगः ११ विशेषबुद्धेर्विवरंमनाक्चपश्यामियन्नव्य
वहारतोऽन्यत् कईश्वरस्तत्रकिमीशितव्यंतथापिराजन्करवामकिंते १२

तस्तस्यैवतानिममतुतत्रनजातस्यन-
संति १० यच्चोक्तंजीवन्मृतोऽसीतितत्राप्याह जीवन्मृतत्वंनकेवलंममकिंतुविकृतस्यसर्वस्यपरिणामिनोदृष्टम् यद्यस्मादिकृतं
प्रतिक्षणमाद्यंतवत् यदुक्तंभर्तृशासनमतिचरसीतितत्राह स्वंचस्वाम्यंचतयोर्भावःसत्ताहेईड्ययत्रपक्षेध्रुवः यदिव्यवस्थितः-
स्यादित्यर्थः तर्हिविधिर्नियोगःकृत्यंकर्मतयोर्योगोध्रुवउच्यतेउचितोभवति उचसमवायेइतिधातुः यदितुतवराज्यभ्रंशोममच
राज्यंस्यात् तदासर्वमेतद्विपरीतंस्यादित्यर्थः ११ ननुयावद्राजाऽहंतावत्तवस्वामीभवाम्येवेतिचेत्तत्राह विशेषोराजभृत्या-
दिभेदस्तंबुद्धेर्विवरमवकाशंव्यवहारादन्यन्नपश्यामिमनाक्ईषदपि अथापितवायमभिमानश्चेत्तर्हिब्रूहिकिंतेकरवामेति १२

भ्रातरिति संबोधनमाक्षेपाभिप्रायम् व्यक्तंनिश्चितमुरु अधिकंपरिश्रांतोऽसीत्यादीनिविपरीतार्थानिषड्वाक्यानि ऊढवान्प्रापि
तवान् तत्रापिसुचिरम् जरसा च वृद्धत्वेन संपीड्यते सहचराः बहुययाभवत्येवंविप्रलब्धोऽपिवक्रोक्त्याउपहसितोऽपितूष्णींसुवाहे-
त्यन्वयः तूष्णींभावेहेतुः अविद्ययारचिता द्रव्यादयो यस्मिन्स्वचरमकलेवरे नाध्यारोपितोमिथ्याप्रत्ययोयेनतत्रद्रव्याणिमहाभूता
निगुणाइंद्रियाणिकर्माणिपुण्यपापानि आशयोंतःकरणंयतः ब्रह्मभूतः ६ मामनादृत्यभर्तुःस्वामिनोममशासनमाज्ञामतिक्रामसि

अहोकष्टंभ्रातर्व्यक्तमुरुपरिश्रांतोदीर्घमध्वानमेकएवऊढवान्सुचिरंनातिपीवानसंहननांगोजरसाचोप
द्रुतोभवान्सखेनोएवापरएतेसंघट्टिनइतिबहुविप्रलब्धोऽप्यविद्ययाविहितद्रव्यगुणकर्माशयेस्वचरम
कलेवरेऽवस्तुनिसंस्थानविशेषेऽहंममेत्यनध्यारोपितमिथ्याप्रत्ययोब्रह्मभूतस्तूष्णींशिबिकांपूर्ववदु
वाह ६ अथपुनःस्वशिबिकायांविषमगतायांप्रकुपितउवाचरहूगणःकिमिदमरेत्वंजीवन्मृतोमांकदर्थी
कृत्यभर्तृशासनमतिचरसिप्रमत्तस्यचतेकरोमिचिकित्सांदंडपाणिरिवजनतायायथाप्रकृतिंस्वांभजि
ष्यसइति ७ एवंबहुबह्वमपिभाषमाणंनरदेवाभिमानंरजसातमसाऽनुविद्धेनमदेनतिरस्कृताशेषभगव-
त्प्रियनिकेतंपंडितमानिनंसभगवान्ब्राह्मणोब्रह्मभूतःसर्वभूतसुहृदात्मायोगेश्वरचर्यायामतिव्युत्प
न्नमतिःस्मयमानइवविगतस्मयइदमाह ८

चिकित्सांशास्तिम् दंडपाणिर्यमोयथाजनसमूहस्यशास्तिंकरोति यथा
स्वांप्रकृतिमप्रमत्तताम् ७ अबद्धमनन्वितम् नरदेवोऽहमित्यभिमानोयस्यतम् अनुविद्धेनसंगुणितेनतिरस्कृतः अशेषःसंपूर्णोभगव
तःप्रियोनिकेतआश्रयोयेनतंयद्वाऽशेषाणांभगवत्प्रियाणांनिकेतःसर्वेषांभूतानांसुहृच्चआत्माच योगेश्वराणांचर्याजडादिवत्आ-
चरणंतस्यांचात्यंतंव्युत्पन्नापरिचितामतिर्यस्यसतंस्मयमानःहसन्निवेतिसुखप्रसक्तिर्द्योत्यतेविगतस्मयःगतगर्वः ८ ७

दशमेक्षिपतारागज्ञाशिविकांस्वांवहन्मुनिः स्वदुर्वादानुवादेनविज्ञायाशुप्रसादितः १ एवंभूताविकारित्वमज्ञ सर्वज्ञयोः समम् इति सर्वज्ञतासिद्धेरहूगणकथेरणम् २ रहूगणोनामसिंधुसौवीरदेशयोः राजातत्त्वजिज्ञासुः कपिलाश्रमंयदागच्छतिस्मतदायद्वृत्तं-दाह अथेति इक्षुमत्यानद्यास्तीरेतेषांशिविकावाहानांकुलस्यनाथेनएषगौरिववरवरइवचभारंवोढुंसमर्थइतिधियापूर्वयेकेचनवि ष्टयावलात् गृहीतास्तैः सहप्रसभंवलात् गृहीतः सन् अतदर्हो ऽपिसमहानुभावः शिविकामुवाहेत्यन्वयः १ हिंसापरिहारार्थमिषुमात्रप्र

श्रीशुकउवाच अथसिंधुसौवीरपतेरहूगणस्यव्रजतइक्षुमत्यास्तटेतत्कुलपतिनाशिविकावाहपुरु-षान्वेषणसमयेदैवेनोपसादितः सद्विजवरउपलब्धएषपीवायुवासंहननांगोगोखरवद्धुरंवोढुमलमितिपूर्व विष्टिगृहीतैः सहगृहीतः प्रसभमतदर्हउवाहशिविकांसहमहा ऽनुभावः १ यदाहिद्विजवरस्येषुमात्रावलो कानुगतेर्नसमाहितापुरुषगतिस्तदाविषमगताशिविकारहूगणउपधार्यपुरुषानधिवहत आहहेवोढारःसा ध्वतिक्रमततकिमितिविषममुद्यतेयानमिति २ अथतईश्वरवचः सोपालंभमुपाकर्ण्योपायतुरीयाच्छंकित मनसस्तंविज्ञापयांवभूवुः ३ नवयंनरदेवप्रमत्ताभवन्नियमानुपथाः साध्वेववहामः अयमधुनैवनियु क्तो ऽपिनद्रुतंव्रजतिनानेनसहवोढुमुहवयंपारयामइति ४ सांसर्गिकोदोषएवनूनमेकस्यापिसर्वेषांसां सर्गिकाणांभवितुमर्हतीतिनिश्चित्यनिशम्यकृपणवचोराजारहूगणउपासितवृद्धो ऽपिनिसर्गेणबलात्कृ तईषदुत्थितमन्युरविस्पष्टब्रह्मतेजसंजातवेदसमिवरजसावृतमतिराह ५

देशावलोकस्यानुपश्चात्यागतित्त-स्याहेतुभूतायाः पुरुषाणांगतिर्नसम्यगाहिताएकरूपानाभूत् २ सोपालंभंसाक्षेपम् सामदानभेददंडेषुउपायेषुचतुर्थाच्छंकि ताश्चित्ताः ३ भवन्नियमानुपथाः त्वदाज्ञानुवर्तिनः नपारयामः नशक्नुमः ४ कृपणानांवचोनिशम्यसांसर्गिकः संसर्गनिमित्तः एकस्यापिदोषः सर्वेषामेवभवितुमर्हतीतिनिश्चित्यरहूगणआहेत्यन्वयः कथंभूतः उपासितावृद्धायेनसो ऽपिस्वभावेनबला त्परवशः कृतः सन् कथंभूतंप्रत्याह नस्पष्टंब्रह्मतेजोयस्मिन् भस्मनाच्छन्नमग्निमिवस्थितम् ५

अमर्षोऽपराधासहनं रोषश्च क्षुषो दाहनं तयोरावेशस्तस्य रभसेन वेगेन विलसितउत्तंभितो भ्रूकुटिलक्षणो विटपः शाखा कुटिला दं-
ष्ट्राश्च अरुणानीक्षणानि नेत्राणि च तेषां च आटोपः संभ्रमस्तेनातिभयानकं वदनं यस्याः इदं तु जगद्दहत्विवेति महांतं अट्टहासं सनादं हासं ततः स्वा
नादुत्पत्य विवृक्णानि छिन्नानि शीर्षाणि येषां गणेन परिवारेण सह शिरांसि एव कंदुकानि तेषां लीलया चिक्रीडे च १८ ननु कथं देव्याराधकानामेवं विपरीतं फलं तत्राह एवमेवेति महत्सु अभिचाररूपोऽतिक्रमः अपराधः १९ नन्वसंभावितमिदमेवंयन्मरणेऽप्यव्याकुल

भृशममर्षरोषावेशरभसाविलसितभ्रूकुटिविटपकुटिलदंष्ट्रारुणेक्षणाटोपातिभयानकवदना हंतुकामेवेदं महाट्टहासमतिसंरंभेण विमुंचंती तत उत्पत्य पापीयसां दुष्टानां तेनैवासिना विवृक्णशीर्ष्णां गलात्स्रवंतमसृगासवमत्युष्णं सह गणेन निपीयातिपानमदविह्वलोच्चैस्तरां स्वपार्षदैः सह जगौ ननर्त च विजहार च शिरःकंदुकलीलया १८ एवमेव खलु महदभिचारातिक्रमः कार्त्स्न्येनात्मने फलति १९ न वा एतद्विष्णुदत्त महदद्भुतं यदसंभ्रमः स्वशिरश्छेदन आपतितेऽपि विमुक्तदेहाद्यात्मभावसुदृढहृदयग्रंथीनां सर्वसत्त्वसुहृदात्मनां निर्वैराणां साक्षाद्भगवता अनिमिषारिवरायुधेनाप्रमत्तेन तैस्तैर्भावैः परिरक्ष्यमाणानां तत्पादमूलमकुतश्चिद्भयमुपसृतानां भागवतपरमहंसानाम् २० इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे जडभरतचरितं नाम नवमोऽध्यायः ९

त्वं मारके षु च क्रोधाभाव इत्यादि तत्राह नवा इति विमुक्तो देहाद्यात्मभावलक्षणः सुदृढो हृदयग्रंथिर्यैः सर्वसत्त्वानां सुहृदः आत्मानश्च ये तेषां न च तेषां देहाद्यभिमानसद्भावेऽपि मरणादिभयमस्तीत्याह साक्षाद्भगवताऽभितो रक्ष्यमाणानाम् केन अनिमिषः कालः स एव अरिचक्रं तेन वरायुधेन तैस्तैर्भावैश्च अंतर्यामितया प्रवर्त्यमानैर्भद्रकाल्यादिरूपैः नकुतश्चिदपि भयं यस्मिन् भागवतानां भगवदुपासकानां परमहंसानाम् २० इति श्रीभागवते पंचमस्कंधे टीकायां नवमोऽध्यायः ९

तस्यरागादिराहित्यमलौल्यंचैवमीरितम् अथान्यच्चरितंप्राहचित्रंमृत्यावसंभ्रमः वृषलपतिः शूद्रसामंतश्चोरराजः आल
भतआलब्धुंप्रवृत्तः १२ दैवाद्बंधनविमुक्तस्यपशोः तमसाव्याप्तायांनिशितत्रापिनिशीथसमये अर्द्धरात्रावसरे आकस्मि
कोदैवनिर्मितः विधिः प्रकारस्तेनवीरासनेनऊर्ध्वावस्थानेन १३ अवमृश्यज्ञात्वा १४ पणयः चोराः अहतेननूतनेनउप

अथकदाचित्कश्चिद्वृषलपतिर्भद्रकाल्यैपुरुषपशुमालभतापत्यकामः १२ तस्यहदैवमुक्तस्यपशोः
पदवींतदनुचराः परिधावंतोनिशिनिशीथसमयेतमसावृतायामनधिगतपशवः आकस्मिकेनवि-
धिनाकेदारान्वीरासनेनमृगवराहादिभ्यः संरक्षमाणमंगिरः प्रवरसुतमपश्यन् १३ अथतएनम
नवद्यलक्षणमवमृश्यभर्तृकर्मनिष्पत्तिंमन्यमानाबध्वारशनयाचंडिकागृहमुपनिन्युर्मुदाविकसित
वदनाः १४ अथपणयस्तंस्वविधिनाऽभिषिच्याहतवाससाच्छाद्यभूषणालेपस्रक्तिलकादिभिरु
पस्कृतंभुक्तवंतंधूपदीपमाल्यलाजाकिसलयांकुरफलोपहारोपेतयावैशससंस्थयामहतागीतस्तुतिमृ
दंगपणवघोषेणचपुरुषपशुंभद्रकाल्याः पुरतउपवेशयामासुः १५ अथवृषलराजपणिः पुरुषपशोर
सृगासवेनदेवींभद्रकालींयक्ष्यमाणस्तदभिमंत्रितमसिमतिकरालंनिशितमुपाददे १६ इतितेषांवृ
षलानांरजस्तमः प्रकृतीनांधनमदरजउत्सिक्तमनसांभगवत्कलावीरकुलंकदर्थीकृत्योत्पथेनस्वैरंवि-
हरतांहिंसाविहाराणांकर्मातिदारुणंयद्ब्रह्मभूतस्यसाक्षाद्ब्रह्मर्षिसुतस्यनिर्वैरस्यसर्वभूतसुहृदः
सूनायामप्यननुमतमालंभनंतदुपलभ्यब्रह्मतेजसा अतिदुर्विषहेणदंदह्यमानेनवपुषासहसोच्च-
चाटसैवदेवीभद्रकाली १७

स्कृतमलंकृतम् वैशससंस्थयाहिंसाविधानेनगीतादिघोषेणसह १५ वृषलराजस्यप-
णिः पुरोहितत्वेनवर्त्तमानश्चोरः तदभिमंत्रितंभद्रकालीमंत्राभिमंत्रितम् १६ धनमदएवरजः तेनोत्सिक्तंत्यक्तमर्यादंमनोयेषां
भगवत्कलायुक्तंवीराणांब्राह्मणानांकुलंतुच्छीकृत्ययथेच्छंवर्त्तमानानांयत्कर्मतदुपलभ्यदेवीउच्चचाट प्रतिमांत्यक्त्वाबहिर्नि
र्गता कथंभूतमालंभनं सूनायामपिआपत्कालेऽनुज्ञातायामपिहिंसायामननुज्ञातंभद्रकालीत्यंतंगद्यम् १७ ५

यदाऽभिभाष्यमाणस्तदा तदनुरूपाणि प्रभाषते मूल्यमंतरेण बलात् यत्कर्म कार्यते सा विष्टिः वेतनं मूल्यं विष्ट्यादिभिरुपसादितमन्नम
भ्यवहरति परं भुंक्ते केवलं न त्विंद्रियप्रीतये ८ अत्र हेतुद्वयमाह नित्यं सदा निवृत्तं निमित्तं यस्मात् उत्पादकशून्यः स्वसिद्धः अभि
व्यंजकशून्यः विशुद्धः केवलो योऽनुभवः स एवानंदरूपः स्वात्मा तस्य लाभः एवंभूतोऽहमिति ज्ञानं तस्याधिगमः प्राप्तिरस्ति यस्य द्वंद्वा
नि सन्मानावमानादीनि तद्धेतुकयोः सुखदुःखयोरकृतदेहाभिमानः तस्मान्नेंद्रियप्रीतिनिमित्तमभ्यवहरतीत्यन्वयः ९ अत एव शी
तोष्णादिष्वनावृतांगः विचचारेत्यन्वयः कीदृशः पीनः पुष्टः संहननांगः संहन्यंते निबिडी भवंति स्म अंगानि यस्य कठिनावयव इ

सच प्राकृतैर्द्विपदपशुभिरुन्मत्तजडबधिरेत्यभिभाष्यमाणो यदा तदनुरूपाणि प्रभाषते कर्माणि सच
कार्यमाणः परेच्छया करोति विष्टितो वेतनतो वा याञ्चया यदृच्छया वोपसादितमल्पं बहु मिष्टं कदन्नं वा-
भ्यवहरति परं नेंद्रियप्रीतिनिमित्तम् ८ नित्यनिवृत्तनिमित्तस्वसिद्धविशुद्धानुभवानंदस्वात्मलाभा-
धिगमः सुखदुःखयोर्द्वंद्वनिमित्तयोरसंभावितदेहाभिमानः ९ शीतोष्णवातवर्षेषु वृष इवानावृता-
गः पीनः संहननांगः स्थंडिलसंवेशनानुन्मर्दनामज्जनरजसा महामणिरिवानभिव्यक्तब्रह्मवर्चसः-
कुपटावृतकटिरुपवीतेनोरुमषिणा द्विजातिरिति ब्रह्मबंधुरिति संज्ञयाऽतज्ज्ञजनावमतो विचचा-
र १० यदा तु परत आहारं कर्मवेतनत ईहमानः स्वभ्रातृभिरपि केदारकर्मणि निरूपितस्तदपि करो-
ति किंतु न समं विषमं न्यूनमधिकमिति वेद कणपिण्याकफलीकरणकुल्माषस्थालीपुरीषादीन्यप्य-
मृतवदभ्यवहरति ११

त्यर्थः स्थंडिलसंवेशनं भूमिशयनम् अनुन्मर्दनं मर्दनाभावः अमज्जनं स्नानाभावः तैर्यद्रजः तेनाधिकं दं ब्रह्मवर्चसं ब्राह्मं तेजो य-
स्य यथा महामणिरनभिव्यक्ततेजा भवति कुत्सितेन पटेनावृता कटिर्यस्य उरुमषिणा अतिमलिनेन तत्त्वतस्तं न जानंतीति येऽतज्ज्ञा-
स्तैरवमतः सन् १० यदा तु परेभ्यः कर्ममूल्येनाहारमपेक्षमाणो भवति तदा केदारकर्मणि शालिक्षेत्रे कर्दमविलोडनादौ आहा-
रमलोभनेन नियुक्तः सन् करोति किंतु अत्र कर्दमस्य प्रक्षेपे क्षेपे वं समं भवेत् इतः उद्धरणे विषमं स्यादित्यादि न वेद भ्रातृभिर्द-
त्तान् कणादीनप्यमृतवद्भुंक्ते कणाः चूर्णतंडुलाः पिण्याकं तैलयंत्रोद्धृतं तिलकिट्टम् फलीकरणं तुषाः कुल्माषाः कीटदष्टमाषाः
स्थालीपुरीषं स्थालीलग्नं दग्धान्नम् ११

पुत्रस्नेहेऽनुबद्धमनोयस्यजडस्यगार्हस्थ्यानधिकारात्समावर्त्तनांतान्संस्कारान्विदधानस्तमुपनीयउपनीतस्यपुनः शौचादीन्-
नस्यानभिप्रेतानपिशिक्षितवान् तत्रहेतुः अनुशिष्टेनहिभाव्यंपितुः सकाशात्पुत्रेणेति ४ सोऽपिचपितुः शिक्षानिर्बंधनिवृत्त-
येअसध्रीचीनमसमीचीनमिवकरोतिस्म उपाकरणंवेदव्रताद्यनंतरं श्रावणादिमासेषुवेदानध्यापयिष्यन्नादौतावत्व्याहृति-
भिः सहप्रणवशिरः सहितांत्रिपदींचैत्रादिचतुरोमासानधीयानमप्यसमवेतरूपंयथाभवत्येवंग्राहयामास तावताऽपिकाले-

तस्यापिहवा आत्मजस्यविप्रः पुत्रस्नेहानुबद्धमना आसमावर्त्तनात्संस्कारान्यथोपदेशंविदधानउप-
नीतस्यचपुनः शौचाचमनादीन्कर्मनियमाननभिप्रेतानपिसमशिक्षयत् अनुशिष्टेनहिभाव्यंपि-
तुःपुत्रेणेति ४ सचापितदुहपितृसन्निधावेवासध्रीचीनमिवस्मकरोति छंदांस्यध्यापयिष्यन्सह
व्याहृतिभिःसप्रणवशिरस्त्रिपदींसावित्रींग्रैष्मवासंतिकान्मासानधीयानमप्यसमवेतरूपंग्राह-
यामास ५ एवंस्वतनुज आत्मन्यनुरागावेशितचित्तः शौचाध्ययनव्रतनियमगुर्वनलशुश्रूषणा-
द्यौपकुर्वाणककर्माण्यनभियुक्तान्यपिसमनुशिष्टेनभाव्यमित्यसदाग्रहः पुत्रमनुशास्यस्वयंतावद-
नधिगतमनोरथः कालेनाप्रमत्तेनस्वयंगृहएवप्रमत्तउपसंहृतः ६ अथयवीयसीद्विजसतीस्वगर्भ-
जातंमिथुनंसपत्न्याउपन्यस्यस्वयमनुसंस्थयापतिलोकमगात् पितर्युपरतेभ्रातरएनमतत्प्रभावविद-
स्त्रय्यांविद्यायामेवपर्यवसितमतयोनपरविद्यायांजडमतिरितिभ्रातुरनुशासननिर्बंधान्न्यवृत्सत ७

नस्वरानुपूर्व्यादियुक्तंव्याहृत्यादितस्यनागतमित्यर्थः ५ आत्मभूतेस्वतनुजेअनुरागेणावेशितंचित्तंयेनशौचादीनियान्यौप-
कुर्वाणकस्यसावधिब्रह्मचर्यव्रतः कर्माणितेनानभियुक्तानि अनादृतान्यपितंपुत्रंप्रत्यनुशास्यापि अप्राप्तपुत्रपांडित्यमनो-
रथः स्वयंकालेनोपसंहृतः मृतइत्यर्थः अनुशासननिर्बंधेपुनस्तमेवहेतुमाह अनुशिष्टेनभाव्यमित्यसन्नयोग्य आग्रहोय-
स्य ६ सपत्न्यैसमर्प्य अनुसंस्थया अनुमरणेनसमन्यंतपाठेप्ययमेवार्थः न्यवृत्सतनिवर्तितुमैच्छन्निवृत्ताइत्यर्थः ७

निगूढोऽनाविष्कृतोनिर्वेदोयेन शाल वृक्षोपलक्षितमृग्रामम् कालंजरात् यत्रहरिणोजातः तस्मात्पर्वतात् २७ आत्मैवसहच रोयस्यएकाकी प्रतीक्षमाणस्यैवप्रपंचः मृगत्वनिमित्तेति तीर्थोदकेनक्लिन्नमार्द्रमत्तीर्थोदकस्यमित्यर्थः २८ इतिपंचमेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८ नवमेजडविप्रत्वेतस्यरागाद्यभावतः भद्रकालीपशुत्वेऽपिनिर्विकारत्वमीर्यते १ पितुःप्राप्तात्मविज्ञानोभरतोमृगतांगतः प्रारब्धकर्मवेगेनतदंतेजडविप्रताम् २ अंगिरसगोत्रजानांप्रवरस्यश्रेष्ठस्यशमादियुक्तस्य त्यागोऽवातिव्यादि-

इत्येवंनिगूढनिर्वेदोविसृज्यमृगीमातरंपुनर्भगवत्क्षेत्रमुपशमशीलमुनिगणदयितंशालग्रामंपुलस्त्य पुलहाश्रमंकालंजरात्प्रत्याजगाम २७ तस्मिन्नपिकालंप्रतीक्षमाणःसंगाच्चभृशमुद्विग्नआत्मसहचरःशुष्कपर्णतृणवीरुधावर्तमानोमृगत्वनिमित्तावसानमेवगणयन्मृगशरीरंतीर्थोदकक्लिन्नमुत्ससर्ज २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभरतचरितेअष्टमोऽध्यायः ८ श्रीशुकउवाच अथकस्यचिद्द्विजवरस्यांगिरःप्रवरस्यशमदमतपःस्वाध्यायाध्ययनत्यागसंतोषतितिक्षाप्रश्रयविद्याऽनसूयात्मज्ञानानंदयुक्तस्यात्मसदृशश्रुतशीलाचाररूपौदार्यगुणानवसोदर्याअंगजाबभूवुःमिथुनंचयवीयस्यांभार्यायाम् १ यस्तुतत्रपुमांस्तंपरमभागवतंराजर्षिप्रवरंभरतमुत्सृष्टमृगशरीरंचरमशरीरेणविप्रत्वंगतमाहुः २ तत्रापिस्वजनसंगाच्चभृशमुद्विजमानोभगवतःकर्मबंधविध्वंसनश्रवणस्मरणगुणविवरणचरणारविंदयुगलंमनसाविदधदात्मनःप्रतिघातमाशंकमानोभगवदनुग्रहेणानुस्मृतस्वपूर्वजन्मावलिरात्मानमुन्मत्तजडांधबधिरस्वरूपेणदर्शयामासलोकस्य ३

ग्यो(?)ऽन्नदानादिर्विद्याकर्मविद्या आत्मज्ञानंदेहादिव्यतिरिक्तभोक्त्रात्मज्ञानम् आनंदोधर्मसंपत्तिजः आत्मनासदृशाः श्रुतादयोगुणायेषांते समानोदरानवपुत्राबभूवुः यवीयस्यांकनिष्ठायांचमिथुनंस्त्रीपुरुषयुग्मम् १ उत्सृष्टंमृगशरीरंयेनतम् शचीनाम्नीमतांगेहेयोगभ्रष्टोऽभिजायतइतिस्मृतेः २ तत्रापिचान्यसंगादात्मनोभ्रंशमाशंकमानश्चात्मानमुन्मत्तादिरूपेणदर्शयामासेत्यन्वयः किंकुर्वन् कर्मबंधविध्वंसनंश्रवणंस्मरणंगुणानांविवरणंकथनंचयस्यतद्भगवतश्चरणारविंदयुगलंमनसाविशेषेण-धारयन् प्रतिघातशंकायांहेतुः अनुस्मृतास्वीयपूर्वजन्मनामावलिःपरंपरायेनसः ३ ५ ५

मृगदारकवदाभासमानेन भगवदाराधनलक्षणात् कर्मणश्चाविभ्रंशितः प्रारब्धकर्मैवहेतुः कथमितरथेति साक्षात्स्वपुत्र
वत्कथमासंगः स्यात् पूर्वपरित्यक्तादुस्त्यजा औरसायेन अंतरायेणविहतं योगारंभणंयस्य आत्मानमविगणयतःआ
त्मचिंतामकुर्वतः तावदेवतीव्रवेगः कालोमृत्युसमयश्चापद्यत २३ लोकंदेहंमृगेणसहितंविसृज्यप्राकृतइवमृगश

एवमघटमानमनोरथाकुलहृदयोमृगदारकाभासेनस्वारब्धकर्मणायोगारंभणतोविभ्रंशितःस
योगतापसोभगवदाराधनलक्षणाच्च कथमितरथाजात्यंतरएणकुणकआसंगःसाक्षान्निःश्रे
यसप्रतिपक्षतयाप्राक्परित्यक्तदुस्त्यजहृदयाभिजातस्यतस्यैवमंतरायविहतयोगारंभणस्यरा
जर्षेर्भरतस्यतावन्मृगार्भकपोषणपालनप्रीणनलालनानुषंगेणाविगणयतआत्मानमहिरिवाखुबि
लंदुरतिक्रमःकालःकरालरभसआपद्यत २३ तदानीमपिपार्श्ववर्त्तिनमात्मजमिवानुशोचंतमभि
वीक्ष्यमाणोमृगएवाभिनिवेशितमनाविसृज्यलोकमिमंसहमृगेणकलेवरंमृतमनुनमृतजन्मानु
स्मृतिरितरवन्मृगशरीरमवाप २४ तत्रापिहवाआत्मनोमृगत्वकारणंभगवदाराधनसमीहानुभा
वेनानुस्मृत्यभृशमनुतप्यमानआह २५ अहोकष्टंभ्रष्टोऽहमात्मवतामनुपथाद्यद्विमुक्तसम
स्तसंगस्यविविक्तपुण्यारण्यशरणस्यात्मवतआत्मनिसर्वेषामात्मनांभगवतिवासुदेवेतदनुश्र
वणमननसंकीर्त्तनाराधनानुस्मरणाभियोगेनाशून्यसकलयामेनसमावेशितंसमाहितंकार्त्स्न्ये
नमनस्तत्तुपुनर्ममाबुधस्यारान्मृगसुतमनुपरिसुस्राव २६

शरीरमवाप कथंभूतः कलेवरंमृतमनुनमृतान
विनष्टापूर्वजन्मानुस्मृतिर्यस्य २४ आहस्वचित्ते २५ अहोकष्टंधीराणांमार्गाद्भ्रष्टोऽहम् भ्रंशमेवाह यद्यतःविमुक्ताःसमस्ताः
संगायेनविविक्तपुण्यारण्यंशरणंयस्य आत्मवतोधीरस्यममनः सर्वेषांभूतानामात्मनिवासुदेवेसमावेशितंचनिश्चलंसतआ
रात् दूरादेवसुस्रावगलितंनिःसृतम् केनसमावेशितम् तस्यानुश्रवणादिष्वभियोगेनअभिनिवेशेनअशून्याःसकलायामा-
यस्मिन् तेनकालेन २६ ७

इतिबहुधामलय्योत्थायबहिर्निर्गत्यतत्खुररवातमृगभागोपलंभसंभ्रांतहृदयआह किंवेति अरेअहोअनयाक्षित्याकिं वातपआचरितंतपस्विन्यासभाग्ययायतुयस्मादियंसविनयस्यकृष्णसारतनयस्यतनुतराःसूभगाश्वशिवतमाश्चाखराश्च खुराग्रेषुतेषांपदानांतत्रतत्रांकितानांपंक्तिभिः द्राविणंमृगस्तेनरहितस्यअतएवातुरस्यदुःखितस्यममद्रविणमार्गसूचयंतीसती स्वात्मानंचताभिःकृतमंडनंद्विजानांयज्ञभूमिंकरोति यस्मिन्देशेमृगःकृष्णस्तस्मिन्धर्मान्निबोधतेतिस्मृतेः १९ नावदुदितेचंद्रे

किंवा अरेआचरितंतपस्तपस्विन्याऽनयायदियमवनिःसविनयकृष्णसारतनयतनुतरसुभगशिवतमाखरखुरपदपंक्तिभिर्द्राविणविधुरातुरस्यकृपणस्यममद्रविणपदवींसूचयंत्यात्मानंचसर्वतःकृतकौतुकंद्विजानांस्वर्गापवर्गकामानांदेवयजनंकरोति २० अपिस्विदसौभगवानुडुपतिरेनंमृगपतिभयान्मृतमातरंमृगबालकंस्वाश्रमपरिभ्रष्टमनुकंपयाकृपणजनवत्सलःपरिपाति २१ किंवात्मजविश्लेषज्वरदवदहनशिखाभिरुपतप्यमानहृदयस्थलनलिनीकंमामुपसृतमृगीतनयंशिशिरशांतानुरागगुणितनिजवदनसलिलामृतमयगभस्तिभिःस्वधयतीतिच २२

मृगंहृत्वास्वमृगत्वंसंभावयन्नाह अपिस्विदिति २१ चंद्ररश्मिस्पर्शसुखंप्राप्याह किंवेतिसंभावनायामात्मजाविश्लेषेणज्वरस्तापःसएवदवदहनः तस्यज्वालाभिरुपतप्यमानाहृदयरूपास्थलनलिनीयस्य जलस्यंपद्मंतापंसोढुंक्षममितिस्थलग्रहणम् उपसृतोमृगीतनयोयेनतंमांचंद्रःस्वधयतिशांतिंगमयति कैःशिशिरंचतच्छांतंचमय्यनुरागेणगुणितच आवर्त्तितंपुनःपुनःस्रवद्यद्वदनसलिलंतदेवामृतमयागभस्तयःतैःलोकेहिमंत्रवादिनोवदनसलिलेस्तापंशमयंतीतिप्रसिद्धम् उपसृत्यमृगीतनयइतिपाठे मनोरथांतरमेतद् उपसृत्यमृगीतनयःकिंवामांस्वधयिष्यतीतिशेषंसमानम् २२

अपीतिसंभावनायांवतेत्यनुकंपायाम् अहोइतिखेदे शठकिरातयोरिववंचनपराक्रूराचमतिर्यस्य अकृतस्कृतस्यनिर्भाग्यस्यममतच्छ्रु उत्पादिकमगणयन्नचिंतयन्नागमिष्यतिकिम् अपराधाचिंतनेहेतुः आत्मप्रत्ययेनस्वचित्तशुद्ध्याकृतविश्वासःसन्सुजनोनयथा गणयतितद्वत् १३ शष्पाणिकोमलतृणानि १४ नैकचरोयूथचरःसूकरादिः यद्वा एकएवचरतियःक्रूरस्वभावोव्याघ्रादिर्नभक्ष-यतिकिम् १५ सकललोकस्यक्षेमोयस्मात्सउदयोयस्यवेदत्रयीआत्मास्वरूपंयस्यसःसूर्योनिम्लोचतिअस्तंयातिमृगवध्वान्या

अपिबनसर्वेकृपणएणबालकोमृतहरिणीसुत अहोममानार्यस्यशठकिरातमतेरकृतसुकृतस्यकृत विस्रंभआत्मप्रत्ययेनतदविगणयन्सुजनइवागमिष्यतिकिम् ३ अपिक्षेमेणास्मिन्नाश्रमोपवनेश ष्पाणिचरंतंदेवगुसंद्रक्ष्यामि १४ अपिचनवृकःसालावृकोऽन्यतमोवानैकचरएकचरोवाभक्षयति १५ निम्लोचतिहभगवान्सकलजगत्क्षेमोदयस्त्रय्यात्माऽद्यापिममनमृगवधून्यासआगच्छति १६ अ-पिस्विदकृतसुकृतमागत्यमांसुखयिष्यतिहरिणराजकुमारोविविधरुचिरदर्शनीयनिजमृगदारक विनोदैरसंतोषंस्वानामपनुदन् १७ क्ष्वेलिकायांमांमृषासमाधिनाआमीलितदृशंप्रेमसंरंभेणचकित चकितआगत्यपृषदपरुषविषाणाग्रेणलुठति १८ आसादितहविषिबर्हिषिदूषितेमयोपालब्धोभी तभीतःसपद्युपरतरासऋषिकुमारवदवहितकरणकलापआस्ते १९

सोनिक्षेपभूतः १६ हरिणएवराजकु-मारःआगत्यमामपिस्वित्सुखयिष्यतीत्यन्वयःकिंकुर्वन् विविधैरुचिरैर्दर्शनीयैर्निजैर्मृगदारकविनोदैःस्वीयानांखेदमपनुदन् १७ संभवतिचैतदित्याह क्ष्वेलिकायांक्रीडायांमृषायःसमाधिस्तेनामीलितेदृशौयेनतंमांप्रेमसंरंभेणप्रणयकोपेनपृषत्जल बिंदुःतद्वदपरुषेणमृदुनाविषाणाग्रेणलुठतिसंघट्टयति १८ आसादितंहविर्यस्मिन्तस्मिन्बर्हिषिदर्भेदंताकर्षणादि नाचापलेनदूषितेसति दूषितेतिपाठेबर्हिर्षिविषयेदूषणंकृत्वेत्यर्थःमयाऽधिक्षिप्तःसन्तत्क्षणमेवोपरतक्रीडो निश्चलआस्ते १९

१९

आसक्तिंप्रपंचयति अहोइत्यादिनाइतिकृतानुषंगइत्येतत्पर्यंतेन ईश्वररथचरणः कालचक्रंतस्यपरिभ्रमणवेगेनस्वगणा-
दिभ्योविभ्रंशितः माइतिमांचशरणंप्रापितः मामेवमातापित्रादिबुद्ध्याउपेयायप्राप्तः यौथिकान्यूथसंघातिनः अनसूयुनाअस्म-
न्निमित्तंममस्वार्थोभ्रश्यतीतिदोषदृष्टिमकुर्वता ६ नदेवाह नूनंहीति ७ इतिएवंकृतोऽनुषंगः आसक्तिर्येनमृगजहुनामृगापत्ये

अहोबतायंहरिणकुणकः कृपणईश्वररथचरणपरिभ्रमणरयेणस्वगणसुहृद्बंधुभ्यः परिवर्जितः शरणं
चमोपसादितोमामेवमातापितरौभ्रातृज्ञातीन्यौथिकांश्चैवोपेयायनान्यंकंचनवेदमय्यतिविस्रब्ध-
श्च अतएवमयामत्परायणस्यपोषणपालनप्रीणनलालनमनसूयुनाऽनुष्ठेयंशरण्योपेक्षादोषविदुषा ६
नूनंह्यार्याः साधवउपशमनशीलाः कृपणसुहृद एवंविधार्थेस्वार्थानपिगुरुतरानुपेक्षंते ७ इतिकृता
नुषंगआसनशयनाटनस्नानाशनादिषुसहमृगजहुनास्नेहानुबद्धहृदयआसीत् ८ कुशकुसुमसमि
त्पलाशफलमूलोदकान्याहरिष्यमाणोवृकसालावृकादिभ्योभयमाशंसमानोयदासहहरिणकुणकेनवनंसमा-
विशति ९ तदापथिषुचमुग्धभावेनतत्रतत्रविषक्तमतिप्रणयभरहृदयः कार्पण्यात्स्कंधेनोद्वहति एवमुत्संगे
उरसिचाधायोपलालयन्मुदंपरमामवाप १० क्रियायांनिर्वर्त्यमानायामंतरालेपूत्थायोत्थाययदैनमभिच
क्षीततर्हिवावसवर्षपतिः प्रकृतिस्थेनमनसातस्माआशिषआशास्तेस्वस्तिस्ताद्वत्सतेसर्वतइति ११ अन्य-
दाभृशमुद्विग्नमनानष्टद्रविणइवकृपणः सकरुणमतितर्षेणहरिणकुणकविरहविह्वलहृदयसंतापस्तमेवा
नुशोचन्किलकश्मलंमहदभिरंभितइतिहोवाच १२

नसहस्नेहेनानुबद्धंहृदयंयेन ८ स्नेहानुबंधमेवप्रपंचयति कुशकु
सुमेत्यादिनास्वधयतीत्यंतेनसालावृकाः श्वानः यदाभयंशंकमानोभवतितदातेनसहवनंसमाविशति ९ अतिशयितः प्रणयभरो
यस्यतद्हृदयंयस्यसः १० वर्षपतिर्भरतः प्रकृतिस्थेनस्वस्थेनस्तात्भूयात् ११ अन्यदा अदर्शनेसकरुणंयथाभवत्येवमनुशो-
चन् इतिहोवाचेत्यन्वयः अतितर्षेण अत्यौत्सुक्येनहरिणकुणकविरहेणविह्वलेहृदयेसंतापोयस्यकश्मलंमोहंप्रापितः-
सन् १२ ५ ५ ५ ५ ५

प्रकृत्यास्वभावतएवविक्लवाव्याकुलास्ततरांतुहरिभयस्याभिनिवेशेनव्यग्रंव्याकुलंहृदयंयस्याःपारिप्लुवदृष्टिःपरिभ्रांतनेत्राऽनगतातृषातृट्यस्याःउच्चक्रामनदीमुल्लंघितवती २ अंतर्वत्न्याःगर्भिण्याउरुभयेनस्थानाद्विचलितोयोनेर्निर्गतःसन्स्रोतसिप्रवाहेनिपतितःतत्प्रसवोगर्भपातःउत्सर्पणमुल्लंघनंभयंचएतैःखेदेनातुरापीडितादर्योगिरिगुहायांहरिणवधूःपपातअथा

तमुपश्रुत्यसामृगवधूःप्रकृतिविक्लवाचकितनिरीक्षणासुतरामपिहरिभयाभिनिवेशव्यग्रहृदयापारिप्लवदृष्टिरगततृषाभयात्सहसैवोच्चक्राम २ तस्याउत्पतंत्याअंतर्वत्न्याउरुभयावगलितोयोनिनिर्गतोगर्भःस्रोतसिनिपपात तत्प्रसवोत्सर्पणभयखेदातुरास्वगणेनवियुज्यमानाकस्यांचिद्दर्यांकृष्णसारसतीनिपपाताथचममार ३ तंत्वेणकुणकंकृपणंस्रोतसाऽनूह्यमानमभिवीक्ष्यापविद्धंबंधुरिवानुकंपयाराजर्षिर्भरतआदायमृतमातरमित्याश्रमपदमनयत् ४ तस्यहवाएणकुणकेउच्चैरेतस्मिन्कृतनिजाभिमानस्याहरहस्तत्पोषणपालनलालनप्रीणनानुध्यानेनात्मनियमाःसहयमाःपुरुषपरिचर्यादयएकैकशःकतिपयेनाहर्गणेनवियुज्यमानाःकिलसर्वएवोदवसन् ५

नंतरंमृताच ३ एणकुणकंहरिणबालकम् अपविद्धंबंधुभिस्त्यक्तमितिएतैःकृपणत्वादिहेतुभिर्याऽनुकंपातया अनयत् ४ कृतोनिजःस्वीयइत्यभिमानोयेनपोषणंतृणादिनापालनंवृकादिभ्योरक्षणम् लालनंचुंबनादिनाप्रीणनंकंडूयनादिना एतैर्यदनुध्यानमासक्तिस्तेन आत्मनोनियमाःस्नानादयःयमाअहिंसादयःतत्सहिताईश्वरपरिचर्यादयश्चप्रत्यहमेकैकशोवियुज्यमानाःसंतःकतिपयेनाहर्गणेनसर्वेउत्सन्नाबभूवुः ५

धृतानिभगवद्व्रतानियेनसभगवंतंसूर्यमंडलेऽभ्युपतिष्ठन्नेतदुहोवाचेत्यन्वयः कीदृशः एण्या हरिण्या अजिनमैणेयंतदेववासस्ते
न अनुसवनाभिषेकेणार्द्राः कपिशाश्चयाः कुटिलाजटास्तासांकलापेनचविरोचमानः सूर्यप्रकाशिकयाऋचाहिरण्मयंध्येयःसदा
सवितृमंडलमध्यवर्त्तीत्यादिनोक्तम् उज्जिहानेउद्गच्छतिसति सकारांतपाठेसन्नंतात्यचाद्यच् अर्थस्तुसएव १२ परोरजःरजा
सःप्रकृतेः परंशुद्धंसत्वात्मकं सवितुर्देवस्यसूर्यस्यभर्गः स्वरूपभूतंतेजः जातवेदोधनंकर्मफलंयस्मात्तत्कर्मफलदमित्यर्थः
अत्रहेतुः यत्मनसैवेदंविश्वजजानससर्ज पुनश्च अदः सृष्टंविश्वमंतर्यामिरूपेणप्रविश्यगृध्राणंकांक्षंतंहंसंजीवंस्मरेत

इत्थंधृतभगवद्व्रतऐणेयाजिनवाससाऽनुसवनाभिषेकार्द्रकपिशकुटिलजटाकलापेनचविरोचमानः
सूर्यर्चाभगवंतंहिरण्मयंपुरुषमुज्जिहानेसूर्यमंडलेऽभ्युपतिष्ठन्नेतदुहोवाच १२ परोरजःसवितु
र्जातवेदोदेवस्यभर्गोमनसेदंजजान स्मरेतसादः पुनराविश्यचष्टे हंसंगृध्राणंनृषद्रिंगिरामिमः-

१२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभरतचरितेभगवत्परिचर्यायांसप्तमोऽध्यायः ७

श्रीशुकउवाच एकदातुमहानद्यांकृताभिषेकनैयमिकावश्यकोब्रह्माक्षरमभिगृणानोमुहू
र्त्तत्रयमुदकांतउपविवेश तत्रतदाराजन्हरिणीपिपासयाजलाशयाभ्याशमेकैवोपजगाम तया
पेपीयमानउदकेतावदेवाविदूरेणनदतोमृगपतेरुन्नादोलोकभयंकरउदपतत् १

साचिच्छत्त्याविचष्टेप
श्यतिपालयतीत्यर्थः नृषुसीदति उपाधितयातिष्ठतीतिनृषत्तुबुद्धिः तस्यारिंगिंरिंगणंगतिंरातीतिनृषद्रिंगिराम् वाछंदसीत्य
मिपूर्वरूपत्वाभावः तद्भर्गः इमः शरणंव्रजामः १२ इतिपंचमस्कंधेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ अष्टमेभजतोविष्णुं-
तस्यकर्मांतरायतः एणरक्षाप्रसक्तस्यजातमेणत्वमीर्यते १ कृपयापिकृतःसंगः पतनायैवयोगिनः इतिप्रदर्शयन्नाहभरत
स्यैणपोषणम् २ नैयमिकंनित्यनैमित्तिकविधिप्राप्तम् आवश्यकमर्थप्राप्तंमूत्रोत्सर्गादिकृतमभिषेकादिकंयेनब्रह्माक्षरंप्रण
वंजपन् उदकांतेनद्यास्तीरेजलाशयाभ्याशंनद्याःसमीपेपेपीयमाने अत्यासक्त्यापीयमानेसति तावदेवतत्क्षणमेव अविदूरेणस
न्निधौमृगपतेःसिंहस्यउन्नादोमहान्नादःउद्गतः १

एवमनुवृत्त्यावर्षाणामयुतानितेषांसहस्रंतत्पर्यंतकालेः वसितोनिश्चितः कर्मनिर्वाणावसरःराज्यभोगादृष्टसमाप्तिसमयोयेनसः अधिकृत्यभुज्यमानंरिक्थंधनंयथाविभागंविभज्य सकलसंपदांनिकेतनात् आश्रयात् स्वगृहात् पुलहाश्रमंहरिक्षेत्रंप्रवव्राज - यत्रक्षेत्रेविद्याधरकुंडेवात्सल्यंकर्तृतेनसन्निहितः क्रियतेभक्तानामपेक्षितेनरूपेणसन्निहितोभवतीत्यर्थः ८ आश्रमस्याना नित्उभयतउपर्यधश्चनाभिर्येषांतैर्दृषच्चक्रैः शिलामध्यगतैश्चक्रैः चक्रनदीगंडकीसरितांश्रेष्ठापवित्रीकरोति ९ एकलः एकः आरा धनंसमीहमानः कुर्वाणः विविक्तः शुद्धः अतएवउपरतोविषयाभिलाषोयस्य उपभृतः संवृद्धः उपशमोयस्य १० प्रवर्द्धमानानुराग

एवंवर्षायुतसहस्रपर्यंतावसितकर्मनिर्वाणावसरोऽधिभुज्यमानंस्वतनयेभ्योरिक्थंपितृपैतामहंयथा-
दायंविभज्यस्वयंसकलसंपन्निकेतात्स्वनिकेतात्पुलहाश्रमंप्रवव्राज यत्रहवावभगवान्हरिरद्यापित
त्रस्यानांनिजजनानांवात्सल्येनसंनिधाप्यतइच्छारूपेण ८ यत्राश्रमपदान्युभयतोनाभिभिर्दृषच्चक्रैश्च
क्रनदीनामसरित्प्रवरासर्वतः पवित्रीकरोति ९ तस्मिन्वावकिलसएकलः पुलहाश्रमोपवनेविविध-
कुसुमकिसलयतुलसिकांऽबुभिः कंदमूलफलोपहारैश्चसमीहमानोभगवतआराधनंविविक्तउपरत
विषयाभिलाषउपभृतोपशमः परांनिर्वृतिमवाप १० तयेत्थमविरतपुरुषपरिचर्ययाभगवतिप्रवर्द्धमाना
नुरागभरद्रुतहृदयशैथिल्यः प्रहर्षवेगेनात्मन्युद्भिद्यमानरोमपुलककुलकऔत्कंठ्यप्रवृत्तप्रणयबा
ष्पनिरुद्धावलोकनयनएवंनिजरमणारुणचरणारविंदानुध्यानपरिचितभक्तियोगेनपरिप्लुतपरमाल्हादगं
भीरहृदयह्रदावगाढधिषणस्तामपिक्रियमाणांभगवत्सपर्यांनसस्मार ११

स्यभरेणयत्द्रुतंद्रवीभूतंहृदयंतस्मिन्शैथिल्यमनुधर्मोयस्य आत्मनिदेहेउद्भिद्यमानंरोमपुलककुलंरोमांचवृंदंयस्यकंकारःसमासां तः औत्कंठ्यात्प्रवृत्तेनप्रणयबाष्पेणनिरुद्धोऽवलोकोययोः तेनयनेयस्यसः एवंवर्त्तमानस्तामपिभगवत्सपर्यांनसस्मारेत्यन्वयः तत्रहेतुः निजरमणस्यस्वप्रीतिदातुर्येअरुणेचरणारविंदेतयोरनुध्यानेनपरिचितः समृद्धोभक्तियोगः तेनपरिप्लुतः सर्वतोव्याप्तः- परमआल्हादः परमानंदोयस्मिन् गंभीरहृदयह्रदेतस्मिन्नवगाढानिमग्नाधिषणायस्य ११

किंच संप्रचरत्सु प्रवर्त्तमानेषु नानायागेषु विरचिता अनुष्ठिता अंगक्रिया येषां तेषु यदपूर्वं तद्वासुदेव एव भावयमानः चिंतयन् स यज-
मानो यज्ञभाजो ये देवाः सूर्यादयस्तान् पुरुषस्य वासुदेवस्यावयवेषु चक्षुरादिष्वभ्यध्यायत् ननु पृथक्त्वेनेत्यन्वयः अपूर्वं पक्षद्वयं
मीमांसकानां तदानीमेव सूक्ष्मत्वेनोत्पन्नं फलमेवापूर्वं कालांतरफलोत्पादिका कर्मशक्तिर्वेति तदुक्तम् यागादेव फलं तद्धि शक्ति द्वारे
णासिद्ध्यति सूक्ष्मंश त्त्यात्मकं वाऽपि फलमेवोपजायत इति तदेवाह क्रियाफलं धर्माख्यमिति च ननु यद्यंगं देवताः कर्मप्रधानमिति मतं
तर्हि कर्तृनिष्ठमपूर्वं स्यात् तदुक्तम् कर्मभ्यः प्रागयोग्यस्य कर्मणः पुरुषस्य वा योग्यता शास्त्रगम्या या परा साऽपूर्वमिष्यत इति अथ-
देवताप्रधानं कर्म तु देवताराधनार्थं तदा देवताप्रसादरूपत्वादपूर्वस्य देवताश्रयत्वमेव युक्तम् प्रोक्षणाद्यपूर्वस्येव व्रीह्याद्याश्रयत्वं
कुतो वा वासुदेवाश्रयमपूर्वं भावयति उच्यते यदि कर्तृनिष्ठमपूर्वं तर्हि वासुदेवस्यांतर्यामिणः प्रवर्त्तकत्वेन मुख्यकर्तृत्वात्तदाश्रयमेवा-

संप्रचरत्सु नानायागेषु विरचितांगक्रियेष्वपूर्वं यत्तत्क्रियाफलं धर्माख्यं परे ब्रह्मणि यज्ञपुरुषे सर्वदेवतालिंगानां
मंत्राणामर्थनियामकतया साक्षात्कर्त्तरि परदेवतायां भगवति वासुदेव एव भावयमान आत्मनैपुण्यमृदितकषा
यो हविष्यध्वर्युभिर्गृह्यमाणेषु स यजमानो यज्ञभाजो देवांस्तान्पुरुषावयवेष्वभ्यध्यायत् ६ एवं कर्मविशुद्ध्या
विशुद्धसत्त्वस्यांतर्हृदयाकाशशरीरे ब्रह्मणि भगवति वासुदेवे महापुरुषरूपोपलक्षणे श्रीवत्सकौस्तुभ
वनमालाऽरिदरगदादिभिरुपलक्षिते निजपुरुषहृल्लिखितेनात्मनि पुरुषरूपेण विरोचमान उच्चैस्तरां भक्तिरनु
दिनमेधमानरयाऽजायत ७

पूर्वं न तु तत्प्रयोज्ययजमानाश्रयं शास्त्रफलं प्रयोक्तरीति न्यायात् अन्यथा ऋत्विजामप्यपूर्वा
श्रयत्वप्रसंगात् तदेवाह साक्षात्कर्त्तरीति देवताश्रयत्वेऽपि वासुदेवाश्रयत्वमेवेत्याह परदेवतायामिति परदेवतात्वे हेतुः सर्वदेवता-
लिंगानां तत्तद्देवताप्रकाशकानां मंत्राणां येऽर्था इंद्रादिदेवतास्तेषां नियामकतया तस्यैव प्रसादनीयत्वात् फलदातृत्वाच्च युक्तमेवापूर्वा
श्रयत्वमित्यर्थः एवं भावनमेवात्मनो नैपुण्यं कौशलं तेन मृदिताः क्षीणाः कषायाः रागादयो यस्य अध्वर्युभिरिति बहुवचनं नानाक
र्माभिप्रायेण ६ एवंभूतया कर्मविशुद्ध्या विशुद्धसत्वस्य भक्तिरजायतेत्यन्वयः क्व अंतर्हृदये य आकाशः स एव शरीरमभिव्यक्ति
स्थानं यस्य तस्मिन्ब्रह्मणि कीदृशे महापुरुषरूपस्योपलक्षणमाकारो यस्य तस्मिन् किंच श्रीवत्सादिभिरुपलक्षिते निजपुरुषा
णां नारदादीनां हृदि लिखितवन्निश्चलतया स्थितेन उक्तेन पुरुषरूपेण आत्मनि स्वमनसि विरोचमाने कीदृशी भक्तिः अत्यंताति
शयेन एधमानो रयो वेगः प्रकर्षो यस्याः ७ ७

अध्यायानांचयेणैवमृषभारव्यानमीरितम् अष्टभिर्भरतारव्यानमतःप्रस्तूयतेऽमृतम् १ सप्तमेभरतोराज्येचिरंयज्ञैर्हरिंयजन् आरब्धकर्मनिर्वाणेहरिक्षेत्रेऽभजद्धरिम् २ संचिंतितःसंकल्पेनैवराज्यादौनियुक्तः १ आत्मनोऽनुरूपान्भूतादिरहंकारइवभूतसूक्ष्माणीति संततिवृद्धौदृष्टांतः भारतमितिस्वनाम्नारव्यापकत्वेनधर्माद्यतिशयःसूचितः ३ बहुवित्सर्वज्ञः ४ यज्ञा-

श्रीशुकउवाच भरतस्तुमहाभागवतोयदाभगवताऽवनितलपरिपालनायसंचिंतितःतदनुशासनपरःपंचजनींविश्वरूपदुहितरमुपयेमे १ तस्यामुहवाआत्मजान्कार्त्स्न्येनानुरूपानात्मनःपंचजनयामासभूतादिरिवभूतसूक्ष्माणि २ सुमतिंराष्ट्रभृतंसुदर्शनमावरणंधूम्रकेतुमिति अजनाभंनामैतद्वर्षंभारतमितियतआरभ्यव्यपदिशंति ३ सबहुविन्महीपतिःपितृपितामहवदुरुवत्सलतयास्वेस्वेकर्मणिवर्त्तमानाःप्रजाःस्वधर्ममनुवर्त्तमानःपर्यपालयत् ४ ईजेचभगवंतंयज्ञक्रतुरूपंक्रतुभिरुच्चावचैःश्रद्धयाहृताग्निहोत्रदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुसोमानांप्रकृतिविकृतिभिरनुसवनंचातुर्होत्रविधिना ५

अयूपाःक्रतवःसयूपाःतद्रूपम् उच्चावचैर्महद्भिरल्पैश्चक्रतुभिःकर्मभिःश्रद्धयाईजे चतानेवाह आहृताःस्वाधिकारेणात्मसात्कृतायेअग्निहोत्रादयःतेषांप्रकृतिविकृतिभिःअग्निहोत्राद्योद्विविधाःसकलांगयुक्ताःप्रकृतयःविकलांगाविकृतयइति तैर्द्विविधैरपीष्टवानित्यर्थः अनुसवनमित्यंतंवाचातुर्होत्रविधिनेत्यंतंवागद्यम् ५ ६

विशुद्धाचरितेयत्ईरितंकथितंतत्समस्तंदुश्चरितमभितोहरतीतितथापरममहामंगलानामयनंच अवहितःसन् अनयो
रपिश्रोतृश्रावयित्रोरविशेषेणभक्तिःसम्यक् अनुवृत्ताभवतीत्यर्थः १७ भक्तेःपरमपुरुषार्थत्वमाह यस्यांभक्तावेवनतुयोगा
दिषुअनुसवनमविरतमात्मानंस्नापयंतःस्वयमासादितमप्रार्थितंभगवतास्वयमेवदीयमानमपि अनादरेहेतुःभगव
दीयत्वेनैवपरितःसमाप्ताःसम्यक्प्राप्ताःसर्वेपुरुषार्थायैस्ते १८ ननुभगवतोऽतिसुलभत्वदर्शनान्मोक्षस्यचातिदुर्लभता

इतिहस्मसकलवेदलोकदेवब्राह्मणगवांपरमगुरोर्भगवतऋषभाख्यस्यविशुद्धाचरितेरितंपुंसांसमस्त
दुश्चरिताभिहरणम् परममहामंगलायनमिदमनुश्रद्धयोपचितयाऽनुशृणोत्याश्रावयतिवाऽवहितोभ
गवतितस्मिन्वासुदेवएकांततोभक्तिरनयोरपिसमनुवर्त्तते १७ यस्यामेवकवयआत्मानमविरतंविविध
वृजिनसंसारपरितापोपतप्यमानमनुसवनंस्नापयंतस्तयैवपरयानिर्वृत्त्याह्यपवर्गमात्यंतिकंपरमपुरुषार्थ
मपिस्वयमासादितंनोएवाद्रियंते भगवदीयत्वेनैवपरिसमाप्तसर्वार्थाः १८ राजन्पतिर्गुरुरलंभवतांयदू
नांदैवंप्रियःकुलपतिःक्वचकिंकरोवः अस्त्वेवमंगभगवान्भजतांमुकुंदोमुक्तिंददातिकर्हिचित्स्मनभक्ति
योगम् १९ नित्यानुभूतनिजलाभनिवृत्ततृष्णःश्रेयस्यतद्रचनयाचिरसुप्तबुद्धेः लोकस्ययःकरु
णयाभयमात्मलोकमाख्यान्नमोभगवतेऋषभायतस्मै २० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचम
स्कंधेऋषभदेवानुचरितेषष्ठोऽध्यायः ६

दियमतिस्तुतिरेवेत्याशंक्याह हेराजन् भवतांपांडवानांयदूनांचपतिःपालकःगुरुःउपदेष्टादैवमुपास्यःप्रियःसुहृत् कुलस्य
पतिःनियंताकिंबहुना क्वचकदाचित्दौत्यादिषुवःपांडवानांकिंकरोऽपिआज्ञानुवर्त्ती अस्तुनामैवंतथाऽप्यन्येषांनित्यंभ
जतामपिमुक्तिंददाति नतुकदाचिदपिसप्रेमभक्तियोगम् १९ वर्णितमृषभावतारंनमस्करोति नित्यमनुभूतंयन्निजरूपं
सएवलाभःतेननिवृत्तातृष्णायस्यसः अतद्रचनयादेहाद्यर्थमनोरथेनश्रेयसिविषयेचिरंसुप्ताबुद्धिर्यस्य तस्यजनस्यक
रुणयानिर्भयमात्मस्वरूपंयआख्यातवान् तस्मैनमः २० इतिपंचमस्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ ६२

अवधूतवेषेणऋषभदेवस्तत्रगतइत्येतस्यसूचकमाह यस्यकिलाश्रमातीतमनुचरितंतद्देशवासिभ्यउपाकर्ण्य अर्हन्नितिनाम यस्यसराजास्वयंतत्रउपशिक्ष्यशिक्षित्वाकुपथश्चासौपाषंडश्चतन्निजमनीषयासंप्रवर्त्तयिष्यतइत्यन्वयः तत्रहेतुः कलावित्यादि भवितव्येनप्राणिनांपूर्वसंचितपापफलेन १० येनप्रवर्त्तकेनमनुजेष्वपसदानिकृष्टाः स्वविधिनानियोगोयास्मिन् शौचचारित्रेतद्विहीनाः देवावज्ञारूपाण्यस्नानादीनिकुव्रतानिगृह्णानाः वेदादीनांविदूषकाभविष्यंति ११ तत्फलंचांधंतमःप्राप्स्यंतीत्याह तेचेति अर्वाक्तनया अवेदमूलयानिजलोकयात्रयास्वेच्छाकृतप्रवृत्त्या आश्वस्ताः कृतविश्वासाः १२ ननुतर्ह्यनर्थकारीकिमर्थो

यस्यकिलानुचरितमुपाकर्ण्यकोंकवेंककुटकानांराजाऽर्हन्नामोपशिक्ष्यकलावधर्मउत्कृष्यमाणेभवितव्येनविमोहितःस्वधर्मपथमकुतोभयमपहायकुपथपाषंडमसमंजसंनिजमनीषयामंदः प्रवर्त्तयिष्यते १० येनहवावकलौमनुजापसदादेवमायामोहिताःस्वविधिनियोगशौचचारित्रविहीनादेवहेलनान्यपव्रतानिनिजेच्छयागृह्णाना अस्नानानाचमनाशौचकेशोल्लुंचनादीनिकलिनाऽधर्मबहुलेनोपहतधियोब्रह्मब्राह्मणयज्ञपुरुषलोकविदूषकाः प्रायेणभविष्यंति ११ तेचह्यर्वाक्तनयानिजलोकयात्रयांऽधपरंपरयाश्वस्तास्तमस्यंधेस्वयमेवप्रपतिष्यंति १२ अयमवतारोरजसोपप्लुतकैवल्योपशिक्षणार्थः तस्यानुगुणान्श्लोकान्गायंति १३ अहोभुवःसप्तसमुद्रवत्याद्वीपेषुवर्षेष्वधिपुण्यमेतत् गायंतियत्रत्यजनामुरारेः कर्माणिभद्राण्यवतारवंति १४ अहोनुवंशोयशसाऽवदातः प्रैयव्रतोयत्रपुमान्पुराणः कृतावतारःपुरुषःसआद्यश्चचारधर्मंयदकर्महेतुम् १५ कोन्वस्यकाष्ठामपरोनुगच्छेन्मनोरथेनाप्यभवस्ययोगी योयोगमायाःस्पृहयत्युदस्ताह्यसत्तयायेनकृतप्रयत्नाः १६

ऽयमृषभावतारस्तत्राह अयमिति रजोव्याप्तानांजनानांमोक्षमार्गोपशिक्षणार्थः तस्यकैवल्योपशिक्षणस्यानुरूपान् १३ अधिकंपुण्यंयस्मिन् एतद्भारतंवर्षंऋषभाद्यवतारयुक्तानिकर्माणि १४ प्रियव्रतस्यवंशः अवदातः शुद्धः यत्रवंशे यद्यस्मात् अकर्मामोक्षस्तस्यहेतुंधर्मंचचार १५ अपरः कोनुयोगी अस्यकाष्ठांदिशमप्यनुगच्छेत् योयोगीयेनऋषभेण असत्तयाअवस्तुत्वेनउदस्तानिरस्तायोगमायाः सिद्धीर्वांछति कथंभूताः कृतः प्रयत्नोयासुतदर्थंप्रयत्नंचकरोतीत्यर्थः यद्वा कथंभूताउदस्ताः कृतप्रयत्नाः सेवितुमुद्यताअपीत्यर्थः १६

यद्विश्रंभात् यस्याविश्वासात् चिराच्चीर्णं बहुकालसंचितंतपः चस्कंद स्रुतं स्रावऐश्वरम् विष्णोर्मोहिनीरूपदर्शनेन यद्वा ईश्वराणांसम
र्थानामपिसौभरिप्रभृतीनांतपः ३ तत्रहेतुः नित्यमितिकृतविश्वासोयोयोगीतदीयंमनः कामस्यतमनुये ऽरयस्तेषांचच्छिद्रमवकाशं
ददाति यथाकृतविश्वासस्यपत्युः पुंश्चलीजायाजाराणामवकाशंदत्त्वापतिंघातयति तथामनो ऽपिकामादिभिर्योगिनंभ्रंशयती-
त्यर्थः ४ अरीन्कथयन्नुपसंहरति कामइति यन्मूलः यन्निमित्तोभवति तन्मनः कोनुबुधः स्वीकुर्यात् स्वाधीनमितिमन्येत ५ प्रा
संगिकंसमाप्य प्रस्तुतमाह अथेति अखिलानांलोकपालानांललामोमंडनभूतो ऽपिउपरताबाधिता ऽत्नुवृत्तिर्यस्मात् सउपरराम देहा

तथाचोक्तम् नकुर्यात्कर्हिचित्सख्यंमनसिह्यनवस्थिते यद्विश्रंभाच्चिराच्चीर्णंचस्कंदतपऐश्वरम् ३ नित्यं
ददातिकामस्यच्छिद्रंतमनुयेऽरयः योगिनः कृतमैत्रस्यपत्युर्जायेवपुंश्चली ४ कामोमन्युर्मदोलोभः-
शोकमोहभयादयः कर्मबंधश्चयन्मूलः स्वीकुर्यात्कोनुतद्बुधः ५ अथैवमखिललोकपालललामो
विलक्षणैर्जडवदवधूतवेषभाषाचरितैरविलक्षितभगवत्प्रभावोयोगिनांसांपरायविधिमनुशिक्षयन्-
स्वकलेवरंजिहासुरात्मन्यात्मानमसंव्यवहितमनर्थांतरभावेनान्वीक्षमाणउपरतानुवृत्तिरुपरराम ६
तस्यहवाएवंमुक्तलिंगस्यभगवतऋषभस्ययोगमायावासनयादेहइमांजगतीमभिमानाभासेनसंक्र
ममाणः ७ कोंकवेंककुटकान्दक्षिणकर्णाटकान्देशान्यदृच्छयोपगतः कुटकाचलोपवनआस्य
कृताश्मकवलउन्मादइवमुक्तमूर्द्धजोसंवीतएवविचचार ८ अथसमीरवेगविधुतवेणुविकर्षणजा
तोग्रदावानलस्तद्वनमालेलिहानः सहतेनददाह ९

भिमानंजहौ विलक्षणैरनेकप्रकारैरवधूतवेषादिभिर्नविलक्षितोभगवत्प्रभावोयस्मिन् सांपरायविधिं देहत्यागप्रकारम् आधाराधे-
यभावव्यावृत्त्यर्थमाह अनर्थांतरभावेन अभेदेन उपासनाव्यावृत्त्यर्थमाह असंव्यवहितम् ६ मनसास्वयंत्यक्ते ऽप्यभिमा
नेकेनापिसंस्कारेणदेहः प्रचलति यथाकुलालचक्रंसो ऽयमभिमानाभासः तेनसचजीवन्मुक्तानामविद्यावासनयाभवतीति
ततोविशेषमाह योगमायावासनयेति ७ कोंकादीन्देशान्गतः सन् कयापिवासनया आस्येकृत अश्मकवलोयेन असंवी
तोनग्नः ८ समीरवेगेनविधुतानांकंपितानांवेणूनांसंघर्षणेनजातउग्रोदावानलः आलेलिहानः सर्वतोग्रसन् ९

नानायोगचर्या आचरतीति तथा लोकयात्रापरिहाराय योगिभिरेवं वर्त्तितव्यमिति प्रदर्शनाय तथाक्लनवान् वस्तुतस्तु भग-
वान्यत: अविरत: परममहान् उत्तरोत्तरशतगुणत्वेनोत्कर्षाय आनंद: तदनुभवस्वरूप: किंच वासुदेवे आत्मनो ऽव्यवधा
नेन अभेदेन नविद्यते अन्येषामिव अंतरामध्ये उदरस्य देहोपाधेर्भावस्तेन नित्य निवृत्तोपाधित्वेनेत्यर्थ: स्वत एव सिद्धै: समस्तैरर्थै:
फलै: परिपूर्णत्वाद्योगैश्वर्याणि नाभ्यनंदत् वैहायसं खेचरत्वम् मनोजवं मनस इव देहस्य वेगम् दूरग्रहणम् दूरदर्शनम् हे नृप हृदयेन मनसा
षष्ठेलीनाभिमानस्य देहत्यागक्रमाभिधा प्रदहंतं दवाग्निय: पश्यन्नपि न पश्यति १
३५ इति पंचमे टीकायां पंचमो ऽध्याय: ५

इति नानायोगचर्याचरणो भगवान् कैवल्यपतिर्ऋषभो ऽविरतपरममहानंदानुभव आत्मनि सर्वेषां भूता
नामात्मभूते भगवति वासुदेव आत्मनो ऽव्यवधानानंतरोदरभावेन सिद्धसमस्तार्थपरिपूर्णो योगैश्वर्या
णि वैहायसमनोजवांतर्धानपरकायप्रवेशदूरग्रहणादीनि यदृच्छयोपगतानि नांजसा नृप हृदयेना
भ्यनंदत् ३५ इति श्रीभागवते महापुराणे पंचमस्कंधे ऋषभदेवानुचरिते पंचमो ऽध्याय: ५
राजोवाच नमूनं भगव आत्मारामाणां योगसमीरितज्ञानावभर्जितकर्मबीजानामैश्वर्या-
णि पुन: क्लेशदानि भवितुमर्हंति यदृच्छयोपगतानि १ ऋषिरुवाच सत्यमुक्तं किंत्विह वाए
के न मनसो ऽद्धा विश्रंभमनवस्थानस्य शठकिरात इव संगच्छंते २

योगैश्वर्याणि नाभ्यनंदत् इत्युक्तं तत्र पृच्छति नेति भगव: हे भगवन् योगेन समीरितमुद्दीपितं यत् ज्ञानं तेनावभर्जितानि द-
ग्धानि कर्मबीजानि रागादीनि यै: तेषां यदृच्छया प्राप्तानि योगैश्वर्याणि पुन: क्लेशदानि भवितुं नार्हंति अत: किमिति नाभ्यनं
ददित्यर्थ: १ अंगीकृत्य परिहरति सत्यमिति एके बुद्धिमंतो ऽनवस्थानस्य चंचलस्य मनसो विश्वासं न संगच्छंते न स-
म्यक् प्राप्नुवंति शठ: किरातो यथा धृतेष्वपि मृगेषु शठे किराते यथा मृगा इति सम्यंतं वा पाठांतरे शठो वंचक: किरातो व
णिक् व्यवहर्त्तारि यथा अस्मिन् वा व्यवहर्त्ता विश्वासं न यातीत्यर्थ: पाक्षिको दोषो वर्जनीय इत्युपदेष्टुं नाभ्यनंददिति भाव: २

सचतदाग्रहगृहीतइवादृश्यत तत्रहेतुः पराक्पुरतोऽवलंबमानाश्चतेकुटिलाश्चतेजटिलाश्चकपिशाश्चकेशाः तेषांभूरिभारोयस्या वधूतमनादृतमतएवमलिनंनिजशरीरंतेन कथंभूतोऽप्येवमदृश्यत अतिसुकुमाराणिकरचरणोरःस्थलानितथाविपुला बाह्वादयः तएवावयवाः तेषांविशिष्टोन्यासःसन्निवेशोयस्यसः तथाप्रकृत्यैवसुंदरःस्वभावसिद्धोहासःतेनशोभनंमुखंय स्यतथानवनलिनदलवत् आचरतीयेशिशिरतारेतापहारिकनीनिके अरुणे आयतेनयनेताभ्यांरुचिरःतथासदृशाअन्यूना धिकाःसुभगाश्चकपोलकर्णकंठनासिकायस्यतस्यविगूढस्मितंयद्वदनंतस्यमहोत्सवेनविभ्रमेणपुरांगनानांमनसिकामसुद्दी

अतिसुकुमारकरचरणोरःस्थलविपुलबाह्वंसगलवदनाद्यवयवविन्यासःप्रकृतिसुंदरस्वभावहास सुमुखनवनलिनदलायमानशिशिरतारारुणायतनयनरुचिरःसदृशसुभगकपोलकर्णकंठनासो विगूढस्मितवदनमहोत्सवेनपुरवनितानांमनसिकुसुमशरासनमुपदधानःपरागवलंबमानकुटिलज टिलकपिशकेशभूरिभारोऽवधूतमलिननिजशरीरेणग्रहगृहीतइवादृश्यत ३१ यर्हिवावसभग वान्लोकमिमंयोगस्याद्धाप्रतीपमिवाचक्षाणस्तत्प्रतिक्रियाकर्मबीभत्सितमितिव्रतमाजगरमास्थि तःशयानएवाश्नातिपिबतिखादत्यवमेहतिहदतिस्मचेष्टमानउच्चरितआदिग्धोद्देशः ३२ तस्यह यःपुरीषसुरभिसौगंध्यवायुस्तंदेशंदशयोजनंसमंतात्सुरभिंचकार ३३ एवंगोमृगकाकचर्ययाव्र जंस्तिष्ठन्नासीनःशयानःकाकगोमृगचरितःपिबतिखादत्यवमेहतिस्म ३४

पयन् एवंभूतोअपितयाःदृश्यतेत्यन्वयः ३१ यर्हियदालोकंजनंयोगस्यप्रतिपक्षमाचक्षाणःपश्यन्बभूव तस्यप्रतिक्रियाकर णंकर्मचार्नोदितमित्याचक्षाणः तदाआजगरंव्रतमास्थितःसन्शयानएवाश्नातिस्मेत्यन्वयः आजगरंव्रतंनामएकत्रैवस्थित्वा प्रारब्धकर्मोपभोगःअवमेहति मूत्रयतिहदतिपुरीषमुत्सृजति उच्चरितेपुरीषेचेष्टमानोविलुंठन् तेनैवादिग्धाआलिप्ताउद्देशादेह प्रदेशायस्यसः ३२ बीभत्समिवाशंक्याह तस्येति पुरीषस्यसुरभिणागंधेनसौगंध्यंयस्यसवायुः ३३ एवंगवादिचर्यया पानादिकरोतिस्म तदेवाहव्रजन्नित्यादि काकमृगगवामिवान्यदपिचरितंवृत्तिर्यस्य ३४ ५ ६ ७

स्वतएवसम्यक्शिक्षितानपिलोकानुशासनार्थमनुशास्यमुनीनांपारमहंस्यधर्ममुपशिक्षयिष्यन् भरतमभिषिच्यऋषभइत्यपदेशोनाम यस्यभगवान् ब्रह्मावर्तात् स्वदेशात्प्रवव्राजेत्यन्वयः उर्वरितोऽवशिष्टः शरीरमात्रपरिग्रहोयस्य २८ अभिभाष्यमाणोऽपिजनानांमध्येजडादिवद्वर्तमानः तूष्णींबभूव अवधूतस्येववेषोयस्य २९ तत्रपुरादिष्वनुपथंमार्गेमार्गेअवनिचरापसदैर्दुर्जनैस्तर्ज्जनादिभिःपरिभूयमानोऽपितदविगणयन्नेवैकचरएकाकीपृथिवींपरिबभ्रामेत्यन्वयः तत्रपुरंपत्तनम्ग्रामाहट्टवंतः आकरःखनिःखे

श्रीशुकउवाच एवमनुशास्यात्मजान्स्वयमनुशिष्टानपिलोकानुशासनार्थंमहानुभावःपरमसुहृद्भगवानृषभापदेशउपशमशीलानामुपरतकर्मणांमहामुनीनांभक्तिज्ञानवैराग्यलक्षणंपारमहंस्यधर्ममुपशिक्षमाणःस्वतनयशतज्येष्ठंपरमभागवतंभगवज्जनपरायणंभरतंधरणिपालनायाभिषिच्यस्वयंभवनएवोर्वरितशरीरमात्रपरिग्रहउन्मत्तइवगगनपरिधानःप्रकीर्णकेशआत्मन्यारोपिताहवनीयोब्रह्मावर्त्तात्प्रवव्राज २८ जडान्धमूकबधिरपिशाचोन्मादकवदवधूतवेषोऽभिभाष्यमाणोऽपिजनानांगृहीतमौनव्रतस्तूष्णींबभूव २९ तत्रतत्रपुरग्रामाकरखेटवाटशिबिरव्रजघोषसार्थगिरिवनाश्रमादिष्वनुपथमवनिचरापसदैःपरिभूयमानोमक्षिकाभिरिववनगजस्तर्जनताडनावमेहनष्ठीवनग्रावशकृद्रजःप्रक्षेपपूतिवातदुरुक्तैस्तदविगणयन्नेवासत्संस्थानएतस्मिन्देहोपलक्षणेसदपदेशउभयानुभवस्वरूपेणस्वमहिमावस्थानेनासमारोपिताहंममाभिमानत्वादविखंडितमनाःपृथिवीमेकचरःपरिबभ्राम ३०

टः कृषीवलग्रामः वाटःपुष्पादिवाटिका शिबिरंसेनायावासस्थानं व्रजोगवांस्थानम् घोषोगोपानाम् सार्थोयात्रिकजनसंघातः आश्रमाः ऋषीणाम् तर्जनंभयजननम् ताडनंप्रहारः अवमेहनमुपरिमूत्रणम् ष्ठीवनंफूत्कृत्यश्लेष्मप्रक्षेपःग्रावग्णांशकृतोरजसश्चप्रक्षेपः पूतिवातोऽधोवायुः दुरुक्तंशापः एतैःअगणनेदृष्टांतः मक्षिकाभिरिवेति तत्रहेतुःअसतिमिथ्याभूतेसंस्थानेसंनिवेशेदेहइत्युपलक्षणमाकारोयस्यसदित्यपदेशमात्रंयस्यतस्मिन्निरभिमानत्वात् केनहेतुना उभयोःसदसतोर्योऽनुभवःतत्स्वरूपेणयत्स्वमहिम्न्यवस्थानंतेन अतएवाखंडितंमनोयस्यसःपरिबभ्राम ३० ५ ५ ५

तेभ्योसुराः देवासुरेभ्यः संधिरार्षः देवाश्चमघवत्प्रधानाःदेवेभ्यइंद्रः श्रेष्ठइत्यर्थः ततोऽपिब्रह्मसुतादक्षादयः तेषांमध्येभवःप
रः श्रेष्ठः सभवः विरिंच्यवीर्यः विरिंच्योवीर्यंशक्तिः कारणंयस्यसविरिंच्यवीर्यः अतस्तज्जनकत्वाद्विरिंच्यस्ततःपरइत्यर्थः सविरिं
च्योमत्परः अहंपरोयस्य द्विजदेवाब्राह्मणाएवदेवाःपूज्यायस्यसोहम् २२ ब्राह्मणैरन्यद्भूतंनतुलयेसमंनपश्यामि अतोब्राह्मणा
त्परंतुभूतंकिंपश्यामि नकिंचित् विप्राइतितत्रत्यानांब्राह्मणानांसंबोधनम् समस्यैवाभावादधिकंकुतस्त्यमित्यर्थः तत्रहेतूनाहसा
र्द्धाभ्याम् यस्मिन् ब्राह्मणेश्रद्धयाप्रकर्षेणहुतमन्नादिकामंयथेष्टमहमश्नामि २३ मेतनुर्मूर्त्तिर्वेदाख्यायेनब्राह्मणेनइहलोके

देवासुरेभ्योमघवत्प्रधानादक्षादयोब्रह्मसुतास्तुतेषाम् भवःपरःसोऽथविरिंच्यवीर्यःसमत्परोऽहं
द्विजदेवदेवः २२ नब्राह्मणैस्तुलयेभूतमन्यत्पश्यामिविप्राःकिमतःपरंतु यस्मिन्नृभिःप्रहुतंश्र
द्धयाऽहमश्नामिकामंनतथाऽग्निहोत्रे २३ धृतातनूरुशतीमेपुराणीयेनेहसत्त्वंपरमंपवित्रम् श
मोदमःसत्यमनुग्रहश्चतपस्तितिक्षाऽनुभवश्चयत्र २४ मत्तोप्यनंतात्परतःपरस्मात्स्वर्गापवर्गा
धिपतेर्नकिंचित् येषांकिमुस्यादितरेणतेषामकिंचनानांमयिभक्तिभाजाम् २५ सर्वाणिमद्धिष्ण्यत-
याभवद्भिश्चराणिभूतानिसुताध्रुवाणि संभावितव्यानिपदेपदेवोविविक्तदृग्भिस्तदुहार्हणंमे २६
मनोवचोदृक्करणेहितस्यसाक्षात्कृतंमेपरिबर्हणंहि विनापुमान्येनमहाविमोहात्कृतांतपाशान्नवि
मोक्तुमीशेत् २७

धृता यत्रचब्राह्मणेसत्त्वादयोऽष्टौगुणाःसंतिततःपरंकिंपश्यामीत्यन्वयः २४ निस्पृहत्वमाह म-
त्तोऽपियेषांनकिंचित्प्रार्थनीयमस्तितेषामितरेणराज्यादिनाकिमुस्यान्नकिमपि २५ तदेवंब्राह्मणसंमानंविधायेदानींसर्व
भूतसंमानंविधत्ते हेसुताःसर्वाणिजंगमानिस्थावराणिचभूतानिमदधिष्ठानतयावोयुष्माभिःसंमाननीयानिपदेपदेक्षणे
क्षणेविविक्ताभूतामत्सरादिरहितादृष्टिर्येषांतैःतदेवममार्हणम् २६ सर्वकर्मणामीश्वरार्पणंविधत्ते मनोवचोदृशामन्ये-
षांचकरणानामीहितस्यव्यापारस्यमेपरिबर्हणमाराधनमेवसाक्षात्कृतंफलम् येनपरिबर्हणेनविनाकालपाशाद्विमोक्तुंनई
शेत्नसमर्थोभवेत् २७

तमीदृशं कुबुद्धिं दृष्ट्वा तत्रैव कस्तं प्रवर्त्तयेन्न कोऽपि उत्पथेन गच्छंतमंधं यथा तेनैव गच्छेति कः ब्रूयात् १७ समुपेतः संप्राप्तो मृत्युः संसारो येन तं ततो भक्तिमार्गोपदेशेन यो न मोचयेत् स गुर्वादिर्न भवतीत्यर्थः यद्वा यस्तं मोचयितुं न शक्नुयात् अतस्तस्य गुर्वादिर्न स्यादिति निषेधः ततश्च पिता न स्यादिति पुत्रोत्पत्तौ यत्नो न कार्य इत्यर्थः देवं देवता न स्यादिति पूजां न गृह्णीयादित्यर्थः एवमन्यदपि द्रष्टव्यम् १८ एवं मोक्षधर्माननुपदिश्य भ्रातृशुश्रूषणलक्षणं धर्मं स्पर्द्धादिनिवृत्तये तेषां जन्मकथनपूर्वकमाह द्वाभ्याम्- इदं मनुष्याकारं शरीरं मम दुर्विभाव्यमवितर्क्यं मदिच्छाविलसितं न त्वहं प्राकृतो मनुष्य इत्यर्थः मे हृदयं तु तत्त्वम् किं तद्धृदयं यत्र धर्मः तत् शुद्धं सत्त्वमित्यर्थः कुतः यद्यस्मान्मयाऽधर्मो दूरादेव पृष्ठेकृतः उत्सारितः अत एव मामृषभं श्रेष्ठं प्राहुः १९ भवंतश्च हृदये

कस्तं स्वयं तदभिज्ञो विपश्चिद्विद्यायामंतरे वर्त्तमानम् दृष्ट्वा पुनस्तं सघृणः कुबुद्धिं प्रयोजयेदुत्पथगं यथाऽन्धम् १७ गुरुर्न स स्यात्स्वजनो न स स्यात्पिता न स स्याज्जननी न सा स्यात् दैवं न तत्स्यान्न पतिश्च स स्यान्न मोचयेद्यः समुपेतमृत्युम् १८ इदं शरीरं मम दुर्विभाव्यं सत्त्वं हि मे हृदयं यत्र धर्मः पृष्ठे कृतो मयि दधर्म आरादतो हि मामृषभं प्राहुरार्याः १९ तस्माद्भवंतो हृदयेन जाताः सर्वे महीयांसममुं सनाभम् अक्लिष्टबुद्ध्या भरतं भजध्वं शुश्रूषणं तद्भरणं प्रजानाम् २० भूतेषु वीरुद्भ्य उदुत्तमा ये सरीसृपास्तेषु सबोधनिष्ठाः ततो मनुष्याः प्रमथास्ततोऽपि गंधर्वसिद्धा विबुधानुगा ये २१

न शुद्धसत्त्वमयेन जाताः तस्मान्मत्सरं हित्वा महत्तमं सनाभं सोदरं भजध्वम् ननु तत्पुत्रत्वात् वां वयं भजेम राजपुत्रत्वान्न जाश्च पालया मे ति चेद्त आह तदेव मे शुश्रूषणं प्रजानां च पालनं भरतानुवृत्त्यैव सर्वं कृतं स्यादिति भावः २० इदानीं ब्राह्मणाश्च सेव्या इत्याशयेन तेषां सर्वेभ्यः श्रैष्ठ्यमाह पंचभिः भूतेषु चेतनेषु विरोहंतीति वीरुधः स्थावराः उत् उच्चैः अतिशयेनोत्तमाः तेभ्योऽपि ये सरीसृपाः सर्पंतीति जंगमाः ते उदुत्तमा इति सर्वत्रानुषंगः तेष्वपि सबोधनिष्ठास्थितिर्येषां पश्वादीनां ते कीटकादिभ्यः ततः तेष्वपि मनुष्याः ततोऽपि प्रमथाः भूतप्रेतादयः ततोऽपि गंधर्वाः ततः सिद्धाः ततोऽन्ये विबुधानुगाः किन्नरादयः २१

हेतुमतिहायेत्युक्तंतत्रपंचविंशतिसाधनान्याहचतुर्भिः हंसेमयिगुरौभक्तिः सेवा अनुवृत्तिस्तत्परताविगततृष्णयासर्वत्रलोकांतरेऽपिव्यसनावगत्यादुःखानुसंधानेन ईहानिवृत्त्याकाम्यकर्मत्यागेन १० मदर्थैः कर्मभिः अहमेवदेवोयेषांतैः संगात् हेपुत्राः देहगेहयोरात्मबुद्धेः अहंममेतिबुद्धेः ११ अध्यात्मयोगेन अध्यात्मशास्त्राभ्यासेनसध्र्यक्सम्यक् इतिसर्वत्रसंबंधः असंप्रमादेनकर्त्तव्यस्यापरित्यागेन १२ सर्वत्रमद्भावोमद्भावनातत्रविचक्षणेननिपुणेनविज्ञानविराजितेन अनुभवपर्यंतेनज्ञानयोगेनसमाधिनाधृत्युद्यमसत्त्वयुक्तः धैर्यप्रयत्नविवेकैर्युक्तः सन्नहंकाराख्यमुपाधिंव्यपोहेत् निरस्येत् १३ ततः साधनादुपरमेदित्याह कर्माण्या-

हंसेगुरौमयिभक्त्याऽनुवृत्त्यावितृष्णयाद्वंद्वतितिक्षयाच सर्वत्रजंतोर्व्यसनावगत्याजिज्ञासयातपसेहानिवृत्त्या १० मत्कर्मभिर्मत्कथयाचनित्यंमद्देवसंगाद्गुणकीर्तनान्मे निर्वैरसाम्योपशमेनपुत्राजिहासयादेहगेहात्मबुद्धेः ११ अध्यात्मयोगेनविविक्तसेवयाप्राणेंद्रियात्माभिजयेनसध्र्यक् सच्छ्रद्धयाब्रह्मचर्येणशश्वदसंप्रमादेनयमेनवाचाम् १२ सर्वत्रमद्भावविचक्षणेनज्ञानेनविज्ञानविराजितेन योगेनधृत्युद्यमसत्त्वयुक्तोलिंगंव्यपोहेत्कुशलोऽहमाख्यम् १३ कर्माशयंहृदयग्रंथिबंधमविद्ययासादितमप्रमत्तः अनेनयोगेनयथोपदेशंसम्यग्व्यपोह्योपरमेतयोगात् १४ पुत्रांश्चशिष्यांश्चनृपोगुरुर्वामल्लोककामोमदनुग्रहार्थः इत्थंविमन्युरनुशिष्यादतज्ज्ञान्नयोजयेत्कर्मसुकर्ममूढान् कंयोजयन्मनुजोऽर्थंलभेतनिपातयन्नष्टदृशंहिगर्त्ते १५ लोकः स्वयंश्रेयसिनष्टदृष्टिर्योऽर्थान्समीहेतनिकामकामः अन्योऽन्यवैरः सुखलेशहेतोरनंतदुःखंचनवेदमूढः १६ ७

शेरतेयस्मिन् योगेनउपायेन यद्यपिफलेसिद्धेसाधनोपरमः सिद्धएवतथाऽपियावद्देहपातंतदभ्यासशंकावारणायोक्तम् १४ किंच पुत्रान्पिताशिष्यान्वागुरुः नृपश्चप्रजाः एवमनुशिक्षयेत् ममलोकंयः कामयते यद्वा मदनुग्रहएवार्थोयस्यविमन्युः शिक्षितस्याकरणेऽपिकोपशून्यः अतज्ज्ञान् तत्त्वमविदुषः श्रेयोबुद्ध्याकर्मसुमूढान् अन्यथोपदेशेप्रत्यवायमाह मनुजः काम्यकर्मसुपुरुषंयोजयन् गर्त्तेसंसारकूपेपातयति सम्मनुजः कमर्थंपुरुषार्थंलभेतनकमपीत्यर्थः १५ नयोजयेदित्येतदुपपादयति लोकइतित्रिभिः नष्टदृष्टित्वेहेतुः यइति निकाममतिशयेनकामोयस्य १६ ७ ७ ७

कामान्नार्हतीतिनियदुक्तंतदुपपादयति नूनमिति यद्यदाइंद्रियप्रीतये आपृणोतिव्याप्रियतेतदाप्रमत्तःसन्विकर्मपापंनूनंकुरु
ते यतोविकर्मणःप्राचीनादयंक्लेशदोदेहोजातः तस्यैवपुनःकरणंसाधुनमन्ये ४ देहादेर्नश्वरत्वात्क्रियानयमनर्थइत्या
शंक्याह पराभवोदेहादिनास्वरूपाभिभवःअज्ञानकृतस्तावद्भवति तत्रहेतुः यावत्क्रियाःस्युःतावदिदंमनोहिकर्मस्वभाव
मेवस्यात् येनकर्मात्मकेनमनसा ५ उक्तमुपसंहरति एवंपूर्वकृतंकर्मकर्तृभूतंमनःकर्मभूतंवशंप्रयुंक्ते पुनःकर्मनिष्ठंकरोती-
तिजीवन्मुक्तकर्मव्यावृत्त्यर्थमाह अविद्ययेति अविद्ययाआत्मनिउपधीयमाने आच्छाद्यमानेसति एवंमनः
कर्त्तृपुरुषंकर्मवशंप्रयुंक्ते ६ नकेवलंदेहयोगमात्रमनर्थोनरंचेत्याह यदागुणानामिंद्रियाणामीहांचेष्टामयथामिथ्याआ-

नूनंप्रमत्तःकुरुतेविकर्मयदिंद्रियप्रीतयआपृणोति नसाधुमन्येयतआत्मनोऽयमसन्नपिक्लेशद
आसदेहः ४ पराभवस्तावदबोधजातोयावन्नजिज्ञासतआत्मतत्त्वम् यावत्क्रियास्तावदिदम्
मनोवैकर्मात्मकंयेनशरीरबंधः ५ एवंमनःकर्मवशंप्रयुंक्तेअविद्ययात्मन्युपधीयमाने प्रीतिर्नयावन्म
यिवासुदेवेनमुच्यतेदेहयोगेनतावत् ६ यदानपश्यत्ययथागुणेहांस्वार्थेप्रमत्तःसहसाविपश्चि
त् गतस्मृतिर्विंदतितत्रतापानासाद्यमैथुन्यमगारमज्ञः ७ पुंसःस्त्रियामिथुनीभावमेतंतयोर्मिथोहृ
दयग्रंथिमाहुः अतोगृहक्षेत्रसुताप्तवित्तैर्जनस्यमोहोऽयमहंममेति ८ यदामनोहृदयग्रंथिर
स्यकर्मानुबद्धोदृढआश्लथेत तदाजनःसंपरिवर्त्ततेऽस्मान्मुक्तःपरंयात्यतिहायहेतुम् ९

त्मीयानभवतीतिविपश्चित् विवेकीसन्नपश्यति नुपश्यतीतिपाठे अयथा आत्मीयत्वेनेत्यर्थः तत्रतदासहसागतस्मृतिः
स्वरूपस्मृतिशून्यःसन् अज्ञोमूढःमैथुनसुखप्रधानंगृहंप्राप्यतापान्विंदति ७ ननुयथोपयोगंस्त्रियामिथुनीभूय-
सुखमात्रमनुभवतःकुतस्तापाःस्युस्तत्राह पुंसइति प्रत्येकंतयोरेकैकोहृदयग्रंथिरस्त्येवएनंमिथःस्थूलमन्यंहृदयग्रं
थिंदुर्भेदंवदंति कुतइत्यतआह अतःअस्मात्मिथुनीभावात् प्रत्येकंहृदयग्रंथिनातुदेहेंद्रियमात्रेऽहंममेतिमोहःअस्मात्तु
गृहादिभिर्विषयभूतैर्महान्मोहोभवेदित्यर्थः ८ कदातर्हितस्यनिवृत्तिरतआह यदाऽस्यजनस्यकर्मभिरनुबद्धोदृढोमनो-
रूपोहृदयग्रंथिःशिथिलोभवेत् तदाऽस्मात्मिथुनीभावान्निवर्त्तते ततश्चहेतुमहंकारंत्यक्त्वामुक्तःसन्परंपदंयाति ९

अन्यस्मात्सकाशादात्मनः कश्चिदपिकिमपिकथंचनापिनवांच्छति इच्छानुदयेदृष्टांतः अविद्यमानंखपुष्पादिकमिवनचान्यदीयमवेक्षतेऽपीत्यर्थः भर्त्तरिऋषभदेवेप्रतिक्षणमुल्लसितस्नेहोद्रेकंविनाऽन्यन्नवांछति १७ अवहितात्मनः संयतचित्तानपिप्रजानुशासनार्थमुपशिक्षयन्निति हवक्ष्यमाणमुवाच १८ इतिपंचमेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेमोक्षधर्मोपदेशैःपुत्रानुशासनम् उक्तंपारमहंस्यंचतस्यद्वंद्वातितिक्षया १ विट्भुजामपियेसंतितान्कष्टान्दुःखदान्कामान्विषयान्नार्हते तद्योग्योऽ

भगवतर्षभेणपरिरक्ष्यमाणएतस्मिन्वर्षेनकश्चनपुरुषोवांछत्यविद्यमानमिवात्मनोऽन्यस्मात्कथंचन किमपिकर्हिचिदवेक्षतेभर्त्तर्यनुसवनंविजृंभितस्नेहातिशयमंतरेण १७ सकदाचिदटमानोभगवानृषभोब्रह्मावर्त्तगतोब्रह्मर्षिप्रवरसभायांप्रजानांनिशामयंतीनामात्मजानवहितात्मनः प्रश्रयप्रणयभरसुयंत्रितानप्युपशिक्षयन्नितिहोवाच १८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेऋषभदेवानुचरितेचतुर्थोऽध्यायः ४ ऋषभउवाच नायंदेहोदेहभाजांनृलोकेकष्टान्कामानर्हतेविड्भुजांये तपोदिव्यंपुत्रकायेनसत्त्वंशुद्ध्येद्यस्माद्ब्रह्मसौख्यंत्वनंतम् १ महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारंयोषितांसंगिसंगम् महांतस्तेसमचित्ताःप्रशांताविमन्यवःसुहृदःसाधवोये २ येवामयीशेकृतसौहृदार्थाजनेषुदेहंभरवार्त्तिकेषु गृहेषुजायात्मजरातिमत्सुनप्रीतियुक्तायावदर्थाश्चलोके ३

यंमनुष्यदेहोनभवति दिव्यमुत्कृष्टम् येनतपसा यस्मात् शुद्धात्सत्त्वादनंतंब्रह्मसुखंभवति १ मोक्षबंधयोर्निदानमाह महत्सेवामिति तमसःसंसारस्यद्वारंयोषितांयेसंगिनस्तेषांसंगम् महतांलक्षणमाह सार्द्धेन महांतइतिसाधवःसदाचाराः २ मयिईशेकृतंसौहृदमेवअर्थःपुरुषार्थोयेषाम् वाशब्देनान्यनिरपेक्षस्यैवास्यलक्षणत्वंदर्शयति देहंबिभर्त्तीतिदेहंभराविषयवार्त्तैवनधर्मविषयायेषुतेषुजनेषुजायादियुक्तेषुगृहेषुचरातिर्मित्रंधनंवापाठांतरेजायादिप्रदेषुयावदर्थाश्चयावदर्थमेवार्थोयेषामितिमध्यमपदलोपीसमासः देहनिर्वाहाधिकस्पृहाशून्याइत्यर्थः ३ ७ ७ ७

९ तंभरतमनुकुशावर्त्तादयोनवपुत्राः नवतेःप्रधानाज्येष्ठाः १० तदनंतरंकविप्रमुखानव भागवतधर्मप्रदर्शकाः वसुदेवनार
दयोःसंवादोयस्मिन् उपरिष्टात् एकादशस्कंधे ११ महाशालीनाअतिविनीताः १२ केवलःशुद्धःविपरीतवत् अनीश्वरवत् कर्मा
णि कुर्वन्नियमयत् नियमितवान् पाठांतरेनितरामरमयत् कर्मकरणेहेतुः अनुगतमुत्सन्नंधर्मस्वयमाचरणेनातद्विदामुपशिक्षय

येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठःश्रेष्ठगुणआसीत् येनेदंवर्षंभारतमितिव्यपदिशंति ९ तमनुकुशा
वर्त्तइलावर्तोब्रह्मावर्त्तोमलयःकेतुर्भद्रसेनइंद्रस्पृग्विदर्भःकीकटइतिनवनवतिप्रधानाः १० क
विर्हरिरंतरिक्षःप्रबुद्धःपिप्पलायनः आविर्होत्रोथद्रुमिलश्चमसःकरभाजनः इतिभागवतधर्मदर्श-
नानवमहाभागवतास्तेषांसुचरितंभगवन्महिमोपबृंहितं वसुदेवनारदसंवादमुपशमायनमुपरिष्टा
द्वर्णयिष्यामः ११ यवीयांसएकाशीतिर्जायंतेयाःपितुरादेशकरामहाशालीनामहाश्रोत्रियायज्ञशी
लाःकर्मविशुद्धाब्राह्मणाबभूवुः १२ भगवानृषभसंज्ञआत्मतंत्रःस्वयंनित्यनिवृत्तानर्थपरंपरःकेवला
नंदानुभवईश्वरएवविपरीतवत्कर्माण्यारभमाणःकालेनानुगतंधर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्नतद्विदांस
मउपशांतोमैत्रःकारुणिकोधर्मार्थयशःप्रजानंदामृतावरोधेनगृहेषुलोकंनियमयत् १३ यद्यच्छीर्षण्या
चरितंतत्तदनुवर्त्ततेलोकः १४ यद्यपिस्वविदितंसकलधर्मंब्राह्मंगुह्यंब्राह्मणैर्दर्शितमार्गेणसामादि
भिरुपायैर्जनतामनुशशास १५ द्रव्यदेशकालवयःश्रद्धर्त्विग्विविधोद्देशोपचितैःसर्वैरपिक्रतुभि
र्यथोपदेशंशतकृत्वइयाज १६ ७ ७ ७ ७

न् कथंधर्मादीनामवरोधेनसंग्रहेण आनंदोभोगःअमृतंमोक्षः १३ शीर्षण्यःश्रेष्ठःतेनाचरितंतत्तदनुवर्त्ततेयतः १४ सकलोध
र्मोयस्मिंस्तत् ब्राह्मंगुह्यं वेदरहस्यम् यद्यपिस्वेनैवविदितंतथापिब्राह्मणान्पृष्ट्वैवकरोतीत्यर्थः १५ द्रव्यादिभिरुपचितै
र्यज्ञैरिष्टवान् तत्रवयोयौवनम् युवैवधर्ममन्विच्छेदितिवचनात्विविधोद्देशाःनानादेवतोद्देशाःयथोपदेशंयथाविधि १६

वर्ष्मणादेहेनतस्यविशेषणद्वयंवरीयसाश्रेष्ठतमेनबृहतःश्लोकाः पद्यानिकवीनांयस्मिन् तेनच ओजस्तेजः वीर्यंप्रभावः शौर्यमुत्साहः एतैर्गुणैरतिश्रेष्ठत्वादृषभः श्रेष्ठइतिनामचकार २ तस्यवर्षेमंडले ३ अवरुध्यप्राप्यस्वैरमिच्छयागृहीतोनरलोकसमानधर्मोमानुष्याकारोयेनतम् अतएवमाययास्वपुत्रइतिविलसितामतिर्यस्य ४ आपौरप्रकृतिपौरान् प्रकृतीश्चाभिव्याप्यविदितोनुरागोयस्मिन् कथंभूतोनाभिः जनपदः जनाःपौरादयः पदंप्रमाणंयस्यसः आत्मजं धर्ममर्यादारक्षणार्थमभिषिच्यब्रा

तस्यहवाइत्थंवर्ष्मणावरीयसाबृहच्छ्लोकेनच ओजसाबलेनश्रियायशसावीर्यशौर्याभ्यांचपिताऋषभइतीदंनामचकार २ तस्यहीन्द्रः स्पर्द्धमानोभगवान्वर्षेनववर्षतदवधार्यभगवानृषभदेवोयोगेश्वरः प्रहस्यात्मयोगमाययास्ववर्षमजनाभंनामाभ्यवर्षत् ३ नाभिस्तुयथाऽभिलषितंसुप्रजस्त्वमवरुध्यातिप्रमोदभरविह्वलोगद्गदाक्षरयागिरास्वैरंगृहीतनरलोकसधर्मंभगवंतंपुराणपुरुषंमायाविलसितमतिर्वत्सतातेतिसानुरागमुपलालयन्परांनिर्वृतिमुपगतः ४ विदितानुरागमापौरप्रकृतिजनपदोराजानाभिरात्मजंसमयसेतुरक्षायामभिषिच्यब्राह्मणेषूपनिधायसहमेरुदेव्याविशालायांप्रसन्ननिपुणेनतपसासमाधियोगेननरनारायणाख्यंभगवंतंवासुदेवमुपासीनः कालेनतन्महिमानमवाप ५ यस्यहपाण्डवेयश्लोकावुदाहरंति कोनुतत्कर्मराजर्षेर्नाभेरन्वाचरेत्पुमान् अपत्यतामगाद्यस्यहरिः शुद्धेनकर्मणा ६ ब्रह्मण्योऽन्यः कुतोनाभेर्विप्रामंगलपूजिताः यस्यबर्हिषियज्ञेशंदर्शयामासुरोजसा ७ अथहभगवानृषभदेवः स्ववर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमेधिनांधर्माननुशिक्षमाणोजयंत्यामिंद्रदत्तायामुभयलक्षणंकर्मसमाम्नायाम्नातमभियुंजन्नात्मजानामात्मसमानानांशतंजनयामास ८

ह्मणानामुत्संगेनिधायविशालायांबदरिकाश्रमेप्रसन्नंपरानुद्वेजकंनिपुणंचतीव्रंतेनउपासीनः सेवमानः कालेनतन्महिमानंजीवन्मुक्तिमवाप ५ नाभेः तत्प्रसिद्धं कर्म अनुतदनंतरं कोनुपुमानाचरेत् नकोपीत्यर्थः ६ मंगलैर्दक्षिणाभिः पूजिताः संतः ओजसामंत्रबलेन ७ अन्येषांग्रहणायप्रदर्शितोगुरुकुलवासोयेन अनुशिक्षमाणः अनुशिक्षयन् उभयविधिं श्रुतिस्मृतिलक्षणंकर्मविधिमभियुंजन् अनुतिष्ठन्जयंत्यांभार्यायामात्मजानांशतंजनयामास ८

अदभ्रकर्तः हेबहुकार्यकारिन् अल्पीयसेकार्यायत्वंयस्मादिहसमाहूतोऽसितत्रभजायामर्थधीयेषांमंदानांतेषांनोयद्देवहेलनमव ज्ञानंतत् सर्वान्प्रतिनवसाम्येनहेतुनाप्रतिवोढुमर्हसि १६ इतिनिगदेनगद्यात्मकस्तोत्रेणवर्षधरोभारतवर्षपतिर्नाभिः तेनाभिवा दितायऋत्विजस्तैरभिवंदितौचरणौयस्य १७ असुलभत्वेहेतुः ममाहमेवाभिरूपः सदृशः कैवल्यात् अद्वितीयत्वात् द्विजेषु देवाइवब्राह्मणास्तेषांकुलम् १८ आग्नीध्रीयेनाभौ १९ पतिंनाभिम् २० हेविष्णुदत्ततस्यावरोधायने अंतःपुरेमेरुदेव्यां-

यदुहवावतवपुनरदभ्रकर्त्तरिहसमाहूतस्तत्रार्थधियांमंदानांनस्तद्यद्देवहेलनंदेवदेवार्हसिसाम्ये नसर्वान्प्रतिवोढुमविदुषाम् १६ इतिनिगदेनाभिष्टूयमानोभगवाननिमिषर्षभोवर्षधराभिवादिताभि वंदितचरणः सदयमिदमाह १७ श्रीभगवानुवाच अहोबताहमृषयोभवद्भिरवितथगीर्भिर्वरम- सुलभमभियाचितोयदमुष्य आत्मजोमयासदृशोभूयादितिममाहमेवाभिरूपः कैवल्यादथापिब्रह्म वादोनमृषाभवितुमर्हतिममैवहिमुखंयत् द्विजदेवकुलम् १८ ततआग्नीध्रीयेंऽशकलयाऽवतरिष्या म्यात्मतुल्यमनुपलभमानः १९ इतिनिशामयंत्यामेरुदेव्याः पतिमभिधायांतर्दधेभगवान् २० ब र्हिषितस्मिन्नेवविष्णुदत्तभगवान्परमर्षिभिः प्रसादितोनाभेः प्रियचिकीर्षयातदवरोधायनेमेरुदे- व्यांधर्मान्दर्शयितुकामोवातरशनानांश्रमणानामृषीणामूर्ध्वमंथिनांशुक्लयातनुवाऽवततार २१

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ३   श्रीशुकउवाच   अथ तमुत्पत्त्यैवाभिव्यज्यमानभगवल्लक्षणंसाम्योपशमवैराग्यैश्वर्यमहाविभूतिभिरनुदिनमेधमा- नानुभावंप्रकृतयः प्रजाब्राह्मणादेवताश्चावनितलसमवनायातितरांजगृधुः १

शुक्लयाशुद्धसत्वमूर्त्याऽवततार केषांधर्मान् वातरशनानां दिग्वाससाम् पाषंडिव्यावृत्त्यर्थमाह श्रमणानांतपस्विनाम् ऋषी णांज्ञानिनाम् ऊर्ध्वमंथिनांनैष्ठिकब्रह्मचारिणाम् २१ इतिपंचमेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थादित्रिभिः प्रोक्तमृषभ स्येहितंमहत् लोकार्थंयेनसत्कर्मनैष्कर्म्यंचनिदर्शितम् १ चतुर्थेशतपुत्रस्यराज्यंतस्योपवर्ण्यते यस्यराज्येजनः सर्वः संतोषा मृतनिर्वृतः २ अभिव्यज्यमानानिभगवल्लक्षणानिपादतलादिषुवज्रांकुशादीनियस्यमहाविभूतिः सर्वसंपत्तिः साम्यादि भिः सहवर्द्धमानप्रभावम् प्रकृतयोऽमात्यादयः जगृधुः अभिकांक्षंतिस्म १   ४

स्वोपयोगमेवप्रदर्शयंति तद्यथेति परमेभ्योऽपिपरमपुरुषप्रकर्षयुक्तयाकरुणया उपकल्पयिष्यन् संपादयिष्यन्चकारात्कामि तंचनापचितः अनपचितः अपूजितएवपूजाऽनपेक्षत्वात्स्वयमेवोपलक्षितः दृष्टोऽसिइतरवत्सापेक्षवत् १० यद्यपित्वंवरान्दातुमा विर्भूतोऽसितथाऽपिहे अर्हत्तमराजर्षेर्बर्हिषियज्ञेनिजपुरुषाणांत्वद्भक्तानामस्माकमीक्षणविषयोभवान्यर्हियदा आसीत् तदात्वयमे ववरःसंजातः ११ दर्शनस्यदुर्लभतामाहुः असंगेनवैराग्येणनिशितंयत् ज्ञानंसएवानलस्तेनविधूता अशेषामलायेषाम् अतोभवत इवस्वभावोयेषाम् तानेवाह आत्मारामाणामेवंभूतानांमुनीनामपिपरममंगलायनंगुणगणकथनमेवनतुदर्शनंयस्य अतस्तैर

तद्यथाबालिशानांस्वयमात्मनःश्रेयःपरमविदुषांपरमपरमपुरुषप्रकर्षकरुणयास्वमहिमानंचाप वर्गाख्यमुपकल्पयिष्यन्स्वयंनापचितएवेतरवदिहोपलक्षितः १० अथायमेववरोह्यर्हत्तमय- र्हिबर्हिषिराजर्षेर्वरदर्षभोभगवान्निजपुरुषेक्षणविषयआसीत् ११ असंगनिशितज्ञानानलविधूताशे षमलानांभवत्स्वभावानामात्मारामाणांमुनीनामनवरतपरिगुणितगुणगणपरममंगलायनगुणगण कथनोऽसि १२ अथकथंचित्स्खलनक्षुत्पतनजृंभणदुरवस्थानादिषुविवशानांनःस्मरणायज्वरमरणद शायामपिसकलकश्मलनिरसनानितवगुणकृतनामधेयानिवचनगोचराणिभवंतु १३ किंचायंराजर्षि रपत्यकामःप्रजांभवादृशीमाशासानईश्वरमाशिषांस्वर्गापवर्गयोरपिभगवंतमुपधावति प्रजायामर्थ प्रत्ययोधनदमिवाधनःफलीकरणम् १४ कोवाइहतेऽपराजितोऽपराजितयामाययाऽनवसितपद्व्या ऽनावृतमतिर्विषयविषरयानावृतप्रकृतिरनुपासितमहच्चरणः १५ नवरतंपरिगुणिता अभ्यस्तागुणग- णायस्येतिसंबोधनम् १२ दर्शनेनैवकृतार्था अपिवरमेकंप्रार्थयंते अथेति स्मरणायविवशानांत्वांस्मर्तुमशक्तानांनः १३ अन्यच्चप्रार्थनीयमस्तीत्याहुः किंचेति आशिषामैहिकानांस्वर्गापवर्गयोरपीश्वरंत्वामुपधावति प्रजायामेवपुरुषार्थइतिप्र- त्ययोयस्य अधनोयथाफलीकरणंतुषकणादिकमाशासानोधनदमुपधावति १४ इदंचनातिचित्रमित्याहुः इहसंसारेतेऽपरा- जितयामायया अनवसितपद्व्यालक्षितमार्गया अपराजितः कोवैनकोऽपिअतस्तयाऽनावृतमतिः कः अतएवविषयएवविष तस्यरयावेगास्तैरनावृताप्रकृतिर्यस्यसः कः यद्यनुपासितमहच्चरणः अतस्त्वन्माययामोहितस्यैवमाशंसाघटतइत्यर्थः १५ ६७

अर्हसीत्यादिनानिगदेनस्तुवंति हे अर्हत्तमपरिपूर्णोऽपित्वमनुपथानांभृत्यानामस्माकमर्हणंमुहुः स्वयमेवस्वीकर्त्तुमर्हसिनतुवयं स्तोतुंशक्ताइत्याहुः नमोनमइत्येतदेवास्माकंसद्भिरुपशिक्षितम् त्वद्रूपस्यदुर्ज्ञेयत्वात् तदेवाहुः कोऽर्हतीति प्रकृतिगुणानां-व्यतिकरः प्रपंचस्तस्मिन्नेवमतिर्यस्य अतएवानीशः प्रकृतिपुरुषयोःपरस्य अतएवईश्वरस्य अर्वाक्तनाभिस्त्वामस्पृशंतीभिःप्र पंचांतर्गताभिःनामचरूपंच आकृतिश्च आकारस्ताभिस्तवस्वरूपनिरूपणंकर्त्तुंकोनामपुमानर्हति ५ सत्येतन्मात्रमेवार्हति नाधिकमित्याहुःसकलजननिकायस्य वृजिनंनिरस्यंतीतितथाशिवतमाःप्रवराश्चयेगुणगणास्तेषामेक देशस्तस्यकथनाद्विना

ऋषयऊचुः अर्हसिमुहुरर्हत्तमार्हणमस्माकमनुपथानांनमोनमइत्येतावत्सदुपशिक्षितंकोऽर्हतिपुमान्प्रकृतिगुणव्यतिकरमतिरनीशईश्वरस्यपरस्यप्रकृतिपुरुषयोरर्वाक्तनाभिर्नामरूपाकृतिभीरूपनिरूपणम् ५ सकलजननिकायवृजिननिरसनशिवतमप्रवरगुणगणैकदेशकथनादृते ६ परिजनानुरागविरचितशबलसंशब्दसलिलसितकिसलयतुलसिकादूर्वांकुरैरपिसंभृतयासपर्ययाकिलपरमपरितुष्यसि ७ अथानयाऽपिनभवतइज्ययोरुभारभरयासमुचितमर्थमिहोपलभामहे ८ आत्मनएवानुसवनमंजसाव्यतिरेकेणबोभूयमानाशेषपुरुषार्थस्वरूपस्य किंतुनाथाशिषआशासानामेतदभिसंराधनमात्रंभवितुमर्हति ९

अधिकंनार्हति ६ वाङ्मनसाऽगोचरोऽपित्वंभक्तानांसुखाराध्य एवेत्याहुः हेपरमपरिजनैरनुरागेणविरचितायेशवलसंशब्दाःगद्गदाक्षरस्तुतयःसलिलंचसिताःकिसलयाश्चशब्दप-ल्लवाःशिलेतिपाठेशिलंकुशादिमंजरी एवमादिभिःसंभृतयासंपादितयापूजयापरितुष्यसि ७ अथेतिप्रकारांतरे अन्यथातु अनयाइज्ययायागेनापिउरुभारभरया अनेकांगसमृद्ध्याऽपिभवतःसमुचितमपेक्षितंप्रयोजनंनैवपश्यामः ८ अत्रहेतुःआत्मनःस्वतएव अनुसवनंसर्वदा अंजसासाक्षात्बोभूयमानाअतिशयेनभवंतोयेऽशेषाःपुरुषार्थास्तत्स्वरूपंयस्यपरमानंदस्य नचैवं सत्यपियागानर्थक्यमित्याहुःकिंत्विति सकामानामस्माकमेवैतदुपपद्यतेनतवेत्यर्थः ९

इतिएवंभूताः संज्ञायासांनाः परिणीतवंतः २२ इतिपंचमस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेचरितंनाभेःपरमं गलमीर्यते यस्ययज्ञेप्रतीतःसन्पुत्रोऽभूदृषभोहरिः १ नाभिराग्नीध्रसुतःअपुत्रयामेरुदेव्या भार्ययासह १ प्रवर्ग्यसंज्ञ केषुकर्मसुक्रियमाणेषुद्रव्यादयः सप्त येयोगाउपायास्तेषामुपपत्त्यासंपत्त्यादुरधिगमोदुष्प्रापोऽपिभागवतेषुकृपालुतया - स्वप्रतीकःशोभनावयवःसन्नात्मानमाविश्चकार अपराजितंस्वतंत्रम् निजभक्तानांयेऽभिप्रेतार्थास्तेषांविधित्सयागृ

संपरेतेऽपितरिनवभ्रातरोमेरुदुहितॄर्मेरुदेवींप्रतिरूपामुग्रदंष्ट्रींलतांरम्यांश्यामांनारींभद्रांदेववीति मितिसंज्ञानवोदवहन् २२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेआग्नीध्रवर्णनोनाम-द्वितीयोऽध्यायः २ श्रीशुकउवाच नाभिरपत्यकामोऽप्रजयामेरुदेव्याभगवंतंयज्ञपुरु षमवहितात्माऽयजत १ तस्यहवावश्रद्धयाविशुद्धभावेनयजतःप्रवर्ग्येषुप्रचरत्सुद्रव्यदेशकाल मंत्रर्त्विग्दक्षिणाविधानयोगोपपत्त्यादुरधिगमोऽपिभगवान्भागवतवात्सल्यतयासुप्रतीकआत्मा नमपराजितंनिजजनाभिप्रेतार्थविधित्सयागृहीतहृदयोहृदयंगमंमनोनयनानंदनावयवाभिराममा विश्चकार २ अथहतमाविष्कृतभुजयुगलद्वयंहिरण्मयंपुरुषविशेषंकपिशकौशेयांबरधरमुरसि विलसत्श्रीवत्सललामंदरवरवनरुहवनमालाऽच्छूर्यमृतमणिगदादिभिरुपलक्षितम् ३ स्फुटकि रणप्रवरमुकुटकुंडलकटककटिसूत्रहारकेयूरनूपुराद्यंगभूषणविभूषितमृत्विक्सदस्यगृहपत योऽधनाइवोत्तमधनमुपलभ्यसबहुमानमर्हणेनावनतशीर्षाणउपतस्थुः ४

हीतमाकृष्टंहृदयंचित्तंयस्यहृदयंगमंसुखकरम् यतःमनोनयनान्यानंदयंतियेऽवयवास्तैरभिरामंसुंदरम् २ अथहे-त्यादिनिपातबाहुल्यंवाक्यालंकाराय आविष्कृतंभुजानांयुगलद्वयंचतुष्टयंयेन हिरण्मयंतेजोमयंपुरुषेषुविशिष्यतइ तितथापुरुषोत्तममित्यर्थः अर्हणेनार्घ्येणसहोपतस्थुःअभजन्नित्यन्वयः विलसत् श्रीवत्सएवललामंचिह्नंयस्य दरवरःशंखः वनरुहंपद्मम् अछूरिचक्रम् अमृतमणिःकौस्तुभः एवमादिभिःउपलक्षितम् ३ स्फुटकिरणाये-प्रवरामणयःतन्मयानियानि मुकुटादीन्यंगानांभूषणानितैर्विभूषितम् बहुमानेदृष्टांतःअधनाइवोत्तमधनंनिधिम् ४

पतंगः कंदुकः भ्रमतः भ्रमाच्चित्तस्य मे अक्षिणी एजयते चंचलतां नयति वक्रकेशसमूहं मुक्तबंधनं न स्मरसि न संभालयसि-किं कष्टः धूर्त्तोनीवींहरति एतन्न स्मरसि किम् १४ उपलब्धं प्राप्तम् मह्यं मम महे भिन्न मया सह तपश्चर्त्तुमर्हसि किंच मे वै भवभावनः संसृतिविस्तारको ब्रह्मा मे प्रसीदति त्वां भार्यां कल्पयतीत्यर्थः १५ द्विजदेवेन ब्रह्मणा दत्तम् दृक् मनश्च लग्नं सत्

योऽसौ त्वया करसरोजहतः पतंगो दिक्षु भ्रमन् भ्रमत एजयतेऽक्षिणी मे मुक्तं न ते स्मरसि वक्रजटावरूथं कष्टोऽनिलो हरति लंपट एष नीवीम् १४ रूपं तपोधन तपश्चरतां तपोघ्नं ह्येतत्तु केन तपसा भवतोपलब्धम् चर्त्तुं तपोऽर्हसि मया सह मित्र मह्यं किं वा प्रसीदति स वै भवभावनो मे १५ न त्वां त्यजामि दयितं द्विजदेवदत्तं यस्मिन्मनो दृगपि नो न वियाति लग्नम् मां चारुशृंग्यर्हसि नेतुमनुव्रतं ते चित्तं यतः प्रतिसरंतु शिवाः सचिव्यः १६ श्रीशुक उवाच इति ललनाऽनुनयातिविशारदो ग्राम्यवैदग्ध्यया परिभाषया तां विबुधवधूं विबुधमतिरधिसभाजयामास १७ सा च ततस्तस्य वीरयूथपतेर्बुद्धिशीलरूपवयःश्रियौदार्येण पराक्षिप्तमनास्तेन सहायुतायुतपरिवत्सरोपलक्षणं कालं जंबुद्वीपपतिना भौमस्वर्गभोगान्बुभुजे १८ तस्यामु ह वा आत्मजान्राजवर आग्नीध्रो नाभिकिंपुरुषहरिवर्षेलावृतरम्यकहिरण्मयकुरुभद्राश्वकेतुमालसंज्ञान्नवपुत्रानजनयत् सा सूत्वाथ सुतान्नवानुवत्सरं गृह एवापहाय पूर्वचित्तिर्भूय एवाजं देवमुपतस्थे १९ आग्नीध्रसुतास्ते मातुरनुग्रहादौत्पत्तिकेनैव संहननबलोपेताः पित्रा विभक्ता आत्मतुल्यनामानि यथाभागं जंबुद्वीपवर्षाणि बुभुजुः २० आग्नीध्रो राजाऽतृप्तः कामानामप्सरसमेवानुदिनमधिमन्यमानस्तस्याः सलोकतां श्रुतिभिरवारुंधयत्र पितरो मादयंते २१

नापयाति हे चारुशृंगि यतस्ते चित्तं तत्र मां त्वदधीनं नेतुमर्हसि सचिव्यस्तव सख्योऽपि शिवा अनुकूलाः सत्यः मां प्रतिसरंतु अनुवर्त्ततां यद्वा एतावत्पर्यंतं मेयाः सचिव्यः सख्यः शिवाः फेरवः ताः प्रतिसरंतु निर्यांतु यद्वा वनवासे सहचर्यो हरिण्यः शिवाः प्रतिसरंतु प्रदक्षिणं गच्छंतु १६ ग्राम्येषु वैदग्ध्यं यस्याः १७ बुद्ध्यादीनां द्वंद्वैक्यम् १८ सूत्वा प्रसूय उपतस्थे अभजत् १९ औत्पत्तिकेनैव स्वभावेन संहननं दृढांगत्वम् २१ कामानां भोगैः अधि अधिकं मन्यमानः श्रुतिभिः वेदोक्तैः कर्मभिः अवारुंधप्राप मादयंते मोदंते २२

नूपुरस्वनमाकर्ण्याह वाचमिति तुभ्यंतवचरणगतपंजरयोः नूपुरयोस्तित्तिरीणामंतर्गतरत्नानांकेवलंवाचंशृणुमः कथंभूताम् अरूपा अदृष्टवक्त्रकासुस्वरा अतिप्रकटाचतांचतांचपीतंपरिधानंवस्त्रंनितंबकांतित्वेनप्रकल्प्याह कदंबकुसुमस्यरुचिर्दीप्तिः अंकविटंकाबिंबेचनितंबस्यसुंदरमंडलेक्वलब्धा पाठांतरे अंगेतिसंबोधनम् मेखलामालक्ष्याह यस्यामलातपरिधिर्वर्त्तते वस्त्रं नितंबकांतित्वेनप्रकल्प्यवस्त्रमदृष्ट्वैवपृच्छति क्वचतेवल्कलमिति ११ स्तनावालक्ष्याह शृंगयोः स्तनयोः किंसंभृतं किंपूर्णमस्तिम नोहरंकिंचिदस्तीत्येतावत्तुजानामि यतोमध्येः कृशोऽपितंकृच्छ्रेणवहसि धारयसि यत्रचमेदृशिर्दृष्टिः श्रितासंलग्नाऽस्ति अन्यथे दंद्वयंनघटतेइतिभावः स्तनगतंकुंकुममालक्ष्याह पंकोऽरुण आत्मनस्तवविषाणेईदृक् अत्यपूर्वः कुतइत्यतआह येनपंकेन आश्रमंसु रभीकरोषिसुगंधयुक्तंकरोषीति १२ लोकंस्थानं यत्रत्योजनः उरसाइत्थमपूर्वावयवौबिभर्त्ति मनसउन्नयनौ क्षोभकौ पाठांतरेइत्थं-

वाचंपरंचरणपंजरतित्तिरीणांब्रह्मन्नरूपमुस्वरांशृणवामतुभ्यम् लब्धाकदंबरुचिरंकविटंकबिंबे
यस्यामलातपरिधिः क्वचवल्कलंते ११ किंसंभृतंरुचिरयोर्द्विजशृंगयोस्तेमध्येकृशोवहसियत्रदृशिः-
श्रितामे पंकोरुणःसुरभिरात्मविषाणईदृक्येनाश्रमंसुभगमेसुरभीकरोषि १२ लोकंप्रदर्शयसुहृ
त्तमतावकंमेयत्रत्यइत्थमुरसाऽवयवावपूर्वौ अस्मद्विधस्यमनउन्नयनौबिभर्त्तिवक्त्राद्भुतंसरससारससु
धादिवक्त्रे १३ कावात्मवृत्तिरदनाद्धविरंगवातिविष्णोःकलास्यनिमिषोन्मकरौचकर्णौ उद्विग्नमीन
युगलंद्विजपंक्तिशोचिरासन्नभृंगनिकरंसरइन्मुखंते १४

भूतलक्षणेतृतीयावक्त्रेचवक्त्राद्भुतंबिभर्त्ति किंतदाह र
सोमधुरालापः रासोविलासस्ताभ्यांसहितासुधा अधरामृतमादिशब्दात् स्मितनर्मादि १३ कावातवलोके आत्मनोदेहस्यवृत्तिरा
हारः अंगहेसखे अदनाच्चर्वणात् हविरितितत्संबंधीगंधोवाति आगच्छति इतितांबूलाभिप्रायम् अदनाद्बहिरंगभातीतिपाठेमम
तावद्भोजनात् बहिर्भूतैववृत्तिर्भातीत्यर्थः यतस्त्वंविष्णोः कलाऽसिविष्णुश्चनाश्नाति अनश्नन्नन्योअभिचाकशीति इतिश्रुतेः वि
ष्णोः कलाऽसीत्यत्रहेतुः तवकर्णौविष्णोरिवानिमिषोन्मकरौ अनिमिषौरत्ननेत्रत्वेनानिमेषशून्यौउल्लसंतौमकरौतदाकारेकुंडले
ययोःतौकिंचतवमुखंसरइव सरइव तदेवाह उद्विग्नंचंचलंमीनयुगलमिवनेत्रद्वयंयस्मिन् द्विजाः दंताः तेषांपंक्त्याशोचिःशो
भायस्मिन् सरसितुद्विजाराजहंसाः आसन्नोभृंगनिकरइवकेशस्तोमः परिमललुब्धभृंगस्तोमोवायस्मिन् १४

निजमुखाद्विगलितममृतमिवस्वादु आसवइवमादकंचयत्सहासंभाषणंतस्मिन् आमोदोनिश्वासगंधः तेनमदांधायेमधु-
करनिकरास्तैरुपरोधः आवरणंतेनभयाद्द्रुतःशीघ्रोयः पदविन्यासः तेनवल्गुसुंदरंर्किंचिच्चलनंस्तनकलशयोः कवरभारे
रशनायांचयस्यास्ताम् तस्यावलोकनेनविवृतावसरस्यदत्तावकाशस्य ७ कात्वंशैलेगिरावस्मिन्किंचिकीर्षसि मुनिव
र्येत्यादिपुंस्त्वेनसंबोधनादिजाड्यानुकरणार्थम् हेमुनिवर्य नूनंभगवतःपरदेवताभूतस्यमायाऽसि भ्रुवावालक्ष्य आह हे
सुहृद्वत्सरेवविज्येनिर्गुणेधनुषीबिभर्षिकिमात्मनोऽर्थेतवैवाभ्यांकिंकार्यमस्तिकिंवाप्रमत्तान् अजितेंद्रियान्मृगतुल्यान

निजमुखविगलितामृतासवसहासभाषणामोदमदांधमधुकरनिकरोपरोधेनद्रुतपदविन्यासेनवल्गु
स्पंदनस्तनकलशकवरभाररशनांदेवींतदवलोकनेनविवृतावसरस्यभगवतोमकरध्वजस्यव-
शमुपनीतोजडवदितिहोवाच ७ कात्वंचिकीर्षसिचकिंमुनिवर्यशैलेमायाऽसिकाऽपिभ
गवत्परदेवतायाः विज्येबिभर्षिधनुषीसुहृदात्मनोऽर्थेकिंवामृगान्मृगयसेविपिनेप्रमत्ता
न् ८ बाणाविमौभगवतःशतपत्रपत्रौशातावपुंखरुचिरावतितिग्मदंतौ कस्मैयुयुंक्षसिवने
विचरन्नविद्मः क्षेमायनोजडधियातवविक्रमोऽस्तु ९ शिष्याइमेभगवतःपरितःपठंतिगायंति
सामसरहस्यमजस्त्रमीशम् युष्मच्छिखाविलुलिताःसुमनोभिवृष्टीःसर्वेभजंत्यृषिगणाइववेदशाखाः १०

स्मदादीन्मृगयसेतान्वशीकर्तुंधनुषीधारयसीत्यर्थः ८ कटाक्षावालक्ष्याह बाणाविमौशतपत्रेनेत्रकमलेतेएवपत्राणिपि-
च्छानिययोः शांतौविक्रमेणमंथरौपुंखाभ्यांविनाऽपिरुचिरौपत्रतयाकल्पितनेत्राभ्यांपरभागस्यपुंखस्यानीयस्याभावात्
अतितिग्मौतीक्ष्णौदंतौअग्रभागौययोस्तौकस्मैप्रयोक्तुमिच्छसीतिनविद्मः अतोभयादेतावत्प्रार्थयामहेतवायंविक्रमोऽ
स्माकंक्षेमायास्तु ९ तदंगपरिमललोभेनानुगच्छतोभ्रमरानालक्ष्याह शिष्याइति अजस्रंसंततंयुष्मच्छिखातोविलु-
लिताविगलिताःसुमनसामभितोवृष्टीःगलितानिकुसुमानिभजंतीत्यर्थः शुक्लत्वेनोपमावेदशाखाइवेति १०

तदनुलभ्यज्ञात्वाब्रह्मा अभियापयामास संभोगार्थमस्यापयामास ३ साचतदाश्रमोपवनमुपबभ्रामेत्यन्वयः रमणीयत्वमे
वाह विविधाश्चनिबिडाश्चयेविटपिनस्तेषांविटपाः तेषांनिकरास्तैः संश्लिष्टाःपुरटलताःस्वर्णवल्यः तास्वारूढाःस्थलवि-
हंगामयूरादयस्तेषांमिथुनैःप्रोच्यमानाभिः श्रुतिभिः उच्चार्यमाणैःषड्जादिस्वरैःप्रतिबोध्यमानायेसलिलकुक्कुटादयस्तैर्विचि
त्रंययातथोपकूजितानादिता अमलाजलाशयास्तेषुकमलानितेषामाकरमुपवनम् ४ सुललितेगमनेयेपदविन्यासास्तैर्ग

तदुपलभ्यभगवानादिपुरुषःसदसिगायंतींपूर्वचित्तिंनामाप्सरसमभियापयामास ३ साच
तदाश्रमोपवनमतिरमणीयंविविधनिबिडविटपिविटपनिकरसंश्लिष्टपुरटलतारूढस्थल
विहंगममिथुनैःप्रोच्यमानश्रुतिभिःप्रतिबोध्यमानसलिलकुक्कुटकारंडवकलहंसादिभिर्वि
चित्रमुपकूजितामलजलाशयकमलाकरमुपबभ्राम ४ तस्याःसुललितगमनपदविन्यास
गतिविलासायाश्चानुपदंखणखणायमानरुचिरचरणाभरणस्वनमुपाकर्ण्यनरदेवकुमारः
समाधियोगेनामीलितनयननलिनमुकुलयुगलमीषद्विकचय्यव्यचष्ट ५ तामेवाविदूरेम-
धुकरीमिवसुमनसउपजिघ्रतींदिविजमनुजमनोनयनाह्लाददुघैर्गतिविहारविनयावलोक
सुस्वराक्षरावयवैर्मनसिनृणांकुसुमायुधस्यविदधतींविवरम् ६

तौविलासोयस्याः चकारस्तस्याश्चेत्येक-
वाक्यत्वाय खणखणेति ध्वनिंकुर्वतोरुचिरस्यचरणाभरणस्यस्वनम् आमीलिते नयनेएवनलिनमुकुलेतयोःयुगलमी
षद्विकचय्यकिंचिदुन्मील्यव्यचष्टददर्श ५ तामेवदेवींमकरध्वजस्यवशमुपनीतःसन् जडवदितिहवक्ष्यमाणान्दशश्लो
कानुवाच जाड्यानुकरणंचवैदग्ध्येनतद्वशीकारार्थंदिविजानांदेवानांमनुजानांचयानिमनांसिनयनानिचतेषामाह्ला
ददुघैर्गत्यादिभिः नृणांमनसिकामस्यविवरंप्रवेशद्वारंविदधतींगतिश्चविहारश्चक्रीडाविनययुक्तोऽवलोकश्चसुस्वराण्य
क्षराणिच अवयवाश्चनेत्रादयस्तैः ६

परदेवतायाः हरेः प्रसादेनाधिगतः प्राप्तोयः आत्मप्रत्यवमर्शो विवेकस्तेन नारदस्य पदवीं तदुपदिष्टमार्गमेव पुनरन्वससा रेत्यन्वयः किंकृत्वा अनुगतेभ्यः पुत्रेभ्य इमां पृथ्वीं विभज्य भुक्तोभोगोयस्याः तां भार्यां महाविभूतिः साम्राज्यसंपत्तत्सहितां महिषीं मृतशरीरमिवपरित्यज्य तत्रहेतुः हृदिनिहितोनिर्वेदोयेन हृदीत्यस्योत्तरत्राप्यन्वयः हृदिगृहीतोनिश्चितोहरिविहारस्तेनानुभावः त्यागसामर्थ्यंयस्य ३८ तस्यमहिमोपनिबंधनश्लोकाः पूर्वसिद्धाः कथ्यंतेयथावेदेतदर्थेषश्लोकोभवतीति कोनुकोनामकुर्यात् छायांघ्नन् तमोनिरस्यन् ३९ भूसंस्थानंद्वीपैःकृतंसरिद्गिरिवनादिभिःसीमाचयेनकृता भूतानांनिर्वृत्त्यैसुखा

परदेवतायाः प्रसादाधिगतात्मप्रत्यवमर्शेनानुप्रवृत्तेभ्यः पुत्रेभ्य इमांयथादायंविभज्यभुक्तभोगांचमहिषींमृतकमिवसहमहाविभूतिमपहायस्वयंनिहितनिर्वेदोहृदिगृहीतहरिविहारानुभावोभगवतोनारदस्यपदवींपुनरेवानुससार ३८ तस्यहवाएतेश्लोकाः प्रियव्रतकृतंकर्मकोनुकुर्याद्विनेश्वरम् योनेमिनिम्नैरकरोत्छायांघ्नन्सप्तवारिधीन् ३९ भूसंस्थानंकृतंयेनसरिद्गिरिवनादिभिः सीमाचभूतनिर्वृत्त्यैद्वीपेद्वीपेविभागशः ४० भौमंदिव्यंमानुषंचमहित्वंकर्मयोगजम् यश्चक्रेनिरयौपम्यंपुरुषानुजनप्रियः ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपंचमस्कंधेभुवनकोशेप्रियव्रतविजयेप्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकउवाच एवंपितरिसंप्रवृत्तेतदनुशासनेवर्त्तमानआग्नीध्रोजंबुद्वीपौकसःप्रजा औरसवद्धर्मावेक्षमाणःपर्यगोपायत् १ सचकदाचित्पितृलोककामःसुरवरवनिताक्रीडाचलद्रोण्यांभगवंतंविश्वसृजांपतिमाभृतपरिचर्योपकरण आत्मैकाग्र्येणतपस्वीआराधयांबभूव २ यज्ञावविवादाय ४० भौमंपातालजंदिव्यंस्वर्गजंमानुषंमर्त्यलोकजंमहित्वंवैभवंयोनिरयतुल्यंमेनेपुरुषानुजनाविष्णुभक्तास्तएवप्रियायस्येति ४१ इतिपंचमेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ द्वितीयेप्रोक्तमाग्नीध्रचरितंस्त्रैणसंभृतम् पत्न्यांहिपूर्वचित्त्यांयोनाभिमुख्यानजीजनत् १ अस्मिन्वंशेप्रसिद्धोऽयमाग्नीध्रःस्त्रैणपुंगवः विहसन्निवतस्येदंचरितंमुनिरब्रवीत् २ जंबुद्वीपमोकोयासांताःप्रजाःपुत्रवत्पालयामास धर्मावेक्षमाणःधर्ममवेक्षमाणइत्यर्थः १ पितृलोककामःपुत्रकामःसुरवराणांवनितास्तासामाक्रीडाचलोमंदरःतस्यद्रोण्यामाभृतानिसंपादितानिपरिचर्योपकरणानिपुष्पादीनियेन २

तानाह तेषांपरिमाणंशृणुविनिशेषः पूर्वस्ययद्विस्तारमानंउत्तरस्ततोद्विगुणेनविस्तारमानेनेत्येवंसिंधुभ्योबहिः समंततःउप क्लृप्ताः रचिताः ३२ यथासिंधुभ्योबहिरेकैकशोद्वीपाः एवंद्वीपानामपिबहिः सिंधवइत्याह क्षारोदेति दधिमंडामथितंद धिएतेसप्तजलधयः सप्तद्वीपानांपरिखाइवाभ्यंतरेतैः संवेष्टितायेद्वीपाः तैः समानाविस्तारतः बहिर्नीतः पृथक् असंकीर्ण तया ३३ ३४ अहोआश्चर्यंराज्ञः सामर्थ्यमितिपरीक्षिदभिप्रायज्ञोभगवान्बादरायणिराह नैवंमिति जिताः षड्गुणाः इं

जंबूप्लक्षशाल्मलिकुशक्रौंचशाकपुष्करसंज्ञाः तेषांपरिमाणंपूर्वस्मात्पूर्वस्मात्उत्तरउत्तरोयथा संख्यंद्विगुणमानेनबहिः समंततउपक्लृप्ताः ३२ क्षारोदेक्षुरसोदसुरोदघृतोदक्षीरोददधिमंडोद शुद्धोदाः सप्तजलधयः सप्तद्वीपपरिखाइवाभ्यंतरद्वीपसमानाएकैकश्येनयथापूर्वसप्तस्वपिब- हिर्द्वीपेषुपृथक्परितउपकल्पितास्तेषुजंब्वादिषुबर्हिष्मतीपतिरनुव्रतानात्मजानाग्नीध्रेध्मजिह्व यज्ञबाहुहिरण्यरेताघृतपृष्ठमेधातिथिवीतिहोत्रसंज्ञान्यथासंख्येनएकैकस्मिन्नेकमेवाधिपतिं विदधे ३३ दुहितरंचोर्जस्वतींनामोशनसेप्रायच्छद्यस्यामासीद्देवयानीनामकाव्यसुता ३४ नैवंविधः पुरुषकारउरुक्रमस्यपुंसांतदंघ्रिरजसाजितषड्गुणानाम् चित्रंविदूरविगतः सकृदाददीत यन्नामधेयमधुनासजहातिबंधम् ३५ सएवमपरिमितबलपराक्रमएकदातुदेवर्षिचरणानुशय नानुपतितगुणविसर्गसंसर्गेणानिर्वृतमिवात्मानंमन्यमानआत्मनिर्वेदइदमाह ३६ अहोअसाध्वनु ष्ठितंयदभिनिवेशितोऽहमिंद्रियैरविद्यारचितविषमविषयांधकूपेतदलमलममुष्यावनितायाविनोदमृ गंमाधिग्धिगितिगर्हयांचकार ३७

द्रियाणिषडूर्मयोवायैस्तेषामेवंविधः पुरुषकारइतिनचित्रंनासंभावितंयतो- विदूरविगतः अंत्यजोपियस्योरुक्रमस्यनामसकृदुच्चारयेद्यः सअधुनातत्क्षणमेवबंधंसंसारम् तन्वमितिपाठेऽप्ययमे- वार्थः पाठांतरेतत्त्वंचंडालत्वंजहातिशुद्धोभवतीत्यर्थः ३५ तस्यपराक्रममुपसंहरन्निवृत्तिक्रममाह सएवमितिदेवर्षिचर णयोरनुशयनमुपसत्तिः तदनुपतितोयोगुणविसर्गोराज्यादिप्रपंचः तत्संसर्गेण आत्मनिमनसिनिर्वेदोयस्य ३६ तमाह मयाअसाध्वनुष्ठितंयद्यतोऽभिनिवेशितः तत्तत अलमलंविषयैः विनोदमृगंमर्कटम् ३७

२८ उपशमाश्रयेषु सत्सु दशकोटिभिरेकमर्बुदं एतादृशानि वर्षाणामेकादशार्बुदानि जगतीं बुभुजइत्यन्वयः राज्ञो धर्मपालनं विषयभोग प्रभावैश्चर्यं नत्वानायासेनैव धर्मपालनमाह अव्याहता अखिलाः पुरुषकाराः पौरुषाणि यस्मात्तेन सारेण बलेन संभृतौ पूर्णौ दोर्दण्डौ न योर्युगलं तेनापीडित आकृष्टो मौर्वीगुणस्तस्य स्तनितं टंकारः तेनैव युद्धं विनाविरमिता निरस्ता धर्मप्रतिपक्षा येन भोगातिशयमाह बर्हिष्मत्याः स्वभार्यायाः अनुदिनमेधमानैः प्रमोदादिभिः पराभूयमानविवेकइव अतएव विषयासक्त्या आत्मानमनवबुध्य मानइव बुभुजे तत्र प्रमोदः पतिं दृष्ट्वा हर्षः ततः प्रसरणमभ्युत्थानादिलीला ततो यौषिण्यं योषित्स्वभावकृत शृंगारानुभावप्रका

अन्यस्यामपि जायायां त्रयः सुता आसन्नुउत्तमस्तामसो रैवतइति मन्वंतराधिपतयः २८ एवमुपशमायनेषु स्वतनयेष्वथ जगतीपतिर्जगतीमर्बुदान्येकादशपरिवत्सराणामव्याहताखिलपुरुषकार सारसंभृतदोर्दण्डयुगलापीडितमौर्वीगुणस्तनितविरमितधर्मप्रतिपक्षो बर्हिष्मत्याश्चानुदिनमेधमा नप्रमोदप्रसरणयौषिण्यव्रीडाप्रमुषितहासावलोकरुचिरक्ष्वेल्यादिभिः पराभूयमानविवेकइवा नवबुध्यमानइव महामना बुभुजे २९ यावदवभासयति सुरगिरिमनुपरिक्रमन् भगवानादित्यो वसुधातलमर्धेनैव प्रतपत्यर्धेनावच्छादयति तदा हि भगवदुपासनोपचितातिपुरुषप्रभावस्तदनभि नंदन्समजवेन रथेन ज्योतिर्मयेन रजनीमपि दिनं करिष्यामीति सप्तकृत्वस्तरणिमनुपर्यक्रामद्द्वितीयइव पतंगः ३० ये वा उह तद्रथचरणनेमिकृतपरिखातास्ते सप्तसिंधव आसन् यतएव कृताः सप्त भुवो द्वीपाः ३१

शनम् ततो व्रीडया प्रमुषिताः संकोचिता हासावलोकाः ततो रुचिरक्ष्वेल्यादयः परिहासवाक्यादीनि तैः २९ प्रभावातिशयमाह यावद्वसुधातलं लोकालोकपर्यंतमवभासयति मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नादित्यः तस्मिन्नर्धेनैवोपलक्षितं प्रतपति प्रकाशयति अर्धेन चावच्छादयति तमसा आवृणोति तदा द्वितीयः पतंगः सूर्यइव पर्यक्रामत् न चेदमसंभावितं यतो भगवदुपासनेनोपचितः अतिपुरुषः पुरुषानतिक्रांतः प्रभावो यस्य ३० येवै उह अतिप्रसिद्धास्तस्य रथचक्राग्रकृताः परिखाता गर्ताः यतः यैरेव कृतास्ते ३१

पुत्रंराज्येऽभिषिच्यवनयास्यामीत्येवंयोमनोरथःसपरेणब्रह्मणैवप्रतिसंधितःसंपादितोयस्यसःनारदस्यानुमतेनराज्ये
स्थापयित्वाअतिविषमोदुस्तरोयोविषयविषजलाशयोगृहंतस्य आशादिकूप्रवृत्तिवासनाभोगेच्छावातस्याउपरतोऽभूत् २२
यत्पृष्टंगृहेकथमरमततत्रोक्तमुत्तरमुपसंहरति इतिहवाव इत्थमेवहि अधिनिवेशितःप्रापितःकर्माधिकारोयस्य अखिलस्यज
गतोबंधध्वंसनःपरोऽनुभावोयस्यतस्ययदंघ्रियुगलंतस्यानवरतंध्यानंतदनुभावेनपरिरंधितकषायोदग्धरागादिमलआशयो
यस्य अतःअवदातःशुद्धोऽपिमहतांब्रह्मादीनामाज्ञापालनेनमानवर्द्धनः २३ उइतिविस्मये हइतिप्रसिद्धौवावेतिनिश्चयेआ

मनुरपिपरेणैवंप्रतिसंधितमनोरथःसुरर्षिवरानुमतेनात्मजमखिलधरामंडलस्थितिगुप्तये आस्था
प्यस्वयमतिविषमविषयविषजलाशयाशायाउपरराम २२ इतिहवावसजगतीपतिरीश्वरेच्छयाऽ
धिनिवेशितकर्माधिकारोऽखिलजगद्बंधध्वंसनपरानुभावस्यभगवतआदिपुरुषस्यांघ्रियुगलानवर
तध्यानानुभावेनपरिरंधितकषायाशयोऽवदातोऽपिमानवर्द्धनोमहतांमहीतलमनुशशास २३ अथ
चदुहितरंप्रजापतेर्विश्वकर्मणउपयेमेबर्हिष्मतींनाम तस्यामुहवाव आत्मजानात्मसमानशीलगुणक
र्मरूपवीर्योदारान्दशभावयांबभूवकन्यांचयवीयसीमूर्जस्वतींनाम २४ आग्नीध्रेध्मजिह्वयज्ञबाहु
महावीरहिरण्यरेतोघृतपृष्ठसवनमेधातिथिवीतिहोत्रकवयइतिसर्वएवाग्निनामानः २५ एतेषांकविर्
महावीरःसवनइतित्रयआसन्नूर्ध्वरेतसस्तआत्मविद्यायामर्भभावादारभ्यकृतपरिचयाःपारमहंस्य
मेवाश्रममभजन् २६ तस्मिन्नुहवाउपशमशीलाःपरमर्षयःसकलजीवनिकायावासस्यभगवतोवा
सुदेवस्यभीतानांशरणभूतस्यश्रीमच्चरणारविंदाविरतस्मरणाविगलितपरमभक्तियोगानुभावेनपरि
भावितान्तर्हृदयाधिगतेभगवतिसर्वेषांभूतानामात्मभूतेप्रत्यगात्मन्येवात्मनस्तादात्म्यमविशेषेणसमी
युः २७

त्मनःसमानैःशीलादिभिरुदारान्महतोदशपुत्रान्जनयामास २४ तानाह आग्नीध्रःइध्मजिह्वःयज्ञबा-
हुःमहावीरःहिरण्यरेताःघृतपृष्ठःसवनःमेधातिथिःवीतिहोत्रःकविश्चेतिअग्नीनांनामानियेषांते २५ अर्भभावात्बा-
ल्यादारभ्य २६ तस्मिन्पारमहंस्याश्रमेश्रीमच्चरणारविंदयोरविरतस्मरणेनाविगलितमखंडितोयःपरमोभक्तियोगस्तस्या
नुभावेनविशोधितांतःकरणेप्रतीतोयोभगवान्तस्मिन्नात्मनःत्वंपदार्थस्यतादात्म्यम् अविशेषेणविशेषोदेहाद्युपाधिःतदपोहेन प्रा
पुः २७

श्रीगणेशायनमः नमः श्रीमत्परमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामाय अथा तः पंचमस्कंधव्याख्याऽनेकविशेषवान् प्रियव्रतान्वयोयत्रसप्रपंचःप्रपंच्यते षड्विंशत्याऽधुनाऽध्यायैःपंचमेस्थानमीर्यते १ लोकद्वीपादिमर्यादापालनाख्यमनेकधा पृथिव्युपर्यधोलोकेमर्यादात्रिविधामता २ पुनश्चैकैकशस्तेषुमर्यादाबहुधामता भुवद्वीपादिमर्यादाःपाल्यंतेराजभिःपृथक् ३ भूमेरुपरिदेवाद्यैस्ततश्चाधोऽसुरादिभिः तत्राध्यायैस्तुविंशत्याप्रियव्रतपुरःसरैः ४ भुवोद्वीपादिमर्यादाःपालिताइतिवर्ण्यते त्रिभिःसूर्यादिभिर्ज्योतिश्चक्रादिष्वितिकीर्त्यते ५ अतलादिषुदैत्याद्यैःपालनंचत- तस्त्रिभिः तत्रतुप्रथमेऽध्यायेज्ञानिनोराज्यनिर्वृतिः ६ पुनश्चज्ञाननिष्ठेतिप्रियव्रतकथाद्भुता वंशंप्रियव्रतस्यापिनिबोधनृपस

राजोवाच प्रियव्रतोभागवतआत्मारामःकथंमुने गृहेरमतयन्मूलःकर्मबंधःपराभवः १ ननूनंमुक्तसंगानांतादृशानांद्विजर्षभ गृहेष्वभिनिवेशोऽयंपुंसांभवितुमर्हति २ महतांखलुवि प्रर्षेउत्तमश्लोकपादयोः छायानिर्वृतचित्तानांनकुटुंबेस्पृहामतिः ३ संशयोऽयंमहान्ब्रह्मन्दा रागारसुतादिषु सक्तस्ययत्सिद्धिरभूत्कृष्णेचमतिरच्युता ४

नम ७ योनारदादात्मविद्यामधिगम्यपुनर्महीम् भुक्त्वाविभज्यपुत्रेभ्यऐश्वरंसमगात्पदमिति पूर्वस्कंधांतेउक्तम् प्रियव्रतस्यप्र थममात्मविद्याततोगृहाश्रमः ततःसर्वसंगत्यागेनमोक्षइत्युक्तंतत्रविस्मितःपृच्छति प्रियव्रतोभागवतःअतएवात्मारामःगृहेक थमरमरमत नन्वरमतांकोदोषइतिचेदतआह कर्मणाबंधःपराभवश्चस्वस्वरूपतिरस्कारोयन्मूलोभवतियद्गृहंमूलंकारणंयस्य- १ गृहेषुरतिश्चतत्राभिनिवेशात्स्यात्सचभागवतानामात्मारामाणांनसंभवतीत्याह ननूनमिति २ गृहासक्तिर्हिकुटुंबादिस्पृ हयाभवतिसाचतेषांनास्तीत्याह महतामिति उत्तमश्लोकपादयोःछायाकामादिसंतापहारिणीतयानिर्वृतंचित्तंयेषांतेषांस्पृहायुक्ता- मतिर्नास्ति ३ दाराद्यासक्तस्यतुमोक्षःश्रीकृष्णेऽस्खलितामतिश्चाभूदितियत् अयंचमहान्संशयइत्याह संशयइति ४

अथश्रीमद्भागवतपंचमस्कंधःप्रारभ्यते.
परीक्षिति
शुक
व्यास
प्रियव्रतराजा

इतिश्रीमद्भागवतचतुर्थस्कंधःसमाप्तः

यएषवंशः सोऽनुवर्णितः २६ यः प्रियव्रतः २७ २८ २९ स्वान् ज्ञातीन् दिदृक्षुः ३० राज्ञांचरितमितिशेषः ३१ इति

श्रीशुकउवाच यएषउत्तानपदोमानवस्यानुवर्णितः वंशःप्रियव्रतस्यापिनिबोधनृपसत्तम २६ योनारदादात्मविद्यामधिगम्यपुनर्महीम् भुक्त्वाविभज्यपुत्रेभ्यऐश्वरंसमगात्पदम् २७ इमां तुकौषारविणोपवर्णितांक्षत्तानिशम्याजितवादसत्कथाम् प्रवृद्धभावोऽश्रुकलाकुलोमुनेर्दधारमूर्ध्नाचरणंहृदाहरेः २८ विदुरउवाच सोऽयमद्यमहायोगिन्भवताकरुणात्मना दर्शितस्तमसःपारोयत्राकिंचनगोहरिः २९ श्रीशुकउवाच इत्यानम्यतमामंत्र्यविदुरोगजसाह्वयम् स्वानांदिदृक्षुःप्रययौज्ञातीनांनिर्वृताशयः ३० एतद्यःशृणुयाद्राजन्राज्ञांहर्यर्पितात्मनाम् आयुर्धनंयशःस्वस्तिगतिमैश्वर्यमाप्नुयात् ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांप्रचेतसोपाख्यानंनामएकत्रिंशोऽध्यायः ३१ ॥ ॥

श्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचितायांश्रीभागवतभावार्थदीपिकायामेकत्रिंशोऽध्यायः ३१

भक्ताधीनत्वंप्रपञ्चयन्नाह अनुवर्त्तमानामपिश्रियंतदर्थिनः सकामान् द्विपदपतीन्नरेंद्रान् विबुधान्देवानपियोनानुवर्त्ते...
यतः स्वेनैवपूर्णः अतः स्वभृत्यवर्गानुरक्तएव एवंभूतमसुसुत् ईषदपिकथंपरित्यजेत् २२ प्रचेतसः कर्मभूतान् अन्याश्चनूनंसु

श्रियमनुचरतींतदर्थिनश्चद्विपदपतीन्विबुधांश्चयत्स्वपूर्णः नभजतिनिजभृत्यवर्गतं
त्रःकथममुमुद्विसृजेत्पुमान् कृतज्ञः २२ मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतसोराजन्नन्या
श्चभगवत्कथाः श्रावयित्वाब्रह्मलोकंययौस्वायंभुवोमुनिः २३ तेऽपितन्मुखनिर्यातं
यशोलोकमलापहम् हरेर्निशम्यतत्पादंध्यायंतस्तद्गतिंययुः २४ एतत्तेऽभिहितंक्षत्त
र्यन्मांत्वंपरिपृष्टवान् प्रचेतसांनारदस्यसंवादंहरिकीर्त्तनम् २५

नीतेरित्यादिध्रुवचरिताद्याः सत्रेऽगायत्प्रचेतसामित्युक्तत्वात् २३ २४ प्रचेतसांनारदस्यचसंवादरूपमेतदाख्यानंतेऽ
भिहितम् हरेः कीर्त्तनंयस्मिन् तत् २५

ततोनकदाचित्त्यजतीत्याह अपहतानिरस्ताः सकलाएषणाः कामायस्मात् सचासावमल आत्मामनस्तस्मिन् सततंमनसिनिरंत
रंसमेधितयाभावनयोपहूतः सन्नक्षरोहरिः छिद्रवत्तत्रत्याकाशवत् ततोनसरतिनापयातिहि किंकुर्वन् आत्मनोनिजजनवशगत्व

अपहतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहूतः निजजनवशगत्वमात्मनोऽय
न्नसरतिछिद्रवदक्षरः सतांहि २० नभजतिकुमनीषिणांसइज्यांहरिरधनात्मधनप्रियो
रसज्ञः श्रुतधनकुलकर्मणांमदैर्येविदधतिपापमकिंचनेषुसत्सु २१ ५ ७

स्वभक्ताधीनत्वमयन्नवगच्छन् २० सतामेववश्योऽसौ असतांतुपूजामपिनगृह्णातीत्याह नेति कुमनीषिणांकुत्सितमतीनामधना-
श्चतेआत्मधनाश्चभगवद्भनास्तेप्रियायस्यरसज्ञः भक्तिसुखज्ञः केकुमनीषिणस्तानाह श्रुतादिनिमित्तैर्मदैर्येसत्सुपापंतिरस्कारंकुर्वंति

कुतः सर्वमूलत्वादिसदृष्टांतमाह यथैववारः जलानिवर्षाकालेसूर्यात्उद्भवंति ग्रीष्मेतस्मिन्नेवप्रविशंति अस्याप्रसिद्धत्वेनदृष्टांतां
तरमाह यथाभूतानिभूमाविति गुणप्रवाहः चेतनाचेतनात्मकःप्रपंचः १५ ननुहरावेवगुणप्रवाहइत्युक्तेतदाधारत्वेनसोपाधिक
त्वंहरेःस्यादित्याशंक्याह एतदिति एतद्विश्वंविष्णोस्तत्सर्वशास्त्रप्रसिद्धंपदंपरंसर्वोपाधिरहितंतद्धुसन्नत्वान्नततः पृथगित्य
र्थः तर्हिकथमन्यथाभातितत्राह सकृदिति सकृत्कदाचिद्विभातंस्फुरितंगंधर्वनगरवत् यथासवितुः प्रभानततोभिन्नायथाच
जाग्रतिअसवइंद्रियाणिस्फुरंतिसुषुप्तौतुसुप्तशक्तयोभवंतीत्यर्थः कथंभूतोसौहरिः द्रव्यादीनांत्रिविधाहंकारकार्याणांतन्निमि

यथैवसूर्यात्प्रभवंतिवारः पुनश्चतस्मिन्प्रविशंतिकाले भूतानिभूमौस्थिरजंगमानि तथाहरावेवगु
णप्रवाहः १५ एतत्पदंतज्जगदात्मनः परंसकृद्विभातंसवितुर्यथाप्रभा यथाऽसवोजाग्रतिसुप्तश
क्तयोद्रव्यक्रियाज्ञानभिदाभ्रमात्ययः १६ यथानभस्यभ्रतमःप्रकाशाभवंतिभूपानभवंत्यनुक्रमा-
त् एवंपरेब्रह्मणिशक्तयस्त्वमूरजस्तमःसत्त्वमितिप्रवाहः १७ तेनैकमात्मानमशेषदेहिनांकालंप्र-
धानंपुरुषंपरेशम् स्वतेजसाध्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेनभजध्वमद्धा १८ दययासर्वभूतेषुसं
तुष्ट्यायेनकेनवा सर्वेंद्रियोपशांत्याचतुष्यत्याशुजनार्दनः १९

त्तस्यभेदभ्रमस्यचात्ययोयस्मात्सः य
द्वा अजाग्रतिसुषुप्तौअसवःसुप्ताः शक्तयोयेषांतेभवंति सवितुःप्रभेत्युद्गतौदृष्टांतइति १६ नन्वसंगेहरौकथंप्रपंचोत्पत्तिल
यौतत्राह यथेति अभ्रतमःप्रकाशा आगमापायिनोरजस्तमःसत्त्वस्थानीयाः हेभूपाः प्रचेतसः अमूःशक्तयउद्भवंतिनभवंति
लीयंते इतिएवमयंजगत्प्रवाहः १७ तेनसर्वकारणत्वेनहेतुनाकालोनिमित्तम् प्रधानमुपादानम् पुरुषःकर्ताएतत्त्रितयात्मकत्वा
त्सर्वकारणंपरमीश्वरमद्धासाक्षात् भजध्वम् कथमात्मनोएकभावेनाभिन्नत्वेन १८ साधनमाह दयादिभिः शीघ्रंतुष्यति १९

अहोगृहप्रसक्त्याहरिसेवांविनासर्वंजन्मकर्मादिकंव्यर्थीकृतमितितान्शोचन्नाह तज्जन्मेति चतुर्भिः यतो जन्मादेर्हरिसेवैवफलमतस्तद्विहीनंसर्वंव्यर्थमित्यर्थः ९ शुक्लसंबंधिजन्मविशुद्धमातापितृभ्यामुत्पत्तिः सावित्रमुपनयनेनयाज्ञिकंदीक्षया विबुधानामिवदीर्घायुषाअपि १० वचोभिः वाग्विलासैः चित्तवृत्तिभिः नानावधानसामर्थ्यैः इंद्रियाणांराधसापाटवेन ११ योगेनप्राणायामादिनासांख्येनदेहादिव्यतिरिक्तात्मज्ञानमात्रेणसंन्यासवेदाध्ययनाभ्यामपि अन्यैरपिव्रतवैराग्यादिभिःश्रेयःसाधनैः १२ नन्वेषांनानाफलसाधनानांहरिसेवाभावमात्रेणकुतोवैयर्थ्यंतत्राह श्रेयसांफलानामात्मैव अवधिः पराकाष्ठा अर्थ

नारदउवाच तज्जन्मतानिकर्माणितदायुस्तन्मनोवचः नृणांयेनेहविश्वात्मासेव्यतेहरिरीश्वरः ९ किंजन्मभिस्त्रिभिर्वेहशौक्लसावित्रयाज्ञिकैः कर्मभिर्वात्रयीप्रोक्तैःपुंसोपिविबुधायुषा १० श्रुतेनतपसावाकिंवचोभिश्चित्तवृत्तिभिः बुद्ध्यावाकिंनिपुणयाबलेनेंद्रियराधसा ११ किंवायोगेनसांख्येनन्यासस्वाध्याययोरपि किंवाश्रेयोभिरन्यैश्चनयत्रात्मप्रदोहरिः १२ श्रेयसामपिसर्वेषामात्माह्यवधिरर्थतः सर्वेषामपिभूतानांहरिरात्मात्मदःप्रियः १३ यथातरोर्मूलनिषेचनेनतृप्यंतितत्स्कंधभुजोपशाखाः प्राणोपहाराच्चयथेंद्रियाणांतथैवसर्वार्हणमच्युतेज्या १४

तः परमार्थतः आत्मार्थत्वेनैवान्येषांप्रियत्वादित्यर्थः भवत्वात्मा अवधिः हरेः किमायातंतत्राह सर्वेषामपीति आत्माआत्मदश्चाविद्यानिरासेनस्वरूपाभिव्यंजकः ऐश्वरेणापिरूपेणबलिप्रभृतिभ्यइवात्मप्रदः प्रियश्चपरमानंदरूपत्वात् १३ किंच नानाकर्मभिस्तत्तद्देवताप्रीतिनिमित्तान्यपिफलानिहरिप्रीत्याभवंतिकेवलंतत्तद्देवताराधनेनतुनकिंचिदितिसदृष्टांतमाह यथेति मूलात्प्रथमविभागाः स्कंधाः तद्विभागाभुजाः तेषामपिउपशाखाः उपलक्षणम् पत्रपुष्पादयोऽपितृप्यंति नतुमूलमेकंविनाताः स्वस्वनिषेचनेन प्राणस्योपहारोभोजनंतस्मादेवेंद्रियाणांतृप्तिः नतुतत्तदिंद्रियेषुपृथक्पृथगन्नलेपनेन तथाऽच्युताराधनमेवसर्वदेवताराधनंनपृथगित्यर्थः १४

तमभिषिच्यानादिर्ब्रह्माप्रजासर्गरक्षायांयुयोजसचदक्षोअन्यान्मरीच्यादीन्तत्तद्व्यापारेषुनियुक्तवान् ५१ इतिचतुर्थ
टीकायांत्रिंशोऽध्यायः ३० एकत्रिंशेकृतेदक्षेधुरन्यस्यवनेसताम् नारदोक्तेनमार्गेणमुक्तिरुक्ताप्रचेतसाम् १
ततः दिव्यवर्षसहस्राणांसहस्रस्यांतेउत्पन्नविवेकज्ञानास्तेउपयास्यथमद्धामनिर्भिद्यनिरयादत इत्यधोक्षजभाषितंस्म
रंत आशुप्राव्रजन् १ ब्रह्मसत्रेणात्मविमर्शेनदीक्षिताः कृतसंकल्पाबभूवुः सर्वेषुभूतेष्वात्मेतिमेधाज्ञानंयस्मिन् तेनकवेला

तंप्रजासर्गरक्षायामनादिभिरभिषिच्यच युयोजयुयुजेऽन्यांश्चसवैसर्वप्रजापतीन् ५१ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रिंशोऽध्यायः ३० मैत्रेयउवाच ततउत्पन्नविज्ञाना
आश्वधोक्षजभाषितम् स्मरंतआत्मजेभार्यांविसृज्यप्राव्रजन्गृहात् १ दीक्षिताब्रह्मसत्रेणसर्व
भूतात्ममेधसा प्रतीच्यांदिशिवेलायांसिद्धोऽभूद्यत्रजाजलिः २ तान्निर्जितप्राणमनोवचोदृशो-
जितासनान्शांतसमानविग्रहान् परेऽमलेब्रह्मणियोजितात्मनः सुरासुरेड्योददृशेस्मनारदः
३ तमागतंतउत्थायप्रणिपत्याभिनंद्यच पूजयित्वायथादेशंसुखासीनमथाब्रुवन् ४ प्रचेत
सऊचुः स्वागतंतेसुरर्षेद्यदिष्ट्यानोदर्शनंगतः तवचंक्रमणंब्रह्मन्नभयाययथारवेः ५ यदा
दिष्टंभगवताशिवेनाधोक्षजेनच तद्गृहेषुप्रसक्तानांप्रायशःक्षपितंप्रभो ६ तन्नःप्रद्योतयाध्यात्म
ज्ञानंतत्वार्थदर्शनम् येनांजसातरिष्यामोदुस्तरंभवसागरम् ७ मैत्रेयउवाच इतिप्र
चेतसांपृष्टोभगवान्नारदोमुनिः भगवत्युत्तमश्लोकआविष्टात्माब्रवीन्नृपान् ८

यांसमुद्रतटेजाजलिर्नामऋषिः २ निर्जिताःप्राणमनोवचोदृशोयैस्तान् शांताउपरताः समानामूलाधारादारभ्यऋजवोविग्र
हायेषाम् ब्रह्मणियोजितआत्मायैः सुरासुरैरीड्योददृष्टवान् ३ उत्थायप्रणिपत्ययथादेशंयथाविधिपूजयित्वा ४ ५ आदिष्ट
मुपदिष्टंयदात्मतत्त्वंक्षपितंविस्मृतम् ६ ७ इतिप्रचेतोभिःपृष्टः ८

अज्ञानामप्यस्माकं त्वत्स्तुतिर्नायुक्तेत्याहुः मनुरिति यस्य तव महिम्नो न दृष्टं पारं यैस्ते पिता मात्मसमं स्वमत्यनुरूपं यथा स्तुवंति
अथोऽतः वयमपि गृणीमः ४१ सत्त्वमूर्त्तये वासुदेवाय ४२ यानं स्वप्रयाणं अनिच्छतामपि सतां स्वधाम ययो भक्तहृदयं विवे
श अनपवर्गवीर्यः अकुंठितप्रभावः ४३ उदन्वतः सिंधोः सलिलान्निर्याय निर्गत्य गां स्वर्गं रोद्धुमिवोच्छ्रितैर्द्रुमैर्गां महीं छन्नां
वीक्ष्य द्रुमेभ्योऽकुप्यन् तदाहि प्राचीनबर्हिषः प्रव्रजितत्वादराजकेकर्षणाद्यभावात् द्रुमैर्भूमिश्छन्नाऽभूत् ४४ निरस्ता-

मनुः स्वयंभूर्भगवान्भवश्च येऽन्ये तपोज्ञानविशुद्धसत्वाः अदृष्टपारा अपि यन्महिम्नः स्तुवंत्यथो त्वा
त्मसमं गृणीमः ४१ नमः समाय शुद्धाय पुरुषाय पराय च वासुदेवाय सत्वाय तुभ्यं भगवते नमः
४२ मैत्रेय उवाच इति प्रचेतोभिरभिष्टुतो हरिः प्रीतस्तथेत्याह शरण्यवत्सलः अनि-
च्छतां यानमतृप्तचक्षुषां ययौ स्वधामाऽनपवर्गवीर्यः ४३ अथ निर्याय सलिलात्प्रचेतस उद
न्वतः वीक्ष्याकुप्यन्द्रुमैश्छन्नां गां गां रोद्धुमिवोच्छ्रितैः ४४ ततोऽग्निमारुतौ राजन्नमुंचन्मुखतो रु
षा महीं निर्वीरुधं कर्त्तुं संवर्तक इवात्यये ४५ भस्मसात्क्रियमाणांस्तान्द्रुमान्वीक्ष्य पितामहः आ
गतः शमयामास पुत्रान्बर्हिष्मतो नयैः ४६ तत्रावशिष्टा ये वृक्षा भीता दुहितरं तदा उज्जह्रुस्ते प्रचेतो
भ्य उपदिष्टाः स्वयंभुवा ४७ ते च ब्रह्मण आदेशान्मारिषामुपयेमिरे यस्यां महदवज्ञानादजन्यजन
योनिजः ४८ चाक्षुषे त्वंतरे प्राप्ते प्राक्सर्गकालविद्रुते यः ससर्ज प्रजा इष्टाः स दक्षो दैवचोदितः ४९
यो जायमानः सर्वेषां तेजस्तेजस्विनां रुचा स्वयोपादत्त दाक्ष्याच्च कर्मणां दक्षमब्रुवन् ५०

वीरुधोऽपि यस्या
स्तथाभूतां कर्तुं संवर्त्तकः कालाग्निरुद्रः ४५ नयैर्युक्तिभिः ४६ उज्जह्रुः समर्पयामासुः ४७ मारिषां वार्क्षीम् अजनयोनिर्ब्र
ह्मा तस्माज्जातो दक्षः महतः श्रीमहादेवस्यावज्ञानात् पूर्वमजनयोनिजो ब्रह्मपुत्रोऽपि सन् क्षत्रियजातो यस्यामजनि जातः ४८
प्राक्सर्गे पूर्वदेहे कालेन विद्रुते दैवेनेश्वरेण चोदितः सन् इष्टाः प्रजाः ससर्ज स दक्ष इति प्रसिद्धः ४९ स्वया रुचा प्रभया तेज उ
पादत्त आच्छादितवान् यं च कर्मदाक्ष्याद्दक्षमब्रुवन् ५०

तथाऽपि यथा सारंगो भ्रमरः पारिजाते स्वरवेन लब्धे सति स्वल्पमप्यन्यद्वृक्षांतरं न सेवते तथा वयमपि साक्षात्त्वदंघ्रिमूलं प्राप्याव किं वृणीमहि न किंचिदित्यर्थः यद्वा किमप्यन्यत् तुच्छं किमर्थं वृणीमहि यद्वा यदि वृणीमहि तर्हि किं किं वृणीमहि अनंतत्वेन म-
नोरथानामनवस्थानादित्यर्थः ३२ अत एतावदेव प्रार्थयाम इत्याहुः यावदिति स्पृष्टाः व्याप्ताः भगवति प्रकृष्टः संगो येषां तेषां सं-
गोऽस्माकं स्यात् ३३ ननु राज्यभोगान् स्वर्गापवर्गौ च विहाय किमिदं प्रार्थ्यते तत्राहुः तुलयामेति भगवत्संगिनां संगस्य लवेना

पारिजातेंऽजसा लब्धे सारंगोऽन्यन्न सेवते त्वदंघ्रिमूलमासाद्य साक्षात्किं किं वृणीमहि ३२ यावत्ते
मायया स्पृष्टा भ्रमाम इह कर्मभिः तावद्भवत्प्रसंगानां संगः स्यान्नो भवे भवे ३३ तुलयाम लवेना
पि न स्वर्गं नापुनर्भवम् भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ३४ यत्रेड्यंते कथा मृष्टास्तृष्णा
याः प्रशमो यतः निर्वैरं यत्र भूतेषु नोद्वेगो यत्र कश्चन ३५ यत्र नारायणः साक्षाद्भगवान्न्यासिनां ग
तिः संस्तूयते सत्कथासु मुक्तसंगैः पुनः पुनः ३६ तेषां विचरतां पद्भ्यां तीर्थानां पावनेच्छया भीत
स्य किं न रोचेत तावकानां समागमः ३७ वयं तु साक्षाद्भगवन् भवस्य प्रियस्य सख्युः क्षणसंगमेन
सुदुश्चिकित्सस्य भवस्य मृत्योर्भिषक्तमं त्वाऽद्य गतिं गताः स्म ३८ यन्नः स्वधीतं गुरवः प्रसादिता
विप्राश्च वृद्धाश्च सदानुवृत्त्या आर्या नताः सुहृदो भ्रातरश्च सर्वाणि भूतान्यनसूययैव ३९ यन्नः सु
तप्तं तप एतदीश निरंधसां कालमदभ्रमप्सु सर्वं तदेतत्पुरुषस्य भूम्नो वृणीमहे ते परितोषणाय ४०

पि ३४ सत्संगस्य श्रैष्ठ्यं प्रपंचयति यत्रेति त्रिभिः यत्र येषु यतः याभ्यः कथाभ्यः निर्वैरं वैराभावः ३५ ३६ पद्भ्यां पावनेच्छया
संसाराद्भीतस्य ३७ सत्संगफलमस्माभिरेवानुभूतमित्याहुः वयं त्विति तवयः प्रियः सखा तस्य भवस्य अत्यंतमचिकित्सस्य भव
स्य जन्म नो मृत्योश्च भिषक्तमं सद्वैद्यं त्वां गतिं प्राप्ताः ३८ वरांतरं वृणुते यन्न इति द्वाभ्याम् नताः नमस्कृताः ३९ निरंधसां निरन्नाना
नाम् अदभ्रं बहुकालं ते परितोषणाय भवत्विति वृणीमहे ४०

स्वनिष्ठयास्वरूपस्थित्याशुद्धाय अतः शांतायमनसिनिमित्तेसति अपार्थंव्यर्थमेवविलसत् विस्फुरितंहृदयंयस्मिन् गृहीतामायागुणैर्विग्रहाः ब्रह्मादिमूर्तयोयेन २३ स्वतस्तुविशुद्धसत्वरूपाय संसारंहरतिमेधाज्ञानंयस्यतस्मै २४ २५ अयुंक्ष्म-हित्वतवंतोवयम् २६ यदुक्तंवरंवृणीध्वमितितन्मनसिनिधायाहुः रूपमिति समस्तानांक्लेशानांसंक्षयोयस्मात् नः आविष्कृतंप्रकटितम् अतोऽन्यत्किमनुकंपितमनुकंपेयमेवास्माकंपरमानुकंपेत्यर्थः २७ कुतइत्यत आह हेअभद्ररंधनअमंगलनाशनत्वयाप्रत्ययो ऽत्रविवक्षितः एतावदेवदीनेषुवत्सलैःप्रभुभिर्भाव्यंकार्यम् किंतत्तत्राह यदिति अस्मदीयाएतइतिबुद्ध्याउचि

शुद्धायशांतायनमःस्वनिष्ठयामनस्यपार्थंविलसद्द्वयाय नमोजगत्स्थानलयोदयेषुगृहीतमायागुणविग्रहाय २३ नमोविशुद्धसत्वायहरयेहरिमेधसे वासुदेवायकृष्णायप्रभवेसर्वसात्वताम् २४ नमः कमलनाभायनमःकमलमालिने नमःकमलपादायनमस्तेकमलेक्षण २५ नमःकमलकिंजल्कपिशंगामलवाससे सर्वभूतनिवासायनमोऽयुंक्ष्महिसाक्षिणे २६ रूपंभगवतात्वेतदशेषक्लेशसंक्षयम् आविष्कृतंनःक्लिष्टानांकिमन्यदनुकंपितम् २७ एतावदेवप्रभुभिर्भाव्यंदीनेषुवत्सलैः यदनुस्मर्यतेकालेस्वबुद्ध्याऽभद्ररंधन २८ येनोपशांतिर्भूतानांक्षुल्लकानामपीहताम् अंतर्हितोऽन्तर्हृदयेकस्मान्नोवेदनाशिषः २९ असावेववरोऽस्माकमीप्सितोजगतःपते प्रसन्नोभगवान्येषामपवर्गगुरुर्गतिः ३० वरंवृणीमहेऽथापिनाथत्वत्परतःपरात् नह्यंतस्त्वद्विभूतीनांसोनंतइतिगीयसे ३१

तेकाले अनुस्मर्यतेइतियत् त्वयातुरूपमदर्शितमितिभावः २८ येनानुस्मरणेनस्मृतानांतेषामुपशांतिःसर्वंभवति किंच क्षुल्लकानामपिभूतानामंतर्हृदये अंतर्हितःअतर्यामित्वेनस्थितोभवानीहतामिच्छतांत्वदुपासकानांनोऽस्माकमाशिषः कस्माद्धेतोर्नवेदजानात्येवेत्यर्थः २९ तथाऽपिवक्तव्यंचेत्तर्हियेषामस्माकंभगवान्प्रसन्नः असावेववरःभगवत्प्रसादएवास्माकमीप्सितोवरइत्यर्थः अपवर्गगुरुर्मोक्षमार्गप्रदर्शकः गतिः स्वतश्चपुरुषार्थभूतः ३० यद्यप्येवंतथापिहेनाथत्वत्तः वरमेकंवृणीमहे कथंभूतात्परतः कारणादपिपरात् अक्षरात्परतः परइतिश्रुतेः अतोयद्यपित्वंदातुंसमर्थः नचदेयानांत्वद्विभूतीनामंतोऽस्तियतोऽनंतविभूतित्वादनंतइतिगीयसे ३१

ननुबहूनांकथमेकाभार्यास्यात्तत्राह अपृथक्धर्मःशीलंयेषांतेषांवःपत्नीभूयात् अर्पितोभवत्सुआशयोययाधर्मशीलयोरैक्यात् महाक्याचनदृष्टादृष्टविरोधइतिभावः १६ अहतौजसः अप्रतिहतबलाःसंतः १७ पक्कगुणोदग्धकामादिमलआशयोयेषाम् अतःलोकद्वयभोगान्निरयप्रायान्निर्विघ्नमत्स्थानंप्राप्स्यथ १८ ननुगृहेषुप्रविष्टानामस्माकंतदासक्त्याबंधएवस्यात् कुतस्त्वद्भक्तिर्निर्वेदोवातत्राह गृहेष्विति कुशलंमय्यर्पितंकर्मयेषाम् मद्वार्त्तायायांयातोयामःकालोयेषाम् १९ त्वद्वार्त्ताश्रोतृणांगृहे नबंधइतिकुतस्तत्राह नव्यवदिति यद्यस्मात्कथाश्रवणात्ज्ञःसर्वज्ञोऽहमीश्वरः ब्रह्मवादिभिःप्रवक्तृभिर्निमित्तभूतैः श्रोतृणांहृत् हृदयंनव्यवत् प्रतिपदंनूतनवत् अयेप्राप्नोमि

अपृथक्धर्मशीलानांसर्वेषांवःसुमध्यमा अपृथक्धर्मशीलेयंभूयात्सत्यर्पिताशया १६ दिव्यवर्षसहस्राणांसहस्रमहतौजसः भौमान्भोक्ष्यथभोगान्वैदिव्यांश्चानुग्रहान्मम १७ अथमय्यनपायिन्याभक्त्यापक्वगुणाशयाः उपयास्यथमद्धामनिर्विद्यनिरयादतः १८ गृहेष्वाविशतांचापिपुंसांकुशलकर्मणाम् मद्वार्त्तायातयामानांनबंधायगृहामताः १९ नव्यवद्धृदयेयज्ज्ञोब्रह्मैतद्ब्रह्मवादिभिः नमुह्यंतिनशोचंतिनहृष्यंतियतोगताः २० मैत्रेयउवाच एवंब्रुवाणंपुरुषार्थभाजनंजनार्दनंप्रांजलयःप्रचेतसः तद्दर्शनध्वस्ततमोरजोमलागिरागृणन्गद्गदयासुहृत्तमम् २१ प्रचेतसऊचुः नमोनमःक्लेशविनाशनायनिरूपितोदारगुणाह्वयाय मनोवचोवेगपुरोजवायसर्वाक्षमार्गैरगताध्वनेनमः २२

ब्रह्मसाक्षात्कारोभवतीत्यर्थः ननुत्वत्कथाश्रवणेकथंब्रह्मसाक्षात्कारस्तत्राह योऽहमेतदेवब्रह्म तत्रहेतुः यतोगताः यंमांप्राप्ताःसंतोमोहशोकहर्षान्नप्राप्नुवंति अतोमत्कथाश्रवणेननव्यवन्ममहृद्याविर्भावादस्यैवब्रह्मसाक्षात्कारत्वात् गृहेषुवसतामपिनबंधइत्यर्थः २० पुरुषार्थंभाजयतिप्रापयतीतितथातम् २१ वेदैःसकलश्रेयःसाधनत्वेननिरूपिताउदारगुणाःआह्वयानामानियस्य मनोवचसोर्वेगादपिपुरोऽग्रेजवोवेगोयस्य मनोवचसोरगोचरायेत्यर्थः अतएवसर्वेषामक्षाणांमार्गैःअगतःअनवगतोऽध्वायस्यतस्मैतेनमः २२

पीनाश्चते आयताअष्टौभुजास्तेषांमंडलंसमूहः तन्मध्ये स्थितयालक्ष्म्यास्पर्द्धमानाश्रीः शोभायस्याः तयावनमालयापरिवृतः आद्यःपुरुषआह पर्जन्यस्य नाद इवरुतंनादोयस्याः तया वाचासघृणोऽवलोकोयस्य ७ यूयंमेमत्तोवृणीध्वम् सौहार्देनहेतुना अपृथक् धर्मायेषांतेषांसंबोधनम् वः परस्परंसौहृदेनतुष्टोऽहम् भूतेषुसौहृदंचभविष्यति ९ तेभ्योदास्ये किंपुनर्युष्मभ्यमिति शेषः १० अगृहीषुः गृहीतवंतः अथोइतिहेतोः लोकाननुलोकेषुभविष्यति यद्वा लोकाननुभविष्यति द्रक्ष्यतिव्याप्स्यतीत्य

पीनायताष्टभुजमंडलमध्यलक्ष्म्यास्पर्द्धच्छ्रियापरिवृतोवनमालयाद्यः बर्हिष्मतःपुरुषआह सुतान्प्रपन्नान्पर्जन्यनादरुतयासघृणावलोकः ७ श्रीभगवानुवाच वरंवृणीध्वंभद्रंवोयूयं मेनृपनंदनाः सौहार्देनापृथक्धर्मास्तुष्टोऽहंसौहृदेनवः ८ योऽनुस्मरतिसंध्यायांयुष्माननु दिनंनरः तस्यभ्रातृष्वात्मसाम्यंतथाभूतेषुसौहृदम् ९ येतुमारुद्रगीतेनसायंप्रातःसमाहिताः स्तुवंत्यहंकामवरान्दास्येप्रज्ञांचशोभनाम् १० यद्यूयंपितुरादेशमगृहीष्टमुदान्विताः अथोव उशतीकीर्त्तिर्लोकाननुभविष्यति ११ भविताविश्रुतःपुत्रोऽनवमोब्रह्मणोगुणैः यएतामात्म वीर्येणत्रिलोकींपूरयिष्यति १२ कंडोःप्रम्लोचयालब्धाकन्याकमललोचना तांचापविद्धांजगृ हुर्भूरुहानृपनंदनाः १३ क्षुत्क्षामायामुखेराजासोमःपीयूषवर्षिणीम् देशिनींरोदमानायानिदधे सदयोऽन्वितः १४ प्रजाविसर्गआदिष्टाःपित्रामामनुवर्त्तता तत्रकन्यांवरारोहांतामुद्वहतमाचिर म् १५

र्थः ११ आत्मनोवीर्येणसंतानेन १२ पुत्रार्थमादौभार्यांसंपादयतिकंडोरितित्रिभिः तपोनाशार्थमिंद्रप्रेषितयाप्र म्लोचयाकंडुर्नामऋषिः बहुकालंरेमेसाचततःस्वर्गंगच्छंतीकंडोर्जातंगर्भंवृक्षेषुत्यक्त्वाजगामतदेतदुक्तम् अपविद्धांत्यक्ताम् १३ प्रसिद्धोवनस्पतीनांराजासोमः अमृतस्राविणींदेशिनींतर्जनीम् रुदंत्यास्तस्यामुखेनिदधे अनेनाप्सरोगर्भसंभवेनामृता हारेणचतस्यालावण्यंकुमस्वेददौर्गंध्यादिराहित्यंचोक्तम् १४ मामनुवर्तमानेनपित्रानियुक्ताःसंतः तत्रप्रजाविसर्गेनिमित्ते तामुद्व हत १५

स्त्रीबुद्धिस्तत्सहितस्याश्रमोऽहंकारश्छिन्नोभवति अमुत्रकर्मफलभोगःकथमितिसंशयः छिन्नः ८५ इतिचतुर्थेटीकायां मेकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ प्रसंगात्संचभिः प्रोक्तंवृत्तंप्राचीनबर्हिषः वर्ण्यतेचपुनर्द्वाभ्यांप्रस्तुतंतत्प्रचेतसाम् १ तत्रत्रिंशेन परस्तष्टादीशाल्लब्धवरास्ततः आगत्यवार्क्षीमुद्वाह्यराज्यंचक्रुरितीर्यते २ हरिंप्रतोष्यकांसिद्धिमापुः १ हेबार्हस्पत्यकस्यांचि द्विद्यायांबृहस्पतेर्मैत्रेयः शिष्यइतिज्ञातव्यम् तेयदृच्छयागिरिशंप्राप्यतस्यैवकैवल्यनाथप्रियस्यगिरिशस्यपार्श्ववर्त्तिनः त

अध्यात्मपारोक्ष्यमिदंमयाऽधिगतमद्भुतम् एवंस्त्रियाश्रमःपुंसश्छिन्नोऽमुत्रचसंशयः ८५ इ तिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेप्राचीनबर्हिनारदसंवादोनामएकोनत्रिंशो ऽध्यायः २९ विदुरउवाच येत्वयाऽभिहिताब्रह्मन्सुताःप्राचीनबर्हिषः तेरुद्रगीतेनहरिंसि द्धिमापुःप्रतोष्यकाम् १ किंबार्हस्पत्येहपरत्रवाऽथकैवल्यनाथप्रियपार्श्ववर्त्तिनः आसाद्यदेवंगि रिशंयदृच्छयाप्रापुःपरंनूनमथप्रचेतसः २ मैत्रेयउवाच प्रचेतसोंऽतरुदधौपितुरादेशका रिणः जपयज्ञेनतपसापुरंजनमतोषयन् ३ दशवर्षसहस्रांतेपुरुषस्तुसनातनः तेषामाविर भूत्कृच्छ्रंशांतेनशमयन्रुचा ४ सुपर्णस्कंधमारूढोमेरुशृंगमिवांबुदः पीतवासामणिग्रीवः कुर्वन्वितिमिरादिशः ५ काशिष्णुनाकनकवर्णाविभूषणेनभ्राजत्कपोलवदनोविलसत्किरीटः अष्टायुधैरनुचरैर्मुनिभिःसुरेंद्रैरासेवितोगरुडकिंनरगीतकीर्तिः ६

दनुगृहीताः संतोनूनंपरंमोक्षंप्रापु रेव ततः पूर्वंतु इहाथवापरत्रकिंप्रापुः २ रुद्रगीतजपरूपेणयज्ञेनतपसाचपुरंजनंहरिम् ३ तेषांकृच्छ्रंतपःक्लेशंरुचाकांत्याश मयन् शांतेनसत्वेनवपुषाआविर्भूतः ४ सुपर्णस्कंधमारूढइत्यादिनाबर्हिषतः सुतानाहइतितृतीयेनान्वयः ५ कनकमयेनवर्ण वताविभूषणेनभ्राजमानकपोलंवदनंयस्य अष्टभिरायुधैः गरुडएवकिन्नरः तेनपक्षस्वनैर्गीताकीर्तिर्यस्य ६

यावल्लिंगंस्थूलदेहाविच्छेदात्संसारानिवृत्तिरित्येतत्प्रपंचयति एवमितिसार्द्धैस्त्रिभिः पंचविधंपंचतन्मात्रात्मकम् त्रिवृत्त्रिगुणं षोडशविकारात्मनाविस्तृतं ७४ ७५ नन्वेकंदेहंविसृज्यदेहांतरप्रवेशात्पूर्वंविदेहतास्यादेवेत्यतआह यथेति नापयातिपूर्व तृणस्यात्यागात् अपयातिचतृणांतरधारणात् तथाप्राक्देहाभिमतिंनत्यजेत् म्रियमाणोऽपि ७६ अन्यंदेहम् कर्मणांप्राग्देहारंभकाणांव्यवधानेनविच्छेदेनसमाप्त्याप्रकरणार्थमुपसंहरतिमनएवेति भवभावनंसंसारहेतुः ७७ कथंसतितदाह य

एवंपंचविधंलिंगंत्रिवृत्षोडशविस्तृतम् एषचेतनयायुक्तोजीवइत्यभिधीयते ७४ अनेनपुरुषोदेहानुपादत्तेविमुंचति हर्षंशोकंभयंदुःखंसुखंचानेनविंदति ७५ यथातृणजलूकेयंनापयात्यपयातिच नत्यजेन्म्रियमाणोऽपिप्राग्देहाभिमतिंजनः ७६ यावदन्यंनविंदेतव्यवधानेनकर्मणाम् मनएवमनुष्येंद्रभूतानांभवभावनम् ७७ यदाऽक्षैश्चरितान्ध्यायन्कर्माण्याचिनुतेऽसकृत् सतिकर्मण्यविद्यायांबंधःकर्मण्यनात्मनः ७८ अतस्तदपवादार्थंभजसर्वात्मनाहरिम् पश्यंस्तदात्मकंविश्वंस्थित्युत्पत्त्यप्ययायतः ७९ मैत्रेयउवाच भागवतमुख्योभगवान्नारदोहंसयोर्गतिम् प्रदर्श्यह्यमुमामंत्र्यसिद्धलोकंततोऽगमत् ८० प्राचीनबर्हीराजर्षिःप्रजासर्गाभिरक्षणे आदिश्यपुत्रानगमत्तपसेकपिलाश्रमम् ८१ तत्रैकाग्रमनाधीरोगोविंदचरणांबुजम् विमुक्तसंगोऽनुभजन्भक्त्यातत्साम्यतामगात् ८२ एतदध्यात्मपारोक्ष्यंगीतंदेवर्षिणाऽनघ यःश्रावयेद्यःशृणुयात्सलिंगेनविमुच्यते ८३ एतन्मुकुंदयशसाभुवनंपुनानंदेवर्षिवर्यमुखनिःसृतमात्मशौचम् यःकीर्त्यमानमधिगच्छतिपारमेष्ठ्यंनास्मिन्भवेभ्रमतिमुक्तसमस्तबंधः ८४

दिति चरितान् उपभुक्तान् यतःकर्मणिसति नन्वसंगस्यकुतःकर्मतत्राह अविद्यायांसत्याम् अनात्मनोदेहादेःकर्मणिबंधोभवति ७८ विश्वस्थित्यादयोयतोहरेर्भवंति ७९ हंसयोर्जीवेश्वरयोः ८० प्रजानादिश्येति पुत्राणामादेशंमंत्रिणामग्रेकथयित्वा कपिलाश्रमंगंगासागरसंगमम् ८१ ८२ ८३ आत्मशौचंमनःशोधकंपारमेष्ठ्यंसर्वोत्कृष्टफलप्रदम् ८४

तदेवं सर्वैरपि सर्वेऽर्थाः क्रमेण दृश्यंत इत्युक्तम् इदानीं युगपदपि सर्वदर्शनं कदाचिद्भवतीत्याह सत्त्वैकनिष्ठे भगवत्पार्श्ववर्त्तिनि-
भगवद्ध्यानपरे मनसि इदं विश्वमुपरज्यसंगमिव प्राप्यावभासते प्रतीत्यनर्हस्यापि कदाचित्स्फूर्तिर्नतो दृष्टांतः चंद्रमसि उपरज्यत मः
राहुरिव तदिदं शुद्धे मनसि सर्वविषयस्फुरणं योगिप्रत्यक्षमिति प्रसिद्धम् ६९ तदेवं स्थूलदेहनाशेऽपि लिंगदेहस्यानाशादन्यः क
र्त्ता भोक्तेति दोषो नास्तीत्युक्तं तत्रैवं शंकते ननु लिंगदेहस्य स्थूलदेहद्वारेणैव कर्त्तृत्वभोक्तृत्वे न तु केवलस्य तत्र कदाचित् स्थूलदेहा
भावे जीवस्य कर्त्तृत्वभोक्तृत्वाभावान्मुक्तिः प्रसज्येत तत्राह अहंममेति भावः स्थूलदेहसंबंधः पुरुषे जीवेन व्यवधीयते न विच्छि

सत्त्वैकनिष्ठे मनसि भगवत्पार्श्ववर्त्तिनि तमश्चंद्रमसीवेदमुपरज्यावभासते ६९ नाहंममेति भावोऽ
यं पुरुषे व्यवधीयते यावद्बुद्धिमनोक्षार्थगुणव्यूहो ह्यनादिमान् ७० सुप्तिमूर्छोपतापेषु प्राणायतन
विघाततः नेहतेहमिति ज्ञानं मृत्युप्रज्वारयोरपि ७१ गर्भे बाल्येऽप्यपौष्कल्यादेकादशविधं यदा लिं
गं न दृश्यते यूनः कुह्वां चंद्रमसो यथा ७२ अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्त्तते ध्यायतो विषया
नस्य स्वप्नेनर्थागमो यथा ७३

न्नो भवति किंपर्यंतम् बुद्ध्यादीनां व्यूहः परिणामो लिंगं यावदस्ति अनादिमान् अना-
दिः सन् ७० स्वापादावहंकाराद्यभावात्तद्विच्छेदमाशंक्याह द्वाभ्याम् सुप्त्यादिषु उपतापः इष्टवियोगादि दुःखं तेष्वहमिति ज्ञानमहं
कारः नेहते न प्रकाशते प्राणायतनानामिंद्रियाणां विघातात् इंद्रियैरहंकारास्पदवस्तुग्रहणे ह्यहंकारः स्फुरति नान्यथेत्यर्थः ७१
अपौष्कल्यादसंपूर्णत्वात्प्राणायतनानामिति शेषः यूनस्तरुणस्य यदेकादशविधमेकादशेंद्रियैः स्फुटं लिंगमहंकरणं तन्न दृश्य
ते गर्भादाविति सतोऽप्यनभिव्यक्तौ दृष्टांतः कुह्वाममावास्यायां चंद्रमसो लिंगं रूपमिव ७२ तस्मादहंकारास्पदस्य स्थूलदेहस्या
विच्छेदाद्वस्तुभूतार्थाभावेऽपि संसृतिनिवृत्तिर्नास्तीत्याह अर्थेहीति ७३ ७ ७ ७

इतोऽपि कर्मलक्ष्यत इत्याह नानुभूतमिति द्वाभ्याम् अनेन वर्त्तमानेन देहेन क्वचकुत्रचिदपि यन्नानुभूतमननुभूतमनुपभुक्तम
दृष्टं चाश्रुतं च यद्रूपं यदात्मकं यादृक्यत्प्रकारं च तत्कदाचित्स्वप्नमनोरथादिषु आत्मनि मनसि उपलभ्येत ६४ तेन हेतुनाऽस्य-
लिंगिनो वासनाश्रयस्य जीवस्य तादृशं तदनुभवादियुक्तं पूर्वदेहसंभवं श्रद्धस निश्चयेन मन्यस्व नह्यननुभूतोऽर्थो मनः स्प्रष्टुं मनसि
स्फुरितुमर्हति ६५ किंच मनो हृत्यैव पूर्वापराणि शुभाशुभ निमित्तानि शरीराणि ज्ञायंत इत्याह मन एवेति भद्रं त इति सम्यग
वधानार्थमाशिषाऽभिनंदति भविष्यत उद्भवं प्राप्स्यतः नभविष्यतः नीचत्वं प्राप्स्यतोऽपि भावीनि रूपाणि शंसति मन एवौदार्य

नानुभूतं क्वचानेन देहेनादृष्टमश्रुतम् कदाचिदुपलभ्येत यद्रूपं यादृगात्मनि ६४ तेनास्य तादृशं राज
न्लिंगिनो देहसंभवम् श्रद्धस्वाननुभूतोऽर्थो न मनः स्प्रष्टुमर्हति ६५ मन एव मनुष्यस्य पूर्वरूपाणि
शंसति भविष्यतश्च भद्रं ते तथैव न भविष्यतः ६६ अदृष्टमश्रुतं चात्र क्वचिन्मनसि दृश्यते यथा
तथाऽनुमंतव्यं देशकालक्रियाश्रयम् ६७ सर्वे क्रमानुरोधेन मनसींद्रियगोचराः आयांति वर्गशो यां
ति सर्वे समनसो जनाः ६८

कार्पण्यादिवृत्तिभिः पूर्वमप्येवमेवासीत्स्माद‍प्येवमेव भविष्यतीति ज्ञापयतीत्यर्थः ६६ ननु कदाचिद्दर्शना
नर्हमपि स्वप्ने प्रतीयते यथा पर्वताग्रे समुद्रः दिवा नक्षत्राणि स्वशिरश्छेद इत्यादि तत्राह अदृष्टमिति अन्यदेशाश्रयं समुद्रादिकं
पर्वताग्रे निशाश्रयं नक्षत्रादिकं दिवा अभ्यंगादिक्रियाश्रयं स्वशिरश्छेदनादि निद्रादिदोषेण हि तथा प्रतीयत इत्यनुमंतव्यम् परस्या
पि तदनुपपत्तेस्तुल्यत्वादिति भावः ६७ ननु दरिद्रः क्वचिदात्मानं महाराजं पश्यति तत्कथमसंभावितं संगच्छेत् तत्राह सर्व इति
आयांति भोग्यत्वेन प्रादुर्भवंति यांति च भोगानंतरम् यदि च कश्चिदमना भवेत्तर्ह्येवं न स्यात् नत्वेतदस्तीत्याह सर्वे समनस इति अतः
सर्वेषां समनस्कत्वान्मनसि च सर्वार्थानां क्रमेण प्रवेशान्नात्यंतादृष्टश्चरः कस्यापि कश्चिदर्थोऽस्तीत्यर्थः ६८ ६९ ६९ ६९

इतिवादः श्रूयते प्राप्यपुण्यकृतांल्लोकानितिनिशरीरजैः कर्मदोषैर्यातिस्थावरतां नरइतित्वयाचोक्तं शाश्वतीरनुभूयार्त्तिमिति एतच्चकर्तृ
भोक्तृदेहभोगेन कृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगान्नसंगच्छतइतिभावः संशयांतरमाह प्रोक्तंवेदेक्तं कर्मक्रियतेजनैः तच्चनिरंतरमेवप-
रोक्षमदृश्यं सत्प्रकाशते अतः कर्मणोनष्टत्वात् तद्भोगोऽपिदुर्घटइतिभावः ५९ प्रथमस्येवोत्तरम् येनैवेति अव्यवधानेन कर्तृ
भोक्तृदेहविच्छेदं विनास्थूलदेहनाशेऽपिमनः प्रधानस्यलिंगदेहस्यानाशान्नोक्तदोषप्रसंगइत्यर्थः ६० लिंगदेहविशिष्टस्यभो
क्तृत्वं स्वप्नदृष्टांतेनस्पष्टयति शयानमिमंजाग्रद्देहंश्वसंतंजीवंतमुत्सृज्यतदभिमानंत्यक्त्वा आत्मनिमनसिसंस्काररूपेणाहितं
कर्मयथाभुंक्ते तादृशेनशयानदेहसदृशेन कर्मोपस्थापितेनदेहेनान्येनवापश्वादिदेहेनतथालोकांतरेपीतिभावः ६१ ननुभव

इतिवेदविदांवादः श्रूयतेतत्रतत्रह कर्मयत्क्रियतेप्रोक्तंपरोक्षंनत्प्रकाशते ५९ नारदउवाच
येनैवारभतेकर्मतेनैवामुत्रतत्पुमान् भुंक्तेह्यव्यवधानेनलिंगेनमनसास्वयम् ६० शयानमिममु
त्सृज्यश्वसंतंपुरुषोयथा कर्मात्मन्याहितंभुंक्तेतादृशेनेतरेणवा ६१ ममैतेमनसायद्यदसावहमि
तिब्रुवन् गृह्णीयात्तत्पुमान्राद्धकर्मयेनपुनर्भवः ६२ यथानुमीयतेचित्तमुभयैरिंद्रियेहितैः एवं
प्राग्देहजंकर्मलक्ष्यतेचित्तवृत्तिभिः ६३

तुनाम लिंगविशिष्टस्यानेनदृष्टांतेन भोक्तृत्वं कर्तृत्वंतुदानप्रतिग्रहा
दिषुस्थूलविशिष्टस्यैव दृश्यतेतत्राह ममैतेपुत्रादयः असावहंब्राह्मणइतिब्रुवन्मनसायद्यद्देहं गृह्णीयात् तत्ततोदेहाद्राद्धंसि
द्धं कर्मपुमान् गृह्णीयात् येनकर्मणा अहंकारगृहीतेनपुनर्भवोभवति अन्यथाजन्मानुपपत्तेः अतोअभिमंतुर्मनोविशिष्टस्यैव
कर्तृत्वमभिमानविषयस्यतुदेहस्यपुत्रादिदेहवत् द्वारमात्रत्वमितिभावः ६२ यदुक्तंकर्मणोनष्टत्वान्नामुत्रभोगइतितत्राह यथे
ति उभयैर्ज्ञानकर्मरूपैरिंद्रियाणामीहितैः कदाचिच्चित्तवृत्तिभिश्चित्तमनुमीयते सत्यपिसर्वेंद्रियविषयसंबंधेयुगपज्ज्ञानानुत्-
पत्तेः तदुक्तमक्षपादेनयुगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिंगमिति एवंचित्तवृत्तिभिरपिपूर्वदेहजंकर्मलक्ष्यते तासामपियुगपदनुत्पत्ते
६३

श्लोकं प्रसक्त ते योजयन् व्याचष्टे स्वमनोभिः समानो धर्मः परिणामविरसत्वं यासां स्त्रीणाम् मिथिलेत्यस्य व्याख्या मिथुनीभूय-
स्त्रीभिः सहेतिशेषः रक्तमित्यस्य व्याख्या तास्वभिनिवेशितं मनो येन असकृत्पइत्यस्य व्याख्या आयुर्हरत इति यांतमित्यस्य व्याख्या विह
रंतमिति अंतर्नलिकायां गूढेन शरेण पराविध्यति दूरादेव ताडयति ५४ उपदेशसारमाह सइति विचक्ष्य विचार्य अंतर्हृदि नि
तं कर्णयोर्धुनीं नदीमिव बहिर्वृत्तिं चित्ते नियच्छ एतच्च सर्वेंद्रियोपलक्षणार्थम् गृहाश्रमं च जहि कीदृशम् असत्तमानामतिका

स्वमनसः समधर्माणां स्त्रीणां शरण आश्रमे पुष्पमधुगंधवत्क्षुद्रतमं काम्यकर्मविपाकजं कामसु-
खलवं जैह्व्योपस्थ्यादि विचिन्वंतं मिथुनीभूय तदभिनिवेशितमनसं षडंघ्रिगणसामगीतवदतिम
नोहरवनितादिजनालापेष्वतितरामतिप्रलोभितकर्णमग्रे वृकयूथवदात्मन आयुर्हरतोऽहोरात्रांता
न्कालवविशेषानविगणय्य गृहेषु विहरंतं पृष्ठत एव परोक्षमनुप्रवृत्तो लुब्धकः कृतांतोंऽतःशरेण
यमिह पराविध्यति तमिममात्मानमहो राजन्भिन्नहृदयं द्रष्टुमर्हसीति ५४ स त्वं विचक्ष्य मृगचेष्टि
तमात्मनोऽंतश्चित्तं नियच्छ हृदि कर्णधुनीं च चित्ते जह्यंगनाश्रममसत्तमयूथगाथं प्रीणीहि हंसश
रणं विरम क्रमेण ५५ राजोवाच श्रुतमन्वीक्षितं ब्रह्मन्भगवान्यदभाषत नैतज्जानंत्यु
पाध्यायाः किं न ब्रूयुर्विदुर्यदि ५६ संशयोऽत्र तु मे विप्र संछिन्नस्तत्कृतो महान् ऋषयोऽपि हि मुह्यं
ति यत्र नेंद्रियवृत्तयः ५७ कर्माण्यारभते येन पुमानिह विहाय तम् अमुत्रान्येन देहेन जुष्टानि स य-
दश्नुते ५८

सुकानां यानि यूथानि तेषां गाथा वार्त्ता यस्मिन् जीवानां शरणमीश्वरम् एवं क्रमेण सर्वतो विरम् ५५ अर्था
तरं प्रष्टुं पूर्वोक्तमर्थमनुवदति श्रु तमन्वीक्षितं विचारितं ब्रह्मन् हे नारद एतत्त्वदुक्तमात्मतत्त्वमुपाध्यायाः ये मम कर्मोपदेष्टारः
आचार्यास्ते न जानंति ५६ अतस्तत्कृत उपाध्यायकृतः तद्वाक्यविरोधेनात्मत्वेऽसंभावनारूपो महान्संशयः संछिन्नस्त्वया
अत्र तु कश्चित्संशयो वर्त्तते यत्रेंद्रियवृत्तीनामप्रवृत्तेः मुह्यंति ५७ संशयमाह द्वाभ्याम् कर्माणि येन देहेन करोति तमत्रैव-
विहाय अमुत्र लोकांतरे कर्मोपस्थापितेन अन्येन देहेन जुष्टान्युपभुक्तानि जीवोऽश्नुते प्राप्नोति ५८ ६९ ६९

त्वंतु महामूर्ख इत्याह आस्तीर्येति बृहद्वधा द्रुपशुवधान्मानीयज्वाहमित्यहंकारी अतस्तब्धः अविनीतः सन् कर्मनावैषि परं विद्यास्वरूपंनच नवेत्सि नारदः स्वयंकृपयातद्वयंनिरूपयति हरिंतोषयतीति हरितोषंयत्तदेव कर्म ययातस्मिन् हरौमतिर्भवति सैव विद्या महाफलत्वात् ४९ कुतइत्यपेक्षायांहरेः परमफलत्वंदर्शयन्नाहद्वाभ्याम् हरिर्देहभृतामात्माईश्वरस्वतंत्रहेतुः स्वयं स्वातंत्र्येण प्रकृतिः कारणमतस्तेषांतत्पादमूलमेवशरणमाश्रयः यतः यस्मिन् ५० नचतद्भजनेअन्यभजनइवदुःखंभयंचेत्याह सर्वैइति इतियोवेदसएवविद्वान् गुरुरेव हरिश्चउक्तमुपसंहरति ५१ एवंभवतः प्रश्नसंछिन्नः परिहृतः तदेवमात्मनोबंधमोक्ष

आस्तीर्यदर्भैःप्रागग्रैःकार्त्स्न्येनक्षितिमंडलम् स्तब्धोबृहद्वधान्मानीकर्मनावैषियत्परम् तत्कर्महरितोषंयत्साविद्यातन्मतिर्यया ४९ हरिर्देहभृतामात्मास्वयंप्रकृतिरीश्वरः तत्पादमूलंशरणंयतःक्षेमो नृणामिह ५० सर्वप्रियतमस्वात्मायतोनभयमण्वपि इतिवेदसवैविद्वान्योविद्वान्सगुरुर्हरिः ५१ नारदउवाच प्रश्नएवंहिसंछिन्नोभवतःपुरुषर्षभ अत्रमेवदतोगुह्यंनिशामयसुनिश्चितम् ५२ क्षुद्रंचरंसुमनसांशरणेमिथित्वारक्तंषडंघ्रिगणसामसुलुब्धकर्णम् अग्रेवृकानसुतृपोविगणय्ययांतंपृष्ठेमृगंमृगयलुब्धकबाणभिन्नम् ५३

प्रकारेकथारूपेणकथितेऽपिनातिनिर्विण्णचित्तंपुत्रागमनंप्रतीक्षमाणंसंतंतत्क्षणमेवमहाभयकंपितसकलगात्रंगृहान्निर्वासयितुंहरिणरूपकमाह अत्रेति वदतोमेवचःशृणु ५२ क्षुद्रमल्पंचरतीतितथातम् अलुकुसुमनसांपुष्पाणांशरणेआश्रमेवाटिकायांमिथित्वामिथः परस्परंस्त्रियासहमिलित्वातत्रैव रक्तमासक्तंषडंघ्रयोभ्रमरास्तेषांगणास्तेषांसामसुगीतेषुलुब्धःकर्णोयस्यतम् परेषामसुभिर्हृतैः स्वीयानसूंस्तर्पयंतीत्यसुतृपः तानविगणय्य अगणयित्वालुब्धकस्यबाणेनभिन्नंमृगंमृगयान्वेषय ५३

सत्संगमंतरेणस्वयमेवकथाचिंतनादिनावालस्यादिनारसावेशाभावाच्चक्षुत्पिपासाद्यभिभूतस्यभक्तिर्नसंभवतीत्याह एतैरिति ४१ भगवदनुग्रहमंतरेणनतुकस्यापिज्ञानसंभवइतिकैमुत्यन्यायेनाह चतुर्भिः प्रजापतिर्ब्रह्मा ४२ मदंताः अहंनारदोअंतेयेषा म् ४३ वाचांपतयोऽपिविद्यासमाधिभिरुपायैः पश्यंतोविचिन्वंतोऽपिपश्यंतंसर्वसाक्षिणंनपश्यंति ४४ कुतइत्यतआह शब्द ब्रह्मणिवेदेउरुर्विस्तारोयस्य अर्थतोऽपिपारशून्येतस्मिन् वर्त्तमानाः मंत्राणांलिंगैर्वज्रहस्तत्वादिगुणयुक्तविविधदेवताऽभिधान सामर्थ्यैः परिच्छिन्नमेवेंद्रादिरूपंतत्तत्कर्माग्रहेणभजंतः परंपरमेश्वरंनविदुः ४५ तर्हिअन्यः कोनामकर्माद्याग्रहंहित्वापरमेश्वर

एतैरुपद्रुतोनित्यंजीवलोकःस्वभावजैः नकरोतिहरेर्नूनंकथाऽमृतनिधौरतिम् ४१ प्रजापतिपतिः साक्षात्भगवान्गिरिशोमनुः दक्षादयःप्रजाध्यक्षानैष्ठिकाःसनकादयः ४२ मरीचिरत्र्यंगिरसौपु लस्त्यःपुलहःक्रतुः भृगुर्वसिष्ठइत्येतेमदंताब्रह्मवादिनः ४३ अद्यापिवाचस्पतयस्तपोविद्यासमा- धिभिः पश्यंतोऽपिनपश्यंतिपश्यंतंपरमेश्वरम् ४४ शब्दब्रह्मणिदुष्पारेचरंतउरुविस्तरे मंत्रलिं गैर्व्यवच्छिन्नंभजंतोनविदुःपरम् ४५ यदायमनुगृह्णातिभगवानात्मभावितः सजहातिमतिं लोकेवेदेचपरिनिष्ठिताम् ४६ तस्मात्कर्मसुबर्हिष्मन्नज्ञानादर्थकाशिषु मार्थदृष्टिंकृथाःश्रोत्रस्प र्शिष्वस्पृष्टवस्तुषु ४७ स्वंलोकंनविदुस्तेवैयत्रदेवोजनार्दनः आहुर्धूम्रधियोवेदंसकर्मकमतद्विदः ४८

मेवभजेदित्यतआह यदायमनुगृह्णाति अनुग्रहेहेतुः आत्मनिभावितःसन् सतदालोकेलोकव्यवहारेवेदेचक र्ममार्गेपरिनिष्ठितांमतिंत्यजति ४६ अर्थकाशिषुपरमार्थत्वेनप्रकाशमानेषुपुरुषार्थबुद्धिंमाकृथाःप्ररोचनायकेवलंश्रोत्रप्रिये षुनस्पृष्टंवस्तुयैः ४७ ननुवेदेनस्वर्गादिसाधनत्वेनोक्तानिकर्माणीतिवेदवादिनोवदंति कथमस्पृष्टवस्तुष्वित्युच्यतेतत्राह ये धूम्रधियोमलिनबुद्धयःसकर्मकंकर्मपरंवेदमाहुस्ते अतद्विदः अवेदज्ञाः यतस्तेस्वंस्वरूपभूतंलोकमात्मतत्त्वंवेदतात्पर्यगोचरंन विदुः यत्रदेवोऽस्ति ४८

दुःखस्यमूलभूतानितुकर्माणिप्रतिक्रियादिकर्मभिर्नैवनिवर्त्तंतइत्याह नैकांततः अत्यंतंसवासनम् केवलंज्ञानरहितम् अविद्यो पसृतंप्राप्तम् अतोविरोधान्ननिवर्त्तकत्वमितिभावः अत्रदृष्टांतःस्वप्नेदृष्टः स्वप्नः प्रबोधंविनायथातंस्वप्नमस्यंतंनप्रतिकरोतीत्यर्थः ३४ ननुतर्हिअज्ञानविलसितत्वेनसंसृतिहेतोर्देहादेरप्यसत्वात्किंतन्निवर्त्तनप्रयासेनेनत्राह अर्थेहीति लिंगरूपेणउपाधिभूतेनश ३५ तदेवंसंसृतिप्रकारमुक्त्वातन्निवृत्तिप्रकारमाह अथतस्मात्पुरुषार्थभूतस्यैवात्मनः यतोऽज्ञानान्मनसोवाअनर्थपरं परारूपासं- सृतिर्भवति तस्याव्यवच्छेदोगुरुरूपेवासुदेवेभक्त्यैव ३६ ननुसंसृतिनिवृत्तिर्वैराग्यपूर्वकात् ज्ञानादेवनतुभक्त्यातरतिशोक

नैकांततःप्रतीकारःकर्मणांकर्मकेवलम् द्वयंह्यविद्योपसृतंस्वप्नेस्वप्नइवानघ ३४ अर्थेह्यविद्यमानेऽपिसंसृतिर्ननिवर्त्तते मनसालिंगरूपेणस्वप्नेविचरतोयथा ३५ अथात्मनोऽर्थभूतस्ययतोनर्थपरंपरा संसृतिस्तद्व्यवच्छेदोभक्त्यापरमयागुरौ ३६ वासुदेवेभगवतिभक्तियोगःसमाहितः सध्रीचीनेनवैराग्यंज्ञानंचजनयिष्यति ३७ सोऽचिरादेवराजर्षेस्यादच्युतकथाश्रयः शृण्वतःश्रद्दधानस्य नित्यदास्यादधीयतः ३८ यत्रभागवताराजन्साधवोविशदाशयाः भगवद्गुणानुकथनश्रवणव्यग्रचेतसः ३९ तस्मिन्महन्मुखरितामधुभिच्चरित्रपीयूषशेषसरितःपरितःस्रवंति तायेपिबंत्यवितृषोनृपगाढकर्णैस्तान्नस्पृशंत्यशनतृड्भयशोकमोहाः ४०

मात्मविदित्याविस्मृतेस्तत्राह वासुदेवइति सध्रीचीनेनसमीचीनेनप्रकारेण ३७ नन्वसौमहाफलोभक्तियोगःकथंस्यादतआह सतुअच्युतस्यकथामाश्रित्यवर्त्तमानोऽचिरात्स्यात् कस्यस्यात्तदाह शृण्वतःअधीयानस्य ३८ कुत्रस्यात्तदाह यत्रेति भगवतोगुणानुकथनेश्रवणेचव्यग्रंसक्तंचेतोयेषांते ३९ ननुसत्संगमंतरेणास्वयमेवकथाचिंतनादिनाभक्तिर्भवेदेवेत्याशंक्याहद्वाभ्याम् तस्मिन्स्थानेमहद्भिर्मुखरिताःकीर्तिताःमधुभिदश्चरित्रमेवपीयूषंतदेवशिष्यतइतिशेषोयासु असारांशरहितशुद्धामृतवाहिन्यइत्यर्थः अवितृषःअलंबुद्धिशून्याःसंतःगाढैःसावधानैःकर्णैर्यैताःसरितःपिबंतिसेवंते अशनशब्देनक्षुल्लक्ष्यते अशनादयस्तान्नस्पृशंतिभक्तिरसिकान्नबाधंतइत्यर्थः ४०

एवंपरोक्षत्वेनोक्तमर्थंव्याख्यायसर्वकथातात्पर्यमाह एवमित्यादिविरमक्रमेणेत्यंतेन आधिदैविकादिभिर्दुःखैःक्लिश्यमानोममाहमिति
देहेशतंवर्षाणिशेतेवर्त्ततइतिद्वयोरन्वयः २४ अशनापिपासादीन्प्राणधर्मान्अंधत्वादीनिंद्रियधर्मान्कामादीन्मनोधर्मांश्चनि
र्गुणोऽप्यात्मन्यध्यस्यकामलवान्विषयसुखलेशान्ध्यायन्कर्मकृत् २५ ततःकिमतआह यदेतिद्वाभ्याम् स्वदृक्प्रकाशकस्व
भावोऽपि २६ शुक्लंसात्त्विकंकृष्णंतामसंलोहितंराजसंयथाकर्मतथाजायते २७ तदेवाह शुक्लादितिद्वाभ्याम् प्रकाशोभूयिष्ठोयेषु

एवंबहुविधैर्दुःखैर्दैवभूतात्मसंभवैः क्लिश्यमानःशतंवर्षंदेहेदेहीनमोद्वतः २४ प्राणेंद्रियमनोधर्माना
त्मन्यध्यस्यनिर्गुणः शेतेकामलवान्ध्यायन्ममाहमितिकर्मकृत् २५ यदात्मानमविज्ञाय भगवंतंपरं
गुरुम् पुरुषस्तुविषज्जेतगुणेषुप्रकृतेःस्वदृक् २६ गुणाभिमानीसतदाकर्माणिकुरुतेवशः शुक्लंकृष्णं
लोहितंवायथाकर्माभिजायते २७ शुक्लात्प्रकाशभूयिष्ठान्लोकानाप्नोतिकर्हिचित् दुःखोदर्कान्
क्रियायासान्तमःशोकोत्कटान्क्वचित् २८ क्वचित्पुमान्क्वचिच्चस्त्रीक्वचिन्नोभयमंदधीः देवोम
नुष्यस्तिर्यग्वायथाकर्मगुणंभवः २९ क्षुत्परीतोयथादीनःसारमेयोगृहंगृहम् चरन्विंदतियद्दिष्टंदं
डमोदनमेववा ३० तथाकामाशयोजीवउच्चावचपथाभ्रमन् उपर्यधोवामध्येवायातिदिष्टंप्रियाप्रि
यम् ३१ दुःखेष्वेकतरेणापिदैवभूतात्महेतुषु जीवस्यनव्यवच्छेदःस्याच्चेत्तत्तत्प्रतिक्रिया ३२ यथा
हिपुरुषोभारंशिरसागुरुमुद्वहन् तंस्कंधेनसआधत्तेतथासर्वाःप्रतिक्रियाः ३३

दुःखमुदर्कउत्तरफलंयेषुक्रियया आयासोयेषुतान् लोहितात् तमःशोकावुत्कटौयेषुतान् कृष्णादितिज्ञेयम् २८ नोभयंनपुंस
कंयथाकर्मगुणंकर्मगुणावनतिक्रम्य २९ तेषुदैववशेनसुखदुःखेप्राप्नोतीतिसदृष्टांतमाहद्वाभ्याम् क्षुधापरीतोव्याप्तःसारमे
यःश्वा दंडंदंडेनताडनम् ३० कामव्याप्तआशयोयस्य ३१ ननुतर्हिसुखस्यसंभवात् दुःखस्यचप्रतीकारसंभवान्नैकांततोहेय
त्वंतत्राह दुःखेष्विति दुःखस्यप्रतीकारस्तावन्नास्तिस्याच्चेत्तस्यतस्यप्रतिक्रियातथाऽपित्रिविधेषुदुःखेषुमध्येएकतरेणापि
दुःखेनव्यवच्छेदोवियोगोनास्ति ३२ प्रतिक्रियाणामपिदुःखरूपत्वादितिसदृष्टांतमाह यथाहीति ३३ ५ ५

विषूचीनपदार्थानुवादोविषूचिरिति तद्गुणैर्मनोगुणैस्तमःसत्त्वरजोभिः १६ महिषीयद्यदीहेतेत्यादेरर्थसंगृह्याह यथायथा बुद्धिः स्वप्ने विक्रियते जाग्रत्तिविकुरोतिवाइंद्रियाणिपरिणमयति तस्याःगुणैरक्तोलिप्त आत्मातथातथातस्यावृत्तीः दर्शनस्पर्शनाद्याः केवलमुपद्रष्टैवसन् बलादनुकार्यते १७ आशुगमिति एतद्व्याचष्टे संवत्सरस्यैवाप्रतिहतोरयोवेगः प्रतीतितोयस्यससंवत्सररयःवस्तुतस्तुअगतिःस्वप्नशरीरादेर्बुद्धावेवविवृत्तत्वेनदेशांतरगत्यभावात् पाठांतरेसंवत्सरश्चनत्कृतंवयश्चताभ्यांगतिर्यस्येति दीर्घं

अंतःपुरंचहृदयंविषूचीर्मनउच्यते तत्रमोहंप्रसादंवाहर्षंप्राप्नोतितद्गुणैः १६ यथायथाविक्रियतेगुणाक्तोविकरोतिवा तथातथोपद्रष्टात्मातद्वृत्तीरनुकार्यते १७ देहोरथस्त्विंद्रियाश्वःसंवत्सररयोगतिः द्विकर्मचक्रस्त्रिगुणध्वजःपंचासुबंधुरः १८ मनोरश्मिर्बुद्धिसूतोहृन्नीडोद्वंद्वकूबरः पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपःसप्तधातुवरूथकः १९ आकूतिर्विक्रमोबाह्योमृगतृष्णांप्रधावति एकादशेंद्रियचमूःपंचसूनाविनोदकृत् संवत्सरश्चंडवेगःकालोयेनोपलक्षितः २० तस्याहानीहगंधर्वागंधर्व्योरात्रयःस्मृताः हरंत्यायुःपरिक्रांत्याषष्ट्युत्तरशतत्रयम् २१ कालकन्याजरासाक्षाल्लोकस्तांनाभिनंदति स्वसारंजगृहेमृत्युःक्षयाययवनेश्वरः २२ आधयोव्याधयस्तस्यसैनिकायवनाश्चराः भूतोपसर्गाशुरयःप्रज्वारोद्विविधज्वरः २३

मित्यस्यव्याख्यानारदेनकृता द्विचक्रमित्यस्यव्याख्याद्विकर्मचक्रइति त्रिगुणध्वजइतित्रिवेणुपदव्याख्या १८ पंचप्रहरणमित्येतद्व्याचष्टे पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपइति १९ पंचेंद्रियैःसूनाविनोदमिवान्यायेनविषयसेवांकरोतीतिपंचसूनाविनोदकृत् अनेनचचारमृगयांतत्रेत्यादिव्याख्यातम् २० परिक्रांत्यापरिक्रमणेन २१ भगिनीत्वेनजगृहेलोकानांक्षयाय २२ चराः संचारिणःभूतानामुपसर्गेपीडायामाशुशीघ्रोमृत्युहेतुः रयोवेगोयस्यप्रज्वारस्येतिप्रशब्दव्याख्या पाठांतरेभूतरुजाःअरयःअनेनचारिभिरुपरुद्धइत्य रिपदंव्याख्यातम् द्विविधःशीतोष्णरूपेणप्रवेशनिर्गमभेदात् २३

तत्रतेषुपुरेषुमध्ये ४ अक्षिभिरिंद्रियैः ५ पंचवृत्तित्वात् पंचशिराः सर्पइवप्राणः ६ एकादशमहाभटइति अनेनएकादशोमहा भटोनायकइत्युक्तः तंदर्शयति बृहद्बलंयस्यतन्मनः नवखानिद्वाराणियस्य ७ द्युमत्सखइत्यादेरर्थंसंक्षेपेणाह यस्तदिंद्रियसं युतः सआत्माताभिर्द्वार्भिः बहिर्यातीति ८ पुरः पूर्वभागेकृताः ९ नेत्रेइति रूपमितिचक्षुषेतिखद्योतादीनांव्याख्यानम् शेषो ऽ

यदाजिघृक्षुःपुरुषःकार्त्स्न्येनप्रकृतेर्गुणान् नवद्वारंद्विहस्तांघ्रिंतत्रामनुनसाध्विति ४ बुद्धिंतुप्रमदां विद्यान्ममाहमितियत्कृतम् यामधिष्ठायदेहेऽस्मिन्पुमान्भुंक्तेऽक्षिभिर्गुणान् ५ सखायइंद्रिय गणाज्ञानंकर्मचयत्कृतम् सख्यस्तद्वृत्तयः प्राणः पंचवृत्तिर्यथोरगः ६ बृहद्बलंमनोविद्यादुभयेंद्रि यनायकम् पंचालाःपंचविषयायन्मध्येनवखंपुरम् ७ अक्षिणीनासिकेकर्णौमुखंशिश्नगुदावि ति द्वेद्वेद्वारौबहिर्यातियस्तदिंद्रियसंयुतः ८ अक्षिणीनासिकेआस्यमितिपंचपुरः कृताः दक्षि णादक्षिणःकर्णउत्तराचोत्तरःस्मृतः ९ पश्चिमेइत्यधोद्वारौगुदंशिश्नमिहोच्यते खद्योताविर्मुखी चात्रनेत्रेएकत्रनिर्मिते रूपंविभ्राजितंताभ्यांविचष्टेचक्षुषेश्वरः १० नलिनीनालिनीनासेगंधः सौरभउच्यते घ्राणोऽवधूतोमुख्यास्यंविपणोवाग्रसविद्रसः ११ आपणोव्यवहारोत्रचित्रमंधोब हूदनम् पितृहूर्दक्षिणःकर्णउत्तरोदेवहूःस्मृतः १२ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचशास्त्रंपंचालसंज्ञितम् पितृ यानंदेवयानंश्रोत्राच्छ्रुतधराद्व्रजेत् १३ आसुरीमेढ्रमर्वाग्द्वार्व्यवायोग्रामिणांरतिः उपस्थोदुर्म दःप्रोक्तोनिर्ऋतिर्गुदउच्यते १४ वैशसंनरकंपायुर्लुब्धकोऽंधौतुमेशृणु हस्तपादौपुमानताभ्यांयु क्तोयातिकरोतिच १५

नुवादः ईश्वरःपुरंजनः १० नासेइतिव्याख्या अवधुनोतीत्यवधूतोवायुः तदात्मकेनोच्छ्वा सेनसहैकस्थानत्वात् घ्राणोऽवधूतः आस्यमितिव्याख्या रसज्ञविपणान्वितइत्यत्ररसज्ञशब्दनिर्दिष्टस्यरसविदित्यनुवादः रसइतिव्याख्यारसनेंद्रियमित्यर्थः विपणोवाग्रसविद्रसः इत्येवपाठः आर्षत्वान्नदोषः ११ अंधः अन्नम् १२ १३ ग्रामकमित्य स्यानुवादः ग्रामिणांरतिरिति तस्यव्याख्याव्यवायइति १४ १५ ६९ ६९ ६९

तत्त्वंपदार्थयोश्चिदंशेनैक्यमाह अहमेवभवान् उपचारंवारयति नचान्यइति व्यतिहारोपदेशः उक्ताभिप्रायः छिद्रमंतरं ६२ नर्हिकथ
मावयोरज्ञत्वसर्वज्ञत्वादिभेदस्तत्राह यथेति आत्मानंदेहमादर्शेनिर्मलमहांतंस्थिरंचावेक्षेत परस्यचक्षुषिचतद्विपरीतम् विद्याविद्यो
पाधिकृतोधर्मभेदइत्यर्थः ६३ एवंनारदवाक्यम् एवमसुनाप्रकारेणसमानसोहंसः क्षेत्रज्ञः हंसेनपरमात्मनाबोधितः सन् स्वस्थः
आत्मनिस्थितः सन् चिरंध्यात्वा तद्व्यभिचारेणेश्वरवियोगेनविषयाभिलाषबुद्ध्यानष्टांस्मृतिमहंब्रह्मास्मीतिज्ञानंपुनःप्राप्तवा
न् ६४ कथामात्रमितिबुद्धिंवारयति बर्हिष्मन्निति पारोक्ष्येणराजकथामिषेण नत्रहेतुः यद्यस्मात् हेबर्हिष्मन् प्राचीनबर्हिः

अहंभवान्नचान्यस्त्वंत्वमेवाहंविचक्ष्वभो नतोपश्यंतिकवयश्छिद्रंजातुमनागपि ६२ यथापुरुष
आत्मानमेकमादर्शचक्षुषोः द्विधाभूतमवेक्षेततथैवांतरमावयोः ६३ एवंसमानसोहंसोहंसेनप्रति
बोधितःस्वस्थस्तद्व्यभिचारेणनष्टामापपुनःस्मृतिम् ६४ बर्हिष्मन्नेतदध्यात्मंपारोक्ष्येणप्रदर्शित
म् यत्परोक्षप्रियोदेवोभगवान्विश्वभावनः ६५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंज-
नोपाख्यानेअष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८ प्राचीनबर्हिरुवाच भगवंस्तेवचोऽस्माभिर्नसम्यग
वगम्यते कवयस्तद्विजानंतिनवयंकर्ममोहिताः १ नारदउवाच पुरुषंपुरंजनंविद्याद्यद्व्यन
क्त्यात्मनःपुरः एकद्वित्रिचतुष्पादंबहुपादमपादकम् २ योऽविज्ञाताहृतस्तस्यपुरुषस्यसखेश्व
रः यन्नविज्ञायतेपुंभिर्नामभिर्वाक्रियागुणैः ३

एतद्राजकथामिषेणआत्मकथाप्रदर्शिता यस्माद्देवःश्रीनारायणः परोक्षप्रियः साक्षादात्मज्ञानकथनेनतवचेतसिकथा-
नायतीतिभावः ६५ इतिचतुर्थेटीकायामष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८ ऊनत्रिंशेपरोक्षार्थव्याख्यानेनोपसंहृतम्
स्त्रीसंगतोभवस्त्वीशसंगान्मुक्तिरितिस्फुटम् १ कवयः अध्यात्मविदः व्यनक्तिलिंगयतिचेतनीकरोतीत्यर्थः यद्वाव्यनक्तिप्र
कटयति ततश्चस्वकर्मणापुरंजनयतीतिपुरंजनपदंव्याख्यातंभवति एकद्व्यादयःपादायस्य २ अविज्ञातशब्देनाहृतः स्याह
तः उक्तोयः सईश्वरः अविज्ञातनामनिरुक्तिः यद्यस्मात्पुंभिर्नामादियोगेननविज्ञायते ३ ७९ ७९

हंसौ शब्दौ मानसं हृदयमयनं ययोः कथा पक्षे मानससरसि स्थितौ पक्षिणावभूतां जातौ ओकोगृहम् अंतरा विनैव वाशब्द एवा र्थे सहस्रपरिवत्सरान् महाप्रलयो यावत् ५४ हे बंधो ग्राम्ये सक्त एव मतिर्यस्य स्त्रिया मायया ५५ पंचारामा उपवनानि यस्मिन् नवद्वाराणि प्राणाच्छिद्राणि यस्मिन् एकः प्राणः पालो यस्मिन् त्रीणि पृथिव्यप्तेजांसि कोष्ठानि प्राकारा यस्मिन् षट् ज्ञानेंद्रियमनांसि कुलानि अभीष्टविषयसमर्प्यका वणिजो यस्मिन् पंचविपणा हट्टाः कर्मेंद्रियाणि यस्मिन् पंचभूतानि प्रकृतिः उपादानकारणं यस्य स्त्री बुद्धिरेव

हंसावहं च त्वं चार्य सखायौ मानसायनौ अभूतामंतरा वौकः सहस्रपरिवत्सरान् ५४ स त्वं विहाय मां बंधो गतो ग्राम्यमतिर्महीम् विचरन्पदमद्राक्षीः कयाचिन्निर्मितं स्त्रिया ५५ पंचारामं नवद्वारमेकपालं त्रिकोष्ठकम् षट्कुलं पंचविपणं पंचप्रकृति स्त्रीधवम् ५६ पंचेंद्रियार्था आरामा द्वारः प्राणा नव प्रभो तेजो ऽबन्नानि कोष्ठानि कुलमिंद्रियसंग्रहः ५७ विपणस्तु क्रियाशक्तिर्भूतप्रकृतिरव्यया शक्त्यधीशः पुमांस्त्वत्र प्रविष्टो नावबुध्यते ५८ तस्मिंस्त्वं रामया स्पृष्टो रममाणो ऽश्रुतस्मृतिः तत्संगादीदृशीं प्राप्तो दशां पापीयसीं प्रभो ५९ न त्वं विदर्भदुहिता नायं वीरः सुहृत्तव न पतिस्त्वं पुरंजन्या रुद्धो नवमुखे यया ६० माया ह्येषा मया सृष्टा यत्पुमांसं स्त्रियं सतीम् मन्यसे नोभयं यद्वै हंसौ पश्यावयोर्गतिम् ६१

धवः पतिः स्वामिनी यस्मिन् ५६ स्वयमेवेमं श्लोकं व्याचष्टे पंचेंद्रियार्था इति षट्कुलमिति एकपालमिति च स्पष्टत्वान्न व्याख्यातम् ५७ भूतान्येव प्रकृतिरुपादानं यस्य स्त्री धवमित्यस्य व्याख्यानम् शक्तिरधीशा यस्य तद्वशः सन्नित्यर्थः ५८ स्पृष्टः अभिभूतः अतो न विद्यते स्तुते ब्रह्मत्वे स्मृतिर्यस्य ५९ तत्त्वमुपदिशति न त्वमिति चतुर्भिः सुहृत्पत्तिः नवद्वारे पुरे यया रुद्धो ऽसि तस्याः ६० पुमांसं पूर्वजन्मनि यद्यन्यथा इदानीं च सतीं श्रेष्ठां स्त्रियं यन्मन्यसे एषा माया यत उभयमपि वस्तुतो नास्ति यस्मादावां हंसौ शब्दौ नौ आवयोर्वक्ष्यमाणां गतिं स्वरूपं पश्य

४३ उपपतिंपत्युः समीपे यद्वापत्युः किंचिन्मात्रंन्यूनातत्समानासतीवभाविल्यर्थः उपोऽधिकेचेतिकर्मप्रवचनीयः तद्योगेच
द्वितीयाशांतमंगारावस्थमनलमुपशांताशुन्द्धाज्वालायथाभवतितद्वत् ४४ तदानीमपिस्वस्थिरमासनंयस्य अतएवाजानती
यदातदायथापूर्वमसेवत ४५ पत्युरंघ्रिमर्चयंतीयदातस्मिन्नग्रावूष्माणंनापश्यत् ४६ अबंधुंपतिरहितम् अस्रुभिरासि
च्य ४७ क्षत्रबंधुभ्यः अधार्मिकक्षत्रियेभ्योऽपि ४८ अवर्त्तयत्प्रवर्त्तयामास ४९ तस्यांनिधायाग्निदानेनादीप्यच ५० पू

पतिंपरमधर्मज्ञंवैदर्भीमलयध्वजम् प्रेम्णापर्यचरद्धित्वाभोगान्सापतिदेवता ४३ चीरवासाव्रत
क्षामावेणीभूतशिरोरुहा बभावुपपतिंशांताशिखाशांतमिवानलम् ४४ अजानतीप्रियतमंय
दोपरतमंगना स्वस्थिरासनमासाद्ययथापूर्वमुपाचरत् ४५ यदानोपालभेतांघ्रावूष्माणपत्युरर्च
ती आसीत्संविग्नहृदयायूथभ्रष्टामृगीयथा ४६ आत्मानंशोचतीदीनमबंधुंविक्लवाऽश्रुभिः स्त
नावासिच्यविपिनेस्वस्वरंप्ररुरोदसा ४७ उत्तिष्ठोत्तिष्ठराजर्षइमामुदधिमेखलाम् दस्युभ्यःक्षत्र-
बंधुभ्योबिभ्यतींपातुमर्हसि ४८ एवंविलपतीबालाविपिनेऽनुगतापतिम् पतितापादयोर्भर्त्तूरुदं
त्यश्रूण्यवर्त्तयत् ४९ चितिंदारुमयींचित्वातस्यांपत्युःकलेवरम् आदीप्यचानुमरणेविलपंतीमनोद
धे ५० तत्रपूर्वतरःकश्चित्सखाब्राह्मणआत्मवान् सांत्वयन्वल्गुनासाम्नातामाहरुदतींप्रभो ५१ ब्रा
ह्मणउवाच कात्वंकस्यासिकोवायंशयानोयस्यशोचसि जानासिकिंसखायंमांयेनाग्रेविचचर्थ
ह ५२ अपिस्मरसिचात्मानमविज्ञातसखंसखे हित्वामांपदमन्विच्छन्भौमभोगरतोगतः ५३

र्वतरः अनादिरीश्वरःसखाद्वासुपर्णाविनिश्रुतेः साम्नाप्रियवाक्येनसंबोधयन् ५० यस्ययंशोचसिअग्रेसृष्टेःपूर्वंविचचर्थह म-
यिस्थितत्वेनसख्यंसुखमनुभूतवानसि ५२ यद्यपिमांनजानासितथाऽप्यात्मानंत्वामविज्ञातसखंअविज्ञातःकश्चिन्मेसखा
आसीदित्येवंकिंस्मरसिसखइतिपुंस्त्वनिर्देशःप्राक्तनपुंस्त्वस्मरणायसख्यंस्मारयन्स्ववियोगकृतमनर्थमाह हित्वेतिसार्द्धैःष
ड्भिः पदंस्थानम् ५३

तत्र चंद्रमसा द्यानद्यस्तासां पुण्यैः सलिलैरुभयत्रांतर्बहिश्चात्मनो मलं क्षालयन् तप आस्थित इत्युत्तरेणान्वयः ३५ अस्यते भूमौ क्षिप्यत इत्यष्टिर्बीजम् ३६ ३७ विद्यया उपासनया पक्वकषायः दग्धकामादिवासनः युयुजे आत्मनो ब्रह्मतां भावयामास अक्षाणींद्रियाणि अनिलः प्राणः आशयश्चित्तम् विजिता अक्षादयो येन ३८ आस्ते स्म वर्षशतमिति ज्ञानस्य दुःसाधनतां दर्शयति अत एव भक्तिं कृतवानित्याह वासुदेवे रतिमुद्वहन् अन्यद्देहादिकं न वेद ३९ स एवं वर्त्तमानः आत्मन्यात्मानं विद्वान् अन्यस्मादुपरराम कथं विद्वान् व्यतिरिक्ततया देहादिव्यतिरिक्तत्वेन कुतः व्यापकतया देहादिप्रकाशकत्वेन ननु देहाद्याकारो विमर्श एव तत्प्रकाशयतीति ननु निराकार आत्मा न आह आमर्शस्यापि साक्षिणाम् अयं भावः आमर्शो नामांतःकरणवृत्तिः सा च जडत्वादात्मप्रकाश्यैवेति यथा स्वप्ने मम इदं शिरश्छिन्नमित्यादिप्रतीतौ तद्व्यतिरिक्तमात्मानं वेत्ति तद्वत् ४० केन विद्वान् तत्राह साक्षाद्धरिरेव यो गुरुस्तेनोक्तेन सर्वतो सुरवं यथा तथा स्फुरता अनवच्छिन्नेन ज्ञानेन ४१ न देवाह परइति ब्रह्मैवाहं न संसारीति ब्रह्मण्यात्मन ईक्षणे शोकादिनिवृत्तिः अहमेव ब्रह्मेत्यात्मनि ब्रह्मण ईक्षणे ब्रह्म पारोक्ष्यनिवृत्तिः अनो व्यतिहारेणेक्षमाण अस्मात्संसारादुपरराम नन्वेवमपि जीवस्य कुतो ब्रह्मत्वापत्तिः ईक्षणस्यैव व्यवधायकत्वादित्याशंक्याह ईक्षां विहाय दग्धेंधनानलवत्तस्याः स्वयमेवोपशांतेरिति भावः

तत्र चंद्रमसा नाम ताम्रपर्णी वटोदका तृत्पुण्यसलिलैर्नित्यमुभयत्रात्मनो मृजन् ३५ कंदाष्टिभिर्मूलफलैः पुष्पपर्णैस्तृणोदकैः वर्त्तमानः शनैर्गात्रकर्षणं तप आस्थितः ३६ शीतोष्णवातवर्षाणि क्षुत्पिपासे प्रियाप्रिये सुखदुःखे इति द्वंद्वान्यजयत्समदर्शनः ३७ तपसा विद्यया पक्वकषायो नियमैर्यमैः युयुजे ब्रह्मण्यात्मानं विजिताक्षानिलाशयः ३८ आस्ते स्थाणुरिवैकत्र दिव्यं वर्षशतं स्थिरः वासुदेवे भगवति नान्यद्वेदोद्वहन् रतिम् ३९ स व्यापकतयात्मानं व्यतिरिक्ततयात्मनि विद्वान्स्वप्न इवामर्शसाक्षिणं विरराम ह ४० साक्षाद्भगवतोक्तेन गुरुणा हरिणा नृप विशुद्धज्ञानदीपेन स्फुरता विश्वतोमुखम् ४१ परे ब्रह्मणि चात्मानं परं ब्रह्म तथात्मनि वीक्ष्यमाणो विहायेक्षामस्मादुपरराम ह ४२

आत्मजांश्रीकृष्णसेवारुचिम् तत्संगेनभगवद्धर्मेरुचिरभूदित्यर्थः असितस्यश्रीकृष्णस्येक्षणंययातां यवीयसः सप्तसुतान् श्रवणंकीर्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनम् अर्चनंवंदनंदास्यमितिभक्तिप्रकारान्सख्यात्मनिवेदनयोस्तत्त्वंपदार्थज्ञानोत्तरकालत्वात् तस्य च भगवतैवोत्तरत्रोपदेक्ष्यमाणत्वादिदानीमनुक्तत्वेनःसप्तेत्युक्तम् भगवद्धर्मरुच्यातच्छ्रवणकीर्त्तनादिकंजातमित्यर्थः द्रविडभूमिपालकान् द्रविडभूमिर्हिश्रवणादिभक्तिरेवस्फुरक्षिताऽस्तीतिप्रसिद्धम् ३० अर्बुदमितिश्रवणादीनांप्रत्येकमनेकेप्रकाराअभवन्नित्यर्थः तदुक्तम् भक्तियोगोबहुविधोमार्गैर्भामिनिभाव्यतइति येषांवंशधरैः यतः प्रवृत्तेः संप्रदायभेदैः कृत्स्नामहीमन्वंतरंततःपरंचभोक्ष्यते अविद्याकामकर्मभ्योऽपिरक्षिष्यते ३१ अगस्त्यःअगानिनिष्क्रियाणिगात्राणिस्त्यायति संघातयतीत्यग-

तस्यांसजनयांचक्रेआत्मजामसितेक्षणाम् यवीयसःसप्तसुतान्सप्तद्रविडभूभृतः ३० एकैकस्याभवत्तेषांराजन्नर्बुदमर्बुदम् क्षोभ्यतेयद्वंशधरैर्महीमन्वंतरंपरम् ३१ अगस्त्यःप्राक्दुहितरमुपयेमेधृतव्रताम् यस्यांहृदच्युतोजातइध्मवाहात्मजोमुनिः ३२ विभज्यतनयेभ्यःक्ष्मांराजर्षिर्मलयध्वजः आरिराधयिषुःकृष्णंसजगामकुलाचलम् ३३ हित्वागृहान्सुतान्भोगान्वैदर्भीमदिरेक्षणा अन्वधावतपांड्येशंज्योत्स्नेवरजनीकरम् ३४

स्त्योमनःसप्राक्प्रथमजातांदुहितरंकृष्णसेवारुचिमुपयेमे तस्यांमनःकृष्णेहृदांरतिंबबंधेत्यर्थः धृतानिशमदमादीनिव्रतानिययातांरतिम् हृदेभ्यःसत्यलोकादिभोगेभ्योऽपिच्युतस्तद्रहितःकृष्णरताविहामुत्रभोगविरागोजातइत्यर्थः सएवोपशमात्मकत्वान्मुनिः कथंभूतः इध्मवाहोआत्मजोयस्यसः॥तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिः श्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठमित्यादिश्रुतिप्रसिद्धासमिद्वहनोपलक्षितागुरूपसत्तिर्वैराग्यादभूदित्यर्थः नह्यविरक्तस्यगुरूपसत्तिःसंभवति कथापक्षेयथाश्रुतमेव ३२ क्ष्मांविभज्यतत्रश्रवणादिभक्तिभेदंव्यवस्थाप्य- ३३ इदानींपुरंजनस्यस्त्रीभावंप्राप्तस्यसर्वतोविरक्तस्यपतिरेवगुरुःस्त्रीणामितिवनात्सतिसेवयागुरुशुश्रूषाप्रकारंदर्शयितुमाह हित्वेत्यादिनामनोदधइत्यंतेनग्रंथेन मदयतीतिमदिरमीक्षणंयस्याम् ३४ ७ ७ ७

२८

७५

अतदर्हणंवरूतस्तस्यब्रह्मत्वात् २२ एषः यदाक्षयंस्थानंनीयमानस्तदा अनुपथाः प्राणाइंद्रियाणिच तथाचश्रुतिः तमुत्क्रा
मंतंप्राणोऽनुत्क्रामति प्राणमनुत्क्रामंतंसर्वेप्राणा अनुत्क्रामंतीति २३ प्रकृतिंमहाभूतात्मताम् २४ नाविंदत् नसस्मार पुरः पूर्वंसखा
यंसंतमीश्वरम् २५ अदयालुना काम्यकर्मसु येसंज्ञप्ताः हताः अमीवंपापंक्रोर्येवा २६ शाश्वतीः समाः आर्तिमनुभूय २७ अं
तकालेतांभार्यामेवमनसागृण्हन्स्मरन् अनंतरंविदर्भस्यवेश्मनि प्रमदोत्तमाबभूव अतः परमस्मिन्प्रकरणे एतावदेवप्रकृतोप
योगिविवक्षितम् स्त्रीध्यानेनस्त्रीत्वप्राप्तावपिपतिव्रताध्यानेनपूर्वदृष्टेनचधार्मिकाद्विदर्भाज्जन्माभूत् धार्मिकसंगेनचविष्णु

एवंकृपणयाबुध्याशोचंतमतदर्हणम् गृहीतुंकृतधीरेनंभयनामाभ्यपद्यत २२ पशुवद्यवनैरेषनी
यमानःस्वकंक्षयम् अन्वद्रवन्ननुपथाःशोचंतोभृशमातुराः २३ पुरींविहायोपगतउपरुद्धोभुजंग
मः यदातमेवानुपुरीविशीर्णाप्रकृतिंगता २४ विकृष्यमाणःप्रसभंयवनेनबलीयसा नाविंदत्तम
साविष्टःसखायंसुहृदंपुरः २५ तंयज्ञपशवोऽनेनसंज्ञप्तायेऽदयालुना कुठारैश्छिंदुःक्रुद्धाःस्म
रंतोऽमीवमस्यतत् २६ अनंतपारेतमसिमग्नोनष्टस्मृतिःसमाः शाश्वतीरनुभूयार्तिंप्रमदासंग
दूषितः २७ तामेवमनसागृण्हन्बभूवप्रमदोत्तमा अनंतरंविदर्भस्यराजसिंहस्यवेश्मनि २८ उप
येमेवीर्यपणांवैदर्भींमलयध्वजः युधिनिर्जित्यराजन्यान्पांड्यःपरपुरंजयः २९

इस्यभागवतेनमलयध्वजे
नसंगोऽभूत् ततोविष्णुभक्तिस्ततोवैराग्यंततस्तमेवभर्तृरूपंगुरुंपातिव्रत्यधर्मेणभजतोभगवत्प्रसादलब्धज्ञानेनमोक्षइति अ
न्यत्तुकथाऽलंकारमात्रंतथाऽपिकिंचिद्वृत्तिसामान्येनहयोजयिष्यामः विदर्भस्यविशिष्टदर्भोपलक्षितस्यकर्मठस्यराजसिंहस्य
धर्मेणाहिप्रजापालनेनयज्ञादिनाचक्षात्रियाराजंतेतेषुश्रेष्ठस्यवेश्मनि २८ मलयोपलक्षितेदक्षिणदेशेध्वजइवदर्शनीयःसहिश्री
विष्णुभक्तप्रधानोदेशःतत्रमुख्यःमहाभागवतइत्यर्थः पंडानिश्चयात्बुद्धिःतामर्हतीतिपांड्यःसउपयेमेपुरंजनोभागवतसंगंप्राप्तइत्यर्थः
२९

कालकन्ययाहेतुभूतयायातयामान् निःसारानपिकामानभिलाषन् विगता आत्मनोगतिः पारलौकिकी ऐहिकःपुत्रादिस्नेहश्चयस्यसः स्नेहादितिवापाठः ९ सराजापुरंजनोहातुंप्रचक्रमेउपक्रांतवानितिद्वयोरन्वयः अनिकामतः अनिच्छयापि १०११ सपरिच्छदः भृत्यवर्गसहितःकुटुंबेनदीव्यतीतिकौटुंबिकःकुटुंबिन्यासंधिर्नात्रविवक्षितः सान्वयःपुत्रादिसहितः १२ यवनैरुपरुद्धान्यायतनानियस्यसःपुरपालः १३ पुरुबहुकृच्छ्रंतेनउरुर्वेपथुर्यस्य वृक्षकोटरादिवसर्पः १४ कंठेउपरुद्धोरुरोद घुरघुरध्वनिंचका

कामान भिलषन्दीनोयातयामांश्चकन्यया विगतात्मगतिस्नेहःपुत्रदारांश्चलालयन् ९ गंधर्वयवनाक्रांतांकालकन्योपमर्दिताम् हातुंप्रचक्रमेराजातांपुरीमनिकामतः १० भयनाम्नोऽग्रजोभ्राता प्रज्वारःप्रत्युपस्थितः ददाहतांपुरींकृत्स्नांभ्रातुःप्रियचिकीर्षया ११ तस्यांसंदह्यमानायांसपौरःसपरिच्छदः कौटुंबिकःकुटुंबिन्याउपातप्यतसान्वयः १२ यवनोपरुद्धायतनांग्रस्तायांकालकन्यया पुर्यांप्रज्वारसंसृष्टः पुरपालोऽन्वतप्यत १३ नशेकेसोऽवितुंतत्रपुरुकृच्छ्रोरुवेपथुः गंतुमैच्छत्ततोवृक्षकोटरादिवसानलात् १४ शिथिलावयवोयर्हिगंधर्वैर्हृतपौरुषः यवनैररिभीराजन्नुपरुद्धोरुरोदह १५ दुहितॄःपुत्रपौत्रांश्चजामिजामातृपार्षदान् स्वत्वावशिष्टंयत्किंचिद्गृहकोशपरिच्छदम् १६ अहंममेतिस्वीकृत्यगृहेषुकुमतिर्गृही दध्यौप्रमदयादीनोविप्रयोगउपस्थिते १७ लोकांतरंगतवतिमय्यनाथाकुटुंबिनी वर्तिष्यतेकथंत्वेषाबालकाननुशोचती १८ नमय्यनाशितेभुंक्तेनास्नातेस्नातिमत्परा मयिरुष्टेसुसंत्रस्ताभर्त्सितेयतवाग्भयात् १९ प्रबोधयतिमामज्ञंव्युषितेशोककर्शिता वर्त्मैतद्गृहमेधीयंवीरसूरपिनेष्यति २० कथंनुदारकादीनादारकीर्वापरायणाः वर्तिष्यंतेमयिगतेभिन्ननावइवोदधौ २१

र १५ दुहित्रादीन्दध्यावित्युत्तरेणान्वयः जामयोऽत्रस्नुषास्वत्वमात्रेणावशिष्टंभोगस्तुप्रागेवक्षीणः १६ १७ ध्यानमेवाह लोकांतरमिति १८ अनाशिते अभोजिते भर्त्सिते भर्त्सनेकृतेयतवाग्भवति १९ अज्ञमविवेकिनंमाम् व्युषितेदेशांतरंगतेगृहमेधीयंवर्त्मगृहधर्ममपिकिंनेष्यति अनुवर्तयिष्यतियुक्तमेतत् यतोवीरसूःपुत्रवतीकिंवामद्विरहमसहमानामरिष्यत्येवेत्यर्थः २० नविद्यतेपरमयनमाश्रयोयेषाम् अपरायणाःपुत्राः कन्याश्च यद्वा पराश्रयाः कन्याःभिन्नानौर्येषाम् २१ ६

किंच प्रज्वारइति मारकोवैष्णवोज्वरः माहेश्वरस्यव्याध्यंतःपातित्वात् भीमाः घोराः सैनिकायस्य ३० इतिचतुर्थेटीकायांसप्त
विंशोऽध्यायः २७ अष्टाविंशेतुवैदर्भ्याख्यानेनस्त्रीविचिंतया स्त्रीत्वंप्राप्तस्यदैवेन कदाचिन्मुक्तिरुच्यते १ इदानींतुपुरंजनस्य
पुंदेहत्यागप्रकारपूर्वकंस्त्रीत्वप्रकारमाह सैनिकाइत्यादिराजसिंहस्यवेश्मनीत्यंतेनेनदिष्टंदैवंकुर्वंति अधिकुर्वंतीतितथाभृत्यो

प्रज्वारोऽयंममभ्राता त्वंचमेभगिनीभव चराम्युभाभ्यांलोकेऽस्मिन्नव्यक्तोभीमसैनिकः ३० इति
तिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपुरंजनोपाख्यानेसप्तविंशोऽध्यायः २७ नारदउवाच सै
निकाभयनाम्नोयेबर्हिष्मन्दिष्टकारिणः प्रज्वारकालकन्याभ्यांविचेरुरवनीमिमाम् १ तएकदातुर
भसापुरंजनपुरींनृप रुरुधुर्भौमभोगाढ्यांजरत्पन्नगपालिताम् २ कालकन्यातुबुभुजेपुरंजनपुरंब
लात् ययाऽभिभूतःपुरुषःसद्योनिःसारतामियात् ३ तयोपभुज्यमानांवैयवनाःसर्वतोदिशम् द्वार्भिः
प्रविश्यसुभृशंप्रार्दयन्सकलांपुरीम् ४ तस्यांप्रपीड्यमानायामभिमानीपुरंजनः अवापोरुविधां-
स्तापान्कुटुंबीममताकुलः ५ कन्योपगूढोनष्टश्रीः कृपणोविषयात्मकः नष्टप्रज्ञोहृतैश्वर्योगंधर्वयव
नैर्बलात् ६ विशीर्णांस्वपुरींवीक्ष्यप्रतिकूलाननादृतान् पुत्रान्पौत्रानुगामात्यान्जायांचगतसौहृदा
म् ७ आत्मानंकन्ययाग्रस्तंपंचालानरिदूषितान् दुरंतचिंतामापन्नोनलेभेतत्प्रतिक्रियाम् ८

रादेशकारिणइतिवा १ जरत्पन्नगेनजीर्णप्राणेनपालिताम् २ ३ द्वार्भिः चक्षुरादिभिः रोगरूपेणप्रविश्य ४ ५ कन्ययाजरयो
पगूढः सन् तत्प्रतिक्रियांनलेभेइतितृतीयेनान्वयः हृतैश्वर्यःउत्थानादिष्वशक्तेः ६ प्रतिकूलान् अनपेक्षितविषयप्रापणान् अ
नादृतान् आदरमकुर्वाणान् स्वाधीनत्वाभावात् अनुगाइंद्रियाणि अमात्याइंद्रियदेवाः गतसौहृदामध्यवसायाभावात् ७
आत्मानमितिजरयाग्रस्तम् पंचालान्विषयान् अरिभिर्विघ्नादिभिर्दूषितान् ८ ५ ५ ५

पूरवेययातिपुत्रायतेनवृतासतीवरमदात् ययातिः शुक्रशापाज्जरांप्राप्यपुत्रानुवाच इमांगृण्हीतेति तांज्येष्ठास्त्रयोनजगृहुः पुरु
स्तुजगृहेततोययातिः तस्मैराज्यंददाविति जरैयादादित्युक्तम् २० वृहद्व्रतंनैष्ठिकम् २१ प्रत्याख्यातवतिमयिसंरभ्यक्रोधंकृत्वा
नैकत्रस्थातुमर्हसीतिशापमदात् २२ आधयोव्याधयश्चयवनास्तेषामीश्वरंभयनामानंवव्रे २३ हेवीरत्वामीप्सितंपतिंवृणेनरिष्य
तिननश्यति २४ लोकतोवेदतश्चयद्देयत्वेनग्राह्यत्वेनउपनतंप्राप्तंन याच्यमानंयोनददातियश्चदीयमानंनेच्छति नगृण्हाति इमौ

दौर्भाग्येनात्मनोलोके विश्रुतादुर्भगेतिसा यातुष्टाराजर्षयेतुवृतादात्पूरवेवरम् २० कदाचिदटमा-
नासाब्रह्मलोकान्महींगतम् वव्रेवृहद्व्रतंमांतुजानंतीकाममोहिता २१ मयिसंरभ्यविपुलमदाच्छा
पंसुदुःसहम् स्थातुमर्हसिनैकत्रमद्याञ्चाविमुखोमुने २२ ततोविहतसंकल्पाकन्यकायवनेश्वरम्
मयोपदिष्टमासाद्यवव्रेनाम्नाभयंपतिम् २३ ऋषभंयवनानांत्वांवृणेवीरेप्सितंपतिम् संकल्पस्त्वयि
भूतानांकृतःकिल नरिष्यति २४ द्वाविमावनुशोचंतिबालावसदवग्रहौ यल्लोकशास्त्रोपनतंनरा-
तिनतदिच्छति २५ अथोभजस्वमांभद्रभजतींमेदयांकुरु एतावान्पौरुषोधर्मोयदार्त्ताननुकंपते २६
कालकन्योदितवचोनिशम्ययवनेश्वरः चिकीर्षुर्देवगुह्यंसःसस्मितंतामभाषत २७ मयानिरू
पितस्तुभ्यंपतिरात्मसमाधिना नाभिनंदतिलोकोऽयंत्वामभद्रामसंमताम् त्वमव्यक्तगतिर्भुंक्ष्व
लोकंकर्मविनिर्मितम् २८ याहिमेपृतनायुक्ताप्रजानाशंप्रणेष्यसि २९

द्वौकर्मभूतावनुशोचंतिसंतः २५ पुरुषे
णकर्तव्योधर्मःपौरुषः २६ देवगुह्यंमरणम् तद्धिप्राणिनांवैराग्यायानुदयायदेवैर्गोप्यते २७ तुभ्यं तवआत्मसमाधिनाज्ञानदृष्ट्यायाच्य
मानोयंलोकस्त्वांनेच्छति अतोऽव्यक्तगतिःकुतःप्राप्तेत्यलक्षितगतिःसतीलोकमाक्रम्यभुंक्ष्व एवंसर्वोऽपिलोकस्तवपतिःस्यादित्य
र्थः २८ नचैवंत्वयाशंकनीयंप्रतिकूलोलोकोहनिष्यतीतियस्मात्त्वमेवप्रजानाशंकरिष्यसीत्याह याहीति यामदीयायवनपृतनातया
युक्ता २९

२७

७३

७ दारैः परिणामानंतरं हिताहितचिंताभिः वरैरूचितविषयभोगैः ८ पुत्राणां पुत्राः कर्माणि पंचालेषु शब्दादिविषयेषु ९ तेषु पुत्रादिषु तेषामपि ये रिक्थहाराः पुत्रास्तेषु च १० ११ युक्तेष्वात्महितेषु कर्मस्वनवहितस्य सर्वे कालः जरासमयः १२ चंडवेगः संवत्सरेणावर्त्तमानेनोपलक्षितः गंधर्वादिवसाः १३ गंधर्व्यो रात्रयः तादृशीः तादृश्यः मैथुन्यः दिवसैर्मिथुनीभूय स्थिताः सिताश्चा

दुहितॄर्दशोत्तरशतं पितृमातृयशस्करीः शीलौदार्यगुणोपेताः पौरंजन्यः प्रजापते ७ स पंचालपतिः पुत्रान्पितृवंशविवर्द्धनान् दारैः संयोजयामास दुहितॄः सदृशैर्वरैः ८ पुत्राणां चाभवन्पुत्रा एकैकस्य शतं शतम् यैर्वै पौरंजनो वंशः पंचालेषु समर्धितः ९ तेषु तद्रिक्थहारेषु गृहकोशानुजीविषु निरूढेन ममत्वेन विषयेष्वन्वबध्यत १० ईजे च क्रतुभिर्घोरैर्दीक्षितः पशुमारकैः देवान्पितॄन्भूतपतीन्नानाकामो यथा भवान् ११ युक्तेष्वेवं प्रमत्तस्य कुटुंबासक्तचेतसः आससाद स वै कालो योऽप्रियः प्रिययोषिताम् १२ चंडवेग इति ख्यातो गंधर्वाधिपतिर्नृप गंधर्वास्तस्य बलिनः षष्ट्युत्तरशतत्रयम् १३ गंधर्व्यस्तादृशीरस्य मैथुन्यश्च सितासिताः परिवृत्त्या विलुंपंति सर्वकामविनिर्मिताम् १४ ते चंडवेगानुचराः पुरंजनपुरं यदा हर्तुमारेभिरे तत्र प्रत्यषेधत्प्रजागरः १५ स सप्तभिः शतैरेको विंशत्या च शतं समाः पुरंजनपुराध्यक्षो गंधर्वैर्युयुधे बली १६ क्षीयमाणे स्वसंबंधे एकस्मिन्बहुभिर्युधा चिंतां परां जगामार्त्तः सराष्ट्रपुरबांधवः १७ स एव पुर्यां मधुभुक्पंचालेषु स्वपार्षदैः उपनीतं बलिं गृह्णन्स्त्रीजितो नाविदद्भयम् १८ कालस्य दुहिता काचित्त्रिलोकीं वरमिच्छती पर्यटंती न बर्हिष्मन्प्रत्यनंदत कश्चन १९

सिताश्च शुक्लकृष्णापक्षीयाः परिभ्रमणेन सर्वैः कामैः सह विनिर्मितां पुरीमपहरंति १४ प्रजागरः प्राणः १५ विंशत्या च सह १६ स्वसंबंधे स्वसंबंधिनि प्राणे १७ स एवं मधुभुक् क्षुद्रसुखभोक्ता स्वपार्षदैरिंद्रियैः नाविंदत् नालोचितवान् १८ कालस्य दुहिता जराऽस्ति तां न प्रत्यनंदत नैच्छत् बर्हिष्मन् हे प्राचीनबर्हिः १९ ५ ५ ५

सप्तविंशेऽप्रियापुत्राद्यासक्त्याविस्मृतात्मनः काऽऽकन्याद्युपाख्यानैर्जरारोगाद्युदीर्यते १ तदेवंजीवस्यानुनयादिकथासौंदर्येणात्यंत
सुपाधिवश्यत्वमुक्त्वातन्निमित्तांसंसारपरंपरांनिरूपयितुमाह इत्थमिति अत्रचप्रतिपदंकथंचिदध्यात्मपक्षेऽपियोजयितुंशक्य
मेवश्रीनारदेनजीवस्यस्त्रीपुरुषवासनादार्ढ्येनविचित्रासंसृतिर्भवतीत्येतावदेवकथातात्पर्यंदर्शितम् क्वचित्पुमान्क्वचिच्चस्त्री
क्वचिन्नोभयमंदधीः देवोमनुष्यस्तिर्यग्वायथाकर्मगुणंभवइतिवदता तत्रादौपुंस्त्वेनसंसृतिरध्यायत्रयेणोक्ता ततश्चैकेनाध्या
येनस्त्रीत्वेनसंसृतिंप्रदर्श्येश्वरप्रसादलब्धज्ञानेनमोक्षइत्युक्तम् ततस्तदेवयथोपयोगंव्याख्यातमितिपंचाध्यायारंभःप्रतीयते
प्रतिपदमध्यात्मयोजनातुदुर्घटानिःप्रयोजनाचेति स्वश्रोदिख्यापनमनादृत्ययथोपयोगमेवव्याख्यास्यामः सध्र्यक्सम्यक्विभ्र

नारदउवाच इत्थंपुरंजनंसध्र्यग्वशमानीयविभ्रमैः पुरंजनीमहाराजरेमेरमयतीपतिम् १
सराजमहिषींराजन्सुस्नातांरुचिराननाम् कृतस्वस्त्ययनांतृप्तामभ्यनंददुपागताम् २ तयोपगू
ढःपरिरब्धकंधरोरहोऽनुमंत्रैरपकृष्टचेतनः नकालरंहोबुबुधेदुरत्ययंदिवानिशेतिप्रमदापरिग्रहः
३ शयानउन्नद्धमदोमहामनामहार्हतल्पेमहिषीभुजोपधिः तामेववीरोमनुतेपरंयतस्तमोऽभिभू
तोननिजंपरंचयत् ४ तयैवंरममाणस्यकामकश्मलचेतसः क्षणार्द्धमिवराजेंद्रव्यतिक्रांतंनववं
यः ५ तस्यामजनयत्पुत्रान्पुरंजन्यांपुरंजनः शतान्येकादशविराडायुषोऽर्धमथात्यगात् ६

मैः विलासैः १ कृतंस्वस्त्ययनंमंगलंकुंकुमसिंदूरादिभिर्यस्याःताम् २ उपगूढ परिरब्धःपरिरब्धाकंधरातस्यायेन रहएकांते
अनुमंत्रैः अनुकूलैः गुह्यभाषणैः अपकृष्टाचेतनाविवेकोयस्य कालरंहः आयुर्व्ययम् प्रमदैवपरिग्रहोनज्ञानसाधनंयस्य ३
महार्हतल्पे उत्कृष्टशय्यायांशयानः महिष्याभुजउपाधिःउपधानमुच्छीर्षकंयस्य अविसर्गपाठेशयनक्रियाविशेषणम् तांमहिषीमे
वपरंपुरुषार्थममन्यतनतुयन्निजंरूपंब्रह्मतत् तमसाअज्ञानेनाभिभूतोयतः ४ ५ पुत्रानिंद्रियपरिणामान् दुहितॄस्तदनंतरं
बुद्धिवृत्तीः पुत्रसंख्यानंबाहुल्यमात्रविवक्षया दुहितृसंख्यातुपुत्रेभ्योन्यूनत्वेनगार्हस्थ्यसौंदर्यार्थमेव विराट्सम्राट्आयुषोऽर्द्ध
मित्याद्यपिकथासौंदर्यार्थमेव पुरंजनकन्यात्वात्पौरंजन्यः हेप्रजापते ६ ७ ७ ७ ७

७२

कृतमागोअपराधोयैस्तेषु आत्मसात्कृत्वाअस्मदधीनोऽयमितिमत्वाशिक्षाऽर्थंदंडंनकुर्वंति तेभृत्यामंदभाग्याः २१ यतःपरमोऽनुग्र-
होदंडः यस्तुदंडतोविषीदतिसोऽज्ञइत्याह बालइति बंधुकृत्यंशिक्षाकरणम् अमर्षणःक्रोधी २२ हेसुदति हेसुभ्रु हेमनस्विनि सालम
स्माकंस्वामिनी अतःस्वानांमुखंप्रदर्शयकीदृशम् अनुरागभारेणव्रीडयायोविलंबःमंथरतातेनविलसत् हसितावलोकोयस्मिन् नीला
अलकाएवालयस्तैरुपस्कृतंभूषितम् उन्नतनासिकंवल्गुवाक्यंयस्मिन्तत् २३ हेवीरपत्नि वीरस्यममभार्येयस्तेकृतापराधस्तस्मि
न्नहंब्राह्मणकुलादन्यत्रान्यस्मिन्सुररिपुदासादितरत्रचदमंदधेदंडंकरोमि किंतुतंविगतभयमुच्चैर्मुदितंत्रिलोक्यामन्यत्रलोकत्रयाद्बहि
रपिनपश्यामिमद्भयादेवासौमरिष्यतीत्यर्थः २४ तेवक्त्रमितःपूर्वंकदाचिदपिवितिलकंनपश्यामिसंरंभेणकोपावेशेनभीमंभयंकर-

पुरंजनउवाच नूनंत्वकृतपुण्यास्ते भृत्यायेष्वीश्वराःशुभे कृतागःस्वात्मसात्कृत्वाशिक्षादंडंनयुंजते
२१ परमोऽनुग्रहोदंडोभृत्येषुप्रभुणाऽर्पितः बालोनवेदतत्तन्विबंधुकृत्यममर्षणः २२ सात्वंमुखंसुदति
सुभ्र्वनुरागभारव्रीडाविलंबविलसद्धसितावलोकम् नीलालकालिभिरुपस्कृतमुन्नसंनःस्वानांप्रदर्श
यमनस्विनिवल्गुवाक्यम् २३ तस्मिन्दधेदममहंतववीरपत्नि योऽन्यत्रभूसुरकुलात्कृतकिल्बिषस्तम्
पश्येनवीतभयमुन्मुदितंत्रिलोक्यामन्यत्रवैसुररिपोरितरत्रदासात् २४ वक्त्रंनतेवितिलकंमलिनंवि
हर्षसंरंभभीममविमृष्टमपेतरागम् पश्येस्तनावपिशुचोपहतौसुजातौबिंबाधरंविगतकुंकुमपंकरा
गम् २५ तन्मेप्रसीदसुहृदःकृतकिल्बिषस्यस्वैरंगतस्यमृगयांव्यसनातुरस्य कादेवरंवशगतंकुसु
मास्त्रवेगविस्रस्तपौंस्नमुशतीनभजेतकृत्ये २६ इतिश्रीभा॰ चतु॰ पुरंजनोपाख्यानेषड्विंशोऽ
ध्यायः २६

म् अविमृष्टमनुज्वलम् अपेतरागंस्नेहशून्यम् तथातेसुजातौशोभनौस्तनावपिशोकाश्रुभिरुपहतौनपश्यामि
तथाबिंबफलाकारमधरंचविगतःकुंकुमपंकतुल्यस्तांबूलरागोयस्मात्तादृशंनपश्यामि इदानींकुतएवंजातमितिशेषः पाठांतरे एवं-
भूतंमुखंस्तनौचपश्यन् शंनविंदामीत्यन्वयः विगतःकुंकुमपंकरागोयाभ्यामितिस्तनयोर्विशेषणम् २५ तत्तस्मात्कृतंकिल्बिषमप
राधोयेनतस्यकिल्बिषमेवाह स्वैरंस्वातंत्र्येणत्वामपृष्ट्वामृगयांगतस्यदेवोदेवनंक्रीडातांरातिददातीतिदेवरःकांतःतंकामवेगेनविस्र
स्तंगतंपौंस्त्वंपौरुषंधैर्यंयस्यतम् उशतीकामयमानाकृत्येकर्त्तुंयोग्येअर्थेकानभजेत् २६ इतिचतुर्थेटीकायांषड्विंशोऽध्यायः २६

प्रासंगिकंपरिसमाप्यपुनर्मृगयामेवानुवर्त्तयति तत्रेति चित्रावाजाःपक्षायेषांतैः विप्लवोनाशः करुणात्मनांकृपालूनांदुःसहः९ १०
तदेवंस्वप्नावस्थादर्शिता इदानींपुनरपिविवेकवत्याबुद्ध्यारममाणस्यपुत्रादिसंततिंप्रपंचयिष्यन् कथासौंदर्यायतस्याःप्रणयकुपिता
याअनुनयंप्रस्तावसहितमाह ततइत्यारभ्ययावदध्यायसमाप्ति एयिवान् आगतःकृतंस्नानसुचितआहारश्चयेनसंविवेशशय्यामा

तत्रनिर्भिन्नगात्राणांचित्रवाजैःशिलीमुखैः विप्लवोऽभूद्दुःखितानांदुःसहःकरुणात्मनाम् ९ शशान्वराहान्महिषान्गवयान्रुरुशल्यकान् मेध्यानन्यांश्चविविधान्विनिघ्नन्श्रममध्यगात् १० ततःक्षुत्तृट्परिश्रांतोनिवृत्तोगृहमेयिवान् कृतस्नानोचिताहारःसंविवेशगतक्लमः ११ आत्मानमर्हयांचक्रे धूपालेपस्रगादिभिः साध्वलंकृतसर्वांगोमहिष्यामादधेमनः १२ तृप्तोहृष्टःसुदृप्तश्चकंदर्पाकृष्टमानसः न व्यचष्टवरारोहांगृहिणींगृहमेधिनीम् १३ अंतःपुरस्त्रियोऽपृच्छद्विमनाइववेदिषत् अपिवःकुशलं रामाःसेश्वरीणांयथापुरा १४ नतथैतर्हिरोचंतेगृहेषुगृहसंपदः यदिनस्याद्गृहेमातापत्नीवापतिदेवता व्यंगेरथइवप्राज्ञःकोनामासीतदीनवत् १५ क्ववर्त्ततेसाललनामज्जंतंव्यसनार्णवे यामामुद्धरतेप्रज्ञांदीपयंतीपदेपदे १६ रामाऊचुः नरनाथनजानीमस्त्वत्प्रियायद्व्यवस्यति भूतलेनिरवस्तारेशयानांपश्यशत्रुहन् १७ नारदउवाच पुरंजनःस्वमहिषींनिरीक्ष्यावधुतांभुवि तत्संगोन्मथितज्ञानोवैक्लव्यंपरमंययौ १८ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचाहृदयेनविदूयता प्रेयस्याःस्नेहसंरंभलिंगमात्मनिनाभ्यगात् १९ अनुनिन्येऽथशनकैर्वीरोऽनुनयकोविदः पस्पर्शपादयुगुलमाहचोत्संगलालिताम् २०

श्रितः ११ १२ गृहमेधिनीं सात्विकींबुद्धिं राजस्यांबुद्ध्यांवर्त्तमानोनापश्यत् १३ वेदिषत् हेप्राचीनबर्हिः अंतःपुरस्त्रियः तत्सखीः सेश्वरीणांस्वामिनीसहितानांयथापुरेत्यादिपृथक्वाक्यम् १४ व्यंगेचक्रादिहीने १५ १६ निरवस्तारे आस्तरणरहिते १७ अवधूतांत्यक्तदेहादरांतत्संगेनोन्मथितंव्याकुलंज्ञानंयस्य १८ प्रेमसंरंभः प्रणयकोपस्तस्यलिंगंकुटिलदृष्ट्यादिस्वस्मिन्नलब्धवान् १९
उत्संगमारोप्यलालिताम् २०

हैमोपस्करं सौवर्णाभरणम् स्वर्णचर्मावर्म कवचम् रजोगुणावृतः अक्षयेषुधिः इषुधिर्निषंगः अनंतवासनाऽहंकारोपाधिः एकादशो-
मनोरूपश्चमूनाथः सेनापतिर्यस्य वासनामयस्य मनसः प्रग्रहत्वं संकल्पविकल्पात्मकस्य त्वहहइलत्वेन वक्ष्यमाणस्य चमूनाथत्व-
मिति विभागः पञ्चशब्दादयो विषयाः प्रस्थाः सानवो यस्मिन् तद्वनं भजनीयं देशमगात् ३ आत्तागृहीता इषवो रागादिरूपाः कार्मुकं
चभोगाद्यभिनिवेशरूपं येन जायां विवेकवतीं बुद्धिं विहाय अतदर्हा त्यागानर्हा त्यागे हेतुः मृग्यंत इति मृगाः विषयाः तेषु व्यसनं भोगा
सक्तिः तेन लालसाऽतिस्पृहा यस्य ४ बाणैः रागादिभिः वनेषु भजनीयदेशेषु वनचरान् भजनीयविषयान् न्यहनत् आत्मसात्कृत
वान् कथापक्षे तु स्पष्टमेव ५ नन्वासुरीं वृत्तिमाश्रित्येति किमिति मृगया निंद्यते कथापक्षे तावद्राज्ञो विहितैव सा अध्यात्मपक्षेऽ

हैमोपस्करमारुह्य स्वर्णवर्माक्षयेषुधिः एकादशचमूनाथः पंचप्रस्थमगाद्वनम् ३ चचार मृगयां तत्र दृ
प्त आत्तेषुकार्मुकः विहाय जायामतदर्हां मृगव्यसनलालसः ४ आसुरीं वृत्तिमाश्रित्य घोरात्मानि
रनुग्रहः न्यहनन्निशितैर्बाणैर्वनेषु वनगोचरान् ५ तीर्थेषु प्रतिदृष्टेषु राजा मेध्यान्पशून्वने यावदर्थ
मलं लुब्धो हन्यादिति नियम्यते ६ य एवं कर्म नियतं विद्वान्कुर्वीत मानवः कर्मणा तेन राजेन्द्र ज्ञानेन न
स लिप्यते ७ अन्यथा कर्म कुर्वाणो मानारूढो निबद्ध्यते गुणप्रवाहपतितो नष्टप्रज्ञो व्रजत्यधः ८

पि जीवस्य विषयभोगो विहित एवेत्याशंक्याह तीर्थेष्विति त्रिभिः अयं भावः न हि मृगया विधीयते रागप्राप्तत्वात् किंतु नियम्यते प्र
वृत्तिः संकोच्यते नियममेव षड्विधं दर्शयति यद्यलमत्यर्थं लुब्धो रागी सन् हन्यात्तर्हि तीर्थेषु श्राद्धादिष्वेव तत्रापि प्रतिदृष्टेषु प्रख्या
तेष्वेव न नित्यश्राद्धादिषु तत्रापि राजैव मेध्यानेव वन एव यावदुपयोगमेवेति एवं जीवस्य विषयसेवापि यावदुपयोगं न यथेष्टमिति-
नियम एवेत्यर्थः ६ अतो नावश्यकत्वमित्याह य इति एवं नियतं कर्म विद्वान् तेनेत्युपलक्षणम् तेनान्येन वा कर्मणैवमनुष्ठितेन य
त्तु ज्ञानं भवति तेन ज्ञानेन हेतुना सोऽनुष्ठाता न लिप्यते ७ अन्यथा नियमोल्लंघनेन अंतःकरणशुद्ध्यभावात् कर्तृत्वाभिमानमारूढः
कर्मभिरनुबध्यते न तस्य गुणप्रवाहपतितोऽधो व्रजति ८ ९ ९ ९ ९

जक्षंत्यां भक्षयंत्याम् ५७ ५८ आसतीमासीनाम् ५९ ६० ६१ सर्वा असंगत्वादिलक्षणा प्रकृतिः स्वभावो वंचितो यस्य सर्वथा प्रकृत्या
वंचित इति वा नेच्छन् अनिच्छन् क्लैब्यात् पारवश्यात् ६२ इति चतुर्थे टीकायां पंचविंशोऽध्यायः २५ षड्विंशे मृगयाव्याजा
त् स्वप्नजागरणोक्तितः सद्बुद्धित्यागयोगाभ्यां संसृतिः साप्रपंच्यते १ तदेवमात्मन उपाधिकृतां सुषुप्तावस्थां जाग्रदवस्थां चो-
क्त्वा इदानीं स्वप्नावस्थामाह सएकदेति दशभिः महानिष्वासो धनुः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिनिवेशो यस्य रथमारुह्य पंचप्रस्थं वन
म गादिति तृतीयेनान्वयः रथं तदानीमेव विधृतं स्वप्नदेहं जाग्रद्देहस्य शतसंवत्सरोपभोग्यपुरत्वेनोक्तत्वात् पंचज्ञानेंद्रियाण्य

क्वचित्पिबंत्यां पिबति मदिरां मदविह्वलः अश्नंत्यां क्वचिदश्नाति जक्षंत्यां सह जक्षति ५७ क्वचिद्गा
यति गायंत्यां रुदंत्यां रुदति क्वचित् क्वचिद्धसंत्यां हसति जल्पंत्यामनुजल्पति ५८ क्वचिद्धावति धा
वंत्यां तिष्ठंत्यामनुतिष्ठति अनुशेते शयानायामन्वास्ते क्वचिदासतीम् ५९ क्वचिच्छृणोति शृण्वंत्यां
पश्यंत्यामनुपश्यति क्वचिज्जिघ्रति जिघ्रंत्यां स्पृशंत्यां स्पृशति क्वचित् ६० क्वचिच्च शोचतीं जायाम
नुशोचति दीनवत् अनुहृष्यति हृष्यंत्यां मुदितामनुमोदते ६१ विप्रलब्धो महिष्यैवं सर्वप्रकृतिवं-
चितः नेच्छन्ननुकरोत्यज्ञः क्लैब्यात्क्रीडामृगो यथा ६२ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे
पंचविंशोऽध्यायः २५ नारद उवाच सएकदा महेष्वासो रथं पंचाश्वमाशुगम् द्वीषं द्विच
क्रमेकाक्षं त्रिवेणुं पंचबंधुरम् १ एकरश्म्येकदमनमेकनीडं द्विकूबरम् पंचप्रहरणं सप्तवरूथं पंच
विक्रमम् २

श्वा यस्य आशुगं शीघ्रगतिम् द्वे अहंताममते ईषे दंडिके यस्य द्वे पुण्यपापे चक्रे यस्य एकं प्रधानमक्षो यस्य त्र
यो गुणा वेणवो ध्वजा यस्य पंच प्राणा बंधुराणि बंधनानि यस्य १ एकं मनो रश्मिः प्रग्रहो यस्य एका बुद्धिर्दमनः सूतो यस्य तं च तं च
एकं हृदयं नीडं रथिन उपवेशस्थानं यस्मिन् द्वौ शोकमोहौ कूबरौ युगबंधनस्थानं यस्य पंच शब्दादयो विषयाः प्रक्रियंते प्रक्षिप्यंते य
स्मिन् अस्य व्याख्यानं भविष्यति पंचेंद्रियार्थप्रक्षेप इति सप्त धातवो वरूथा रक्षार्थं चर्माद्यावरणानि यस्य पंच कर्मेंद्रियाणि
विक्रमा गतिप्रकारा यस्य २

मुख्याप्रधानाआस्यम् आपणोभाषणम् बहूदनश्चिन्नमन्नम् बव्होदनइत्यनुक्तिः परोक्षवादत्वाय रसज्ञंरसनेंद्रियंविपणोवा गिंद्रियंताभ्यामन्वितः ४९ दक्षिणेनेतिनतृतीयाकिंतु दक्षिणस्यांदिशीत्यस्मिन्नर्थेनद्धितोऽयमेनप्प्रत्ययोऽव्ययसंज्ञः एवमुत्तरेणे ति अयमर्थः पंचानांविषयाणामन्यतोऽनवगतानांप्रकाशनायालमितिपंचालंशास्त्रंश्रवणकालेच बलाधिक्याद्दक्षिणकर्णःप्रथमं वर्तते शास्त्रेचप्रथमंश्रोतव्यंकर्मकांडमस्तितेनावतासाम्येनप्रवृत्तसंज्ञस्य कर्मकांडस्यदक्षिणकर्णेनश्रवणमिष्यते अतस्तदर्थम नुष्ठायपितृभिराहूतः पितृलोकप्रापकंपितृयानंप्रपद्यते तदनेनप्रकारेणपितृणामाह्वानमनेनभवतीतिपितृहूर्दक्षिणकर्णः एवंतद्वैपरीत्येनोत्तरः कर्णोदेवहूः तथाचव्याख्यास्यति पितृहूर्दक्षिणःकर्णउत्तरोदेवहूःस्मृतः प्रवृत्तंचनिवृत्तंचशास्त्रंपंचाल

मुख्यानामपुरस्ताद्द्वास्तयापणबहूदनौ विषयौयातिपुरराड्रसज्ञविपणान्वितः ४९ पितृहूर्नृपपुर्या द्वार्दक्षिणेनपुरंजनः राष्ट्रंदक्षिणपंचालंयातिश्रुतिधरान्वितः ५० देवहूर्नामपुर्याद्वाउत्तरेणपुरंज नः राष्ट्रमुत्तरपंचालंयातिश्रुतिधरान्वितः ५१ आसुरीनामपश्चाद्द्वास्तयायातिपुरंजनः ग्रामकं नामविषयंदुर्मदेनसमन्वितः ५२ निरृतिर्नामपश्चाद्द्वास्तयायातिपुरंजनः वैशसंनामविषयंलुब्ध केनसमन्वितः ५३ अंधावमीषांपौराणांनिर्वाक्पेशस्कृतावुभौ अक्षण्वतामधिपतिस्ताभ्यांयातिक रोतिच ५४ सयर्ह्यंतःपुरगतोविषूचीनसमन्वितः मोहंप्रसादंहर्षंवायातिजायात्मजोद्भवम् ५५ एवंकर्मसुसंयुक्तःकामात्मावंचितोऽबुधः महिषीयद्यदीहेततत्तदेवान्ववर्तत ५६

संज्ञितम् पितृयानंदेवयानंश्रोत्राच्छ्रुतिधराव्रजेदिति ५० ५१ आसुराइंद्रियारामास्तेषामियमासुरीशिश्नद्वाः ग्रामकंग्रामस्थज नानांकंसुखंव्यवायम् दुर्मदेनशुश्नेंद्रियेण ५२ निरृतिर्नामगुदः मृत्युद्वारत्वात् वैशसंमलविसर्गम् लुब्धकेनपायुनातेनोच्छां तस्यदुःखप्राप्तेर्लुब्धकसाम्यम् ५३ अमीषांमध्येनिर्वाक्पादः पेशस्कृत्हस्तः तावुभावंधौ छिद्राभावात् स्वतोज्ञानक्रिया शक्त्यभावाच्च अक्षण्वतामिंद्रियवतांदेहानामधिपतिःपुरंजनः त्वगिंद्रियस्यानुक्तिःसर्वेषंतर्भावात् ५४ अंतःपुरंहृदयंगतः विषूचीनंसर्वतोमुखंमनः मोहप्रसादहर्षास्तमःसत्वरजः कार्याणि जायाबुद्धिःआत्मजाइंद्रियपरिणामास्तदुद्भवम् ५५ ५६

४१ भोगिभोगयोः सर्पदेहाकारयोस्तव भुजयोर्यन्न सज्जेत् एवंभूतं कस्याः स्त्रियामनः स्यात् न कस्या अपि यो भवान् अनाथवर्गाः दीनस्तेषामाधिमलमत्यर्थमपोहितुं सर्वत्र चरति केनापोहितुं घृणयोद्धतः अतिशयितो यः स्मितपूर्वकोऽवलोकस्तेन ४२ समुद्यस्समुदीर्य समाः संवत्सरान् ४३ तत्र जाग्रदवस्थां संक्षेपेणाह उपगीयमान इति सुषुप्तावस्थामाह हृदिनीं हृदयाकाशं स्वापस्थानम् शश्वत्तौ निदाघे ४४ इदानीं नवद्वारप्रदर्शनपूर्वकं जाग्रदवस्थां प्रपंचयति सप्तेति यावदध्यायसमाप्ति तस्याः पुर उप

कानाम वीर विख्यातं वदान्यं प्रियदर्शनम् न वृणीत प्रियं प्राप्तं मादृशी त्वादृशं पतिम् ४१ कस्या मनस्ते भुवि भोगिभोगयोः स्त्रिया न सज्जेद्भुजयोर्महाभुज योऽनाथवर्गाधिमलं घृणोद्धतस्मितावलोकेन चरत्यपोहितुम् ४२ नारद उवाच इति तौ दंपती तत्र समुद्य समयं मिथः तां प्रविश्य पुरीं राजन्मुमुदाते शतं समाः ४३ उपगीयमानो ललितं तत्र तत्र च गायकैः क्रीडन्परिवृतः स्त्रीभिर्ह्रदिनीमाविशच्छुचौ ४४ सप्तोपरि कृता द्वारः पुरस्तस्यास्तु द्वे अधः पृथग्विषयगत्यर्थं तस्यां यः कश्चनेश्वरः ४५ पंच द्वारस्तु पौरस्त्या दक्षिणैका तथोत्तरा पश्चिमे द्वे अमूषां ते नामानि नृप वर्णये ४६ खद्योताविर्मुखी च प्राक् द्वारावेकत्र निर्मिते विभ्राजितं जनपदं याति ताभ्यां द्युमत्सखः ४७ नलिनी नालिनी च प्राक् द्वारावेकत्र निर्मिते अवधूतसखस्ताभ्यां विषयं याति सौरभम् ४८

रि कृताः द्वारः सप्त वृता इति पाठे संवृताः नेत्रे नासिके श्रोत्रे मुखं चेति सप्त अधो द्वे द्वारौ गुदलिंगे यः कश्चनेति आत्मानः सम्यगविज्ञानादनियतत्वाच्च ४५ तासु सप्तसु पंच द्वारः पौरस्त्याः पूर्वदिग्भवाः ४६ खद्योतवदल्पप्रकाशा वामनेत्ररूपा आविः प्रकटं मुखं यस्याः सा बहुप्रकाशा दक्षिणनेत्रलक्षणा तस्माद्दक्षिणांगमात्मनो वीर्यवत्तरमिति श्रुतेः स्वानुभवाच्च तत्र प्रकाशाधिक्यम् एकत्र संलग्ने विभ्राजितं रूपम् द्युमत्सखः चक्षुःसहितः ४७ नलनालशब्दौ छिद्रवचनौ तद्वती नलिनी च वामदक्षिणनासिके अत्रापि संज्ञाभेदादेव कार्यं न्यूनाधिक्यं पूर्ववत् ज्ञेयम् अवधूतो वायुः अधिष्ठितो घ्राणः सौरभं गंधम् ४८

यद्व्रीडयासंमुखं न भवति तदाननमुन्नीय मे दर्शय शोभने सुभ्रुवौ यस्मिन् स्फुतारे शोभनकनीनिके लोचने यस्मिन् व्यालंबिनो दीर्घा ये अलकास्तेषां वृंदेन संवृतं वल्गूनि वाचकानि यस्मिन् ३१ हे वीर सापि तं दृष्ट्वा मोहिता सती तमाह ३२ यत्पृष्टं कस्यासीत्यनेन क स्य पुत्री गोत्रजा वेति कांत्वमिति च किं नामासीति तत्राह आत्मनो मम परस्य तवापि कर्तारं सम्यङ्न विद्मः गोत्रं नाम च यत्कृतं भवति तं च न विद्मः ३३ आत्मनो मम शरणमियं पुरी येन निर्मिता तं च न विद्मः ३४ यत्पृष्टं क एत अनुपथा इति तत्राह एत इति ३५ आ

तदाननं सुभ्रु सुतारलोचनं व्यालंबिनीलालकवृंदसंवृतम् उन्नीय मे दर्शय वल्गुवाचकं यद्व्रीडया नाभिमुखं शुचिस्मिते ३१ नारद उवाच इत्थं पुरंजनं नारी याचमानमधीरवत् अभ्यनंदत तं वीरं हसंती वीर मोहिता ३२ न विदाम वयं सम्यक् कर्तारं पुरुषर्षभ आत्मनश्च परस्यापि गोत्रं नाम च यत्कृतम् ३३ इहाद्य संतमात्मानं न विदाम ततः परम् येनेयं निर्मिता वीर पुरी शरणमात्मनः ३४ एते सखायः सख्यो मे नरा नार्यश्च मानद सुप्तायां मयि जागर्ति नागोऽयं पालयन्पुरीम् ३५ दिष्ट्यागतोऽसि भद्रं ते ग्राम्यान्कामानभीप्ससे उद्वहिष्यामि तांस्तेऽहं स्वबंधुभिररिंदम ३६ इमां त्वमधितिष्ठस्व पुरीं नवमुखीं विभो मयोपनीतान्गृह्णानः कामभोगान् शतं समाः ३७ कं नु त्वदन्यं रमये ह्यरतिज्ञमकोविदम् असंपरायाभिमुखमश्वस्तनविदं पशुम् ३८ धर्मो ह्यत्रार्थकामौ च प्रजानंदोऽमृतं यशः लोका विशोका विरजा यान्न केवलिनो विदुः ३९ पितृदेवर्षिमर्त्यानां भूतानामात्मनश्च ह क्षेमं वदंति शरणं भवेऽस्मिन्यद्गृहाश्रमः ४०

त्वं नाम गोत्रादि यदत्रागतोऽसि एतद्दिष्ट्या भद्रं तावत् ग्राम्यान् इंद्रियग्रामाहार्यान् उद्वहिष्यामि संपादयिष्यामि स्वबंधुभिः सखीभिश्च ३६ समाः संवत्सरान् मनुष्यदेहप्रवेशाच्छतमित्युक्तम् ३७ प्रवृत्तिस्वभावत्वात् निवृत्तिनिंदापूर्वकं तत्संगमभिनंदति पंचभिः त्वत्तोऽन्यं कं नु रमये अरतिज्ञं नैष्ठिकम् अकोविदमनिषिद्धसुखत्यागिनम् संपरायो मृत्युस्तदनभिमुखं परलोकचिंताशून्यम् अश्वस्तनविदम् इदं कर्तव्यमितीहलोकचिंताशून्यम् पशुतुल्यम् ३८ अत्र गार्हस्थ्ये प्रजानंदः पुत्रसुखम् अमृतं मोक्षः केवलिनो यतयः ३९ गृहाश्रम इति यत् एतत् क्षेमार्हं शरणमाश्रयं वदंति ४०

अन्नमयंहिसोम्यमनइतियत्कृष्णांतदन्नस्येत्यादिश्रुत्यनुसारेणश्यामामित्युक्तम् नूपुरैः क्कणद्भ्याम् नूपुरेण पादांगुलीयकाना मप्युपलक्षणाद्बहुवचनम् २३ व्यंजितंकैशोरंयौवनोपक्रमोयाभ्याम् समौचवृत्तौच २४ तामाहेति तयोः संवादोक्तिः सं बंधदार्ढ्याय अपांगएवपुंखोमूलप्रांतोयस्यकटाक्षस्यबाणस्यतेनस्पृष्टोविद्धः प्रेम्णाउच्चैर्भ्रमंतीभ्रूर्धनुस्थानीयायस्मिन् तेन २५ कुतः स्थानादिहागताऽसि हेसति पुर्याःसमीपस्थाउपपुरीभूः तामालक्ष्यकिंकर्तुमिच्छसीत्यर्थः २६ तेतवये ऽनुपथाः अनुवर्त्तिनएतेके एकादशोमहाभटोबृहद्बलत्वेनवक्ष्यमाणोयेषुदशस्फूर्ते बुद्धेर्मनसः पृथग्गुणादानंबुद्धिपरिचारकें द्रियसहायतयातत्परिचारकत्वविवक्षया २७ त्वंह्रीः किंपतिंधर्मंविचिन्वती अथवाभवानीपतिंशिवंविचिन्वती अथवा

पिशंगनिर्वीस्वश्रोणींश्यामांकनकमेखलाम् पद्भ्यांक्वणद्भ्यांचलतींनूपुरैर्देवतामिव २३ स्तनौव्यं जितकैशोरौसमवृत्तौनिरंतरौ वस्त्रांतेननिगूहंतींव्रीडयागजगामिनीम् २४ तामाहललितंवीरः सव्रीडस्मितशोभनाम् स्निग्धेनापांगपुंखेनस्पृष्टःप्रेमोद्भ्रमद्भ्रुवा २५ कात्वंकंजपलाशाक्षिकस्या सीहकुतःसति इमामुपपुरींभीरुकिंचिकीर्षसिशंससमे २६ कएतेऽनुपथायेतएकादशमहाभटाः एतावालल्लनाःकस्तुकोऽयंतेहिपुरःसरः २७ त्वंह्रीर्भवान्यस्यथवाक्रमापतिंविचिन्वतीकिंमुनिवद्र होवने त्वदंघ्रिकामाप्तसमस्तकामंक्कपद्मकोशःपतितःकराग्रात् २८ नासांवरोर्वन्यतमाभुविस्पृ कपुरीमिमांवीरवरेणसाकम् अर्हस्यलंकर्त्तुमदभ्रकर्मणालोकंपरंश्रीरिवयज्ञपुंसा २९ यदेषते ऽपांगविखंडितेंद्रियंसव्रीडभावस्मितविभ्रमद्भ्रुवा त्वयोपसृष्टोभगवान्मनोभवःप्रबाधतेऽथानु गृहाणशोभने ३०

किंवाक्कसरस्वतीपतिंब्रह्माणम् रमावापतिंविष्णुम् मुनिरिवसंयतासती कथंभूतंपतिम् त्वदं घ्रिकामेनैवत्वत्कृतयात्वदंघ्रिकामनयैवप्राप्ताःसमस्ताःकामायेनतम् २८ हेवरोरु आसांमध्येत्वमन्यतमाऽपिनसंभवसि यतोभुविस्पृक् नहिदेवताभुवंस्पृशंतिवीरवरेणमया नन्वहमकर्माकथंत्वयासहालंकरोमीतिचेत्तत्राह अदभ्रमनल्पंक र्मत्वत्संगाधस्यममतेनस्वतः अकर्मत्वेनत्वत्संगात्सकर्माभवामीत्यर्थः परंवैकुंठम् २९ यद्यस्मात्तवापांगेनविखंडितमिंद्रियं मनोयस्यतंमांमनोभवोबाधते अथतस्मादनुगृहाण सव्रीडंयद्भावेनप्रेम्णास्मितंतेनविभ्रमंतीयाभ्रूस्तयाउपसृष्टःप्रेरितः ३०

नीलादिभिः क्लृप्ता हर्म्यस्थली यस्याम् अरुणं माणिक्यम् स्थलीं हृदयम् नाड्यो नीलादिभावेन निरूप्यंते तत्तद्विषयवासनावाभोगवतीं नागानां पुरीमिव १५ सभा समाजस्थानम् चत्वरं चतुष्पथः रथ्या राजमार्गः आक्रीडायतनं द्यूतादिस्थानम् आपणो हट्टस्तैः चैत्यं जनानां विश्रामस्थानम् ध्वजेषु पताकाः ताभिश्च युक्ताम् १६ अत्र च विषयनिष्ठबुद्धियोगेन जीवस्य देहसंबंध इति विवक्षया विषयवर्गं बाह्योपवनत्वेन निरूपयति तद्विशेषान् स्रक्चंदनादीन् दिव्यद्रुमलतादिभावेन शेषः कथाऽलंकारः बाह्योपवने प्रमदां ददर्शेति चतुर्थेनान्वयः नदतां विहंगालिकुलानां कोलाहलो येषु ते जलाशया यस्मिन् १७ हिमनिर्झराणां विप्रुषो बिंदवः तद्वता कु

नीलस्फटिकवैडूर्यमुक्तामरकतारुणैः क्लृप्तहर्म्यस्थलीं दीप्तां श्रिया भोगवतीमिव १५ सभाचत्वररथ्याभिराक्रीडायतनापणैः चैत्यध्वजपताकाभिर्युक्तां विद्रुमवेदिभिः १६ पुर्यास्तु बाह्योपवने दिव्यद्रुमलताकुले नदद्विहंगालिकुलकोलाहलजलाशये १७ हिमनि[illegible]विप्रुष्मत्कुसुमाकरवायुना चलत्प्रवालविटपनलिनीतटसंपदि १८ नानारण्यमृगव्रातैरनाबाधे मुनिव्रतैः आहूतं मन्यते पांथो यत्र कोकिलकूजितैः १९ यदृच्छयागतां तत्र ददर्श प्रमदोत्तमाम् भृत्यैर्दशभिरायांतीमेकैकशतनायकैः २० पंचशीर्षाहिना गुप्तां प्रतिहारेण सर्वतः अन्वेषमाणामृषभमप्रौढां कामरूपिणीम् २१ सुनासां सुदतीं बालां सुकपोलां वराननाम् समविन्यस्तकर्णाभ्यां बिभ्रतीं कुंडलश्रियम् २२

सुमाकरसंबंधिना वायुना चलंतः प्रवाला विटपाः शाखाश्च येषां तैर्वृक्षैर्नलिनीनां सरसीनां तटेषु संपत्समृद्धिर्यस्मिन् १८ अनाबाधे नत्कृतबाधारहिते मुनिव्रतैरहिंस्रैः आत्मानमाहूयंतं मन्यते यत्र तत्र प्रमदोत्तमां विषयविवेकवतीं बुद्धिं ददर्श यदृच्छयागतामिति तयोः संबंधस्य दुर्निरूप्यत्वं दर्शयति १९ तामनुवर्णयति सार्धैश्चतुर्भिः दशभिर्ज्ञानकर्मेंद्रियैः एकैकं प्रत्येकं शतमनंता वृत्तयस्तासां नायकैः पतिभिः सह पाठांतरे नायिकास्त्रियो येषां तैः २० पंचशीर्षाणि वृत्तयो यस्य तेनाहिना प्राणेन प्रतिहारेण पालकेन गुप्ताम् ऋषभं भर्तारम् अप्रौढां षोडशवार्षिकीम् २१ गंधज्ञानादिभिर्बुध्यवयवैः सुनासत्वादि निरूप्यते समं विन्यस्तौ रचितौ कर्णौ ताभ्यां कुंडलशोभां दधतीम् २२

एतेत्वांसंपरेतंमृतंसंप्रतीक्षंतेवैशसंतत्कृतांपीडांस्मरंतः ततश्चायः कूटैर्लोहयंत्रमयैःशृंगैःछिंदंतिछेत्स्यंति ८ अत्रास्मिन् संकटेनिस्तारकमसुमितिहासंकथयिष्यामि ९ तत्रजीवस्यविषयासक्त्यासंसारः सचईश्वरानुग्रहेणनिवर्त्ततइतिवक्तुंविपर्ययगृहीतस्यसाक्षाद्बोधयितुमशक्तेःराजवृत्तांतमिवाह आसीदितिपुरंजनादीन्स्वयमेवातःपंचमेऽध्यायेव्याख्यास्यति तथाऽपि स्फुरवग्रहणाययथोपयोगंकिंचित्किंचिद्व्याख्यास्यामः तत्रस्वकर्मभिःपुरंजनयतीतिपुरंजनोजीवः नविज्ञातंनामयस्य नचविज्ञातंचेष्टितंयस्यसईश्वरस्तस्यसखा यद्वा विज्ञातंचेष्टितंजीवप्रेरणादिलक्षणंयस्य जीवपारतंत्र्यस्यानुभवसिद्धत्वात् १० शरणंभो

एतेत्वांसंप्रतीक्षंतेस्मरंतोवैशसंतव संपरेतमयःकूटैश्छिंदंत्युत्थितमन्यवः ८ अत्रतेकथयिष्येऽमुमितिहासंपुरातनम् पुरंजनस्यचरितंनिबोधगदतोमम ९ आसीत्पुरंजनोनामराजाराजन्बृहच्छ्रवाः तस्याविज्ञातनामासीत्सखाविज्ञातचेष्टितः १० सोऽन्वेषमाणःशरणंबभ्रामपृथिवींप्रभुः नानुरूपंयदाऽविंददभूत्सविमनाइव ११ नसाधुमेनेताःसर्वाभूतलेयावतीःपुरः कामान्कामयमानोसौतस्यतस्योपपत्तये १२ सएकदाहिमवतोदक्षिणेष्वथसानुषु ददर्शनवभिर्द्वार्भिःपुरंलक्षितलक्षणाम् १३ प्राकारोपवनाट्टालपरिखैरक्षतोरणैः स्वर्णरौप्यायसैःशृंगैःसंकुलांसर्वतोगृहैः १४

गायतनंदेहम् ११ यावत्यःपुरस्ताः तस्यतस्यकामस्योपपत्तयेप्राप्त्यै असौसाधुनमेने गवादिदेहानामैहिकपारलौकिकभोगभोग्यत्वाभावात् तथाचश्रुतिः ताभ्योगामानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमलमिति ताभ्योऽश्वमानयत्ताअब्रुवन्नवैनोऽयमलमितीति १२ हिमवतोदक्षिणेषुसानुषुकर्मक्षेत्रेभारतवर्षेपुरंमनुष्यशरीरम् लक्षितानिदृष्टानिसर्वाणिलक्षणानियस्याम् अंधपंगुत्वादिदोषरहितामित्यर्थः १३ तामनुवर्णयतित्रिभिः अत्रकिंचित्किंचित्सादृश्यमवलंब्यकथासौंदर्यायप्राकारादीनिवर्ण्यंते परिखैरितिपुंस्त्वमार्षम् अक्षाणिगवाक्षाः त्वगादयःशरीरावयवाः प्राकारादिषुपुरावयवत्वेननिरूप्यंते स्वर्णशृंगादिशृंगैःशिखरैर्युक्तायेगृहास्तैःसंकुलामिति आधारादिचक्राणिगृहाः शृंगाणिचराजसादिस्वभावाविवक्षिताः १४ ६९ ६९

असावमुष्मात् दूरेः असत्वरन् स्थिरः सन् मद्गीतं स्तोत्रं तेन गीतात् एकएववल्लभः प्रियआश्रयस्तस्मात् ७७ कल्येउषसि ७८
तपश्चरततपसोऽतद्ईप्सितंप्राप्स्यथ ७९ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः २४ प्रचेतस्सुतपस्यत्सुतास्त्विनेना
रदोघृणी प्राचीनबर्हिषेऽध्यात्मंपारोक्ष्येणाहपंचभिः १ पुरंजनकथाव्याजात्संचविंशेतुनारदः आत्मनोबुद्धिसंगेनविविधा-
माहसंसृतिम् २ प्रचेतस्सुतपस्तीव्रंतप्यमानेषुनारदः पुरंजनकथाकूटंप्राहप्राचीनबर्हिषे ३ १ २ प्रचेतस्सुतपश्चर

विंदतेपुरुषोऽमुष्माद्यद्यदिच्छत्यसत्वरम् मद्गीतगीतात्सुप्रीताच्छ्रेयसामेकवल्लभात् ७७ इदं
यःकल्यउत्थायप्रांजलिःश्रद्धयाऽन्वितः शृणुयाच्छ्रावयेन्मर्त्योमुच्यतेकर्मबंधनैः ७८ गीतंमयेदंनर
देवनंदनाःपरस्यपुंसःपरमात्मनस्तवम् जपंतएकाग्रधियस्तपोमहच्चरध्वमंतेतत आप्स्यथे-
प्सितम् ७९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेरुद्रगीतंनामचतुर्विंशोऽध्यायः २४
मैत्रेयउवाच इतिसंदिश्यभगवान्बार्हिषदैरभिपूजितः पश्यतांराजपुत्राणांतत्रैवांतर्दधेहरः
१ रुद्रगीतंभगवतःस्तोत्रंसर्वेप्रचेतसः जपंतस्तेतपस्तेपुर्वर्षाणामयुतंजले २ प्राचीनबर्हिषंक्षत्तः
कर्मस्वासक्तमानसम् नारदोऽध्यात्मतत्वज्ञःकृपालुःप्रत्यबोधयत् ३ श्रेयस्त्वंकतमद्राजन्कर्मणात्म
नईहसे दुःखहानिःसुखावाप्तिःश्रेयस्तन्नेहचेष्यते ४ राजोवाच नजानामिमहाभाग
परंकर्मापविद्धधीः ब्रूहिमेविमलंज्ञानंयेनमुच्येयकर्मभिः ५ गृहेषुकूटधर्मेषुपुत्रदारधनार्थधीः
नपरंविंदतेमूढोभ्राम्यन्संसारवर्त्मसु ६ नारदउवाच भोभोप्रजापतेराजन्पशून्पश्यत्व
याऽध्वरे संज्ञापितान्जीवसंघान्निर्घृणेनसहस्रशः ७

सुनारदःप्राचीनबर्हिषंबोधितवान् अतःप्रचेतसां
कथामसमाप्यैवतत्पितुर्वृत्तमाह प्राचीनबर्हिषमिति ३ श्रेयःफलमीहसेइच्छसि इहकर्मणितदुभयंनेष्यतेविचार
कैः ४ परंश्रेयःमोक्षम् कर्मभिरपविद्धाविक्षिप्ताधीर्यस्य ५ किंच गृहेषुस्थितःपुत्रादिष्वेवपुरुषार्थधीर्यस्य ६ कर्मफ
लेषुवैराग्यमुत्पाद्यब्रह्मविद्यामुपदेष्टुंयोगानुभावेनयज्ञपशून्प्रत्यक्षंप्रदर्श्याह भोभोइति संज्ञापितान्मारितान् ७

विकर्षणप्रकारमाह प्रमत्तमिति इतिकृत्यमेवमेवेदंकर्तव्यमितिचिंतयोच्चैः प्रमत्तम् तत्रहेतुः विषयेषुलालसमतिकामुकम् आसे ऽपिविषयेप्रवृद्धलोभम् अंतकस्त्वमभिपद्यसे आक्रमसि क्षुधालेलिहानः जिह्वयोष्ठप्रांतौस्पृशन्सर्पोमूषकमिव ६६ अतःकस्तव पदाब्जंत्यजेत्पंडितश्चेत् कथंभूतः यस्तवाऽवमानोऽनादरस्तेनव्ययमानंकेतनंशरीरंयस्यसः यदस्माकंगुरुर्ब्रह्माऽर्चतिस्म सर्वेषां

प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिंतयाप्रवृद्धलोभंविषयेषुलालसम् त्वमप्रमत्तःसहसाऽभिपद्यसेक्षुल्लेलिहानोऽहिरिवाखुमंतकः ६६ कस्त्वत्पदाब्जंविजहातिपंडितोयस्तेऽवमानव्ययमानकेतनः विशंकयाऽस्मद्गुरुरर्चतिस्मयद्विनोपपत्तिंमनवश्चतुर्दश ६७ अथत्वमसिनोब्रह्मन् परमात्मन्विपश्चिताम् विश्वंरुद्रभयध्वस्तमकुतश्चिद्भयागतिः ६७ इदंजपतभद्रंवोविशुद्धानृपनंदनाः स्वधर्ममनुतिष्ठंतोभगवत्यर्पिताशयाः ६८ तमेवात्मानमात्मस्थंसर्वभूतेष्ववस्थितम् पूजयध्वंगृणंतश्चध्यायंतश्चासकृद्धरिम् ७० योगादेशमुपासाद्यधारयंतोमुनिव्रताः समाहितधियःसर्वएतदभ्यसतादृताः ७१ इदमाहपुराऽस्माकंभगवान्विश्वसृक्पतिः भृग्वादीनामात्मजानांसिसृक्षुःसंसिसृक्षताम् ७२ तेवयंनोदिताःसर्वेप्रजासर्गेप्रजेश्वराः अनेनध्वस्ततमसःसिसृक्ष्माविविधाःप्रजाः ७३ अथेदंनित्यदायुक्तोजपन्नवहितःपुमान् अचिराच्छ्रेयआप्नोतिवासुदेवपरायणः ७४ श्रेयसामिहसर्वेषांज्ञानंनिःश्रेयसंपरम् सुखंतरतिदुष्पारंज्ञाननौर्व्यसनार्णवम् ७५ यइमंश्रद्धयायुक्तोमद्गीतंभगवत्स्तवम् अधीयानोदुराराध्यंहरिमाराधयत्यसौ ७६

स्तोतृणांवाक्यंचविशंकयानाशशंकया विनोपपत्तिमिति दृढविश्वासेनमनवश्चतुर्दशार्चंतिस्म ६७ उपसंहरति अथेतिरुद्रभयेन ध्वस्तम् अतःनकुतश्चिद्भयंयस्यांतादृशीगतिरसि ६८ ६९ ७० योगादेशंनामैतत्स्तोत्रमुपासाद्य पाठतःप्राप्यमनसाधारयंतोऽभ्यासेनजपत ७१ विश्वसृजांपतिर्ब्रह्मा ७२ सिसृक्ष्मः सृष्टवंतः ७३ युक्तः एकाग्रचित्तः ७४ ज्ञानमेवनौर्यस्य ७५ योऽधीयानोभवति ७६

जगतउपादानत्वेनतत्त्वंलक्षितंनिमित्तत्वेनापितदेवलक्षयन्नाह यइदंविश्वंसदिवपरमार्थमिवासृजत् कथंभूतयायययाभेदबुद्धि
रन्येषांभवति तयाआत्मनित्वयिदुरत्ययास्वकार्यकर्तुमसमर्थयातंत्वांनिरस्तभेदंप्रतीमहीजानीमः ६१ यद्यपित्वमेवंनिर्भेदंब्रह्मतथा-
अपिश्रागुक्तंसाकारंतवरूपंयेइदंयजंति तएववेदागमतत्त्वज्ञाइत्याह क्रियाकलापैःयेकर्मयोगिनःपूजयंतितएवकोविदाःनत्वेतद्
नाहृत्यकेवलज्ञानेप्रवृत्ताः तंत्रेआगमे कथंभूतमिदंभूतेंद्रियांतःकरणैरस्वतंत्रैर्यदुपलक्ष्यतेनियंतृरूपंतत् ६२ नन्वभिन्नेमयिभे
दंकुर्वंतःसंतःकथंतेकोविदाः नहितैर्भेदः क्रियतेत्वयैवक्रीडार्थंचेतनात्मकोभेदःकृतइत्याह त्वमिति आद्यस्त्वमेकएव कृ
तामायाख्याशक्तिर्यस्य पश्चात्तयाशक्त्यारजःसत्त्वतमसांद्वैक्यम् यतोरजआदेः महानहंकारःखंचमरुदग्निर्वार्धराश्चवाः

यो मायये दं पुरुरूपयाऽसृजद्बिभर्ति भूयः क्षपयत्यविक्रियः यद्भेदबुद्धिः सदिवात्मदुःस्थया तमात्मतं
त्रं भगवन् प्रतीमहि ६१ क्रियाकलापैरिदमेव योगिनः श्रद्धाऽन्विताः साधु यजंति सिद्धये भूतेंद्रि-
यांतःकरणोपलक्षितं वेदे च तंत्रे च त एव कोविदाः ६२ त्वमेक आद्यः पुरुषः सुप्तशक्तिस्तया रजःसत्त्व
तमो विभिद्यते महानहंखं मरुदग्निवार्धराः सुरर्षयो भूतगणा इदं यतः ६३ सृष्टं स्वशक्त्येदमनुप्रवि
ष्टश्चतुर्विधं पुरमात्मांशकेन अथो विदुस्तं पुरुषं संतमंतर्भुंक्ते हृषीकैर्मधु सारघं यः ६४ स एष लो-
कानतिचंडवेगो विकर्षसि त्वं खलु कालयानः भूतानि भूतैरनुमेयतत्त्वो घनावलीर्वायुरिवाऽविषह्यः
६५

उदकंसुराश्चऋषयश्चभूतगणाश्चएवमिदंजगद्यतोभवति तद्विभिद्यतइत्यन्वयः ६३ एतदुपपादयति जरायुजां
डजस्वेदजोद्भिज्जरूपेणचतुर्विधंस्वांशेनप्रविष्टः अथोइतिहेतोः पुरस्यांतः संतमंशंचिदाभासंपुरीशयनात्पुरुषंविदुः नर्हिकिं
मीश्वरमेवसंसारिणंविदुःनेत्याह सरघामधुमक्षिकास्ताभिःसृष्टंमधुइवक्षुल्लकंविषयसुखमविद्यावृतःसन् योभुंक्तेतंजीवं
विदुः तथाचश्रुतिः तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीति निर्णीतंचगुहांप्रविष्टावात्मानौहितद्दर्शनादित्यत्र
६४तवतुसर्वनियंतुःकुतःसंसारइत्याह यःस्वशक्त्येदंसृष्टवान् सएषत्वंखलुभूतैरेवभूतानिमेघपंक्तीर्वायुरिवकालयन्वि
चालयन्लोकान्विचकर्षसि संहरसि अनुमेयतत्त्वः अलक्ष्यस्वरूपः ६५ ५ ५

तर्हि किं केनापि न प्राप्यते तत्राह भवानिति दुर्लभत्वमेवाह स्वर्गराज्यं यस्य तस्याप्यभिमतः स्पृहणीयः किंच एकांतेनात्मवित्
तस्यापि गतिर्गम्यः ५४ अतस्त्वद्व्यतिरेकेण न किंचिद्वांछामीत्याह तं त्वामेकांतभक्त्या आराध्य बहिः स्वर्गादिसुखम् ५५ तत्रहे
तुः यत्पादमूले शरणं प्रविष्टं कृतांतः कालो ममायं वश इति नाभिमानं करोति किं कुर्वन् वीर्यं प्रभावः शौर्यमुत्साहः ताभ्यां विस्फूर्जि
तया क्रूभिनया भ्रुवा विश्वं विध्वंसयन्नपि ५५ त्वत्पादमूले प्रविष्टस्य कृतांतभयाभावः कियानयं लाभः यतस्त्वद्भक्तसंगेऽप
वसकलपुरुषार्थश्रेणिशिरसि नरीनर्तीत्याह भगवतस्तव संगिनां संगस्य क्षणार्धेनापि स्वर्गं न तुलयेन गणयामि न चापुनर्भवं मो

भवान्भक्तिमता लभ्यो दुर्लभः सर्वदेहिनाम् स्वराज्यस्याप्यभिमत एकांतेनात्मविद्गतिः ५४ तं दुरा
राध्यमाराध्य सतामपि दुरापया एकांतभक्त्या को वांछेत्पादमूलं विना बहिः ५५ यत्र निर्विष्टमर
णं कृतांतो नाभिमन्यते विश्वं विध्वंसयन्वीर्यशौर्यविस्फूर्जितभ्रुवा ५६ क्षणार्द्धेनापि तुलये न स्वर्गं ना
पुनर्भवम् भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ५७ अथानघाघ्रेस्तव कीर्त्तितीर्थयोरंतर्बहिःस्ना
नविधूतपाप्मनाम् भूतेष्वनुक्रोशसुसत्त्वशीलिनां स्यात्संगमोऽनुग्रह एष नस्तव ५८ न यस्य चित्तं बहि
रर्थविभ्रमं तमोगुहायां च विशुद्धमाविशत् यद्भक्तियोगानुगृहीतमंजसा मुनिर्विचष्टे ननु तत्र ते गति
म् ५९ यत्रेदं व्यज्यते विश्वं विश्वस्मिन्नवभाति यत् तत्त्वं ब्रह्म परं ज्योतिराकाशमिव विस्तृतम् ६०

क्षम् मर्त्यानामाशिषो राज्याद्याः किमुत ५७ अथ अतो हेतोः अनघौ अघहरावंघ्री यस्य तस्य तव कीर्तिर्यशस्तीर्थं गंगा तयोः क्र
मेणांतर्बहिः स्नानाभ्यां विधूतः पाप्मा येषाम् अत एव भूतेष्वनुक्रोशः कृपा सुसत्त्वं च रागादिरहितं चित्तं शीलं चार्जवादि विद्यते ये
षां संगमोऽस्माकं स्यात् एष एव नस्त्वदनुग्रहः ५८ तत्त्वज्ञानं च त्वद्भक्तसंगादेव भवतीत्याह न यस्येति येषां सतां भक्तियोगेनानु
गृहीतं शुद्धं सद्यस्य चित्तं बाह्यार्थविक्षिप्तं न भवति तमोरूपायां गुहायां च नाविशत् लयं न प्राप तत्र तदा मुनिस्तव गतिं तत्त्वं प-
श्यति ५९ कीदृशं तत्त्वं तदाह यत्रेति ६० ६१ ६२ ६३ ६४

६५

प्रीत्याप्रहसिताविवापांगौयस्मिन् ४७ स्फुरंतिकिरीटादीनियस्मिन् शंखादिमत् उत्तमर्द्धिः लक्ष्मीः यद्वा एतैरुत्तमाऋद्धिरुत्क
र्षोयस्यास्तितत् ४८ सौभगयुक्ताग्रीवायेन सिंहस्यस्कंधेपरितःकेसराएव त्विषस्तादृशीःसर्वतस्त्विषोबिभ्रच्चासौसौभगग्रीवः
कौस्तुभोयस्मिन् यद्वासिंहस्येवस्कंधौतयोस्त्विषःकुंडलहारादिदीप्तिर्बिभ्रदितिपृथग्विशेषणम् सौभगयुक्ताग्रीवायेनसकौस्तुभो
यस्मिन् श्रियाहेतुभूतयाक्षिप्तास्तिरस्कृतोनिकषाश्मोस्वर्णरेखांकितोनिकषणपाषाणोयेनतादृशोनोरसाउल्लसच्छोभमानम् ४९
श्वासोच्छ्वासाभ्यांसंविलग्नाश्चंचलावलयस्ताभिर्वल्गुसुंदरंदलवदश्वत्थपत्रसदृशमुदरंयस्मिन्प्रतिसंक्रामयत् यतोनिर्गतंतेनैव

प्रीतिप्रहसितापांगमलकैरुपशोभितम् लसत्पंकजकिंजल्कदुकूलंमृष्टकुंडलम् ४७ स्फुरत्किरीटवल
यहारनूपुरमेखलम् शंखचक्रगदापद्ममालामण्युत्तमर्द्धिमत् ४८ सिंहस्कंधत्विषोबिभ्रत्सौभगग्री
वकौस्तुभम् श्रियाऽनपायिन्याक्षिप्तनिकषाश्मोरसोल्लसत् ४९ पूररेचकसंविग्नवलिवल्गुदलोदरम्
प्रतिसंक्रामयद्विश्वंनाभ्यावर्त्तगभीरया ५० श्यामश्रोण्याधिरोचिष्णुदुकूलस्वर्णमेखलम् समचार्वं-
घ्रिजंघोरुनिम्नजानुसुदर्शनम् ५१ पदाशरत्पद्मपलाशरोचिषानखद्युभिर्नोऽन्तरघंविधुन्वता प्रदर्श
यस्वीयमपास्तसाध्वसंपदंगुरोमार्गगुरुस्तमोजुषाम् ५२ एतद्रूपमनुध्येयमात्मशुद्धिमभीप्सताम् य
द्भक्तियोगोऽभयदः स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ५३

द्वारेणपुनःप्रवेशयदिव ५० श्यामश्रोण्याऽधिकंरोचिष्णुयत्पीतंदुकूलंतत्रस्वर्णमयीमेखलायस्मिन् अंघ्रीचजंघेचऊरूचनिम्ने
अनुन्नतेजानुनीचसमैश्चारुभिरेतैःशोभनंदर्शनंयस्यसमाश्चारवोऽघ्र्यादयोयस्मिन् शोभनंदर्शनंयस्येतिपदत्रयंवा ५१ य
दादीपस्थानीयेन यद्वा एवंभूतेनपदोपलक्षितंरूपंपदंशरणंप्रदर्शयेत्यर्थः शरत्पद्मंतस्यपलाशंतद्वद्रोचिर्यस्यतेन नखदीप्ति
भिरंतर्भवमघमज्ञानंविधुन्वतास्वीयंरूपंपदंप्रदर्शय अपास्तंप्रह्लादादीनांसाध्वसंयेनतत् हेगुरो यतस्त्वमेवतमोजुषामज्ञानामस्मा
कंमार्गप्रदर्शकोगुरुः ५२ अतिदुर्लभमिदंमयाप्रार्थितमितिस्तोनैवाह एतद्रूपमनुध्येयंध्यानार्हमेवनतुप्रत्यक्षतःप्राप्यमित्यर्थः ५३

नभसे आकाशाय अर्थानां लिंगाय ज्ञापकाय शब्दगुणत्वात् अंतर्बहिरात्मने अंतर्बहिर्व्यवहारालंबनाय एवं महाभूतरूपत्वमु-
क्तम् अमुष्मै स्वर्गाय भूरिवर्चसे एष वै ज्योतिषं तं पुण्यलोकं यातीति श्रुतेः ४० प्रवृत्ताय च निवृत्ताय च कर्मणे पितृदेवाय यथाक्रमं
पितृदेवप्राप्तिफलाय धर्मफलरूपाय च मृत्यवे ४१ हे ईश आशिषां कारणात्मने सर्वकर्मफलदात्रे मनवे सर्वज्ञाय मंत्रात्मका-
येति वा विष्णुत्वेन प्रणमति बृहते धर्माय परधर्मात्मने कृष्णाय ४२ रुद्ररूपेण प्रणमति मीढुषे रुद्राय अहंकृतमहंकारस्तदा-
त्मने स च कर्तृकरणकर्मशक्तित्रयसमेतस्तस्मै ब्रह्मत्वेन प्रणमति चेतो ज्ञानमाकूतिः क्रिया तद्रूपाय वाचां विविधा विभूतिः सृष्टि

अर्थलिंगाय नभसे नमोऽन्तर्बहिरात्मने नमः पुण्याय लोकाय अमुष्मै भूरिवर्चसे ४० प्रवृत्ताय निवृत्ता
य पितृदेवाय कर्मणे नमो धर्मविपाकाय मृत्यवे दुःखदाय च ४१ नमस्त आशिषामीश मनवे कारणा
त्मने नमो धर्माय बृहते कृष्णायाकुंठमेधसे पुरुषाय पुराणाय सांख्ययोगेश्वराय च ४२ शक्ति
त्रयसमेताय मीढुषेऽहंकृतात्मने चेतआकूतिरूपाय नमो वाचो विभूतये ४३ दर्शनं नो दिदृक्षू
णां देहि भागवतार्चितम् रूपं प्रियतमं स्वानां सर्वेंद्रियगुणांजनम् ४४ स्निग्धप्रावृड्घनश्यामं स-
र्वसौंदर्यसंग्रहम् चार्वायतचतुर्बाहु सुजातरुचिराननम् ४५ पद्मकोशपलाशाक्षं सुंदरभ्रु
नासिकम् सुद्विजं सुकपोलास्यं समकर्णविभूषणम् ४६

र्यस्मात्तस्मै ४३ एवं नमस्कृत्य दर्शनं प्रार्थयते
दर्शनमिति नवभिः भागवतैः सत्कृतं दर्शनं देहीत्यस्य विवरणं रूपमित्यादि प्रदर्शयेत्यंतम् स्वानां भक्तानां प्रियतमं रूपं प्रदर्शयेति
नवमेनान्वयः सर्वेषामिंद्रियाणां ये गुणा विषयाः तेषामंजनं व्यंजकं सर्वेंद्रियविषयविषयिरूपमित्यर्थः सर्वेंद्रियाणि स्वगुणैरन-
क्तिरंजयतीति वा ४४ स्निग्धः प्रावृषि यो घनस्तद्वत् श्यामम् सर्वेषां सौंदर्याणां संग्रहो यस्मिन् चारव आयताश्चत्वारो बाहवो
यस्मिन् सुजातं यथोचितं सर्वावयवरुचिरमाननं यस्मिन् ४५ पद्मस्य कोशे मध्ये यानि पलाशानि तद्वदक्षिणी यस्मिन् सुकपो
लमास्यं यस्मिन् समौ कर्णौ विभूषणं यस्य कुंडलयोरग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ४६ ६९ ६९ ६९

तेजितंतवोत्कर्षः आत्मविद्धुर्याणांस्वस्त्तयेशोभनसत्तायैस्वानंदलाभायेत्यर्थः अतोमेस्वस्तिः स्वानंदसत्ताऽस्तु ननुममोत्कर्षोमदर्थ एवकिंनस्यात्तत्राह भवताराधसांस्वानंदरूपेणराद्धंसिद्धंत्वंपरमानंदरूपेणैवनित्यंस्थितंइत्यर्थः अतः एवंभूतायात्मनेतुभ्यंनमःस र्वस्मैसर्वरूपायच ३३ सर्वरूपत्वंप्रपंचयन्प्रणमतिसार्धैर्दशभिः पंकजंलोकात्मकंनाभौयस्यतस्मैकारणात्मनेनमः कारणत्वादेव सृज्यानांप्राणिनांयेउपाधयः भूतानिसूक्ष्माणितन्मात्राणिइंद्रियाणिचतेषामात्मनेनियंत्रे अंतःकरणचतुष्टयाधिष्ठातृत्वेनप्रणमति चतुर्भिःश्लोकार्धैः वासुदेवायचित्ताधिष्ठात्रेकूटस्थायनिर्विकारायचित्तस्यैकरूपत्वात् ३४ संकर्षणायाहंकाराधिष्ठात्रे सूक्ष्मायाव्यक्तायदुरंतायानंताय अंतकायमुखाग्निनालोकदाहकाय विश्वस्यप्रकृष्टोबोधोयस्मात् अंतरात्मनेबुद्ध्यधिष्ठात्रे ३५ हृषीका

श्रीरुद्रउवाच जितंतेआत्मविद्धुर्यस्वस्तयेस्वस्तिरस्तुमे भवताराधसाराद्धंसर्वस्माआत्मने नमः ३३ नमःपंकजनाभायभूतसूक्ष्मेंद्रियात्मने वासुदेवायशांतायकूटस्थायस्वरोचिषे ३४ संकर्षणायसूक्ष्मायदुरंतायांतकायच नमोविश्वप्रबोधायप्रद्युम्नायांतरात्मने ३५ नमोनमोऽनिरुद्धायहृषीकेशेंद्रियात्मने नमःपरमहंसायपूर्णायनिभृतात्मने ३६ स्वर्गापवर्गद्वारायनित्यंशुचिषदेनमः नमोहिरण्यवीर्यायचातुर्होत्रायतंतवे ३७ नमऊर्जइषेत्रय्याःपतयेयज्ञरेतसे तृप्तिदायचजीवानांनमः सर्वरसात्मने ३८ सर्वसत्वात्मदेहायविशेषायस्थवीयसे नमस्त्रैलोक्यपालायसहओजोबलात्मने ३९

णामीशंयदिंद्रियंमनः तदात्मनेसूर्यरूपेणप्रणमति परमहंसायसूर्याय पूर्णायतेजसाविश्वव्यापिनेनिभृतात्मनेक्षयवृद्धिशून्याय ३६ स्वर्गापवर्गद्वारायच शुचिन्यंतःकरणेनिषीदतीतिशुचिषत् तस्मै हंसःशुचिषदितिश्रुतेः हिरण्यंवीर्यंयस्यतस्मैअग्निरूपाय चातुर्होत्रंकर्मतस्मैतत्साधनायेत्यर्थः कुतस्तंतवेतद्विस्तारकाय ३७ सोमत्वमाह ऊर्जेपितॄणामन्नाय इषेदेवानामन्नाय यज्ञरेतसेसोमाय सहिपितॄणांदेवानांचान्नम् एवंरूपायत्रय्याःपतयेहरयेनमः सूर्याग्निसोमत्वेनैवतेजस्त्वमुक्तम् जलत्वमाह सर्वरसात्मनेजलरूपाय ३८ विशेषायपृथ्वीरूपाय सर्वेषांसत्वानांप्राणिनांयेआत्मानः तेषांदेहायस्थवीयसेविराड्देहायच त्रैलोक्यपालायवायवेसहआदिरूपाय सहिप्राणरूपेणत्रैलोक्यंपालयति सहआदिधर्मायच ३९ ६९ ६९

तं च त्रिलोचनं वीक्ष्य जाताश्चर्याः प्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः । तप्तहेमवच्छिखा दृशः कांतिम् शितिर्नीलः कंठो यस्य तम् २५ २६ रहसः वेदिषदः बर्हिषदः चिकीर्षितं भगवदाराधनं विदितम् २७ अनुग्रहकारणमाह यः साक्षाद्वासुदेवं प्रपन्नः स हि मे प्रियः कथंभूतम् सूक्ष्मात्त्रिगुणात्प्रधानात् जीवसंज्ञितात्पुरुषाच्च परं प्रकृतिपुरुषयोर्नियंतारमित्यर्थः २८ तत्किं तस्य महत्त्वमत आदित्याह स्वधर्मनिष्ठः पुमान्बहुभिर्जन्मभिर्विरिंच्यतां प्राप्नोति ततोऽपि पुण्यातिशयेन मामेति भागवतस्तु अथ देहांते अव्याकृतं प्रपंचातीतं वैष्ण

नद्यैव सरसस्तस्मान्निष्क्रामंतं सहानुगम् उपगीयमानममरप्रवरं विबुधानुगैः २४ तप्तहेमनिकायाभं शितिकंठं त्रिलोचनम् प्रसादसुमुखं वीक्ष्य प्रणेमुर्जातकौतुकाः २५ स तान्प्रपन्नार्त्तिहरो भगवान्धर्मवत्सलः धर्मज्ञान्शीलसंपन्नान्प्रीतः प्रीतानुवाच ह २६ श्रीरुद्र उवाच यूयं वेदिषदः पुत्रा विदितं वश्चिकीर्षितम् अनुग्रहाय भद्रं व एवं मे दर्शनं कृतम् २७ यः परं रहसः साक्षात्त्रिगुणाज्जीवसंज्ञितात् भगवंतं वासुदेवं प्रपन्नः स प्रियो हि मे २८ स्वधर्मनिष्ठः शतजन्मभिः पुमान् विरिंच्यतामेति ततः परं हि माम् अव्याकृतं भागवतोऽथ वैष्णवं पदं यथाऽहं विबुधाः कलाऽत्यये २९ अथ भागवता यूयं प्रियाः स्थ भगवान्यथा न मे भागवतानां च प्रेयानन्योऽस्ति कर्हिचित् ३० इदं विविक्तं जप्तव्यं पवित्रं मंगलं परम् निःश्रेयसकरं चापि श्रूयतां तद्वदामि वः ३१ मैत्रेय उवाच इत्यनुक्रोशहृदयो भगवानाह तान्शिवः बद्धांजलीन्राजपुत्रान्नारायणपरो वचः ३२

वं पदमेति यथाऽहं रुद्रो भूत्वा अधिकारिकद्वर्तमानः विबुधा देवश्चाधिकारिकाः कलात्यये अधिकारांते लिंगभंगे सत्येष्यंति २९ अथ भागवतत्वात् यूयं मे प्रियाः स्थ भवद्भिरपि मयि प्रीतिः कार्येत्याशयेनाह मे मदन्यो भागवतानां च प्रेयान्नास्ति ३० अत इदं जप्तव्यं श्रूयतामिति विविक्तमसंकीर्णं यथा भवति ३१ सृष्ट्यादौ ब्रह्मणा सृष्टाः पुत्रेभ्यः प्रोक्तमिष्टदम् स्तोत्रं प्राह प्रचेतोभ्यः कृपया भगवान्शिवः ३२

सूर्ययानवोढयाएवविबुधादयोविजिताः अभिभूताः तच्चनूपुरैः पादोक्कणयत्यैवध्वनिमात्रेणेत्यर्थः १२ तुल्यंनामव्रतमाचरश्च
येषांधर्मस्नाताः धर्मपारगाः १३ तपसातपसांपतिंहरिमार्चयन् अर्चयामासुः १४ १५ १६ मुनयोऽपिसंगत्यागेनाप्युमिष्टंयंदध्युरेवके
वलंनतुप्रापुः तेनशिवेन १७ ननुमुनीनांकिंतद्ध्यानेनघोरत्वादित्याशंक्याह आत्मारामोऽपिलोकरचनायाःपालनाय १८ गुर्वाज्ञा
कारिणांशिवदर्शनंस्वतएवभवतीत्याशयेनाह प्रचेतसइति १९ समुद्रमुपसमुद्रात्किंचिन्न्यूनम् उपोऽधिकेचेतिकर्मप्रवचनी

विबुधासुरगंधर्वमुनिसिद्धनरोरगाः विजिताःसूर्ययादिक्षुक्कणयंत्यैवनूपुरैः १२ प्राचीनबर्हिषः
पुत्राःशतद्रुत्यांदशाभवन् तुल्यनामव्रताःसर्वेधर्मस्नाताःप्रचेतसः १३ पित्रादिष्टाःप्रजासर्गेतपसे
ऽर्णवमाविशन् दशवर्षसहस्राणितपसाऽर्चंस्तपस्पतिम् १४ यदुक्तंपथिदृष्टेनगिरिशेनप्रसीदता
तद्ध्यायंतोजपंतश्चपूजयंतश्चसंयताः १५ विदुरउवाच प्रचेतसांगिरित्रेणयथासीत्पथिसंगमः
यदुताहहरःप्रीतस्तन्नोब्रह्मन्वदार्थवत् १६ संगमःखलुविप्रर्षेशिवेनेहशरीरिणाम् दुर्लभोमुन-
योदध्युरसंगाद्यमभीप्सितम् १७ आत्मारामोऽपियस्त्वस्यलोककल्पस्यराधसे शक्त्यायुक्तोवि
चरतिघोरयाभगवान्भवः १८ मैत्रेयउवाच प्रचेतसःपितुर्वाक्यंशिरसादायसाधवः दि
शंप्रतीचींप्रययुस्तपस्यादृतचेतसः १९ ससमुद्रमुपविस्तीर्णमपश्यन्सुमहत्सरः महन्मनइवस्व
च्छंप्रसन्नसलिलाशयम् २० नीलरक्तोत्पलांभोजकल्हारेंदीवराकरम् हंससारसचक्राह्वका-
रंडवनिकूजितम् २१ मत्तभ्रमरसौस्वर्यहृष्टरोमलतांऽघ्रिपम् पद्मकोशरजोदिक्षुविक्षिपत्प
वनोत्सवम् २२ तत्रगांधर्वमाकर्ण्यदिव्यमार्गमनोहरम् विसिस्म्यूराजपुत्रास्तेमृदंगपणवाद्यनु २३

यः प्रसन्नाः सलिलाशयामत्स्यादयोयस्मिन् २० नीलोत्पलादीनामाकरंजन्मस्थानम् उत्पलांभोजकल्हाराणिरात्रिदिनसं
ध्याविकासीनि इंदीवरंनीलोत्पलंतस्यपुनरुक्तिः प्राचुर्यज्ञापनार्थंहंसादिभिर्निकूजितम् २१ मत्तानांभ्रमराणांसौस्वर्येण
हृष्टरोमाणोलतांऽघ्रिपायस्मिन् पद्मकोशरजोदिक्षुविक्षिपतापवनेनोत्सवोयस्मिन् २२ तत्रमृदंगपणवादिवाद्यमनुप
श्चाद्दिव्यैर्मार्गभेदैर्मनोहरंगांधर्वंगानमाकर्ण्यविस्मयंप्राप्ताः पाठांतरेमृदंगपणवादिअवनरक्षत्तेषांध्वनिमतिरस्कुर्वन्इत्यर्थः

शक्राल्लब्ध्वा वरमंतर्धानसंज्ञितो बभूव यशोरश्वमेधेऽश्वविजयावसरे ३ अपत्यत्रयमेवाह पावकइति पुरा यः शापस्तस्मा न्मनुष्येषु उत्पन्नाः संतः योगगतिमग्नित्वं प्राप्ताः ४ नभस्वत्यामन्यस्यां भार्यायाम् अंतर्धानस्य विशेषणम् यइति एतेन शक्रादंतर्धानगतिलाभे कारणमुक्तं ५ सचांतर्धानो राज्ञां वृत्तिं करादानादिभिर्दारुणां परपीडात्मकां मन्यमानो विससर्जेह ६ हंनिरस्यानां क्लेशमितिहंसः तं पुरुषं पूर्णम् कुशलं पुण्यं तद्रूपेण समाधिना ७ ८ हाविर्धानिः हविर्धानस्य पुत्रः योगेषु च प्राणायामादि

अंतर्धानगतिं शक्राल्लब्ध्वांऽतर्धानसंज्ञितः अपत्यत्रयमाधत्त शिखंडिन्यां सुसंमतम् ३ पावकः पवमानश्च शुचिरित्यग्नयः पुरा वसिष्ठशापादुत्पन्नाः पुनर्योगगतिं गताः ४ अंतर्धानो नभस्वत्यां हविर्धानमविंदत यइदमश्वहर्तारं विद्वानपि न जघ्निवान् ५ राज्ञां वृत्तिं करादानदंडशुल्कादिदारुणाम् मन्यमानो दीर्घसत्रव्याजेन विससर्जह ६ तत्रापि हंसं पुरुषं परमात्मानमात्मदृक् यजंस्तल्लोकतामाप कुशलेन समाधिना ७ हविर्धानाद्धविर्धानी विदुरासूत षट्सुतान् बर्हिषं दंगयं शुक्लं कृष्णं सत्यं जितव्रतम् ८ बर्हिषत्सु महाभागो हाविर्धानिः प्रजापतिः क्रियाकांडेषु निष्णातो योगेषु च कुरूद्वह ९ यस्येदं देवयजनमनुयज्ञं वितन्वतः प्राचीनाग्रैः कुशैरासीदास्तृतं वसुधातलम् १० सामुद्रीं देवदेवोक्तामुपयेमे शतद्रुतिम् यां वीक्ष्य चारुसर्वांगीं किशोरीं सुष्ठ्वलंकृताम् परिक्रमंतीमुद्वाहे चकमेऽग्निः शुकीमिव ११

षु ९ क्रियाकांडनिष्णातत्वमाह यस्येति इदं वसुधातलं देवयजनं यज्ञवाटं वितन्वतः यत्रैको यज्ञः कृतस्तत्समीपएव यज्ञांतरं कुर्वतः सतः अतएव प्राचीनबर्हिरित्युच्यते १० समुद्रस्य कन्यां देवदेवेन ब्रह्मणोपदिष्टां शतद्रुतिं नाम किशोरीं बालां परिक्रमंतीं प्रदक्षिणं गच्छंतीं शुकीमिवेति एवं व्याख्यायते सप्तर्षीणां सत्रे तद्भार्यादर्शनेनाग्निः कामसंतप्तोऽभूत् तं च तद्भार्या स्वाहानाम सप्तर्षिभार्यारूपधारिणी सती रमयामास रमयित्वा च तद्रेतः शुकीरूपेण शरस्तंबे निधायागच्छत् तां यथा सप्तर्षिभार्याभ्रांत्याऽग्निः कामितवान् तद्वत् इति सुकीमिवेति पाठस्तोकघृतधारामिवेत्यर्थः ११

३० ३१ विशांपश्वादीनांवैश्यादीनांवापतिःस्यात् ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ यद्यपिबहूनिफलानिभवंतितथाऽपिमुक्तान्यसंगएवश्र
वणादिकुर्यात् ३७ महतोभगवतोमाहात्म्यस्यसूचकम् पार्थवींपृथुसंबंधिनीम् पार्थिवीमितिवापाठः ३८ प्रथयन् कीर्त्तयन् भ

इत्थंभूतानुभावोसौपृथुःपृथुपराक्रमः कीर्त्तितंतस्यचरितमुद्दामचरितस्यते ३० यइदंसुमहत्पु-
ण्यंश्रद्धयाऽवहितःपठेत् श्रावयेच्छृणुयाद्वापिसपृथोःपदवीमियात् ३१ ब्राह्मणोब्रह्मवर्चस्वीरा
जन्योजगतीपतिः वैश्यःपठन्विट्पतिःस्याच्छूद्रःसत्तमतामियात् ३२ त्रिःकृत्वइदमाकर्ण्यनरो
नार्यथवादृता अप्रजःसुप्रजतमोनिर्धनोधनवत्तमः ३३ अस्पष्टकीर्त्तिःसुयशामूर्खोभवतिपंडितः
इदंस्वस्त्ययनंपुंसाममंगल्यनिवारणम् ३४ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंकलिमलापहम् धर्मार्थकाम
मोक्षाणांसम्यक्सिद्धिमभीप्सुभिः ३५ श्रद्धयैतदनुश्राव्यंचतुर्णांकारणंपरम् विजयाभिमुखोरा
जाश्रुत्वैतदनुयातियान् ३६ बलिंतस्मैहरंत्यग्रेराजानःपृथवेयथा ३६ मुक्तान्यसंगोभगवत्यमलां-
भक्तिमुद्वहन् वैन्यस्यचरितंपुण्यंशृणुयाच्छ्रावयेत्पठेत् ३७ वैचित्रवीर्याभिहितंमहन्माहात्म्यसू
चकम् अस्मिन्कृतमतिर्मर्त्यःपार्थवींगतिमाप्नुयात् ३८ अनुदिनमिदमादरेणशृण्वन्पृथुचरितंप्र
थयन्विमुक्तसंगः भगवतिभवसिंधुपोतपादेसचनिपुणांलभतेगतिंमनुष्यः ३९ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रयोविंशोऽध्यायः २३ मैत्रेयउवाच विजिताश्वोऽधिराजा
सीत्पृथुपुत्रःपृथुश्रवाः यवीयोभ्योऽददात्काष्ठाभ्रातृभ्योभ्रातृवत्सलः १ हर्यक्षायादिशत्प्राचींधू
म्रकेशायदक्षिणाम् प्रतीचींवृकसंज्ञायतुर्यांद्रविणसेविभुः २

वसिंधौपोतःपादोयस्य ३९ इतिचतुर्थेटीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः २३ एकादशभिरध्यायैःपृथोश्चरितमीरि
तम् प्रचेतसामथाष्टाभिस्तन्मध्येपंचभिःपितुः १ चतुर्विंशेप्रपौत्रात्तुपृथोःप्राचीनबर्हिषः प्रचेतसांरुद्रगीतंच
वर्ण्यते २ अधिराजआसीदित्यर्थः यवीयोभ्यः कनिष्ठेभ्यः काष्ठादिशः १ तुर्यांचतुर्थीम् २

भर्त्तुर्व्रतं यद्भूमिशयनादि तस्मिन् धर्मे वा निष्ठा तया शुश्रूषया मार्षी देहयात्रा कंदमूलादि वृत्तिस्तया चार्त्तिर्दुःखं न प्राप तत्र हे तुः प्रेयसः करेण स्पर्शनं मानश्च ताभ्यां निर्वृतिर्यस्याः २० पृथिव्याः पत्युः दुहितृत्वं तु तस्या देवतारूपेण विपन्नं नष्टमखिलं चेतनादि कं यस्मिन् तथाभूतं देहमालक्ष्य तं देहं चितामारोपयत् २१ कृत्यं तत्कालोचितं विधाय यद्वा नद्याः जले आप्लुता स्नाता सती भर्त्तुरुद-

अतीव भर्त्तुर्व्रतधर्मनिष्ठया शुश्रूषया चार्षदेहयात्रया नाविंदतार्त्तिं परिकर्षिताऽपि सा प्रेयस्करस्प र्शनमाननिर्वृतिः २० देहं विपन्नाखिलचेतनादिकं पत्युः पृथिव्या दयितस्य चात्मनः आलक्ष्य किंचि च्च विलप्य सा सती चितामथारोपयदद्रिसानुनि २१ विधाय कृत्यं ह्रदिनीजलाप्लुता दत्वोदकं भर्त्तुरुदा रकर्मणः नत्वा दिविस्थांस्त्रिदशांस्त्रिः परीत्य विवेश वह्निं ध्यायती भर्तृपादौ २२ विलोक्यानुगतां साध्वीं पृथुं वीरवरं पतिम् तुष्टुवुर्वरदा देवैर्देवपत्न्यः सहस्रशः २३ कुर्वत्यः कुसुमासारं तस्मिन्मंदर सानुनि नदत्स्वमरतूर्येषु गृणंति स्म परस्परम् २४ देव्य ऊचुः अहो इयं वधूर्धन्या या चैवं भू भुजां पतिम् सर्वात्मना पतिं भेजे यज्ञेशं श्रीर्वधूरिव २५ सैषा नूनं व्रजत्यूर्ध्वमनु वैन्यं पतिं सती पश्यतास्माननतीत्यार्चिर्दुर्विभाव्येन कर्मणा २६ तेषां दुरापं किं त्वन्यन्मर्त्यानां भगवत्पदम् भुवि लो लायुषो ये वै नैष्कर्म्यं साधयंत्युत २७ स वंचितो बतात्मध्रुक् कृच्छ्रेण महता भुवि लब्ध्वापवर्ग्यं मानु ष्यं विषयेषु विषज्जते २८ मैत्रेय उवाच स्तुवंतीष्वमरस्त्रीषु पतिलोकं गता वधूः यं वा आत्म विदां धुर्यो वैन्यः प्रापाच्युताशयः २९

कं दत्वा दिवि अंतरिक्षे स्थितान्नत्वा वह्निं प्रदक्षिणीकृत्य २२ देवैः सहिताः २३ गृणंति स्म अभाषंत २४ २५ २६ भगवान्प्राप्यते गम्यते ऽनेनेति तत्तथा तन्नैष्कर्म्यं ज्ञानं ये चंचलायुषोऽपि साधयंति तेषामन्यद्देवादि पदं किमु दुर्लभं न किंचिदित्यर्थः २७ अभक्तं शोचंति स वंचित इति यत आत्मने द्रुह्यति योऽपवर्गसाधनं मानुष्यं लब्ध्वाऽपि विषयेष्वासक्तिं याति २९

नंवायुम् पाठांतरेएवमसून्प्राणानुत्सर्पयन् क्रमेणमूर्ध्निब्रह्मरंध्रे आवेश्यततोदेहारंभकपंचभूतानिसमष्टिभूतेषुविलापितवान्
तदाह वायुंवायौअयूयुजत् एकीकृतवान् कायंदेहगतंकठिनांशंक्षितौ १५ खानिइंद्रियछिद्राणि द्रवांशंतोयेतदेवंदेहप्रविलाप
पाद्दितीयात्मप्रतिपत्त्यर्थंमहाभूतानामपिलयमाह क्षितिमंभस्येकीकृतवान् तत् अंभःअदस्तेजः असुंवायुम् १६ तदेवंतामसा
हंकारकार्यस्याकाशपर्यंतस्यलयमुक्त्वासात्विकराजसाहंकारकार्याणांलयमाह इंद्रियेष्विति इंद्रियेषुमनइतिदेवानामप्युपल
क्षणम् सविकल्पकज्ञानेनमनसः इंद्रियैराकर्षणात्तेषुलयाभिधानंतत्तुकार्यत्वात् तदुक्तंगीतासु इंद्रियाणांहिचरतांयन्मनोऽ
नुविधीयते इति अत्रच्चइंद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तंध्यायतांमनइति इंद्रियेषुनभइतिपाठेऽप्ययमर्थः भट्टादीनांमतेनभसश्चाक्षुष

उत्सर्प्यसंस्कृतंमूर्ध्निक्रमेणावेश्यनिस्पृहः वायुंवायौक्षितौकायंतेजस्तेजस्ययूयुजत् १५ खान्याका
शेद्रवंतोयेययास्थानंविभागशः क्षितिमंभसितत्तेजस्यदोवायुंनभस्यमुम् १६ इंद्रियेषुमनस्तानि-
तन्मात्रेषुयथोद्भवम् भूतादिनाऽमून्युत्क्षिप्यमहत्यात्मनिसंदधे १७ तंसर्वगुणविन्यासंजीवेमा
यामयेन्यधात् तंचानुशयमात्मस्थमसावनुशयीपुमान् ज्ञानवैराग्यवीर्येणस्वरूपस्थोजहात्प्रभुः
१८ अर्चिर्नाममहाराज्ञीतत्पत्न्यनुगतावनम् सुकुमार्यतदर्हाचयत्पद्भ्यांस्पर्शनंभुवः १९

षम् केषांचिन्मा
नसम् आनुमानिकत्वमतेऽपींद्रियव्यापारोऽस्त्येव नभोगुणश्चशब्दः श्रोत्रग्राह्यः अतइंद्रियग्राह्यत्वादिंद्रियेषुनभोविलापितमिति
तानींद्रियाणियथोद्भवम् उद्भवोऽत्रवृत्तिलाभःसचविषयाधीनइतिश्रोत्रादीनांविषयेषुशब्दादिषुलयः यद्वा तन्मात्रकार्याण्येवेंद्रि-
याणिमनोऽप्यपंचीकृततन्मात्रकार्यं आहंकारिकत्वाभिधानंतदधीनविवक्षयाइत्यविरोधः भूतादिनाअहंकारेणप्रागवशिष्टनभः
सहितानींद्रियाणिउत्कृष्यपरतोनीत्वाभूतादौक्षिप्त्वातेनसहमहत्तत्वेसंदधेइत्यर्थः १७ सर्वेषांगुणानांकार्याणांविन्यासःस्थितिर्य
स्मिन् तंमहांतम् मायामयेमायोपाधिप्रधानेजीवे तंचानुशयमुपाधिंयःपूर्वमनुशायीपुमान्जीवःअसौप्रभुःब्रह्मणिस्थितःसन्नज
हादित्यर्थः १८ वनप्रवेशमारभ्यराज्ञ्याःकथामाह अर्चिर्नामेतिचतुर्भिः अनुगताअनुजगाम अतदर्हानदपिनार्हतियाकिंपद्भ्यांभु
वःस्पर्शनमपितियत् १९

७ तेनतपसाक्रमानुसिद्धेनशनैः प्रा[illegible]र्मामिपस्य अन[illegible] आशयो यस्य छिन्नानिबंधनानि वासनाय-
स्य ८ ९ १० परिकर्मणापरिचर्ययाशुद्धसत्त्वआत्मामनोयस्यतस्यज्ञानमभूत्कीदृशम् येननिजमुपाधिंजीवकोशंहृदयग्रं
थिंसंशयानामसंभावनादीनांपदमाश्रयंचिच्छेद कीदृशेन अनयाभक्त्यानिशितेन कथंभूतयातस्यभगवतः अनुसंस्मरणे
नानुपूर्तिः संपूर्तिर्यस्यास्तयानिशितेन ११ किंच छिन्नाअन्यधीर्देहात्मबुद्धिर्यस्य यतोऽधिगतात्मगतिः अतएवनिरी-

तितिक्षुर्यतवाक्दांतऊर्ध्वरेताजितानिलः आरिराधयिषुः कृष्णमचरत्तपउत्तमम् ७ तेनक्र
मानुसिद्धेनध्वस्तकर्मामलाशयः प्राणायामैःसन्निरुद्धषड्वर्गश्छिन्नबंधनः ८ सनत्कुमारोभग
वान्यदाहाध्यात्मिकंपरम् योगंतेनैवपुरुषमभजत्पुरुषर्षभः ९ भगवद्धर्मिणःसाधोःश्रद्धयाय
ततःसदा भक्तिर्भगवतिब्रह्मण्यनन्यविषयाऽभवत् १० तस्यानयाभगवतःपरिकर्मशुद्धसत्त्वा
त्मनस्तदनुसंस्मरणानुपूर्त्या ज्ञानंविरक्तिमदभून्निशितेनयेनचिच्छेदसंशयपदंनिजजीवकोश
म् ११ छिन्नान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहस्तत्तत्यजेऽच्छिनदिदंवयुनेनयेन तावन्नयोगगतिभि
र्यतिरप्रमत्तोयावद्गदाग्रजकथासुरतिंनकुर्यात् १२ एवंसवीरप्रवरःसंयोज्यात्मानमात्मनि ब्र
ह्मभूतोदृढंकालेतत्याजस्वंकलेवरम् १३ संपीड्यपायुंपार्ष्णिभ्यांवायुमुत्सारयञ्शनैः नाभ्यां
कोष्ठेष्ववस्थाप्यहृदुरःकंठशीर्षणि १४

हः प्राप्तासुसिद्धिषुनिस्पृहः येनवयुनेनज्ञानेनइदंसंशयपदंचिच्छेद
तत् तत्यजेत्यक्तवान् तत्प्रयत्नादप्युपररामेत्यर्थः तस्ययोगसिद्धिष्वपिनिस्पृहत्वंयुक्तमेवेत्याह तावन्नाप्रमत्तः किंतुप्रमत्तोभ
वति तस्यश्रीकृष्णकथारतत्वान्नतासुलोभोजातइत्यर्थः १२ १३ देहत्यागप्रकारमाह संपीड्येतिपंचभिः पायुंगुदंसंपीड्येति
मुक्तासनंसूचितम् संपीड्यसीवनींसूक्ष्मांगुल्फेनैवतुमध्यतः सव्येदक्षिणगुल्फेनमुक्तासनमितीरितम् मूलाधाराद्वायुमुत
सारयन् नाभ्यामवस्थाप्यततः कोष्ठेष्ववस्थाप्य अयूयुजदित्युत्तरेणान्वयः कोष्ठान्येवाह हृदादीनांद्वंद्वैक्यम् शीर्षभ्रूमध्यंत
स्मिन् १४

अजोब्रह्मेव ६१ आत्मवत्त्वेजितेंद्रियत्वे भक्त्यादिभिः परार्थोद्यमेचात्मनैवतुल्यः निरुपमः ६२ पुंभिः सत्पुरुषैः रामः सीतापतिर्य थासतां कर्णरंध्रेषु प्रविष्टः ६३ इतिचतुर्थेटीकायांद्वाविंशतितमोऽध्यायः २२ त्रयोविंशेसभार्यस्य वनेनित्यसमाधि तः विमानमधिरुह्याथवैकुंठगतिरीर्यते १ प्रवयसं वृद्धं दृष्ट्वा तपोवनमगादिति तृतीयेनान्वयः स्वकृतोऽनुसर्गः अन्नादिस र्गः पुरग्रामादिसर्गश्चवर्द्धितः अशेषः स्वानुसर्गोयेन १ जज्ञिवान् जातः आविर्भूतइति २ आत्मजां पृथ्वीम् विमनास्क-

कंदर्पइवसौंदर्येमनस्वीमृगराडिव वात्सल्येमनुवन्नृणांप्रभुत्वेभगवानजः ६१ बृहस्पतिर्ब्रह्मवा देआत्मवत्त्वेस्वयंहरिः भक्त्यागोगुरुविप्रेषुविष्वक्सेनानुवर्त्तिषु ह्रियाप्रश्रयशीलाभ्यामात्मतु- ल्यः परोद्यमे ६२ कीर्त्त्योर्ध्वगीतयापुंभिस्त्रैलोक्येतत्रतत्रह प्रविष्टः कर्णरंध्रेषुस्त्रीणांरामः स- तामिव ६३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेद्वाविंशतितमोऽध्यायः २२ मैत्रेयउवाच दृष्ट्वात्मानंप्रवयसमेकदावैन्यआत्मवान् आत्मनावर्द्धिताशेषस्वानुसर्गः प्रजा पतिः १ जगतस्तस्थुषश्चापिवृत्तिदोधर्मभृत्सताम् निष्पादितेश्वरादेशोयदर्थमिहजज्ञिवान् २ आत्मजेष्वात्मजांन्यस्यविरहाद्रुदतीमिव प्रजासुविमनास्वेकः सदारोगात्तपोवनम् ३ तत्राप्यदा भ्यनियमोवैखानससुसंमते आरब्धउग्रतपसियथास्वविजयेपुरा ४ कंदमूलफलाहारः शुष्क पर्णाशनः क्वचित् अब्भक्षः कतिचित्पक्षान्वायुभक्षस्ततः परम् ५ ग्रीष्मेपंचतपावीरोवर्षास्वासा रषाण्मुनिः आकंठमग्नः शिशिरउदकेस्थंडिलेशयः ६

चिंतातुरासु प्रजासु सदारः सभार्यः तपोवनमगादि ति ३ अदाभ्याविघ्नैर्नाशयितुमशक्यानि यमायस्य वानप्रस्थानां सुसंमतेउग्रेतपसि आरब्धः प्रवृत्तः कर्तरिक्तः यथास्वस्य धरामंडलस्यविजयेपूर्वमहतायत्नेनप्रवृत्तः तथेति ४ उग्रंतपोदर्शयति कंदमूलेतित्रिभिः क्वचित्कदाचित् ५ चतुर्दिक्षुज्वला श्चाग्नयः उपरिसूर्यइतिपंचानांतपः संतापोयस्यसपंचतपाः आसारं सहतइत्यासारषाट् शिशिरेऋतौस्थंडिलेशयः भूमि शयनः सर्वदा ६ ६ ६ ६ ६ ६

रवेअभूवन् आकाशमार्गेणोद्गताः ४८ धुर्योमुख्यः अध्यात्मशिक्षयासंस्थितिरेकाग्रतातया आत्मन्यवस्थितस्सन्मेने ४९ ब्रह्मसात्कृतंब्रह्मण्यर्पितंयथाभवति ५० निर्विषंगः कर्मस्वनासक्तः कर्माध्यक्षंकर्मसाक्षिणमुदासीनंमन्वानोऽकरोदितिपूर्वेणैवान्वयः नासज्जेतेत्युत्तरेणवा ५१ ५२ अर्चिषिभार्यायाम् ५३ ५४ ५५ सोमश्चासौराजाचसइव भुवोवस्कंध

तआत्मयोगमतयआदिराजेनपूजिताः शीलंतदीयंशंसंतःखेभूवन्मिषतांनृणाम् ४८ वैन्यस्तु धुर्यो महतांसंस्थित्याऽध्यात्मशिक्षया आप्तकाममिवात्मानंमेनेआत्मन्यवस्थितः ४९ कर्माणि चयथाकालंयथादेशंयथाबलम् यथोचितंयथावित्तमकरोद्ब्रह्मसात्कृतम् ५० फलंब्रह्मणिविन्यस्यनिर्विषंगःसमाहितः कर्माध्यक्षंचमन्वानआत्मानंप्रकृतेःपरम् ५१ गृहेषुवर्त्तमानोऽपिससाम्राज्यश्रियान्वितः नासज्जतेंद्रियार्थेषुनिरहंमतिरर्कवत् ५२ एवमध्यात्मयोगेनकर्माण्यनुसमाचरन् पुत्रानुत्पादयामासपंचार्चिष्यात्मसंमतान् ५३ विजिताश्वंधूम्रकेशंहर्यक्षंद्रविणंवृकम् सर्वेषांलोकपालानांदधारैकःपृथुर्गुणान् ५४ गोपीथायजगत्सृष्टेःकालेस्वेस्वेऽच्युतात्मकः मनोवाग्वृत्तिभिःसौम्यैर्गुणैःसंरंजयन्प्रजाः ५५ राजेत्यधान्नामधेयंसोमराजइवापरः सूर्यवद्विसृजन्गृह्णन्प्रतपंश्चभुवोवसु ५६ दुर्धर्षस्तेजसेवाग्निर्महेंद्रइवदुर्जयः तितिक्षयाधरित्रीवद्यौरिवाभीष्टदोनृणाम् ५७ वर्षतिस्मयथाकामंपर्जन्यइवतर्पयन् समुद्रइवदुर्बोधःसत्त्वेनाचलराडिव ५८ धर्मराडिवशिक्षायामाश्चर्येहिमवानिव कुबेरइवकोशाढ्योगुप्तार्थोवरुणोयथा ५९ मातरिश्वेवसर्वात्माबलेनसहसौजसा अविषह्यतयादेवोभगवान्भूतराडिव ६०

नंगृह्णन् विसृजंश्चासौसूर्यवत् राज्ञःप्रतपनमाज्ञाकरणम् ५६ अग्निरिव दुर्धर्षः द्यौःस्वर्गइव ५७ समुद्रोययागांभीर्येणेतावानितिनबुध्यतेतथाऽसावभिप्रायतोदुर्बोधः अचलराट्मेरुरिव ५८ ५९ सर्वात्मासर्वत्रसंचारशक्तिर्बलादिभिर्मातरिश्वेव भूतराट्श्रीरुद्रः ६० ७

ऋतुब्रह्मविदाप्नोति परमिति श्रुतेः कथं यतयो नो द्रुथयंति इत्युच्यते तत्राह कृच्छ्र इति अप्लुवेशां अप्लवस्तरणहेतुः इट् ईशो येषां तेषां महानिह तरणे कृच्छ्रः क्लेशः नो हि असत्त्वेन योगादिनेंद्रियषड्वर्गग्राहं भवार्णवम् तितीर्षंति तत्तस्मात् उडुपं प्लवम् दुस्तरार्णवमित्यर्थः यद्वा अर्णशब्दे वकाराभाव आर्षः दुस्तरोदकरूपं व्यसनमित्यर्थः ४० आत्ममेधसा ब्रह्मविदा दर्शिता आत्मनो गतिस्तत्त्वं यस्मै सः ४१ ब्रह्मन्निति संबोधनं प्राधान्यादेकस्य यूयमित्युक्तिः सर्वान्प्रति ४२ आत्मना देहेन सह सर्वं राज्यादिकं मदीयं साधूच्छिष्टं साधुभिः स्वीयं सन्मह्यं प्रसादरूपेण दत्तम् अतस्तत्र मम स्वत्वाभावात् गुरुदक्षिणार्थं किं ददे नहि पित्राद

कृच्छ्रो महानिह भवार्णवमप्लवेशां षड्वर्गनक्रमसुखेन तितीरषंति तत्त्वं हरेर्भगवतो भजनीयमंघ्रिं कृत्वोडुपं व्यसनमुत्तर दुस्तरार्णम् ४० मैत्रेय उवाच स एवं ब्रह्मपुत्रेण कुमारेणात्ममेधसा दर्शितात्मगतिः सम्यक् प्रशस्योवाच तं नृपः ४१ राजोवाच कृतो मेऽनुग्रहः पूर्वं हरिणार्तानुकंपिना तमापादयितुं ब्रह्मन्भगवन्यूयमागताः ४२ निष्पादितं च कार्त्स्न्येन भगवद्भिर्घृणालुभिः साधूच्छिष्टं हि सर्वं मे आत्मना सह किं ददे ४३ प्राणा दाराः सुता ब्रह्मन्गृहाश्च सपरिच्छदाः राज्यं बलं मही कोश इति सर्वं निवेदितम् ४४ सैनापत्यं च राज्यं च दंडनेतृत्वमेव च सर्वलोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविदर्हति ४५ स्वमेव ब्राह्मणो भुंक्ते स्वं वस्ते स्वं ददाति च तस्यैवानुग्रहेणान्नं भुंजते क्षत्रियादयः ४६ यैरीदृशी भगवतो गतिरात्मवाद एकांततो निगमिभिः प्रतिपादिता नः तुष्यंत्वदभ्रकरुणाः स्वकृतेन नित्यं को नाम तत्प्रतिकरोति विनोदपात्रम् ४७

नमोदकादि तस्मै दानरूपेण प्रत्यर्प्यते ४३ निवेदनं तु तदीयस्यैव समर्पणं यथा भृत्यो राज्ञे सेवादिरूपेण तांबुलादिकमर्पयति तथा मयाऽपि सर्वं निवेदितं स्वीकुरुतेत्याह प्राणा इति ४४ आत्मनः स्वत्वाभावं प्रपंचयति सैनापत्यं चेति द्वाभ्याम् ४५ वस्ते परिधत्ते अन्नमात्रं केवलं भुंजते न तु दाने स्वतंत्राः ४६ सत्यपि स्वत्वे सर्वस्वेनापि न गुरोः प्रत्युपकर्तुं शक्यमित्याह यैरिति आत्मवादे अध्यात्मविचारे एकांततः निश्चयेन निगमिभिर्वेदविद्भिः ते नित्यमनल्पकरुणाः स्वकृतेनैव दीनोद्धरणकर्मणा तुष्यंतु को नाम तत्कृतमुपकारं प्रति स्वयमुपकारोत्युदपात्रमंजलिं विना मया अंजलिरेव तेभ्यो बद्ध इत्यर्थः यद्वा विनोदपात्रमुपहासास्पदं प्रत्युपकारे प्रवृत्तो जनानामुपहासास्पदं भवेदित्यर्थः ४७

भयसंयुतत्वमेवाह परेब्रह्मादयः अवरेअस्मदादयः गुणक्षोभादनुपश्चात्भवंति ईशः कालस्तेनविध्वंसिताआशिषोयेषाम् ३६ यस्मादनात्मरतिरनर्थहेतुः तस्माज्जगतांजंगमानांतस्थुषांस्थावराणांच देहादिभिरात्मना ऽहंकारेणचावृतानांहृदियश्च कास्तिप्रकाशतेतमवेहि कथंसोऽस्मीति सोऽस्तीतिपाठेसएवैकोऽस्तिततोऽन्यदसदित्यर्थः ननुजीवोहृदिचकास्तिनान्यस्तत्राह क्षेत्रविदंजीवंतपतिनियमयतीतिक्षेत्रवित्तपस्तस्यभावस्तत्तातयाअंतर्यामिरूपेण यद्वा क्षेत्रवित्तेअहंममतास्पदेपतीतिक्षेत्र वित्तपः तेनरूपेण जीवस्तत्पारतंत्र्यान्नपाति ननुकर्मजीवंनियच्छति नआविः प्रत्यक्षः तर्हिबुद्धिः नप्रत्यक्प्रतिलोमंचकास्तिबु द्धिस्तुपराग्विषयाकारेण तर्ह्यहंकारः नविष्वक्व्याप्तत्वेनसतुपरिच्छिन्नः एवंभूतोयोभगवान्तमवेहीति ३७ स्थावरजंगमादी

परेऽवरेचयेभावागुणव्यतिकरादनु नतेषांविद्यतेक्षेममीशविध्वंसिताशिषाम् ३६ तत्त्वंनरेंद्रज गतामथतस्थुषांचदेहेंद्रियासुधिषणात्मभिरावृतानाम् यःक्षेत्रवित्तपतयाहृदिविष्वगाविःप्रत्य क्चकास्तिभगवांस्तमवेहिसोऽस्मि ३७ यस्मिन्निदंसदसदात्मतयाविभातिमायाविवेकविधुति स्रजिवाऽहिबुद्धिः तन्नित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धतत्त्वप्रत्यूढकर्मकलिलप्रकृतिंप्रपद्ये ३८ यत्पा दपंकजपलाशविलासभक्त्याकर्माशयंग्रथितमुद्ग्रथयंतिसंतः तद्वन्नरिक्तमतयोयतयोऽपिरुद्ध- स्रोतोगणास्तमरणंभजवासुदेवम् ३९

नांहृदिचकास्तीत्युक्तेतेषांसत्त्वंनतत्संबंधादीश्वरस्यमालिन्यंप्रसक्तंनि- राकुर्वन्बुद्धिस्थभक्त्यातंप्रणमति यस्मिन्निदंविश्वंसदसदात्मतयाउत्कृष्टनिकृष्टभावेनकार्यकारणभावेनवामाययैवविभातितं- प्रपद्ये मायात्वेहेतुः विवेकेनविधुतिर्निराकृतिर्यस्यतत् स्रजिवेतिवाशब्दोदृष्टांतेनित्यमुक्तम् यतःपरिशुद्धम् तत्कुतः विबुद्धंत त्त्वंसत्यमतएवप्रत्यूढाअभिभूताकर्मभिः कलिलामलिनाप्रकृतिर्येनतम् ३८ तमवेहीतिज्ञानमुपदिष्टंतस्यदुष्करत्वेनभक्ति- मुपदिशतिद्वाभ्याम् यस्यपादपंकजयोःपलाशान्यंगुलयः तेषांविलासः कांतिः तस्यभक्त्यास्मृत्याकर्माशयमहंकाररूपंहृदय ग्रंथिंकर्मभिरेवग्रथितम् रिक्तानिर्विषयामतिर्येषाम् रुद्धःप्रत्याहृतः स्रोतोगणइंद्रियवर्गोयैः अरणंशरणम् ३९

एकस्मिन्नात्मनि दृश्यादिभेदप्रतीतिरौपाधिकीति भेददृष्टांतेन स्पष्टयति निमित्त इति लोकेऽपि च सर्वत्र जलदर्पणादौ भेदनिमित्ते सत्येव आत्मनो बिंबभूतस्य परस्य प्रतिबिंबस्य च भेदं पश्यति न तु जलाद्यभावे २९ तदेवं चतुर्भिरसंगात्मरत्योर्मोक्षहेतुत्वमुक्तम् इदानीमनात्मरतेः संसारहेतुत्वमाह इंद्रियैरिति चतुर्भिः ध्यायतां गुणारोपेण स्मरतां पुंसामिंद्रियाणि स्मृतैर्विषयैराकृष्यंते तैश्च मन आकृष्यते विषयासक्तिं प्राप्यते तच्च बुद्धेः सकाशात्तद्धर्मं चेतनां विचारसामर्थ्यं हरति एतच्चाविवेकिना न लक्ष्यते इति दृष्टांतेनाह तीरजः कुशादिस्तंबो यथा मूलैस्तोयं ह्रदादपहरति तद्वत् ३० चित्तं चेतनामनु तस्यामपहृतायां स्मृतिः पूर्वापरानुसंधानं

निमित्ते सति सर्वत्र जलादावपि पूरुषः आत्मनश्च परस्यापि भिदां पश्यति नान्यदा २९ इंद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तं ध्यायतां मनः चेतनां हरते बुद्धेः स्तंबस्तोयमिव ह्रदात् ३० भ्रश्यत्यनुस्मृतिश्चित्तं ज्ञानभ्रंशः स्मृतिक्षये तद्रोधं कवयः प्राहुरात्मापह्नवमात्मनः ३१ नातः परतरो लोके पुंसः स्वार्थव्यतिक्रमः यदध्यन्यस्य प्रेयस्त्वमात्मनः स्वव्यतिक्रमात् ३२ अर्थेंद्रियार्थाभिध्यानं सर्वार्थापह्नवो नृणाम् भ्रंशितो ज्ञानविज्ञानात् येनाविशति मुख्यताम् ३३ न कुर्यात्कर्हिचित्संगं तमस्तीव्रं तितीरिषुः धर्मार्थकाममोक्षाणां यदत्यंतविघातकम् ३४ तत्रापि मोक्ष एवार्थ आत्यंतिकतयेष्यते त्रैवर्ग्योऽर्थो यतो नित्यं कृतांतभयसंयुतः ३५

भ्रश्यति एवं तद्रोधं ज्ञानभ्रंशमात्मन एव हेतोरात्मनोऽपह्नवं नाशं प्राहुः ३१ एवंभूतो नाशो भवतु ततश्च किमित्यत आह यदधियमधिकृत्यान्यस्य विषयस्य प्रियतमत्वमात्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवतीति श्रुतेः तस्यात्मनः स्वेनैव यो व्यतिक्रमोऽपह्नवः तस्माद्यः स्वार्थनाशः अतः परतरः स्वार्थनाशो नास्ति ३२ कुत इत्यत आह अर्थस्याभिध्यानमिंद्रियस्यार्थः कामस्तस्याभिध्यानं सर्वार्थनाशः ज्ञानं विज्ञानं च परोऽक्षापरोऽक्षं येन ध्यानेन मुख्यतां स्थावरताम् ३३ अनात्मरतेरनर्थहेतुत्वमुक्तं संगस्याप्याह नेति यद्वस्तु धर्मादीनां विघातकं तस्मिन् संगं तमः संसारम् ३४ तुल्यवन्निर्देशात्पुरुषार्थसाम्यभ्रांतिं वारयति तत्रापीति कृतांतः कालः ३५

अथश्रीमद्भागवतेचतुर्थस्कंधःप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः नमः परमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदाय भक्तजनमानसनिवासाय श्रीरामचंद्राय अथैक त्रिंशताऽध्यायैर्विसर्गस्त्वर्यईर्यते विसर्गस्त्वीश्वराधीनैर्ब्रह्ममन्वादिभिः कृतः १ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेमनुकन्याऽन्वयाः पृथक् वर्ण्यंते यत्रयज्ञादिमूर्तिभिः प्रभवोहरेः २ मनुकन्याऽन्वयंविस्तरेणवक्तुमाह मनोस्त्विति चकारात् द्वौपुत्रौच १ तुशब्दादन्यतोऽपिपुत्र लाभः सूचितस्तद्दर्शयितुमाह पुत्रिकाधर्ममाश्रित्येति अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलंकृताम् अस्यांयोजायतेपुत्रः समेपुत्रोभ वेदितिभाषाबंधेनकन्यादानंपुत्रिकाधर्मः सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धस्तथापिपुत्रबाहुल्यकामस्तथाकृतवानित्याह

श्रीकृष्णायनमः मैत्रेयउवाच मनोस्तुशतरूपायांतिस्रः कन्याश्चजज्ञिरे आकूतिर्दे वहूतिश्चप्रसूतिरितिविश्रुताः १ आकूतिंरुचयेप्रादादपिभ्रातृमतींनृपः पुत्रिकाधर्ममाश्रित्यशतरू पानुमोदितः २ प्रजापतिः सभगवान्रुचिस्तस्यामजीजनत् मिथुनंब्रह्मवर्चस्वीपरमेणसमाधिना ३ यस्तयोः पुरुषः साक्षाद्विष्णुर्यज्ञस्वरूपधृक् यास्त्रीसादक्षिणाभूतेरंशभूताऽनपायिनी ४ आनि न्येस्वगृहंपुत्र्याः पुत्रंविततरोचिषम् स्वायंभुवोमुदायुक्तोरुचिर्जग्राहदक्षिणाम् ५ तांकामयानांभ गवानुवाहयजुषांपतिः तुष्टायांतोषमापन्नोऽजनयद्द्वादशात्मजान् ६ तोषः प्रतोषः संतोषोभद्रः शांति रिडस्पतिः इध्मः कविर्विभुः स्वह्नः सुदेवोरोचनोद्विषट् ७ तुषितानामतेदेवाआसन्स्वायंभुवांतरे म रीचिमिश्राऋषयोयज्ञः सुरगणेश्वरः ८ प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौमहौजसौ तत्पुत्रपौत्रनप्तृणाम नुवृत्तंतदंतरम् ९

भ्रातृमतीमपीति २ मिथुनंपुरुषंस्त्रियंचसमाधिनाईश्वरध्यानेन ३ भूतेर्लक्ष्म्याअंशभूताअतस्त योर्विवाहोनविरुद्धइतिभावः ४ ५ यजुषांयज्ञानांमंत्राणांवापतिर्विष्णुः ६ द्विषट् द्वादश ७ प्रसंगात् स्वायंभुवमन्वंतरगतंषट्क माह तुषिताइतिद्वाभ्याम् मन्वंतरंमनुर्देवामनुपुत्राः सुरेश्वरः ऋषयोंऽशावतारश्चहरेः षड्विधमुच्यतइतिवक्ष्यति तत्रस्वायंभुवो मनुः तुषितादेवाः मरीचिप्रमुखाः सप्तर्षयः यज्ञोहरेरवतारः सएवसुरगणेश्वरइंद्रः ८ प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौपृथ्वीपालकौ तदेवंयज्ञस्यहरेरूपेणषड्विधत्वंतयोः पुत्रपौत्रनप्तृणांवंशैरनुवृत्तंव्याप्तंपालितंतत् मन्वंतरम् ९

श्रुतप्रायंबाहुल्येनश्रुतम् तत्कन्यावंशानामश्रुतत्वात्प्रायग्रहणम् १० ११ प्रसूतिप्रसवंपुत्रपौत्रादिभिर्विस्तारम् १२ ययोर्वंशेना पूरितम् १३ कश्यपस्यवंशंषष्ठेवक्ष्यति द्वितीयस्यवंशमाह पूर्णिमेति देवकुल्यांनामकन्यांच हरेःपादक्षालनाज्जन्मांतरेयादिवः सरिद्गंगाऽभूत् १४ आत्मेशाब्रह्मसंभवान् विष्णुरुद्रब्रह्मणामंशैः संभवान् १५ किंचिकिंस्वित् किंकर्त्तुमिच्छवइतिवा १६ ऋ

देवहूतिमदात्तातकर्दमायात्मजांमनुः तत्संबंधिश्रुतप्रायंभवतागदतोमम १० दक्षायब्रह्मपु- त्रायप्रसूतिंभगवान्मनुः प्रायच्छत्यत्कृतःसर्गस्त्रिलोक्यांविततोमहान् ११ याःकर्दमसुताःप्रोक्ता नवब्रह्मर्षिपत्नयः तासांप्रसूतिप्रसवंप्रोच्यमानंनिबोधमे १२ पत्नीमरीचेस्तुकलासुषुवेकर्दमात्म जा कश्यपंपूर्णिमानंचययोरापूरितंजगत् १३ पूर्णिमासूतविरजंविश्वगंचपरंतप देवकुल्यांह रेःपादशौचाद्याऽभूत्सरिद्दिवः १४ अत्रेःपत्न्यनुसूयात्रीञ्जज्ञेसुयशसःसुतान् दत्तंदुर्वाससंसोम मात्मेशब्रह्मसंभवान् १५ विदुरउवाच अत्रेर्गृहेसुरश्रेष्ठाःस्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः किंचिच्चि कीर्षवोजाताएतदाख्याहिमेगुरो १६ मैत्रेयउवाच ब्रह्मणानोदितःसृष्टावत्रिर्ब्रह्मविदांव रः सहपत्न्याययावृक्षंकुलाद्रिंतपसिस्थितः १७ तस्मिन्प्रसूनस्तबकपलाशाशोककानने वार्भिः स्रवद्भिरुद्घुष्टेनिर्विंध्यायाःसमंततः १८ प्राणायामेनसंयम्यमनोवर्षशतंमुनिः अतिष्ठदेकपादे- ननिर्द्वंद्वोऽनिलभोजनः १९ शरणंतंप्रपद्येऽहंयएवजगदीश्वरः प्रजामात्मसमांमह्यंप्रयच्छत्विति चिंतयन् २० तप्यमानंत्रिभुवनंप्राणायामैधसाऽग्निना निर्गतेनमुनेर्मूर्ध्नःसमीक्ष्यप्रभवस्त्रयः २१ अप्सरोमुनिगंधर्वसिद्धविद्याधरोरगैः वितायमानयशसस्तदाश्रमपदंययुः २२

क्षंनामकुलाद्रिंतपसिस्थितःसन् १७ तस्मिन्कुलाद्रौ प्रसूनानांस्तबकायेषुपलाशाशोकेषुतेषांकाननेनिर्विंध्यानामनदीतस्याः स्र वद्भिर्वार्भिरुद्घुष्टेनादिते १८ १९ २० प्राणायामएवएधःसंदीपकोयस्यतेन मुनेर्मूर्ध्नोनिर्गतेनाग्निनातप्यमानंसमीक्ष्यतदाश्रमपदंय- युरितिउत्तरेणान्वयः २१ अप्सरःप्रमुखैर्वितायमानंविस्तार्यमाणंयशोयेषांते २२ ५ ६ ७ ५

तेषां प्रादुर्भावः प्राकट्यं तस्य संयोगः सन्निधिः तेन विद्योतितं मनो यस्य उत्तिष्ठन् उत्कर्षेण तिष्ठन् २३ अर्हणं पुष्पादिकमंजलौ यस्य उपतस्थे पूजयामास वृषाद्यारूढान् स्वैः स्वैश्चिन्हैः त्रिशूलकमंडलुचक्रादिभिः २४ कृपयाऽवलोको यस्मिन् हसच्च तद्वदनं च तेन उपलंभितान् प्रसन्नत्वेन ज्ञापितान् तेषां रोचिषा दीप्त्या २५ श्लक्ष्णया मधुरया सूक्तया गंभीरार्थया २६ अनुयुगं कल्पे कल्पे विभज्य गृहीतो देहो यैस्ते प्रसिद्धा ब्रह्मविष्णुगिरिशा यूयं वः युष्मान् प्रणतोऽस्मि तेभ्यः सकाशादेक एव मे मया उपहूतः शरणं तं प्रपद्ये इत्येकस्यैव निर्दिष्ट

तत्प्रादुर्भावसंयोगविद्योतितमना मुनिः। उत्तिष्ठन्नेकपादेन ददर्श विबुधर्षभान् २३ प्रणम्य दंडवद्भूमावुपतस्थेऽर्हणांजलिः। वृषहंससुपर्णस्थान्स्वैः स्वैश्चिह्नैश्च चिह्नितान् २४ कृपाऽवलोकेन हसद्वदनेनोपलंभितान्। तद्रोचिषा प्रतिहते निमील्य मुनिरक्षिणी २५ चेतस्तत्प्रवणं युंजन्नस्तावीत्संहतांजलिः। श्लक्ष्णया सूक्तया वाचा सर्वलोकगरीयसः २६ अत्रिरुवाच। विश्वोद्भवस्थितिलयेषु विभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुगं विगृहीतदेहाः। ते ब्रह्मविष्णुगिरिशाः प्रणतोऽस्म्यहं वस्तेभ्यः क एव भवतां म इहोपहूतः २७ एको मयेह भगवान्विविधप्रधानैश्चित्तीकृतः प्रजननाय कथं नु यूयम्। अत्रागतास्तनुभृतां मनसोऽपि दूराद्ब्रूत प्रसीदत महानिह विस्मयो मे २८ मैत्रेय उवाच। इति तस्य वचः श्रुत्वा त्रयस्ते विबुधर्षभाः। प्रत्याहुः श्लक्ष्णया वाचा प्रहस्य तमृषिं प्रभो २९ देवा ऊचुः। यथा कृतस्ते संकल्पो भाव्यं तेनैव नान्यथा। सत्संकल्पस्य ते ब्रह्मन् यद्वै ध्यायति ते वयम् ३०

त्वात् स च युष्मासु क इति युष्माभिरेव कथ्यतामित्यर्थः २७ अस्य प्रपंचः एक इति विविधैः प्रधानैरुपचारैः विबुधप्रधान इति वा पाठः प्रजननाय पुत्रोत्पत्त्यै चित्तीकृतः चित्तेनैक्यं नीतः मनसोऽपि दूराः अगोचराः संतः कथं तु त्रयोऽप्यत्रागताः २८ २९ ते त्वया यथा कृतः संकल्पस्तेन तथैव भाव्यं नान्यथा यतः सत्संकल्पस्य ते संकल्पः तर्हि कथमेकस्मिन् ध्यायमाने त्रयः प्रतीतास्तत्राहुः यदेकं जगदीश्वराख्यं तत्त्वं भवान् ध्यायति त एते वयं त्रयोऽपि तदैकं तत्त्वं नास्माकं भेदोऽस्तीत्यर्थः ३०

विस्रपस्यंतिविस्तारयिष्यंति अंतर्भूतणिजर्थस्यसृष्ठगताविस्यस्यरूपम् ३१ ताभ्यांसम्यक्सभाजिताः पूजिताःसंतः ततःस्थानात् प्रतिजग्मुः ३२ अंगिरसः ब्रह्मणस्तृतीयपुत्रस्य निबोधबुध्यस्व ३३ ताः कन्यानिर्दिशति सिनीवालीति शशिनीदृष्टेसिनीवाली स्यात् नष्टेकुहूरमावास्याअनुमतिरूनेराकासंपूर्णपूर्णमासीच ३४ ३५ पुलस्त्यः हविर्भुविपत्न्यामित्यन्वयः सोऽगस्त्यः दह्रा-

अथास्मदंशभूतास्तेआत्मजालोकविश्रुताः भवितारोंऽगभद्रंतेविस्रपस्यंतिचतेयशः ३१ एवंकाममवरंदत्वाप्रतिजग्मुःसुरेश्वराः सभाजितास्तयोःसम्यक्दंपत्योर्मिषतोस्ततः ३२ सोमोऽभूद्ब्रह्मणोंऽशेनदत्तोविष्णोस्तुयोगवित् दुर्वासाःशंकरस्यांशोनिबोधांगिरसःप्रजाः ३३ श्रद्धात्वंगिरसःपत्नीचतस्रोऽसूतकन्यकाः सिनीवालीकुहूराकाचतुर्थ्यनुमतिस्तथा ३४ तत्पुत्रावपरावास्तांख्यातोस्वारोचिषेंऽतरे उतथ्योभगवान्साक्षात्ब्रह्मिष्ठश्चबृहस्पतिः ३५ पुलस्त्योऽजनयत्पत्न्यामगस्त्यंचहविर्भुवि सोऽन्यजन्मनिदह्राग्निर्विश्रवाश्चमहातपाः तस्ययक्षपतिर्देवःकुबेरस्त्विडविडासुतः रावणःकुंभकर्णश्चतथाऽन्यस्यांविभीषणः ३७ पुलहस्यगतिर्भार्यात्रीनसूतसतीसुतान् कर्मश्रेष्ठंवरीयांसंसहिष्णुंचमहामते ३८ क्रतोरपिक्रियाभार्यावालखिल्यानसूयत ऋषीन्षष्टिसहस्राणिज्वलतोब्रह्मतेजसा ३९ ऊर्ज्जायांजज्ञिरेपुत्रावसिष्ठस्यपरंतप चित्रकेतुप्रधानास्तेसप्तब्रह्मर्षयोमलाः ४० चित्रकेतुःसुरोचिश्चविरजामित्रएवच उल्वणोवसुभृद्यानोद्युमान्शक्त्यादयोऽपरे ४१ चित्तिस्त्वथर्वणःपत्नीलेभेपुत्रंधृतव्रतम् दध्यंचमश्वशिरसंभृगोर्वंशंनिबोधमे ४२

ग्निर्जाठराग्निः विश्रवाश्चपुलस्त्यस्यसुतइतिशेषः ३६ तस्यविश्रवसः इडविडायांजातः कुबेरः अन्यस्यां भार्यायांकेशिन्यांरावणादयः त्रयः सुताः ३७ ३८ ज्वलतः प्रकाशमानात् ३९ चित्रकेतुप्रमुखाः जज्ञिरे तेचसप्तर्षयोजाताः ४० तानेवाह चित्रकेतुरिति वसुभृद्यानोनामैकः शक्त्यादयोऽपरेऽन्यस्यापुत्राः ४२

ख्यात्यांपत्न्यांपुत्रान्पुत्रौपुत्रींच तानेवाह धातारमिति ४३ ४४ तयोर्धातृविधात्रोः कविश्चभार्गवः भृगोः पुत्रः यस्य कवेः सुतः उशनाः ४५ ४६ अजात्मजः ब्रह्मपुत्रः नतुप्राचेतसः ४७ युक्तेभ्यः संयतेभ्यः मिलितेभ्योवा ४८ ४९ ५० ५१ सर्वेषांगुणानामुत्पत्तिर्यस्यांसा

भृगुःख्यात्यांमहाभागः पत्न्यांपुत्रानजीजनत् धातारंचविधातारंश्रियंचभगवत्पराम् ४३ आयतिंनियतिंचैवसुतेमेरुस्तयोरदात् ताभ्यांतयोरभवतांमृकंडःप्राणएवच ४४ मार्कंडेयोमृकंडस्यप्राणाद्वेदशिरामुनिः कविश्चभार्गवोयस्यभगवानुशनासुतः ४५ तएतेमुनयःक्षत्तर्लोकान्सर्गैरभावयन् एषकर्दमदौहित्रसंतानःकथितस्तव शृण्वतःश्रद्दधानस्यसद्यःपापहरःपरः ४६ प्रसूतिंमानवींदक्षउपयेमेह्यजात्मजः तस्यांससर्जदुहितॄःषोडशामललोचनाः ४७ त्रयोदशादाद्धर्मायतथैकामग्नयेविभुः पितृभ्यएकांयुक्तेभ्योभवायैकांभवच्छिदे ४८ श्रद्धामैत्रीदयाशांतिस्तुष्टिःपुष्टिःक्रियोन्नतिः बुद्धिर्मेधातितिक्षाह्रीर्मूर्तिर्धर्मस्यपत्नयः ४९ श्रद्धासूतशुभंमैत्रीप्रसादमभयंदया शांतिःसुखंमुदंतुष्टिःस्मयंपुष्टिरसूयत ५० योगंक्रियोन्नतिर्दर्पमर्थंबुद्धिरसूयत मेधास्मृतिंतितिक्षातुक्षेमंह्रीःप्रश्रयंसुतम् ५१ मूर्तिःसर्वगुणोत्पत्तिर्नरनारायणावृषी ययोर्जन्मन्यदोविश्वमभ्यनंदत्सुनिर्वृतम् ५२ मनांसिककुभोवाताः प्रसेदुःसरितोऽद्रयः दिव्यवाद्यंततूर्याणिपेतुःकुसुमवृष्टयः ५३ मुनयस्तुष्टुवुस्तुष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः नृत्यंतिस्मस्त्रियोदेव्यआसीत्परममंगलम् देवाब्रह्मादयःसर्वेउपतस्थुरभिष्टवैः ५४ योमाययाविरचितंनिजयात्मनीदंखेरूपभेदमिवतत्प्रतिचक्षणाय एतेनधर्मसदनेऋषिमूर्तिनाऽद्यप्रादुश्चकारपुरुषायनमःपरस्मै ५५

५२ ५३ उपतस्थुः भेजुः ५४ निजयामाययायस्मिन्नात्मनिखेगगनेरूपभेदंगंधर्वनगरमिवेदंविश्वंविरचितम् तस्यात्मनःप्रतिचक्षणायप्रकाशनायआत्मानंयोऽद्यप्रादुश्चकारप्रकटितवान् तस्मैपुरुषायनमः केनरूपेणप्रादुश्चकार ऋषेर्मूर्तिराकारोयस्मिन् तेनएतेन रूपेण ५५

सोऽयंनोऽस्मान्सुरगणान् अनल्पकरुणायुक्तेनविलोकनेनविशिष्टनेत्रेण दृश्यात् पश्यतु कथंभूतेन यच्छ्रीनिकेतममलमरविंदंत
त्क्षिपतानिरस्कुर्वता कथंभूतः अनुमेयंशास्त्रतोविचार्यंनतत्स्माकमपरोऽक्षंतत्त्वंयस्य कथंभूतानस्मान् स्थितेर्जगन्मर्यादायाव्यतिक
रोऽन्यथात्वंतस्योपशमायसत्त्वेनगुणेनसृष्टान् ५६ लब्धोवलोकोयैः सुरगणैःतैरभिष्टुतौ अर्चितौसंतौययतुः ५७ भुवोभारस्यव्य
यायनाशाय चकारएकवाक्यत्वार्थः तदुक्तंतंत्रे अर्जुनेतुनरावेशः कृष्णोनारायणःस्वयमितियदूद्वहः श्रीकृष्णःकुरूद्वहोऽर्जुनः
उभावपिकृष्णनामानौ ५८ अग्न्यभिमानिनोदेवान् स्वाहानामतस्यभार्याहुतभोजनमितित्रयाणांविशेषणम् ५९ पितरस्त्व-

सोऽयंस्थितिव्यतिकरोपशमायसृष्टान्सत्त्वेननःसुरगणाननुमेयतत्त्वः दृश्याददभ्रकरुणेनविलोक
नेनयच्छ्रीनिकेतममलंक्षिपतारविंदम् ५६ एवंसुरगणैस्तातभगवंतावभिष्टुतौ लब्धावलोकैर्ययतुरर्चितौ
गंधमादनम् ५७ ताविमौवैभगवतोहरेरंशाविहागतौ भारव्ययायचभुवःकृष्णौयदुकुरूद्वहौ ५८ स्वाहाऽभि
मानिनश्चाग्नेरात्मजांस्त्रीनजीजनत् पावकंपवमानंचशुचिंचहुतभोजनम् ५९ तेभ्योऽग्नयःसमभवन्च
त्वारिंशच्चपंचच तएवैकोनपंचाशत्साकंपितृपितामहैः ६० वैतानिकेकर्मणियन्नामभिर्ब्रह्मवादिभिः आग्ने
य्यइष्टयोयज्ञेनिरूप्यंतेऽग्नयस्तुते ६१ अग्निष्वात्ताबर्हिषदःसौम्याःपितरआज्यपाः साग्नयोऽनग्नयस्तेषांप
त्नीदाक्षायणीस्वधा ६२ तेभ्योदधारकन्ये द्वेवयुनांधारिणींस्वधा उभेतेब्रह्मवादिन्यौज्ञानविज्ञानपारगे ६३
भवस्यपत्नीतुसतीभवंदेवमनुव्रता आत्मनःसदृशंपुत्रंनलेभेगुणशीलतः ६४ पितर्यप्रतिरूपेस्वेभवायाना
गसेरुषा अप्रौढैवात्मनात्मानमजहाद्योगसंयुता ६५ इतिश्री० चतुर्थस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेप्रथमोऽध्या
यः १

यःपितामहएकःतैःसाकंसह ६० वैतानिकेवैदिकेकर्मणियज्ञेयेषांनामभिरग्निदेवताकाइष्टयोनिरूप्यंतेक्रियंते तएतेऽग्नयोन
लौकिकाः अतोबहूनांनवैयर्थ्यमितिभावः ६१ सौम्याःसोमपाः येषामग्नौकरणमस्तितेसाग्नयः तद्रहितास्त्वनग्नयः ६२ तयोस्तुसंततिर्ना
भवत्जीवन्मुक्तत्वादित्याह उभेतइति ६३ गुणशीलतः आत्मनःसदृशंदेवमनुव्रताऽपिसतीपुत्रंनलेभे ६४ तत्रहेतुः स्वेपितरिदक्षेअप्र-
तिरूपेअसदृशेप्रतिकूलेसतीत्यर्थः आत्मनास्वयमेवात्मानंदेहमजहात्यक्तवती योगसंयुतायोगमाश्रित्येति ६५ इतिश्री०टी०प्रथ०अ०१

द्वितीये प्रथमाध्यायोपक्षिप्तं भवदक्षयोः विद्वेषवर्णने हेतुर्विश्वसृग्यज्ञसंभवः १ सतीं सतीनाम्नीम् १ नचासौ कस्यचिद्द्वेषार्ह इत्याह क इति चराचरगुरुं जगतो दैवतं च तं को द्वेष्टि कथं च निर्वैरं द्वेष्टि निर्वैरत्वे हेतुः भावेक्तः शांतं शांतिरेव विग्रहो यस्य कुतः आत्मन्येवारामो रतिर्यस्य तम् यद्वा कः प्रजापतिर्दक्षः कथं द्वेष्टि एवंभूते तस्मिन्द्वेषोयुक्तो ऽशक्यश्चेत्यर्थः २ यतो हेतोर्विद्वेषः यतो विद्वेषात्प्राणांस्तत्याज एतदाख्याहि ३ तदेवाख्यातुमितिहासं प्रस्तौति पुरेति समेताआसन् ४ प्रविष्टं दक्षमितिशेषः महत्सदः

विदुरउवाच भवे शीलवतां श्रेष्ठे दक्षो दुहितृवत्सलः विद्वेषमकरोत्कस्मादनादृत्यात्मजां सतीम् १ कस्तं चराचरगुरुं निर्वैरं शांतविग्रहम् आत्मारामं कथं द्वेष्टि जगतो दैवतं महत् २ एतदाख्याहि मे ब्रह्मन्जामातुः श्वशुरस्य च विद्वेषस्तु यतः प्राणांस्तत्यजे दुस्त्यजान्सती ३ मैत्रेयउवाच पुरा विश्वसृजां सत्रे समेताः परमर्षयः तथाऽमरगणाः सर्वे सानुगा मुनयोऽग्नयः ४ तत्र प्रविष्टमृषयो दृष्ट्वार्कमिव रोचिषा भ्राजमानं वितिमिरं कुर्वंतं तन्महत्सदः ५ उदतिष्ठन्सदस्यास्ते स्वधिष्ण्येभ्यः सहाग्नयः ऋते विरिंच्यं शर्वं च तद्भासाक्षिप्तचेतसः ६ सदसस्पतिभिर्दक्षो भगवान्साधुसत्कृतः अजं लोकगुरुं नत्वा निषसाद तदाज्ञया ७ प्राङ्निषण्णं मृडं दृष्ट्वा नामृष्यत्तदनादृतः उवाच वामं चक्षुर्भ्यामभिवीक्ष्य दहन्निव ८ श्रूयतां ब्रह्मर्षयो मे सहदेवाः सहाग्नयः साधूनां ब्रुवतो वृत्तं नाज्ञानान्न च मत्सरात् ९ अयं तु लोकपालानां यशोघ्नो निरपत्रपः सद्भिराचरितः पंथा येन स्तब्धेन दूषितः १० एष मे शिष्यतां प्राप्तो यन्मे दुहितुरग्रहीत् पाणिं विप्राग्निमुखतः सावित्र्या इव साधुवत् ११ गृहीत्वा मृगशावाक्ष्याः पाणिं मर्कटलोचनः प्रत्युत्थानाभिवादार्हे वाचाऽप्यकृत नोचितम् १२

महतीं सभाम् ५ स्वधिष्ण्येभ्यः स्वीयासनेभ्यः ६ ७ प्राक् स्वोपवेशनात् पूर्वमेव निषण्णमुपविष्टं मृडं शिवम् तदनादृतः तेनाभ्युत्थानादिभिरकृतादरः नामृष्यत् नासहत वामं वक्रं यथा भवति तथाऽभिवीक्ष्य ८ मे वचनं श्रूयतां अज्ञानान्मत्सराच्च न ब्रुवतः ९ स्तब्धेन उचितक्रियाशून्येन ध्वस्तेनेति पाठे भ्रष्टेन १० तदेवाह एष इति यद्यस्माद्विप्राग्निसमक्षं सावित्रीतुल्याया मे दुहितुः पाणिमग्रहीत् ११ मृगशावस्य हरिणबालस्याक्षिणी इवाक्षिणी यस्याः प्रत्युत्थानाभिवादार्हे मयि उचितं संमानं वाचाऽपि नाकरोत् १२ ७ ७ ७ ७ ७

अनर्हायकन्यादत्तेत्यनुतप्यमानआह लुप्तक्रियायेतिसार्धैश्चतुर्भिः उशतींवेदलक्षणांगिरम् १३ प्रेतावासेषुश्मशानेषुलुप्ताविकीर्णाः केशाः यस्य १४ चिताभस्मनाकृतंस्नानंयेन प्रेतानांस्रजोमाल्यानियस्यसप्रेतस्रक् नृणामस्थीनिभूषणानियस्य शिव इत्यपदेशोनाममात्रंयस्य तमोमात्रात्मकः केवलतमोरूपआत्मास्वभावोयेषाम् १५ उन्मादाभूतविशेषास्तेषांनाथाय दुर्हृदेदुष्टचित्ताय बतेतिखेदे गात्त्ववस्त्वयमर्थः लुप्ताःक्रियाः यस्मिन्परब्रह्मरूपत्वात् अतएवनास्तिधृतिर्यस्मात् अमानिने अभिन्नसेतवेइतिच्छेदः तस्यपरमेश्वरस्यमदीयामानुषीकन्याकथंयोग्यास्यादितिलज्जादिनादातुमनिच्छन्नपितत्संबंधलोभेनदत्त

लुप्तक्रियायाशुचयेमानिनेभिन्नसेतवे अनिच्छन्नप्यदांबालांशूद्रायेवोशतींगिरम् १३ प्रेतावासेषुघोरेषुप्रेतैर्भूतगणैर्वृतः अटत्युन्मत्तवन्नग्नोव्युप्तकेशोहसन्रुदन् १४ चिताभस्मकृतस्नानःप्रेतस्रक्न्रस्थिभूषणः शिवापदेशोह्यशिवोमत्तोमत्तजनप्रियः पतिःप्रमथभूतानांतमोमात्रात्मकात्मनाम् १५ तस्माउन्मादनाथायनष्टशौचायदुर्हृदे दत्ताबतमयासाध्वीचोदितेपरमेष्ठिना १६ मैत्रेयउवाच विनिंद्यैवंसगिरिशमप्रतीपमवस्थितम् दक्षोऽथापउपस्पृश्यक्रुद्धःशप्तुंप्रचक्रमे १७ अयंतुदेवयजनइंद्रोपेंद्रादिभिर्भवः सहभागंनलभतांदेवैर्देवगणाधमः १८

वान् शूद्रायेति अनर्हत्वमात्रेदृष्टांतः नहीनत्वेपूर्वापरस्ववचनविरोधापत्तेः एतदुक्तंभवति यथाकश्चिच्छूद्रायवेदमर्थलोभेनददाति प्रेतावासेष्वित्यादिसर्वंविडंबनमात्रमिति स्वयमेवाह उन्मत्तवदिति अन्यथाउन्मत्तइत्येवावक्ष्यत् अशिवः नास्तिशिवोयस्मात् अमत्तोऽमत्तजनप्रियइतिच्छेदः पतिः प्रमथभूतानामितिभक्तवात्सल्यमाह तामसानपिदोषमपनीयपातीतिनष्टानामपिशौचंशुद्धिर्यस्मात् दुष्टेष्वप्येतेमयाऽनुकंप्याइतिहृन्मनोयस्यसःदुर्हृत् तस्मै बतेतिहर्षेब्रह्मणोवाक्याल्लज्जाभयादिकंपरित्यज्यदत्तेत्यर्थः १६ अप्रतीपमप्रतिकूलंयथाभवति एवमवस्थितमपिविनिंद्य १७ देवानांयजनसमयेदेवैःसहभागंनलभतांकिंनुतेभ्यःपूर्वमेवलभतानाम् अग्रभोजित्वात् यद्वा तेषुफलकवत्तुलभतांसर्वपोषकत्वात् तत्रहेतुः देवगणोऽधमोयस्मात्सः देवगणाधीशइत्यर्थः १८

सदक्षस्तस्मात्द्विनिष्क्रम्यजगाम हेकौरव्य १९ गिरिशस्यानुगानामग्रणीर्मुख्यः रोष एवकषायस्तेनदूषितः आरक्तनेत्र इत्यर्थः
तस्यगिरिशस्यावाच्यतांवचनानर्हतांनिंद्यतामित्यर्थः तेभ्योऽपिशापंविससर्ज २० दक्षंशपतिसार्द्धैस्त्रिभिः एतन्मर्त्यंदक्षशरीरमु
द्दिश्यश्रेष्ठंमत्वा अप्रतिद्रुहिप्रतिद्रोहमकुर्वतिति पृथक्दृष्टिःभेददर्शी नत्ततः परमार्थात् २१ अज्ञत्वमेवाह गृहेष्विति कर्मतंत्रं
कर्मपरिकरम् वेदेयेवादाअर्थवादाः अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनः सुकृतंभवतीत्यादयस्तैर्विपन्नाविनष्टाधीर्यस्य २२ परो-
देहादिः तमेवात्मत्वेनाभितोध्यातुंशीलंयस्यास्तयाबुध्याविस्मृताआत्मनोगतिस्तत्त्वंयेन अतः पशुतुल्यः अतिनरांस्त्रीकामोऽ

निषिध्यमानःस सदस्यमुख्यैर्दक्षोगिरित्रायविसृज्यशापम् तस्माद्विनिष्क्रम्यविवृद्धमन्युर्जगामकौर
व्यनिजंनिकेतनम् १९ विज्ञायशापंगिरिशानुगाग्रणीर्नंदीश्वरोरोषकषायदूषितः दक्षायशापंविस-
सर्जदारुणंयेचान्वमोदंस्तदवाच्यतांद्विजाः २० यएतन्मर्त्यमुद्दिश्य भगवत्यप्रतिद्रुहि द्रुह्यत्यज्ञः पृथक्
दृष्टिस्तत्त्वतोविमुखोभवेत् २१ गृहेषुकूटधर्मेषुसक्तोग्राम्यसुखेच्छया कर्मतंत्रंवितनुतेवेदवादविप
न्नधीः २२ बुध्यापराभिध्यायिन्याविस्मृतात्मगतिःपशुः स्त्रीकामःसोऽस्त्वतितरांदक्षोबस्तमुखोऽचि
रात् २३ विद्याबुद्धिरविद्यायांकर्ममय्यामसौजडः संसरंत्विहयेचामुमनुशर्वावमानिनम् २५ गिरः
श्रुतायाःपुष्पिण्यामधुगंधेनभूरिणा मथ्नाचोन्मथितात्मानःसंमुह्यंतु हरद्विषः २६

स्त्वितिद्वितीयः शापः बस्तस्यमुखमेवमुखंयस्येतितृतीयः शापः २३ अयंचशापोऽस्यानुरूपएवेत्याह विद्याबुद्धिः इयमेवतत्त्व-
विद्येतिबुद्धिर्यस्य अतोऽसौजडएवद्विजान्शपतिसं सरंत्विति सार्द्धद्वाभ्याम् शर्वमवमन्यतइतितथा तमसुंदक्षंयेच अनुवर्त्तंते
ते संसरंतुजन्ममरणाद्यनुभवंत्विति एकः शापः २४ श्रुतायावेदरूपायाः पुष्पिण्याः पुष्पाणीवार्थवादाः मनःक्षोभकत्वात् अर्थवा
दबहुलायाइत्यर्थः मधुगंधतुल्येनप्ररोचनेनमथ्नामनः क्षोभकेनोन्मथितआत्मामनोयेषांतेसंमुह्यंतु कर्मस्वासक्ताभवंत्विति द्वि
तीयः शापः २५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

सर्वभक्षाः भक्ष्याऽभक्ष्यविचारशून्याः वृत्त्यैदेहादिपोषणाय धृतानि विद्यातपोव्रतानि यैः वित्तादिष्वेवारामो रतिर्येषांते याचकाः संतो विचरंत्विति च शापत्रतुष्टयम् २६ प्रत्यसृजत् प्रत्यदात् शापरूपं ब्रह्मदंडम् २७ सच्छास्त्रस्य परिपंथिनः प्रतिकूलाः २८ सुरा गौडी पैष्टी माध्वी च आसवस्तालादिसंभवं मद्यम् दैवं दैवत्यात् पंढत्वम् तद्यत्र दैवं पूज्यं देवतावदादरणीयमिति वा २९ ब्रह्मवेदम् कथंभूतम् सेतुं मर्यादारूपम् तदेवाह पुंसां वर्णाश्रमाचारवतां विधारणं धारकम् ३० सेतुत्वं प्रपंचयति द्वाभ्याम् एषः वेद

सर्वभक्षा द्विजा वृत्त्यै धृतविद्यातपोव्रताः वित्तदेहेंद्रियारामा याचका विचरंत्विह २६ तस्यैवं ददतः शापं श्रुत्वा द्विजकुलाय वै भृगुः प्रत्यसृजच्छापं ब्रह्मदंडं दुरत्ययम् २७ भवव्रतधरा ये च ये च तान् समनुव्रताः पाखंडिनस्ते भवंतु सच्छास्त्रपरिपंथिनः २८ नष्टशौचा मूढधियो जटाभस्मास्थिधारिणः विशंतु शिवदीक्षायां यत्र दैवं सुरासवम् २९ ब्रह्म च ब्राह्मणांश्चैव यद्यूयं परिनिंदथ सेतुं विधारणं पुंसामतः पाखंडमाश्रिताः ३० एष एव हि लोकानां शिवः पंथाः सनातनः यं पूर्वे चानुसंतस्थुर्यत्प्रमाणं जनार्दनः ३१ तद्ब्रह्म परमं शुद्धं सतां वर्त्म सनातनम् विगर्ह्य यात पाखंडं दैवं वो यत्र भूतराट् ३२ मैत्रेय उवाच तस्यैवं ददतः शापं भृगोः स भगवान् भवः निश्चक्राम ततः किंचिद्विमना इव सानुगः ३३ तेऽपि विश्वसृजः सत्रं सहस्रपरिवत्सरान् संविधाय महेष्वास यत्रेज्य ऋषभो हरिः ३४ आप्लुत्यावभृथं यत्र गंगा यमुनयान्विता विरजेनात्मना सर्वे स्वं स्वं धाम ययुस्ततः ३५ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे दक्षशापो नाम द्वितीयोऽध्यायः २

लक्षण एव शिवः पंथाः यं पूर्वे ऋषयः अनुसंतस्थुः आश्रि[illegible]ताः यद्यस्मिन् जनार्दनः प्रमाणं मूलम् ३१ भूतराट् भूतानां तामसानां पतिः ३२ अन्योऽन्यशापेन उभयोर्नाशाद्विमना इति [illegible]ऽपि भगवदनुगृहीतानां नाशो न स्यादिति हेतोर्विमना इवेति भावः ३३ ऋषभः सर्वश्रेष्ठो हरिर्यत्र इज्यः पूज्यः तत्सत्रं सम्यग्विधाय हे महेष्वास विदुर ३४ यत्र प्रयागेऽन्विता तत्रावभृथस्नानं कृत्वा ततः स्थानात् ययुः ३५ इति चतुर्थे टीकायां द्वितीयोऽध्यायः २

तृतीयेतुसतीतातयज्ञोत्सवदिदृक्षया गमिष्यंतीमहेशेनवारितानीतिहेतुभिः १ ध्रियमाणयोःअवतिष्ठमानयोः धृङ् अवस्थान इत्यस्मात् १ रुद्रविहीनोयज्ञोनास्त्येव तथाऽपिदक्षस्यरुद्रपरित्यागोद्वेषात्गर्वाच्च तत्रद्वेषेहेतुरुक्तः गर्वेहेतुमाह यदातुप्रजापतीनामाधिपत्येऽभिषिक्तः तदातस्यस्मयोगर्वोऽभवत् २ गर्वादेवब्रह्मिष्ठान्सेश्वरानभिभूयतिरस्कृत्यवाजपेयेनेष्ट्वाबृहस्पतिसवेनयजेतेतिश्रुतेः वाजपेयेनेष्ट्वासमारेभे ३ कृतस्वस्त्ययनाः कृतमंगलाः सभर्तृकाइति दक्षिणादिभिः प्रथममर्हिता

मैत्रेयउवाच सदाविद्विषतोरेवंकालोवैध्रियमाणयोः जामातुःश्वशुरस्यापिसुमहानतिचक्रमे १ यदाभिषिक्तोदक्षस्तुब्रह्मणापरमेष्ठिना प्रजापतीनांसर्वेषामाधिपत्येस्मयोऽभवत् २ इष्ट्वासवाजपेयेनब्रह्मिष्ठानभिभूयच बृहस्पतिसवंनामसमारेभेक्रतूत्तमम् ३ तस्मिन्ब्रह्मर्षयःसर्वेदेवर्षिपितृदेवताः आसन्कृतस्वस्त्ययनास्तत्पत्न्यश्चसभर्तृकाः ४ तदुपश्रुत्यनभसिखेचराणांप्रजल्पताम् सतीदाक्षायणीदेवीपितुर्यज्ञमहोत्सवम् ५ व्रजतीःसर्वतोदिग्भ्यउपदेववरस्त्रियः विमानयानाःसप्रेष्ठानिष्ककंठीःसुवाससः ६ दृष्ट्वास्वनिलयाभ्याशेलोलाक्षीर्मृष्टकुंडलाः पतिंभूतपतिंदेवमौत्सुक्यादभ्यभाषत ७ सत्युवाच प्रजापतेस्तेश्वशुरस्यसांप्रतंनिर्यापितोयज्ञमहोत्सवःकिल वयंचतत्राभिसरामवामतेयद्यर्थिताऽमीविबुधाव्रजंतिहि ८

नामपिपत्न्यर्हणेपुनरर्हणमुक्तम् ४ तत्तदाखेचराणांप्रजल्पतांसतांपितृयज्ञमहोत्सवंश्रुत्वा ५ तत्रव्रजतीः उपदेवानांगंधर्वादीनांवरस्त्रियश्चस्वस्यनिलयस्याभ्याशेसमीपेदृष्ट्वाऔत्सुक्यात् पतिमभ्यभाषतेतित्रयाणामन्वयः कथंभूतास्त्रियोदृष्ट्वाविमानानियानानियासांताः प्रेष्ठैःसहिताः निष्कानिपदकानिकंठेषुयासांशोभमानानिवासांसियासाम् ६ लोलानिचंचलान्यक्षीणियासाम् मृष्टानिउज्ज्वलानिकुंडलानियासांताः ७ निर्यापितः प्रवर्तितः हेवामशिवतेयद्यर्थिताइच्छातर्हिवयंच तत्राभिसरामगच्छामः नचाद्यापियागोनिवृत्तः यतोऽमीविबुधाव्रजंति ८

औत्सुक्यंप्रकटयंत्याह तस्मिन्निति षड्भिः पितृभ्यामुपनीतंदत्तंपरिबर्हमलंकारादिद्रव्यंभवतासहार्हितुंस्वीकर्तुमभिकामयेअ
र्हितमितिपाठेसत्कृतंपरिबर्हमिच्छामीति ९ स्वसॄः भगिनीः भर्तृभिः संमिताः सदृशीः क्लिन्नधियंस्नेहार्द्रचित्ताम् चिरमुत्कंठमुत्सु
कं मनोयस्याः साहंद्रक्ष्यामि हेमृड उन्नीयमानंप्रवर्त्यमानम् अध्वरेध्वजमिवदृश्यंश्रेष्ठमध्वरम् यद्वा उत्क्षिप्यमाणंयज्ञेकेतुंयूपं
वा १० अहोकिंतत्राश्चर्यंयेनतवैतदौत्सुक्यमितिचेदत्तआह हेअज एतद्विश्वमाश्चर्यरूपंत्वय्येवत्वन्माययारचितंविभाति अतो
यद्यपितवनाश्चर्यबुद्धिस्तथाऽप्यहंयोषिदुत्सुकस्वभावातवतत्त्वंनजानामि अतोदीनाकृपणासतीहेभवमेभवक्षितिंजन्मभूमिंदि

तस्मिन् भगिन्योमम भर्तृभिःस्वकैर्ध्रुवंगमिष्यंति सुहृद्दिदृक्षवः अहंच तस्मिन् भवताऽभिकामयेसहो
पनीतं परिबर्हमर्हितुम् ९ तत्रस्वसॄर्मेननु भर्तृसंमितामातृष्वसॄः क्लिन्नधियंचमातरम् द्रक्ष्येचिरोत्कंठ
मनामहर्षिभिरुन्नीयमानंचमृडाध्वरध्वजम् १० त्वय्येतदाश्चर्यमजात्ममाययाविनिर्मितंभातिगुणत्र
यात्मकम् तथाऽप्यहंयोषिदतत्त्वविच्चतेदीनादिदृक्षेभवमेभवक्षितिम् ११ पश्यप्रयांतीरभवान्ययोषि
तोऽप्यलंकृताःकांतसखावरूथशः यासांव्रजद्भिःशितिकंठमंडितंनभोविमानैःकलहंसपांडुभिः १२
कथंसुतायाःपितृगेहकौतुकंनिशम्यदेहःसुरवर्यनेंगते अनाहुताअप्यभियंतिसौहृदंभर्तुर्गुरोर्देहकृत
श्चकेतनम् १३

दृक्षेद्रष्टुमिच्छामि ११ दिदृक्षामेवकैमुत्यन्यायेन व्यनक्ति पश्येतिद्वाभ्याम् हेअभवेति सुहृद्वियोगदुःखं
त्वयानास्वादितमिति भावः अन्यायोषितः संबंधरहिता अपिप्रयांतीः पश्य कांतसखाभर्तृसहिताः वरूथशः संघशः कथंभूताः यासां
विमानैर्नभोमंडितंताः हेशितिकंठनीलकंठइतिपरानुग्रहायत्वयाविषमपिभक्षितमितिसूचयति १२ तदाहेसुरश्रेष्ठपितृगेहोत्स
वंनिशम्यसुतायादेहः कथंनेंगतेद्रष्टुंनप्रचलतितथाऽप्यनाहूताः संतः कथंगच्छामस्तत्राह सौहृदंकेतनंमित्रगृहंतथाभर्त्रादीनां-
चगृहमनाहूताअप्यभियंतिसंतः इत्यमार्षम् १३ ७ ७ ७ ७

हे अमर्त्य तत्तस्मात्प्रसीद इदंमेवांछितंकर्तुंभवानर्हति कारुणिकत्वमेवाह अदभ्रचक्षुषा अनल्पज्ञानेनापित्वयाआत्मनोर्द्धदेहस्याहंनिरूपिताधृतायतोऽर्धनारीश्वरइतिख्यातोऽसिअतोमामामनुगृहाणयाचितःसन् १४ अभिभाषितोयाचितः कःदक्षः यानाह मर्मभिंदंतियेतान्कुवागिषून्दुरुक्तिबाणान्संस्मारितःसन् १५ अनाहूताअपीतित्वयायदुदितमुक्तंतच्छोभनमेव किंतु अनात्म्यंदेहादावहंकरः तत्कृतेनमदेनमन्युनाचनेबंधवोयद्यनुत्पादितदोषदृष्टयोभवंति नर्हिनउत्पादिताआरोपितादोषदृष्टिर्येषां

तन्मेप्रसीदेदममर्त्यवांछितंकर्तुंभवान्कारुणिकोबताहर्ति त्वयात्मनोऽर्द्धेऽहमदभ्रचक्षुषानिरूपिता माऽनुगृहाणयाचितः १४ ऋषिरुवाच एवंगिरित्रःप्रिययाऽभिभाषितःप्रत्यभ्यधत्तप्रहसन्सुहृत्प्रियः संस्मारितोमर्मभिदःकुवागिषून्यानाहकोविश्वसृजांसमक्षतः १५ श्रीभगवानुवाच त्वयोदितंशोभनमेवशोभनेअनाहूताअप्यभियंतिबंधुषु तेयद्यनुत्पादितदोषदृष्टयोबलीयसाऽनात्म्यमदेनमन्युना १६ विद्यातपोवित्तवपुर्वयःकुलैःसतांगुणैःषड्भिरसत्तमेतरैः स्मृतौहतायांभृतमानदुर्दृशस्तब्धानपश्यंतिहिधामभूयसाम् १७ नैतादृशानांस्वजनव्यपेक्षयागृहान्प्रतीयादनवस्थितात्मनाम् येऽभ्यागतान्वक्रधियाऽभिचक्षतेआरोपितभ्रूभिरमर्षणाक्षिभिः १८

ते १६ ननुविद्यादिगुणयुक्तोदक्षस्तादृशेषुमहत्सुकथंदोषदृष्टिर्भवेत् तत्राह विद्यादिभिरेवस्मृतौहतायांविवेकज्ञानेनष्टेसति भूयसांमहत्तमानांधामतेजोनपश्यंतिहि ननुगुणैःकथंविवेकनाशस्तत्राह सतांगुणैः विवेकहेतुभिरपिअसत्तमानामितरैः दोषभूतैः अतएवतैर्भृतः धृतःपुष्टोवा अहंविद्वान्तापसइत्यादिनामानोगर्वस्तेनदुष्टादृष्टिर्येषांते १७ स्वजनव्यपेक्षयाबंधुदृष्ट्यागृहान्नप्रतीयान्नावलोकयेत् अनवस्थितचित्तत्वमेवाह येवक्रधियाकुटिलयाबुद्ध्यापश्यंति आरोपिताउत्तंभिताभ्रूर्येषुतान्यारोपितभ्रूणितैः आरोपिताभिर्भ्रूभिरितिवा अमर्षणैःसक्रोधैरक्षिभिः १८

ननुस्वजनानांगृहंस्कहृद्भिर्गंतव्यंनेषांदुश्चेष्टितंचसोढव्यंनतस्यदुःसहत्वादित्याह तथेति अरिभिःशिलीमुखैर्वाणैरर्दितांगः खंडि
तगात्रोऽपितथानव्यथते यतः शेतेस्वपिति स्वानांदुरुक्तिभिर्मर्मस्कताडितोयथादूयताव्यथमानेनहृदादिवा निशांतप्यति १९ म
यितत्रगतायांनेयंशंकेतिचेत्तत्राह व्यक्तंनिश्चितम् उत्कृष्टागतिःस्थितिर्यस्यतस्यात्मजानांकन्यानांमध्येत्वंप्रियेतिमेसंमताऽसि
पितुःसकाशान्मानंनलप्स्यसे मदाश्रयात् मत्संबंधात् २० ननुभगवन्त्वयाकिमितिदक्षःतिरस्कृतः यतोऽसौत्वांद्वेष्टिअतआह पा

तथाऽरिभिर्नव्यथतेशिलीमुखैः शेतेर्दितांगोहृदयेनदूयता स्वानांयथावक्रधियांदुरुक्तिभिर्दिवानि
शंतप्यतिमर्मताडितः १९ व्यक्तंत्वमुत्कृष्टगतेःप्रजापतेःप्रियात्मजानामसिसुभ्रुसंमता अथापिमानंन
पितुःप्रपत्स्यसेमदाश्रयात्कःपरितप्यतेयतः २० पापच्यमानेनहृदातुरेंद्रियःसमृद्धिभिःपूरुषबुद्धिसा
क्षिणाम् अकल्पएषामधिरोढुमंजसापदंपरंद्वेष्टियथाऽसुराहरिम् २१ प्रत्युद्गमप्रश्रयणाभिवादनंवि
धीयतेसाधुमिथःसुमध्यमे प्राज्ञैःपरस्मैपुरुषायचेतसागुहाशयायैवनदेहमानिने २२ ६९

पच्यमानेन अलंदह्यमानेनहृदामनसादुःखितेंद्रियः काभिः पुरुषोजीवः तस्यबुद्धिश्चित्तंतत्साक्षिणांनिरहंकाराणामित्यर्थःसमृ
द्धिभिः पुण्यकीर्त्यादिभिः एषांपदंस्थानमैश्वर्यंप्राप्तुमकल्पः अशक्तःसन् परंद्वेष्टि असुरायथाहरिंकेवलंद्विषंति २१ ननुत्वयाप्र
त्युत्थानविनयाद्यकारणादवज्ञातएवासौतत्राह हेसुमध्यमे प्रत्युद्गमादिकंमिथोजनैर्यद्विधीयतेतत्प्राज्ञैः साधुविधीयंते साधुत्व
मेवाह परस्मैश्रीवासुदेवाय गुहाशयाय अंतर्यामिणएव तच्चचेतसैव परिपूर्णेनतस्मिन् कायिकव्यापारायोगात् अतोऽतर्यामिदृष्ट्या
मनसासर्वंकृतमितिभावः २२ ६९ ६९ ६९ ६९ ६९

किंच नकेवलमभ्यागतेष्वेववासुदेवदृष्ट्यानमनंक्रियते किंतु नित्यमेवमनसिवासुदेवश्चिंत्यतइत्याह विशुद्धंसत्त्वमंतःकरणं सत्त्वगुणोवा वसुदेवशब्दितंवसुदेवशब्देनोक्तम् कुतः यस्मात्तत्रसत्त्वेपुमान्वासुदेवईयतेप्रकाशते अपगतमावृतमावरणंयस्मा त्सः अयमर्थः वसुदेवेभवतिप्रतीयतइतिहिवासुदेवः परमेश्वरः प्रसिद्धः सचविशुद्धेसत्त्वेप्रतीयते अतःप्रत्ययार्थेनप्रसिद्धेनप्रकृ त्यर्थोनिर्धार्यते ततश्चवासयतिदेवमितिव्युत्पत्त्यावसत्यस्मिन्निति वासुदेवः दीव्यते द्योततइतिवा वसुभिः पुण्यैर्दीव्यते प्रका शतइतिवावसुदेवशब्दवाच्यंशुद्धंसत्त्वम् ततः किमतआह सत्त्वेचतस्मिन्ममेयानमसानमस्कारेणानुविधीयतेसेव्यतइत्य-

सत्त्वंविशुद्धंवसुदेवशब्दितंयदीयतेतत्रपुमानपावृतः सत्त्वेचतस्मिन्भगवान्वासुदेवोह्यधोऽक्षजोमे मनसाविधीयते २३ तत्तेनिरीक्ष्योनपिताऽपिदेहकृद्दक्षोममद्विट्तदनुव्रताश्चये योविश्वसृग्यज्ञगतंव रोरुमामनागसंदुर्वचसाऽकरोत्तिरः २४ यदिव्रजिष्यस्यतिहायमद्वचोभद्रंभवत्यानततोभविष्यति संभावितस्यस्वजनात्पराभवोयदासस्द्योमरणायकल्पते २५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थ स्कंधेउमारुद्रसंवादेतृतीयोऽध्यायः ३ मैत्रेयउवाच एतावदुक्त्वाविररामशंकरःपत्न्यंग नाशंह्युभयत्रचिंतयन् सुहृद्दिदृक्षुःपरिशंकिताभवान्निष्क्रामतीनिर्विशतीद्विधासंसा १

र्थः मनसेतिपाठेमनसाविशेषेणविधीयतेचिंत्यतइत्यर्थः यतः अधोभूतेषुप्रत्याहृतेष्वक्षेषुजायतेप्रकाशतेइंद्रियगोचरइत्यर्थः २३ ततस्मात्त्वयाननिरीक्ष्यः देहकृदपीतिपोषकत्वादिभिरौपचारिकपितृत्वव्यावृत्त्यर्थम् द्विट्शत्रुः तदेवाह हेवरोरुयोदक्षः विश्वसृ जांयज्ञगतंमांनिरपराधंतिरोकरोत्तिरस्कृतवान् २४ विपक्षेदोषमाह यदीति मद्वचोऽतिहायअतिक्रम्ययतः संभावितस्यसु प्रतिष्ठितस्ययदापराभवोभवतितदासपराभवः मरणायकल्पते २५ इतिचतुर्थेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थेतुप तिंहित्वागतापित्रावमानिता रुषानिर्भर्त्स्यतंयज्ञेजहौदेहमितीर्यते १ उभयत्रानुज्ञानेबलान्निवारणेच सुहृद्दिदृक्षुः निष्क्रामतीभ वात्परिशंकितापुनर्निर्विशतीचनदासासतीद्विधाआसबभूव नगतानचस्थितांआंदोलावत्गतिरभवत् १

स्त्व्हदां दिदृक्षायाः प्रतिघातेन दुर्मनाः अश्रूणां कलाभिः लेशैरतिविह्वलाव्याकुला अप्रतिपूरुषं स्वसमानपुरुषांतररहितम् प्रधक्ष्यती वभस्मीकरिष्यतीव रुषाजातोवेपथुः कंपोयस्याः २ ततस्तं विहायपित्रोर्गृहानगात् कथंभूतम् यःप्रीत्यातस्यै आत्मनोदेहस्यार्द्धमदात् त्यागेहेतुः स्त्रैणं स्त्रीस्वभावः तेनविमूढाधीर्यस्याः ३ द्रुतविक्रमां शीघ्रंगच्छंतीम् सहपार्षदैः यक्षैर्वर्तमानाः मणिमान्मदस्वादियेषां ते पुरः पुरतोवृषेंद्रोयेषां ते गतव्यथानिर्भयाः रुद्रातिक्रमेणतस्यागमनादागतव्यथाइतिवा ४ तांवृषेंद्रमारोप्यसारिकादिभिः क्रीडोपकरणैः श्वेतातपत्रादिभिश्चमहाराजविभूतिभिः सहविटंकिताः शोभितायषुः सारिकापठननिरूपितापक्षिणीगीतायनैर्गी-

स्तद्दिदृक्षाप्रतिघातदुर्मनाः स्नेहाद्रुदत्यश्रुकलाऽतिविह्वला भवंभवान्यप्रतिपूरुषंरुषाप्रधक्ष्यती वैक्षतजातवेपथुः २ ततोविनिश्वस्यसतीविहायतंशोकेनरोषेणचदूयताहृता पित्रोरगात्स्त्रैणविमूढधीर्गृहान्प्रेम्णात्मनोयोऽर्द्धमदात्सतांप्रियः ३ तामन्वगच्छन्द्रुतविक्रमांसतीमेकांत्रिनेत्रानुचराः सहस्रशः सपार्षदयक्षामणिमन्मदादयःपुरोवृषेंद्रास्तरसागतव्यथाः ४ तांसारिकाकंदुकदर्पणाबुजश्वेतातपत्रव्यजनस्रगादिभिः गीतायनैर्दुंदुभिशंखवेणुभिर्वृषेंद्रमारोप्यविटंकितायषुः ५ आब्रह्मघोषोर्जितयज्ञवैशसंविप्रर्षिजुष्टंविबुधैश्चसर्वशः मृद्दार्वयःकांचनदर्भचर्मभिर्निसृष्टभांडंयजनंसमाविशत् ६ तामागतांतत्रनकश्चनाद्रियत्विमानितांयज्ञकृतोभयाज्जनः ऋतेस्वसॄर्वैजननींचसादराःप्रेमाश्रुकंठ्यःपरिषस्वजुर्मुदा ७

ताश्चयैः ५ आसमंताद्योवेदघोषस्तेनोर्जितंशोभमानंयज्ञसंबंधिपशुविशसनंयस्मिन् यद्वा तेनोर्जितमतिशयितंयज्ञवैशसंपरस्परंस्पर्धायस्मिन् तद्यजनंयज्ञस्थानंसमाविशद्देवी विबुधैश्चजुष्टम् मृदादिभिर्निसृष्टानिनिर्मितानि भांडानिपात्राणियस्मिन् ६ कश्चननाद्रियत् नादृतवान् यज्ञकृतोदक्षात् यद्भयंतस्मात् तत्रहेतुः तेनविमानिताम् स्वसॄर्जननींचऋतेविना तास्तुसादरा परिषस्वजुः आलिंगितवत्यः प्रेमाश्रुभिर्निरुद्धः कंठोयासाम् १७ ६९ ५९ ५९

अप्रति नंदिताअनादृतासतीनादत्तनगृहीतवती कथंसौदर्येणसोदरत्वेनभगिनीनांयःसंप्रश्नः तत्रसमर्थायोग्यायावार्तातयासह
तांचनादत्तनाशृणोदित्यर्थः ८ नविद्यतेरुद्रस्यभागोयस्मिंस्तम् देवेरुद्रेकृतंहेलनमवज्ञाआव्हानाद्यकरणात् ९ जगर्हनिंदितवतीअ
मर्षणकोपेनविपन्नाअव्यक्तातयाशिवंद्वेष्टिइतिशिवद्विट्तम् धूमपथः कर्ममार्गस्तत्रश्रमोऽभ्यासस्तेनस्मयोगर्वोयस्यदक्षवधा
यसमुत्थितान् स्वाज्ञयानिगृह्यनिवार्य १० निंदामेवाह नयस्येतित्रयोदशभिः मुक्तवैरकेत्यक्तविरोधेतस्मिन्शिवेभवंतमृतेविना
कतमःप्रतीपयेत् प्रतिकूलमाचरेत् वैराभावेहेतवः यस्यलोकेअतिशायनः अतिशयितोनास्ति तथाप्रियश्चाप्रियश्चनास्ति समा
सपाठे अतिशयेनप्रियोनास्ति देहभृतांप्रियोऽयमात्मातस्यसमस्तस्यात्मनिकारणभूतेसमस्तरूपइतिवा ११ तस्यचप्रतिकूलक

सौदर्यसंप्रश्नसमर्थवार्तयामात्रान्वमातृष्वसृभिश्चसादरम् दत्तांसपर्यांवरमासनंचसानादत्तपित्राऽप्र
तिनंदितासती ८ अरुद्रभागंतमवेक्ष्यचाध्वरंपित्राचदेवेकृतहेलनंविभौ अनादृतायज्ञसदस्यधीश्व
रेचुकोपलोकानिवधक्ष्यतीरुषा ९ जगर्हसाऽमर्षविपन्नयागिराशिवद्विषंधूमपथश्रमस्मयम् स्वतेज
साभूतगणान्समुत्थितान्निगृह्यदेवीजगतोऽभिशृण्वतः १० श्रीदेव्युवाच नयस्यलोके
ऽस्त्यतिशायनःप्रियस्तथाऽप्रियोदेहभृतांप्रियात्मनः तस्मिन्समस्तात्मनिमुक्तवैरकेऋतेभवंतंकत
मःप्रतीपयेत् ११ दोषान्परेषांहिगुणेषुसाधवोगृण्हंतिकेचिन्नभवादृशाद्विज गुणांश्चफल्गून्ब-
हुलीकरिष्णवोमहत्तमास्तेष्वविदद्भवानघम् १२

रणंद्वेधा महत्तमद्रोहेणसाक्षात्तद्द्रोहेणच तत्रपुरुषाणांचातुर्विध्यंवदंतीमहत्तमद्रोहमाह दोषानितिद्वाभ्याम् हेद्विजेत्यधिक्षे
पः भवादृशाः त्वद्विधाः असूयकाः परेषांगुणेषुदोषानेवगृण्हंति नतुगुणान् केचिन्मध्यस्थागुणेषुदोषान्नगृण्हंति किंतुयथास्थि-
तान्गुणदोषान् विवेकेनगृण्हंति तेतुमाहांतउच्यंते साधवस्तुकेवलंगुणानेवगृण्हंतिनदोषान् तेतुमहत्तराउच्यंते महत्तमास्तुदोषा
न्नगृण्हंत्येव तेचप्रत्युतफल्गून्तुच्छानपिगुणान्बहुलीकुर्वंति इतिकरिष्णवोभवंतितेषुभवान् अघमविदत् विदितवान् कल्पितवा
नित्यर्थः तच्चब्रह्मिष्ठानभिभूयकल्पितवानित्यनेनसूचितम् १२ ७ ७ ७ ७

एतच्चदुर्जनेषुयुक्तमेवेत्याह नेति कुणपंजडंशरीरंनदेवआत्मेतिवदंतियेतेषु ईर्ष्याअक्षांतिः सेर्ष्यंयथाभवत्येवंमहतांविनिंदेतियत् एतदाश्चर्यंनभवति सेर्ष्यंनिरस्तंतेजः प्रभावोयेषामितिवा यद्यपिमहापुरुषाः स्वनिंदांसहंतेनथाऽपितत्सादरेणवस्तदसहमानाः ते षांतेजोनिरस्यंति अतोऽशक्तेषुमहन्निंदनमेवोचितमित्यर्थः ९२ तदेवंमहत्तमद्रोहमुक्त्वातस्मिन्नेवकृतंद्रोहमाह यदितिद्वाभ्याम् यदस्यद्व्यक्षरमात्रंशिवइति तत्प्रसिद्धंनामनृणांसर्वेषामाशुअघंसर्वंहंति केवलंगिरेर्वैरिनमुच्चारितंनतुमनः पूर्वकंतत्तुसकृदपिप्र- संगादपितंशिवंद्वेष्टि नलंघ्यंशासनमाज्ञायस्य अहोशिवेतरः अमंगलरूपः १४ पापहरत्वमुक्त्वाभक्तिमुक्तिप्रदत्वेनशिवंवर्णयंत्या

नाश्चर्यमेतद्यदसत्सुसर्वदामहद्विनिंदाकुणपात्मवादिषु सेर्ष्यंमहापूरुषपादपांसुभिर्निरस्ततेजः सुतदेवशोभनम् १३ यद्व्यक्षरंनामगिरेरितंनृणांसकृत्प्रसंगादघमाशुहंतितत् पवित्रकीर्त्तिंतमलं घ्यशासनंभवानहोद्वेष्टिशिवंशिवेतरः १४ यत्पादपद्मंमहतांमनोऽलिभिर्निषेवितंब्रह्मरसासवार्थि भिः लोकस्ययद्वर्षतिचाशिषोऽर्थिनस्तस्मैभवान्द्रुह्यतिविश्वबंधवे १५ किंवाशिवाख्यमशिवंन- विदुस्त्वदन्येब्रह्मादयस्तमवकीर्यजटाःश्मशाने तन्माल्यभस्मनृकपाल्यवसत्पिशाचैर्येमूर्द्धभिर्दधति- तच्चरणावसृष्टम् १६ ५ ५ ५ ५ ५ ५

ह यस्यपादपद्मंमनांस्येवालयस्तैः ब्रह्मरसोब्रह्मानंदः सएवासवोमकरंदः तदर्थिनः यच्चार्थिनः सकामस्यताआशिषोवर्षति १५ यदुक्तंशिवापदेशोह्यशिवइतियच्चोक्तंप्रेतावासेष्वित्यादि तदाक्षिपंत्याह किंवेति योजटाअवकीर्यश्मशानेअवसत् वसतिस्म तस्यश्मशानमाल्यानिभस्मानिनृकपालानिचभूषणत्वेनसंतियस्यतंत्वत्तोऽन्येनविदुः किंतेविदंत्येवेतिचेत् नतथासतितेषांतद्दास्यानु पपत्तेरित्याह तच्चरणादवसृष्टंगलितंनिर्माल्यंमूर्धभिर्धारयंति १६ ५ ५ ५ ५

इदानींदेहंत्यक्तुकामाधर्मतत्त्वमाह कर्णाववाच्छाद्यनिर्गच्छेत् यद्यदिमर्त्तुंमारयितुंवाकल्पोनभवति कदा धर्मावितरिधर्मरक्षकेईशेस्वामिनि असृणिभिर्निरंकुशैर्नृभिरस्यमाने ऽधिक्षिप्यमाणेप्रभ्रः शक्तश्चेत् रुशतीमकल्याणवादिनींप्रसह्यबलात् छिंद्यात् ततोऽपिस्वयंप्राणान् विसृजेदिति यत्सधर्मः १७ तवत्वत्तःउत्पन्नम् शितिकंठोनीलकंठः तन्निंदकात् प्रमादादापन्नस्यापवित्रस्यत्यागंविनानशुद्धिरितिदृष्टांतेनाह जग्धस्यभक्षितस्यान्नस्योद्धरणंवमनमेवपुंसः विशुद्धिंप्रचक्षते १८ यदुक्तंलुप्तक्रियायाशुच यइतितत्स्मृत्याह नेति वेदवादान् विधिनिषेधरूपान् स्वएवलोकेस्वात्मन्येवरममाणस्यमहतोमुनेःसम्यक् विरक्तस्यमतिर्नानुवर्त्ततेनिवृत्ताधिकारत्वात् अधिकारभेदेदृष्टांतः यथादेवानांगतिराकाशएवमनुष्याणांपृथिव्यामेव अतः स्वेएवधर्मेप्रवृत्तिलक्षणेनि

कर्णौपिधायनिरयाद्यदकल्पईशेधर्मावितर्यसृणिभिर्नृभिरस्यमाने छिंद्यात्प्रसह्यरुशतीमसतींप्रभ्रश्चेज्जिव्हामसूनपिततोविसृजेत्सधर्मः १७ अतस्तवोत्पन्नमिदंकलेवरंनधारयिष्येशितिकंठगर्हिणः जग्धस्यमोहाद्धिविशुद्धिमंधसोजुगुप्सितस्योद्धरणंप्रचक्षते १८ नवेदवादाननुवर्त्ततेमतिःस्वएवलोकेरमतोमहामुनेः यथागतिर्देवमनुष्ययोःपृथक्स्वएवधर्मेनपरंक्षिपेत्स्थितः १९ कर्मप्रवृत्तंचनिवृत्तमप्यृतंवेदेविविच्योभयलिंगमाश्रितम् विरोधितद्यौगपदैककर्तरिद्वयंतथाब्रह्मणिकर्मनर्छति २०

वृत्तिलक्षणेवास्थितःसन् परमन्यधर्मेषुरुषंवानक्षिपेत् ननिंदेत् व्यवस्थिताधिकारत्वेनोभयोःसत्यत्वात् नक्षिपेदेवेतिवाऽन्वयः १९ एतदेवोपपादयंत्याह प्रवृत्तमग्निहोत्रादि निवृत्तंशमदमादि ऋतंसत्यमेव यतः वेदेआश्रितंविहितम् तच्चविविच्यव्यवस्थयाश्रितमृतत्वविशेषेणाव्यवस्थामेवाह उभयंरागवैराग्यलक्षणम् लिंगंचिन्हमधिकारिविशेषणंयस्मिन्तत् ननुयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोति शांतोदांतइत्यादिषुनैवंव्यवस्थाप्रतीयते सत्यम् तथाऽप्युभयोरेकाधिकारविरोधात्तथापर्यवस्यतीत्याह युगपद्भावोयौगपदंयौगपद्येनैकस्मिन् कर्तरितत्कर्मद्वयंविरोधि ननुतर्हिनिवृत्तंकर्मशिवेनापिकर्तव्यमेवनेत्याह ब्रह्मणिसदाशिवेकिंचिदपिकर्मनऋच्छतिप्राप्नोति अतोयथाप्रवृत्तनिवृत्तयोःपरस्परधर्माकरणेनदोषः तथेश्वरेएतदुभयधर्माकरणेऽपीतिभावः २० ६९

चिंताभस्मकृतस्नानः तथानग्नइत्यादिनायोभोगाद्यभावउक्तस्तत्राह हेपितः अस्माभिरास्थिताः आश्रिताः पदव्यः अणिमादिसमृद्धयः
वोयुष्माकंमानसंतीत्यर्थः यतोवः पदव्योयज्ञशालास्वेवभवंति ताश्चतदन्नेनयज्ञगतेनान्नेनतृप्तैः केवलमीडिताधूमवर्त्मभिश्चभुज्यं
ते याअस्मत्पदव्यस्तास्तुनैवंभूताः किंत्वव्यक्तलिंगाः नव्यक्तंलिंगंहेतुर्यासाम् इच्छामात्रप्रभवत्वात् अवधूतैः ब्रह्मविद्भिः सेविताः
अतोऽहमाढ्योरुद्रोदरिद्रइतिगर्वंमाकृथाइतिभावः २१ किंबहुनोक्तेनइदंदेहंत्वस्याम्येवेत्याह द्वाभ्याम् एतेनालंनपूर्यतेकिम् अ
पितुअलमेव कथंभूतेन कुजन्मना तदेवाह हरेकृतापराधस्यतवदेहादुद्भूतेनउत्पन्नेन ननुश्लाघ्योऽयंदेहः कथंत्याज्यस्तत्राह कुजनस्य
नवप्रसंगतः संबंधात् ममलज्जाऽभूत् अतोयोमहतामप्रियकर्तातस्मात् यज्जन्मतद्धिक् त्वत्संबंधादश्लाघ्यमित्यर्थः २२ किंच परि

मावः पदव्यःपितरस्मदास्थितायायज्ञशालाकृतधूमवर्त्मभिः तदन्नतृप्तैरसुभृद्भिरीडिताअव्यक्त
लिंगाअवधूतसेविताः २१ नैतेनदेहेनहरेकृतागसोदेहोद्भवेनालमलंकुजन्मना व्रीडाममाभूत्कु
जनप्रसंगतस्तज्जन्मधिक्योमहतामवद्यकृत् २२ गोत्रंत्वदीयंभगवान्वृषध्वजोदाक्षायणीत्याह
यदासुदुर्मनाः व्यपेतनर्मस्मितमाशु तत्त्यहंव्युत्स्रक्ष्यएतत्कुणपंत्वदंगजम् २३ मैत्रेयउवा
च इत्यध्वरेदक्षमनूद्य शत्रुहन्क्षितावुदीचींनिषसादशांतवाक् स्पृष्ट्वाजलंपीतदुकूलसंवृता
निमील्यदृग्योगपथंसमाविशत् २४ कृत्वासमानावनिलौजितासनासोदानमुत्थाप्यचनाभिचक्र
तः शनैर्हृदिस्थाप्यधियोरसिस्थितंकंठाद्भ्रुवोर्मध्यमनिंदिताऽनयत् २५

हासादिषुविनोदेनापिदाक्षायणीतिसंबोधयन् त्वदीयंत्वत्संबंधवाचकंगोत्रंनामयदावृषध्वजआह गृण्हातितदाऽहंव्यपेतनर्मस्मितं
यथाभवत्येवंसुदुर्मनाअतिदुःखितचित्ताभवामि तस्माद्धिनिश्चितमेतत् कुणपप्रायंव्युत्स्रक्ष्येत्यक्ष्यामि २३ दक्षंप्रत्यनुवादंकृत्वा
शत्रुहन् क्रोधादिरिपुघातिन् उदीचीमुदीच्यांदिशिपादांतरेउदङ्मुखीशांतवाक् गृहीतमौनाजलंस्पृष्ट्वा आचम्यदृक्दृशम् २४ यो
गमार्गमेवाह कृत्वेति अनिलौप्राणापानावूर्ध्वाधोवृत्तिकौनिरोधेनसमानौएकरूपौनाभिचक्रेकृत्वातनउदानमुत्थाप्यधियासहहृ
दिस्थापयित्वाकंठमार्गेणभ्रुवोर्मध्यमनयत् २५ ५ ५ ५ ५ ५

महत्तमं पूज्यतमेन श्रीरुद्रेण २६ चरणांबुजे आसवं भजनानंदम् भर्तुरपरं न ददर्श देहश्च सद्यः प्रज्वलितोऽभूत् समाधिना योऽग्निस्तेन २७ खे भुवि च हाहेत्यादिवादः तमेवाह हंतेति विषादे दैवतमस्य पूज्यतमस्य प्रिया केन दक्षेण प्रकोपिता सती २८ महदनात्म्यं दौर्जन्यम् अस्य सर्वत्र स्नेह एव न्याय्य इत्याहुः यस्येति येन विमता अवज्ञाता २९ दुर्मर्षमत्यसहनं हृदयं यस्य लोके जनमध्ये च शब्द

एवं स्वदेहं महतां महीयसा मुहुः समारोपितमंकमादरात् जिहासती दक्षरुषा मनस्विनी दधार गात्रेष्वनिलाग्निधारणाम् २६ ततः स्वभर्तुश्चरणांबुजासवं जगद्गुरोश्चिंतयती न चापरम् ददर्श देहो हतकल्मषा सती सद्यः प्रजज्वाल समाधिजाग्निना २७ तत्पश्यतां खे भुवि चाद्भुतं महद्धाहेति वादः सुमहानजायत हंत प्रिया दैवतमस्य देवी जहावसून्केन सती प्रकोपिता २८ अहो अनात्म्यं महदस्य पश्यत प्रजापतेर्यस्य चराचरं प्रजाः जहावसून्यद्विमतात्मजा सती मनस्विनी मानमभीक्ष्णमर्हति २९ सोऽयं दुर्मर्षहृदयो ब्रह्मध्रुक्च लोकेऽपकीर्तिं महतीमवाप्स्यति यदंगजां स्वां पुरुषद्विडुद्यतां न प्रत्यषेधन्मृतयेऽपराधतः ३० वदत्येवं जने सत्या दृष्ट्वासुत्यागमद्भुतम् दक्षं तत्पार्षदा हंतुमुदतिष्ठन्नुदायुधाः ३१ तेषामापततां वेगं निशम्य भगवान्भृगुः यज्ञघ्नघ्नेन यजुषा दक्षिणाग्नौ जुहाव ह ३२ अध्वर्युणा हूयमाने देवा उत्पेतुरोजसा ऋभवो नाम तपसा सोमं प्राप्ताः सहस्रशः ३३ तैरलातायुधैः सर्वे प्रमथाः सहगुह्यकाः हन्यमाना दिशो भेजुरुशद्भिर्ब्रह्मतेजसा ३४ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे सतीदेहोत्सर्गो नाम चतुर्थोऽध्यायः ४

न्नरकं च यद्यतः स्वीयामंगजां सुताम् अपराधतः स्वावज्ञया मृतये मरणाय उद्यतां न निवारितवान् पुरुषद्विट् शिवद्वेषी ३० अद्भुतं च दृष्ट्वा ३१ यत् यज्ञघ्नान् हंतीति यज्ञघ्नघ्नं तेन अपहत रक्ष इत्यादिना ३२ अध्वर्युणा भृगुणा ये तपसा सोमं प्राप्ताः ऋभवो नाम देवा उत्थिताः ३३ ब्रह्मतेजसा उशद्भिर्देदीप्यमानैः ३४ इति चतुर्थे टीकायां चतुर्थोऽध्यायः ४ ६२ ६२

पंचमेतु सतीदेहत्यागमाकर्ण्यशंकरः वीरभद्रंरुषोत्पाद्य तेनदक्षमघातयत् १ प्रजापतेर्हेतोर्निधनम् कुतः तेनासत्कृतायाः तस्याध्वरेऽस्म
भवोदेवास्तैः १ सधूर्जटिः रुद्रः घोरः सन् जटामुत्कृत्योत्पाद्योत्थितःसन् तांभ्रविविससर्ज रुदष्ट ओष्टपुटोयेन तडितांवन्हीनांचस
टाज्वालास्तद्वदुग्रम् रोचिर्यस्यास्ताम् २ ततोजटायाःसकाशात् अतिकायोवीरभद्रोजात इतिशेषः तनुवानन्वादेहेनदिवंस्पृशंतम्
अत्युच्चइत्यर्थः घनरुक् कृष्णवर्णः त्रयः सूर्याइवदृशोयस्य करालास्तंगादंष्ट्रायस्य ज्वलदग्निरिवमूर्धजायस्य कपालमालायुक्तः विवि

मैत्रेयउवाच भवोभवान्यानिधनंप्रजापतेरसत्कृतायाअवगम्यनारदात् स्वपार्षदसैन्यंचत
दध्वरर्भुभिर्विद्रावितंक्रोधमपारमादधे १ क्रुद्धःसुदष्टौष्ठपुटःसधूर्जटिर्जटांतडिद्वन्हिसटोग्ररोचि
षम् उत्कृत्यरुद्रःसहसोत्थितोहसन्गंभीरनादोविससर्जतांभुवि २ ततोऽतिकायस्तनुवास्पृश
न्दिवंसहस्रबाहुर्घनरुक्त्रिसूर्यदृक् करालदंष्ट्रोज्वलदग्निमूर्धजःकपालमालीविविधोद्यतायुधः ३
तंकिंकरोमीतिगृणंतमाहबद्धांजलिंभगवान्भूतनाथः दक्षंसयज्ञंजहिमद्भटानांत्वमग्रणीरुद्र
भटांशकोमे ४ आज्ञप्तएवंकुपितेनमन्युनासदेवदेवंपरिचक्रमेविभुम् मेनेतदात्मानमसंगरंहसा
महीयसांतातसहःसहिष्णुम् ५ अन्वीयमानःसहरुद्रपार्षदैर्भृशंनदद्भिर्व्यनदत्सुभैरवम् उद्यम्य
शूलंजगदंतकांतकंसप्राद्रवद्घोषणभूषणांघ्रिः ६ अथर्त्विजोयजमानःसदस्याःककुभ्युदीच्यांप्रस
मीक्ष्यरेणुम् तमःकिमेतत्कुतएतद्रजोऽभूदितिद्विजाद्विजपत्न्यश्चदध्युः ७

धान्युद्यतान्यायुधानियस्य ३ हेरुद्र हेभटयुद्धकुशल मद्भटानांत्वमग्रणीःसन् सयज्ञंदक्षंजहि ब्रह्मतेजोदुर्जयमितिमाऽमंस्थाः
यतस्त्वंमेअंशकः ४ मन्युनारुद्रेण परिचक्रमे प्रदक्षिणीचकार असंगमप्रतिघातंयत् रंहोवेगःतेन भोतात महीयसांबलीयसामपिस
हः सहिष्णुम् बलंसोढुंक्षमंमेने ५ जगदंतकोमृत्युः तस्याप्यंतकंशूलम् घोषयंतिशब्दंकुर्वंतीतियोषणानिनूपुरादीनिभूषणानि-
ययोस्तादृशावंघ्रीयस्यसः ६ ककुभिदिशितमोनभवति किंतु रजइतिज्ञात्वाहुः रजएतत्कुतोऽभूत् दध्युः चिंतयामासुः ७ ६२

हेत्वंतरासंभवेनोत्पातिकं कल्पयंति धाताइति दस्यूनामभावेहेतुः प्राचीनबर्हिस्तदानींतनोराजाजीवतीतिनकाल्यंतेनेनशीघ्रंनीयंते ८ प्रसूतिर्दक्षपत्नीसामिश्रामुख्यायासाम् विपाकः फलम् पश्यंतीनामिति तस्यादुःखाधिक्येहेतुः अवदध्यौ अवज्ञातवान् अनागामनागसम् ९ नचेदंस्कृताऽवज्ञामात्रंकिंतुरुद्रावज्ञानंच अतोनास्यभद्रंभविष्यतीत्याहुः यस्त्विति द्वाभ्याम् धुतोविकीर्णोजटाकलापोयस्य स्वशूलस्यसृच्यामग्रेअर्पिताः दिग्गजेंद्रायस्यउदितान्युन्नमितानि अस्त्राणियैस्तेदोषोबाहवएवध्वजास्तान्वितत्यहर्षेणनृत्यति उच्चः अट्टहासः कठोरोहासएवस्तनयित्नुर्गर्जितंतेनभिन्नादीर्णादिशोयस्यसः अमर्षयित्वा असहनयुक्तंकृत्वामन्युप्लुतंक्रोधव्याप्तम् उदस्तः

वाताःनवांतिनहिंसंतिदस्यवःप्राचीनबर्हिर्जीवतिहोग्रदंडः गावोनुकाल्यंतइदंकुतोरजोलोकोऽधुनाकिंप्रलयायकल्पते ८ प्रसूतिमिश्राःस्त्रियउद्विग्नचित्ताऊचुर्विपाकोवृजिनस्यैषतस्य यत्पश्यंतीनांदुहितॄणांप्रजेशःसुतांसतीमवदध्यावनागाम् ९ यस्त्वंतकालेव्युप्तजटाकलापःस्वशूलसूच्यर्पितदिग्गजेंद्रः वितत्यनृत्यत्युदितास्त्रदोर्ध्वजानुच्चाट्टहासस्तनयित्नुभिन्नदिक् १० अमर्षयित्वातमसह्यतेजसंमन्युप्लुतंदुर्विषहंभ्रुकुट्या करालदंष्ट्राभिरुदस्तभागणंस्यात्स्वस्तिकिंकोपयतोविधातुः ११ बह्वेवमुद्विग्नदृशोच्यमानेजनेनदक्षस्यमुखेमहात्मनः उत्पेतुरुत्पाततमाःसहस्रशोभयावहादिविभूमौचपर्यक् १२ तावत्सरुद्रानुचरैर्मखोमहान्नानायुधैर्वामनकैरुदायुधैः पिंगैःपिशंगैर्मकरोदराननैःपर्याद्रवद्भिर्विदुरान्वरुध्यत १३

विक्षिप्तोभागणोनक्षत्रसंघोयेन पुनश्चतंकोपयतोविधातुरपिकिंस्वस्ति स्यान्नस्यादेवकाऽन्यस्यकथा ११ उद्विग्नाप्रचलितादृक्यस्यतेनजनेनबहुयथाभवत्येवमुच्यमानेसति उत्पाततमाः महोत्पाताउत्थिताः पर्यक्सर्वतश्च कथंभूताः महात्मनोऽपिदक्षस्यभयावहाः १२ नानाआयुधानियेषाम् वामनकैः ह्रस्वैः उद्यतायुधैः पिंगैः कपिलैः पिशंगैः पीतैः मकरस्येवोदरमाननंचयेषांतैः परितोधावद्भिः अवरुद्धः १३ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५

यज्ञशालायाः पूर्वपश्चिमस्तंभयोः अर्पितं पूर्वपश्चिमायतं काष्ठं प्राग्वंशः तम् यज्ञशालायाः पश्चिमतः पत्नीशालां ताम् यज्ञशालायाः पुरतः स्थितं सदो मंडपम् सदसः पुरो हविर्धानम् तस्योत्तरत आग्नीध्रशालाम् तद्विहारं यजमानगृहम् महानसं पाकभोजनशालाम् १४ रुरुजुः बभंजुः उत्तरवेद्याः मेखलाः सीमासूत्राणि आज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया इति हेतोर्न ते दोषभाजिन इति भावः १५ प्रत्यासन्नान पलायिनान् समीपस्थान् पलायितानपि जगृहुः १६ १७ ग्रावभिरर्द्यमानाः नैकधा अनेकधा दुद्रुवुः १८ स्रुवो हस्ते यस्य भवो वीरभद्रः लुलुंचे उत्पाटितवान् १९ उज्जहार उद्धृतवान् सदस्थः सभायां स्थितः सन् शपंतं शिवनिंदां कुर्वंतं दक्षमक्ष्णा

केचिद्बभंजुः प्राग्वंशं पत्नीशालां तथापरे सद आग्नीध्रशालां च तद्विहारं महानसम् १४ रुरुजुर्यज्ञपात्राणि तथैके ऽग्नीननाशयन् कुंडेष्वमूत्रयन् केचिद्बिभिदुर्वेदिमेखलाः १५ अबाधंत मुनीनन्य एके पत्नीरतर्जयन् अपरे जगृहुर्देवान् प्रत्यासन्नान्पलायितान् १६ भृगुं बबंध मणिमान्वीरभद्रः प्रजापतिम् चंडीशः पूषणं देवं भगं नंदीश्वरो ऽग्रहीत् १७ सर्व एवर्त्विजो दृष्ट्वा सदस्याः सदिवौकसः तैरर्द्यमानाः सुभृशं ग्रावभिर्नैकधाद्रवन् १८ जुह्वतः स्रुवहस्तस्य श्मश्रूणि भगवान्भवः भृगोर्लुलुंचे सदसि यो ऽहसत् श्मश्रु दर्शयन् १९ भगस्य नेत्रे भगवान्पातितस्य रुषोर्व्यां उज्जहार सदस्थो ऽक्ष्णा यः शपंतमसूसुचत् २० पूष्णश्चापातयद्दंतान् कालिंगस्य यथा बलः शप्यमाने गरिमणि यो ऽहसद्दर्शयन्दतः २१

अक्षिसंकोचेन असूसुचत् २० कलिंगदेशराजस्यानिरुद्धो द्यूते बलभद्रो यथा द्यूते दंतान् पातितवान् गरिमणि गुरुतरे रुद्रे निंद्यमाने दतः दंतान् दर्शयन् यो जहास पूष्णोरिति पाठे द्विवचनमैंद्रापौष्णश्चरुर्भवतीत्यत्रान्यसहितस्यापि पूष्णो दंतपातप्राप्त्यर्थं सूचितवान् तथाहि पूषा प्रपिष्टभागो ऽदंतको हि तं देवा अब्रुवन्निति विहितस्य पेषणस्य द्विदेवत्याभावात् तत्र तस्य दंताः संतीति वक्तव्यं स्यात् न चैतत्संगच्छत इत्याशंक्य तत्रापि तस्य दंतपातो ऽवस्थाभेदप्रवृत्तेन द्विवचनेन प्राप्यते अत एव पूष्णो ऽनुग्रहं द्वैधा वक्ष्यति पूषा तु यजमानस्य दद्भिर्जक्षतु पिष्टभुक् इति केवलस्यैव प्रपिष्टभुक् भविष्यति अन्यसहितस्यैव यजमानस्य दद्भिर्भक्षयिष्यतीत्यर्थः २१

छिंदन्नपीत्यत्रशिरइत्यकपरिव्यक्तीभविष्यति त्र्यंबकोवीरभद्रः २२ अस्त्रान्वितैर्मंत्रसहितैः ननिर्भिन्नात्वक्‌यस्यनथाभूतंदृष्ट्वेतिशे-
षः २३ सपशूनांपतिः मखेसंज्ञपनंयोगंकंठनिष्पीडनादिरूपंमारणोपायंदृष्ट्वातेनोपायेनाहरत् २४ अन्येषांब्राह्मणादीनांतद्विपर्य
यः असाधुवादः अभूदितिशेषः २५ गुह्यकालयंकैलासम् २६ इतिचतुर्थेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठेतुदेवसंघेनसह
गत्वाभवंविधिः सांत्वयामासदक्षादिजीवितार्थमादरात् १ अथदेवगणाःस्वयंभुवेन्यवेदयन् इतिद्वितीयेनान्वयः १ शूलादि

आक्रम्योरसिदक्षस्यशितधारेणहेतिना छिंदन्नपिनदुर्द्धर्तुंनाशक्नोत्त्र्यंबकस्तदा २२ शस्त्रैरस्त्रान्वि
तैरेवमनिर्भिन्नत्वचंहरः विस्मयंपरमापन्नोदध्यौपशुपतिश्चिरम् २३ दृष्ट्वासंज्ञपनंयोगंपशूनांस
पतिर्मखे यजमानपशोःकस्यकायात्तेनाहरच्छिरः २४ साधुवादस्तदातेषांकर्मतत्तस्यशंसताम्
भूतप्रेतपिशाचानामन्येषांतद्विपर्ययः २५ जुहावैतच्छिरस्तस्मिन्दक्षिणाग्नावमर्षितः तद्देवय-
जनंदग्ध्वाप्रातिष्ठद्गुह्यकालयम् २६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञवि
ध्वंसोनामपंचमोऽध्यायः ५ मैत्रेयउवाच अथदेवगणाःसर्वेरुद्रानीकैःपराजिताः
शूलपट्टिशनिस्त्रिंशगदापरिघमुद्गरैः १ उच्छिन्नभिन्नसर्वांगाःसर्त्विक्सभ्याभयाकुलाः स्वयंभु
वेनमस्कृत्यकार्त्स्न्येनैतन्न्यवेदयन् २ उपलभ्यपुरैवैतद्भगवानब्जसंभवः नारायणश्चविश्वात्मानक
स्याध्वरमीयतुः ३ तदाकर्ण्यविभुःप्राहतेजीयसिकृतागसि क्षेमायतत्रसाभूयान्नप्रायेणबुभू
षताम् ४ अथापियूयंकृतकिल्बिषाभवंयेबर्हिषोभागभाजंपरादुः प्रसादयध्वंपरिशुद्धचेतसाक्षि
प्रप्रसादंप्रगृहीतांघ्रिपद्मम् ५ भिः संछिन्नानित्रुटितानिभिन्नानिविदीर्णान्यंगानियेषामसहऋत्विग्भिःसभ्यैश्चवर्त

मानाः २ कस्यदक्षस्ययज्ञेब्रह्माविष्णुश्चनेयतुः नजग्मतुः यत्रारुद्रकोयज्ञस्तत्रनारायणविरिंच्यावपिनागतौ ३ विभुर्ब्रह्मा ते-
जीयसि अतितेजस्विनिपुरुषेकृतागसिसत्यपिस्वयंतत्रकृतागसांबुभूषतामपराधंकर्तुमिच्छतांसातथाबभूषातेषांक्षेमायनभूयात्
प्रायेणेतिलोकोक्तिः नभवेदेवेत्यर्थः ४ अथापिप्रसादयध्वंक्षमापयत येभवंतः बर्हिषोयज्ञस्यभागभाजंपरादुः दूरेखंडितवंतः प्र
गृहीतांघ्रिपद्मंपादौप्रगृह्येत्यर्थः ५

छ॰ छ॰ छ॰ छ॰ छ॰

अध्वरस्यजीवितंपुनःसंधानंप्रार्थयमानाःसंतः यस्मिन् कुपितेसतिसपालोलोकः नभवेन्नश्येदित्यर्थः ६ वयंतुतत्रगंतुंबिभीमः त्वमे
वकिंचिदुपायंविधत्स्वेतिचेत् अतआह नेति यज्ञस्तदानींतनइंद्रः यस्यतत्त्वंबलवीर्ययोः प्रमाणमियत्तांचनविदुःवीर्यंपराक्रमः पा-
पमितिपाठेऽपराधम् ७ ८ कैलासंवर्णयति जन्मौषधीत्यादिचतुर्दशभिः नरेतरैर्देवैर्जुष्टम् ९ शृंगैरमणंरतिप्रदमित्युत्तरेणान्व-
यः कथंभूतैर्नानाधातुभिर्विचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्माआश्रयेषु १० नानाअमलानिप्रस्रवणानियेषु नानाकंदराःसानवश्चयेषु र

आशासानाजीवितमध्वरस्यलोकःसपालःकुपितेनयस्मिन् तमाशुदेवंप्रिययाविहीनंक्षमापय
ध्वंहृदिविद्धंदुरुक्तैः ६ नाहंनयज्ञोनचयूयमन्येयेदेहभाजोमुनयश्चतत्त्वम् विदुःप्रमाणंबलवीर्य
योर्वायस्यात्मतंत्रस्यकउपायंविधित्सेत् ७ सइत्थमादिश्यसुरानजस्तैःसमन्वितःपितृभिःसप्रजे
शैः ययौस्वधिष्ण्यान्निलयंपुरद्विषःकैलासमद्रिप्रवरंप्रियंप्रभोः ८ जन्मौषधितपोमंत्रयोगसिद्धै
र्नरेतरैः जुष्टंकिन्नरगंधर्वैरप्सरोभिर्वृतंसदा ९ नानामणिमयैःशृंगैर्नानाधातुविचित्रितैः नाना
द्रुमलतागुल्मैर्नानामृगगणावृतैः १० नानाऽमलप्रस्रवणैर्नानाकंदरसानुभिः रमणंविहरंती
नांरमणैःसिद्धयोषिताम् ११ मयूरकेकाभिरुतंमदांधालिविमूर्छितम् प्लावि[illegible]रक्तकंठानांकूजितै
श्चपतत्रिणाम् १२ आह्वयंतमिवोद्धस्तैर्द्विजान्कामदुघैर्द्रुमैः व्रजंतमिवमातंगैर्गृणंतमिवनिर्झ-
रैः १३

मणैःसहक्रीडंतीनाम् ११ मयूराणांकेकाभिः स्वनैर्नादितम् मदांधैरलिभिर्विमूर्छितम् मूर्छनारागगतिविशेषःतद्यु
क्तम् रक्तकंठानांकोकिलानांप्लाविनैः प्लुतलंबितैः स्वरैः अन्येषांचपतत्रिणांकूजितैःउद्धस्तैः उन्नतशाखैर्द्रुमैर्द्विजान् पक्षिणआह्व-
यंतमिव लोकेहिहस्तमुत्क्षिप्योच्चैःस्वरेणाह्वानमर्थिनांकुर्वंति अद्रिश्चोत्क्षिप्तहस्ताकारैर्द्रुमैस्तत्रत्यपक्षिस्वनैश्चतथालक्ष्यतइत्यर्थः
व्रजद्भिर्मातंगैर्व्रजंतमिवनिर्झरध्वनिभिर्गृणंतंभाषमाणमिव १३ ५९ ५९ ५९

१४ चूतामयोरवांतरजातिभेदः वेणुकीचकयोश्चनीरंध्रसरंध्रत्वेनभेदः १५ वेणुकजातिभिरित्यत्रवेणुकाएलाजातिर्मालती १६ १७ द्रुमजातिभिरित्यत्रजातिरवांतरभेदसामान्यम् १८ कुमुदादिसमृद्धिभिर्नलिनीषुसरः स्वकलंमधुरंयथाभवति एवंकूजंतियानिपक्षिवृंदानितैरुपशोभितम् १९ मृगादिभिर्निर्जुष्टंनिषेवितम् नाभिभिः कस्तूरीमृगैः पूर्वंमृगगणाः शृंगविशेषेणत्वेनोक्ताः इदानींस्वातंत्र्येणेत्यपौनरुक्त्यम् कदलीखंडैः संरुद्धानिआवृतानिनलिनीनांपुलिनानितैः श्रीःशोभायस्मिन् २० नंदयागंगयापर्यस्तं

मंदारैःपारिजातैश्चसरलैश्चोपशोभितम् तमालैःशालतालैश्चकोविदारासनार्जुनैः १४ चूतैःकदंबैर्नीपैश्चनागपुन्नागचंपकैः पाटलाशोकबकुलैःकुंदैःकुरबकैरपि १५ स्वर्णार्णशतपत्रैश्चवरवेणुकजातिभिः कुब्जकैर्मल्लिकाभिश्चमाधवीभिश्चमंडितम् पनसोदुंबराश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधहिंगुभिः १६ भूर्जैरोषधिभिःपूगैराजपूगैश्चजंबुभिः खर्जूराम्रातकाम्राद्यैःप्रियालमधुकेंगुदैः १७ द्रुमजातिभिरन्यैश्चराजितंवेणुकीचकैः कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रवनर्द्धिभिः १८ नलिनीषुकलंकूजत्खगवृंदोपशोभितम् १९ मृगैःशाखामृगैःक्रोडैर्मृगेंद्रैर्ऋक्षशल्यकैः गवयैर्नाभिभिर्व्याघ्रैर्निर्जुष्टंमहिषादिभिः २० कदलीखंडसंरुद्धनलिनीपुलिनश्रियम् पर्यस्तंनंदयासत्याःस्नानपुण्यतरोदया विलोक्यभूतेशगिरिंविबुधाविस्मयंययुः २१ ददृशुस्तत्रतेरम्यामलकांनामवैपुरीम् वनंसौगंधिकंचापियत्रतन्नामपंकजम् २२ नंदाचालकनंदाचसरितौबाह्यतःपुरम् तीर्थपादपदांभोजरजसाऽतीवपावने २३ ययोःसुरस्त्रियःक्षत्तरवरुह्यस्वधिष्ण्यतः क्रीडंतिपुंसःसिंचंत्योविगाह्यरतिकर्शिताः २४

परिवेष्टितम् सत्याः भवान्याः स्नानेनपुण्यंपुण्यतरमतिसुगंधमुदकंयस्याम् २१ तत्रगिरौवनंचददृशुः यत्रवनेतन्नामसौगंधिकंपंकजंभवति जातावेकवचनम् २२ पुरींवर्णयतिनंदाचेतिचतुर्भिः सरितौ पुराद्बाह्यतोभवतः तीर्थपादस्यहरेः पादांभोजरजसा २३ ययोर्विगाह्यप्रविश्यक्रीडंति २४ ५ ५ ५ ५ ५

ययोरंभोविगततृषोऽपिगजाः पिबंति नत्रहेतुः तासांस्मरस्त्रीणांस्नानेनभ्रष्टंगलितंयन्नवकुंकुमंतेनपिंजरंपीतवर्णम् गजीःकरि-
णीः २५ तारंरूप्यम् तारादिमयविमानानांशतैःसंकुलाम् तडिद्भिःस्त्रीणाम् घनैर्विमानानाम् खेनपुर्य्याःसादृश्यम् २६ यक्षेश्वर
पुरींहित्वाऽतिक्रम्यनद्यं चदृष्ट्वातेदेवाः आरात् दूरात् वटंददृशुरितिचतुर्थेनान्वयः कथंभूतंवनम् चित्राणिमाल्यानिफलानिछं
दाश्चपत्राणियेषुतैर्द्रुमैःहृद्यंस्मरवकरम् २७ रक्तकंठखगानामनीकस्यस्वरैर्मंडिताःषट्पदस्वरायस्मिन् कलहंसानांकुलस्यप्रेष्ठम्
खरदंडानिपद्मानितैर्युक्ताजलाशयायस्मिन् २८ वनकुंजरैःसंघृष्टायेहरिचंदनद्रुमाः तत्संबंधिनावायुनापुण्यजनस्त्रीणांमनः

ययोस्तत्स्नानविभ्रष्टनवकुंकुमपिंजरम् वितृषोऽपिपिबंत्यंभःपाययंतोगजागजीः २५ तारहेम
महारत्नविमानशतसंकुलाम् जुष्टांपुण्यजनस्त्रीभिर्यथाखंसतडिद्घनम् २६ हित्वायक्षेश्वरपुरींव
नंसौगंधिकंचतत् द्रुमैःकामदुघैर्हृद्यंचित्रमाल्यफलच्छदैः २७ रक्तकंठखगानीकस्वरमंडितषट्
पदम् कलहंसकुलप्रेष्ठंखरदंडजलाशयम् २८ वनकुंजरसंघृष्टहरिचंदनवायुना अधिपुण्यजन
स्त्रीणांमुहुरुन्मथयन्मनः २९ वैडूर्यकृतसोपानावाप्यउत्पलमालिनीः प्राप्तंकिंपुरुषैर्दृष्ट्वातआरा
द्ददृशुर्वटम् ३० सयोजनशतोत्सेधःपादोनविटपायतः पर्यक्कृताचलच्छायोनिर्नीडस्तापवर्जि
तः ३१ तस्मिन्महायोगमयेमुमुक्षुशरणंसुराः ददृशुःशिवमासीनंत्यक्तामर्षमिवांतकम् ३२
सनंदनाद्यैर्महासिद्धैःशांतैःसंशांतविग्रहम् उपास्यमानंसख्याचभर्त्रागुह्यकरक्षसाम् ३३ वि-
द्यातपोयोगपथमास्थितंतमधीश्वरम् चरंतंविश्वसुहृदंवात्सल्याल्लोकमंगलम् ३४

अधि अधिकमुन्म
थयत् २९ यत्रचोत्पलमालिन्योवाप्यस्तत्रकिंपुरुषैःप्राप्तंवनंदृष्ट्वापाठांतरेकिंपुरुषैःप्राप्तावापीश्चदृष्ट्वाइत्यर्थः ३० योजनशतमु
त्सेधउच्छ्रायोयस्य पादोनैःसर्वतः पंचसप्ततियोजनप्रमाणैर्विटपैः शाखाभिरायतोविस्तृतः पर्यक्कृसर्वतः कृताअचलाछायाये-
ननिर्गतंनीडंयस्मात् ३१ मुमुक्षूणांशरणमाश्रयम् त्यक्तामर्षोंऽतकस्तत्तुल्यम् ३२ तंविशिनष्टिसनंदनाद्यैरितिपंचभिःसख्या
कुबेरेणोपास्यमानम् ३३ विद्याउपासनातपश्चित्तैकाग्र्यंयोगःसमाधिस्तेषांपंथानंप्रवर्त्तनद्वारंलोकस्यमंगलंहितंततोवात्सल्यात्स्नेहाच्चरंतम् ३४

संध्याऽभ्ररुचारक्तवर्णेनांगेनभस्मादिलिंगंचंद्रलेखांचबिभ्रतम् ३५ व्रतिनामासनंबृषीतस्याम् ब्रह्मप्रवोचंतम् ३६ सव्यंपादपद्मंद
क्षिणेऊरौकृत्वाविन्यस्यजानुनिचसव्येबाहुंकृत्वाप्रकोष्ठेमणिबंधस्थानेअक्षमालांचकृत्वादक्षिणहस्तकृतयातर्कमुद्रयाउपलक्षित-
मासीनमित्यर्थः तदुक्तंयोगशास्त्रे एकपादमथैकस्मिन्विन्यसेदूरसंस्थितम् इतरस्मिंस्तथाबाहुंवीरासनमिदंस्मृतम् तर्कमुद्राचो
क्ता तर्जन्यंगुष्ठयोरग्रेमिथःसंयोज्यचांगुलीः प्रसार्यबंधनंप्राहुस्तर्कमुद्रेतिमांत्रिकाइति ३७ ब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मानंदः तत्रसमाधि
रैकाग्र्यंतमाश्रितम् योगकक्षांयोगपट्टंचवामजानुदृढीकरणार्थविशेषेणोपाश्रितवंतम् मननशीलामनवस्तेषामाद्यंमुख्यम् ३८

लिंगंचतापसाभीष्टंभस्मदंडजटाजिनम् अंगेनसंध्याऽभ्ररुचाचंद्रलेखांचबिभ्रतम् ३५ उपविष्टं
दर्भमय्यांबृष्यांब्रह्मसनातनम् नारदायप्रवोचंतंपृच्छतेशृण्वतांसताम् ३६ कृत्वोरौदक्षिणेसव्यंपा
दपद्मंचजानुनि बाहुंप्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनंतर्कमुद्रया ३७ तंब्रह्मनिर्वाणसमाधिमाश्रितंव्युपा
श्रितंगिरिशंयोगकक्षाम् सलोकपालामुनयोमनूनामाद्यंमनुंप्रांजलयःप्रणेमुः ३८ सतूपलभ्याग-
तमात्मयोनिंसुरासुरेशैरभिवंदितांघ्रिः उत्थायचक्रेशिरसाभिवंदनमर्हत्तमःकस्ययथैवविष्णुः ३९
तथाऽपरेसिद्धगणामहर्षिभिर्येवैसमंतादनुनीललोहितम् नमस्कृतःप्राहशशांकशेखरंकृतप्रणा
मंप्रहसन्निवात्मभूः ४० ब्रह्मोवाच जानेत्वामीशंविश्वस्यजगतोयोनिबीजयोः शक्तेःशिव
स्यचपरंयत्तद्ब्रह्मनिरंतरम् ४१ त्वमेवभगवन्नेतच्छिवशक्त्योःसरूपयोः विश्वंसृजसिपास्यत्सिक्री
डन्नूर्णपटोयथा ४२

आर्हत्तमोविष्णुर्वामनमूर्तिर्यथाकस्यकश्यपस्य ३९ महर्षिभिःसहिताःयेनीललोहितमनुवर्तंतेतेऽ
पितस्मैवंदनंचक्रुः एवंसर्वैर्नमस्कृतःप्राह कृतःप्रणामोदेवैर्यस्मैतम् ४० यद्यपित्वंनीचवन्मांनमस्करोषि तथाऽपित्वैश्वर्यमहंवेद्मीत्या
ह जानइति विश्वस्येशंजानेतत्रहेतुः जगतोयोनिर्याशक्तिः प्रकृतिर्बीजंच शिवःपुरुषस्तयोःकारणंतथाऽपिनिरंतरंनिर्भेदंयद्ब्रह्मनिर्वि
कारंतदेवत्वामितिजाने ४१ ननुविरुद्धमेतत्तत्राह त्वमेवसरूपयोरविभक्तयोःशिवशक्त्योःक्रीडन्विश्वसृष्ट्यादिकरोषि ऊर्णनाभिरिव स्व
रूपयोरितिपाठेस्वांशयोःअतोनविरोधः ४२

धर्ममर्थंचदोग्धियात्रयीतस्याअभिपत्तयेरक्षणायाध्वरंसृष्टवानसि यद्वा हेधर्मार्थदुघ धर्माद्यभिपत्तयेतत्प्राप्तयेदक्षेणसूत्रेणनिमित्ते
नसेतवोवर्णाश्रममर्यादाश्चअवसिताः निबद्धाः निर्णीताइतिवा श्रद्दधतेश्रद्धयाअनुतिष्ठंति ४३ सर्वकर्मफलदातापित्वमेवेत्याह हेमं-
गल मंगलानांशुभानांकर्मणांकर्त्तुः स्वः स्वर्गपरंमोक्षंवातनुषे अमंगलानामशुभानांकर्मणांकर्त्तुश्चतमिस्रंनरकंतनुषे तत्रकेनहेतुना
तदेवतस्मिन्नेवकस्यचिद्विपर्ययोभवति ४४ त्वत्कोपो ऽत्रहेतुरित्यसंभावितमितिकैमुत्यन्यायेनाह नवैसतांसतः रोषोभिभवेत्
नवत्त्वांद्वितीयार्थेषष्ठ्यौ पशुमज्ञंयथा ऽभिभवति तद्वत् ४५ अतः येपृथक्धियः भेददृशः अतः कर्मण्येव दृष्टिर्येषाम् दुष्टआश

त्वमेवधर्मार्थदुघाभिपत्तयेदक्षेणसूत्रेणससर्जिथाध्वरम् त्वयैवलोके ऽवसिताश्चसेतवोयान्ब्राह्मणाः
श्रद्दधतेधृतव्रताः ४३ त्वंकर्मणांमंगलमंगलानां कर्त्तुःस्वलोकेतनुषेस्वःपरंवा अमंगलानांचतमिस्रमुल्बणंविपर्ययःकेनतदेवकस्यचित् ४४ नवैसतांत्वच्चरणार्पितात्मनां भूतेषुसर्वेष्वभिप-
श्यतांतव भूतानिचात्मन्यपृथक्दिदृक्षतांप्रायेणरोषो ऽभिभवेद्यथापशुम् ४५ पृथक्धियःक
र्मदृशोदुराशयाः परोदयेनार्पितहृद्रुजो ऽनिशम् परान्दुरुक्तैर्वितुदंत्यरुंतुदास्तान्मा ऽवधीद्दैववधान्भवद्विधः ४६ यस्मिन्यदापुष्करनाभमाययादुरंतयास्पृष्टधियः पृथग्दृशः कुर्वंतितत्र ह्य-
नुकंपयाकृपांनसाधवोदैवबलात्कृतंक्रमम् ४७ भवांस्तुपुंसःपरमस्यमाययादुरंतयास्पृष्टमतिः
समस्तदृक् तयाहतात्मस्वनुकर्मचेतःस्वनुग्रहंकर्त्तुमिहार्हसिप्रभो ४८

यो येषाम् परेषामुदयेनसंपदाअर्पितान्हृदिरुग्येषामरुंतुदामर्मभेत्तारः दैवेनैववधोयेषांतान् भवद्विधः निरुपमः साधुः मा ऽवधी
न्नहन्यात् ४६ प्रत्युतसाधूनांवृत्तमालोक्यानुग्रहमेवकर्त्तुमर्हसीत्याहद्वाभ्याम् यस्मिन्देशेयदाकालेस्पृष्टधियोमोहितचित्ताः पृथ
क्दृशोभवंति तत्रापराधेसाधवोहि अनुकंपयाअनंतरमेवपरदुःखासहिष्णुतयाचित्तप्रकंपेनकृपांकुर्वंति नतुक्रमंपराक्रमम् कु
तः दैवबलात्कृतेऽर्थेममैवदैवमेवंभूतम् कोऽत्रापराधस्तेषामितिमत्वा हननंनकुर्वतइत्यर्थः ४७ भवांस्तु अस्पृष्टमतिः अतः समस्त-
दृक् सर्वज्ञः तयामाययाहतआत्मायेषांतेषु अतएवकर्मानुगतचित्तेषु इहअपराधेअनुग्रहंकर्त्तुमर्हसि ४८ ६९ ६९

एवंसामान्येनोक्त्वाप्रस्तुतमाह कुर्विति त्रिभिः त्वयाहतस्य अतएवासमाप्तस्य प्रजापतेरध्वरस्य हेमनोयत्रोध्वरे कुयाज्ञिकाः भागिनो पिनवभागंनददुः भागार्हत्वमाह येनत्वयामखोनिनीयतेफलंप्राप्यते ४९ ५० हेमन्योअनातुरमारोग्यमस्तु ५१ भागश्चतवास्त्वित्याह एषइति हेरुद्रयावदित्यर्थेयदित्यव्ययम् यज्ञेकृतेयावानुच्छिष्टः अवशिष्टोऽर्थः तावानेवतवभागोऽस्तु हेरुद्र तेनभागेनाद्ययज्ञः कल्पतांसंपद्यताम् ५२ इतिचतुर्थेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमेविष्णुरुद्रूतः स्तुतोदक्षमुखादिभिः

कुर्वध्वरस्योद्धरणंहतस्यभोत्वयाऽसमाप्तस्यमनोप्रजापतेः नयत्रभागंतवभागिनोददुःकुयज्विनोयेनमखोनिनीयते ४९ जीवताद्यजमानोयंप्रपद्येताक्षिणीभगः भृगोःश्मश्रूणिरोहंतुपूष्णोदंताश्चपूर्ववत् ५० देवानांभग्नगात्राणामृत्विजांचायुधाश्मभिः भवताऽनुगृहीतानामाशुमन्योऽस्त्वनातुरम् ५१ एषतेरुद्रभागोऽस्तुयदुच्छिष्टोऽध्वरस्यवै यज्ञस्तेरुद्रभागेनकल्पतामद्ययज्ञहन् ५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेरुद्रसांत्वनंनामषष्ठोऽध्यायः ६ मैत्रेयउवाच इत्यजेनानुनीतेनभवेनपरितुष्यता अभ्यधायिमहाबाहोप्रहस्यश्रूयतामिति १ श्रीमहादेवउवाच नाघंप्रजेशबालानांवर्णयेनानुचिंतये देवमायाऽभिभूतानांदंडस्तत्रधृतोमया २ प्रजापतेर्दग्धशीर्ष्णोभवत्वजमुखंशिरः मित्रस्यचक्षुषेक्षेतभागंस्वंबर्हिषोभगः ३ पूषातुयजमानस्यदद्भिर्जक्षतुपिष्टभुक् देवाःप्रकृतसर्वांगायेमउच्छेषणंददुः ४ बाहुभ्यामश्विनोःपूष्णोहस्ताभ्यांकृतबाहवः भवंत्वध्वर्यवश्चान्येबस्तश्मश्रुर्भृगुर्भवेत् ५

यज्ञंप्रवर्त्तयामासदक्षेणेतिनिरूप्यते १ अजेनयोनुनीतःप्रार्थितोभवस्तेनाभिहितम् १ अघमपराधम् २ स्वापराधमपहृत्यानुगृह्णाति दग्धंशीर्षयस्यप्रजापतेः अजस्यमुखंयस्मिन् तत्तथाभूतंशिरोऽस्तु बर्हिषः संबंधिनंभागम् मित्रनाम्नोदेवस्य ३ प्रकर्षेणकृतानिलग्नान्यंगानियेषांतेभवंतुउच्छेषणंयज्ञावशिष्टम् ४ येषांत्वंगानिनष्टानितेतुअश्विनोर्बाहुभ्यांकृतबाहवः पूष्णोहस्ताभ्यांकृतहस्ताश्चभवंतु अध्वर्यवः अन्येचऋत्विजः बस्तस्यश्मश्रूण्येवश्मश्रूणियस्य ५ ७ ७ ७ ७ ७

मीढुष्टमः शिवः तेनोक्तम् परितुष्टैश्चित्तैः ६ मीढ्वांसंशिवम् त्वयागत्यसर्वंकार्यमित्यामंत्र्यसंप्रार्थ्य शुनासीरादेवाः सहमीढुषा वेधसाचवर्त्तमानाः समीढुद्वेधसः ७ कार्त्स्न्येनवक्त्रहस्तबाह्वादिसाधारण्यंविधाय ८ ९ पूर्वंवृषध्वजद्वेषेणकलिलः कलुषीकृतआत्मायस्यसः तदाशरत्कालीनोह्रदइवामलोभवत् १० ११ १२ यदपियद्यपिप्रलब्धः पराभूतोमयाभवान् तथाऽपित्वयादंडोधृतः शिक्षाकृतानानूपेक्षितोऽस्मियुक्तमेवैतदित्याह ब्रह्मबंधुषुब्राह्मणाभासेष्वपितुभ्यंनवहरेश्चेतिवांयुवयोरवज्ञाउपेक्षानास्ति

मैत्रेयउवाच तदासर्वाणिभूतानिश्रुत्वामीढुष्टमोदितम् परितुष्टात्मभिस्तातसाधुसाध्वित्यथाब्रुवन् ६ ततोमीढ्वांसमामंत्र्यशुनासीराः सहर्षिभिः भूयस्तद्देवयजनंसमीढुद्वेधसोययुः ७ विधायकार्त्स्न्येनचतत् यदाहभगवान्भवः संदधुः कस्यकायेनसवनीयपशोःशिरः ८ संधीयमाने शिरसिदक्षोरुद्राभिवीक्षितः सद्यः सुप्तइवोत्तस्थौददृशेचाग्रतोमृडम् ९ तदावृषध्वजद्वेषकलिलात्माप्रजापतिः शिवावलोकादभवत् शरद्ध्रदइवामलः १० भवस्तवायकृतधीर्नाशक्नोदनुरागतः औत्कंठ्याद्बाष्पकलयासंपरेतांसुतांस्मरन् ११ कृच्छ्रात्संस्तभ्यचमनः प्रेमविह्वलितः सुधीः शशंसनिर्व्यलीकेनभावेनेशंप्रजापतिः १२ दक्षउवाच भूयाननुग्रहअहोभवताकृतोमे दंडस्त्वयामयिभृतोयदपिप्रलब्धः नब्रह्मबंधुषुचवांभगवन्नवज्ञातुभ्यंहरेश्चकुतएवधृतव्रतेषु १३ विद्यातपोव्रतधरान्मुखतः स्मविप्रान् ब्रह्मात्मतत्त्वमवितुंप्रथमंत्वमस्राक् तद्ब्राह्मणान्परमसर्वविपत्सुपासिपालः पशूनिवविभोप्रगृहीतदंडः १४ योऽसौमयाविदिततत्त्वदृशासभायांक्षिप्तोदुरुक्तिविशिखैर्विगणय्यतन्माम् अर्वाक्पतंतमर्हत्तमनिंदयापात् दृष्ट्यार्द्रयासभगवान्स्वकृतेनतुष्येत् १५

१३ तत्रहेतुमाह विद्येति ब्रह्माभूत्वात्वमस्राक् अस्राक्षीः किमर्थंआत्मतत्त्वमवितुम् यद्वा ब्रह्मवेदमात्मतत्त्वंच अवितुंसंप्रदायप्रवर्तनेनज्ञापयितुमित्यर्थः ततस्मात् हेपरमउत्कृष्ट १४ अत्रचप्रत्युपकारोनास्तीत्याह योऽसाविति अविदिततत्त्वदृशाअप्राप्ततत्त्वज्ञानेनतद्गणय्यविस्मृत्यअर्हत्तमनिंदयाअर्वागधः पतंतंमामपात् रक्षितवान् स्वकृतेनैवपरानुग्रहेणेवतुष्येत् मयातत् प्रतिकर्तुमशक्यमित्यर्थः १५

अनुमंत्रितोऽनुज्ञातः उपाध्यायसहितैः ऋत्विजादिभिः अनुवर्तयामास १६ वीराणां प्रमथादीनां संसर्गकृतदोषस्य शुद्ध्यर्थं निर्वृत्यर्थम् १७ उपात्तहविषा अध्वर्युणा सह विशुद्धया बुद्ध्या दध्यौ हे विशांपते विदुर १८ स्वया प्रभया तेषां तेजो मुष्णान् निरस्कुर्वन् उपानीतः समीपं प्रापितः स्तोत्रे बृहद्रथंतरे वाजौ पक्षौ यस्य इत्थं बृहद्रथंतरे पक्षौ विनिश्चितः १९ तमेवानुवर्णयति श्याम इति द्वाभ्याम् हिरण्यवद्रशना यस्य इति वस्त्रं लक्ष्यते अर्कतुल्येन किरीटेन जुष्टः नीलालका एव भ्रमरास्तैर्मंडितं कुंडलयुक्तम् आस्यं यस्य कंब्वादि

मैत्रेय उवाच क्षमाप्यैवं स मीढ्वांसं ब्रह्मणा चानुमंत्रितः कर्म संतानयामास सोपाध्यायर्त्विग्भिः १६ वैष्णवं यज्ञसंतत्यै त्रिकपालं द्विजोत्तमाः पुरोडाशं निरवपन् वीरसंसर्गशुद्धये १७ अध्वर्युणात्तहविषा यजमानो विशांपते धिया विशुद्धया दध्यौ तथा प्रादुरभूद्धरिः १८ तदा स्वप्रभया तेषां द्योतयंत्या दिशो दश मुष्णांस्तेज उपानीतस्तार्क्ष्येण स्तोत्रवाजिना १९ श्यामो हिरण्यरशनोऽर्ककिरीटजुष्टो नीलालकभ्रमरमंडितकुंडलास्यः कंब्वब्जचक्रशरचापगदासिचर्मव्यग्रैर्हिरण्मयभुजैरिव कर्णिकारः २० वक्षस्यधिश्रितवधूर्वनमाल्युदारहासावलोककलया रमयंश्च विश्वम् पार्श्वभ्रमद्व्यजनचामरराजहंसः श्वेतातपत्रशशिनोपरि रज्यमानः २१ तमुपागतमालक्ष्य सर्वे सुरगणादयः प्रणेमुः सहसोत्थाय ब्रह्मेंद्रत्र्यक्षनायकाः २२ तत्तेजसा हतरुचः सन्नजिह्वाः ससाध्वसाः मूर्ध्ना धृतांजलिपुटा उपतस्थुरधोक्षजम् २३

भिरायुधैः भृत्यरक्षार्थं व्यग्रैर्हिरण्मयैर्भुजैः पुष्पितः कर्णिकार इव वृक्षविशेषः शोभमानः भुजानां हिरण्मयत्वं केयूरकंकणमुद्रिकाद्यलंकारैः २० वक्षसि अधिश्रिता वधूर्लक्ष्मीर्यस्य सः उदारो हासो अवलोकश्च तयोः कलया लेशेन पार्श्वे उभयतो भ्रमती व्यजनचामरे चामरव्यजने एव राजहंसौ यस्मिन् सः रज्यमानः शोभातिशयं नीयमानः २१ ब्रह्मेंद्रत्र्यक्षा नायका मुख्या येषां ते २२ हतरुचः तिरस्कृतप्रभाः सन्नजिह्वा गद्गदवाचः ससाध्वसाः तन्महिम्नाक्षुभितचित्ताः उपतस्थुस्तुष्टुवुः २३

यस्यमहिमानंप्रतितु अर्वागेववृत्तिर्येषांतेऽपियथामतिगृणंतिस्म अस्तुवन् कृतःप्रकटीकृतोऽनुग्रहार्थंविग्रहोयेनतम् यद्वा तेषामर्वाग्वृत्तित्वेहेतुः तेतुयस्यमहिमहिमाविभूतिमात्ररूपाइत्यर्थः २४ तत्रतावत् दक्षस्तुतिप्रकारमाह दक्षइति गृहीतमर्हणसादनोत्तमंयेनतसुत्तमेपात्रेआसाद्य अर्हणीयेषुसमर्पितेषुप्रीत्यासार्हणपात्रंस्वयमेवयेनगृहीतमित्यर्थः यद्वा कथंप्रपेदे गृहीतमर्हणसादनोत्तमंयथाभवतितनद्गृहीत्वाप्रपेदइत्यर्थः गृहीत्वेतिपाठस्तुस्तुगमः गृणन् स्तुवन् प्रपेदेशरणंजगाम दक्षऋत्विक् सदस्येशभृगुब्रह्मेंद्रयोषितः ऋषयश्चतथासिद्धायजमानीचलोकपाः योगिब्रह्माग्निदेवाश्चस्तुवंतिजगदीश्वरम् तथागंधर्वविद्याधब्राह्मणाश्चपृथक्पृथक् २५ ननुसाक्षात्परमेश्वरएवरुद्रः तस्यब्रह्मपुत्रत्वेनजीवत्वमनुकारमात्रंहं

अप्यर्वाग्वृत्तयोयस्यमहित्वात्मभुवादयः यथामतिगृणंतिस्मकृतानुग्रहविग्रहम् २४ दक्षोगृहीतार्हणसादनोत्तमंयज्ञेश्वरंविश्वसृजांपरंगुरुम् सुनंदनंदाद्यनुगैर्वृतंमुदागृणन्प्रपेदेप्रयतः कृतांजलिः २५ दक्षउवाच शुद्धंस्वधाम्न्युपरताखिलबुद्ध्यवस्थंचिन्मात्रमेकमभयंप्रतिषिध्यमायाम् तिष्ठंस्तयैवपुरुषत्वमुपेत्यतस्यामास्तेभवानपरिशुद्धइवात्मतंत्रः २६

तत्किमितित्वयाभेददृष्ट्याऽसौअवज्ञातइतिमांभगवान् आक्षेप्स्यतीत्याशंक्यापरिच्छिन्नस्वरूपस्यजीवधर्मनाट्यंतवैवसंगच्छतेनान्यस्येत्याह शुद्धमिति स्वधाम्निस्वस्वरूपेतिष्ठन् भवान् शुद्धंचिन्मात्रंचैतन्यघनः शुद्धत्वेहेतुः उपरतानित्यनिवृत्ताअखिलाबुद्ध्यवस्थायस्मात् अतः एकंभेदशून्यम् अतएवअभयं द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः जीवस्यापितर्हिस्तुतएवंभूतत्वात्तद्वैलक्षण्यार्थमुक्तम् मायांप्रतिषिध्य अभिभूय स्वतंत्रएवसन् तयामाययापुरुषत्वमनुष्यनाट्यमुपेत्यतस्यांमायायांतिष्ठन् अपरिशुद्धइवरागादिमानिवास्ते रामकृष्णाद्यवतारेतथाप्रतीयतेभवानित्यर्थः अन्येत्वविद्योपाधयोमायाऽभिभूताः संसरंति अतस्त्वमेवेश्वरोनरुद्रादयइति भावः अतएवेमांहृदिभगवानवारयिष्यति अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतः कारणंपरमित्यादिना २६ ६२

ऋत्विजोऽपिस्वस्यापराधंपरिहरंतःस्तुवंति भोअनंजनउपाधिमलशून्ययद्यपित्वमेवरुद्रादिदेवतारूपः तथाऽपिनंदीश्वरशापात् कर्मण्येवदुराग्रहधियःसंतस्त्वत्तस्त्वंनविद्मः किंतुधर्मस्यापूर्वस्योपलक्षणभूतंत्रिवृत् त्रयीप्रतिपाद्यमध्वराख्यंतवरूपमस्माभिर्ज्ञातम् कीदृशम् यस्यसिद्धयेऽधिदेवम् देवताऽधिकारेणादोव्यवस्थाः अमूर्व्यवस्थाः अत्रत्वमेवदेवतानान्येतैवंभूतानियमाइत्यर्थः यद्वा व्यवस्थाइत्याख्यातम् अडागमाद्यभावआर्षः यदर्थमदइदमिंद्राद्यधिदैवंरूपंविशेषेणास्थितवानसीत्यर्थः २७ सदस्यास्तुनिरीश्वरेऽपिदक्षाध्वरेधनलोभेनस्वप्रवृत्तिमनुचिंत्यानुतप्ताविरक्तिमाशासानास्तुवंति हेशरणद आश्रयप्रद उत्तत्त्यध्वनिसंसारमार्गेवर्तमानोअज्ञानांसार्थः समूहस्तेपादोकस्त्वत्पादरूपंनिवासंकदायास्यतिअश

ऋत्विजऊचुः तत्त्वंननेवयमनंजनरुद्रशापात्कर्मण्यवग्रहधियोभगवन्विदामः धर्मोपलक्षणमिदंत्रिवृदध्वराख्यंज्ञातंयदर्थमधिदैवमदोव्यवस्थाः २७ सदस्याऊचुः उत्पत्त्यध्वन्यशरणाउरुक्लेशदुर्गेंऽतकोग्रव्यालान्विष्टेविषयमृगतृष्णात्मगेहोरुभारः द्वंद्वश्वभ्रेखलमृगभयेशोकदावेऽज्ञसार्थःपादौकस्तेशरणदकदायातिकामोपसृष्टः २८ रुद्रउवाच तववरदवरांघ्रावाशिषेहाखिलार्थेह्यपिमुनिभिरसक्तैरादरेणार्हणीये यदिरचितधियंमाविद्यलोकोपविद्धंजपतिनगणयेतत्त्वत्पराऽनुग्रहेण २९

रणेविश्रामस्थानशून्ये उरुक्लेशाएवदुर्गमस्थानानियस्मिन् अंतकएवोग्रोव्यालस्तेनान्विष्टेलक्षीकृतेविषयरूपामृगतृष्णायस्मिन् आत्माऽहंकारास्पदंशरीरंममत्वास्पदंगेहंचसएवउरुर्भारोयस्यसः द्वंद्वानिसुखदुःखादीन्येवश्वभ्राणिगर्तायस्मिन् खलाएवमृगाव्याघ्रादयस्तेभ्योभयंयस्मिन् शोकएवदावाग्निर्यस्मिन् कामेनउपसृष्टः पीडितः २८ श्रीरुद्रस्तुपूर्वंममगनिंदादुःसहासीत् इदानींतुतांनगणयामीत्याह तवेति आशिषाकामेन असक्तैर्निष्कामैःरचितधियममभिनिवेशितचित्तम् अविद्यलोकःअविद्यः विद्याहीनोलोकः मामाम् यद्यपविद्धंजपति आचारभ्रष्टंजपति तज्जल्पनंतवयः परोऽनुग्रहस्तेन त्वत्पराणांवायोऽनुग्रहस्तेन २९

भृगुरुक्तस्वभावनस्तत्त्वज्ञानहीनाजीवाः अतोऽज्ञानकृतंममदुश्चेष्टितंक्षमस्वेत्याह यन्माययेति आत्मन्नात्मनिश्रितमनुगतं नवतत्त्वंनविदंति प्रणतानामात्माबंधुश्च ३० ब्रह्मादयोनविदंतीति भृगुणोक्तेतदसहमानोब्रह्मातत्त्वज्ञानमाविष्कुर्वन्निवाह नैतदिति पदार्थभेदग्राहकैरिंद्रियैर्गुणस्येंद्रियस्य यद्वा ज्ञानार्थयोःकारणस्यसत्त्वादेः अतएव असतःमायामयात् व्यतिरिक्तोभवान् ३१ इंद्रस्तइंद्रियविषयः सर्वोऽपिमिथ्येतिब्रह्मणोक्तमसहमानआह इदंतववपुरपिउपपन्नमेवनतुप्रपंचवदनिर्वचनीयतयाऽनुपपन्नम् सुराणांविद्विषः क्षपयंतीतितथातैर्भुजदंडैरुपलक्षितम् ३२ ऋत्विजांपत्न्यःस्तुवंति यज्ञोऽयंनव-

भृगुरुवाच यन्माययागहनयाऽपहृतात्मबोधाब्रह्मादयस्तनुभृतस्तमसिस्वपंतः नात्मन्श्रितंतवविदंत्यधुनाऽपितत्त्वंसोयंप्रसीदतुभवान्प्रणतात्मबंधुः ३० ब्रह्मोवाच नैतत्स्वरूपंभवतोऽसौपदार्थभेदग्रहैःपुरुषोयावदीक्षेत् ज्ञानस्यचार्थस्यगुणस्यचाश्रयोमायामयाद्व्यतिरिक्तोयतस्त्वम् ३१ इंद्रउवाच इदमप्यच्युतविश्वभावनंवपुरानंदकरंमनोदृशाम् सुरविद्विट्क्षपणैरुदायुधैर्भुजदंडैरुपपन्नमष्टिभिः ३२ पत्न्यऊचुः यज्ञोऽयंतवयजनायकेनसृष्टोविध्वस्तःपशुपतिनाद्यदक्षकोपात् तंनस्त्वंशवशयनाभशांतमेधंयज्ञात्मन्नलिनरुचादृशापुनीहि ३३ ऋषयऊचुः अनन्वितंतेभगवन्विचेष्टितंयदात्मनाचरसिहिकर्मनाज्यसे विभूतयेयतउपसेदुरीश्वरींनमन्यतेस्वयमनुवर्त्ततींभवान् ३४

यजनाय त्वांयष्टुंकेनब्रह्मणापूर्वंसृष्टः हेयज्ञात्मन् तंनोयज्ञंनलिनकांत्यादृशानेत्रेणपुनीहि पवित्रंकुरु कथंभूतंयज्ञम् शवाःशेरते यस्मिन्निति शवशयनं श्मशानं तद्वदाभाप्रतीतिर्यस्यसचासौशांतमेधश्चोपरतोत्सवः मेधशब्देनपशुहिंसाद्युत्सवोलक्ष्यते शवमुदकंतत्रशेते इतितथापद्मंतन्नाभेतिसंबोधनंवा ३३ ऋषयस्तुकर्माण्यनुतिष्ठंतस्तत्पुण्येन तत्फलेनचयुज्यंते भगवतितुतदभावमालक्ष्यविस्मिताःस्तुवंति अनन्वितमघटमानंयद्यस्मादात्मनास्वयंकर्माचरसि अनुतिष्ठसि नत्वज्यसेलिप्यसे यतश्चान्येविभूतयेसंपदेईश्वरींउपसेदुः लक्ष्मींभेजुः यद्वा यतइतिसार्वविभक्तिकस्तसिःयामित्यर्थः भवांस्तुस्वयमेवानुवर्तमानांतांनमन्यतेनाद्रियते ३४

सिद्धास्त्वत्कथारसमभिनंदंतः स्तुवंति अयंनोमनोगजः त्वत्कथैवमृष्टंशुद्धंपीयुषंतन्मयीयानदीतस्यामवगाढःप्रविष्टोदा
वाग्नितुल्यंसंसारतापंनसंस्मरतिनचततोनिर्गच्छति ब्रह्मसंपन्नवत् ब्रह्मैक्यंप्राप्तइव ३५ यजमानीदक्षपत्नीस्तौति तेस्वाग
केवलंप्रयाजाद्यंगैर्मखोनशोभते अतोनःश्रियासह त्रायस्वत्वद्भक्तान्कुर्वित्यर्थः ३६ लोकपालास्त्वीश्वरत्वाभिमानारूढाभगव
तस्तत्त्वमपश्यंतःऊचुः दृष्टः किंनदृष्टइत्यर्थः कुतः असद्ग्रहैः पुंस्त्वमाविष्टलिंगत्वादसत्प्रकाशरूपाभिः दृग्भिरिंद्रियैः अयंभावः

सिद्धाऊचुः अयंत्वत्कथामृष्टपीयूषनद्यांमनोवारणःक्लेशदावाग्निदग्धः तृषार्तोऽवगाढोनस
स्मारदावंननिष्क्रामतिब्रह्मसंपन्नवन्नः ३५ यजमान्युवाच स्वागतंतेप्रसीदेशतुभ्यंनमः
श्रीनिवासश्रियाकांतयात्राहिनः त्वामृतेऽधीश नांगैर्मखःशोभतेशीर्षहीनःकबंधोयथापूरुषः
३६ लोकपालाऊचुः दृष्टःकिंनोदृग्भिरसद्ग्रहैस्त्वंप्रत्यग्द्रष्टादृश्यतेयेनदृश्यम् मायाह्येषाभ
वदीयाहिभूमन्यस्त्वंषष्ठःपंचभिर्भासिभूतैः ३७ योगेश्वराऊचुः प्रेयान्नतेऽन्योऽस्त्यमु
तस्त्वयिप्रभोविश्वात्मनीक्षेन्नपृथग्यआत्मनः अथापिभक्त्येशतयोपधावतामनन्यवृत्त्याऽनु
गृहाणवत्सल ३८

शुद्धचित्तानांत्वंशुद्धसत्वमूर्तिर्भासि अस्माकंतुबहिर्मुखेंद्रियाणांपंचभूतोपलक्षितोजीववि
शेषइवावभासि अतस्त्वमस्मादिंद्रियगोचरोनभवसिधिगस्मज्जीवितमिति ३७ योगेश्वरास्तदभेदेनभजतामनुग्रहमात्मनः
न्यमानाःस्वामिभृत्यभावेनभजतामप्यनुग्रहंप्रार्थयमानाःस्तुवंतिद्वाभ्याम् प्रेयानिति विश्वात्मनिपरब्रह्मणि त्वयिआत्म-
नःपृथक्त्वंनेक्षेत अमुतःअमुष्मादन्यःतेप्रेष्ठोनास्ति आत्मनोजीवान् पृथक्नेक्षेतेतिवा हेवत्सलभक्तजनप्रिय अनन्यवृ
त्त्याअव्यभिचारिण्याभक्त्याभजतोऽनुग्रहाणेत्यर्थः ३८ ५ ५ ५ ५

अव्यभिचारिणीभक्तिः कथंस्याद्भजनीयानां बहुत्वादित्याशंक्याहुः जगतउद्भवादिषु निमित्तेषु देवतोजीवादृष्टाद्बहुधाभिद्यमा
नागुणायस्यास्तयास्वमाययात्मनिस्वरूपेरचिताब्रह्मादिभेदमतिर्येनतस्मै स्वसंस्थयाकेवलस्वरूपावस्थानेनचविनिवर्त्तितो-
भेदभ्रमोगुणाश्चतद्धेतव आत्मनियेनतस्मै ३९ शब्दब्रह्मस्तौति नमस्तइति श्रितंस्वीकृतंसत्वंयेन अतः भक्त्यादिफलप्रसवित्रेस
त्वगुणत्वंनिर्गुणत्वंचैकस्यकथमित्याशंक्याह यस्यकाष्ठांतत्त्वंनाहंवेद्मि अपरेब्रह्मादयश्चनविदुस्तस्मै ४० अग्निस्तंयज्ञमूर्तिं
प्रणमति यस्यतेजसाक्रतुसमिद्धंप्रदीप्तंतेजोयस्य सोऽहंप्रशस्ते अध्वरेहविर्वहामितंयज्ञियंयज्ञायहितंपालकम् यज्ञंयज्ञमूर्ति
म् पंचविधत्वमैतरेयकेउक्तम् सएषयज्ञः पंचविधोऽग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यानिपशुः सोमइतिपंचभिर्यजुर्भिर्मंत्रैः

जगदुद्भवस्थितिलयेषुदेवतोबहुभिद्यमानगुणयात्ममायया रचितात्मभेदमतयेस्वसंस्थयाविनि
वर्त्तितभ्रमगुणात्मनेनमः ३९ ब्रह्मोवाच नमस्तेश्रितसत्त्वायधर्मादीनांचसूतये निर्गु
णायचयत्काष्ठांनाहंवेदापरेऽपिच ४० अग्निरुवाच यत्तेजसाऽहंसुसमिद्धतेजाहव्यंवहे
स्वध्वरआज्यसिक्तम् तंयज्ञियंपंचविधंचपंचभिःस्विष्टंयजुर्भिःप्रणतोस्मियज्ञम् ४१ देवाऊचुः
पुराकल्पापायेस्वकृतमुदरीकृत्यविकृतंत्वमेवाद्यस्तस्मिन्सलिलउरगेंद्राधिशयने पुमान्शेषेसिद्धै
र्हृदिविमृशिताध्यात्मपदवीःसएवाद्याक्ष्णोर्यःपथिचरसिभृत्यानवसिनः ४२ ७

स्विष्टंसुपूजितम् तथाचश्रुतिः ओश्रावयेतिचतुरक्षरमस्तुश्रौषडितिचतुरक्षरंयजेतिद्व्यक्षरंयेयजामहइतिपंचाक्षरंद्व्य
क्षरोवषट्कारः स्मृतिश्च चतुर्भिश्चचतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच हूयतेचपुनर्द्वाभ्यांसमेविष्णुःप्रसीदत्विति ४१ देवास्तुस
त्वंवयमपिदेवास्तथाऽपिजगदाद्यंतयोस्त्वमेवनान्यः कश्चिदित्याहुःपुरेति कल्पापायेप्रलयेविकृतंकार्यजातमुदरीकृत्यसंहृत्य
त्वमेवाद्यःपुमान् उरगेंद्रएवाधिकम् शयनंशय्यातस्मिन् शेषेशयनंकरोषि सिद्धैर्जनलोकादिवासिभिः विमृशिताविचिंति
ताऽध्यात्मपदवीज्ञानमार्गोयस्यसएवत्वंयइदानीमक्ष्णोः पथिचरसिप्रत्यक्षोसि अवसिरक्षसि ४२ ७

गंधर्वाप्सरसस्तु वयं भियाकेवलंसर्वानपि परमेश्वरत्वेनोपश्लोकयामः त्वमेवतुपरमेश्वरः अन्येतुत्वदंशाएवेत्याहुः अंशांशाइति हे भूमन् महत्तम क्रीडाभांडंक्रीडोपकरणंविश्वंब्रह्मांडंयस्यतस्मैतेनमनंकुर्यः ४३ विद्याधरास्तुकेवलंविद्याभिः संपदः प्राप्यंतेअहंकारादिव्यामोहनिवृत्तिस्तुत्वत्कथाश्रवणंविनानास्तीत्याहुः अर्थंपुरुषार्थसाधनंकलेवरमभिपद्यप्राप्यत्वन्मायया ऽस्मिन्ममेत्यहमितिचाभिमानंकृत्वाइममात्ममोहंयुष्मत्कथामृतनिषेवकउत् उच्चैर्व्युदस्येत्संरित्यजेन्नान्यननुस्वैःपुत्रादिभिरधिक्षिप्तोदुःखितःसन् परित्यजेदेवनेत्याहुः क्षिप्तोऽपिदुर्मतिः असत्सुविषयेष्वेवलालसातृष्णायस्यसः ४४ ब्राह्मणाःस्तुवंतित्वमिति

गंधर्वाऊचुः अंशांशास्तेदेवमरीच्यादयएतेब्रह्मेंद्राद्यादेवगणारुद्रपुरोगाः क्रीडाभांडंविश्वमिदंयस्य चभूमन्तस्मैनित्यंनाथनमस्तेकरवाम ४३ विद्याधराऊचुः त्वन्मायया ऽर्थमभिपद्यकलेवरे ऽस्मिन् कृत्वाममाहमितिदुर्मतिरुत्पथैः स्वैः क्षिप्तो ऽप्यसद्विषयलालसआत्ममोहंयुष्मत्कथा ऽमृतनिषेवकउद्व्युदस्येत् ४४ ब्राह्मणाऊचुः त्वंक्रतुस्त्वंहविस्त्वंहुताशःस्वयंत्वंहिमंत्रःसमिद्दर्भपात्राणिच त्वंसदस्यर्त्विजोदंपतीदेवताअग्निहोत्रंस्वधासोमआज्यंपशुः ४५ त्वंपुरागांरसायामहासूकरोदंष्ट्रयापद्मिनींवारणेंद्रोयथा स्तूयमानोनदंल्लीलयायोगिभिर्व्युज्जहर्थत्रयीगात्रयज्ञक्रतुः ४६ सप्रसीदत्वमस्माकमाकांक्षतांदर्शनंतेपरिभ्रष्टसत्कर्मणाम् कीर्त्यमानेनृभिर्नाम्नियज्ञेशतेयज्ञविघ्नाः क्षयंयांतितस्मैनमः ४७ मैत्रेयउवाच इतिदक्षःकविर्यज्ञंभद्ररुद्राभिमर्शितम् कीर्त्यमानेहृषीकेशेसंनिन्येयज्ञभावने ४८

तित्रिभिः सदस्याश्चऋत्विजश्च ४५ गांपृथ्वीम् रसायाः रसातलात् दंष्ट्रयाव्युज्जहर्थविशेषेणोद्धृतवानसि योगिभिस्तूयमानः हेत्रयीगात्र वेदमूर्ते यज्ञोयाग ः सयूपः क्रतुस्तद्विशेषः तद्रूपी यज्ञसंकल्परूपइति यज्ञः क्रतुः कर्मयस्येतिवा ४६ सत्वमस्माकंत्वद्दर्शनमाकांक्षतांप्रसीद अस्मद्यज्ञमपुनरुद्धरेत्यर्थः नचाशक्यंतवएतत् यतस्तवनाम्निकीर्त्यमानएवयज्ञविघ्नाःक्षयंयांति एवंप्रभावोयस्तस्मैनमः ४७ इत्यनेनप्रकारेणसर्वैःकीर्त्यमाने हेभद्रविदुर संनिन्ये प्रवर्त्तयामास ४८

सर्वात्मत्वात्सर्वभागभोक्ताऽपिभगवान्निजानंदतृप्तोऽपिस्वेनभागेनत्रिकपालपुरोडाशेनप्रीयमाणइवदक्षमाभाष्यसंबोध्यवक्ष्यमाणं बभाषे ४९ योऽहंजगतः कारणंआत्मानेश्वरश्चउपद्रष्टासाक्षीचस्वयंप्रकाशश्चनिरुपाधिश्चसएवब्रह्माशर्वश्चेत्यन्वयः ५० कुत इत्यतआह अहमेवात्ममायामधिष्ठायजगत्सृष्ट्यादिकुर्वन्सन्सत्वक्रियोचितांसंज्ञांधारयामि ५१ तस्मिन्केवलेऽद्वितीयेसमा नासमानजातीयभेदरहितेब्रह्मणिमयिब्रह्मरुद्रौभूतानिचभेदेनाज्ञः पश्यतीत्यर्थः ५२ विद्वांस्तुभेदंनपश्यतीतिसदृष्टांतमाह

भगवान्स्वेनभागेनसर्वात्मासर्वभागभुक् दक्षंबभाषआभाष्यप्रीयमाणइवानघ ४९ श्रीभगवानुवाच अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतःकारणंपरम् आत्मेश्वरउपद्रष्टास्वयंदृगविशेषणः ५० आत्ममायांसमाविश्यसोऽहंगुणमयींद्विज सृजन्रक्षन्हरन्विश्वंदध्रेसंज्ञांक्रियोचिताम् ५१ तस्मिन्ब्रह्मण्यद्वितीयेकेवलेपरमात्मनि ब्रह्मरुद्रौचभूतानिभेदेनाज्ञोऽनुपश्यति ५२ यथापुमान्नस्वांगेषुशिरःपाण्यादिषुक्वचित् पारक्यबुद्धिंकुरुतेएवंभूतेषुमत्परः ५३ त्रयाणामेकभावानांयोनपश्यतिवैभिदाम् सर्वभूतात्मनांब्रह्मन्सशांतिमधिगच्छति ५४ मैत्रेयउवाच एवंभगवतादिष्टःप्रजापतिपतिर्हरिम् अर्चित्वाक्रतुनास्वेनदेवानुभयतोऽयजत् ५५ रुद्रंचस्वेनभागेनह्युपाधावत्समाहितः कर्मणोदवसानेनसोमपानितरानपि उदवस्यसहर्त्विग्भिःसस्नाववभृथंततः ५६ तस्माअप्यनुभावेनस्वेनैवावाप्तराधसे धर्मएवमतिंदत्वात्रिदशास्तेदिवंययुः ५७ एवंदाक्षायणीहित्वासतीपूर्वकलेवरम् जज्ञेहिमवतःक्षेत्रेमेनायामितिशुश्रुम ५८

यथेति ५३ तस्मादेव मैक्यंपश्यन्कृतार्थोभवतीत्याह त्रयाणामेकोभावःस्वरूपंयेषाम् ५४ स्वेनक्रतुनात्रिकपालेष्टाउभयतः अंगैःप्रधानेनच ५५ स्वेनभागेनयज्ञावशिष्टेनउदवस्यतेसमाप्यतेऽनेनेत्युदवसानंतेनकर्मणासोमपानितरानपिउपधावदित्यनुषंगः ततश्चउ दवस्यकर्मसमाप्यअवभृथरूपंयथाभवतितथास्नातवान् ५६ स्वेनैवाऽनुभावेनाप्तसधसेप्राप्तसिद्धयेतस्माअपि ५७।५८

आवृत्तं के भजने स्म अनन्यभावानामेकैवगतिः यः तम् प्रलयकालेस्वप्राशक्तिरीश्वरमिव ५९ बृहस्पतेःशिष्यान्मयाश्रुतम् ६० परंपवित्रं यआकर्ण्य तथाऽनुकीर्त्तयेत्सःआत्मनः परस्यापिअघंसंसारव्यसनंसर्वदाधुनोति ६१ इतिचतुर्थेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७ दक्षकन्याऽन्वयेप्रोक्तादक्षयज्ञकथोदिता मनुपुत्रान्वयेप्राह्वाध्रुवचर्याऽथपंचभिः १ अष्टमेगुरुदारोक्तिरोषमत्स रतःपुरात् निर्गतेनध्रुवेणाहतपसातोषणंहरेः २ एवंतावन्मनुकन्याऽन्वयोक्त्यैवमरीच्यादीनांब्रह्मपुत्राणांवंशावर्णिताः ता

तमेवदयितंभूयआवृङ्क्तेपतिमंबिका अनन्यभावैकगतिंशक्तिःसुप्तेवपूरुषम् ५९ एतद्भगवतःशंभोःकर्मदक्षाध्वरद्रुहः श्रुतंभागवताच्छिष्यादुद्धवान्मेबृहस्पतेः ६० इदंपवित्रंपरमीशचेष्टितंयशस्यमायुष्यमघौघमर्षणम् योनित्यदाकर्ण्यनरोऽनुकीर्तयेद्धुनोत्यघंकौरवभक्तिभावतः ६१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञसंधानोनामसप्तमोऽध्यायः ७

मैत्रेयउवाच सनकाद्यानारदश्चऋभुर्हंसोऽरुणिर्यतिः नैतेगृहान्ब्रह्मसुताह्यावसन्नूर्ध्वरेतसः १ मृषाऽधर्मस्यभार्यासीद्दंभंमायांचशत्रुहन् असूतमिथुनंतत्तुनिर्ऋतिर्जगृहेऽप्रजः २ तयोःसमभवल्लोभोनिकृतिश्चमहामते ताभ्यांक्रोधश्चहिंसाचयद्दुरुक्तिःस्वसाकलिः ३ दुरुक्तौकलिराधत्तभयंमृत्युंचसत्तम तयोश्चमिथुनंजज्ञेयातनानिरयस्तथा ४ संग्रहेणमयाख्यातःप्रतिसर्गस्तवानघ त्रिःश्रुत्वैतत्पुमान्पुण्यंविधुनोत्यात्मनोमलम् ५ अथातःकीर्तयेवंशंपुण्यकीर्त्तेःकुरूद्वह स्वायंभुवस्यापिमनोर्हरेरंशांशजन्मनः ६

नावशिष्टंकिंचिदाह सनकाद्याइति नावसन् नाश्रिताःऊर्ध्वरेतसोनैष्ठिकाः अतस्तेषांवंशोनास्ति १अधर्मोऽपिब्रह्मपुत्रस्तस्यवंशमाह मृषेतिचतुर्भिः दंभःपरप्रतारणम् मयातदुचितानाचेष्टानयोः सोदरयोरपिदांपत्यमधर्मांशतया एवमुपर्यपि अप्रजःअपुत्रः २ निकृतिःशठता यत्याभ्यांकलिश्चतस्यस्वसादुरुक्तिश्चेत्यर्थः ३ यातनातीव्रवेदना ४ प्रतिसर्गोऽनुसर्गएव यद्वा प्रतिसर्गःप्रलयःअधर्मस्यप्रलयहेतुत्वात्प्रतिसर्गत्वम् एतत् एतमधर्मवंशंपुण्यमितिवर्जनद्वारापुण्यहेतुत्वात् ५ मनोःपुत्रवंशंहरेरंशांशोब्रह्मातस्यांशात्देहार्द्धाज्जन्मयस्य ६

जगतोरक्षायांस्थितौ ७ सुनीतिः सुरुचिश्चजायेतयोर्मध्ये ८ तयोः प्रियाप्रियत्वंप्रपंचयन् ध्रुवचरित्रमाहपंचभिरध्यायैः सुरुचेः पुत्रमुत्तमसंज्ञंलालयन् ९ तथाअंकारोहणंचिकीर्षमाणम् १० गर्वोक्तिमेवाहत्रिभिर्नेति नृपतेर्धिष्ण्यमासनं नृपात्मजोऽपि भवान्नारोढुमर्हति ११ १२ पुरुषमीश्वरम् १३ मिषंतंपश्यंतम् सन्नवाचंकुंठितवाचम् १४ उद्धृत्य आरोप्य अंतःपुरजनसुखात्

प्रियव्रतोत्तानपादौशतरूपापतेःसुतौ वासुदेवस्यकलयारक्षायांजगतःस्थितौ ७ जायेउत्तानपादस्यसुनीतिःसुरुचिस्तयोः सुरुचिःप्रेयसीपत्युर्नेतरायत्सुतोध्रुवः ८ एकदासुरुचेःपुत्रमंकमारोप्यलालयन् उत्तमंनारुरुक्षंतंध्रुवंराजाऽभ्यनंदत ९ तथाचिकीर्षमाणंतंसपत्न्यास्तनयंध्रुवम् सुरुचिःशृण्वतोराज्ञःसेर्ष्यमाहातिगर्विता १० नवत्सनृपतेर्धिष्ण्यंभवानारोढुमर्हति नगृहीतोमयायत्त्वंकुक्षावपिनृपात्मजः ११ बालोऽसिबतनात्मानमन्यस्त्रीगर्भसंभृतम् नूनंवेदभवान्यस्यदुर्लभेऽर्थेमनोरथः १२ तपसाराध्यपुरुषंतस्यैवानुग्रहेणमे गर्भेत्वंसाधयात्मानंयदीच्छसिनृपासनम् १३ मैत्रेयउवाच मातुःसपत्न्याःसदुरुक्तिविद्धःश्वसन्रुषादंडहतोयथाऽहिः हित्वामिषंतंपितरंसन्नवाचंजगाममातुःप्ररुदन्सकाशम् १४ तंनिःश्वसंतंस्फुरिताधरोष्ठंसुनीतिरुत्संगउद्धृह्यबालम् निशम्यतत्पौरमुखान्नितांतंसाविव्यथेयद्गदितंसपत्न्याः १५ सोत्सृज्यधैर्यंविललापशोकदावाग्निनादावलतेवबाला वाक्यंसपत्न्याःस्मरतीसरोजश्रियादृशाबाष्पकलामुवाह १६ दीर्घंश्वसंतीवृजिनस्यपारमपश्यतीबालकमाहबाला मामंगलंतातपरेषुमंस्थाभुंक्तेजनोयत्परदुःखदस्तत् १७ सत्यंसुरुच्याऽभिहितंभवान्मेयद्दुर्भगायाउदरेगृहीतः स्तन्येनवृद्धश्चविलज्जतेयांभार्येतिवावोढुमिडस्पतिर्माम् १८

श्रुत्वा १५ शोकएवदावाग्निस्तेन दावाग्निगतालताइवस्थितासाबालाविलापंचकार १६ वृजिनस्यदुःखस्य अमंगलमपराधंपरेषुमामंस्थाः यत् यतः परेभ्योदुःखंददातियः सः स्वदत्तमेवदुःखंभुंक्ते १७ दुर्भगयामयाउदरेगृहीतः तस्याएवस्तन्येनवृद्धश्च दुर्भगत्वमेवाह यांमामिडस्पतिर्भूपतिर्भार्येतिवोढुंस्वीकर्त्तुंविलज्जतेवाशब्दाद्दासीत्यपि

पितृभार्यात्वेनमात्रासमामातुः सपत्नीतयाऽपियदुक्तंतपसाराध्यपुरुषमित्यादिनदातिष्ठकुरु अध्यासनंयदीच्छसि १९ परि चर्यनिषेव्य विश्वविभावनायपालनायात्तास्वीकृतागुणाभिपत्तिः सत्त्वगुणाधिष्ठानंयेनतस्य जितआत्मामनः श्वसनःप्राणश्च येस्तैरभिवंद्यम् २० एकमत्यासर्वांतर्यामिदृष्ट्या २१ मृग्यापदाब्जयोःपद्धतिर्मार्गोयस्य तमेवाश्रयशरणंव्रजततोभजस्व नान्य

आतिष्ठतत्तातविमत्सरस्त्वमुक्तंसमात्राऽपियदव्यलीकम् आराधयाधोऽक्षजपादपद्मंयदीच्छ-सेऽध्यासनमुत्तमोयथा १९ यस्यांघ्रिपद्मंपरिचर्यविश्वविभावनायात्तगुणाभिपत्तेः अजोऽध्यति-ष्ठत्खलुपारमेष्ठ्यपदंजितात्मश्वसनाभिवंद्यम् २० तथामनुर्वोभगवान्पितामहोयमेकमत्यापुरुद क्षिणैर्मखैः इष्ट्वाऽभिपेदेदुरवापमन्यतोभौमंसुखंदिव्यमथापवर्ग्यम् २१ तमेववत्साश्रयभृत्य वत्सलंमुमुक्षुभिर्मृग्यपदाब्जपद्धतिम् अनन्यभावेनिजधर्मभाविते मनस्यवस्थाप्यभजस्वपूरुष म् २२ नान्यंततःपद्मपलाशलोचनात्दुःखच्छिदंतेमृगयामिकंचन योमृग्यतेहस्तगृहीतपद्म याश्रियेतरैरंगविमृग्यमाणया २३ मैत्रेयउवाच एवंसंजल्पितंमातुराकर्ण्यार्थागमंवचः संनियम्यात्मनात्मानंनिश्चक्रामपितुःपुरात् २४ नारदस्तदुपाकर्ण्य ज्ञात्वातस्यचिकीर्षितम् स्पृष्ट्वा मूर्धन्यघघ्नेनपाणिनाप्राहविस्मितः २५ अहोतेजःक्षत्रियाणांमानभंगममृष्यताम् बालोऽप्ययं हृदाधत्तेयत्समातुरसद्वचः २६ नारदउवाच नाधुनाऽप्यवमानंतेसम्मानंवाऽपिपुत्रक लक्षयामःकुमारस्यसक्तस्यक्रीडनादिषु २७ विकल्पेविद्यमानेऽपिनह्यसंतोषहेतवः पुंसोमोहमृ तेभिन्नायल्लोकेनिजकर्मभिः २८

स्मिन् भावोयस्यतस्मिन् निजधर्मैर्भाविते शोधिते २२ तमेवेत्यनेनसूचितंसर्वो-त्तमत्वंप्रपंचयति नान्यमिति हस्तेनगृहीतंदीपवत्सद्मंयया इतरैर्ब्रह्मादिभिः २३ संजल्पितंविलापंततः अर्थस्यागमोयस्मात्त थाभूतंवचनआकर्ण्य २४ २५ विस्मितइत्युक्तंतदेवाह अहोतेजःप्रभावः २६ २७ विकल्पेमानापमानविवेकेसत्यपिभिन्नानरां-तिकिंतुमोहकल्पिताएवेत्यर्थः कुतः यत्सुखंदुःखंवातन्निजकर्मभिरेवप्रवर्तितयतः २८ ध्रु॰ ध्रु॰ ध्रु॰

उपशमोपदेशेननिवर्त्तयति परितुष्येदितिषड्भिः ईश्वरगतिंवीक्ष्य ईश्वरानुकूल्यंविनानोद्यमाः फलहेतवइतिज्ञात्वापरितुष्येत्संतो
षमेवकुर्यात् २९ दुष्करस्त्वनवायमुद्यमइत्याह अथेतिद्वाभ्याम् यस्यप्रसादमवरोद्धुंप्राप्तुमिच्छसि ३० निःसंगेनतीव्रयोगेनसमा-
धिनामृगयंतोऽपियस्यपदवींमार्गंनविदुःसदेवोदुराराध्यः ३१ श्रेयसांकालेहन्द्वृत्ते ३२ सुखदुःखयोर्मध्येसुखेसतिपुण्यंक्षीय-
तइतिदुःखेसतिपापंक्षीयतइत्यात्मानंतोषयन् तमसःपारंमोक्षंप्राप्नोति ३३ किंच गुणैरधिकात्पुंसइतिल्यब्लोपेपंचमी तंदृष्ट्वा

परितुष्येत्ततस्तातताबन्मात्रेणपूरुषः दैवोपसादितंयावद्वीक्ष्येश्वरगतिंबुधः २९ अथमात्रोप
दिष्टेनयोगेनावरुरुत्ससि यत्प्रसादंसवैपुंसांदुराराध्योमतोमम ३० मुनयःपदवींयस्यनिःसंगेनो
रुजन्मभिः नविदुर्मृगयंतोऽपितीव्रयोगसमाधिना ३१ अतोनिवर्ततामेषनिर्बंधस्तवनिष्फलः
यतिष्यतिभवान्कालेश्रेयसांसमुपस्थिते ३२ यस्ययद्दैवविहितंसतेनसुखदुःखयोः आत्मा
नंतोषयन्देहीतमसःपारमृच्छति ३३ गुणाधिकान्मुदंलिप्सेदनुक्रोशंगुणाधमात् मैत्रींसमा
नादन्विच्छेन्नतापैरभिभूयते ३४ ध्रुवउवाच सोऽयंशमोभगवतासुखदुःखहतात्मना
म् दर्शितःकृपयापुंसांदुर्दर्शोऽस्मद्विधैस्तुयः ३५ अथापिमेऽविनीतस्यक्षात्त्रंघोरमुपेयुषः
सुरुच्यादुर्वचोबाणैर्नभिन्नेश्रयतेहृदि ३६ पदंत्रिभुवनोत्कृष्टंजिगीषोःसाधुवर्त्ममे ब्रूह्यस्मत्पि
तृभिर्ब्रह्मन्नन्यैरप्यनधिष्ठितम् ३७ नूनंभवान्भगवतोयोऽंगजःपरमेष्ठिनः वितुदन्नटतेवीणां
हितार्थंजगतोऽर्कवत् ३८ मैत्रेयउवाच इत्युदाहृतमाकर्ण्यभगवान्नारदस्तथा
प्रीतःप्रत्याहतंबालंसद्वाक्यमनुकंपया ३९

प्रीतिंकुर्यात् नलसूयामित्यर्थः अनुक्रोशंकृपांलिप्सेत् न
तुतिरस्कारंसमानान्मैत्रींनतुस्पर्धाम् ३४ ३५ क्षात्त्रंस्वभावंप्राप्तवतः अतएवाविनीतस्यदुर्वाक्यबाणैर्भिन्नेहृदिनश्र
यतेनातिष्ठति ३६ अन्यैरनधिष्ठितंत्रिभुवनेउत्कृष्टंपदंजेतुमिच्छोर्मेसाधुवर्त्ममार्गंब्रूहि ३७ अंकजइतिपाठेऽत्संगाज्जातोयोना
रदःसभवान् वीणांवितुदन्वादयन् हितायअटति ३८ ३९ ५ ५ ५

निःश्रेयसस्य अभिप्रेतार्थस्य पंथाः कोऽसावित्यत आह भगवान्वासुदेवः अतएवतंभज ४० ४१ मधुवनाख्यंयमुनायास्तटं गच्छयत्रमधुवने ४२ अध्ययनाद्यभावेऽपिआत्मनउचितानियोग्यानिदेवतानमस्कारादीनिकृत्वेतियमनियमाउक्ताः आसन कल्पितंकुशादिभिः स्वस्तिकादिभिश्च ४३ प्राणेंद्रियमनसांमलंचांचल्यंव्युदस्येतिप्राणायामप्रत्याहारौ धारणामाह अभिध्या येत्यादिपङ्क्तिः गुरुणाधीरेणमनसागुरुंश्रीहरिम् ४४ सुरेषुसुंदरम् ४५ रमणीयान्यंगानियस्य ओष्ठश्चईक्षणाच्चईक्षण-

नारदउवाच जनन्याभिहितःपंथाःसवैनिःश्रेयसस्यते भगवान्वासुदेवस्तंभजतंप्रवणात्मना ४० धर्मार्थकाममोक्षार्थंयइच्छेच्छ्रेयआत्मनः एकमेवहरेस्तत्रकारणंपादसेवनम् ४१ तत्तातगच्छभद्रंतेयमुनायास्तटंशुचि पुण्यंमधुवनंयत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ४२ स्नात्वानुसवनंतस्मिन्कालिंद्याःसलिलेशिवे कृत्वोचितानिनिवसन्नात्मनःकल्पितासनः ४३ प्राणायामेनत्रिवृताप्राणेंद्रियमनोमलम् शनैर्व्युदस्याभिध्यायेन्मनसागुरुणागुरुम् ४४ प्रसादाभिमुखंशश्वत्प्रसन्नवदनेक्षणम् सुनासंसुभ्रुवंचारुकपोलंसुरसुंदरम् ४५ तरुणंरमणीयांगमरुणोष्ठेक्षणाधरम् प्रणताश्रयणंनृम्णंशरण्यंकरुणार्णवम् ४६ श्रीवत्सांकंघनश्यामंपुरुषंवनमालिनम् शंखचक्रगदापद्मैरभिव्यक्तचतुर्भुजम् ४७ किरीटिनंकुंडलिनंकेयूरवनमालिनम् कौस्तुभाभरणग्रीवंपीतकौशेयवाससम् ४८ कांचीकलापपर्यस्तंलसत्कांचननूपुरम् दर्शनीयतमंशांतंमनोनयनवर्द्धनम् ४९ पद्भ्यांनखमणिश्रेण्याविलसद्भ्यांसमर्चताम् हृत्पद्मकर्णिकाधिष्ण्यमाक्रम्यात्मन्यवस्थितम् ५०

मरुणेओष्ठेक्षणेधारयतीतितथातम् अरुणमोष्ठमीक्षणंचधारयतीतिवा नृम्णंसुखकरम् यद्वा नृम्णंधनंसर्वपुरुषार्थनिधिमित्यर्थः ४६ पुरुषंपुरुषलक्षणयुक्तम् ४७ कौस्तुभस्याभरणंग्रीवायांयस्य ४८ कांचीकलापेनपर्यस्तंपरिवेष्टितम् मनोनयनयोर्वर्धनंहर्षकरम् ४९ हृत्पद्मकर्णिकायांधिष्ण्यंमध्यस्थानंतदाक्रम्यसमर्चतामात्मनिमनसिस्थितम् ५०

ध्यानमाह स्मयमानमिति नियतेनप्रागुक्तयाधारणयासुस्थिरेण अतएवएकभूतेन एकाग्रेण धारणोक्तानिविशेषणानिध्याने ऽपिद्रष्टव्यानि यद्वा यथोक्तमात्रमेव तदुक्तमेकादशस्कंधे नान्यानिचिंतयेद्भूयःसुस्मितंभावयेन्मुखमिति ५१ समाधिमाह एव मितितूर्णंशीघ्रंसंपन्नंसत् ५२ जप्योमंत्रः ५३ ५४ द्रव्याण्येवाह सलिलैरिति शस्तैःदूर्वांकुरैः वन्यैरेवांशुकैः भूर्जत्वगादिभिः ५५ पूजायाअधिष्ठानमाह लब्ध्वासंपाद्यद्रव्यमयींशिलादिनिर्मिताम् पूजासाद्गुण्यहेतूनाहसार्धाभ्याम् आभृतात्माधृतचित्तः

स्मयमानमभिध्यायेत्सानुरागावलोकनम् नियतेनैकभूतेनमनसावरदर्षभम् ५१ एवंभगवतो रूपंसुभद्रंध्यायतोमनः निर्वृत्यापरयातूर्णंसंपन्नंननिवर्त्तते ५२ जप्यश्चपरमोगुह्यःश्रूयतांमे नृपात्मज यंसप्तरात्रंप्रपठन्पुमान्पश्यतिखेचरान् ५३ ओंनमोभगवतेवासुदेवाय मंत्रेणानेनदेवस्यकुर्याद्द्रव्यमयींबुधः सपर्यांविविधैर्द्रव्यैर्देशकालविभागवित् ५४ सलिलैःशुचिभिर्माल्यैर्वन्यैर्मूलफलादिभिः शस्तांकुरांशुकैश्चार्चेत्तुलस्याप्रिययाप्रभुम् ५५ लब्ध्वाद्रव्यमयीमर्चांक्षित्यंब्वादिषुवार्चयेत् आभृतात्मामुनिःशांतोयतवाङ्मितवन्यभुक् ५६ स्वेच्छावतारचरितैरचिंत्यनिजमायया करिष्यत्युत्तमश्लोकस्तद्ध्यायेद्धृदयंगमम् ५७ परिचर्याभगवतो-यावत्यःपूर्वसेविताः तामंत्रहृदयेनैवप्रयुंज्यान्मंत्रमूर्तये ५८ एवंकायेनमनसावचसाचमनोगतम् परिचर्यमाणोभगवान्भक्तिमत्परिचर्यया ५९ पुंसाममायिनांसम्यग्भजतांभाववर्द्धनः श्रेयोदिशत्यभिमतंयद्धर्मादिषुदेहिनाम् ६० विरक्तश्चेंद्रियरतौभक्तियोगेनभूयसा तंनिरंतरभावेनभजेताद्धाविमुक्तये ६१ इत्युक्तस्तंपरिक्रम्यप्रणम्यचनृपार्भकः ययौमधुवनंपुण्यंहरेश्चरणचर्चितम् ६२

मितंवन्यंभुंक्तइतितथा ५६ यत्करिष्यतीतितदानीमवतारप्राचुर्याभावात् ५७ पूर्वसेविताः सेवनंकारिताः कार्यत्वेनविहिताइत्यर्थः मंत्रहृदयेनद्वादशाक्षरेण ५८ एवमुक्तरीत्यामनोगतंयथाभवतितथाकायादिभिर्भक्तिमत्यापरिचर्ययापरिचर्यमाणोधर्मार्थकामेषुयत्अभिमतंतत्तत् श्रेयोदिशतीतिद्वयोरन्वयः ५९ ६० विरक्तःसन्भजेत्किमर्थंमुक्तये ६१ हरेश्चरणाभ्यांचर्चितंमंडितम् ६१

अर्हितं सन् कृत्यसमर्पितमर्हणमर्घादिकं यस्मै ६३ किंवानरिष्यते न नश्यतीति सवितर्कः प्रश्नः ६४ मात्रा सह निर्वासित इति त स्या अप्यनादृतत्वात् ६५ मास्मादंति किंस्वित्र खादंतीत्यर्थः ६६ ६७ देवेन श्रीहरिणा गुप्तमात्मसात्कृत्वा रक्षितं यस्य यशो जग त् प्रावृङ्क्ते व्याप्नोति ६८ विपुलयन् विस्तारयन् ६९ ७० ध्रुवो मधुवने किमकरोत् इत्यपेक्षायामाह तत्रेत्यादिना अभिषिक्तः स्नातः

तपोवनंगतेतस्मिन्प्रविष्टोंऽतःपुरंमुनिः अर्हितार्हणकोराज्ञासुखासीनउवाचतम् ६३ नारदउवाच राजन्किंध्यायसेदीर्घंमुखेनपरिशुष्यता किंवानरिष्यतेकामोधर्मोवार्थेनसंयुतः ६४ राजोवाच सुतोमेबालकोब्रह्मन्स्त्रैणेनाकरुणात्मना निर्वासितःपंचवर्षःसहमात्रामहान्कविः ६५ अप्यनाथंवनेब्रह्मन्मास्मादंत्यर्भकंवृकाः श्रांतंशयानंक्षुधितंपरिम्लानमुखांबुजम् ६६ अहोमेबतदौरात्म्यंस्त्रीजितस्योपधारय योंऽकंप्रेम्णारुरुक्षंतंनाभ्यनंदमसत्तमः ६७ नारदउवाच मामाशुचस्स्वतनयंदेवगुप्तंविशांपते तत्प्रभावमविज्ञाय प्रावृङ्क्तेयद्यशोजगत् ६८ सुदुष्करंकर्मकृत्वालोकपालैरपिप्रभुः एष्यत्यचिरतोराजन्यशोविपुलयंस्तव ६९ मैत्रेयउवाच इतिदेवर्षिणाप्रोक्तंविश्रुत्यजगतीपतिः राजलक्ष्मीमनादृत्यपुत्रमेवान्वचिंतयत् ७० तत्राभिषिक्तःप्रयतःस्तामुपोष्यविभावरीम् समाहितःपर्यचरदृष्यादेशेनपूरुषम् ७१ त्रिरात्रांतेत्रिरात्रांतेकपित्थबदराशनः आत्मवृत्त्यनुसारेणमासंनिन्येऽर्चयन्हरिम् ७२ द्वितीयंचतथामासंषष्ठेषष्ठेऽर्भकोदिने तृणपर्णादिभिःशीर्णैःकृतान्नोऽभ्यर्चयद्विभुम् ७३ तृतीयंचानयन्मासंनवमेनवमेऽहनि अब्भक्षउत्तमश्लोकमुपाधावत्समाधिना ७४ चतुर्थमपिवैमासंद्वादशेद्वादशेऽहनि वायुभक्षोजितश्वासोध्यायन्देवमधारयत् ७५

यस्यां प्राप्तः ताम् ७१ कपित्थानि बदराणि च अशनं यस्य आत्मवृत्तिः देहस्थितिः तदनुसारेण ७२ ७३ तृतीयं च आनयन् ईषदिवन यन् उपधावदित्यन्वयः प्रतिमासमाहारसंकोचं तपोऽतिरेकं च कृतवानित्यर्थः ७४ ७५ ध ध ध

७६ धृतानिशब्दादीनिइंद्रियाणिचआशेरतेयस्मिन् तन्मनआकृष्यब्रह्मध्यायन् ७७ धारयमाणस्यसतः तस्यतेजः सोढुमशक्नु
वंतः ७८ तस्यांगुष्ठेननिपीडिता आक्रांतासतीमही तत्रतदा अर्धेननाम समंशके अर्धशब्दस्यनपुंसकत्वादंशांशिनोरभेदाच्चै
वंसामानाधिकरण्यम् इभेंद्रेणाधिष्ठिता तरीनौर्यथा पदेपदेसव्यतोदक्षिणतश्चनमति तद्वत् ७९ अन्यदप्याश्चर्यमाह तस्मिन्ध्रु
वेविश्वंविश्वात्मकंविष्णुमात्मनः सकाशादनन्ययाधियाआत्माभेददृष्ट्या अभिध्यायतिसतिकिंकृत्वा अस्कंप्राणंतत् द्वारंच

पंचमेमास्यनुप्राप्तेजितश्वासोनृपात्मजः ध्यायन्ब्रह्मपदैकेनतस्थौस्थाणुरिवाचलः ७६ सर्वतोम-
नआकृष्यहृदिभूतेंद्रियाशयम् ध्यायन्भगवतोरूपंनाद्राक्षीत्किंचनापरम् ७७ आधारंमहदा
दीनांप्रधानपुरुषेश्वरम् ब्रह्मधारयमाणस्यत्रयोलोकाश्चकंपिरे ७८ यदैकपादेनसपार्थिवार्भ
कस्तस्थौतदंगुष्ठनिपीडितामही ननामतत्रार्द्धमिभेंद्रधिष्ठितातरीवसव्येतरतःपदेपदे ७६ त
स्मिन्नभिध्यायतिविश्वमात्मनोद्वारंनिरुध्यासुमनन्ययाधिया लोकानिरुच्छ्वासनिपीडिताभृ
शंसलोकपालाःशरणंययुर्हरिम् ८० देवाऊचुः नैवंविदामोभगवन्प्राणरोधंचराचरस्या
खिलसत्वधाम्नः विधेहितन्नोवृजिनाद्विमोक्षंप्राप्तावयंत्वांशरणंशरण्यम् ८१ श्रीभगवा
नुवाच माभैष्टबालंतपसोदुरत्ययान्निवर्तयिष्येप्रतियातस्वधाम यतोहिवःप्राणनिरोध-
आसीदौत्तानपादिर्मयिसंगतात्मा ८२ इतिश्रीभाग॰चतु॰ध्रुवचरित्रेअष्टमोऽध्यायः ८

निरुध्यआत्मन्येकीकृत्यस्वप्राणनिरोधेकृते विश्वस्यप्राणनिरोधोजातइतिभावः ८० एवंप्राणनिरोधंकदाचिदपिनविद्मः अ
खिलसत्त्वधाम्नः सर्वप्राणिशरीरस्यतस्माद्वृजिनात् क्लेशात् ८१ यतोबालात् कोऽसौबालः कथंचतस्मात्प्राणनिरोधइत्यत
आह उत्तानपादस्यपुत्रोमयिविश्वरूपेसंगतात्मा ऐक्यंप्राप्तोवर्ततेइति ८२ इतिचतुर्थेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८
नवमेतुहरिंस्तुत्वालब्ध्वातस्माद्वरान्ध्रुवः प्रत्यागत्याकरोद्राज्यंपित्रादत्तमितीर्यते १ ध्र ध्र ध्र

एवंभगवद्वाक्येनगतभयाः १ सवैध्रुवः योगविपाकेनदार्ढ्येननिश्चलया गरुडाधिरूढंपुरतःस्थितमपियदांऽतर्हृदिविलाद
सौनापश्यत्तदाभगवतेवांतः स्वरूपमाकृष्टमंतस्तिरोहितमुपलक्ष्यव्युत्थितः सन् तदवस्थंयाहृग्गतः स्फुरितस्तादृशम् २
आगतसाध्वसः जातसंभ्रमः विनमय्य आनतंकृत्वासंभ्रममेवाह दृग्भ्यांप्रपिबन्निवपश्यन्नवंदत आस्येनचुंबन्निवावंद
त भुजाभ्यामाश्लिषन्निवावंदतेत्यर्थः ३ विवक्षंतंतद्गुणान् वक्तुमिच्छंतम् अतद्विदंस्तुत्यादिकर्तुमजानंतम् अस्यध्रुव
स्यसर्वस्यचहृद्यवस्थितत्वात् ज्ञात्वाब्रह्ममयेनवेदात्मकेनशंखेन ४ भवताप्रतिपादितांगिरंप्रतिपद्येतिशेषःप्रतिपद्यतामि

मैत्रेयउवाच तएवमुच्छिन्नभयाउरुक्रमेकृतावनामाःप्रययुस्त्रिविष्टपम् सहस्रशीर्षा
ऽपिततोगरुत्मतामधोर्वनंभृत्यदिदृक्षयागतः १ सवैधियायोगविपाकतीव्रयाहृत्पद्मकोशेस्फु
रितंतडित्प्रभम् तिरोहितंसहसैवोपलक्ष्यबहिःस्थितंतदवस्थंददर्श २ तद्दर्शनेनागतसाध्व
सःक्षितावबंदतांगंविनमय्यदंडवत् दृग्भ्यांप्रपश्यन्प्रपिबन्निवार्भकश्चुंबन्निवास्येनभुजैरि
वाश्लिषन् ३ सतंविवक्षंतमतद्विदंहरिर्ज्ञात्वास्यसर्वस्यचहृद्यवस्थितः कृतांजलिंब्रह्ममयेन
कंबुनापस्पर्शबालंकृपयाकपोले ४ सवैतदेवप्रतिपादितांगिरंदैवींपरिज्ञातपरात्मनिर्णयः तं
भक्तिभावोऽभ्यगृणादसत्वरंपरिश्रुतोरुश्रवसंध्रुवक्षितिः ५ ध्रुवउवाच योऽन्तःप्रवि
श्यममवाचमिमांप्रसुप्तांसंजीवयत्यखिलशक्तिधरःस्वधाम्ना अन्यांश्चहस्तचरणश्रवण
त्वगादीन्प्राणान्नमोभगवतेपुरुषायतुभ्यम् ६

तिपाठेतांवेदात्मिकाम् परिज्ञातःपरात्मनोरीश्वरजीवयोर्निर्ण
योयेनसः अतएवभक्त्याभावःप्रेमयस्य असत्वरंस्थैर्येणपरितःश्रुतंविख्यातमुरुश्रवःकीर्तिर्यस्यतम् ध्रुवाक्षितिःस्थानंयस्ये-
तिभाविनिर्देशः ५ ईशानुग्रहसंप्राप्तवागाद्यद्भुतवृत्तिभिः द्वादशादित्यसंकाशोऽश्लोकेरस्तौद्धरिंध्रुवः योमेप्रसुप्तां लीनांवाचम
न्यांश्चप्राणानिंद्रियाणिस्वधाम्नाचिच्छक्त्यासंजीवयति यतःअखिलाश्चक्षुरादिज्ञानक्रियाशक्तीर्धारयतीतितथापुरुषायांतर्यामिणे
॥६॥

ननु वागादींद्रियशक्तिधरा वन्ह्यादयः प्रसिद्धा नाहमित्यत आह एक इति अनुविश्य पुरुषोंऽतर्यामी त्वमेक एव तस्या मायायाः अ-
सत्सु गुणेष्विंद्रियादिषु स्थितः सन् तत्तद्देवतारूपो नानेव भासि न तु त्वद्व्यतिरेकेण ज्ञानक्रियाशक्तिधरः कश्चिदस्तीत्यर्थः ७
अपि च किं वक्तव्यं वन्ह्यादयो ज्ञानादिशक्तिधरा न भवंतीति यस्मात् ब्रह्मणोऽपि ज्ञानं त्वदधीनमेवेत्याह त्वद्दत्तया वयुनया ज्ञाने-
न भवंतं शरणं प्रपन्नो ब्रह्मा इदं विश्वमचष्ट अपश्यत् कथं सुप्तः प्रबुद्धः सन् यथा पश्यति तद्वत् अतः आपवर्ग्या मुक्तास्तेषा-
मपि शरणम् कृतविदा सर्वेंद्रियजीवनेन त्वत्कृतमुपकारं जानता कथं विस्मर्यते एवंभूतं त्वामभजंतः कृतघ्ना इत्यर्थः ८ ये च मा

एकस्त्वमेव भगवन्निदमात्मशक्त्या मायाख्ययोरुगुणया महदाद्यशेषम् सृष्ट्वाऽनुविश्य पुरुष
स्तदसद्गुणेषु नानेव दारुषु विभावसुवद्विभासि ७ त्वद्दत्तया वयुनयेदमचष्ट विश्वं सुप्तप्रबुद्ध
इव नाथ भवत्प्रपन्नः तस्यापवर्ग्यशरणं तव पादमूलं विस्मर्यते कृतविदा कथमार्तबंधो ८ नूनं
विमुष्टमतयस्तव मायया ते ये त्वां भवाप्ययविमोक्षणमन्यहेतोः अर्चंति कल्पकतरुं कुणपोपभो
ग्यमिच्छंति यत्स्पर्शजं निरयेऽपि नृणाम् ९ या निर्वृतिस्तनुभृतां तव पादपद्मध्यानाद्भवज्जनक
थाश्रवणेन वा स्यात् सा ब्रह्मणि स्वमहिमन्यपि नाथ मा भूत्किं त्वंतकासिलुलितात्पततां विमाना
त् १०

दृशाः कामाद्यर्थं भजंति तेऽतिमूढा इत्याह नूनमिति भवाप्ययो जन्ममरणे तद्विमोक्षे हेतुं त्वामन्यहेतोः कामा
द्यर्थं भजंति ते नूनं विमुष्टमतयः वंचितचित्ताः यतस्ते कल्पतरुम् त्वामर्चंति ततः कुणपतुल्येन देहेनोपभोग्यं सुखमिच्छंति न
चेच्छायोग्यं तदित्याह यत्स्पर्शजं विषयसंबंधजन्यं सुखं तन्नरकेऽपि भवति ९ ननु स्वर्गादिसुखं सकामैः प्राप्यते निष्काम
भजने तन्न स्यादित्यत आह येति स्वमहिमनि निजानंदरूपेऽपि मा भूत् न भवतीत्यर्थः अंतकस्यासिना कालेन लुलितात्
खंडितात् विमानात् पततां सा नास्तीति किमु वक्तव्यम् ११ ७२ ७२ ७२

अतस्ते कथाश्रवणाय सत्संगतिं देहीत्याह भक्तिं त्वयि प्रवहतां सातत्येन कुर्वताम् ननु मोक्षं किं न याचसे अत आह येन महत्प्रसंगे-न अंजसा अयत्नत एव उरूणि व्यसनानि यस्मिन् तं नेष्ये पारं गमिष्यामि भवत्गुणकथैवामृतं तस्य पानेन मत्तः सन् ११ कथा-ऽमृतपानस्य मादकत्वमाह ते अतितरां प्रियमपि मर्त्यदेहं न स्मरंति नानुसंधत्ते ये च सुतादयः अदः मर्त्यमनु संबद्धास्तान-पि केते न स्मरंति ये कृतप्रसंगाः केषु भवदीयपदारविंदसौगंध्येन लुब्धं हृदयं येषां तेषु तुशब्देनान्येषां केवलयोगादिनिष्ठानां दे-हाद्यभिमानान्निवृत्तिं दर्शयति १२ नन्वेवं विद्वानपि त्वं किमित्यभिमानं वहस्यत आह तिर्यगिति तिर्यङ्नगादिभिः परि

भक्तिं मुहुः प्रवहतां त्वयि मे प्रसंगो भूयादनंत महतामलमाशयानाम् येनांजसोल्बणमुरुव्यसनं-भवाब्धिं नेष्ये भवद्गुणकथाऽमृतपानमत्तः ११ ते न स्मरंत्यतितरां प्रियमीश मर्त्यं ये चान्वदः सुतसु-हृद्गृहवित्तदाराः ये त्वब्जनाभ भवदीयपदारविंदसौगंध्यलुब्धहृदयेषु कृतप्रसंगाः १२ तिर्यङ्नग-द्विजसरीसृपदेवदैत्यमर्त्यादिभिः परिचितं सदसद्विशेषम् रूपं स्थविष्ठमज ते महदाद्यनेकं नातः परं परम वेद्मि न यत्र वादः १३ कल्पांत एतदखिलं जठरेण गृह्णन् शेते पुमान्स्वदृगनंतसखस्तदंके यन्नाभिसिंधुरुहकांचनलोकपद्मगर्भे द्युमान् भगवते प्रणतोऽस्मि तस्मै १४

चितं व्याप्तम् संतोऽसंतश्च विशेषा यस्य महदादीन्यनेकानि कारणानि यस्य हे परम अज ते इदं स्थविष्ठं विराड्रूपं केवलं वेद्मि अ-तः परमीश्वरस्य स्वरूपं न वेद्मि यत्र वादः शब्दव्यापारो नास्ति तद्ब्रह्मरूपं च न वेद्मि अतोऽभिमानो न निवर्तत इति भावः १३ तदे-वं भगवदनुकंपया नष्टपद्मद्वयं ज्ञात्वेश्वररूपमनुवर्णयन्नमस्करोति कल्पांत एतदिति एतत्त्रैलोक्यं यः पुमान् शेते स्वस्मिन्नेव दृक् ज्ञा-नं बहिर्यस्य योगनिद्रारूढत्वात् अनंतसखः शेषसहायः तदंके शेषोत्संगे यस्य नाभिरेव सिंधुः समुद्रः तस्मिन् रोहतीति तथा तस्मिन्कांचनलोकपद्मस्य गर्भे कर्णिकायां द्युमान् तेजस्वी ब्रह्मा भवति तं प्रणतोऽस्मीत्यर्थः १४

ननुममापिस्वापाद्यवस्थावत्त्वेकोजीवाद्विशेषइत्यतआह त्वंतुव्यतिरिक्तः जीवविलक्षणः आस्सेतिष्ठसि वैलक्षण्यमेवाह त्वं
तुनित्यमुक्तः जीवस्तुत्वत्प्रसादान्मुच्यते त्वंपरिशुद्धः सतुमलिनः त्वंतुविबुद्धः सत्वज्ञः त्वमात्मा सतुजडः त्वंकूटस्थः सतुविका
रीत्वमादिपुरुषः सत्वादिमान् त्वंतुभगवान् सतुभगहीनः त्वंत्रयाणांगुणानामधीशः सतुपरतंत्रः कुतः एतद्वैलक्षण्यम् यद्य
नः बुद्ध्यवस्थितिंबुद्धेस्तांतामवस्थामखंडितयास्वदृष्ट्याविच्छत्तयाद्रष्टापश्यति द्रष्टेतितृन्प्रत्ययांतः अतोबुद्ध्यवस्थितिमित्य
त्रषष्ठ्यभावः तथाभूतएवत्वंस्थितोपालनेअधिमखः यज्ञाधिष्ठानाश्रीविष्णुः १५ तमेवब्रह्मरूपेणज्ञात्वानमस्करोति यस्मि

त्वंनित्यमुक्तःपरिशुद्धविबुद्धआत्माकूटस्थआदिपुरुषोभगवांस्त्र्यधीशः यद्बुद्ध्यवस्थितिमखंडि
तयास्वदृष्ट्याद्रष्टास्थितावधिमखोव्यतिरिक्तआस्से १५ यस्मिन्विरुद्धगतयोह्यनिशंपतंति
विद्यादयोविविधशक्तयआनुपूर्व्यात् तद्ब्रह्मविश्वभवमेकमनंतमाद्यमानंदमात्रमविकारम
हंप्रपद्ये १६ सत्याशिषोहिभगवंस्तवपादपद्ममाशीस्तथाऽनुभजतःपुरुषार्थमूर्तेः अप्येवमा
र्यभगवान्परिपातिदीनान्वाश्रेववत्सकमनुग्रहकातरोऽस्मान् १७ मैत्रेयउवाच
अथाभिष्टुतएवंवैसत्संकल्पेनधीमता भृत्यानुरक्तोभगवान्प्रतिनंद्येदमब्रवीत् १८

न्निति पतंति अकस्माद्उद्भवंति विश्वस्यभवोयस्मात् एकमखंडम् आद्यमनादिम् १६ सकामभजनादपिमोक्षमाशासान
आह हेभगवन् पुरुषार्थः परमानंदः सएवमूर्तिर्यस्य तस्य तवपादपद्ममाशिषो राज्यादेः सकाशात् सत्याआशीः परमार्थफ
लंनिश्चितम् कस्यतथातेनप्रकारेणात्वमेवपुरुषार्थ इत्येवंनिष्कामतयाअन्वनुभजतः यद्यप्येवंतथाऽपि हेआर्यस्वामिन्
दीनान्सकामानपि अस्मान् भगवान् परिपाति संसारभयात् रक्षत्येव यतः अनुग्रहेहिताचरणेकातरः परवशः यथान
वप्रसूतावाश्रा धेनुर्वत्संक्षीरंपाययति वृकादिभ्योरक्षतितद्वत् १८ ५ ५ ५

व्यवसितं संकल्पितम् १९ तत्प्रयच्छामीत्युक्तं किं तदित्यपेक्षायामाह नान्यैरिति सार्द्धद्वाभ्याम् हे भद्र ध्रुवाक्षितिर्निवासो यस्मि
न् आहितमर्पितम् २० धान्याक्रमणाय भ्राम्यमाणानां पश्वनां बंधनस्तंभो मेढी तस्यां बलीवर्दसमूहवत् अवांतरकल्पवासिनां परस्ता
दपि स्थास्नु लोकत्रयनाशेऽप्यनश्वरम् धर्माग्न्यादयो नक्षत्ररूपाः वनौकसः सप्तर्षयः यत्प्रदक्षिणीकृत्य भ्रमंतश्चरंति २१ ए
तच्च राज्यानंतरं भविष्यतीत्याह प्रस्थित इति तुभ्यं पृथ्वीं दत्वा वनं प्रस्थिते भावे क्तः वनं प्रति दीर्घगमने कृते स निरक्षिता रक्षि

श्रीभगवानुवाच वेदाहं ते व्यवसितं हृदि राजन्यबालक तत्प्रयच्छामि भद्रं ते दुरापमपि
सुव्रत १९ नान्यैरधिष्ठितं भद्र यद्भ्राजिष्णु ध्रुवक्षिति यत्र ग्रहर्क्षताराणां ज्योतिषां चक्रमाहितम्
२० मेढ्यां गोचक्रवत्स्थास्नु परस्तात्कल्पवासिनाम् धर्मोऽग्निः कश्यपः शुक्रो मुनयो ये वनौकसः च
रंति दक्षिणीकृत्य भ्रमंतो यत्सतारकाः २१ प्रस्थिते तु वनं पित्रा दत्वा गां धर्मसंश्रयः षट्त्रिंशद्वर्षसा
हस्रं रक्षिताव्यंडलं ध्रुवः २२ त्वद्भ्रातर्युत्तमे नष्टे मृगयायां तु तन्मनाः अन्वेषंती वनं माता दावा
ग्निं सा प्रवेक्ष्यति २३ इष्ट्वा मां यज्ञहृदयं यज्ञैः पुष्कलदक्षिणैः भुक्त्वा चेहाशिषः सत्या अंते मां सं
स्मरिष्यसि २४ ततो गंतासि मत्स्थानं सर्वलोकनमस्कृतम् उपरिष्टादृषिभ्यस्त्वं यतो नावर्तते गतः
२५ मैत्रेय उवाच इत्यर्चितः स भगवानतिदिश्यात्मनः पदम् बालस्य पश्यतो धाम स्वमगाद्गरुड
ध्वजः २६ सोऽपि संकल्पजं विष्णोः पादसेवोपसादितम् प्राप्य संकल्पनिर्वाणं नातिप्रीतोऽभ्यगा
त्पुरम् २७ विदुर उवाच सुदुर्लभं यत्परमं पदं हरेर्मायाविनस्तच्चरणार्चनार्जितम् लब्ध्वा
ऽप्यसिद्धार्थमिवैकजन्मना कथं स्वमात्मानममन्यतार्थवित् २८

ष्यसि २२ त्वया असंकल्पितमपि भद्र कस्यत
व द्रोहादेवं भविष्यतीत्याह त्वद् भ्रातरीति सा सुरुचिः दावाग्निं प्रवेक्ष्यति २३ किं च इष्ट्वा मां यज्ञो हृदयं प्रियामूर्तिर्यस्य तम्
२४ यतः स्थानात् २५ अतिदिश्य दत्वा २६ संकल्पजं मनोरथं पादसेवया प्रापितं संकल्पस्य निर्वाणं समाप्तिर्यस्मात् २७ मा
याविनः सकामस्य यत्सुदुर्लभं हरेः पदं तदेकेनैव जन्मना लब्ध्वाऽपि स्वमात्मानं मन असिद्धार्थमप्राप्तमनोरथमिव कथममन्यत पु
रुषार्थविदपि २८

२९ तापमेवाह समाधिनेतिसार्द्धैः षड्भिः नैके अनेके भवायस्मिन् बहुजन्माभ्यस्तेनेत्यर्थः प्रणामस्त्कत्यादिसमये गरुडाधिरूढ-
स्यहरेः पादच्छायायांस्थितमात्मानंस्मरन्नाह छायामुपेत्येति पृथङ्मतिः भेददृष्टिः सन् हाकष्टमितिभावः ३० अनात्म्यमा
त्मशून्यत्वमज्ञत्वंभवच्छेत्तुः यदंतवत्तदयाचेयाचितवानस्मि ३१ अज्ञत्वेकारणंसंभावयति मतिरिति पतद्भिर्मदपेक्षयाअ
धःप्राप्नुवद्भिः अतएवासहनशीलैः नाधुनाऽप्यवमानंते इत्यादिसत्यमपि नारदस्यवचोयोनगृहीतवानस्मितस्यमेमतिर्विदूषि

मैत्रेयउवाच मातुःसपत्न्यावाग्बाणैर्हृदिविद्धस्तुतान्स्मरन् नैच्छन्मुक्तिपतेर्मुक्तिंतस्मात्ता
पमुपेयिवान् २९ ध्रुवउवाच समाधिनानैकभवेनयत्पदंविदुःसनंदादयऊर्ध्वरेतसः
मासैरहंषड्भिरमुष्यपादयोश्छायामुपेत्यापगतःपृथङ्मतिः ३० अहोबतममानात्म्यंमंदभाग्य-
स्यपश्यत भवच्छिदःपादमूलंगत्वायाचेयदंतवत् ३१ मतिर्विदूषितादेवैःपतद्भिरसहिष्णुभिः
योनारदवचस्तथ्यंनाग्राहिषमसत्तमः ३२ दैवींमायामुपाश्रित्यप्रसुप्तइवभिन्नदृक् तप्येद्वितीं
येऽप्यसतिभ्रातृभ्रातृव्यहृद्रुजा ३३ मयैतत्प्रार्थितंव्यर्थंचिकित्सेवगतायुषि प्रसाद्यजगदा
त्मानंतपसादुःप्रसादनम् ३४ भवच्छिदमयाचेऽहंभवंभाग्यविवर्जितः स्वाराज्यंयच्छतोमौ
ढ्यान्मानोमेभिक्षितोबत ईश्वरात्क्षीणपुण्येनफलीकारानिवाधनः ३५

ता ३२ किंच दैवीमिति प्रसुप्तः स्वप्नानिवपश्यन् द्वितीये असत्यपिभ्रातेवभ्रातृव्यः शत्रुरिति दृष्ट्याहृद्रुजाहृदयशोकेनत-
प्येतापमनुभवामि ३३ किंच मयाप्रसाद्ययत्प्रार्थितंतद्व्यर्थंप्रार्थितमाह भवच्छिदमिति ३४ एतदेवसदृष्टांतमाह स्वारा-
ज्यंनिजानंदंप्रयच्छतः सकाशादभिमानः क्षीणपुण्येनमयाभिक्षितः याचितः क्षीणेनपुण्येनेतिवादृष्टांतएवसंबंधः यथाध
नः ईश्वराच्चक्रवर्तिनः फलीकारान् सतुषतंडुलकणान् याचतेतद्वत् ३५

एवंनिस्पृहत्वंतस्ययुक्तमित्याह नवपदा[illegible]न्यमर्थमात्मनोनैववाञ्छंति यदृच्छयैवलब्धेनमनसः समृद्धिर्येषांते ३६ प्रकृतमाह आकर्ण्येति संपरेत्यमृत्वा आगतमाकर्ण्ययथातथानश्रद्धेविश्वासंनचकार अभद्रस्यममभद्रंकुतइतिमत्वा ३७ एष्यत्यचिरतइतिदेवर्षेर्वाक्यंश्रद्धाय ३८ ब्राह्मणादिभिः पर्यस्तःपरिवृतः ३९ ४० अस्यराज्ञोमहिष्यौमध्येउत्तमंनिधा

मैत्रेयउवाच नवैमुकुंदस्यपदारविंदयोरजोजुषस्तातभवादृशाजनाः वांछंतितद्दास्यमृतेर्थमात्मनोयदृच्छयालब्धमनःसमृद्धयः ३६ आकर्ण्यात्मजमायांतंसंपरेत्ययथागतम् राजानश्रद्दधेभद्रमभद्रस्यकुतोमम ३७ श्रद्धायवाक्यंदेवर्षेर्हर्षवेगेनधर्षितः वार्ताहर्तुरतिप्रीतोहारंप्रादान्महाधनम् ३८ सदश्वंरथमारुह्यकार्तस्वरपरिष्कृतम् ब्राह्मणैःकुलवृद्धैश्चपर्यस्तोऽमात्यबंधुभिः ३९ शंखदुंदुभिनादेनब्रह्मघोषेणवेणुभिः निश्चक्रामपुरात्तूर्णमात्मजाभीक्षणोत्सुकः ४० सुनीतिःसुरुचिश्चास्यमहिष्यौरुक्मभूषिते आरुह्यशिबिकांसार्धमुत्तमेनाभिजग्मतुः ४१ तंदृष्ट्वोपवनाभ्याशआयांतंतरसारथात् अवरुह्यनृपस्तूर्णमासाद्यप्रेमविह्वलः ४२ परिरेभेऽंगजंदोर्भ्यांदीर्घोत्कंठमनाःश्वसन् विष्वक्सेनांघ्रिसंस्पर्शहताशेषाघबंधनम् ४३ अथाजिघ्रन्मुहुर्मूर्ध्निशीतैर्नयनवारिभिः स्नापयामासतनयंजातोद्दाममनोरथः ४४ अभिवंद्यपितुःपादावाशीर्भिश्चाभिमंत्रितः ननाममातरौशीर्ष्णासत्कृतःसज्जनाग्रणीः ४५ सुरुचिस्तंसमुत्थाप्यपादावनतमर्भकम् परिष्वज्याहजीवेतिबाष्पगद्गदयागिरा ४६

यएकामेवाशिबिकांनरविमानमारुह्य ४१ उपवनस्याभ्याशेसमीपे ४२ विष्वक्सेनांघ्रिसंस्पर्शेनहतमशेषमघंबंधनंचयस्य ४३ जातउद्दामोमहान्मनोरथोयस्य ४४ अभिमंत्रितः पितुराशीर्भिः सहतेनकृतसंभाषणः ४५ ४६ ७

स्वरुच्याः प्रीतिर्नासंभाविताइत्याह यस्येति नमंति अनुसरंति आपोयथास्वयमेवनिम्नंदेशमवतरंति ४७ ऊहतुः दधतुः
४८ ४९ हेवीर वीरसुवोध्रुवमातुः अभिषिच्यमानाभ्यांपयस्तदासुस्राव ५० चिरंनष्टः दर्शनमप्राप्तः रक्षितारक्षिष्यति ५१
५२ एवमिति व्यवहितंपित्राद्युपलालनंपरामृश्यते ५३ पुरंवर्णयति तत्रतत्रेतिचतुर्भिः सवृंदैः फलमंजरीयुक्तैः पूगानांपो

यस्यप्रसन्नोभगवान्गुणैर्मैत्र्यादिभिर्हरिः तस्मैनमंतिभूतानिनिम्नमापइवस्वयम् ४७ उत्त-
मश्चध्रुवश्चोभावन्योऽन्यंप्रेमविह्वलौ अंगसंगादुत्पुलकावस्रौघंमुहुरूहतुः ४८ सुनीतिरस्य
जननीप्राणेभ्योऽपिप्रियंसुतम् उपगुह्यजहावाधिंतदंगस्पर्शनिर्वृता ४९ पयःस्तनाभ्यांसुस्राव
नेत्रजैःसलिलैःशिवैः तदाभिषिच्यमानाभ्यांवीरवीरसुवोमुहुः ५० तांशशंसुर्नराराज्ञीं दिष्ट्यातेपु
त्रआर्तिहा प्रतिलब्धश्चिरंनष्टोरक्षितामंडलंभुवः ५१ अभ्यर्चितस्त्वयानूनंभगवान्प्रणतार्ति
हा यदनुध्यायिनोवीरामृत्युंजिग्युःसुदुर्जयम् ५२ लाल्यमानंजनैरेवंध्रुवंसभ्रातरंनृपः आरोप्य
करिणींहृष्टःस्तूयमानोऽविशत्पुरम् ५३ तत्रतत्रोपसंकॢप्तैर्लसन्मकरतोरणैः सवृंदैःकदलीस्तंभैः
पूगपोतैश्चतद्विधैः ५४ चूतपल्लववासःस्रङ्मुक्तादामविलंबिभिः उपस्कृतंप्रतिद्वारमपांकुंभैःस
दीपकैः ५५ प्राकारैर्गोपुरागारैःशातकुंभपरिच्छदैः सर्वतोलंकृतंश्रीमद्विमानशिखरद्युभिः
५६ मृष्टचत्वररथ्याट्टमार्गंचंदनचर्चितम् लाजाक्षतैःपुष्पफलैस्तंडुलैर्बलिभिर्युतम् ५७

तैर्बालवृक्षैः तद्विधैः सवृंदैरुपस्कृतंप्रतिद्वारमित्युत्तरेणान्वयः ५४ चूतपल्लवाश्चवासांसिचस्रजश्चमुक्तादामानिचतेषांविशि
ष्टंलंबनमस्तियेषुकुंभेषु ५५ गोपुरैरगारैश्चशातकुंभाःपरिच्छदाःपरिकरायेषु विमानानामिवशिखरैर्द्युतिर्येषाम् ५६ चत्वरमंग
णम् रथ्यामहामार्गः अट्टउच्चस्योपरिनिर्मिताभूमिका मार्गोवांतरः मृष्टाः संमार्जिताश्चत्वरादयोयस्मिन् ५७

सिद्धार्थः श्वेतसर्षपः अक्षतायवाः ५८ उपजह्रुः व्यकिरन् सतीः सत्यः ५९ ६० यत्रभवनोत्तमे ६१ ६२ ६३ कुमुत् कुमुदम् पद्यादिमत्योवाप्यः ६४ ६५ ऊढवयसंप्राप्तयौवनम् अनुरक्ताः प्रजायस्मिन् ६६ प्रवयसं वृद्धम् ६७ इतिचतुर्थे

ध्रुवायपथिदृष्टायतत्रतत्रपुरस्त्रियः सिद्धार्थाक्षतदध्यंबु दूर्वापुष्पफलानिच ५८ उपजह्रुःप्रयुंजानावात्सल्यादाशिषःसतीः शृण्वन्तद्वल्गुगीतानिप्राविशद्भवनंपितुः ५९ महामणिव्रातमयेसतस्मिन्भवनोत्तमे लालितोनितरांपित्रान्यवसद्दिविदेववत् ६० पयःफेननिभाःशय्यादान्तारुक्मपरिच्छदाः आसनानिमहार्हाणियत्ररौक्माउपस्कराः ६१ यत्रस्फटिककुड्येषुमहामारकतेषुच मणिप्रदीपाआभांतिललनारत्नसंयुताः ६२ उद्यानानिचरम्याणिविचित्रैरमरद्रुमैः कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः ६३ वाप्योवैडूर्यसोपानाःपद्मोत्पलकुमुद्वतीः हंसकारंडवकुलैर्जुष्टाश्चक्राह्वसारसैः ६४ उत्तानपादोराजर्षिःप्रभावंतनयस्यतम् श्रुत्वादृष्ट्वाद्भुततमंप्रपेदेविस्मयंपरम् ६५ वीक्ष्योढवयसंतंचप्रकृतीनांचसंमतम् अनुरक्तप्रजंराजाध्रुवंचक्रेभुवःपतिम् ६६ आत्मानंचप्रवयसमाकलय्यविशांपतिः वनंविरक्तःप्रातिष्ठद्विमृशन्नात्मनोगतिम् ६७ इति श्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेनवमोऽध्यायः ९ मैत्रेयउवाच प्रजापतेर्दुहितरंशिशुमारस्यवैध्रुवः उपयेमेभ्रमिंनामतत्सुतौकल्पवत्सरौ १ इलायामपिभार्यायांवायोःपुत्र्यांमहाबलः पुत्रमुत्कलनामानंयोषिद्रत्नमजीजनत् २ उत्तमस्त्वकृतोद्वाहोमृगयायांबलीयसा हतःपुण्यजनेनाद्रौतन्मातास्यगतिंगता ३

टीकायांनवमोऽध्यायः ९ दशमेभ्रातृहंतॄणांयक्षाणामकरोद्वधम् एकएवालकांगत्वातस्यविक्रमउच्यते १ १ योषितांरत्नमिवातिमनोहरम् कन्यारत्नमितिवा २ यक्षेणाद्रौहिमवतिहतः आजाविति पाठेयुद्धेअस्यगतिंगतामृतेत्यर्थः ३

कोपामर्षशुचां इंद्रैरक्यंतेनार्पितो व्याप्तः जैत्रंजयहेतुम् पुण्यजनालयमलकाम् ४ रुद्रानुचराभूतादयः ५ दध्मौवादितवान् येनशंखवादनेन हेक्षत्तः उपदेव्योयक्षस्त्रियः ६ ७ एकैकंत्रिभिस्त्रिभिरित्येवंसर्वान्त्रयोदशायुतानियक्षान् युगपदहन्जघान ८ निरस्तंपराजितम् तस्यध्रुवस्यतत्कर्म आशंसन्तुष्टुवुः ९ तेऽपितत्कर्मासहमानाअमुमविध्यन् द्विगुणंयथाभवत्से

ध्रुवोभ्रातृवधंश्रुत्वाकोपामर्षशुचार्पितः जैत्रंस्यंदनमास्थायगतःपुण्यजनालयम् ४ गत्वोदीचींदिशंराजारुद्रानुचरसेविताम् ददर्शहिमवद्द्रोण्यांपुरींगुह्यकसंकुलाम् ५ दध्मौशंखंबृहद्बाहुःखंदिशश्चानुनादयन् येनोद्विग्नदृशःक्षत्तरुपदेव्योऽत्रसन्भृशम् ६ ततोनिष्क्रम्यबलिनउपदेवमहाभटाः असहंतस्तंनिनादमभिपेतुरुदायुधाः ७ सतानापततोवीरउग्रधन्वामहारथः एकैकंयुगपत्सर्वानहन्बाणैस्त्रिभिस्त्रिभिः ८ तेवैललाटलग्नैस्तैरिषुभिःसर्वएवहि मत्वानिरस्तमात्मानमाशंसन्कर्मतस्यतत् ९ तेऽपिचामुममृष्यंतःपादस्पर्शमिवोरगाः शरैरविध्यन्युगपद्द्विगुणंप्रचिकीर्षवः १० ततःपरिघनिस्त्रिंशैःप्रासशूलपरश्वधैः शक्त्यृष्टिभिर्भुशुंडीभिश्चित्रवाजैःशरैरपि ११ अभ्यवर्षन्प्रकुपिताःसरथंसहसारथिम् इच्छंतस्तत्प्रतीकर्तुमयुतानित्रयोदश १२ औत्तानपादिःसतदाशस्त्रवर्षेणभूरिणा नउपादृश्यतच्छन्नआसारेणयथागिरिः १३ हाहाकारस्तदैवासीत्सिद्धानांदिविपश्यताम् हतोऽयंमानवःसूर्योमग्नःपुण्यजनार्णवे १४ नदत्सुयातुधानेषुजयकाशिष्वथोमृधे उदतिष्ठद्रथस्तस्यनीहारादिवभास्करः १५ धनुर्विस्फूर्जयन्दिव्यंद्विषतांखेदमुद्वहन् अस्त्रौघंव्यधमद्बाणैर्घनानीकमिवानिलः १६

यंषड्भिः प्रतिकर्तुमिच्छंतः १० चित्रवाजैः विचित्रपक्षैः ११ १२ धारासंपातेनच्छन्नो गिरिरिवनैवादृश्यत १३ सूर्यतुल्यः १४ यातुधानेषुराक्षसेषुजयकाशिषुजितंजितमिति जयप्रकाशकेषुसत्सु १५ १६ ७९ ७९

व्यधमत्संचूर्णयामास वर्माणिकवचानि १७ शिरःप्रमुखैरास्तृताः प्रकीर्णास्तैरिति द्वयोरन्वयः १८ १९ प्रायःबाहुल्ये नविवृक्णाःसंछिन्नाःअवयवायेषाम् २० आततायिनंशस्त्रपाणिम् २१ इतिब्रुवन्नित्यत्रापिनमायिनामित्यादेरनुषंगः चित्ररथोध्रुवः यत्तः यत्नवान् प्रतियोगःपुनरुद्योगः तस्माच्छंकितः नभस्वतोवायोर्हेतोः २२ विस्फुरंत्यस्तडितोयस्मिन् ने

तस्यतेचापनिर्मुक्ताभित्वावर्माणिरक्षसाम् कायानाविविशुस्तिग्मागिरीनशनयोयथा १७ भल्लैःसंछिद्यमानानांशिरोभिश्चारुकुंडलैः ऊरुभिर्हेमतालाभैर्दोर्भिर्वलयवल्गुभिः १८ हारकेयूरमुकुटैरुष्णीषैश्चमहाधनैः आस्तृतास्तारणभुवोरेजुर्वीरमनोहराः १९ हता वशिष्टाइतरेरणाजिराद्रक्षोगणाःक्षत्रियवर्यसायकैः प्रायोविवृक्णावयवाविदुद्रुवुर्मृगेंद्रविक्रीडितयूथपाइव २० अपश्यमानःसतदाततायिनंमहामृधेकंचनमानवोत्तमः पुरींदिदृक्षन्नपिनाविशद्द्विषांनमायिनांवेदचिकीर्षितंजनः २१ इतिब्रुवंश्चित्ररथःस्वसारथिंयत्तःपरेषांप्रतियोगशंकितः शुश्रावशब्दंजलधेरिवेरितंनभस्वतोदिक्षुरजोऽन्वदृश्यत २२ क्षणेनाच्छादितंव्योमघनानीकेनसर्वतः विस्फुरत्तडितादिक्षुत्रासयत्स्तनयित्नुना २३ ववृषूरुधिरौघासृक्पूयविण्मूत्रमेदसः निपेतुर्गगनादस्यकबंधान्यग्रतोऽनघ २४ ततःखेदृश्यतगिरिर्निपेतुःसर्वतोदिशम् गदापरिघनिस्त्रिंशमुशलाःसाश्मवर्षिणः २५ अहयोऽशनिनिश्वासावमंतोऽग्निंरुषाक्षिभिः अभिधावन्गजामत्ताःसिंहाव्याघ्राश्चयूथशः २६ समुद्रऊर्मिभिर्भीमःप्लावयन्सर्वतोभुवम् आससादमहाह्रादःकल्पांतइवभीषणः २७

त्रासयंतः स्तनयित्नवोऽशनयोयस्मिन् २३ ववृषुः निपेतुरित्यर्थः नसृजतिशरीरमित्यसृगिहश्लेष्मादि मेदसः पुंस्त्वमार्षम् मेदांसिअस्याग्रतोनिपेतुः २४ साश्मवर्षिणः अश्मसहितंयद्वर्षतद्वंतः २५ अशनिवन्निश्वासोयेषाम् २६ २७

त्रासनानिभयंकराणि तिग्मात्क्रूरागतिः प्रवृत्तिर्येषाम् असुरराक्षसादिशब्दैर्दूरांतरत्वेनयक्षाएवोच्यंते २८ तस्यशंकल्याणमाशंसन् प्रार्थितवंतः २९ तवविपक्षान् शत्रून्नाशयतु अद्धासाक्षात् अंजसासुखेनैवमृत्युंतरति ३० इतिचतुर्थे टीकायांदशमोऽध्यायः १० एकादशेतुयक्षाणांक्षयंदृष्ट्वामनुःस्वयम् आगत्यवारयामासध्रुवंतत्त्वोपदेशतः १ एवं

एवंविधान्यनेकानित्रासनान्यमनस्विनाम् ससृजुस्तिग्मगतयआसुर्यामायया ऽसुराः २८ ध्रुवप्रयुक्तामसुरैस्तांमायामतिदुस्तराम् निशम्यतस्यमुनयःशमाशंसन्समागताः २९ मुनयऊचुः औत्तानपादभगवांस्तवशार्ङ्गधन्वादेवःक्षिणोत्ववनतार्त्तिहरोविपक्षान् यन्नामधेयमभिधायनिशम्यचाद्धालोकोऽजसानरतिदुस्तरमंगमृत्युम् ३० इतिश्रीभागवते महापुराणेचतुर्थस्कंधेदशमोऽध्यायः १० मैत्रेयउवाच निशम्यगदतामेवमृषीणांधनुषिध्रुवः संदधेऽस्त्रमुपस्पृश्ययन्नारायणनिर्मितम् १ संधीयमानएतस्मिन्मायागुह्यकनिर्मिताः क्षिप्रंविनेशुर्विदुरक्लेशाज्ञानोदयेयथा २ तस्यार्षास्त्रंधनुषिप्रयुंजतःसुवर्णपुंखाःकलहंसवाससः विनिःसृताआविविशुर्द्विषद्बलंयथावनंभीमरवाःशिखंडिनः ३ तैस्तिग्मधारैःप्रधनेशिलीमुखैरितस्ततःपुण्यजनाउपद्रुताः तमभ्यधावन्कुपिताउदायुधाःसुपर्णमुन्नद्धफणाइवाहयः ४

गदतांवचनमुपदेशमिवनिशम्य उपस्पृश्यआचम्य यन्नारायणनिर्मितंनारायणास्त्रंसंदधे १ क्लेशाराद्योयथा २ किंच तस्यार्षास्त्रमृषेर्नारायणात् उद्भूतमस्त्रंप्रयुंजतः संदधतः सतःसुवर्णमयाःपुंखाःमूलप्रांतायेषाम् कलहंसानांवासांसिपक्षायेषाम् शराविनिसृताइतिद्रष्टव्यंउपरिस्थाच्छिलीमुखग्रहणात् ३ प्रधनेयुद्धे उन्नद्धाःउच्छ्रिताःफणायेषांते सर्पाः ४

एषलैर्वर्णैर्निर्कृताबाल्हादयो येषांतान् परंलोकंनिनाय कथंभूतम् ऊर्ध्वरेतसः संन्यासिनोऽर्कमंडलंनिर्भिद्ययंव्रजंतितम् ५ तान् अनागसोनिरपराधान् ६ तमसोनरकस्यद्वारेणयेनरोषेण ७ । ८ ननुमद्भ्रातृहंतारः कथमकृतेनसोऽनआह नन्विति ९ सत्यप्यपराधेचनतैवैनद्रुचितंनभवति इत्याह नायमिति परागृह्यपराग्भूतंदेहमात्मानंगृहीत्वापशवोयथादेहाभिमानादन्योऽन्यंघ्नंतितथाभूतानांवैशसंहिंसेतियत् १० त्वंचबाल्येसाधुः सन्निदानींकथमन्यथाकृतवानित्याह सर्वभूतात्म-

सतानुपृषत्कैरभिधावतोमृधेनिकृत्तबाहूरुशिरोधरोदरान् निनायलोकंपरमर्कमंडलंव्रजंति निर्भिद्ययमूर्ध्वरेतसः ५ तान्हन्यमानानभिवीक्ष्यगुह्यकाननागसश्चित्ररथेनभूरिशः ओ तान्पार्दिवकृपयापितामहोमनुर्जगादोपगतःसहर्षिभिः ६ मनुरुवाच अलंवत्सातिरोषेणतमोद्वारेणपाप्मना येनपुण्यजनानेतानवधीस्त्वमनागसः ७ नास्मत्कुलोचितंतात कर्मैतत्सद्विगर्हितम् वधोयदुपदेवानामारब्धस्तेऽकृतेनसाम् ८ नन्वेकस्यापराधेनप्रसंगाद्बहवोहताः भ्रातुर्वधाभितप्तेनत्वयांगभ्रातृवत्सल ९ नायंमार्गोहिसाधूनांहृषीकेशानुवर्तिनाम् यदात्मानंपराग्गृह्यपशुवद्भूतवैशसम् १० सर्वभूतात्मभावेनभूतावासंहरिंभवान् आराध्याप दुराराध्यंविष्णोस्तत्परमंपदम् ११ सत्वंहरेरनुध्यातस्तत्पुंसामपिसंमतः कथंत्ववद्यंकृतवाननुशिक्षन्सतांव्रतम् १२ तितिक्षयाकरुणयामैत्र्याचाखिलजंतुषु समत्वेनचसर्वात्माभगवान्संप्रसीदति १३ संप्रसन्नेभगवतिपुरुषःप्राकृतैर्गुणैः विमुक्तोजीवनिर्मुक्तोब्रह्मनिर्वाणमृच्छति १४

भावेनेति द्वाभ्याम् ११ अनुध्यातः हरेः हृदिस्थितः ज्ञातोवा तत्पुंसांहरिदासानामपिसाधुत्वेनमतः १२ सतांव्रतमेवाह महत्सुतितिक्षयानीचेषुकरुणयासमेषुमैत्र्या अखिलेषुजंतुषुसमत्वेनच १३ ततः कृतार्थोभवतीत्याह संप्रसन्नेगुणैर्विमुक्तोऽतएवतत् कार्येणजीवेनलिंगशरीरेणनिर्मुक्तः सन् निर्वाणंसुखात्मकंब्रह्मप्राप्नोति १४

भ्रातृहंतृत्वमंगीकृत्योक्तमिदानीं तु नात्मनो भ्रातृपुत्रादिसंबंधः नचान्योऽन्यं हंतृत्वादिकमपीत्याह भूतैरिति दशभिः भूतैः पंचभिरारब्धैर्देहाद्याकारेण परिणतैर्योषित्पुरुषश्चेति प्रसिद्धिः तयोर्व्यवायान्मैथुनात् संभूतिरन्ययोर्योषित्पुरुषयोरिह संसारे भवति १५ एवं तावत्सर्गः प्रवर्त्तते एवं पालकाकारेण परिणतैर्भूतैरवस्थितिः हंतृदेहाकारपरिणतैः संयमः सच परमात्मनो मायया गुणानां व्यतिकरान्नतु स्वतः १६ ननु जडानां देहानां गुणानां वा कथं सर्गादिहेतुत्वं तत्राह निमित्तमात्रं पुरुषर्षभ ईश्वरः यत्र यस्मिन् निमित्ते सति कार्यकारणात्मकं विश्वं भ्रमति परिवर्त्तते यथा अयस्कांते निमित्ते सति लोहं प्रवर्त्तते तद्वत् १७ ननु स-

भूतैः पंचभिरारब्धैर्योषित्पुरुष एव हि तयोर्व्यवायात्संभूतिर्योषित्पुरुषयोरिह १५ एवं प्रवर्त्तते सर्गः स्थितिः संयम एव च गुणव्यतिकराद्राजन्मायया परमात्मनः १६ निमित्तमात्रं तत्रासीन्निर्गुणः पुरुषर्षभः व्यक्ताव्यक्तमिदं विश्वं यत्र भ्रमति लोहवत् १७ स खल्विदं भगवान्कालशक्त्या गुणप्रवाहेण विभक्तवीर्यः करोत्यकर्त्तैव निहंत्यहंता चेष्टा विभूम्नः खलु दुर्विभाव्या १८ सोऽनंतोऽतकरः कालोऽनादिरादिकृदव्ययः जनंजनेन जनयन्मारयन्मृत्युनांतकम् १९

चेन्निमित्तं तर्हि तस्याविशेषाद्युगपदेव सर्गादित्रयं भवेत् अत आह स खल्विति कालशक्त्या क्रमेण गुणानां प्रवाहः क्षोभस्तेन विभक्तं सृष्ट्यादिविषयं वीर्यं शक्तिर्यस्य नतु कालोऽपि गुणान् युगपदेव क्षोभयतु तत्राह चेष्टा कालशक्तिः दुर्विभाव्या अचिंत्या १८ ननु पित्रादिः सृजति पालयति राजादिः निहंति च चोरादिः नत्वीश्वरस्तत्राह स इति जनेन पित्रादिना जनं पुत्रादिं जनयन् आदिकृत् अंतकं चोरादिकं तन्मृत्युहेतुना मारयन्नंतकरः स्वयं तु अनंतोऽनादिश्च अव्ययोऽक्षीणशक्तिश्च अयं भावः पित्रादयोऽन्यत उत्पत्त्यादिमंतो न स्वातंत्र्येण कारणं किंत्वीश्वर एव तन्नियंता सर्वकारणमिति १९ ७८ ७८

नचैवंकुर्वतोऽपिवैषम्यप्रसक्तिः पक्षपाताभावादित्याशंक्याह द्वाभ्याम् नवाइति मृत्युरूपस्य समंयथाभवतितथाप्रजाः कर्मभूताविशतः तस्यसाम्येऽपिभूतेषुफलवैषम्यंतत्कर्मवशादितिसदृष्टांतमाह तंधावंतमनुअनीशाः कर्माधीनाभूतसंघाः धावंति अनिलंधावंतमनुरजांसीव तत्रयथारजसांतमःप्रकाशजलाग्न्यादिप्रवेशेऽपिनानिलस्यवैषम्यमेवमीश्वरस्यापीतिभावः २० अपचयमकालमृत्युकर्म् उपचयंकालमृत्योरपिरक्षाम् यद्वा अपचयंमशकादौउपचयंदेवादौस्वस्थत्वात् उपचयापचयाभ्यांरहितोऽसौविभुः दुःस्थस्यकर्माधीनस्यविदधाति २१ एवंभूतस्मेश्वरः सर्ववादिसंमतः विवादस्तुनाममात्रइत्याह के

नवैस्वपक्षोऽस्यविपक्षएववापरस्यमृत्योर्विशतःसमंप्रजाः तंधावमानमनुधावंत्यनीशायथा रजांस्यनिलंभूतसंघाः २० आयुषोऽपचयंजंतोस्तथैवोपचयंविभुः उभाभ्यांरहितःस्वस्थोदुःस्थस्यविदधात्यसौ २१ केचित्कर्मवदंत्येनंस्वभावमपरेनृप एकेकालंपरेदैवंपुंसःकाममुतापरे २२ अव्यक्तस्याप्रमेयस्यनानाशक्त्युदयस्यच नवैचिकीर्षितंतातकोवेदाथस्वसंभवम् २३ नचैतेपुत्रकभ्रातुर्हंतारोधनदानुगाः विसर्गादानयोस्तातपुंसोदैवंहिकारणम् २४

चिदितिपुंसः कामंवात्स्यायनादयः श्रुतिश्चकामोऽकार्षीत्कामः करोतिकामः कर्त्ताकामः कारयितेत्यादिना २२ ननुकर्मादीनांजडत्वादिनास्वरूपतोऽपिभिन्नत्वात् कथमैकमत्यंतत्राह अव्यक्तस्यातएवाप्रमेयस्यतथाऽपिसत्वेहेतुः नानाशक्तीनांमहदादीनामुदयोयस्मात् चिकीर्षितमेवतावत्कोपिनवेद अथस्वस्यसंभवोयस्मात्तमीश्वरंकोवेद नकोऽपिअद्धेतिपाठेसाक्षात् अतस्तत्वज्ञानाभावाद्विशेषांशेविवादइत्यर्थः तथाचश्रुतिः कोअद्धावेदकइहप्रवोचत्कुतआजाताकुतइयंविसृष्टिः अर्वाग्देवाअस्यविसर्जनेनाथाकोवेदयतआबभूवेत्यादि २३ ईश्वरवादस्यप्रकृतोपयोगमाह नचैतेभ्रातुर्हंतारः उक्तमेवहेतुमनुवदंति विसर्गादानयोर्मृत्युजन्मनोः यद्वा विसर्गःसृष्टिः आदानंसंहारः दैवमीश्वरएवहिकारणम् २४

तथाऽपिनिर्लेपतामाह सएवेति २५ अनहंकारत्वेहेतुमाह एषइति २६ सत्यमीश्वरएवकर्ता तथाऽप्यहंकारादिमयानल्पत्कुंशक्य मितिचेदत आह तमेवेतिचतुर्भिः मृत्युमभक्तानांभक्तानांत्वमृतम् उपेहिशरणंगच्छ तमेवेत्यवधारणेहेतुः यस्मैनसिनासिकायां दामभिर्बध्यागावइवविश्वसृजोऽपिनामभिर्यंत्रिताबद्धाः संतोबलिंहरंति तत्कारितंकर्मकुर्वंतीत्यर्थः २७ तदाराधनंचनवकृश कमेवेत्याह यःपंचवर्षः सत्वंयमाराध्य त्रिलोक्यामूर्ध्निपदंस्थानंलेभेलब्धवानसि इदानींतमेवान्विच्छ अवलोकयेत्कृत्तरेणान्वयः

सएवविश्वंसृजतिसएवावतिहंतिच अथापित्वनहंकारान्नाज्यतेगुणकर्मभिः २५ एषभूता निभूतात्माभूतेशोभूतभावनः स्वशक्त्यामाययायुक्तः सृजत्यत्तिचपातिच २६ तमेवमृत्युममृ तंतातदेवंसर्वात्मानोपेहिजगत्परायणम् यस्मैबलिंविश्वसृजोहरंतिगावोयथावैनसिदामयंत्रि ताः २७ यःपंचवर्षोजननींत्वंविहायमातुःसपत्न्यावचसाभिन्नमर्मा वनंगतस्तपसाप्रत्यगक्षमा राध्यलेभेमूर्ध्निपदंत्रिलोक्याः २८ तमेनमंगात्मनिमुक्तविग्रहंव्यपाश्रितंनिर्गुणमेकमक्षरम् आत्मानमन्विच्छविमुक्तआत्मदृक्यस्मिन्निदंभेदमसत्प्रतीयते २९ त्वंप्रत्यगात्मनितदाभगव त्यनंतआनंदमात्रउपपन्नसमस्तशक्तौ भक्तिंविधायपरमांशनकैरविद्याग्रंथिंविभेत्स्यसिम माहमितिप्ररूढम् ३० संयच्छरोषंभद्रंतेप्रतीपंश्रेयसांपरम् श्रुतेनभूयसाराजन्नगदेनयथाम यम् ३१

प्रत्यंचिअक्षाणियस्मिन् क्रियाविशेषणंवा २८ हरिंध्यायंतंप्रत्याह हेअंगध्रुवमुक्तविरोधेआत्मनिमनसि व्यपाश्रितमवस्थितमात्मदृक् प्रत्यक्दृष्टिःसन् अयंभेदोयस्मिन् तदिदंभेदमसदेवविश्वंयस्मिन्प्रतीयते २९ तदन्वेषणफ लमाह त्वंतदाअन्वेषणकालएव ३० उपदेशसारमाह संयच्छेतिद्वाभ्याम् प्रतीपंप्रतिकूलम् अगदेनौषधेनयथारोगंनि यच्छति ३१

येनरोषेणोपसृष्टात् व्याप्तात् ३२ अन्यच्चत्वयाकार्यमित्याह हेलनमितिद्वाभ्याम् यद्यतःजघ्निवान् घातितवान् ३३ ३४ ३५
इतिचतुर्थेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेधनदेनाभिनंदितःपुरमागतः यज्ञेरिज्याहरेःस्थानमारुरोहेतिकीर्त्यते १
वैशसाद्वधान्निवृत्तंज्ञात्वा १ हेक्षत्रियदायादक्षत्रियपुत्र अत्यजःत्यक्तवानसि २ नचवैरस्यकारणमस्तीत्याह नभवानिति

येनोपसृष्टात्पुरुषाल्लोकउद्विजतेभृशम् नबुधस्तद्वशंगच्छेदिच्छन्नभयमात्मनः ३२ हेलनंगि
रिशभ्रातुर्धनदस्यत्वयाकृतम् यज्जघ्निवान्पुण्यजनान्भ्रातृघ्नानित्यमर्षितः ३३ तंप्रसादय वत्स
स्याशुसन्नत्याप्रश्रयोक्तिभिः नयावन्महतांतेजःकुलंनोऽभिभविष्यति ३४ एवंस्वायंभुवःपौत्रम
नुशास्यमनुर्ध्रुवम् तेनाभिवंदितःसाकमृषिभिःस्वपुरंययौ ३५ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेचतुर्थस्कंधेएकादशोऽध्यायः ११ मैत्रेयउवाच ध्रुवंनिवृत्तंप्रतिबुद्ध्यवैशसादपेत
मन्युंभगवान्धनेश्वरः तत्रागतश्चारणयक्षकिन्नरैःसंस्तूयमानोभ्यवदत्कृतांजलिम् १ धन
दउवाच भोभोक्षत्रियदायादपरितुष्टोऽस्मितेऽनघ यत्त्वंपितामहादेशाद्वैरंदुस्त्यजमत्यजः २
नभवानवधीद्यक्षान्नयक्षाभ्रातरंतव कालएवहिभूतानांप्रभुरप्ययभावयोः ३ अहंत्वमित्यपा
र्थाधीरज्ञानात्पुरुषस्यहि स्वाप्नीवाभात्यतद्ध्यानाद्ययाबंधविपर्ययौ ४ तद्गच्छध्रुवभद्रंतेभग
वंतमधोक्षजम् सर्वभूतात्मभावेनसर्वभूतात्मविग्रहम् ५ भजस्वभजनीयांघ्रिमभवायभव-
च्छिदम् युक्तंविरहितंशक्त्यागुणमय्यात्ममायया ६

अप्ययभावयोःमृत्युजन्मनोः ३ कथंतर्हि अहंहंतेत्यादिबु
द्धिस्तत्राह अहंत्वमिति आभातिप्रकाशतेजायतइत्यर्थः अतद्ध्यानात् देहानुसंधानात् ययाधियाबंधःविपर्ययोदुःखादिः ४
तद्गच्छगत्वाचभगवंतंयजस्वेत्युत्तरेणान्वयः सर्वभूतात्मकोविग्रहोयस्य ५ माययायुक्तंविरहितंसगुणनिर्गुणभेदेन ६

कामसंकोचेन अविशंकितः निर्भयः अनंतर मतिनिकटम् ७ सवरायचोदित इत्यनुवादरूपंपृथक्वाक्यम् अतः सवव्रइ तितच्छब्दस्यापोनरुक्त्यम् ८ ९ द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मसाध्यंफलरूपंकर्मफलप्रदंचेत्यर्थः १० सर्वस्य आत्मनि असर्वे सर्वोपाधिविवर्जिते ११ १२ भोगैः ऐश्वर्यादिभिः अभोगैः यज्ञाद्यनुष्ठानैः १३ बहवः सवायागाः संवत्सरावायस्मिन् तंकालंत्रिवर्ग-

वृणीहिकामंनृपयन्मनोगतंमत्तस्त्वमौत्तानपदेविशंकितः यतोवरार्होऽम्बुजनाभपादयोरनंतरंत्वांवयमंगशुश्रुम ७ मैत्रेयउवाच सराजराजेनवरायचोदितोध्रुवोमहाभागवतोमहामतिः हरौसवव्रेऽचलितांस्मृतिंययातरत्ययत्नेनदुरत्ययंतमः ८ तस्यप्रीतेनमनसातांदत्त्वैडविडस्ततः पश्यतोंऽतर्दधेसोऽपिस्वपुरंप्रत्यपद्यत ९ अथायजतयज्ञेशंक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मकर्मफलप्रदम् १० सर्वात्मन्यच्युतेऽसर्वेतीव्रौघांभक्तिमुद्वहन् ददर्शात्मनिभूतेषुतमेवावस्थितंविभुम् ११ तमेवंशीलसंपन्नंब्रह्मण्यंदीनवत्सलम् गोप्तारंधर्मसेतूनांमेनिरेपितरंप्रजाः १२ षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रंशशासक्षितिमंडलम् भोगैःपुण्यक्षयंकुर्वन्नभोगैरशुभक्षयम् १३ एवंबहुसवंकालंमहात्माविचलेंद्रियः त्रिवर्गौपयिकंनीत्वापुत्रायादान्नृपासनम् १४ मन्यमानइदंविश्वंमायारचितमात्मनि अविद्यारचितस्वप्नगंधर्वनगरोपमम् १५ आत्मस्त्र्यपत्यसुहृदोबलमृद्धकोशमंतःपुरंपरिविहारभुवश्चरम्याः भूमंडलंजलधिमेखलमाकलय्यकालोपसृष्टमितिसप्रययौविशालाम् १६

साधकंनीत्वा अविचलानिसंयतानींद्रियाणि यस्य १४ इदंदेहादिभगवन्मायया आत्मनिस्वस्मिन्रचितंमन्यमानः अत्राविद्यासृष्टिंदृष्टांतयति अविद्यारचितमिति १५ आत्मादेहः आत्मादिमायिकमपिपुनःकालेनोपसृष्टमनित्यमाकलय्यविचिंत्यविशालांबदरिकाश्रमम् १६

भा० टी०
३४

तत्रतन् क्रमणाष्टांगयोगमाह तस्यांशिववाः उदकं विगाह्यप्रविश्यनि स्नानादिनियमाउक्ताः विशुद्धकरणइतिशमादयोयमाः
असनादीनिस्फुटमेवोक्तानि जितोमरुत् प्राणोयेन आहृतान्यक्षाणियेन भगवतः प्रतिनिधिभूतेस्थूलेविराड्रूपेतन्मनोदधा-
र ध्यायन् अव्यवहितोध्यातृध्येयभेदशून्यः सन्समाधौस्थितः ततस्थूलंव्यसृजत् १७ एवमजस्रंनित्यंहरौभक्तिंप्रकर्षेणवं-
हन्नसौध्रुवोऽहंइत्यात्मानंनसस्मार यतोमुक्तलिंगस्त्यक्तशरीराभिमानः तत्रहेतवः आनंदबाष्पकलयाबिंदुप्रवाहेणाभि-

तस्यांविशुद्धकरणःशिववार्विगाह्यबध्वासनंजितमरुन्मनसाहृताक्षः स्थूलेदधारभगवत्प्र
तिरूपएतद्ध्यायंस्तदव्यवहितोव्यसृजत्समाधौ १७ भक्तिंहरौभगवतिप्रवहन्नजस्रमानंदबाष्पक
लयामुहुरर्द्यमानः विक्लिद्यमानहृदयःपुलकाचितांगोनात्मानमस्मरदसावितिमुक्तलिंगः १८ स
ददर्शविमानाग्र्यंनभसोऽवतरद्ध्रुवः विभ्राजयद्दशदिशोराकापतिमिवोदितम् १९ तत्रानुदेवप्रव
रौचतुर्भुजौश्यामौकिशोरावरुणांबुजेक्षणौ स्थितावबष्टभ्यगदांसुवाससौकिरीटहारांगदचारु
कुंडलौ २० विज्ञायतावुत्तमगायकिंकरावभ्युत्थितःसाध्वसविस्मृतक्रमः ननामनामानिगृणन्
मधुद्विषःपार्षत्प्रधानावितिसंहतांजलिः २१ तंकृष्णपादाभिनिविष्टचेतसंबद्धांजलिंप्रश्रयनम्र
कंधरम् सुनंदनंदावुपसृत्यसस्मितंप्रत्यूचतुःपुष्करनाभसंमतौ २२ सुनंदनंदावूचतुः
भोभोराजन्सुभद्रंतेवाचंनोऽवहितःशृणु यःपंचवर्षस्तपसाभवान्देवमतीतृपत् २३

भूयमानः वि
क्लिद्यमानंद्रवद्धृदयंयस्यपुलकैर्व्याप्तांगः १८ १९ अनु अनंतरंदेवप्रवरौददर्शेत्यनुषंगः गदामवष्टभ्यस्थितौकिरीटादिभिःस
हितेचारुणीकुंडलेययोः २० उत्तमगायःपुण्यश्लोकः तस्यकिंकरौतौविज्ञायमधुद्विषःपार्षत्प्रधानाविनिहेतोःसाध्वसेनसंभ्रमेण
विस्मृत पूजाक्रमः केवलंतस्यनामानिगृणन्ननाम २१ २२ सुभद्रमितिसशरीरस्यैवविष्णुपदारोहाभिप्रायम् अतीतृपत्तर्पितवान्

अ०
१२

३४

आवांतस्य पार्षदौ २४ क्रतुर्जयस्तद्धेतुः सूरयः सप्तर्षयोऽपियदप्राप्यकेवलमधः स्थिताः पश्यंति यच्चंद्रादयः प्रदक्षिणं यथाभव
ति एवंपरिक्रामंतितदातिष्ठअधितिष्ठ २५ २६ आयुष्मन्नित्यपिसशरीरयानाभिप्रायमेव २७ मधुन्च्यवनेस्रवतीतिमधुच्युत्
नाम् पाठांतरेमधुच्युतंयस्यांतामसृतस्राविणीमित्यर्थः कृतंनित्यंकर्ममंगलंचालंकरणंयेन अभ्यवादयत् वादयामास २८ तदेवरू

तस्याखिलजगद्धातुरावांदेवस्यशार्ङ्गिणः पार्षदाविहसंप्राप्तौनेतुंत्वांभगवत्पदम् २४ क्रतुर्जयं
विष्णुपदंजितंत्वयायत्सूरयोऽप्राप्यविचक्षतेपरम् आतिष्ठतच्चंद्रदिवाकरादयोग्रहर्क्षताराःपरि
यंतिदक्षिणम् २५ अनास्थितंतेपितृभिरन्यैरप्यंगकर्हिचित् आतिष्ठजगतांवंद्यंतद्विष्णोःपर
मंपदम् २६ एतद्विमानप्रवरमुत्तमश्लोकमौलिना उपस्थापितमायुष्मन्नधिरोढुंत्वमर्हसि २७
मैत्रेयउवाच निशम्यवैकुंठनियोज्यमुख्ययोर्मधुच्युतांवाचमुरुक्रमप्रियः कृताभिषेकः
कृतनित्यमंगलोमुनीन्प्रणम्याशिषमभ्यवादयत् २८ परीत्याभ्यर्च्यधिष्ण्याग्र्यंपार्षदावभिवंद्यच
इयेषतदधिष्ठातुंबिभ्रद्रूपंहिरण्मयम् २९ तदोत्तानपदःपुत्रोददर्शांतकमागतम् मृत्योर्मूर्ध्निपदं
दत्त्वाआरुरोहाद्भुतंगृहम् ३० तदादुंदुभयोनेदुर्मृदंगपणवादयः गंधर्वमुख्याःप्रजगुःपेतुःकु
सुमवृष्टयः ३१ सचस्वर्लोकमारोक्ष्यन्सुनीतिंजननींध्रुवः अन्वस्मरदगंहित्वादीनांयास्यत्रि
विष्टपम् ३२ इतिव्यवसितंतस्यव्यवसीयसुरोत्तमौ दर्शयामासतुर्देवींपुरोयानेनगच्छतीम् ३३

पंहिरण्मयंप्रकाशबहुलंबिभ्रत्सन्नियेषऐच्छत् २९ गृहंविमानम् अयंभावः यदाध्रुवः विमानमारोढुमैच्छत् तदामृत्यु
रागत्यप्रणम्योवाच हेमहाराजमामंगीकुरु उवाचध्रुवः स्वागतंतेक्षणम् तावदुपविश एवमुक्त्वाध्रुवः विष्णोःस्मरणंकृत्वा
मृत्योर्मूर्ध्निपदंदत्त्वाविमानाग्र्यमारुरोह ३० ३१ दीनांहित्वाअगंदुर्गमंत्रिविष्टपंयास्यामीत्यन्वस्मरत् ३२ व्यवसितमभि-
प्रायम् व्यवसीयज्ञात्वा ३३

३४ देवयानेनदेवमार्गेणविमानेनेतिवा मुनीन्सप्तर्षीनपिततः परस्ताद्विष्णोःपदंतदभ्यगात् ध्रुवागतिर्यस्यसः ३५ य
त्भ्राजमानमनुयस्यरुचालोकाविभ्राजंते येअनुनुग्रहानिष्कृपाः तेयन्नाव्रजन्नगतवंतः ३६ अच्युतःप्रियोबांधवोयेषा
म् ३७ ३८ अनिमिषमनलसंज्योतिषांचक्रंयस्मिन्नाहितमर्पितंसद्भ्रमति मेढ्यामाहितोगंभीरवेगोगवांगणइव ३९ आ
तोद्यंवीणांवितुदन्वादयन् प्रचेतसांब्रह्मसत्त्रे भगवन्महात्म्यप्रसंगेनध्रुवमहिमप्रतिपादनपरान्त्रीन्श्लोकानगायत् ४०

तत्रतत्रप्रशंसद्भिःपथिवैमानिकैःसुरैः अवकीर्यमाणोददृशेकुसुमैःक्रमशोग्रहान् ३४ त्रि
लोकींदेवयानेनसोऽतिव्रज्यमुनीनपि परस्ताद्यत्ध्रुवगतिर्विष्णोःपदमथाभ्यगात् ३५ यद्भ्राज
मानंस्वरुचैवसर्वतोलोकास्त्रयोह्यनुविभ्राजतएते यन्नाव्रजन्जंतुषुयेननुग्रहाव्रजंतिभद्राणि
चरंतियेनिशम् ३६ शांताःसमदृशःशुद्धाःसर्वभूतानुरंजनाः यांत्यंजसाऽच्युतपदमच्युतप्रिय
बांधवाः ३७ इत्युत्तानपदःपुत्रोध्रुवःकृष्णपरायणः अभूत्त्रयाणांलोकानांचूडामणिरिवामलः
३८ गंभीरवेगोनिमिषंज्योतिषांचक्रमाहितम् यस्मिन्भ्रमतिकौरव्यमेढ्यामिवगवांगणः ३९
महिमानंविलोक्यास्यनारदोभगवानृषिः आतोद्यंवितुदन्श्लोकान्सत्त्रेगायत्प्रचेतसाम् ४०
नारदउवाच नूनंसुनीतेःपतिदेवतायास्तपःप्रभावस्यसुतस्यतांगतिम् दृष्ट्वाऽभ्युपायान
पिवेदवादिनोनैवाधिगंतुंप्रभवंतिकिंनृपाः ४१ यःपंचवर्षोगुरुदारवाक्शरैर्भिन्नेनयातोहृद
येनदूयता वनंमदादेशकरोजितंप्रभुंजिगायतद्भक्तगुणैःपराजितम् ४२

नूनमिति पतिरेवदेवतायस्यास्तस्याःसुतस्ययः तपःप्रभावः तस्यतांगतिंफलमधिगंतुंवेदवादनशीलाब्रह्मर्षयोऽपिनैव
प्रभवंति अभ्युपायान् भगवद्धर्मान् दृष्ट्वाऽपिकिंपुनर्नृपाः ४१ तपःप्रभावंगतिंचविशिनष्टिद्वाभ्याम् गुरुदाराःपितृपत्नी
सुरुचिः तस्यावाक्शरैर्भिन्नेनहृदयेनवनंयातःसन् अजितमपिजिगाय वशीकृतवान् ४२ ६ ६

तस्याधिरूढं तेन प्राप्तं पदं यो क्षत्रियबंधुः क्षत्रियो भवेत्सः तमनु वर्षसमूहैरपि आरोढुमिच्छेदपि किं तत्संकल्पोऽप्यशक्यः
दूरत आरोहणमित्यर्थः कथंभूतं पदम् षट्वा पंच वा वर्षाणि यस्य सः अल्पैरेवाहोभिः वैकुंठं प्रसाद्य यत्तस्य पदमवाप्तवान् ४३
उद्दामम् उत्कृष्टं यशो यस्य ४४ धनादेर्निमित्तम् ध्रौव्यं ध्रुवस्थानप्रापकम् प्रशस्यं प्रशंसाऽर्हम् अघमर्षणं पापनाशनम्

यः क्षत्रबंधुर्भुवि तस्याधिरूढमन्वारुरुक्षेदपि वर्षपूगैः षट्पंचवर्षो यदहोभिरल्पैः प्रसाद्य वैकुंठ
मवाप तत्पदम् ४३ मैत्रेय उवाच एतत्तेऽभिहितं सर्वं यत्पृष्टोऽहमिह त्वया ध्रुवस्यो
द्दामयशसश्चरितं संमतं सताम् ४४ धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं स्वस्त्ययनं महत् स्वर्ग्यं ध्रौव्यं
सौमनस्यं प्रशस्यमघमर्षणं ४५ श्रुत्वैतच्छ्रद्धयाऽभीक्ष्णमच्युतप्रियचेष्टितम् भवेद्भक्तिर्भगव
ति यया स्यात्क्लेशसंक्षयः ४६ महत्त्वमिच्छतां तीर्थं श्रोतुः शीलादयो गुणाः यत्र तेजस्तदिच्छूनां
मानो यत्र मनस्विनाम् ४७ प्रयतः कीर्तयेत्प्रातः समवाये द्विजन्मनाम् सायं च पुण्यश्लोकस्य ध्रुव
स्य चरितं महत् ४८ पूर्णमास्यां सिनीवाल्यां द्वादश्यां श्रवणेऽथवा दिनक्षये व्यतीपाते संक्रमेऽर्कदि
नेऽपि वा ४९ श्रावयेच्छ्रद्दधानानां तीर्थपादपदाश्रयः नेच्छंस्तत्रात्मनात्मानं संतुष्ट इति सिध्यति
५० ज्ञानमज्ञाततत्त्वाय यो दद्यात्सत्पथेऽमृतम् कृपालोर्दीननाथस्य देवास्तस्यानुगृण्हते ५१ इ
दं मया तेऽभिहितं कुरूद्वह ध्रुवस्य विख्यातविशुद्धकर्मणः हित्वाऽर्भकः क्रीडनकानि मातुर्गृहं च विष्णुं
शरणं यो जगाम ५२ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे ध्रुवचरितं नाम द्वादशोऽध्यायः १२

४५ अच्युतप्रियस्य ध्रुवस्य चेष्टितं श्रुत्वा यो वर्तते तस्य भक्तिर्भवेत् ४६ तीर्थं महत्त्वावाप्तिस्थानम् गुणाः यत्र भवंति ४७
समवाये सभायाम् ४८ ४९ नेच्छन् निष्कामस्तत्र श्रवणे आत्मैवात्मानं प्रति संतुष्टो भवति इति हेतोः सिद्धिं प्राप्नोति ५० किं
च सत्पथे भगवन्मार्गेऽमृतरूपं ज्ञानं यो दद्यात् ५१ ध्रुवस्य चरितं मया तेऽभिहितं मातुर्गृहं च हित्वा ५२ इति च
तुर्थे टीकायां द्वादशोऽध्यायः १२ ५ ५ ५ ५

एवंपंचभिरध्यायैर्ध्रुवचर्यानुवर्णिता अथैकादशभिश्चित्रंपृथुचारित्रमुच्यते १ तत्रत्रयोदशेवक्तुंपृथोर्जन्मध्रुवान्वये अंगो
वेनपितापुत्रऔर्यान्गतइतीर्यते २ प्ररूढोभावोभक्तिर्यस्य १ अन्ववायेवंशे २ नारदेनप्रचेतसांसत्रेवर्णिताः कथाः प्रष्टुंत-
न्महिमानमाह मन्यइति देवस्यदर्शनंयस्यहरेः परिचर्याप्रकारः क्रियायोगः पंचरात्रेयेनप्रोक्तः ३ स्वधर्मशीलैः प्रचेतोभिः ४
५ ध्रुवस्यवंशेतेजाताइति वक्तुंध्रुवस्यवंशमनुक्रामति ध्रुवस्येत्यादिना पितुःसार्वभौमश्रियंनैच्छत् अधिराजासनंच ६ अ

सूतउवाच निशम्यकौषारविणोपवर्णितंध्रुवस्यवैकुंठपदाधिरोहणम् प्ररूढभावोभगव-
त्यधोक्षजेप्रष्टुंपुनस्तंविदुरःप्रचक्रमे १ विदुरउवाच केतेप्रचेतसोनामकस्यापत्यानिसुव्र
व्रत कस्यान्ववायेप्रख्याताःकुत्रवासत्रमासत २ मन्येमहाभागवतंनारदंदेवदर्शनम् येनप्रोक्तः
क्रियायोगःपरिचर्याविधिर्हरेः ३ स्वधर्मशीलैःपुरुषैर्भगवान्यज्ञपूरुषः इज्यमानोभक्तिमताना
रदेनेरितःकिल ४ यास्तादेवर्षिणातत्रवर्णितास्भगवत्कथाः मह्यंशुश्रूषवेब्रह्मन्कार्त्स्न्येनाचष्टुम
र्हसि ५ मैत्रेयउवाच ध्रुवस्यचोत्कलःपुत्रःपितरिप्रस्थितेवनम् सार्वभौमश्रियंनैच्छ
दधिराजासनंपितुः ६ सजन्मनोपशांतात्मानिःसंगःसमदर्शनः ददर्शलोकेविततमात्मानंलोक
मात्मनि ७ आत्मानंब्रह्मनिर्वाणंप्रत्यस्तमितविग्रहम् अवबोधरसैकात्म्यमानंदमनुसंततम् ८
अव्यवच्छिन्नयोगाग्निदग्धकर्ममलाशयः स्वरूपमवरुंधानोनात्मनोऽन्यंतदैक्षत ९ जडांधब
धिरोन्मत्तमूकाकृतिरतन्मतिः लक्षितःपथिबालानांप्रशांतार्चिरिवानलः १०

निच्छायांहेतुमाह सइति
चतुर्भिः ७ आत्मानंस्वरूपमभूतंब्रह्मावरुंधानः आप्नुवन् जानन् आत्मनोनान्यंतदैक्षत् स्वयंतुसर्वस्मादन्यःसन् कथंभूतंब्रह्मनिर्वाणं
शांतम् अवबोधरसैनैकात्म्यंयस्य ८ कथंभूतः अव्यवच्छिन्नोयोयोगः सएवाग्निस्तेनदग्धः कर्ममलाशयोवासनायस्य ९ जडादी
नामिवाकृतिर्यस्यतथाभूतोलक्षितः अतन्मतिः नतेषामिवमतिर्यस्यसर्वज्ञत्वात् प्रशांतान्यर्चींषिज्वालायस्यानलस्यतद्वत्स्थितः १०

यवीयांसमुल्कलात्कनिष्ठम् ११ इष्टाप्रियाभार्या १२ १३ निशीथोमध्यरात्रिः व्युष्टः प्रातःकालः तदभिमानिन्योदेवताः १४ ससर्वतेजाः चक्षुः संज्ञंमनुंकृतंपुत्रमवाप मनोः महिषीनड्वलाविरजान् शुद्धान् पुरुप्रमुखान् एकादशकृतानसूत १५ १६

मत्वातंजडवन्मत्तंकुलवृद्धाःसमंत्रिणः वत्सरंभूपतिंचक्रुर्यवीयांसंभ्रमेःकृतम् ११ स्वर्वीथिर्वत्सरस्येष्टाभार्याऽसूतषडात्मजान् पुष्पार्णंतिग्मकेतुंच इषमूर्जंवसुंजयम् १२ पुष्पार्णस्यप्रभाभार्यादोषाचद्वेबभूवतुः प्रातर्मध्यंदिनंसायमितिह्यासन्प्रभासुताः १३ प्रदोषोनिशिथोव्युष्टइतिदोषासुतास्त्रयः व्युष्टःसुतंपुष्करिण्यांसर्वतेजसमादधे १४ सचक्षुःसुतमाकूत्यांपत्न्यांमनुमवाप ह मनोरसूतमहिषीविरजान्नड्वलासुतान् १५ पुरुंकुत्संत्रितंद्युम्नंसत्यवंतंधृतव्रतम् अग्निष्टोममतीरात्रंप्रद्युम्नंशिबिमुल्मुकम् १६ उल्मुकोऽजनयत्पुत्रान्पुष्करिण्यांषडुत्तमान् अंगंसुमनसंख्यातिंक्रतुमंगिरसंगयम् १७ सुनीथांगस्ययापत्नीसुषुवेवेनमुल्बणम् यद्दौःशील्यात्सराजर्षिर्निर्विण्णोनिरगात्पुरात् १८ यमंगशेपुःकुपितावाग्वज्रामुनयःकिल गतासोस्तस्यभूयस्तेममंथुर्दक्षिणंकरम् १९ अराजकेतदालोकेदस्युभिःपीडिताःप्रजाः जातोनारायणांशेन पृथुराद्यःक्षितीश्वरः २० विदुरउवाच तस्यशीलनिधेःसाधोर्ब्रह्मण्यस्यमहात्मनः राज्ञःकथमभूद्दुष्टाप्रजायद्विमनाययौ २१ किंवांऽहोवेनमुद्दिश्यब्रह्मदंडमयूयुजन् दंडव्रतधरेराज्ञिमुनयोधर्मकोविदाः २२ नावध्येयःप्रजापालःप्रजाभिरघवानपि यदसौलोकपालानांबिभर्त्योजःस्वतेजसा २३

१७ १८ अंगहेविदुर वागेववज्रंयेषाम् १९ मथनेहेतुः अराजकइति आद्यःपुरग्रामादीनांतेनरचितत्वात् २० यद्यस्याःप्रजायाहेतोर्विमनाःसन्ययौ २१ किंवा अंहः अपराधंवेनमुद्दिश्यआलक्ष्य २२ यतोऽयमधर्मइत्याह नावध्येयः अवज्ञेयोऽपिनभवति २३

परावरविदांमध्येअतिश्रेष्ठः २४ अप्रजावीपुत्रः काम्यकर्मणाबलादापादितोनस्वयमभवेदिति द्योतयन्नंगस्यपुत्रोत्पत्तिक्रममाह अंगइत्यादिना २५ २६ अयातयामानिअगतवीर्याणि २७ २८ यज्ञेगृहीतमौनोऽपिवाचंव्यसृजत्प्रायुंक्त २९ आहुता आहूताः ग्रहान्सोमपात्राणि इहयज्ञेनगृण्हंति ३० इहजन्मनितावत्मनाक्ईषदपिअघंनस्थितम् कथंचिज्जातस्याघस्य

एतदाख्याहिमेब्रह्मन्सुनीथात्मजचेष्टितम् श्रद्दधानायभक्तायत्वंपरावरवित्तमः २४ मैत्रेयउवाच अंगोऽश्वमेधंराजर्षिराजहारमहाक्रतुम् नाजग्मुर्देवतास्तस्मिन्नाहूताब्रह्मवादिभिः २५ तमूचुर्विस्मितास्तत्रयजमानमथर्त्विजः हवींषिहूयमानानिनतेगृण्हंतिदेवताः २६ राजन्हवींष्यदुष्टानिश्रद्धयासादितानिते छंदांस्ययातयामानियोजितानिधृतव्रतैः २७ नविदामेहदेवानां हेलनंवयमण्वपि यन्नगृण्हंतिभागान्स्वान्येदेवाःकर्मसाक्षिणः २८ मैत्रेयउवाच अंगोद्विजवचःश्रुत्वायजमानःसुदुर्मनाः तत्प्रष्टुंव्यसृजद्वाचंसदस्यांस्तदनुज्ञया २९ नागच्छंत्याहुतादेवानगृण्हंतिग्रहानिह सदसस्पतयोब्रूतकिमवद्यंमयाकृतम् ३० सदसस्पतयऊचुः नरदेवेहभवतोनाघंतावन्मनाक्स्थितम् अस्त्येकंप्राक्तनमघंयदिहेदृक्त्वमप्रजः ३१ तथासाधयभद्रंतेआत्मानंसुप्रजंनृप इष्टस्तेपुत्रकामस्यपुत्रंदास्यतियज्ञभुक् ३२ तथास्वभागधेयानिग्रहीष्यंतिदिवौकसः यद्यज्ञपुरुषःसाक्षादपत्यायहरिर्वृतः ३३ तांस्तान्कामान्हरिर्दद्यात्यान्यान्कामयतेजनः आराधितोयथैवैषतथापुंसांफलोदयः ३४

सद्यएवप्रायश्चित्तैः क्षालनात्
किंतुप्राक्तनमेकमघमस्तियद्यस्मात् ईदृक्गुणाधिकोऽपित्वंप्रजारहितः ३१ अतोयथादेवाहविर्गृण्हंतितथात्मानंसुप्रजंसाधयकथंसाधनीयंनदाहुः इष्टइति ३२ तथासतिस्वभागान्ग्रहीष्यंति यद्यतोहरिःसाक्षाद्वृतःस्यात् अतस्तेनसहसर्वेदेवा आगमिष्यंतीत्यर्थः ३३ नन्वतितुच्छान्कामान्हरिःकथंदद्यात्तत्राह तांस्तानिति ३४

प्रजातये पुत्रोत्पत्तये शिपिविष्टाय पशुषु यज्ञरूपेण प्रविष्टाय तथाच श्रुतिः यज्ञो वै विष्णुः पशवः शिपिर्यज्ञ एव पशुषु प्रतिति ष्ठतीति ३५ तस्मादिति योग्यतया ऽग्नेः ३६ ३७ पुमांसं सूते ऽनेनेति तथा तत् प्राश्य पत्युः सकाशात् गर्भमादधे अप्रजा सती ३८ मातामहं मृत्युं मृत्योर्हि पुत्री सुनीथा ३९ मृगयुर्लुब्धकः सन् तं दृष्ट्वा वेनो ऽसावागच्छतीति जनः सर्वो ऽप्यरोन्नुक्रोश ४० आ

इति व्यवसिता विप्रास्तस्य राज्ञः प्रजातये पुरोडाशं निरवपन् शिपिविष्टाय विष्णवे ३५ तस्मा त्पुरुष उत्तस्थौ हेममाल्यमलांबरः हिरण्मयेन पात्रेण सिद्धमादाय पायसम् ३६ स विप्रानुमतो रा जा गृहीत्वांजलिनौदनम् अवघ्राय मुदायुक्तः प्रादात्पत्न्या उदारधीः ३७ सा तत्पुंसवनं राज्ञी प्रा श्य वै पत्युरादधे गर्भं काल उपावृत्ते कुमारं सुषुवे ऽप्रजा ३८ स बाल एव पुरुषो मातामहमनुव्रतः अधर्मांशोद्भवं मृत्युं तेनाभवदधार्मिकः ३९ स शरासनमुद्यम्य मृगयुर्वनगोचरः हंति साधून्मृगा न्दीनान्वेनो ऽसावित्यरौज्जनः ४० आक्रीडे क्रीडतो बालान्वयस्यानतिदारुणः प्रसह्य निरनुक्रो शः पशुमारममारयत् ४१ तं विचक्ष्य खलं पुत्रं शासनैर्विविधैर्नृपः यदा न शासितुं कल्पो भृशमासी त्सुदुर्मनाः ४२ प्रायेणाभ्यर्चितो देवो ये ऽप्रजा गृहमेधिनः कदपत्यभृतं दुःखं ये न विंदंति दुर्भरम् ४३ यतः पापीयसी कीर्त्तिरधर्मश्च महान्नृणाम् यतो विरोधः सर्वेषां यत आधिरनंतकः ४४ कस्तं प्रजा ऽपदेशं वै मोहबंधनमात्मनः पंडितो बहु मन्येत यदर्थाः क्लेशदा गृहाः ४५

क्रीडे क्रीडास्थाने बालान् पशून् इवामारयत् ४१ विचक्ष्य दृष्ट्वा ४२ दुर्मनसस्तस्य कुपुत्रनिंदावाक्यान्याह प्रायेणेति त्रिभिः अ प्रजाः ये तैरप्यर्चितः तत्र हेतुः कुत्सितैरपत्यैः संभृतं दुर्भरं धारयितुमशक्यं दुःखं ये न विंदंति ४३ सर्वेषां सर्वैः सह आधिर्मानसी व्य था ४४ तं प्रजा ऽपदेशं पुत्रनाममात्रमपि आत्मनो मोहेन बंधनम् यदर्थाः यन्निमित्ताः क्लेशदा गृहा भवंति ४५

इदानीं निर्वेदहेतुत्वेन कुत्सितमेवापत्यमभिनंदति कदपत्यमिति शुचांपदात् शोकानांस्थानात् वरत्वे हेतुः निर्विद्येतेति तत्
कुतः यद्यतः कदपत्यात् गृहाः क्लेशनिवहा भवंति ४६ महतामुदयानां विभूतीनामुदयो यस्मिन् तस्मात् गृहात् इतः यावेनस्
नेस्मताम् ४७ प्रजाः पुरोहितादयश्च विचिक्युः अन्वेषितवंतः ४८ तं तत्रैव संतमपि नापश्यन्निति दृष्टांतेनाह यथेति साम्

कदपत्यं वरं मन्ये सदपत्याच्छुचांपदात् निर्विद्येत गृहान्मर्त्यो यत्क्लेशनिवहा गृहाः ४६ एवं स नि
र्विण्णमना नृपो गृहान्निशीथ उत्थाय महोदयोदयात् अलब्धनिद्रोऽनुपलक्षितो नृभिर्हित्वा गतो
वेनसूः प्रसूः ताम् ४७ विज्ञाय निर्विद्य गतं पतिं प्रजाः पुरोहितामात्य सुहृद्गणादयः विचिक्युरुर्व्यां
मतिशोककातरा यथा निगूढं पुरुषं कुयोगिनः ४८ अलक्षयंतः पदवीं प्रजापतेर्हतोद्यमाः प्रत्युपसृत्य ते
पुरीम् ऋषीन्समेतानभिवंद्य साश्रवो न्यवेदयन्पौरव भर्तृविप्लवम् ४९ इति श्रीभागवते महा
पुराणे चतुर्थस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः १३ मैत्रेय उवाच भृग्वादयस्ते मुनयो लोकानां क्षे
मदर्शिनः गोप्तर्यसति वै नृणां पश्यंतः पशुसाम्यताम् १ वीरमातरमाहूय सुनीथां ब्रह्मवादिनः प्र
कृत्यसंमतं वेनमभ्यषिंचन्पतिं भुवः २ श्रुत्वा नृपासनगतं वेनमत्युग्रशासनम् निलिल्युर्दस्यवः स
द्यः सर्पत्रस्ता इवाखवः ३ स आरूढनृपस्थान उन्नद्धोऽष्टविभूतिभिः अवमेने महाभागांस्तब्धः सं
भावितः स्वतः ४ एवं मदांध उत्सिक्तो निरंकुश इव द्विपः पर्यटन्रथमास्थाय कंपयन्निव रोदसीम्
५

[...]वः रुदंतः भर्तुर्विप्लवं नाशमदर्शनमित्यर्थः ४९ इति चतुर्थे टीकायां त्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशे तु
दुष्पुत्र भयादंगे गते द्विजैः अभिषिक्तस्य वेनस्य रोषात्तैर्वध उच्यते १ क्षेमदर्शिनः क्षेमचिंतकाः पशुसमानरूपतां पश्यं
तः १ अमात्यादीनां प्रकृतीनामसंमतम् पाठांतरे प्रकृत्या स्वभावेनासंमतम् २ चोराः सर्वे लीना बभूवुः आरूढं नृपस्था
नं राजासनं येन अष्टविभूतिभिः लोकपालैश्वर्यैः ४ ५

६ सत्त्रिणः मिलिताः संतः ७ मूलतश्चाग्रतश्च प्रदीप्ते ज्वलिते काष्ठे तन्मध्यवर्त्तिनां पिपीलिकादीनां यथोभयतो व्यसनम् एवं तस्करेभ्यः पालकाच्च दुःखं प्राप्तमित्यर्थः ८ तदेवाहुः अराजकभयादिति अतदर्हणः राज्यानर्हः ९ अस्माकमप्यनिष्टं जातमित्याहुः अहेर्यथा पयः पोषः क्षीरेण पोषणं पोषकस्याप्यनर्थं बिभर्त्ति पुष्णाति तदेवाहुः वेन इति १० निरूपितः नियुक्तोऽस्माभिः सांत्वयेम उ

नयष्टव्यं न दातव्यं न होतव्यं द्विजाः क्वचित् इति न्यवारयद्धर्मं भेरीघोषेण सर्वशः ६ वेनस्यावेक्ष्य मुनयो दुर्वृत्तस्य विचेष्टितम् विमृश्य लोकव्यसनं कृपयोचुः स्म सत्त्रिणः ७ अहो उभयतः प्राप्तं लोकस्य व्यसनं महत् दारुण्युभयतो दीप्ते इव तस्करपालयोः ८ अराजकभयादेष कृतो राजाऽतदर्हणः ततोऽप्यासीद्भयं त्वद्य कथं स्यात्स्वस्ति देहिनाम् ९ अहेरिव पयः पोषः पोषकस्याप्यनर्थभृत् वेनः प्रकृत्यैव खलः सुनीथागर्भसंभवः १० निरूपितः प्रजापालः स जिघांसति वै प्रजाः तथाऽपि सांत्वयेमामुं नास्मांस्तत्पातकं स्पृशेत् ११ तद्विद्वद्भिरसद्वृत्तो वेनोऽस्माभिः कृतो नृपः सांत्वितो यदि नो वाचं न ग्रहीष्यत्यधर्मकृत् १२ लोकधिक्कारसंदग्धं दहिष्यामः स्वतेजसा एवमध्यवसायैनं मुनयो गूढमन्यवः उपव्रज्याब्रुवन्वेनं सांत्वयित्वा च सामभिः १३ मुनय ऊचुः नृपवर्य निबोधैतद्यत्ते विज्ञापयाम भोः आयुःश्रीबलकीर्त्तीनां तव तात विवर्द्धनम् १४ धर्म आचरितः पुंसां वाङ्मनःकायबुद्धिभिः लोकान्विशोकान्वितरत्यथानंत्यमसंगिनाम् १५ स ते मा विनशेद्वीर प्रजानां क्षेमलक्षणः यस्मिन्विनष्टे नृपतिरैश्वर्यादवरोहति १६ राजन्नसाध्वमात्येभ्यश्चोरादिभ्यः प्रजा नृपः रक्षन्यथा बलिं गृण्हन् इह प्रेत्य च मोदते १७

पपत्तिभिः प्रार्थयिष्यामः तस्य पातकम् ११ स्वस्य तत्पातकस्पर्शे हेतुः तत्पातकत्वं विद्वद्भिः १२ गूढो मन्युर्येषाम् सामभिः प्रियोक्तिभिः १३ १४ निष्कामानामानंत्यं मोक्षमपि १५ मा विनशेत् मा विनश्यतु १६ असाधवो ये अमात्यास्तेभ्यः यथायथा शास्त्रम् १७

१८ १९ २० सर्वान्लोकांश्चतत्पालांश्च [illegible] गृह्णातीतितथातम् विचित्रैः द्रव्ययज्ञादिभिः
भवायसमृद्धये स्वदेशान् तद्वासिनोजनान् अनुरोद्धुमनुवर्त्तितुम् २१ युष्मद्विषयेत्वद्देशे हरेः कलाः अंशाः सुराः तेषांसुराणां

यस्यराष्ट्रेपुरेचैव भगवान्यज्ञपूरुषः इज्यतेस्वेनधर्मेणजनैर्वर्णाश्रमान्वितैः १८ तस्यराज्ञोम
हाभागभगवान्भूतभावनः परितुष्यतिविश्वात्मातिष्ठतोनिजशासने १९ तस्मिंस्तुष्टेकिमप्रा
प्यंजगतामीश्वरेश्वरे लोकाःसपालाह्येतस्मैहरंतिबलिमादृताः २० तंसर्वलोकामरयज्ञसंग्रहंत्र
यीमयंद्रव्यमयंतपोमयम् यज्ञैर्विचित्रैर्यजतोभवायतेराजन्स्वदेशाननुरोद्धुमर्हसि २१ यज्ञेनयु-
ष्मद्विषयेद्विजातिभिर्वितायमानेनसुराःकलाहरेः स्विष्टाःसुतुष्टाःप्रदिशंतिवांछितंतद्धेलनंनार्ह
सिवीरचेष्टितुम् २२ वेनउवाच बालिशाबतयूयंवाअधर्मेधर्ममानिनः येवृत्तिदंप-
तिंहित्वाजारंपतिमुपासते २३ अवजानंत्यमीमूढानृपरूपिणमीश्वरम् नानुविंदंतितेभद्रमि
हलोकेपरत्रच २४ कोयज्ञपुरुषोनामयत्रवोभक्तिरीदृशी भर्तृस्नेहविदूराणांयथाजारेकुयोषि
ताम् २५ विष्णुर्विरिंचोगिरिशइंद्रोवायुर्यमोरविः पर्जन्योधनदःसोमःक्षितिरग्निरपांपतिः २६
एतेचान्येचविबुधाःप्रभवोवरशापयोः देहेभवंतिनृपतेःसर्वदेवमयोनृपः २७ तस्मान्मांकर्मभि
र्विप्रायजध्वंगतमत्सराः बलिंचमह्यंहरतमत्तोऽन्यःकोऽग्रभुक्पुमान् २८ मैत्रेयउवाच
इत्थंविपर्ययमतिःपापीयानुत्पथंगतः अनुनीयमानस्तद्याच्ञांनचक्रेभ्रष्टमंगलः २९

हेलनमवज्ञाम् २२ बालिशाः अज्ञाः वृत्तिदमन्नादिप्रदंमांहित्वा २३ २४ भर्तृस्नेहोविदूरोयेषाम् २५ २६ देहेभवंतिनृपतेः अतो
नृपतिरेवेश्वरः इतरेतदंशाइतिभावः २७ बलिंचकरादिकम् अग्रभुक् आराध्यः २८ २९ ५ ५

तेनासत्कृताः भग्नायांयांज्वायांचक्रुधुः ३० ३१ ३२ परिचक्षीतनिंदेत अशुभंवेनंविना कृतघ्नतामाहुः यदनुग्रहविषयः सन्नीह शमैश्वर्यंयःप्राप्तः ३३ पूर्वंगूढमन्यवः इदानींरूढमन्यवः हुंकृतेःहुंकारैः ३४ स्वाश्रमपदंप्रतिऋषिभिर्गतेगमनेकृते विद्यायोगेनमंत्रसहितयायुक्त्याओषधिबलेनपालयामास ३५ पुंवद्भावः आर्षः सरस्वत्याः सलिले आप्लुताइत्यर्थः ३६ तदानूत्पातान्

इतितेऽसत्कृतास्तेनद्विजाःपंडितमानिना भग्नायांभव्ययाच्ञायांतस्मैविदुरस्तुचुक्रुधुः ३० हन्यतांहन्यतामेषपापःप्रकृतिदारुणः जीवन्जगदसावाशुकुरुतेभस्मसात्ध्रुवम् ३१ नायमर्हत्यसद्वृत्तोनरदेववरासनम् योऽधियज्ञपतिंविष्णुंविनिंदत्यनपत्रपः ३२ कोवेनंपरिचक्षीतवेनमेकमृतेऽशुभम् प्राप्तईदृशमैश्वर्यंयदनुग्रहभाजनः ३३ इत्थंव्यवसिताहंतुमृषयोरूढमन्यवः निजघ्नुर्हुंकृतैर्वेनंहतमच्युतनिंदया ३४ ऋषिभिःस्वाश्रमपदंगतेपुत्रकलेवरम् सुनीथापालयामास विद्यायोगेनशोचती ३५ एकदामुनयस्तेतुसरस्वत्सलिलाप्लुताः हुत्वाऽग्नीन्सत्कथाश्चक्रुरुपविष्टाःसरित्तटे ३६ वीक्ष्योत्थितान्महोत्पातानाहुर्लोकभयंकरान् अप्यभद्रमनाथायादस्युभ्योनभवेद्भुवः ३७ एवंमृशंतऋषयोधावतांसर्वतोदिशः पांसुः समुत्थितोभूरिश्चोराणामभिलुंपताम् ३८ तदुपद्रवमाज्ञायलोकस्यवसुलुंपताम् भर्तर्युपरतेतस्मिन्नन्योऽन्यंचजिघांसताम् ३९ चोरप्रायंजनपदंहीनसत्त्वमराजकम् लोकान्नावारयन्शक्ताअपितद्दोषदर्शिनः ४०

वीक्ष्यभुवः अभद्रंनभवेत्किमित्याहुश्च ३७ एवंमृशंतऋषयः स्थिताः तदाधावतांचोराणांभूरिः पांसुःसमुत्थितः ३८ तत्र तदातेषांलोकस्यधनंलुंपतांजिघांसतांचोपद्रवमाज्ञाय ३९ तथाचोरप्रायमराजकंहीनसत्वंचजनपदमाज्ञायशक्ताअप्यवारणेदोषदर्शिनोऽपिलुंपतोलोकान्नावारयन्नित्यन्वयः ४० ६ ६ ६ ६

शक्तानांक्षत्रियाणामवारणेदोषइतिकिंवक्तव्यंसमदृगपिशांतोऽपिब्राह्मणोऽपियदिदीनानांसमुपेक्षकोभवेत्तर्हितस्यापिब्रह्मतपःस्रवति ४१ ४२ अतउपेक्षादोषपरिहारायनांगस्येत्यादिविनिश्चित्यमहीपतेरूरुंतरसाममंथुरित्यन्वयः संस्थातुंनाशंगंतुम् यद्वा ऋषयएवलुंपतोलोकान्नावारयन् कथंभूताः हुंकारेणैववेनंनिवारयितुंशक्ताऽपितत्किंतस्मिन्निवारणादिदोषदर्शिनःन चोदासन् चोरोपद्रुतदीनोपेक्षायांतपोहानिप्रसंगात् नचान्यंतन्निवारकंराजानमकुर्वन् अंगवंशोच्छेदस्यानर्हत्वात् अतो

ब्राह्मणःसमदृक्शांतोदीनानांसमुपेक्षकः स्रवतेब्रह्मतस्यापिभिन्नभांडात्पयोयथा ४१ नांगस्यवंशोराजर्षेरेषसंस्थातुमर्हति अमोघवीर्याहिनृपावंशेऽस्मिन्केशवाश्रयाः ४२ विनिश्चित्यैवमृषयोविपन्नस्यमहीपतेः ममंथुरूरुंतरसातत्रासीद्बाहुकोनरः ४३ काककृष्णोऽतिह्रस्वांगोह्रस्वबाहुर्महाहनुः ह्रस्वपान्निम्ननासाग्रोरक्ताक्षस्ताम्रमूर्द्धजः ४४ तंतुतेऽवनतंदीनंकिंकरोमीतिवादिनम् निषीदेत्यब्रुवन्तातसनिषादस्ततोभवत् ४५ तस्यवंश्यास्तुनैषादागिरिकाननगोचराः येनाहरज्जायमानोवेनकल्मषमुल्बणम् ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेनिषादोत्पत्तिर्नामचतुर्दशोऽध्यायः १४ मैत्रेयउवाच अथतस्यपुनर्विप्रैरपुत्रस्यमहीपतेः बाहुभ्यांमथ्यमानाभ्यांमिथुनंसमपद्यत १

वेनस्यैवदेहंममंथुरितियोज्यम् बाहुकोवामनः ४३ तमेवाह काकइवकृष्णः महत्यौहनूकपोलप्रांतौयस्य ह्रस्वौपादौयस्य ४४ ४५ गिरिःकाननंगोचरआश्रयोनतुपुरादिप्रवेशोयेषाम् तत्रहेतुः येनकारणेनासावहरत् ततस्तस्यवंश्यास्तथाभूताः ४६ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ ततःपंचदशेविप्रैर्मथनाद्वेनबाहुतः जातस्यतुपृथोरुक्तमभिषेकार्हणादिकम् १

२ किमित्यूचुरित्यतआह एषइतिचतुर्भिः लक्ष्म्याः संभूतिः कला ३ अत्रयः पुमान् सतुमहाराजोभविष्यति ४ रुदतीशोभनदं नवती गुणानां भूषणानांचभूषणरूपा अवरुंधती भर्तृत्वेन भजंतीभविष्यति ५ अत्रहेतुः एषइतिलोकस्यरिरक्षयारिरक्ष

तद्दृष्ट्वामिथुनंजातमृषयोब्रह्मवादिनः ऊचुःपरमसंतुष्टाविदित्वाभगवत्कलाम् २ ऋषयऊचुः एषविष्णोर्भगवतःकलाभुवनपालिनी इयंचलक्ष्म्याःसंभूतिःपुरुषस्यानपायिनी ३ अयंतुप्रथमो राज्ञांपुमान्प्रथयितायशः पृथुर्नाममहाराजोभविष्यतिपृथुश्रवाः ४ इयंचसुदतीदेवीगुणभूषण भूषणा अर्चिर्नामवरारोहापृथुमेवावरुंधती ५ एषसाक्षाद्धरेरंशोजातोलोकरिरक्षया इयंच तत्पराहिश्रीरनुजज्ञेनपायिनी ६ मैत्रेयउवाच प्रशंसंतिस्मतंविप्रागंधर्वप्रवराजगुः मुमुचुःसुमनोधाराःसिद्धानृत्यंतिस्वःस्त्रियः ७ शंखतूर्यमृदंगाद्यानेदुर्दुंदुभयोदिवि तत्रसर्वउ पाजग्मुर्देवर्षिपितृणांगणाः ८ ब्रह्माजगद्गुरुर्देवैःसहासृत्यसुरेश्वरैः वैन्यस्यदक्षिणेहस्तेदृष्ट्वाचि न्हंगदाभृतः ९ पादयोररविंदंचतंवैमेनेहरेःकलाम् यस्याप्रतिहतंचक्रमंशःसपरमेष्ठिनः १० त स्याभिषेकआरब्धोब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः आभिषेचनिकान्यस्मैआजह्रुःसर्वतोजनाः ११ सरि त्समुद्रागिरयोनागागावःखगामृगाः द्यौःक्षितिःसर्वभूतानिसमाजह्रुरुपायनम् १२ सोऽभिषि क्तोमहाराजःसुवासाःसाध्वलंकृतः पत्न्याऽर्चिषाऽलंकृतयाविरेजेऽग्निरिवापरः १३ तस्मैजहार- धनदोहैमंवीरवरासनम् वरुणःसलिलस्रावमातपत्रंशशिप्रभम् १४

धिपया ६ स्वःस्त्रियः अप्सरसोनृ त्यंतिस्म ७ ८ देवैःसहासृत्य आगत्य वैन्यस्य पृथोः चिन्हंरेखात्मकंचक्रम् ९ अप्रतिहतंरेखांतरैरभिन्नंचक्रंयस्यचिन्हंसप रमेश्वरस्यांशः १० आभिषेचनिकानिअभिषेकसाधनानि ११ १२ १३ हैमंवीरवरासनमुत्तमासनम् सलिलस्रावोयस्मात् १४

ह्वेवालव्यजने १५ ब्रह्ममयंवर्मकवचम् नतत्तोश्रीः श्रियसंपद १६ दशचंद्राकाराणिबिंबानिकोशेयस्यतम् असिंखड्गंशतचंद्रं चर्म रूपाश्रयमतिसुंदरम् १७ अजस्यगोश्चशृंगाभ्यांनिर्मितंचापम् योगमय्योपादस्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्रापिके १८ नाट्या दिकौशलंखेचराः आत्मजंस्वप्रभवम् १९ तंस्तोतुमुपस्थिताः २० स्तावकान् स्तोतुमुद्यतान् अभिप्रेत्यज्ञात्वा २१ लोकेस्पष्टगु णस्यसतोमेस्तुतिःस्यात् अधुनातुकिमाश्रयोमेस्तवोयोज्यताम् अतोवोगिरोऽधुनामयिवितथामाभूवन् यद्वालोकेअधुना

वायुश्चवालव्यजनेधर्मःकीर्त्तिमयींस्रजम् इंद्रःकिरीटमुत्कृष्टंदंडंसंयमनंयमः १५ ब्रह्माब्रह्ममयंव र्मभारतीहारमुत्तमम् हरिःसुदर्शनंचक्रंतत्पत्न्यव्याहतांश्रियम् १६ दशचंद्रमसिंरुद्रःशतचंद्रंतथां ऽबिका सोमोऽमृतमयानश्वान्त्वष्टारूपाश्रयंरथम् १७ अग्निराजगवंचापंसूर्योरश्मिमयानिषून् भूःपादुकेयोगमय्यौद्यौःपुष्पावलिमन्वहम् १८ नाट्यंसुगीतंवादित्रमंतर्धानंचखेचराः ऋषयश्चा शिषःसत्याःसमुद्रःशंखमात्मजम् १९ सिंधवःपर्वतानद्योरथवीथीर्महात्मनः सूतोऽथमागधोबंदी तंस्तोतुमुपतस्थिरे २० स्तावकांस्तानभिप्रेत्यपृथुर्वैन्यःप्रतापवान् मेघनिर्ह्रादयावाचाप्रहसन्निद मब्रवीत् २१ पृथुरुवाच भोःसूतहेमागधसौम्यबंदिन्लोकेऽधुनास्पष्टगुणस्यमेस्यात् किमा श्रयोमेस्तवएषयोज्यतांमामय्यभूवन्वितथागिरोवः २२ तस्मात्परोक्षेऽस्मदुपश्रुतान्यलंकरिष्यथ स्तोत्रमपीच्यवाचः सत्युत्तमश्लोकगुणानुवादेजुगुप्सितंनस्तवयंतिसभ्याः २३

अस्पष्टगुणस्यमेकिमा श्रयः स्तवःस्यात् अतएषःक्रियमाणःस्तवः मेमदन्यस्ययोज्यतां नतुमेवितथाभिमानापत्तेरित्यर्थः २२ तस्मात्परोक्षेकालांतरे स्पष्टेषुगुणेषुसत्सु अस्माकमुपश्रुतानियशांसिप्रतिस्तोत्रमलमत्यर्थंकरिष्यथ हेअपीच्यवाचः मधुरगिरः सभ्यैःप्रेरितावयंत्वा मेवस्तुमइतिचेत्तत्राह उत्तमश्लोकस्यगुणानुवादेकार्येसतिजुगुप्सितमर्वाचीनंनस्तावयंति २३ ६९

ननुसंभावितैरेवगुणैरात्मानंजनस्तावयतीतिचेत्तत्राह महतांगुणानात्मनिसंपादयितुंशक्तोऽपिअसतोगुणान्संभावनामात्रेण कः स्तावयते यद्वा आदावेवसतोऽपिकः स्तावयते स्वतएवप्रख्यातिसिद्धेः अन्यस्तुमिथ्यागुणस्तुतिश्लाघीमंदइत्याह त इति यद्ययंशास्त्राभ्यासादि कर्मकरिष्यत्तर्ह्यस्यविद्यादयोगुणाभविष्यन्नितिक्रियानिष्पत्त्याविप्रलब्धोजनानामवहासंनवे द २४ किंच प्रभवोऽपिविश्रुताअपिह्रीमंतोऽपिजुगुप्संति वेति दृष्टांतेयथाऽतिस्तुतोक्रियमाणायांविगर्हितंब्राह्मणवधादि पौरुषंनिंदंतितथा उचितामपिस्तुतिंनसहंतइत्यर्थः २५ वरीमभिरितिदीर्घमार्षंभवितृप्रधानोऽयंनिर्देशः वरिष्ठैः कर्मभिरवि

महद्गुणानात्मनिकर्तुमीशः कः स्तावकैः स्तावयतेऽसतोऽपि तेऽस्याभविष्यन्निति विप्रलब्धोजनावहासं कुमतिर्नवेद २४ प्रभवोह्यात्मनः स्तोत्रंजुगुप्संत्यपिविश्रुताः ह्रीमंतः परमोदाराः पौरुषंवाविगर्हितम् २५ वयंत्वविदितालोकेसूताद्यापिवरीमभिः कर्मभिः कथमात्मानंगापयिष्यामबालवत् २६ इतिश्री भागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेपंचदशोऽध्यायः १५ मैत्रेयउवाच इतिब्रुवाणंनृ पतिंगायकामुनिचोदिताः तुष्टुवुस्तुष्टमनसस्तद्वागमृतसेवया १ नालंवयंतेमहिमानुवर्णनेयोदेववर्यो ऽवततारमायया वेनांगजातस्यचपौरुषाणितेवाचस्पतीनामपिबभ्रमुर्धियः २ अथाप्युदारश्रवसः पृ थोर्हरेः कलाऽवतारस्यकथाऽमृतादृताः यथोपदेशंमुनिभिःप्रचोदिताः श्लाघ्यानिकर्माणि वयंवितन्महि ३

दिताइत्यर्थः २६ इतिचतुर्थेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ षोडशेसर्वलोकेशैः सत्कृतंभार्ययायुतम् मुनिप्रयुक्ताः सूता द्याः स्तुवंतिस्मेतिवर्ण्यते १ १ नालंनसमर्थाः योभवान् अवतारेष्वपिअस्याधिक्यमाहुः वेनस्यांगात्जातस्यतेपौरुषाणिप्र तिअवितर्क्यतयाब्रह्मादीनामपिधियोबभ्रमुः कुलः पुनर्वयंतद्वर्णनेसमर्थाभवेम २ अथापियथावद्वर्णयितुमशक्ताअपिकथाऽ मृतेसादराः मुनिभिरुपदेशंयोगबलेनहृदिप्रकाशनंतदनतिक्रम्यवितन्महिविस्तारयामः ३ ५५ ५५

४ तनोस्वदेहे लोकपालानांतनूर्मूर्त्तीः काले कालेबिभर्ति यथाभागपालनपोषणानुरंजनादिकार्यानुसारेणयज्ञादिप्रवर्त्तनेनस्व र्गस्यहितंवृष्ट्यादिनाच भूर्लोकस्यहितंयथाभवतितथा ५ सूर्यादितनुधारणमेवाहाष्टभिः वसुधनंकरादानकाले आदत्तेदुर्भि- क्षादिकालेविसुंचतिच अष्टौमासान्सूर्योयथावसुजलमादत्तेवर्षासुविसुंचतितद्वत् ६ मस्तकेपादेनाक्रमतामप्यार्त्तानांभू तानामतिक्रमंसहिष्यते क्षितेर्वृत्तिः सर्वसहनंसावृत्तिर्यस्यास्तिसतथा ७ देवेऽवर्षतिएषकृच्छ्रंगताः प्राणायासांताः प्रजाः स्वयंवृष्टिंकृत्वारक्षिष्यति अत्रहेतुः असौनरदेववपुर्हरिरिति ८ वदनमेवामृतमूर्तिश्चंद्रस्तेनसानुरागोऽवलोकोयस्मिन्वि

एषधर्मभृतांश्रेष्ठोलोकंधर्मेऽनुवर्तयन् गोप्ताचधर्मसेतूनांशास्तातत्परिपंथिनाम् ४ एषवैलोकपाला नांबिभर्त्येकस्तनौतनूः कालेकालेयथाभागंलोकयोरुभयोर्हितम् ५ वसुकालउपादत्तेकालेचायंवि मुंचति समःसर्वेषुभूतेषुप्रतपन्सूर्यवद्विभुः ६ तितिक्षत्यक्रमंवैन्यउपर्याक्रमतामपि भूतानांकरु णःशश्वदार्त्तानांक्षितिवृत्तिमान् ७ देवेऽवर्षत्यसौदेवोनरदेववपुर्हरिः कृच्छ्रप्राणाःप्रजाह्येषरक्षिष्य त्यंजसेंद्रवत् ८ आप्यायत्यसौलोकंवदनामृतमूर्त्तिना सानुरागावलोकेनविशदस्मितचारुणा ९ अ व्यक्तवर्त्मैषनिगूढकार्योगंभीरवेधाउपगुप्तवित्तः अनंतमाहात्म्यगुणैकधामापृथुःप्रचेताइवसंवृतात्मा १०

शदस्मितंतेनचारुणा अत्रचक्वचिद्वर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवच्चेति भूतनिर्देशश्च आशंसायांभूतवच्चेतिद्रष्टव्यः ९ नव्यक्तंवर्त्म प्रवेशनिर्गममार्गोयस्य निगूढंनिष्पत्तेः पूर्वमविज्ञातंकार्यंयस्यतच्चकार्यंगंभीरंकिमर्थमेतत्कृतमित्यन्यैरज्ञाताभिप्रायंविधत्त इतितथाउपगुप्तंसुरक्षितंवित्तंयस्य अनंतमाहात्म्यश्चासौगुणानामेकंधामविष्णुर्यस्मिन् अनंतमाहात्म्योपेतागुणाएवएकंधा मस्थानंयस्येतिवा संवृतात्मासंयतमूर्त्तिः समुद्रचरत्वेनवरुणस्याप्येतेगुणाद्रष्टव्याः १० ६९ ६९

सुरासदः शत्रोर्मनसाऽपिप्राप्तुमशक्यः दुर्विषहः शत्रुभिः सोढुमशक्यः विदूरवर्त्ती रुषणाभिभवितुमशक्यः वेनएवारणिः तस्मा
दुत्थितः ११ चारणैर्गुप्तभृत्यैः पश्यन्नपिस्वस्कृतिनिंदादावुदासीनइववर्त्तिष्यते यथादेहिनामध्यक्षोऽविकृतआत्मभूतोवायुः स्त्र
त्रात्मानद्वत् १२ आत्मद्विषांसुतमिति सुतग्रहणंस्वात्मजसाम्यार्थम् धर्मपथेयमस्यवृत्तेस्थितः १३ चक्रमाज्ञासेनावारथस्य
वाचक्रम् मानसाचलमभिव्याप्यप्रवर्त्तते किंपर्यंतमित्यतआह अर्कोरश्मिगणैर्यावत्तपतितावत् १४ यद्यस्माद्रंजयिष्यति

दुरासदोदुर्विषहआसन्नोऽपिविदूरवत् नैवाभिभवितुंशक्योवेनारण्युत्थितोनलः ११ अंतर्ब
हिश्चभूतानांपश्यन्कर्माणिचारणैः उदासीनइवाध्यक्षोवायुरात्मेवदेहिनाम् १२ नादंड्यंदंडय
त्येषसुतमात्मद्विषामपि दंडयत्यात्मजमपिदंड्यंधर्मपथेस्थितः १३ अस्याप्रतिहतंचक्रंपृथो
रामानसाचलात् वर्ततेभगवानर्कोयावत्तपतिगोगणैः १४ रंजयिष्यतियल्लोकमयमात्मवि
चेष्टितैः अथामुमाहूराजानंमनोरंजनकैःप्रजाः १५ दृढव्रतःसत्यसंधोब्रह्मण्योवृद्धसेवकः श
रण्यःसर्वभूतानांमानदोदीनवत्सलः १६ मातृभक्तिःपरस्त्रीषुपत्न्यामर्धइवात्मनः प्रजासुपि
तृवत्स्निग्धःकिंकरोब्रह्मवादिनाम् १७ देहिनामात्मवत्प्रेष्ठःसुहृदांनंदिवर्धनः मुक्तसंगप्रसंगो
ऽयंदंडपाणिरसाधुषु १८ अयंतुसाक्षाद्भगवांस्त्र्यधीशःकूटस्थआत्माकलयाऽवतीर्णः यस्मि
न्नविद्यारचितंनिरर्थकंपश्यंतिनानात्वमपिप्रतीतम् १९

अथतस्मान्मनोरंजनैर्हेतुभिरमुंराजानमाहुः मनोरंजनकैरितिचेष्टितविशेषणम् १५।१६ मातरीवभक्तिर्भजनंयस्यआत्मनोदेह
स्यार्द्धइवपत्न्यांप्रीतिमान् १७ नंदिंसुखंवर्द्धयतीतितथामुक्तसंगेषुप्रकृष्टःसंगोयस्यदंडपाणिरित्येतपराधानुपेक्षणमुच्यतेनादंड्यमि-
त्यत्रपक्षपाताभावउक्तः १८ अयंत्वितितुशब्देननिरुपमत्वंदर्शयति कोसावात्मातमाह यस्मिन्प्रतीतमपिनानात्वमर्थशून्यंपश्यंति
१९

आउदयाद्रेरस्तपर्यंतंगोप्तागोपायिष्यति तदर्थंपर्यस्यतेपर्यटिष्यतिप्रदक्षिणीकरिष्यतीत्यर्थः २० तदाप्रदक्षिणंकुर्वते अस्मैमंस्यंते
दास्यंतिनस्ययशउच्चरंत्यः कीर्तयंत्यः २१ इंद्रइवाद्रीन्वभिंदन् २२ लांगूलमुन्नमय्ययथामृगेंद्रश्चरतितथाधनुर्विस्फूर्जयन्य
दाक्ष्मामचरत् २३ प्रादुरभाविप्रादुरभूत् कर्मकर्तरिचिण् तत्राहार्षीत् हरणंकरिष्यतीत्यर्थः २४ २५ विश्रुताविक्रमायस्य गाथाः

अयंभुवोमंडलमोदयाद्रेर्गोप्तैकवीरोनरदेवनाथः आस्थायजैत्रंरथमात्तचापः पर्यस्यतेदक्षिणतो
यथाऽर्कः २० अस्मैनृपालाः किलतत्रतत्रबलिंहरिष्यंतिसलोकपालाः मंस्यंतएषांस्त्रियआदिराजंच
क्रायुधंतद्यशउच्चरंत्यः २१ अयंमहींगांदुदुहेऽधिराजः प्रजापतिर्वृत्तिकरः प्रजानाम् योलीलयाऽ
द्रीन्स्वशरासकोट्याभिंदन्समांगामकरोद्यथेंद्रः २२ विस्फूर्जयन्नाजगवंधनुःस्वयंयदाचरत्क्ष्मा
मविषह्यमाजौ तदानिलिल्युर्दिशिदिश्यसंतोलांगूलमुद्यम्ययथामृगेंद्रः २३ एषोऽश्वमेधान्श
तमाजहारसरस्वतीप्रादुरभावियत्र अहारषीद्यस्यहयंपुरंदरः शतक्रतुश्चरमेवर्त्तमाने २४ एषस
सद्मोपवनेसमेत्यसनत्कुमारंभगवंतमेकम् आराध्यभक्त्यालभतामलंतज्ज्ञानंयतोब्रह्मपरंविदं
ति २५ तत्रतत्रगिरस्तास्ताइतिविश्रुतविक्रमः श्रोष्यत्यात्माश्रितागाथाः पृथुः पृथुपराक्रमः २६
दिशोविजित्याप्रतिरुद्धचक्रः स्वतेजसोत्पाटितलोकशल्यः सुरासुरेंद्रैरुपगीयमानमहानुभावोभ
वितापतिर्भुवः २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेषोडशोऽध्यायः १६

प्रबंधान् आत्माश्रिताः विष्वाश्रिताः २६ उपगीयमानोमहाऽनुभावोयस्य २७ इतिचतुर्थेटीकायांषोडशोऽध्यायः

१६ ततःसप्तदशेलोकक्षुधांप्रशमयन्पृथुः ग्रस्तबीजांमहींहंतुंयत्तोभीत्यातयास्तुतः १

छंदयामास तोषितवान् १ भृत्यानमात्यान् पुरोधसः पुरोहितांश्च श्रेणीः तैलिकतांबूलकादीन् पौरविशेषान् प्रकृतीः नियोगिनः २ दोहनं पात्रम् ३ मेध्यं यज्ञार्हम् सविज्ञानमपरोक्षज्ञानसहितम् ५ पूर्वदेहः पृथ्ववतारः तत्कथाश्रयम् रूपुश्रवो यस्य ६ अदुह्यत दुग्धवान् ७ ८ जनतायास्त्वं पाल इत्यामंत्रितो नियुक्तः तदा निरन्ने क्षितितले सति क्षुधाक्षामाः क्षीणा देहा यासां ताः प्रजा एत्य

मैत्रेयउवाच एवं स भगवान्वैन्यः ख्यापितो गुणकर्मभिः छंदयामास तान्कामैः प्रतिपूज्याभिनंद्य च १ ब्राह्मणप्रमुखान्वर्णान् भृत्यामात्यपुरोधसः पौरान्जानपदान्श्रेणीः प्रकृतीः समपूजयत् २ विदुरउवाच कस्माद्दधार गोरूपं धरित्री बहुरूपिणी यां दुदोह पृथुस्तत्र को वत्सो दोहनं च किम् ३ प्रकृत्या विषमा देवी कृता तेन समा कथम् तस्य मेध्यं हयं देवः कस्य हेतोरपाहरत् ४ सनत्कुमाराद्भगवतो ब्रह्मन्ब्रह्मविदुत्तमात् लब्ध्वा ज्ञानं सविज्ञानं राजर्षिः कां गतिं गतः ५ यच्चान्यदपि कृष्णस्य भवान्भगवतः प्रभोः श्रवः सुश्रवसः पुण्यं पूर्वदेहकथाश्रयम् ६ भक्ताय मेनुरक्ताय तव चाधोक्षजस्य च वक्तुमर्हति यो दुह्यद्वैन्यरूपेण गामिमाम् ७ सूतउवाच चोदितो विदुरेणैवं वासुदेवकथां प्रति प्रशस्य तं प्रीतमना मैत्रेयः प्रत्यभाषत ८ मैत्रेयउवाच यदाभिषिक्तः पृथुरंग विप्रैरामंत्रितो जनताया श्च पालः प्रजा निरन्ने क्षितिपृष्ठ एत्य क्षुत्क्षामदेहाः पतिमभ्यवोचन् ९ वयं राजन्जाठरेणाभितप्ता यथाग्निना कोटरस्थेन वृक्षाः त्वामद्य याताः शरणं शरण्यं यः साधितो वृत्तिकरः पतिर्नः १० तन्नो भवानीहतु रातवेन्नं क्षुधार्दितानां नरदेवदेव यावन्न नंक्ष्यामह उज्झितोर्जा वार्तापतिस्त्वं किल लोकपालः ११

पृथुमब्रुवन् ९ जाठरेणाग्निनाभितप्ताः यः साधितः विप्रैर्मथनेन संपादितः तं त्वां शरणं याताः १० तत्तस्मान्नोऽस्माकमन्नं रातवे-रातुं दातुम् ईहतु ईहतां यत्नं करोतु उज्झितोर्जास्त्यक्तान्नाः सत्यः वार्त्तायाः जीविकायाः पतिः ११ ५ ५

परिदेवनंविलापम् निमित्तंहेतुमन्वपद्यतज्ञानवान् १२ पृथिव्याओषधिबीजानिग्रस्तानीति व्यवसितोनिश्चितवान् १३ मृग युनाद्रुताअनुगतामृगीव १४ १५ रोदसीद्यावापृथिव्यौतयोरंतरमंतरिक्षंच अनुपृष्ठतःउद्यतमायुधंयेन १६ १७ १८ योधर्म

मैत्रेयउवाच पृथुःप्रजानांकरुणंनिशम्यपरिदेवनम् दीर्घंदध्यौकुरुश्रेष्ठनिमित्तंसोऽन्वपद्यत १२ इतिव्यवसितोबुद्ध्याप्रगृहीतशरासनः संदधेविशिखंभूमेःक्रुद्धस्त्रिपुरहायथा १३ प्रवेपमानाधरणीनिशम्योदायुधंचतम् गौःसत्यपाद्रवद्भीतामृगीवमृगयुद्रुता १४ तामन्वधावत्तद्वैन्यःकुपितोऽत्यरुणेक्षणः शरंधनुषिसंधाययत्रयत्रपलायते १५ सादिशोविदिशोदेवीरोदसीचांतरंतयोः धावंतीतत्रतत्रैनंददर्शानूद्यतायुधम् १६ लोकेनाविंदतत्राणंवैन्यान्मृत्योरिवप्रजाः त्रस्तातदानिववृतेहृदयेनविदूयता १७ उवाचचमहाभागंधर्मज्ञापन्नवत्सल त्राहिमामपिभूतानांपालनेऽवस्थितोभवान् १८ सत्वंजिघांससेकस्माद्दीनामकृतकिल्बिषाम् अहनिष्यत्कथंयोषांधर्मज्ञइतियोमतः १९ प्रहरंतिनवैस्त्रीषुकृतागःस्वपिजंतवः किमुतत्वद्विधाराजन्करुणादीनवत्सलाः २० मांविपाट्याजरांनावंयत्रविश्वंप्रतिष्ठितम् आत्मानंचप्रजाश्चेमाःकथमंभसिधास्यसि २१ पृथुरुवाच वसुधेत्वांवधिष्यामिमच्छासनपराङ्मुखीम् भागंबर्हिषियावृंक्तेनतनोषिचनोवसु २२ यवसंजग्ध्यनुदिनंनैवदोग्ध्यौधसंपयः तस्यामेवंहिदुष्टायांदंडोनात्रनशस्यते २३

ज्ञइतिमतःसभवान् योषांमांकथमहनिष्यत् हनिष्यति १९ २० अजरांदृढांधास्यसिधारयिष्यसि २१ बर्हिषियज्ञेयाभवतीदेवतारूपेणभागंवृंक्ते वसुधान्यादिकम् २२ गोरूपेणतुयवसंतृणंजग्धि अत्तीत्यर्थः पयस्तुनैवदोग्धिदुग्धंनस्रवति अत्रास्मिन्नपराधे २३

आत्मनि देहे रुद्धानि २४ मद्वधे सर्वथा अन्नं न स्यादिति चेदत आह अमूषां प्रजानाम् मेदसा मांसेन २५ यदुक्तं योषां कथं हनिष्यती
ति तत्राह पुमानिति तस्य वधो वध एव २६ यच्चोक्तं कथं मां असि धास्यसीति तत्राह त्वामिति तिलशः तिलप्रमाणानि खंडानि इत्ये
वंभूतामवस्थां नीत्वा २७ मन्युमयीं मूर्त्तिं बिभ्रतम् कृतांतं तुल्यत्वमुच्यते न तु कृतांतस्य मन्युमयी मूर्त्तिरिति २८ शब्दः स त्वं न तुं दे
वमकस्मादतिदारुणम् वीक्ष्यमाणा पृथुं पृथ्वी तुष्टाव वरुणोक्तिभिः मायया विन्यस्ता रचिता नाना घोरादि तनवो येन गुणात्मने-

त्वं खल्वोषधिबीजानि प्राक्सृष्टानि स्वयंभुवा नमुंचस्यात्मरुद्धानि मामवज्ञाय मंदधीः २४ अमू
षां क्षुत्परीतानामार्त्तानां परिदेवितम् शमयिष्यामि मद्बाणैर्भिन्नायास्तव मेदसा २५ पुमान् योषि
दुत नक्लीब आत्मसंभावनोऽधमः भूतेषु निरनुक्रोशो नृपाणां तद्वधोऽवधः २६ त्वां स्तब्धां दुर्मदां नी-
त्वा मायागां तिलशः शरैः आत्मयोगबलेनेमा धारयिष्याम्यहं प्रजाः २७ एवं मन्युमयीं मूर्त्तिं कृतां
तमिव बिभ्रतम् प्रणता प्रांजलिः प्राह मही संजातवेपथुः २८ धरोवाच नमः परस्मै
पुरुषाय मायया विन्यस्तनानातनवे गुणात्मने नमः स्वरूपानुभवेन निर्धुतद्रव्यक्रियाकारकविभ्र
मोर्मये २९ येनाहमात्मायतनं विनिर्मिता धात्रा यतोऽयं गुणसर्गसंग्रहः स एव मां हंतुमुदायुधः स्व
राडुपस्थितोऽन्यं शरणं कमाश्रये ३०

गुणामयत्वेन प्रतीयमानाय वस्तुतस्तु निर्धूता निरस्ताः द्रव्यक्रियाकारकेषु अधिभूताध्यात्माधिदैवेषु विभ्रमोऽहंकारः तन्निमि-
त्ताऊर्मयो रागद्वेषादयश्च यस्मिन् तस्मै २९ अहो सर्वजीवाश्रयत्वेन सृष्टां मां कथं हंतुं प्रवर्तत इति आह येन विधात्रा आत्मनां जीवानाम
यतनमहं निर्मिता यतः यस्यां मयि गुणसर्गस्य चतुर्विधभूतग्रामस्य संग्रहः धारणम् स्वराट् स्वतंत्रः ३० ७९ ६२

सृष्टिसंहारकारकोऽहमेवेतिचेत् तथाऽपिप्रजापालनेप्रवृत्तस्यमद्वधोनुचितएवेत्याह यएतदिति आत्माश्रययाजीवविषयिण्या ३१ अतोदुर्ज्ञेयमीश्वरचेष्टितमित्याह नूनमिति अकृतात्मभिः विक्षिप्तचित्तैः यःईश्वरः स्वतंत्रः अकरोत् ब्रह्माणं परतइतिनेनब्रह्मणाचराचरमकारयत् यश्चस्वतएकः परतोमाययाअनेकः ३२ तस्मादचिंत्यशक्तयेकेवलंनमइत्याह सर्गादिजन्मस्थितिभंगमस्यजगतः अनुरुणाद्धि अनुवर्त्तनंकरोतिद्रव्याणिमहाभूतानिक्रियाइंद्रियाणिकारकादेवाः चेतनाबुद्धिः आत्माऽहंकारः तैः

यएतदादावसृजच्चराचरंस्वमाययात्माश्रययावितर्क्यया तयैवसोऽयंकिलगोप्तुमुद्यतः कथंनुमां धर्मपरोजिघांसति ३१ नूनंबतेशस्यसमीहितंजनैस्तन्माययादुर्जययाकृतात्मभिः नलक्ष्यतेयस्त्वकरोदकारयद्योनेकएकःपरतश्चईश्वरः ३२ सर्गादियोऽस्यानुरुणद्धिशक्तिभिर्द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मभिः तस्मैसमुन्नद्धनिरुद्धशक्तयेनमःपरस्मैपुरुषायवेधसे ३३ सवैभवानात्मविनिर्मितंजगद्भूतेंद्रियांतःकरणात्मकंविभो संस्थापयिष्यन्नजमांरसातलादभ्युज्जहारांभसआदिसूकरः ३४ अपामुपस्थेमयिनाव्यवस्थिताःप्रजाभवानद्यरिरक्षिषुःकिल सवीरमूर्त्तिःसमभूद्धराधरोयोमांपयस्युग्रशरोजिघांससि ३५

स्वशक्तिरूपैःसमुन्नद्धाः समुत्कटानिरुद्धाःशक्तयोयस्य ३३ प्राणिनांधारणार्थंमांरसातलादुद्धृत्येदानींप्रजारक्षणेप्रवृत्तस्यमद्धधोनयुक्तइतिसकरुणमाहद्वाभ्याम् हेअजयःसृष्टवान् सएवभवान् स्वनिर्मितंचराचरंजगत् सम्यक् स्थापयितुमादिसूकरः सन् मामभ्युज्जहार ३४ सएवधराधरोवराहोऽद्य अपामुपस्थेउपरिमयिनावि आधारभूतायामवस्थिताः प्रजाःरक्षितुमिच्छुःवीरमूर्तिः पृथुरूपःसमभूत् यएवंभूतःसत्वंपयसिनिमित्तेमांजिघांससीतिचित्रमित्यर्थः ३५ ७७ ७८

तस्मादीश्वरचेष्टितं दुर्ज्ञेयमिति कैमुत्यन्यायेनोपसंहरति नूनमिति तस्येश्वरस्य गुणसर्गरूपया मायया मोहितं चित्तमेव वर्त्म येषाम् मोहितानि चित्तवर्त्मानि येषामिति वा तैर्जनैः ईश्वराणां हरिभक्तानामेव तावदीहितं न ज्ञायते किं पुनस्तस्य परमेश्वरस्य अत एव परमेश्वरवत् तेभ्योऽपि नम एव केवलम् वीराणां जितेंद्रियाणां यशः कुर्वंति ये तेभ्यः यथा वीराणां यशो वर्द्धेत तथा चेष्टा तां न तु यथेष्टमिति भावः ३६ इति चतुर्थे टीकायां सप्तदशोऽध्यायः १७ अष्टादशे मही वाक्याद्वत्सपात्रादिभेदतः पृथ्वादि

नूनं जनैरीहितमीश्वराणामस्मद्विधैस्तद्गुणसर्गमायया न ज्ञायते मोहितचित्तवर्त्मभिस्तेभ्यो नमो वीरयशस्करेभ्यः ३६ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे पृथुविजये धरित्रीनिग्रहो नाम सप्तदशोऽध्यायः १७ मैत्रेय उवाच इत्थं पृथुमभिष्टूय रुषा प्रस्फुरिताधरम् पुनराहावनिर्भीता संस्तभ्यात्मानमात्मना १ संनियच्छाभिभो मन्युं निबोध श्रावितं च मे सर्वतः सारमादत्ते यथा मधुकरो बुधः २ अस्मिन् लोकेऽथवामुष्मिन् मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः दृष्टा योगाः प्रयुक्ताश्च पुंसां श्रेयः प्रसिद्धये ३ तानातिष्ठति यः सम्यगुपायान् पूर्वदर्शितान् अवरः श्रद्धयोपेत उपायान्विंदतेंऽजसा ४ ताननादृत्य योऽविद्वानर्थानारभते स्वयम् तस्य व्यभिचरंत्यर्था आरब्धाश्च पुनः पुनः ५

भिस्तुकृ सादुग्धा स्वं संदुग्धमितीर्यते १ १ हे अभिभो प्रभो यद्वा भो देव अभि अभयं यथा भवत्येवं मन्युं संनियच्छ श्रावितं विज्ञापनम् न मद्वाक्ये नादरः कर्त्तव्य इत्याह बुधो हि सर्वतः सारमादत्ते २ मयि जीर्णा ओषधीरुपायेन गृहाणेति वक्तुमुपायेन सर्वसिध्यति नान्यथेत्याह अस्मिन्निति त्रिभिः पुंसां श्रेयसः पुरुषार्थस्य प्रसिद्धये अस्मिंल्लोके कृष्यादयः अमुष्मिंश्च लोकेऽग्निहोत्रादयो योगा उपाया दृष्टाः प्रयुक्ताः अनुष्ठिताश्च ३ पूर्वैर्दर्शितान् अवरोऽर्वाचीनः अविद्वान् विद्वानपीति वा व्यभिचरंति न सिद्ध्यंति ५

सहेतुकमुपायमाह पुरेतिषड्भिः भवद्भिरितिराजसामान्याभिप्रायेणवेनादिभिरितिवा ६ अपालिताचोराद्यनिवारणात् अनादृता
चयज्ञादिप्रवर्त्तनाऽभावात् यज्ञार्थेअग्रसंगिलितवती अन्यथाऽधृतव्रतैर्भक्ताः नप्रसोष्यंतेततश्चयज्ञादयोनसिद्ध्येरन्निति
भावः ७ क्षीणाःजीर्णाः ८ वत्संस्वकुलेमुख्यम् दोहनंदोहपात्रंदोग्धारंचोपकल्पय धोक्ष्येप्रपूरयिष्यामि ९ भूतानामभीप्सित

पुरासृष्टाह्योषधयोब्रह्मणायाविशांपते भुज्यमानामयादृष्टाभवद्भिरधृतव्रतैः ६ अपालिताऽना
दृताचभवद्भिर्लोकपालकैः चोरीभूतेथलोकेऽहंयज्ञार्थेऽग्रसमोषधीः ७ नूनंताचीरुधःक्षीणा-
मयिकालेनभूयसा तत्रयोगेनदृष्टेनभवानादातुमर्हति ८ वत्संकल्पयमेवीरयेनाहंवत्सलात
व धोक्ष्येक्षीरमयान्कामान् अनुरूपंचदोहनम् ९ दोग्धारंचमहाबाहोभूतानांभूतभावन अन्न
मीप्सितमूर्जस्वद्भगवान्वांछतेयदि १० समांचकुरुमांराजन्देववृष्टंयथापयः अपर्त्तावपिभद्रंतुउ
पावर्त्ततमेविभो ११ इतिप्रियंहितंवाक्यंभुवआदायभूपतिः वत्संकृत्वामनुंपाणावदुहत्सकलौ
षधीः १२ तथापरेचसर्वत्रसारमाददतेबुधाः ततोऽन्येचयथाकामंदुदुहुःपृथुभाविताम् १३
ऋषयोदुदुहुर्देवीमिंद्रियेष्वथसत्तम वत्संबृहस्पतिंकृत्वापयश्छंदोमयंशुचि १४ कृत्वावत्संसुरग
णाइंद्रंसोममदूदुहन् हिरण्मयेनपात्रेणवीर्यमोजोबलंपयः १५ दैतेयादानवावत्संप्रह्लादमसुरर्षभ
म् विधायादूदुहन्क्षीरमयःपात्रेसुराऽसवम् १६

मन्नमूर्जस्वत् बलप्रदम् १० अपगतेऽपिवर्षर्त्तौयथामेस
र्वतोवर्त्तेत ११ १२ प्रसंगादर्थांतरमाह तथेति यथापृथुः एवंसर्वत्रवाक्येपरेऽपिसारमाददते प्रकृतमनुवर्तयति ततोऽन्येच
ऋष्यादयःपंचदशदुदुहुःपृथुभावितांवशीकृताम् १३ देवींपृथ्वीम् वाङ्मनःश्रवणैर्वेदग्रहणादिंद्रियाणांपात्रत्वम् १४ सोमममृ
तंवीर्यंमनःशक्तिम् ओजइंद्रियशक्तिम् बलंदेहशक्तिंनदेवपयःऽऽसुरामासवंचतालादिमद्यम् १६ ५ ५

मधुवाङ्माधुर्यं सौभगं सौंदर्यं तत्सहितम् १७ कव्यं पितॄणामन्नम् आमपात्रे पक्वे मृन्मये अधुक्षत दुदुहुः १८ संकल्पनामयीमणि-
मादिसिद्धिं ये विद्याधरादयस्ते च तमेव वत्सं प्रकल्प्य नभस्येव पात्रे खेचरत्वादिरूपां विद्यां दुदुहुः १९ अन्ये च किंपुरुषादयः अं-
तर्धानेनाद्भुतात्मनां संबंधिनीं मायां धारणामयीं संकल्पमात्रप्रभवाम् २० भूतेशो रुद्रः स एव वत्सो येषाम् क्षतजं रुधिरं तदेवास

गंधर्वाप्सरसोऽधुक्षन् पात्रे पद्ममये पयः वत्सं विश्वावसुं कृत्वा गांधर्वं मधु सौभगम् १७ वत्सेन पित
रोऽर्यम्णा कव्यं क्षीरमधुक्षत आमपात्रे महाभागाः श्रद्धया श्राद्धदेवताः १८ प्रकल्प्य वत्सं कपिलं
सिद्धाः संकल्पनामयीम् सिद्धिं नभसि विद्यां च ये च विद्याधरादयः १९ अन्ये च मायिनो मायामंत
र्धानाद्भुतात्मनाम् मयं प्रकल्प्य वत्सं ते दुदुहुर्धारणामयीम् २० यक्षरक्षांसि भूतानि पिशाचाः पि
शिताशनाः भूतेशवत्सा दुदुहुः कपाले क्षतजासवम् २१ तथाऽहयो दंदशूकाः सर्पा नागाश्च तक्षक-
म् विधाय वत्सं दुदुहुर्बिलपात्रे विषं पयः २२ पशवो यवसं क्षीरं वत्सं कृत्वा च गोवृषम् अरण्यपा
त्रे चाधुक्षन् मृगेंद्रेण च दंष्ट्रिणः २३ क्रव्यादाः प्राणिनः क्रव्यं दुदुहुः स्वे कलेवरे सुपर्णवत्सा विहगाश्च
रं चाचरमेव च २४ वटवत्सा वनस्पतयः पृथग्रसमयं पयः गिरयो हिमवद्वत्सा नानाधातून् स्वसानु
षु २५ सर्वे स्वमुख्यवत्सेन स्वे स्वे पात्रे पृथक् पयः सर्वकामदुघां पृथ्वीं दुदुहुः पृथुभाविताम् २६ ए
वं पृथ्वादयः पृथ्वीमन्नादाः स्वन्नमात्मनः दोहवत्सादिभेदेन क्षीरभेदं कुरूद्वह २७ ततो महीप
तिः प्रीतिः सर्वकामदुघां पृथुः दुहितृत्वे चकार मां प्रेम्णा दुहितृवत्सलः २८

वम् २१ अहयो निष्फणाः दंदशूका वृश्चिकादयः सर्पाः सफणाः त एव कद्रुसंततिजा नागाः बिलपात्रे सुरवे २२ यवसं तृणम् गो
वृषं रुद्रवाहं वृषभम् मृगेंद्रेणेत्युत्तरेणान्वयः २३ क्रव्यं मांसम् चरं कीटादि अचरं फलादि २४ २५ अनुक्तसर्वसंग्रहार्थमाह स
र्वे स्वजातौ यो मुख्यः तेन वत्सेन २६ उपसंहरति एवमिति स्वन्नमभीष्टमन्नम् तमेव क्षीरभेदम् दुदुहुः दोहं पात्रम् २७ इमां पृथ्वी
म् २८

धनुषोऽग्रेणगिरिशृंगाणिचूर्णयन् राज्ञांराजा सर्वेषामाजीविकादानात् २९ ३० ग्रामाहट्टादिशून्याः पुरोहट्टादिमत्यः ताएवमहत्यः पत्तनानिदुर्गाणिविविधानि यथाबृहस्पतिः औदकंपार्वतंमृवार्क्षमैरिणंधान्वनंतथेति घोषान् आभीराणांनिवासान्व्रजान् गवांनिवासान् शिबिरंसेनानिवासस्थानम् तत्सहितान् आकारान् स्वर्णादिस्थानानि खेटाः कर्षकग्रामाः खर्वटाः पर्वतप्रांतग्रामाश्च ३१ इतिचतुर्थेटीकायांअष्टादशोऽध्यायः १८ ऊनविंशेऽश्वमेधांगहयापहरणात्पृथोः इंद्रंहंतुं

चूर्णयन्स्वधनुःकोट्यागिरिकूटानिराजराट् भूमंडलमिदंवैन्यःप्रायश्चक्रेसमंविभुः २९ अथास्मिन्भगवान्वैन्यःप्रजानांवृत्तिदःपिता निवासान्कल्पयांचक्रे तत्रतत्रयथाऽर्हतः ३० ग्रामान्पुरःपत्तनानिदुर्गाणिविविधानिच घोषान्व्रजान्सशिबिरान् आकरान् खेटखर्वटान् ३१ प्राक्पृथोरिहनैवैषापुरग्रामादिकल्पना यथासुखंवसंतिस्मतत्रतत्राकुतोभयाः ३२ इतिश्रीभागवते महापुराणेचतुर्थस्कं० पृथुविजयेऽष्टादशोऽध्यायः १८ मैत्रेयउवाच अथादीक्षितराजातुहयमेधशतेनसः ब्रह्मावर्तेमनोःक्षेत्रेयत्रप्राचीसरस्वती १ तदभिप्रेत्यभगवान्कर्मातिशयमात्मनः शतक्रतुर्नममृषेपृथोर्यज्ञमहोत्सवम् २ यत्रयज्ञपतिःसाक्षाद्भगवान्हरिरीश्वरः अन्वभूयतसर्वात्मासर्वलोकगुरुःप्रभुः ३ अन्वितोब्रह्मशर्वाभ्यांलोकपालैःसहानुगैः उपगीयमानोगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः ४ सिद्धाविद्याधरादैत्यादानवागुह्यकादयः सुनंदनंदप्रमुखाःपार्षदप्रवराहरेः ५ कपिलोनारदोदत्तोयोगेशाःसनकादयः तमन्वीयुर्भागवतायेचतत्सेवनोत्सुकाः ६

प्रवृत्तस्यधात्रावारणमुच्यते १ हयमेधशतेनेननिमित्तेन अदीक्षतदीक्षितोऽभूत् शताश्वमेधसंकल्पमकरोदित्यर्थः ब्रह्मावर्ते सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदंतरम् तदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्तंप्रचक्षते १ आत्मनःस्वस्यकर्मातिशेतइत्यतिशयमभिप्रेत्यज्ञात्वानदितितंपृथोर्यज्ञमहोत्सवंनममृषेनसेहे २ अतिशयमेवदर्शयति यत्रेतिसप्तभिः साक्षादन्वभूयतप्रत्यक्षेणाहश्यत ३
४ सिद्धादयश्चतंहरिमन्वीयुरित्युत्तरेणान्वयः ५६

धर्मदुघा हविर्दोग्ध्री धेनुः सती ७ ऊहुः वहंतिस्म सर्वरसान् इक्षुद्राक्षादिरसान् क्षीरंच दधिच अन्नंचपाकादि गोरसोघृतं तक्रं च तांश्च भूरीणि विस्तृतानि वर्ष्माणि शरीराणि येषां ते फलादि प्रासूयंत मधुच्युतः मधुस्राविणः संतः ८ चतुर्विधं भक्ष्यं भोज्यं चोष्यं लेह्यंच ९ अधोक्षज ईशो नाथो यस्य परम उदयोऽभिवृद्धिर्यस्मिन् तत्कर्म असूयन् असहमानः प्रतिघातं विघ्नंच कारेत्यर्थः १० यजमाने वैन्ये यजुष्पतिं विष्णुं यजमाने सति स्पर्धमान इंद्रस्तिरोहितः सन्नपहृतवान् ११ त्वरमाणं धावंतम् आमुक्तः

यत्र धर्मदुघा भूमिः सर्वकामदुघा सती दोग्धि स्माभीप्सितानर्थान्यजमानस्य भारत ७ ऊहुः सर्वरसान्नद्यः क्षीरदध्यन्नगोरसान् तरवो भूरिवर्ष्माणः प्रासूयंत मधुच्युतः ८ सिंधवो रत्ननिकरान् गिरयोऽन्नं चतुर्विधम् उपायनमुपाजह्रुः सर्वे लोकाः सपालकाः ९ इति चाधोक्षजेशस्य पृथोस्तु परमोदयम् असूयन् भगवानिंद्रः प्रतिघातमचीकरत् १० चरमेणाश्वमेधेन यजमाने यजुष्पतिम् वैन्ये यज्ञपशुं स्पर्धन्नपोवाह तिरोहितः ११ तमत्रिर्भगवानैक्षत्त्वरमाणं विहायसा आमुक्तमिव पाखंडं योऽधर्मे धर्मविभ्रमः १२ अत्रिणा चोदितो हंतुं पृथुपुत्रो महारथः अन्वधावत संक्रुद्धस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् १३ तं तादृशाकृतिं वीक्ष्य मेने धर्मं शरीरिणम् जटिलं भस्मनाच्छन्नं तस्मै बाणं न मुंचति १४ वधान्निवृत्तं तं भूयो हंतवेऽत्रिरचोदयत् जहि यज्ञहनं तात महेंद्रं विबुधाधमम् १५ एवं वैन्यसुतः प्रोक्तस्त्वरमाणं विहायसा अन्वद्रवदभिक्रुद्धो रावणं गृध्रराडिव १६ सोऽश्वं रूपं च तद्धित्वा तस्मा अंतर्हितः स्वराट् वीरः स्वपशुमादाय पितुर्यज्ञमुपेयिवान् १७ तत्तस्य चाद्भुतं कर्म विचक्ष्य परमर्षयः नामधेयं ददुस्तस्मै विजिताश्व इति प्रभो १८ उपसृज्य तमस्तीव्रं जहाराश्वं पुनर्हरिः चषालयूपतश्छन्नो हिरण्यरशनं विभुः १९

अप्रतिमुक्तश्चपिनद्धश्चापिनद्धवत् सन्नद्धो वर्मितः सज्ज इत्यमरसिंहः पाखंडवेषं कवचमिव गृहीतवंतमित्यर्थः अधर्मे धर्मविभ्रमः धर्मोऽयमिति भ्रांतिकरो यः तम् १२ १३ न मुंचतिस्म १४ हंतवे हंतुं यज्ञहनं यज्ञं हतवंतम् १५ गृध्रराट् जटायुः १६ तस्मै हित्वा तदर्थमुत्सृज्य १७ विचक्ष्य दृष्ट्वा १८ तेन छन्नः सन् चषालो यूपाग्रे निक्षिप्तः काष्ठकटकः तद्युक्तात् यूपात् हिरण्यनिर्मिता रशना यस्य तम् रशनाया दृढत्वेन छेदाशक्त्या रशनासहितमेवोद्धृत्य यूपाग्रान्नीतवानित्यर्थः विभुः समर्थः १९

२०।२१ अवद्यंनिंदितंरूपंमंदप्रज्ञाजगृहुः २२ तदेवपाखंडनामानिरुक्त्यादर्शयति यानीतिबहुवचनेनचान्यान्यपिगृहीतानीत्युक्तम् २३ तत्प्रभृतिपाखंडमार्गाःप्रवृत्ताइत्याह एवमिति तेनगृहीतेषुपुनर्विसृष्टेषु २४ नग्नाजैनाः रक्तपटाबौद्धाः आदिशब्देनकापालिकादयः तेषुउपधर्मेषुधर्मोपमेषुधर्मएवायमितिमतिः सज्जतइतिद्वयोरन्वयः पेशलेषुआपाततोरम्येषुवाग्मिषुहेतूक्तिचतुरेषु २५ २६ शक्रवधेऽभिसंधितंकृताभिप्रायम् प्रचोदितात्पशोर्वधादन्यस्यवधस्तवनयुज्यते २७ तद्वधंतुवयंकरिष्या

अत्रिःसंदर्शयामासत्वरमाणंविहायसा कपालखट्वांगधरंवीरोनैनमबाधत २० अत्रिणाचोदितस्तस्मैसंदधेविशिखंरुषा सोऽश्वंरूपंचतद्धित्वातस्थावंतर्हितःस्वराट् २१ वीरश्चाश्वमुपादायपितृयज्ञमथाव्रजत् तदवद्यंहरेरूपंजगृहुर्ज्ञानदुर्बलाः २२ यानिरूपाणिजगृहेइंद्रोहयजिहीर्षया तानिपापस्यखंडानिलिंगंखंडमिहोच्यते २३ एवमिंद्रेहरत्यश्वंवैन्ययज्ञजिघांसया तद्गृहीतविसृष्टेषुपाखंडेषुमतिर्नृणाम् २४ धर्मइत्युपधर्मेषुनग्नरक्तपटादिषु प्रायेणसज्जतेभ्रांत्यापेशलेषुचवाग्मिषु २५ तदभिज्ञायभगवान्पृथुःपृथुपराक्रमः इंद्रायकुपितोबाणमादत्तोद्यतकार्मुकः २६ तमृत्विजःशक्रवधाभिसंधितंविचक्ष्यदुःप्रेक्ष्यमसह्यरंहसम् निवारयामासुरहोमहामतेनयुज्यतेऽत्रान्यवधःप्रचोदितात् २७ वयंमरुत्वंतमिहार्थनाशनंह्वयामहेत्वच्छ्रवसाहतत्विषम् अयातयामोपहवैरनंतरंप्रसह्यराजन्जुहवामतेऽहितम् २८ इत्यामंत्र्यक्रतुपतिंविदुरास्यर्त्विजोरुषा स्रुग्घस्तान्जुह्वतोऽभेत्यस्वयंभूःप्रत्यषेधत २९ नवध्योभवतामिंद्रोयद्यज्ञोभगवत्तनुः यंजिघांसथयज्ञेनयस्येष्टास्तनवःसुराः ३०

मइत्याहुः वयमिहयज्ञनाशकंत्वत्कीर्त्यैवहतप्रभमिंद्रमाह्वयामहे कैः अयातयामैरगतवीर्यैराह्वानमंत्रैः अनंतरंचतेतवाहितंजुहवामहोष्यामः २८ अस्यपृथोः स्रुक्हस्तेयेषांतान् २९ यमिंद्रंयज्ञेनजिघांसथ यज्ञेनेष्टाःसर्वेसुरायस्यतनवःसइंद्रोभवतांवधार्होनभवति यद्यस्माद्यज्ञोनामायमिंद्रोभगवतस्तनुः अवतारः ततःसप्तमआकूत्यांरुचेर्यज्ञोऽभ्यजायत सयामाद्यैःसुरगणैरपात्स्वायंभुवांतरमित्युक्तत्वात् ३० ५ ५ ५

अतोबलीयसाऽनेन सख्यमेवकर्त्तव्यमन्यथाभूयः पाखंडंस्रक्ष्यतीत्याशयेनाह नदिदमिंद्रेणानुष्ठितंमहदन्याय्यंपश्यतकिमित्यपेक्षायामाह धर्मस्यव्यतिकरंविपर्ययंपाखंडंपथम् ३१ तर्हिकिमत्रयुक्तमित्यतआह पृथुकीर्त्तेरिति एकेनोनंशतंयस्मिन् तादृशः क्रतुः क्रतुप्रयोगः पृथोर्भूयात् पृथुरितिपाठे एकोनशतंक्रतवोयस्य तादृशोऽपिमहेंद्रात्पृथुकीर्तिर्भूयादित्यर्थः ततोदेवमृत्विजः प्रत्युक्त्वापृथुंप्रत्येवाह अलमिति ३२ आत्मनेवात्मनेमहेंद्रायरोषंकर्त्तुनार्हसि तत्रहेतुः उभावपीति ३३ तथाऽपिक्रतु

तदिदंपश्यतमहद्धर्मव्यतिकरंद्विजाः इंद्रेणानुष्ठितंराज्ञःकर्मैतद्विजिघांसता ३१ पृथुकीर्त्तेःपृथोर्भूयात्तर्ह्येकोनशतक्रतुः अलंतेक्रतुभिःस्विष्टैर्यद्भवान्मोक्षधर्मवित् ३२ नैवात्मनेमहेंद्रायरोषमाहर्त्तुमर्हसि उभावपिहिभद्रंतेउत्तमश्लोकविग्रहौ ३३ मास्मिन्महाराजकृथास्मचिंतांनिशामयास्मद्वचआदृतात्मा यद्ध्यायतोदैवहतंनुकर्त्तुंमनोतिरुष्टंविशतेतमोऽधम् ३४ क्रतुर्विरमतामेषदेवेषुदुरवग्रहः धर्मव्यतिकरोयत्रपाखंडैरिंद्रनिर्मितैः ३५ एभिरिंद्रोपसंसृष्टैःपाखंडैर्हारिभिर्जनम् ह्रियमाणंविचक्ष्वैनंयस्तेयज्ञध्रुगश्वमुट् ३६ भवान्परित्रातुमिहावतीर्णोधर्मंजनानांसमयानुरूपम् वेनापचारादवलुप्तमद्यतद्देहतोविष्णुकलाऽसिवैन्य ३७

समाप्तिमेवध्यायंतंप्रत्याह अस्मिन्यज्ञविघ्नेचिंतांमास्मकृथाः यद्यस्माद्दैवहतंकार्यंकर्त्तुंध्यायतोमनः तुनिश्चितमतिरुष्टंसद्धंधम् तमोमोहंविशतिनतुशांतिंलभते ३४ अतएवतवक्रतुर्विरमतु नन्विंद्रःकिंननिवार्यतेऽतआह यतोदेवेषुदुराग्रहोभवतीति यत्रक्रतौ ३५ इंद्रदुराग्रहकृतमनर्थंपश्येत्याह एभिरिंद्रेणोपसंसृष्टैरधिष्ठितैः हारिभिश्चित्ताकर्षकैः यइंद्रःतेऽश्वंमुष्णातीतितथा यज्ञायद्रुह्यतीतितथातेनसृष्टैः ३६ ततोममकिमितिचेत्तत्राह भवानितिद्वाभ्याम् सांख्ययोगादिनानासिद्धांतानुरूपंधर्मंवेनस्यान्यायात् लुप्तंपरित्रातुंतद्देहाद्विष्णोःकलैवत्वमवतीर्णोऽसि ३७

अस्यविश्वस्योद्भवंविचार्ययैरुत्पादितोऽसितेषांविश्वसृजांसंकल्पंपिपीपृहि आर्षप्रयोगः पूरयेत्यर्थः प्रचंडोयः पाखंडमार्गः

सर्वैंद्रीमायोपधर्मजननीतांजहि ३८ तथाचकृत्वायज्ञाग्रहंहित्वावात्सल्यंस्नेहंकृत्वाइंद्रेणसहसंधानंचकृतवान् ३९ कृतमव
भृथसंबंधिस्नानंयेनसतस्मै ४० ४१ तुष्टानांवाक्यंत्वयेति ४२ इतिचतुर्थेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः १९ विंशेतुवि

सत्त्वंविमृश्यास्यभवंप्रजापतेसंकल्पनंविश्वसृजांपिपीपृहि ऐंद्रींचमायामुपधर्ममातरंप्रचंड-
पाखंडपथंजहिप्रभो ३८ मैत्रेयउवाच इत्थंसलोकगुरुणासमादिष्टोविशांपतिः त
थाचकृत्वावात्सल्यंमघोनापिचसंदधे ३९ कृतावभृथस्नानायपृथवेभूरिकर्मणे वरान्ददुस्तेवर
दायेतद्वर्हिषितर्पिताः ४० विप्राःसत्याशिषस्तुष्टाःश्रद्धयालब्धदक्षिणाः आशिषोयुयुजुःक्षत्तुरादि
राजायसत्कृताः ४१ त्वयाहूतामहाबाहोसर्वएवसमागताः पूजितादानमानाभ्यांपितृदेवर्षिमान
वाः ४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुविजयेएकोनविंशोऽध्यायः १९ ऋषिरु
वाच भगवानपिवैकुंठःसाकंमघवताविभुः यज्ञैर्यज्ञपतिस्तुष्टोयज्ञभुक्तमभाषत १ श्री
भगवानुवाच एषतेकारषीद्भंगंहयमेधशतस्यह क्षमापयतआत्मानममुष्यक्षंतुमर्हसि २
सुधियःसाधवोलोकेनरदेवनरोत्तमाः नाभिद्रुह्यंतिभूतेभ्योयर्हिनात्माकलेवरम् ३ पुरुषायदिमु
ह्यंतित्वादृशादेवमायया श्रमएवपरंजातोदीर्घयावृद्धसेवया ४ अतःकायमिमंविद्वानविद्या
कामकर्मभिः आरब्धइतिनैवास्मिन्प्रतिबुद्धोऽनुषज्जते ५ असंसक्तःशरीरेऽस्मिन्नमुनोत्पादि
तेगृहे अपत्येद्रविणेवापिकःकुर्यान्ममतांबुधः ६

ष्णुनासाक्षात्पृथोर्यज्ञेनुशासनम् वरदानप्रसंगेनप्रीतिश्चा
न्योन्यमीर्यते १ मघवतासाकमिंद्रेणसहवर्त्तमानः १ आत्मानंत्वांक्षमांकारयतोऽमुष्यत्वमपिक्षंतुमर्हसि २ यर्हियस्मात्कलेवर
मात्मानभवति अतस्तदभिमानेनभूतेभ्योनाभिद्रुह्यंति ३ ४ अविद्यास्वरूपाज्ञानंततः कामः ततः कर्मतैराख्धइतिविद्वान्
अतएवप्रतिबुद्धआत्मज्ञअस्मिन्नैवानुषज्जते ५ तथाऽपिपुत्रादिममत्वेनभूतद्रोहेणचसंगोभवेत्तत्राह असंसक्तइति ६

प्रतिबोधक्रमं विवृण्वन् देहेऽनुषंगाभावमाह एक इति द्वाभ्याम् असावात्मा आत्मनो देहात्परो भिन्नः तत्र नव धावैलक्षण्येन भेदं सा धयति एक इति नवभिः पदैः देहो हि बालयुवादिभेदादनेकः मलिनश्च जडश्च सगुणश्च स्वकारणभूतगुणाश्रितश्च परिच्छिन्नश्च गृ हादिभिरावृतश्च दृश्यश्च स्वात्मा च आत्मा तु नैवं अतो भिन्नः ७ आत्मस्थं स्वस्मिन् स्थितम् प्रकृतिस्थोऽपि देहस्थोऽपि तद्विकारै र्नलिप्यते यतः समयि ब्रह्मणि स्थितः ८ इयमवस्था कस्योत्पद्यत इत्यपेक्षायामाह यः स्वधर्मेणेति चतुर्भिः ९ भवतु मनः प्रसन्नं ततः किं तत्राह यर्हि विशदाशयः प्रसन्नमनाः तदा परित्यक्तगुणः सन् सम्यग्दर्शनो भूत्वा शांतिमश्नुते शांतिमेवाह ममसम्यगौ

एकः शुद्धः स्वयंज्योतिर्निर्गुणोऽसौ गुणाश्रयः सर्वगोनावृतः साक्षी निरात्मात्मात्मनः परः ७ य एवं संतमात्मानमात्मस्थं वेद पूरुषः नाज्यते प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः समयि स्थितः ८ यः स्वधर्मेण मां नि त्यं निराशीः श्रद्धयाऽन्वितः भजते शनकैस्तस्य मनो राजन्प्रसीदति ९ परित्यक्तगुणः सम्यक्दर्शनो विशदाशयः शांतिं मे समवस्थानं ब्रह्मकैवल्यमश्नुते १० उदासीनमिवाध्यक्षं द्रव्यज्ञानक्रियात्मना म् कूटस्थमिममात्मानं यो वेदाप्नोति शोभनम् ११ भिन्नस्य लिंगस्य गुणप्रवाहो द्रव्यक्रियाकारक चेतनात्मनः दृष्टासु संपत्सु विपत्सु सूरयो न विक्रियंते मयि बद्धसौहृदाः १२ समः समानोत्तम- मध्यमाधमः सुखे च दुःखे च जितेंद्रियाशयः मयोपकॢप्ताखिललोकसंयुतो विधत्स्व वीराखिललोकरक्ष णम् १३

दासिन्येनावस्थानमेव ब्रह्म तदेव कैवल्यमश्नुते १० सम्यग्दर्शनमेवाह उदासीनमेवात्मानं द्रव्यज्ञानक्रियात्मनां देहज्ञानकर्मेंद्रियमनसामध्यक्षमिव स्थितमात्मानं यो वेद ११ संसारिणः कथं कूटस्थत्वमत आह भिन्नस्य लिंगस्य देहस्य गुणप्रवा हः संसारः भिन्नत्वे हेतुः द्रव्याद्यात्मकस्य तत्र चेतना चिदाभासः अतो दृष्टासु प्राप्तासु हर्षशोकादिभिर्न विक्रियंते १२ त्वं च सूरि- अतः सुखे दुःखे च समः सन् समाना उत्तममध्यमाधमा यस्य जितानींद्रियाण्याशयश्च येन स त्वमखिललोकरक्षणं कर्तुं कथं- शक्यं तत्राह मयेश्वरेण उपक्लृप्ताः संपादिता ये अखिला लोका अमात्यादयः तैः संयुतः १३ ५ ६

ननुरक्षणंदंडादिसापेक्षमतस्तपोऽन्यद्वापुण्यंकरिष्यामीति चेद्यत आह श्रेयइति यत्तस्मात्सांपराये परलोकेप्रजाभिः कृतात् सुकृ-
तात् षष्ठमंशंहर्त्ताहरति अरक्षणेदोषमाह अन्यथाप्रजाभिर्हृतंपुण्यंयस्यसः प्रजानामघमत्तिपापंभुंक्ते अन्यथेत्यस्यविवरण
म् करहारः सन्नरक्षिताचेत् १४ एवंचमोक्षोऽप्यनायासेनभविष्यतीत्याह द्विजाग्र्याणांमतश्चासावनुवृत्तश्चपरंपराप्राप्तोयोध
र्मः सएवप्रधानमर्थकामौतुप्रासंगिकौयस्य अन्यतमः अतिशयेनान्यःधर्मादिष्वनासक्त इत्यर्थः एकपद्यपाठेधर्मप्रधानावन्यतमौ
अर्थकामौयस्येत्यर्थः अस्याःपृथिव्याः अविता सन् अल्पेनकालेनगृहागतान्सनकादीन्द्रक्ष्यसि अनुरक्तोलोकोयस्मिन्सः १५

श्रेयःप्रजापालनमेवराज्ञोयत्सांपरायेसुकृतात्षष्ठमंशम् हर्त्ताऽन्यथाहृतपुण्यः प्रजानामर-
क्षिताकरहारोऽघमत्ति १४ एवंद्विजाग्र्यानुमतानुवृत्तधर्मप्रधानोऽन्यतमोवितास्याः ह्रस्वेनकालेनगृ
होपयातान्द्रष्टासिसिद्धाननुरक्तलोकः १५ वरंचमत्कंचनमानवेंद्र वृणीष्वतेऽहंगुणशीलयंत्रितः
नाहंमखैर्वैसुलभस्तपोभिर्योगेनवायत्समचित्तवर्ती १६ मैत्रेयउवाच सइत्थंलोकगुरु-
णाविष्वक्सेनेनविश्वजित् अनुशासितआदेशंशिरसाजगृहेहरेः १७ स्पृशंतंपादयोःप्रेम्णाव्रीडि
तंस्वेनकर्मणा शतक्रतुंपरिष्वज्यविद्वेषंविससर्जह १८ भगवानथविश्वात्मापृथुनोपहृतार्हणः
समुज्जिहानयाभक्त्यागृहीतचरणांबुजः १९ प्रस्थानाभिमुखोऽप्येनमनुग्रहविलंबितः पश्यन्पद्म
पलाशाक्षोनप्रतस्थेसुहृत्सताम् २०

मत् मत्तःसकाशात् किंचिद्वरंवृणीष्व गुणाःशमादयःशीलंनिर्मत्सरत्वादिस्व
भावः तैरहंयंत्रितोवशीकृतः तद्रहितैस्तुमखादिभिर्नाहंसुलभः यतः समंचित्तंयेषांतेष्वेववर्त्तितुंशीलंयस्य सोहम् १६ १७ क्ष
मापयितुंपादयोःस्पृशंतंस्वेनकर्मणाऽश्वापहरणेनव्रीडितम् प्रेम्णापरिष्वज्य १८ भगवान्प्रस्थानाभिमुखोऽप्यनुग्रहेणविलंबि-
तःसन् नप्रतस्थेप्रयाणंनकृतवानितिद्वयोरन्वयः कथंभूतःउपहृतमर्पितमर्हणंयस्मैससमुज्जिहानयासमुद्गच्छंत्यावर्धमानया
भक्त्यागृहीतेचरणांबुजेयस्य १९ पद्मपलाशवदक्षिणीयस्यतथाभूतःसन् एवंपृथुंपश्यन् २० ५ ५

भगवतस्तत्कृपाः निरेकमुक्त्वा तस्य भक्त्युद्रेकमाह सइतिद्वाभ्याम् बाष्पविक्लवत्वेनतूष्णीमवस्थितः सन् असुंहृदोपगुह्याधात् धृत
वान् २१ अनुप्तयोर्दृशोर्गोचरं विषयभूतम् पदाक्षितिं स्पृशंतमिति अयंभावः नखलुदेवाःपदाक्षितिंस्पृशंति अतः कृपापरवशो-
नूनंहरिरात्मानंविस्मृतवानिवेति अतएवस्खलनपरिहारायैवगरुडस्योन्नतेस्कंधेविन्यस्तंहस्ताग्रंयेनतम् २२ वरंवृणीष्वेति य-
दुक्तंतदसहमानआह हेविभोवरदानांब्रह्मादीनामीश्वरान् वरप्रदात्वत्तःसकाशात्बुधःकथंवरान्वृणीतेति कीदृशान् गुणैर्वि
क्रियतइति गुणःविक्रियोऽहंकारः सएवात्मायेषांतेषांब्रह्मादीनांसंबंधिनः देहाभिमानिनांयोग्यानितिवानथाचेद्बुधएवनभव
तीत्यर्थः जुगुप्सितत्वादपीत्याह येनेति बुधएवाहमपिनवृणेइतिसमुच्चयायचकारः २३ कैवल्यपतेइतिसंबोधनात् कैवल्यं

सआदिराजोरचितांजलिर्हरिंविलोकितुंनाशकदश्रुलोचनः नकिंचनोवाचसबाष्पविक्लवोहृदो
पगुह्यामुमधादवस्थितः २१ अथावमृज्याश्रुकलाविलोकयन्नतृप्तदृग्गोचरमाहपूरुषम् पदास्पृ
शंतंक्षितिमंसउन्नतेविन्यस्तहस्ताग्रमुरंगविद्विषः २२ पृथुरुवाच वरान्विभोत्वद्वरदेश्व
राद्बुधःकथंवृणीतेगुणविक्रियात्मनाम् येनारकाणामपिसंतिदेहिनांतानीशकैवल्यपतेवृणेनच
२३ नकामयेनाथतदप्यहंक्वचिन्नयत्रयुष्मच्चरणांबुजासवः महत्तमांतर्हृदयान्मुखच्युतोविधत्स्व
कर्णायुतमेषमेवरः २४ सउत्तमश्लोकमहन्मुखच्युतोभवत्पदांभोजसुधाकणानिलः स्मृतिंपुन
र्विस्मृततत्त्ववर्त्मनांकुयोगिनांनोवितरत्यलंवरैः २५

वरिष्यनीतिमाशंकीरित्याह नेति महत्तमानामंतर्हृदयान्मुखद्वारेणनिर्गतोभवत्पदांभोजमकरंदोयशःश्रवणादिसुखंयत्रना
स्तितादृशंचेत्कैवल्यंतर्हितत् क्वचित्कदाचिदपिनकामये तर्हिकिंकामयसेतदाह यशःश्रवणाय कर्णानामयुतंविधत्स्व ननु-
कोऽप्येवंनवृतवान् किमन्यच्चिंतयेत्याह ममतुएषएववरः २४ ननुतर्हिकैवल्याभावेरागद्वेषाद्याकुलानांभक्तिसुखमपिनस्या
दित्याशंक्याह सइति भवत्पदांभोजसुधायाःकणोलेशस्तत्संबंधीयोऽनिलःसएवदूरादपिकिंचिद्यशःश्रवणमात्रमित्यर्थः
विस्मृतंतत्त्ववर्त्मयैःकुयोगिभिस्तेषामपिपुनःस्मृतिमात्मज्ञानंवितरति अतोनखलुभक्तानांरागादिसंभवः अतोनोऽस्माकं
सारग्राहिणामन्यैर्वरैरलम् भक्तावेवमोक्षादिसर्वसुखांतर्भावादितिभावः २५ ७ ७ ७

ननुभक्तिर्मुक्तिफलैव अतः फलंविहायसाधनेभवतः कोऽयमाग्रहइत्याशंक्याह हेस्थश्रवः मंगलकीर्ते तेशिवंयशः सतांसंगमेयः सकृदपियदृच्छयाऽपिउपश्रृणोतिगुणज्ञश्चेत्सः पशुंविनाऽन्यःकथंविरमेत् गुणातिशयंसूचयति श्रीर्यत् यशएवप्रकर्षेणवृन वती गुणानांसर्वपुरुषार्थानांसंग्रहः स्वस्मिन्समाहारस्तदिच्छया २६ अतोलक्ष्मीरिवान्यवरत्यागेनत्वामेवाहंभजइत्याह अथे ति लालसउत्सुकःसन्कर्मणिक्रियमाणेयथेंद्रेणसहकलिः एवंभक्तावपिकिंलक्ष्म्यासहकलिःस्यादितिवितर्कयति एकस्मिन् पत्यौस्पर्धमानयोरावयोरपिकिंकलिर्नस्यादितिकाक्वावितर्कः ननुपर्यायेणसेवायांनस्यात् नैवम् कुतस्त्वच्चरणयोरेवैकस्ता नःमनोविस्तारोयाभ्यांतयोः २७ भवतुवाकलिः तथाऽपिभजेयमेवेत्याह जगज्जनन्यांवैशसंविरोधःस्यादेवनत्रहेतुः यस्याः

यशः शिवंसुश्रवआर्यसंगमेयदृच्छयाचोपश्रृणोतितेसकृत् कथंगुणज्ञोविरमेद्विनापशुंश्रीर्यत्प्रव व्रेगुणसंग्रहेच्छया २६ अथाभजेत्वाखिलपूरुषोत्तमंगुणालयंपद्मकरेवलालसः अप्यावयोरे कपतिस्पृधोःकलिर्नस्यात्कृतत्वच्चरणैकतानयोः २७ जगज्जनन्यांजगदीशवैशसंस्यादेवयत्कर्म णिनःसमीहितम् करोतिफल्ग्वप्युरुदीनवत्सलःस्वएवधिष्ण्येऽभिरतस्यकिंतया २८ भजंत्यथत्वा मतएवसाधवोव्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयम् भवत्पदानुस्मरणादृतेसतांनिमित्तमन्यद्भगवन्नवि द्महे २९ मन्येगिरंतेजगतांविमोहिनींवरंवृणीष्वेतिभजंतमात्थयत् वाचानुतंत्यायदितेजनोऽसितः कथंपुनःकर्मकरोतिमोहितः ३०

कर्मणिनःसमीहितमिच्छाभवति तथाऽपिइंद्रविरोधेमत्पक्षपातवदत्रापितवपक्षपातएवस्यादित्याह फल्गुतुच्छमपिउरुब हुकरोषि यतोदीनेषुवत्सलः स्वेस्वरूपएवरतस्यतयाकिंप्रयोजनंतांनाद्रियसइत्यर्थः २८ यतस्त्वंदीनवत्सलः अतएवसाधवो निष्कामाः अथज्ञानानंतरमपित्वांभजंति कथंभूतम् मायागुणानांविभ्रमोविलासस्तस्योदयः कार्यंसनिरस्तोयस्मिन्तम् तेकि मर्थंभजंतितत्राह भवत्पदानुस्मरणात् विनाऽन्यत्तेषांनिमित्तंफलंनविद्मः २९ वरैःप्रलोभनंचकृपालोस्तवानुचितमित्याशयेना ह मन्यइति नुअहोतेवाचातंत्यायदिजनोऽयमसितःअबद्धःस्यात् तर्हिपुनःपुनःफलैर्मोहितःसन्कथंकर्मकरोति ३० ध

त्वन्मायययाखंडितस्य त्वयापुनः खंडनंनकर्त्तव्यंकिंतुहितंचेष्टितव्यमित्याह त्वन्माययाकृतादात्मनः त्वत्तः खंडितः पृथक्कृतः यद्यतोऽन्यत् पुत्रादिकमाशास्ते अतः स्वयमविज्ञापितएवहितंचेष्टितुमर्हसि ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ वाग्वित्तांजलिभिर्भक्तिनः पूजिताः संतः वैकुंठानुगताः पार्षदाश्च ३६ अमुष्यराज्ञः हरन्निवेतिलोकोक्तिः वस्तुतः तस्यमनः सर्वदैवतदधीनमस्त्येव स्वधामराज्ञो

त्वन्माययाऽद्धाजनईशखंडितोयदन्यदाशास्तऋतात्मनोऽबुधः यथाचरेद्बालहितंपितास्वयंतथा त्वमेवार्हसिनः समीहितुम् ३१ मैत्रेयउवाच इत्यादिराजेनस्तुतः सविश्वदृक्तमाहराजन्म-यिभक्तिरस्तुते दिष्ट्येदृशीधीर्मयितेकृतायययामायांमदीयांतरतिस्मदुस्त्यजाम् ३२ तत्त्वंकुरुमया दिष्टमप्रमत्तः प्रजापते मदादेशकरोलोकः सर्वत्राप्नोतिशोभनम् ३३ मैत्रेयउवाच इतिवैन्य स्यराजर्षेः प्रतिनंद्यार्थवद्वचः पूजितोऽनुगृहीत्वैनंगंतुंचक्रेऽच्युतोमतिम् ३४ देवर्षिपितृगंधर्वसि द्धचारणपन्नगाः किन्नराप्सरसोमर्त्याः खगाभूतान्यनेकशः ३५ यज्ञेश्वरधियाराज्ञावाग्वित्तांजलि भक्तितः सभाजिताययुः सर्वेवैकुंठानुगतास्ततः ३६ भगवानपिराजर्षेः सोपाध्यायस्यचाच्युतः हरन्निवमनोऽमुष्यस्वधामप्रत्यपद्यत ३७ अदृष्टायनमस्कृत्यनृपः संदर्शितात्मने अव्यक्तायचदे वानांदेवायस्वपुरंययौ ३८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेविंशोऽध्यायः २० मैत्रे यउवाच मौक्तिकैः कुसुमस्रग्भिर्दुकूलैः स्वर्णतोरणैः महासुरभिभिर्धूपैर्मंडितंतत्रतत्रवै १ चंदनागरुतोयार्द्ररथ्याचत्वरमार्गवत् पुष्पाक्षतफलैस्तोक्मैर्लाजैरर्चिभिरर्चितम् २ सवृंदैः क दलीस्तंभैः पूगपोतैः परिष्कृतम् तरुपल्लवमालाभिः सर्वतः समलंकृतम् ३

हृदयम् ३७ अदृष्टायलोचनपथमतिक्रांताय संदर्शितआत्मायेनतस्मै वस्तुतः अव्यक्ताय ३८ इतिचतुर्थेटीकायांविं शोऽध्यायः २० एकविंशेतुपृथुनाप्रजानामनुशासनम् महासत्रेस्फुरादीनांमहासदसिवर्ण्यते १ पुरंययाविद्युक्तंनपु रमनुवर्णयति मौक्तिकैरितित्रिभिः १ चंदनागरुयुक्तैस्तोयैरार्द्रारथ्यादयः तद्युक्तं तोक्मैः हरितयवैः अंकुरैरितिवा अर्चि-भिर्दीपैः २ सवृंदैः पुष्पफलयुक्तैः कदलीस्तंभैः पूगवृक्षैस्तथाविधैः सर्वतः समलंकृतंशोभितम् ३

संभृतान्यशेषाणि मंगलानि दध्यादीनि तैः [illegible] ४ गतस्मयो निरहंकारः ५ प्रियान्वरान्प्रददा
तीति तथा ६ गुणैर्महान् अतएव महत्तमः ७ गुणैर्विजृंभितमूर्जितं गुणवद्भिः सभाजितं सत्कृतं यशो गृणंतमर्चयन्नाह सदस
स्पते शौनक ८ लब्धान्यशेषसत्कराणामर्हणानि येन सः किमकरोदिति शेषः ९ श्रवणोत्सुक्यमाविष्कुर्वन्प्रार्थयते कोन्विति य

स्त्रियस्तं दीपबलिभिः संभृताशेषमंगलैः अन्वीयुर्मृष्टकन्याश्च मृष्टकुंडलमंडिताः ४ शंखदुंदुभि
घोषेण ब्रह्मघोषेण चर्त्विजाम् विवेश भवनं वीरः स्तूयमानो गतस्मयः ५ पूजितः पूजयामास तत्र तत्र
महायशाः पौरान्जानपदांस्तांस्तान्प्रीतः प्रियवरप्रदः ६ स एवमादीन्यनवद्यचेष्टितः कर्माणि भूया
सि महान्महत्तमः कुर्वन्शशासावनिमंडलं यशः स्फीतं निधायारुरुहे परं पदम् ७ सूत उवाच
मुत्वादिराजस्य यशो विजृंभितं गुणैरशेषैर्गुणवत्सभाजितम् क्षत्ता महाभागवतः सदस्पते कौषार-
विं प्राह गृणंतमर्चयन् ८ विदुर उवाच सोऽभिषिक्तः पृथुर्विप्रैर्लब्धाशेषसुरार्हणः बिभ्र
त्स वैष्णवं तेजो बाह्वोर्याभ्यां दुदोह गाम् ९ कोन्वस्य कीर्तिं न शृणोत्यभिज्ञो यद्विक्रमोच्छिष्टमशेष
भूपाः लोकाः सपाला उपजीवंति काममद्यापि तन्मे वद कर्म शुद्धम् १० मैत्रेय उवाच गंगायमु
नयोर्नद्योरंतरा क्षेत्रमावसन् आरब्धानेव बुभुजे भोगान्पुण्यजिहासया ११ सर्वत्रास्खलितादेशः
सप्तद्वीपैकदंडधृक् अन्यत्र ब्राह्मणकुलादन्यत्राच्युतगोत्रतः १२ एकदासीन्महासत्रदीक्षा तत्र दि
वौकसाम् समाजो ब्रह्मर्षीणां च राजर्षीणां च सत्तम १३

स्य विक्रमः पृथ्वीदोहनं तस्योच्छिष्टतुल्यं कामम् तत्तस्य कर्म वद १० प्राचीनकर्मभिः प्रारब्धानेव बुभजे न तु भोगांतरार्थं कर्मा
णि करोति न द्विपि भोगेन पुण्यक्षपणेच्छया न तु सुखवासनया इत्यर्थः ११ अस्खलितः अप्रतिहत आदेश आज्ञा यस्य सप्तद्वीपेषे
क एव दंडं धारयतीति तथा किं सर्वत्र नेत्याह ब्रह्मकुलव्यतिरेकेण अच्युतगोत्रप्रवर्त्तकतुल्यो येषां वैष्णवानां तद्व्यतिरेकेण च १२
एकदा तस्य महासत्रदीक्षा आसीत्तत्र सत्रे देवादीनां समाज आसीदित्यर्थः १३ ५ ५ ५

तस्मिन्पूज्येषु अर्चितेषु सत्सु सदसो मध्ये उत्थितः सन् समततः समेक्षतेति षष्ठेनान्वयः १४ प्रांशुः उन्नतः पीनावायतौ भुजौ यस्य कंजवदरुणे ईक्षणे यस्य शोभना द्विजाः स्मितं च यस्य १५ व्यूढं विस्तीर्णं वक्षो यस्य वलिभिस्तिसृभिः वल्गु सुंदरं दलवद् धो ऽग्रम् अश्वत्थपत्रमिव उपरि विस्तृतम् अधस्तात्संकुचितमुदरं यस्य आवर्त्तवन्निम्ना नाभिर्यस्य कांचनवदुज्ज्वलावूरू यस्य उदग्रौ उन्नताग्रौ पादौ यस्य १६ सूक्ष्माश्च ते वक्राश्चासिताश्च स्निग्धाश्च मूर्द्धजा यस्य कंबुवत्त्रिरेखांकिता कंधरा यस्य परिधाय वसित्वा उपवीय उत्तरीयं कृत्वा १७ नियमे निमित्ते न्यस्तानि त्यक्तानि भूषणानि येन सः अत एव तैरनावृतत्वात् व्यंजिता अशेष

तस्मिन्नर्हत्सु सर्वेषु स्वर्चितेषु यथाऽर्हतः उत्थितः सदसो मध्ये ताराणामुडुराडिव १४ प्रांशुः पीनायतभुजो गौरः कंजारुणेक्षणः सुनासः सुमुखः सौम्यः पीनांसः सुद्विजस्मितः १५ व्यूढवक्षा बृहच्छ्रोणिर्वलिवल्गुदलोदरः आवर्त्तनाभिरोजस्वी कांचनोरुरुदग्रपात् १६ सूक्ष्मवक्रासितस्निग्धमूर्धजः कंबुकंधरः महाधने दुकूलाग्र्ये परिधायोपवीय च १७ व्यंजिताशेषगात्रश्रीर्नियमे न्यस्तभूषणः कृष्णाजिनधरः श्रीमान्कुशपाणिः कृतोचितः १८ शिशिरस्निग्धताराक्षः समैक्षत समंततः ऊचिवानिदमुर्वीशः सदः संहर्षयन्निव १९ चारुचित्रपदं श्लक्ष्णं मृष्टं गूढमविक्लवम् १९ राजोवाच सभ्याः शृणुत भद्रं वः साधवो य इहागताः सत्सु जिज्ञासुभिर्धर्ममावेद्यं स्वमनीषितम् २० अहं दंडधरो राजा प्रजानामिह योजितः रक्षिता वृत्तिदः स्वेषु सेतुषु स्थापिता पृथक् २१

गात्रेषु श्रीः स्वाभाविकी शोभा येन कृतान्युचितानि कर्माणि येन १८ शिशिरे संतापहरे स्निग्धे च तारे ययोस्ते ऽक्षिणी यस्य इदं वक्ष्यमाणं वाक्यमुक्तवांश्च चारु श्रोत्रप्रियम् चित्राणि पदानि यस्मिन् श्लक्ष्णं प्रशस्तं मृष्टं शुद्धम् गूढं गंभीरार्थम् अविक्लवम् अव्याकुलम् १९ भाषणे हेतुः धर्मजिज्ञासुभिः पुंभिः सत्सु स्वमनीषितम् आवेद्यं वक्तव्यम् अतः प्रजानुशासनमिषेण जिज्ञासैव क्रियते न तु युष्मान् प्रति धर्मप्रवचनमिति भावः २० इदानीं प्रजाः शिक्षयिष्यन् प्रजाशिक्षणादिकं ममावश्यकमित्याह अहमिति त्रिभिः पृथक् सेतुषु स्थापयिता २१

दिष्टदृक् प्राक्कर्मसाक्षीईश्वरोयस्यतुष्यति तस्मात्वेदवादिनोयज्ञ[illegible]याद्यनुष्ठानात्तेलोकामेस्युः कथंभूताः

कामानांसम्यक्दोहः प्रपूरणंयेषु २२ अन्यथात्वनिष्टंस्यादित्याह यइति शमलंपापम् भगमैश्वर्यम् २३ तत्तस्माद्धेप्रजाःभ
र्तुर्ममपिंडार्थंपिंडदानवत् परलोकहितार्थंस्वकार्यमेवकुरुतस्वधर्ममेवानुतिष्ठत अधोक्षजेधीर्येषांतादृशाः संतः वासुदेवा-
र्पणाद्धस्माइत्यर्थः अनुग्रहः कृतोभवेदितिशेषः २४ शास्तुः शिक्षयितुः अनुज्ञातुः अनुमोदितुश्चप्रेत्यपरलोकेयत्फलंतत्तु-

तस्यमेतदनुष्ठानाद्यानाहुर्ब्रह्मवादिनः लोकाःस्युःकामसंदोहायस्यतुष्यतिदिष्टदृक् २२ यउद्ध
रेत्करंराजाप्रजाधर्मेष्वशिक्षयन् प्रजानांशमलंभुंक्तेभगंचस्वंजहातिसः २३ तत्प्रजाभर्तृपिंडा
र्थंस्वार्थमेवानसूयवः कुरुताधोक्षजधियस्तर्हिमेऽनुग्रहःकृतः २४ यूयंतदनुमोदध्वंपितृदेव
र्षयोमलाः कर्तुःशास्तुरनुज्ञातुस्तुल्यंयत्प्रेत्यतत्फलम् २५ अस्तियज्ञपतिर्नामकेषांचिदर्ह
सत्तमाः इहामुत्रचलक्ष्यंतेज्योत्स्नावत्यःक्वचिद्भुवः २६ मनोरुत्तानपादस्यध्रुवस्यापिमहीपतेः
प्रियव्रतस्यराजर्षेरंगस्यास्मत्पितुःपितुः २७ ईदृशानामथान्येषामजस्यचभवस्यच प्रह्लादस्य
बलेश्चापिकृत्यमस्तिगदाभृता २८

ल्यम् २५ कर्मकर्तव्यमित्यनुमोदामहे नतुवासुदेवेऽर्पणीयमिति वेना
दिभिस्तदनंगीकारादित्येवंवादिनः शनैःसंबोधयन्नाह हेअर्हसत्तमाः यज्ञपतिर्नामपरमेश्वरः केषांचिन्मतेतावदस्ति तथाऽपि
विप्रतिपत्तेर्नतत् सिद्धिरित्याशंक्यजगद्वैचित्र्यान्यथानुपपत्तिंप्रमाणयति इहामुत्रचज्योत्स्नावत्यः कांतिमत्यः भुवोभोग-
भूमयः शरीराणिच २६ नन्विदंकर्मवैचित्र्यादेवसेत्स्यति तथाऽपिविद्वदनुभवेनेश्वरसिद्धिरित्याह मनोरितित्रिभिः अस्म
त्पितामहस्यांगस्य २७ कृत्यमस्ति अवश्यंकर्मफलदात्राभाव्यमितितेषांमतमित्यर्थः २८ ५ ५

मृत्योर्दौहित्रादीन् वेनादीन्विना धर्मोविमोहितान् अतःशोच्यान् ननुकर्मैवफलंदास्यतिकिंमुद्देशगतावादेवताः किंपरमेश्वरेण तत्राह वर्गेति वर्गोऽत्रत्रिवर्गःस्वर्गोधर्मस्यफलमपवर्गोमोक्षः तेषामैकात्म्येन ऐकरूप्येणसर्वानुगतेनहेतुनातत्रापिप्रायेणहेतुना अयंभावः नतावज्जडस्यकर्मणःफलदातृत्वंघटतेनचार्वाग्देवतानांस्वातंत्र्यम् अंतर्यामिश्रुतेः नचतदाकर्मसाम्येफलतारतम्यंक्वचित्तदसिद्धिश्चसंभवति अतःस्वातंत्र्येणकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुंसमर्थेनपरमेश्वरेणभाव्यमिति २९ किंच जीवानां मोक्षदः परमेश्वरएवनार्वाग्देवताः तासामपिजीवत्वाविशेषादित्याशयेनाहत्रिभिः यस्यपादयोःसेवायामभिरुचिस्तपस्विनां

दौहित्रादीनृतेमृत्योःशोच्यान्धर्मविमोहितान् वर्गःस्वर्गापवर्गाणांप्रायेणैकात्म्यहेतुना २९ यत्पादसेवाऽभिरुचिस्तपस्विनामशेषजन्मोपचितंमलंधियः सद्यःक्षिणोत्यन्वहमेधतीसतीयथापदांगुष्ठविनिःसृतासरित् ३० विनिर्धुताशेषमनोमलःपुमानसंगविज्ञानविशेषवीर्यवान् यदंघ्रिमूलेकृतकेतनःपुनर्नसंसृतिंक्लेशवहांप्रपद्यते ३१ तमेवयूयंभजतात्मवृत्तिभिर्मनोवचःकायगुणैःस्वकर्मभिः अमायिनःकामदुघांघ्रिपंकजंयथाऽधिकारावसितार्थसिद्धयः ३२

संसारतप्तानामशेषैर्जन्मभिः समृद्धंधियोमलंसद्यःक्षपयति तमेवभजतेतितृतीयेनान्वयः कथंभूता अहन्यहनिवर्द्धमाना सतीसात्विकी तत्पादसंबंधस्यैवैषमहिमेतिदृष्टांतेनाह यथेति ३० विनिर्धूताअशेषामनोमलायस्य असंगोवैराग्यंतेनविज्ञानस्यविशेषः साक्षात्कारः तदेववीर्यंयस्य यस्यांघ्रिमूलेकृताश्रयःसन् ३१ आत्मवृत्तिभिरध्यापनादिभिः मनोवचःकायानांगुणैर्ध्यानस्तुतिसपर्याभिः अमायिनः निष्कपटाः संतः ननुब्रह्मादिभिःसेव्येकिमस्मद्भक्त्याभविष्यतितत्राह यथाधिकारमेवावसितानिनिश्चितानिसमाप्तावाऽअर्थसिद्धिर्येषाम् ३२ ५ ५ ५ ५

स्वकर्मभिर्यागादिभिर्भजते तदुक्तं तत्र [illegible] देशकालेषु भगवद्दृष्ट्या कर्मकर्तव्यं न भिन्नदृष्ट्येति वक्तुं तेषां भगवद्रूपतामाह द्वाभ्याम् असौ भगवानेव स्वरूपतो विशुद्धविज्ञानघनोऽपि अगुणो निर्विशेषणोऽपि सन्निह कर्ममार्गेऽनेकगुणः नानाविशेषणवान् अध्वरो यज्ञः संपद्यते यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेः अनेकगुणत्वमेवाह पृथग्विधानि यानि द्रव्यादीनि तैः तत्र द्रव्याणि व्रीह्यादीनि गुणाः शुक्लादयः क्रिया अवघातादयः उक्तयो मंत्राः अर्थोऽङ्गसाध्य उपकारः आशयः संकल्पः लिंगं पदार्थानां शक्तिः नाम ज्योतिष्टोमादि तैश्चाध्वरः संपद्यते ३३ यागफलस्यापि भगवद्रूपतामाह प्रधानेति एषः विभुः परमानंदोऽपि शरीरे चेतनां विषयाकारां बुद्धिं प्रतिपद्य तदभिव्यंग्यानंदरूपः सन् क्रियाफलत्वेन प्रतीयते एतस्यै

असाविहानेकगुणोऽगुणोऽध्वरः पृथग्विधद्रव्यगुणक्रियोक्तिभिः संपद्यतेऽर्थाशयलिंगनामभिर्विशुद्धविज्ञानघनः स्वरूपतः ३३ प्रधानकालाशयधर्मसंग्रहे शरीर एष प्रतिपद्य चेतनाम् क्रियाफलत्वेन विभुर्विभाव्यते यथाऽनलो दारुषु तद्गुणात्मकः ३४ अहो ममामी वितरंत्यनुग्रहं हरिं गुरुं यज्ञभुजामधीश्वरम् स्वधर्मयोगेन यजंति मामका निरंतरं क्षोणितले दृढव्रताः ३५ मा जातु तेजः प्रभवेन्महर्द्धिभिस्तितिक्षया तपसा विद्यया च देदीप्यमानेऽजितदेवतानां कुले स्वयं राजकुलाद्द्विजानाम् ३६

वानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवंतीति श्रुतेः यथाऽनलो दारुषु स्थितः तद्गुणात्मकः दारुधर्मदैर्घ्यवक्रत्वादिमान् तद्वत् कथंभूते शरीरे प्रधानमव्यक्तं कालः क्षोभकः आशयो वासना धर्मोऽदृष्टं तैः संगृह्यते जन्यत इति तथा तस्मिन् ३४ तदेवमप्रवृत्तान् भगवद्भजने प्रवर्त्य स्वतः प्रवृत्तानां प्रवृत्तिमभिनंदनेन द्रढयति अहो इति वितरंति कुर्वंति ३५ इदानीं हरिभक्तिदार्ढ्याय ब्राह्मणभक्तिं विधत्ते मा जात्वित्यष्टभिः महत्यश्च ता ऋद्धयश्च ताभिर्यद्राजकुलस्य तेजस्तस्मात्सकाशात् द्विजानां कुले अजितो देवता येषां वैष्णवानां तेषां च कुले मा जातु प्रभवेत् कदाचिदपि प्रभावं न करोतु कथंभूते समृद्धिभिर्विनाऽपि स्वयमेव तितिक्षादिभिर्देदीप्यमाने ३६

ब्राह्मणांस्स्तुवन्नाह यच्चरणाभिवंदनात् हरिर्लक्ष्मीं यशश्चावाप ३७ यत्सेवयाचेश्वरस्तुष्यति तद्देवब्रह्मकुलं निषेव्यतामिति द्वयोरन्वयः हरेर्लोकसंग्रहरूपोयोधर्मस्तत्परैः ३८ ननु ब्रह्मकुल एव नित्यं सेव्यमाने सर्वदेवतासुखभूते ऽग्नौ यज्ञाद्यनुष्ठानं न स्यान्न च तेन विना चित्तशुद्धिः न च तया विना मोक्षः स्यादित्याशंक्याह पुमानिति द्वाभ्याम् यस्य ब्रह्मकुलस्य नित्यं संबंधेन निषेवया पुमान्स्वयमेव ज्ञानाभ्यासादिकं विना ऽप्यनुत्तमं शमं मोक्षं लभेत कुतः यत्सेवया स्वत एवानतिवेलं शीघ्रं प्रसीदतः शुध्यतः आत्मनश्चित्तात् अतः परं श्रेष्ठं देवानां किं सुखमस्ति ब्राह्मणसेवयैव यज्ञादिफलं ज्ञानफलं च सर्वं भवतीत्यर्थः ३९ हरेरपि न देवपरं सुखमित्याह अश्नातीति इज्यानां पूज्यानामिंद्रादीनां नामभिर्यस्य मुखे श्रद्धया हुतं हविरनंतो यथाऽश्नाति तथा चेतनया रहिते हुताशने हुतं-

ब्रह्मण्यदेवः पुरुषः पुरातनो नित्यं हरिर्यच्चरणाभिवंदनात् अवाप लक्ष्मीमनपायिनीं यशो जगत्पवित्रं च महत्तमाग्रणीः ३७ यत्सेवयाऽशेषगुहाशयः स्वराड्विप्रप्रियस्तुष्यति काममीश्वरः तदेव तद्धर्मपरैर्विनीतैः सर्वात्मना ब्रह्मकुलं निषेव्यताम् ३८ पुमान्लभेतानतिवेलमात्मनः प्रसीदतोऽत्यंतशमं स्वतः स्वयम् यन्नित्यसंबंधनिषेवया ततः परं किमत्रास्ति सुखं हविर्भुजाम् ३९ अश्नात्यनंतः खलु तत्त्वकोविदैः श्रद्धाहुतं यन्मुख इज्यनामभिः न वै तथा चेतनया बहिष्कृते हुताशने पारमहंस्यपर्यगुः ४० यद्ब्रह्म नित्यं विरजं सनातनं श्रद्धातपोमंगलमौनसंयमैः समाधिना बिभ्रति हार्थदृष्टये यत्रेदमादर्श इवावभासते ४१

नाश्नाति कैर्द्विजमुखे हुतमश्नाति तत्त्वकोविदैः सर्वदेवमयश्चैतन्यमूर्त्तिरनंत इति तत्त्वविद्भिः कुत एवंभूतोऽसौ तत्राह पारमहंस्यं ज्ञानं तत्परान्नर्हंति अधिकुर्वंतीति पारमहंस्यपर्यास्तान् गावो वाचो यस्मिन् उपनिषद्भिर्ज्ञानघनत्वेनोक्त इत्यर्थः यद्वा परमहंसानां ज्ञाननिष्ठानां गम्यः पारमहंस्यः परितो न गच्छंति गावो वाचो यस्मिन् स पर्यगुः इंद्रियनियंता स चासौ स च पारमहंस्यपर्यगुः ज्ञानरूपः सर्वांतर्यामीत्यर्थः ४० न केवलं चेतनत्वेन हुताशनाद्विशेषः किंतु वेदज्ञानादपीत्याह यदित्यव्ययम् ये ब्रह्म वेदं नित्यं बिभ्रति ते नेषामित्युत्तरेणान्वयः मंगलं नाम प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तस्य वर्जनम् एतद्धि मलं प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः मौनमध्ययनविरोधिवार्त्तात्यागः समाधिना चित्तस्थैर्येण अर्थदृष्टये वेदार्थमपि विचारयंतीत्यर्थः यत्र वेदे इदं विश्वम् ४१ ७५

हेआर्याः आयुर्यावज्जीवमधिकिरीटंमुकुटस्योपरिवहेयेतिप्रार्थनायांलिङ् यरेणुम् ४२ गुणभजनस्यफलमाह गुणायनम-
न्वनुसंपदः संवृणुतेसम्यक् भजंतितस्मात्प्रसीदतांप्रसीदतुगवांचकुलम् ४३ ४४ साधुवादमाह पुत्रेणेतिषड्भिः यद्यनः
देवो पितमोनरकमत्यतरत् अतितितार ४५ ४६ ४७ मुकुंदनाथाःस्म त्वंनाथत्वमेवमुकुंदनाथत्वेपर्यवसितमित्यर्थः तत्र

तेषामहंपादसरोजरेणुमार्यावहेयाधिकिरीटमायुः यंनित्यदाबिभ्रत आशुपापंनश्यत्यमुंसर्वगु-
णाभजंति ४२ गुणायनंशीलधनंकृतज्ञंवृद्धाश्रयंसंवृणुतेऽनुसंपदः प्रसीदतांब्रह्मकुलंगवांच
जनार्दनःसानुचरश्चमह्यम् ४३ मैत्रेयउवाच इतिब्रुवाणंनृपतिंपितृदेवद्विजातयः तु
ष्टुवुर्हृष्टमनसःसाधुवादेनसाधवः ४४ पुत्रेणजयतेलोकानितिसत्यवतीश्रुतिः ब्रह्मदंडहतःपापो
यद्वेनोऽत्यतरत्तमः ४५ हिरण्यकशिपुश्चापिभगवन्निंदयातमः विविक्षुरत्यगात्सूनोःप्रह्लादस्यानु
भावतः ४६ वीरवर्यपितःपृथ्व्याःसमाःसंजीवशाश्वतीः यस्येदृश्यच्युतेभक्तिःसर्वलोकैकभर्त्तरि
४७ अहोवयंह्यद्यपवित्रकीर्त्तेत्वयैवनाथेनमुकुंदनाथाः यउत्तमश्लोकतमस्यविष्णोर्ब्रह्मण्यदेव
स्यकथांव्यनक्ति ४८ नात्यद्भुतमिदंनाथतवाजीव्यानुशासनम् प्रजानुरागोमहतांप्रकृतिःकरु
णात्मनाम् ४९ अद्यनस्तमसःपारस्त्वयोपासादितःप्रभो भ्राम्यतांनष्टदृष्टीनांकर्मभिर्दैवसंज्ञि
तैः ५० नमोविवृद्धसत्त्वायपुरुषायमहीयसे योब्रह्मक्षत्त्रमाविश्यबिभर्त्तीदंस्वतेजसा ५१

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेएकविंशोऽध्यायः २१

हेतुः यद्दति ४८ आजीविनांसेवकानाम् अनुशासनम् प्रजास्वनुरागःप्रकृतिः स्वभावः ४९ उपासादितः प्रापितः कर्मभिर्भ्रा
म्यताम् ५० ईश्वरदृष्ट्याविप्रादयोऽपिप्रणमंति नमइति ब्रह्माविश्यब्राह्मणजानिमधिष्ठायक्षत्त्रंबिभर्त्तिक्षत्त्रंचाविश्यब्रह्म
बिभर्त्ति तदुभयंचाविश्यइदंविश्वंबिभर्त्ति ५१ इतिचतुर्थेटीकायामेकविंशोऽध्यायः २१

सनत्कुमारो भगवानुपादिशदितीर्यते ११ अर्चिषालक्षितान् सनकादयइतिज्ञा
द्वाविंशेतुपरंज्ञानंपृथवेहरिशासनात् सनत्कुमारोभगवानुपादिशदितीर्यते ११ अर्चिषालक्षितान् सनकादयइतिज्ञा
पितान् अचष्ट अपश्यत् २ तेषांदर्शनेनोद्गतान् प्राणान्प्राप्तुमिच्छुरिव अयंभावः ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंति यूनस्थविरआयति
प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यतइतिश्रुतेः प्राणास्तावत्तत्तेजसाक्षिप्तास्तान्प्रत्युद्गच्छंति अतः स्वयमनुद्गच्छतः
प्राणहानिः स्यादितिभयादिवससंभ्रमंप्रत्युद्गमंचकारेति सहसदस्यैरनुगैश्चवर्त्तमानः इंद्रियेशोजीवः गुणान् गंधादीन्

जनेषुप्रगृणत्स्वेवंपृथुंपृथुलविक्रमम् तत्रोपजग्मुर्मुनयश्चत्वारः सूर्यवर्चसः १

मैत्रेयउवाच तांस्तुसिद्धेश्वरान्राजाव्योम्नोऽवतरतोऽर्चिषा लोकानपापान्कुर्वत्यासानुगोऽचष्टलक्षितान् २
तद्दर्शनोद्गतप्राणान्प्रत्यादित्सुरिवोत्थितः ससदस्यानुगोवैन्य इंद्रियेशोगुणानिव ३ गौरवाद्यंत्रि
तः सभ्यः प्रश्रयानतकंधरः विधिवत्पूजयांचक्रेगृहीताध्यर्हणासनान् ४ तत्पादशौचसलिले
र्मार्जितालकबंधनः तत्रशीलवतांवृत्तमाचरन्मानयन्निव ५ हाटकासनआसीनान्स्वधिष्ण्ये
ष्विवपावकान् श्रद्धासंयमसंयुक्तः प्रीतः प्राहभवाग्रजान् ६ पृथुरुवाच अहोआचरि
तंकिमेमंगलंमंगलायनाः यस्यवोदर्शनंह्यासीद्दुर्दर्शानांचयोगिभिः ७ किंतस्यदुर्लभतरमिह
लोकेपरत्रच यस्यविप्राः प्रसीदंतिशिवोविष्णुश्चसानुगः ८ नैवलक्षयतेलोकोलोकान्पर्यटतो
ऽपियान् यथासर्वदृशंसर्वेआत्मानंयेऽस्यहेतवः ९

प्रतियथोद्गच्छतीत्यौत्सुक्येदृष्टांतः ३ यंत्रितोवशी
कृतः गृहीतमध्यर्हणमर्घ्यमासनंचयैस्तान् ४ मार्जितंक्षालितमलकबंधनंयस्यमानयन्निवस्वयंचचार ५ भवस्याप्यग्रजत्वे
नमान्यान् ६ प्रीतः प्राहेत्युक्तं तदेवप्रीतिपूर्वकंवचनमाह अहोइतिदशभिः हेमंगलायनाः मंगलमयनंयेषांमयाकिंमंगल
माचरितम् यस्यमेयोगिभिरपिदुर्दर्शानांवः दर्शनमासीत् ७ ८ दुर्दर्शत्वमेवाह नैवेति सर्वदृशमात्मानंयथासर्वेदृ
श्यानलक्षयंते येऽस्यविश्वस्यहेतवोमहदादयोमन्वादयोवा यद्वा कथंभूतान् येऽस्यसर्वदृगात्मदर्शनस्यहेतवस्तान् ९

येषां साधूनां गृहाः अर्हाणां पूज्यानां वर्यावरणीयाः स्वीकारार्हाः अंबाद्यो येषु तादृशाः अंबु च तृणं च भूमिश्च ईश्वरो गृहस्वामी च अवराभृत्यादयश्च १० व्यालानामालया द्रुमा एव वने अरिक्ताः पूर्णाः अखिलाः संपदो येषु तादृशा अपि यद्गृहाः ये गृहाः तीर्थपादीया वैष्णवास्तेषां पादतीर्थेन विवर्जिताः ११ स्वागतं भद्रमागमनं जातम् यद्यस्माद्बाला एव भवंतो बृहंति व्रतानि चरंति यद्वा येषां व्रतानि अन्ये बालाश्चरंति १२ इंद्रियार्थमेवार्थं ये विदंति तेषां नः व्यसनान्युप्यंते यस्मिन् तस्मिन्संसारे १३ नन्वभ्यागतानां कुशलं

अधना अपि ते धन्याः साधवो गृहमेधिनः यद्गृहा ह्यर्हवर्याम्बुतृणभूमीश्वरावराः १० व्यालालयद्रुमा वैनेऽप्यरिक्ताखिलसंपदः यद्गृहास्तीर्थपादीयपादतीर्थविवर्जिताः ११ स्वागतं वो द्विजश्रेष्ठा यद्व्रतानि मुमुक्षवः चरंति श्रद्धया धीरा बाला एव बृहंति च १२ कच्चिन्नः कुशलं नाथा इंद्रियार्थार्थवेदिनाम् व्यसनावाप एतस्मिन्पतितानां स्वकर्मभिः १३ भवत्सु कुशलप्रश्न आत्मारामेषु नेष्यते कुशलाकुशला यत्र न संति मतिवृत्तयः १४ तदहं कृतविश्रंभः सुहृदो वस्तपस्विनाम् संपृच्छे भव एतस्मिन् क्षेमः केनांजसा भवेत् १५ व्यक्तमात्मवतामात्मा भगवानात्मभावनः स्वानामनुग्रहायेमां सिद्धरूपी चरत्यजः १६ मैत्रेय उवाच पृथोस्तत्सूक्तमाकर्ण्य सारं सुष्ठु मितं मधु स्मयमान इव प्रीत्या कुमारः प्रत्युवाच ह १७ सनत्कुमार उवाच साधु पृष्टं महाराज सर्वभूतहितात्मना भवता विदुषा चापि साधूनां मतिरीदृशी १८

पृच्छ्यते लोकेन त्वात्मनः तत्राह भवत्स्विति १४ तत्तस्मात्कृतविश्वासः सन् तपस्विनां संतप्तानां सुहृदो युष्मान् पृच्छामि १५ ननु त्वन्ययोगितुल्या यूयं किंतु साक्षाद्भगवानेवेत्याह व्यक्तं निश्चितम् आत्मवतां धीराणामात्मा तेष्वात्मत्वेन प्रकाशमानः आत्मानं भावयति प्रकाशयतीति तथा इमां पृथ्वीं चरति १६ सूक्तं शोभनवचनम् सारं न्याय्यम् सुष्ठु गंभीरार्थम् मितमल्पाक्षरम् मधु श्रोत्रप्रियं सुखप्रसत्त्या स्मयमान इव प्रतीयमानः १७ विदुषा जानताऽपि ईदृशी परार्थैकपरा १८

स्वयमपि पृथोः संगममभिनंदति संगमइति उभयेषांवक्तॄणांश्रोतॄणांचयेषांसंभाषणसहितः संप्रश्नः सर्वेषांशंकरवंविस्तारय ति १९ तदेवंसंगमंप्रश्नंचाभिनंद्यादनुवादसुखेनैवमोक्षसाधनमुपदिशति अस्त्येवेति गुणानामनुवादनेप्रश्नद्वारेणानुवादश्रव र्णनेश्रवणइत्यर्थः आत्मनोमनसोऽनस्थंकामात्मकंमलंविधुनोति कषायंधातुरागवदनिवर्त्यम् २० चित्तशुद्ध्यैवबहिर्वैराग्यमात्मर निश्चभवति नचततोऽधिकं साधनमस्ति शास्त्रेषुतयोरेव मोक्षहेतुत्वनिश्चयादित्याह शास्त्रेष्विति सध्र्यग्विमृशेषुसम्यक्वि चारवत्सुक्षेमस्यहेतुरेतावानेवस्फुनिश्चितः कोऽसौ आत्मव्यतिरिक्तेअसंगोवैराग्यमात्मनिचरतिः आत्मनोविशेषणम् निर्गु

संगमःखलुसाधूनामुभयेषांचसंमतः यत्संभाषणसंप्रश्नःसर्वेषांवितनोतिशम् १९ अस्त्येवराज न्भवतोमधुद्विषःपदारविंदस्यगुणानुवादने रतिर्दुरापाविधुनोतिनैष्ठिकीकामंकषायंमलमंत रात्मनः २० शास्त्रेष्वियानेवस्फुनिश्चितानृणांक्षेमस्यसध्र्यग्विमृशेषुहेतुः असंगआत्मव्यतिरि- क्तआत्मनिदृढारतिर्ब्रह्मणिनिर्गुणेचया २१ साश्रद्धयाभगवद्धर्मचर्यया जिज्ञासयाऽध्यात्मिकयो- गनिष्ठया योगेश्वरोपासनयाचनित्यंपुण्यश्रवःकथयापुण्ययाच २२ अर्थेंद्रियारामसगोष्ठ्यतृ ष्णयातत्संमतानामपरिग्रहेण विविक्तरुच्यापरितोषआत्मन्विनाहरेर्गुणपीयूषपानात् २३

णोब्रह्मणीति २ नन्वेतदेवातिदुर्लभमित्याशंक्योत्तमाधिकारिणः श्रवणमात्रेणभवति अन्यस्यतुचित्तशुद्ध्यनुसारेणसाध नतारतम्यतोवर्धमानयाभवत्यत्यभिप्रेत्याह सेतिचतुर्भिः साब्रह्मणिरतिरसंगश्चश्रद्धादिभिः स्यादितिचतुर्थेनान्वयः जिज्ञासयातत्तद्विशेषबुभुत्सयापुण्यंश्रवोयस्यतस्यहरेःपुण्ययाकथातयाच २२ अर्थारामाअर्थनिष्ठास्तामसाः इंद्रि यारामाःकामनिष्ठाराजसाः तैःसह यागोष्ठीतस्यामतृष्णयातेषांचयेसंमताअर्थाःकामाश्चतेषामपरिग्रहेणविविक्तेवि जनेयारुचिस्तयाआत्मन्येवपरितोषेसतिस्यात् किंतुहरेर्गुणपीयूषपानात्विनातस्मिन्सतिविविक्तेरुचिर्नकार्यानच- चात्मनिपरितोषःकार्यइत्यर्थः २३

पारमहंस्यचर्यया उपशमादिप्रधानया वृत्त्या स्मृत्या आत्महितानुसंधानेन मुकुंदाचरितमेवाग्र्यं सीधु श्रेष्ठममृतं तच्चरितस्मृ
तिसत्त्वेनेत्यर्थः मार्गांतरस्यानिंदया निरीहया योगक्षेमार्थक्रियाराहित्येन शीतोष्णादिद्वंद्वसहनेन २४ कथयेत्यत्रोक्तमपि कथनं
भक्त्यंतरंगत्वेन पुनरुच्यते तत्सराहरिभक्तास्तेषां कर्णपूराः कर्णालंकारभूता ये हरेर्गुणास्तेषामभिधानेन सदसति कार्यकारणरूपे २५
भवत्यन्यत्रासंग आत्मरतिश्चततः किमत आह यदा निष्ठां प्राप्ता रतिर्भवति तदाचार्यवान्सन् ज्ञानवैराग्ययोर्वेगेन अवीर्यं निर्वासनं
सत् जीवस्य कोशमात्ररकं हृदयं पुमान् दहति कथंभूतम् पंचमहाभूतप्रधानम् यद्वा अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पंचत
दात्मकम् उत्थितः प्रज्वलितोऽग्निर्योनिमरणिमिव यद्वा यदा रतिराचार्यानुग्रहश्च तदा ज्ञानविरागयोर्वेगेनोत्थितः साक्षात्कारः
अवीर्यं पुनः प्ररोहक्षमं यथा न भवत्येवं हृदयं दहति शेषं समानम् २६ ततः किमत आह दग्धः आशयो हृदयमुपाधिर्यस्य अत

अहिंसया पारमहंस्यचर्यया स्मृत्या मुकुंदाचरिताग्र्यसीधुना यमैरकामैर्नियमैश्चाप्यनिंदया निरीहया
द्वंद्वतितिक्षया च २४ हरेर्मुहुस्तत्परकर्णपूरगुणाभिधानेन विजृंभमाणया भक्त्या ह्यसंगः सदस
त्यनात्मनि स्यान्निर्गुणे ब्रह्मणि चांजसा रतिः २५ यदा रतिर्ब्रह्मणि नैष्ठिकी पुमानाचार्यवान् ज्ञानविराग
रंहसा दहत्यवीर्यं हृदयं जीवकोशं पंचात्मकं योनिमिवोत्थितोऽग्निः २६ दग्धाशयो मुक्तसमस्ततद्गु
णो नैवात्मनो बहिरंतर्विचष्टे परात्मनोर्यद्व्यवधानं पुरस्तात्स्वप्ने यथा पुरुषस्तद्विनाशे २७ आत्मा
नमिंद्रियार्थं च परं यदुभयोरपि सत्याशय उपाधौ वै पुमान्पश्यति नान्यदा २८ एवमुक्ताः समस्तास्तद्गुणाः

कर्तृत्वादयो येन आत्मनः सकाशात् बहिर्घटादिः अंतः सुखदुःखादिः नैव विचष्टे न पश्यत्येव कुत इत्यपेक्षायां द्रष्टृदृश्यप्रतीतेरंतः
करणहेतुत्वादित्याह परोदृश्यः आत्मा द्रष्टा तयोर्यद्व्यवधानं भेदकं पूर्वमासीत्तस्य विनाशे सति यथा स्वप्ने राजाऽहमिति आरोपितं सै
न्यादि द्रष्टारं दृश्यं सैन्यं च स्वप्नावस्थानाशे न श्यति तद्वत् २७ द्रष्टृदृश्यभेदप्रतीतेरंतःकरणहेतुत्वमन्वयव्यतिरेकाभ्यामुपपादयति
आत्मानमिति आत्मानं द्रष्टारमिंद्रियार्थं दृश्यमुभयोस्तयोः परं संबंधहेतुमहंकारं च आशयेऽतःकरणे सत्येव जाग्रत्स्व-
प्नयोः पश्यति अन्यदा सुषुप्तौ न तदुक्तम् दृश्यानुरंजितं द्रष्टृ दृश्यं द्रष्ट्रनुरंजितं अहंकृत्योभयं रक्तं तन्नाशेऽद्वैतता स्मन इति

इतिश्रीमद्भागवततृतीयस्कंधःसमाप्तः

हे सौम्य तस्याः तन्मर्त्यं शरीरं सरिदभूत् कथंभूतं योगेन विधूता विलीना मार्त्या देहिका धातुमला यस्य ३२ कपिलोऽपि यया विप्रयुक्तम् तदेव प्रपंचयति कपिलोऽपीति त्रिभिः समनुज्ञाप्य अनुज्ञां संप्रार्थ्य ३३ दत्तमर्हणमर्घ्यं निकेतनं च यस्मै ३४ उपशांत्यर्थं समाहि

तस्यास्तद्योगविधुतमार्त्यंमर्त्यमभूत्सरित् स्रोतसांप्रवरासौम्यसिद्धिदासिद्धसेविता ३२ कपिलोऽपिमहायोगीभगवान्पितुराश्रमात् मातरंसमनुज्ञाप्यप्रागुदीचींदिशंययौ ३३ सिद्धचारणगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः स्तूयमानःसमुद्रेणदत्तार्हणनिकेतनः ३४ आस्तेयोगंसमास्थायसांख्याचार्यैरभिष्टुतः त्रयाणामपिलोकानामुपशांत्यैसमाहितः ३५ एतन्निगदितंतातयत्पृष्टोऽहंतवानघ कपिलस्यचसंवादोदेवहूत्याश्चपावनः ३६ यइदमनुशृणोतियोऽभिधत्तेकपिलमुनेर्मतमात्मयोगगुह्यम् भगवतिकृतधीःसुपर्णकेतावुपलभतेभगवत्पदारविंदम् ३७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेत्रयस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ३३ ५ ५ ५

त आस्ते ३५ प्रकरणार्थमुपसंहरति एतदिति तव त्वया ३६ एतच्छ्रवणकीर्तनफलमाह यइति सुपर्णकेतौ गरुडध्वजे उपलभते प्राप्नोति ३७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेभावार्थदीपिकायांश्रीधरस्वामिविरचितायांत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३

ततः स्वस्कृतः कपिलोयदाहतद्भगवतोरूपंध्यायतीतदा आत्मानंचविश्वतोमुखंसर्वगतंध्यायतीब्रह्मण्यवस्थितमतिर्बभूवे तिपूर्वस्यैवानुषंगः केनध्यायती विशुद्धेनात्मनामनसा २३ विशुद्धौकारणान्याह भक्तिप्रवाहरूपेणयोगेनवैराग्येणचयुक्तानुष्ठाने नजातंयज्ज्ञानंतेनच युक्तानुष्ठानंचगीतासूक्तम् युक्ताहारविहारस्ययुक्तचेष्टस्यकर्मसु युक्तस्वप्नावबोधस्ययोगोभवतिदुःख हेति ब्रह्महेतुनाब्रह्मलाभादकेन २४ विश्वतोमुखत्वेहेतुः स्वानुभूत्यास्वरूपप्रकाशेननिरोभूतंमायागुणैर्विशेषणंपरिच्छेदोय स्य २५ कथंभूतेब्रह्मणि आत्मनांजीवानांसंश्रयेभगवतितस्याजीवन्मुक्तिमाहसार्द्धैस्त्रिभिः तदाचनिवृत्ताजीवापत्तिर्जी-

ध्यायतीभगवद्रूपंयदाहध्यानगोचरम् सुतःप्रसन्नवदनंसमस्तव्यस्तचिंतया २३ भक्तिप्रवाह योगेनवैराग्येणबलीयसा युक्तानुष्ठानजातेनज्ञानेनब्रह्महेतुना २४ विशुद्धेनतदात्मानमात्मनाविश्वतोमुखम् स्वानुभूत्यातिरोभूतमायागुणविशेषणम् २५ ब्रह्मण्यवस्थितमतिर्भगवत्यात्मसंश्रये निवृत्तजीवापत्तित्वात्क्षीणक्लेशाप्तनिर्वृतिः २६ नित्यारूढसमाधित्वात्परावृत्तगुणभ्रमा न सस्मारत दात्मानंस्वप्नेदृष्टमिवोत्थितः २७ तद्देहःपरतःपोषोऽप्यकृशश्चाध्यसंभवात् बभौमलैरवच्छन्नःस धूमइवपावकः २८ स्वांगंतपोयोगमयंमुक्तकेशंगतांबरम् दैवगुप्तंनबुबुधेवासुदेवप्रविष्टधीः २९ एवंसाकपिलोक्तेनमार्गेणाचिरतःपरम् आत्मानंब्रह्मनिर्वाणंभगवंतमवापह ३० तद्वीरासीत् पुण्यतमंक्षेत्रंत्रैलोक्यविश्रुतम् नाम्नासिद्धपदंयत्रसासंसिद्धिमुपेयुषी ३१

वभावोयस्यास्तस्याः भाव- स्तत्त्वंतस्मात् विगतक्लेशाप्राप्तनिर्वृतिश्चससी आत्मानंदेहंनसस्मारेत्युत्तरेणान्वयः २६ ननुतथापिगुणानांविद्यमानत्वात् कथमस्मरणंतत्राह नित्यारूढोलब्धप्रतिष्ठः समाधिर्यस्यास्तस्याभावस्तत्वंतस्मात् परावृत्तः शांतोगुणनिमित्तोभ्रमो यस्याः सा २७ परतः पराभिरेवकर्दमसृष्टविद्याधरीभिः पोषःपोषणंयस्य आधिर्मनोग्लानिस्तदसंभवादकृशः मलैरवच्छन्नोबभौ २८ दैवगुप्तमारब्धकर्मपालितम् २९ निर्गुणंनित्यमुक्तम् ३० हेवीर विदुरउपेयुषीप्राप्ता ३१ ७१ ७१

सरस्वत्या आपीडे पुष्पमुकुटतुल्ये सरस्वत्येति पाठे मुकुटेनेव संवेष्टिते बिंदुसरसि समाहिता बभूव १३ कथंभूता सती समाहि
तानदाह अभीक्ष्णं त्रिषवणमवगाहः स्नानं तेन कपिशान् पिशंगान् स्वत एव कुटिलान् अलकान् केशान् तथा आत्मानं देहं चीरधा
रिणं कृशं च बिभ्रती सती १४ प्रजापतेः कर्दमस्य तपोयोगाभ्यां विजृंभितमतिशयितं स्वगार्हस्थ्यं हित्वा पुत्रभूतेश्वरविरहातु
रा सतीव दनं किंचिदनिर्वाच्यं शोकव्याकुलं चकारेति षष्ठेनान्वयः १५ यत्र गार्हस्थ्ये क्षीरफेननिभाः मृदुशुभ्राः शय्याः आस्तरणा

साचापितनयोक्तेन योगादेशेन योगयुक् तस्मिन्नाश्रम आपीडे सरस्वत्याः समाहिता १३ अभीक्ष्णा
वगाहकपिशान् जटिलान् कुटिलालकान् आत्मानं चोग्रतपसा बिभ्रती चीरिणं कृशम् १४ प्रजापतेः क
र्दमस्य तपोयोगविजृंभितम् स्वगार्हस्थ्यमनौपम्यं प्रार्थ्यं वैमानिकैरपि १५ पयःफेननिभाः शय्या दां
तारुक्मपरिच्छदाः आसनानि च हैमानि सुस्पर्शास्तरणानि च १६ स्वच्छस्फटिककुड्येषु महामारक
तेषु च रत्नप्रदीपा आभांति ललनारत्नसंयुताः १७ गृहोद्यानं कुसुमितै रम्यं बह्वमरद्रुमैः कूजद्विहं
गमिथुनं गायन्मत्तमधुव्रतम् १८ यत्र प्रविष्टमात्मानं विबुधानुचरा जगुः वाप्यामुत्पलगंधिन्यां कर्दमे
नोपलालितम् १९ हित्वा तदीप्सिततममप्याखंडलयोषिताम् किंचिच्चकार वदनं पुत्रविश्लेषणा
तुरा २० वनं प्रव्रजिते पत्यावपत्यविरहातुरा ज्ञाततत्त्वाऽप्यभून्नष्टे वत्से गौरिव वत्सला २१ तमेव
ध्यायती देवमपत्यं कपिलं हरिम् बभूवाचिरतो वत्स निस्पृहा तादृशे गृहे २२

निदंतघटिता मंचकाः स्वर्ण
मयाः परिकराः आसनानि पीठादीनि सुस्पर्शान्यास्तरणानि येषु १६ १७ बहुभिरमरद्रुमैः रम्यम् १८ यत्रोद्याने प्रविष्टमात्मानं दे
वहूतिमिति १९ आखंडल इंद्रस्तस्य योषितस्तासामपि ईप्सिततमं प्राप्तुमिष्टतमम् तत् हित्वा तत्राभिमानं त्यक्त्वा २० स्नेह
वियोगस्य दुःसहतामाह वनमिति नष्टे वत्से वत्सला गौरिवाभूत् २१ विरहकृतध्यानफलमाह निस्पृहा निर्वासना वत्स विदुर २२

टी

अतस्त्वद्दर्शनादहं कृतार्थो ऽस्मीति किमुत कैमुत्यन्यायेनाह यन्नामधेयस्य श्रवणमनुकीर्तनं च तस्मात् क्वचित्कदाचिदपि श्वानमत्तीति श्वादः श्वपचः सो ऽपि सवनाय सोमयागाय कल्पते योग्यो भवति अनेन पूज्यत्वं लक्ष्यते ६ तदुपपादयति अहोबतेत्याश्चर्ये यस्य जिह्वाग्रे तव नाम वर्त्तते स श्वपचो ऽपि अतः अस्मादेव हेतोर्गरीयान् यद्यस्माद्वर्त्तते अत इति वा कुत इत्यत आह त एव तपस्तेपुः कृतवंतः जुहुवुर्होमं कृतवंतः सस्नुस्तीर्थेषु स्नाताः आर्याः त एव सदाचाराः ब्रह्म वेदमनूचुः अधीतवंतः त्वन्ना

यन्नामधेयश्रवणानुकीर्त्तनाद्यत्प्रह्वणाद्यत्स्मरणादपि क्वचित् श्वादो ऽपि सद्यः सवनाय कल्पते कुतः पुनस्ते भगवन्नु दर्शनात् ६ अहोबत श्वपचो ऽतो गरीयान् यज्जिह्वाग्रे वर्त्तते नाम तुभ्यम् तेपुस्तपस्ते जुहुवुः सस्नुरार्या ब्रह्मानूचुर्नाम गृणंति ये ते ७ तं त्वामहं ब्रह्म परं पुमांसं प्रत्यक्स्रोतस्यात्मनि संविभाव्यम् स्वतेजसा ध्वस्तगुणप्रवाहं वंदे विष्णुं कपिलं वेदगर्भम् ८ मैत्रेय उवाच ईडितो भगवानेवं कपिलाख्यः परः पुमान् वाचाविक्लवयेत्याह मातरं मातृवत्सलः ९ कपिल उवाच मार्गेणानेन मातस्ते सुसेव्येनोदितेन मे आस्थितेन परां काष्ठामचिराद्वरोत्स्यसि १० श्रद्धत्स्वैतन्मतं मह्यं जुष्टं यद्ब्रह्मवादिभिः येन मामभयं याया मृत्युमृच्छंत्यतद्विदः ११ मैत्रेय उवाच इति प्रदर्श्य भगवान्सतीं तामात्मनो गतिम् स्वमात्रा ब्रह्मवादिन्या कपिलो ऽनुमतो ययौ १२

मकीर्त्तने तप आद्यं तदर्भूतमतस्ते पुण्यतमा इत्यर्थः यद्वा जन्मांतरे तैस्तपोहोमादि संचितं कृतमिति त्वन्नामकीर्त्तनेन महाभाग्योदयादवगम्यत इत्यर्थः ७ प्रत्यक्स्रोतसि प्रत्याहृते आत्मनि मनसि संविभाव्यं संत्यं वेदा गर्भे यस्य सः ८ अविक्लवया गंभीरया वाचा ९ तेन च सुसेव्येन सुखसेव्येन मे मया उदितेन आस्थितेनानुष्ठितेन परां काष्ठां जीवन्मुक्तिमवरोत्स्यसि प्राप्स्यसि १० यायाः यास्यसि अतद्विदः मन्मतमविद्वांसः ११ अनुमतः अनुज्ञातः १२

अथेतिवाक्यांतरे अजोऽपितववपुः केवलंदध्यौनतुदृष्टवान् सचस्वयंसाक्षाद्यस्यतवजठराज्जाज्जातः सभवानेवविश्वस्य स-
र्गादिविधत्तेननुतवसर्गादिकर्ताकश्चिदस्तिएवंभूतस्त्वंमेमयाकथंजठरेणधृतइतित्रयाणामन्वयः कथंभूतंवपुः सत्व्यक्तम्
तत्रहेतुः अंतःसलिलेशयानंकीदृशम् भूतानींद्रियाणिच अर्थाश्चशब्दादयः आत्माचमनः एतन्मयमेतैर्व्याप्तमित्यर्थः कुतः
गुणानांप्रवाहोयस्मिन्नतत् कुतः अशेषस्यकार्यकारणस्यबीजंकारणम् २ कथंभूतोभवान्सर्गादिविधत्तेगुणप्रवाहरूपेणवि
भक्तंवीर्यंशक्तिर्येनसः शक्तिद्वारेणविधत्तेनसाक्षादित्यर्थः यतः अनीहोनिष्क्रियः नहिकथंशक्तिद्वारेणापिसर्गादिविधत्ते

देवहूतिरुवाच अथाप्यजोऽन्तःसलिलेशयानंभूतेंद्रियार्थात्ममयंवपुस्ते गुणप्रवाहंसदशे
षबीजंदध्यौस्वयंयज्जठराब्जजातः २ सएवविश्वस्यभवान्विधत्तेगुणप्रवाहेणविभक्तवीर्यः सर्गाद्य
नीहोवितथाभिसंधिरात्मेश्वरोऽतर्क्यसहस्रशक्तिः ३ सत्वंभृतोमेजठरेणनाथकथंनुयस्योदरएतदा
सीत् विश्वंयुगांतेवटपत्रएकःशेतेस्ममायाशिशुरंघ्रिपानः ४ त्वंदेहतंत्रःप्रशमायपाप्मनांनिदे
शभाजांचविभोविभूतये यथाऽवतारास्तवसूकरादयस्तथायमप्यात्मपथोपलब्धये ५

अवितथाभिसंधिः सत्यसंकल्पः किमर्थंविधत्ते आत्मनांजीवानामीश्वरः जीवानांभोगार्थमित्यर्थः ननुकथंविचित्रान् भोगा
न्एकएवविदध्यात् तत्राह अतर्क्याः सहस्रमपरिमिताःशक्तयोयस्य ३ किंचप्रलयेयस्योदरेएतत्विश्वमासीत् सत्वंमयाज
ठरेणकथंधृतः ननुशिशौमयिकिमेतदुच्यतेतत्राह वटपत्रइति अंघ्रिंपादांगुष्ठंपिबतीत्यंघ्रिपानः इदमपिशिशुत्वंनतुदेवमा
याइतिभावः ४ अथवानत्वंमयाअपत्यांतरमिवजठरेभृतः किंतुवाराहाद्यवतारवदिच्छयैवाविर्भूतोऽसीत्याह त्वंदेहतंत्रोदेह
परिकरःस्वीकृतमूर्तिरसिपाप्मनांदुष्टानांनिदेशभाजामाज्ञाऽनुवर्त्तिनांविभूतयेसमृद्धयेआत्मपथोपलब्धयेज्ञानमार्गप्रदर्शनाय ५

अथश्रीमद्भागवतमाहात्म्यंप्रारभ्यते.

श्रीगणेशायनमः यंप्रव्रजंतमनुपेतमपेतकृत्यं द्वैपायनोविरहकातरआजुहाव पुत्रेतितन्मयतयात
रवोऽभिनेदुस्तंसर्वभूतहृदयंमुनिमानतोऽस्मि १ नैमिषेसूतमासीनमभिवाद्यमहामतिम् कथामृतरसा
स्वादकुशलःशौनकोऽब्रवीत् २ शौनकउवाच अज्ञानध्वांतविध्वंसकोटिसूर्यसमप्रभ सूताख्या
हिकथासारंममकर्णरसायनम् ३ भक्तिज्ञानविरागाप्तविवेकोवर्द्धतेकथम् मायामोहनिरासश्चवैष्णवैः
क्रियतेकथम् ४ इहघोरेकलौप्राप्तेजीवश्चासुरतांगतः क्लेशक्रांतस्यतस्यैवशोधनेकिंपरायणम् ५
श्रेयसांयद्भवेच्छ्रेयःपावनानांचपावनम् कृष्णप्राप्तिकरंशश्वत्साधनंतद्वदाधुना ६ चिंतामणिर्लोकसुखं
सुरेंद्रःस्वर्गसंपदम् प्रयच्छतिगुरुःप्रीतोवैकुंठंयोगिदुर्लभम् ७ सूतउवाच प्रीतिःशौनकचित्तेते
यतोवच्मिविचार्यच सर्वसिद्धांतनिष्पन्नंसंसारभयनाशनम् ८ भक्त्योघवर्धनंयच्चकृष्णसंतोषहेतुकम्
तदहंतेऽभिधास्यामिसावधानतयाशृणु ९ कालव्यालमुखग्रासत्रासनिर्नाशहेतवे श्रीमद्भागवतंशास्त्रं
कलौकीरेणभाषितम् १० एतस्मादपरंकिंचिन्मनःशुद्ध्यैनविद्यते जन्मांतरेभवेत्पुण्यंतदाभागवतंल
भेत् ११ परीक्षितेकथांवक्तुंसभायांसंस्थितेशुके सुधाकुंभंगृहीत्वैवदेवास्तत्रसमागमन् १२ शुकंन
त्वावदन्सर्वेस्वकार्यकुशलाःसुराः कथासुधांप्रयच्छस्वगृहीत्वैवसुधामिमाम् १३ एवंविनिमयेजातेसुधा
राज्ञाप्रपीयताम् प्रपास्यामोवयंसर्वेश्रीमद्भागवतामृतम् १४ क्वसुधाक्वकथालोकेक्वकाचःक्वमणिर्महा
न् ब्रह्मरातोविचार्येतितदादेवाञ्जहासह १५ अभक्तांस्तांश्चविज्ञायनददौसकथामृतम् श्रीमद्भागव
तीवार्त्तासुराणामपिदुर्लभा १६ राज्ञोमोक्षंतथावीक्ष्यपुराधाताऽपिविस्मितः सत्यलोकेतुलांबध्वाऽतोल
यत्साधनान्यजः १७ लघून्यन्यानिजातानिगौरवेणइदंमहत् तदाऋषिगणाःसर्वेविस्मयंपरमंययुः १८
मेनिरेभगवद्रूपंशास्त्रंभागवतंक्षितौ पठनाच्छ्रवणात्सद्योवैकुंठफलदायकम् १९ सप्ताहश्रवणेनैवसर्व

थामुक्तिदायकम् सनकाद्यैःपुराप्रोक्तंनारदायदयापरैः २० यद्यपिब्रह्मसंबंधात्श्रुतमेतत्सुरर्षिणा स
प्ताहश्रवणविधिःकुमारैस्तस्यभाषितः २१ शौनकउवाच लोकविग्रहमुक्तस्यनारदस्यास्थिरस्य
च विधिश्रवेकुतःप्रीतिःसंयोगःकुत्रतैःसह २२ सूतउवाच अत्रतेकीर्तयिष्यामिभक्तियुक्तंकथान-
कम् शुकेनममयत्प्रोक्तंरहःशिष्यंविचार्यच २३ एकदातुविशालायांचत्वारोऋषयोऽमलाः सत्संगार्थंस-
मायाताददृशुस्तत्रनारदम् २४ कुमाराऊचुः कथंब्रह्मन्दीनमुखःकुतश्चिंतापरोभवान् त्वरितंग
म्यतेकुत्रकुतश्चागमनंतव २५ इदानींशून्यचित्तोऽसिगतवित्तोयथाजनः तवेदंमुक्तसंगस्यनोचितंवद्कार
णम् २६ नारदउवाच अहंतुपृथिवींयातोज्ञात्वासर्वोत्तमामिति पुष्करंचप्रयागंचकाशींगोदाव
रींतथा २७ हरिक्षेत्रंकुरुक्षेत्रंश्रीरंगंसेतुबंधनम् एवमादिषुतीर्थेषुभ्रममाणइतस्ततः २८ नापश्यंकुत्र
चिच्छर्ममनःसंतोषकारकम् कलिनाधर्ममित्रेणधरेयंबाधिताऽधुना २९ सत्यंनास्तितपःशौचंदयादानंन
विद्यते उदरंभरिणोजीवावराकाःकूटभाषिणः ३० मंदाःसुमंदमतयोमंदभाग्याह्युपद्रुताः पाखंडनिरताः
संतोविरक्ताःसपरिग्रहाः ३१ तरुणीप्रभुतागेहेश्यालकोबुद्धिदायकः कन्यायाविक्रयोलोभाद्दंपतीनांच
कल्कनम् ३२ आश्रमायवनैरुद्धास्तीर्थानिसरितस्तथा देवतायतनान्यत्रदुष्टैर्नष्टानिभूरिशः ३३ न
योगीनैवसिद्धोवानज्ञानीसत्क्रियोनरः कलिदावानलेनाद्यसाधनंभस्मतांगतम् ३४ अट्टशूलाजनपदाःशि
वशूलाद्विजातयः कामिन्यःकेशशूलिन्यःसंभवंतिकलाविह ३५ एवंपश्यन्कलेर्दोषान्पर्यटन्नवनीमह
म् यामुनंतटमापन्नोयत्रलीलाहरेरभूत् ३६ तत्राश्चर्यंमयादृष्टंश्रूयतांतन्मुनीश्वराः एकातुतरुणीतत्र
निषण्णाखिन्नमानसा ३७ द्वौवृद्धौपतितौपार्श्वेनिःश्वसंतावचेतनौ शुश्रूषंतीप्रबोधंतीरुदंतीचतयोः

पंचत्रिंशच्छ्लोकलापनश्लोकः अट्टमन्नंशिवोवेदःशूलोविक्रयउच्यते केशोभगमितिप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः १

पुरः ३८ दशदिक्षुनिरीक्षंतीरक्षितारंनिजंवपुः वीज्यमानाशतस्त्रीभिर्बोध्यमानामुहुर्मुहुः ३९ दृष्ट्वादूराद्ग
तःसोऽहंकौतुकेनतदंतिकम् मांदृष्ट्वाचोत्थिताबालाविह्वलाचाब्रवीद्वचः ४० बालोवाच भोभोसाधोक्ष
णंतिष्ठमच्चिंतामपिनाशय दर्शनंतवलोकस्यसर्वथाघहरंपरम् ४१ बहुधातववाक्येनदुःखशांतिर्भविष्यति
यदाभाग्यंभवेद्भूरिभवतोदर्शनंतदा ४२ नारदउवाच कासित्वंकाविमौचेमानार्यःकाःपद्मलोचनाः वद
देविसविस्तारंस्वस्यदुःखस्यकारणम् ४३ बालोवाच अहंभक्तिरितिख्याताइमौमेतनयौमतौ
ज्ञानवैराग्यनामानौकालयोगेनजर्जरौ ४४ गंगाद्याःसरितश्चेमामत्सेवार्थंसमागताः तथापिनचमेश्रेयःसे
वितायाःसुरैरपि ४५ इदानींशृणुमद्वार्त्तांसचित्तस्त्वंतपोधन वार्त्तामेवितताप्यस्ति तांश्रुत्वासुखमावह
४६ उत्पन्नाद्रविडेसाऽहंवृद्धिंकर्णाटकेगता क्वचित्क्वचिन्महाराष्ट्रेगुर्जरेजीर्णतांगता ४७ तत्रघोरक
लेर्योगात्पाखंडैःखंडितांगका दुर्बलाहंचिरंजातापुत्राभ्यांसहमंदताम् ४८ वृंदावनंपुनःप्राप्यनवीने-
वसुरूपिणी जाताहंयुवतीसम्यक्प्रेष्ठरूपातुसांप्रतम् ४९ इमौतुशयितावत्रसुतौमेक्लिश्यतःश्रमात्
इदंस्थानंपरित्यज्यविदेशंगम्यतेमया ५० जरठत्वंसमायातौतेनदुःखेनदुःखिता साहंतुतरुणीकस्मात्
सुतौवृद्धाविमौकुतः ५१ त्रयाणांसहचारित्वाद्वैपरीत्यंकुतःस्थितम् घटतेजरठामातातरुणौतनयाविति
५२ अतःशोचामिचात्मानंविस्मयाविष्टमानसा वदयोगनिधेधीमन्कारणंचात्रकिंभवेत् ५३ नारद
उवाच ज्ञानेनात्मनिपश्यामिसर्वमेतत्तवानघे नविषादस्त्वयाकार्योहरिःशंतेकरिष्यति ५४ सूतउ०
क्षणमात्रेणतज्ज्ञात्वावाक्यमूचेमुनीश्वरः नारदउवाच शृणुष्वावहिताबालेयुगोऽयंदारुणःकलिः
५५ तेनलुप्तःसदाचारोयोगमार्गस्तपांसिच जनाअघासुरायंतेशाठ्यदुःकर्मकारिणः ५६ इहसंतोविषीदं
तिप्रहृष्यंतिह्यसाधवः धत्तेधैर्यंतुयोधीमान्सधीरःपंडितोऽथवा ५७ अस्पृश्यानवलोक्येयंशेषभारकरीध-

रा वर्षेवर्षेक्रमाज्जातामंगलंनापिदृश्यते ५८ नत्वामपिसुतैःसाकंकोपिपश्यतिसांप्रतम् उपेक्षिताऽनुरागांधैर्जर्जरत्वेनसंस्थिता ५९ वृंदावनस्यसंयोगात्पुनस्त्वंतरुणीनवा धन्यंवृंदावनंतेनभक्तिर्नृत्यतियत्रच ६० अत्रेमौग्राहकाभावान्नजरामपिमुंचतः किंचिदात्मसुखेनेहप्रसुप्तिर्मन्यतेऽनयोः ६१ श्रीभक्तिरुवाच कथंपरीक्षिताराज्ञास्थापितोह्यशुचिःकलिः प्रवृत्तेतुकलौसर्वसारःकुत्रगतोमहान् ६२ करुणापरेणहरिणाप्यधर्मःकथमीक्ष्यते इमंमेसंशयंछिंधित्वद्वाचासुखितास्म्यहम् ६३ नारदउवाच यदिपृष्टस्त्वयाबालेप्रेमतःश्रवणंकुरु सर्वंवक्ष्यामितेभद्रेकश्मलंतेगमिष्यति ६४ यदामुकुंदोभगवान्क्ष्मांत्यक्त्वास्वपदंगतः तद्दिनात्कलिरायातःसर्वसाधनबाधकः ६५ दृष्टोदिग्विजयेराज्ञादीनवच्छरणंगतः नमयामारणीयोऽयंसारंगइवसारभुक् ६६ यत्फलंनास्तितपसानयोगेनसमाधिना तत्फलंलभतेसम्यक्कलौकेशवकीर्त्तनात् ६७ एकाकारंकलिंदृष्ट्वासारवत्सारनीरसम् विष्णुरातःस्थापितवान्कलिजानांसुखायच ६८ कुकर्माचरणात्सारःसर्वतोनिर्गतोऽधुना पदार्थाःसंस्थिताभूमौबीजहीनास्तुषायथा ६९ विप्रैर्भागवतीवार्त्तागेहेगेहेजनेजने कारिताकणलोभेनकथासारस्ततोगतः ७० अत्युग्रभूरिकर्माणोनास्तिकारौरवाजनाः तेपितिष्ठंतितीर्थेषुतीर्थसारस्ततोगतः ७१ कामक्रोधमहालोभतृष्णाव्याकुलचेतसः तेऽपितिष्ठंतितपसितपःसारस्ततोगतः ७२ मनसश्चाजयाल्लोभाद्दंभात्पाखंडसंश्रयात् शास्त्रानभ्यसनाच्चैवध्यानयोगफलंगतम् ७३ पंडितास्तुकलत्रेणरमंतेमहिषाइव पुत्रस्योत्पादनेदक्षाअदक्षामुक्तिसाधने ७४ नहिवैष्णवताकुत्रसंप्रदायपुरःसरा एवंप्रलयतांप्राप्तोवस्तुसारःस्थलेस्थले ७५ अयंतुयुगधर्मोहिवर्त्ततेकस्यदूषणम् अतस्तुपुंडरीकाक्षःसहतेनिकटेस्थितः ७६ सूतउवाच इतितद्वचनंश्रुत्वाविस्मयंपरमंगता भक्तिरूचेवचोभूयःश्रूयतांतच्चशौनक ७७ श्रीभक्तिरुवाच सुरर्षेत्वंचध-

न्योऽसिमद्भाग्येनसमागतः साधूनांदर्शनंलोकेसर्वसिद्धिकरंपरम् ७८ जयतिजयतिमायांयस्यकायाधव
स्तेवचनरचनमेकंकेवलंचाकलय्य ध्रुवपदमपियातोयत्कृपातोध्रुवोऽयंसकलकुशलपात्रंब्रह्मपुत्रंनतोऽ
स्मि ७९ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेश्रीभागवतमाहात्म्येभक्तिनारदसमागमोनामप्रथमोऽध्यायः १

नारदउवाच वृथाखेदायसेबालेअहोचिंतातुराकथम् श्रीकृष्णचरणांभोजंस्मरदुःखंगमिष्यति
१ द्रौपदीचपरित्रातायेनकौरवकश्मलात् पालितागोपसुंदर्यःसकृष्णःक्वापिनोगतः २ त्वंतुभक्तेप्रि
यातस्यसततंप्राणतोऽधिका त्वयाहूतस्तुभगवान्यातिनीचगृहेष्वपि ३ सत्यादित्रियुगेबोधवैराग्यौमु
क्तिसाधकौ कलौतुकेवलंभक्तिर्ब्रह्मसायुज्यकारिणी ४ इतिनिश्चित्यचिद्रूपःसद्रूपांत्वांससर्जह परमा
नंदचिन्मूर्त्तिःसुंदरींकृष्णवल्लभाम् ५ बध्वांजलिंत्वयापृष्टंकिंकरोमीतिचैकदा त्वांतदाज्ञापयत्कृष्णोम
द्भक्तान्पोषयेतिच ६ अंगीकृतंत्वयातद्वैप्रसन्नोऽभूद्धरिस्तदा मुक्तिंदासींददौतुभ्यंज्ञानवैराग्यकाविमौ
७ पोषणंस्वेनरूपेणवैकुंठेत्वंकरोषिच भूमौभक्तिविपोषायछायारूपंत्वयाकृतम् ८ मुक्तिंज्ञानंविरक्तिं
चसहकृत्वागताभुवि कृतादिद्वापरस्यांतंमहानंदेनसंस्थिता ९ कलौमुक्तिःक्षयंप्राप्तापाखंडामयपीडि
ता त्वदाज्ञयागताशीघ्रंवैकुंठंपुनरेवसा १० स्मृतात्वयापिचात्रैवमुक्तिरायातियातिच पुत्रीकृत्यत्वये
मौचपार्श्वेस्वस्यैवरक्षितौ ११ उपेक्षातःकलौमंदौवृद्धौजातौसुतौतव तथापिचिंतांमुंचत्वमुपायंचिंत
याम्यहम् १२ कलिनासदृशःकोपियुगोनास्तिवरानने तस्मिंस्त्वांस्थापयिष्यामिगेहेगेहेजनेजने १३
अन्यधर्मान्तिरस्कृत्यपुरस्कृत्यमहोत्सवान् तदानाहंहरेर्दासोलोकेत्वांनप्रवर्त्तये १४ तदन्वितायेजी
वाभविष्यंतिकलाविह पापिनोऽपिगमिष्यंतिनिर्भयाःकृष्णमंदिरम् १५ येषांचित्तेवसेद्भक्तिःसर्वदाप्रे
मरूपिणी नतेपश्यंतिकीनाशंस्वप्नेप्यमलमूर्त्तयः १६ नप्रेतोनपिशाचोवाराक्षसोवासुरोऽपिवा भक्तियु

क्तमनस्कानांस्पर्शनेनप्रफुल्लंभवेत् १७ नतपोभिर्नवेदैश्चनज्ञानेनापिकर्मणा हरिर्हिसाध्यतेभक्त्याप्रमा
णंतत्रगोपिकाः १८ नृणांजन्मसहस्रेण भक्तौप्रीतिर्हिजायते कलौभक्तिः कलौभक्तिर्भक्त्याकृष्णः पुरः-
स्थितः १९ भक्तिद्रोहकरायेचतेसीदंतिजगत्त्रये दुर्वासादुःखमापन्नोपुराभक्तविनिंदकः २० अलंव्रतैरलं
तीर्थैरलंयोगैरलंमखैः अलंज्ञानकथालापैर्भक्तिरेकैवमुक्तिदा २१ सूतउवाच इतिनारदनिर्णीतं
स्वमाहात्म्यंनिशम्यसा सर्वांगपुष्टिसंयुक्तानारदंवाक्यमब्रवीत् २२ श्रीभक्तिरुवाच अहोनारदध
न्योऽसिप्रीतिस्तेमयिनिश्चला नकदाचिद्विमुंचामिचित्तेस्थास्यामिसर्वदा २३ कृपालुनात्वयासाधोमद्बाधा
ध्वंसिताक्षणात् पुत्रयोश्चेतनानास्तिततोबोधयबोधय २४ सूतउवाच तस्यावचःसमाकर्ण्यकारु-
ण्यंनारदोगतः तयोर्बोधनमारेभेकराग्रेणविमर्दयन् २५ मुखंसंयोज्यकर्णांतेशब्दमुच्चैःसमुच्चरन् ज्ञा
नप्रबुद्ध्यतांशीघ्ररेवैराग्यप्रबुद्ध्यताम् २६ वेदवेदांतघोषैश्चगीतापाठैर्मुहुर्मुहुः बोध्यमानौतदातेनकथं
चिच्चोत्थितौबलात् २७ नेत्रैरनवलोकंतौजृंभंतौसालसावुभौ बकवत्पलितौप्रायःशुष्ककाष्ठसमांगकौ
२८ क्षुत्क्षामौतौनिरीक्ष्यैवपुनःस्वापपरायणौ ऋषिश्चिंतापरोजातःकिंविधेयंमयेतिच २९ अहोनिद्रा
कथंयातिवृद्धत्वंचमहत्तरम् चिंतयन्नितिगोविंदंस्मारयामासभार्गव ३० व्योमवाणीतदैवाभून्माऋषेखि
द्यतामिति उद्यमःसफलस्तेतुभविष्यतिनसंशयः ३१ एतदर्थंतुसत्कर्मसुरर्षेत्वंसमाचर तत्तेकर्माभिधा
स्यंतिसाधवःसाधुभूषणाः ३२ सत्कर्मणिकृतेतस्मिन्सनिद्रावृद्धताऽनयोः गमिष्यतिक्षणाद्भक्तिःसर्वतःप्र
सरिष्यति ३३ इत्याकाशवचःस्पष्टंतत्सर्वैरपिविश्रुतम् नारदोविस्मयंलेभेनेदंज्ञातमितिब्रुवन् ३४ ना
रदउवाच अनयाऽऽकाशवाण्याऽपिगोप्यत्वेननिरूपितम् किंवातत्साधनंकार्यंयेनकार्यंभवेत्तयोः ३५
क्वभविष्यंतिसंतस्तेकथंदास्यंतिसाधनम् मयात्रकिंप्रकर्तव्यंयदुक्तंव्योमभाषया ३६ सूतउवाच तत्र

तावपिसंस्थाप्यनिर्गतोनारदोमुनिः तीर्थंतीर्थंविनिष्क्रम्यपृच्छन्मार्गेमुनीश्वरान् ३७ वृत्तांतःश्रूयतेसर्वैः किंचिन्निश्चियनोच्यते असाध्यंकेचनप्रोचुर्दुर्ज्ञेयमितिचापरे ३८ मूकीभूतास्तथाऽन्येतुकियंतस्तुपलायिताः हाहाकारोमहानासीत्त्रैलोक्येविस्मयावहः ३९ वेदवेदांतघोषैश्चगीतापाठैर्विबोधितम् भक्तिज्ञानविरागानांनोदतिष्ठत्त्रिकंयदा ४० उपायोनापरोऽस्तीतिकर्णेकर्णेजपन्जनाः योगिनानारदेनापिस्वयंनज्ञायतेतुयत् ४१ तत्कथंशक्यतेवक्तुमितरैरिहमानुषैः एवंऋषिगणैःपृष्टैर्निर्णीयोक्तंदुरासदम् ४२ ततश्चिंतातुरःसोऽथबदरीवनमागतः तपश्चरामिचात्रेतितदर्थंकृतनिश्चयः ४३ तावद्ददर्शपुरतःसनकादीन्मुनीश्वरान् कोटिसूर्यसमाभासानुवाचमुनिसत्तमः ४४ नारदउवाच इदानींभूरिभाग्येनभवद्भिःसंगमःस्थितः कुमाराबदताशीघ्रंकृपांकृत्वाममोपरि ४५ भवंतोयोगिनःसर्वेबुद्धिमंतोबहुश्रुताः पंचहायनसंयुक्ताःपूर्वेषामपिपूर्वजाः ४६ सदावैकुंठनिलयाहरिकीर्तनतत्पराः लीलामृतरसोन्मत्ताःकथामात्रैकजीविनः ४७ हरिःशरणमेवंहिनित्यंयेषांमुखेवचः अतःकालसमादिष्टाजरायुष्मान्नबाधते ४८ येषांभ्रूभंगमात्रेणद्वारपालौहरेःपुरा भूमौनिपतितौसद्योयत्कृपातःपरंगतौ ४९ अहोभाग्यस्ययोगेनदर्शनंभवतामिह अनुग्रहस्तुकर्तव्योमयिदीनेदयापरैः ५० अशरीरगिरोक्तंयत्तत्किंसाधनमुच्यताम् अनुष्ठेयंकथंतावत्प्रब्रुवंतुसविस्तरम् ५१ भक्तिज्ञानविरागाणांसुखमुत्पद्यतेकथम् स्थापनंसर्ववर्णेषुप्रेमपूर्वंप्रयत्नतः ५२ कुमाराऊचुः माचिंतांकुरुदेवर्षेहर्षंचित्तेसमावह उपायःसुखसाध्योऽत्रवर्ततेपूर्वएवहि ५३ अहोनारदधन्योऽसिविरक्तानांशिरोमणिः सदाश्रीकृष्णदासानामग्रणीर्योगभास्करः ५४ त्वयिचित्रंनमंतव्यंभक्त्यर्थमनुवर्तिनि घटतेकृष्णदासस्यभक्तेःस्थापनतासदा ५५ ऋषिभिर्बहवोलोकेपंथानःप्रकटीकृताः श्रमसाध्याश्चतेसर्वेप्रायःस्वर्गफलप्रदाः ५६ वैकुंठसाधकःपंथाःसतुगोप्योहिवर्तते तस्योपदेष्टा

पुरुषः प्रायो भाग्येन लभ्यते ५७ सत्कर्म तव निर्दिष्टं व्योमवाचा तु यत्पुरा तदुच्यते शृणु स्थाय्यस्थिरचित्तः प्रसन्नधीः ५८ द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च ते तु कर्मविसूचकाः ५९ सत्कर्मसूचको नूनं ज्ञानयज्ञः स्मृतो बुधैः श्रीमद्भागवतालापः स तु गीतः शुकादिभिः ६० भक्तिज्ञानविरागाणां तद्घोषेण बलं महत् व्रजिष्यति द्वयोः कष्टं सुखं भक्तेर्भविष्यति ६१ प्रलयं हि गमिष्यंति श्रीमद्भागवतध्वनेः कलिदोषा इमे सर्वे सिंहशब्दाद्वृका इव ६२ ज्ञानवैराग्यसंयुक्ता भक्तिः प्रेमरसावहा प्रतिगेहं प्रतिजनं ततः क्रीडां करिष्यति ६३ नारद उवाच वेदवेदांतघोषैश्च गीतापाठैः प्रबोधितम् भक्तिज्ञानविरागाणां नोदतिष्ठत्त्रिकं यदा ६४ श्रीमद्भागवतालापात्तत्कथं बोधमेष्यति तत्कथासु तु वेदार्थः श्लोके श्लोके पदे पदे ६५ छिंदंतु संशयं ह्येनं भवंतोऽमोघदर्शनाः विलंबो नात्र कर्त्तव्यः शरणागतवत्सलाः ६६ कुमारा ऊचुः वेदोपनिषदां साराज्जाता भागवती कथा अत्युत्तमा ततो भाति पृथग्भूता फलोन्नतिः ६७ आमूलाग्रं रसस्तिष्ठन्नास्ते न स्वाद्यते यथा सं भूय स पृथग्भूतः फले विश्वमनोहरः ६८ यथा दुग्धे स्थितं सर्पिर्न स्वादायोपकल्पते पृथग्भूतं हि तद्दिव्यं देवानां रसवर्द्धनम् ६९ इक्षूणामपि मध्यांतं शर्करा व्याप्य तिष्ठति पृथग्भूता च सा मिष्टा तथा भागवती कथा ७० इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसंमितम् भक्तिज्ञानविरागाणां स्थापनाय प्रकाशितम् ७१ वेदांतवेदसुस्नाते गीताया अपि कर्त्तरि परितापवति व्यासे मुह्यत्यज्ञानसागरे ७२ तदा त्वया पुरा प्रोक्तं चतुःश्लोकसमन्वितम् तदीयश्रवणात्सद्यो निर्बाधो बादरायणः ७३ तत्र ते विस्मयः केन यतः प्रश्नकरो भवान् श्रीमद्भागवतं श्राव्यं शोकदुःखविनाशनम् ७४ नारद उवाच यद्दर्शनं च विनिहंत्यशुभानि सद्यः श्रेयस्तनोति भवदुःखदवार्दितानाम् निःशेषशेषमुखगीतकथैकपानाः प्रेमप्रकाशकृतये शरणं गतोऽस्मि ७५ भाग्योदयेन बहुजन्मसमार्जितेन सत्संगमं च लभते पुरुषो यदा वै अज्ञानहेतुकृतमोह

मदांधकारनाशं विधाय हितदोदयतो विवेकः ७६ इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे श्रीभागवतमाहात्म्ये कुमारनारदसंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः २ नारद उवाच ज्ञानयज्ञं करिष्यामि शुकशास्त्रकथोज्ज्वलम् भक्तिज्ञानविरागाणां स्थापनार्थं प्रयत्नतः १ यत्र कार्यो मया यज्ञः स्थलं तद्वाच्यतामिह महिमा शुकशास्त्रस्य वक्तव्यो वेदपारगैः २ कियद्भिर्दिवसैः श्राव्या श्रीमद्भागवती कथा को विधिस्तत्र कर्त्तव्यो ममेदं वदतामितः ३ कुमारा ऊचुः शृणु नारद वक्ष्यामो विनम्राय विवेकिने गंगाद्वारसमीपे तु तटमानंदनामकम् ४ नानाऋषिगणैर्जुष्टं देवसिद्धनिषेवितम् नानातरुलताकीर्णं नवकोमलवालुकम् ५ रम्यमेकांतदेशस्थं हैमपद्मसुशोभितम् यत्समीपस्थजीवानां वैरं चेतसि न स्थितम् ६ ज्ञानयज्ञस्त्वया तत्र कर्त्तव्यो ह्यप्रयत्नतः अपूर्वरसरूपा च कथा तत्र भविष्यति ७ पुरस्थं निर्बलं चैव जराजीर्णकलेवरम् तद्द्वयं च पुरस्कृत्य भक्तिस्तत्रागमिष्यति ८ यत्र भागवती वार्त्ता तत्र भक्त्यादिकं व्रजेत् कथाशब्दं समाकर्ण्य तत्त्रिकं तरुणायते ९ सूत उवाच एवमुक्त्वा कुमारास्ते नारदेन समं ततः गंगातटं समाजग्मुः कथापानाय सत्वराः १० यदा याताास्तटं ते तु तदा कोलाहलोऽप्यभूत् भूर्लोके देवलोके च ब्रह्मलोके तथैव च ११ श्रीभागवतपीयूषपानाय रसलंपटाः धावंतोऽप्याययुः सर्वे प्रथमं ये च वैष्णवाः १२ भृगुर्वसिष्ठश्च्यवनश्च गौतमो मेधातिथिर्देवलदेवरातौ रामस्तथा गाधिसुतश्च शाकलो मृकंडपुत्रोऽत्रिजपिप्पलादाः १३ योगेश्वरा व्यासपराशरौ च छायाशुको जाजलिजन्हुमुख्याः सर्वेऽप्यमी मुनिगणाः सहपुत्रशिष्याः स्वस्त्रीभिराययुरतिप्रणयेन युक्ताः १४ वेदांतानि च वेदाश्च मंत्रास्तंत्राः समूर्त्तयः दश सप्त पुराणानि षट् शास्त्राणि तथाऽययुः १५ गंगाद्याः सरितस्तत्र पुष्करादिसरांसि च क्षेत्राणि च दिशः सर्वा दंडकादिवनानि च १६ नगादयो ययुस्तत्र देवगंधर्वकिन्नराः गुरुत्वात्तत्र नायातान् भृगुः संबोध्य चानयत् १७ दीक्षिता नारदेनाथ दत्तमासनमुत्तमम् कुमारा वंदिताः सर्वैर्नि

षेदुः कृष्णातत्पराः १८ वैष्णवाश्च विरक्ताश्च न्यासिनो ब्रह्मचारिणः मुख्यभागे स्थितास्ते च तदग्रे नारदः स्थि
तः १९ एकभागे ऋषिगणास्तदन्यत्र दिवौकसः वेदोपनिषदोऽन्यत्र तीर्थान्यत्र स्त्रियोऽन्यतः २० जयशब्दो
नमःशब्दः शंखशब्दस्तथैव च चूर्णलाजाप्रसूनानां निक्षेपः सुमहानभूत् २१ विमानानि समारुह्य कियंतो
देवनायकाः कल्पवृक्षप्रसूनानां सर्वांस्तत्र समाकिरन् २२ सूतउवाच एवं तेष्वेकचित्तेषु श्रीमद्भा
गवतस्य च माहात्म्यमूचिरे स्पष्टं नारदाय महात्मने २३ कुमाराऊचुः अथ ते संप्रवक्ष्यामो महिमा शु
कशास्त्रजः यस्य श्रवणमात्रेण मुक्तिः करतले स्थिता २४ सदा सेव्या सदा सेव्या श्रीमद्भागवती कथा यस्याः
श्रवणमात्रेण हरिश्चित्तं समाश्रयेत् २५ ग्रंथोऽष्टादशसाहस्रो द्वादशस्कंधसंमितः परीक्षिच्छुकसंवादः शृ
णु भागवतं च तत् २६ तावत्संसारचक्रेऽस्मिन् भ्रमतेऽज्ञानतः पुमान् यावत्कर्णगता नास्ति शुकशास्त्रकथा क्ष
णम् २७ किं श्रुतैर्बहुभिः शास्त्रैः पुराणैश्च भ्रमावहैः एकं भागवतं शास्त्रं मुक्तिदानेन गर्जति २८ कथा भाग
वतस्यापि नित्यं भवति यद्गृहे तद्गृहं तीर्थरूपं हि वसतां पापनाशनम् २९ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशता
नि च शुकशास्त्रकथायाश्च कलां नार्हंति षोडशीम् ३० तावत्पापानि देहेऽस्मिन् निवसंति तपोधनाः याव
न्न श्रूयते सम्यक् श्रीमद्भागवतं नरैः ३१ न गंगा न गया काशी पुष्करं न प्रयागकम् शुकशास्त्रकथायाश्च फ-
लेन समतां नयेत् ३२ श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा नित्यं भागवतोद्भवम् पठस्व स्वमुखेनैव यदीच्छसि परां ग-
तिम् ३३ वेदादिर्वेदमाता च पौरुषं सूक्तमेव च त्रयी भागवतं चैव द्वादशाक्षर एव च ३४ द्वादशात्मा प्रया
गश्च कालः संवत्सरात्मकः ब्राह्मणाश्चाग्निहोत्रं च सुरभिर्द्वादशी तथा ३५ तुलसी च वसंतश्च पुरुषोत्तम-
एव च एतेषां तत्त्वतः प्राज्ञैर्न पृथग्भाव इष्यते ३६ यश्च भागवतं शास्त्रं वाचयेदर्थतोऽनिशम् जन्मकोटि-
कृतं पापं नश्यते नात्र संशयः ३७ श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा पठेद्भागवतं च यः नित्यं पुण्यमवाप्नोति राजसूया-

श्वमेधयोः ३८ उक्तंभागवतंनित्यंकृतंचहरिचिंतनम् तुलसीपोषणंचैवधेनूनांसेवनंसमम् ३९ अंतकाले तु येनैव श्रूयते शुककशास्त्रवाक् प्रीत्यातस्यैववैकुंठंगोविंदोऽपिप्रयच्छति ४० हैमसिंहयुतंचैतद्वैष्णवाय ददातिच कृष्णेनसहसायुज्यंसपुमान्लभतेध्रुवम् ४१ आजन्ममात्रमपियेनशठेनकिंचिच्चित्तंविधायशुकशास्त्रकथानपीता चांडालवच्चखरवद्बततेननीतंमिथ्यास्वजन्मजननीजनिदुःखभाजा ४२ जीवच्छवोनिगदितःसतुपापकर्मायेनश्रुतंशुककथावचनंनकिंचित् धिक्तंनरंपशुसमंभुविभाररूपमेवंवदंतिदिविदेवसरोजमुख्याः ४३ दुर्लभैवकथालोकेश्रीमद्भागवतोद्भवा कोटिजन्मसमुत्थेनपुण्येनैवतुलभ्यते ४४ तेनयोगनिधेधीमन्श्रोतव्यासाप्रयत्नतः दिनानांनियमोनास्तिसर्वदाश्रवणंमतम् ४५ सत्येनब्रह्मचर्येणसर्वदाश्रवणंमतम् अशक्यत्वात्कलौबोध्योविशेषोत्रशुकाज्ञया ४६ मनोवृत्तिजयश्चैवनियमाचरणंतथा दीक्षांकर्तुमशक्यत्वात्सप्ताहश्रवणंमतम् ४७ श्रद्धातःश्रवणेनित्यंमाघेतावद्धियत्फलम् तत्फलंशुकदेवेनसप्ताहश्रवणेकृतम् ४८ मनसश्चाजयाद्रोगात्पुंसांचैवायुषःक्षयात् कलेर्दोषबहुत्वाच्चसप्ताहश्रवणंमतम् ४९ यत्फलंनास्तितपसानयोगेनसमाधिना अनायासेनतत्सर्वंसप्ताहश्रवणेलभेत् ५० यज्ञाद्गर्जतिसप्ताहःसप्ताहोगर्जतिव्रतात् तपसोगर्जतिप्रोच्चैस्तीर्थान्नित्यंहिगर्जति ५१ योगाद्गर्जतिसप्ताहोध्यानाज्ज्ञानाच्चगर्जति किंब्रूमोगर्जनंतस्यरेरेगर्जतिगर्जति ५२ शौनकउवाच साश्चर्यमेतत्कथितंकथानकंज्ञानादिधर्मान्विगणय्यसांप्रतम् निःश्रेयसेभागवतंपुराणंजातंकुतोयोगविदादिसूचकम् ५३ सूतउवाच यदाकृष्णोधरांत्यक्त्वास्वपदंगंतुमुद्यतः एकादशंपरिश्रुत्याप्युद्धवोवाक्यमब्रवीत् ५४ उद्धवउवाच त्वंतुयास्यसिगोविंदभक्तकार्यंविधायच मच्चित्तेमहतीचिंतातांश्रुत्वासुखमावह ५५ आगतोऽयंकलिर्घोरोभविष्यंतिपुनःखलाः तत्संगेनैवसंतोऽपिगामिष्यंत्युग्रतांयदा ५६ तदाभारवतीभूमिर्गोरूपेयंकमाश्रयेत्

अन्यो न दृश्यते त्राता त्वत्तः कमललोचन ५७ अतः सत्कृदयां कृत्वा भक्तवत्सल माव्रज भक्तार्थं सगुणो जातो निराकारोऽपि चिन्मयः ५८ त्वद्वियोगेन ते भक्ताः कथं स्यास्यंति भूतले निर्गुणोपासने कष्टमतः किंचिद्विचारय ५९ इत्युद्धववचः श्रुत्वा प्रभासेऽचिंतयद्धरिः भक्तावलंबनार्थाय किं विधेयं मयेत्यिच ६० स्वकीयं यद्भवेत्तेजस्तच्च भागवतेऽदधात् तिरोधाय प्रविष्टोऽयं श्रीमद्भागवतार्णवम् ६१ तेनेयं वाङ्मयी मूर्त्तिः प्रत्यक्षा वर्त्तते हरेः सेवनाच्छ्रवणात्पाठात् दर्शनात्पापनाशिनी ६२ सप्ताहश्रवणं तेन सर्वेभ्योऽप्यधिकं कृतम् साधनानि तिरस्कृत्य कलौ धर्मोऽयमीरितः ६३ दुःखदारिद्र्यदौर्भाग्यपापप्रक्षालनाय च कामक्रोधजयार्थं हि कलौ धर्मोऽयमीरितः ६४ अन्यथा वैष्णवी माया देवैरपि सुदुस्त्यजा कथं त्याज्या भवेत्पुंभिः सप्ताहोऽतः प्रकीर्तितः ६५ सूत उ० एवं नगाहश्रवणोरुधर्मे प्रकाश्यमाने ऋषिभिः सभायाम् आश्चर्यमेकं समभूत्तदानीं तदुच्यते संशृणु शौनक त्वम् ६६ भक्तिः सुतौ तौ तरुणौ गृहीत्वा प्रेमैकरूपा सहसाऽविरासीत् श्रीकृष्ण गोविंद हरे मुरारे नाथेति नामानि मुहुर्वदंती ६७ तां चागतां भागवतार्थभूषां सुचारुवेषां ददृशुः सदस्याः कथं प्रविष्टा कथमागतेयं मध्ये मुनीनामिति तर्कयंतः ६८ ऊचुः कुमारा वचनं तदानीं कथार्थतो निःपतिताधुनेयम् एवं गिरः सा ससुता निशम्य सनत्कुमारं निजगाद नम्रा ६९ भक्तिरुवाच भवद्भिरद्यैव कृतास्मि पुष्टा कलिप्रनष्टाऽपि कथारसेन क्वाहं तु तिष्ठाम्यधुना ब्रुवंतु ब्राह्म्या इदं तां गिरमूचिरे ते ७० भक्तेषु गोविंदस्वरूपधर्त्री प्रेमैककर्त्री भवरोगहंत्री सा त्वं च तिष्ठस्व सुधैर्यसंश्रया निरंतरं वैष्णवमानसानि ७१ ततोऽपि दोषाः कलिजा इमे त्वां द्रष्टुं न शक्ताः प्रभवोऽपि लोके एवं तदाज्ञावसरेऽपि भक्तिस्तदा निषण्णा हरिदासचित्ते ७२ सकलभुवनमध्ये निर्धनास्तेऽपि धन्या निवसति हृदि येषां श्रीहरेर्भक्तिरेका हरिरपि निजलोकं सर्वथातो विहाय प्रविशति हृदि तेषां भक्तिसूत्रोपनद्धः ७३ ब्रूमोऽद्य ते किमधिकं महिमानमेवं ब्रह्मात्मकस्य भुवि भागवताभि

धस्य यत्संश्रयान्निगदिते लभते सुवक्ता श्रोतापि कृष्णसमतामलमन्यधर्मैः ७४ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तर
खंडेश्रीभागवतमाहात्म्येभक्तिकष्टनिवर्त्तनोनामतृतीयोऽध्यायः ३ सूतउवाच अथवैष्णवचित्तेषु दृ-
ष्ट्वाभक्तिमलौकिकीम् निजलोकंपरित्यज्यभगवान्भक्तवत्सलः १ वनमालीघनश्यामःपीतवासामनोहरः कां
चीकलापरुचिरोल्लसन्मुकुटकुंडलः २ त्रिभंगललितश्चारुकौस्तुभेनविराजितः कोटिमन्मथलावण्योहरिचंद
नचर्चितः ३ परमानंदचिन्मूर्तिर्मधुरोमुरलीधरः आविवेशस्वभक्तानांहृदयान्यमलानिच ४ वैकुंठवासिनोये
चवैष्णवाउद्धवादयः तत्कथाश्रवणार्थंतेगूढरूपेणसंस्थिताः ५ तदाजयजयारावोरसपुष्टिरलौकिकी चू
र्णप्रसूनवृष्टिश्चमुहुःशंखरवोऽप्यभूत् ६ तत्सभासंस्थितानांच देहगेहात्मविस्मृतिः दृष्ट्वाचतन्मयावस्थां
नारदोवाक्यमब्रवीत् ७ अलौकिकोऽयंमहिमामुनीश्वराःसप्ताहजन्योऽद्यविलोकितोमया मूढाःशठायेप
शुपक्षिणोऽत्रसर्वेऽपिनिःपापतमाभवंति ८ अतोनृलोकेननुनास्तिकिंचित् चित्तस्यशोधायकलौपवित्रम्
अघौघविध्वंसकरंतथैवकथासमानंभुविनास्तिचान्यत् ९ केकेविशुध्यंतिवदंतुमह्यंसप्ताहयज्ञेनकथाम
येन कृपालुभिर्लोकहितंविचार्यप्रकाशितःकोपिनवीनमार्गः १० कुमाराऊचुः येमानवाःपापकृत-
स्तुसर्वदासदादुराचाररताविमार्गगाः क्रोधाग्निदग्धाःकुटिलाश्चकामिनःसप्ताहयज्ञेनकलौपुनंतिते ११ स
त्येनहीनाःपितृमातृदूषकास्तृष्णाकुलाश्चाश्रमधर्मवर्जिताः येदांभिकामत्सरिणोऽपिहिंसकाःसप्ताहयज्ञे
नकलौपुनंतिते १२ पंचोग्रपापाच्छलछद्मकारिणःक्रूराःपिशाचाइवनिर्दयाश्चये ब्रह्मस्वपुष्टाव्यभिचार
कारिणःसप्ताहयज्ञेनकलौपुनंतिते १३ कायेनवाचामनसाऽपिपातकंनित्यंप्रकुर्वंतिशठाहठेनये परस्व
पुष्टामलिनादुराशयाःसप्ताहयज्ञेनकलौपुनंतिते १४ अत्रतेकीर्तयिष्यामइतिहासंपुरातनम् यस्यश्रवण
मात्रेणपापहानिःप्रजायते १५ तुंगभद्रातटेपूर्वमभूत्पत्तनमुत्तमम् यत्रवर्णाःस्वधर्मेणसत्यसत्कर्मतत्पराः

१६ आत्मदेवःपुरेतस्मिन्सर्ववेदविशारदः श्रौतस्मार्त्तेषुनिष्णातोद्वितीयइवभास्करः १७ भिक्षुकोवित्तवा
न्लोकेतत्प्रियाधुंधुलीस्मृता स्ववाक्यस्थापिकानित्यंसुंदरीसुकुलोद्भवा १८ लोकवार्त्तारताक्रूराप्रायशोबहु
जल्पिका शूराचगृहकृत्येषुकृपणाकलहप्रिया १९ एवंनिवसतोःप्रेम्णादंपत्योरममाणयोः अर्थाःकामास्तयोरा
सन्नसुखायगृहादिकम् २० पश्चाद्धर्माःसमारब्धास्ताभ्यांसंतानहेतवे गोभूहिरण्यवासांसिदीनेभ्योयच्छतःसदा
२१ धनार्द्धंधर्ममात्रेणताभ्यांनीतंतथाऽपिच नपुत्रोनापिवापुत्रीततश्चिंतातुरोभृशम् २२ एकदासद्विजोदुःखाद्गृ
हंत्यक्त्वावनंगतः मध्याह्नेतृषितोजातस्तडागंसमुपेयिवान् २३ पीत्वाजलंनिषण्णस्तुप्रजादुःखेनकर्शितः मुहू
र्त्तादपितत्रैवसंन्यासीकश्चिदागतः २४ दृष्ट्वापीतजलंतंतुविप्रोयातस्तदंतिकम् नत्वाचपदयोस्तस्यनिःश्वस-
न्संस्थितःपुरः २५ यतिरुवाच कथंरोदिषिविप्रत्वंकातेचिंताबलीयसी वदत्वंसत्वरंमह्यंस्वस्यदुःख
स्यकारणम् २६ ब्राह्मणउवाच किंब्रवीमिऋषेदुःखंपूर्वपापेनसंचितम् मदीयाःपूर्वजास्तोयंकवोष्णा
मुपभुंजते २७ मद्दत्तंनैवगृण्हंतिप्रीत्यादेवाद्विजातयः प्रजादुःखेनशून्योऽहंप्राणांस्त्यक्तुमिहागतः २८ धिग्जी
वितंप्रजाहीनंधिग्गृहंचप्रजांविना धिग्धनंचानपत्यस्यधिक्कुलंसंततिंविना २९ पाल्यतेयामयाधेनुःसावंध्यास
र्वथाभवेत् योमयारोपितोवृक्षःसोऽपिवंध्यत्वमाश्रयेत् ३० यत्फलंमद्गृहायातंशीघ्रंतच्चविशुष्यति निर्भाग्य
स्यानपत्यस्यकिमतोजीवितेनमे ३१ इत्युक्त्वासरुरोदोच्चैस्तत्पार्श्वेदुःखपीडितः तदातस्ययतेश्चित्तेकरुणाऽ
भूद्गरीयसी ३२ तद्भालाक्षरमालांचवाचयामासयोगवान् सर्वज्ञात्वायतिःपश्चाद्विप्रमूचेसविस्तरम् ३३ य
तिरुवाच मुंचाज्ञानंप्रजारूपंबलिष्ठाकर्मणोगतिः विवेकंतुसमासाद्यत्यजसंसारवासनाम् ३४ शृणुवि
प्रमयातेद्यप्रारब्धंतुविलोकितम् सप्तजन्मावधितवपुत्रोनैवचनैवच ३५ संततेःसगरोदुःखमवापांगःपुरान-
था रेमुंचाद्यकुटुंबाशांसंन्यासेसर्वथासुखम् ३६ ब्राह्मणउवाच विवेकेनभवेत्किंमेपुत्रंदेहिबलादपि

नोचेत्त्यजाम्यहंप्राणांस्त्वदग्रेशोकमूर्छितः ३७ पुत्रादिसुखहीनोऽयंसंन्यासःशुष्कएवहि गृहस्थःसरसोलोके
पुत्रपौत्रसमन्वितः ३८ इतिविप्राग्रहंदृष्ट्वाप्रब्रवीत्सतपोधनः चित्रकेतुर्गतःकष्टंविधिलेखाविमार्जनात् ३९
नयास्यसिसुखंपुत्राद्यथादैवहतोद्यमः अतोहठेनयुक्तोऽसित्वार्थिनंकिंवदाम्यहम् ४० तस्याग्रहंसमालोक्यफल
मेकंसदत्तवान् इदंभक्षयपत्न्यात्वंततःपुत्रोभविष्यति ४१ सत्यंशौचंदयादानमेकभक्तंतुभोजनम् वर्षावधिस्त्रि
याकार्यंतेनपुत्रोऽतिनिर्मलः ४२ एवमुक्त्वाययौयोगीविप्रस्तुगृहमागतः पत्न्याःपाणौफलंदत्वास्वयंयातस्तुकुत्र
चित् ४३ तरुणीकुटिलातस्यसख्यग्रेचरुरोदह अहोचितामयोत्पन्नाफलंचाहंनभक्षये ४४ फलभक्ष्येणगर्भः
स्यात्गर्भेणोदरवृद्धिता स्वल्पभक्ष्यंततोऽशक्तिर्गृहकार्यंकथंभवेत् ४५ दैवाद्धाटीव्रजेद्ग्रामेपलायेद्गर्भिणीकथम्
शुकवन्निवसेद्गर्भस्तंकुक्षेःकथमुत्सृजेत् ४६ तिर्यक्चेदागतोगर्भस्तदामेमरणंभवेत् प्रसूतौदारुणंदुःखंसु
कुमारीकथंसहे ४७ मंदायांमयिसर्वस्वंननंदासंहरेत्तदा सत्यशौचादिनियमोदुराराध्यःसदृश्यते ४८ लालने-
पालनेदुःखंप्रसूतायाश्चवर्त्तते वंध्यावाविधवानारीसुखिनीचेतिमेमतिः ४९ एवंकुतर्कयोगेनतत्फलंनैवभक्षित
म् पत्याएष्टंफलंभक्तंभुक्तंचेतितयेरितम् ५० एकदाभगिनीतस्यास्तद्गृहंस्वेच्छयागता तदग्रेकथितंसर्वंचिंते
यमहतीहिमे ५१ दुर्बलातेनदुःखेनत्वनुजेकरवामिकिम् साऽब्रवीन्ममगर्भोऽस्तितंदास्यामिप्रसूतितः ५२ ता
वत्कालंसगर्भेवगुप्तातिष्ठगृहेसुखम् वित्तंत्वंमत्पतेर्यच्छसतेदास्यतिबालकम् ५३ षाण्मासिकोमृतोबालइ
तिलोकोवदिष्यति तंबालंपोषयिष्यामिनित्यमागत्यतेगृहे ५४ फलमर्पयधेन्वैत्वंपरीक्षार्थंतुसांप्रतम् तत्तदा
चरितंसर्वंतथैवस्त्रीस्वभावतः ५५ अथकालेनसानारीप्रसूताबालकंतदा आनीयजनकोबालंरहस्येधुंधुली
ददौ ५६ तयाचकथितंभर्त्रेप्रसूतःसुखमर्भकः लोकस्यसुखमुत्पन्नमात्मदेवप्रजोदयात् ५७ ददौदानंद्विजा
तिभ्योजातकर्मविधायच गीतवादित्रघोषोऽभूत्तद्द्वारेमंगलंबहु ५८ भर्त्तुरग्रेऽब्रवीद्वाक्यंस्तन्यंनास्तिकुचेमम

अन्यस्तन्येननिर्दुग्धाकथंपुष्णामिबालकम् ५९ मत्स्वसायाःप्रसूतायामृतोबालस्तुवर्त्तते तामाकार्यगृहेरक्ष
सातेऽर्भंपोषयिष्यति ६० पतिनातत्कृतंसर्वंपुत्ररक्षणहेतवे पुत्रस्यधुंधुकारीतिनाममात्राप्रतिष्ठितम् ६१ त्रि
मासेनिर्गतेचाथसाधेनुःसुषुवेऽर्भकम् सर्वांगसुंदरंदिव्यंनिर्मलंकनकप्रभम् ६२ दृष्ट्वाप्रसन्नोविप्रस्तुसंस्का
रान्स्वयमादधे मत्वाश्चर्यंजनाःसर्वेदिदृक्षार्थंसमागताः ६३ भाग्योदयोधुनाजातआत्मदेवस्यपश्यत धेन्वा
बालःप्रसूतस्तुदेवरूपीतिकौतुकम् ६४ नज्ञातंतद्रहस्यंतुकेनापिविधियोगतः गोकर्णंतंसुतंदृष्ट्वागोकर्णंना
मचाकरोत् ६५ कियत्कालेनतौजातौतरुणौतनयावुभौ गोकर्णःपंडितोज्ञानीधुंधुकारीमहाखलः ६६ स्ना
नशौचक्रियाहीनोदुर्भक्षीक्रोधसंयुतः दुःपरिग्रहकर्त्ताचशवहस्तेनभोजनः ६७ चोरःसर्वजनद्वेषीपरवेश्मप्र
दीपकः लालनायार्भकान्धृत्वासद्यःकूपेनिपातयत् ६८ हिंसकःशस्त्रधारीचदीनांधानांप्रपीडकः चांडाला
भिरतोनित्यंपाशहस्तश्वसंगतः ६९ तेनवेश्याकुसंगेनपैत्र्यंवित्तंतुनाशितम् एकदापितरौताड्यपात्राणिस्व-
यमाहरत् ७० तत्पिताकृपणःप्रोच्चैर्धनहीनोरुरोदह वंध्यत्वंतुसमीचीनंकुपुत्रोदुःखदायकः ७१ क्वतिष्ठा
मिक्वगच्छामिकोमेदुःखंव्यपोहयेत् प्राणांस्त्यजामिदुःखेनहाकष्टंममसंस्थितम् ७२ तदानींतुसमागत्यगो
कर्णोज्ञानसंयुतः बोधयामासजनकंवैराग्यंपरिदर्शयन् ७३ असारःखलुसंसारोदुःखरूपीविमोहकः सुतः
कस्यधनंकस्यस्नेहवान्ज्वलतेऽनिशम् ७४ नचेंद्रस्यसुखंकिंचित्नसुखंचक्रवर्त्तिनः सुखमस्तिविरक्तस्यमु
नेरेकांतजीविनः ७५ मुंचाज्ञानंप्रजारूपंमोहतोनरकेगतिः निपतिष्यतिदेहोऽयंसर्वंत्यक्त्वावनंव्रज ७६ तद्वा
क्यंतुसमाकर्ण्यगंतुकामःपिताऽब्रवीत् किंकर्त्तव्यंवनेताततत्त्वंवदसविस्तरम् ७७ अंधकूपेस्नेहपाशैर्बद्धः
पंगुरहंशठः कर्मणापतितोनूनंमासुद्धरदयानिधे ७८ गोकर्णउवाच देहेऽस्थिमांसरुधिरेऽभिम-
तिंत्यजत्वंजायासुतादिषुसदाममतांविमुंच पश्यानिशंजगदिदंक्षणभंगनिष्ठंवैराग्यरागरसिकोभवभक्तिनि

षुः ७९ धर्मंभजस्वसततंत्यजलोकधर्मान्सेवस्वसाधुपुरुषान्जहिकामतृष्णाम् अन्यस्यदोषगुणचिंतनमा
शुमुक्त्वासेवाकथारसमहोनितरांपिबत्वम् ८० एवंसुतोक्तिवशतोऽपिगृहंविहाययातोवनंस्थिरमतिर्गतषष्टिव
र्षः युक्तोहरेरनुदिनंपरिचर्ययासौश्रीकृष्णमापनियतंदशमस्यपाठात् ८१ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडे
श्रीभागवतमाहात्म्येविप्रमोक्षोनामचतुर्थोऽध्यायः ४ सूतउवाच पितर्युपरतेतेनजननीताडिताभृश
म् क्ववित्तंतिष्ठतेब्रूहिहनिष्येलत्तयानचेत् १ इतितद्वाक्यसंत्रासाज्जनन्यापुत्रदुःखतः कूपेपातः कृतोरात्रौतेन
सानिधनंगता २ गोकर्णस्तीर्थयात्रार्थंनिर्गतोयोगसंस्थितः नदुःखंनसुखंतस्यनवैरीनापिबांधवः ३ धुंधु
कारीगृहेतिष्ठन्पंचपण्यवधूवृतः अत्युग्रकर्मकर्त्ताचतत्पोषणविमूढधीः ४ एकदाकुलटास्तास्तुभूषणान्य
भिलिप्सवः तदर्थंनिर्गतोगेहात्कामांधोमृत्युमस्मरन् ५ यतस्ततश्चसंहृत्यवित्तंवेश्मपुनर्गतः ताभ्योय
च्छत्सुवस्त्राणिभूषणानिकियंतिच ६ बहुवित्तचयंदृष्ट्वारात्रौनार्योविचारयन् चौर्यंकरोत्यसौनित्यमतो
राजागृहिष्यति ७ वित्तंहृत्वापुनश्चैनंमारयिष्यतिनिश्चितम् अतोऽर्थगुप्तयेगूढमस्माभिःकिंनहन्यते ८ नि
हत्यैनंगृहीत्वाऽर्थंयास्यामोयत्रकुत्रचित् इतितानिश्चयंकृत्वासुप्तंसंबध्यरश्मिभिः ९ पाशंकंठेनिधायास्यत
न्मृत्युमुपचक्रमुः त्वरितंनममारासौचिंतायुक्तास्तदाऽभवन् १० तप्तांगारसमूहांश्चतन्मुखेहिविचिक्षिपुः अ
ग्निज्वालातिदुःखेनव्याकुलोनिधनंगतः ११ तंदेहंमुमुचुर्गर्त्तेप्रायःसाहसिकाःस्त्रियः नज्ञातंतद्रहस्यंतुकेना
पीदंतथैवच १२ लोकैःपृष्टावदंतिस्मदूरंयातःप्रियोहिनः आगमिष्यतिवर्षेऽस्मिन्वित्तलोभविकर्षितः १३
स्त्रीणांनैवतुविश्वासोमृतानांकारयेद्बुधः विश्वासेयस्थितोमूढःसदुःखैःपरिभूयते १४ सुधामयंवचोयासां
कामिनांरसवर्धनम् हृदयंक्षुरधाराभंप्रियःकोनामयोषिताम् १५ संहृत्यवित्तंतायाताःकुलटाबहुभर्तृकाः
धुंधुकारीबभूवाथमहाप्रेतःकुकर्मतः १६ वात्यारूपधरोनित्यंधावन्दशदिशोऽतरम् शीतातपपरिक्लिष्टोनिरा

हारः पिपासितः १७ नलेभेशरणंकुत्रहादैवेतिमुहुर्वदन् कियत्कालेनगोकर्णोमृतंलोकादबुध्यत १८ अना
थंतंविदित्वैवगयाश्राद्धमचीकरत् यस्मिंस्तीर्थेतुसंयातितत्रश्राद्धंप्रवर्त्तयन् १९ एवंभ्रमन्सगोकर्णःस्वपुरंसमुपे
यिवान् रात्रौगृहांगणेस्वप्तुमागतोलक्षितःपरैः २० तत्रसुप्तंसविज्ञायधुंधुकारीस्वबांधवम् निशीथेदर्शयामास
महारौद्रतरंवपुः २१ सकृन्मेषःसकृद्धस्तीसकृच्चमहिषोऽभवत् सकृदिंद्रःसकृच्चाग्निःपुनश्चपुरुषोऽभवत् २२
वैपरीत्यमिदंदृष्ट्वागोकर्णोधैर्यसंयुतः अयंदुर्गतिकःकोऽपिनिश्चित्याथतमब्रवीत् २३ गोकर्णउवाच क
स्त्वमुग्रतरोरात्रौकुतोयातोदशामिमाम् किंवाप्रेतःपिशाचोवाराक्षसोऽसीतिशंसनः २४ सूतउवाच एवंपृ
ष्टस्तदातेनरुरोदोच्चैःपुनःपुनः अशक्तोवचनोच्चारेसंज्ञामात्रंचकारह २५ ततोंऽजलौजलंकृत्वागोकर्णस्तमुदीर
यत् तत्सेकाद्धतपापोसौप्रवक्तुमुपचक्रमे २६ प्रेतउवाच अहंभ्राताल्वदीयोऽस्मिधुंधुकारीतिनामतः
स्वकीयेनैवदोषेणब्रह्मत्वंनाशितंमया २७ कर्मणोनास्तिसंख्यामेमहाज्ञानेविवर्तिनः लोकानांहिंसकःसोऽ
हंस्त्रीभिर्दुःखेनमारितः २८ अतःप्रेतत्वमापन्नोदुर्दशांचवहाम्यहम् वाताहारेणजीवामिदैवाधीनफलोद
यात् २९ अहोबंधोकृपासिंधोभ्रातर्मामाशुमोचय गोकर्णोवचनंश्रुत्वातस्मैवाक्यमथाब्रवीत् ३० गो
कर्णउवाच त्वदर्थंतुगयापिंडोमयादत्तोविधानतः तत्कथंनैवमुक्तोऽसिममाश्चर्यमिदंमहत् ३१ गयाश्रा
द्धान्नमुक्तिश्चेदुपायोनापरस्त्विह किंविधेयंमयाप्रेततत्त्वंवदसविस्तरम् ३२ प्रेतउवाच गयाश्राद्धशते-
नापिमुक्तिर्मेनभविष्यति उपायमपरंकिंचित्तद्विचारयसांप्रतम् ३३ इतितद्वाक्यमाकर्ण्यगोकर्णोविस्मयंगतः
शतश्राद्धैर्नमुक्तिश्चेदसाध्यंमोचनंतव ३४ इदानींतुनिजंस्थानमातिष्ठप्रेतनिर्भयः त्वन्मुक्तिसाधकंकिंचिदाच
रिष्येविचार्यच ३५ धुंधुकारीनिजंस्थानंतेनादिष्टस्ततोगतः गोकर्णश्चिंतयामासतांरात्रिंनतदध्यगात् ३६
प्रातस्तमागतंदृष्ट्वालोकाःप्रीत्यासमागताः तत्सर्वंकथितंतेनयज्जातंचयथानिशि ३७ विद्वांसोयोगनिष्ठाश्चज्ञा

निनोब्रह्मवादिनः तन्मुक्तिंनैवपश्यंतिपश्यंतःशास्त्रसंचयान् ३८ ततःसर्वैः सूर्यवाक्यंतन्मुक्तौस्थापितंपरम्
गोकर्णःस्तंभनंचक्रेसूर्यवेगस्यवैतदा ३९ तुभ्यंनमोजगत्साक्षिन्ब्रूहिमेमुक्तिहेतुकम् ४० तच्छ्रुत्वादूरतःसूर्यःस्फु
टमित्यभ्यभाषत श्रीमद्भागवतान्मुक्तिःसप्ताहेवाचनंकुरु ४१ इतिसूर्यवचःसर्वैर्धर्मरूपंतुविश्रुतम् सर्वेऽब्रुवन्प्र
यत्नेनकर्तव्यंसुकरंत्विदम् ४२ गोकर्णोनिश्चयंकृत्वावाचनार्थंप्रवर्तितः तत्रसंश्रवणार्थायदेशग्रामाज्जनाययुः ४३
पंग्वंधवृद्धमंदाश्चतेपिपापक्षयायवै समाजस्तुमहान्जातोदेवविस्मयकारकः ४४ यदैवासनमास्थायगोकर्णोऽक
थयत्कथाम् समेतोऽपितदायातःस्थानंपश्यन्नितस्ततः ४५ सप्तग्रंथियुतंतत्रापश्यत्कीचकमुच्छ्रितम् तन्मूलच्छि
द्रमाविश्यश्रवणार्थंस्थितोह्यसौ ४६ वातरूपीस्थितिंकर्तुमशक्तोवंशमाविशत् वैष्णवंब्राह्मणंमुख्यंश्रोतारंप
रिकल्प्यसः ४७ प्रथमस्कंधतःस्पष्टमाख्यानंधेनुजोऽकरोत् दिनांतेरक्षितागाथातदाचित्रंबभूवह ४८ वंशैक
ग्रंथिभेदोऽभूत्सशब्दंपश्यतांसताम् द्वितीयेन्हितथासायंद्वितीयग्रंथिभेदनम् ४९ तृतीयेन्हितथासायंतृतीय
ग्रंथिभेदनम् एवंसप्तदिनैर्वंशसप्तग्रंथिविभेदनम् ५० कृत्वापिद्वादशस्कंधश्रवणात्प्रेततांजहौ दिव्यरूपधरो
जातोतुलसीदाममंडितः ५१ पीतवासाघनश्यामोमुकुटीकुंडलान्वितः ननामभ्रातरंसद्योगोकर्णमितिचाब्रवीत्
५२ त्वयाहंमोचितोबंधोकृपयाप्रेतकश्मलात् धन्याभागवतीवार्ताप्रेतपीडाविनाशिनी ५३ सप्ताहोऽपितथाध-
न्यःकृष्णलोकफलप्रदः कंपंतेसर्वपापानिसप्ताहश्रवणेस्थिते ५४ अस्माकंप्रलयंसद्यःकथाचेयंकरिष्यति आ
र्द्रंशुष्कंलघुस्थूलंवाङ्मनःकर्मभिःकृतम् ५५ श्रवणंविदहेत्पापंपावकःसमिधोयथा अस्मिन्वैभारतेवर्षेसूरि
भिर्देवसंसदि ५६ अकथाश्राविणांपुंसांनिःफलंजन्मकीर्तितम् किंमोहतोरक्षितेनसुपुष्टेनबलीयसा ५७ अध्रु
वेणशरीरेणशुकशास्त्रकथांविना अस्थिस्तंभंस्नायुबद्धंमांसशोणितलेपितम् ५८ चर्मावनद्धंदुर्गंधंपात्रंमूत्र
पुरीषयोः जराशोकविपाकार्त्तंरोगमंदिरमातुरम् ५९ दुःपूरंदुर्धरंदुष्टंसदोषंक्षणभंगुरम् कृमिविड्भस्मसंज्ञांतश

शरमितिवर्णितम् ६० अस्थिरेणास्थिरंकर्मकुतोऽयंसाधयेन्नहि यत्प्रातःसंस्कृतंचान्नंसायंतच्चविनश्यति ६१ नदी
यरससंपुष्टेकायेकानामनित्यता सप्ताहश्रवणाल्लोकेप्राप्यतेनिकटेहरिः ६२ अतोदोषनिवृत्त्यर्थमेतदेवहिसाधन
म् बुद्बुदाइवतोयेषुमशकाइवजंतुषु जायंतेमरणायैवकथाश्रवणवर्जिताः ६३ जडस्यशुष्कवंशस्ययत्रग्रंथिविभे
दनम् चित्रंकिमुतदाचित्तग्रंथिभेदःकथाश्रवात् ६४ भिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाः क्षीयंतेचास्यकर्माणि
सप्ताहश्रवणेकृते ६५ संसारकर्दमालेपप्रक्षालनपटीयसि कथातीर्थेस्थितेचित्तेमुक्तिरेवबुधैःस्मृता ६६ एवंब्रुवतिवैत
स्मिन्विमानमगमत्तदा वैकुंठवासिभिर्युक्तंप्रस्फुरद्दीप्तिमंडलम् ६७ सर्वेषांपश्यतांभेजेविमानंधुंधुलीसुतः विमानेवै
ष्णवान्वीक्ष्यगोकर्णोवाक्यमब्रवीत् ६८ गोकर्णउवाच अत्रैवबहवःसंतिश्रोतारोममनिर्मलाः आनीतानिविमा
नानिनतेषांयुगपत्कुतः ६९ श्रवणंसमभागेनसर्वेषामिहदृश्यते फलभेदःकुतोजातःप्रब्रुवंतुहरिप्रियाः ७० हरिदा
साऊचुः श्रवणस्यविभेदेनफलभेदोपिसंस्थितः श्रवणंतुकृतंसर्वैर्नतथामननंकृतम् ७१ फलभेदस्ततोजातोभजना
दपिमानद सप्तरात्रमुपोष्यैवप्रेतेनश्रवणंकृतम् ७२ मननादितथातेनस्थिरचित्तेकृतंभृशम् अदृढंचहतंज्ञानंप्रमादेन
हतंश्रुतम् ७३ संदिग्धोहिहतोमंत्रोव्यग्रचित्तोहतोजपः अवैष्णवोहतोदेशोहतंश्राद्धमपात्रकम् ७४ हतमश्रोत्रिये-
दानमनाचारहतंकुलम् विश्वासोगुरुवाक्येषुस्वस्मिन्दीनत्वभावना ७५ मनोदोषजयश्चैवकथायांनिश्चलामतिः
एवमादिकृतंचेत्स्यात्तदावैश्रवणेफलम् ७६ पुनःश्रवांतेसर्वेषांवैकुंठेवसतिर्ध्रुवम् गोकर्णतवगोविंदोगोलोकंदास्य
तिस्वयम् ७७ एवमुक्त्वाययुःसर्वेवैकुंठंहरिकीर्त्तनाः श्रावणेमासिगोकर्णःकथामूचेतथापुनः ७८ सप्तरात्रवतींभूयः
श्रवणंतैःकृतंपुनः कथासमाप्तौयज्जातंश्रूयतांतच्चनारद ७९ विमानैःसहभक्तैश्चहरिराविर्बभूवह जयशब्दानमः
शब्दास्तत्रासन्बहवस्तदा ८० पांचजन्यध्वनिंचक्रेहर्षात्तत्रस्वयंहरिः गोकर्णंतुसमालिंग्याकरोत्स्वसदृशंहरिः ८१ श्रोतृ
नन्यान्घनश्यामान्पीतकौशेयवाससः किरीटिनःकुंडलिनस्तथाचक्रेहरिःक्षणात् ८२ तद्ग्रामेयेस्थिताजीवाआश्वचां

डालजातयः विमानेस्थापितास्तेऽपिगोकर्णकृपयातदा ८३ प्रेषिताहरिलोकेतेयत्रगच्छंतियोगिनः गोकर्णेनस
गोपालोगोलोकंगोपवल्लभम् ८४ कथाश्रवणतःप्रीतोनिर्ययौभक्तवत्सलः अयोध्यावासिनःपूर्वंयथारामेणसंग
ताः ८५ तथाकृष्णोनतेनीतागोलोकंयोगिदुर्लभम् यत्रसूर्यस्यसोमस्यसिद्धानांनगतिःकदा तंलोकंहिगतास्तेतुश्री
मद्भागवतःश्रवात् ८६ ब्रूमोऽद्यतेकिंफलवृंदमुज्ज्वलंसप्ताहयज्ञेनकथासुसंचितम् कर्णेनगोकर्णकथाक्षरोयैःपीत
श्चतेगर्भगतानभूयः ८७ वातांबुपर्णाशनदेहशोषणैस्तपोभिरुग्रैश्चिरकालसंचितैः योगैश्चसंयांतिनतांगतिंवैस
ताहगाथाश्रवणेनयांति ८८ इतिहासमिमंपुण्यंशांडिल्योऽपिमुनीश्वरः पठतेचित्रकूटस्थोब्रह्मानंदपरिप्लुतः ८९
आख्यानमेतत्परमंपवित्रंश्रुतंसकृद्वैविदहेदघौघम् श्राद्धेप्रयुक्तंपितृतृप्तिमावहेन्नित्यंसकृत्पाठादपुनर्भवंच ९० इ-
तिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेश्रीमद्भागवतमाहात्म्येगोकर्णवर्णनंनामपंचमोऽध्यायः ५ कुमाराऊचुः अथतेसंप्रव
क्ष्यामःसप्ताहश्रवणेविधिम् सहायैर्वसुभिश्चैवप्रायःसाध्योविधिःस्मृतः १ दैवज्ञंतुसमाहूयमुहूर्त्तंपृच्छ्ययत्नतः
विवाहेयादृशंवित्तंतादृशंपरिकल्पयेत् २ नभस्यआश्विनोर्जौचमार्गशीर्षःशुचिर्नभः एतेमासाःकथारंभेश्रोतृणां
मोक्षसूचकाः ३ मासानांविग्रहेयानितानित्याज्यानिसर्वथा सहायाश्चेतरेचात्रकर्त्तव्याःसोद्यमाश्चये ४ देशेदेशेत
थासेयंवार्त्ताप्रेष्याप्रयत्नतः भविष्यतिकथाचात्रआगंतव्यंकुटुंबिभिः ५ दूरेहरिकथाःकेचिद्दूरेचाच्युतकीर्त्तनाः
स्त्रियःशूद्रादयोयेचतेषांबोधोयतोभवेत् ६ देशेदेशेविरक्तायेवैष्णवाःकीर्तनोत्सुकाः तेष्वेवपत्रंप्रेष्यंचतल्लेख
नमितीरितम् ७ सतांसमाजोभवितासप्तरात्रंसुदुर्लभः अपूर्वरसरूपैवकथाचात्रभविष्यति ८ श्रीभागवतपीयू
षपानायरसलंपटाः भवंतश्चतथाशीघ्रमायातप्रेमतत्पराः ९ नावकाशःकदाचिच्चेद्दिनमात्रंतथापितु सर्वथागम-
नंकार्यंक्षणोऽत्रैवसुदुर्लभः १० एवमाकारणंतेषांकर्त्तव्यंविनयेनच आगंतुकानांसर्वेषांवासस्थानानिकल्पयेत्
११ तीर्थेवापिवनेवापिगृहेवाश्रवणंमतम् विशालावसुधायत्रकर्त्तव्यंतत्कथास्थलम् १२ शोधनंमार्जनंभूमेर्लेप

मृदंगतालललितंकर्त्तव्यंकीर्तनंततः ५७ जयशब्दोनमःशब्दःशंखशब्दश्चकारयेत् विप्रेभ्योयाचकेभ्यश्चवित्तम
न्नंचदीयताम् ५८ विरक्तश्चेद्भवेच्छ्रोतागीतावाच्यापरेहनि गृहस्थश्चेत्तदाहोमःकर्त्तव्यःकर्मशांतये ५९ प्रति
श्लोकंचजुहुयाद्विधिनादशमस्यच पायसंमधुसर्पिश्चतिलान्नादिकसंयुतम् ६० अथवाहवनंकुर्याद्गायत्र्यासुस
माहितः तन्मयत्वात्पुराणस्यपरमस्यचतत्वतः ६१ होमाशक्तौबुधोहौम्यंदद्यात्तत्फलसिद्धये नानाच्छिद्रनिरोधा
र्थंन्यूनताधिकतारव्ययोः ६२ दोषयोःप्रशमार्थंचपठेन्नामसहस्रकम् तेनस्यात्सफलंसर्वंनास्त्यस्मादधिकंयतः ६३
द्वादशब्राह्मणान्पश्चाद्भोजयेन्मधुपायसैः दद्यात्सुवर्णधेनुंचव्रतपूर्णत्वहेतवे ६४ शक्तौपलत्रयमितंस्वर्णसिंहं
विधायच तत्रास्यपुस्तकंस्थाप्यंलिखितंललिताक्षरम् ६५ संपूज्यावाहनाद्यैस्तदुपचारैःसदक्षिणम् वस्त्रभूष
णगंधाद्यैःपूजिताययतात्मने ६६ आचार्यायसुधीर्दत्वामुक्तःस्याद्भवबंधनैः एवंकृतेविधानेचसर्वपापनिवारणे
६७ फलदंस्यात्पुराणंतुश्रीमद्भागवतंशुभम् धर्मकामार्थमोक्षाणांसाधनंस्यान्नसंशयः ६८ कुमाराऊचुः
इतितेकथितंसर्वंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि श्रीमद्भागवतेनैवभक्तिमुक्तीकरेस्थिते ६९ सूतउवाच इत्यु-
क्त्वातेमहात्मानःप्रोचुर्भागवतींकथाम् सर्वपापहरांपुण्यांभक्तिमुक्तिप्रदायिनीम् ७० शृण्वतांसर्वभूतानांस
प्ताहंनियतात्मनाम् यथाविधिततोदेवंतुष्टुवुःपुरुषोत्तमम् ७१ तदंतेज्ञानवैराग्यभक्तीनांपुष्टतापरा तारुण्यं
परमंचापुःसर्वभूतमनोहरम् ७२ नारदश्चकृतार्थोऽभूत्सिद्धेस्वीयेमनोरथे पुलकीकृतसर्वांगःपरमानंदसं
भृतः ७३ एवंकथांसमाकर्ण्यनारदोभगवत्प्रियः प्रेमगद्गदयावाचातान्उवाचकृतांजलिः ७४ नारदउवाच
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मिभवद्भिःकरुणापरैः अद्यमेभगवाल्लँब्धःसर्वपापहरोहरिः ७५ श्रवणंसर्वधर्मेभ्योव
रंमन्येतपोधनाः वैकुंठस्थोयतःकृष्णःश्रवणाद्यस्यलभ्यते ७६ सूतउवाच एवंब्रुवतिवैतत्रनारदेवैष्ण
वोत्तमे परिभ्रमन्समायातःशुकोयोगेश्वरस्तदा ७७ तत्राययौषोडशवार्षिकस्तदाव्यासात्मजोज्ञानमहाब्धिचं

द्रुमाः क्वचिदवसानेनिजलाभपूर्णाःप्रेम्णापठन्भागवतंशनैःशनैः ७८ दृष्ट्वासदस्याःपरमोरुतेजसंसद्यःसमुत्थायद
दुर्महासनम् प्रीत्यासुरर्षिस्तमपूजयत्सुखंस्थितोवदत्संशृणुतामलांगिरम् ७९ श्रीशुकउवाच निगमकल्पत
रोर्गलितंफलंशुकमुखादमृतद्रवसंयुतम् पिबतभागवतंरसमालयंमुहुरहोरसिकाभुविभावुकाः ८० धर्मःप्रोज्झित
कैतवोऽत्रपरमोनिर्मत्सराणांसतांवेद्यंवास्तवमत्रवस्तुशिवदंतापत्रयोन्मूलनम् श्रीमद्भागवतेमहामुनिकृतेकिंवापरैरी
श्वरःसद्योहृद्यवरुध्यतेऽत्रकृतिभिःशुश्रूषुभिस्तत्क्षणात् ८१ श्रीमद्भागवतंपुराणतिलकंयद्वैष्णवानांधनंयस्मिन्पार
महंस्यमेवममलंज्ञानंपरंगीयते यत्रज्ञानविरागभक्तिसहितंनैष्कर्म्यमाविष्कृतंतच्छृण्वन्प्रपठन्विचारणपरोभक्त्या
विमुच्येन्नरः ८२ स्वर्गेसत्येचकैलासेवैकुंठेनास्त्ययंरसः अतःपिबंतुसद्भाग्यामामामुंचतकर्हिचित् ८३ सूतउवाच
एवंब्रुवाणेसतिबादरायणेमध्येसभायांहरिराविरासीत् प्रह्लादबल्युद्धवफाल्गुनादिभिर्वृतःसुरर्षिस्तमपूजयच्चतान्
८४ दृष्ट्वाप्रसन्नंमहदासनेहरिंतेचक्रिरेकीर्त्तनमग्रतस्तदा भवोभवान्याकमलासनस्तुतत्रागमन्कीर्तनदर्शनाय ८५
प्रह्लादस्तालधारीतरलगतितयाचोद्धवःकांस्यधारीवीणाधारीसुरर्षिःस्वरकुशलतयारागकर्त्ताऽर्जुनोभूत् इंद्रोवा
दीन्मृदंगंजयजयसुकराःकीर्तनेतेकुमारायत्राग्रेभाववक्तारसविरचनयाव्यासपुत्रोबभूव ८६ ननर्त्तमध्येत्रिकमेवतत्र
भक्त्यादिकानांनटवत्सुतेजसाम् अलौकिकंकीर्तनमेतदीक्ष्यहरिःप्रसन्नोऽपिवचोऽब्रवीत्तत् ८७ मत्तोवरंभागव
तावृणुध्वंप्रीतःकथाकीर्तनतोऽस्मिसांप्रतम् श्रुत्वेतितद्वाक्यमतिप्रसन्नाःप्रेमार्द्रचित्ताहरिमूचिरेते ८८ नगाहगा
थासुचसर्वभक्तैरेभिस्त्वयाभाव्यमतिप्रयत्नात् मनोरथोयंपरिपूरणीयस्तथेतिचोक्त्वांतरधीयताच्युतः ८९ ततो
नमत्तच्चरणेषुनारदस्तथाशुकादीनपितापसांश्च अथप्रहृष्टाःपरिनष्टमोहाःसर्वेययुःपीतकथामृतास्ते ९० भक्तिः
सुताभ्यांसहरक्षितासाशास्त्रेस्वकीयेऽपितदाशुकेन अतोहरिर्भागवतस्यसेवनाच्चित्तंसमायातिहिवैष्णवाना
म् ९१ दारिद्र्यदुःखज्वरदाहितानांमायापिशाचीपरिमर्दितानाम् संसारसिंधौपरिपातितानांक्षेमायवैभागवतंप्र

गर्जति ९२ शौनकउवाच शुकेनोक्तंकदाराज्ञेगोकर्णेनकदापुनः सुरर्षयेकदाब्राह्म्यैश्छिंधिमेसंशयंत्विमम् ९३ सूतउवाच आकृष्णनिर्गमात्रिंशद्वर्षाधिकगतेकलौ नवमीतोनभस्यस्यकथारंभंशुकोऽकरोत् ९४ परीक्षिच्छ्रवणांतेचकलौवर्षशतद्वये शुद्धेशुचौनवम्यांचधेनुजोऽकथयत्कथाम् ९५ तस्मादपिकलौप्राप्तेत्रिंशद्वर्षगतेसति ऊचुरूर्जेसितेपक्षेनवम्यांब्रह्मणःसुताः ९६ इत्येतत्तेसमाख्यातंयत्पृष्टोऽहंत्वयाऽनघ कलौभागवतीवार्त्ताभवरोगविनाशिनी ९७ कृष्णप्रियंसकलकश्मलनाशनंचमुक्त्यैकहेतुमिहभक्तिविलासकारि संतःकथानकमिदंपिबतादरेणलोकेहितार्थपरिशीलनसेवयाकिम् ९८ स्वपुरुषमपिवीक्ष्यपाशहस्तंवदतियमःकिलतस्यकर्णमूले परिहरभगवत्कथासुमत्तान्प्रभुरहमन्यनृणांनवैष्णवानाम् ९९ असारेसंसारेविषयविषसंगाकुलधियःक्षणार्द्धंक्षेमार्थंपिबतशुककगाथातुलसुधाम् किमर्थंव्यर्थंभोव्रजतकुपथेकुत्सितकथेपरीक्षित्साक्षीयच्छ्रवणगतमुक्त्युक्तिकथने १०० रहप्रवाहसंस्थेनश्रीशुकेनेरिताकथा कंठेसंबध्यतेयेनसवैकुंठप्रभुर्भवेत् १०१ इतिचपरमगुह्यंसर्वसिद्धांतसिद्धंसपदिनिगदितंतेशास्त्रपुंजंविलोक्य जगतिशुककथातोनिर्मलंनास्तिकिंचित्पिबपरसुखहेतोर्द्वादशस्कंधसारम् १०२ एतांयोनियततयाशृणोतिभक्त्यायश्चैनांकथयतिशुद्धवैष्णवाग्रे तौसम्यग्विधिकरणात्फलंलभेतेयाथार्थ्यान्नहिभुवनेकिमप्यसाध्यम् १०३ इतिश्रीपद्मपुराणेउत्तरखंडेश्रीमद्भागवतमाहात्म्येश्रवणविधिकथनंनामषष्ठोऽध्यायः ६ ॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ शुभंभवतु शाके १७७८ नलनामसंवत्सरे कार्तिकेमासेशुक्लपक्षे ५ म्यांतिथौइंदुवासरे तद्दिनेश्रीमद्भागवतमाहात्म्यंसमाप्तम् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हें पुस्तक बापूसदाशिवशेटशेट्ये हेगिष्टे श्रीवर्धनकर याणीं आपले शिळा छापखान्यांत छापिलें· ठिकाण हनुमान्गल्ली·मु· मुंबई·

इतिश्रीमद्भागवतमाहात्म्यंसमाप्तम्.

अंगीकृत्यपरिहरति बाढमभिनिवेशादिकंनास्तीतिसत्यमेव तथाऽपिविघ्नवशेनतेषांप्रवृत्तिः पूर्वाभ्यासबलेनपुनर्निवृत्तिश्चसं-
गच्छतइत्याह भगवतः श्रीमच्चरणारविंदमकरंदरूपोयोरसस्तस्मिन्नावेशितंचेतोयैस्तेऽपिकेनचिदंतरायेणविघ्नेनविहताअ-
पिस्वांशिवतमांपदवींमार्गेनहिन्वंतिनत्यजंतिकाम् भागवताएवपरमहंसास्तेषांदयितस्यप्रियस्यश्रीवासुदेवस्यकथांनत्यजं-
ति ५ प्रियव्रतस्यत्रह्माज्ञैवांतरायरूपाबभूवेतिसप्रसंगमाह यर्हीत्यादिनाविमुक्तसंगः प्रकृतिंभजस्वेत्यंतेन यर्हिवावहयदाहि-
वावेति प्रसिद्ध्यादौहइतिचसः स्वपित्रामनुनाअवनितलपरिपालनायोपामंत्रितोनियुक्तोनैवाभ्यनंदत् अथहतंदेवभगवानादिदे

श्रीशुकउवाच बाढमुक्तंभगवतउत्तमश्लोकस्यश्रीमच्चरणारविंदमकरंदरसआवेशितचेतसो
भागवतपरमहंसदयितकथांकिंचिदंतरायविहताःस्वांशिवतमांपदवींनप्रायेणाहिन्वंति ५ यर्हिवाव
हराजन्सराजपुत्रःप्रियव्रतःपरमभागवतोनारदस्यचरणोपसेवयांऽजसाऽवगतपरमार्थसतत्त्वोब्र
ह्मसत्रेणदीक्षिष्यमाणोऽवनितलपरिपालनायाम्नातप्रवरगुणगणैकांतभाजनतयास्वपित्रोपामंत्रि
तोभगवतिवासुदेवएवाव्यवधानसमाधियोगेनसमावेशितसकलकारकक्रियाकलापोनैवाभ्यनंद-
द्यद्यपितदप्रत्याम्नातव्यंतदधिकरणआत्मनोऽन्यस्मादसतोऽपिपराभवमन्वीक्षमाणः ६

वोब्रह्मास्वभवनाद

वततारेत्यन्वयःउपामंत्रणेहेतुःआम्नाताःराज्ञांशास्त्रेणोक्तायेप्रवराःश्रेष्ठागुणास्तेषांगणस्यैकांतभाजनतयानियताश्रयत्वेन अनिच्छा
यांहेतुःपरमार्थसतत्त्वमात्मयाथात्म्यमवगतंतद्येनसतथा अतःब्रह्मसत्रेणात्मध्यानेनकार्येणदीक्षिष्यमाणःनियमंगृहीष्यन्भाग
पिवासुदेवएवनिरंतरसमाधियोगेनचित्तैकाग्र्येणसमावेशितःसमर्पितःसकलकारकाणामिंद्रियाणांयाःक्रियास्तासांकलापोयेन
सःयद्यपितत्पित्रोक्तंनप्रत्याख्येयंतथाऽपितदधिकरणेराज्याधिकारेअसतोऽपिमिथ्याभूतादपिराज्यप्रपंचादात्मनःपराभवमालोच-
यन्नाभ्यनंदत् ६

गुणविसर्गस्यगुणसृष्टेः परिबृंहणंसमृद्धिस्तदनुचिंतयाव्यवसितः सकलजगतामभिप्रायोयेनसः यथाराज्ञाचारैर्मंडलेश्वराणामभि
प्रायोनिश्चीयतेतद्वत् अखिलैर्निगमैर्मूर्त्तिमद्भिर्वेदैर्निजगणैश्चमरीच्यादिभिः परिवृतः सत्यलोकादवतीर्णः ७ सचब्रह्मातत्रत
त्रउडुपतिश्चंद्रइवप्रकाशमानोगंधमादनस्यद्रोणींदरीमवभासयन्नुपससर्पेत्यन्वयः अमरपरिवृढैर्देवेंद्रादिभिः ८ हंसयानेनोपल
क्षणेनएनंपितरमुपलभमानः मत्पिताऽयमितिलक्षयन्पितापुत्राभ्यांमनुप्रियव्रताभ्यांसहनारदः कृतांजलिः सन्सहसैवाभ्यु
त्थायार्हणेनपूजयासहोपतस्थेतुष्टाव प्रियव्रतंतदामंदरद्रोण्यांनारदःउपदिशतिमनुश्चतंनेतुमागतोऽस्तीतिज्ञातव्यम् ९

अथहभगवानादिदेवएतस्यगुणविसर्गस्यपरिबृंहणानुध्यानव्यवसितसकलजगदभिप्रायआत्म
योनिरखिलनिगमनिजगणपरिवेष्टितःस्वभवनादवततार ७ सतत्रतत्रगगनतलउडुपतिरिवविं
मानावलिभिरनुपथममरपरिवृढैरभिपूज्यमानःपथिपथिचवरूथशःसिद्धगंधर्वसाध्यचारणमु
निगणैरुपगीयमानोगंधमादनद्रोणीमवभासयन्नुपससर्प ८ तत्रहवाएनंदेवर्षिर्हंसयानेनपितर
भगवंतंहिरण्यगर्भमुपलभमानःसहसैवोत्थायार्हणेनसहपितापुत्राभ्यामवहिताजंलिरुपतस्थे ९
भगवानपिभारततदुपनीतार्हणःसूक्तवाकेनातितरामुदितगुणगणावतारसुजयःप्रियव्रतमादिपुरुष
स्तंसदयहासावलोकइतिहोवाच १० श्रीभगवानुवाच निबोधतातेदमृतंब्रवीमिमाऽसूयितुंदेव
मर्हस्यप्रमेयम् वयंभवस्तेततएषमहर्षिर्वहामसर्वेविवशायस्यदिष्टम् ११

हेभारत भगवानादिपुरुषोब्रह्माऽपिप्रियव्रतमितिहोवाचेत्यन्वयः तेननारदेनोपनीतमर्हणंयस्यसः सूक्तवाकेनयथोचितवाक्येन-
अतिशयेनउदितावर्णितागुणगणाःअवताराःसुजयाःसर्वोत्कर्षाश्चयस्य १० प्रवृत्तिनिष्ठंमद्वाक्यंप्रतिकूलंमत्वामय्यसूयांकरिष्यती
तिशंकमानोनाहमेवंवदामिकिंतुमन्मुखेनहरिरेवत्वामाज्ञापयतीतिवदन्प्रवृत्तिनिवृत्तिरहस्यमाह निबोधेतिनवभिः ऋतंसत्यम् अप्र
मेयंदेवमसूयितुंदोषारोपेणद्रष्टुंनार्हसि तेतववततःतातः एषःत्वद्गुरुश्चमहर्षिः दिष्टमादिष्टमाज्ञांविवशाअस्वतंत्राःसंतोवहामः ११ ७

विवशत्वमेवाह चतुर्भिः नेति तस्यकृतंतेननिर्मितंतनुभृज्जीवः तपआदिभिर्विहंतुमन्यथाकर्त्तुंनविभूयात्प्रभुर्नभवेत्मनीष
यासामादिबुद्धिबलेनपरतः बलवदाश्रयात् १२ तत्रदेहयोगेतावत्पारतंत्र्यंप्रसिद्धमित्याह भवायेति भवोजन्म भवाद्य
र्थमव्यक्तेनेश्वरेणदिष्टंदत्तंदेहयोगंजनताजीवसमूहः सदाधत्तेनत्वन्यथाकर्त्तुंशक्नोति अंगहेप्रियव्रत १३ कर्मकरणेऽपिपार
तंत्र्यमाह यद्वाचीतियस्यवाचिवेदलक्षणायांतंत्यांदामन्याम् गुणाःसत्त्वादयःतत्पूर्वकाणिचयानिकर्माणितन्निबंधनैर्दामभिर्ब्रा
ह्मणादिशब्दैःसुदुस्तरैःसुदृढैः हेवत्सवयंसर्वेसुयोजिताःनिबद्धाःसंतस्तस्मैईश्वरायबलिंवहामःतदिच्छयाकर्मकुर्म्मः न-

नतस्यकश्चित्तपसाविद्ययावानयोगवीर्येणमनीषयावा नैवार्थधर्मैःपरतःस्वतोवाकृतंविहंतुंतनु
भृद्विभूयात् १२ भवायनाशायचकर्मकर्त्तुंशोकायमोहायसदाभयाय सुखायदुःखायचदेहयो-
गमव्यक्तदिष्टंजनतांऽगधत्ते १३ यद्वाचितंत्यांगुणकर्मदामभिःसुदुस्तरैर्वत्सवयंसुयोजिताःस
र्वेवहामोबलिमीश्वरायप्रोतानसीवद्विपदेचतुष्पदः १४ ईशाऽभिसृष्टंह्यवरुध्महेऽगदुःखंसुखंवा
गुणकर्मसंगात् आस्थायतत्तद्यदयुंक्तनाथश्चक्षुष्मतांऽधाइवनीयमानाः १५ मुक्तोऽपिताव-
द्बिभृयात्स्वदेहमारब्धमश्नन्नभिमानशून्यः यथाऽनुभूतंप्रतियातनिद्रःकिंत्वन्यदेहायगुणा-
न्नवृंक्ते १६

सिनासिकायांप्रोताबद्धाःसंतश्चतुष्पदोबलीवर्दायथाद्विपदेपुरुषाय १४ भोगेष्वपिपारतंत्र्यमाह ईशाई
श्वरेण अभिसृष्टंदत्तमेव अंगहेप्रियव्रत अवरुध्महेस्वीकुर्मः यथास्वामिनादत्तमेवकणिशादिबलीवर्दाभक्षयंतिनस्वेच्छया
तद्वत् नन्वेवंवैषम्यमीश्वरस्ययतोगुणकर्मसंगान्नाथोयद्यद्देवतिर्यगादिलक्षणंदेहमयुंक्तयोजितवान्तत्तदास्थायस्वीकृत्य
यथांऽधाःचक्षुष्मताछायामातपंवानीयमानाःसंतः १५ नन्वेतत्सर्वमविदुषएवनत्वात्मविदइत्याशंक्याह मुक्तोऽपीतियाव
त्प्रारब्धंकर्मतावत् यथास्वप्ने अनुभूतंप्रतियातनिद्रःगतनिद्रःअभिमानशून्य एवानुस्मरति तर्हिभोगवासनयापुनर्जन्मभ
वेत्तत्राह किंतुदेहांतरारंभकान्गुणान्कर्माणिवासनाश्चनवृंक्तेनसंभजते १६

ननुगृहेवर्त्तमानस्यभोगान्भुंजानस्यकुतोऽभिमानाभावोमोक्षोवा अतस्तत्त्यागेन वनवासएवयुक्तस्तत्राह भयंसंसारःस्यादे-
वप्रमत्तस्य अजितेंद्रियस्य वनेष्वपितिसंगभियावनाद्वनांतरंगच्छतोपीत्यर्थः सहैवषट्सपत्नाःशत्रवोमनोबुद्धींद्रियाणिचयस्य
सतथाभूतएववनेष्वपियतआस्तेबुधस्तेनजितेंद्रियत्वादात्मरतेःआत्मारामस्य अवद्यंरागादिदोषंकिंकरोतिनकरोत्येव १७
ननुगृहेवसतःपुरुषस्यरागादयःसंभवंतिनतुवनइत्याशंक्याह यइति यःषट्वैरिणःषडिंद्रियान्विजिगीषमाणःसपूर्वंगृहे
षुस्थित्वातेषामत्यंतंनिरोधमकुर्वन्जेतुंयतेतक्षीणेष्वरिषुकामंगृहेऽन्यत्रवाविचरेत् यतोलोकेऊर्जितारीन्दुर्गाश्रितएवास्ये
तिजयति पश्चात्तद्दुर्गेवाऽन्यत्रवावर्त्ततेयुद्ध्येतेतिपाठेप्रहरेदित्यर्थः १८ इदंचगृहदुर्गाश्रयणंप्राकृतानांत्वंतु अजनाभस्यां

भयंप्रमत्तस्यवनेष्वपिस्याद्यतःसआस्तेसहषट्सपत्नः जितेंद्रियस्यात्मरतेर्बुधस्यगृहाश्रमःकिं
नुकरोत्यवद्यम् १७ यःषट्सपत्नान्विजिगीषमाणोगृहेषुनिर्विश्ययतेतपूर्वम् अत्येतिदुर्गा
श्रितऊर्जितारीन्क्षीणेषुकामंविचरेद्विपश्चित् १८ त्वंत्वब्जनाभांघ्रिसरोजकोशदुर्गाश्रितोनिर्जि
तषट्सपत्नः भुंक्ष्वेहभोगान्पुरुषातिदिष्टान्विमुक्तसंगःप्रकृतिंभजस्व १९ श्रीशुकउवाच इ
तिसमभिहितोमहाभागवतोभगवतस्त्रिभुवनगुरोरनुशासनमात्मनोलघुतयाऽवनतशिरोधरोबा
ढमितिसबहुमानमुवाह २० भगवानपिमनुनायथावदुपकल्पितापचितिःप्रियव्रतनारदयोरविषम
मभिसमीक्षमाणयोरात्मसमवस्थानमवाङ्मनसंक्षयमव्यवहृतंप्रवर्त्तयन्नगमत् २१

घ्रिसरोजकोशएवदुर्गंतदाश्रित अतएवनिर्जितषट्सपत्नस्त्वतथाऽपिपुरुषेणेश्वरेणातिदिष्टान्दत्तान्भोगांस्तावत्भुंक्ष्वप-
श्चाद्विमुक्तसंगःसन्प्रकृतिंस्वरूपंभजस्वआत्मनिष्ठोभवेत्यर्थः १९ आत्मनस्ततोलघुतया अल्पतयातच्छासनमंगीचका
र यद्वा आत्मनोयदनुशासनंतत् अलघुतयागौरवेणबाढंतथाकरिष्यामीतिअवनतकंधरःसन्जग्राह २० मनुनासंतुष्टेनउ
पकल्पितापूजायस्यप्रियव्रतस्ययोगभ्रंशात् नारदस्यचशिष्यनाशात्कुटिलमीक्षणंसंभवतितत्तुनास्तीत्याह अविषमंय
थातथातयोरभिसमीक्षमाणयोःसतोः आत्मनःसम्यगवस्थानम् अवाङ्मनसंवाङ्मनसयोरविषयंक्षयंनिवासंजगाम
पाठांतरे अवाक्वाचामगोचरंकथंचिन्मनसःक्षयंविषयमतःअव्यवहृतंव्यवहारशून्यंब्रह्मानिष्ठत्वंप्रवर्त्तयन्व्यवहाराद्वि
षण्णःसन्व्यवहारातीतंस्वरूपंचिंतयन्नंतर्हितइत्यर्थः २१

अथश्रीमद्भागवतप्रथमस्कन्धः प्रारभ्यते

श्रीगणेशायनमः नमःपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदायभक्तजनमानसनिवासायश्रीरामचंद्राय वा
गीशायस्यवदनेलक्ष्मीर्यस्यचवक्षसि यस्यास्तेहृदयेसंवित्तंनृसिंहमहंभजे १ विश्वसर्गविसर्गादिनवलक्षणलक्षित
म् श्रीकृष्णाख्यंपरंधामजगद्धामनमामितत् २ माधवोमाधवावीशौसर्वसिद्धिविधायिनौ वंदेपरस्परात्मानौपरस्प
रस्तुतिप्रियौ ३ संप्रदायानुरोधेनपौर्वापर्यानुसारतः श्रीभागवतभावार्थदीपिकेयंप्रतन्यते ४ काहंमंदमतिःक्वेदं
मंथनंक्षीरवारिधेः किंतत्रपरमाणुर्वैयत्रमज्जतिमंदरः ५ मूकंकरोतिवाचालंपंगुंलंघयतेगिरिम् यत्कृपातमहं
वंदेपरमानंदमाधवम् ६ श्रीमद्भागवताभिधःसुरतरुस्तारांकुरःसज्जनिःस्कंधैर्द्वादशभिस्ततःप्रविलसद्भक्त्यालवालोदयः
द्वात्रिंशत्त्रिशतंचयस्यविलसच्छाखाःसहस्राण्यलंपर्णान्यष्टदशेष्टदोऽतिसुलभोवर्वर्त्तिसर्वोपरि ७
अथनानापुराणशास्त्रप्रबंधैश्चित्तप्रसत्तिमलभमानस्तत्रतत्रापरितुष्यन्नारदोपदेशतःश्रीमद्भगवद्गुणवर्णनप्रधा
नंभागवतशास्त्रंप्रारीप्सुर्वेदव्यासस्तत्प्रतिपाद्यपरदेवताऽनुस्मरणलक्षणंमंगलमाचरति जन्मादीति परंपरमे
श्वरंधीमहीति ध्यायतेर्लिङिछांदसंध्यायेमेत्यर्थः बहुवचनंशिष्याभिप्रायम् तमेवस्वरूपतटस्थलक्षणाभ्यामुप
लक्षयति तत्रस्वरूपलक्षणंसत्यमिति सत्यत्वेहेतुः यत्रयस्मिन्त्रयाणांमायागुणानांतमोरजःसत्वानांसर्गोभूतें
द्रियदेवतारूपःअमृषा सत्यः यत्सत्यतयामिथ्यासर्गोऽपिसत्यवत्प्रतीयतेतंपरंसत्यमित्यर्थः अत्रदृष्टांतः तेजोवा
रिमृदांयथाविनिमयोव्यत्ययः अन्यस्मिन्नन्यावभासः सयथाऽधिष्ठानसत्तयासद्वत्प्रतीयतइत्यर्थः तत्रतेजसिवा
रिबुद्धिर्मरीचितोयेप्रसिद्धा मृदिकाचादौवारिबुद्धिरित्यादिययायथमूह्यम् यद्वा तस्यैवपरमार्थसत्यत्वप्रतिपा
दनायतदितरस्यमिथ्यात्वमुक्तम् यत्रमृषैवायंत्रिसर्गोनवस्तुतःसन्निति यत्रेत्यनेनप्रतीतमुपाधिसंबंधंवारयति
स्वेनैवधाम्नामहसानिरस्तंकुहकंकपटंयस्मिन्तम् तटस्थलक्षणमाह जन्मादीति अस्यविश्वस्यजन्मादिस्थितिभं
गायतोभवंतितंधीमहीति तत्रहेतुः अन्वयादितरतश्चार्थेषुकार्येषुपरमेश्वरस्यसद्रूपेणान्वयादकार्येभ्यश्चखपुष्पादि
भ्यस्तद्व्यतिरेकात् यद्वा अन्वयशब्देनानुवृत्तिरितरशब्देनव्यावृत्तिः अनुवृत्तत्वात्सद्रूपंब्रह्मकारणंमृत्सुवर्णादिवत् व्या
वृत्तत्वाद्विश्वंकार्यंघटकुंडलादिवदित्यर्थः यद्वा सावयवत्वादन्वयव्यतिरेकाभ्यांयदस्यजन्मादितद्यतोभवतीतिसंबंधः
यतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीत्याद्याःश्रुतयःस्मृतयश्च यतःसर्वाणिभूतानि

भवंत्यादिस्रुगागमे यस्मिंश्चप्रलयंयांतिपुनरेवयुगक्षयइत्याद्याः तर्हिकिंप्रधानंजगत्कारणत्वाद्ध्येयमभिप्रेतंनेत्याह अभि-

ज्ञोयःतम् सऐक्षतलोकान्नुसृजाइति सइमाँल्लोकानसृजततिश्रुतेः ईक्षतेर्नाशब्दमितिन्यायाच्च तर्हिजीवःस्यान्नेत्याह
स्वराट् स्वेनैवराजतेयःतम् स्वतःसिद्धज्ञानवानित्यर्थः तर्हिकिंब्रह्मा हिरण्यगर्भःसमवर्त्तताग्रेभूतस्यजातःपतिरेकआ
सीदितिश्रुतेः नेत्याह तेनइति आदिकवयेब्रह्मणेऽपिब्रह्मवेदंयःतेनेप्रकाशितवान् योब्रह्माणंविदधातिपूर्वयोवैवेदां
श्चप्रहिणोतितस्मै तंहदेवमात्मबुद्धिप्रकाशंमुमुक्षुर्वैशरणंप्रपद्यइतिश्रुतेः ननुब्रह्मणोऽन्यतोवेदाध्ययनमप्रसिद्धम् स
त्यम् तत्तुहृदामनसैवतेने अनेनबुद्धिवृत्तिप्रवर्त्तकत्वेनगायत्र्यर्थोदर्शितः वक्ष्यतिहि प्रचोदितायेनपुरासरस्वतीवि
तन्वताऽजस्यसतींस्मृतिंहृदि स्वलक्षणाप्रादुरभूत्किलास्यतःसमेऋषीणामृषभःप्रसीदतामिति ननुब्रह्मास्वयमेवऋ

जन्माद्यस्ययतोऽन्वयादितरतश्चार्थेष्वभिज्ञःस्वराट्तेनेब्रह्महृदायआदिकवयेमुह्यंतियत्सूरयः
तेजोवारिमृदांयथाविनिमयोयत्रत्रिसर्गोमृषाधाम्नास्वेनसदानिरस्तकुहकंसत्यंपरंधीमहि १

षप्रतिबुद्धन्यायेनवेदमुपलभतांनेत्याह यद्यस्मिन्ब्रह्मणिसूरयोऽपिमुह्यंतीति तस्मात्ब्रह्मणोऽपिपराधीनज्ञानत्वा
त्स्वतःसिद्धज्ञानःपरमेश्वरएवजगत्कारणम् अतएवसत्यः असतःसत्ताप्रदत्वाच्चपरमार्थसत्यः सर्वज्ञत्वेनचनिरस्त
कुहकः तंधीमहीति गायत्र्याप्रारंभेणचगायत्र्याख्यब्रह्मविद्यारूपमेतत्पुराणमितिदर्शितम् यथोक्तंमत्स्यपुराणे
पुराणदानप्रस्तावे यत्राधिकृत्यगायत्रींवर्ण्यतेधर्मविस्तरः वृत्रासुरवधोपेतंतद्भागवतमिष्यते लिखित्वातच्चयोद
द्याद्धेमसिंहसमन्वितम् प्रौष्ठपद्यांपौर्णमास्यांसयातिपरमंपदम् अष्टादशसहस्राणिपुराणंतत्प्रकीर्त्तितम् पुराणां
तरेच ग्रंथोऽष्टादशसाहस्रोद्वादशस्कंधसंमितः हयग्रीवब्रह्मविद्यायत्रवृत्रवधस्तथा गायत्र्याचसमारंभस्तद्वैभागव
तंविदुः पद्मपुराणेअंबरीषंप्रतिगौतमोक्तिः अंबरीषशुकप्रोक्तंनित्यंभागवतंशृणु पठस्वस्वमुखेनापियदीच्छसिभव
क्षयम्इति अतएवेदंभागवतमन्यवदित्यपिनशंकनीयम् २

इदानींश्रोतृप्रवर्त्तनायश्रीभागवतस्यकांडत्रयविषयेभ्यः सर्वशास्त्रेभ्यः श्रैष्ठ्यंदर्शयति धर्मइति अत्रश्रीमतिसुन्दरे भागवते
तेपरमोधर्मोनिरूप्यते परमत्वेहेतुः प्रकर्षेणउज्झितंकैतवंफलाभिसंधिलक्षणंकपटंयस्मिन् सः प्रशब्देनमोक्षाभिसंधिर
पिनिरस्तः केवलमीश्वराराधनलक्षणोधर्मोनिरूप्यतइति अधिकारितोऽपिधर्मस्यपरमत्वमाह निर्मत्सराणांपरोत्कर्षा
सहनंमत्सरः तद्रहितानांसतांभूतानुकंपिनाम् एवंकर्मकांडविषयेभ्यःशास्त्रेभ्यःश्रैष्ठ्यमुक्तम् ज्ञानकांडविषयेभ्योऽपि
श्रैष्ठ्यमाह वेद्यमिति वास्तवंपरमार्थभूतंवस्तुवेद्यम् नतुवैशेषिकाणामिवद्रव्यगुणादिरूपम् यद्वा वास्तवशब्देनवस्तु
नोंऽशोजीवोवस्तुनःशक्तिर्मायावस्तुनःकार्यंजगच्चतत्सर्ववस्त्वेव नततःपृथगितिवेद्यम् अयत्नेनैवज्ञातुंशक्यमित्यर्थः

धर्मः प्रोज्झितकैतवोऽत्रपरमोनिर्मत्सराणांसतांवेद्यंवास्तवमत्रवस्तुशिवदंतापत्रयोन्मूलनम् ॥
श्रीमद्भागवतेमहामुनिकृतेकिंवापरैरीश्वरःसद्योहृद्यवरुध्यतेऽत्रकृतिभिःशुश्रूषुभिस्तत्क्षणात्
२

ततः किमतआह शिवदंपरमसुखदम् किंच आध्यात्मिकादितापत्रयोन्मूलनंच अनेनज्ञानकांडविषयेभ्यःश्रैष्ठ्यंदर्शितम्
कर्तृतोऽपिश्रैष्ठ्यमाह महामुनिः श्रीनारायणः तेनप्रथमंसंक्षेपतःकृते देवताकांडविषयगतंश्रैष्ठ्यमाह परैःशास्त्रैस्तदुक्त
साधनैर्वाईश्वरोहृदिकिंवासद्यएवावरुध्यते स्थिरीक्रियते वाशब्दःकटाक्षे किंतुविलंबेनकथंचिदेव अत्रतुशुश्रूषुभि
श्रोतुमिच्छद्भिरेवतत्क्षणादेवावरुध्यते इदमेवतर्हिकिमितिसर्वेनशृण्वंतितत्राह कृतिभिरिति श्रवणेच्छातुपुण्यैर्वि
नानोत्पद्यतइत्यर्थः तस्मादत्रकांडत्रयार्थस्यापियथावत्प्रतिपादनादिदमेवसर्वशास्त्रेभ्यःश्रेष्ठम् अतोनित्यमेतदेव
श्रोतव्यमितिभावः २ ६२ ६२ ६२ ६२ ६२ ६२ ६२

इदानींतुनकेवलंसर्वशास्त्रेभ्यः श्रेष्ठत्वादस्य श्रवणं विधीयते अपितुसर्वशास्त्रफलरूपमिदमतः परमादरेणसेव्यमित्याह निगमेति निगमोवेदःसएवकल्पतरुः सर्वपुरुषार्थोपायत्वात् तस्यफलमिदंभागवतंनाम तच्चवैकुंठगतंनारदेनानीयमह्यंदत्तम् मयाचशुकस्यमुखेनिहितम् तच्चतन्मुखाद्भुविगलितम् शिष्यप्रशिष्यादिरूपपल्लवपरंपरयाशनैरखंडमेवावतीर्णम् नतूच्चपातेनस्फुटितमित्यर्थः एतच्चभविष्यदपिभूतवन्निर्दिष्टम् अनागताख्यानेनैवास्यशास्त्रस्यप्रवृत्तेः अतएवामृतरूपेणद्रवेणसंयुतम् लोकेहिशुकमुखस्पृष्टंफलममृतमिवस्वादुभवतीतिप्रसिद्धम् अत्रशुकोमुनिः अमृतंपरमानंदः सएवद्रवोरसः रसोवैसः रसंह्येवायंलब्ध्वानंदीभवतीतिश्रुतेः अतोरसिकाः हेरसज्ञाः तत्रापिभावुकाः हेरसविशेषभावनाचतुराः अहोभुविगलितमित्यलभ्यलाभोक्तिः इदंभागवतंनामफलंमुहुः पिबत ननुत्वगष्ठ्यादिकंविहायफलाद्रसःपीयते कथंफलमेवपातव्यं तत्राह रसंरसरूपम् अतस्त्वगष्ठ्यादेर्हेयांशस्याभावात् फलमेवकृत्स्नंपिबत अत्रचरसतादात्म्यविवक्षयारसवत्त्वस्याविवक्षितत्वादगुणवचनेऽपिरसशब्देमतुपः प्राप्त्यभावात्तेनविनैवरसंफलमितिसामानाधिकरण्यम् तत्रफलमित्युक्तेपानासंभवो हेयांशप्रसक्तिश्चभवेदितितन्निवृत्त्यर्थंरसमित्युक्तम् रसमित्युक्तेऽपिगलितस्यरसस्यपातुमशक्यत्वात्फलमितिद्रष्टव्यम् नचभागवतामृतपानंमोक्षेऽपित्याज्यमित्याह आलयंलयोमोक्षः अभिविधावाकारः लयमभिव्याप्यनह्येतत्स्वर्गादिसुखवन्मुक्तैरुपेक्ष्यते किंतुसेव्यतएव वक्ष्यतिहि आत्मारामाश्चमुनयोनिर्ग्रंथाअप्युरुक्रमे कुर्वंत्यहैतुकींभक्तिमित्थंभूतगुणो

निगमकल्पतरोर्गलितंफलंशुकमुखादमृतद्रवसंयुतम्
पिबतभागवतंरसमालयंमुहुरहोरसिकाभुविभावुकाः ३

तदेवमनेनश्लोकत्रयेणाविशिष्टेष्टदेवताऽनुस्मरणपूर्वकंप्रारीप्सितस्यशास्त्रस्यविषयप्रयोजनादिविशिष्यन... भिसुखीकृत्यशास्त्रमारभते नैमिशइति ब्रह्मणाविसृष्टस्यमनोमयस्यचक्रस्यनेमिःशीर्यतेकुंठीभवतियत्रतन्नैमिशंनैमिश‍मेव नैमिशम् तथाचवायवीये एतन्मनोमयंचक्रंमयासृष्टंविसृज्यते यत्रास्यशीर्यतेनेमिःसदेशस्तपसःशुभः इत्युक्त्वासूर्यसंकाशंचक्रंसृष्ट्वामनोमयम् प्रणिपत्यमहादेवंविससर्जपितामहः तेऽपिहृष्टतमाविप्राःप्रणम्यजगतांप्रभुम् प्रययुस्तस्यचक्रस्ययत्रनेमिर्व्यशीर्यत तद्वनंतेनविख्यातंनैमिशंमुनिपूजितमिति नैमिषइतिपाठेवाराहपुराणोक्तंद्रष्टव्यम् तथाहि गौरमुखमृषिंप्रतिभगवद्वाक्यम् एवंकृत्वाततोदेवोमुनिंगौरमुखंतदा उवाचनिमिषेणेदंनिहतंदानवंबलम् अरण्येऽस्मिंस्ततस्त्वेतन्नैमिषारण्यसंज्ञितम् भविष्यतियथार्थंवैब्राह्मणानांविशेषकमिति अनिमिषःश्रीविष्णुः अलुप्तदृष्टित्वात्तस्यक्षेत्रे तथाचात्रैव-

नैमिशेऽनिमिषक्षेत्रेऋषयःशौनकादयः सत्रंस्वर्गायलोकायसहस्रसममासत ४ तएकदातुमुनयः प्रातर्हुतहुताग्नयः सत्कृतंसूतमासीनंपप्रच्छुरिदमादरात् ५ ऋषयऊचुः त्वयाखलु पुराणानिसेतिहासानिचानघ आख्यातान्यप्यधीतानिधर्मशास्त्राणियान्युत ६ यानिवेदविदांश्रेष्ठोभगवान्बादरायणः अन्येचमुनयःसूतपरावरविदोविदुः ७

शौनकादिवचनम् क्षेत्रेऽस्मिन्वैष्णवेवयमिति स्वःस्वर्गेगीयतइतिस्वर्गायोहरिःसएवलोकःभक्तानांनिवासस्थानंतस्मैतत्प्राप्तयइत्यर्थः सहस्रंसमाःसंवत्सराःअनुष्ठानकालोयस्यतत् सत्रंसत्रसंज्ञकंकर्मोद्दिश्यआसतउपविविशुः यद्वा आसताकुर्वतेत्यर्थः आलभेतनिर्वपति उपयंतीत्यादिवत् प्रत्ययोच्चारणमात्रार्थत्वेन आसतेर्धात्वर्थस्याविवक्षितत्वात् ४ प्रातःकालेहुताएवहुताअग्नयोयैस्ते अनेननित्यनैमित्तिकहोमसाकल्यंदर्शितम् इदंवक्ष्यमाणमादरात्पप्रच्छुः ५ विविदिषितानर्थान्प्रष्टुंसूतस्यसर्वशास्त्रज्ञानातिशयमाहुः त्वयेति त्रिभिःश्लोकैः इतिहासोमहाभारतादिस्तत्सहितानि नकेवलमधीतानि अपितुआख्यातान्यपिव्याख्यातानिच उतअपियानिधर्मशास्त्राणितान्यपि ६ किंच यानीत्यादि विदांविदुषांमध्येश्रेष्ठोव्यासःयानिवेद परावरेसगुणनिर्गुणेब्रह्मणीविदंतीतितथा ७ ६९

वेत्थजानासि सौम्यहेसाधो तेषामनुग्रहात् तत्वतोज्ञाने हेतुमाह ब्रूयुरिति स्निग्धस्यप्रेमवतः उतएवरहस्यमपिब्रूयुरेव ८ अंजसायंथार्जवेन एकांततः श्रेयः अव्यभिचारिश्रेयः साधनम् ९ अन्येऽपिबहुनाकालेनबहुशास्त्रश्रवणादिभिर्विचिन्वंतु नेत्या हुः प्रायेणेति हेसभ्यसाधो अस्मिन्युगेकलौ अल्पायुषोजनाः तत्रापिमंदाः अलसाः तत्रापिसुमंदमतयः तत्रापिमंदभाग्याः तत्रा प्युपद्रुताः रोगादिभिः १० नचबहुशास्त्रश्रवणेऽपितावतैवफलसिद्धिरित्याहुः भूरीणिकर्माण्यनुष्ठेयानियेषुतानि समुद्धृत्ययथा वद्धृत्य येनउद्धृतवचनेन आत्माबुद्धिः संप्रसीदति सम्यगुपशाम्यति ११ प्रश्नांतरंसूतजानासीतिपंचभिः भद्रंतइत्यौत्सुक्येनाशी

वेत्थत्वंसौम्यतत्सर्वंतत्त्वतस्तदनुग्रहात् ब्रूयुःस्निग्धस्यशिष्यस्यगुरवोगुह्यमप्युत ८ तत्रतत्रांजसाऽऽयुष्मन्भवतायद्विनिश्चितम् पुंसामेकांततःश्रेयस्तन्नःशंसितुमर्हसि ९ प्रायेणाल्पायुषःसभ्यकलावस्मिन्युगेजनाः मंदाःसुमंदमतयोमंदभाग्याह्युपद्रुताः १० भूरीणिभूरिकर्माणिश्रोतव्यानिविभागशः अतःसाधोऽत्रयत्सारंसमुद्धृत्यमनीषया ब्रूहिनःश्रद्दधानानांयेनात्मासंप्रसीदति ११ सूतजानासिभद्रंतेभगवान्सात्वतांपतिः देवक्यांवसुदेवस्यजातोयस्यचिकीर्षया १२ तन्नःशुश्रूषमाणानामर्हस्यंगानुवर्णितुम् यस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवायच १३ आपन्नःसंसृतिंघोरांयन्नामविवशोगृणन् ततःसद्योविमुच्येतयद्बिभेतिस्वयंभयम् १४

र्वादः भगवान्निरतिशयैश्वर्यादिगुणः सात्वताम् सच्छब्देनसत्वमूर्त्तिर्भगवान् सउपास्यतयाविद्यतेयेषामितिसात्वंतोभक्ताः स्वार्थेअण् राक्षसवायसादिवत् तस्यचार्षवणमार्षम् तदेवंसात्वंतइतिभवति तेषांपतिःपालकः यस्यार्थविशेषस्यचिकीर्ष यावसुदेवस्यभार्यायांदेवक्यांजातः १२ अंगहेसूत तन्नोवर्णयितुमर्हसि सामान्यतःतावद्यस्यावतारोभूतानांक्षेमायपालना य समृद्धये १३ तत्प्रभावमनुवर्णयंतस्तद्यशःश्रवणोत्सुक्यमाविष्कुर्वंति आपन्नइतित्रिभिः संसृतिमापन्नः प्राप्तः विवशोऽपित तःसंसृतेः तत्रहेतुः यद्यतोनाम्नःभयमपि अविद्यालक्षणंतमःस्वयमेवबिभेति १४ छ. ७

किंच यस्यपादः संश्रयोयेषाम् अतएवप्रशामोऽयनंवर्त्माश्रयोयेषांतेमुनयः उपस्पृष्टाः सन्निधिमात्रेणसेविताः सद्य॰
र्धुनीगंगातस्याआपस्तुतत्पादान्निःसृताः नतुतत्रैवतिष्ठंति अतस्तत्संबंधेनैवपुनत्योऽप्यनुसेवयापुनंति नतुसद्यइतिमुनि
नामुत्कर्षोक्तिः १५ पुण्यश्लोकैरीड्यानिस्तव्यानिकर्माणियस्यतस्ययशः १६ प्रश्नांतरंतस्येति उदाराणिमहांतिविश्वसृष्ट्या
दीनि सूरिभिर्नारदादिभिः कलाः ब्रह्मरुद्रादिमूर्त्तीः १७ अथेतिप्रश्नांतरे अवतारकथाः स्थित्यर्थमेवतत्तदवसरेयेमत्स्याद्य
वताराः तदीयाः कथाः स्वैरंलीलाः कुर्वतः श्रीकृष्णावतारप्रयोजनप्रश्नेनैवतच्चरितप्रश्नोऽपिजातएव १८ अत्यौत्सुक्येनपुन
रपितच्चरितान्येवश्रोतुमिच्छंतस्तत्रात्मनस्तृष्णाभावमावेदयंति वयंत्विति योगयागादिषुतृप्ताःस्म उद्गच्छतितमोयस्मात्स

यत्पादसंश्रयाःसूतमुनयःप्रशमायनाः सद्यःपुनंत्युपस्पृष्टाःस्वर्धुन्यापोऽनुसेवया १५ कोवाभगव
तस्तस्यपुण्यश्लोकेड्यकर्मणः शुद्धिकामोनशृणुयाद्यशःकलिमलापहम् १६ तस्यकर्माण्युदाराणिप
रिगीतानिसूरिभिः ब्रूहिनःश्रद्दधानानांलीलयादधतःकलाः १७ अथाख्याहिहरेर्धीमन्नवतारकथाः
शुभाः लीलाविदधतःस्वैरमीश्वरस्यात्ममायया १८ वयंतुनवितृप्यामउत्तमश्लोकविक्रमे यच्छृण्वतां
रसज्ञानांस्वादुस्वादुपदेपदे १९ कृतवान्किलवीर्याणिसहरामेणकेशवः अतिमर्त्यानिभगवान्गूढःक
पटमानुषः २०

उत्तमः तथाभूतःश्लोकोयशोयस्यतस्यविक्रमेतुविशेषेणनतृप्यामः अलमितिनमन्यामहे तत्रहेतुः यद्विक्र
मंशृण्वताम् यद्वा अन्येतृप्यंतुनाम वयंतुनेतितुशब्दस्यान्वयः अयमर्थः त्रेधाह्यलंबुद्धिर्भवति उदरादिभरणेनवा रसाज्ञानेनवा
स्वादुविशेषाभावाद्वा तत्रशृण्वतामित्यनेनश्रोत्रस्याकाशत्वादभरणमित्युक्तम् रसज्ञानामित्यनेनचाज्ञानतःपशुवत्तृप्तिर्निराकृ-
ता इक्षुभक्षणवद्रसांतराभावेनतृप्तिंनिराकरोति पदेपदेप्रतिक्षणंस्वादुतोऽपिस्वादु १९ अतःश्रीकृष्णचरितानिकथयेत्या
शयेनाहुः कृतवानिति अतिमर्त्यानिमर्त्याननतिक्रांतानिगोवर्द्धनोद्धरणादीनि मनुष्येष्वसंभावितानीत्यर्थः २० ७ ७

ननुयाजनाध्यापनादिव्यग्राणांकुतएतच्छ्रवणावकाशःस्यादतआहुः कलिमागतंज्ञात्वातद्भियाविष्णुपदंगंतुकामाः दीर्घसत्रेण निमित्तेनात्रासीनाः हरेः कथायांसक्षणाः लब्धावसराः २१ अस्मिंश्चसमयेत्वद्दर्शनमीश्वरेणैवसंपादितमित्यभिनंदंति त्वमिति कलिंनिस्तर्तुमिच्छतामर्णवंतितीर्षतांकर्णधारोनाविकइव २२ पुनःप्रश्नांतरंब्रूहीति धर्मस्यवर्मणिकवचवद्रक्षके स्वांकाष्ठांमर्यादांस्वरूपमित्यर्थः अस्यचोत्तरंकृष्णेस्वधामोपगतेधर्मज्ञानादिभिःसहेत्ययंश्लोकः २३ इतिप्रथमेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १ तदेवंप्रथमेऽध्यायेषट्प्रश्नामुनिभिःकृताः द्वितीयेतूत्तरंसूतश्चतुर्णामाहतेष्वथ १ विप्राणामिति एवंभूतैःसम्यक्प्रश्नैःसम्यक्हृष्टोरोमहर्षणस्यपुत्रउग्रश्रवाः तेषांवचःप्रतिपूज्यसत्कृत्यप्रवक्तुमुपचक्रमे उपक्रांतवान् १ प्रवचनस्योपक्रमोनाम

कलिमागतमाज्ञायक्षेत्रेऽस्मिन्वैष्णवेवयम् आसीनादीर्घसत्रेणकथायांसक्षणाहरेः २१ त्वंनःसंदर्शितोधात्रादुस्तरंनिस्तितीर्षताम् कलिंसत्वहरंपुंसांकर्णधारइवार्णवम् २२ ब्रूहियोगेश्वरेकृष्णेब्रह्मण्येधर्मवर्मणि स्वांकाष्ठामधुनोपेतेधर्मःकंशरणंगतः २३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेनैमिषेयोपाख्यानेप्रथमोऽध्यायः १ व्यासउवाच इतिसंप्रश्नसंहृष्टोविप्राणांरौमहर्षणिः प्रतिपूज्यवचस्तेषांप्रवक्तुमुपचक्रमे १ सूतउवाच यंप्रव्रजंतमनुपेतमपेतकृत्यंद्वैपायनोविरहकातरआजुहाव पुत्रेतितन्मयतयातरवोऽभिनेदुस्तंसर्वभूतहृदयंमुनिमानतोऽस्मि २

गुरुदेवतानमस्कारइति तमाहत्रिभिः यमिति तत्रस्वगुरोःशुकस्यैश्वर्यंतच्चरितेनैवद्योतयन्नाह यंप्रव्रजंतंसंन्यस्यगच्छंतम् अनुपेतमासुपनयस्तेत्स्रुपनयनार्थमनुपसन्नम् यद्वा केनाप्यनुपेतमननुगतमेकाकिनमित्यर्थः तत्रहेतुः अपेतकृत्यंकृत्यशून्यम् कर्ममार्गेअप्रवर्त्तमानंनैष्ठिकत्वात् द्वैपायनोव्यासःविरहात्कातरोभीतःपुत्र ३ इतिप्लुतेनाजुहाव आहूतवान् दूराद्धाने प्लुतेसत्यपिसंधिरार्षः तदातन्मयतयाशुकरूपतयातरवोऽभिनेदुः प्रत्युत्तरमुक्तवंतः पितुःस्नेहानुबंधपरिहारायवृक्षरूपेणोत्तरंदत्तवानित्यर्थः तंमुनिमानतोऽस्मि तन्मयत्वोपपादनायविशेषणम् सर्वभूतानांहृन्मनः अयतेयोगबलेनप्रविशतीतिसर्वभूतहृदयस्तम् २ ५ ५ ५

तत्कृपालुतां दर्शयन्नाह यइति अंधंगाढंतमः संसाराख्यमतितर्त्तुमिच्छतांपुराणानांमध्येगुह्यंगोप्यम् तत्रहेतुत्वेनचत्वारि विशेषणानि स्वःनिजःअसाधारणः अनुभावःप्रभावोयस्यतत्स्वानुभावम् अखिलश्रुतीनांसारम् एकमद्वितीयमनुपममित्यर्थः आत्मानंकार्यकारणसंघातमधिकृत्यवर्त्तमानमात्मतत्वमध्यात्मंतस्यदीपंसाक्षात्प्रकाशकम् उपयामिशरणंव्रजामि ३ जयंत्यनेनसंसारमितिजयोग्रंथः तमुदीरयेदितिस्वयंतयोदीरयन्अन्यान्पौराणिकाननुपशिक्षयति ४ तेषांवचःप्रतिपूज्येतियदुक्तंतत्प्रतिपूजनंकरोति हेमुनयःसाधुयथाभवतितथाऽहंपृष्टः यतोलोकानांमंगलमेतत् यद्यतःकृष्णविषयःसंप्रश्नः कृतःसर्व

यःस्वानुभावमखिलश्रुतिसारमेकमध्यात्मदीपमतितितीर्षतांतमोऽधम् संसारिणांकरुणयाऽहपुराण गुह्यंतंव्याससूनुमुपयामिगुरुंमुनीनाम् ३ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् देवींसरस्वतींचैवततोज यमुदीरयेत् ४ मुनयःसाधुपृष्टोऽहंभवद्भिर्लोकमंगलम् यत्कृतःकृष्णसंप्रश्नोयेनात्मासुप्रसीदति ५ स वैपुंसांपरोधर्मोयतोभक्तिरधोक्षजे अहैतुक्यप्रतिहताययात्मासंप्रसीदति ६ वासुदेवेभगवतिभक्ति योगःप्रयोजितः जनयत्याशुवैराग्यंज्ञानंयत्तदहैतुकम् ७

शास्त्रार्थसारोद्धारप्रश्नस्यापिकृष्णेपर्यवसानादेवमुक्तम् ५ तत्रयत्प्रथमंपृष्टंसर्वशास्त्रसारमैकांतिकंश्रेयोब्रूहीति तत्रोत्तरंसवैपुंसामिति अयमर्थः धर्मोद्विविधः प्रवृत्तिलक्षणोनिवृत्तिलक्षणश्च तत्रयःस्वर्गाद्यर्थःप्रवृत्तिलक्षणःसोऽपरः यतस्तुधर्मात्श्रवणादरादिलक्षणाभक्तिर्भवतिसपरोधर्मः सएवैकांतिकंश्रेयइति कथंभूता अहैतुकी हेतुःफलानुसंधानंतद्रहिता अप्रतिहताविघ्नैरनभिभूता ६ ननुत्वमेनमात्मानंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंति यज्ञेनदानेनतपसाऽनाशकेनेत्यादिश्रुतिभ्योधर्मस्यज्ञानांगत्वंप्रसिद्धंतत्कुतोभक्तिहेतुत्वमुच्यते सत्यम् तत्तुभक्तिद्वारेणेत्याह वासुदेवइति अहैतुकंशुष्कतर्काद्यगोचरमौपनिषदमित्यर्थः ७

व्यतिरेकमाह धर्मइति योधर्मः[illegible]सिद्धःसयदिविष्वक्सेनस्यकथासुरतिंनोत्पादयेत् तर्हिस्वनुष्ठितोऽपिसन्नयंश्रमोऽ
ननुमोक्षार्थस्यापिधर्मस्यश्रमत्वमस्त्येवअतआह केवलंविफलश्रमइत्यर्थः नन्वस्तितत्रापिस्वर्गादिफलमित्याशंक्यएवका
णनिराकरोति क्षयिष्णुत्वान्नतत्फलमित्यर्थः नन्वक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवतीत्यादिश्रुतेर्नतत्फलस्यक्षयि
मित्याशंक्यहिशब्देनसाधयति तद्यथेहकर्मचितोलोकःक्षीयतएवमेवामुत्रपुण्यचितोलोकःक्षीयतइतितर्कानुगृहीतयाश्रु
क्षयिष्णुत्वप्रतिपादनात् ८ तदेवंहरिभक्तिद्वारातदितरवैराग्यात्मज्ञानपर्यंतःपरोधर्मइत्युक्तम् अन्येतुमन्यंतेधर्मस्यअर्थः
म् तस्यचकामःफलम् तस्यचेंद्रियप्रीतिः तत्प्रीतेश्चपुनरपिधर्मार्थादिपरंपरेति यथाहुः धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थंनसे

धर्मःस्वनुष्ठितःपुंसांविष्वक्सेनकथासुयः नोत्पादयेद्यदिरतिंश्रमएवहिकेवलम् ८ धर्मस्यह्यापवर्ग्य
स्यनार्थोऽर्थायोपकल्पते नार्थस्यधर्मैकांतस्यकामोलाभायहिस्मृतः ९ कामस्यनेंद्रियप्रीतिर्लाभोजीवे
तयावता जीवस्यतत्त्वजिज्ञासानार्थोयश्चेहकर्मभिः १० वदंतितत्तत्त्वविदस्तत्त्वंयज्ज्ञानमद्वयम् ब्रह्मे
तिपरमात्मेतिभगवानितिशब्द्यते ११

इत्यादितन्निराकरोति धर्मस्येतिद्वाभ्याम् आपवर्ग्यस्यउक्तन्यायेनापवर्गपर्यंत
स्यार्थायफलत्वायअर्थोनोपकल्पते योग्योनभवति तथाऽर्थस्याप्येवंभूतधर्माव्यभिचारिणः कामोलाभायफलत्वायनहिस्मृ
मुनिभिः ९ कामस्यचविषयभोगस्येंद्रियप्रीतिर्लाभःफलंनभवति किंतु यावताजीवेततावानेवकामस्यलाभोजीवनप
सएवकामःसेव्यइत्यर्थः जीवस्यजीवनस्यचपुनःकर्मानुष्ठानद्वाराकर्मभिर्यइहप्रसिद्धःसोऽर्थोनभवति किंतु तत्त्वजिज्ञासे
वेति १० ननुचतत्त्वजिज्ञासानामधर्मजिज्ञासैव धर्मएवहितत्त्वमितिकेचित्तत्राह तत्त्वविदस्तुतदेवतत्त्वंवदंति किंतत्यत्
ज्ञानंनाम अद्वयमितिक्षणिकविज्ञानपक्षंव्यावर्त्तयति ननुतत्त्वविदोऽपिविगीतवचनाएव मैवम् तस्यैवतत्त्वस्यनामांतरैरे
भिधानादित्याह औपनिषदैर्ब्रह्मेति हैरण्यगर्भैःपरमात्मेति सात्वतैर्भगवानितिअभिधीयते ११ ७ ७ ७

तच्चतत्त्वंसपरिकरयाभक्त्यैवप्राप्यतइत्याह तच्चेत्यन्वयः ज्ञानवैराग्ययुक्तयेत्यत्रज्ञानंपरोक्षम् तच्चतत्त्वमात्मनिक्षेत्रज्ञेपश्यंति किंतत् आत्मानंपरमात्मानंश्रुतंवेदांतादिश्रवणेनगृहीतयाप्रापयतिभक्तेर्दाढ्र्यमुक्तम् १२ धर्मस्यफलंभक्तिर्नार्थकामादिकमित्तीममर्थमुपपाद्योपसंहरति अतइति हेद्विजश्रेष्ठाः हरितोषणंहरेराराधनंसंसिद्धिः फलम् १३ यस्माच्चभक्तिहीनोधर्मःकेवलंश्रमएवतस्माद्भक्तिप्रधानएवधर्मोऽनुष्ठेयइत्याह तस्मादिति एकेनएकाग्रेणमनसा १४ भक्तिरहितोधर्मःकेवलंश्रमएवेतिप्रपंचितम् इदानींतुभक्तेर्मुक्तिफलत्वंप्रपंचयति यदिति यस्यानुध्याअनुध्यानंसैवअसिःखड्गःतेनयुक्ताविवेकिन

तच्छ्रद्दधानामुनयोज्ञानवैराग्ययुक्तया पश्यंत्यात्मनिचात्मानंभक्त्याश्रुतगृहीतया १२ अतःपुंभिर्द्विजश्रेष्ठावर्णाश्रमविभागशः स्वनुष्ठितस्यधर्मस्यसंसिद्धिर्हरितोषणम् १३ तस्मादेकेनमनसाभगवान्सात्वतांपतिः श्रोतव्यःकीर्तितव्यश्चध्येयःपूज्यश्चनित्यदा १४ यदनुध्यासिनायुक्ताःकर्मग्रंथिनिबंधनम् छिंदंतिकोविदास्तस्यकोनकुर्यात्कथारतिम् १५ शुश्रूषोःश्रद्दधानस्यवासुदेवकथारुचिः स्यान्महत्सेवयाविप्राःपुण्यतीर्थनिषेवणात् १६ शृण्वतांस्वकथाःकृष्णःपुण्यश्रवणकीर्तनः हृद्यंतस्थोह्यभद्राणिविधुनोतिसुहृत्सताम् १७ नष्टप्रायेष्वभद्रेषुनित्यंभागवतसेवया भगवत्युत्तमश्लोकेभक्तिर्भवतिनैष्ठिकी १८

ग्रंथिमहंकारंनिबध्नातियत्कर्मतत्छिंदंतितस्यकथायांरतिंकोनकुर्यात् १५ नन्वसत्यमेवकर्मनिर्मूलःरिकथारतिस्तयाऽपितस्यांरुचिर्नोत्पद्यतेकिंकुर्मस्तत्राह शुश्रूषोरिति पुण्यतीर्थनिषेवणादिभिःनिष्पापस्यमहत्सेवास्यात् ततश्चतद्धर्मश्रद्धा ततःश्रवणेच्छा ततोरुचिःस्यादित्यर्थः १६ ततश्च शृण्वतामिति पुण्येश्रवणकीर्तनेयस्यसः सतांसुहृत्हितकारी हृदियान्यभद्राणिकामादिवासनाःतानिअंतस्थःहृदयस्थःसन् १७ ततश्चनष्टप्रायेष्विति सर्वाभद्रनाशस्यज्ञानोत्तरकालत्वात्प्रायग्रहणम् भागवतानांभागवतशास्त्रस्यवासेवया नैष्ठिकीनिश्चलाविक्षेपकाभावात् १८ ६९ ६१

रजश्चतमश्चयेचतत्स्वभावाः कामादयः एतैरनाविद्धमनभिभूतंप्रसीदति उपशाम्यति १९ भगवद्भक्तियोगतः प्रसन्नमनस
त एवमुक्तसंगस्य २० ज्ञानफलमाह भिद्यतइति हृदयमेवग्रंथिः चिज्जडग्रथनरूपोऽहंकारः अतएवसर्वेसंशयाः अ
नादिरूपाः कर्माण्यनारब्धफलानिआत्मनिस्वरूपभूतेईश्वरेदृष्टेसाक्षात्कृतेसति एवकारेणज्ञानानंतरमेवेतिदर्शयति
२१ सदाचारंदर्शयन्नुपसंहरति अतइति आत्मनः प्रसादनींमनःशोधनीम् वासुदेवेभक्तिंकुर्वंतीतिभजनीयविशेषोद
२२ तदेवोपपादयितुंब्रह्मादीनांत्रयाणामेकात्मकत्वेऽपिवासुदेवस्याधिक्यमाह सत्वमिति इहयद्यपिएकएवपरःपुमान
श्वरस्यस्थित्यादयेस्थितिसृष्टिप्रलयार्थंसंज्ञाः केवलंभिन्नाः धत्ते हरिविरिंचिहराइतिवक्तव्येसंधिरार्षः तत्रतेषांमध्येश्रेयां

तदारजस्तमोभावाः कामलोभादयश्चये चेतएतैरनाविद्धंस्थितंसत्वेप्रसीदति १९ एवंप्रसन्नमन
सोभगवद्भक्तियोगतः भगवत्तत्वविज्ञानंमुक्तसंगस्यजायते २० भिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसं
शयाः क्षीयंतेचास्यकर्माणिदृष्टएवात्मनीश्वरे २१ अतोवैकवयोनित्यंभक्तिंपरमयामुदा वासुदेवेभ
गवतिकुर्वंत्यात्मप्रसादनीम् २२ सत्वंरजस्तमइतिप्रकृतेर्गुणास्तैर्युक्तः परःपुरुषएकइहास्यधत्ते स्थि
त्यादयेहरिविरिंचिहरेतिसंज्ञाः श्रेयांसितत्रखलुसत्वतनोर्नृणांस्युः २३ पार्थिवाद्दारुणोधूमस्तस्माद
ग्निस्त्रयीमयः तमसस्तुरजस्तस्मात्सत्वंयद्ब्रह्मदर्शनम् २४

भफलानिसत्वतनोर्वासुदेवाद्देवस्युः २३ उपाधिवैशिष्ट्येनफलवैशिष्ट्यंसदृष्टांतमाह पार्थिवात्स्वतः प्रवृत्तिप्रकाशरहिता
रुणः काष्ठात्सकाशात्धूमः प्रवृत्तिस्वभावः त्रयीमयः वेदोक्तकर्मप्रचुरः ईषत्कर्मप्रत्यासत्तेः तस्मादप्यग्निः त्रयीमयः साक्ष
र्मसाधनत्वात् एवंतमसः सकाशाद्रजोब्रह्मदर्शनंब्रह्मप्रकाशकम् तुशब्देनलयात्मकात्तमसः सकाशाद्रजसः सोपाधिकज्ञानह
तुत्वेनकिंचिद्ब्रह्मदर्शनप्रत्यासत्तिमात्रमुक्तम् नतुसर्वथातत्प्रकाशकत्वंविक्षेपकत्वात् यत्सत्वंतत्साक्षाद्ब्रह्मदर्शनम् अतस्त
द्गुणोपाधीनांब्रह्मादीनामपियथोत्तरंवैशिष्ट्यमितिभावः २४ ७ ७ ७ ७

वासुदेवभक्तौ पूर्वाचारं प्रमाणयति भेजिर इति अथ अतो हेतोः अग्रे पुरा विशुद्धसत्त्वमूर्तिं भगवंतमधोक्षजम् अतो ये तानन्नुवर्तंते त इह संसारे क्षेमाय कल्पंते २५ नन्वन्यानपि केचिद्भजंतो दृश्यंते सत्यम् मुमुक्षवस्तु अन्यान्न भजंति किंतु सकामा एवेत्याह मुमुक्षव इति द्वाभ्याम् भूतपतीनिति पितृप्रजेशादीनामुपलक्षणम् अनसूयवः देवतांतरानिंदकाः संतः २६ रजस्तमसी प्रकृतिः स्वभावो येषां ते अत एव पितृभूतादिभिः समं शीलं येषां ते श्रिया सह ऐश्वर्यं च प्रजाश्च ईप्संतीति तथा ते २७ मोक्षप्रदत्वाद्वासुदेवो भजनीय इत्युक्तम् सर्वशास्त्रतात्पर्यगोचरत्वादपीत्याह द्वाभ्याम् वासुदेवः परः तात्पर्यगोचरो येषां ते ननु वेदा मखपरा दृश्यंत इत्याशंक्य तेऽपि तदाराधनार्थत्वात्तत्परा एवेत्युक्तम् योगाः योगशास्त्राणि तेषामप्यासनप्राणायामादिक्रियापरत्वमाशंक्य तासामपि तत्प्रा

भेजिरे मुनयोऽथाग्रे भगवंतमधोक्षजम् सत्त्वं विशुद्धं क्षेमाय कल्पंते येऽनु तानिह २५ मुमुक्षवो घोररूपान्हित्वा भूतपतीनथ नारायणकलाः शांता भजंति ह्यनसूयवः २६ रजस्तमःप्रकृतयः समशीला भजंति वै पितृभूतप्रजेशादीन् श्रियैश्वर्यप्रजेप्सवः २७ वासुदेवपरा वेदा वासुदेवपरा मखाः वासुदेवपरा योगा वासुदेवपराः क्रियाः २८ वासुदेवपरं ज्ञानं वासुदेवपरं तपः वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरा गतिः २९ स एवेदं ससर्जाग्रे भगवानात्ममायया सदसद्रूपया चासौ गुणमय्याऽगुणो विभुः ३०

प्युपायत्वात्तत्परत्वमुक्तम् २८ ज्ञानं ज्ञानशास्त्रम् ननु च तज्ज्ञानपरमेवेत्याशंक्य ज्ञानस्यापि तत्परत्वमुक्तम् तपोऽत्र ज्ञानम् धर्मो धर्मशास्त्रं दानव्रतादिविषयम् ननु तत्स्वर्गपरमित्याशंक्य गम्यत इति गतिः स्वर्गादि फलं साऽपि तदानंदांशरूपत्वात्तत्परैवेत्युक्तम् अत्र तात्पर्यं वेदा इत्यनेनैव तन्मूलत्वात्सर्वाण्यपि वासुदेवपराणीत्युक्तम् तत्र ननु तेषां मखयोगक्रियादिनाऽर्थपरत्वान्न तदेकपरत्वमित्याशंक्य मखादीनामपि तत्परत्वमित्युक्तमिति द्रष्टव्यम् २९ ननु जगत्सर्गप्रवेशनियमनादिविलासयुक्ते वस्तुनि सर्वशास्त्रसमन्वयो दृश्यते कथं वासुदेवपरत्वं सर्वस्य तत्राह स एवेति चतुर्भिः एतैरेव श्लोकैस्तस्य कर्माण्युदाराणि ब्रूहीति प्रश्नस्योत्तरमुक्तम् सदसद्रूपया कार्यकारणात्मिकया अगुणश्चेत्यन्वयः स्वतो निर्गुणोऽपि सन्नित्यर्थः ३० ७ ७ ७

ततोजगत्कारणत्वमुक्तम् प्रवेशनियमनलक्षणांलीलामाह यथेति विलसितेषुउद्भूतेषुगुणेषुआकाशादिषु अंतःप्रविष्टः गुणवानिवमदधीनाएतेगुणाइत्यभिमानवानिव नतुवस्तुतस्तथा यतोविज्ञानेनचिच्छक्त्याविजृंभितः अत्यूर्जितः ३१ बहुरूपलीलामाह यथेति स्वयोनिषुस्वाभिव्यंजकेषुअवहितोनिहितः विश्वात्मापुमान्परमेश्वरोभूतेषुप्राणिषु अंतर्यामिणोऽपिप्रनानात्वेननानात्वमिवउच्यते क्षेत्रज्ञरूपेणवा ३२ भोगरूपांलीलामाह असौहरिः भूतसूक्ष्माणिचइंद्रियाणिचात्मामनस्वयंनिर्मितेषुभूतेषुचतुर्विधेष्विति भोगेस्वातंत्र्यंद्योत्यतेतद्गुणान्तत्तदनुरूपान्विषयानिच्छयाभुंक्ते भोजयतीतिणिजर्थोयः पालयतीतिवानदात्वात्मनेपदमार्षम्भुजोनवनइतिस्मरणात् ३३ इदानींसूतजानासीतिप्रश्नस्योत्तरमाह भावयतिपालयति एतत्तुसर्वावतारसाधारणंप्रयोजनम् विशेषतःकृष्णावतारस्यकुंतीस्तुतौवक्ष्यते लोकभावनःलोककर्त्ता देवादिषुयेलीला

तयाविलसितेष्वेषुगुणेषुगुणवानिव अंतःप्रविष्टआभातिविज्ञानेनविजृंभितः ३१ यथाह्यवहितोवह्निर्दारुष्वेकःस्वयोनिषु नानेवभातिविश्वात्माभूतेषुचतथापुमान् ३२ असौगुणमयैर्भावैर्भूतसूक्ष्मेंद्रियात्मभिः स्वनिर्मितेषुनिर्विष्टोभुंक्ते भूतेषुतद्गुणान् ३३ भावयत्येषसत्वेन लोकान्वैलोकभावनः लीलावतारानुरतोदेवतिर्यङ्नरादिषु ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः २

सूतउवाच जगृहेपौरुषंरूपंभगवान्महदादिभिः संभूतंषोडशकलमादौलोकसिसृक्षया १ यस्याम्भसिशयानस्ययोगनिद्रांवितन्वतः नाभिह्रदाम्बुजादासीद्ब्रह्माविश्वसृजांपतिः २

वतारास्तेष्वनुरतोऽनुरक्तः ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ अवतारकथाप्रश्नेतृतीयेत्वतराभिधा पुरुषाद्यवतारोक्त्यातच्चारित्रवर्णनैः १ यदुक्तमथाख्याहिहरेर्धीमन्नवतारकथाःशुभाइतितदुत्तरत्वेनावतारानन्क्रमिष्यन्प्रथमंपुरुषावतारमाह जगृहइतिपंचभिः महदादिभिःमहदहंकारपंचतन्मात्रैः संभूतंसंनिष्पन्नम् एकादशेंद्रियाणिपंचमहाभूतानीतिषोडशकलाअंशायस्मिन् यद्यपिभगवद्विग्रहोनैवंभूतःतथाऽपिविराड्जीवांतर्यामिणोभगवतोविराड्रूपेणोपासनार्थमेवमुक्तमितिद्रष्टव्यम् १ कोऽसौभगवानित्यपेक्षायांतंविशिनष्टि यस्यांभसिएकार्णवेशयानस्यविश्रांतस्य तत्रचयोगःसमाधिस्तद्रूपांनिद्रांविस्तारयतोनाभिरेवह्रदःतस्मिन्यदंबुजंतस्मात्सकाशाद्ब्रह्माआसीत् अभूत्ताद्येकल्पेसपौरुषंरूपंजगृहे २ ७ ५

कीदृशं रूपं तदाह यस्येति ननु कीदृशो विग्रहस्तस्य यो ऽभासिशोतेस्मतदाह तत्तस्य भगवतो रूपं तु विशुद्धं रजआद्यसंभिन्नम् अ तएवोर्जितं निरतिशयं सत्त्वम् २ एतच्च योगिनां प्रत्यक्षमित्याह पश्यंतीति अदभ्रमनल्पं ज्ञानात्मकं यच्चक्षुः तेन सहस्रमपरिमिता नियानि पादादीनि तैरद्भुतम् सहस्रं मूर्द्धादयो यस्मिन्तत् सहस्रं यानि मौल्यादीनि तैरुल्लसच्छोभमानम् ४ एतत्तु कूटस्थं नत्वन्यावतारवदाविर्भावतिरोभाववदित्याह एतदादिनारायणरूपम् निधीयते ऽस्मिन्निति निधानम् कार्यावसाने प्रवेशस्थानमित्यर्थः बीजमुद्गमस्थानम् बीजत्वे ऽपि नान्यबीजतुल्यम् किंतु अव्ययम् न केवलमवताराणामेव बीजम् किंतु सर्वप्राणिनामपीत्याह यस्यांशो ब्रह्मा तस्यांशो मरीच्यादिस्तेन ५ सनत्कुमाराद्यवतारं तच्चरित्रं चाह सएवेति कौमार आर्षः प्राजापत्यो मानव इत्यादीनि सर्ग

यस्यावयवसंस्थानैः कल्पितो लोकविस्तरः तद्वै भगवतो रूपं विशुद्धं सत्त्वमूर्ज्जितम् ३ पश्यंत्यदो रूपमदभ्रचक्षुषा सहस्रपादोरुभुजाननाद्भुतम् सहस्रमूर्द्धश्रवणाक्षिनासिकं सहस्रमौल्यंबरकुंडलोल्लसत् ४ एतन्नानावताराणां निधानं बीजमव्ययम् यस्यांशांशेन सृज्यंते देवतिर्यङ्नरादयः ५ सएवप्रथमं देवः कौमारं सर्गमास्थितः चचार दुश्चरं ब्रह्मा ब्रह्मचर्यमखंडितम् ६ द्वितीयं तु भवायास्य रसातलगतां महीम् उद्धरिष्यन्नुपादत्त यज्ञेशः सौकरं वपुः ७ तृतीयमृषिसर्गं च देवर्षित्वमुपेत्य सः तंत्रं सात्वतमाचष्ट नैष्कर्म्यं कर्मणां यतः ८

विशेषनामानि यः पौरुषं रूपं जगृहे स एव देवः कौमाराख्यं सर्गमास्थितः सन् ब्राह्मणो भूत्वा ब्रह्मचर्यं चचार प्रथमद्वितीयादिशब्दा निर्देशमात्रापेक्षया ६ वाराहावतारमाह अस्य विश्वस्य भवाय उद्भवाय महीमुद्धरिष्यन्निति कर्मोक्तिः एवं सर्वत्रावतारस्तत्कर्म चोक्तमित्यनुसंधेयम् ७ नारदावतारमाह तृतीयमिति ऋषिसर्गमुपेत्य तत्र च देवर्षित्वमुपेत्येत्यर्थः सात्वतं वैष्णवं तंत्रं पंचरात्रागममाचष्ट उक्तवान् यतस्तंत्रात् निर्गतं कर्मत्वं बंधहेतुत्वं येस्तानि निष्कर्माणि तेषां भावो नैष्कर्म्यम् कर्मणामेव मोचकत्वं यतो भवति तदाचष्टेत्यर्थः ८ ७ ७ ७

नारायणावतारमाह तुर्येचतुर्थेऽवतारेधर्मस्यकलाअंशः भार्येत्यर्थः अर्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेः तस्याः सर्गेऋषी

त्वेनेत्येकावतारत्वंदर्शयति ९ कपिलावतारमाह आसुरयेतन्नाम्नेब्राह्मणाय तत्त्वानांग्रामस्यसंघस्यविनिर्णयोयस्मिन्तत्सां ख्यम् १० दत्तात्रेयावतारमाह षष्ठइति अत्रेरपत्यत्वंतेनैववृतःसन्प्राप्तः अत्रेरपत्यमभिकांक्षतआहतुष्टइतिवक्ष्यमाणत्वात् थंप्राप्तः अनसूयायामलर्कप्रह्लादादि अनसूयायामत्त्वदृशापत्यमिषेणमामेवापत्यंवृतवानितिदोषदृष्टिमकुर्वन्नित्यर्थः आन्वीक्षिकीमात्मविद्यांप्रह्लादादि भ्यश्च आदिपदाद्यदुहैहयाद्यागृह्यंते ११ यज्ञावतारमाह सयज्ञःयामाद्यैःस्वस्यैवपुत्रैर्यामानामदेवाः तदाद्यैः सहस्वायंभुवंमन्वं तरंपालितवान् तदास्वयमिंद्रोऽभूदित्यर्थः १२ ऋषभावतारमाह सर्वाश्रमनमस्कृतम् अंत्याश्रमंपारमहंस्यंवर्त्मधीराणांदर्शय

तुर्येधर्मकलासर्गेनरनारायणावृषी भूत्वात्मोपशमोपेतमकरोद्दुश्चरंतपः ९ पंचमः कपिलोनामसि द्धेशः कालविप्लुतम् प्रोवाचासुरयेसांख्यंतत्त्वग्रामविनिर्णयम् १० षष्ठेअत्रेरपत्यत्वंवृतः प्राप्तोऽनसू यया आन्वीक्षिकीमलर्कायप्रह्लादादिभ्यऊचिवान् ११ ततःसप्तमआकूत्यांरुचेर्यज्ञोऽभ्यजायत सया माद्यैःसुरगणैरपात्स्वायंभुवांतरम् १२ अष्टमेमेरुदेव्यांतुनाभेर्जातउरुक्रमः दर्शयन्वर्त्मधीराणांसर्वाश्र मनमस्कृतम् १३ ऋषिभिर्याचितोभेजेनवमंपार्थिवंवपुः दुग्धेमामोषधीर्विप्रास्तेनायंसउशत्तमः १४ रू पंसजगृहेमात्स्यंचाक्षुषोदधिसंप्लवे नाव्यारोप्यमहीमय्यामपाद्वैवस्वतंमनुम् १५

नाभेराग्नीध्रपुत्रादृषभोजातः १३ पृथोरवतारमाह पार्थिवंवपुःराजदेहंपृथुरूपम् पाठांतरेपृथोरिदंपार्थिवम् औषधीरि तिनाभेराग्नीध्रपुत्रादृषभोजातः इमांपृथ्वींसर्वाणिवस्तूनिदुग्ध अदुग्ध अडागमाभावस्त्वार्षः हेविप्राः तेनपृथ्वीदोहनेनसोऽयमवतारउशत्तमः सुपलक्षणम् इमांपृथ्वींसर्वाणिवस्तूनिदुग्ध अदुग्ध अडागमाभावस्त्वार्षः हेविप्राः तेनपृथ्वीदोहनेनसोऽयमवतारउशत्तमः कमनीयतमः वशाकांतावित्यस्मात् १४ मत्स्यावतारमाह चाक्षुषमन्वंतरेयउदधीनांसंप्लवःसंश्लेषस्तस्मिन् यद्यपिमन्वंतराव सानेप्रलयोनास्ति तथाऽपिकेनचित्कौतुकेनसत्यव्रतायमायाप्रदर्शिता यथाऽष्टमस्कंधेमार्कंडेयायेतिद्रष्टव्यम् महीमय्यांनाविनौ कारूपायांमह्यामित्यर्थः अपाद्रक्षितवान् वैवस्वतमितिभाविनीसंज्ञा १५ ७ ७ ७ ७

कूर्मावतारमाह कमठः कूर्मः तद्रूपेणैकादशोऽवतारेविष्णुर्दध्रेदधार १६ धन्वंतर्यवतारमाह धान्वंतरंधन्वंतरिरूपम् द्वादशमादिग्रयोगरूत्वार्षः त्रयोदशममेवरूपंतच्चरितेनसहदर्शयति अपाययदित्यत्रसुधामित्यध्याहारः मोहिन्यास्त्रियातद्रूपेण अन्यान्सुरान्मोहयन् धन्वंतरिरूपेणामृतमानीयमोहिन्याऽपाययदित्यर्थः १७ नृसिंहावतारमाह नारसिंहंरूपंबिभ्रत् एरकांनिर्ग्रथितृणम् १८ वामनावतारमाह दुष्टानांमदंवामयतीतिवामनकंरूपम् ह्रस्वंवा प्रत्यादित्सुः तस्मादाच्छिद्यगृहीतुमिच्छुः १९ परशुरामावतारमाह अवतारइति त्रिःत्रिगुणंयथाभवतितथासप्तकृत्वः सप्तवारान् एकविंशतिवारानित्यर्थः

सुरासुराणामुदधिंमथ्नतांमंदराचलम् दध्रेकमठरूपेणपृष्ठएकादशोविभुः १६ धान्वंतरंद्वादशमंत्रयोदशममेवच अपाययत्सुरानन्यान्मोहिन्यामोहयन्स्त्रिया १७ चतुर्दशंनारसिंहंबिभ्रद्दैत्येंद्रमूर्जितम् ददारकरजैर्वक्षस्येरकांकटकृद्यथा १८ पंचदशंवामनकंकृत्वाऽगादध्वरंबलेः पदत्रयंयाचमानः प्रत्यादित्सुस्त्रिविष्टपम् १९ अवतारेषोडशमेपश्यन्ब्रह्मद्रुहोनृपान् त्रिःसप्तकृत्वःकुपितोनिःक्षत्रामकरोन्महीम् २० ततःसप्तदशेजातःसत्यवत्यांपराशरात् चक्रेवेदतरोःशाखादृष्ट्वापुंसोऽल्पमेधसः २१ नरदेवत्वमापन्नःसुरकार्यचिकीर्षया समुद्रनिग्रहादीनिचक्रेवीर्याण्यतःपरम् २२ एकोनविंशेविंशतिमेवृष्णिषुप्राप्यजन्मनी रामकृष्णावितिभुवोभगवानहरद्भरम् २३ ततःकलौसंप्रवृत्तेसंमोहायसुरद्विषाम् बुद्धोनाम्नाजनसुतःकीकटेषुभविष्यति २४ अथासौयुगसंध्यायांदस्युप्रायेषुराजसु जनिताविष्णुयशसोनाम्नाकल्किर्जगत्पतिः २५

२० व्यासावतारमाह अल्पमेधसः अल्पप्रज्ञान्पुंसोदृष्ट्वातदनुग्रहार्थंशाखाश्चक्रे २१ रामावतारमाह नरदेवत्वंराघवरूपेणप्राप्तःसन् अतःपरमष्टादशे २२ रामकृष्णावतारमाह विंशतितमइति ...त्यव्येतकारलोपः छंदोऽनुरोधेन रामकृष्णावित्येवंनामनीजन्मनीप्राप्य २३ बुद्धावतारमाह अजनस्यसुतः जिनसुतइति ...जिनोऽपिसएव कीकटेषुमध्येगयाप्रदेशे २४ कल्क्यवतारमाह युगसंध्यायांभाव्यायामित्यर्थः कलेरंतेविष्णुयशसोब्राह्मणात् सकाशात्जनिता जनिष्यते २५

अनुक्तसर्वसंग्रहार्थमाह अवताराइति असंख्येयत्वे दृष्टांतः यथेति अविदासिनः उपक्षयशून्यात् दसुउपक्षयइत्यस्मात् सर

सः सकाशात् कुल्याः क्षुद्रप्रवाहाः २६ विभूतीराह ऋषयइति २७ तत्रविशेषमाह एतेचेति पुंसः परमेश्वरस्यकेचिदंशाः केचित्कलाः विभूतयश्च तत्रमत्स्यादीनामवतारत्वेनसर्वज्ञत्वसर्वशक्तिमत्वेऽपियथोपयोगमेव ज्ञानक्रियाशक्त्याविष्करणम् कुमारनारदादिष्वाधिकारिकेषुयथोपयोगमंशकलावेशः कृष्णस्तुभगवान्साक्षान्नारायणएव आविर्भूतसर्वशक्तित्वात् सर्वेषां प्रयोजनमाह इंद्रारयोदैत्यास्तैर्व्याकुलमुपद्रुतंलोकंमृडयंति सुखिनंकुर्वंति २८ एतत्कीर्तनफलमाह जन्मेतिगुह्यमतिरह-

अवताराह्यसंख्येयाहरेःसत्त्वनिधेर्द्विजाः यथाऽविदासिनःकुल्याःसरसःस्युःसहस्रशः २६ ऋषयोमनवोदेवामनुपुत्रामहौजसः कलाःसर्वेहरेरेवसप्रजापतयस्तथा २७ एतेचांशकलाःपुंसः कृष्णस्तुभगवान्स्वयम् इंद्रारिव्याकुलंलोकंमृडयंतियुगेयुगे २८ जन्मगुह्यंभगवतोयएतत्प्रयतोनरः सायंप्रातर्गृणन्भक्त्यादुःखग्रामाद्विमुच्यते २९ एतद्रूपंभगवतोह्यरूपस्यचिदात्मनः मायागुणैर्विरचितंमहदादिभिरात्मनि ३० यथानभसिमेघौघोरेणुर्वापार्थिवोऽनिले एवंद्रष्टरिदृश्यत्वमारोपितम बुद्धिभिः ३१

स्यंजन्म प्रयतःशुचिःसन् दुःखग्रामात्संसारात् २९ विमुच्यतइतियदुक्तंतत्रकथंदेहद्वयसंबंधेसति तद्विमुक्तिरित्याशंक्यदेहद्वयसंबंधस्यभगवन्मायोत्थाविद्याविलसितत्वादेतच्छ्रवणादिजनितविद्ययातन्निवृत्तिरुपपद्यत इत्याशयेनाह एतदितिपंचभिः अरूपस्याचिदेकरसस्यात्मनोजीवस्यएतत्सूक्ष्मस्थूलंरूपंशरीरंभगवतोयामायातस्यागुणैर्महदादिरूपैर्विरचितम् क आत्मनि आत्मस्थानेशरीरं कृतमित्यर्थः ३० कथमित्यपेक्षायांस्वरूपावरणेनतदध्यासतइति सदृष्टांतमाह यथावाय्वाश्रितोमेघौघोनभसि आकाशेअबुद्धिभिरज्ञैरारोपितः यथापार्थिवोरेणुः तद्गतंधूसरत्वाद्यनिले एवंद्रष्टरिआत्मनिदृश्यत्वंदृश्यत्वादिधर्मकंशरीरमारोपितमित्यर्थः ३१ ७ ७ ७ ७

किंच अतःस्थूलाद्रूपात्परमन्यदपिरूपमारोपितमित्यनुषंगः कथंभूतंतत् यत्अव्यक्तंसूक्ष्मम् तत्रहेतुः अव्यूढगुणव्यूहितं व्यूहःकरचरणादिपरिणामः तथाअव्यूढा अपरिणतायेगुणाःतैर्व्यूहितंरचितम् आकारविशेषरहितत्वात् अव्यक्तमित्यर्थः एतदेवकुतस्तत्राह अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात् यच्चाकारविशेषवद्वस्तुतदस्मदादिवत्दृश्यते श्रूयतेवाइंद्रादिवत् इदंतुनतथा तर्हितस्यसत्वेकिंप्रमाणंतत्राह सजीवःजीवोपाधिःजीवोजीवेननिर्मुक्तोजीवोजीवंविहायेत्यादौजीवोपाधौलिंगदेहेजीवशब्दप्रयोगात्जीवोपाधितयाकल्प्यतइत्यर्थः ननुस्थूलमेवभोगायतनत्वाज्जीवस्योपाधिरस्तुकिमन्यकल्पनयेत्यतआह यद्यस्मात्सूक्ष्मात्पुनर्भवःपुनःपुनर्जन्मउत्क्रांतिगत्यागतीनांतेनविनाऽसंभवादितिभावः ३२ तदेवमुपाधिद्वयमुक्त्वातदपवादेनजीवस्यब्रह्मतामाह यत्रयदाइमेस्थूलसूक्ष्मेरूपेस्वसंविदास्वरूपसम्यक्ज्ञानेनप्रतिषिद्धेभवतः ज्ञानेनप्रतिषेधार्हत्वेमायागुणैर्विरचित-

अतःपरंयदव्यक्तमव्यूढगुणव्यूहितम् अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात्सजीवोयत्पुनर्भवः ३२ यत्रेमेसदसद्रूपेप्रतिषिद्धेस्वसंविदा अविद्ययाऽऽत्मनिकृतेइतितद्ब्रह्मदर्शनम् ३३ यद्येषोपरतादेवीमायावैशारदीमतिः संपन्नएवेतिविदुर्महिम्निस्वेमहीयते ३४ एवंजन्मानिकर्माणिह्यकर्तुरजनस्यच वर्णयंतिस्मकवयोवेदगुह्यानिहृत्पतेः ३५

त्वमेवहेतुमाह अविद्ययाऽऽत्मनिकृतेकल्पितेइतिहेतोःतद्ब्रह्मतदाजीवोब्रह्मैवभवतीत्यर्थः कथंभूतंदर्शनंज्ञानैकस्वरूपम् ३३ तथाऽपिभगवन्मायायाःसंसृतिकारणभूतायाविद्यमानत्वात्कथंब्रह्मतातत्राह यदीति असंदेहेसंदेहवचनम् यदिवेदाःप्रमाणंस्युरितिवत् वैशारदीविशारदःसर्वज्ञईश्वरस्तदीयादेवीसंसारचक्रेणक्रीडंतीएषामायायद्युपरताभवति किमित्युपरताभवेत्तत्राह मतिर्विद्या अयंभावः यावदविद्यात्मनाऽऽवरणविक्षेपौकरोतितावन्नोपरमति यदातुसैवविद्यारूपेणपरिणता तदासदसद्रूपंजीवोपाधिंदग्ध्वानिरिंधनाग्निवत्स्वयमेवोपरमेदिति तदासंपन्नःब्रह्मस्वरूपंप्राप्तएवेतिविदुस्तत्त्वज्ञाः किमतोयद्येवंस्वेमहिम्निपरमानंदस्वरूपेमहीयते पूज्यतेविराजतइत्यर्थः ३४ यथाजीवस्यजन्मादिमायाएवमीश्वरस्यापिजन्मादिमायेत्याह एवमिति अकर्तुःकर्माणिअजनस्यजन्मानिहृत्पतेःअंतर्यामिणः ३५

र्हिजीवात् ईश्वरस्य कोविशेषः स्वातंत्र्यमेवविशेषइत्याह सवाइति षाड्गुर्णिकमिंद्रियषड्वर्गविषयंजिघ्रति दूरादेवगंधवत्

गृह्णाति नतुसज्जत इत्यर्थः कुतः षड्गुणेशाः षडिंद्रियनियंता ३६ ननुकिमीश्वरस्यसृष्ट्यादिकर्मभिर्विषयभोगैर्वातत्राह नचेति
गीतुर्जगद्विधातुरीश्वरस्यऊतीर्लीलाः कुमनीषः कुबुद्धिः निपुणेनतर्कादिकौशलेननावैतिनजानाति मनसारूपाणिवचसान
गुणि संतन्वतः सम्यग्विस्तारयतः वचोभिरितिबहुलंश्रुत्यभिप्रायेण मनोवचोभिः सहेतिवा ३७ भक्तस्तुकथंविज्ञानाती
माह सवेदेति अमायया ऽकुटिलभावेन संततयानिरंतरयाअनुवृत्त्याआनुकूल्येनभजेत ३८ भक्तिमार्गप्रवृत्तानृषीनभिनं

सवाइदंविश्वममोघलीलः सृजत्यवत्यत्तिनसज्जते ऽस्मिन् भूतेषुचांतर्हितआत्मतंत्रः षाड्वर्गिकंजि
घ्रतिषड्गुणेशः ३६ नचास्यकश्चिन्निपुणेनधातुरवैतिजंतुः कुमनीषऊतीः नामानिरूपाणिमनोवचो
भिः संतन्वतोनटचर्यामिवाज्ञः ३७ सवेदधातुः पदवीपरस्यदुरंतवीर्यस्यरथांगपाणेः योमाययासंत
तया ऽनुवृत्त्याभजेततत्पादसरोजगंधम् ३८ अथेहधन्याभगवंतइत्थंयद्वासुदेवे ऽखिललोकनाथे
कुर्वंतिसर्वात्मकमात्मभावंनयत्रभूयः परिवर्तउग्रः ३९ इदंभागवतंनामपुराणंब्रह्मसम्मितम् उत्तमश्लो
कचरितंचकारभगवानृषिः ४० निःश्रेयसायलोकस्यधन्यंस्वस्त्ययनंमहत् तदिदंग्राहयामाससुतमा
त्मवतांवरम् सर्ववेदेतिहासानांसारंसारंसमुद्धृतम् ४१ सतुसंश्रावयामाससमहाराजंपरीक्षितम् प्रायो
पविष्टंगंगायांपरीतंपरमर्षिभिः ४२ कृष्णेस्वधामोपगतेधर्मज्ञानादिभिः सह कलौनष्टदृशामेषपुरा
णार्को ऽधुनोदितः ४३

इति अथेति यतोभक्तएवभगवत्तत्त्वंजानाति अथअतः भगवंतः सर्वज्ञाः भवंतोधन्याः कृ
तार्थाः कुतः यद्यस्मादित्थंप्रश्नैर्वासुदेवे आत्मभावंमनोवृत्तिंकुर्वंति सर्वात्मकमैकांतिकम् यत्रयस्मिन्भावेसति भूयः परिव-
र्तोजन्ममरणाद्यावर्तोनभवति ३९ सूतकिमेतच्छास्त्रमपूर्वंकथयसितत्राह ब्रह्मसम्मितंसर्ववेदतुल्यम् उत्तमश्लोकस्यच
रितंयस्मिन्तत् ऋषिर्व्यासः ४० तत्संप्रदायप्रवृत्तिमाह तदिदमिति सुतंशुकम् ४१ प्रायेणमृत्युपर्यंतानाशकेनोपविष्टमि
तिपरमवैराग्योक्तिः ४२ ४३ छ छ छ छ छ

हे विप्राः विप्रर्षेः सकाशादध्यगमं ज्ञानवानस्मि तत्र कीर्तयतः तत्रानिविष्ट इति चान्वयभेदात्तत्र पदावृत्तिर दोषः यथाऽधीतम् न तु स्वमतिविलसितम् तत्र तु यथामतिस्वमत्यनुसारेण संक्षेपतः कथितं विस्तरतः श्रावयिष्यामि ४४ इति प्रथमे टीकायां तृतीयोऽध्यायः ३ तुर्ये भागवतारंभकारणत्वेन वर्ण्यते व्यासस्यापरितोषस्तु तपः प्रवचनादिभिः १ इति एवं प्रसन्नतया श्रावयिष्यामीति ब्रुवाणम् मुनीनां बहूनां मध्ये एकेन वक्तव्ये यो वृद्धः वृद्धेष्वपि बहुषु यः कुलपतिः गणमुख्यः तेष्वपि बहुषु यो बह्वृचः ऋग्वेदी तेन वक्तव्यम् अत एवंभूतत्वात् शौनकोऽब्रवीत् १ यत्त्वां कथामाह २ कस्मिन्वा स्थाने केन हेतुनेति महाभारतादि धर्मशास्त्राणि कृतवतः पुनरेतत्संहिताकरणे किं कारणमित्यर्थः कुत इति सार्वविभक्तिकस्तसिः केन प्रवर्त्तित इत्यर्थः कृष्णो व्यासः

तत्र कीर्त्तयतो विप्रा विप्रर्षेर्भूरितेजसः अहं चाध्यगमं तत्र निविष्टस्तदनुग्रहात् सोऽहं वः श्रावयिष्यामि यथाऽधीतं यथामति ४४ इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ३ व्यास उवाच इति ब्रुवाणं संस्तूय मुनीनां दीर्घसत्रिणाम् वृद्धः कुलपतिः सूतं बह्वृचः शौनकोऽब्रवीत् १ शौनक उवाच सूत सूत महाभाग वद नो वदतां वर कथां भागवतीं पुण्यां यदाह भगवाञ्छुकः २ कस्मिन् युगे प्रवृत्तेयं स्थाने वा केन हेतुना कुतः संचोदितः कृष्णः कृतवान्संहितां मुनिः ३ तस्य पुत्रो महायोगी समदृङ्निर्विकल्पकः एकांतमतिरुन्निद्रो गूढो मूढ इवेयते ४ दृष्ट्वानुयांतमृषिमात्मजमप्यनग्नं देव्यो ह्रिया परिदधुर्न सुतस्य चित्रम् तद्वीक्ष्य पृच्छति मुनौ जगदुस्तवास्ति स्त्रीपुंभिदा न तु सुतस्य विविक्तदृष्टेः ५

यदुक्तं सूतं तु संश्रावयामासेति तत् शुकस्य व्याख्यानादिकं कथं घटितमिति प्रष्टुं तस्यासंगोदासीनतामाह द्वाभ्याम् तस्येति समदृक् समं ब्रह्म पश्यति अतो निर्विकल्पकः स्वार्थे कः निरस्तभेदः किंच एकस्मिन्नेवांतः समाधिर्यस्याः तथाभूता मतिर्यस्य सः अतः उन्निद्रः मायाशयनादुद्बुद्धः या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्त्ति संयमीति स्मृतेः अत एव गूढः अप्रकटः मूढ इव प्रतीयते ४ निर्विकल्पकत्वं प्रपंचयति दृष्ट्वेति आत्मजं शुकं प्रव्रजंतमनुगच्छंतमृषिं व्यासमनग्नमपि दृष्ट्वा जले क्रीडंत्यो देव्यः अप्सरसः ह्रिया लज्जया परिदधुः वस्त्रपरिधानं कृतवत्यः अनग्नमपीत्यनेनार्थात्तत्सुतो नग्न इत्युक्तम् नग्नस्य पुरतो गच्छतः सुतस्य तु ह्रिया परिदधुः तच्चित्रं वीक्ष्य इयं स्त्री अयं पुमान् इति भिदा भेदः तवास्ति विविक्ता पूता दृष्टिर्यस्य ५ ६ ७ ८

एवंभूतोऽसौकथमालक्षितः ज्ञातः कुरवोजांगलाश्चदेशविशेषाः तान्संप्राप्तः प्रथमम् ततोगजसाह्वयेविचरन् गजेनसहितआ

ह्वयोनामयस्यतस्मिन्हस्तिनापुरे हस्तीनामराजातेननिर्मितत्वात् ६ एवंभूतेनमुनिनासह यत्रसंवादएषासात्वतीभागवती
श्रुतिः संहिता ७ एतद्व्याख्यानंबहुकालावस्थानापेक्षम् तस्यत्वेकत्रावस्थानंदुर्लभमित्याह सइति गोदोहनमात्रंकालंपती
क्षते तदपिनभिक्षार्थंकिंतुतेषामाश्रमंगृहंतीर्थीकुर्वन्पवित्रीकुर्वन् ८ तस्मादेवंभूतोऽत्रवक्तेत्याश्चर्यंश्रोतुस्तच्चरितमतीवाश्च
र्यंप्रायोपवेशनंयतः अतः कथयेत्याह अभिमन्युसुतमितिपंचभिः गृणीहिकथय ९ सम्राट्चक्रवर्तीवेतिवितर्केकस्यवाहेतोः

कथमालक्षितःपौरैः संप्राप्तः कुरुजांगलान् उन्मत्तमूकजडवद्विचरन्गजसाह्वये ६ कथंवापांडवेयस्यरा
जर्षेर्मुनिनासह संवादः समभूत्तातयत्रैषासात्वतीश्रुतिः ७ सगोदोहनमात्रंहिगृहेषुगृहमेधिनाम् अ
वेक्षतेमहाभागस्तीर्थीकुर्वंस्तदाश्रमम् ८ अभिमन्युसुतंसूतप्राहुर्भागवतोत्तमम् तस्यजन्ममहाश्चर्यंक
र्माणिचगृणीहिनः ९ ससम्राट्कस्यवाहेतोःपांडूनांमानवर्द्धनः प्रायोपविष्टोगंगायामनादृत्याधिराट्श्रि
यम् १० नमंतियत्पादनिकेतमात्मनः शिवायहानीयधनानिशत्रवः कथंसवीरःश्रियमंगदुस्त्यजांयुवैषतो
त्स्रष्टुमहोसहासुभिः ११ शिवायलोकस्यभवायभूतयेयउत्तमश्लोकपरायणाजनाः जीवंतिनात्मार्थमसौ
पराश्रयंमुमोचनिर्विद्यकुतःकलेवरम् १२ तत्सर्वंनःसमाचक्ष्वपृष्टोयदिहकिंचन मन्येत्वांविषयेवाचांस्ना
तमन्यत्रछांदसात् १३

कस्मात्कारणात् अधिराट्श्रियंअधिराजांश्रियंसंपदमनादृत्य १० यस्यपादनिकेतंचरणपीठम्
हस्सुटम् धनान्यानीयशत्रवोनमंति अंगहेसूत युवातरुणएवऐषत ऐच्छत् अत्रार्षमात्मनेपदम् असुभिः प्राणैःसह ११ किर
कस्यकिंधनादिभिरितिचेत्तत्राह लोकस्यशिवायसुखाय भवायसमृद्ध्यै भूतयेऐश्वर्यायचतेजीवंति नत्वात्मार्थम् एवंसत्यसौरा
जानिर्विद्यविरज्यापिपरेषामाश्रयंकलेवरंकुतोहेतोर्मुमोच नहिपरोपजीवनंस्वयंत्यक्तुमुचितमित्यर्थः १२ यत्किंचनपृष्टोऽसितत्सर्वंनोऽ
स्मभ्यंसमाचक्ष्व यद्यस्मात्वाचांविषयेगिरांगोचरेऽर्थेस्नातंपारंगतंत्वांमन्ये छांदसादन्यत्रवैदिकात्व्यतिरेकेण अत्रैवर्णिकत्वात् १३

कस्मिन्युगइत्यादिप्रश्नानांव्यासजन्मकथनपूर्वकमुत्तरमाह द्वापरेसमनुप्राप्ते कदेत्यपेक्षायामाह तृतीयेयुगस्यपर्ययेपरिव
र्तेवासव्यांसुपरिचरस्यवसोर्वीर्याज्जातायांसत्यवत्यांयोगीज्ञानीव्यासोजातः १४ जलमुपस्पृश्यजलेस्नानादिकंकृत्वेत्यर्थः
आसीनोवभूवेतिशेषः विविक्तदेशइत्यादिचित्तैकाग्र्यार्थमुक्तम् अनेनैवबदरिकाश्रमस्थानंसूचितम् १५ तत्रसऋषिर्युगध
र्मव्यतिकरादिकंवीक्ष्यसर्ववर्णाश्रमाणांयद्धितंतद्ध्याविततृतीयेनान्वयः परावरज्ञः अतीतानागतवित् अव्यक्तंरंहोवेगोयस्य

सूतउवाच द्वापरेसमनुप्राप्तेतृतीयेयुगपर्यये जातःपराशराद्योगीवासव्यांकलयाहरेः १४ स
कदाचित्सरस्वत्याउपस्पृश्यजलंशुचिः विविक्तएकआसीनउदितेरविमंडले १५ परावरज्ञःसऋषिः
कालेनाव्यक्तरंहसा युगधर्मव्यतिकरंप्राप्तंभुवियुगेयुगे १६ भौतिकानांचभावानांशक्तिह्रासंचतत्कृत
म् अश्रद्दधानान्निःसत्वान्दुर्मेधान्ह्रसितायुषः १७ दुर्भगांश्चजनान्वीक्ष्यमुनिर्दिव्येनचक्षुषा सर्वव
र्णाश्रमाणांयद्दध्यौहितममोघदृक् १८ चातुर्होत्रंकर्मशुद्धंप्रजानांवीक्ष्यवैदिकम् व्यदधाद्यज्ञसंतत्यै
वेदमेकंचतुर्विधम् १९ ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यावेदाश्चत्वारउद्धृताः इतिहासपुराणंचपंचमोवेदउच्यते
२० तत्रर्ग्वेदधरःपैलःसामगोजैमिनिःकविः वैशंपायनएवैकोनिष्णातोयजुषामुत २१ अथर्वांगिरसा
मासीत्सुमंतुर्दारुणोमुनिः इतिहासपुराणानांपितामेरोमहर्षणः २२ तएतऋषयोवेदंस्वंस्वंव्यस्यन्न
नेकधा शिष्यैःप्रशिष्यैस्तच्छिष्यैर्वेदास्तेशाखिनोऽभवन् २३

तेनकालेनयुगधर्माणांव्यतिकरंसंकरंप्राप्तंवीक्ष्य
तथाभुवियुगेयुगे १६ भौतिकानांशरीरादीनांतत्कृतंकालकृतम् निःसत्वान्धैर्यशून्यान् दुर्मेधान्मंदमतीन् १७ १८ ततश्च
होत्रोपलक्षिताश्चत्वारऋत्विजश्चतुर्होतारस्तैरनुष्ठेयंकर्मचातुर्होत्रम् शुद्धंशुद्धिकरम् यज्ञसंतत्यैयज्ञानामविच्छेदाय १९ चातु
र्विध्यमेवाह ऋगिति उद्धृताःपृथक्कृताः २० २१ दारुणःअथर्वोक्ताभिचारादिप्रवृत्तेः २२ व्यस्यन्विभक्तवंतः २३ ७.

वेदविभागप्रयोजनमाह तएवेति येपूर्वमतिमेधाविभिर्धार्यंते स्मतएव २४ किंच स्त्रीशूद्रेतिद्विजबंधवः त्रैवर्णिकेषधमाः तेषां

कर्मरूपेश्रेयसिश्रेयःसाधने एवंभवेत् अनेनैवप्रकारेणभवतीति २५ भूतानांश्रेयसिहितेसर्वात्मकेनापि अनेकोद्देशवताऽपि
कर्मणा २६ नअतिप्रसीदत्तत्हृदयंयस्यसः चित्ताप्रसत्तौहेतुंवितर्कयन्निदमुवाचस्वगतम् २७ मानिताः पूजिताः २८ २९ दै
ह्यः देहेभवः आत्माजीवः वस्तुतोविभुः परिपूर्णएव आत्मनास्वेनरूपेणासंपन्नः तादात्म्यमप्राप्तइवाभाति ब्रह्मवर्चसंवेदश्रव

तएववेदादुर्मेधैर्धार्यंतेपुरुषैर्यथा एवंचकारभगवान्व्यासः कृपणवत्सलः २४ स्त्रीशूद्रद्विजबंधूनां
त्रयीनश्रुतिगोचरा कर्मश्रेयसिमूढानांश्रेयएवंभवेदिह इतिभारतमाख्यानंकृपयामुनिनाकृतम् २५
एवंप्रवृत्तस्यसदाभूतानांश्रेयसिद्विजाः सर्वात्मकेनापियदानातुष्यद्हृदयंततः २६ नातिप्रसीदद्हृदयःस
रस्वत्यास्तटेशुचौ वितर्कयन्विविक्तस्थइदंप्रोवाचधर्मवित् २७ धृतव्रतेनहिमयाछंदांसिगुरवोऽग्नयः
मानितानिर्व्यलीकेनगृहीतंचानुशासनम् २८ भारतव्यपदेशेनह्याम्नायार्थश्चदर्शितः दृश्यतेयत्रध
र्मादिस्त्रीशूद्रादिभिरप्युत २९ अथापिबतमेदैह्योह्यात्माचैवात्मनाविभुः असंपन्नइवाभातिब्रह्मव
र्चस्यसत्तमः ३० किंवाभागवताधर्मानप्रायेणनिरूपिताः प्रियाःपरमहंसानांतएवह्यच्युतप्रियाः ३१
तस्यैवंखिलमात्मानंमन्यमानस्यखिद्यतः कृष्णस्यनारदोऽभ्यागादाश्रमंप्रागुदाहृतम् ३२ तमभिज्ञा
यसहसाप्रत्युत्थायागतंमुनिः पूजयामासविधिवन्नारदंसुरपूजितम् ३३ इतिश्रीभागवते
महापुराणेप्रथमस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः ४

णाध्यापनोत्कर्षजंतेजः तत्रसाधवोब्रह्मवर्चस्याः तेषुसत्तमः अतिश्रेष्ठोऽपि यद्वा नकेवलमसंपन्नइवाभाति प्रत्युतब्रह्मव
र्चसीब्रह्मवर्चसवानपिअसत्तमइवाभाति पाठांतरेकमनीयतमोऽपीति ३० असंपत्तौहेतुंस्वयमेवाशंकते किंवेति प्रायेण
भूयस्त्वेन हियस्मात्तएवधर्माः अच्युतस्यप्रियाः ३१ खिलंन्यूनम् खिद्यतः खेदंप्राप्नुवतः कृष्णस्यव्यासस्यप्रागुदाहृतंसर
स्वतीतीरस्थम् ३२ तंनारदमागतमभिज्ञायसहसाप्रत्युत्थायविधिवत्पूजयामासेति ३३ इतिप्रथमेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४

पंचमेसर्वधर्मेभ्योहरिकीर्त्तनगौरवम् व्यासचित्तप्रसादायनारदेनोपदिश्यते १ उपसमीपेआसीनंविप्रर्षिंव्यासम् बृहच्छ्रवाः
महायशाः स्मयन् इषद्धसन्निवेत्यनेनसुखप्रसन्निर्द्योत्यते यद्वा इवेत्यनधिकारार्थम् अहोमहानपिमुह्यतीतिस्मयमानः १
शारीरः शरीराभिमानीआत्मा आत्मनातेनशरीरेणकच्चित्किंपरितुष्यति मानसआत्मामनोऽभिमानीतेनमनसापरितुष्यतिक
च्चिन्नोवेति २ तेजिज्ञासितंज्ञातुमिष्टंधर्मादियत्तत्सर्वंसुसंपन्नम् सम्यक्ज्ञातम् अपिशब्दादनुष्ठितंचेत्यर्थः अधीतिपाठेसंबो
धनम् सुसंपन्नत्वेहेतुः महदद्भुतमित्यादि सर्वैरर्थैर्धर्मादिभिःपरिबृंहितंपरिपूर्णम् ३ किंच यत्सनातनंनित्यंपरंब्रह्मतच्चत्व
याजिज्ञासितंविचारितम् अधीतमधिगतंप्राप्तंचेत्यर्थः अथापिशोचसितत्किमर्थमितिशेषः ४ आत्माशारीरोमानसश्चतन्मूलं

सूतउवाच अथतंसुखमासीनउपासीनंबृहच्छ्रवाः देवर्षिःप्राहविप्रर्षिंवीणापाणिःस्मयन्निव १ ना
रदउवाच पाराशर्यमहाभागभवतःकच्चिदात्मना परितुष्यतिशारीरआत्मामानसएववा २ जि
ज्ञासितंसुसंपन्नमपितेमहदद्भुतम् कृतवान्भारतंयस्त्वंसर्वार्थपरिबृंहितम् ३ जिज्ञासितमधीतंचयत्त-
द्ब्रह्मसनातनम् अथापिशोचस्यात्मानमकृतार्थइवप्रभो ४ व्यासउवाच अस्त्येवमेसर्वमिदंत्वयो
क्तंतथाऽपिनात्मापरितुष्यतेमे तन्मूलमव्यक्तमगाधबोधंपृच्छामहेत्वात्मभवात्मभूतम् ५ सवैभवान्वेद
समस्तगुह्यमुपासितोयत्पुरुषःपुराणः परावरेशोमनसैवविश्वंसृजत्यवत्यत्तिगुणैरसंगः ६ त्वंपर्यटन्नर्क
इवत्रिलोकीमंतश्चरोवायुरिवात्मसाक्षी परावरेब्रह्मणिधर्मतोव्रतैःस्नातस्यमेन्यूनमलंविचक्ष्व ७

तस्यापरितोषस्यकारणम् अव्यक्तमस्फुटम् हेनारदत्वात्वांपृच्छामहे आत्मभवोब्रह्मातस्यात्मनोदेहादुद्भूतःतम् अतएवागाधोऽ
तिगंभीरोबोधोयस्यतंत्वाम् ५ अगाधबोधत्वंप्रपंचयन्नाह सवाइतिद्वाभ्याम् सर्वगुह्यज्ञानेहेतुः यद्यस्मात्पुराणःपुरुषउपासित-
स्त्वया कथंभूतः परावरेशःकार्यकारणनियंता मनसैवसंकल्पमात्रेणगुणैःकृत्वाविश्वंसृजतीत्यादि ६ किंच त्वंत्रिलोकींपर्यटन्
अर्कइवसर्वदर्शी योगबलेनप्राणवायुरिवसर्वप्राणिनामंतश्चरः सन्नात्मसाक्षीबुद्धिवृत्तिज्ञः अतःपरेब्रह्मणिधर्मतोयोगेननिष्णा
तस्य तदुक्तंयाज्ञवल्क्येन इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणाम् अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमिति अवरेचब्रह्म-
णिवेदाख्येव्रतैःस्वाध्यायनियमैर्निष्णातस्यमेअलमत्यर्थंयन्न्यूनंतद्विचक्ष्व वितर्कय ७ ७ ७ ७

अनुदितप्रायमनुक्तप्रायम् विमलंभगवद्यशोविनायेनैवधर्मादिज्ञानेनासौभगवान्नतुष्येत् तदेवदर्शनंज्ञानंखिलंन्यूनम्
न्येऽहम् ८ ननुभगवद्यशएवतत्रतत्रानुवर्णिततत्राह यथेति चशब्दाद्धर्मादिसाधनानिच तथाधर्मादिवत्प्राधान्येनवासुदे
वस्यमहिमानह्युक्तइत्यर्थः ९ वासुदेवव्यतिरिक्तान्यविषयज्ञानवदेवान्यविषयंवाक्चातुर्यंचखिलमेवेत्याह नेति चित्रपदम
पियद्वचोहरेर्यशोनप्रगृणीत तद्वायसंतीर्थंकाकतुल्यानांकामिनांरतिस्थानम् उशंति मन्यंते कुतः मानसाः सत्वप्रधानेमनसि
वर्त्तमानाः हंसायतयोयत्रननिरमंति कर्हिचिदपि नितरांनरमंते उशिक्क्षयाः उशिक्कमनीयंब्रह्मक्षयोनिवासोयेषांते य-

श्रीनारदउवाच

भवताऽनुदितप्रायंयशोभगवतोऽमलम् येनैवासौनतुष्येतमन्येतद्द
र्शनंखिलम् ८ यथाधर्मादयश्चार्थामुनिवर्यानुकीर्तिताः नतथावासुदेवस्यमहिमाह्यनुवर्णि
तः ९ नयद्वचश्चित्रपदंहरेर्यशोजगत्पवित्रंप्रगृणीतकर्हिचित् तद्वायसंतीर्थमुशंतिमानसानयत्र
हंसानिरमंत्युशिक्क्षयाः १० तद्वाग्विसर्गोजनताघविप्लवोयस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि नामा
न्यनंतस्ययशोऽंकितानियच्छृण्वंतिगायंतिगृणंतिसाधवः ११

थाप्रसिद्धाहंसामानसेसरसिचरंतः कमनीयपद्मखंडनिवासास्तत्र विचित्रान्नादियुक्तेऽप्युच्छिष्टगर्ते काकक्रीडास्था
नेननिरमंतइतिशेषः १० विनाऽपिपदचातुर्यंभगवद्यशःप्रधानंवचःपवित्रमित्याह तद्वाग्विसर्गःसचासौवाग्विसर्गः वा
चः प्रयोगः जनसमूहोजनतातस्याअघंविप्लावयतिनाशयतीतितथासः यस्मिन्वाग्विसर्गेऽबद्धवत्यपि अपशब्दादियुक्ते
ऽपिप्रतिश्लोकम् अनंतस्ययशसाऽंकितानिनामानिभवंति तत्रहेतुः यत् यानिनामानिसाधवोमहांतोवक्तरिसति शृण्वंति
श्रोतरिसतिगृणंति अन्यदातुस्वयमेवगायंति कीर्तयंतीति ११

भक्तिहीनं कर्मशून्यमेवेति कैमुत्यन्यायेन दर्शयति नैष्कर्म्यमिति कर्मनिवृत्तिप्राप्यत्वात् निष्कर्म ब्रह्म तदेकाकारत्वान्निष्कर्मतारूपं नैष्कर्म्यम् अज्यते ऽनेनेत्यंजनमुपाधिः तन्निवर्त्तकं निरंजनम् एवंभूतमपि ज्ञानम् अच्युते भावो भक्तिस्तद्वर्जितं चेदलमत्यर्थं न शोभते सम्यगापरोक्ष्यायन कल्पत इत्यर्थः तदा शश्वत् साधनकाले फलकाले चाभद्रं दुःखरूपं यत्काम्यं कर्म यदप्यकारणमकाम्यं तच्चेति चकारस्यान्वयः तदपि कर्म ईश्वरे नार्पितं चेत्कुतः पुनः शोभेत बहिर्मुखत्वेन सत्वशोधकत्वाभावात् १२ तदेवं भक्तिशून्यानि ज्ञानवाक्चातुर्यकर्मकौशलानि व्यर्थान्येव यतः अतो हरेश्चरितमेवानुवर्णयेत्याह अथो अतः कारणात् अमोघाय था

नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरंजनम् कुतः पुनः शश्वदभद्रमीश्वरे न चार्पितं कर्म यदप्यकारणम् १२ अथो महाभाग भवानमोघदृक् शुचिश्रवाः सत्यरतो धृतव्रतः उरुक्रमस्याखिलबंधमुक्तये समाधिनाऽनुस्मर तद्विचेष्टितम् १३ ततोऽन्यथा किंचन यद्विवक्षतः पृथग्दृशस्तत्कृतरूपनामभिः न कुत्रचित्क्वापि च दुःस्थिता मतिर्लभेत वाताहतनौरिवास्पदम् १४

र्था दृक् धीर्यस्य शुचि शुद्धं श्रवो यशो यस्य सत्ये रतः धृतानि व्रतानि येन स भवान् एवं महागुणस्तावत् अतः उरुक्रमस्य विविधं चेष्टितं लीलां समाधिना चित्तैकाग्र्येण अखिलस्य बंधमुक्तये त्वमनुस्मर स्मृत्वा वर्णयेत्यर्थः एतच्च वाक्यांतरमिति मध्यमपुरुषप्रयोगो नानुपपन्नः १३ विपक्षे दोषांतरमाह ततउरुक्रमचेष्टितात् पृथक् दृशः अत एवान्यथा प्रकारांतरेण यत्किंचिदर्थांतरं विवक्षतः तया विवक्षया कृतैः स्फुरितैः रूपैः नामभिश्च वक्तव्यत्वेनोपस्थितैः दुःस्थिताऽनवस्थिता सती मतिः कदाचित्क्वापि विषये आस्पदं स्थानं न लभेत वातेनाहता आघूर्णिता नौरिव तदुक्तं गीतासु व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनंदन बहुशाखा ह्यनंताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनामित्यादि १४

तदेवंहरियशोविनाभारतादिषु कृतंधर्मादिवर्णनमकिंचित्करमित्युक्तम् प्रत्युतविरुद्धमेवजातमित्याह जुगुप्सितंनिंद्यंकाम्यक
र्मादिस्वभावतएवरक्तस्यतत्ररागिणःपुरुषस्यधर्मकृतेधर्मार्थमनुशासतस्तवमहानयंव्यतिक्रमः अन्यायः कुतइत्यतआह य-
स्यवाक्यतोऽयमेवमुख्योधर्मइतिस्थितइतरः प्राकृतोजनः तस्यकाम्यकर्मादेरन्येनतत्त्वज्ञेनक्रियमाणंनिवारणंस्वयमेववालया
क्रियमाणम् यद्वा नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरित्यादिश्रुत्याक्रियमाणंनिवारणंयथाऽधर्मेतदितिनम-
न्यते किंतुप्रवृत्तिमार्गानधिकृतविषयंतदितिकल्पयंति तदुक्तंमतांतरोपन्यासेभट्टैः तत्रैवंश्रूयतेवक्तुंयेऽधपंग्वादयोनराः गृह

जुगुप्सितंधर्मकृतेऽनुशासतःस्वभावरक्तस्यमहान्व्यतिक्रमः यद्वाक्यतोधर्मइतीतरःस्थि
तोनमन्यतेतस्यनिवारणंजनः १५ विचक्षणोऽस्यार्हतिवेदितुंविभोरनंतपारस्यनिवृ-
त्तितःसुखम् प्रवर्त्तमानस्यगुणैरनात्मनस्ततोभवान्दर्शयचेष्टितंविभोः १६

स्थत्वंनशक्ष्यंतिकर्त्तुंतेषामयंविधिः नैष्ठिकब्रह्मचर्यंवापरिव्राजकताऽपिवा तैरवश्यंगृहीतव्यातेनादावेतदुच्यतइत्यादि १५
ननुयद्येवंप्रवृत्तिमार्गोनिंद्यस्तेनर्हिनिवृत्तिमार्गेसर्वक्रियात्यागेनैवपारमेश्वरसुखस्वरूपानुभूतेः किंतद्यशःकथनेनापितत्राह वि
चक्षणोऽतिनिपुणः कश्चिदेवनिवृत्तितः सर्वक्रियानिवृत्त्याऽस्यविभोःसुखंनिर्विकल्पकसुखात्मकंस्वरूपंवेदितुंज्ञातुमर्हति
नपुनरविचक्षणः प्रवृत्तिस्वभावः विफलत्वेहेतुः नअंतःकालतःपारंचदेशतःयस्यतस्यविभोश्चेष्टितम् ततःकारणात् हेविभो
अनात्मनोदेहाद्यभिमानिनः अतएवगुणैःसत्वादिभिः प्रवर्त्तमानस्यजनस्यदर्शय भवानितित्वमित्यर्थः पाठांतरेभवन्नि-
तिसंबोधनम् १६

एवंतावत्काम्यकर्मादेरनर्थहेतुत्वात्तंविहायहरेर्लीलैववर्णनीयेत्युक्तम् इदानींतुनित्यनैमित्तिकस्वधर्मनिष्ठामप्यनादृत्यकेवलंह
रिभक्तिरेवोपदेष्टव्येत्याशयेनाह त्यक्त्वेति ननुस्वधर्मत्यागेनभजन्भक्तिपरिपाकेनयदिकृतार्थोभवेत्तदानकाचिच्चिंतायदिपुनर
पक्वएवम्रियेततत्तोभ्रश्येद्वा तदास्वधर्मत्यागनिमित्तोऽनर्थःस्यादित्याशंक्याह ततोभजनात्कथंचित्पतेत्भ्रश्येत्म्रियेतवाय
दितदाऽपिभक्तिरसिकस्यकर्मानधिकारान्नानर्थशंका अंगीकृत्याप्याह वाशब्दःकटाक्षे यत्रक्ववानीचयोनावपिअमुष्यभक्तिर
सिकस्याभद्रमभून्किम् नाभूदेवेत्यर्थः भक्तिवासनासद्भावादितिभावः अभजद्भिस्तुकेवलंस्वधर्मतःकोवाअर्थःआप्तःप्राप्तः
अभजतामितिषष्ठीतुसंबंधमात्रविवक्षया १७ ननुस्वधर्ममात्रादपिकर्मणापितृलोकइतिश्रुतेःपितृलोकप्राप्तिःफलमस्त्येवत
त्राह तस्यैवहेतोःतदर्थंयत्नंकुर्यात् यत्उपरिब्रह्मपर्यंतंअधःस्थावरपर्यंतंचभ्रमद्भिर्जीवैर्नलभ्यते षष्ठीतुपूर्ववत् तत्तुविषयसु

त्यक्त्वास्वधर्मंचरणांबुजंहरेर्भजन्नपक्वोऽथपतेत्ततोयदि यत्रक्ववाऽभद्रमभूदमुष्यकिंकोवाऽर्थआ
प्तोऽभजतांस्वधर्मतः १७ तस्यैवहेतोःप्रयतेतकोविदोनलभ्यतेयद्भ्रमतामुपर्यधः तल्लभ्यतेदुःखवद
न्यतःसुखंकालेनसर्वत्रगभीररंहसा १८ नवैजनोजातुकथंचनाव्रजेन्मुकुंदसेव्यन्यवदंगसंसृतिम्
स्मरन्मुकुंदाङ्घ्र्युपगूहनंपुनर्विहातुमिच्छेन्नरसग्रहोयतः १९

खमन्यतएवप्राचीनकर्मणासर्वत्रनरकादावपिलभ्य
ते दुःखवत् यथादुःखंप्रयत्नंविनाऽपिलभ्यतेतद्वत् तदुक्तम् अप्रार्थितानिदुःखानियथैवायांतिदेहिनाम् सुखान्यपितथा
मन्येदैन्यमत्रातिरिच्यतइति १८ यदुक्तंयत्रक्ववाऽभद्रमभूदितितदुपपादयति नवाइति मुकुंदसेवीजनोजातुकदाचित्कथंच
नकुयोनिगतोपिसंसृतिंनाव्रजेत् नाविशेत् अंगअहोअन्यवत्केवलकर्मनिष्ठवत्इतिवैधर्म्येदृष्टांतः कुतइत्यतआह मुकुंदां
घ्रेरुपगूहनमालिंगनंपुनःस्मरन्विहातुंनेच्छेत् यतोऽयंजनोरसग्रहःरसेनरसनीयेनगृह्यतेवशीक्रियते यद्वा रसेरसनीयेग्रह
आग्रहोयस्य तदुक्तंभगवता यततेचततोभूयःसंसिद्धौकुरुनंदन पूर्वाभ्यासेनतेनैवह्रियतेह्यवशोऽपिसइति १९ ७

तदेवं भगवल्लीलां प्राधान्येन वर्णयेत्युक्तं तत्र को भगवान् का वा तस्य लीला इत्यपेक्षायामाह इदं विश्वं भगवानेव स तु अस्मात् विश्वस्मादितरः ईश्वरात्प्रपंचो न पृथक् ईश्वरस्तु प्रपंचात्पृथगित्यर्थः तत्र हेतुः यतो भगवतो हेतोर्जगतः स्थित्यादयो भवंति अनेनैव लीला अपि दर्शिताः यद्वा इदं विश्वं भगवान् इतर इव यः सजीवोऽपि भगवान् चेतनाचेतनः प्रपंचस्तद्व्यतिरेकेण नास्ति स एव एकस्तत्त्वमित्यर्थः हिशब्देन सर्वं खल्विदं ब्रह्मेत्यादिप्रमाणं सूचितम् तद्धि स्वयमेव भवान्वेद प्रादेशमात्रमेकदेशमात्रम् आचार्यवान्पुरुषो वेदेत्यादिश्रुत्यर्थसंपादनाय प्रदर्शितम् २० न च तवाचार्यापेक्षा ईश्वरावतारत्वादित्याह त्वमिति हे अमोघदृक्-

इदं हि विश्वं भगवानिवेतरो यतो जगत्स्थाननिरोधसंभवाः तद्धि स्वयं वेद भवांस्तथाऽपि वै प्रादेशमात्रं भवतः प्रदर्शितम् २० त्वमात्मनात्मानमवेह्यमोघदृक् परस्य पुंसः परमात्मनः कलाम् अजं प्रजातं जगतः शिवाय तन्महानुभावाभ्युदयोऽधिगण्यताम् २१ इदं हि पुंसस्तपसः श्रुतस्य वा स्विष्टस्य सूक्तस्य च बुद्धिदत्तयोः अविच्युतोऽर्थः कविभिर्निरूपितो यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनम् २२ अहं पुराऽतीतभवेऽभवं मुने दास्यास्तु कस्याश्चन वेदवादिनाम् निरूपितो बालक एव योगिनां शुश्रूषणे प्रावृषि निर्विविक्षताम् २३

त्वमात्मना स्वयमात्मानमजमेव संतं जगतः शिवाय प्रजातमवेहि कुतः परस्य पुंसः कलामंशभूतम् ततस्तस्मान्महानुभावस्य हरेरभ्युदयः पराक्रमः अधि अधिकं गण्यताम् निरूप्यताम् २१ अनेनैव तपआदि सर्वं तव सफलं स्यादित्याह इदं हीति श्रुतादयो भावे निष्ठाः इदमेव हि तपःश्रवणादेरविच्युतो नित्योऽर्थः फलम् किं तत् उत्तमश्लोकस्य गुणानुवर्णनमिति यत् २२ सत्संगतो हरिकथाश्रवणादिफलं स्ववृत्तांतेन प्रपंचयति अहं पुरा पूर्वकल्पे अतीतभवे पूर्वजन्मनि वेदवादिनां दास्याः सकाशात् अभवम् जातोऽस्मि निरूपितः नियुक्तः क्व योगिनां शुश्रूषणे प्रावृषि वर्षोपलक्षिते चातुर्मास्ये निर्विविक्षतां निर्वेशमेकत्र वासं कर्तुमिच्छताम् २३ ७

अपेतान्यखिलानिचापलानियस्मात्तस्मिन् नियतेंद्रियेअधृतक्रीडनकेत्यक्तक्रीडासाधनेअनुवर्त्तिनिअनुकूले २४ उच्छिष्टलेपान् पात्रलग्नान् तैर्द्विजैरनुज्ञातःसन् भुंजेस्म तेनभोजनेनापास्तकिल्बिषोजातोऽस्मि तेषांधर्मेपरमेश्वरभजनेएवात्मनोमनसोरुचिःप्रजायतेस्मेत्यनुषंगः २५ अशृणवंश्रुतवानस्मि मेश्रद्धयाममैवस्वतःसिद्धयानत्वन्येनबलाज्जनितया अतोमेतस्याःपौनरुक्त्यम् अनुपदंप्रतिपदम् प्रियंश्रवोयस्यतस्मिन् २६ तस्मिन्भगवतिलब्धरुचेर्ममास्खलिताअप्रतिहतामतिर-

तेमय्यपेताखिलचापलेऽर्भकेदांतेऽधृतक्रीडनकेऽनुवर्त्तिनि चक्रुःकृपांयद्यपितुल्यदर्शनाःशुश्रूषमाणेमुनयोऽल्पभाषिणि २४ उच्छिष्टलेपाननुमोदितोद्विजैःसकृत्स्मभुंजेतदपास्तकिल्बिषः एवंप्रवृत्तस्यविशुद्धचेतसस्तद्धर्मएवात्मरुचिःप्रजायते २५ तत्रान्वहंकृष्णकथाःप्रगायतामनुग्रहेणाशृणवंमनोहराः ताःश्रद्धयामेऽनुपदंविशृण्वतःप्रियश्रवस्यंगममाभवद्रुचिः २६ तस्मिंस्तदालब्धरुचेर्महामुनेप्रियश्रवस्यस्खलितामतिर्मम ययाहमेतत्सदसत्स्वमाययापश्येमयिब्रह्मणिकल्पितंपरे २७ इत्थंशरत्प्रावृषिकावृतूहरेर्विशृण्वतोमेऽनुसवंयशोऽमलम् संकीर्त्यमानंमुनिभिर्महात्मभिर्भक्तिःप्रवृत्तात्मरजस्तमोपहा २८ तस्यैवंमेऽनुरक्तस्यप्रश्रितस्यहतैनसः श्रद्दधानस्यबालस्यदांतस्यानुचरस्यच २९ ज्ञानंगुह्यतमंयत्तत्साक्षाद्भगवतोदितम् अन्ववोचन्गमिष्यंतःकृपयादीनवत्सलाः ३०

भवदित्यनुषंगः ययामत्यापरेप्रपंचातीतेब्रह्मरूपेमयिसदसत्स्थूलंसूक्ष्मंचैतच्छरीरंस्वमाययास्वाविद्ययाकल्पितम् नतुवस्तुतोऽस्तीतितत्क्षणमेवपश्यामीति २७ एवंशुद्धेत्वंपदार्थेज्ञातेदेहादिकृतविक्षेपनिवृत्तेस्तत्कारणभूतरजस्तमोनिवर्त्तिकादृढाभक्तिर्जातेत्याह इत्थमिति हरेर्यशः अनुसवंत्रिकालम् २८ तस्येति शुद्धत्वंपदार्थस्यदृढभक्तिमतोमेप्रश्रितस्यविनीतस्य २९ गुह्यतममिति साधनभूतधर्मतत्त्वज्ञानंगुह्यम् तत्साध्यंविविक्तात्मज्ञानंगुह्यतरम् तत्प्राप्येश्वरज्ञानंगुह्यतमम् भगवतोदितंभागवतंशास्त्रमन्ववोचन् उपदिष्टवंतः ३०

तदेवज्ञानंपूर्वोक्तत्वंपदार्थज्ञानात्विवेकेनदर्शयति येनैवेति अविदंज्ञानैवाहनम् ३१ तत्साधनधर्मरहस्यंचसूचितमित्याह एत-

द्विति तापत्रयस्याध्यात्मिकादेश्चिकित्सितंभेषजंनिवर्त्तकंसत्त्वशोधकमीमांसैतावत् किंतत् भगवतिभावितंसमर्पितंयत्कर्मतत् कथं-
भूते भगवति ईश्वरेसर्वनियंतरि एवमपिचब्रह्मणि अप्रच्युतपूर्णरूपे ३२ ननुसंसारहेतोःकर्मणःकथंतापत्रयनिवर्त्तकत्वम् सामग्री
भेदेनघटनइतिसदृष्टांतमाहद्वाभ्याम् यआमयोरोगः येनघृतादिनाजायतेतदेवकेवलमामयकारणभूतंद्रव्यंतमामयंनपुनातिननिव
र्त्तयतीत्यर्थः किंतुचिकित्सितंद्रव्यांतरैर्भावितंसत्पुनात्येवयथा ३३ आत्मविनाशायकर्मनिवृत्तयेकल्पंतेसमर्थाभवंति परेईश्वरेक

येनैवाहंभगवतोवासुदेवस्यवेधसः मायाऽनुभावमविदंयेनगच्छंतितत्पदम् ३१ एतत्संसूचितंब्रह्मंस्ता
पत्रयचिकित्सितम् यदीश्वरेभगवतिकर्मब्रह्मणिभावितम् ३२ आमयोयश्चभूतानांजायतेयेनसु
व्रत तदेवह्यामयंद्रव्यंनपुनातिचिकित्सितम् ३३ एवंनृणांक्रियायोगाःसर्वेसंसृतिहेतवः तएवात्म
विनाशायकल्पंतेकल्पिताःपरे ३४ यदत्रक्रियतेकर्मभगवत्परितोषणम् ज्ञानंयत्तदधीनंहिभक्तियोगस
मन्वितम् ३५ कुर्वाणायत्रकर्माणिभगवच्छिक्षयाऽसकृत् गृणंतिगुणनामानिकृष्णस्यानुस्मरंतिच ३६

ल्पिताअर्पिताःसंतः अत्रचप्रथमंमहत्सेवा ततश्चतत्कृपा ततश्चतद्धर्मश्रद्धा ततोभगवत्कथाश्रवणम् ततोभगवतिरतिः
तयाचदेहद्वयविवेकात्मज्ञानम् ततोदृढाभक्तिः ततोभगवत्तत्त्वज्ञानम् ततस्तत्कृपयासर्वज्ञत्वादिभगवद्गुणाविर्भावइतिक्रमोद-
र्शितः ३४ ननुचज्ञानेनाज्ञाननाशात्कर्मनाशः तच्चज्ञानंभक्तियोगाद्भवति कथंकर्मणाकर्मनाशःस्यात्तत्राह यदत्रेति ३५ भगवदर्प-
णेनक्रियमाणंकर्मभक्तियोगंजनयतीतिसदाचारेणदर्शयति यत्रयदाभगवतःशिक्षयाकर्माणिकुर्वाणाभवंति तदाश्रीकृष्णस्य
गुणनामानिगृणंति अनुस्मरंतिचकृष्णमित्यर्थः इयंभगवच्छिक्षा यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् यत्तपस्यसि-
कौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणमिति ३६

कीर्त्तनस्मरणरूपभक्तिहेतुत्वमुक्तं ज्ञानहेतुत्वमाह द्वाभ्याम् नमइति नमोधीमहि मनसानमनं कुर्वीमहि ३७ अमूर्त्तिकं मंत्रोक्तव्य निरिक्तमूर्त्तिशून्यम् यजनेपूजयति सपुमान्सम्यग्दर्शनोभवति ३८ एवंचकृतवतिमयिहरिः स्वसदृशं ज्ञानादिकंदत्तवानित्याह इमं स्वनिगमं स्वोपदेशं मयाऽनुष्ठितम् अवेत्यज्ञात्वा भावं प्रीतिंच ३९ अतस्त्वमप्येवंकुर्वित्याह त्वमिति अदभ्रमनल्पंश्रुतंयस्य हेअ दभ्रश्रुत विभोर्विश्रुतंयशः आख्याहिकथय येनविश्रुतेनबुद्धेनविदांविदुषांबुभुक्षितंबोद्धुमिच्छासमाप्यते यतोदुःखैः पीडितानांसं

नमोभगवतेतुभ्यंवासुदेवायधीमहि प्रद्युम्नायानिरुद्धायनमः संकर्षणायच ३७ इतिमूर्त्त्यभिधा नेनमंत्रमूर्त्तिममूर्त्तिकम् यजतेयज्ञपुरुषंससम्यग्दर्शनः पुमान् ३८ इमंस्वनिगमंब्रह्मन्नवेत्यमदनुष्ठित म् अदान्मेज्ञानमैश्वर्यंस्वस्मिन् भावंचकेशवः ३९ त्वमप्यदभ्रश्रुतविश्रुतंविभोः समाप्यतेयेनविदांबु भुक्षितम् आख्याहिदुःखैर्मुहुरर्दितात्मनांसंक्लेशनिर्वाणमुशंतिनान्यथा ४० इतिश्रीभागवतेम हापुराणेप्रथमस्कंधेव्यासनारदसंवादेपंचमोऽध्यायः ५ सूतउवाच एवंनिशम्यभगवान्दे वर्षेर्जन्मकर्मच भूयः पप्रच्छतंब्रह्मन्व्यासः सत्यवतीसुतः १ व्यासउवाच भिक्षुभिर्विप्रवसिते विज्ञानादेष्टृभिस्तव वर्त्तमानोवयस्याद्येततः किमकरोद्भवान् २ स्वायंभुवकयावृत्त्यावर्त्तितंतेपरंवयः कथंचेदमुदस्राक्षीः कालेप्राप्तेकलेवरम् ३ प्राक्कल्पविषयामेतांस्मृतिंतेसुरसत्तम नह्येषव्यवधात्का लएषसर्वनिराकृतिः ४

क्लेशशांतिंप्रकारांतरेणनमन्यंते ४० इतिप्र॰ टीकायांपंचमोऽध्यायः ५ व्यासस्यप्रत्ययार्थंचषष्ठेप्राग्जन्म संभवम् स्वभाग्यंनारदः प्राह कृष्णसंकथनोद्भवम् १ १ स्वयमपितथाचिकीर्षुर्गुरूपदेशानंतरंभावितच्चरितंपृच्छति भिक्षुभिरिति विप्रवसितेदूरदेशगमनेकृतेसति विज्ञानस्यादेष्टृभिः २ परंवयः उत्तरमायुः तेत्वयाकथंवर्त्तितंनीतम् इदमितिदासीपुत्रभूतंकलेवरमुद- स्राक्षीः उत्सृष्टवानसि ३ एषकल्पांतलक्षणः कालः तेस्मृतिंकथंनव्यवधात् नखंडितवान् अडागमाभावस्त्वार्षः हियतएषसर्वस्यनिराकृ तिरपलापोयस्मात्सः ४

अकारषं कृतवानहम् रेफषकारयोर्विश्लेषः छंदोऽनुरोधेन ५ तत्रतावत्कंचित्कालंतत्रैवमातृस्नेहयंत्रितोन्यवसमित्याहत्रिभिः

एकएवाहमात्मजोयस्याःसा योषिदितिमूढेतिचस्नेहानुबंधहेतुः ६ किंकरीत्यस्यार्थंप्रपंचयति अस्वतंत्रासा अतोनकल्पानसमर्था
आसीत् दारुमयीयोषेत्यतिपारवश्येदृष्टांतः ७ तदेवंसास्नेहंचक्रे अहंचदिगादिष्वनभिज्ञोऽतस्तत्रैवन्यवसमित्याह अहंचतस्मिन्ब्र
ह्मकुले तस्यमातुःस्नेहानुबंधस्यावेक्षया कदाविरमेदितिप्रतीक्षयेत्यर्थः ऊषिवान्वासं कृतवान् पंचहायनः पंचवर्षः ८ गेहान्निर्ग
तांगांदुहंतीम् हेतौशानृप्रत्ययः दोग्धुंनिर्गतामित्यर्थः पदापादेनआस्पृष्टः ईषदाक्रांतः अदशत् अखादत् ९ तन्मातुर्मरणंशंक

नारदउवाच

भिक्षुभिर्विप्रवसिते विज्ञानादेष्टृभिर्मम वर्त्तमानोवयस्याद्येततएतदकारषम् ५
एकात्मजामेजननीयोषिन्मूढाचकिंकरी मय्यात्मजेऽनन्यगतौचक्रेस्नेहानुबंधनम् ६ साऽस्वतंत्रानक-
ल्पासीद्योगक्षेमममेच्छती ईशस्यहिवशेलोकोयोषादारुमयीयथा ७ अहंचतद्ब्रह्मकुलऊषिवांस्तदवे
क्षया दिग्देशकालाव्युत्पन्नोबालकःपंचहायनः ८ एकदानिर्गतांगेहाद्दुहंतींनिशिगांपथि सर्पोऽदशत्प
दास्पृष्टःकृपणांकालचोदितः ९ तदातदहमीशस्यभक्तानांशमभीप्सतः अनुग्रहंमन्यमानःप्रातिष्ठंदिश
मुत्तराम् १० स्फीतान्जनपदांस्तत्रपुरग्रामव्रजाकरान् खेटखर्वटवाटीश्ववनान्युपवनानिच ११

ल्याणमभीप्सत ईशस्यानुग्रहंमन्यमानः प्रातिष्ठंप्रस्थितोऽस्मि १० स्फीतान्जनपदादीनतियातःसन् महद्विपिनमद्राक्षमि
तिचतुर्थेनान्वयः जनपदादिषुनानागुणदोषयुक्तेषुसमदृष्टिःसन्गतोहमितितात्पर्यार्थः स्फीतान्समृद्धान्जनपदान्देशान् तत्र
तस्यांदिशिपुरग्रामव्रजाकरान् तत्रपुराणिराजधान्यः ग्रामाभृगुप्रोक्ताः विप्राश्चविप्रभृत्याश्चयत्रचैववसंतिते सतुग्रामइतिप्रोक्तः
शूद्राणांवासएवचेति व्रजागोकुलानि आकरारत्नाद्युत्पत्तिस्थानानितान् खेटाःकर्षकग्रामाःखर्वटागिरितटग्रामाः भृगुप्रोक्तावा ए
कतोयत्रतुग्रामोनगरंचैकतःस्थितम् मिश्रंतुखर्वटंनामनदीगिरिसमाश्रयमिति वाट्यःपूगपुष्पादीनांवाटिकास्ताः वनानिस्व-
तःसिद्धवृक्षाणांसमूहाः उपवनानिरोपितवृक्षाणांसमूहाः तानिच ११ ७ ७ ७

चित्रैर्धातुभिः स्वर्णरजतादैः विचित्रानद्रींश्च इभैर्भग्नाः भुजाः शाखायेषांतेद्रुमायेषुतान् शिवानिभद्राणिजलानियेषांतान् नलिनीः सरसीः १२ चित्राः स्वनाः येषांतैः पत्ररथैः पक्षिभिः तन्नादप्रबुद्धैरित्यर्थः विभ्रमद्भिर्भ्रमरैः श्रीः शोभायासांताः नलिनीः अतियातः अतिक्रम्यगतः सन्नहमहद्विपिनंवनमद्राक्षम् कीदृशम् नलवेणुशराणांस्तंबैः कुशैः कीचकैश्चगव्हरंदुर्गमम् तंभवेणुजानयएववविपुलांतरालगर्भाः कीचकाः १३ घोरंदुःसहम् प्रतिभयाकारंभयंकररूपम् व्यालादीनामजिरंक्रीडास्थानम्

चित्रधातुविचित्राद्रीनिभभग्नभुजद्रुमान् जलाशयांश्छिवजलान्नलिनीः सुरसेविताः १२ चित्रस्वनैः पत्ररथैर्विभ्रमद्भ्रमरश्रियः नलवेणुशरस्तंबकुशकीचकगव्हरम् १३ एकएवातियातोऽहमद्राक्षंविपिनं महत् घोरंप्रतिभयाकारंव्यालोलूकशिवाऽजिरम् १४ परिश्रांतेंद्रियात्माहंतृट्परीतोबुभुक्षितः स्नात्वा पीत्वाह्रदेनद्याउपस्पृष्टोगतश्रमः १५ तस्मिन्निर्मनुजेरण्येपिप्पलोपस्थआस्थितः आत्मनात्मानमात्मस्थं यथाश्रुतमचिंतयम् १६ ध्यायतश्चरणांभोजंभावनिर्जितचेतसा औत्कंठ्याश्रुकलाक्षस्यहृद्यासीन्मेशनैर्हरिः १७ प्रेमातिभरनिर्भिन्नपुलकांगोऽतिनिर्वृतः आनंदसंप्लवेलीनोनापश्यमुभयंमुने १८ रूपंभगवतोयत्तन्मनःकांतंशुचापहम् अपश्यन्सहसोत्तस्थेवैक्लव्याद्दुर्मनाइव १९ दिदृक्षुस्तदहंभूयःप्रणिधायमनोहृदि वीक्षमाणोऽपिनापश्यमवितृप्तइवातुरः २०

१४ परिश्रांतानिइंद्रियाणिआत्मादेहश्चयस्य तृषापरीतोव्याप्तः उपस्पृष्टआचांतः १५ पिप्पलोपस्थेअश्वत्थमूलेआस्थितउपविष्टः आत्मनाबुद्ध्या आत्मस्थंहृदिस्थम् आत्मानंपरमात्मानम् १६ भावेनभक्त्यानिर्जितंवशीकृतंयच्चेतः तेन औत्कंठ्येनवेगवशेनाश्रुकलायुक्तेअक्षिणीयस्य १७ प्रेम्णोऽतिभरेणनिर्भिन्नपुलकान्यंगानियस्य आनंदानांसंप्लवेमहापूरेपरमानंदेउभयमात्मानंपरंच १८ मनःकांतमभीष्टम् शुचाशोकःतामपहंतीतितथातत् उत्तस्थेव्युत्थितोऽस्मि १९ हृदिमनः प्रणिधायस्थिरीकृत्यअवितृप्तोऽहमातुरइवाभवमितिशेषः २० ७९

गिरामगोचरः संवेदनस्याविषयभूत ईश्वरः २१ हंतेतिसानुकंपसंबोधने माइतिमांद्रष्टुंनार्हति यतः नविपक्काः दग्धाः कषायाः मलाः कामादयोयेषांतेषांकुयोगिनामनिष्पन्नयोगानाम् २२ कुतस्तर्हि दृष्टोऽसितत्राह सकृद्दर्शितंमयेतियत् एतत्कामायमय्यनुरागाय त्वत्कामेनकिमित्यतआह मत्कामः पुमान्हृच्छयान्कामान् २३ अदीर्घयाऽपिसतांसेवयाअवद्यंनिंद्यंलोकंदेहम् मज्जनतांमत्पार्षदनांगंताऽसि २४ प्रजानांसर्गेसृष्टौ निरोधेसंहारेऽपि प्रजासर्गस्यनिरोधइतिवा २५ तत्प्रसिद्धंमहद्भूतम् अस्यमहतोभूतस्यनिश्वसितमेतद्यदृग्वेदइत्यादिश्रुतेः कीदृशम् ईश्वरंसर्वनियंतृ नभसिलिंगंमूर्त्तिर्यस्यतन्नभोलिंगम् सन्निहितमपि

एवंयतंतंविजनेमामाहागोचरोगिराम् गंभीरश्लक्ष्णयावाचाशुचः प्रशमयन्निव २१ हंतास्मिन्जन्मनिभवान्नमाद्रष्टुमिहार्हति अविपक्वकषायाणांदुर्दर्शोऽहंकुयोगिनाम् २२ सकृद्यद्दर्शितंरूपमेतत्कामायतेऽनघ मत्कामः शनकैःसाधुः सर्वान्मुंचतिहृच्छयान् २३ सत्सेवयाऽदीर्घयातेजातामयिदृढामतिः हित्वाऽवद्यमिमंलोकंगंतामज्जनतामसि २४ मतिर्मयिनिबद्धेयंनविपद्येतकर्हिचित् प्रजासर्गनिरोधेऽपिस्मृतिश्चमदनुग्रहात् २५ एतावदुक्त्वोपरराम तन्महद्भूतंनभोलिंगमलिंगमीश्वरम् अहंचतस्मैमहतांमहीयसेशीर्ष्णाऽवनामंविदधेऽनुकंपितः २६ नामान्यनंतस्यहतत्रपःपठन्गुह्यानिभद्राणिकृतानिचस्मरन् गांपर्यटंस्तुष्टमनागतस्पृहः कालंप्रतीक्षन्विमदोविमत्सरः २७ एवंकृष्णमतेर्ब्रह्मन्नसक्तस्यामलात्मनः कालःप्रादुरभूत्कालेतडित्सौदामनीयथा २८ प्रयुज्यमानेमयितांशुद्धांभागवतींतनुम् आरब्धकर्मनिर्वाणोन्यपतत्पांचभौतिकः २९ नलिंग्यतइतिअलिंगंतस्मै अदृष्टायावनामंप्रणामंविदधे कृतवानहम् तेनानुकंपितः सन्

२६ अनंतस्यनामानिपठन्निवानवरतंगृणन् हतत्रपः त्यक्तलज्जः विमत्सरोजातइतिशेषः २७ कालेस्वावसरे कालोमृत्युः प्रादुरभूदाविर्बभूव अकस्मात्प्रादुर्भावेदृष्टांतः विद्युदिति सौदामनीतिविशेषणंस्फुटत्वप्रदर्शनार्थम् २८ प्रयुज्यमानेमयितामित्ययमर्थः हित्वाऽवद्यमिमंलोकंगंतामज्जनतामसीतियथाभागवतीभगवत्पार्षदरूपाशुद्धसत्त्वमयीतनुः प्रतिश्रुतातांप्रतिभगवतायिप्रयुज्यमानेनीयमाने आरब्धंयत्कर्मतन्निर्वाणंसमाप्तंयस्य आरब्धकर्मणोनिर्वाणमेवनिर्वाणंयस्येतिवा सपंचभूतात्मकोदेहोन्यपतत् अनेनपार्षदतनूनामकर्मारब्धत्वंशुद्धत्वंनित्यत्वमित्यादिसूचितंभवति २९ ७ ७ ७

इदंत्रैलोक्यमादायउपसंहृत्यउदन्वतएकार्णवस्यांभसिशयानस्यश्रीनारायणस्यशिशयिषोः शयनंकर्त्तुमिच्छोर्विभोर्ब्रह्मणः अंतः
मध्यमनुप्राणंनिश्वासेनसहविविशोप्रविष्टोऽहम् ततोऽवतीर्यविश्वात्मादेहमाविश्यचक्रिणः अवापवैष्णावींनिद्रामेकीभूयाथ
विष्णुनेतिकौर्मोक्तेः स्वायनेंऽभसीतिपाठेस्वायनेस्वस्यायनेअंभसिशिशयिषोर्ब्रह्मणइतिश्रीनारायणेनाभेदविवक्षयोक्तमित्य
वगंतव्यम् ३० प्राणेभ्यइंद्रियेभ्यः अहंमरीचिमिश्राः तन्मुख्याऋषयश्चजज्ञिरे ३१ येकर्मिणस्तेबहिर्नयांति तपआदिभिर्ब्रह्मलो
कंगतास्तेंतर्नयांति अहंतुमहाविष्णोरनुग्रहात् अखंडितब्रह्मचर्यव्रतः सन्नंतर्बहिश्चपर्येमिपर्यटामि क्वचिदप्यविघाता अप्रति

कल्पांतइदमादायशयानेंऽभस्युदन्वतः शिशयिषोरनुप्राणंविविशेंऽतरहंविभोः ३० सहस्रयुगपर्यंत
उत्थायेदंसिसृक्षतः मरीचिमिश्राऋषयःप्राणेभ्योऽहंचजज्ञिरे ३१ अंतर्बहिश्चलोकांस्त्रीन्पर्येम्यस्कं
दितव्रतः अनुग्रहान्महाविष्णोरविघातगतिःक्वचित् ३२ देवदत्तामिमांवीणांस्वरब्रह्मविभूषिता
म् मूर्च्छयित्वाहरिकथांगायमानश्चराम्यहम् ३३ प्रगायतःस्ववीर्याणितीर्थपादःप्रियश्रवाः आहूतइ
वमेशीघ्रंदर्शनंयातिचेतसि ३४ एतद्ध्यातुरचित्तानांमात्रास्पर्शेच्छयामुहुः भवसिंधुप्लवोदृष्टोहरिच
र्यानुवर्णनम् ३५

हतागतिर्यस्यसः ३२ किमितिपर्यटसि ईश्वराज्ञयालोकमंगलार्थमित्याहचतुर्भिः देवेनेश्वरेणद
त्ताम् स्वरानिषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवतपंचमाइतिसप्तत एवब्रह्म ब्रह्माभिव्यंजकत्वात् तेनविभूषिताम् स्वतःसिद्धस
प्तस्वरामित्यर्थः मूर्छयित्वामूर्छनालापवतींकृत्वा ३३ स्वप्रयोजनमाह प्रगायतइति ३४ परप्रयोजनमाह एतद्धीति मात्रावि
षयास्तेषांस्पर्शाः भोगास्तेषामिच्छयाआतुराणिचित्तानियेषांतेषांहरिचर्यानुवर्णनंयत् एतदेवभवसिंधौप्लवःपोतः नकेव
लंश्रुतिप्रामाण्येन किंत्वन्वयव्यतिरेकाभ्यांदृष्टएवेत्यर्थः ३५ ६ ६ ६ ६

एतदेवेत्युक्तमवधारणमनुभवेनदृढयति यमादिभिस्तथानशाम्यति यद्वन्मुकुंदसेवयाऽद्धासाक्षादात्मामनःशाम्यति कथंचि

न्मुकुंदसेवामात्रेणशाम्यतिकिंपुनस्तद्गुणवर्णनेनेतिभावः ३६ भवतामनःपरितोषकंचाख्यातम् ३७ आमंत्र्य अनुज्ञाप्य या-
दृच्छिकःस्वप्रयोजनसंकल्पशून्यः ३८ हरिकथागायकभाग्यंश्लाघते अहोइति माद्यन्हृष्यन् तंत्र्यावीणया ३९ इतिप्रथम
स्कंधेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ अथभागवतश्रोतुर्जन्मवक्तुंपरीक्षितः सुतबालवधाद्द्रौणेर्दंडःसततमुच्यते १ तस्यनारद-

यमादिभिर्योगपथैःकामलोभहतोमुहुः मुकुंदसेवयायद्वत्तथात्माऽद्धानशाम्यति ३६ सर्वंतदिदमा
ख्यातंयत्पृष्टोहंत्वयाऽनघ जन्मकर्मरहस्यंमेभवतश्चात्मतोषणम् ३७ सूतउवाच एवंसंभा
ष्यभगवान्नारदोवासवीसुतम् आमंत्र्यवीणांरणयन्ययौयादृच्छिकोमुनिः ३८ अहोदेवर्षिर्धन्योऽ
यंयत्कीर्त्तिंशार्ङ्गधन्वनः गायन्माद्यन्निदंतंत्र्यारमयत्यातुरंजगत् ३९ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेप्रथमस्कंधेव्यासनारदसंवादेषष्ठोऽध्यायः ६ शौनकउवाच निर्गतेनारदेसूत भगवान्
बादरायणः श्रुतवांस्तदभिप्रेतंततःकिमकरोद्विभुः १ सूतउवाच ब्रह्मनद्यांसरस्वत्यामाश्रमः
पश्चिमेतटे शम्याप्रासइतिप्रोक्तऋषीणांसत्रवर्द्धनः २ तस्मिन्स्वआश्रमेव्यासोबदरीषंडमंडिते आ
सीनोपउपस्पृश्यप्रणिदध्यौमनःस्वयम् ३ भक्तियोगेनमनसिसम्यक्प्रणिहितेमले अपश्यत्पुरुषंपू
र्वंमायांचतदपाश्रयाम् ४

स्याभिप्रेतंश्रुतवान्सन् १ ब्रह्मनद्यांब्रह्मदैवत्यायांब्राह्मणैराश्रितायांच शम्याप्रासयुगकीलाः प्रा
स्यंते परिध्यर्थेप्रक्षिप्यंतेऽस्मिन्निति शम्याप्रासः सत्रंकर्मवर्द्धयतीतितथा २ बदरीणांषंडेनसमूहेनमंडिते मनःप्रणिदध्यौस्थिरीच
कार समाधिनाऽनुस्मरन्तद्विचेष्टितमितिनारदोपदिष्टंध्यानंकृतवानित्यर्थः ३ प्रणिहितेनिश्चले अत्रहेतुः भक्तियोगेनामलेपू-
र्वंप्रथमंपुरुषमीश्वरमपश्यत् पूर्णमितिवापाठः तदपाश्रयांतदधीनांमायांचापश्यत् ४ ७ ७ ७

ईशमायाकृतांचजीवानांसंसृतिमपश्यदित्याह यथासंमोहितः स्वरूपावरणेनविक्षिप्तः परोऽपिगुणत्रयाद्व्यतिरिक्तोऽपि त-
त्कृतंत्रिगुणात्माभिमानकृतमनर्थंचकर्तृत्वादिकंप्राप्नोति ५ अनर्थमुपशमयतियोऽधोऽक्षजेसाक्षाद्भक्तियोगःतंचापश्यत् ए-
तत्सर्वंस्वयंदृष्ट्वाएवमजानतोलोकस्यार्थेसात्वतसंहितांश्रीभागवताख्यांचक्रे तदनेनश्लोकत्रयेणभागवतार्थःसंक्षेपतोदर्शि-
तः एतदुक्तंभवति विद्याशक्त्यामायानियंतानित्याविर्भूतपरमानंदस्वरूपःसर्वज्ञःसर्वशक्तिरीश्वरः तन्माययासंमोहितस्तिरो-
भूतस्वरूपस्तद्विपरीतधर्माजीवः तस्यचेश्वरभक्त्यालब्धज्ञानेनमोक्षइति तदुक्तंविष्णुस्वामिनाह्लादिन्यासंविदाश्लिष्टःसच्चि-

यथासंमोहितोजीवआत्मानंत्रिगुणात्मकम् परोऽपिमनुतेऽनर्थंतत्कृतंचाभिपद्यते ५ अनर्थोपशमं
साक्षाद्भक्तियोगमधोक्षजे लोकस्याजानतोविद्वांश्चक्रेसात्वतसंहिताम् ६ यस्यांवैश्रूयमाणायांकृष्णेप-
रमपूरुषे भक्तिरुत्पद्यतेपुंसःशोकमोहभयापहा ७ ससंहितांभागवतींकृत्वाऽनुक्रम्यचात्मजम् शु-
कमध्यापयामासनिवृत्तिनिरतंमुनिः ८ शौनकउवाच सवैनिवृत्तिनिरतःसर्वत्रोपेक्षकोमु-
निः कस्यवाबृहतीमेतामात्मारामःसमभ्यसत् ९ सूतउवाच आत्मारामाश्चमुनयोनिर्ग्रंथा
अप्युरुक्रमे कुर्वंत्यहैतुकींभक्तिमित्थंभूतगुणोहरिः १०

दानंदईश्वरःस्वाविद्यासंवृतोजीवःसंक्लेशनिकराकरः य-
था सईशोयद्वशेमायासजीवोयस्तयाऽर्दितः स्वाविर्भूतपरानंदःस्वाविर्भूतसुदुःखभूः स्वादृगुत्थविपर्यासभवभेदजभीशु-
चः यन्माययाजुषन्नास्तेतमिमंनृहरिंनुमइत्यादि ६ संहितायाअनर्थोपशामकत्वंदर्शयति यस्यांवैश्रूयमाणायामेवकिंपु-
नःश्रुतायामित्यर्थः ७ अनुक्रम्यशोधयित्वा ८ कस्यवाहेतोर्बृहतींविततांम् ९ निर्ग्रंथाःग्रंथेभ्योनिर्गताः तदुक्तंगीतासु
यदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्यति तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यचेति यद्वा ग्रंथिरेवग्रंथः निवृत्तहृदयग्रंथ-
यइत्यर्थः ननुमुक्तानांकिंभक्त्येत्यादिसर्वाक्षेपपरिहारार्थमाह इत्थंभूतगुणइति १० छ छ छ

भक्तिंकुर्वंतुनाम एतच्छास्त्राभ्यासेशुकस्यकिंकारणमित्यतआह हरेरिति अध्यगात् अधीतवान् विष्णुजनाःप्रियायस्येति व्याख्यानादिप्रसंगेनतत्संगतिकामइतिभावः ११ एतेनतस्यपुत्रोमहायोगीत्यादिनाशुकस्यव्याख्यानेप्रवृत्तिःकथमितियत्पृष्टं तस्योत्तरमुक्तम् यदन्यत्पृष्टंपरीक्षितःप्रायोपवेशेनश्रवणंकथमितितस्यजन्ममहाश्चर्यमित्यादिनातस्योत्तरंवक्तुमाह परीक्षित इति विलापनंमुक्तिंमृत्युंवा संस्थांमहाप्रस्थानम् श्रीकृष्णकथानामुदयोयथाभवतितथा १२ तत्रपरीक्षितोजन्मनिरूपयिष्यन्नादौतावद्गर्भस्थएवाश्वत्थाम्नोब्रह्मास्त्रात्कृष्णेनरक्षितइतिवक्तुंकथांप्रस्तौति यदेत्यादिना यदाद्रौणिरश्वत्थामाकृष्णासुतानांद्रौपदीपुत्राणांशिरांसिउपाहरत् तदातन्माताऽरुदत् तांचसांत्वयन्किरीटमालीअर्जुनआहेतितृतीयेनान्व-

हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्भगवान्बादरायणिः अध्यगान्महदाख्यानंनित्यंविष्णुजनप्रियः ११ परीक्षितोऽथराजर्षेर्जन्मकर्मविलापनम् संस्थांचपांडुपुत्राणांवक्ष्येकृष्णकथोदयम् १२ यदामृधेकौरवसृंजयानांवीरेष्वथोवीरगतिंगतेषु वृकोदराविद्धगदाभिमर्शभग्नोरुदंडेधृतराष्ट्रपुत्रे १३ भर्तुःप्रियंद्रौणिरितिस्मपश्यन्कृष्णासुतानांस्वपतांशिरांसि उपाहरद्विप्रियमेवतस्यजुगुप्सितंकर्मविगर्हयंति १४ माताशिशूनांनिधनंसुतानांनिशम्यघोरंपरितप्यमाना तदाऽरुदद्बाष्पकलाकुलाक्षीतांसांत्वयन्नाहकिरीटमाली १५

यः किमितिबालानांशिरांस्यानीतवानित्यपेक्षायामाह मृधेयुद्धे यद्यपिपांडवाअपिकौरवाएव तथाऽपिसृंजयवंशोधृष्टद्युम्नः पांडवानांसेनापतिरितिसृंजयानामित्युक्तम् वीरगतिःस्वर्गम् अथोअनंतरम् वृकोदरेणाविद्धायाःक्षिप्तायागदाया अभिमर्शेनघातेनभग्नौऊरुदंडौयस्यतथाभूतेधृतराष्ट्रपुत्रेदुर्योधनेसति १३ भर्तुःदुर्योधनस्यस्मेतिवितर्के इतिएवंप्रियं-स्यादितिपश्यन् तस्यतद्विप्रियमेवेतिवाक्यांतरम् विप्रियत्वेहेतुःजुगुप्सितमिति १४ घोरंदुःसहंयथाभवति बाष्पस्यकलाभिर्बिंदुभिराकुलेअक्षिणीयस्याःसा किरीटस्यैकत्वेऽपितदयाणांबहुत्वात्किरीटमालीत्युक्तम् १५ ७ ७

शुचः शोकाश्रूणि प्रमृजामि परिमार्जयामि यत् यदा ब्रह्मबंधोः ब्राह्मणाधमस्य आततायिन इति अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्ध
नापहः क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते ह्याततायिन इतिस्मरणात् अत्राततायी शस्त्रपाणिः तेन च पुत्रहंतृत्वं लक्ष्यते गांडीवाद्धनुषो मु
क्तैर्विशिखैर्बाणैरुपाहरे त्वत्समीपमानयामि यच्छिरआक्रम्य आसनं विधाय दग्धपुत्रा सती १६ वल्गावो रम्याः विचित्रा जल्पाः
भाषणानि तैः सोऽर्जुनः अच्युत एव मित्रं सूतश्च यस्य दंशितः बद्धकवचः उग्रं धनुश्चापं यस्य कपिर्हनुमान् ध्वजे यस्य सः गुरोः पुत्रं
रथेन अन्वाद्रवत् अन्वधावत् १७ आपतंतमाधावंतम् सद्रौणिः कुमारहा बालघाती उद्विग्नमनाः कंपितहृदयः प्राणपरीप्सुः
प्राणान् लब्धुमिच्छुर्नतु कीर्त्तिम् यावद्गमं यावद्गंतुं शक्यं तावद्दुर्व्यां पराद्रवत् अपलायत कः ब्रह्मा मृगो भूत्वा स्वसुतां यद्धुमुद्यतः

तदाशुचस्ते प्रमृजामि भद्रे यद्ब्रह्मबंधोः शिर आततायिनः गांडीवमुक्तैर्विशिखैरुपाहरे त्वाक्रम्य यत्
स्नास्यसि दग्धपुत्रा १६ इति प्रियां वल्गुविचित्रजल्पैः ससांत्वयित्वाऽच्युतमित्रसूतः अन्वाद्रवद्दंशित
उग्रधन्वा कपिध्वजो गुरुपुत्रं रथेन १७ तमापतंतं स विलक्ष्य दूरात्कुमारहोद्विग्नमना रथेन पराद्रवत्प्रा
णपरीप्सुरुर्व्यां यावद्गमं रुद्रभयाद्यथार्कः १८ यदाशरणमात्मानमैक्षत श्रांतवाजिनम् अस्त्रं ब्रह्मशि
रो मेने आत्मत्राणं द्विजात्मजः १९ अथोपस्पृश्य सलिलं संदधे तत्समाहितः अजानन्नुपसंहारं प्राण
कृच्छ्र उपस्थिते २०

स तु रुद्रस्य भयाद्यथा पलायते स्म अर्क इति पाठे वामनपुराणकथा सूचिता तथाहि विद्युन्मालीना
म कश्चिद्राक्षसो माहेश्वरः तस्मै रुद्रेण सौवर्णं विमानं दत्तम् ततोऽसौ अर्कस्य पृष्ठतो भ्राम्यन् विमानदीप्त्या रात्रिं विलोपितवान् त-
तोऽर्केण निजतेजोभिर्द्रावयित्वा तद्विमानं पातितम् तच्छ्रुत्वा कुपिते रुद्रे भयादर्कः पर्याद्रवत् ततो रुद्रस्य क्रूर दृष्ट्या दंदह्यमानः प
तन् वाराणस्यां पतितो लोलार्कनाम्ना विख्यात इति १८ अशरणं रक्षकरहितम् ननु पलायनमेव रक्षकमस्ति न तस्यापि कुंठितत्वा
दित्याह श्रांता वाजिनो यस्य तम् ब्रह्मशिरोऽस्त्रं ब्रह्मास्त्रम् द्विजात्मज इत्यदीर्घदर्शितामाह १९ तत् ब्रह्मास्त्रम् समाहितः कृत-
ध्यानः उपसंहारमजानतोऽपि संधाने हेतुः प्राणकृच्छ्र इति २० छ॰ छ॰ छ॰ छ॰

ततअस्मात्सर्वतोदिशंप्रादुष्कृतंप्रकटीभूतंतेजोऽभिप्रेक्ष्यततःप्राणापदंचाभिप्रेक्ष्य २१ प्रस्तुतंविज्ञापयितुंप्रथमंस्तौति कृ-
ष्णेतिचतुर्भिःसंसृतेःहेतोर्दह्यमानानामपवर्गोऽपवर्जयितानाशकइत्यर्थः २२ यतस्त्वमीश्वरःसाक्षात् कुतः यतः प्रकृतेः
परःपुरुषः तत्कुतः यतः आद्यःकारणम् कारणत्वेऽप्यविकारितामाह मायांव्युदस्यअभिभूयकैवल्यरूपेआत्मन्येवस्थितइ
ति २३ त्रिवर्गदाताऽपित्वमेवेत्याह सइति यस्त्वंमायामभिभूयस्थितः सएवमायाभिभूतस्यजनस्यधर्मादिफलमुपासितःस-
न्विधत्से वीर्येणप्रभावेन २४ तथात्वानेनावतारेणतवसाधुपक्षपातोलक्ष्यतइत्याह तथेति किंभूभारहरणंमदिच्छामात्रे

ततःप्रादुष्कृतंतेजःप्रचंडंसर्वतोदिशम् प्राणापदमभिप्रेक्ष्यविष्णुंजिष्णुरुवाचह २१ अर्जुनउ
वाच कृष्णकृष्णमहाभागभक्तानामभयंकर त्वमेकोदह्यमानानामपवर्गोऽसिसंसृतेः २२ त्वमा
द्यःपुरुषःसाक्षादीश्वरःप्रकृतेःपरः मायांव्युदस्यचिच्छक्त्याकैवल्येस्थितआत्मनि २३ सएवजीवलो
कस्यमायामोहितचेतसः विधत्सेस्वेनवीर्येणश्रेयोधर्मादिलक्षणम् २४ तथाऽयंचावतारस्तेभुवोभा
रजिहीर्षया स्वानांचानन्यभावानामनुध्यानायचासकृत् २५ किमिदंस्वित्कुतोवेतिदेवदेवनवेद्म्यह
म् सर्वतोमुखमायातितेजःपरमदारुणम् २६ श्रीभगवानुवाच वेत्थेदंद्रोणपुत्रस्यब्राह्मम-
स्त्रंप्रदर्शितम् नैवासौवेदसंहारंप्राणबाधउपस्थिते २७ नह्यस्यान्यतमंकिंचिदस्त्रंप्रत्यवकर्शनम्
जह्यस्त्रतेजउन्नद्धमस्त्रज्ञोह्यस्त्रतेजसा २८

णनभवतितत्राह स्वानांज्ञातीनामनुध्यानायच तथाऽनन्यभा
वानामेकांतभक्तानांच २५ एवंस्तुत्वाप्रस्तुतंविज्ञापयति किमात्मकमिदंकुतोवाआयातीति स्वित्वितर्के २६ इदंद्रोणपु
त्रस्यब्राह्ममस्त्रंतेनचप्राणबाधेप्राप्तेप्रदर्शितंकेवलंनतस्ययोगेकुशलइत्यर्थः यतोऽसाउपसंहारंनवेद एतच्चत्वंतुवेत्थेत्यजा-
नासि २७ प्रत्यवकर्शनंकुशलकरंनिवर्त्तकमित्यर्थः अतः तदस्त्रतेजउन्नद्धमुत्कटंब्रह्मास्त्रतेजसैवजहि घातय त्वमस्त्रगु-
ज्ञंचास्त्रंतदुपसंहृत्यस्वयमुपशाम्येत् यतस्त्वमस्त्रज्ञोऽसि २८ ७ ७ ७ ७

परेशात्रवस्तएववीरास्तान्हंतीतितथाफाल्गुनोऽर्जुनः अपःस्पृष्ट्वाआचम्य तंश्रीकृष्णंपरिक्रम्यप्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मायब्र-
ह्मास्त्रंनिवर्त्तयितुम् २९ ततश्चउभयोर्ब्रह्मास्त्रयोः तेजसीशरैः संवृतेसंवेष्टितेपरस्परंमिलित्वावदृधाते अवर्द्धेताम् किंकृत्वा
रोदसीद्यावापृथिव्यौखंमंतरिक्षंचावृत्य यथाप्रलयेसंकर्षणमुखाग्निः उपरिस्थितोऽर्कश्चसंहत्यवर्द्धेतेतद्वत् ३० तयोर्द्रौणि
फाल्गुनयोः तेनदह्यमानाः सांवर्त्तकंप्रलयाग्निममंसत मेनिरे ३१ लोकानांव्यतिकरंव्यत्ययंनाशमित्यर्थः वासुदेवस्यमतंचाल

सूतउवाच श्रुत्वाभगवताप्रोक्तंफाल्गुनःपरवीरहा स्पृष्ट्वाऽपस्तंपरिक्रम्यब्राह्मंब्राह्मायसंद
धे २९ संहत्याऽन्योऽन्यमुभयोस्तेजसीशरसंवृते आवृत्यरोदसीखंचववृधातेऽर्कवह्निवत् ३० ह-
ष्ट्वास्त्रतेजस्तुतयोस्त्रींल्लोकान्प्रदहन्महत् दह्यमानाःप्रजाःसर्वाःसांवर्त्तकममंसत ३१ प्रजोपप्लवमा
लक्ष्यलोकव्यतिकरंचतम् मतंचवासुदेवस्यसंजहारार्जुनोद्वयम् ३२ ततआसाद्यतरसादारुणंगौत-
मीसुतम् बबंधामर्षताम्राक्षःपशुंरशनयायथा ३३ शिबिरायनिनीषंतंदाम्नाबध्वारिपुंबलात् प्रा
हार्जुनंप्रकुपितोभगवानंबुजेक्षणः ३४ मैनंपार्थार्हसित्रातुंब्रह्मबंधुमिमंजहि योऽसावनागसःसुप्ता
नवधीन्निशिबालकान् ३५ मत्तंप्रमत्तमुन्मत्तंसुप्तंबालंस्त्रियंजडम् प्रपन्नंविरथंभीतंनरिपुंहंतिध
र्मवित् ३६

क्ष्यब्रह्मास्त्रद्वयमुपसंहृतवान् ३२ गौतमवंशजागौतमीकृपीतस्याःसुतम् अमर्षेणकोपेनताम्रेअक्षि-
णीयस्यसः निष्कृपत्वेदृष्टांतःपशुंरशनयेति तस्यबंधनंधर्मइत्यत्रदृष्टांतः यथायाज्ञिकःपशुमितिरशनयारज्ज्वा ३३ शोकरोषा
दियुक्तस्याप्यर्जुनस्यधर्मनिष्ठाख्यापनायश्रीकृष्णवाक्यम् तदाहषड्भिः शिबिरायराजनिवेशायनेतुमिच्छंतंप्रकुपितइवेति ३४
अनागसोनिरपराधान् ३५ रिपोरपिसुप्तस्यबालस्यचवधोनधर्मइत्यन्यार्थैर्दर्शयति मत्तंमद्यादिना प्रमत्तमनवहितम् उन्मत्तं
गृहवातादिना जडमतुद्यमम् प्रपन्नंशरणागतम् विरथंभग्नरथम् ३६ ७ ७ ७

तद्वधोदंडरूपस्तस्यैववध्येयः पुरुषार्थः यद्यतोदंडप्रायश्चित्तरहिताद्दोषात्सपुमानधोयातीति तथाचस्मरंति राजभिर्धृतदंडा

स्तुकृत्वापापानिमानवाः विधूतकल्मषायांतिस्वर्गंसुकृतिनोयथेति ३७ ३८ ३९ यद्यपिचोदितः तथाऽपिहंतुंनैच्छत्
आत्महनंपुत्रहंतारमपि यतोमहान् ४० गोविंदः प्रियः सारथिश्चयस्यसः आत्मजान्शोचंत्यै ४१ तथापरिभवेनाहृतमानी
तम् कर्मणोजुगुप्सितेनदोषेणावाङ्मुखम् अपकृतमपकारिणम् कृपयानिरीक्ष्य वामः शोभनः स्वभावोयस्याः सा ४२ नना

स्वप्राणान्यः परप्राणैः प्रपुष्णात्यघृणः खलः तद्वधस्तस्यहिश्रेयोयद्दोषाद्यात्यधः पुमान् ३७ प्रतिश्रुतंचभ
वतापांचाल्यैशृण्वतोमम आहरिष्येशिरस्तस्ययस्तेमानिनिपुत्रहा ३८ तदसौवध्यतांपापआततायात्म
बंधुहा भर्त्तुश्चविप्रियंवीरकृतवान्कुलपांसनः ३९ एवंपरीक्षताधर्मंपार्थः कृष्णेनचोदितः नैच्छद्धंतुंगु
रुसुतंयद्यप्यात्महनंमहान् ४० अथोपेत्यस्वशिबिरंगोविंदप्रियसारथिः न्यवेदयत्तंप्रियायैशोचंत्याआत्म
जान्हतान् ४१ तथाहृतंपशुवत्पाशबद्धमवाङ्मुखंकर्मजुगुप्सितेन निरीक्ष्यकृष्णाऽपकृतंगुरोः सुतंवा
मस्वभावाकृपयाननामच ४२ उवाचचासहंत्यस्यबंधनानयनंसती मुच्यतांमुच्यतामेषब्राह्मणोनितरां
गुरुः ४३ सरहस्योधनुर्वेदः सविसर्गोपसंयमः अस्त्रग्रामश्चभवताशिक्षितोयदनुग्रहात् ४४ सएषभ
गवान्द्रोणः प्रजारूपेणवर्त्तते तस्यात्मनोर्द्धंपत्न्यास्तेनान्वगाद्वीरसूः कृपी ४५ तद्धर्मज्ञमहाभागभवद्भि
र्गौरवंकुलम् वृजिनंनार्हतिप्राप्तुंपूज्यंवंद्यमभीक्ष्णशः ४६

मचउवाचचेतिचकाराभ्यांसंभ्रमः सूचितः बंधनेना
नयनमसहमाना ४३ सरहस्यः गोप्यमंत्रसहितः विसर्गः अस्त्रप्रयोगः उपसंयमः उपसंहारः ताभ्यांसहितोऽस्त्रसमूहश्च ४४ किं
च तस्यद्रोणस्यात्मादेहस्तस्यार्द्धंकृपीआस्ते अर्द्धत्वेहेतुः पत्नी अर्द्धोवाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेः जायापतीअग्निमाद
धीयातामितिश्रुतेरुभयोरेककारकत्वावगमाच्च ननुभर्त्तरिमृतेसाकथंजीवतितत्राह नान्वगाद्भर्त्तारम् यतोवीरसूः पुत्रव
ती ४५ नत्तस्माद्गौरवंगुरोः कुलंभवद्भिः वृजिनंदुःखंप्राप्तुंनार्हति किंतुपूज्यंवंद्यंच ४६ ७ ७ ७

मृतवत्सामृतपुत्रा ४७ विपक्षेदोषमाह यैरिति तैराजन्यानांकुलंकर्म कथंभूतम् सानुबंधंसपरिवारम् शुचाशोकेनार्पितंव्या
प्तंच ब्रह्मकुलंकर्तृप्रदहति ४८ धर्म्यमित्यादयोवचसः षड्गुणाः पूर्वश्लोकषट्केद्रष्टव्याः तत्रधर्म्यंधर्मादनपेतंमुच्यतांमुच्यता
मिति न्याय्यंन्यायादनपेतंसरहस्यइत्यादि सकरुणंनस्यात्मनोऽर्हमिति निर्व्यलीकंतद्धर्मज्ञेति समंमारोदीदिति दुःखसाम्योक्तेः
महत् यैः कोपितमितिनिष्ठुरोक्त्याहितोपदेशात् एवंभूतंराज्ञ्याः वचः हेद्विजाः प्रत्यनंदत् अनुमोदितवान् ४९ नकुलादयश्च

मारोदीदस्यजननीगौतमीपतिदेवता यथाऽहंमृतवत्सार्त्तारोदिम्यश्रुमुखीमुहुः ४७ यैःकोपितंब्रह्म
कुलंराजन्यैरकृतात्मभिः तत्कुलंप्रदहत्याशुसानुबंधंशुचार्पितम् ४८ सूतउवाच धर्म्यं
न्याय्यंसकरुणंनिर्व्यलीकंसमंमहत् राजाधर्मसुतोराज्ञ्याःप्रत्यनंदद्वचोद्विजाः ४९ नकुलःसहदेवश्च
युयुधानोधनंजयः भगवान्देवकीपुत्रोयेचान्येयाश्चयोषितः ५० तत्राहामर्षितोभीमस्तस्यश्रेयान्व
धःस्मृतः नभर्त्तुर्नात्मनश्चार्थेयोऽहन्सुप्तान्शिशून्वृथा ५१ निशम्यभीमगदितंद्रौपद्याश्चचतुर्भु-
जः आलोक्यवदनंसख्युरिदमाहहसन्निव ५२ श्रीभगवानुवाच ब्रह्मबंधुर्नहंतव्यआ
ततायीवधार्हणः मयैवोभयमाम्नातंपरिपाह्यनुशासनम् ५३

प्रत्यनंदन् युयुधानःसात्यकिः ५० तस्यत
थाविधस्यद्रौणेर्वधएवश्रेष्ठः अन्यथाऽस्यनरकपातप्रसंगःस्यात् तदाह नभर्त्तुरिति अहन्जघान ५१ चतुर्भुजोक्तेर
यंभावः भीमेएनंहंतुंप्रवृत्तेद्रौपद्यांचसहसातन्निवारणेप्रवृत्तायामुभयोः संवारणायाविष्कृतचतुर्भुजइति संदिहानस्य
सख्युरर्जुनस्य ५२ वधार्हणःवधार्हः मयैवशास्त्रकृता ब्राह्मणोनहंतव्यः तथाच आततायिनमायांतमपिवेदांगपारगम्
जिघांसंतंजिघांसीयान्नतेनब्रह्महाभवेदितिवदता तदुभयमप्यनुशासनंपरिपालय ५३ छ छ छ

तवचप्रतिज्ञांपूरयेत्याह प्रियांसांत्वयतालयायत्प्रतिश्रुतंहननंतच्चसत्यंकुरु प्रियंचकुरु मह्यंमम तत्रवधेभीमस्यप्रियंभ

वति अवधेद्रौपद्याः इत्येश्रीकृष्णस्य ५४ हार्दमभिप्रायम् आज्ञायज्ञात्वा नह्यशक्यमुभयंविदध्यात् अतोऽस्यायमभिप्रा
यइतिज्ञात्वेत्यर्थः असिनारवङ्गेन मूर्द्धन्यंमूर्द्धनिजातम् सहमूर्द्धजंसकेशम् ५५ मणिनाचहीनम् निरयापयत् निःसारितवा
न् ५६ अनेनश्रीकृष्णोक्तंसर्वंसंपादितमित्याह वपनमिति ५७ निर्हरणंदाहार्थंनयनम् ५८ इतिप्रथमेटीकायांसप्त-

कुरुप्रतिश्रुतंसत्यंयत्तत्सांत्वयताप्रियाम् प्रियंचभीमसेनस्यपांचाल्यामह्यमेवच ५४ सूतउवाच
अर्जुनःसहसाज्ञायहरेर्हार्द्दमथासिना मणिंजहारमूर्द्धन्यंद्विजस्यसहमूर्द्धजम् ५५ विमुच्यरशनाबद्धं
बालहत्याहतप्रभम् तेजसामणिनाहीनंशिबिरान्निरयापयत् ५६ वपनंद्रविणादानंस्थानान्निर्यापणं
तथा एषहिब्रह्मबंधूनांवधोनान्योऽस्तिदैहिकः ५७ पुत्रशोकातुराःसर्वेपांडवाःसहकृष्णया स्वानां
मृतानांयत्कृत्यंचक्रुर्निर्हरणादिकम् ५८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेद्रौणिनिग्रहोना
मसप्तमोऽध्यायः ७ सूतउवाच अथतेसंपरेतानांस्वानामुदकमिच्छताम् दातुंसकृष्णागंगा
यांपुरस्कृत्यययुःस्त्रियः १ तेनिनीयोदकंसर्वेविलप्यचभृशंपुनः आप्लुताहरिपादाब्जरजःपूतसरिज्ज-
ले २ तत्रासीनंकुरुपतिंधृतराष्ट्रंसहानुजम् गांधारींपुत्रशोकार्त्तांपृथांकृष्णांचमाधवः ३ सांत्वयामा
ससमुनिभिर्हतबंधूञ्छुचाऽर्पितान् भूतेषुकालस्यगतिंदर्शयन्नप्रतिक्रियाम् ४

मोऽध्यायः ७ अष्टमेकुपितद्रौणेरस्त्राद्रक्षापरीक्षितः श्रीकृष्णेनस्तुतिःकुंत्याराज्ञःशोकश्चकीर्त्यते १ तेपांडवाःसंपरेतानां
मृतानांगंगायामुदकंदातुम् सकृष्णाःश्रीकृष्णेनसहिताःस्त्रियःपुरस्कृत्यअग्रतःकृत्वा तस्मिन्कार्येस्त्रीपुरःसरत्वविधानात्
१ निनीयदत्वा हरिपादाब्जरजोभिःपूतायासरित्गंगातस्याजले पुनर्ग्रहणादादावपिस्नाताइतिगम्यते २ कुरुपतिंयुधिष्ठि
रम् सहानुजंभीमादिभिःसहितम् पुत्रशोकार्त्तामितितिसृणांविशेषणम् ३ मुनिभिःसहितः ४ ५ ६

कितवैर्धूर्त्तैः दुर्योधनादिभिः द्रौपद्याः कचग्रहणादिनाक्षतनष्टमायुर्येषांतान् ५ याजयित्वेत्यादिभाविकथासंक्षेपः शतमन्योः शतक्रतोरिव ६ शैनेयः शिनेर्नप्तासात्यकिस्तेनचोद्धवेनचसंयुतः ७ रथमास्थितः सन् उत्तरांपरीक्षिन्मातरंभयेनविह्वलांव्याकुलामभिमुखंधावंतीमुपलेभे ददर्श ८ उत्तराश्रीकृष्णंप्रार्थयते पाहिपाहीतिद्वाभ्याम् अन्यस्तुप्रार्थनायोग्योनास्तीत्याह त्वत् त्वत्तः अन्यमभयंभयरहितंनपश्यामि यत्रलोकेपरस्परमन्योऽन्यंमृत्युर्भवतितत्र ९ प्रस्तुतंभयमावेदयति अभिद्र

उत्तरोवाच

साधयित्वाऽजातशत्रोःस्वराज्यंकितवैर्हृतम् घातयित्वाऽसतोराज्ञःकचस्पर्शक्षतायुषः ५ याजयित्वाऽश्वमेधैस्तंत्रिभिरुत्तमकल्पकैः तद्यशःपावनंदिक्षुशतमन्योरिवातनोत् ६ आमंत्र्यपांडुपुत्रांश्चशैनेयोद्धवसंयुतः द्वैपायनादिभिर्विप्रैःपूजितैःप्रतिपूजितः ७ गंतुंकृतमतिर्ब्रह्मन्द्वारकांरथमास्थितः उपलेभेऽभिधावंतीमुत्तरांभयविह्वलाम् ८ पाहिपाहिमहायोगिन्देवदेवजगत्पते नान्यंत्वदभयंपश्येयत्रमृत्युःपरस्परम् ९ अभिद्रवतिमामीशशरस्तप्तायसोविभो कामंदहतुमांनाथमामेगर्भोनिपात्यताम् १०

सूतउवाच उपधार्यवचस्तस्याभगवान्भक्तवत्सलः अपांडवमिदंकर्तुंद्रौणेरस्त्रमबुध्यत ११ तर्ह्येवाथमुनिश्रेष्ठपांडवाःपंचसायकान् आत्मनोऽभिमुखान्दीप्तानालक्ष्यास्त्राण्युपाददुः १२ व्यसनंवीक्ष्यतत्तेषामनन्यविषयात्मनाम् सुदर्शनेनस्वास्त्रेणस्वानांरक्षांव्यधाद्विभुः १३

वतिअभिमुखमायाति तप्तमायसंलोहमयंशल्यंयस्यसः अतिकार्पण्यमाह काममिति कामंयथेच्छम् १० पराभवेनातिकुपितस्यद्रौणेः अपांडवंपांडवशून्यम् इदंविश्वंकर्तुंप्रवृत्तंब्रह्मास्त्रमबुध्यत ११ अतएवबहुमुखंतदागतमित्याह तर्ह्येवेति १२ ब्रह्मास्त्रस्यास्त्रांतरैरनिवर्त्यत्वात्तदुपरिहरंव्यसनंवीक्ष्य अनन्यविषयआत्मायेषाम् स्वैकनिष्ठानामित्यर्थः १३ ७ ७

वैराट्याः उत्तराया अंतस्थः सन् गर्भमावृतवान् तत्र हेतुः यत आत्मा अंतर्यामी योगेश्वर इति बहिस्थस्यापि प्रवेशघटनार्थमुक्तम् कुरूणां तंतवे संतानाय पांडवानामपि कुरुवंशजत्वादेवमुक्तम् १४ अमोघमप्रतिक्रियं च समशाम्यत् संशांतमासीत् १५ एतद्ब्रह्मास्त्रशमनमाश्चर्यं मामंस्थाः न मन्यस्व १६ कृष्णया सह १७ त्वा त्वां नमस्ये नमस्करोमि ननु कनिष्ठं मां कथं नमस्करोषि तत्राह आद्यं पुरुषम् कुतः प्रकृतेः परम् तत्कुतः ईश्वरं प्रकृतेरपि नियंतारम् अत एव सर्वभूतानामंतर्बहिश्च पूर्णत्वेनावस्थितम् तथाऽप्यलक्ष्यम् १८ तत्र हेतुः मायैव जवनिका तिरस्कारिणी तया आच्छन्नं प्रतिच्छन्नम् अतोऽहमज्ञा भक्ति

अंतस्थः सर्वभूतानामात्मा योगेश्वरो हरिः स्वमायया वृणोद्गर्भं वैराट्याः कुरुतंतवे १४ यद्यप्यस्त्रं ब्रह्मशिरस्त्वमोघं चाप्रतिक्रियम् वैष्णवं तेज आसाद्य समशाम्यद्भृगूद्वह १५ मा मंस्था ह्येतदाश्चर्यं सर्वाश्चर्यमयेऽच्युते यइदं मायया देव्या सृजत्यवति हंत्यजः १६ ब्रह्मतेजोविनिर्मुक्तैरात्मजैः सह कृष्णया प्रयाणाभिमुखं कृष्णमिदमाह पृथा सती १७ कुंत्युवाच नमस्ये पुरुषं त्वाद्यमीश्वरं प्रकृतेः परम् अलक्ष्यं सर्वभूतानामंतर्बहिरवस्थितम् १८ मायाजवनिकाच्छन्नमज्ञाधोक्षजमव्ययम् न लक्ष्यसे मूढदृशा नटो नाट्यधरो यथा १९ तथा परमहंसानां मुनीनाममलात्मनाम् भक्तियोगविधानार्थं कथं पश्येम हि स्त्रियः २० कृष्णाय वासुदेवाय देवकीनंदनाय च नंदगोपकुमाराय गोविंदाय नमो नमः २१

योगानभिज्ञा केवलं नमस्यामि अधः अक्षजं इंद्रियजं ज्ञानं यस्मात्तम् अव्ययमपरिच्छिन्नम् तत्रापि च मूढदृशा देहाभिमानिना पुंसा न त्वं लक्ष्यसे १९ किंच परमहंसानामात्मानात्मविवेकिनाम् ततो मुनीनां मननशीलानाम् पि ततश्चामलात्मनां निवृत्तरागादीनामपि तथा तेन निजमहिम्ना न लक्ष्यसे अतो भक्तियोगं विधातुं त्वां वयं स्त्रियः कथं हि पश्येम यद्वा परमहंसादीनामपि भक्तियोगविधानार्थं त्वाम् आत्मारामानप्याचिंत्यनिजगुणैराकृष्य भक्तियोगं विधातुं कारयितुमवतीर्णमित्यर्थः २० ज्ञानभक्त्योरशक्यत्वमुक्त्वा पुनः केवलं नमस्करोति कृष्णायेति द्वाभ्याम् २१ ७७ ७७

पंकजंनाभौयस्य पंकजानांमालाऽस्तियस्य पंकजवत्ससन्नेनेत्रेयस्य पंकजांकितोअंघ्रीयस्यतस्मै २२ तत्कृतोपकाराननुस्मर
ति यथेति द्वाभ्याम् अयमर्थः मातृतोऽपिमय्यधिकानवग्रानिः तथाहि हेहृषीकेश यथादेवकीकंसेनरुद्धाव्ययाविमोचिता अ
हंचतथैववाकिंविमोचितेनेतिकाकामहान्विशेषउक्तः तंदर्शयति साऽतिचिरंरुद्धासतीतस्मादेवसकृद्विमोचितातथाशृचाऽर्पिताच
सती नचतस्याः पुत्राररक्षिताः अस्तिचान्योनाथस्तस्याः अहंतुविपद्गणात् तत्रापिमुहुः शीघ्रंच सात्मजाचत्वयैवचनाथेनेति
२३ विपद्गणमेवदर्शयति विषान्भीमस्यविषमोदकदानात् महाग्नेःजतुगृहदाहात् पुरुषादाहिडिंबादयोराक्षसास्तेषांदर्श
नात् असत्सभायाः द्यूतस्थानात् अभितोरक्षिताः आस्मअभवाम २४ यत्यासुविपत्सु कीदृशंदर्शनम् नास्तिपुनरपिभवदर्श

नमःपंकजनाभायनमःपंकजमालिने नमःपंकजनेत्रायनमस्तेपंकजांघ्रये २२ यथाहृषीकेशखलेनदे
वकीकंसेनरुद्धातिचिरंशुचार्पिता विमोचिताऽहंचसहात्मजाविभोत्वयैवनाथेनमुहुर्विपद्गणात् २३
विषान्महाग्नेः पुरुषाददर्शनादसत्सभायावनवासकृच्छ्रतः मृधेमृधेनेकमहारथास्त्रतो द्रौण्यस्त्रतश्चास्मह
रेऽभिरक्षिताः २४ विपदःसंतुनःशश्वत्तत्रतत्रजगद्गुरो भवतोदर्शनंयत्स्यादपुनर्भवदर्शनम् २५ जन्मैश्व
र्यश्रुतश्रीभिरेधमानमदःपुमान् नैवार्हत्यभिधातुं वैत्वामकिंचनगोचरम् २६ नमोऽकिंचनवित्तायनिवृत्तगु
णवृत्तये आत्मारामायशांतायकैवल्यपतयेनमः २७ मन्येत्वांकालमीशानमनादिनिधनंविभुम् समंचरंतंस
र्वत्रभूतानांयन्मिथःकलिः २८

नंयस्मात् २५ संपदस्तुश्रेयःपरिपंथिन्यइत्याह जन्मसत्कुलेजन्मादिभिरेधमानोमदोयस्यसः
अभिधातुंश्रीकृष्णगोविंदेतिवक्तुमपि अकिंचनानांगोचरंविषयभूतम् २६ प्रस्तुतमनोरथपूरणायप्रणमति अकिंचनाभक्ताएव
वित्तंसर्वस्वंयस्यतस्मै ततःकिम् निवृत्तागुणवृत्तयोधर्मार्थकामविषयायस्मात्तस्मै कुतः आत्मारामाय तत्कुतः शांतायरागादिरहि
ताय किंच कैवल्यपतये कैवल्यंदातुंसमर्थाय २७ ननुदेवकीपुत्रंमांकथमेवंस्तौषितत्राह मन्येत्वांकालंनतुदेवकीपुत्रम् तत्रहेतवः
ईशानंनियंतारम् अनादिनिधनमाद्यंतशून्यम् विभुंप्रभुम् समंयथाभवतितथासर्वत्रचरंतम् ननुपार्थसारथेः कथंममसाम्यंत
त्राह यत्यतःत्वत्तोनिमित्तभूतात् भूतानामेवमिथःकलिः कलहोभवति नतुत्वत्तस्त्वयिवैषम्यम् २८ ॥ ॥ ॥

ननु निग्रहानुग्रहरूपं मयि प्रसिद्धं वैषम्यमत आह नवेदेति नृणां विडंबनमनुकरणमीहमानस्य कुर्वतः यस्मिंस्त्वयि विषमा मतिः अनुग्रहनिग्रहरूपा भवति २९ अजस्य जन्म अकर्तुः कर्म तिर्यक्षु वराहादिरूपेण नृषु रामादिरूपेण ऋषिषु वामनादिरूपेण यादस्सु मत्स्यादिरूपेण ३० नरविडंबनमत्याश्चर्यमित्याह गोपीति यशोदा त्वयि कृतागसि दधिभांडस्फोटनं कृतवति यावद्दाम रज्जुं आददे जग्राह तावत्तत्क्षणमेव या ते दशा अवस्था सा मां विमोहयति किंभूतस्य अश्रुभिः कलिलं व्यामिश्रमंजनं ययोस्ते चले संभ्रमेण व्याकुले अक्षिणी यस्मिन् तद्वक्त्रं निनीय अधः कृत्वा ताडयिष्यतीति भयस्य भावनया स्थितस्य यत्र यतः स्वतः भीर-

नवेद कश्चिद्भगवंश्चिकीर्षितं तवेहमानस्य नृणां विडंबनम् नयस्य कश्चिद्दयितोऽस्ति कर्हिचिद्द्वेष्यश्च यस्मिन्विषमा मतिर्नृणाम् २९ जन्म कर्म च विश्वात्मन्नजस्याकर्त्तुरात्मनः तिर्यङ्नृषिषु यादस्सु तदत्यंतविडंबनम् ३० गोप्याददे त्वयि कृतागसि दाम तावद्या ते दशाऽश्रुकलिलांजनसंभ्रमाक्षम् वक्त्रं निनीय भयभावनया स्थितस्य सा मां विमोहयति भीरपि यद्बिभेति ३१ केचिदाहुरजं जातं पुण्यश्लोकस्य कीर्त्तये यदोः प्रियस्यान्ववाये मलयस्येव चंदनम् ३२ अपरे वसुदेवस्य देवक्यां याचितोऽभ्यगात् अजस्त्वमस्य क्षेमाय वधाय च सुरद्विषाम् ३३ भारावतरणायान्ये भुवो नाव इवोदधौ सीदंत्या भूरिभारेण जातो ह्यात्मभुवाऽर्थितः ३४ भवेऽस्मिन्क्लिश्यमानानामविद्याकामकर्मभिः श्रवणस्मरणार्हाणि करिष्यन्निति केचन ३५

पि स्वयं बिभेति तस्य ते दशा ३१ अत एव जगन्मोहनतया दुर्ज्ञेयत्वात्तव जन्मादि बहुधा वर्णयंतीत्याह केचिदिति चतुर्भिः पुण्यश्लोकस्य प्रियस्य युधिष्ठिरस्य कीर्त्त्यै यदोरेव कीर्त्तये इति मलयस्य कीर्त्तये वंशो वा चंदनम् ३२ तथा वसुदेवस्य भार्यायां देवक्यामज एवत्वमभ्यगात् पुत्रत्वमिति शेषः प्रथमपुरुषस्त्वार्षः अभूस्त्वमिति पाठः सुगमः ताभ्यामेव पूर्वकृततपः पृश्निरूपाभ्यां याचितः सन् अस्य जगतः क्षेमाय ३३ आत्मभुवेति ब्रह्मप्रार्थनस्य प्राधान्यविवक्षया ३४ मतांतरम् परमानंदस्वरूपाज्ञानमविद्या ततो देहाद्यभिमानात्कामः ततः कर्माणि तैश्च क्लिश्यमानानां तन्निवृत्तये श्रवणाद्यर्हाणि कर्माणि करिष्यन् ३५ ७. ७.

अस्य पक्षस्य सिद्धांततामभिप्रेत्य श्रवणादिफलमाह शृण्वंतीति नंदंति अन्यैः कीर्त्यमानमभिनंदंति ये जना ईहितं चरितं तावकं त्वदीयं पदांबुजं त एव पश्यंत्येव अचिरेणैवेति च सर्वत्रावधारणम् कीदृशम् भवप्रवाहस्य जन्मपरंपराया उपरमो यस्मिंस्तत् ३६ इदानीं तवास्मत्परित्यागोऽनुचित इत्याशयेनाह अपीति चतुर्भिः हे प्रभो स्वकृहृदोऽनुजीविनश्च नोऽद्य अपि स्वित् त्वं जिहाससि येषामस्माकमन्यत्परायणं नैवास्ति तत्कुतः राजसु कृयोजितमंहो दुःखं यैस्तेषाम् स्वानां कृतमीहितमपेक्षितं येन तस्य संबोधनम् विसर्गांत पाठे त्वं पदविशेषणम् ३७ ननु तव बंधवो यदवः पुत्राश्च पांडवाः शूराः समर्थाश्च तत्किं कार्पण्यं भाषसे अत आह केवयमिति यर्हि भवतो दर्शनं यदा त्वमस्मान्न पश्यसि तदा नामरूपाभ्यां नाम्ना विख्यात्या रूपेण समृद्ध्या च यदुभिः सहिताः पांडवा नामके वयं

शृण्वंति गायंति गृणंत्यभीक्ष्णशः स्मरंति नंदंति तवेहितं जनाः त एव पश्यंत्यचिरेण तावकं भवप्रवाहोपरमं पदांबुजम् ३६ अप्यद्य नस्त्वं स्वकृतेहित प्रभो जिहाससि स्वित्सुहृदोऽनुजीविनः येषां न चान्यद्भवतः पदांबुजात्परायणं राजसु योजितांहसाम् ३७ के वयं नामरूपाभ्यां यदुभिः सह पांडवाः भवतोऽदर्शनं यर्हि हृषीकाणामिवेशितुः ३८ नेयं शोभिष्यते तत्र यथेदानीं गदाधर त्वत्पदैरंकिता भाति स्वलक्षणविलक्षितैः ३९ इमे जनपदाः स्वृद्धाः सुपक्वौषधिवीरुधः वनाद्रिनद्युदन्वंतो ह्येधंते तव वीक्षितैः ४० अथ विश्वेश विश्वात्मन् विश्वमूर्ते स्वकेषु मे स्नेहपाशमिमं छिंधि दृढं पांडुषु वृष्णिषु ४१ त्वयि मेऽनन्यविषया मतिर्मधुपतेऽसकृत् रतिमुद्वहतादद्धा गंगेवौघमुदन्वति ४२

नके ऽपि अतितुच्छत्वादित्यर्थः हृषीकाणामीशितुर्जीवस्यादर्शने यथा न किंचिन्नाम च रूपं च तद्वत् ३८ किंच यथेदानीमियमस्मत्साल्याभूमिः स्वैरसाधारणैर्वज्रांकुशादिभिर्लक्षणैर्विलक्षितैश्चिन्हितैस्त्वत्पदैरंकिता सती भाति तत्र तदा त्वयि निर्गते सति न शोभिष्यते ३९ अपि च इमे जनपदा देशाः स्वृद्धाः सुसमृद्धाः संतः ४० गमने पांडवानामकुशलम् अगमने च यादवानामित्युभयतो व्याकुलचित्ता सती तेषु स्नेहनिवृत्तिं प्रार्थयते अथेति विश्वेशेत्यादिसंबोधनानि स्नेहच्छेदे सामर्थ्यख्यापनाय दृढं सततम् ४१ ततः किमत आह त्वयीति अनन्यविषया सती मे मतिः रतिमुद्वहतात् अनवच्छिन्नां प्रीतिं करोत्वित्यर्थः ओघं पूरम् यथा गंगा प्रतिबंधं न गणयति एवं मतिरपि विघ्नान्मा गणयत्विति भावः ४२ ७ ७ ७

एवमभ्यर्थ्यपुनः प्रणमति हेश्रीकृष्णतेनमः उपकारानन्नुस्मरंतीबहुधासंबोधयति कृष्णसख अर्जुनस्यसखे वृष्णीनामृष

भश्रेष्ठ अवन्यैभूम्यैद्रुह्यंतियेराजन्यास्तेषांवंशस्यदहन एवमप्यनपवर्गवीर्य अक्षीणप्रभाव गोविंदप्राप्तकामधेन्वैश्वर्य गो
द्विजसुराणामार्त्तिहरोऽवतारोयस्येति ४३ कलानिमधुराणिपदानियेषुतैर्वाक्यैः परिणूतोऽखिलउदयोमहिमायस्यसः णुस्तुता
वित्यस्मात् परिणुतेतिवक्तव्येदीर्घश्छंदोऽनुरोधेन मंदमीषत् तस्यहासएवमाया वक्ष्यतिहि हासोजनोन्मादकरीचमायेति ४४
त्वयिमेऽनन्यविषयामतिरितियत्प्रार्थितंतद्बाढमित्संगीकृत्यरथस्थानात्गजाह्वयमागत्य पश्चात्तांचान्याश्चस्त्रभद्राप्रमुखाः स्त्रि

श्रीकृष्णकृष्णसखवृष्ण्यृषभावनिध्रुग्राजन्यवंशदहनानपवर्गवीर्य गोविंदगोद्विजसुरार्त्तिहरा-
वतारयोगेश्वराखिलगुरोभगवन्नमस्ते ४३ सूतउवाच पृथयेत्थंकलपदैः परिणूताखिलो
दयः मंदंजहासवैकुंठोमोहयन्निवमायया ४४ तांबाढमित्युपामंत्र्यप्रविश्यगजसाह्वयम् स्त्रिय
श्चस्वपुरंयास्यन्प्रेम्णाराज्ञानिवारितः ४५ व्यासाद्यैरीश्वरेहाज्ञैः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा प्रबोधितोऽ
पीतिहासैर्नाबुध्यतशुचाऽर्पितः ४६ आहराजाधर्मसुतश्चिंतयन्सुहृदांवधम् प्राकृतेनात्मनाविप्राः
स्नेहमोहवशंगतः ४७

यउपामंत्र्यानुज्ञाप्यस्वपुरंयास्यन् राज्ञायुधिष्ठिरेणप्रेम्णाऽत्रैवकिंचित्कालंनिवसेतिसंप्रार्थ्यनि
वारितः ४५ अथभीष्मनिर्याणोत्सवंवक्तुमुपोद्घातकथांप्रस्तौति व्यासाद्यैःप्रबोधितोऽपिशुचाव्याप्तःसन्नाबुध्यत विवेकं
नप्राप कुतः ईश्वरेहायाअज्ञैः स्वभक्तभीष्मनिर्याणमहोत्सवायराज्ञासहकुरुक्षेत्रंगंतव्यम् तत्रतन्मुखेनैवायंप्रबोधनीयइति
ईश्वराभिप्रायः कार्यद्वयविधायकस्तमजानद्भिरित्यर्थः श्रीकृष्णेनापिप्रबोधितोनाबुध्यत अत्रहेतुः अद्भुतकर्मणेति यथा
कुरुपांडवसंधानार्थंगतोऽपियथोचितमेववदन्नपिविग्रहमेवदृढीकृतवान् एवमत्रापिप्रबोधयन्नबोधमेवदृढीचकारेत्यर्थः
४६ अबोधमेवप्रपंचयति आहेतिषड्भिः प्राकृतेनाविवेकव्याप्तेनात्मनाचित्तेन हेविप्राः ४७ ७ ७ ७

पारक्यस्य श्वसृगालाद्याहारस्य देहस्यार्थे मे मया अक्षौहिणीः अक्षौहिण्यः अक्षौहिणीप्रमाणंतु व्यासेनोक्तम् अक्षौहिणीप्रसं
ख्यातारथानांद्विजसत्तमाः संख्यागणनतत्वज्ञैः सहस्राण्येकविंशतिः शतान्युपरिचैवाष्टौ तथा भूयश्च सप्ततिः गजानांच प्रसं-
ख्यानमेतदेव प्रकीर्त्तितम् ज्ञेयंशतसहस्रंतु सहस्राणि नवैवतु नराणामपि पंचाशच्छतानि त्रीणि चैवहि पंचषष्टिसहस्राणि तथा
श्वानांशतानिच दशोत्तराणिषट्प्राहुः संख्यातत्वविदोजनाः एतामक्षौहिणींप्राहुर्यथावदिह संख्ययेति ४८ सुहृदः संबंधिनः
मित्राणि सखायः पितरः पितृव्याः ४९ द्विषां वधः एनः पापंन भवतीति यत् शासनं शिक्षारूपं वचः कुतोन कल्पते यतस्तद्वचः प्रजा
भर्त्तुरेव अयंभावः स्वप्रजानामन्यतो बाधे प्रसक्ते तद्वधोऽनुज्ञातः दुर्योधनेनतु प्रजायां पाल्यमानायां मया केवलं राज्यलोभेन ह

अहो मे पश्यताज्ञानं हृदिरूढं दुरात्मनः पारक्यस्यैव देहस्य बह्व्यो मेऽक्षौहिणीर्हताः ४८ बालद्विज
सुहृन्मित्रपितृभ्रातृगुरुद्रुहः नमे स्यान्निरयान्मोक्षो ह्यपि वर्षायुतायुतैः ४९ नैनो राज्ञः प्रजाभर्त्तुर्धर्म
युद्धे वधो द्विषाम् इति मेनतु बोधाय कल्पते शासनंवचः ५० स्त्रीणां मद्धतबंधूनां द्रोहो योऽसाविहोत्थि
तः कर्मभिर्गृहमेधीयैर्नाहं कल्पो व्यपोहितुम् ५१ यथापंकेन पंकांभः सुरया वा सुराकृतम् भूतहत्यां
तथैवैकां न यज्ञैर्मार्ष्टुमर्हति ५२ इतिश्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे कुंतीस्तुतियुधिष्ठिरा
नुतापोनामाष्टमोऽध्यायः ८

नत्वास्मापमेवेदमिति ५० किंच युद्धे पुंसां वधो भवतु नाम धर्मः स्त्रीणांतु मया हतबंधवो या
सांतासां योऽसौ द्रोहोऽनुद्दिष्टोऽप्युत्थितः तं व्यपोहितुमपाकर्त्तुं कल्पः समर्थो नाहं गृहमेधीयैर्गृहाश्रमविहितैः ५१ ननु सर्वं पाप्मा
नंतरति ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन यजते य उचैनमेवं वेदेति श्रुतेः पापमश्वमेधेन नश्येदेवेत्याशंक्य अविवेकविजृंभितं हेतुवादमा
श्रित्य निराकरोति यथाघनपंकेन पंकांभोनमृज्यते यथावा सुरालेशकृतमपावित्र्यं बह्व्या सुरया न मृज्यते तथैव भूतहत्यामेकां
प्रमादतो जातां बुद्धिपूर्वहिंसाप्रायैर्यज्ञैर्मार्ष्टुं शोधयितुंनार्हतीति ५२ इति प्रथमस्कंधे टीकायां अष्टमोऽध्यायः ८ ७ ७

युधिष्ठिरायभीष्मेणसर्वधर्मनिरूपणम् कृष्णस्तुतिश्चमुक्तिश्चनवमेतस्यवर्ण्यते १ यदर्थंतस्याविवेकःश्रीकृष्णेनसंवर्द्धितः तद्दर्श

यति इतीति सर्वेषांधर्माणांविवित्सयावेदितुमिच्छया विनशनंकुरुक्षेत्रम् देवव्रतोभीष्मः १ संतःश्रेष्ठाअश्वायेषुतैरथैः २ ३ ४
तत्र तदातत्रासन्तत्क्षणमेवागताइत्यर्थः भरतपुंगवंभीष्मम् ५ रेणुकासुतःपरशुरामः ६ ७ ब्रह्मरातःशुकः आंगिरसोबृहस्पतिः
८ वसूत्तमोभीष्मः ९ हृदिस्थंसंतंपुरतश्चासीनंपूजयामास १० उपासीनान्समीपेउपविष्टान् प्रश्रयोविनयः प्रेमस्नेहः ताभ्यांसंग

सूतउवाच इतिभीतःप्रजाद्रोहात्सर्वधर्मविवित्सया ततोविनशनंप्रागाद्यत्रदेवव्रतोऽपतत् १
भगवानपि
तदातद्भ्रातरःसर्वेसदश्वैःस्वर्णभूषितैः अन्वगच्छन्रथैर्विप्राव्यासधौम्यादयस्तथा २
विप्रर्षेरथेनसधनंजयः सतैर्व्यरोचतनृपःकुबेरइवगुह्यकैः ३ दृष्ट्वानिपतितंभूमौदिवश्च्युतमिवामर
म् प्रणेमुःपांडवाभीष्मंसानुगाःसहचक्रिणा ४ तत्रब्रह्मर्षयःसर्वेदेवर्षयश्चसत्तम राजर्षयश्चतत्रासन्
द्रष्टुंभरतपुंगवम् ५ पर्वतोनारदोधौम्योभगवान्बादरायणः बृहदश्वोभरद्वाजःसशिष्योरेणुकासु
तः ६ वसिष्ठइंद्रप्रमदस्त्रितोगृत्समदोऽसितः कक्षीवान्गौतमोऽत्रिश्चकौशिकोऽथसुदर्शनः ७ अन्ये
चमुनयोब्रह्मन्ब्रह्मरातादयोऽमलाः शिष्यैरुपेताआजग्मुःकश्यपांगिरसादयः ८ तान्समेतान्महाभा
गानुपलभ्यवसूत्तमः पूजयामासधर्मज्ञोदेशकालविभागवित् ९ कृष्णंचतत्प्रभावज्ञआसीनंजगदी
श्वरम् हृदिस्थंपूजयामासमाययोपात्तविग्रहम् १० पांडुपुत्रानुपासीनान्प्रश्रयप्रेमसंगतान् अभ्या
चष्टानुरागास्रैरंधीभूतेनचक्षुषा ११ अहोकष्टमहोऽन्याय्यंयद्यूयंधर्मनंदनाः जीवितुंनार्हथक्लिष्टं
विप्रधर्माच्युताश्रयाः १२ संस्थितेऽतिरथेपांडौपृथाबालप्रजावधूः युष्मत्कृतेबहून्क्लेशान्प्राप्तातोकव
तीमुहुः १३

भीकाउवा

तानुपसन्नान् पाठांतरेताभ्यामवनतान् अभ्याचष्टअभ्यभाषत अनुरागास्रैःस्नेहाश्रुभिः अंधीतेनचक्षुषा
उपलक्षितः ददर्शेतिवा ११ अभिभाषणमाह अहोइत्येकादशभिः हेधर्मनंदनाः क्लिष्टंयथाभवत्येवंजीवितुंनार्हथयूयमिति
यत् एतदहोकष्टंजुगुप्सितम् अहोअन्याय्यंचैतत् यतोयूयंविप्राःधर्मोऽच्युतश्चाश्रयोयेषांते १२ किंच संस्थितेमृतेबालाः
प्रजाःपुत्रायस्याःसा वधूश्चेतिदैन्यंदर्शितम् तोकान्यपत्यानितद्वती अपत्यैःसहक्लेशान्प्राप्तेत्यर्थः १३ ७ ७ ७

कालकृतत्वेन शोकं वारयति सर्वमिति द्वाभ्याम् भवतामपि यद्वशो यस्य वशवर्त्ती १४ अहो दुर्घटघटनापटुः काल इत्याह यत्रे ति कृष्णोऽर्जुनः अस्त्री धन्वी ततः तत्रापि विपत् पुण्यशारीरबलास्त्रैः पुण्यशस्त्रदेवसंपत्तावपीत्यर्थः १५ ननु कृष्णं कथं कालोऽतिक्रमेदित्यपेक्षायामाह नह्यस्य श्रीकृष्णस्येत्यंगुल्या निर्दिशति विधित्सितं कर्तुमिष्टं यत् यस्य विधित्सितस्य जिज्ञासया १६ इदं सुखादि दैवतंत्रमीश्वराधीनम् व्यवस्य निश्चित्य तस्येश्वरस्यानुविहितः अनुवर्त्तीसन् कर्त्तरिक्तः हे नाथ कुलपरंपरागतस्वामिन् प्रभो समर्थ अनाथाः प्रजाः पाहि १७ अनुविधेयः परमेश्वरश्च श्रीकृष्ण एवेत्याह एष एव भगवान् सर्वेश्वरः यतः आद्यः पुमा

सर्वं कालकृतं मन्ये भवतां च यदप्रियम् सपालो यद्वशे लोको वायोरिव घनावलिः १४ यत्र धर्मसुतो राजा गदापाणिर्वृकोदरः कृष्णोऽस्त्री गांडिवं चापं सुहृत्कृष्णस्ततो विपत् १५ नह्यस्य कर्हिचिद्राजन्पुमान्वेद विधित्सितम् यद्विजिज्ञासया युक्ता मुह्यंति कवयोऽपिहि १६ तस्मादिदं दैवतंत्रं व्यवस्य भरतर्षभ तस्यानुविहितोऽनाथा नाथ पाहि प्रजाः प्रभो १७ एष वै भगवान्साक्षादाद्यो नारायणः पुमान् मोहयन्मायया लोकं गूढश्चरति वृष्णिषु १८ अस्यानुभावं भगवान्वेद गुह्यतमं शिवः देवर्षिर्नारदः साक्षाद्भगवान्कपिलो नृप १९ यं मन्यसे मातुलेयं प्रियं मित्रं सुहृत्तमम् अकरोः सचिवं दूतं सौहृदादथ सारथिम् २० सर्वात्मनः समदृशो ह्यद्वयस्यानहंकृतेः तत्कृतं मतिवैषम्यं निरवद्यस्य न क्वचित् २१ तथाप्येकांतभक्तेषु पश्य भूपानुकंपितम् यन्मेऽसूंस्त्यजतः साक्षात्कृष्णो दर्शनमागतः २२ भक्त्यावेश्य मनो यस्मिन्वाचा यन्नाम कीर्त्तयन् त्यजन्कलेवरं योगी मुच्यते कामकर्मभिः २३

न् तच्च कुतः यतो नारायणः साक्षात् १८ तदुपपादयति अस्येति अनुभावं प्रभावम् १९ त्वमज्ञानात् यमेवं मन्यसे मातुलेयं देवक्याः सुतं प्रियं प्रीतिविषयम् मित्रं प्रीतिकर्त्तारम् सुहृत्तमम् उपकारान् अनपेक्ष्योपकारकं च सौहृदाद्विश्वासात् अकरोः कृतवानसि सचिवं मंत्रिणम् २० नन्वीश्वरश्चेत्कथं नीचे सारथ्यादौ प्रवृत्तस्तत्राह सर्वेति तत्कृतं नीचोच्चकर्मकृतं मम योग्यम् अयोग्यमिति मतेर्वैषम्यं क्वचिदपि नास्ति कुतः निरवद्यस्य रागादिशून्यस्य तत्कुतः अनहंकृतेः तच्च कुतः अद्वयस्य तदपि कुतः समदृशः तत्रापि हेतुः सर्वस्यात्मनः यथेष्टं वा हेतुहेतुमद्भावः २१ तथापि सममपि हे भूप अनुकंपितमनुकंपाम् २२ इदानीं स्वदेहत्यागपर्यंतं श्रीकृष्णावस्थानं प्रार्थयते भक्त्येति द्वाभ्याम् २३

यावदितिविलंबं द्योतयति अहंहि नोमि सजामीतिस्वातंत्र्यम् इदमित्यनायत्नेन ज्ञातम् प्रसन्नहासेन अरुणलोचनाभ्यां च उल्लसद्रु

चिरं मुखांबुजं यस्य ध्यानस्य पंथा विषयः योऽन्यैश्चिंत्यते केवलसोऽग्रतः स्थितः सन्मांप्रतीक्षतामित्यर्थः २४ तत्सानुकंपं वाक्यमा
कर्ण्य २५ पुरुषस्वभावेन विहितान्नरजातिसाधारणान् वर्णयामासेति तृतीयेनान्वयः यथावर्णं वर्णधर्मान् यथाश्रममाश्रमधर्मांश्च वै
राग्यरागाभ्यामुपाधिभ्यां क्रमेणाम्नातमुभयं निवृत्तिप्रवृत्तिरूपं लक्षणं येषां तान् २६ पुनस्तत्रैव विशेषमाह दानेति मोक्षधर्मान् शमद
मादीन् भगवद्धर्मान् हरितोषणान् द्वादश्यादिनियमरूपान् समासव्यासौ संक्षेपविस्तारौ तावेव योगौ उपायौ ताभ्याम् २७ धर्मादी

सदेवदेवो भगवान् प्रतीक्षतां कलेवरं यावदिदं हिनोम्यहम् प्रसन्नहासारुणलोचनोल्लसन्मुखांबुजो
ध्यानपथश्चतुर्भुजः २४ सूत उवाच युधिष्ठिरस्तदाकर्ण्य शयानं शरपंजरे अपृच्छद्विविधान्
धर्मान्नृषीणां चानुशृण्वताम् २५ पुरुषस्वभावविहितान्यथावर्णं यथाश्रमम् वैराग्यरागोपाधिभ्यामाम्ना
तोभयलक्षणान् २६ दानधर्मान्राजधर्मान्मोक्षधर्मान्विभागशः स्त्रीधर्मान्भगवद्धर्मान्समास-
व्यासयोगतः २७ धर्मार्थकाममोक्षांश्च सहोपायान्यथा मुने नानाख्यानेतिहासेषु वर्णयामास तत्त्व
वित् २८ धर्मं प्रवदतस्तस्य स कालः प्रत्युपस्थितः यो योगिनश्छंदमृत्योर्वांछितस्तूत्तरायणः २९ त
दोपसंहृत्य गिरः सहस्रणीर्विमुक्तसंगं मन आदिपूरुषे कृष्णे लसत्पीतपटे चतुर्भुजे पुरः स्थितेऽमीलि
तदृग्व्यधारयत् ३० विशुद्धया धारणया हताशुभस्तदीक्षयैवाशु गतायुधश्रमः निवृत्तसर्वेंद्रियवृ
त्तिविभ्रमस्तुष्टाव जन्यं विसृजन्जनार्दनम् ३१

श्च यथाऽधिकारं प्रतिनियतोपायसहितान् यथायथावत् नानाख्या
नेषु येये इतिहासास्तेषु यथासंनित तथा वर्णयामासेति २८ छंदेनेच्छया मृत्युर्यस्य २९ सहस्रणीः शुद्धे समीपस्थान् सहस्रं रथिनो
नयति पालयतीति सहस्रणी भीष्मः सहस्रिणीरिति पाठे सहस्रार्थवतीर्गिरः लसंतौ पीतौ पटौ यस्य तस्मिन् अमीलितदृगेव मनो व्य
धारयत् ३० अनयैव विशुद्धया धारणया हतमशुभं यस्य सः तस्य श्रीकृष्णस्येक्षया कृपादृष्ट्यैव गत आयुधश्रमो यस्य सः अतएव
निवृत्तः सर्वेंद्रियवृत्तीनां विभ्रमः विविधं भ्रमणं यस्मात्सः जन्यं देहम् ३१ ६७ ६७ ६७

परमफलरूपां श्रीकृष्णेरतिं प्रार्थयितुं प्रथमं स्वकृतमर्पयति इतिनानाधर्मादिषुपायेमीतिमेनाधारणलक्षणाउपकल्पितासमर्पिता कृ
सात्वतानांपुंगवेश्रेष्ठेभगवति वितृष्णानिष्कामा अवितृष्णेतिवाच्छेदः अवितृष्णेत्यर्थः विगतोभूमायस्मात्तस्मिन् यमपेक्ष्यान्यत्रमह
त्वंनास्तीत्यर्थः तदेवपरमैश्वर्यमाह स्वसुखंस्वस्वरूपभूतंपरमानंदमुपगतेप्राप्तवत्येव क्वचित्कदाचित्विहर्तुंक्रीडितुंप्रकृतिंयोगमाया
मुपेयुषिस्वीकृतवति नतुस्वरूपतिरोधानेनजीववत्पारतंत्र्यमित्यर्थः विहर्तुमितियदुक्तंतत्प्रपंचयति यत्यतःप्रकृतेर्भवप्रवाहःसृष्टि
परंपराभवति ३२ इदानींश्रीमूर्तिंवर्णयन्रतिंप्रार्थयते त्रिभुवनकमनंत्रिलोक्यामेकमेवकमनीयंयत्तद्वपुर्दधानेरतिर्मेऽस्तु कथंभूतं
वपुः तमालवन्नीलोवर्णोयस्यतत् प्रातःकालीनारवेःकराइवस्वतएवगौरेपीतेवरेनिर्मलेचअंबरेयस्मिन्तत् अलककुलैरुपर्यावृ
तमाननाब्जंयस्मिन्तत् विजयसखेपार्थसारथौ अनवद्याअहैतुकीफलाभिसंधिरहितारतिरस्तु ३३ विजयसखित्वमेवानुवर्णयन्

श्रीभीष्मउवाच इतिमतिरुपकल्पितावितृष्णाभगवतिसात्वतपुंगवेविभूम्नि स्वसुखमुपगतेक्वचि
द्विहर्तुंप्रकृतिमुपेयुषियद्भवप्रवाहः ३२ त्रिभुवनकमनंतमालवर्णंरविकरगौरवरांबरंदधाने वपुरल
ककुलावृताननाब्जंविजयसखेरतिरस्तुमेऽनवद्या ३३ युधितुरगरजोविधूम्रविष्वक्कचलुलितश्रमवार्य
लंकृतास्ये ममनिशितशरैर्विभिद्यमानत्वचिविलसत्कवचेऽस्तुकृष्णआत्मा ३४ सपदिसखिवचोनिशा
म्यमध्येनिजपरयोर्बलयोरथंनिवेश्य स्थितवतिपरसैनिकायुरक्ष्णाहृतवतिपार्थसखेरतिर्ममास्तु ३५

रतिंप्रार्थयते युधियुद्धे तुरगाणांखुररजस्तुरगरजः तेनविधूम्राधूसरास्तेचतेविष्वंचइतस्ततश्चलंतःकचाःकुंतलाः तैर्लुलितंविकीर्णं
श्रमवारिस्वेदबिंदुरूपंतेनभक्तवात्सल्यद्योतकेनालंकृतमास्यंयस्यतस्मिन् श्रीकृष्णेममात्मामनोऽस्तुरमतामित्यर्थः पुनःकिंभूतेमदीयैर्नि
शितैस्तीक्ष्णैःशरैर्विभिद्यमानात्वक्यस्यतस्मिन् शरैरेवविलसत्त्रुट्यत्कवचंयस्यतस्मिन् ३४ किंच सपदीति सेनयोरुभयोर्मध्ये
रथंस्थापयमेऽच्युत यावदेतान्निरीक्ष्येऽहंयोद्धुकामानवस्थितानितिसख्युरर्जुनस्यवचोनिशम्य सपदितत्क्षणमेवस्वपरयोर्बलयोः
सैन्ययोर्मध्येस्थितेपार्थसखेरतिरस्तु तत्रस्थित्वाकृतंसख्यंदर्शयति परस्यदुर्योधनस्यसैनिकानामायुरक्ष्णाकालदृष्ट्याहृतवति
असौभीष्मः असौद्रोणः असौकर्णइतितत्तत्प्रदर्शनव्याजेनदृष्ट्यैवसर्वेषामायुराकृष्यार्जुनस्यजयंकृतवतीति ३५ ७ ७

श्रीगोपालोविजयते ७ ७ ७ ७ ७

नकेवलमर्जुनस्यसपत्नासुहरणेनैवजयमावहत् किंत्वविद्याहरणेनापीत्याह व्यवहितादूरेस्थितायापृतनानस्यासुरवमिवसुरवमग्रे स्थितान्भीष्मादीन्निरीक्ष्येत्यर्थः स्वजनवधाद्विमुखस्यानिवृत्तस्य तदुक्तंगीतासु एवमुक्त्वाऽर्जुनःसंख्येरथोपस्थउपाविशत् विसृज्यसशरंचापंशोकसंविग्नमानसइति कुमतिमहरंतेत्यादिकुबुद्धिम् ३६ ममतुमहांतमनुग्रहंकृतवानित्याह द्वाभ्याम् स्वनिगमम् अशास्त्रएवाहंसाहाय्यमात्रंकरिष्यामीत्येवंभूतांस्वप्रतिज्ञांहित्वा श्रीकृष्णंशस्त्रंग्राहयिष्यामीत्येवंरूपांमत्प्रतिज्ञामृतंसत्यंयथाभवतितथा अधिअधिकांकर्त्तुंयोरथस्थःसन्नवप्लुतःसहसैवावतीर्णःसन्योऽभ्ययात् अभिमुखमधावत् इभंहंतुंहरिःसिंहइव किंभूतः धृतोरथचरणःचक्रंयेनसः तदाचसंरंभेणमानुष्यनाट्यविस्मृतेरुदरस्थसर्वभूतभुवनभारेणप्रतिपदंचलद्गुः चलंतीगौः पृथ्वीयस्मात्सः तेनैवसंरंभेणापथिगतंपतितमुत्तरीयंवस्त्रंयस्यससमुकुंदोमेगतिर्भवत्वित्युत्तरेणान्वयः ३७ एवंयदाऽभ्ययात्तदास्म

व्यवहितपृतनामुखंनिरीक्ष्यस्वजनवधाद्विमुखस्यदोषबुद्ध्या कुमतिमहरदात्मविद्यया यश्चरणरतिःपरमस्यतस्यमेऽस्तु ३६ स्वनिगममपहायमत्प्रतिज्ञामृतमधिकर्त्तुमवप्लुतोरथस्थः धृतरथचरणोऽभ्ययाच्चलद्गुर्हरिरिवहंतुमिभंगतोत्तरीयः ३७ शितविशिखहतोविशीर्णदंशः क्षतजपरिप्लुतआततायिनोमे प्रसभमभिससारमद्वधार्थंसभवतुमेभगवान्गतिर्मुकुंदः ३८ विजयरथकुटुंबआत्ततोत्रे धृतहयरश्मिनितच्छ्रियेक्षणीये भगवतिरतिरस्तुमेमुमूर्षोर्यमिहनिरीक्ष्यहतागताःस्वरूपम् ३९

यमानस्याततायिनोधन्विनोमेशितैस्तीक्ष्णैर्विशिखैर्बाणैर्हतः अतोविशीर्णदंशःध्वस्तकवचः क्षतजेनरुधिरेणपरिप्लुतःव्याप्तःसन्प्रसभंबलाद्वारयंतमर्जुनमप्यतिक्रम्यमद्वधार्थमभिससार अभिजगाम एवंयोलोकप्रतीत्याऽर्जुनपक्षपातीवलक्षितः वस्तुतस्तुममैवानुग्रहंकृतवान् यन्मद्भक्तेनोक्तंवचोमामृषाऽस्त्विति सभगवान्मेगतिर्भवत्वित्यर्थः ३८ तदेवमन्यायैरपिभृत्यरक्षाव्यग्रेकृष्णेरतिमाशास्ते विजयोऽर्जुनः तस्यरथएवकुटुंबमव्यस्तैरपिरक्षणीयोयस्यतस्मिन् आत्तंतोत्रंप्रतोदोयेनतस्मिन् धृताश्चतेहयानांरश्मयःप्रग्रहास्तेसंतियस्यतस्मिन् श्रीत्यादिभ्यश्चेत्यनकारांतादपिरश्मिशब्दादिनिः तच्छ्रियातयासारथ्यश्रियाईक्षणीयेशोभमाने मुमूर्षोर्मर्त्तुमिच्छोः नन्वन्यायवर्तिनिकिमितिरतिःप्रार्थ्यतेऽतआह भगवत्यचिंत्यैश्वर्येतदाह इहयुद्धेहताःसर्वेयंनिरीक्ष्यस्वरूपंतत्समानंरूपंगताःप्राप्ताइतिदिव्यदृष्ट्यापश्यन्नाह ३९

स्तत्र धर्मेण स्तुष्यमानास्तत्स्वरूपं प्रापुरित्येतन्नाश्चर्यम् यतोमदांधा अपि प्रापुरित्याह ललितगतिश्च विलासश्च रासादिः मंजुगत्या
दिभिरात्मीयैस्तदीयैर्वा कल्पित उरुर्मानः पूजायासां ताः अनउत्कटेनमदेनांधाधिवशाः अतएवतदेकचित्तत्वेनतस्यकृतं कर्मगोवर्द्धनो
द्धरणादिकमनुकृतवत्यो गोपवध्वोयस्यप्रकृतिं स्वरूपमगन् अगमन् मकारलोपस्त्वार्षः किलप्रसिद्धम् तस्मिन्मेरतिरस्त्वितिपूर्वेणै
वान्वयः ४० जगत्पूज्यतामनुस्मरन्नाह मुनिगणैर्नृपवर्यैश्च संकुलेव्याप्तेअंतः सदसि सभामध्ये युधिष्ठिरस्यराजसूये एषांमुनिगणा
दीनांईक्षणीयः अहोरूपमहोमहिमेत्येवमाश्चर्येण विलोकनीयः सन् प्रपेदे प्राप एषजगतामात्मा मम दृशिगोचरः दृष्टिविषयः स-

ललितगतिविलासवल्गुहासप्रणयनिरीक्षणकल्पितोरुमानाः कृतमनुकृतवत्यउन्मदांधाः प्रकृतिम
गन्किलयस्यगोपवध्वः ४० मुनिगणनृपवर्यसंकुलेऽतः सदसियुधिष्ठिरराजसूयएषाम् अर्हणमुपपेदई-
क्षणीयोममदृशिगोचरएष आविरात्मा ४१ तमिममहमजंशरीरभाजांहृदिहृदिधिष्ठितमात्मकल्पि
तानाम् प्रतिदृशमिवनैकधाऽर्कमेकंसमधिगतोऽस्मिविधूतभेदमोहः ४२ सूतउवाच कृष्णए
वंभगवतिमनोवाग्दृष्टिवृत्तिभिः आत्मन्यात्मानमावेश्यसोऽन्तःश्वासउपारमत् ४३ संपद्यमानमाज्ञाय
भीष्मंब्रह्मणिनिष्कले सर्वेबभूवुस्तेतूष्णींवयांसीवदिनात्यये ४४ तत्रदुंदुभयोनेदुर्देवमानववा-
दिताः शशंसुःसाधवोराज्ञांखात्पेतुःपुष्पवृष्टयः ४५ तस्यनिर्हरणादीनिसंपरेतस्यभार्गव युधि
ष्ठिरःकारयित्वामुहूर्तंदुःखितोऽभवत् ४६

न्नाविः प्रकटोवर्त्ततेअहोमेभाग्यमितिभावः ४१ सोऽहंकृतार्थोऽस्मी
त्याह तमिममजंसम्यगधिगतःप्राप्तोऽस्मि सम्यक्त्वमाह विधूतभेदमोहः तदर्थंभेदस्योपाधिकत्वमाह आत्मकल्पितानांस्वयंनि
र्मितानांशरीरभाजांप्राणिनांहृदिहृदिप्रतिहृदयंधिष्ठितमधिष्ठितम् अकारलोपस्त्वार्षः नैकधाअनेकधा अधिष्ठानभेदादनेक
धाभातमित्यर्थः अत्रदृष्टांतः सर्वप्राणिनांदृशंदृशंप्रतिएकमेवार्कमनेकधाप्रतीतमिवेति ४२ मनोवाग्दृष्टीनांवृत्तिभिःपरमात्मनिश्री
कृष्णेअंतरेविलीनःश्वासोयस्यसः ४३ निष्कलेनिरुपाधौसंपद्यमानंमिलितमाज्ञाय आलक्ष्य ४४ देवैर्मानवैश्चवादिताःराज्ञांम
ध्येयेसाधवःअनसूयवः ४५ निर्हरणादीनिदाहसंस्कारादीनिसम्यक्परेतस्यमुक्तस्यापीत्यर्थः ४६ ७ ७

४७ पितरंधृतराष्ट्रम् तपस्विनींसंतापवतीम् ४८ राजायुधिष्ठिरः ४९ इतिप्रथमेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ दशमेकृत

कार्यस्यहस्तिनापुरतोहरेः स्त्रीभिःसंस्तूयमानस्यवर्ण्यतेद्वारकागमः १ राज्यचकारेत्युक्तंतत्रपृच्छति हत्वेति स्वस्यरिक्थेधने
स्पर्द्धतेस्मयेतेनतथा यद्वा स्वरिक्थायस्पृत्संग्रामोयेषामतएवधनादिहरणादाततायिनस्तान्हत्वा प्रत्यवरुद्धभोजनः बंधुवध-
दुःखेनसंकुचितभोगः राज्यलाभेनप्राप्तभोगोवा कथंराज्येप्रवृत्तः प्रवृत्तोवाततःकिमकार्षीत् १ राज्यप्रवृत्तौश्रीकृष्णस्यप्रीतिंप-
र्यालोच्यप्रवृत्तइत्याशयेनोत्तरमाह वंशांकुरोःसंरोहयित्वापरीक्षिद्रक्षणेनसंरोह्यअंकुरितंकृत्वा कथंभूतम् वंशदवाग्निनिर्दग्धंवंश

तुष्टुवुर्मुनयोहृष्टाः कृष्णंतद्गुह्यनामभिः ततस्तेकृष्णहृदयाःस्वाश्रमान्प्रययुःपुनः ४७ ततोयुधिष्ठिरोगत्वासहकृष्णोगजाह्वयम् पितरंसांत्वयामासगांधारींचतपस्विनीम् ४८ पित्राचानुमतोराजावासुदेवानुमोदितः चकारराज्यंधर्मेणपितृपैतामहंविभुः ४९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेयुधिष्ठिरराज्यलंभोनामनवमोऽध्यायः ९ शौनकउवाच हत्वास्वरिक्थस्पृधआततायिनोयुधिष्ठिरोधर्मभृतांवरिष्ठः सहानुजैःप्रत्यवरुद्धभोजनःकथंप्रवृत्तःकिमकारषीत्ततः १ सूतउवाच वंशांकुरोर्वंशदवाग्निनिर्हृतंसंरोहयित्वाभवभावनोहरिः निवेशयित्वानिजराज्यईश्वरोयुधिष्ठिरंप्रीतमनाबभूवह २ निशाम्यभीष्मोक्तमथाच्युतोक्तंप्रवृत्तविज्ञानविधूतविभ्रमः शशासगामिंद्रइवाजिताश्रयःपरिध्युपातामनुजानुवर्तितः ३ कामंववर्षपर्जन्यःसर्वकामदुघामही सिषिचुःस्मव्रजान्गावःपयसोधस्वतीर्मुदा ४

एवदवोवनंतस्मादुद्भूतोयः क्रोधरूपोऽग्निः तेननिर्दग्धंदग्धंनिजराज्येनिवेश्यच २ प्रवृत्तौहेतुमुक्त्वाकिमकार्षीदित्यस्योत्तरमाह निशा
म्येति प्रवृत्तंयद्विज्ञानं परमेश्वराधीनंजगत्नस्वतंत्रमित्येवंभूतंतेनविधूतोविभ्रमोऽहंकर्त्तेत्येवंभूतोमोहोयस्यसः अनुजैरनुवर्तितः
सेवितःसन् अजितःश्रीकृष्णएवाश्रयोयस्यसः परिधिःसमुद्रस्तत्पर्यंतांगांपृथ्वींपालयामास ३ तस्यराज्यमनुवर्णयतिकामभिनिति
भिः महीसर्वकामदोग्ध्रीबभूव व्रजान्गोष्ठानिऊधस्वतीःऊधस्वत्यःऊधःक्षीराशयःस्थूलोधसइत्यर्थः सिषिचुरभ्यषिंचन् ४

अन्वनुकूलावृत्तौ ५ आधयोमनोव्यथाः व्याधयोरोगाः क्लेशाः शीतोष्णादिकृताः दैवंभूतात्मेति आत्माचहेतुर्येषामाधिदैविकादीनांतेजंतूनांनाभवन् ६ इदानींद्वारकागमनंनिरूपयितुमाह उषित्वेति स्वसुःसुभद्रायाः ७ तंयुधिष्ठिरम् ८ सुयुत्सुःधृतराष्ट्राद्वैश्यायांजातः गौतमः कृपः यमौनकुलसहदेवौ ९ अन्याश्चस्त्रियःमत्स्यसुताउत्तरा तस्याःपुनर्ग्रहणंगर्भरक्षककृष्णाविरहेमोहाधिक्यात् यद्वा मत्स्यसुतासत्यवती १० तेषांकृष्णाविरहासहनंकैमुत्यन्यायेनाह सत्संगादितिद्वाभ्याम् सतांसंगाद्धेतोर्मुक्तःपुत्रा

नद्यःसमुद्रागिरयःसवनस्पतिवीरुधः फलंत्योषधयःसर्वाःकाममन्वृतुतस्यवै ५ नाधयोव्याधयःक्लेशादैवभूतात्महेतवः अजातशत्रावभवन्जंतूनांराज्ञिकर्हिचित् ६ उषित्वाहास्तिनपुरेमासान्कतिपयान्हरिः सुहृदांचविशोकायस्वसुश्चप्रियकाम्यया ७ आमंत्र्यचाभ्यनुज्ञातःपरिष्वज्याभिवाद्यतम् आरुरोहरथंकैश्चित्परिष्वक्तोऽभिवादितः ८ सुभद्राद्रौपदीकुंतीविराटतनयातथा गांधारीधृतराष्ट्रश्चयुयुत्सुर्गौतमोयमौ ९ वृकोदरश्चधौम्यश्चस्त्रियोमत्स्यसुतादयः नसेहिरेविमुह्यंतोविरहंशार्ङ्गधन्वनः १० सत्संगान्मुक्तदुःसंगोहातुंनोत्सहतेबुधः कीर्त्यमानंयशोयस्यसकृदाकर्ण्यरोचनम् ११ तस्मिन्न्यस्तधियःपार्थाःसहेरन्विरहंकथम् दर्शनस्पर्शसंलापशयनासनभोजनैः १२ सर्वेतेऽनिमिषैरक्षैस्तमनुद्रुतचेतसः वीक्षंतःस्नेहसंबद्धाविचेलुस्तत्रतत्रह १३ न्यरुंधन्नुद्गलद्बाष्पमौत्कंठ्याद्देवकीसुते निर्यात्यगारान्नोऽभद्रमितिस्याद्बांधवस्त्रियः १४ मृदंगशंखभेर्यश्चवीणापणवगोमुखाः धुंधुर्यानकघंटाद्यानेदुर्दुंदुभयस्तथा १५

दिविषयोदुःसंगोयेनसः सद्भिःकीर्त्यमानंरुचिकरंयस्ययशः सकृदप्याकर्ण्यसत्संगंसत्तुंनशक्नोति ११ दर्शनादिभिस्तस्मिन्श्रीकृष्णेन्यस्ताःऽभ्यस्ताधीर्येषांते १२ अतएवानिमिषैर्नेत्रैस्तमेववीक्षमाणास्तत्रतत्राईणानयनाद्यर्थंचलंतिस्म यतःस्नेहेनसम्यक्बद्धाः अतएवतमनुद्रुतानिगतानिचेतांसियेषांते १३ अगारान्निर्यातिनिर्गच्छतिसति औत्कंठ्याद्धेतोःउद्गलत्स्रवत् बाष्पमश्रुन्यरुंधन् नेत्रेष्वेवस्तंभितवत्यः तत्रहेतुः अभद्रंनोस्यात् अमंगलंमाभूदित्येनदर्थम् १४ मृदंगादयोदशवाद्यभेदाः १५

प्रेमव्रीडास्मितपूर्वकमीक्षणंयासांताः १६ गुडाकानिद्रातस्याईशः जितनिद्रोऽर्जुनः १७ व्यजनेचामरेरेजगृहतुः मधुपतिः श्रीकृष्णः

१८ सत्याः श्रीकृष्णेतासामव्यभिचारात् किंतु नानुरूपाश्चताअनुरूपाश्चनिर्गुणस्यपरमानंदस्यसकलीभवेत्यादयोनानुरूपाः गुणा
त्मनोमानुष्यनाट्यावतारेऽनुरूपाश्चेत्यर्थः १९ सर्वासांश्रुतीनांमनोहरः उपनिषदोऽपिमूर्तिमत्यस्तंसंजल्पमभ्यनंदन्नित्यर्थः २०
तत्रतेजःसौंदर्याद्यतिशयेनविस्मिताभ्यः सखीभ्योऽन्याः स्त्रियः कथयंति नात्रविस्मयः कार्यः साक्षादीश्वरत्वादस्येति सवाइतिचतु
र्भिः वैस्मरणेकिलेतिप्रसिद्ध्याप्रमाणद्योतकम् एकएवाद्वितीयःपुरुषआसीत्सएवायंश्रीकृष्णः कुत्रआसीत् अविशेषेआत्मनि
निष्प्रपंचेनिजरूपे कदा अग्रेगुणेभ्यः गुणक्षोभात्पूर्वम् तथानिशिप्रलयेन तस्यलक्षणम् जगतामात्मनिजीवेनिमीलितात्मनि

प्रासादशिखरारूढाः कुरुनार्योदिदृक्षया ववृषुः कुसुमैः कृष्णंप्रेमव्रीडास्मितेक्षणाः १६ सितातपत्रंजग्राह मुक्तादामविभूषितम् रत्नदंडंगुडाकेशःप्रियःप्रियतमस्यह १७ उद्धवःसात्यकिश्चैवव्यजनेपरमाद्भुते विकीर्यमाणःकुसुमैरेजेमधुपतिःपथि १८ अश्रूयंताशिषःसत्यास्तत्रतत्रद्विजेरिताः नानुरूपानुरूपाश्चनिर्गुणस्यगुणात्मनः १९ अन्योऽन्यमासीत्संजल्पउत्तमश्लोकचेतसाम् कौरवेंद्रपुरस्त्रीणांसर्वश्रुतिमनोहरः २० सवैकिलायंपुरुषःपुरातनोयएकआसीदविशेषआत्मनि अग्रेगुणेभ्योजगदात्मनीश्वरे निमीलितात्मन्निशिसुप्तशक्तिषु २१ सएवभूयोनिजवीर्यचोदितांस्वजीवमायांप्रकृतिंसिसृक्षतीम् अनामरूपात्मनिरूपनामनीविधित्समानोऽनुससारशास्त्रकृत् २२

निमीलितात्मन्नितिलुप्तसप्तम्यंतंपदम् जातावेकवचनम् ई-
श्वरेलीनरूपेषुजीवेषुसत्स्वित्यर्थः ननुजीवानांब्रह्मलालक्षणंलयः तत्राह सुप्तासुशक्तिषुसतीषु जीवोपाधिभूतसत्वादिशक्तिलयएव
जीवलयइत्यर्थः २१ तदेवंसृष्टेरादौप्रलयानंतरंचनिष्प्रपंचावस्थानमुक्त्वासृष्टिप्रलययोर्मध्येसप्रपंचावस्थानमाहुः सएवाप्रच्युतस्व
रूपस्थितिरेवप्रकृतिमनुससारअधिष्ठितवान् भूयः पुनः सृष्टिप्रवाहस्यानादित्वात् कीदृशीम् निजवीर्यचोदितांस्वकालशक्तिप्रेरि
ताम् स्वांशभूतानांजीवानांमायायामोहिनीम् अतएवसिसृक्षतींस्रष्टुमिच्छतीम् किमर्थमनुससार अनामरूपेआत्मनिजीवेरूपनाम
नीविधातुमिच्छन् उपाधिसृष्ट्याजीवानांभोगायेत्यर्थः कर्माणिचविधातुं वेदान्कृतवानित्याहुः शास्त्रकृत्इति २२ छ छ

अस्यदर्शनमतिदुर्लभमस्माभिर्लब्धमित्याहुः यदेवमयम् यस्यपदंसर्वदृश्यमाधिया निर्जितोमातरिश्वाप्राणोयैः दृस्त्वत्वमार्षम् तेसूरयएवपश्यंति केनभक्त्योत्कलितउत्कंठिनः अमलोयआत्माबुद्धिस्तेन दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्याइतिश्रुतेः बुद्धिवैमल्यस्याप्ययमेवहेतुरित्याहुः ननुहेसखिएषएवसत्वंबुद्धिंपरिमार्ष्टुंसम्यक्‌शोधयितुमर्हति ननुयोगादयइत्यर्थः यद्वा नुअहोएषसत्वंज्ञानंपरिमार्ष्टुंनाशयितुंदूरगमनेनाप्रत्यक्षीभवितुंनार्हति किंत्वनेनसहैवास्माभिर्गंतव्यमित्यर्थः २३ पुण्यश्लोकतामाहुः हेसखि योवेदेषुरहस्यागमेषुचरहस्यनिरूपकैरनुगीतसत्कथः अन्वनुगीताःसत्यःकथायस्यसएवायम् गानप्रकारमाहुः यएकईशइत्यादि २४ ए

सवाअयंयत्पदमत्रसूरयोजितेंद्रियानिर्जितमातरिश्वनः पश्यंतिभक्त्युत्कलितामलात्मनाननन्वेषसत्वंपरिमार्ष्टुमर्हति २३ सवाअयंसख्यनुगीतसत्कथोवेदेषुगुह्येषुचगुह्यवादिभिः यएकईशोजगदात्मलीलया सृजत्यवत्यत्तिनतत्रसज्जते २४ यदाह्यधर्मेणतमोधियोनृपाजीवंतितत्रैषहिसत्वतःकिल धत्तेभगंसत्यमृतंदयायशोभवायरूपाणिदधद्युगेयुगे २५ अहोअलंश्लाघ्यतमंयदोःकुलंअहोअलंपुण्यतमंमधोर्वनम् यदेषपुंसामृषभःश्रियःप्रियःस्वजन्मनाचंक्रमणेनचांचति २६

वंभूतस्यनानावतारेकारणमाहुः यदाहीति तमोव्याप्ताधियेषांतेनृपायदाअधर्मेणजीवंतिकेवलंप्राणान्पुष्णांति तत्रतदाएषएवभवायस्थित्यैसत्वतः विशुद्धसत्वेनरूपाणिदधत्भगादीनिधत्ते प्रकटयति युगेयुगेतत्तदवसरे भगमैश्वर्यम् सत्यंसत्यप्रतिज्ञत्वम् ऋतंयथार्थोपदेशकत्वम् दयांभक्तकृपाम् यशःअद्भुतकर्मत्वम् २५ विशेषतः श्रीकृष्णावतारसौभाग्यंवर्णयंति अहोइतिपंचभिः यत्यस्मादेषपुरुषोत्तमःश्रियःपतिःस्वजन्मनायदोःकुलमंचति पूजयतिसत्करोति अतःश्लाघ्यतमंतत् चंक्रमणेनचमधोर्वनंमथुरांसत्करोति अतस्तत्पुण्यतममिति तमबर्थस्याप्यत्यंतातिशयेऽलमिति तत्राप्याश्चर्येअहोइत्युक्तम् २६ ७ ७ ७

अहोबतअस्याश्चर्यम् किंतत् कुशस्थली द्वारकास्वर्गउत्कृष्टइतियत्तद्यशस्तस्यतिरस्करीपरिभवकर्त्री भुवश्चपुण्ययशः कर्त्री भवति यद्यतः तत्रत्याः सर्वाः प्रजाः स्वानुग्रहेणइषितप्रेषितनयनं स्मितंतत्पूर्वावलोकोयस्यतम् यद्वा अनुग्रहार्थमिषितमिष्टम् स्वस्यात्मनः पतिंश्रीकृष्णम् नतुपित्रादिवत्देहमात्रपतिंनित्यंपश्यंतिस्म उषितमितिपाठेस्यात्तुग्रहार्थमुषितं कृतनिवासंयेनतत्स्व र्गे ऽस्तीत्यर्थः २७ हेसखि अस्यगृहीतपाणिभिः पत्नीभिरीश्वरो ऽयमेवनूनंजन्मांतरेषुसमर्चितः यस्मिन्नधरामृतेआशयाश्चित्तं यासांताः संमोहंप्राप्ताइतिमनोहरत्वमुक्तम् २८ एतत्प्रपंचः याइतिद्वाभ्याम् वीर्यप्रभावएवशुल्कंमूल्यंतेन शुष्मिणोबलिष्ठा न् प्रद्युम्नः सांबश्च अंबश्चसुतायासांरुक्मिणीजांबवतीनाग्नजितीनांता आदिर्यासांसत्यभामादीनांताः याश्चापराः अस्यश्लो-

अहोबतस्वर्यशसस्तिरस्करी कुशस्थली पुण्ययशस्करी भुवः पश्यंतिनित्यंयदनुग्रहेषितं स्मितावलोकं स्वपतिंस्मयत्प्रजाः २७ नूनंव्रतस्नानहुतादिनेश्वरः समर्चितोह्यस्यगृहीतपाणिभिः पिबंतियाः सख्यध रामृतंमुहुर्व्रजस्त्रियः संमुमुहुर्यदाशयाः २८ यावीर्यशुल्केनहृताः स्वयंवरे प्रमथ्यचैद्यप्रमुखान्हिशुष्मि णः प्रद्युम्नसांबांबसुतादयो ऽपरायाश्चाहृताभौमवधेसहस्रशः २९ एताः परंस्त्रीत्वमपास्तपेशलंनिरस्त शौचंबतसाधुकुर्वते यासांगृहात्पुष्करलोचनः पतिर्नजात्वपैत्याहृतिभिर्हृदिस्पृशन् ३० एवंविधागदंती नांसगिरः पुरयोषिताम् निरीक्षणेनाभिनंदन्सस्मितेनययौहरिः ३१ अजातशत्रुः पृतनांगोपीथायमधु द्विषः परेभ्यः शंकितः स्नेहात्प्रायुंक्तचतुरंगिणीम् ३२ अथदूरागतान्शौरिः कौरवान्विरहातुरान् स न्निवर्त्यदृढंस्निग्धान्प्रायात्स्वनगरींप्रियैः ३३

कस्योत्तरश्लोकेनान्वयः २९ एताः स्त्रीत्वमेवपरंकेवलंसाधुशोभनंकुर्वते अपास्तंगतंपेशलंभद्रंस्वातंत्र्यंयस्मात्तत् निरस्तंशौचंशुचित्वंयस्मात्तथाभूतमपि जातुकदाचिदपिनापैतिननिर्गच्छति आहृतिभिर्व्याहारैः यद्वा पारिजातादिप्रियवस्त्वाहरणैः हृदिस्पृशन्नानंदयन् ३० एवंविधाविचित्रागिरः सस्मितेननिरीक्षणेनाभिनंदन्सहरिर्ययौ ३१ मधुद्विषो ऽपिगोपीथायरक्षणायस्नेहात्परेभ्यः शत्रुभ्यः शंकितः सन्प्रायुंक्त हस्त्यश्वरथपादातंसेनांगंस्याच्चतुर्विधम् इत्येवंचतुरंगि णींपृतनाम् सेनाम् ३२ पांडोः कुरुवंशजत्वात्पांडवाअपिकौरवाएवतान् प्रियैरुद्धवादिभिः सह ३३ ७ ७ ७

कुरुक्षेत्रं कुरुदेशांतरगतमेव क्रमोऽत्र नाभिप्रेतः ३४ मरुर्निरुदको देशः धन्वोऽल्पोदकः आनर्त्तारव्योद्वारकादेशः सविभुः उपागात् प्राप्तः हे भार्गव मनागीषत् श्रांतावाहायस्य सः ३५ तत्रतत्र देशे तत्रत्यैर्जनैः प्रत्युद्यतानि निवेदितान्यर्हणान्युपायनानि यस्य सः सायम पराण्हे पश्चाद्दिशं पश्चिमां दिशं भेजे प्राप्तः तदा च गविष्ठः स्वर्गस्थः सूर्यो गाम् उदकं गतः प्रविष्टोऽस्तंगत इत्यर्थः अद्भ्यो वा एष प्रातरुदेत्यपः सायं प्रविशतीति श्रुतेः यद्वा तदा सायंकाले जातेरथाद्वतीर्य गविष्ठो भूमौ स्थितस्ततो गां जलाशयं गतः सन् पश्चाद्दिशं संध्यां भेजे उपासितवानित्यर्थः ३६ इति प्रथमे टीकायां दशमोऽध्यायः १० आनर्तैः स्तूयमानस्य पुरीं निर्विश्य बंधुभिः एकादशे रतिः सम्यग्यादवेंद्रस्य वर्ण्यते १ उत्सवैरुच्चलत्पौरमुदंचध्वजतोरणम् उल्लसद्दलदीपालिस्वपुरं प्रभुराविशत्

कुरुजांगलपांचालान् शूरसेनान्सयामुनान् ब्रह्मावर्त्तं कुरुक्षेत्रं मत्स्यान्सारस्वतानथ ३४ मरुधन्वमतिक्रम्य सौवीराभीरयोः परान् आनर्त्तान्भार्गवोपागाच्छ्रांतवाहो मनाग्विभुः ३५ तत्रतत्र ह तत्रत्यैर्हरिः प्रत्युद्यतार्हणः सायं भेजे दिशं पश्चाद्गविष्ठो गां गतस्तदा ३६ इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे दशमोऽध्यायः १० सूत उवाच आनर्त्तान्स उपव्रज्य स्वृद्धान्जनपदान्स्वकान् दध्मौ दरवरं तेषां विषादं शमयन्निव १ स उच्चकाशे धवलोदरो दरोऽप्युरुक्रमस्याधरशोणशोणिमा दाध्मायमानः करकंजसंपुटे यथाऽब्जखंडे कलहंस उत्स्वनः २ तमुपश्रुत्य निनदं जगद्भयभयावहम् प्रत्युद्ययुः प्रजाः सर्वा भर्तृदर्शनलालसाः ३ तत्रोपनीतबलयो रवेर्दीपमिवादृताः आत्मारामं पूर्णकामं निजलाभेन नित्यदा ४ प्रीत्युत्फुल्लमुखाः प्रोचुर्हर्षगद्गदया गिरा पितरं सर्वसुहृदमवितारमिवार्भकाः ५

२ स्वृद्धान्समृद्धान् दरवरं पांचजन्यं शंखं दध्मौ वादितवान् १ स इति दरः शंखः उच्चकाशे अतिशयेन शुशुभे धवलं उदरं यस्य सः उरुक्रमस्याधरस्य यः शोणगुणस्तेन शोणिमा यस्य सः कथं चकाशे अब्जखंडे रक्तकमलसमूहे कलहंसो राजहंस उच्चकाशे यथा तद्वत् २ जगतो यद्भयं तस्य भयावहम् प्रत्युद्ययुः प्रत्युज्जग्मुः भर्त्तुर्दर्शने लालसमौत्सुक्यं यासां ताः ३ तत्र तस्मिन् श्रीकृष्णे उपनीताः समर्पिता बलय उपायनानि याभिस्ताः निरपेक्षेऽपि तस्मिन्नादरेण समर्पणे दृष्टांतः रवेर्दीपमिवेति पितरमर्भका इव तं सर्वसुहृदमवितारमूचुरित्युत्तरेणान्वयः सुहृत्त्वेनैवावितारं नतु कामेन अत्र हेतुः आत्मारामम् तत्रापि हेतुः परमानंदनिजस्वरूपलाभेनैव पूर्णकामम् ५ ६

विरिंचोब्रह्मावैरिंच्याः सनकादयः इह संसारे परं क्षेममिच्छतां परायणं परमं शरणम् कुतः परेषां ब्रह्मादीनां प्रभुरपि कालो यत्र प्र

भुर्न भवेत् ६ अतो भवाय उद्भवाय नोऽस्माकं भव हे विश्वभावन हे तेन हेतुना कृतार्था बभूविम जाता वयम् ७ कृतार्थत्वमेवाहुः अ
हो भवता वयं सनाथाः स्म यद्यस्मात्तव रूपं पश्येम त्रैविष्टपानामपि दूरे दर्शनं यस्य तत् देवानामपि दुर्लभमित्यर्थः प्रेम्णा यत् स्मितं
तद्युक्तं स्निग्धं निरीक्षणं यस्मिन् तदाननं यस्मिन् तद्रूपम् सर्वेषु चांगेषु सौभगं यस्मिन् तत् ८ अर्भका इव सकरुणमाहुः यर्हि य
दा भो अंबुजाक्ष नो भवानिति पाठे न इत्यनादरे षष्ठी अस्मान् अनादृत्य अपससार अपहाय जगाम कुरून् हस्तिनापुरम् मधून्म

नताः स्म ते नाथ सदांघ्रिपंकजं विरिंचिवैरिंच्यसुरेंद्रवंदितम् परायणं क्षेममिहेच्छतां परं न यत्र कालः प्र
भवेत्परः प्रभुः ६ भवाय नस्त्वं भव विश्वभावन त्वमेव माताऽथ सुहृत्पतिः पिता त्वं सद्गुरुर्नः परमं च दैवतं
यस्यानुवृत्त्या कृतिनो बभूविम ७ अहो सनाथा भवता स्म यद्वयं त्रैविष्टपानामपि दूरदर्शनम् प्रेमस्मितस्नि
ग्धनिरीक्षणाननं पश्येम रूपं तव सर्वसौभगम् ८ यर्ह्यंबुजाक्षापससार भो भवान् कुरून्मधून्वाऽथ सुहृ
द्दिदृक्षया तत्राब्दकोटिप्रतिमः क्षणो भवेद्रविं विनाऽक्ष्णोरिव नस्तवाच्युत ९ इति चोदीरिता वाचः प्र
जानां भक्तवत्सलः शृण्वानोऽनुग्रहं दृष्ट्या वितन्वन्प्राविशत्पुरीम् १० मधुभोजदशार्हार्हकुकुरांधकवृष्णि
भिः आत्मतुल्यबलैर्गुप्तां नागैर्भोगवतीमिव ११ सर्वर्तुसर्वविभवपुण्यवृक्षलताश्रमैः उद्यानोपवनारा
मैर्वृतपद्माकरश्रियम् १२

थुरां वा तत्र तदा रविं विना आंध्यादक्ष्णोर्यथा एवं तव नः त्वदीयानामस्माकमपीत्यर्थः ९ इति
च एवंविधा अन्याश्चोच्चारिता वाचः शृण्वन् दृष्ट्या साभिनंदावलोकेनानुग्रहं कुर्वन् पुरीं द्वारकां प्राविशत् १० तां द्वारकां स्तौति पं
चभिः स्वतुल्यबलैः मधुभोजादिभिः गुप्तां रक्षिताम् ११ सर्वेषु ऋतुषु सर्वे विभवाः पुष्पादिसंपदो येषां ते पुण्यवृक्षाः लताश्रमाः
लतामंडपाश्रयेषु तैः उद्यानादिभिः वृता ये पद्माकराः सरांसि तैः श्रीः शोभा यस्यां ताम् उद्यानं फलप्रधानम् उपवनं पुष्पप्रधानम्
आरामः क्रीडार्थं वनम् १२

गोपुरंपुरद्वारम् द्वारंगृहद्वारम् कृतानिकौतुकेनोत्सवेनतोरणानियस्याताम् गरुडादिचिन्हांकितध्वजाः जयप्रदयंत्रांकिताः पता
काः चित्राणांध्वजपताकानामग्रैः अंतःप्रतिहतआतपोयस्यांताम् १३ संमार्जितानिनिःसारितरजस्कानिमहामार्गादीनियस्यांता
म् महामार्गाःराजमार्गाःरथ्याः इतरमार्गाः आपणकाः पण्यवीथयः चत्वराण्यंगणानि फलादिभिरुप्तामवकीर्णाम् १४ १५
प्रेष्ठमंनरात्मानमायांतंनिशाम्यश्रुत्वावसुदेवादयःप्रत्युज्जग्मुरितिचतुर्थेनान्वयः १६ प्रहर्षवेगेनउच्छ्वसितानिउल्लंघितानिशयना
दीनियैस्ते रथस्प्रुतगतौ १७ वारणेंद्रंमंगलार्थंपुरतःकृत्वाससुमंगलैः सुमंगलंपुष्पादितद्युक्तपाणिभिः ब्रह्मघोषोमंत्रपाठः प्र-

गोपुरद्वारमार्गेषुकृतकौतुकतोरणाम् चित्रध्वजपताकाग्रैरंतःप्रतिहतातपाम् १३ संमार्जितमहामार्ग
रथ्यापणकचत्वराम् सिक्तांगंधजलैरुप्तांफलपुष्पाक्षतांकुरैः १४ द्वारिद्वारिगृहाणांचदध्यक्षतफले
क्षुभिः अलंकृतापूर्णकुंभैर्बलिभिर्धूपदीपकैः १५ निशाम्यप्रेष्ठमायांतंवसुदेवोमहामनाः अक्रूरश्चोग्र
सेनश्चरामश्चाद्भुतविक्रमः १६ प्रद्युम्नश्चारुदेष्णश्चसांबोजांबवतीसुतः प्रहर्षवेगोच्छ्वसितशयनासन
भोजनाः १७ वारणेंद्रंपुरस्कृत्यब्राह्मणैःससुमंगलैः शंखतूर्यनिनादेनब्रह्मघोषेणचादृताः प्रत्युज्ज
ग्मूरथैर्हृष्टाःप्रणयागतसाध्वसाः १८ वारमुख्याश्चशतशोयानैस्तद्दर्शनोत्सुकाः लसत्कुंडलनिर्भात-
कपोलवदनश्रियः १९ नटनर्त्तकगंधर्वाःसूतमागधबंदिनः गायंतिचोत्तमश्लोकचरितान्यद्भुतानिच
२० भगवांस्तत्रबंधूनांपौराणामनुवर्त्तिनाम् यथाविध्युपसंगम्यसर्वेषामानमादधे २१

णयेनस्नेहेनागतंसाध्वसंसंभ्रमोयेषांते १८ वारमुख्यानटादयश्चप्रत्युज्जग्मुः लसत्कुंडलैर्निर्भातानियानिकपोलानितैर्वदनेषुश्रीः
शोभायासांताः वारमुख्याः नर्त्तक्योवेश्याइतियावत् १९ अद्भुतानिचेतिचकारस्यबंदिनश्चेत्यन्वयः नटानवरसाभिनयचतुराःता
लाद्यनुसारेणनृत्यंतोनर्त्तकाः गंधर्वागायकाःसूताःपौराणिकाःप्रोक्तामागधावंशशंसकाः बंदिनस्त्वमलप्रज्ञाःप्रस्तावसदृशोक्तयः
तेसर्वेगायंतिचेतिचकारस्यान्वयः २० यथाविधियैःसहयथोचितंतैस्तथासमागमंकृत्वासर्वेषामानंकृतवानित्यर्थः २१ ७ ७

तदाह प्रह्वेति प्रह्वं प्रह्वत्वं शिरसानतिः अभिवादनं वाचानतिः आश्वास्याभयं दत्वा श्वपाकानभिव्याप्य वरैरभीष्टदानैश्च मानं कृ
तवान् २२ अन्यैश्च बंदिभिः २३ तस्य क्षणेन महानुत्सवो यासां ताः २४ यत्यस्मात् नित्यं सदा अच्युतं निरीक्षमाणानामपि दृशो नै
व तृप्यंति अत आरुरुहुः कथंभूतम् श्रियः शोभायाः धामस्थानमंगं यस्य तम् २५ एतदेवाभिनयेनाह श्रियो लक्ष्म्याः यस्योरः वक्षः
निवासः यस्य मुखं सर्वप्राणिनां दृशां सौंदर्यामृतपानाय पात्रम् यस्य बाहवो लोकपालानां निवासः सारंग्यो लक्ष्यं गायंतीति सारंगाः
भक्तास्तेषां यस्य पादांबुजं निवासः तं निरीक्षमाणानां दृशइति पूर्वेणान्वयः २६ सितैरातपत्रव्यजनैरुपस्कृतो मंडितः अर्कश्च उडुपो न

प्रह्वाभिवादनाश्लेषकरस्पर्शस्मितेक्षणैः आश्वास्य चाश्वपाकेभ्यो वरैश्चाभिमतैर्विभुः २२ स्वयं च गुरुभि
र्विप्रैः सदारैः स्थविरैरपि आशीर्भिर्युज्यमानोऽन्यैर्बंदिभिश्चाविशत्पुरम् २३ राजमार्गं गते कृष्णे द्वारकायाः
कुलस्त्रियः हर्म्याण्यारुरुहुर्विप्र तदीक्षणमहोत्सवाः २४ नित्यं निरीक्षमाणानां यदपि द्वारकौकसाम् न वितृप्यं
ति हि दृशः श्रियो धामांगमच्युतम् २५ श्रियो निवासो यस्योरः पानपात्रं मुखं दृशाम् बाहवो लोकपालानां सारंगा-
णां पदांबुजम् २६ सितातपत्रव्यजनैरुपस्कृतः प्रसूनवर्षैरभिवर्षितः पथि पिशंगवासा वनमालया बभौ घनो य
थाऽर्कोडुपचापवैद्युतैः २७ प्रविष्टस्तु गृहं पित्रोः परिष्वक्तः स्वमातृभिः ववंदे शिरसा सप्त देवकीप्रमुखा मुदा २८
ताः पुत्रमंकमारोप्य स्नेहस्नुतपयोधराः हर्षविह्वलितात्मानः सिषिचुर्नेत्रजैर्जलैः २९ अथाविशत्स्वभवनं स
र्वकाममनुत्तमम् प्रासादा यत्र पत्नीनां सहस्राणि च षोडश ३०

क्षत्रसहितश्चंद्रश्च चापमिंद्रधनुश्च वैद्युतं विद्युत्तेज
श्चतैः अर्कश्छत्रस्योपमानम् नक्षत्राणि पुष्पवृष्टेः चंद्रः परिभ्रमत्कृतमंडलाकारयोश्चामरव्यजनयोः चापं वनमालायाः विद्युत्तेजः पिशं
गवाससोः अभूतोपमेयम् यदि घनस्योपरि सूर्यबिंबम् उभयतश्चंद्रौ सर्वतो नक्षत्राणि मध्ये च मिलितं चापद्वयम् स्थिरं विद्युत्तेजश्च य
दि भवेत्तर्हि स घनो यथा भाति तथा हरिर्बभावित्यर्थः २७ देवकीप्रमुखाः सप्त ववंद इति मातृसौंदर्यादादरविशेषज्ञापनार्थमुक्तम् अष्टा
दशापि वसुदेवभार्या मातृतुल्यत्वान्नमस्कृता एव २८ २९ सहस्राणि च षोडशेति चकारादष्टोत्तरशताधिकानीति ज्ञेयम् ३०

प्रोष्यदेशांतरेउषित्वा आरात् दूरादेवविलोक्य संजातोमनसिमहोत्सवोयासांताः आसनादाशयाच्च आसनाद्देहेनोत्तस्थुः आशयों ऽतःकरणंतस्मादप्यात्मनाउत्तस्थुः श्रीकृष्णेनात्मनःसंश्लेषेंऽतःकरणव्यवधानमपिनासहंतेत्यर्थः व्रीडितानिलोचनान्याननानिचयासांताः अपांगैरेववीक्षणात्व्रीडितलोचनाः अवनतमुखत्वाद्व्रीडिताननाः साकंव्रतैरितिहास्यक्रीडावर्जनादिनियमाअपिताभ्यउत्तस्थुरित्यर्थः धृतव्रताएवोत्तस्थुरितिवाव्रतानिचयाज्ञवल्क्योक्तानि क्रीडांशरीरसंस्कारंसमाजोत्सवदर्शनम् हास्यंपरगृहेयानंत्यजेत्प्रोषितभर्तृकेति ३१ आयांतंतंपतिंदर्शनात्पूर्वमात्मनाबुध्यापरिरेभिरे ततोदृष्टिभिः ततःसमीपमागतमात्मजैःपुत्रैर्गृहीतकंठमा-

पत्न्यःपतिंप्रोष्यगृहानुपागतंविलोक्यसंजातमनोमहोत्सवाः उत्तस्थुराराच्सहसासनाशयात्साकंव्रतैर्व्रीडितलोचनाननाः ३१ तमात्मजैर्दृष्टिभिरंतरात्मनादुरंतभावाःपरिरेभिरेपतिम् निरुद्धमप्यास्रवदंबुनेत्रयोर्विलज्जतीनांभृगुवर्यवैक्लवात् ३२ यद्यप्यसौपार्श्वगतोरहोगतस्तथाऽपितस्यांघ्रियुगंनवंनवम् पदेपदेकाविरमेततत्पदाच्चलाऽपियच्छ्रीर्नजहातिकर्हिचित् ३३ एवंनृपाणांक्षितिभारजन्मनामक्षौहिणीभिःपरिवृत्ततेजसाम् विधायवैरंश्वसनोयथाऽनलंमिथोवधेनोपरतोनिरायुधः ३४ सएषनरलोकेऽस्मिन्नवतीर्णःस्वमायया रेमेस्त्रीरत्नकूटस्थोभगवान्प्राकृतोयथा ३५

लिंगयंत्यइवस्वयमालिंगितवत्यइत्यर्थः अत्रहेतुः दुरंतभावागंभीराभिप्रायाः तदाचतासांनेत्रयोर्निरुद्धमप्यंबुबाष्पंवैक्लव्यात्वैवश्यादास्रवत् ईषत्सुस्राव अतएवधैर्यहान्याविलज्जतीनाम् हेभृगुवर्यचित्रंशृण्विति ३२ पार्श्वगतःसमीपस्थः तत्रापिरहोगतः एकांतेप्रवर्त्ततेस्मपदेपदेप्रतिक्षणंनवंनवमेवअत्रकैमुत्यन्यायः काविरमेतेति चलाचंचलस्वभावाऽपि ३३ उक्तंश्रीकृष्णचरित्रंसंक्षिप्याह एवमितिद्वाभ्याम् क्षितेर्भारायजन्मयेषाम् अक्षौहिणीभिः कृत्वापरिवृत्तंसर्वतःप्रसृतंतेजःप्रभावोयेषाम् श्वसनोवायुः वेणूनामन्योऽन्यसंघर्षेणानलंविधायमिथोदाहेनयथोपशाम्यतितद्वत् ३४ स्त्रीरत्नकूटस्थःउत्तमस्त्रीकदंबस्थः ३५ ७॰ ७२ ७॰

नन्वेवंस्त्रीसंगादिभिः संसारप्रतीतेः कथंभगवानवतीर्णइत्युच्यतेतत्राह उद्दामेतिद्वाभ्याम् यासामुद्दामोगंभीरोयोभावोऽभिप्रायः त

स्यपिशुनः सूचकोऽमलोवल्गुः सुंदरोहासः व्रीडाऽवलोकश्चताभ्यांनिहतः अमदनः श्रीमहादेवोऽपिसंमुह्यलज्जयाचापंपिनाकमजहा
त् एवंप्रभावायाः स्त्रियइत्येतावद्विवक्षितम् यद्वा भगवतोमोहिनीरूपेणमहेशोऽपिमोहितएवमेताश्चद्दग्विलासाएवेतितथोक्तम्
नाः कुहकैः कपटैर्विभ्रमैर्यस्येंद्रियंमनः विमथितुंक्षोभयितुंनशक्ताः ३६ तंश्रीकृष्णमयंप्राकृतोलोकः आत्मौपम्येनस्वसादृश्येनसंगिनं
मनुजंमन्यते अत्रहेतुः व्यापृण्वानंव्याप्रियमाणम् यतोऽयमबुधः अतत्त्वज्ञः ३७ कुतइत्यपेक्षायामैश्वर्यलक्षणमाह एतदिति ईश-
स्यईशनमैश्वर्यंनामैतदेव किंतत् प्रकृतिस्थोऽपि तस्यागुणैः सुखदुःखादिभिः सदानयुज्यतइतियत् यथा आत्मस्थैरानंदादिभिरा-
श्रयाऽपिबुद्धिर्नयुज्यतेतद्वत् वैधर्म्येदृष्टांतोवा आत्मस्थैः सत्ताप्रकाशादिभिर्यथाबुद्धिर्युज्यतइति एवंवाअसदात्मादेहः तत्रस्थैर्गु

उद्दामभावपिशुनामलवल्गुहासव्रीडाऽवलोकनिहतोऽमदनोऽपियासाम् संमुह्यचापमजहात्प्रमदोत्तमास्ता
यस्येंद्रियंविमथितुंकुहकैर्नशेकुः ३६ तमयंमन्यतेलोकोह्यसंगमपिसंगिनम् आत्मौपम्येनमनुजंव्यापृण्वानं
यतोऽबुधः ३७ एतदीशनमीशस्यप्रकृतिस्थोऽपितद्गुणैः नयुज्यतेसदात्मस्थैर्यथाबुद्धिस्तदाश्रया ३८ तंमेनि
रेऽबलामूढाः स्त्रैणंचानुव्रतंरहः अप्रमाणविदोभर्तुरीश्वरंमतयोयथा ३९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्र
थमस्कंधेश्रीकृष्णद्वारकाप्रवेशोनामैकादशोऽध्यायः ११ शौनकउवाच अश्वत्थाम्नोपसृष्टेनब्रह्मशी-
र्ष्णोरुतेजसा उत्तरायाहतोगर्भईशेनाजीवितःपुनः १

णैस्तदाश्रयाबुद्धिस्तदुपाधिर्जीवोयथायुज्यते एवंप्रकृतिस्थोऽपित
द्गुणैर्नयुज्यतइतियत् एतदीशनमीशस्येति ३८ तत्पत्न्योऽपितस्यतत्त्वंनजानंतीत्याह तंस्त्रैणमात्मवश्यम् रहएकांते अनुव्रतमनुसृतंचमे
निरे भर्तुरप्रमाणविदः प्रमाणमियत्ताम् महिमानमजानंत्यइत्यर्थः ईश्वरंक्षेत्रज्ञंमतयः अहंवृत्तयोयथास्वाधीनंस्वधर्मयोगिनंमन्यंतेतद्व
त् यद्वा यथायथामतयः कल्पनाः तथातथातमीश्वरंस्त्रैणादिरूपंमेनिरइत्यर्थः ३९ इतिप्रथमेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ पुरो
क्तंयत्प्रसंगायद्रौणिदंडादिविस्तरात् द्वादशेतुनदेवाथपरीक्षिज्जन्मवर्ण्यते १ परीक्षितोऽथराजर्षेर्जन्मकर्मविलापनम् संस्थांचपां
डुपुत्राणांवक्ष्येकृष्णकथोदयमिति प्रतिज्ञायपांडवानांराज्यस्थितिरुपोद्घातरूपासप्रसंगंसप्तमाध्यायमारभ्यनिरूपिता इदानीमौ-
पोद्घातिकमुक्तानुवादपूर्वकंपृच्छति अश्वत्थाम्नेति उपसृष्टेनविसृष्टेनतस्यजन्मेत्यादेर्ब्रूहीत्युत्तरेणान्वयः १ ७९ ७९

सपरीक्षित्प्रेत्यदेहंत्यक्त्वा २ प्रार्थयेनत्वाज्ञापयामीत्याह गदितुंयदिमन्यसे अनुग्रहेणतर्हिब्रूहीति यस्यज्ञानमदाच्छुकइतिश्रवणेच्छायांकारणम् ३ निस्पृहस्यापिराज्ञः श्रीकृष्णानुग्रहात्तादृक्पौत्रःसमजनीतिवक्तुंतस्यश्रीकृष्णेभक्त्युद्रेकमाह अपीपलदितित्रिभिः पितृवदपीपलत् पालयामास ४ क्रतवः तदुपार्जितालोकाश्च ५ सुरस्पार्हाःसुराणांस्पृहणीयास्तेसंपदादयः कामाः विषयाराज्ञःकिंमुदंप्रीतिमधिजह्रुः नकृतवंतइत्यर्थः अत्रहेतुः मुकुंदेएवमनोयस्येति क्षुधितस्यअन्नैकमनसोयथाइतरेस्रक्चंदनादयोनकुर्व

तस्यजन्ममहाबुद्धेःकर्माणिचगृणीहिनः निधनंचयथैवासीत्सप्रेत्यगतवान्यथा २ तदिदंश्रोतुमिच्छामोगदितुंयदिमन्यसे ब्रूहिनःश्रद्दधानानांयस्यज्ञानमदाच्छुकः ३ सूतउवाच अपीपलद्धर्मराजः पितृवद्रंजयन्प्रजाः निस्पृहःसर्वकामेभ्यःकृष्णपादाब्जसेवया ४ संपदःक्रतवोलोकामहिषीभ्रातरोमही जंबुद्वीपाधिपत्यंचयशश्चत्रिदिवंगतम् ५ किंतेकामाःसुरस्पार्हामुकुंदमनसोद्विजाः अधिजह्रुर्मुदंराज्ञःक्षुधितस्ययथेतरे ६ मातुर्गर्भगतोवीरःसतदाभृगुनंदन ददर्शपुरुषंकंचिद्दह्यमानोऽस्त्रतेजसा ७ अंगुष्ठमात्रममलंस्फुरत्पुरटमौलिनम् अपीच्यदर्शनंश्यामंतडिद्वाससमच्युतम् ८ श्रीमद्दीर्घचतुर्बाहुंतप्तकांचनकुंडलम् क्षतजाक्षंगदापाणिमात्मनःसर्वतोदिशम् परिभ्रमंतमुल्काभांभ्रामयंतंगदांमुहुः ९ अस्त्रतेजःस्वगदयानीहारमिवगोपतिः विधमंतंसन्निकर्षेपर्यैक्षतकइत्यसौ १०

तिवत् ६ प्रस्तुतमाह मातुरिति ७ पुरटंसुवर्णंस्फुरत्पुरटमौलिर्यस्यास्तितंव्रीह्यादिभ्यश्चेतिइनिप्रत्ययः अपीच्यमतिसुंदरंदृश्यतइतिदर्शनंरूपंयस्यतम् तडिद्वाससीयस्येति श्याममित्युभयपदाभ्यांविद्युद्युक्तमेघोपमासूचिता अच्युतमविकारम् ८ तप्तंदाहोत्तीर्णंयत्कांचनंतन्मयेकुंडलेयस्य क्षतजाक्षंसंरंभाद्रक्तनेत्रम् अहोमद्भक्तस्यापिगर्भस्थस्यपीडेतिक्रोधेनेतिभावः ९ अस्त्रतेजोविधमंतंविनाशयंतम् नीहारंहिमंगोपतिःसूर्यइव सन्निकर्षेसमीपेददर्श दृष्ट्वाचासौकइतिपर्यैक्षत वितर्कितवान् १० ७

अमेयात्माकथंतद्विधूतवानित्यवितर्क्यरूपः धर्मंगोपायतीतिधर्मगुप् यद्वा धर्मंगोपायंतीतिधर्मगुपोराजानः तत्प्रभुः तेषामपिपाल
कत्वात् दशमासपरिच्छेद्यस्यतस्यमिषतः पश्यतः यत्र दृष्टस्तत्रैवान्तर्हितः नलक्ष्यंगतः यतोविभुः सर्वगतः ११ उदर्कउत्तरफलम् स
र्वगुणानामुत्तरोत्तराधिक्यसूचकेलग्ने तत्रहेतुः अनुकूलैरन्यैर्ग्रहैः सहितानांशुभग्रहाणामुदयोयस्मिन् १२ जातकंजातकर्म मंगलं
पुण्याहम् १३ वरान्श्रेष्ठान् स्वन्नंशोभनमन्नंच यावन्नच्छिद्यतेनालंतावन्नाप्नोतिसूतकम् छिन्नेनालेततः पश्चात्सूतकंतुविधीयत
इतिवचनात् ततःपूर्वंप्रादात् आमान्नंवा प्रजातीर्थेपुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले तीर्थविद्दानकालज्ञः पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवतिचाक्षय

विधूयतदमेयात्माभगवान्धर्मगुब्विभुः मिषतोदशमास्यस्यतत्रैवांतर्दधेहरिः ११ ततःसर्वगुणोदर्केसानु
कूलग्रहोदये जज्ञेवंशधरःपांडोर्भूयःपांडुरिवौजसा १२ तस्यप्रीतमनाराजाविप्रैर्धौम्यकृपादिभिः जा
तकंकारयामासवाचयित्वाचमंगलम् १३ हिरण्यंगांमहींग्रामान्हस्त्यश्वान्नृपतिर्वरान् प्रादात्स्वन्नं
चविप्रेभ्यःप्रजातीर्थेसतीर्थवित् १४ तमूचुर्ब्राह्मणास्तुष्टाराजानंप्रश्रयान्वितम् एषह्यस्मिन्प्रजातंतौ
पुरूणांपौरवर्षभ १५ दैवेनाप्रतिघातेनशुक्लेसंस्थामुपेयुषि रातोवोऽनुग्रहार्थायविष्णुनाप्रभविष्णु
ना १६ तस्मान्नाम्नाविष्णुरातइतिलोकेबृहच्छ्रवाः भविष्यतिनसंदेहोमहाभागवतोमहान् १७
युधिष्ठिरउवाच अप्येषवंश्यान्राजर्षीन्पुण्यश्लोकान्महात्मनः अनुवर्तितास्वयशसासाधुवा
देनसत्तमाः १८

म्इतिस्मृतेः देवाश्चपितरश्चैवपुत्रेजातेद्विजन्मनाम् आयांतिहिनृपश्रेष्ठपुण्याहमितिचाब्रुवन्नितिच १४
हेपौरवर्षभपुरूणांपुरुवंश्यानाम् १५ शुक्लेशुद्धे अस्मिन्प्रजातंतौ दैवेन कथंभूतेनअप्रतिघातेनदुर्वारेणसंस्थांनाशमुपेयु
षिगतेसति वोऽनुग्रहार्थाययस्मात्प्रभवनशीलेनश्रीविष्णुनारातोदत्तः १६ तस्माल्लोकेविष्णुरातइतिनाम्नाभविष्यति महाभा
गवतश्च गुणैश्चमहान्भविष्यति नात्रसंदेहइतितंराजानंब्राह्मणाऊचुरितित्रयाणामन्वयः १७ महाभागवतोभविष्यतीत्यु-
क्तेहृष्टःपृच्छति अपिस्वित्किंस्वित् साधुवादेनस्वयशसासत्कीर्त्याचानुवर्त्तिताभविष्यतीतिपूर्वस्यैवातः परमप्यनुषंगः १८

प्रजानामविता रक्षकः मानवः मनोः पुत्रः ब्रह्मण्यो ब्राह्मणहितः सत्यप्रतिज्ञश्च श्रीरामो यथा १९ उशीनरदेशाधिपतिः शिबिः येनस्वमांसंश्येना यदत्वा शरणागतः कपोतोरक्षितः स्वानांज्ञातीनाम् यज्वनांचयशोविस्तारकोदौष्यंतिर्भरतइव २० अर्जुनयोः पार्थकार्त्तवीर्ययोः २१ हिमवानिवसतांनिषेव्यः अनन्यगतिकत्वेनवसुधेवतितिक्षुः क्षंता प्रीत्यामातापितराविवसहिष्णुः २२ पितामहोब्रह्मातेनसमः साम्येसमत्वेरमाश्रयोहरिः २३ सर्वैः सद्गुणैर्माहात्म्यंयत्तस्मिन्श्रीकृष्णात्तुल्यः २४ धृत्याधैर्येणसद्ग्रहः सन्‌मद्‌ग्रहः अभिनिवेशोयस्यसः आ

ब्राह्मणाऊचुः पार्थप्रजाऽविता साक्षादिक्ष्वाकुरिवमानवः ब्रह्मण्यः सत्यसंधश्चरामोदाशरथिर्यथा १९ एषदाताशरण्यश्चयथाह्यौशीनरः शिबिः यशोविततितास्वानांदौष्यंतिरिवयज्वनाम् २० धन्विनामग्रणीरेषतुल्यश्चार्जुनयोर्द्वयोः हुताशइवदुर्धर्षःसमुद्रइवदुस्तरः २१ मृगेंद्रइवविक्रांतोनिषेव्योहिमवानिव तितिक्षुर्वसुधेवासौसहिष्णुःपितराविव २२ पितामहसमःसाम्येप्रसादेगिरिशोपमः आश्रयःसर्वभूतानांयथादेवोरमाश्रयः २३ सर्वसद्गुणमाहात्म्यएषकृष्णमनुव्रतः रंतिदेवइवोदारोययातिरिवधार्मिकः २४ धृत्याबलिसमःकृष्णेप्रह्रादइवसद्ग्रहः आहर्त्तैषोऽश्वमेधानांवृद्धानांपर्युपासकः २५ राजर्षीणांजनयिताशास्ताचोत्पथगामिनाम् निग्रहीताकलेरेषभुवोधर्मस्यकारणात् २६ तक्षकादात्मनोमृत्युंद्विजपुत्रोपसर्जितात् प्रपत्स्यतउपश्रुत्यमुक्तसंगःपदंहरेः २७ जिज्ञासितात्मयाथात्म्योमुनेर्व्याससुतादसौ हित्वेदंनृपगंगायांयास्यत्यद्धाऽकुतोभयम् २८ इतिराज्ञउपादिश्यविप्राजातककोविदाः लब्धोपचितयःसर्वेप्रतिजग्मुःस्वकान्गृहान् २९ सएषलोकेविख्यातःपरीक्षिदितियत्प्रभुः गर्भेदृष्टमनुध्यायन्परीक्षेतनरेष्विह ३०

हर्त्ताकर्त्ता २५ राजर्षीणांजनमेजयादीनाम् २६ द्विजपुत्रेणप्रेरितात्तक्षकादात्मनोमृत्युमुपश्रुत्यहरेः पदंप्रपत्स्यते भजिष्यति २७ ततश्चजिज्ञासितमात्मनोयाथात्म्यंयेनसः इदंशरीरंगंगायांहित्वाअकुतोभयंपदंयास्यति २८ लब्धाउपचितिःपूजायैस्ते २९ परीक्षिदितिनामनिर्वक्ति सएषइति यद्यस्मात्प्रभुःसमर्थःसन्गर्भेदृष्टंपुरुषमनुध्यायन्इहदृश्यमानेषुनरेषुमध्येसर्वमपिनरंपरीक्षेतअयमसौभवेदितिनोवेतिविचारयंदतः परीक्षिदितिविख्यातः पूर्वदृष्टमितिवापाठः ३० ७. ७.

शुक्लेशुक्लपक्षे सप्रसिद्धउडुपोऽन्वहंयथाकाष्ठाभिः पंचदशकलाभिरापूर्यमाणोवर्द्धते एवंपितृभिर्युधिष्ठिरादिभिः कामैश्चतुःष

ष्टिकलाभिश्चापूर्यमाणोवर्द्धते ३१ पूर्वमपहृत्यैश्वानश्वमेधान्स्त्रावसरेसप्रकारंकथयति ज्ञातिद्रोहस्यहानेच्छयायक्ष्यमाणःकरदं
डयोरन्यत्रताभ्यांविनाऽलब्धधनोदध्यौचिंतयामास करदंडजस्यपरिजनभरणमात्रोपक्षीणत्वात् ३२ प्रहीणंमरुत्तस्ययज्ञेत्यक्तंसु
वर्णपात्रादिकमानीतवंतः ३३ संभृतसंभारःसंपादितयज्ञोपकरणःभीतोज्ञातिद्रोहात् ३४ इतिप्रथमेटीकायांद्वादशोऽध्यायः
१२ निर्गमोधृतराष्ट्रस्यविदुरोक्त्यात्रयोदशे उक्तःपौत्राभिषेकेणवक्तुंराज्ञोमहोदयम् १ इदानींपरीक्षितः कलिनिग्रहादिकर्माणि

सराजपुत्रोववृधे आशुशुक्लइवोडुपः आपूर्यमाणःपितृभिः काष्ठाभिरिवसोऽन्वहम् ३१ यक्ष्यमाणोऽश्वमे
धेनज्ञातिद्रोहजिहासया राजाऽलब्धधनोदध्यावन्यत्रकरदंडयोः ३२ तदभिप्रेतमालक्ष्यभ्रातरोऽच्युतचोदि
ताः धनंप्रहीणमाजह्रुरुदीच्यांदिशिभूरिशः ३३ तेनसंभृतसंभारोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः वाजिमेधैस्त्रिभिर्भी
तोयज्ञैःसमयजद्धरिम् ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेपरीक्षिज्जन्माद्युत्कर्षोनामद्वादशो
ऽध्यायः १२ सूतउवाच विदुरस्तीर्थयात्रायांमैत्रेयादात्मनोगतिम् ज्ञात्वाऽगाद्धास्तिनपुरंतयावाप्त
विविस्तितः १ यावतःकृतवान्प्रश्नान्क्षत्ताकौषारवाग्रतः जातैकभक्तिर्गोविंदेतेभ्यश्चोपरराम ह २ तंबं
धुमागतंदृष्ट्वाधर्मपुत्रःसहानुजः धृतराष्ट्रोयुयुत्सुश्चसूतःशारद्वतःपृथा ३ गांधारीद्रौपदीब्रह्मन्सुभद्रा
चोत्तराकृपी अन्याश्चजामयःपांडोर्ज्ञातयःससुताःस्त्रियः ४

कथयिष्यन्विदुरागमनेनधृतराष्ट्रप्रस्थानम् त
तोऽर्जुनागमनम् ततःपांडवप्रस्थानंचनिरूप यतित्रिभिरध्यायैः गतिंहरिम् तयात्मगत्याऽवाप्तंविविस्तितंज्ञातुमिष्टंसर्वंयेन १
तदेवाह यावतःकर्मयोगव्रतादिविषयान्प्रश्नान्प्रथमंकृतवान् कौषारवस्यमैत्रेयस्यपुरतः पश्चात्त्रिचतुरप्रश्नार्थज्ञानमात्रेण
गोविंदेजातैकभक्तिः कृतार्थःसन्तेभ्यःप्रश्नेभ्यःउपरराम ततःपरंनविजिज्ञासितवान् २ सूतःसंजयःशारद्वतःकृपः ३ कृपीद्रो
णभार्या जामयोज्ञातिभार्याः अन्याश्चस्त्रियः प्राणंतन्वइवेतिकुतश्चिन्मूर्छादिदोषतःप्राणेसन्नेसतितन्वःकरांघ्र्यादयोनिश्चेष्टा
भवंति पुनस्तस्मिन्नाविर्भूतेयथोत्तिष्ठंतितद्वत् ४ ५ ५ ५ ५

विरहेणयदौत्कंठ्यंतेनकातराः विवशाः ५ ६ पक्षिणोहास्त्याजितयथा निर्भेदेनपक्षच्छाययावर्द्धयंतितद्वत् युष्मत्पक्षपातच्छाययासमेधितान्नोऽस्मान्‌किंनस्मरथ समेधितत्वमेवाह विषद्गणात्यस्मान्मोचिताःस्म ७ वोयुष्माभिः कयावृत्त्यावर्त्तितंदेहवृत्तिःकृता कानिचतीर्थादीनिसेवितानीति ८ भवतांचतीर्थाटनंनस्वार्थंकिंतुतीर्थानुग्रहार्थमित्याह भवद्विधेति मलिनजनसंपर्केणमलिनानितीर्थानिसंतःपुनःस्वयंतीर्थीकुर्वंति स्वांतंमनः तत्रस्थेन स्वस्यांतःस्थितेनेतिवा ९ अपिकिंसुखमासते भवद्भिःक्वापिदृष्टाःश्रुतावा १० ११ यदुकुलक्षयावर्णनेकारणमाह नन्विति १२ श्रेयस्कृतत्वमुपदिशन् १३ ननुशूद्रोऽसौकथमुपदिशेत् नह्यसौशू-

अभिसंगम्यविधिवत्परिष्वंगाभिवादनैः मुमुचुःप्रेमबाष्पौघंविरहौत्कंठ्यकातराः ५ राजातमर्हयांचक्रेकृतासनपरिग्रहम् तंभुक्तवतमासीनंविश्रांतंसुखमासने प्रश्रयावनतोराजाप्राहतेषांचशृण्वताम् ६ युधिष्ठिरउवाच अपिस्मरथनोयुष्मत्पक्षच्छायासमेधितान् विपद्गणाद्विषाग्न्यादेर्मोचितायत्समातृकाः ७ कयावृत्त्यावर्त्तितंवश्चरद्भिःक्षितिमंडलम् तीर्थानिक्षेत्रमुख्यानिसेवितानीहभूतले ८ भवद्विधाभागवतास्तीर्थभूताःस्वयंविभो तीर्थीकुर्वंतितीर्थानिस्वांतस्थेनगदाभृता ९ अपिनःसुहृदस्तातबांधवाःकृष्णदेवताः दृष्टाःश्रुतावायदवःस्वपुर्यांसुखमासते १० इत्युक्तोधर्मराजेनसर्वंतत्समवर्णयत् यथानुभूतंक्रमशोविनायदुकुलक्षयम् ११ नन्वप्रियंदुर्विषहंनृणांस्वयमुपस्थितम् नावेदयत्सकरुणोदुःखितान्द्रष्टुमक्षमः १२ कंचित्कालमथावात्सीत्सत्कृतोदेववत्सुखम् भ्रातुर्ज्येष्ठस्यश्रेयस्कृत्सर्वेषांप्रीतिमावहन् १३ अबिभ्रदर्यमादंडंयथावदघकारिषु यावद्दधारशूद्रत्वंशापाद्वर्षशतंयमः १४

द्रः किंतुयमस्तद्रूपेणासीत् किंतत्रकारणंतत्राह यमेचात्रागतेअमुत्रकोदंडधरइत्यपेक्षायामाह अबिभ्रदिति धृतवानित्यर्थः मांडव्यस्यशापात् तथाहि क्वचिच्चोराननुधावंतोराजभटामांडव्यस्यऋषेस्तपश्चरतःसमीपेतान्संप्राप्यतेनसहनिबध्यानीयराज्ञेनिवेद्यतदाज्ञयासर्वान्शूलमारोपयामासुः ततोराजातमृषिंज्ञात्वाशूलादवतार्यप्रसादयामास ततोमुनिर्यमंगत्वाकुपितउवाचकस्मादहंशूलमारोपितइति तेनोक्तंत्वंबाल्येशलभंकुशाग्रेणाविध्यक्रीडितवानिति तच्छ्रुत्वामांडव्यस्तंशशापबाल्येऽजानतोमेमहांतंदंडंयतस्त्वंकारितवान् अतःशूद्रोभवेति १४ ७ ७ ७ ७

इदानींराज्यस्यापकर्षंनिरूपयितुमुत्कर्षंनिगमयति युधिष्ठिरइति कुलंधरंवंशधरम् १५ तदीहयागृहव्यापारेणप्रमत्तानामत्यन्तकाम
न् आयुः कालः अतिक्रांतः यद्वा नानर्थ [illegible] १६ अभिप्रेत्य [illegible] १७ [illegible] कारः क्रियतांकिंनिर्गमनेनतत्राह प्रतिक्रिये
तिसर्वेषामिति यैःप्रतिकर्त्तव्यंतेषामपीत्यर्थः १८ कथंधनादिवियोगः सोढुंशक्यः अतआह येनचेतिअभिपन्नः अभिग्रस्तः १९
तत्रावस्थानमतिदैन्यमितिदर्शयन्वैराग्यमुत्पादयतिपितृभ्रात्रितिसप्तभिः आत्माचदेहः २० येनपुत्राहतास्तेनभीमेनदत्तंपिंडमन्नं
गृहपालइव गृहपालःश्वा २१ निसृष्टःप्रक्षिप्तःगरोविषम् दूषिताः अवमताः तदत्तैरन्नादिभिर्लब्धैरसुभिःकियत्प्रयोजनंनकिं

युधिष्ठिरोलब्धराज्योदृष्ट्वापौत्रंकुलंधरम् भ्रातृभिर्लोकपालाभैर्मुमुदेपरयाश्रिया १५ एवंगृहेषुसक्तानां
प्रमत्तानांतदीहया अत्यक्रामदविज्ञातःकालःपरमदुस्तरः १६ विदुरस्तदभिप्रेत्यधृतराष्ट्रमभाषत राजन्नि
र्गम्यतांशीघ्रंपश्येदंभयमागतम् १७ प्रतिक्रियानयस्येहकुतश्चित्कर्हिचित्प्रभो सएवभगवान्कालःसर्वेषान्नः
समागतः १८ येनचैवाभिपन्नोऽयंप्राणैःप्रियतमैरपि जनःसद्योवियुज्येतकिमुतान्यैर्धनादिभिः १९ पितृभ्रा
तृसुहृत्पुत्राहतास्तेविगतंवयः आत्माचजरयाग्रस्तःपरगेहमुपाससे २० अहोमहीयसीजंतोर्जीविताशाययाभ
वान् भीमेनावर्जितंपिंडमादत्तेगृहपालवत् २१ अग्निर्निसृष्टोदत्तश्चगरोदाराश्चदूषिताः हृतंक्षेत्रंधनंयेषांत
द्दत्तैरसुभिःकियत् २२ तस्यापितवदेहोऽयंकृपणस्यजिजीविषोः परैत्यनिच्छतोजीर्णोजरयावाससीइव २३
गतस्वार्थमिमंदेहंविरक्तोमुक्तबंधनः अविज्ञातगतिर्जह्यात्सवैधीरउदाहृतः २४ यःस्वकात्परतोवेहजातनिर्वे
दआत्मवान् हृदिकृत्वाहरिंगेहात्प्रव्रजेत्सनरोत्तमः २५ अथोदीचींदिशंयातुस्वैरज्ञातगतिर्भवान् इतोऽर्वाक्
प्रायशःकालःपुंसांगुणविकर्षणः २६

चिदित्यर्थः २२ तस्यापिएवंदैन्यमनुभवतोऽपिपरैति क्षीयते अतएवधीरोभवेति २३ किं
लक्षणोधीरइत्यपेक्षायामाह गतस्वार्थंयशोधर्मादिशून्यम् मुक्तबंधनःत्यक्ताभिमानः क्वगतइत्यविज्ञातागतिर्यस्यसः धीरःप्राप्तदुःखस्य
स्वयंसहनेनमुक्तिप्राप्तेः २४ नरोत्तमस्तुततःप्रागेवकृतप्रतीकारःस्वकात्स्वतएव परतःपरोपदेशतोवा २५ त्वंतुनरोत्तमोनाभूः अतइदा
नींधीरोभवइत्याह अथेति अर्वाक् अर्वाचीनःएष्यन्नित्यर्थः गुणान्धैर्यदयादीन्विकर्षतिआच्छिनत्तीतितथा २६ ७ ७

अजमीढः अजमीढवंशजः प्रज्ञाचक्षुरंधः एवंबोधितःसन् दृढिमः निःस्नेहान् भ्रात्रासंदर्शितः अध्वा बंधमोक्षयोमार्गोयस्य सः २७ सुबलस्यपुत्री गांधारी साध्वी सुशीला हिमालयंप्रयांतंपतिमनुजगाम ननु कथं सासुकुमारीहिमादिदुःखबहुलंहिमवंतं गताअतआह न्यस्तदंडानांप्रहर्षोयस्मिन्तम् दुःखदमपिकेषांचित्प्रहर्षहेतुर्भवतीत्यत्र दृष्टांतः मनस्विनांशूराणांयुद्धेसन्तीव्रःप्रहारोयथा पाठांतरेसत्संप्रहारंसुद्धयथेति २८ कृतंमैत्रंमित्रदैवत्यंसंध्यावदनंयेन नत्वासंपूज्य पितरौविदुरधृतराष्ट्रौ २९ हेगावल्गाने गवल्गानस्यपुत्रसंजय ३० अकृतप्रज्ञमंदमतौ शमलमपराधम् आशंसमानः आशंकमानः भार्ययासह ३१ यौअरक्षतांतौ इतः

एवंराजाविदूरेणानुजेनप्रज्ञाचक्षुर्बोधितोह्याजमीढः छित्वास्वेषुस्नेहपाशान्द्रढिम्नोनिश्चक्रामभ्रातृसंदर्शिताध्वा २७ पतिंप्रयांतंसुबलस्यपुत्रीपतिव्रताचानुजगामसाध्वी हिमालयंन्यस्तदंडप्रहर्षंमनस्विनामिवसत्संप्रहारः २८ अजातशत्रुः कृतमैत्रोहुताग्निर्विप्रान्नत्वातिलगोभूमिरुक्मैः गृहंप्रविष्टोगुरुवंदनायनचापश्यत्पितरौसौबलीञ्च २९ तत्रसंजयमासीनंपप्रच्छोद्विग्नमानसः गावल्गाने क्वनस्तातोवृद्धोहीनश्चनेत्रयोः ३० अंबा चहतपुत्रार्त्तापितृव्यःक्वगतःसुहृत् अपिमय्यकृतप्रज्ञेहतबंधुःसभार्यया आशंसमानःशमलंगंगायांदुःखितोऽपतत् ३१ पितर्युपरतेपांडौसर्वान्नःसुहृदःशिशून् अरक्षतांव्यसनतः पितृव्यौक्वगतावितः ३२ सूतउवाच कृपयास्नेहवैक्लव्यात्सूतोविरहकर्शितः आत्मेश्वरमचक्षाणोनप्रत्याहातिपीडितः ३३ विमृज्याश्रूणिपाणिभ्यांविष्टभ्यात्मानमात्मना अजातशत्रुंप्रत्यूचेप्रभोःपादावनुस्मरन् ३४ संजयउवाच नाहंवेदव्यवसितंपित्रोर्वःकुलनंदन गांधार्यावामहाबाहोमुषितोऽस्मिमहात्मभिः ३५ अथाजगामभगवान् नारदःसहतुंबरुः प्रत्युत्थायाभिवाद्याहसानुजोऽभ्यर्चयन्निव ३६

स्थानात् ३२ कृपयास्नेहवैक्लव्याच्चातिपीडितः आत्मेश्वरंधृतराष्ट्रमपश्यन् विरहकर्शितश्चसूतःसंजयोनप्रत्युत्तरमाह ३३ आत्मनाबुद्ध्या आत्मानंमनोविष्टभ्यधैर्ययुक्तंकृत्वाप्रभोर्धृतराष्ट्रस्य ३४ गांधार्याश्चव्यवसितंनिश्चितम् यतोमुषितोवंचितोऽस्मीति ३५ एवंकंचित्कालंशोचतितस्मिन् अथनारदआजगाम अत्रास्तिक्वचित्पुस्तकेपाठांतरम् तदुक्तंध्ययथासंप्रदायंव्याख्यायते शोकवेगादभ्यर्चयन्निवाह राजानमभ्यर्चयत् ३६

नाहंवेदवेद्मि तपस्विनीदुःखयुक्ता अपारेशोकार्णवेभगवान्त्वमेवपारदर्शकः अतोब्रूहीतिशेषः ३७ आदावेवयथावृत्तकथने-
शोकेनमूर्च्छितः पतेदितिप्रथमंतावच्छोकमुपशमयति माकंचनशुचः माशोच नकेवलंतानेव यद्यस्मादीश्वराधीनंजगत् ३८ तदे
वाह लोकाइति ३९ ४० प्रवृत्तौपारतंत्र्यमुक्त्वासंयोगवियोगयोरप्याह यथेति क्रीडोपस्कराणांक्रीडासाधनानाम् ४१ ईश्वराधी
नत्वान्नशोकः कार्यइत्युक्तम् लोकतत्त्वेविचार्यमाणेनिर्विषयोऽयंशोकइत्याह यद्यदिलोकंजनंध्रुवंजीवरूपेण अध्रुवंदेहरूपेण नचे
नि नध्रुवंनाप्यध्रुवंशुद्धब्रह्मरूपेणअनिर्वचनीयत्वेनवा उभयंवाचिज्जडांशातः सर्वथाचतुर्ष्वपिपक्षेषुतेपित्रादयोनशोच्याः स्नेहाद

युधिष्ठिरउवाच नाहंवेदगतिंपित्रोर्भगवन्क्वगतावितः अंबावाहतपुत्रार्त्ताक्वगताचतपस्विनी कर्णधार
इवापारेभगवान्पारदर्शकः ३७ अथाबभाषेभगवान्नारदोमुनिसत्तमः माकंचनशुचोराजन्यदीश्वरवशंजग
त् ३८ लोकाःसपालायस्येमेवहंतिबलिमीशितुः ससंयुनक्तिभूतानिसएववियुनक्तिच ३९ यथागावोन
सिप्रोतास्तंत्यांबद्धाःस्वदामभिः वाक्तंत्यांदामभिर्बद्धावहंतिबलिमीशितुः ४० यथाक्रीडोपस्कराणांसंयो
गविगमाविह इच्छयाक्रीडितुःस्यातांतथैवेशेच्छयानृणाम् ४१ यन्मन्यसेध्रुवंलोकमध्रुवंवानचोभयम् स
र्वथानहिशोच्यास्तेस्नेहादन्यत्रमोहजात् ४२ तस्माज्जह्यंगवैक्लव्यमज्ञानकृतमात्मनः कथंत्वनाथाः कृपणा
वर्त्तेरंस्त्वनमाश्रिताः ४३ कालकर्मगुणाधीनोदेहोऽयंपांचभौतिकः कथमन्यांस्तुगोपायेत्सर्पग्रस्तोयथापरम्
४४ अहस्तानिसहस्तानामपदानिचतुष्पदाम् फल्गूनितत्रमहतांजीवोजीवस्यजीवनम् ४५

न्यत्र स्नेहएवकेवलंशोकहेतुः सचाज्ञानमूलइत्यर्थः ४२ तस्मान्मांविनाकथंनेवर्त्तेरन्नितिमनसावैक्लव्यंचव्याकुलतांत्यज ४३
तत्रत्वद्देहतस्तेषांवृत्तिरेवतावन्नास्तीत्याह कालोगुणक्षोभकः कर्मजन्मनिमित्तम् गुणाउपादानम् तदधीनः पांचभौतिकःज
डः तद्विभागेनाशवांश्च सर्पग्रस्तः अजगरगिलितोयथाऽन्यंनरक्षतितद्वत् ४४ ईश्वरेणविहितावृत्तिश्चसर्वतःसुलभैवेत्याह अ
हस्तानिपश्वादीनि अपदानितृणादीनि तत्रतेषुहस्तादिष्वपिफल्गूनिअल्पानि एवंजीवःसर्वोऽपिजीवस्यसर्वस्यजीवनंजीविका
एतेनैवसर्वतोमृत्युग्रासत्वंचोक्तम् ४५ ६ ६ ६ ६

मोहनिवृत्त्यर्थं द्वैतस्यावस्तुत्वमाह तदिदमहस्तसहस्तादिरूपंजगत् स्वदृक् भगवानेव नततः पृथक् सचैकएवनतुनाना ननुसजातीयविजातीयभेदेप्रत्यक्षेकुतएतत्तत्राह आत्मनांभोक्तृणामात्मास्वरूपम् अतोनसजातीयभेदः अंतरोऽनंतरश्च अंतर्बहिश्चभोक्तृभोग्यरूपश्चभाति अतोनवाविजातीयभेदोऽपि एकः कथंतथाप्रतीयतेअतआह माययाबहुधातंपश्येति ४६ क्वासावस्तीदृशोमहामायावीह्वारकायामित्याह सोऽयमिति अस्यांभूम्याम् अभवायनाशाय ४७ तर्हिश्रीकृष्णोऽत्रास्तीत्यत्रैवास्थांमाकृथाइत्याह तच्चदेवानांकार्यंतेननिष्पादितम् केवलमवशेषंप्रतीक्षते यदुकुलक्षयमितिहृदिस्थम् ततोनिजंधामयास्यति ततोयूयमपिगच्छतेत्यर्थः तन्त्वप्नतमपिविदुरवदेवनावर्णयत् ४८ तदेवंशोकमास्थांचनिवार्यजिज्ञासवेतस्मैयथावृत्तंकथयतिधृतराष्ट्रइतिषड्भिः हिमवतोदक्षिणेभागे ४९ यावैप्रसिद्धास्वर्धुनीसाआत्मानंयत्रसप्तधाव्यधात् किमर्थम् नानापृथक्सप्तभिः स्रोतोभिःप्रवाहैः सप्तानामृषीणांप्रीतये अतएव तत्तीर्थंसप्तस्रोतोवदंति ५० तत्रतेनकृतमष्टांगयोगमाह स्नात्वेतिचतुर्भिः तत्रस्नानंहोमोऽब्भक्षणंचेतिनियमाउक्ताः भक्षस्थानेअपांस्वीकारादब्भक्षः उपशांतः आत्मायस्यसः विगताः पुत्रादिईषणायस्मादितिनियमाउक्ताः ५१ जितासनइत्यादिना आसनप्राणायामप्रत्याहाराउक्ताः हरिभावनयेतिधारणोक्ता ध्वस्ताः रजःसत्वतमोरूपामलायस्येतिफलतोध्यानमुक्तम् ५२ समाधिमाह विज्ञानेतिद्वाभ्याम् आत्मानमहंकारास्पदंस्थूलदेहाद्वियोज्य एकीकृत्य तंचविज्ञानात्मानंदृश्यांशाद्वियोज्यक्षेत्रज्ञेद्रष्टरिप्रविलाप्यतंचक्षेत्रज्ञंदृष्टंशाद्वियोज्यआधारेआश्रयसंज्ञेब्रह्मणिप्रविलाप्यघटांबरंघटोपाधेर्वियोज्य यथामहाकाशेप्रविलाप्यतेतद्वत् ५३

तदिदंभगवान्राजन्नेकआत्मात्मनांस्वदृक् अंतरोऽनंतरोभातिपश्यतंमाययोरुधा ४६ सोऽयमद्यमहाराजभगवान्भूतभावनः कालरूपोऽवतीर्णोऽस्यामभवायसुरद्विषाम् ४७ निष्पादितंदेवकृत्यमवशेषंप्रतीक्षते तावद्यूयमवेक्षध्वंभवेद्यावदिहेश्वरः ४८ धृतराष्ट्रःसहभ्रात्रागांधारीचस्वभार्यया दक्षिणेनहिमवतऋषीणामाश्रमंगतः ४९ स्रोतोभिःसप्तभिर्यावैस्वर्धुनीसप्तधाव्यधात् सप्तानांप्रीतयेनानासप्तस्रोतःप्रचक्षते ५० स्नात्वाऽनुसवनंतस्मिन्हुत्वाचाग्नीन्यथाविधि अब्भक्षउपशांतात्मासआस्तेविगतैषणः ५१ जितासनोजितश्वासःप्रत्याहृतषडिंद्रियः हरिभावनयाध्वस्तरजःसत्वतमोमलः ५२ विज्ञानात्मनिसंयोज्यक्षेत्रज्ञेप्रविलाप्यतम् ब्रह्मण्यात्मानमाधारेघटांबरमिवांबरे ५३

व्युत्थानाभावमाह ध्वस्तेति अंतर्गुणक्षोभाद्वा बहिरिंद्रियविक्षेपाद्वा व्युत्थानं भवेत् तदुभयं तस्य नास्ति यतो ध्वस्तो मायागुणा नामुदर्को उत्तरफलं वासनायस्य सः निरुद्धानि करणानि चक्षुरादीनि आशयो मनश्च यस्य सः अतएव निवर्त्तित अखिल आहारोऽभ्यो ग्यामिंद्रियैर्विषयाहरणं वा येन सः स्थाणुरिव निश्चल आस्ते तथाभूतमप्याने तु सुघटं प्रत्याह तस्येति अंतरायो विघ्नः मैवाभूरिस्य ड्डागमः छांदसः ५४ दर्शनमपि तावत् कुर्यामीत्यघटं प्रत्याह सवै अद्यतनाद्दिनात् स्वस्वाधीनम् तर्हि दाहार्थं गमिष्यामीत्याह तच्चेति ५५ तर्हि गांधार्यानयनाय गमिष्यामीत्याह पत्युर्देहे सहोटजे पर्णशालासहिते योगाग्निनासह गार्हपत्यादिभिर्दह्यमा

ध्वस्तमायागुणोदर्को निरुद्धकरणाशयः निवर्त्तिताखिलाहार आस्ते स्थाणुरिवाचलः तस्यांतरायो मैवाभूः संन्यस्ताखिलकर्मणः ५४ सवा अद्यतनाद्राजन्परतः पंचमेऽहनि कलेवरं हास्यति स्वं तच्च भस्मीभविष्यति ५५ दह्यमानेऽग्निभिर्देहे पत्युः पत्नी सहोटजे बहिः स्थिता पतिं साध्वी तमग्निमनुवेक्ष्यति ५६ विदुरस्तु तदाश्चर्यं निशाम्य कुरुनंदन हर्षशोकयुतस्तस्माद्गंता तीर्थनिषेवकः ५७ इत्युक्त्वाऽथारुहत्स्वर्गं नारदः सहतुंबरुः युधिष्ठिरो वचस्तस्य हृदि कृत्वाऽजहाच्छुचः ५८ इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः १३ सूत उवाच संप्रस्थिते द्वारकायां जिष्णौ बंधुदिदृक्षया ज्ञातुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् १ व्यतीताः कतिचिन्मासास्तदा नायात्ततोऽर्जुनः ददर्श घोररूपाणि निमित्तानि कुरूद्वहः २ कालस्य च गतिं रौद्रां विपर्यस्तर्तुधर्मिणः पापीयसीं नृणां वार्त्तां क्रोधलोभानृतात्मनाम् ३

ने तस्य पत्नी बहिः स्थिता सती तं पतिमन्वग्निं वेक्ष्यति प्रवेक्ष्यति ५६ तर्हि विदुरानयनार्थं गंतव्यमेव नेत्याह विदुरस्तु तन्निशाम्य दृष्ट्वा भ्रातुः सद्गत्या हर्षः तन्मृत्युना शोकश्च ताभ्यां युक्तः तस्मात्स्थानात्तीर्थानि सेवितुं गंता गमिष्यति ५७ शुचः शोकान् ५८ इति प्रथमे टीकायां त्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशे त्वरिष्टानि दृष्ट्वा राजा विशंकितः अशृणोदर्जुनात्कृष्णतिरोधानमितीर्यते १ श्रीकृष्णस्य चेति चकारेणाभिप्रायं च ज्ञातुम् १ कतिचित्सप्त तदाकालातिक्रमेऽपि ततः द्वारकातः नायात् नागतः निमित्तानि उत्पातान् कुरूद्वहो युधिष्ठिरः २ रौद्रां घोराम् तदेवाह विपर्यस्ता ऋतुधर्मा यस्मिन् तस्य वार्त्तां जीविकाम् क्रोधलोभानृतैर्युक्त आत्मा येषाम् ३ ६५ ६५

जिह्मप्रायंकपटबहुलंव्यवहृतंव्यवहारम् शाठ्यंवंचनंतस्मिन्मिश्रंसौहृदंसख्यम् पित्रादीनांप्रतियोगिभिः कल्कनंकलहादि ४ अत्यरिष्टानिअत्यंतमशुभानिदृष्ट्वानृणांलोभाद्यधर्मप्रकृतिंचदृष्ट्वा अनुजंभीमम् ५ ६ वेतिवितर्के कस्माद्धेतोर्नायातीत्य हंनवेद्मि ७ अपिकिम् यदाआत्मनः आक्रीडंक्रीडासाधनमंगंमनुष्यनाट्यमुत्स्रष्टुमिच्छतिसकालःप्राप्तः ८ अस्माकंसर्वपुरुषार्थत्वेहेतुः श्रीकृष्णः अतस्तद्वियोगंविनाऽनिष्टंनस्यादित्याशयेनाह यस्मात्श्रीकृष्णाद्धेतोः एतच्चोपरिष्टादर्जुनःस्पष्टीकरिष्य

जिह्मप्रायंव्यवहृतंशाठ्यमिश्रंचसौहृदम् पितृमातृसुहृद्भ्रातृदंपतीनांचकल्कनम् ४ निमित्तान्यत्यरिष्टानिकालेत्वनुगतेनृणाम् लोभाद्यधर्मप्रकृतिंदृष्ट्वोवाचानुजंनृपः ५ युधिष्ठिरउवाच संप्रेषितोद्वारकायांजिष्णुर्बंधुदिदृक्षया ज्ञातुंचपुण्यश्लोकस्य कृष्णस्यचविचेष्टितम् ६ गताःसप्ताधुनामासाभीमसेनतवानुजः नायातिकस्यवाहेतोर्नाहंवेदेदमंजसा ७ अपिदेवर्षिणादिष्टःसकालोयमुपस्थितः यदात्मनोऽगमाक्रीडंभगवानुत्सिसृक्षति ८ यस्मान्नःसंपदोराज्यंदाराःप्राणाःकुलंप्रजाः आसन्सपत्नविजयोलोकाश्चयदनुग्रहात् ९ पश्योत्पातान्नरव्याघ्रदिव्यान्भौमान्सदैहिकान् दारुणाञ्छंसतोदूराद्भयंनोबुद्धिमोहनम् १० ऊर्वक्षिबाहवोमह्यंस्फुरंत्यंगपुनःपुनः वेपथुश्चापिहृदयेआराद्दास्यंतिविप्रियम् ११ शिवैषोद्यंतमादित्यमभिरौत्यनलानना मामंगसारमेयोऽयमभिरौतिह्यभीरुवत् १२ शस्ताःकुर्वंतिमांसव्यंदक्षिणंपशवोपरे वाहांश्चपुरुषव्याघ्रलक्षयेरुदतोमम १३

ति लोकाश्चयज्ञकरणानुरूपायस्यानुग्रहात् ९ अदूरात्संनिहितंनोऽस्माकंआशंसतः उत्पातान् १० दैहिकानाह ऊर्वीति ऊर्वादयोवामाःस्फुरंति वेपथुः कंपश्चहृदयेवर्त्तते एतेमह्यमारात्संनिहितंविप्रियंदास्यंति ११ भौमानाहसार्द्धैस्त्रिभिः शिवाक्रोष्ट्री आदित्यमभिरौतिउद्यत्सूर्याभिमुखंक्रोशति अनलानना अग्निंमुखेनवमंती अंगहेभीममामभिलक्ष्यसारमेयःश्वाऽभिरौति प्लुतंभाषति अभीरुवत्निःशंकम् १२ शस्ताः गवादयोमांसव्यंवामंकुर्वंति अपरेगर्दभाद्याःप्रदक्षिणंकुर्वंति वाहान्अश्वान् १३ ६९

अयंकपोतोमृत्युदूतः मृत्युसूचकः उलूकोघूकः प्रत्युलूकस्तत्प्रतिपक्षोघूकः काकोवा कुह्वानैः कुत्सितशब्दैः विश्वंशून्यमि
च्छतः १४ धूम्राधूसरादिशः परिधयोऽग्निमिवलोकमावृण्वंति दिव्यानाहसाहाभ्याम् निर्घातोनिरभ्रवज्रपातः स्तनयित्नु
वोऽभ्रगर्जितानितैःसह १५ तमःविशेषेणसृजन् असृक्ररक्तम् १६ ग्रहाणांमर्दयुद्धम् भूतारुद्रानुचराः तेषांगणैः संकुलेर्व्या
मिश्रैः प्राणिभिःसहितैः रोदसी द्यावापृथिव्यौज्वलितेप्रदीप्तेइवचपश्येति १७ पुनर्भौमानाहनद्यइतिसार्द्धैःत्रिभिःप्राणिनां

मृत्युदूतः कपोतोयमुलूकःकंपयन्मनः प्रत्युलूकश्चकुह्वानैरनिद्रौशून्यमिच्छतः १४ धूम्रादिशःप
रिधयःकंपतेभूःसहाद्रिभिः निर्घातश्चमहानासीत्साकंचस्तनयित्नुभिः १५ वायुर्वातिखरस्पर्शोरजसा
विसृजंस्तमः असृग्वर्षंतिजलदाबीभत्समिवसर्वतः १६ सूर्यंहतप्रभंपश्यग्रहमर्दमिथोदिवि ससंकुलैं
भूतगणैर्ज्वलितेइवरोदसी १७ नद्योनदाश्चक्षुभिताःसरांसिचमनांसिच नज्वलत्यग्निराज्येनकालोऽयं
किंविधास्यति १८ नपिबंतिस्तनंवत्सानदुह्यंतिचमातरः रुदंत्यश्रुमुखागावोनहृष्यंत्यृषभाव्रजे १९ दैव
तानिरुदंतीवस्विद्यंतिह्युच्चलंतिच इमेजनपदाग्रामाःपुरोद्यानाकराश्रमाः भ्रष्टश्रियोनिरानंदाःकिमघंद
र्शयंतिनः २० मन्यएतैर्महोत्पातैर्नूनंभगवतःपदैः अनन्यपुरुषश्रीभिर्हीनाभूर्हतसौभगा २१ इतिचिंत
यतस्तस्यदृष्टारिष्टेनचेतसा राज्ञःप्रत्यागमद्ब्रह्मन्यदुपुर्याःकपिध्वजः २२ तंपादयोर्निपतितमयथापूर्व
मातुरम् अधोवदनमब्बिंदून्सृजंतंनयनाब्जयोः २३ विलोक्योद्विग्नहृदयोविच्छायमनुजंनृपः पृच्छ-
तिस्मसुहृन्मध्येसंस्मरन्नारदेरितम् २४ युधिष्ठिरउवाच कच्चिदानर्त्तपुर्य्यांनःस्वजनाःसुखमा
सते मधुभोजदशार्हार्हसात्त्वतांधकवृष्णयः २५

मनांसिच १८ दुह्यंतीतिकर्मकर्त्तर्यार्षम् नमस्नुवंतीत्यर्थः १९ दैवतानिप्र
तिमाः अघंदुःखम् २० एतैःकृत्वा नविद्यतेअन्येषुपुरुषेषुश्रीर्वज्रांकुशादिशोभायेषांतैःभगवतःपदैर्हीनाभूरित्यहंमन्ये २१ तस्य
राज्ञः इतिएवंदृष्टान्यरिष्टानियेनतेनचेतसाचिंतयतःसतः २२ अयथापूर्वंनिपतितम् तदेवाहआतुरमित्यादि अपांबिंदून्अश्रूणि
नेत्राभ्यांविसृजंतमित्यर्थः २३ उद्विग्नंकंपितंहृदयंयस्यसः विच्छायंविगतकांतिम् २४ स्वजनाःबांधवाः २५ ६३ ६३

किंवक्ष्यतीतिशंकयाव्यवहितक्रमेणपृच्छति शूरइत्यादिना मारिषःमान्योमातामहः आनकदुंदुभिर्वसुदेवः २६ स्वसारःपरस्परम् वसुदेवक्षेमेनतासामपिक्षेमंपृष्टमेव तथाऽपिपृथक्पृच्छति स्वयमिति २७ आहुकःउग्रसेनः असत्पुत्रोयस्यअतएवजीवनमात्रमेवपृष्टम् अनुजश्चदेवकः हृदीकसुतःकृतवर्मा जयंतादयःकृष्णभ्रातरः २८ २९ सर्ववृष्णीनांमध्येमहारथः गंभीररयःयुद्धेमहावेगः वर्द्धतेमोदतइत्यर्थः ३० कृष्णस्यापत्यानिकार्ष्णयः तेषुप्रवराः ३१ सुनंदनंदौशीर्षण्यौमुख्यौयेषांते ३२ भगवतिस्व

शूरोमातामहः कच्चिदास्तेस्वस्त्यथवाऽथमारिषः मातुलःसानुजःकच्चित्कुशल्यानकदुंदुभिः २६ सप्तस्वसारस्तत्पत्न्योमातुलान्यःसहात्मजाः आसतेसस्नुषाःक्षेमंदेवकीप्रमुखाःस्वयम् २७ कच्चिद्राजाहुकोजीवत्यसत्पुत्रोऽस्यचानुजः हृदीकःससुतोऽक्रूरोजयंतगदसारणाः २८ आसतेकुशलंकच्चिद्येचशत्रुजिदादयः कच्चिदास्तेसुखंरामोभगवान्सात्वतांप्रभुः २९ प्रद्युम्नःसर्ववृष्णीनांसुखमास्तेमहारथः गंभीररयोऽनिरुद्धोवर्द्धतेभगवानुत ३० सुषेणश्चारुदेष्णश्चसांबोजांबवतीसुतः अन्येचकार्ष्णिप्रवराःसपुत्राऋषभादयः ३१ तथैवानुचराःशौरेःश्रुतदेवोद्धवादयः सुनंदनंदशीर्षण्यायेचान्येसात्वतर्षभाः ३२ अपिस्वस्त्यासतेसर्वेरामकृष्णभुजाश्रयाः अपिस्मरंतिकुशलमस्माकंबद्धसौहृदाः ३३ भगवानपिगोविंदोब्रह्मण्योभक्तवत्सलः कच्चित्पुरेसुधर्मायांसुखमास्तेसुहृद्वृतः ३४ मंगलायचलोकानांक्षेमायचभवायच आस्तेयदुकुलांभोधावाद्योऽनंतसखःपुमान् ३५ यद्बाहुदंडगुप्तायांस्वपुर्यांयदवोऽर्चिताः क्रीडंतिपरमानंदंमहापौरुषिकाइव ३६ यत्पादशुश्रूषणमुख्यकर्मणासत्यादयोद्व्यष्टसहस्रयोषितः निर्जित्यसंख्येत्रिदशांस्तदाशिषोहरंतिवज्रायुधवल्लभोचिताः ३७

खमास्तइतिप्रश्नस्यानौचित्यमाशंक्याह पुरइत्यादि ३४ भगवतोऽवस्थानेहिलोकानांमंगलंनान्यथेत्याशयेनाहचतुर्भिः मंगलायशुभाय क्षेमायलब्धपालनाय भवायउद्भवाय अनंतसखःबलभद्रसहायः ३५ अर्चिताःसर्वपूजिताःपरमानंदंयथाभवतितथा महापौरुषिकाः वैकुंठनाथानुचराः ३६ यस्यपादशुश्रूषणमेवमुख्यंतपआदिभ्यःश्रेष्ठंयत्कर्मतेनसत्यभामादयः संख्येयुद्धेश्रीकृष्णबलेननिर्जित्यतदाशिषः देवभोग्यान्पारिजातादीन् वज्रायुधस्यवल्लभाशचीतस्याःउचिताः ३७ छ छ छ छ

यद्वाहु दंडप्रभावोपजीविनः सधर्मोमंघ्रिभिरधिक्रामंतिसगोविंदः सखमास्तेइतिमत पंचमश्लोकेनान्वयः ३८ इदानींतस्यैवकुशलं पृच्छति कच्चिदितिषड्भिः अनामयमारोग्यम् नलब्धोमानोयेन बंधुभ्यः सकाशात् किंवातैःप्रत्युत अवज्ञातः तिरस्कृतः यतश्चिरोषितः बहुकालंतत्रस्थितः ३९ अभावैरितिच्छेदः प्रेमशून्यैः अमंगलैः परुषैः शब्दादिभिर्नाभिहतः नताडितोऽसिकिम् यद्वा अर्थिभ्यः किमपिदास्यामीतिनोक्तंकिम् यद्वा आशयासहयया आशाभवतितयादास्यामीतिप्रतिश्रुतंसत्नदत्तंकिम् ४० अन्यद्वाशरणागतंसंप्राप्तिमात्रंनत्यक्तवानसिकिम् यतस्त्वंपूर्वंशरणप्रदः आश्रयप्रदः ४१ अगम्यामितिच्छेदः नर्निदितांस्त्रियमगमः किंनगतवानसि अ

यद्वाहु दंडाप्युदयानुजीविनोयदुप्रवीराह्यकुतोभयासुहुः अधिक्रमंत्यंघ्रिभिराहृतांबलात्सभांसधर्मां सुरसत्तमोचिताम् ३८ कच्चित्तेऽनामयंतातभ्रष्टतेजाविभासिमे अलब्धमानोऽवज्ञातः किंवातातचिरोषितः ३९ कच्चिन्नाभिहतोभावैःशब्दादिभिरमंगलैः नदत्तमुक्तमर्थिभ्यआशयायत्प्रतिश्रुतम् ४० कच्चित्त्वंब्राह्मणंबालंगांवृद्धंरोगिणंस्त्रियम् शरणोपसृतंसत्वंनात्याक्षीःशरणप्रदः ४१ कच्चित्त्वंनागमोऽगम्यांगम्यांवासत्कृतांस्त्रियम् पराजितोवाऽथभवान्नोत्तमैर्नासमैःपथि ४२ अपिस्वित्पर्यभुंक्थास्त्वंसंभोज्यान्वृद्धबालकान् जुगुप्सितंकर्मकिंचित्कृतवान्नयदक्षमम् ४३ कच्चित्प्रेष्ठतमेनाथहृदयेनात्मबंधुना शून्योऽस्मिरहितोनित्यंमन्यसेतेऽन्यथानरुक् ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेयुधिष्ठिरवितर्कोनामचतुर्दशोऽध्यायः १४ सूतउवाच एवंकृष्णसखःकृष्णोभ्रात्राराज्ञाविकल्पितः नानाशंकास्पदंरूपंकृष्णविश्लेषकर्शितः १

सत्कृतांमलिनवस्त्रादिनानागमःकिम् नोत्तमैः अनुत्तमैःसमैरित्यर्थः असमैरधमैर्वाकिंनपराजितोऽसीत्यर्थः ४२ संभोजनार्हान्वृद्धान्बालकांश्चकिंस्वित्पर्यभुंक्थाः त्यक्त्वाभुक्तवानसिकिम् अक्षमंकर्तुमयोग्यंयत्तन्नकृतवानसिकिम् ४३ नित्यंसदाप्रेष्ठतमेनहृदयेनांतरंगेणस्वबंधुनाश्रीकृष्णेनरहितःशून्योऽस्मीतिमन्यसे अन्यथातेरुक्मनःपीडानघटेत ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ कलिप्रवेशमालक्ष्यधुरंन्यस्यपरीक्षिति आरुरोहनृपःस्वर्गमितिपंचदशोऽब्रवीत् १ कृष्णोऽर्जुनः अविकल्पितइतिच्छेदः नानाशंकास्पदंरूपमालक्ष्यविकल्पितइत्यर्थः प्रतिभाषितुंनाशक्नोदित्युत्तरेणान्वयः तत्रहेतवः कृष्णविश्लेषेणकर्शितः कृशःकृतः १ ७. ७. ७.

शोकेन हेतुना वदनं च हृच्चतएव सरोजे शुष्यती वदनसरोजे यस्य सः हता प्रभा तेजो यस्य सः २ शुचः शोकाश्रूणि यान्युद्गच्छंति तानि नेत्रयोरेव संस्तभ्य गलितानि च पाणिना आमृज्य परोक्षेण दर्शनागोचरेण श्रीकृष्णेन हेतुना समुन्नद्धमधिकं यत्प्रेमौत्कंठ्यं तेन कातरः व्याकुलः नृपमित्याहेत्युत्तरेणान्वयः ३ सख्यं हितैषिताम् मैत्रीमुपकारिताम् सौहृदं संबंधितां च बाष्पेण कंठावरोधात् गद्गदया ४ येन मां वंचयता देवान्विस्मापयति यत् ५ यस्य क्षणवियोगेनेत्यादि यच्छब्दानां तेनाहमद्य मुषित इति सप्तमश्लोकस्थेन तच्छब्देन संबंधः प्रियस्याप्यप्रियत्वे दृष्टांतः उक्थेन प्राणेन एष पित्रादिः ६ श्रीकृष्णोपकाराननुस्मरति यत्संश्रयादिति दशभिः यस्य संश्र

शोकेन शुष्यद्वदनहृत्सरोजो हतप्रभः विभुं तमेवानुस्मरन्नाशक्नोत्प्रतिभाषितुम् २ कृच्छ्रेण संस्तभ्य शुचः पाणिनामृज्य नेत्रयोः परोक्षेण समुन्नद्धप्रणयौत्कंठ्यकातरः ३ सख्यं मैत्रीं सौहृदं च सारथ्यादिषु संस्मरन् नृपमग्रजमित्याह बाष्पगद्गदया गिरा ४ अर्जुन उवाच वंचितोऽहं महाराज हरिणा बंधुरूपिणा येन मेऽपहृतं तेजो देवविस्मापनं महत् ५ यस्य क्षणवियोगेन लोको ह्यप्रियदर्शनः उक्थेन रहितो ह्येष मृतकः प्रोच्यते यथा ६ यत्संश्रयाद्द्रुपदगेहमुपागतानां राज्ञां स्वयंवरमुखे स्मरदुर्मदानाम् तेजो हृतं खलु मयाऽभिहतश्च मत्स्यः सज्जीकृतेन धनुषाऽधिगता च कृष्णा ७ यत्सन्निधावहमु खांडवमग्नयेऽदामिंद्रं च सामरगणं तरसा विजित्य लब्धा सभा मयकृताऽद्भुतशिल्पमाया दिग्भ्योऽहरन्नृपतयो बलिमध्वरे ते ८ यत्तेजसा नृपशिरोऽङ्घ्रिमहन्मखार्थे आर्योऽनुजस्तव गजायुतसत्त्ववीर्यः तेनाहृताः प्रमथनाथमखाय भूपा यन्मोचितास्तदनयन्बलिमध्वरे ते ९

यात् बलात् स्मरेण कामेन दुर्मदानामतिमत्तानां तेजः प्रभावः हृतं धनुर्ग्रहणेनैव पश्चात्तद्धनुः सज्जीकृतं च तेन च मत्स्यो यंत्रोपरि भ्रमन् विद्धः ततस्तान्निर्जित्य द्रौपदी प्राप्ता च ७ उ इति विस्मये खांडवमिंद्रस्य वनम् अदां दत्तवानस्मि खांडवदाहे रक्षितेन मयेन कृता च सभा लब्धा अद्भुतशिल्परूपा माया यस्यां सा ते अध्वरे यागे राजसूये ८ अनंतरश्लोको विगीतस्तथाऽपि व्याख्यायते नृपशिरः स्वंघ्रिर्यस्य तं जरासंधं तवानुजो भीमः मखार्थमहन् हतवान् तन्निर्जयं विना राजसूयमखानुपपत्तेः गजायुतस्येव सत्त्वमुत्साहशक्तिर्वीर्यं बलं च यस्य सः तं हत्वा प्रमथनाथो महाभैरवः तस्य मखाय ये राजानस्तेनाहृताः ते च यद्यस्मान्मोचिताः तत्तस्मात्तेऽध्वरे बलिमानीतवंतः ९ ७ ७ ७ ७

यैः कितवैः दुःशासनादिभिः तव पत्न्याः कबरं विकीर्य उन्मुच्य स्पृष्टमाकृष्टम् तेषां स्त्रियो हतेशाः अत एव वैधव्यात् हि मुक्तकेशा अकृत चकार कथंभूतं कबरम् अधिमखं राजसूयमधिकृत्य कृतोऽरचितो यो महाभिषेकः तेन श्लाघ्यतमं चारु रम्यम् यत्स्मरणात्तदानीमेव प्रातस्य श्रीकृष्णास्य नमने पादयोः पतितान्यश्रूणि मुखात् यस्याः पत्न्याः पदशब्दसापेक्षस्यापि पतितशब्दस्याश्रुपदेन समासो नित्यसापेक्षितत्वात् १० शिष्याणामयुतस्याग्रे तत्संक्तौ भंक्ते यः तस्मा दुर्वाससो हेतोः अरिणा रचितं यत् दुरंतं कृच्छ्रं शापलक्षणं तस्मात् सकाशान्नोऽस्मान् वने एत्य जुगोप किंकृत्वा शाकमेवान्नं तस्मिन्नेव पात्रेऽवशिष्टमुपयुज्य जग्ध्वा यत उपयोगात्सलिले विनिमग्नो मुनीनां संघः त्रिलोकीं तृप्तामममंस्त एवं हि भारते कथा कदाचिद्दुर्वाससो दुर्योधनेनातिथ्यं कृतम् तेन च परितुष्टेन वरं वृणीष्वेत्युक्ते दुर्वाससः शापात्पांडवा नश्येयुरिति मनसि विधाय दुर्योधनेनोक्तम् युधिष्ठिरोऽस्मत्कुलमुख्योऽतस्तस्यापि भवतैवमेव शिष्यायुतसहितेनातिथिना

पत्न्यास्तवाधिमखकृतमहाभिषेकश्लाघिष्टचारुकबरं कितवैः सभायाम् स्पृष्टं विकीर्य पदयोः पतिताश्रुमुख्या यस्तत्स्त्रियोऽकृत हतेशविमुक्तकेशाः १० योनोऽजुगोपवनमेत्य दुरंतकृच्छ्राद्दुर्वाससोऽरिविहितादयुताग्रभुग्यः शाकान्नशिष्टमुपयुज्य यतस्त्रिलोकीं तृप्तामममंस्त सलिले विनिमग्नसंघः ११ यत्तेजसाऽथ भगवान्युधि शूलपाणिर्विस्मापितः सगिरिजोऽस्त्रमदान्निजं मे अन्येऽपि चाहममुनैव कलेवरेण प्राप्तो महेंद्रभवने महदासनार्द्धम् १२

भवितव्यम् किंतु द्रौपदी यथाक्षुधानसीदेत्तथा तस्यां भुक्तवत्यां तद्गृहं गंतव्यमिति ततश्च तथैव दुर्वाससि प्राप्ते परमादरेण युधिष्ठिरेण माध्यान्हिकं कृत्वा आगम्यतामिति विज्ञापितो मुनिसंघोऽघमर्षणाय जले निममज्ज तत्र चिंतातुरया द्रौपद्या स्मृतमात्रः श्रीकृष्णस्तत्क्षणमेव भक्तवात्सल्यतयाचागतः तया चावेदिते वृत्तांते भगवतोक्तम् हे द्रौपदि अहं च बुभुक्षितोऽस्मि प्रथमं मां भोजयेति तया चातिलज्जयोक्तम् स्वामिन् मद्भोजनपर्यंतमक्षयमप्यन्नं सूर्यदत्तस्थाल्यां मया च सर्वान् संभोज्य भुक्तम् अतो नास्त्यन्नमिति तथाऽप्यतिनिर्बंधेन स्थालीमानाय्य तत्कंठलग्नं किंचित् शाकान्नं प्राश्योक्तम् अनेन विश्वात्मा भगवान्प्रीयताम् अथ भोक्तुं मुनिसंघमाकारयेति स च तावताऽतितृप्तो वृथा पाकभयेन पलायित इति ११ गिरिजासहितो विस्मापितः सन्निजं पाशुपतमस्त्रम् अन्येऽपि लोकपाला निजान्यस्त्राणि अदुः अन्यदप्याश्चर्यमाह असुनेति महत इंद्रस्यासनार्द्धम् १२ ६९ ६९ ६९

तत्रैव स्वर्गे क्रीडतः गांडीवलक्षणं चिन्हं यस्य तत् अरातयो निवातकवचादैत्याः तेषां वधार्थमाश्रितवंतः येनानुभावितं प्रभावयुक्तं कृतम् हे आजमीढ युधिष्ठिर तेन मुषितः वंचितोऽस्मि कथंभूतेन भूम्ना निजमहिमावस्थानेन १३ यद्बांधव इत्यादि श्लोकत्रयस्यापि तेन मुषितोऽहमिति पूर्वेणैव संबंधः श्रीकृष्णा बांधव एवाहं कौरवसैन्याब्धिम् नास्त्यंतो गांभीर्येण पारं च देशतो यस्य तम् ततरे तीर्णवान् उत्तरगोग्रहे अतीर्याणि दुस्तराणि सत्त्वानि तिमिंगिलादीनि भीष्मादिरूपाणि यस्मिन् परैर्नीतं गोधनं प्रत्याहृतम् परेषां च शिरोभ्यः सकाशात् तेजस्पदं प्रभावस्थास्पदमुष्णीषरूपम् मणिमयं मुकुटरत्नरूपं च बहुधनं तान्मोहनास्त्रेण मोहयित्वाहृतम् यद्बांधवेन मया १४ अद्भ्रा अनल्पा ये राजन्यवर्याः तेषां रथमंडलैर्मंडिताः कृष्णभीष्मादीनां च मृत्युसारथिरूपेण ममाग्रेचरः सन् हे विभो तेषां रथयूथपानामायुरादी

तत्रैवमे विहरतो भुजदंडयुग्मं गांडीवलक्षणमरातिवधाय देवाः सेंद्राः श्रिता यदनुभावितमाजमीढ तेनाहमद्य मुषितः पुरुषेण भूम्ना १३ यद्बांधवः कुरुबलाब्धिमनंतपारमेको रथेन ततरेऽहमतीर्यसत्त्वम् प्रत्याहृतं बहुधनं च मया परेषां तेजस्पदं मणिमयं च हृतं शिरोभ्यः १४ यो भीष्मकर्णगुरुशल्यचमूष्वदभ्रराजन्यवर्यरथमंडलमंडितासु अग्रेचरो मम विभो रथयूथपानामायुर्मनांसि च दृशा सह ओज आर्च्छत् १५ यद्दोःषु मा प्रणिहितं गुरुभीष्मकर्णद्रौणित्रिगर्त्तशलसैंधवबाल्हिकाद्यैः अस्त्राण्यमोघमहिमानि निरूपितानि नोपस्पृशुर्नृहरिदासमिवासुराणि १६ सौत्ये वृतः कुमतिनाऽऽत्मद ईश्वरो मे यत्पादपद्ममभवाय भजंति भव्याः मां श्रांतवाहमरयो रथिनो भुविष्ठं न प्राहरन्यदनुभावनिरस्तचित्ताः १७ नियो दृशा दृष्ट्यैव आर्च्छत् हृतवान् मनांसी कृत्सहादिशक्तिम् सहो बलं ओजः शस्त्रादिकौशलम् १५ यस्य दोःषु भुजेषु मा मां प्रणिहितं स्थापितं तेनैव गुर्वादिभिर्निरूपितानि प्रयुक्तान्यस्त्राणि न स्पृशंति स्म गुरुर्द्रोणः त्रिगर्त्तः त्रिगर्त्तदेशाधिपतिः सुशर्मा शलः शल्यः सैंधवः सिंधुदेशाधिपतिर्जयद्रथः बाल्हिकः शंतनोर्भ्राता अमोघो महिमा येषां तथाभूतान्यपि पाठांतरेऽपि स एवार्थः प्रतीकाराकरणेऽप्यस्पर्शे दृष्टांतः नृहरिदासं प्रह्लादमिवेति १६ स्वापराधमनुस्मरन् संतप्यमान आह सौत्ये सारथ्ये कुमतिना मे मया स वृतः कुमतित्वमेवाह आत्मद इत्यादिना अभवाय मोक्षाय भव्याः श्रेष्ठाः श्रांता वाहा अश्वा यस्य तं मां जयद्रथवधे हि जलपानं विनाऽश्वाः श्रांताः ततो रथादवतीर्य बाणैर्भुवं भित्वा जलं संपादितम् तदा यस्यानुभावेन निरस्तचित्ता अरयो मां न प्रहृतवंतः स सौत्ये वृत इति कुमतित्वम् १७

हेनरदेव उदारंगंभीरंरुचिरंचयत्स्मितंतेनशोभितानिनर्माणिपरिहासवाक्यानि तथाकार्यप्रस्तावेषुहेपार्थेत्यादीनिमधुराक्षराणिसं
जल्पितानिचहृदिस्पृशानिमनोज्ञानिमाधवस्ययान्येतानितानीदानींस्मर्तुर्ममहृदयंलुठंति लोठयंतिक्षोभयंति णिजभावआर्षः १८
विकत्थनंस्वगुणश्लाघनम् शय्यादिषुऐक्यात् अव्यतिरेकाद्धेतोः कदाचिद्व्यभिचारंदृष्ट्वाहेवयस्यकृतवान्सत्ययुक्तस्त्वमितिव-
क्रोक्त्याविप्रलब्धस्तिरस्कृतोऽपि ऋभ्रमानितिपाठेऋभवोदेवाः सेवकाःसंतियस्यसः असौमहानपिमयावयस्यइतिमत्वाविप्रलब्धः
तिरस्कृतइत्यर्थः ऋतवानितिपाठेवत्त्वभावआर्षः मेअघमपराधमसहत महितयामहत्वेन एकपदेअतिमहत्वेनेत्यर्थः सख्युरघंस

नर्माण्युदाररुचिरस्मितशोभितानिहेपार्थहेऽर्जुनसखेकुरुनंदनेति संजल्पितानिनरदेवहृदिस्पृशा
निस्मर्तुर्लुठंतिहृदयंममभाधवस्य १८ शय्यासनाटनविकत्थनभोजनादिष्वैक्याद्वयस्यकृतवानितिवि
प्रलब्धः सख्युःसखेवपितृवत्तनयस्यसर्वंसेहेमहान्महितयाकुमतेरघंमे १९ सोऽहंनृपेंद्ररहितःपु
रुषोत्तमेनसख्याप्रियेणसुहृदाहृदयेनशून्यः अध्वन्युरुक्रमपरिग्रहमंगरक्षन्गोपैरसद्भिरबलेवविनि
र्जितोऽस्मि २० तद्वैधनुस्तइषवःसरथोहयास्तेसोऽहंरथीनृपतयोयतआनमंति सर्वंक्षणेनतदभूद
सदीशरिक्तंभस्मन्हुतंकुहकराद्धमिवोप्तमूष्याम् २१ राजंस्त्वयाऽभिपृष्टानांसुहृदांनःसुहृत्पुरे विप्र
शापविमूढानांनिघ्नतांमुष्टिभिर्मिथः २२ वारुणींमदिरांपीत्वामदोन्मथितचेतसाम् अजानतामिवान्यो
ऽन्यंचतुःपंचावशेषिताः २३

रेवं तनयस्याघंपितेव १९ त्वयाशंकितंपराजयंचापिप्राप्तोऽहमित्याह तेनस-
ख्यारहितः अतोहृदयेनअस्यहृदयेनवाशून्यः अंगहेराजन् उरुक्रमस्यपरिग्रहंषोडशसहस्रस्त्रीलक्षणम् असद्भिर्नीचैः अब
लायोषेव २० श्रीकृष्णवियोगएवात्रहेतुर्नान्यइत्याह तदिति यतःयेभ्यः ईशेनरिक्तंशून्यमसत्कार्याक्षमम् सन्मंत्रविधानैरपिभ
स्मनिहुतमिव अतिप्रीतादपिकुहकात् मायाविनःसकाशाद्राद्धंलब्धंयथाअसत् सम्यक्कर्षणादिनाप्यूषरभूमौउप्तंबीजमिव २१ सु
हृत्पुरेत्वयापृष्टानांनःसुहृदांमध्येचत्वारःपंचवाऽवशेषिताः तत्रहेतुः विप्रशापेत्यादि २२ वारुणीमन्नमयीम् अजानतामिवान्यो
ऽन्यमेरकामुष्टिभिर्निघ्नताम् २३ ७ ७ ७ ७ ७

अवशोषिताइत्यनेनोक्तंहेतुकर्त्तारमाहत्रिभिः प्रायेणेति भावयंतिपालयंति २४ जलौकसांमत्स्यादीनांमध्येमहांतः स्थूलाः अणीयसः सूक्ष्मान्यथाभक्षयंति २५ एवंबलिष्ठैर्महद्भिः पांडवैर्दुर्योधनजरासंधादीन्निहत्ययदून्यदुभिरन्योऽन्यंनिहत्यभगवान् भुवोभारम्भूतान्संहृतवान् २६ अतःपरंवक्तुंनशक्नोमीतिसूचयन्नाह देशकालोचितार्थयुक्तानि मनः पीडोपशमकराणिचगोविंदस्यवचनानि स्मरतोमेममचित्तंहरंति आकर्षंति २७ एवमितिसूतोक्तिः अतिदृढेनस्नेहेनचिंतयतोमतिःशांताविशोका विमलाविरक्ताचासीत् २८ मतिवैमल्यफलमाह वासुदेवांघ्र्यनुध्यानेनपरिबृंहितंरंहोवेगोयस्याः तयानिर्मथिताउन्मूलिताअशेषाः कषायाः कामादयोयस्याःसा

प्रायेणैतद्भगवतईश्वरस्यविचेष्टितम् मिथोनिघ्नंतिभूतानिभावयंतिचयन्मिथः २४ जलौकसांजलेयद्वन्महांतोदत्यणीयसः दुर्बलान्बलिनोराजन्महांतोबलिनोमिथः २५ एवंबलिष्ठैर्यदुभिर्महद्भिरितरान्विभुः यदून्यदुभिरन्योऽन्यंभूभारान्संजहारह २६ देशकालार्थयुक्तानिहृत्तापोपशमानिच हरंतिस्मरतश्चित्तंगोविंदाभिहितानिमे २७ एवंचिंतयतोजिष्णोःकृष्णपादसरोरुहम् सौहार्देनातिगाढेनशांतासीद्विमलामतिः २८ वासुदेवांघ्र्यनुध्यानपरिबृंहितरंहसा भक्त्यानिर्मथिताशेषकषायधिषणोऽर्जुनः २९ गीतंभगवताज्ञानंयत्तत्संग्राममूर्द्धनि कालकर्मतमोरुद्धंपुनरध्यगमत्प्रभुः ३० विशोकोब्रह्मसंपत्त्यासंछिन्नद्वैतसंशयः लीनप्रकृतिनैर्गुण्यादलिंगत्वादसंभवः ३१ निशम्यभगवन्मार्गंसंस्थांयदुकुलस्यच स्वःपथायमतिंचक्रेनिभृतात्मायुधिष्ठिरः ३२

धिषणाबुद्धिर्यस्यसः ज्ञानंपुनरध्यगमदित्युत्तरेणान्वयः २९ कालेनकर्मभिः तमसाभोगाभिनिवेशेनचरुद्धमावृतंसत् ३० ज्ञानफलमाह विशोकइति एतदेवशोकहेतुत्वभावेनोपपादयति शोकस्यहिहेतुर्द्वैतभ्रमः तस्यदेहः तस्यलिंगम् तस्यगुणाः तेषामविद्यातत्रब्रह्मसंपत्त्याब्रह्माहमितिज्ञानेनलीनाप्रकृतिरविद्यायस्मिन् तन्नैर्गुण्यंभवति नतुसुषुप्तिप्रलययोरिवाविद्याशेषम् तस्मान्नैर्गुण्याद्गुणकार्यलिंगनाशः अलिंगत्वाच्चअसंभवः सम्यग्भोगायभवतिपुनःपुनरितिसंभवःस्थूलदेहः तद्रहितः ततश्चतत्परिच्छेदाभावात्संछिन्नोद्वैतलक्षणःसंशयोभ्रमोयस्यसविशोकःजातइति ३१ भगवतोमार्गंमालक्ष्ययदुकुलस्यसंस्थांनाशंश्रुत्वा नारदोक्तंचानुस्मृत्यस्वः पथायस्वर्गमार्गायनिभृतात्मानिश्चलचित्तः ३२ ७ ७ ७

तां दुर्विज्ञेयाम् वक्ष्यति हि सौदामन्या यथाकाशे यांत्या हित्वाऽभ्रमंडलम् गतिर्न लक्ष्यते मर्त्यैस्तथा कृष्णस्य दैवतैरिति संसृतेरुपरराम जीवन्मुक्ता बभूव देहं जहाविति वा ३३ तदेवमुक्तमपि यादवेभ्यो भगवतो वैलक्षण्यमबुध्वा तत्साम्यं वदतो मंदमतीन् प्रति वैलक्षण्यं स्पष्टयति द्वाभ्याम् ययायादवरूपया तन्वा भुवो भारं कंटकेन कंटकमिवाहरत् यादवतनुः भूभारतनुश्चेति द्वयमपीश्वरस्य संहार्यत्वेन सममेव ३४ श्रीकृष्णमूर्त्तेर्विशेषमाह यथेति तान्यपि यथा धत्ते जहाति च तदाह यथा नटो निजरूपेण स्थितो रूपांतराणि धत्ते ऽतर्धत्ते च तथा तदपि कलेवरं जहौ अंतरधादित्यर्थः ३५ युधिष्ठिरस्य स्वर्गारोहप्रसंगाय कलिप्रवेशमाह स्वतन्वा जहौ स तनोरेव वैकुंठारोहात् श्रवणार्हा सती

पृथाऽप्यनुश्रुत्य धनंजयोदितं नाशं यदूनां भगवद्गतिं च ताम् एकांतभक्त्या भगवत्यधोक्षजे निवेशितात्मोपरराम संसृतेः ३३ ययाऽहरद्भुवो भारं तां तनुं विजहावजः कंटकं कंटकेनेव द्वयं चापीशितुः समम् ३४ यथा मत्स्यादिरूपाणि धत्ते जह्याद्यथा नटः भूभारः क्षपितो येन जहौ तच्च कलेवरम् ३५ यदा मुकुंदो भगवानिमां महीं जहौ स्वतन्वा श्रवणीयसत्कथः तदाहरेवाप्रतिबुद्धचेतसामधर्महेतुः कलिरन्ववर्त्तत ३६ युधिष्ठिरस्तत्परिसर्पणं बुधः पुरे च राष्ट्रे च गृहे तदात्मनि विभाव्य लोभानृतजिह्महिंसनाद्यधर्मचक्रं गमनाय पर्यधात् ३७ स्वराट् पौत्रं विनयिनमात्मनः सुसमं गुणैः तोयनीव्याः पतिं भूमेरभ्यषिंचद्गजाह्वये ३८ मथुरायां तथा वज्रं शूरसेनपतिं ततः प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमग्नीनपिबदीश्वरः ३९ विसृज्य तत्र तत्सर्वं दुकूलवलयादिकम् निर्ममो निरहंकारः संछिन्नाशेषबंधनः ४०

कथा यस्य तदाय दहस्तस्मिन्नेव अहरिति लुप्तसप्तम्यंतं पदम् अप्रतिबुद्धचेतसामिति विवेकिनां तु न प्रभुरित्युक्तम् अन्ववर्त्ततेति पूर्वमेवांशेन प्रविष्टस्य तेन रूपेणानुवृत्तिरुक्ता ३६ बुधो युधिष्ठिरः तस्य कलेः परिसर्पणं प्रसरणं विलोक्य कथंभूतम् लोभाद्यधर्मचक्रं यस्मिन् जिह्मं कौटिल्यम् पर्यधात् तदुचितं परिधानमकरोत् ३७ आत्मनः स्वस्य गुणैः सुसममतिसदृशम् तोयं सर्वतः स्थितं समुद्रोदकमेव नीवी परिधानविशेषो यस्याः तस्या भूमेः पतित्वेनाभिषिक्तवान् ३८ वज्रमनिरुद्धस्य पुत्रम् निरूप्य कृत्वेत्यर्थः अपिबत् आत्मन्यारोपयामास ईश्वरः समर्थः ३९ संछिन्नान्यशेषाणि बंधनानि उपाधयो येन ४०

६ ६ ६ ६ ६

तदेव दर्शयति द्वाभ्याम् वाचमित्युपलक्षणम् सर्वेंद्रियाणि मनसि प्रविलापितवानित्यर्थः तच्च मनः प्राणे प्राणाधीनवृत्तित्वात् तं च प्राण मितरे अपाने तेनाकर्षणात् अपानव्यापार उत्सर्गः तत्सहितमपानं मृत्यौ तदधिष्ठातृदेवतायाम् अनेनैव वागादिष्वपि तत्तत्कर्मसाहित्यं ज्ञेयम् तं मृत्युं पंचत्वे पंचभूतानामैक्ये देहे देहस्यैव मृत्युकर्तृत्वात्मन इति भावितवानित्यर्थः अजोहवीदिति यङ्लुगंतात्लुङि रूपम् ४१ त्रि त्वे गुणत्रये तच्च त्रित्वमेकत्वे अविद्यायाम् सर्वसंसारोपहेतुमविद्यामात्मनि जीवे अजोहवीदिति वक्तव्ये अजुहवीदित्यार्षम् एवं शोधित मात्मानं ब्रह्मणि अव्यये कूटस्थे न तस्यान्यत्र लय इत्यर्थः ४२ तदेवमात्मप्रतिपत्तिमुक्त्वा बाह्यस्थितिमाह चीरवासा इति द्वाभ्याम् बद्ध

वाचं जुहाव मनसि तत्प्राण इतरे च तम् मृत्यावपानं सोत्सर्गं तं पंचत्वे ह्यजोहवीत् ४१ त्रित्वे हुत्वाऽथ पंचत्वं तं चैकत्वेऽजुहोन्मुनिः सर्वमात्मन्यजुहवीद्ब्रह्मण्यात्मानमव्यये ४२ चीरवासा निराहारो बद्धवाङ्मुक्तमूर्द्धजः दर्शयन्नात्मनो रूपं जडोन्मत्तपिशाचवत् ४३ अनवेक्षमाणो निरगादशृण्वन्बधिरो यथा उदीचीं प्रविवेशा शां गतपूर्वां महात्मभिः ४४ हृदि ब्रह्म परं ध्यायन्नावर्त्तेत यतो गतः सर्वे तमनु निर्जग्मुर्भ्रातरः कृतनिश्चयाः कलिनाधर्ममित्रेण दृष्ट्वा स्पृष्टाः प्रजा भुवि ४५ ते साधुकृतसर्वार्था ज्ञात्वात्यंतिकमात्मनः मनसा धारयामा सुर्वैकुंठचरणांबुजम् ४६ तद्ध्यानोद्रिक्तया भक्त्या विशुद्धधिषणाः परे तस्मिन्नारायणपदे एकांतमतयो गतिम् ४७ अवापुर्दुरवापां ते असद्भिर्विषयात्मभिः विधूतकल्मषा स्थानं विरजेनात्मनैव हि ४८ विदुरोपि परित्यज्य प्रभासे देहमात्मवान् कृष्णावेशेन तच्चित्तः पितृभिः स्वक्षयं ययौ ४९

वाक् मौनी ४३ अनवेक्षमाणः अनुजा दिमतीक्षामकुर्वन् आशां दिशम् गतपूर्वां पूर्वं प्रविष्टाम् यतः यां दिशम् ४४ अधर्मो मित्रं यस्य तेन ४५ साधुकृताः सर्वे अर्था धर्मा दयो यैः अत एव वैकुंठस्य चरणांबुजमेव आत्यंतिकं शरणं ज्ञात्वा ४६ तदिति ४७ कथंभूते पदे विधूतकल्मषाणामास्थानं निवास स्थानं यत् तस्मिन् विरजेनात्मनैव गतिमापुः न तु षोडशकलेन लिंगेन गते वा विशेषणम् विरजेनात्मनैवावस्थानरूपां गतिम् ते विधूतक ल्मषाः प्रापुरिति ४८ तीर्थान्यटन् प्रभासे श्रीकृष्णावेशेन कृष्णे चित्तमावेश्य देहं परित्यज्य तच्चित्त एव सन् तदानीं तु मागतैः पितृभिः सह स्वक्षयं स्वाधिकारस्थानं ययौ ४९

आत्मानंमतिअनपेक्षतांतदाज्ञात्वातमाप ५० इतिएवंयत्संप्रयाणम् अलमतिशयेनस्वस्त्ययनंमंगलास्पदम् अलंपवित्रंच ५१ इति
प्रथमेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ ततश्चषोडशेभूमिधर्मयोःकलिखिन्नयोः संवादेवपर्यंतेशास्तिःपालकस्यपरीक्षितः १ द्विजवर्या
णांशिक्षया सूतांजन्मनि अभिजातकोविदाःजातकर्मविदः हेविप्र महतांगुणायस्मिन्सः १ जनमेजयादीनित्यत्राक्षराधिक्यंछांद
सम् हेतौशतृप्रत्ययः सुतानुत्पादयितुमिरावतीमुपयेमइतिवाक्ययोजना २ आजहारकृतवानित्यर्थः शारद्वतंकृपम् यत्रयेषुअश्व
मेधेषु ३ निजग्राहनिगृहीतवान् कलिमेवनिर्दिशति नृपेति ४ कस्यहेतोरिति अयमर्थः कलिंकस्माद्धेतोःकेवलंनिजग्राहनतुहतवा

द्रौपदीचतदाज्ञायपतीनामनपेक्षताम् वासुदेवेभगवतिह्येकांतमतिरापतम् ५० यःश्रद्धयैतद्भगवत्प्रियाणां
पांडोःसुतानामितिसंप्रयाणम् शृणोत्यलंस्वस्त्ययनंपवित्रंलब्ध्वाहरौभक्तिमुपैतिसिद्धिम् ५१ इतिश्रीभागवते
महापुराणेप्रथमस्कंधेपांडवस्वर्गारोहणंनामपंचदशोऽध्यायः १५ सूतउवाच ततःपरीक्षिद्द्विजवर्यशि
क्षयामहींमहाभागवतःशशासह यथाहिसूत्यामभिजातकोविदाःसमादिशन्विप्रमहद्गुणस्तथा १ सउत्तर-
स्यतनयामुपयेमइरावतीम् जन्मेजयादींश्चतुरस्तस्यामुत्पादयत्सुतान् २ आजहाराश्वमेधांस्त्रीन्गंगायांभूरि
दक्षिणान् शारद्वतंगुरुंकृत्वादेवायत्राक्षगोचराः ३ निजग्राहौजसावीरःकलिंदिग्विजयेक्वचित् नृपलिंगधरंशू
द्रंघ्नंतंगोमिथुनंपदा ४ शौनकउवाच कस्यहेतोर्निजग्राहकलिंदिग्विजयेनृपः नृदेवचिन्हधृक्शूद्रःको
ऽसौगांयःपदाहनत् ५ तत्कथ्यतांमहाभागयदिकृष्णकथाश्रयम् अथवाऽस्यपदांभोजमकरंदलिहांसताम् किं
मन्यैरसदालापैरायुषोयदसद्व्ययः ६ क्षुद्रायुषांनृणामंगमर्त्यानामृतमिच्छताम् इहोपहूतोभगवान्मृत्युःशामि
त्रकर्मणि ७

न् यतोऽसौशूद्रः कुः अतिकुत्सितः योगांपदाऽहनत् अहन्निति ५ अस्यविष्णोःपदांभोजयोर्योमकरंदः तंलिहंतिआ
स्वादयंतियेतेषांसतांमहतांवाकथाश्रयमितिसमासान्निकृष्टस्यानुषंगः तर्हिकथ्यतांनोचेत्किमन्यैरसद्भिरालापैः यत् यैः आयुषोवृथाक्ष
यः ६ अस्माकमयंसत्रप्रयत्नोऽपिहरिकथाऽमृतपानार्थएवेत्याहसार्द्धाभ्याम् क्षुद्रमल्पायुर्येषाम् अतोमर्त्यानांमरणधर्मवताम् तथा
ऽपिअमृतंसत्यंमोक्षमिच्छतांयोमृत्युः सइहसत्रेशामित्रंशामित्रंकर्मपशुहिंसनंतदर्थमुपहूतः ७ ७ ७

ततः किमत आह नकश्चिदिति ततोऽपि किमत आह अहोनृलोके हरिलीलाऽमृतं वचः पायेते स्येतदर्थम् हरिलीलैवामृतं यस्मिन्तत्
८ तदभावे वृथैव जीवनमित्याह मंदस्य अलसस्य नक्तं रात्रौ यद्वयः आयुः तत्निद्रया क्षियते दिवा अन्हि च यद्वयः तद्व्यर्थकर्मभिरप-
क्षियते ९ तत्र तावत्कलिनिग्रहप्रसंगमाह यदा निजचक्रवर्त्तित्वसेनया पालिते देशे कलिंप्रविष्टं शुश्राव तदा तामनतिप्रियां वार्त्तां किं-
चित्प्रियां च युद्धकौतुकसंपत्तेः तां निशाम्य ततः शरासनं दुष्टनिग्रहार्थमाददे संयुगे शौंडिः युद्धे प्रगल्भः पाठांतरे युद्धे शौरितुल्यः १०

नकश्चिन्म्रियते तावद्यावदास्त इहांतकः एतदर्थं हि भगवानाहूतः परमर्षिभिः अहो नृलोके पीयेत हरिलीलाऽ
मृतं वचः ८ मंदस्य मंदप्रज्ञस्य वयो मंदायुषश्च वै निद्रया क्षियते नक्तं दिवा च व्यर्थकर्मभिः ९ सूत उवाच य
दा परीक्षित्कुरुजांगले वसन् कलिं प्रविष्टं निजचक्रवर्त्तिते निशम्य वार्त्तामनतिप्रियां ततः शरासनं संयुगशौंडिरा
ददे १० स्वलंकृतं श्यामतुरंगयोजितं रथं मृगेंद्रध्वजमाश्रितः पुरात् वृतो रथाश्वद्विपपत्तियुक्तया स्वसेनया दिग्वि
जयाय निर्गतः ११ भद्राश्वं केतुमालं च भारतं चोत्तरान्कुरून् किंपुरुषादीनि सर्वाणि विजित्य जगृहे बलिम् १२
तत्र तत्रोपशृण्वानः स्वपूर्वेषां महात्मनाम् प्रगीयमानं च यशः कृष्णमाहात्म्यसूचकम् १३ आत्मानं च परित्रात
मश्वत्थाम्नोऽस्त्रतेजसः स्नेहं च वृष्णिपार्थानां तेषां भक्तिं च केशवे १४ तेभ्यः परमसंतुष्टः प्रीत्युज्जृंभितलोचनः
महाधनानि वासांसि ददौ हारान्महामनाः १५ सारथ्यपारषदसेवनसख्यदौत्यवीरासनानुगमनस्तवनप्रणामम्
स्निग्धेषु पांडुषु जगत्प्रणतिं च विष्णोर्भक्तिं करोति नृपतिश्चरणारविंदे १६

ततश्च दिग्विजयाय निर्गतः ११ भद्राश्वादीनि पूर्वप-
श्चिमदक्षिणोत्तरतः समुद्रलग्नानि वर्षाणि मेरोः सर्वतः इलावृतम् तत उत्तरतो रम्यकं हिरण्मयं च दक्षिणतो हरिवर्षं किंपुरुषं च तानि विजित्य
१२ प्रगीयमानं यशः यशआदीनि शृण्वन् तेभ्यो ददाविति तृतीयेनान्वयः १३ १४ १५ किंच स्निग्धेषु पांडवेषु विष्णोर्यानि सारथ्यादीनि
कर्माणि तानि शृण्वन् तथा विष्णोः जगत्कर्तृकां प्रणतिं च शृण्वन् नृपतिः परीक्षित् विष्णोश्चरणारविंदे भक्तिं करोति स्म पारषदमिति रे-
फषकारयोर्विश्लेषश्छांदसः तत्र पार्षदं सभापतित्वम् सेवनं चित्तानुवृत्तिः वीरासनं रात्रौ खड्गहस्तस्य तिष्ठतो जागरणम् १६ छ॰

वृत्तिमनुवर्त्तमानस्यसतः नातिदूरेशीघ्रमेव १७ धर्मोवृषरूपः विच्छायांहतप्रभाम् गांगोरूपांपृथ्वीम् विवत्सांनष्टापत्याम् १८ ते
आत्मनोदेहस्ययद्यपिबहिरामयोनलक्ष्यते तथाऽपिअंतर्मध्येआधिःपीडायस्यास्तांत्वामालक्षये केन यतोविच्छायासि अतईषत्
म्लायतावैवर्ण्यंभजतामुखेनलिंगेन तत्रकारणानिकल्पयन्पृच्छति दूरेबंधुमित्यादिपंचभिः दूरेस्थितंबंधुम् १९ त्रिभिःपदैर्न्यूनम
तएवैकपादम् मामांमल्लक्षणंजनमित्यर्थः वृषलैः इतऊर्ध्वंभोक्ष्यमाणम् पुंस्त्वमात्मपदविशेषणत्वात् हृतायज्ञभागायेषांतान् य
ज्ञाद्यकरणात् २० हेउर्विपृथ्वि भर्तृभिररक्ष्यमाणाः स्त्रियः पितृभिररक्ष्यमाणान्बालान् प्रत्युततैरेवनिर्दयैरिव आर्त्तान्क्लिष्टा

तस्यैवंवर्त्तमानस्यपूर्वेषांवृत्तिमन्वहम् नातिदूरेकिलाश्चर्यंयदासीतन्निबोधमे १७ धर्मःपदैकेनचरन्विच्छा
यामुपलभ्यगाम् पृच्छतिस्माश्रुवदनांविवत्सामिवमातरम् १८ कच्चिद्भद्रेऽनामयमात्मनस्तेविच्छायाऽसिम्ला
यतेषन्मुखेन आलक्षयेभवतीमंतराधिंदूरेबंधुंशोचसिकंचनांब १९ पादैर्न्यूनंशोचसिमैकपादमात्मानंवावृ
षलैर्भोक्ष्यमाणम् अथोसुरादीन्हृतयज्ञभागान्प्रजाउतस्विन्मघवत्यवर्षति २० अरक्ष्यमाणाःस्त्रियउर्विबा
लान्शोचस्यथोपुरुषादैरिवार्त्तान् वाचंदेवींब्रह्मकुलेकुकर्म्मण्यब्रह्मण्येराजकुलेकुलाग्र्यान् २१ किंक्षत्र
बंधून्कलिनोपसृष्टान्राष्ट्राणिवातैरवरोपितानि इतस्ततोवाऽशनपानवासस्नानव्यवायोन्मुखजीवलोकम्
२२ यद्वांबतेभूरिभरावतारकृतावतारस्यहरेर्धरित्रि अंतर्हितस्यस्मरतीविसृष्टाकर्म्माणिनिर्वाणविलंबितानि
२३ इदंममाचक्ष्वतवाधिमूलंवसुंधरेयेनविकर्शिताऽसि कालेनवातेबलिनांबलीयसासुरार्चितंकिंहृतमंब-
सौभगम् २४

न् वाचंदेवींसरस्वतींकुकर्मणिदुराचारेस्थितानाम् कुलाग्र्यान्ब्राह्मणोत्तमान्सेवकान् २१ उपसृष्टान्व्याप्तान्
अवरोपितानिउद्वासितानि व्यवायोमैथुनम् इतस्ततःनिषेधानादरेणसर्वतोऽशनादिषून्मुखंप्रवर्त्तमानंजीवलोकंवा २२ हेअंब
मातः हेधरित्रि तेतवयोभूरिभारः तस्यावतारणार्थंकृतावतारस्यकर्माणिस्मरंतीतेनविसृष्टासतीशोचसि निर्वाणंविलंबितमुपह
सितंयैः मोक्षादप्यधिकसुखानीत्यर्थः २३ हेअंबतेसौभाग्यंकालेनवाहृतम् २४ ५ ६ ५

भवान् जानात्येव तथाऽपि वक्ष्यामीत्याह येन हेतुभूतेन त्वं चतुर्भिः पदैर्वर्त्तसे यत्र च सत्त्वादयो गुणा न क्षीयंते तेन त्वया निवासेन रहितं लोकं शोचामीति षड्भिरन्वयः २५ सत्यं यथार्थभाषणम् शौचं शुद्धत्वम् दया परदुःखासहनम् क्षांतिः क्रोधप्राप्तौ चित्तसंयमनम् त्यागः अर्थिषु मुक्तहस्तता संतोषः अलंबुद्धिः आर्जवम् अवक्रता शमो मनोनैश्चल्यम् दमो बाह्येंद्रियनैश्चल्यम् तपः स्वधर्मः साम्यम् अरिमित्राद्यभावः तितिक्षा पराऽपराधसहनम् उपरतिर्लाभप्राप्तावौदासीन्यम् श्रुतं शास्त्रविचारः २६ ज्ञानम् आत्मविषयम् विरक्तिर्वैतृष्ण्यम् ऐश्वर्यं नियंतृत्वम् शौर्यं संग्रामोत्साहः तेजः प्रभावः बलं दक्षत्वम् स्मृतिः कर्त्तव्यार्थानुसंधानम् स्वातंत्र्यम् अपराधीनता कौशलं क्रियानिपुणता कांतिः सौंदर्यम् धैर्यम् अव्याकुलता मार्दवं चित्ताकाठिन्यम् २७ प्रागल्भ्यं प्रतिभातिशयः प्रश्रयो विनयः शीलं सुस्वभावः सह

धरण्युवाच भवान् हि वेद तत्सर्वं यन्मां धर्मानुपृच्छसि चतुर्भिर्वर्त्तसे येन पादैर्लोकसुखावहैः २५ सत्यं शौचं दया क्षांतिस्त्यागः संतोष आर्जवम् शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतम् २६ ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बलं स्मृतिः स्वातंत्र्यं कौशलं कांतिर्धैर्यं मार्दवमेव च २७ प्रागल्भ्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो बलं भगः गांभीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहंकृतिः २८ एते चान्ये च भगवन्नित्या यत्र महागुणाः प्रार्थ्या महत्त्वमिच्छद्भिर्न वियंति स्म कर्हिचित् २९ तेनाहं गुणपात्रेण श्रीनिवासेन सांप्रतम् शोचामि रहितं लोकं पाप्मना कलिनेक्षितम् ३० आत्मानं चानुशोचामि भवंतं चामरोत्तमम् देवान् पितॄनृषीन् साधून् सर्वान् वर्णांस्तथाऽऽश्रमान् ३१ ब्रह्मादयो बहुतिथं यदपांगमोक्षकामास्तपः समचरन् भगवत्प्रपन्ना सा श्रीः स्ववासमरविंदवनं विहाय यत्पादसौभगमलं भजतेऽनुरक्ता ३२

ओजो बलानि मनसः ज्ञानेंद्रियाणां कर्मेंद्रियाणां च पाटवानि भगः भोगास्पदत्वम् गांभीर्यम् अक्षोभ्यत्वम् स्थैर्यम् अचंचलता आस्तिक्यं श्रद्धा कीर्तिर्यशः मानः पूज्यत्वम् अनहंकृतिः गर्वाभावः २८ एते एकोनचत्वारिंशत् अन्ये च ब्रह्मण्यत्व शरण्यत्वादयो महांतो गुणा यस्मिन्नित्याः सहजाः न वियंति न क्षीयंते स्म २९ तेन गुणपात्रेण गुणालयेन पाप्मना पापहेतुना ३० ३१ तस्य विरहो दुःसह इत्याह चतुर्भिः ब्रह्मादयो यस्याः श्रियः अपांगमोक्षः स्वस्मिन् दृष्टिपातः तत्कामाः संतः बहुतिथं बहुकालं तपः समचरन् सम्यक् चरंति स्म भगवद्भिरुत्तमैः प्रपन्ना आश्रिता अपि सा श्रीः यस्य पादलावण्यमलम् अनुरक्ता सती सेवते ३२ ७ ७

तस्य भगवतः श्रीमद्भिः पदैः केतुर्ध्वजः अब्जादयः केतास्त्रिह्नानि येषां तैः यद्वा अब्जादीनामाश्रयैः सम्यगलंकृतमंगं यस्याः साऽहं ततो भगवतो विभूतिं संपदमुपलभ्य प्राप्य त्रीन् लोकान् अतिक्रम्य अरोचे शोभितवत्यस्मि पश्चात्तस्या विभूतेरंते नाशकाले प्राप्ते सति उत्स्मयं तीं गर्वं कुर्वाणां मां सव्यसृजत् त्यक्तवान् ३३ किंच यो वै असुरो वंशो येषां तेषां राज्ञामक्षौहिणीशतरूपं ममातिभरं भारमपनीतवान् त्वां च ऊनपदं त्वा दुःस्थं संतं पौरुषेण पुरुषकारेण आत्मनि स्वस्मिन् संपूर्णपदं सुस्थं संपादयन् लक्षणहेत्वोः क्रियाया इति हेतौ शतृप्रत्ययः संपादयितुमित्यर्थः अबिभ्रत् धृतवानित्यर्थः ३४ तस्य विरहं का वा सहेत प्रेमावलोकश्च रुचिरस्मितं च वल्गुजल्पश्च तैः मधुमानिनी

तस्याहमब्जकुलिशांकुशकेतुकेतैः श्रीमत्पदैर्भगवतः समलंकृतांगी त्रीनत्यरोच उपलभ्य ततो विभूतिं लोकान् स मां व्यसृजदुत्स्मयतीं तदंते ३३ यो वै ममातिभरमासुरवंशराज्ञामक्षौहिणीशतमपानुददात्मतंत्रः त्वां दुःस्थमूनपदमात्मनि पौरुषेण संपादयन् यदुषु रम्यमबिभ्रदंगम् ३४ का वा सहेत विरहं पुरुषोत्तमस्य प्रेमावलोकरुचिरस्मितवल्गुजल्पैः स्थैर्यं समानमहरन्मधुमानिनीनां रोमोत्सवो मम यदंघ्रिविटंकितायाः ३५ तयोरेवं कथयतोः पृथिवीधर्मयोस्तदा परीक्षिन्नाम राजर्षिः प्राप्तः प्राचीं सरस्वतीम् ३६ इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे पृथ्वीधर्मसंवादो नाम षोडशोऽध्यायः १६ सूत उवाच तत्र गोमिथुनं राजा हन्यमानमनाथवत् दंडहस्तं च वृषलं ददृशे नृपलांछनम् १ वृषं मृणालधवलं मेहंतमिव बिभ्यतम् वेपमानं पदैकेन सीदंतं शूद्रताडितम् २

नां सत्यभामादीनां समानं गर्वसहितं स्थैर्यं स्तब्धत्वं यः अहरत् यस्यांघ्रिणा रजस्सु स्थितेन विटंकितायाः अलंकृतायाः सस्यादिमिषेण रोमोत्सवो भवति ३५ कथयतोः सतोः प्राचीं पूर्ववाहिनीं कुरुक्षेत्रे ३६ इति प्रथमस्कंधे टीकायां षोडशोऽध्यायः १६ ततः सप्तदशे राज्ञा कलेर्निग्रह उच्यते तस्यैवं वीर्यभाजोऽपि वैराग्यं वक्तुमद्भुतम् १ हन्यमानं ताड्यमानम् १ मृणालं पद्मकंदः तद्वत् धवलम् भयात् मेहंतं मूत्रयंतम् इवेत्यनेन पादावशेषो धर्मो भयात् मूत्रयन्निव प्रतिक्षणं क्षीयमाणांशः तस्याप्यनिर्वाहात् कंपमान इवेति दर्शितम् २ ७ ७ ७

धर्मदुघां हविर्दोग्ध्रीम् क्षामां कृशाम् यवसं तृणम् अत्रसस्यादिप्रसवक्षयाद्दिवत्सेव यज्ञाद्यभावात्कृशा अतएव यज्ञभागमिच्छंतीं पृथ्वीति सूचितम् ३ कार्त्तस्वरं सुवर्णं तत्कृतः परिच्छदः परिकरो यस्य स्वर्णनिबद्धमित्यर्थः सज्जीकृतकार्मुकः ४ हिंसिघातयसि राजाऽहमिति चेत्तत्राह नट इव वेषमात्रेण नरदेवोऽसि कर्मणा तु अद्विजः शूद्रः ५ अशोच्यान्निरपराधान् रहसि यस्त्वं प्रहरन् प्रहरसि स शोच्यः सापराधोऽसि अतो वधमर्हसि ६ वृषं प्रत्याह त्वं वा कः स्वयमेव संभावयति किं कश्चिद्देवो वृषरूपेणास्मान् परिखेद

गां च धर्मदुघां दीनां भृशं शूद्रपदाहताम् विवत्सां साश्रुवदनां क्षामां यवसमिच्छतीम् ३ पप्रच्छ रथमारूढः कार्त्तस्वरपरिच्छदम् मेघगंभीरया वाचा समारोपितकार्मुकः ४ कस्त्वं मच्छरणे लोके बलाद्धंस्यबलान्बली नरदेवोऽसि वेषेण नटवत्कर्मणाऽद्विजः ५ कस्त्वं कृष्णे गते दूरं सह गांडीवधन्वना शोच्योऽस्यशोच्यान् रहसि प्रहरन्वधमर्हसि ६ त्वं वा मृणालधवलः पादैर्न्यूनः पदा चरन् वृषरूपेण किं कश्चिद्देवो नः परिखेदयन् ७ न जातु पौरवेंद्राणां दोर्दंडपरिरंभिते भूतलेऽनुपतंत्यस्मिन्विना ते प्राणिनां शुचः ८ मा सौरभेयात्र शुचो व्येतु ते वृषलाद्भयम् मा रोदीरंब भद्रं ते खलानां मयि शास्तरि ९ यस्य राष्ट्रे प्रजाः सर्वास्त्रस्यंते साध्व्यसाधुभिः तस्य मत्तस्य नश्यंति कीर्तिरायुर्भगो गतिः १० एष राज्ञां परो धर्मो ह्यार्त्तानामार्त्तिनिग्रहः अत एनं वधिष्यामि भूतद्रुहमसत्तमम् ११ कोऽवृश्चत्तव पादांस्त्रीन्सौरभेय चतुष्पदः मा भूवंस्त्वादृशा राष्ट्रे राज्ञां कृष्णानुवर्त्तिनाम् १२

यन्नु वर्त्तसे ७ दोर्दंडैः परिरंभिते विधिवत्संरक्षिते ते शुचः अश्रूणि विना अन्येषामश्रूणि नानुपतंतीति खेदहेतुत्वं दर्शितम् ८ एवमुक्ते पुनरपि शोचंतं प्रत्याह भोः सुरभेः पुत्र मा शुचः शोकं माकुरु व्येतु अपयातु गां प्रत्याह अंब मातः शास्तरि मयि जीवति सति ते भद्रमेव अतो मा रोदीः ९ मद्धितार्थमेवैनं हनिष्यामि न तवोपकारायेत्याह यस्येति द्वाभ्याम् हे साध्वि सर्वाः याः काश्चिदपीत्यर्थः असाधुभिः त्रस्यंते पीड्यंत इत्यर्थः भगो भाग्यम् गतिः परलोकः १० ११ पुनरपि शोचंतं वृषं प्रत्याह कः अवृश्चत् चिच्छेद त्वादृशाः त्वद्विधाः दुःखिताः १२ ५ ५ ५

वोभद्रमस्तु आत्मनस्तवपादच्छेदेनवैरूप्यंकृतवंतम् कीर्तिंदूषयतीतितथातमाख्याहि ननुतदाख्यानेकृतेकथंभद्रंस्यादित्यतआह य
स्मादनागसिजनेयः अघंदुःखंयुंजन्कुर्वन्भवति अस्यएवंभूतस्यमत्तःसकाशात्सर्वत्रापिभयंभवति ततःसाधूनांभद्रंभवेदेवेति १३
एतस्यदंडेअहमसमर्थइतिमाशंकारित्याह अनागस्विति आगस्कृत्अपराधकर्त्ता तस्यामर्त्यस्यदेवस्यापिभुजमाहर्त्ताऽस्मि आहरि
ष्यामि सांगदमित्यनेनमूलतउत्साट्याहरिष्यामीतिदर्शितम् १४ नन्वेकस्यनिग्रहेणान्यस्यानुग्रहेतवकिंप्रयोजनंतत्राह राज्ञोहीति
अन्यान्अधर्मिष्ठान्शासतःदंडयतः १५ आर्त्तानामभयंयस्मात्तद्वचोवोयुष्माकंयुक्तमुचितमेव १६ वयंतुयतःपुरुषात्प्राणिनांक्लेशाहे

आख्याहिवृषभद्रंवःसाधूनामकृतागसाम् आत्मवैरूप्यकर्त्तारंपार्थानांकीर्तिदूषणम् जनेऽनागस्यघंयुंजन्
सर्वतोऽस्यचमद्भयम् १३ अनागःस्विहभूतेषुयआगस्कृन्निरंकुशः आहर्त्ताऽस्मिभुजंसाक्षादमर्त्यस्यापिसां
गदम् १४ राज्ञोहिपरमोधर्मःस्वधर्मस्थानुपालनम् शासतोऽन्यान्यथाशास्त्रमनापद्युत्पथानिह १५ धर्म
उवाच एतद्वःपांडवेयानांयुक्तमार्त्ताभयंवचः येषांगुणगणैःकृष्णोदौत्यादौभगवान्कृतः १६ नवयं
क्लेशबीजानियतःस्युःपुरुषर्षभ पुरुषंतविजानीमोवाक्यभेदविमोहिताः १७ केचिद्विकल्पवसनाआहुरा
त्मानमात्मनः दैवमन्येऽपरेकर्मस्वभावमपरेप्रभुम् १८ अप्रतर्क्यादनिर्देश्यादितिकेष्वपिनिश्चयः अत्रानु
रूपंराजर्षेविमृशस्वमनीषया १९ एवंधर्मेप्रवदतिससम्राड्द्विजसत्तम समाहितेनमनसाविखेदःपर्यचष्ट
तं २०

तयोभवेयुः तंपुरुषंनविजानीमः यतःवादिनांवाक्यभेदैर्विमोहिताः १७ वाक्यभेदानेवाह विकल्पंभेदंवसतेआच्छादयं
तियेयोगिनः तेआत्मानमेवात्मनः प्रपंचस्यदुःखप्रदमाहुः तदुक्तम् आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनइति यद्वा विकल्पैःकुत
र्कैः प्रावृताः नास्तिकाः एवंहितेवदंति नतावद्देवतादीनांप्रभुत्वंकर्माधीनत्वात् नचकर्मणःस्वाधीनत्वात् अतःस्वयमेवप्रभुर्नचान्यः
कश्चिदिति अन्येदैवज्ञाः दैवंग्रहादिरूपांदेवताम् परेतुमीमांसकाः कर्मअपरेलोकायतिकाःस्वभावम् १८ केष्वपिसेश्वरेषुमध्ये
केष्वपीतिदुर्लभत्वंदर्शितम् निश्चयइतिसिद्धांतत्वम् अप्रतर्क्यात्मनोऽगोचरादनिर्देश्यात्वचनागोचरात्परमेश्वरात्सर्वंभवतीतिवि
मृशविचारयस्वबुद्ध्या १९ विखेदःगतमोहःपर्यचष्टप्रत्यभाषत ज्ञातवानितिवा २० ७ ७ ७

अनिर्द्धारितमिवब्रुवन्घातकंजानन्नपिनसूचयेदित्येवंरूपंधर्मंब्रवीषि अतोधर्मोऽसि सूचनेकोदोषइत्यत आह यदिति स्थानंनर कादि २१ यद्वा अज्ञानादप्यकथनंभवतीत्याह अथवेति देवस्यमायायागतिर्वध्यघातकलक्षणावृत्तिर्भूतानांचेतसोवचसश्चागोच रास्तज्ज्ञेयानभवतिइतिनिश्चयः २२ धर्मोऽसावितिज्ञात्वातस्यपादानुवादेनव्यवस्थामाह तपइतिद्वाभ्याम् अधर्मपादैस्तवत्रयःपादा स्त्रिभिरंशैर्भग्नाः स्मयोविस्मयः २३ इदानींकलौहेधर्मतेपादः चतुर्थोंऽशः तत्रापिसत्यमेवास्ति यतःसत्यात्भवानात्मानंनिर्वर्त्तयेत् कथंचिद्धारयेत् यद्वा पुरुषस्त्वांसाधयेत् तमपिपादमनृतेनसंवर्द्धितः कलिरूपोऽयमधर्मोग्रहीतुमिच्छति तत्रेयंस्थितिः कृतयुगेप्रथ

धर्मंब्रवीषिधर्मज्ञधर्मोऽसिवृषरूपधृक् यदधर्मकृतःस्थानंसूचकस्यापितद्भवेत् २१ अथवादेवमायाया नूनंगतिरगोचरा चेतसोवचसश्चापिभूतानामितिनिश्चयः २२ तपःशौचंदयासत्यमितिपादाःप्रकीर्तिताः अधर्मांशैस्त्रयोभग्नाःस्मयसंगमदैस्तव २३ इदानींधर्मपादस्तेसत्यंनिर्वर्त्तयेद्यतः तंजिघृक्षत्यधर्मोऽय मनृतेनैधितःकलिः २४ इयंचभूर्भगवतान्यासितोरुभरासती श्रीमद्भिस्तत्पदन्यासैःसर्वतःकृतकौतुका २५ शोचत्यश्रुकलासाध्वीदुर्भगेवोज्झिताऽधुना अब्रह्मण्यानृपव्याजाःशूद्राभोक्ष्यंतिमामिति २६ इति धर्मंमहींचैवसांत्वयित्वामहारथः निशातमाददेखड्गंकलयेऽधर्महेतवे २७ तंजिघांसुमभिप्रेत्यविहायनृ पलांछनम् तत्पादमूलंशिरसासमगाद्भयविह्वलः २८ पतितंपादयोर्वीक्ष्यकृपयादीनवत्सलः शरण्योना वधीच्छ्लोक्यआहचेदंहसन्निव २९ राजोवाच नतेगुडाकेशयशोधराणांबद्धांजलेर्वैभयमस्तिकिंचित् नवर्त्तितव्यंभवताकथंचनक्षेत्रेमदीयेत्वमधर्मबंधुः ३०

मेसंपूर्णश्चतुष्पाद्धर्मः त्रेतायांचतुर्णामपिपादानांमध्येस्मयेनतपः संगेनशौचम् मदेनदया अनृतेनसत्यमिति एवंचतुर्थेंशोहीयते द्वापरेत्वर्द्धम् कलौचतुर्थोंऽशोऽवशिष्यतेसोऽपिअंतेनंक्ष्यतीति २४ न्यासितः अन्योऽन्यद्वारेणावतारितः उरुर्भरोभारोयस्याः कृतंकौतुकंमंगलंयस्याःसा २५ अश्रूणिकलयतिमुंचतीत्यश्रुकला तेनत्य क्तासतीशूद्राभोक्ष्यंतिमामितिशोचति २६ निशातंनिशितम् अधर्मस्यहेतुर्यःकलिस्तंहंतुमित्यर्थः २७ अभिप्रेत्यज्ञात्वा २८ शरण्यः आश्रयार्हः श्लोक्यःसत्कीर्त्यर्हः २९ गुडाकेशोऽर्जुनः तस्ययशोधरायेवयंतेषाम् तान्प्रतिबद्धोऽजलिर्येनतस्यते किंतु कथंचनकेनाप्यंशेन नवर्त्तितव्यम् यस्मात्त्वमधर्मस्यबंधुः ३०

तदेवाह राजदेहेषुवर्त्तमानंत्वामनुसर्वतः प्रवृत्तः अनार्यंदौर्जन्यम् अंहः स्वधर्मत्यागः ज्येष्ठाअलक्ष्मीः मायाकपटम् ३१ तत्तस्मा
त्वर्त्तितव्येवर्त्तितुमर्हेब्रह्मावर्त्तेदेशो यज्ञस्यवितानंविस्तारः तत्रविज्ञाः निपुणाः ३२ इज्यायागस्तद्रूपामूर्त्तिर्यस्यशंक्षेमम् कामांश्च
नन्विंद्रादयोदेवाइज्यंतेनतुहरिस्तत्राह एषःस्थावरादीनामात्मेति तथाऽपिजीववन्नपरिच्छिन्नइत्याह अंतर्बहिरिति यथावायुः
प्राणरूपेणांतस्थोऽपिबहिरप्यस्ति तद्वत्सर्वांतर्यामीश्वरोऽपीति ३३ उद्यतासिमुद्धृतखड्गं दंडपाणिंयमम् उद्यतमुद्युक्तम् ३४ अ
त्रनवस्तव्यमितियातवाज्ञातयायत्रक्वापिवत्स्यामिकिंतुतत्रतत्रापिआत्तः गृहीतः इषुः शरासनंचयेनतंत्वामेवलक्षये ३५ तत्तस्मा-

त्वांवर्त्तमानंनरदेवदेहेष्वनुप्रवृत्तोऽयमधर्मपूगः लोभोऽनृतंचौर्यमनार्यमंहोज्येष्ठाचमायाकलहश्चदंभः
३१ नवर्त्तितव्यंतदधर्मबंधोधर्मेणसत्येनचवर्त्तितव्ये ब्रह्मावर्त्तेयत्रयजंतियज्ञैर्यज्ञेश्वरंयज्ञवितानविज्ञाः
३२ यस्मिन्हरिर्भगवानिज्यमानइज्यामूर्त्तिर्यजतांशंतनोति कामानमोघान्स्थिरजंगमानामंतर्बहिर्वायु
रिवैषआत्मा ३३ सूतउवाच परीक्षितैवमादिष्टःसकलिर्जातवेपथुः तमुद्यतासिमाहेदंदंडपाणि
मिवोद्यतम् ३४ यत्रक्वचनवत्स्यामिसार्वभौमतवाज्ञया लक्षयेतत्रतत्रापित्वामात्तेषुशरासनम् ३५
तन्मेधर्मभृतांश्रेष्ठस्थानंनिर्देष्टुमर्हसि यत्रैवनियतोवत्स्येआतिष्ठंस्तेऽनुशासनम् ३६ सूतउवाच
अभ्यर्थितस्तदातस्मैस्थानानिकलयेददौ द्यूतंपानंस्त्रियःसूनायत्राधर्मश्चतुर्विधः ३७

न्नियतोनिश्चलोवत्स्यामि
३६ पानंमद्यादेः सूनाः प्राणिवधाः द्यूतेअनृतम् पानेमदः पूर्वंमदोदयानाशकत्वेनोक्तः अत्रतुगर्वद्वारातपोनाशकत्वेनस्त्रीषुसं
गः हिंसायांक्रौर्यंदयानाशकमितिज्ञेयम् यद्यपिसर्वंसर्वत्रसंभवति तथाऽपिप्राधान्येनानृतादीनांद्यूतादिषुयथासंख्यंज्ञेयम् द्वा
दशस्कंधेतु सत्यंदयातपोदानमितिपादाविभोर्नृपइत्यत्र दानशब्देनशौचमेवोक्तम् मनःशुद्धिरूपत्वाद्भूताभयदानस्य त्रेतायांध
र्मपादानांतुर्यांशोहीयतेशनैः अधर्मपादैरनृतहिंसाऽसंतोषविग्रहैरित्यत्रचअसंतोषशब्देनतस्यहेतुःगर्वोलक्ष्यते विग्रहशा-
ब्देनचतद्धेतुः स्त्रीसंगइत्यविरो[illegible] ३७

चतुर्विधस्याप्येकत्रैवावस्थानंदेहीतिपुनर्याचमानायजातरूपंसुवर्णंदत्तवान् ततःसुवर्णदानात् अनृतंमदंकाममितिस्त्रीपुंसं
गम् रजइतिनिरजोमूलांहिंसाम् एतानिचत्वारिपंचमंवैरंचादादिति ३८ औत्तरेयेणपरीक्षिताअमूनिअमूषुस्थानेषुन्यवसदि
त्यर्थः ३९ अथइतिहेतोः बुभूषुःउद्भवितुमिच्छुःस्त्रीसुवर्णयोरसेवनंनामतयोरनासक्तिः ४० एवंकलिंनिगृह्यवृषस्यपादान्
प्रतिसंदधे तपआदीनिप्रवर्त्तितवानित्यर्थः ४१ युष्मदीयसत्रप्रवृत्तिरपितत्प्रभावादेवेत्याहत्रिभिः एतर्हिइदानींयुधिष्ठिरेणार
ण्यंप्रवेष्टुमिच्छताउपन्यस्तंसमर्पितमासनमध्यास्ते ४२ अधुनासांप्रतमास्ते पालयतइतिवर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवन्निर्देशः

पुनश्चयाचमानायजातरूपमदात्प्रभुः ततोऽनृतंमदंकामंरजोवैरंचपंचमम् ३८ अमूनिपंचस्थानानि
ह्यधर्मप्रभवःकलिः औत्तरेयेणदत्तानिन्यवसत्तन्निदेशकृत् ३९ अथैतानिनसेवेतबुभूषुःपुरुषःक्व
चित् विशेषतोधर्मशीलोराजालोकपतिर्गुरुः ४० वृषस्यनष्टांस्त्रीन्पादांस्तपःशौचंदयामिति प्रतिसंद
धआश्वास्यमहींचसमवर्द्धयत् ४१ सएषएतर्ह्यध्यास्तेआसनंपार्थिवोचितम् पितामहेनोपन्यस्तंराज्ञा
ऽरण्यंविविक्षता ४२ आस्तेऽधुनासराजर्षिःकौरवेंद्रश्रियोल्लसन् गजाह्वयेमहाभागश्चक्रवर्त्तीबृहच्छ्र
वाः ४३ इत्थंभूतानुभावोऽयमभिमन्युसुतोनृपः यस्यपालयतःक्षोणींयूयंसत्रायदीक्षिताः ४४ इ
तिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेकलिनिग्रहोनामसप्तदशोऽध्यायः १७ सूतउवाच योवैद्रौ
ण्यस्त्रविप्लुष्टोनमातुरुदरेमृतः अनुग्रहाद्भगवतःकृष्णस्याद्भुतकर्मणः १ ब्रह्मकोपोत्थिताद्यस्तुतक्षका
त्प्राणविप्लवात् नसंमुमोहोरुभयाद्भगवत्यर्पिताशयः २

स्मेत्यध्याहारोवा ४३ सत्रायसत्रंकर्त्तुंदीक्षिताःदीक्षां
कृतवंतः ४४ इतिप्र॰टी॰सप्तदशोऽध्यायः १७ राज्ञस्त्वष्टादशेतस्यब्रह्मशापोनिरूप्यते सचानुग्रहएवास्यजातोवैराग्यमावहन्
१ परीक्षितोनिर्याणमत्याश्चर्यंवक्तुंतत्संभावनायजन्माश्चर्यमनुस्मारयति योवाइति विप्लुष्टोनिर्दग्धःसन् १ ब्रह्मकोपादुत्थितात्तक्ष
कात् यःप्राणविप्लवःप्राणनाशः तस्माद्यदुरुभयंतस्मान्नसंमुमोह तत्रहेतुः यस्तुभगवत्येवार्पिताशयइति २

तवयस्सृज्येति वैयासकेः शुकस्यशिष्यःसन् विज्ञाताअजितस्यहरेःसंस्थितिस्तत्त्वंयेनसः ३ नचैतच्चित्रमित्याह उत्तमश्लोकस्यै
र्गायेषु अतएवनित्यंतत्कथारूपममृतंजुषतांसंभ्रमोनस्यात् ४ तस्मिन्राज्ञिस्फुतरांतन्नचित्रमित्याशयेनाह तावदिति अभि
पुत्रः एकराट्चक्रवर्त्ती ईशःपतिःयावत् ५ ननुतदाकलेरप्रवेशएवास्तुप्रविष्टोऽपिनप्राभवदितिकुतस्तत्राह यस्मिन्नहनि
यस्मिन्नेवक्षणेगांपृथ्वीम् अनुवृत्तःप्रविष्टःअधर्मस्यप्रभवोयस्मिन् ६ नन्वधर्महेतुंकलिंसर्वथाकिंनहतवांस्तत्राह नानुद्वे
ति सारंगोभ्रमरइवसारग्राही सारमाह यद्यस्मिन्कुशलानिपुण्यानिआशुसंकल्पमात्रेणफलंति इतराणिपापानिआशुनसिध्यं

विसृज्यसर्वतःसंगंविज्ञाताजितसंस्थितिः वैयासकेर्जहौशिष्योगंगायांस्वंकलेवरम् ३ नोत्तमश्लोकवा
उपनांजुषतांतत्कथाऽमृतम् स्यात्संभ्रमोऽन्तकालेऽपिस्मरतांतत्पदांबुजम् ४ तावत्कलिर्नप्रभवेत्प्रविष्टोऽ
हीहसर्वतः यावदीशोमहानुर्व्यामाभिमन्यवएकराट् ५ यस्मिन्नहनियर्ह्येवभगवानुत्ससर्जगाम् तदैवे
हानुवृत्तोऽसावधर्मप्रभवःकलिः ६ नानुद्वेष्टिकलिंसम्राट्सारंगइवसारभुक् कुशलान्याशुसिद्ध्यंतिने
तराणिकृतानियत् ७ किंनुबालेषुशूरेणकलिनाधीरभीरुणा अप्रमत्तःप्रमत्तेषुयोवृकोनृषुवर्त्तते ८
उपवर्णितमेतद्वःपुण्यंपारीक्षितंमया वासुदेवकथोपेतमाख्यानंयदपृच्छत ९ यायाःकथाभगवतःक
थनीयोरुकर्मणः गुणकर्माश्रयाःपुंभिःसंसेव्यास्ताबुभूषुभिः १० ऋषयऊचुः सूतजीवसमाःसौ
म्यशाश्वतीर्विशदंयशः यस्त्वंशंससिकृष्णस्यमर्त्यानाममृतंहिनः ११

ति यतस्तानिकृतान्येवसिध्यंति नतुसंक
ल्पितमात्राणिइति ७ ननुदोषाधिक्यात्द्वेषएवयुक्तःनधीरेषुतस्याकिंचित्करत्वादित्याह किंन्विति किंनुतेनभवेत् बालेषुअधीरे
षु अप्रमत्तः अवहितःसन्योवृकइववर्त्तते ८ पारीक्षितमाख्यानम् अपृच्छतपृष्टवंतोयूयम् ९ किंबहुनानरैरेतावदेवकर्त्तव्य-
मितिसर्वशास्त्रार्थसारंकथयति यायाइति कथनीयान्युरूणिकर्माणियस्यतस्यगुणकर्मविषयाः बुभूषुभिः सद्भावमिच्छद्भिः १०
पुनर्विस्तरेणकथनार्थंसूतोक्तिंतत्संगंचाभिनंदंति सूतेतित्रिभिः शाश्वतीःसमाः अनंतान्वत्सरान्जीव अत्यंतसंयोगेद्वितीया
विशदंयशःकीर्त्तयसि तच्चास्माकंमर्त्यानाममृतंमरणनिवर्त्तकम् ११ ५ ५ ५

किंच अस्मिन् कर्मणिसत्रे अनाश्वासे अविश्वसनीये वैगुण्य बाहुल्येनफलनिश्चयाभावात् धूमेनधूम्रः विवर्णआत्माशरीरंयेषां
तानस्मान्कर्मणिषण्डी आसवंमकरंदम् मधुमधुरम् १२ भगवत्संगिनोविष्णुभक्ताः तेषांसंगस्ययोलवः अत्यल्पकः कालः तेनापिस्वर्गं
नतुलयाम समंनपश्याम नचापवर्गम् संभावनायांलोट् मर्त्यानांतुच्छाआशिषोराज्याद्यानतुलयामेतिकिमुवक्तव्यम् १३ एवंसत्संगम
भिनंद्यश्रवणौत्सुक्यमाविष्कुर्वंति कोनामेति रसवित्रसज्ञः महत्तमानामेकांतेनपरमयनमाश्रयोयः तस्यकथायाम् अगुणस्यप्राकृत
गुणरहितस्यकल्याणगुणानामंतंयेयोगेश्वरास्तेऽपिनजग्मुः एतावंतइतिनपरिगणयांचक्रुः भवः शिवः पाद्योब्रह्माचमुख्योयेषांते

र्मण्यस्मिन्ननाश्वासेधूमधूम्रात्मनांभवान् आपाययतिगोविंदपादपद्मासवंमधु १२ तुलयामलवेनापि
स्वर्गंनापुनर्भवम् भगवत्संगिसंगस्यमर्त्यानांकिमुताशिषः १३ कोनामतृप्येद्रसवित्कथायांमहत्तमैकांतप
गुणस्य नांतंगुणानामगुणस्यजग्मुर्योगेश्वरायेभवपाद्ममुख्याः १४ तन्नोभवान्वैभगवत्प्रधानोमहत्त
कांतपरायणस्य हरेरुदाराञ्चरितंविशुद्धंशुश्रूषतांनोवितनोतुविद्वन् १५ सवैमहाभागवतः परीक्षिद्येनाप
रिव्यमदभ्रबुद्धिः ज्ञानेनवैयासकिशब्दितेनभेजेखगेंद्रध्वजपादमूलम् १६ तन्नः परंपुण्यमसंवृतार्थमा
नमत्यद्भुतयोगनिष्ठम् आख्याह्यनंताचरितोपपन्नंपारीक्षितंभागवताभिरामम् १७

१४ नोऽस्माकंमध्येभगवान्प्रधानंसे
व्यसभवान्नः शुश्रूषतांहरेश्चरितंविस्तारयतु १५ तच्चशुकपरीक्षित्संवादेनकथयेत्याह सवाइतिद्वाभ्याम् वैयासकिनाशब्दितेन
नेनज्ञानसाधनेन अपवर्गइत्याख्यायस्यतत् खगेंद्रध्वजस्यहरेःपादमूलंभेजे १६ तत्असंवृतार्थंयथातथाआख्याहि तदे
र्शाति परीक्षितेकथितंपारीक्षितम् आख्यानंश्रीभागवतंपुराणम् परंपुण्यंसत्त्वशोधकम् अत्यद्भुतेयोगेनिष्ठायस्य अनंत
उपपन्नंयुक्तम् अतएवभागवतानामभिरामंप्रियम् एतैर्विशेषणैः कर्मज्ञानभक्तियोगप्रकाशकत्वंदर्शितम् १७ छ

तवयस्याव्याख्यानेलब्धप्रसंगंमहतामादरपात्रमात्मानंश्लाघतेद्वाभ्याम् अहोइत्याश्चर्ये हइतिहर्षे वयमितिबहुवचनंश्लाघायाम् प्र
तिलोमजाअपिअद्यजन्मभृतःसफलजन्मानः आस्मजाताः वृद्धानामनुवृत्त्याआदरेण ज्ञानवृद्धःशुकः तस्यसेवयेतिवा यतोदुष्कुलत्वंत-
न्निमित्तमाधिंच मनःपीडांमहत्तमानामभिधानयोगः लौकिकोऽपिसंभाषणलक्षणःसंबंधःविधुनोतिअपनयति १८ कुतःपुनः किंपुनर्व
क्तव्यंतस्यानंतस्यनामगृणतःपुंसोमहत्तमानामभिधानयोगोदौष्कुल्यंविधुनोतीति यद्वा नामगृणतःपुनर्दौष्कुल्यमिति यद्वा गृणतःपुंसःत
न्नामदौष्कुल्यंविधुनोतीतिकिंवक्तव्यमितिकैमुत्यन्यायमेवाह अनंताःशक्तयोयस्य स्वतोऽप्यनंतः किंच महत्सुगुणायस्यसमहद्गुणः
तद्भावः तस्मात्तंगुणतोऽप्यनंतमाहुः १९ एतत्सपंचयतित्रिभिः एतावतेति तस्ययदसाम्यमनतिशायनंच गुणैस्तत्साम्यंतदाधिक्यंचा

सूतउवाच अहोवयंजन्मभृतोऽद्यहास्मवृद्धानुवृत्त्याऽपिविलोमजाताः दौष्कुल्यमाधिंविधुनोतिशीघ्रंम
हत्तमानामभिधानयोगः १८ कुतःपुनर्गृणतोनामतस्यमहत्तमैकांतपरायणस्य योऽनंतशक्तिर्भगवाननंतो
महद्गुणत्वाद्यमनंतमाहुः १९ एतावतालंननुसूचितेनगुणैरसाम्यानतिशायनस्य हित्वेतरान्प्रार्थयतोविभूति
र्यस्यांघ्रिरेणुंजुषतेऽनभीप्सोः २० अथापियत्पादनखावसृष्टंजगद्विरिंच्योपहृतार्हणांभः सेशंपुनात्यन्यत
मोमुकुंदात्कोनामलोकेभगवत्पदार्थः २१ यत्रानुरक्ताःसहसैवधीराव्यपोह्यदेहादिषुसंगमूढम् व्रजंतितत्पार
महंस्यमंत्यंयस्मिन्नहिंसोपशमःस्वधर्मः २२ अहंहिपृष्टोऽर्यमणोभवद्भिराचक्षआत्मावगमोऽत्रयावान् नभःप
तंत्यात्मसमंपतत्रिणस्तथासमंविष्णुगतिंविपश्चितः २३ न्यस्यनास्तीत्यस्यार्थस्यज्ञानेएतावतासूचितेनअलंपर्याप्तम् क
सूत्रतरतोवक्तुंशक्नोति तदेवाह इतरान्ब्रह्मादीन्प्रार्थयमानान्हित्वाविभूतिर्लक्ष्मीः अनभीप्सोरपियस्यांघ्रिरेणुंसेवतइति २०
अथेत्यर्थांतरे यस्यपादनखावसृष्टंनिःसृतमपिविरिंच्येनोपहृतंसमर्पितमर्हणांभः अर्घोदकमीशसहितंजगत्पुनाति विरिंच्योपहृतंसेश
मितिचतयोरप्युपासकत्वमुक्तम् तस्मान्मुकुंदव्यतिरिक्तः कोनामभगवत्पदस्यार्थःसर्वेश्वरइत्यर्थः २१ धीराःसंतःऊढंधृतम् अंत्यंपर
मकाष्ठापन्नम् तदाह यस्मिन्नहिंसाउपशमश्चस्वाभाविकोधर्मः २२ एवंस्वभाग्यमभिनंद्यपारीक्षितोपाख्यानंवक्तुमाह अहंहीति
अर्यमणः हेसूर्याः त्रयीमूर्त्तयः अत्रयावानात्मावगमःममज्ञानंतावदाचक्षेप्रवक्ष्यामि तथाहि यथापक्षिणोनभःआत्मसमंस्वशक्त्य
नुरूपमेवोत्पतंति नकृत्स्नम् तथाविपश्चितोऽपिविष्णोर्गतिंलीलांसमंस्वमत्यनुरूपमेववदंतीत्यर्थः २३ ७ ७

२४ अचक्षाणः अपश्यन् तंप्रसिद्धमाश्रमम् तस्मिंश्चमुनिंशमीकम् २५ प्रतिरुद्धाः प्रत्याहृताइंद्रियादयोयेनतम् अतएवोपरतं स्थानत्रयात् जाग्रदादिलक्षणात्परंतुरीयंपदंप्राप्तम् अतएवब्रह्मभूतत्वादविक्रियम् २६ विप्रकीर्णाभिर्जटाभिराच्छन्नम् रुरुमृगविशेषः तस्यचर्मणाचाच्छन्नम् विशेषेणशुष्यत्तालुर्यस्यसः तथाभूतंमुनिम् २७ नलब्धंतृणंतृणासनंभूमिरुपवेशस्थानंचयेन सः नसंप्राप्तः अर्घः सूनृतंप्रियवचनंचयेनसः २८ मत्सरः तदुत्कर्षासहनम् २९ गतासुंमृतम् धनुष्कोट्याचापाग्रेण ३० सर्पनिधाने

एकदाधनुरुद्यम्यविचरन्मृगयांवने मृगाननुगतःश्रांतः क्षुधितस्तृषितोभृशम् २४ जलाशयमचक्षाणः प्रविवेशतमाश्रमम् ददर्शमुनिमासीनंशांतंमीलितलोचनम् २५ प्रतिरुद्धेंद्रियप्राणमनोबुद्धिमुपरतम् स्थानत्रयात्परंप्राप्तंब्रह्मभूतमविक्रियम् २६ विप्रकीर्णजटाच्छन्नंरौरवेणाजिनेनच विशुष्यत्तालुरुदकंतथाभूतमयाचत २७ अलब्धतृणभूम्यादिरसंप्राप्तार्घसूनृतः अवज्ञातमिवात्मानंमन्यमानश्चुकोपह २८ अभूतपूर्वःसहसाक्षुत्तृड्भ्यामर्दितात्मनः ब्राह्मणंप्रत्यभूद्ब्रह्मन्मत्सरोमन्युरेवच २९ स तु ब्रह्मऋषेरंसेगतासुमुरगंरुषा विनिर्गच्छन्धनुःकोट्यानिधायपुरमागमत् ३० एषकिंनिभृताशेषकरणोमीलितेक्षणः मृषासमाधिराहोस्वित्किंनुस्यात्क्षत्रबंधुभिः ३१ तस्यपुत्रोऽतितेजस्वीविहरन्बालकोऽर्भकैः राज्ञाघंप्रापितंतातंश्रुत्वातत्रेदमब्रवीत् ३२ अहोअधर्मःपालानांपीव्नांबलिभुजामिव स्वाम्यघंयद्दासानांद्वारपानांशुनामिव ३३ ब्राह्मणैःक्षत्रबंधुर्हिद्वारपालोनिरूपितः सकथंतद्गृहेद्वास्थः सभांडंभोक्तुमर्हति ३४ कृष्णेगतेभगवतिशास्तर्युत्पथगामिनाम् तद्भिन्नसेतूनद्याहंशास्मिपश्यतमेबलम् ३५

राज्ञोऽभिप्रायमाह एषकिंप्रत्याहृतसर्वेंद्रियःसन्मीलितेक्षणःस्थितः यद्वा क्षत्रबंधुभिरागतैर्वाकिंनुस्यादितियामृषासमाधिःसन्निति जिज्ञासयेत्यर्थः ३१ तस्यपुत्रःशृंगीनामा अघंदुःखम् तत्रअर्भकमध्ये ३२ पालानांराज्ञाम् पीव्नानाम् अधर्ममेवनिर्दिशति स्वामिनिदासानांयदघंपापाचरणम् बलिभुजांकाकानामिवशुनामिवचेति ३३ दासत्वंदर्शयति [illegible] सभांडंभांडेएवस्थितम् ३४ ततस्तदनंतरम् अहंशास्मिदंडयामि ३५ ७ ७ ७

तवयस्यानुत्स्कारोषेणताम्रेअक्षिणीयस्यसः कौशिकीनदीतस्याः अपः संधिरार्षः वाग्वज्रंशापम् ३६ इतिएवंसर्पनिक्षेपेणदंक्ष्य
क्षयिष्यति पाठांतरेभस्मीकरिष्यति स्मेतिपादपूरणे कुलस्यांगारतुल्यम् मेमया ततेतिङ्कस्वमार्षम् ३७ गलेसर्पकलेवरंय-
त्सुकसमासः मुक्तकंठः उच्चैरित्यर्थः ३८ ३९ तंसर्पंविसृज्यकेनापकारः कृतः ४० अनभिनंदनवाक्यमहोइत्यादि बतकष्टम् तेल
हत्वापंकृतम् द्रोहे अपराधेदमोदंडः ४१ परःविष्णुरित्याख्याख्यातिर्यस्यतंनरदेवंनृभिः संमातुंसमंद्रष्टुम् ४२ अलक्ष्यमाणे

त्यक्त्कारोषताम्राक्षोवयस्यानृषिबालकान् कौशिक्यापउपस्पृश्यवाग्वज्रंविससर्जह ३६ इतिलंघि
पितमर्यादंतक्षकः सप्तमेऽहनि दंक्ष्यतिस्मकुलांगारंचोदितोमेततद्रुहम् ३७ ततोऽभ्येत्याश्रमंबालोगले
उ[illegible]कलेवरम् पितरंवीक्ष्यदुःखार्त्तोमुक्तकंठोरुरोदह ३८ सवाआंगिरसोब्रह्मन्श्रुत्वासुतविलापनम् उ
न्मील्यशनकैर्नेत्रेदृष्ट्वास्वांसेमृतोरगम् ३९ विसृज्यपुत्रंपप्रच्छवत्सकस्माद्धिरोदिषि केनवातेप्रतिकृतमि
त्युक्तः सन्यवेदयत् ४० निशम्यशप्तमतदर्हंनरेंद्रंसब्राह्मणोनात्मजमभ्यनंदत् अहोबतांहोमहदद्यतेकृतम्
अल्पीयसिद्रोहउरुर्दमोधृतः ४१ नवैनृभिर्नरदेवंपराख्यंसंमातुमर्हस्यविपक्वबुद्धे यत्तेजसादुर्विषहेणगुप्ताविं
दंतिभद्राण्यकुतोभयाः प्रजाः ४२ अलक्ष्यमाणेनरदेवनाम्निरथांगपाणावयमंगलोकः तदाहिचौरप्रचुरोवि
नंक्ष्यत्यरक्ष्यमाणोऽविवरूथवत्क्षणात् ४३ तदद्यनः पापमुपैत्यनन्वयंयन्नष्टनाथस्यवसोर्विलुंपकात् पर
स्परंघ्नंतिशपंतिवृंजतेपशून्स्त्रियोऽर्थान्पुरुदस्यवोजनाः ४४ तदार्यधर्मश्चविलीयतेनृणांवर्णाश्रमाचारयुत-
स्त्रयीमयः ततोऽर्थकामाभिनिवेशितात्मनांशुनांकपीनामिववर्णसंकरः ४५

अदृश्यमाने अविवरूथवत्मेषसंघव
त् ४३ नष्टोनाथोयस्यलोकस्यतस्यवसोर्वस्तुनोधनस्यविलुंपकादपहर्त्तुश्चोरादेर्हेतोर्यत्पापंभविष्यतितत् अस्मन्निमित्तत्वाद
स्मानुपैष्यति अनन्वयंसंबंधशून्यमेव तदेवपापंदर्शयति परस्परमिति शपंतिपरुषंवदंति पश्वादीन्वृंजतेअपहरंति पुरुदस्यवः
चोरबहुलाः ४४ आर्यधर्मः सदाचारः शुनांकपीनामिववाऽर्थकामयोरेवाभिनिवेशितचित्तानाम् ४५ ६. ७.

एवंराजमात्रस्यशापानर्हत्वमुक्त्वाप्रस्तुतेविशेषमाह धर्मपालइतिसार्द्धेन हयमेधयाट् अश्वमेधयाजी नन्वेवंभूतश्चेत्तत्कुतोऽपकृतवां
स्तत्राह क्षुत्तृडिति स्वागतप्रश्नाद्यभावेनावज्ञातः प्रस्तुतशापंकथमर्हतीत्यर्थः ४६ अस्यमहापापस्यान्यत्प्रायश्चित्तमदृष्ट्वापापमावे
दयन्भगवंतंप्रार्थयते अपापेष्विति ४७ राजाचेत्प्रतिशापंदद्यात्तर्हिनिष्कृतिर्भवेदपितत्तुनसंभवति तस्यमहाभागवतत्वादित्याह
तिरस्कृताः विप्रलब्धाः वंचिताः क्षिप्ताः अवज्ञाताः हताः ताडिताः अस्यतिरस्कारादिकर्तुः नतत्प्रतीकारंकुर्वंति तद्भक्ताः विष्णुभक्ताः प्र
भवःसमर्थाअपि ४८ विप्रकृतः अपकृतः अघमपराधम् ४९ युक्तंचैतदित्याह प्रायशइति द्वंद्वेषुसुखदुःखादिषु अगुणाश्रयःसुख

र्मपालोनरपतिःसतुसम्राड्बृहच्छ्रवाः साक्षान्महाभागवतोराजर्षिर्हयमेधयाट् क्षुत्तृट्श्रमयुतोदीनो
वास्मच्छापमर्हति ४६ अपापेषुस्वभृत्येषुबालेनापक्वबुद्धिना पापंकृतंतद्भगवान्सर्वात्माक्षंतुमर्हति ४७ ति
स्कृताविप्रलब्धाःशप्ताःक्षिप्ताहताऽपिवा नास्यतत्प्रतिकुर्वंतितद्भक्ताःप्रभवोऽपिहि ४८ इतिपुत्रकृताघेनसोऽ
नुतप्तोमहामुनिः स्वयंविप्रकृतोराज्ञानैवाघंतदचिंतयत् ४९ प्रायशःसाधवोलोकेपरैर्द्वंद्वेषुयोजिताः नव्यथंति
हृष्यंतियतआत्माऽगुणाश्रयः ५० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेप्रथमस्कंधेविप्रशापोपलंभनंनामाष्टादशो
ऽध्यायः १८ सूतउवाच महीपतिस्त्वथतत्कर्मगर्ह्यंविचिंतयन्नात्मकृतंसुदुर्मनाः अहोमयानीचमनार्य
कृतंनिरागसिब्रह्मणिगूढतेजसि १ ध्रुवंततोमेकृतदेवहेलनाद्दुरत्ययंव्यसनंनातिदीर्घात् तदस्तुकामंह्यघ
निष्कृतायमेयथानकुर्यांपुनरेवमद्धा २ अद्यैवराज्यंबलमृद्धकोशं प्रकोपितब्रह्मकुलानलोमे दहत्वभद्रस्यपु
नर्नमेभूत्पापीयसीधीर्द्विजदेवगोभ्यः ३ दुःखाद्याश्रयोनभवति ५० इतिप्रथमेटीकायांअष्टादशः १८ प्रायोपविष्टेगंगायां
वृतेयोगिजनोदृते शुकस्यागमनंतत्रप्रोक्तमेकोनविंशके १ स्वकृतंतत्कर्मसुनिस्कंधेसर्पप्रक्षेपणंगर्ह्यंनिंद्यंचिंतयन्सुदुर्मनाजातः चिंता
हसान्ह्याभ्याम् अहोइति नीचंपापम् अमीवमितिपाठेसएवार्थः ब्रह्मणिब्राह्मणेगूढंगुप्तंतेजोयस्यतस्मिन् १ कृतंयद्देवहेलनंईश्वराव-
ज्ञमित्यर्थः तस्मान्मेव्यसनंभाविष्यति तत्तुनातिदीर्घात्कालात् अचिरादेवास्तुनत्रापिअद्धासाक्षात् नपुत्रादिद्वारेणेतिप्रार्थनाकामम
घतः एवंप्रार्थनायाःप्रयोजनम् अघस्यनिष्कृतायप्रायश्चित्तायययापुनरेवंनकुर्यामितिच २ एवंसाक्षात्स्वस्यैवव्यसनंसंप्रार्थ्यतत्रा
पिकिंचित्प्रार्थयते अद्यैवमेराज्यादिदहतु प्रकोपितंब्रह्मकुलमेवानलःपुनर्द्विजान्पीडयितुंधीर्मेमाभून्नभवेदित्यर्थः ३ ७

...यन्स राजा मुनेः कृतेनोक्तः सप्तमे ऽहनि निर्ऋतिर्मृत्युर्यथा भविष्यति तथा ऽशृणोत् शमीकप्रेषितशिष्यात् श्रुत्वा च सतक्ष
...कालाग्निं साधु मेने यतो विषयेषु प्रसक्तस्य विरक्तिकारणम् ४ अथो ऽनंतरम् अमुं लोकं पुरस्ताद्राज्यमध्य एव हेयतया विचारितौ वि
...२० कृष्णांघ्रिसेवामेवाधिमन्यमानः सर्वपुरुषार्थाधिकां जानन् प्रायमनशनं तस्मिन्नित्यर्थः तत्संकल्पेनोपाविशदिति यावत् यद्वा
...आदृष्टमयनं शरणं यथा भवति तथा ५ अमर्त्यनद्यामिति विशेषणस्य फलमाह या गां गालसंती श्रीर्यस्यास्तुलस्याः तया मिश्रा ये कृ-
...के ऽणवः तैरभ्यधिकं सर्वोत्कृष्टं यदंबु तस्य नेत्री नद्वाहिनी उभयत्र अंतर्बहिश्च सेशान् लोकपालैः सहितान् लोकान् पुनाति मरिष्यमाणः

...चिंतयन्निदमथाशृणोद्यथा मुनेः सुतोक्तो निर्ऋतिस्तक्षकाख्यः स साधु मेने नचिरेण तक्षकानलं प्रसक्तस्य विरक्तिकारणम् ४ अथो विहायेमममुं च लोकं विमर्शितौ हेयतया पुरस्तात् कृष्णांघ्रिसेवामधिमन्यमान उपाविशत्प्रायममर्त्यनद्याम् ५ या वै लसच्छ्रीतुलसीविमिश्रकृष्णांघ्रिरेण्वभ्यधिकांबुनेत्री पुनाति लोकानुभयत्र सेशान् कस्तां न सेवेत मरिष्यमाणः ६ इति व्यवच्छिद्य स पांडवेयः प्रायोपवेशं प्रति विष्णुपद्याम् दध्यौ मुकुंदांघ्रिमनन्यभावो मुनिव्रतो मुक्तसमस्तसंगः ७ तत्रोपजग्मुर्भुवनं पुनाना महानुभावा मुनयः सशिष्याः प्रायेण तीर्थाभिगमापदेशैः स्वयं हि तीर्थानि पुनंति संतः ८ अत्रिर्वसिष्ठश्च्यवनः शरद्वानरिष्टनेमिर्भृगुरंगिराश्च पराशरो गाधिसुतोऽथ राम उतथ्य इंद्रप्रमदेध्मवाहौ ९ मेधातिथिर्देवल आर्ष्टिषेणो भारद्वाजो गौतमः पिप्पलादः मैत्रेय और्वः कवषः कुंभयोनिर्द्वैपायनो भगवान्नारदश्च १० अन्ये च ...वर्षिब्रह्मर्षिवर्या राजर्षिवर्या अरुणादयश्च नानार्षेयप्रवरान्समेतानभ्यर्च्य राजा शिरसा ववंदे ११

...आसन्नमरणः मरणस्यानियतकालत्वात् सर्वो ऽपि तथा अतस्तां को न सेवेत ६ इति एवं विष्णुपद्यां गंगायां प्रायोपवेशं प्रति व्यव-
च्छिद्य निश्चित्य पांडवेय इति तत्कुलौचित्यं दर्शयति नास्त्यन्यस्मिन् भावो यस्य सः कुतः मुनिव्रतः उपशांतः तत्कुतः मुक्तः समस्तसं
गो येन सः ७ तत्र तदा तद्दर्शनार्थं मुनय उपागताः न तु तीर्थस्नानार्थम् कृतार्थत्वात् ननु नारदादीनामपि तीर्थयात्रा दृश्यते तत्राह प्रा
येणेति तीर्थयात्राव्याजैः ८ ९ १० अरुणादयः कांडर्षित्वविशेषेण पृथङ्निर्दिष्टाः नानायान्यार्षेयाणि ऋषीणां गोत्राणि तेषु प्र
वरान् श्रेष्ठान् शिरसा भुवं स्पृष्ट्वा ववंदे ११

विज्ञापनार्थंपुनः कृतप्रणामः विविक्तंशान्तंचेतोयस्य अभिगृहीतौसंयोजितौपाणीयेनसः स्वचिकीर्षितंप्रायोपवेशनादियुक्तमप्युक्तंवे
विज्ञापयामास १२ अनुमोदनेनानुग्रहमालक्ष्यात्मानंश्लाघते अहोइति नृणांमध्येमहत्तमैरनुग्रहणीयंशीलंवृत्तंयेषांते एतच्चराज्ञा
मतिदुर्लभमित्याह ब्राह्मणानांपादशौचात्पादक्षालनोदकात् दूरादुच्छिष्टविण्मूत्रपादांभसिसमुत्सृजेदितिस्मृतेः दूरेहितैस्त्यज्य
ते ततोऽपिदूरादेवविसृष्टंक्षिप्तम् तत्रापिस्थातुमयोग्यमित्यर्थः गर्ह्यकर्मयस्येत्यात्मानमुद्दिश्योक्तम् १३ आस्तांतावदनुग्रहः ब्र
ह्मशापोऽपिभगवत्प्रसादादेवजातइत्याह तस्यगर्ह्यकर्मणएव अतः अघस्यपापात्मनोगृहेष्वासक्तचित्तस्यमेस्वप्रभवेपरावराणामीशए

कृत्वोपविष्टेष्वथतेषुभूयः कृतप्रणामःस्वचिकीर्षितंयत् विज्ञापयामासविविक्तचेताउपस्थितोऽग्रेऽभि
गृहीतपाणिः १२ राजोवाच अहोवयंधन्यतमानृपाणांमहत्तमानुग्रहणीयशीलाः राज्ञांकुलंब्रा
ह्मणपादशौचाद्दूराद्विसृष्टंबतगर्ह्यकर्म १३ तस्यैवमेघस्यपरावरेशोव्यासक्तचित्तस्यगृहेष्वभीक्ष्णम्
निर्वेदमूलोद्विजशापरूपोयत्रप्रसक्तोभयमाशुधत्ते १४ तंमोपयातंप्रतियन्तुविप्रागंगाचदेवीधृतचित्त
मीशे द्विजोपसृष्टःकुहकस्तक्षकोवादशत्वलंगायतविष्णुगाथाः १५ पुनश्चभूयाद्भगवत्यनन्तेरतिःप्रसं
गश्चतदाश्रयेषु महत्सुयांयामुपयामिसृष्टिंमैत्र्यस्तुसर्वत्रनमोद्विजेभ्यः १६ इतिस्मराजाऽध्यवसाययु
क्तःप्राचीनमूलेषुकुशेषुधीरः उदङ्मुखोदक्षिणकूलआस्तेसमुद्रपत्न्याःस्वसुतन्यस्तभारः १७ एवंचत
स्मिन्नरदेवदेवेप्रायोपविष्टेदिविदेवसंघाः प्रशस्यभूमौव्यकिरन्प्रसूनैर्मुदामुहुर्दुन्दुभयश्चनेदुः १८

तयोग

हसाद्घापतयाबभूव यत्रयस्मिन्शापेसतिगृहेषुप्रसक्तोभयंधत्तेनिर्विण्णोभवति यतोनिर्वेदमूलः निर्वेदोवैराग्यंमूलंप्रापिका
प्रमित्यन्‌ स्वस्यवैराग्यप्राप्यत्वात्तस्यचभयमूलत्वात्तदर्थंद्विजशापंकारितवानित्यर्थः १४ तान्प्रार्थयते तमितिद्वाभ्याम् तं
चतः प्यातंशरणागतंप्रतियन्तुजानन्तु देवीदेवतारूपागंगाचप्रत्येतु वाशब्दः प्रतिक्रियाऽनादरे गाथाःकथाः १५ सआश्रयोये
किंचित्साष्टःसंगोपभूयात् तस्यांतस्यांसृष्टौजन्मनि १६ अध्यवसायोनिश्चयः प्राचीनानिप्रागग्राणिमूलानियेषांतेषुप्रागग्रेषुकु-
ा स्वसुतेजनमेजयेन्यस्तोभारोराज्यंयेनसः १७ सुदाव्यकिरन् देवसंघैर्वादितानेदुः १८ ७ ७

ीलंस्वभावः सारो बलंचयेषाम् उत्तमश्लोकगुणैरभिरूपंसुंदरमिव १९ भवतःपांडोर्वंश्येषुयेजहुरितियुधिष्ठिरा
२० परस्परंसंमंत्रयंते परंश्रेष्ठंलोकम् तत्रहेतुः विरजस्कंनिर्मायम् विशोकंचयास्यतीतिकुतस्तत्राह अयमिति
आकर्ण्य समंपक्षपातशून्यम् मधुच्युत् अमृतस्रावि गुरुगंभीरार्थम् अव्यलीकंसत्यम् २२ त्रयाणांलोकानांपृष्ठे
केवेदाययथामूर्त्तिधराभवंतितत्तुल्याः ज्ञानातिशयमुत्काक्रपालुतामाह नेहेति भवतांप्रयोजनंपरानुग्रहंविनाना

वैसमुपागतायेप्रशस्यसाध्वित्यनुमोदमानाः ऊचुःप्रजानुग्रहशीलसारायदुत्तमश्लोकगुणाभिरूप
वाइदंराजर्षिवर्यचित्रंभवतःकृष्णंसमनुव्रतेषु येऽध्यासनंराजकिरीटजुष्टंसद्योजहुर्भगवत्पार्श्वकामाः
वयंतावदिहास्महेऽद्यकलेवरंयावदसौविहाय लोकंपरंविरजस्कंविशोकंयास्यत्ययंभागवतप्रधानः
त्यतदृषिगणवचःपरीक्षित्समंमधुच्युद्गुरुचाव्यलीकम् आभाषतैनानभिवंद्ययुक्तंशुश्रूषमाणश्चरि-
याः २२ समागताःसर्वतएवसर्वेवेदाययथामूर्त्तिधरास्त्रिपृष्ठे नेहाथवाऽमुत्रचकश्चनार्थऋतेपरानुग्रहं
लम् २३ ततश्चवःपृच्छ्यमिमंविपृच्छेविश्रभ्यविप्राइतिकृत्यतायाम् सर्वात्मनाम्रियमाणैश्चकृत्यंशुद्धं
मृशताभियुक्ताः २४ तत्राभवद्भगवान्व्यासपुत्रोयदृच्छयागामटमानोऽनपेक्षः अलक्ष्यलिंगोनिजलाभ
तस्त्रिबालैरवधूतवेषः २५

स्ति तर्हिसएवार्थःस्यात् न आत्मशीलंस्वस्वभावम् २३ पृच्छ्यंप्रष्टव्यम् विश्रभ्यविश्वासंकृ
व्यस्यभावइतिकृत्यता तस्मिन्विषयेसर्वात्मनासर्वावस्थासुयत्कृत्यम् विशेषतश्चम्रियमाणैः तच्चशुद्धंपापसंपर्करहित
किंचारयत अभियुक्ताःएकमतयः २४ तत्रतेषुयागयोगतपोदानादिभिर्विवदमानेषुसत्सुयदृच्छयागांपर्यटन्व्यासपु
प्राप्तः नलक्ष्यमाश्रमादिलिंगंयस्य अवधूतःअवज्ञायजनैस्त्यक्तोयः तस्यैववेषोयस्यसः २५ ७ ७

ज्ञाप्रत्युत्थिताइतितृतीयश्लोकेनान्वयः द्विगुणान्यष्टौवर्षाणियस्य सुकुमारौपादौकरौऊरूबाहूअंसौकपोलौगात्रंचयस्य
नेत्रे आयतेअक्षिणीयस्मिन् उन्नतानासायस्मिन् लंबह्रस्वादिवैषम्यंविनातुल्यौकर्णौयस्मिन् शोभनेचसुभ्रुवौयस्मिन्
आननंयस्य कंबुवत्रेखात्रयांकितःसुष्ठुजातः कंठोयस्य २६ कंठस्याधोभागयोःस्थितेअस्थिनीजत्रुणी मांसेननिगूढेजत्रु
यस्य पृथुविस्तीर्णंतुंगमुन्नतंचवक्षोयस्य आवर्त्तवन्नाभिर्यस्य वलिभिस्तिर्यक्निम्नरेखाभिर्वल्गुरम्यमुदरंयस्य दिशएवअंबरं
यस्य विकीर्णाःकेशायस्य प्रलंबौबाहूयस्य स्वमरेषुश्रेष्ठदेवेषुउत्तमोहरिः तद्वत्आभायस्यतम् २७ सदाअपीच्यमत्युत्त-

ष्टवर्षंसुकुमारपादकरोरुबाह्वंसकपोलगात्रम् चार्वायताक्षोन्नसतुल्यकर्णसुभ्र्वाननंकंबुसुजात
कंठम् २६ निगूढजत्रुंपृथुतुंगवक्षसमावर्त्तनाभिंवलिवल्गूदरंच दिगंबरंवक्त्रविकीर्णकेशंप्रलंबबाहुंस्व
मरोत्तमाभम् २७ श्यामंसदापीच्यवयोंऽगलक्ष्म्यास्त्रीणांमनोज्ञंरुचिरस्मितेन प्रत्युत्थितास्तेमुनयःस्वासने
भ्यस्तल्लक्षणज्ञाअपिगूढवर्चसम् २८ सविष्णुरातोऽतिथयआगतायतस्मैसपर्यांशिरसाजहार ततोनि
वृत्ताह्यबुधाःस्त्रियोऽर्भकामहासनेसोपविवेशपूजितः २९ ससंवृतस्तत्रमहान्महीयसांब्रह्मर्षिराजर्षिदे
वर्षिसंघैः व्यरोचतालंभगवान्यथेंदुर्ग्रहर्क्षतारानिकरैःपरीतः ३० प्रशांतमासीनमकुंठमेधसंमुनिंनृ
पोभागवतोऽभ्युपेत्य प्रणम्यमूर्ध्नाऽवहितःकृतांजलिर्नत्वागिरासूनृतयाऽन्वपृच्छत् ३१ अहोअद्यव
यंब्रह्मन्सत्सेव्याःक्षत्रबंधवः कृपयाऽतिथिरूपेणभवद्भिस्तीर्थकाःकृताः ३२ येषांसंस्मरणात्पुंसांस
द्यःशुध्यंतिवैगृहाः किंपुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभिः ३३

मंयद्वयोयौवनंतेनया अंगलक्ष्मीर्देहकांतिस्तया
स्त्रीणांमनोज्ञंरुचिरस्मितेन चगूढवर्चसमपिप्रत्युत्थिताः तंदृष्ट्वाप्रत्युत्थानंकृतवंतइत्यर्थः २८ शिरसैवसपर्यामाजहार आत्मनिवेदनंकृतवा
न् निवृत्ताः स्त्र्यपत्यादयोनिवृत्ताःसचोपविवेश संघैरार्षैः २९ सभगवान्ब्रह्मर्ष्यादिसंघैःसंवृतःसन् अलंव्यरोचत ग्र-
हाः ग्रहाः ऋक्षाण्यश्विन्यादीनि अन्यास्तारा: ३० नकुंठासर्वार्थेषुमेधायस्यतम् प्रणम्यार्यपुनर्नत्वा ३१ सूनृतांगिरमाह
किंच भवद्भिःसतांसेव्याजाताःयतःअतिथिरूपेणहेतुनातीर्थकाःयोग्याःकृताः ३२ ३३ ७७ ७८

...व ३४ पांडुसुतानांप्रियः अतस्तेषांपैतृष्वस्रेयानांप्रीत्यर्थंतद्गोत्रस्यमे आत्तंस्वीकृतंबांधवंबंधुकृत्यं
...प्रसादंविना अव्यक्तागतिर्यस्य म्रियमाणानांनितरांकथंस्यात् वनयितायाचयिता वनयितृतमोव-
...ायाचेयाइतिप्रवर्त्तकस्येत्यर्थः ३६ सम्यक्सिद्धिर्यस्मात्तम् कार्यंकर्त्तुंयोग्यम् कर्त्तव्यंतुआवश्यकमितिभे
...ाणस्यपुरुषस्ययस्मिन्कृतेसंसिद्धिर्मोक्षलक्षणासिद्धिर्भवति त्वांयोगिनांगुरुंपृच्छामि ३७ यच्छ्रोतव्यंयज्जा

...त्तेमहायोगिन्पातकानिमहांत्यपि सद्योनश्यंतिवैपुंसांविष्णोरिवसुरेतराः ३४ अपिमेभगवान्
कृष्णः पांडुसुतप्रियः पैतृष्वस्रेयप्रीत्यर्थंतद्गोत्रस्यात्तबांधवः ३५ अन्यथातेऽव्यक्तगतेर्दर्शनंनः कथं
...म् नितरांम्रियमाणानांसंसिद्धस्यवनीयसः ३६ अतःपृच्छामिसंसिद्धिंयोगिनांपरमंगुरुम् पुरुषस्ये
...र्यंम्रियमाणस्यसर्वथा ३७ यच्छ्रोतव्यमथोजाप्यंयत्कर्त्तव्यंनृभिःप्रभो स्मर्त्तव्यंभजनीयंवाब्रूहियद्वा
...यम् ३८ नूनंभगवतोब्रह्मन्गृहेषुगृहमेधिनाम् नलक्ष्यतेह्यवस्थानमपिगोदोहनंक्वचित् ३९ सू
...न एवमाभाषितःपृष्टःसराज्ञाश्लक्ष्णयागिरा प्रत्यभाषतधर्मज्ञोभगवान्बादरायणिः ४० इति
...मेमहापुराणेऽष्टादशसाहस्र्यांपारमहंस्यांसंहितायांप्रथमस्कंधेशुकागमनंनामैकोनविंशोऽध्यायः १९

...यत्स्मर्त्तव्यंयदाराध्यंतद्ब्रूहि विपर्ययमश्रोतव्यादि ३८ तवदर्शनस्यपुनर्दुर्लभत्वादिदानीमेवकथनीयमित्याशयेनाह नू
...मात्रकालमपि ३९ एवमहोइत्यादिकयाश्लक्ष्णयामधुरयागिराआभाषितःअभिमुखीकृतःपृष्टश्च ४० आर्यधर्मज
...वापरीक्षिन्नृपंब्रह्मास्त्रादिभिरक्षितंकलिजयख्यातंचकृत्वाभुवि अंतेयःशुकरूपतःस्वपरमज्ञानोपदेशेननंशापादा
...दात्कृतंमाधवम् १ इतिश्रीमद्भागवतभावार्थदीपिकायांश्रीधरस्वामिविरचितायांप्रथमेएकोनविंशोऽध्यायः १९

इतिश्रीमद्भागवतप्रथमस्कंधः समाप्तः

अथश्रीमद्भागवतेद्वितीयस्कंधःप्रारभ्यते.

...नमः द्वितीयेतुदशाध्यायैः श्रीभागवतमादितः उद्देशलक्षणोक्तिभ्यांसंक्षेपेणोपवर्ण्यते १ तत्रतुप्रथमेः ...नादिभिः स्वविष्टभगवद्रूपेमनसोधारणोच्यते २ यन्नामकीर्त्तनंदानतपोयोगादिसत्फलम् तंनित्यंपरमा ...यते ...र ३ अथद्वितीयस्कंधव्याख्या उक्तःपूर्वंसुपोद्घातः सप्रसंगःशुकागमः राज्ञाप्रष्टंनृणांकृत्यमथाह ...ज्ञःप्रश्नमभिनंदति वरीयानिति तेत्वयापुंसांश्रोतव्यादिषुमध्येयः परःश्रेष्ठःगोचरःप्रश्नः कृतएषः वरीयान् य ...त् मोक्षहेतुत्वात् आत्मविदांमुक्तानांचसंमतोयतः १ तत्रतावत्स्वाभाविकक्रियाणामनर्थहेतुत्वंवदन्ब्रूहि य ...यामत्यस्योत्तरमाह श्रोतव्यादीनिनित्रिभिः गृहेषुसक्तानामतएवगृहमेधिनांतत्कृतपंचसूनापराणाम् मेधेति हिंसा

...भगवते वासुदेवाय श्रीशुकउवाच वरीयानेषतेप्रश्नः कृतोलोकहितंनृप आ ...त्संमतःपुंसांश्रोतव्यादिषुयःपरः १ श्रोतव्यादीनिराजेंद्रनृणांसंतिसहस्रशः अपश्यता ...त्त्वंगृहेषुगृहमेधिनाम् २ निद्रयाह्रियतेनक्तंव्यवायेनचवावयः दिवाचार्थेहयाराजन् ...रणेनवा ३ देहापत्यकलत्रादिष्वात्मसैन्येष्वसत्स्वपि तेषांप्रमत्तोनिधनंपश्यन्नपिनपश्य ...तस्माद्भारतसर्वात्माभगवान्हरिरीश्वरः श्रोतव्यःकीर्तितव्यश्चस्मर्त्तव्यश्चेच्छताभयम् ५

खंडनी पेषणी चुल्ली उदकुंभः प्रमार्जनी पंचसूना गृहस्थस्य तेन स्वर्गं न गच्छति ॥

...वायुर्व्ययोभवतीत्याह नक्तंरात्रौयद्वयः आयुः तन्निद्रयाव्यवायेनरत्यावाह्रियते दिवाअह्नियद्वयः तत् अर्थेहया ...सिद्धेः र्थंकुटुंबपोषणेनवानकारावनुक्तसमुच्चयार्थौ ३ ननुनश्वरकुटुंबाद्यर्थंकथमायुर्व्ययंकुर्यात्तत्राह देहादि ...तः परिकरेषु असत्सु मिथ्याभूतेष्वपिप्रमत्तःप्रसक्तः तेषांपित्रादिदृष्टांतेनतेनाशंपश्यन्नपिनानुसंधत्ते ४ एवं ...किं चभिन्त्याश्रोतव्यादिप्रश्नस्योत्तरमाह तस्मादिति हेभारतभरतवंशयसर्वात्मेतिप्रेष्ठत्वमाहभगवानितिसौंदर्यम् ...म् हरिरितिबंधहारित्वम् अभयंमोक्षमिच्छता ५

योनास्तीत्याह एतावानेवजन्मलोलाभःफलम् तमाह नारायणस्मृतिरिति सांख्यादिभिः साध्य इतितेषांस्वानं
थति सांख्यमात्मानात्मविवेकः योगोऽष्टांगः अंतेतुस्मृतिः परोलाभः नतन्महिमावक्तुंशक्यइत्यर्थः ६ तत्रसदा
प्रायेणेति विधिषेधतः विधिनिषेधाभ्यांनिवृत्ताः नैर्गुण्येब्रह्मणिस्थिताअपिस्मप्रसिद्धम् ७ किमिदमपूर्वक
पूर्वमेवेदमित्याह इदंभगवत्प्रोक्तम् तन्नामैकप्रधानंपुराणम् ब्रह्मसंमितंसर्ववेदतुल्यम् यद्वा ब्रह्मसम्यक्
त्वयाप्राप्तमतआह अधीतवानिति सिद्धस्यतवकुतोऽध्ययनेप्रवृत्तिस्तत्राह परिनिष्ठितोऽपीति गृहीतचेताआ
हापुरुषोविष्णुः नदीयः यस्ययस्मिन्श्रद्धांकुर्वताम् सतीअहैतुकी १० साधकानांसिद्धानांचनातःपरमन्यत्-

सांख्ययोगाभ्यांस्वधर्मपरिनिष्ठया जन्मलाभःपरःपुंसामंतेनारायणस्मृतिः ६ प्रायेणमु
र्यान्निवृत्ताविधिषेधतः नैर्गुण्यस्थारमंतेस्मगुणानुकथनेहरेः ७ इदंभागवतंनामपुराणंब्र
ह्मसंमितम् अधीतवान्द्वापरादौपितुर्द्वैपायनादहम् ८ परिनिष्ठितोऽपिनैर्गुण्यउत्तमश्लोकली
लया गृहीतचेताराजर्षेआख्यानयदधीतवान् ९ तदहंतेऽभिधास्यामिमहापौरुषिकोभवान् यत्
श्रद्दधतामाशुस्यान्मुकुंदेमतिःसती १० एतन्निर्विद्यमानानामिच्छतामकुतोभयम् योगिनांनृ
तंहरेर्नामानुकीर्तनम् ११ किंप्रमत्तस्यबहुभिःपरोक्षैर्हायनैरिह वरंमुहूर्तंविदितंघटतेश्रेय
खट्वांगोनामराजर्षिर्ज्ञात्वेयत्तामिहायुषः मुहूर्तात्सर्वमुत्सृज्य गतवानभयंहरिम् १३

एतदिति इच्छतांकामिनांतत्तत्फलसाधनमेतदेव निर्विद्यमानानांमुमुक्षूणांमोक्षसाधनमेतदेव योगिनांज्ञानि
नानिर्णीतम् नात्रप्रमाणंप्रवक्तव्यमित्यर्थः ११ अल्पमेवायुरवशिष्टंकिमहंसाधयेयमितिमाशंकस्वेत्याह किमिति-
रलक्षितैर्हायनैर्वर्षैः विदितंवृथायातीतिज्ञातम् यतोयेनज्ञानेनघटेततयत्नंकुर्यात् १२ खट्वांगोहिदेवपक्षेस्थि-
यत् ततःप्रसन्नैर्देवैर्वरंवृणीष्वेत्युक्तोऽतस्तेनोक्तं प्रथमंतावन्ममायुःकथ्यतामिति ततोदेवैरुक्तंनतुमुहूर्त्तमात्र
ऽ निशीम्यंविमानेनक्षवमागत्यहरिंशरणंगतइति यतइयंस्वर्गभूमीरजोधिकाकर्मभूमिःपृथ्वी १३

दि
मा

...पइदानीमपि तावदिति तावताकालेनसांपरायिकंपारलौकिकंसाधनंसंपादय १४ तत्रवैराग्यंतावदाह अंतकालइ
...सः मृत्युभयशून्यः असंगोनामानासक्तिः तेनशस्त्रेणस्पृहांकुर्वेच्छाम् तंदेहमनुयेपुत्रकलत्रादयः तेष्वपिस्पृहां
... किंच गृहात्प्रव्रजितः निर्गतः गृहेस्थितस्यपुनरप्यासक्तिसंभावात् तत्राष्टांगयोगमाह धीरइति ब्रह्मचर्यादियमो-
...पयतीर्थेतिस्नानादिनियमोपलक्षणम् आसनमाह शुचाविति विविक्तेएकांते विधिवत् कुशाजिनचैलैःक्रमेण
...पगमंप्राणायामंवक्तुंजप्यमाह त्रिवृत्ब्रह्माक्षरम् त्रिवृत् त्रिभिरकारादिभिर्वर्णैर्निर्वर्तितंग्रथितंब्रह्माक्षरंप्रणवम् मन
...यथामत्यस्यवर्त्तयेत् मनसाइंद्रियप्रत्याहारंवक्तुंप्राणायामेनमनोनियमनमाह मनोयच्छेत्वशीकुर्यात् ब्रह्मबीजंप्रणवमवि-

...यतर्हिकौरव्यसमाहंजीवितावधिः उपकल्पयतत्सर्वंतावद्यत्सांपरायिकम् १४ अंतकालेतु
पुरुष आगतेगतसाध्वसः छिंद्यादसंगशस्त्रेणस्पृहांदेहेऽनुयेचतम् १५ गृहात्प्रव्रजितोधीरःपु
ण्यतीर्थजलाप्लुतः शुचौविविक्तआसीनोविधिवत्कल्पितासने १६ अभ्यसेन्मनसाशुद्धंत्रिवृद्ब्रह्मा
क्षरंपरम् मनोयच्छेज्जितश्वासोब्रह्मबीजमविस्मरन् १७ नियच्छेद्विषयेभ्योऽक्षान्मनसाबुद्धि
...रथः मनःकर्मभिराक्षिप्तंशुभार्थेधारयेद्धिया १८ तत्रैकावयवंध्यायेदव्युच्छिन्नेनचेतसा म
...स्मात्संयुक्तोनतःकिंचननस्मरेत् पदंतत्परमंविष्णोर्मनोयत्रप्रसीदति १९ रजस्तमोभ्यामा-
...मूढमनआत्मनः यच्छेद्धारणयाधीरोहंतियातत्कृतंमलम् २०

स्मरन्नेवजितश्वासः सन् १७ प्र
...लेयच्छेत् निगृण्हीयात् अक्षान् इंद्रियाणि निश्चयात्मिकाबुद्धिःसारथिर्यस्यसः धारणामाह मनइति पुनश्चकर्म-
...भिराक्षिप्तमाकृष्टंशुभार्थेभगवद्रूपे १८ ध्यानमाह तत्रेति एकमेकंपादाद्यवयवम् अव्युच्छिन्नेनसमग्ररूपा
...पयविशेषेणसामान्यत श्चित्तस्थिरीकरणंधारणा अवयवविभावनयातद्दार्ढ्यंध्यानमितिभेदः समाधिमाह
...विंकासमाधायस्थिरीभूतेमनसिस्फुरत्परमानंदमात्राकारंकृत्वेत्यर्थः प्रसीदति उपशाम्यति १९ गुणवशात्पुनरपिक्षो
...वस्थिरीकुर्यादित्याह रजसाआक्षिप्तम् तमसाविमूढम् स्वीयंमनोनिरुंध्यात् तत्कृतंरजस्तमोभ्यांकृतम् २०

णायाम् भद्रं स्वरूपात्मकमाश्रयं विषयं पश्यतः तत्रैव प्रीतिर्भवति २१ यथा यत्र यादृशी चेति कर्तव्यताविषयत
आः २२ यथेत्यस्योत्तरम् जितासन इति विषयमाह स्थूल इति सार्द्धेन २३ विशेषो विराट् देहः अतिस्थूलानामपि
ार्यमात्रम् २४ अस्य चोपलक्षणत्वेन विषयत्वं वस्तुतस्तु विराट् जीवनियंता भगवानेव विषय इत्याह आंडकोशांत
पृथिव्यावरणम् तत अपतेजोवाय्वाकाशाहंकारमहत्तत्त्वानीति सप्त २५ विराट् देह तज्जीव तदंतर्यामिणामभेदमा

ार्यमाणायां योगिनो भक्तिलक्षणः आशु संपद्यते योग आश्रयं भद्रमीक्षतः २१ राजो-
यथा संधार्यते ब्रह्मन् धारणा यत्र संमता यादृशी वा हरेदाशु पुरुषस्य मनोमलम् २२ श्री
जितासनो जितश्वासो जितसंगो जितेंद्रियः स्थूले भगवतो रूपे मनः संधारयेद्धिया
स्तस्य देहोऽयं स्थविष्ठश्च स्थवीयसाम् यत्रेदं दृश्यते विश्वं भूतं भव्यं भवच्च सत् २४ आं
रेऽस्मिन् सप्तावरणसंवृते वैराजः पुरुषो योऽसौ भगवान् धारणाश्रयः २५ पातालमेतस्य-
ठंति पार्ष्णिप्रपदे रसातलम् महातलं विश्वसृजोऽथ गुल्फौ तलातलं वै पुरुषस्य जंघे २६ द्वेजा
श्वमूर्त्तेरूरुद्वयं वितलं चातलं च महीतलं तज्जघनं महीपते नभस्तलं नाभिसरो गृणंति
ज्योतिरनीकमस्य ग्रीवा महर्वदनं वै जनोऽस्य तपो रराटीं विदुरादिपुंसः सत्यं तु शीर्षाणि स
२८

शेष्वीपासनं कर्त्तव्यमित्याशयेनाह पातालं पादमूलं पादस्याधोभागम् पातालादीनां तदवयवता विधीयते
धारंतानि अधस्तनादारभ्य सप्त भूविवराणि पठंति गृणंतीत्यादि प्रमाणप्रदर्शनम् पार्ष्णिप्रपदे पादस्य पश्चात्पुरो
दिस्याधोभागे वितलमुत्तरभागे अतलमिति ज्ञेयम् नाभिरेव सरः २७ ज्योतिरनीकं ज्योतिषां समूहं स्वर्गम् मह
तपोलोकं रराटीम् ललाटम् सत्यं सत्यलोकम् २८ ५ ५ ५ ५

...शरीरत्वात् नेवाहवइत्याहुः दिशः अस्मदादिश्रोत्राधिष्ठात्र्यो देवताः कर्णौ श्रोत्रस्याधिष्ठानम् शब्दस्तु श्रोत्रविषयः ...एवंनासिकादिष्वपि नासत्यदस्रौ अश्विनौ नासे नासापुटे इत्यादीसः २९ द्यौरंतरिक्षम् अक्षिणी नेत्रगोलके चक्षुः ...ः अहनी रात्र्यहनी परमेष्ठिधिष्ण्यं ब्रह्मपदम् तालु अधिष्ठानम् जिह्वा इंद्रियम् ३० छंदांसि वेदाः शिरो ब्रह्मरंध्रम् ...स्नेहलेशाः द्विजानि दंताः घंटलमार्गम् दुरंतः अपारः सर्गइतियत् सतस्य कटाक्षः ३१ अधर्ममार्गोऽस्यपृष्ठभा-...मित्रावरुणौ ३२ अनंतवीर्ययस्य सः वयः कालस्तस्य गमनम् गुणप्रवाहः प्राणिनां संसारः कर्मतस्य क्रीडा

...आहुरुस्नाः कर्णौ दिशः श्रोत्रमस्य शब्दः नासत्यदस्रौ परमस्य नासे घ्राणोऽस्य गंधो मुख ...द्यौरक्षिणी चक्षुरभूत्पतंगः पक्ष्माणि विष्णोरहनी उभे च तद्भ्रूविजृंभः परमेष्ठिधिष्ण्यमापो ...जिह्वा ३० छंदांस्यनंतस्य शिरो गृणंति दंष्ट्रा यमः स्नेहकला द्विजानि हासो जनोन्मादकरी ...सर्गो यदपांगमोक्षः ३१ व्रीडोत्तरोष्ठोऽधर एव लोभो धर्मः स्तनोऽधर्मपथोऽस्य पृष्ठः कस्तस्य ...मित्रौ कुक्षिः समुद्रा गिरयोऽस्थिसंघाः ३२ नद्योऽस्य नाड्योऽथ तनूरुहाणि महीरुहा विश्वत ...अनंतवीर्यः श्वसितं मातरिश्वा गतिर्वयः कर्मगुणप्रवाहः ३३ ईशस्य केशान्विदुरंबुवाहान्वासस्तु ...भूम्नः अव्यक्तमाहुर्हृदयं मनश्च स चंद्रमाः सर्वविकारकोशः ३४ विज्ञानशक्तिं महिमाम ...त्मनोऽतःकरणं गिरित्रम् अश्वाश्वतर्युष्ट्रगजा नखानि सर्वे मृगाः पशवः श्रोणिदेशे ३५ वयां ...करणं विचित्रं मनुर्मनीषा मनुजो निवासः गंधर्वविद्याधरचारणाप्सरः स्वरः स्मृतीरसुरानीकवी

...भूम्नः विभोः अव्यक्तं प्रधानम् सम्प्रसिद्धः चंद्रमाः तदीयं मनः सर्वेषां विकाराणां कोशइवाश्रयभूतम् ३४ विज्ञानशक्तिं ...त्वम् अंतःकरणमहंकारम् गिरित्रं श्रीरुद्रम् गर्दभाद्वडवायां उत्पन्ना अश्वतरी ३५ वयांसि पक्षिणः तस्य व्याकरणम् ...णीति श्रुत्युक्तं शिल्पनैपुण्यम् यथाहुः येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधा-...सुवः मनीषा बुद्धिः मनुजः पुरुषः निवासः आश्रयः पुरुषत्वे चाविस्तरामात्मेति श्रुतेः गंधर्वादीनां द्वंद्वैक्यम् गंधर्वाद- ...वादिस्वरस्मृन यइत्यर्थः असुरानीकं वीर्ययस्य सः स्मृतिरसुरानीकवर्यइतिपाठे गंधर्वादयः स्वरः असुरसमूहश्च ...षड्जादः स्मृतिस्तस्येति ३६

मुखम् क्षत्रंक्षत्रियोभुजोयस्य विट्वैश्यः ऊरूयस्य अंघ्रिश्रितः कृष्णवर्णः शूद्रोयस्य नानाभिधानामानियेषांतेच
षांगणैर्वसुरुद्रादिभिरुपपन्नोयुक्तः द्रव्यात्मकोहविः साध्यः वितानयोगः यज्ञप्रयोगः तस्य कर्मकार्यंआवश्यको
३७ इयानेतावान् सन्निवेशः अवयवसंस्थानम् अस्मिन् स्ववृत्त्यामनः संधार्यते कैर्मुमुक्षुभिः यतोव्यतिरिक्तं किं
३८ तदेवंचित्तस्थैर्यार्थंविराट्देहजीवेश्वराणामभेदेनोपासनमुक्तम् तत्रतुदेहजीवावीश्वरेप्रविलाप्यसएवध्येयइ
इतिसर्वेषांधीवृत्तिभिरनुभूतंसर्वंयेनसएकएवसर्वांतर आत्मातमेवसत्यंभजेत अन्यत्रोपलक्षणेनसज्जेतयतआ-
पातः संसारोभवति एकस्यतत्तदिंद्रियैःसर्वानुभूतौदृष्टांतः स्वप्नजनानामीक्षितायथेति स्वप्नेह्निकदाचित् बहून्देहान्

ज्ञानं
गः क
न

क्षत्रभुजोमहात्माविडूरुरंघ्रिश्रितकृष्णवर्णः नानाभिधाऽभीज्यगणोपपन्नोद्रव्यात्मकः कर्मविता
३७ इयानसावीश्वरविग्रहस्ययःसन्निवेशः कथितोमयाते संधार्यतेऽस्मिन्वपुषिस्थविष्ठेम
नानयतोऽस्तिकिंचित ३८ ससर्वधीवृत्त्यनुभूतसर्वआत्मायथास्वप्नजनेक्षितैकः तंसत्यमा
जेतनान्यत्रसज्जेद्यतआत्मपातः ३९ इतिश्रीभागवतमहापुराणेद्वितीयस्कंधेमहा
पुवर्णनेप्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकउवाच एवंपुराधारणयात्मयोनिर्नष्टांस्मृ
यतुष्टात् तथाससर्जेदममोघदृष्टिर्यथाऽप्ययात्प्राग्व्यवसायबुद्धिः १

व्य नान

रूप दंद्रियैः सर्वंपश्यतितद्वत् ईश्वरस्यतुविद्याशक्तित्वान्नबंधः ३९ । इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांप्रथमोऽ
द्वितीयेतुततःस्थूलधारणातोजितंमनः सर्वसाक्षिणिसर्वेशेविष्णौधार्यमितीर्यते १ दृश्यालंबनरूपैवमुक्तावैरा
धारतेतुतत्साध्यासर्वांतर्यामिधारणा २ तत्रतावत्पूर्वोक्तधारणाया अवांतरफलमाह एवंयाधारणातयातुष्टाद्धरेःपु
दिष्टष्टिस्मृतिंप्रत्यवरुध्यलब्ध्वाअप्ययात्प्रागिदंविश्वंयथासीत्तथाससर्ज व्यवसायात्मिकाबुद्धिर्यस्यसः अतए-
गुणति अतस्तयाधारणयाविश्वसृष्टिसामर्थ्यंभवति १ ५ ६ ७ ८

विरक्तस्य शुद्धात्मधारणायामधिकारः अतो वैराग्यार्थं सर्वकर्मफलं निंदति शाब्दं शब्दमयं ब्रह्म वेदः तस्य एष पंथाः
...को ऽसौ अर्थशून्यैरेव स्वर्गादिनामभिः साधकस्य धीर्ध्यायति तत्तदिच्छां करोति इति यत् अपार्थत्वमेवाह त
...स्वमिति वासनया शयानः स्वप्नान्पश्यन्निव परिभ्रमन् अर्थान्न विंदति तत्तल्लोकं प्राप्तो ऽपि निरवद्यं सुखं न ल
...हि सर्वथा कर्मफलत्यागे सद्य एव देहपातः स्यादित्याशंक्याह अतः कविर्नामसु नाममात्रेषु भोग्येषु यावता ऽर्थे
...यस्य स तथा भूतः स्यात् अप्रमत्तः तावन्मात्रे ऽप्यनासक्तः व्यवसायबुद्धिर्नेदं सुखमिति निश्चयवान् तदा

यथामित्य

ब्रह्मण एष पंथा यन्नामभिर्ध्यायति धीरपार्थैः परिभ्रमंस्तत्र न विंदते ऽर्थान्मायामये वासन- २ अतः कविर्नामसु यावदर्थः स्यादप्रमत्तो व्यवसायबुद्धिः सिद्धे ऽन्यथा ऽर्थे न यतेत तत्परिश्र- ...क्षमाणः ३ सत्यां क्षितौ किं कशिपोः प्रयासैर्बाहौ स्वसिद्धे ह्युपबर्हणैः किम् सत्यंजलौ किं पुरु ...त्र्यादिरवल्कलादौ सति किं दुकूलैः ४ चीराणि किं पथि न संति दिशंति भिक्षां नैवांघ्रिपाः पर- ...रितो ऽप्यशुष्यन् रुद्धा गुहाः किमजितो ऽवति नोपसन्नान् कस्माद्भजंति कवयो धनदुर्मदांधान् ५

...पि न तत्र तस्मिन्नर्थे अन्यथैव सिद्धे सति तत्र यत्ने परिश्रमं पश्यन् न यतेत ३ अन्यथासिद्धिमाह द्वाभ्याम् सत्यामि ...याः स्वतः सिद्धे बाहौ सति उपबर्हणैः उच्छीर्षकैः पुरुधा बहुप्रकारया ऽन्नपान्या भोजनपात्रेण ४ ननु दिक्सद्भा ...व वल्कलमन्नं तोयं वासः स्थानं तु याञ्चाप्रयत्नं विना कथं प्राप्येत तत्राह चीराणि वस्त्रखंडानि परान् बिभ्रति पुष्णंति फ ...गिरिदर्यः ननु कदाचिदेषामलाभे किं कार्यम् तत्राह अजितो हरिः उपसन्नान् शरणागतान् किं नावति न रक्षति ...संबंधः धनेन योदुर्मदस्तेनांधान् नष्टविवेकान् ५ ५ ५ ५

४

रक्तःसेव्यइत्याह एवंविरक्तः सन् तंभजेत भजनीयत्वे हेतवः स्वचित्तेस्वतएवसिद्धः यतः आत्माअतएवप्रियः प्रिय
पि अर्थः सत्यः नत्वनात्मवन्मिथ्या भगवान् भजनीयगुणश्च अनंतश्चनित्यः यएवंभूतः तंभजेत् नियतार्थः निश्चि-
म वानंदेननिर्वृतः सन्निति स्वतः सुखत्वात्मत्वंदर्शितम् किंच यत्रयस्मिन्भजनेसतिसंसारहेतोरविद्यायाउपरमोना-
वान्यचिंतानिंदयाद्रढयति कइति तांतथाभूतांपरस्यहरेरनुचिंतांधारणामनादृत्यपशून्कर्मजडान्विना यथाप
तिस्मृतेः असतींविषयचिंतांकोनामकुर्यात् तयाचिंतयावैतरण्यांपतितम् तत्रचस्वकर्मजान् आध्यात्मिकादिक्लेे

ज्ञान
गः
चित्तेस्वतएवसिद्ध आत्माप्रियोऽर्थोभगवाननंतः तन्निर्वृतोनियतार्थोभजेत संसारहेतूपरमश्चयत्र
वनादृत्यपरानुचिंतामृतेपशूनसतींनामयुंज्यात् पश्यञ्जनंपतितंवैतरण्यांस्वकर्मजान्परिताप
म् ७ केचित्स्वदेहांतर्हृदयावकाशेप्रादेशमात्रंपुरुषंवसंतम् चतुर्भुजंकंजरथांगशंखगदाध
धारंति ८ प्रसन्नवक्त्रंनलिनायतेक्षणंकदंबकिंजल्कपिशंगवाससम् लसन्महारत्नहिरण्म
न्महारत्नकिरीटकुंडलम् ९

स्य नान
रूप शान् सेवमानंजनंपश्यन् वैतरणीयमस्यद्वारस्थानदीतत्तुल्यत्वात्संसृतिर्वैत
रिणांसविशेषणमाह केचिदितिषड्भिः स्वदेहस्यांतर्मध्येयत् हृत् हृदयं तत्रयोवकाशस्तस्मिन्वसंतम् प्रादेशस्तर्जन्यं
धारवमात्राप्रमाणंयस्येति हृदयपरिमाणंतत्रोपचर्यते कंजंपद्मम् रथांगंचक्रम् ८ नलिनंपद्मंतद्वत्प्रसन्नेआयते
दिंबकुसुमस्य किंजल्काः केसराः तद्वत्पिशंगेपीतेवाससीयस्य लसंतिमहारत्नानियेषुतानिसुवर्णमयान्यंगदा-
सानिमहारत्नानिचतन्मयानिकिरीटकुंडलानियस्य ९ ७ ७ ७ ७

त हृत्पंकजं तस्य कर्णिकेव आलयः स्थानं तस्मिन् योगेश्वरैरास्थापितौ पादपल्लवौ यस्य श्रीरेव लक्ष्म चिन्हं तद्युक्तम्
...विर्थो योन प्रत्ययः कौस्तुभरत्नं कंधरायां यस्य अम्लाना लक्ष्मीः शोभा यस्याः तया वनमालया आचितं व्याप्तम् १०
...नैः कुंतलैर्विरोचमाने आनने यो हासः तेन पेशलं सुंदरम् ११ अदीनमुदारं यल्लीलाहसितं तेन यदीक्षणं तस्मिन् उल्लसं
...क्षेपास्तैः संसूचितो भूरिरनुग्रहो येन चिंतामयं चिंतया आविर्भवंतम् १२ अस्यैव ध्यानमाह एकैकश इति अ
...हियद्यज्जितमयत्नतः स्फुरितं पादगुल्फादिस्थानमवयवस्तत्तदपोह्य त्यक्त्वा परंपरं जंघाजान्वादि धारयेत् ध्यायेत्
...वला भवति १३ पूर्वोक्तवैराजधारणाया एतद्धारणां गत्माह यावदिति परे ब्रह्मादयोऽवरे यस्मात् कुतः विश्वे

...यथा मत्यो ...जकर्णिकालये योगेश्वरास्थापितपादपल्लवम् श्रीलक्ष्मणं कौस्तुभरत्नकंधरमम्लानल-
...लक्ष्म्या चितम् १० विभूषितं मेखलयांगुलीयकैर्महाधनैर्नूपुरकंकणादिभिः स्निग्धामलाकुंचि
...विरोचमानाननहासपेशलम् ११ अदीनलीलाहसितेक्षणोल्लसद्भ्रूभंगसंसूचितभूर्यनुग्रहम्
पुरुतामयमेनमीश्वरं यावन्मनो धारणयाऽवतिष्ठते १२ एकैकशोऽङ्गानि धियाऽनुभावयेत्पादादि-
...यसितं गदाभृतः जितं जितं स्थानमपोह्य धारयेत्परं परं शुद्ध्यति धीर्यथा यथा १३ यावन्न जायेत प
...त्मन् विश्वेश्वरे द्रष्टरि भक्तियोगः तावत्स्थवीयः पुरुषस्य रूपं क्रियावसाने प्रयतः स्मरेत १४
...रं चासनमाश्रितो यतिर्यदा जिहासुरिमम् अंगलोकम् काले च देशे च मनो न सज्जयेत्प्राणं निय
...साजितासुः १५

...श्वरे द्रष्टरि न तु दृश्ये चैतन्यघनत्वात् भक्तियोगः प्रेमलक्षणः क्रियावसाने आवश्यककर्मानुष्ठानानंत-
...भक्तियोगपर्यंतमेवेत्युक्तम् प्रयतः नियमतत्परः १४ एवं तावदासन्नमृत्योः पुंसः कृत्यमुक्तम् इदानीं तस्यैव स्वयं दे
...कृत्यमाह स्थिरमिति सार्द्धैश्चतुर्भिः अंग हे राजन् एवंभूतो यतिर्यदा इमं लोकम् देहं जिहासुः हातुमिच्छति तन
...वले च उत्तरायणादौ मनो न सज्जयेत् संगं न प्रापयेत् न देशकालौ योगिनः सिद्धिहेतू किंतु योग एव इति दृढनि-
...सुखकरं चासनमास्थितः प्राणं नियच्छेदित्यर्थः १५ ... ...

ने सावि[illegible]रि निनयेत् प्रविलापयेत् तंचक्षेत्रज्ञमात्मनि शुद्धे तंच शुद्धमात्मानमात्मैवाहमित्यात्मनि शुद्धे ब्रह्म-
[illegible]ष्णयानि[illegible] शांतिः प्राप्तनिर्वृतिः सन् कृत्याद्विरमेत् ततः परं प्राप्याभावात् १६ तदेवाह नयत्रेति यत्रात्मस्वरूपे का
[illegible]मदः [illegible]ते भत एवदेवाः नप्रभवइत्याह अनिमिषांदेवानांपरः प्रभुः कालोऽपियत्रनप्रभुः तत्रकुतोनुदेवाः प्रभवे
[illegible] तेषां [illegible]कावार्त्तेत्याह जगतामिति कुतोनप्रभवंतीत्यपेक्षायांनिरुपाधित्वादित्याह नयत्रेति यद्वा जगत
[illegible] उत्त[illegible] येपुण्[illegible]वंतीत्याह नयत्रेति विकारोऽहंकारः १७ निरुपाधित्वंकुतइत्यतआह परमिति यद्यस्मात् अतत
[illegible]तु [illegible]ष्टुमिच्छवोदौरात्म्यंदेहाद्यात्मत्वंविसृज्य अर्हस्यपूज्यस्यश्रीविष्णोः पदंपदेपदे क्षणे क्षणे हृदाउ-
[illegible]मि

ज्ञानं यदाप्रतिनि[illegible]नियम्यक्षेत्रज्ञएतांनिनयेत्तमात्मनि आत्मानमात्मन्यवरुध्य धीरोलब्धोपशांति
गः कानिर्वृतोमु[illegible] नयत्रकालोऽनिमिषांपरःप्रभुः कुतोनुदेवाजगतांयईशिरे नयत्रसत्वंनरजस्तमस्त्वन
[illegible]नर्षभः [illegible]प्रधानम् १७ परंपदंवैष्णवमामनंतितद्यन्नेतिनेतीत्यतदुत्सिसृक्षवः विसृज्यदौरा
[illegible]हृदात्हृदोपगुह्यार्हपदंपदेपदे १८ इत्थंमुनिस्तूपरमेद्व्यवस्थितोविज्ञानदृग्वीर्यसुरंधिताशयः
[illegible]पीड्यगुदंततोऽनिलंस्थानेषुषट्सून्नमयेज्जितक्लमः १९ नाभ्यांस्थितंहृद्यधिरोप्यतस्मादुदा
[illegible]तंनयेन्मुनिः ततोऽनुसंधायधियामनस्वीस्वतालुमूलंशनकैर्नयेत २०

[illegible]थ नान्यस्मिन् सौहृदंयेषांतथाभूताः संतः तद्वैष्णवंपदमतएवपरंसर्वतःश्रेष्ठमामनंतीत्यन्वयः १८ तस्मादित्थंब्रह्मत्वेन
[illegible]रुपरमेत् तुशब्देनयदिप्रयास्यन्निति वक्ष्यमाणात्सकामाद्विशेषउक्तः तमाह विज्ञायतेऽनेनेति विज्ञानंशास्त्रंतेनज
[illegible]वीर्यंबलंतेनसुरंधिताः विहिंसिताः आशयाविषयवासनायस्यसः इदानींतस्यदेहत्यागप्रकारमाह स्वपार्ष्णिनापा
[illegible]धारमापीड्यनिरुध्य अनिलंप्राणमुन्नमयेत् ऊर्ध्वंनयेत् जितःक्लमोयेन षट्सुस्थानेषुनाभ्यादिषु १९ नाभ्यांस
[illegible]दि अनाहतचक्रे अधिरोप्य उरसिकंठादधोदेशेस्थितेविशुद्धिचक्रे मनस्वीजितचित्तः स्वतालुमूलंतस्यैवचक्रस्याग्र
[illegible]गमनसंभवाच्छनकैरित्युक्तम् २० ७ ७ ७ ७ ७

ज्ञाचक्रम् निरुद्धानिश्रोत्रेनेत्रेनासिकेमुखंचेत्येवंसप्तायतनानिप्राणमार्गायेनसः अनपेक्षश्चेत्सरंब्रह्मगतःसन् मू-
र्धरंध्रेनिर्भिद्यदेहमिंद्रियाणिचविसृजेत् २१ सद्योमुक्तिमुक्त्वाक्रममुक्तिप्रकारमाह यदीतिदशभिः यदितुपारमेष्ठ्यंपदं
वैहायसानांखेचराणांसिद्धानांयद्विहारंक्रीडास्थानम् कीदृशम् अष्टावाधिपत्यानि अणिमाद्यैश्वर्याणियस्मि-
न् गुणसन्निवाये गुणसमुदायरूपेब्रह्मांडेसर्वत्रेत्यर्थः तर्हिंदेहत्यागावसरेमनश्चेंद्रियाणिचनत्यजेत् किंतुतैः
भोगार्थंगच्छेत् २२ यतःकर्मगतिवन्नयोगगतिः परिच्छिन्नेत्याह योगेश्वराणांत्रिलोक्या अंतर्बहिश्चमहर्लोका-
द्बहिश्चगतिमाहुः अत्रहेतुः पवनस्यांतः आत्मालिंगशरीरंयेषामिति विद्याउपासना तपोभगवद्धर्मः योगोऽष्टांगःसमा

तरमुन्नयेतनिरुद्धसप्तायतनोऽनपेक्षः स्थित्वामुहूर्तार्द्धमकुंठदृष्टिर्निर्भिद्यमूर्द्धन्विसृजेन्नृप
प्रयास्यन्नृपपारमेष्ठ्यंवैहायसानामुतयद्विहारम् अष्टाधिपत्यंगुणसन्निवायेसहैवगच्छे
२२ योगेश्वराणांगतिमाहुरंतर्बहिस्त्रिलोक्याःपवनांतरात्मनाम् नकर्मभिस्तांगतिमाप्नुवं-
समाधिभाजाम् २३ वैश्वानरंयातिविहायसागतःसुषुम्णयाब्रह्मपथेनशोचिषा विधू
त्माप्नयातिचक्रंनृपशैशुमारम् २४ तद्विश्वनाभिंत्वतिवर्त्यविष्णोरणीयसाविरजेना
ह्मविदामुपैति कल्पायुषोयद्विबुधारमंते २५

धिर्ज्ञानम् तान् येभजंतितेषांयागतिस्ताम् २३

यसाआकाशेन तत्रचब्रह्मलोकपथेनगतःसन् प्रथमंवैश्वानरमग्न्यभिमानिनींदेवतांयाति केनोप
द्बहिरपिविततास्तीत्याह शोचिषाज्योतिर्मय्या विधूतः त्यक्तःकल्कोमलोयेनसः क्वाप्यसज्जमान-
रेः संबंधितारारूपंनारायणाधिष्ठितमित्यर्थः शैशुमारंचक्रंपंचमस्कंधेवक्ष्यमाणंशिशुमाराश्रयं
त्यादिध्रुवांतानिपदानिप्रयातीत्यर्थः २४ तद्विष्णोः चक्रंविश्वस्यनाभिंसूर्याद्याश्रयभूतम् आविष्ट
म् अतिवर्त्यअतिक्रम्यपरतः स्वर्गिणांगत्यभावादेकएवनिर्मलेनलिंगशरीरेणब्रह्मविदांस्थानमन्यैर्न
न्विबुधाःमहाकल्पायुषोभृग्वादयः २५ ७ ७ ७ ७

ते सविश्वं त्रैलोक्यमतिशयेनदह्यमानंनिरीक्ष्य तत्राप्यूष्मप्राप्तेः यत्द्विपरार्द्धस्थायितत्सारमेष्ठ्यंपदंप्रतिनिर्याति
ष्ण्यानिविमानानियस्मिन्तत् उ इतिश्रेष्ठ्यंसूचितम् २६ तदेवाह नयत्रेति आर्तिः दुःखम् उद्वेगोभयम् किंतु
मदः कृतेतदेकंविना नकुतोभवति अनिदंविदामिदंभगवतोध्यानमजानतांप्राणिनांदुरंतदुःखोयः प्रभवो
त् तेषांकृपया यद्वा चित्ततोदोमनः पीडेतियत् तद्विनाकुतश्चिदपियत्रशोकादयोनसंतीति तत्रब्रह्मलो
येपुण्योत्कर्षेणगताः तेकल्पांतरेपुण्यतारतम्येनाधिकारिकाभवंति येतुहिरण्यगर्भाद्युपासनाबलेनग
येतुभगवदुपासकाः तेस्वेच्छयाब्रह्मांडंभित्वावैष्णवंपदमारुहंति २७ तत्रप्रस्क्तस्य भगवद्भक्तस्यब्रह्मां
ादिना तत्रयंप्रक्रियाईश्वराधिष्ठितायाः प्रकृतेः केनचिदंशेनमहत्तत्वंभवति तस्यांशेनाहंकारः तस्यांशे

ज्ञानं यदाप्रति
गः कोनिर्दृतोमुखानलेन दंदह्यमानंसनिरीक्ष्यविश्वम् निर्यातिसिद्धेश्वरजुष्टधिष्ण्यंयद्द्वैपरार्ध्यंत
नर्षभः २६ नयत्रशोकोनजरानमृत्युर्नार्तिर्नचोद्वेगऋतेकुतश्चित् यच्चित्ततोदःकृपयाऽनि
दुःखप्रभवानुदर्शनात् २७ ततोविशेषंप्रतिपद्यनिर्भयस्तेनात्मनाऽपोऽनलमूर्तिरत्वरन्
ोवायुमुपेत्यकालेवाय्वात्मनाखंबृहदात्मलिंगम् २८

नशब्दतन्मात्रद्वारानभः तस्यांशेनस्पर्शतन्मा
तस्यांशेनरूपतन्मात्रद्वारातेजः तस्यांशेनरसतन्मात्रद्वाराआपः तदंशेनगंधतन्मात्रद्वारापृथ्वी तैश्चमिलितैश्चतु-
मकंविराट्शरीरम् तस्यचपंचाशत्कोटियोजनविशालस्यपृथिव्येवांडकटाहविशेषशब्दवाच्याकोटियोजनविशालंप्र
पंचाशत्कोटियोजनविशालमित्येके ततश्चावादीनांयेपरिणताअंशाः तान्येवोत्तरोत्तरंदशगुणान्यावरणानि अष्ट
णांव्यापकमेव तदेवंस्थितेपृथिव्याद्यावरणभेदप्रकारःकथ्यते ततोविशेषंप्रतिपद्यलिंगदेहेनपृथिव्यात्मतांप्राप्येत्य
ापिद्रष्टव्यम् निर्भयः कथंयास्यामीतिशंकाशून्यः तेनात्मनापृथिवीरूपेणतन्निरंतराआपःप्रतिपद्य अत्वरन् त्व
दात्मत्वेनक्लेददाहादिशंकाभावाद्यथेष्टंभोगान्भुंजानइत्यर्थः एवंज्योतिर्मयःसन् कालेभोगावसानेबृहत् आत्मलिं
त्वेनोपासनेप्रयुक्तम् यद्वा वेदशब्दात्मनातस्यप्रमापकमिति २८ ९ ९ ९
ते

सूक्ष्माणामतिक्रममाह घ्राणेनाधिष्ठितेनगंधमुपेत्य श्वसनंस्पर्शम् नभोगुणत्वंशब्दात्मताम् प्राणेनतत्तत्कर्म
र्तितत्त्वक्रियाम् २९ तदेवंस्थूलसूक्ष्मभूतातिक्रममुक्त्वातदावरणभूताहंकारप्राप्त्यामहदादिप्राप्तिमाह सयोगीवि
ज्ञानतत्वंयाति विविधंकार्यमस्येतिविकार्योऽहंकारः सत्रिविधः तामसोराजसःसात्विकइति तत्रतामसाज्जडानि
जायंते राजसाद्बहिर्मुखानिदशेंद्रियाणि सात्विकान्मनइंद्रियदेवताश्च तेषांलयश्चतत्तदहंकारे तत्रभूतसूक्ष्माणा
न्निकर्षलयस्थानम् तामसंराजसंच मनोमयंदेवमयंचसात्विकंप्राप्यगत्वा एवंगमनेनतेनाहंकारेणसहविज्ञानत
ाति ततःगुणानांसन्निरोधोलयोयस्मिन् तत्प्रधानंयाति ३० तेनात्मनाप्रधानरूपेणानंदमयःसन् उपाधीनामवसाने-
मानंदपरमात्मानमुपैति नविषज्जतेनावर्तनइत्यर्थः ३१ सृतीमार्गौप्रकाराविप्यर्थः हेनृप अनपेक्षोनिर्भिद्यमूर्द्धन्

यथामत्य

...सनेनवैरसंरूपंतुदृष्ट्वाश्वसनंत्वचैव श्रोत्रेणचोपेत्यनभोगुणत्वंप्राणेनचाकूतिमुपैतियो
...विप्तसूक्ष्मेंद्रियसन्निकर्षमनोमयंदेवमयंविकार्यम् संसाद्यगत्यासहतेनयातिविज्ञानतत्वंगु
पुरुतामयम् ३० तेनात्मनात्मानमुपैतिशांतमानंदमानंदमयोऽवसाने एतांगतिंभागवतींगतोयः
णयसतंगदाग्रज्जतेंऽग ३१ एतेसृतीतेनृपवेदगीतेत्वयाऽभिपृष्टेहसनातनेच ययैवपुराब्रह्मणआह
...मन्विश्वेशभगवान्वासुदेवः ३२ नह्यतोऽन्यःशिवःपंथाविशतःसंसृताविह वासुदेवेभगवति
...रवंचासनमाप्नवेत् ३३
...प्राजितास्रः विसृजेत् परंगतइतियासद्योमुक्तिः सैकासृतिः यदिप्रयास्यन्नित्यादिनाक्रममुक्तिश्चद्वि
...नगीतेउक्तेनतुस्वोत्प्रेक्षिते तत्रयदासर्वेप्रमुच्यंते कामायेऽस्यहृदिश्रिताः अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मस
...मक्तियः तेऽर्चिरभिसंभवंतीत्यादिनाक्रममुक्तिश्ववेदेनोक्ता यद्वा नकर्मभिस्तांगतिमाप्नुवंतीतिदक्षिणमार्गस्या-
...कृत्यमाइतिद्विवचनम् त्वयाऽभिपृष्टे यच्छ्रोतव्यमित्यादिप्रश्नेनार्थात्मुक्तिविषयेद्वेअपिसृतीपृष्टे ब्रूहियद्वाविपर्य-
...लेनऽप्यर्थात्पृष्टः एवंत्वयाचयेपृष्टे एतेसृती इत्यन्वयः ३२ संतिसंसरतःपुंसोबहवोमोक्षमार्गास्तपोयोगादयः समी
...नहीति यतोऽनुष्ठितात् भक्तियोगोभवेत् अतोऽन्यः शिवःसुखरूपोनिर्विघ्नश्चनास्त्येव ३३

अ० २

गवान् ब्रह्मा कूटस्थः निर्विकारः एकाग्रचित्तः सन्निरर्थः त्रिस्त्रीन्वारान् कार्त्स्न्येनसाकल्येन ब्रह्मवेदमन्वीक्ष्यवि
द्धोरतिर्भवेत् तदेवमनीषयाअध्यवस्यत् निश्चितवान् ३४ नन्वनुभूते ऽर्थेरतिर्भवति अननुभूतेतुभगवतिक
गाठैर्भगवान्लक्षितः दृष्टःकथम् स्वात्मनाक्षेत्रज्ञांतर्यामितया के दृश्यैर्बुद्ध्यादिभिः तदेवद्वेधादर्शयति दृश्यानांजडा-
नां द्रष्टारं विनानघटनइत्यनुपपत्तिमुखेनलक्षणैः स्वप्रकाशांतर्यामिलक्षणैः तथाबुद्ध्यादीनिकर्तृप्रयोज्यानिकरण
:उक्तगामिमुखेनानुमापकैः स्वतंत्रश्चकर्त्तेत्येवमीश्वरसिद्धिः ३५ यच्छ्रोतव्यमित्यादिप्रश्नोत्तरमुपसंहरति तस्मा
भिनयेनाह पिबंतीति सतामात्मनः आत्मत्वेनप्रकाशमानस्यकथैवामृतम् विषयैर्विदूषितंमलिनीकृत

शान् यदाप्रतिर्ज्ञैर्नत्रिरन्वीक्ष्यमनीषया तदध्यवस्यत्कूटस्थोरतिरात्मन्यतोभवेत् ३४ भगवान्
गःकानिर्दृताहः स्वात्मनाहरिः दृश्यैर्बुद्ध्यादिभिर्द्रष्टालक्षणैरनुमापकैः ३५ तस्मात्सर्वात्मनाराज
न्नर्षभः हरिः सदा श्रोतव्यःकीर्तितव्यश्चस्मर्तव्योभगवान्नृणाम् ३६ पिबंतियेभगवतआत्मनःस
कर्णपुटेषुसंभृतम् पुनंतितेविषयविदूषिताशयंव्रजंतितच्चरणसरोरुहांतिकम् ३७
गवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेपुरुषसंस्थावर्णनंनामद्वितीयोऽध्यायः २ श्रीशुक
एवमेतन्निगदितंपृष्टवान्यद्भवान्मम नृणांयन्म्रियमाणानांमनुष्येषुमनीषिणाम् १
र्चसकामस्तुयजेतब्रह्मणस्पतिम् इंद्रमिंद्रियकामस्तुप्रजाकामःप्रजापतीन् २

शोधयंति तस्यचरणपद्मांतिकंश्रीविष्णुपदंव्रजंति ३७ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांद्वितीयोऽध्यायः
नृभक्तेस्तुवैशिष्ट्यंश्रृण्वतोमुनेः भक्त्युद्रेकेणतत्कर्मश्रवणादरईर्यते १ इदानीमन्यदेवताभजनस्यापिपुत्रादिभ
लत्वेनहेयत्वंवक्तुंपूर्वोक्तमनुवदति एवमिति मर्मेतिमाम् कदाचिद्दैवयोगेनमनुष्यत्वंप्राप्तेषुजीवेषुयेमनीषिण
म्रियमाणास्तेषांविशेषतएवमेतद्धरिकथाश्रवणादिकंनिगदितंविहितमित्यर्थः १ ब्रह्मणस्पतिम् वेदस्पतिंब्रह्मा
कामस्त्विंद्रम् प्रजापतीन्दक्षादीन् २

भावसमग्निम् वसुकामः धनार्थी वीर्यप्रभावस्तत्कामोवीर्यवान्सन् रुद्रान्यजेत ३ अन्नाद्यंभोज्यंभक्ष्यंच
न्द्वादशादित्यान् विशांदेशस्थप्रजानांस्वाधीनतामिच्छन् साध्यान्यजेत् ४ इलांपृथ्वीम् प्रतिष्ठांस्थानादप्रच्यु
वाष्टमी ५ अप्सराश्चासौउर्वशीचतताम् यज्ञंयज्ञोपाधिंविष्णुम् यशोवसुसंचयः वसुकामइत्यत्रधनमात्रमिति
न्योन्यप्रीतिस्तदेवार्थोयस्यसः ७ धर्मार्थः धर्मकामः उत्तमश्लोकोपाधिंविष्णुम् तंतुंतन्वन् संतानवृद्धिमन्विच्छ
निवृत्तिः तत्कामः पुण्यजनान्यक्षान् ओजोबलंतत्कामोमरुद्गणान्देवान् ८ राज्यंराजत्वंतत्कामोमनून्देवान्मन्वंत

यांतुश्रीकाम स्तेजस्कामोविभावसुम् वसुकामोवसून्रुद्रान्वीर्यकामोऽथवीर्यवान् २ अ
सुरस्त्वदितिंस्वर्गकामोऽदितेःसुतान् विश्वान्देवान्राज्यकामःसाध्यान्संसाधकोविशाम् ४
मोऽश्विनोदेवीपुष्टिकामइलांयजेत प्रतिष्ठाकामःपुरुषोरोदसीलोकमातरौ ५ रूपाभिका-
विस्त्रीकामोऽप्सरउर्वशीम् आधिपत्यकामःसर्वेषांयजेतपरमेष्ठिनम् ६ यज्ञंयजेद्यशःकामः
पुरुतामयम्तसम् विद्याकामस्तुगिरिशंदांपत्यार्थउमांसतीम् ७ धर्मार्थउत्तमश्लोकंतंतुंतन्वन्पि
पयसंगदाम्रामःपुण्यजनानोजस्कामोमरुद्गणान् ८ राज्यकामोमनून्देवान् निर्ऋतिंत्वभिचरन्य
मन्विश्वेश्वजेत्सोममकामःपुरुषंपरम् ९ अकामःसर्वकामोवामोक्षकामउदारधीः तीव्रेणभ
र्वंचासनम्पुरुषपरम् १० एतावानेवयजतामिहनिःश्रेयसोदयः भगवत्यचलोभावोयद्भाग
साजितार

रपालान् राज्ञः कर्मराज्यम् तत्कामोविश्वान्देवान् इतिविशेषः अभिचरन् शत्रुमरणमिच्छन् निर्ऋतिं
भोगेच्छुः अकामः वैराग्यकामः पुरुषंपरंप्रकृतिव्यतिरेकोपाधिमीश्वरम् ९ अकामः एकांतभक्तः उत्कामुक्त
निरुपाधिम् १० पूर्वोक्तनानादेवतायजनस्यापिसंयोगपृथक्त्वेनभक्तियोगफलत्वमाह एतावानिति इंद्रादी
ने सद्यजनेन भागवतानांसंगतोभगवत्यचलोभावोभक्तिर्भवतीनियत् एतावानेवनिःश्रेयसस्य परमपुरुषार्थस्यो
सर्वंतुच्छमित्यर्थः ११ ७ ७ ७ ७ ७

अनेनसूचितांहरिकथारतिंस्तौति ज्ञानमिति यत् यासुकथासुज्ञानंभवति कीदृशम् आसर्वतः प्रतिनिवृत्तसुपर
दीनांचक्रंसमूहोयस्मात्तत् उतअनंतरंतद्धेतुरात्मप्रसादश्चयत्रयासुमनः प्रसादहेतुर्गुणेषुविषयेषुसंगोवैराग्यं
ठइहामुत्रचगुणेष्वसंगः कैवल्यमित्येवसंमतः पंथायोभक्तियोगः निर्वृतः श्रवणसुखेन अन्यत्रानिर्वृतइतिवातासु
तिंनकुर्यात् १२ अभिव्याहृतमुक्तम् ऋषिंपरब्रह्मदर्शिनम् कविंशब्दब्रह्मनिष्णातम् १६ श्रवणेच्छायांहेतुः ह
ः उत्तरफलंयासुताः कथाः सताभागवतानांसदसिसभायांस्युः १७ एतत्प्रपंचयति सवाइतिद्वाभ्याम् कृष्णपूजा

ज्ञानंयदाप्रतिनिवृत्तगुणोर्मिचक्रमात्मप्रसादउतयत्रगुणेष्वसंगः कैवल्यसंमतपथस्त्वथभक्तियो-
गःकोनिर्वृतोहरिकथासुरतिंन[illegible]र्यात् १२ शौनकउवाच इत्यभिव्याहृतंराजानिशम्य
[illegible]र्षभः किमन्यत्पृष्टवान्भूयोवैयासकिमृषिंकविम् १३ एतच्छुश्रूषतांविद्वन्सूतनोऽर्हसिभा-
कथाहरिकथोदर्काःसतांस्युःसदसिध्रुवम् १४ सवैभागवतोराजापांडवेयोमहारथः बाल
[illegible]क्रीडन्कृष्णक्रीडांयआददे १५ वैयासकिश्चभगवान्वासुदेवपरायणः उरुगायगुणोदा
स्तुहिसमागमे १६ आयुर्हरतिवैपुंसामुद्यन्नस्तंचयन्नसौ तस्यर्तेयत्क्षणोनीतउत्तमश्लो
१७ तरवःकिंनजीवंतिभस्त्राःकिंनश्वसंत्युत नरवादंतिनमेहंतिकिंग्रामपशवोऽपरे १८

यः स्वीकृतवान् १५ उरुगायस्यगुणैरुदाराः महत्यः कथाः स्युः १६ किंच वृथैववक्षीयमाणमायुर्हरिकथयासफ
येनाहत्रिभिः आयुरिति असौसूर्यउद्यन् उद्गच्छन् अस्तमदर्शनंचयन् गच्छन् यत् येनक्षणोनीतः तस्यआयुः
वृथैवहरति १७ ननुजीवनमेवतेषामायुषः फलमस्तितत्राह तरवइति ननुतेषांश्वासोनास्ति तर्हिभस्त्राः चर्म
गामाहारादिकंनास्तितत्राह नरवादंतिनाश्नंति नमेहंति रेतःसेकंमैथुनंनकुर्वंतिकिम् उतअपि नराकारंपशुंम
ति १८

को

...मः संस्तुतः सदृशो निरूपितः यस्य कर्णपथं कदाचिदपि नागतः सः अवज्ञास्पदत्वात् श्वभिः कश्मलविषयासक्त... ...ग्रामसूकरैः कंटकवत् दुःखदविषयासक्तत्वादुष्ट्रैः भारवाहित्वात् खरैस्तुल्य इत्यर्थः १९ तस्यांगानि च निष्फ... ...बिलइ नि पंचभिः बतेति खेदेन श्रृण्वतः अश्रृण्वतो नरस्य ये कर्णपुटे ते बिले वृथारंध्रे न चेदुपगायति तस्य जिह्वा असती ...तिक्तस्तदीया जिह्वेव २० पट्टवस्त्रोष्णीषेण किरीटेन च जुष्टमपि शिरो यदि न नमेत् तर्हि केवलं भार एव शवो मृतकः त...

...श्वविड्वराहोष्ट्रखरैः संस्तुतः पुरुषः पशुः न यत्कर्णपथोपेतो जातु नाम गदाग्रजः १९ बिले बतोरुक्रम...विक्रमान्ये न शृण्वतः कर्णपुटे नरस्य जिह्वासती दार्दुरिकेव सूत न चोपगायत्युरुगायगाथाः २० भा...रः परं पट्टकिरीटजुष्टमप्युत्तमांगं न नमेन्मुकुंदम् शावौ करौ नो कुरुतः सपर्यां हरेर्लसत्कांचनकंकणौ वा ...बर्हायिते ते नयने नराणां लिंगानि विष्णोर्न निरीक्षितो ये पादौ नृणां तौ द्रुमजन्मभाजौ क्षेत्राणि ...नानुव्रजतो हरेर्यौ २२ जीवंछवो भागवतांघ्रिरेणुं न जातु मर्त्योऽभिलभेत यस्तु श्रीविष्णुपद्या म...नुजस्तुलस्याः श्वसंछवो यस्तु न वेद गंधम् २३ तदश्मसारं हृदयं बतेदं यद्गृह्यमाणैर्हरिनामधेयैः नविक्रियेताथ यदा विकारो नेत्रे जलं गात्ररुहेषु हर्षः २४ अथाभिधेह्यंग मनोनुकूलं प्रभाषसे भाग...वतप्रधानः यदाह वैयासकिरात्मविद्याविशारदो नृपतिं साधु पृष्टः २५ इति श्रीभागवते ...पुराणे द्वितीयस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ३

...करतुल्यौ लसती कांचनकंकणे ययोस्तौ अप्यर्थे वाशब्दः २१ येन ...नो निरीक्षेते ते बर्हायिते मयूरपिच्छनेत्रतुल्ये द्रुमवज्जन्म भजत इति तथा वृक्षमूलतुल्यावित्यर्थः २२ नाभिलभेत ...नधारयेत् श्रीविष्णुपद्याः श्रीविष्णुपदलग्नायाः न वेदेति अवघ्राय नाभिनंदेदित्यर्थः २३ अश्मवत्सारो बलं का...लक्षणमाह अथेति गात्ररुहेषु रोमसु हर्षः उद्गमः २४ यस्माद्भक्तस्य सर्वमेतदर्थम् मनसोऽनुकूलं प्रियं ब्रू... ...पृष्टः सन् वैयासकिर्नृपतिं प्रति यदाह तदभिधेहीति २५ इति द्वितीयस्कंधे टीकायां तृतीयोऽध्यायः ३

सृष्ट्यादिहरिचेष्टितम् शुकेनब्रह्मनतसुतसंवादेनोपवर्ण्यते १ राज्ञः प्रश्नंकथयितुंतस्यप्राक्तनींस्थितिमाहत्व
...कस्य इतिएवंभूतम् आत्मनस्तत्त्वस्यनिश्चयोयस्मात् तद्वचः उपधार्य आकलय्य सतींकृष्णाएवसेव्योनान्य
आत्मादेहः पशवोगजादयः २ इममेवार्थंहरिलीलालक्षणम् ३ संस्थांमृत्युम् त्रैवर्गिकंधर्मार्थकामप्रधानम् सं-
...भावंपरप्रेम्णाभगवदात्मत्वंगतः प्राप्तःसन् पप्रच्छ ४ महांममतमोऽज्ञानंविशीर्यते नश्यति तवकथयतःस

...वाच वैयासकेरितिनिशम्यतत्त्वनिश्चयमात्मनः उपधार्यमतिंकृष्णेऔत्तरेयःसतींव्यधात्
१ आत्मजायासुतागारपशुद्रविणबंधुषु राज्येचाविकलेनित्यंविरूढांममतांजहौ २ पप्रच्छचेममे
...र्थंयन्मांपृच्छथसत्तमाः कृष्णानुभावश्रवणेश्रद्दधानोमहामनाः ३ संस्थांविज्ञायसंन्यस्यकर्मत्रैव
...र्गिकंयत् वासुदेवेभगवतिआत्मभावंदृढंगतः ४ राजोवाच समीचीनंवचोब्रह्म
...स्यतवानघ तमोविशीर्यतेमह्यंहरेःकथयतःकथाम् ५ भूयएवविविित्सामिभगवानात्ममा
...यदंसृजतेविश्वंदुर्विभाव्यमधीश्वरैः ६ यथागोपायतिविश्वंयथासंयच्छतेपुनः यांयांश
...त्यपुरुशक्तिःपरःपुमान् आत्मानंक्रीडयन्क्रीडन्करोतिविकरोतिच ७ नूनंभगवतोब्र-
...तैककर्मणः दुर्विभाव्यमिवाभातिकविभिश्चापिचेष्टितम् ८ यथागुणांस्तुप्रकृतेर्युगपत्क्र
...बिभर्तिभूरिशस्त्वेकःकुर्वन्कर्माणिजन्मभिः ९ विचिकित्सितमेतन्मेब्रवीतुभगवान्यथा
...णिनिष्णातःपरस्मिंश्चभवान्खलु १०

तः अतःसमीचीनम् ५ पुनश्चवेदितुमिच्छामि इदंदुर्विभाव्यमवित-
र्क्यंसृजति ६ गोपायति पालयति संयच्छतेसंहरते पुरुशक्तिः बहुशक्तिमान् क्रीडन् यथाकरोति आत्मानंब्र
ह्मादिरूपेणक्रीडयन्विकरोति विविधंकरोति ७ ८ एकःपुरुषरूपेणयुगपत् जन्मभिः ब्रह्माद्यवतारैः क्रमशोवायथा-
...गृह्णाति ९ विचिकित्सितंसंदिग्धम् शाब्देब्रह्मणिविचारेणनिष्णातः परस्मिन्ननुभवेन १० ६७

र्थितः प्रचक्रमेदेवतागुरुनमस्कारादिरूपमुपक्रमंकृतवानित्यर्थः ११ तदेवाहत्रयोदशभिः परस्मैसर्वोत्तमाय त
परिमितमहिम्ने तद्दर्शयति सतः प्रपंचस्यउद्भवादिषुनिमित्तभूतायालीलातयागृहीतंब्रह्मादिरूपेणरजआदि
नतस्मैअंतर्भवायअंतर्यामिणे अतएवसर्वांतरत्वादनुपलक्ष्यंवर्त्मयस्य १२ विचित्रफलदातृत्वमनुस्मरन्प्रण
पनश्चनमः सतांधर्मवर्तिनांवृजिनच्छिदे दुःखहंत्रे असतामधर्मशीलानामसंभवाय अनुद्भवहेतवे अखिलसत्वमू
र्त्तिरूपेणतत्तत्फलदायेत्यर्थः समग्रसत्वमूर्तयइतिवा पुनरपि पूर्वोक्तोभयवैलक्षण्यमाह पारमहंस्येप्रत्यक्निष्ठारू

इत्थंपामंत्रितोराज्ञागुणानुकथनेहरेः हृषीकेशमनुस्मृत्यप्रतिवक्तुंप्रचक्रमे ११
नमःपरस्मैपुरुषायभूयसेसदुद्भवस्थाननिरोधलीलया गृहीतशक्तित्रितया
यमंतर्भवायानुपलक्ष्यवर्त्मने १२ भूयोनमःसद्वृजिनच्छिदेसतामसंभवायाखिलसत्वमूर्तये
पुंसांपुनःपारमहंस्यआश्रमेव्यवस्थितानामनुमृग्यदाशुषे १३ नमोनमस्तेऽस्त्वृषभायसात्वतांवि
दूरकाष्ठायमुहुःकुयोगिनाम् निरस्तसाम्यातिशयेनराधसास्वधामनिब्रह्मणिरंस्यतेनमः १४ यत्की
र्तनंयत्स्मरणंयदीक्षणंयद्वंदनंयच्छ्रवणंयदर्हणम् लोकस्यसद्योविधुनोतिकल्मषंतस्मैसुभद्रश्रवसेन
मोनमः १५ विचक्षणायच्चरणोपसादनात्संगंव्युदस्योभयतोंऽतरात्मनः विंदंतिहिब्रह्मगतिंगतक्लमा
स्तस्मैसुभद्रश्रवसेनमोनमः १६

पेआश्रमेव्यवस्थितानांपुंसामनुमृग्यमतन्निरसनेनपुनःपुनर्मृग्यंयदात्मतत्वं
१३ सात्वतांभक्तानामृषभायपालकाय कुयोगिनांभक्तिहीनानांविदूराकाष्ठादिगपियस्यदुर्ज्ञेयायेत्यर्थः तदेववैषम्य
परिहारायाचिंत्यमैश्वर्यमाह निरस्तंसाम्यमतिशयश्चयस्य यदपेक्षयाअन्यस्यसाम्यमतिशयश्चनास्तितेनराधसा
स्वधामनिस्वस्वरूपेब्रह्मणिरममाणाय १४ सर्वसाधनेभ्योभक्तेः श्रैष्ठ्यमनुस्मरन्प्रणमति यत्कीर्तनमितिद्वाभ्याम्
भद्रंमंगलंश्रवोयशोयस्यतस्मै १५ विचक्षणाःविवेकिनः यस्यचरणयोरुपसादनात् उपसत्तेर्भजनात् अंतरा
त्मन इहचपरत्रचसंगंव्युदस्यनिरस्यगतक्लमाः प्रयासरहिताः १६

षष्ठेविराड्विभूतिश्र
ते वाचामस्मदादि
वः त्वगादयःक्षेत्र
चकारादस्मदादि
स्मदादिप्राणानां
रूपाणांतेजसां

फलंदर्शयन्नमति तपस्विनइति मनस्विनोयोगिनः सुमंगलाः सदाचाराः यस्मिन् तपआद्यर्पणंविना
शः श्रवणादेः प्राधान्यज्ञापनाय १७ भक्तेः परमशुद्धिहेतुत्वंदर्शयन्नाह किरातादयोयेपापजातयः अ
यद्गुणाश्रयाः भागवताः तदाश्रयाः संतः शुध्यंति असंभावनाशंकांपरिहरतिप्रभविष्णवेप्रभवनशीलाय
स्मरन्प्रार्थयते सएषआत्मवतांधीराणामात्मा आत्मत्वेनोपास्यइत्यर्थः त्रयीमयत्वादिविशेषणैस्तत्तन्मार्गे
गतव्यलीकैर्निष्कपटैर्यकैर्वितर्क्यमसाम्येयेणवीक्षणीयंलिंगंमूर्तिर्यस्य प्रसीदतु १९ सर्वपालकत्वमनुस्म

ब्रह्मोव
सर्वास
चक्ष तपरायणशास्विनोमनस्विनोमंत्रविदःसुमंगलाः क्षेमंनविंदंतिविनायदर्पणंतस्मैसुभद्रश्रव
भ गवः १७ किरातहूणांध्रपुलिंदपुल्कसाआभीरकंकायवनाःखसादयः येऽन्येचपापायदुपाश्रया
संभ ध्यंतितस्मैप्रभविष्णवेनमः १८ सएषआत्मात्मवतामधीश्वरस्त्रयीमयोधर्ममयस्तपोमयः
५ कैरजशंकरादिभिर्वितर्क्यलिंगोभगवान्प्रसीदताम् १९ श्रियःपतिर्यज्ञपतिःप्रजापतिर्धि-
र्लोकपतिर्धरापतिः पतिर्गतिश्चांधकवृष्णिसात्वतांप्रसीदतांमेभगवान्सतांपतिः २० यदंघ्र्यनु
नसमाधिधौतयाधिया ऽनुपश्यंतिहितत्वमात्मनः वदंतिचैतत्कवयोयथारुचंसमेमुकुंदोभगवा-
न्प्रसीदताम् २१ प्रचोदितायेनपुरासरस्वतीवितन्वताऽजस्यसतींस्मृतिंहृदि स्वलक्षणाप्रादुरभूत्कि
लास्यतः समेऋषीणामृषभःप्रसीदताम् २२ ७ ७ ७ ७

सर्वापत्स्वरक्षकः २० ज्ञानप्रदत्वमनुस्मरन्नाह यदंघ्रीतिद्वाभ्याम् यस्यांघ्र्योरनुध्यानमेवसमाधिस्तेन
रन्नाह श्रियइति गतिश्च सर्वापत्सुरक्षकः २० ज्ञानप्रदत्वमनुस्मरन्नाह यदंघ्रीतिद्वाभ्याम् यस्यांघ्र्योरनुध्यानमेवसमाधिस्तेन
धौतयाशोधितया यथारुचंरुच्यनुसारेणसगुणनिर्गुणादिभेदैः यद्वा रुक्प्रतिभायथामतीत्यर्थः २१ किंच पुराकल्पादौअ-
जस्यहृदिसतींसृष्टिविषयांस्मृतिंवितन्वतायेनप्रचोदितासतीसरस्वतीतस्यमुखतः किलप्रादुर्भूता स्वानिलक्षणानिशिक्षादी
न्यानियस्याःसा ऋषीणांज्ञानप्रदानामृषभः श्रेष्ठः २२ ७ ७ ७ ७

इदानींस्ववाचंश्रोतृजनाल्हादिनींशृंगारकरुणादिशोभांप्रार्थयते भूतैरिति समेवचांसि अलंकृषीष्ट अलंकरोतु अन्यस्यवचसा मन्येनालंकारासंभवमाशंक्यतस्यांतर्यामितामाविष्करोति योमहद्भिर्भूतैरिमाःपुराशरीराणिसृष्ट्वाअमूषुपूर्षंतर्यामितयाशेतेव साति अत्रपुरुषसमाख्यांप्रमाणयति यद्यस्मात्पुरुषइति अतएवयः एकादशेंद्रियपंचभूतरूपान्षोडशगुणान्कलाःभुंक्तेप्रका शयति पालयतीतिवा तदात्मनेपदमार्षम् अत्रहेतुः यतःषोडशानामात्मा चेतयिता स्वार्थेकः नतत्रजीवत्वमुच्यते प्रार्थना विरोधात् २३ श्रीव्यासंनमस्करोति नमइति सौम्याःभक्ताः यस्यमुखांबुरुहेआसवोमकरंदस्तम् २४ इदानींप्रश्नोत्तरतयाब्रह्म नारदसंवादंप्रस्तौति एतदिति उत्पत्तिसमयएववेदागर्भोयस्यसाक्षाद्धरिर्यदाह २५ इतिद्वितीयस्कंधेटीकायांचतुर्थोऽ

यथामत्तैर्महद्भिर्यइमाःपुरोविभुर्निर्माययशेतेयदमूषुपूरुषः भुंक्तेगुणान्षोडशषोडशात्मकःसोऽलंकृषीष्ट ...ानवचांसिमे २३ नमस्तस्मैभगवतेवासुदेवायवेधसे पपुर्ज्ञानमयंसौम्यायन्मुखांबुरुहासवम् ...तदवात्मभूराजन्नारदायविपृच्छते वेदगर्भोऽभ्यधात्साक्षाद्यदाहहरिरात्मनः २५ इ...गवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः ४ श्रीनारदउवाच देवदेवनम ...भावनपूर्वज तद्विजानीहियज्ज्ञानमात्मतत्त्वनिदर्शनम् १ यद्रूपंयदधिष्ठानंयतःसृष्ट ...यत्संस्थंयत्परंयच्चतत्तत्त्वंवदतत्वतः २ सर्वंह्येतद्भवान्वेदभूतभव्यभवत्प्रभुः करामलकव ...नावसितंतव ३

...ध्यायः४ पंचमेनारदेनाथपृष्टःसृष्ट्यादिवस्त्वजः हरेर्लीलांविराट्सृष्टिंकालकर्मादिशक्ति ...नेवेदगर्भोऽभ्यधादित्युक्तंतत्रनारदप्रश्नमाह देवदेवेति हेभूतभावन अतएवसर्वेषांपूर्वज अनादे ज्ञायतेऽनेने ...द्विजानीहि विशेषेणज्ञापयेत्यर्थः कथंभूतम् आत्मतत्त्वंनितरांदृश्यतेयेनतत् १ उपलक्षणभूतंविश्वमेवा ...पृच्छति यद्रूपंयेनरूप्यतेप्रकाश्यते यदधिष्ठानंयदाश्रयम् यतःयेनसृष्टम् यत्संस्थंयस्मिन्लीयते- ...दात्मकम् स्वतःसत्कारणतोवेत्यर्थः तस्यतत्त्वंयाथार्थ्यंतत्वतोवद २ नजानामीतिनवक्तव्यमित्याह सर्वं ...निष्यमाणम् भवत् जायमानम् तेषांप्रभुः यतः अतोविशिष्टेनज्ञानेनावसितंनिश्चितम् ३ ७

पुरुषातोः
...पुरकाष्ठाय
...र्तनयस्मरणं
...मानमः १५
...स्याउह्मेसभ
...१३ स
...पत्वायायाि
...गनिस्वस्व
...मद्दमंगलं
...इहहचपर

षष्ठेविराड्विभूतिश्चप्रोक्ताऽध्यात्मादिभेदतः इदीकृतंचपूर्वोक्तंसर्वंपुरुषसूक्ततः १ इदानींवैराजस्यविभूतिःसप्रपंचमनुवर्ण्यते वाचामस्मदादिवागिंद्रियाणांतदधिष्ठातुर्वन्हेश्चतस्यमुखंक्षेत्रमुत्पत्तिस्थानम् छंदसांगायत्र्यादीनांसप्तानांतस्यसप्तधातवः त्वगादयःक्षेत्रम् हव्यंदेवानामन्नंकव्यंपितॄणाम् अमृतंतदुभयशेषोमनुष्याणाम् तेषामन्नानांसर्वरसस्यमधुरादेःषड्विधस्यचकारादस्मदादिरसनेंद्रियस्य तदधिष्ठातुर्वरुणस्यचैतस्यजिह्वाक्षेत्रमुत्पत्तिस्थानम् एवंसर्वत्रानुक्तमुन्नेयम् १ सर्वासूनामस्मदादिप्राणानांतस्यनासिनासारंध्रेपरमायनेउत्तमक्षेत्रे मोदप्रमोदयोश्चसामान्यविशेषगंधयोर्घ्राणः घ्राणेंद्रियंपरमायनम् २ रूपाणांतेजसांरूपप्रकाशानांचचक्षुरिंद्रियम् अक्षिणीनेत्रगोलकेसर्वत्रषष्ठ्यंतानांप्रथमांतंक्षेत्रंद्रष्टव्यम् कर्णौश्रोत्राधिष्ठानेश्रो

ब्रह्मोवाच वाचांवन्हेर्मुखंक्षेत्रंछंदसांसप्तधातवः हव्यकव्यामृतान्नानांजिह्वासर्वरसस्यच १ सर्वासूनांचवायोश्चतन्नासेपरमायने अश्विनोरोषधीनांचघ्राणोमोदप्रमोदयोः २ रूपाणांतेजसांचक्षुर्दिवःसूर्यस्यचाक्षिणी कर्णौदिशांचतीर्थानांश्रोत्रमाकाशशब्दयोः तद्गात्रंवस्तुसाराणांसौभगस्यचभाजनम् ३ त्वगस्यस्पर्शवायोश्चसर्वमेधस्यचैवहि रोमाण्युद्भिज्जजातीनांयैर्वायज्ञस्तुसंभृतः ४ केशश्मश्रुनखान्यस्याशिलालोहाभ्रविद्युताम् बाहवोलोकपालानांप्रायशःक्षेमकर्मणाम् ५ विक्रमोभूर्भुवःस्वश्चक्षेमस्यशरणस्यच सर्वकामवरस्यापिहरेश्चरणआस्पदम् ६ अपांवीर्यस्यसर्गस्यपर्जन्यस्यप्रजापतेः पुंसःशिश्नउपस्थस्तुप्रजात्यानंदनिर्वृतेः ७ पायुर्यमस्यमित्रस्यपरिमोक्षस्यनारद हिंसायानिर्ऋतेर्मृत्योर्निरयस्यगुदःस्मृतः ८

त्रमिंद्रियम् तस्यगात्रंशरीरंवस्तूनांयेसारांशास्तेषांभाज-
नम् ...स्यत्वक्स्पर्शस्यवायोश्चेत्यर्थः सर्वस्यमेधस्ययज्ञस्य उद्भिज्जजातीनांसर्ववृक्षाणाम् यैर्वृक्षैर्यज्ञःसम्यक्साधितः ते ...ामेधानांक्षेत्रम् पूर्ववत्तयोक्तेः श्मश्रूणिविद्युताम् पादकरनखानिशिलालोहानामितिसादृश्याद्बृह्यम् क्षेमकर्मणां- ... ५ विक्रमःपादन्यासोभूरादिलोकानामास्पदमाश्रयः भूरादिशब्दानामव्ययत्वात्षष्ठ्यालुक् क्षेमोलब्धरक्षणम् शर... ...र्वेषांकामानांवरस्यवरणस्यापिहरेरंघ्रिरास्पदम् ६ वीर्यस्यशुक्रस्यशिश्नोऽधिष्ठानम् उपस्थस्त्विंद्रियम्प्रजात्या...ागस्तेनयानिर्वृतिः तापहानिस्तस्याः ७ परिमोक्षस्यमलत्यागस्यपायुरिंद्रियम् गुदःस्थानंनिर्ऋतेरलक्ष्म्याः ८

इदानींस्ववाचंश्रोतृजना
मन्येनालंकारासंभवमा
सति अत्रपुरुषसमारब
शयनि पालयतीतिवा
विरोधात् ३३ श्रीर
नारदसंवादंप्रस्तौति

कालकर्मस्वभावानधिष्ठायस्थितः ना
नगुणभावमुपादायस्वीकृत्यउभयंसमष्टिव्यष्ट्यात्मकंशरीरम् ३३ नदवयवैर्लो त्पत्ति
त्मा ऽजीवमचेतनम् अजीवयत् चेतयतिस्म ३४ निर्भिद्यपृथक्कृत्यस्थितइत्यर्थः ३५ वर्णानां सना
टीरितिऊरूमूलयोःपश्चाद्भागःजघनंपुरोभागःअधःसप्तलोकान् अतलादीन् ऊर्ध्वंभूरादीन्सप्त ३६ इदानीं
स्येति ब्रह्मब्राह्मणोमुखमिति कार्यकारणयोरभेदविवक्षयोक्तम् बाहवइतिच क्षत्त्रंक्षत्रियः ३७

स्यचान्योऽन्यंभागवच्छक्तिचोदिताः सदसत्त्वमुपादायचोभयंससृजुर्ह्यदः ३३ वर्षपूगसह
कालकर्मस्वभावस्थोजीवोजीवमजीवयत् ३४ सएवपुरुषस्तस्मादंडंनिर्भि
सुदके शयम् सहस्रानननशीर्षवान् ३५ यस्येहावयवैर्लोकान् कल्पयंतिमनीषि
सहस्रोर्वंघ्रिबाहूक्षः ३६ पुरुषस्यमुखंब्रह्मक्षत्त्रमेतस्यबाहवः ऊर्वोर्वैश्यो भग
कट्यादिभिरधःसप्तसप्तोर्ध्वंजघनादिभिः हृदास्वर्लोक रसा-
वतःपद्भ्यांशूद्रोऽभ्यजायत ३७ भूर्लोकःकल्पितःपद्भ्यांभुवर्लोकोऽस्यनाभितः सत्यलोकस्तुब्रह्मलोकः
महर्लोकोमहात्मनः ३८ ग्रीवायांजनलोकश्चतपोलोकःस्तनद्वयात् मूर्द्धभिः तलम्
सनातनः ३९ तत्कट्यांचातलंक्लृप्तमूरुभ्यांवितलंविभोः जानुभ्यांसुतलंशुद्धंजघाभ्यांतु भूर्लोकः
४० महातलंतुगुल्फाभ्यांप्रपदाभ्यांरसातलम् पातालंपादतलतइतिलोकमयःपुमान् ४१ इति
कल्पितःपद्भ्यांभुवर्लोकोऽस्यनाभितः स्वर्लोकःकल्पितोमूर्ध्नाइतिवालोककल्पना ४२ ७
६७ ६७

श्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेपंचमोऽध्यायः ५

भूर्लोकः पातालमारभ्यपद्भ्यांकटिपर्यंताभ्याम् ३८ स्तनद्वयादिति उप
र्थंलोककल्पनाभेदान्दर्शयन्सप्तलोकपक्षमाहद्वाभ्याम् ब्रह्मलोकोवैकुंठाख्यःसनातनोनित्यः ननु-
सनार्थत्वादूर्ध्वाधोभाववैपरीत्येनदोषः यद्वास्तनतलशब्दंकुर्वद्यदोषद्वयंतस्मादित्यर्थः पूर्वोक्ताएवसप्तकट्यादिभिरधःसप्तलो
सृज्यप्रपंचांतर्वर्तीत्यर्थः ३९ इदानींचतुर्दशलोकपक्षंदर्शयति तत्रजघनादिभिर्भूरादयः भूर्लोकःपातालादिसहितः ४२
कानाह तत्कट्यामितिद्वाभ्याम् शुद्धंहरिभक्तनिवासत्वात् ४० ४१ त्रिलोकपक्षमाह ६७ ६७ ६७

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वितीयस्कंधेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५

नत्परिहाराय एतावानस्येत्यस्यार्थमाह महिमेति प्रपंचात्मकस्याप्यमुक्तेशत्वमित्ये
प्रपंचात्मकस्य कुतो नित्यमुक्तत्वमित्याशंक्य एतावानस्य महिमा विभूतिः सतु ज्यायान् महत्तर इति वदता
पमहिमादुरत्ययः अपारः प्रपंचानभिभूतत्वादिति भावः मंत्रेण च एतावानस्य महिमा विभूतिः अतो ज्यायांश्च पूरुषः
यमेवार्थ उक्तः तदेवमीश्वरो नित्यमुक्त इत्युक्तम् तदाश्रितानां भूतानां बंधमोक्षौ व्यवस्थयेति दर्शयन् पादोऽस्य विश्वा भूतानीत्य
स्यार्थमाह पादेष्विति तिष्ठंत्यत्रेति स्थितयो भूरादिलोकाः ते पादा इव पादाः अंशा यस्य सा स्थितिपात् तस्य पादेष्वंशभूतेषु लोकेषु
सर्वान् जीवान् विदुः मंत्रे तु पादोऽस्य विश्वा भूतानीति सामानाधिकरण्यमधिष्ठानाधिष्ठेयाभेदविवक्षया पाद इत्येकवचनं च सामा-
न्याभिप्रायेणेति व्याख्यातं भवति १७ भूतेषु फलवैचित्र्यं दर्शयन् त्रिपादस्यामृतं दिवीत्यस्यार्थमाह अस्येश्वरस्य संबंधि त्रिपादमृतं-
नित्यसुखं विदिवि ऊर्ध्वलोकेषु न त्रिलोक्यामित्यर्थः तदेव त्रिपाच्छब्दोक्तं त्रैविध्यं दर्शयन्नाह त्रयाणां लोकानां मूर्धा महर्लोकः तस्य मूर्ध्नि

महिमैष ततो ब्रह्मन् पूरुषस्य दुरत्ययः पादेषु सर्वभूतानि पुंसः स्थितिपदो विदुः १७ अमृतं क्षेममभयं
त्रिमूर्ध्नोऽधायि मूर्धसु पादास्त्रयो बहिश्चासन्नप्रजानां य आश्रमाः अंतस्त्रिलोक्यास्त्वपरो गृहमेधो
बृहद्व्रतः १८

अमृतादिकमधायि निहितम् तत्र त्रिलोक्यां नश्वरमेव सुखम् महर्लोकस्य क्रमम्
नस्तदुपरितनलोकास्तेषु यथाक्रमममृतादिकमधायि निहितम् तत्र त्रिलोक्यां नश्वरमेव सुखम् यावज्जीवं स्वस्थानापरित्या
कल्पांते तत्रत्यानां स्थानत्यागान्नाविनाशिसुखम् जनलोके त्वमृतमविनाशिसुखम् जनलोके त्वमृतमविनाशिसुखम् तपोलोके तस्याभावात् क्षेममेव
र्लोकवासिनां कल्पांते त्रिलोकदाहोष्मपीडितानां न दात्र गमनाद् क्षेमदर्शनमस्ति तपोलोके तस्याभावात् क्षेममेव सत्यलोके त्वभयं मोक्षः न
लोक्यां दह्यमानायां शक्त्यासंकर्षणाग्निना यांत्यूष्मणा महर्लोकाज्जनं भृग्वादयोऽर्दिता इति सत्यलोके त्वभयं मोक्षः न
वैचित्र्यमधिकारिभेदेनोपपादयन् त्रिपादूर्ध्व इत्यस्यार्थमाह न प्रजायंते पुत्रादिरूपेणेत्यप्रजाः नैष्ठिकब्रह्मचारि
णामाश्रमास्त्रिलोक्या बहिरासन् गृहमेधस्त्वंतः यस्मादबृहद्व्रतः ब्रह्मचर्यव्रतरहितः १८

इदानींस्त्वाचंश्रोत्
मन्येनालंकारासंभश्च मूपृष्ठभागः गोत्राणांगिरीणामस्थिसंघातः ९ अव्यक्तंप्रधानम् रसः अन्नादिसारः सिंधवः समुद्रास्तेषाम् नि
सति अत्रपुरुषसमंदस्थानंविदितंज्ञानिभिः मनसः अस्मदादि लिंगशरीरस्य १० तुभ्यंतवकुमाराणांसनकादीनाम् भवनश्चीरुद्र
शयति पालयती मायनम् ११ एवंतावत्परमेश्वराज्जातंविश्वंततोनभिन्नम् यथाकुंडलंसुवर्णान्नपृथक् सतुसर्वविलासर्वप्र
विरोधात् २३ श्चक्तइत्यर्थादुक्तम् एतदेवपुरुषसूक्तार्थकथनेनद्रढयति तत्रसहस्रशीर्षेत्यर्द्धर्चस्य ब्राह्मणोऽस्यमुखमासीदित्यादेश्च
नारदसंवादंप्रस्तो र्वाध्यायएवंदर्शिनः पुरुषएवेदंसर्वमित्यस्यार्थंदर्शयति अहंभवानितिसार्द्धत्रिभिः तेअग्रजाइमेसनकादयः म-
१३ जलंचस्थलंचनभश्चोकांसियेषांते नभौकसइतिसंधिरार्षः १४ सर्वपुरुषएवनततः पृथगित्यर्थः प्रपंचेनत

तैर्महा
रधर्मस्यतमसश्चापिपश्चिमः नाड्योनद्नदीनांतुगोत्राणामस्थिसंहतिः ९ अव्यक्तरससिं-
र्धूनांभूतानांनिधनस्यच उदरंविदितंपुंसोहृदयंमनसःपदम् १० धर्मस्यममतुभ्यंचकुमाराणांभव-
स्यैव विज्ञानस्यचसत्वस्यपरस्यात्मापरायणम् ११ अहंभवान्भवश्चैवतइमेमुनयोऽग्रजाः सुरा
सुरनरानागाःखगामृगसरीसृपाः १२ गंधर्वाप्सरसोयक्षारक्षोभूतगणोरगाः पशवःपितरःसिद्धावि
द्याध्राश्चारणाद्रुमाः १३ अन्येचविविधाजीवाजलस्थलनभौकसः ग्रहर्क्षकेतवस्तारास्तडितस्तनयि
त्नवः १४ सर्वपुरुषएवेदंभूतंभव्यंभवच्चयत् तेनेदमावृतंविश्वंवितस्तिमधितिष्ठति १५ स्वधिष्ण्यंप्र
तपन्प्राणोबहिश्चप्रतपत्यसौ एवंविराजंप्रतपंस्तपत्यंतर्बहिःपुमान् सोऽमृतस्याभयस्येशोमर्त्यमन्नं
यदत्यगात् १६ स्यापरिच्छेदंवक्तुंसभूमिमित्यस्यार्थमाह तेनपुरुषेणविश्वमितिभूमिपदस्यार्थः वितस्ति मितिद
शांगुलपदस्य अधीत्यतिशब्दस्य सचवितस्तिमधिकंव्याप्यतिष्ठतीति आधिक्यमात्रंविवक्षितम् नपरिमाणम् अनुपयोगाद
परिच्छिन्नत्वाच्च १५ एतत्सदृष्टांतमाह असौप्राणः आदित्यः असौवाआदित्यः प्राणइतिश्रुतेः स्वधिष्ण्यंमंडलंप्रकाशयन् यथा
बहिश्चप्रकाशयति एवंविराड्देहंप्रकाशयन्ब्रह्मांडमंतर्बहिश्चप्रकाशयति नित्यमुक्तत्वंदर्शयितुममृतत्वस्येत्यस्यार्थमाह सइ-
ति अभयस्येतिमंत्रगतामृतपदव्याख्या अन्नेनेतिपदंविभक्तिव्यत्ययेनव्याचष्टे मर्त्यंमरणधर्मकमन्नंकर्मफलंयस्माद्त्यगात्
अतिक्रांतवान् अतोनकेवलंसर्वात्मकः किंतु अमृतत्वस्यनिजानंदस्यापीश्वरइत्यर्थः १६ ६७ ६७

तर्हि कोऽसावीश्वर इत्यपेक्षायां भक्त्या नमस्कुर्वन्नेव तं कथयति त्रिभिः येन स्वप्रकाशेन रोचितं प्रकाशितमेव प्रकाशयामि सृष्ट्याभि
व्यक्तं करोमि यथाऽर्कादयश्चैतन्यप्रकाश्यमेव प्रकाशयंति यथा च श्रुतिः न तत्र सूर्यो भाति न चंद्रतारकं नेमा विद्युतो भांति कुतो
ऽयमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति ११ तस्मै नमो धीमहि यस्य मायया विमोहिताः संतो मुग्धदादयो मां जगद्गुरुं जगत्कारणं वदंति तस्मै १२ यन्मायया इति मायासंबंधोक्तेस्तस्या दुर्जयत्वोक्तेश्च तस्यापि किमस्ति संसारः नैवेत्याह
यो मां जगद्गुरुं जगत्कारणं वदंति तस्मै १२ यन्मायये ति मायासंबंधोक्तेस्तस्या दुर्जयत्वोक्तेश्च तस्यापि किमस्ति संसारः नैवेत्याह
मत्कपटमसौ जानातीति यस्य दृष्टिपथे स्थातुं विलज्जमानयैव तस्मिन् स्वकार्यमकुर्वत्या अमुया मायया विमोहिता अस्मदाद
यो दुर्धियः अविद्यावृतज्ञाना एव केवलं विकत्थंते श्लाघंते अनेन यद्रूपमित्यस्य प्रश्नस्योत्तरमुक्तं भवति १३ तदेवं स्वस्मादन्यं पर

ऽनस्वरोचिषा विश्वं रोचितं रोचयाम्यहम् यथाऽर्कोऽग्निर्यथा सोमो यथर्क्षग्रहतारकाः ११ तस्मै न-
गवते वासुदेवाय धीमहि यन्मायया दुर्जयया मां ब्रुवंति जगद्गुरुम् १२ विलज्जमानया यस्य स्था
पथेऽमुया विमोहिता विकत्थंते ममाहमिति दुर्धियः १३ द्रव्यं कर्म च कालश्च स्वभावो जीव-
सुदेवात्परो ब्रह्मन्न चान्योऽर्थोऽस्ति तत्त्वतः १४ नारायणपरा वेदा देवा नारायणांगजाः नारायण
नारायणपरा मखाः १५ नारायणपरो योगो नारायणपरं तपः नारायणपरं ज्ञानं नारायणप
तस्यापि द्रष्टुरीशस्य कूटस्थस्याखिलात्मनः सृज्यं सृजामि सृष्टोहमीक्षयैवाभिचोदितः १७

यदधिष्ठानमित्यादिनवप्रश्नानां स एवाधिष्ठानादिकं सर्वमित्युत्तरं वक्तुं तद्व्यतिरेकेणान्यस्यासत्त्वमाह द्रव्यमि
उपादानरूपाणि कर्म जन्मनिमित्तम् कालः तत्क्षोभकः स्वभावस्तत्परिणामहेतुः जीवो भोक्ता वासुदेवात्-
कारणाव्यतिरेकात्कार्यस्य १४ तत्प्रपंचयति द्वाभ्याम् नारायणः परः कारणं येषां ते अनेनैव शास्त्रयोनित्व
सर्वज्ञत्वादिकं चोक्तम् देवाश्च तदंगाज्जाताः अतो न तद्व्यतिरिक्ताः लोकाः स्वर्गादयस्तदानंदांशाः मखा
प्राणायामादिः तपस्तत्साध्यं चित्तैकाग्र्यम् ज्ञानं तत्साध्यम् गतिस्तत्फलम् अनेनैव सर्वं तदधीनमि
षीत्यपेक्षायामाह तस्य सृज्यमपि तेन सृष्टोऽहं सृजामि ईक्षया कटाक्षेण तत्र हेतवः द्रष्टुरित्यादयः १७

इदानीं स्ववाचं श्रोतृ
मन्येनालंकारासंभव श्रेमग
सति अत्रपुरुषसम दस्य
शयति पालयतीति माय
विरोधात् २३ श्रीकइत्यश
नारदसंवादं प्रस्तौ र्वा
ते
ह्मशाखायांतुतैर्महर्षिरस
यथामत्य

भामेककथयेत्याह यतोविज्ञानंयस्य कस्त्वविज्ञानदइत्यर्थः यदाधारः कस्त्वाश्रयः यत्परः यदधीनः यदा
वस्वतंत्रः परमेश्वरइतिबुद्धिः नवतपश्चरणेनतुपरशंकयापृच्छामीत्याह सार्धैश्चतुर्भिः एकः असहायः
यसि स्वयमेवपराभवमप्रापयन् अक्लमः श्रमरहितः यथोर्णनाभिरात्मनएवशक्तिमवष्टभ्यसृजतितद्व
न् विश्वस्मिन्परमुत्तमम् अपरमधमम् समंमध्यमंचतत्रापिनाममनुष्यादिरूपंद्विपदत्वादिगुणः श्रकृ
तत्रापिसदसत्स्थूलंसूक्ष्मंच किंचिदप्यन्यतोनवेद किंतु त्वत्तएवसर्वंभवतीतिमन्ये ६ सतथाविधोऽपिभ-
तयत्तेननोऽस्मान्खेदयसे मोहयसि यतः पराशंकांईश्वरांतराशंकांप्रयच्छसि ७ यथैवाहंत्वयाऽनुशासि

भूतानां यदाधारोयत्परस्त्वंयदात्मकः एकःसृजतिभूतानिभूतैरेवात्ममायया ४ आत्मन्भाव
स्थेन्च निनपराभावयन्स्वयम् आत्मशक्तिमवष्टभ्यऊर्णनाभिरिवाक्लमः ५ नाहंवेदपरंह्यस्मिन्ना
स्मरनराममविभो नामरूपगुणैर्भाव्यंसदसत्किंचिदन्यतः ६ सभवानचरद्घोरंयत्तपःसुसमाहितः
धाकदयसेनस्त्वंपराशंकांप्रयच्छसि ७ एतन्मेपृच्छतःसर्वंसर्वज्ञसकलेश्वर विजानीहितथैवेद
तवबुध्येऽनुशासितः ८ ब्रह्मोवाच सम्यक्कारुणिकस्येदंवत्सतेविचिकित्सितम् यदहंचो
दितःसौम्यभगवद्वीर्यदर्शने ९ नानृतंतवतच्चापियथामांप्रब्रवीषिभो अविज्ञायपरंमत्तएतावत्त्वं
यतोहिमे १०

तः शिक्षितः सन्नबुध्येबुध्येय तथाविशेषेणज्ञापय ८ प्रश्नमभिनंदति वत्स हेपुत्र तवेदंविचिकित्सितंसंदे-
हः नत्पूर्वकः प्रश्नोऽयंसम्यगित्यर्थः यतः कारुणिकस्यतवायंप्रश्नः अत्रहेतुः यत् यतः परधर्मेभगवद्वीर्यप्रकाशने प्रवर्तितोऽस्मि अतस्त्वं
जिज्ञासुरपि मयिकृपामेवकृतवानित्यर्थः ९ ननुत्वमेवभगवानित्युक्तंत्वया एकः सृजतिभूतानीत्यादिना सत्यम् यथामामीश्वरत्वे
नप्रभाषसेतदपितवभाषणंनात्यंतमनृतम् यतः कारणात् एतावत्प्रभावस्यभावः एतावत्त्वंमेअस्ति किंतु मत्तः परमीश्वरमविज्ञा
यब्रूषे अतः सादृश्यात्तवेयंभ्रांतिः नतुबुद्धिपूर्वमनृतमित्यर्थः यतईश्वरान्ममएतावत्त्वंतमविज्ञायेतिवाऽन्वयः १०